This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at `http://books.google.com/`

Digitized by Google

L Soc 630.10.2

HARVARD COLLEGE
LIBRARY

GIFT OF

THE ACADEMY

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

ПЕРИОДИЧЕСКО

СПИСАНИЕ

НА

БЪЛГАРСКОТО КНИЖОВНО ДРУЖЕСТВО

ВЪ СОФИЯ

LXVIII

(ГОДИШНИНА XIX)

1907.

СОФИЯ
ДЪРЖАВНА ПЕЧАТНИЦА
1908.

Digitized by Google

Soc 630.10.2

HARVARD COLLEGE LIBRARY
~~FROM THE ACADEMY~~
Gift of the
Bulgarian Academy
Sept. 17, 1930

Digitized by Google

Съдържание

на

LXVIII. книга.

Стр.

I. Български министъръ при руския царь Александъръ III. Отъ *М. Д. Балабановъ* 1

II. Еокретацейската или долньо-кредната серия въ България (съ единъ геологически профилъ). Отъ *Г. Н. Златарски* 35

III. Приносъ за изучване на чернодробнитѣ мъхове (Hepaticae) въ България. Отъ *Ст. Петковъ* 115

IV. Приносъ къмъ петрографията на източнитѣ ридове на Софийско поле. Отъ *д-ръ Г. Бончевъ* 167

V. Приносъ къмъ флората на южния нжтъ на българското черноморско крайбрѣжие. Отъ *Ст. Петковъ* 191

VI. Нѣколко нови за българската фауна видове и вариетети. Отъ *В. Т. Кончевъ* 217

VII. Изъ находитѣ ми въ светогорскитѣ манастири Хилиндаръ и Зографъ. Отъ *С. Аргировъ* 219

VIII. Критически изслѣдвания на методитѣ за опрѣдѣляне металитѣ отъ хромовата група въ видъ на метални хидрати или карбонати. Отъ *д-ръ П. Н. Райковъ* и *С. Стайковъ* 239

IX. Приносъ къмъ географията на княжество България. Отъ *А. Пширковъ* 263, 383, 553

X. Къмъ историята на старитѣ руски поселища въ сегашна България. Отъ *П. Бахметьевъ* 293

XI. Два съсѣдни манастира. Отъ *Юрданъ П. Георгиевъ* 301

XII. П. Р. Славейковата „Хорана“ и нейниятъ изворъ. Отъ *Ст. Младеновъ* . . 325

XIII. Петрографска обиколка въ Срѣдна и въ Сърнена гора. Отъ *д-ръ Г. Бончевъ* 337

XIV. Втори приносъ къмъ ентомологичната фауна на България. Отъ *П. Недѣлковъ* 411

XV. Влиянието на външнитѣ условия върху развитието на Uredineae (ръждитѣ). Отъ *д-ръ Б. Ивановъ* 437

XVI. Къмъ клиниката на маларията. Отъ *д-ръ Б. Моллов* 485

XVII. Пети приносъ за изучване на сладководнитѣ водорасли въ България. Отъ *Ст. Петковъ* 603

XVIII. Епиграфски ситнежи. Отъ *д-ръ Б. Филовъ* 625

XIX. Градиво за сеизмографията на България. Съобщава *Спасъ Вацовъ* 643

XX. Прѣди първото учрѣдателно събрание въ Търново и прѣди избирането на първия български князъ. Отъ *М. Д. Балабановъ* 647

XXI. Миоценската серия въ България, отъ *Георги Н. Златарски* 667

Digitized by Google

Вѣсти и оцѣнки.

Стр.

Словенобългарское дѣтоводство — Оглавление и авторство, отъ Н. И. Ванковъ 124
Нови мнѣния по въпроса за етнографическото положение на старитѣ македонци, отъ Г. И. Кацаровъ 141
По славянската митология, отъ Г. И. Кацаровъ 146
История на старото българско право, отъ С. С. Бобчевъ, М. Д. Балабановъ и П. П. Благоевъ 147
Основе за географију и геологију Македоније и Старе Србије с проматрањима у южној Булгарској, Тракији и пр. Књига прва и друга, отъ Ј. Цвијић, разглежда Г. Б. 163
Турски документи въ Рилския монастиръ, отъ Д. А. Ихчиевъ 311
Едно прѣдание, съобщава Д. М. 315
Всеобща история на литературата. Кратъкъ прѣгледъ на литературитѣ: гръцка, римска, италиянска, френска, испанска, португалска, английска и нѣмска. Учебникъ за срѣдни училища и наръчно помагало за любители на литературата. Съставили: Кл. Карагюлевъ, Иорд. Ивановъ и С. Ив. Барутчийски. Първо издание. Пловдивъ. Издание и печатъ на Хр. Г. Дановъ, 1900, разглежда Андрей Протичъ 317
Кукеритѣ, отъ Г. И. Кацаровъ 451
Къмъ историята на самоковската печатница, отъ В. Н. Златарски 458
Мѣрки противъ разбойническитѣ нападения на делормансжитѣ турци върху българитѣ прѣзъ 1759—1760 год., отъ Д. А. Ихчиевъ 464
Документи за поземлената собственость, отъ Д. А. Ихчиевъ 468
Епиграфски бѣлѣжки, отъ Г. И. Кацаровъ 474
Политическа история на XIX вѣкъ, отъ д-ръ Б. Петровъ, разглежда Н. Алексиевъ 476
Материяли за Названти-Оглу, извлѣчени изъ рускитѣ архиви. събралъ Димитъръ Поцовъ 749
Едно писмо на Епископъ Браницки Климентъ, относѣ Митрополитъ Търновски, съобщава М. Д. Балабановъ 755
Macedonia, its races and their future, отъ H. N. Brailsford, разглежда И. Г. . 757
Antike Denkmäler in Bulgarien (Schriften der Balkankomission, antiquarische Abteilung 4. Heft) и *Hubert van de Weerd*, Etude historique sur trois légions romaines du Bas-Danube, разглежда д-ръ Б. Филовъ 783
Археологически извѣстия на народния музей въ София, редактира В. Добруски, кн. I., разглежда Г. И. Кацаровъ 792
Nicopolis ad istrum, отъ Г. И. Кацаровъ 796
Трудове на Държавната земледѣлческа опитна станция въ Садово, разглежда Г. Т. Д. 798
Върху границитѣ на България и Македония (свѣдѣния изъ картитѣ и атласитѣ на Societa geografica italiana въ Римъ и на Palazzo Vecchio въ Флоренция) отъ Григоръ Пенчовъ 799
„Провлака“ въ атонския полуостровъ, отъ П. Чилевъ 801
Къмъ статията за П. Р. Славейковата „Хорана“, отъ Ст. Младеновъ . . 808

Digitized by Google

Български министъръ при руския царь Александъръ III.

Отъ Марко Д. Балабановъ.

Не провървѣ на първия български князъ, покойния Александъръ Батенбергъ, съ пълномощията, поискани отъ него чрѣзъ прокламация къмъ народа отъ 27 априлия 1881 год. и дадени му отъ едно велико Народно Събрание, свикано въ Свищовъ на 1 юлия 1881. г., за управление на младото българско княжество седемь години мимо търновската Конституция. Ако и съ младенческа до нѣйдѣ самоувѣреность, той не искаше при всичко това съ тия пълномощия установяването въ това княжество било на крайно своеволенъ деспотизмъ, било просто на личенъ режимъ подъ една или друга форма. За това свидѣтелствува между друго и самиятъ неговъ манифестъ, който отправи той до българския народъ веднага и въ сѫщия день слѣдъ гласуването тия пълномощия отъ великото Народно Събрание въ Свищовъ, и съ който манифестъ значително се умаломощаваха токо-що даденитѣ му пълномощия. Той постѫпи тъй чрѣзъ тоя манифестъ, защото до ушитѣ му бѣ стигнало ръмжението, което почна да се издава изъ по-събуденитѣ срѣдини въ народа още отъ издаването поменатата прокламация, и което се усили по изборитѣ на прѣдставители за великото Народно Събрание, а той, чувствителенъ къмъ народния гласъ, не щѣше да си навлѣче укора, че съ тъй добититѣ пълномощия той тѫпче досущъ всички народни права за свои егоистични цѣли[1].) Но прѣдъ видъ на мѫчнотиитѣ, противъ които имá да се бори, съ незрѣла безспорно опитность, по управлението на страната, той било самъ отъ себе, било по увѣщание отъ

[1]) Пълномощията състояха отъ три прѣдложения, слѣднитѣ:

I.

„На българския князъ Александъръ I се дава извънредно пълномощие за седемъ години.

Негово Височество ще може вслѣдствие на това да издава укази, съ които да се създаватъ нови учрѣждения (Държавенъ съвѣтъ), да се въвождатъ подобрения въ всич-

Digitized by Google

неканени нѣкои и нечакани посторонни съвѣтници, помисли въ своето рицарско честолюбие и въ своята честолюбива самонадѣяность безъ съзнание, обаче, своето невѣдѣние на народния духъ, помисли, че съ тия пълномощия ще може по-лесно да упжти повѣреното му младо българско господарство къмъ по-нормаленъ, слѣдователно, и по-честитъ животъ. За зла честь въпрѣки прѣдполагаемитѣ му такъ благи намѣрения дѣлата не отговориха на тия добри кроежи, и гонимата цѣль не се постигна, колкото отъ друга страна и да трѣба да се признае, че добри нѣкои и не безполезни мѣроприятия и узаконения се взеха прѣзъ тъй наречения пълномощински режимъ за държавната наредба. Князъ Александъръ срѣщна опорита опозиция на своитѣ пълномощия, прѣдизвикани впрочемъ между друго и отъ извѣстна доза политическа несъстоятелность у нѣкои наши управници по онова врѣме. За по-голѣмъ въ всѣки случай авторитетъ по управлението при тия дадени веднажъ пълномощия поискаха се отъ Русия и додоха отъ тамъ въ България двама руски генерали, генералъ Соболевъ и генералъ-майоръ баронъ Каулбарсъ, първиятъ

китѣ клонове на вжтрѣшното управление и да се обезпечава на правителството редовното извръшване на неговата служба.

II.

Тазгодишната обикновена сесия на Народното събрание се отлага. Бюджетътъ, който е вотиранъ за текущата година, ще има сила и за слѣдната.

III.

Негово Височество князъ Александъръ има право прѣдъ изтичането на седмьтѣ годинъ, да свика Велико Народно Събрание съ единствена и нарочна цѣль, да се прѣгледа Конституцията възъ основание отъ създаденитѣ учрѣждения и отъ придобития опитъ".

(Държавенъ вѣстникъ, срѣда, 13 май 1881. г. брой 30).

Слѣдъ гласуването тия три прѣдложения князътъ отправи веднага отъ сжщия градъ Свищовъ къмъ възлюбленния му народъ успокоителенъ, тъй да го нарека, манифестъ, въ който между друго се казва и слѣдното:

„Намѣриха се лица, които се стараха съ всевъзможни срѣдства да посѣятъ недовѣрие у населението, като разпространяваха слухъ, че азъ съмъ ималъ намѣрение, да потжпча свободата и правдинитѣ на народа. Обявявамъ на всеуслишание, че Моята цѣль не е друга, освѣнъ да обезпеча тая свобода и тия народни правдини. Искахъ пълномощия, които днесь народътъ Ми повѣрява, само и само за да отстраня всички произволни прѣпятствия, които прѣчеха на доброто и здраво устройство на страната и да дамъ възможностьта, да се тури край на безпорядъка, произвола и притѣснението. Справедливость и безпристрастие, уважение и законна защита на личностьта, на нейната свобода и на нейнитѣ правни отношения ще бждатъ главнитѣ цѣли на Моето правителство. Правата на народа, припознати отъ Конституцията, оставатъ и за напрѣдъ като основа на нашето общественно право. Всѣка година и въ извънредни случаи ще Ми бжде приятна длъжность, да свиквамъ прѣдставителитѣ на народа, за да обсждатъ жизненнитѣ интереси на княжеството. Особно съ въпроситѣ за бюджета.... рѣшителниятъ гласъ ще принадлежи на народното прѣдставителство".

(Държавенъ вѣстникъ, София; петъкъ, 10 юлия 1881. г. брой 47).

Digitized by Google

като министъръ на вътрѣшнитѣ работи и прѣдсѣдатель на министерския съвѣтъ, вторинтъ като управляещъ военното министерство. Но и при това тъй наречено тогава генералско управление работитѣ въ България не тръгнаха по-добрѣ, а князъ Александъръ въ своето накърнено честолюбие почна да се разочарова и отъ това управление. И не бѣше вече нѣкоя голѣма тайна, че постепенно между него и рускитѣ генерали растѣше хладнина и недовѣрчивость, въпрѣки всички външни любезности и вѣжливости. Князъ Александъръ, основателно или неоснователно, бѣше хванал да се усѣща като подъ единъ видъ досадна опекуна отъ страна на рускитѣ генерали, ако и негови по служба първи съвѣтници, дошли за такива въ България по искане отъ самъ него. Като за разтуха, за разалѣчение, за лекъ отдихъ вънъ отъ задушителната сега за него атмосфера между Витоша и Стара планина той прѣдприе прѣзъ пролѣтьта 1883. г. едно пътуване вънъ изъ България, крайниятъ пунктъ на което щѣше да бѫде Москва, дѣто имаше да стане прѣзъ маия коронацията на царя миротворца, Александъръ III. Но, както всички пътища водятъ къмъ Римъ, така и въ Москва не се ходило само низъ единъ пѫтъ, и всѣкога по правия, както ще се види отъ това, що слѣдва.

I.

На 4 априлия 1883. г. князъ Александъръ остава за намѣсничество министерския съвѣтъ подъ прѣдсѣдателството на генералъ Соболевъ и тръгва отъ София, за да иде прѣзъ Стара планина до Ломъ, отъ тамъ по Дунава до Русе, отъ дѣто прѣзъ Шуменъ и Варна, та по море въ Цариградъ. Тукъ той пристигна на 7-и. Прѣзъ двудневното му въ османската столица прѣбивание нему се правятъ извънредни почести отъ страна на Султана. На 9-и той отпѫтува отъ Цариградъ за къмъ Атина, но прѣдъ видъ на прѣдстоещитѣ тъкмо прѣзъ онія дни светата страстна седмица и свѣтлитѣ велиденски праздници, той се принуди съвсѣмъ непрѣдвидено по пѫть да измѣни маршрутъ и да иде да посѣти по тои тъй непрѣсмѣтнато прѣдставенъ случай светитѣ мѣста, Божи-гробъ. И на 13-и той е въ Яффа, на 14-и въ Иерусалимъ, а на 15-и въ Витлеемъ. Великденскитѣ тогава праздници той прѣкара часть въ тия свети мѣста, часть по море за пѫть отново за Атина. На 21-и той стигна съ парахода въ Пирей посрѣщнатъ тамъ тържествено, а отъ Пирей въ Атина, дѣто сѫщата вечерь се дава въ двореца за негова честь и официаленъ обѣдъ. На 23-и той се прощава съ града на богинята Минерва (Ἀθηνᾶ) и тръгва

Digitized by Google

за черногорската столица Цетина, дѣто стигна на 26-и и дѣто тъй сѫщо му се правятъ голѣми почести. Слѣдъ двудневно тукъ прѣбивание той се сбогува и съ Черна-гора, и на 30-и той дебаркира отъ парахода въ г. Анкона, въ Италия, а на 2-и майя той е въ родния си градъ Дармщатъ. Слѣдъ нѣколкодневна тукъ почивка при своитѣ родители той се упѫтва отъ тукъ за Русия и на 8-и майя той е вече въ Москва. Както вижда читательтъ, отъ новата българска столица въ Софийското поле при Витоша и Искъра до старата руска столица може да се иде не само по сухо и чрѣзъ прѣплаване тихия и бѣлъ Дунавъ или, ако щете, и Черно море, но и прѣзъ Бѣлото, Срѣдиземното и Адриатическо море съ протакане пѫтя по сухо чрѣзъ желѣзнопѫтни линии по разни посоки. Но това бѣше пѫтуване за отдихъ и разтуха.

Да не пропусна тукъ да забѣлѣжа и това, че 17-и априлъ, великдень за 1883. г., бѣше и годишниятъ день за избиране въ велико Търново прѣзъ 1879. г. князъ Александра Батенбергъ, племеникъ на царя Освободителя, за князъ на България по прѣпоржка отъ Русия. По тоя случай князъ Александъръ получава отъ София прѣзъ своето пѫтуване по море вѣрноподанни привѣтствия както за въскресение христово тъй едноврѣменно и за деня на избора му. На тия привѣтствия той отговаря отъ далечъ и отъ дѣто има възможность съ благодарности и съотвѣтни привѣтствия къмъ всички. Това като въ скоби.

Между посрѣщачитѣ на князъ Александра при пристиганието му въ Москва се намира и българскиятъ тогава министъръ-прѣдсѣдатель, генералъ Соболевъ. Това, защото князъ Александъръ бѣше се разпоредилъ прѣдварително за неизбѣжното присѫтствие на своя министъръ-прѣдсѣдатель въ Москва прѣзъ врѣмето, когато ще бѫде и самъ той, князътъ, тамъ за коронацията на Негово Императорско Величество Александъръ III, съ поржка при това, този министъръ-прѣдсѣдатель да се намѣри въ тоя градъ сѫщия день, въ който ще пристигне тамъ и самъ той, князътъ. За прѣдсѣдатель на намѣстничеството въ България при отсѫтствието на Соболева, се назначава военниятъ министъръ генералъ Каулбарсъ“ (Държавенъ вѣстникъ, априлъ и май, 1883. г.).

II.

Както е извѣстно, коронацията на Александра III се извърши въ Москва на 15 майя 1883. г. Князъ Александъръ бѣ пристигналъ тукъ на 8-и майя, една цѣла седмица по-напрѣдъ, а при това,

Digitized by Google

както токо-що забѣлѣжихъ, той бѣ намѣрилъ за *неизбѣжно* присѫтствието въ Москва прѣзъ това врѣме и на генералъ Соболевъ, своя Министръ-предсѣдатель. Въ всички срѣщи, въ всички тържества по случай на царската коронация Той бѣ всѣкога измежду първитѣ поканени госте, князе, посланици и специални пратеници. Отдадени му бѣха всички подобаещи на сана му почести не само като на князъ царствуещъ въ страна тъй скѫпа за Русия, но още и като на единъ близъкъ сродникъ на царското сѣмейство. Нѣщо повече. На 19-и майя токо-що коронованиятъ монархъ отива та го посѣщава самъ лично въ собственото му жилище.

Слѣдъ коронацията князъ Александъръ се бави въ Русия двѣ почти още седмици. Въпрѣки всичко това царско гостеприемство, всички тия бѣлѣжити почести и всички тия крайни вѣжливости, той тръгналъ отъ Русия на 28 майя твърдѣ малко доволенъ, да не кажа съвсѣмъ недоволенъ, както се показа впослѣдствие. Дали е билъ недоволенъ просто като близъкъ сродникъ на царското сѣмейство по нѣкои лични, роднински причини, частни недоразумѣния, или като князъ царствуещъ по причини и недоразумѣния отъ политически характеръ, това е въпросъ, за отговора на който не зная, дали ще послужи това, което ще разкажа по-долу въ тази статия, но фактъ, е, че той бѣ оставилъ въ онова врѣме Русия не съ чувства отъ благодарность и задоволство.

На връщането си по пѫть той се бави въ Германия (Берлинъ, Дармщатъ, Гащеинъ, Ишлъ) повече отъ 5 седмици, а въ началото на юлия той прѣстоя нѣкой день и въ Виена. Въ Германия той ималъ кратко свиждание и съ Бисмарка, за което свиждание ми разправяше по-послѣ самъ той. Ще видя да прѣдамъ по-долу накѫсо разговора по това свиждание между българския князъ и германския желѣзенъ канцлеръ. Бѣлѣжа тукъ за сега само това, че недоволството на князъ Александра по прибиването му въ Русия не било, види се, тайна за германския канцлеръ прѣди още срѣщата му съ българския князъ.

Както и да е, слѣдъ тримѣсечно и нѣщо повечко отсѫтствие изъ България князъ Александъръ се прибира у дома въ столицата си на 12-и юлия. Тукъ сѫ и генералитѣ. Но негодуването тукъ противъ пълномощията и съотвѣтното съ тѣхъ управление намѣсто да се уталожи, проявяваше се отъ день на день съ по-голѣма живость, при всичко че генералитѣ не се май отличаваха съ извънредна нѣжность за княжескитѣ пълномощия. Върналъ се недоволенъ отъ Русия, князъ Александъръ не закъснѣ да прояви въ София това

Digitized by Google

свое недоволство, усилено тукъ още повече отъ съзададеното му незавидно положение. При всичко че рускитѣ генерали не бѣха дошли сами отъ себе въ България, нито наложени ней по какъвто и да е начинъ отъ русското правителство, а бѣха, както се каза по-горѣ, повикани отъ самия князъ за по-стегнато и по-авторитетно ужъ управление при пълномощията, тѣ бѣха станали още и слѣдъ съвмѣстното на едного отъ тѣхъ съ княза пребивание въ Русия като тежакъ товаръ, като несносна досада за князъ Александра, и той захвана сериозно да мисли, какъ да се раздѣли съ тѣхъ. На помощь за това му идѣше токо що отбѣлѣженото негодувание въ страната противъ пълномощията, негодувание, съпровождано и съ глухо роптание противъ генералитѣ като крѣпители на тия пълномощия, колкото отъ друга страна и да се подозираха тѣ, не до тамъ безосновно, въ снисходителни до нѣйдѣ отношения къмъ противницитѣ имъ. И князътъ рече да ползотори за себе си това глухо роптание противъ генералитѣ, това явно и общо настроение противъ пълномощията. Слѣдъ нѣколкото свиждания, па още и съвѣщания съ нѣкои по-видни лица отъ дѣйствуещитѣ тогава по държавнитѣ работи вънъ отъ министерството, князъ Александъръ се рѣши да се откаже отъ пълномощията, да прѣдизвика и приеме на 7-и септемврия 1883. г. оставката на министерството Соболевъ, и да образува сѫщия день българско министерство при взаимно задължение, че възстановяваната по товъ начинъ търновска Конституция ще прѣтърпи по-нататъкъ нѣкои измѣнения по установения пакъ отъ сама нея редъ, — задължение и условие, останали неизпълнени, въпрѣки дори взетитѣ за тая пѣль изрични рѣшения прѣзъ мѣсецъ декемврия сѫщата година отъ обикновеното народно събрание, избрано по приетия прѣзъ пълномощията редъ, и свикано сега като таквозъ за послѣденъ пѫть. Всички тия събития, извършени тъй набързо, не бѣха очевидно отъ естество, да усилятъ въ Русия симпатиитѣ къмъ князъ Александра не толковъ за тъй безцеремонното освобождаване извиканитѣ отъ самъ него двама руски генерали, колкото за самата му обща обноска слѣдъ триседмичното му прѣбивание въ Русия, дѣто бѣше се видѣлъ не веднажъ и дважъ не само съ императора, но и съ всички надлежни държавни мѫже. Отъ тукъ явна вече хладнина между Русия и софийския дворецъ. Но отъ тукъ всѣки сѫщеврѣменно се сѣща, какво можеше да бѫде и положението на новосъставеното отъ князъ Александра българско министерство. Твърдѣ деликатно, па нека прибавя и твърдѣ мѫчно бѣше това положение. Отъ една страна князъ Александъръ съ своитѣ

Digitized by Google

сега особени чувства спрѣмо руския дворецъ и руското правителство, отъ друга страна Русия съ всичката си тежесть и като велика държава, и като освободителка на България.

III.

Първата, належащата длъжность на това при таквизъ обстоятелства съставено българско министерство[1]) бѣше, да положи всички усилия, за да не се гледа на него като на българско министерство, дошло на власть съ чувства и настроение антируски. И найнапрѣдъ то положи за тая цѣль усилия при тогавашния руски прѣдставитель, покойния Ионинъ, мѫжъ съ забѣлѣжителна зрѣла опитность по източнитѣ въобще работи, които нѣмаха за него нищо тайно. Не само отъ устнитѣ обяснения, но и отъ дѣлата, отъ всички взети мѣрки, у него не остана постепенно ни сѣнка дори подозрѣние въ антируски тежнения на това министерство. Убѣденъ въ неговата искреность, той станалъ отзивъ на това и прѣдъ своето правителство. Българското министерство обаче не се ограничи само въ тия обяснения съ опитния и старъ руски прѣдставитель. То пожела да иде по-нататъкъ, то поиска да иде да почерпи, както се казва, вода на самия изворъ. На това се съгласи самиятъ князъ Александъръ въпрѣки дълбоко разколебаната си вѣра, това одобри и самъ руският прѣдставитель, колкото и да разчитваше самъ на себе си и на своитѣ рапорти.

По рѣшение на министерския съвѣтъ, азъ въ качеството си на министъръ на външнитѣ дѣла трѣбаше да ида въ Петербургъ. Явната цѣль на това пѫтуване бѣше размѣнение на ратификуването конвенцията между Русия и България за изплащане отъ тая послѣдната на първата разноскитѣ по окупацията на княжеството отъ рускитѣ императорски войски съгласно съ опрѣдѣленията на берлинския договоръ. Въпросната конвенция между Русия и България за тая цѣль на сума десеть милиона шестотинъ осемнадесеть хиляди двѣсте петдесеть книжни рубли и 47 копейки бѣ сключена още на 16 юния 1883 г., а сега трѣбаше само да се размѣни ратификацията. Сѫщеврѣменно обаче това пѫтуване на българския министъръ на външнитѣ дѣла за Русия при извѣстнитѣ тогава обстоятелства имаше въ сѫщность и друга цѣль, цѣльта за

[1]) Д. Цанковъ, прѣдсѣдатель и министъръ на вѫтрѣшнитѣ работи, М. Д. Балабановъ — на външнитѣ работи и на изповѣданията, Гр. Начовичъ — на финансить, д-ръ Л. Моловъ — на просвѣщението, К. Стоиловъ — на правосѫдието, Т. Икономовъ — на общественитѣ сгради, а управлѣщъ военното министерство — полковникъ Ридегеръ.

Digitized by Google

обяснения отъ близу по послѣднитѣ събития въ княжеството и постигане по тоя начинъ искренни отношения между великата освободителна държава и малкото освободено българско господарство.

Прѣди тръгването ми отъ София азъ имахъ дълго свиждане съ князъ Александра. Както казахъ, той бѣше се съгласилъ, и съгласилъ напълно за това мое пѫтуване, но отъ разговора ни и въ тоя случай азъ видѣхъ, до колко бѣше той недоволенъ отъ последното му прѣбивание въ Русия. „Не зная, ми казваше, защо и какъ, но отъ трагическата смърть на царя Освободителя насамъ на мене не гледатъ вече въ Петербургъ, както гледаха по-напрѣдъ. Самиятъ императоръ, мой близъкъ сродникъ, не се отнася, дори и въ самитѣ ни частни срѣщи, както се отнасяше по-напрѣдъ. Той като че да е станалъ другъ човѣкъ за мене отъ врѣмето на възшествието му на прѣстола. Добрѣ е, че вие заминавате за Русия, и азъ отъ сърдце желая дано това ваше пѫтуване спомогне за подобрение нашитѣ отношения съ Русия, на която благодѣянията къмъ България сѫ толкозъ голѣми. Азъ ще ви дамъ и частно мое до императора писмо, въ което му обяснявамъ, защо и какъ се раздѣлихъ съ генералитѣ и какво е сегашното ми тукъ положение. Но работитѣ стоятъ въобще така, че азъ не зная, какъвъ ще бѫде въ Петербургъ и самиятъ вашъ приемъ като министъръ на сегашния български князъ. Азъ се съмнѣвамъ, че вие ще бѫдете приетъ отъ руския министъръ на външнитѣ дѣла, а колкото за ауденция при императора, нито мисъль може да има. Ще трѣба да се благодаримъ, ако бѫдете приетъ само отъ директора на азиатския департаментъ, и успѣете съ него само да се разясните по възможности". Тъй ми говори князъ Александъръ прѣди заминаването ми за Русия като неговъ министъръ. — „Ще се потрудя да изпълня добросъвѣстно и до край моята длъжность", бѣше краткиятъ моя отговоръ на всичко това.

На другия день, 7-и октомврия 1883 г., азъ оставихъ София и се упѫтихъ прѣзъ Стара планина, Ломъ, Дунава и Висла за къмъ Русия. Не ща да пропусна да забѣлѣжа тукъ, че безъ прѣдварително, просто поне, увѣдомление, съ мене тождеврѣменно тръгнаха като мои нечакани спѫтници по сѫщия пѫть ротмистъръ Массаловъ, и Иванъ Мартиничь Лѣсовой, генералъ-адютантъ, и двамата близки до князя, и отъ които първиятъ остана въ Ломъ, а вториятъ като мой импровизиранъ адютантъ ме придружи нераздѣлно прѣзъ Висла и Варшава до самата петербургска станция, отъ дѣто вече и не го срѣщнахъ никждѣ, ако и да ми каза, че наскоро пакъ ще се събе-

Digitized by Google

ремъ и видимъ, защото и той билъ на мисия въ Петербургъ отъ страна на княза, мисия, за която азъ не знаяхъ нищо: не знаяли нито моитѣ колеги, както узнахъ отпослѣ.

Както и да е, стигналъ на 13-и октомврия вечерьта въ Петербургъ, азъ още на другия день прѣди пладне се отзовахъ въ министерството на иностраннитѣ дѣла. Тукъ знаяха за моето пристигане и завчасъ ме заведоха при директора на азиятския департаментъ г. И. Зиновиевъ, сегашния руски посланикъ въ Цариградъ. Той ме прие твърдѣ лъскаво и побърза да ми каже, че руският дипломатически агентъ въ София Ионинъ билъ увѣдомилъ своевръменно правителството за моето тръгване отъ София, както и за моята мисия, та знаялъ всичко. „Васъ, ми каза още, приемаме днесъ тукъ наистина и като министъръ на князъ Александра, но сѫщеврѣменно и главно като извѣстенъ намъ български дѣятель, та за това ще бѫдемъ и напълно откровени съ васъ". Отъ по-нататъшния разговоръ разбрахъ, какви бѣха прѣобладаещитѣ въ рѫководещитѣ руски политически кръгове чувства къмъ князъ Александра. Тѣ не бѣха отъ най-благоприятнитѣ. Между друго г. Зиновиевъ ми съобщи, че дошлиятъ съ мене заедно генералъ Лѣсовой нѣма да бѫде приетъ отъ никого като пратеникъ на българския князъ, а му било вече заповѣдано да се отправи направо въ полка си. Колкото за писмата, които носялъ отъ княза, тѣ били взети отъ него и щѣли да бѫдатъ прѣдадени по принадлежность: Той е отъ руската армия и си остава въ нея, безъ да се връща вече въ България на служба при князъ Александра, каза ми г. Зиновиевъ безъ никакви забикалки. Попитахъ послѣ г. Зиновиева, кога мога да видя министра на иностраннитѣ дѣла г. Гирса. Директорътъ на азиятския департаментъ поиска прошка да ме остави самъ на минута, и подиръ малко се върна и ми каза, че г. министрътъ желаялъ да ме приеме веднага. Часътъ бѣше 11 миналъ.

IV.

Покойниятъ сега Гирсъ азъ познавахъ още отъ врѣмето, когато като български делегатъ съ г. Д Цанкова ние ходихме въ Петербургъ прѣзъ декемврия 1876. г. Тогава Гирсъ бѣше товарищъ, помощникъ, на руския канцлеръ князъ Горчаковъ, който ни приемаше ту самъ, ту заедно съ своя помощникъ. И сега щомъ влѣзохъ въ работния кабинетъ на прѣемника на Горчакова, той при рѫкуване ми напомни любезно това обстоятелство. „Като че да ви виждамъ още, ми каза, какъ г. Цанковъ и вие бѣхте седнали прѣдъ

Digitized by Google

княза Горчакова, какъ му разправяхте за вашитѣ български работы и за вашето пѫтуване по Европа и какъ той ви слушаше съ заслужено внимание". Слѣдъ това посрѣщане при тозъ споменъ Гирсъ ми каза, че той знае, защо съмъ дошълъ въ Петербургъ и че размѣнението ратификацията на конвенцията за окупационния дългъ ще стане скоро между насъ, но сѫщевремено той пожела да узнае, какъ сѫ сега работитѣ въ България, успокои ли се страната слѣдъ послѣднитѣ събития, закрѣпено ли е новосъставеното министерство и има ли то пълното довѣрие на князъ Александра. При отговора ми, че сравнително сега въ България духоветѣ сѫ се поуспокоили, той ми каза, че таквизъ свѣдѣния той билъ получилъ и отъ Йонина, но прибави да каже, че имало нѣщо, което би трѣбало да го нѣма, което въ всѣки случай би трѣбало да се прѣмахне въ интереса на сама България. Гирсъ бѣше човѣкъ тихъ, кротъкъ и крайно скроменъ. Той говорѣше полегичка и безъ никаква претенция на що-годѣ импозантность като министъръ на велика Русия спрѣмо единъ министъръ на малко и новосъздадено отъ тази Русия българско княжество. При тия си качества и при таквозъ разположение той засегна личнитѣ отношения на князъ Александра спрѣмо руското правителство, а главно спрѣмо руския императоръ, неговъ роднина, и спокойно забѣлѣжи, че тия отношения далечь не били таквизъ, каквито би трѣбало да бѫдатъ. Той не знаялъ, на какво именно да отдаде незадоволството на княза отъ руското правителство и отъ руския императоръ, но въ руския дворъ и въ рускитѣ правителствени кръгове това негово незадоволство се забѣлѣжило, не безъ очудване още прѣзъ прѣбѫдването му въ Москва по случай на императорската коронация, па и отъ послѣ той билъ далъ не единъ поводъ да се почувствува тази негова сръдня (bouderie), при всичко че още отъ избора му, станалъ по съвѣтъ отъ Русия, тази послѣднята се отнасяла всѣкога тъй великодушно къмъ него не само като къмъ владѣтель на една страна, извикана на новъ животъ отъ тази Русия, но още и като къмъ близъкъ сродникъ на императорското сѣмейство: тъй великодушно се отнесла тя къмъ него, че противъ волята си тя била принудена да му доде на помощь и въ врѣме на прѣврата за пълномощията, така необмислено и самонадѣяно прѣдприетъ отъ него не само безъ съгласието, но и безъ знанието на руското правителство и на руския императоръ. „Не князъ Александъръ би ималъ право, продължи покойниятъ Гирсъ, да се сърди било на това правителство, било на тозъ императоръ, единъ честенъ человѣкъ, а напротивъ ние имаме не една причина, да се оплакваме отъ неговата обнаска". И рускиятъ министъръ съ

Digitized by Google

крайно хладнокръвна тишина ми приведе като за примѣръ слѣдитѣ обстоятелства. „Вие знаете, ми каза, вие може и лично да познавате нашия Скобелевъ. Той е военна гордость за Русия, той минува за воененъ геній у насъ, той се обича и цѣни отъ всички като такъвъ, но Русия би си навлѣкла безъ брой бѣди и главоболия, ако въ политиката си тя се оставаше да се води по желанията на такъвъ воененъ човѣкъ, ако и гениаленъ въ своето изкуство. Е добрѣ (eh bien)! Знаете ли вие, че князъ Александъръ държи и мимо руското правителство, и мимо руския императоръ, па, както се види, и мимо своето правителство прѣма кореспонденция съ Скобелевъ за подигане населението въ Източна Румелия, за да обяви съединението съ княжеството? И добрѣ, че Скобелевъ въпрѣки всичкия си войнственъ ентусиазъмъ разбира въ всѣки случай отъ това, що се казва военна дисциплина, инъкъ ние бихме имали сума неприятности“. Сега ще ви кажа и друго. „Безъ прѣдварително споразумѣние съ императорското правителство князъ Александъръ по неразбрано недовѣрие къмъ нашия прѣдставитель въ София зима, та ни праща единъ господинъ, именно г. Стоилова, своя частенъ секретарь като свой личенъ пратеникъ, свой дипломатически агентъ, за да освѣтлява отъ негова страна руското правителство и руския императоръ върху работитѣ въ България мимо свѣдѣнията на нашия прѣдставитель въ София, мимо още въ сѫщность и самитѣ негови министри, на чело на които стояха поисканитѣ отъ самъ него двама руски генерали, безъ да земе прѣдъ видъ, че ние всѣкога и въ всѣки случай ще даваме вѣра повече на нашия прѣдставитель отколкото на освѣтленията отъ страна на неговия човѣкъ, какъвто и да е той. Вие може да знаете, и азъ не се свѣня да ви го кажа, че при тия условия ние не само не приехме, но дори и не рачихме да видимъ пратеника на князъ Александра, при всичко че той се бави доста врѣме въ Петербургъ и прави отъ страна, но напразно разни постѫпки, за да бѫде приетъ, докато най-послѣ той бѣ повиканъ прѣзъ мѣсецъ августъ като *частно* лице отъ директора на азиятския департаментъ г. Зиновиевъ, за да му обяви просто, че е излишно да се бави по-дълго врѣме въ Петербургъ. Това за тозъ конкретенъ случай съ Стоилова. Колкото пъкъ за въпроса, изобщо да има българското правителство дипломатически агентъ въ Петербургъ, ще ви кажа безъ никакви забикалки, че, ако обича и има срѣдства излишни, България може да ни прати не единъ, а колкото иска такивъ агенти. Нѣмаме нищо противъ това, но азъ не виждамъ, каква полза ще може да извлѣче тя днесъ отъ такъвъ

Digitized by Google

единъ свой раскошъ, па не зная, въпрѣки най-добрата ни воля, и кога ще мога да се срѣщамъ азъ съ него. Богъ далъ, Русия да е велика държава, и нейниятъ министъръ на иностранитѣ дѣла е тъй занятъ съ въпроси отъ всеобща международна политика, по които има често работа съ прѣдставители на великитѣ сили, та едва ли намира врѣме да се срѣщне и размѣни отъ близу нѣкоя дума посвободно съ прѣдставителитѣ на по-малкитѣ държави, каквато е сега и българското княжество, независимо отъ обстоятелството, че то е още и васално. Подозирамъ, че при тия условия българскиятъ дипломатически агентъ, ако е даже и личенъ княжески, ще има обикновенно работа по-скоро съ нѣкои вѣстникари, нѣкои кореспонденти, дори и съ разни недоволни лица отъ гражданското или още и военно вѣдомство, отколкото съ министра на иностраннитѣ дѣла, па даже и съ неговия помощникъ; но повтарямъ, българското правителство може, ако обича, да си даде тозъ, безполезенъ по моему, раскошъ, то е негова работа". Слѣдъ това рускиятъ министъръ загатна нѣщо и за декорациитѣ, които князъ Александъръ бѣ побързалъ да основе прѣзъ врѣме на пълномощията противъ постановлението на търновската Конституция, че таквизъ въ България нѣма да има, и отъ каквито той билъ разпроводилъ голѣмо количество въ Русия, па се разпоредилъ да разпрати таквизъ и въ други страни по Европа чрѣзъ особни пратеници. Това загатна министрътъ нѣкакъ мимоходомъ, но съ тонъ несъмнѣнно неодобрителенъ относително главно до тъй разпръснатитѣ въ Русия тия новооснованн български декорации. Въ свръзка ли съ тоя въпросъ за декорациитѣ, или безъ никакво къмъ тѣхъ отношение, министрътъ забѣлѣжи тукъ, че князъ Александъръ отъ нѣколко врѣме насамъ клони, съзнателно или несъзнателно, да стане орждие на една велика държава съ възгледи противни на рускитѣ по източнитѣ работи. Стори ми се, че думата тукъ бѣ за Австрия, а тя била за Англия, на която обнаската по онова врѣме къмъ княза бѣше отъ най-насърдчителнитѣ за него, както се видѣ и отпослѣ, безъ обаче това насърдчване да му помогна и да го спасе отъ настаналитѣ по-нататъкъ за него мжчнотии. Най-послѣ покойниятъ Гирсъ засегна и въпроса за положението на рускитѣ офицери въ българската войска, по което положение били тоже възникнали жални недоразумѣния въ ущърбъ на военната дисциплина. При изброяването всички тия обстоятелства тъй хладнокръвно, като засѣгаше тъй тънко личнитѣ особено отношения между княза и императора и забѣлѣзваше произтекаещитѣ отъ това неприятности, той често повтаряше да каже, че това

Digitized by Google

положение между княза и Русия било *случай извънреденъ* (un cas exceptionnel), та трѣбало и особено внимание, и особени старания за възможното изравнение сѫществуещитѣ аномалии, нѣщо, за което той самъ залѣгалъ съ всичкитѣ си сили.

Поблагодарихъ за послѣднитѣ думи, както и за всичката му откровеность въ тоя разговоръ, потрудихъ се да прикрия княза съ каквито доводи и обяснения бѣше ми възможно при невѣжеството, въ което се намирахъ по нѣкои отъ засегнатитѣ въпроси, и увѣрихъ кроткия министръ, че настоещето българско правителство, отъ което имамъ честь да съмъ и азъ, е въодушевено отъ най-добри и искренни намѣрения, да поправи каквото би имало за поправяне отъ доскорошното минало, и да гледа да се избѣгнатъ за напрѣдъ каквито и да сѫ възможни недоразумѣния и неприятности. Колкото по-особено за личнитѣ отношения между княза и императора, азъ не зная, казахъ, коя и каква може да бѫде въ сѫщность причината на охладнението имъ, но искамъ да се надѣя, че обясненията, които се размѣняватъ сега тукъ, ще спомогнатъ за подобрение и на тия отношения. За тази цѣль, прибавихъ, азъ желая да се прѣдставя и на Негово Величество императора, комуто имамъ да прѣдамъ и едно собственоржчно писмо отъ князъ Александра. „Ще доложа за това на Негово Величество и ще побързамъ да ви съобщя неговото рѣшение“, отговори министрътъ. На раздѣла, и вече на кракъ, той ме попита като нѣкакъ съвършено частно, дали новото българско министерство разчитва на дългъ животъ, на който въпросъ, доста деликатенъ за мене, отговорихъ, че за сега поне това министерство не стои сравнително злѣ, ако и да има нѣкои недоволни, а колкото за по-нататъкъ, то е тайна на бѫдещето. Попослѣ, много по-послѣ разбрахъ азъ, че този въпросъ на руския министъръ не бѣ подхвърленъ токо тъй за просто любопитство. Гирсъ е знаялъ за нѣкои нѣща въ България нѣщо повече отколкото самитѣ министри на князъ Александра, ангажиранъ още отъ онова врѣме въ особенъ пѫть по нѣкои държавни работи мимо своитѣ отговорни съвѣтници, пѫть, който въ концѣ концовъ нѣма за него добъръ край.

V.

На 16/28 октомврия 1883. г. недѣля азъ получихъ както отъ министерството на иностраннитѣ дѣла, така и отъ „Министерството Императорскаго Двора, Експедиція церемоніяльныхъ дѣлъ“, съобщение, че Негово Величество императорътъ щѣлъ да ме приеме въ Гачинския дворецъ въ понедѣлникъ на 17-и октомврия въ 12 часа

Digitized by Google

на пладне. Както въ едното, така и въ другото съобщение менѣ ми се казваше въ подробности, кога да се намѣря на Варшавската въ Петербургъ станция, отъ дѣто тръгвалъ *поѣздѣтъ* за Гатчино на 10 часа, кой ще ме посрѣщне на тази станция и придружи до Гачинската, и какъ тукъ ще ме чака придворна кола, за да ме отведе въ Гачинския императорски дворецъ. Съобразихъ се точно съ всички тия упжтвания и въ понедѣлникъ, 17-и октомврия на 11 часа и 45 минути прѣди пладне азъ бѣхъ вече въ този дворецъ. Тукъ бѣхъ веднага прѣдставенъ въ великолѣпенъ салонъ на оберъ-церемонния майстеръ князъ Долгоруки, който при любезно посрѣщане и разговаряне ми съобщи, че императорътъ е въ отвжднята стая, неговъ работенъ кабинетъ, и ще ме приеме завчасъ. Това като казваше, той отвори сжщеврѣмнно вратата на тозъ кабинетъ, покани ме да влѣза въ него, и азъ веднага се намѣрихъ тукъ прѣдъ императора, който стоеше правъ при жгъла на масата си. Поклонихъ му се и съ княжеското писмо въ ржка отправихъ се до него съ слѣднитѣ думи на французски:

„Ваше Величество! Негово Височество князъ Александъръ Бъл„гарски ме натовари да прѣдамъ на Ваше Императорско Величе„ство едно негово собственоржчно писмо, което имамъ честь, да Ви „поднеса въ тази минута. Като изпълнявамъ тая длъжность, азъ „считамъ за длъжность, да благодаря Ваше Императорско Величе„ство за крайната му благосклонность, съ която той благоволи да „приеме съ таквазъ готовность министра на България, — на тазъ „България, която дължи толкозъ много на Русия, и която свещени „и неразривни връзки привръзватъ и ще привръзватъ за всѣкога „къмъ великата ѝ освободителка“.

Императорътъ се приближи до мене, подаде ми ржка и взе писмото на княза, поблагодари ми за изказанитѣ думи, па се поотдръпнъ, за да седне прѣдъ масата си, като канѣше и мене повторително да седна и азъ срѣщу него. Така седнали, императорътъ ми каза прѣди всичко, че той ме помнилъ още отъ посѣщението, което бѣхме му направили прѣзъ декемврия 1876. г. г. Д. Цанковъ и азъ въ Аненковия дворецъ, когато той бѣше още царевичъ, прѣстолонаслѣдникъ[1]). „Какви събития отъ онова врѣме до сегаш„ното прибави да каже, и каква разлика въ сждбинитѣ на вашия на„родъ! Тогава вие ходѣхте да просите милость за теглата (Souffrances) „на вашия народъ, а сега идете у насъ като министъръ на едно

[1]) Виждъ за това посѣщение „Страница отъ политическото ни възраждане“ отъ Марко Д. Балабановъ, София, 1904. стр. 383.

Digitized by Google

„българско княжество. Вие, като бивши дѣятели, трѣба да сте „благодарни отъ постигнатия резултатъ, и ето ви сега и участници „въ управлението на това княжество". Поблагодарихъ на императора за този му споменъ и тия му думи, па си позволихъ да напомня и азъ направенитѣ отъ Русия жертви за тия измѣнения въ участьта на нашия народъ, както и самото негово участие заедно съ вѣнценосния му баща въ освободителната война при толкозъ несгоди и толкозъ опасности. „Извършихме просто едно дѣло отъ человѣколюбие (nous n'avons fait qu' un acte d'humanité), каза спокойно императорътъ, па прибави: „Русия не веднажъ е воювала за облегчение участьта на християнскитѣ народонаселения въ Турция".

Слѣдъ това императорътъ ме попита, какъ стоятъ сега работитѣ въ България, на който въпросъ му отговорихъ, че отъ день на день тѣ се поправятъ, и че има надежда да се постигне още по-голѣмо подобрение въ всичко, ако правителството не срѣщне нѣкои непрѣдвидени прѣпятствия било отъ вътрѣ, било отъ вънъ, прѣпятствия, твърдѣ естествени въ една нова страна, която е още като на пипаница (à tâtons) по своята наредба. Императорътъ пожела съ удоволствие това подобрение, както и прѣмахването каквито и да са прѣпяствия за постиганието му, па прибави да каже, че той искренно и отъ сърдце желае прѣуспѣването на България и закрѣпването въ нея редъ и спокойствие (ordre et tranquillité). Той ми съобщи, че въ послѣднитѣ си депеши неговиятъ сегашенъ прѣдставитель въ София, г. Ионинъ, изказвалъ благодарность отъ новото министерство и за това той, императорътъ, се радвалъ отъ все сърдце (cordialement).

„Но, продължи той, не зная, по какви причини князъ Алек„сандъръ се отнася тъй съ мене, не зная, защо ми прави почти всѣки „день таквизъ изненади (des telles surprises). При таквозъ едно не„приятно поведение отъ негова страна спрѣмо мене, човѣкъ не знае, „какво да прави. Съобщихъ му, че по негова просба, азъ ще му „пратя единъ мой адютантъ за уреждането заедно съ самъ него „положението на служещитѣ въ България руски офицери, но ето, „че днесъ ми се съобщаватъ отново нови мѣрки, взети отъ него, и „нови измѣнения, направени отъ него въ София, безъ да чака по„искания отъ него мой воененъ пратеникъ".

* * *

За да се разбератъ тия послѣдни думи на императора, трѣба да попрѣкъсна тукъ разговора му и да забѣлѣжа, като въ скоби,

Digitized by Google

слѣдното: още на 14-и октомврия, въ който день азъ бѣхъ при Гирса, въ София били взети нѣкои мѣрки, които Ионинъ билъ незабавно съобщилъ телеграфически на своето правителство въ Петербургъ.

Тия мѣрки сѫ слѣднитѣ два указа и единъ приказъ, всички отъ една и сѫща дата, 14-и октомврия:

1) Указъ № 842, съ който се уволнява отъ управлението дѣлата на военното министерство полковникъ Ридегеръ и се отчислява отъ службата му въ българската войска, а на мѣсто него се назначава за управляещъ дѣлата на военното министерство, отъ генералния щабъ подполковникъ Котельниковъ. (Тозъ указъ е обнародванъ въ „Държавенъ вѣстникъ" на 15 октомврия 1883., брой 111).

2) Указъ № 192. „Прѣдъ видъ повикването безъ мое съгласие и даже безъ моето знание въ Русия генералъ адютантъ Лѣсовой и флигелъ адютантъ Ползикова, азъ (князъ Александъръ) изключавамъ изъ свитата си рускоподаннитѣ офицери, а именно: полковника Логвенова, ротмистра Масалова и лейбъ-медика Грима. — Моитѣ ординарци за напрѣдъ нѣма да се числятъ въ свитата". — Слѣдъ това князътъ благодари отъ всичката си душа за безчисленнитѣ услуги, които му сторили тия офицери. — Указътъ е приподписанъ отъ подполковника Котельниковъ. Той е обнародванъ въ „Държавенъ вѣстникъ", 18-и октомврия 1883, брой 112).

3) Приказъ № 383. „Негово Височество заповѣда да се повикатъ изъ Русия телеграфически въ София всичкитѣ *36* офицери, които споредъ тукъ прилагаемия списъкъ сѫ прикомандирувани въ руската войска". Приподписалъ подполковникъ Котельниковъ. — Тоя приказъ е обнародванъ въ „Държавенъ вѣстникъ" сѫщо на 18 октомврия 1883, брой 112, въ който се намѣрва и списъкътъ на 36-тѣхъ извикани офицери.

Тия укази съ тоя приказъ, както и други отъ подобенъ родъ свѣдѣния е ималъ безъ друго на умъ императорътъ, кога ми говорѣше за мѣрки и промѣнения въ София, съобщени нему немедленно по телеграфа. И той продължи:

„Князъ Александъръ е недоволенъ отъ насъ, той е сърдитъ „съ насъ (il est mécontent de nous, il nous boude). Не зная, какво „зло сме му сторили ние руситѣ. Моя приснопаметенъ отецъ го „прѣизпълни съ благодѣяния, него и фамилията му (feu mon père „l'a comblé de bienfaits, lui et sa famille). За себе си азъ не казвамъ нищо, азъ не съмъ направилъ нѣщо особено за него, но не „съмъ му далъ пакъ и причина, да е тъй недоволенъ и тъй сърдитъ

Digitized by Google

„съ мене. Той е тъй раздразненъ, както се уча, че не могълъ „дори и да се види съ моя прѣдставитель въ София, а отъ това „се раждатъ и толкозъ неприятни недоразумѣния. Не знае човѣкъ, „какъ и чрѣзъ кого да се разговори и споразумѣе съ него. Азъ „забѣлѣжихъ още въ Москва прѣзъ миналия мѣсецъ май неговото „недоволство. При всичко че на изгледъ той ме увѣряваше, че „билъ благодаренъ, но вжтрѣшно всички съглеждаха, че у него „имаше нѣщо, което го безпокоеше, не задоволяваше. Азъ го питахъ, „тамъ благодаренъ ли е отъ генералитѣ, които самъ той бѣше на„стоятелно поискалъ отъ мене — тъй настоятелно, че не щѣше и „да си тръгне отъ Русия, безъ да му ги дамъ, — той ми каза, „че е благодаренъ и доволенъ, както отъ единия, така и отъ другия, „ако и да се случило нѣщо между него и Соболева, но това не „било нѣщо отъ голѣма важность, и сега той билъ напълно до„воленъ и желаялъ да работи и за напрѣдъ съ тѣхъ. Но вие знаете, „какво се случи послѣ съ генералитѣ въ София и при какви обстоя„телства напуснаха тѣ България, дѣто бѣха отишли, както казахъ, „по настояване на самия князъ. Както и да е, азъ се радвамъ, като „слушамъ днесъ и отъ васъ, че работитѣ въ България се поправятъ „и че всичко щѣло да влѣзе въ добъръ пжть, нѣщо, което азъ „желая отъ все сърце, защото азъ се интересувамъ за доброто и „напрѣдъка на България. Отъ друга страна обаче въ България „има до 250 руски офицери. Ние не можемъ да се дезинтересираме „за тия офицери. Ние не можемъ да ги оставимъ токо тъй безъ „никакъвъ надзоръ. Тѣ сж и руски поданици и руски офицери. „Тѣ единъ день ще се върнатъ пакъ въ Русия, дѣто мѣстата имъ „стоятъ открити. Азъ не приемамъ тѣ да забравятъ руската военна „дисциплина, не приемамъ да се мѣсятъ въ политика и въ поли„тически партии, да правятъ прѣврати. Азъ зная, че въ България „стана голѣмо злоупотрѣбение съ името на руския императоръ и „на Русия за нѣкои цѣли, но азъ мога да ви увѣря, че прѣвратътъ „въ България стана не само безъ мое съгласие, но и безъ мое „знание и безъ знанието на руското правителство. Истина е, че „подиръ прокламацията на князъ Александра къмъ народа за тоя „прѣвратъ ние слѣдъ много колебания — веднажъ като князътъ „не рачи да ни послуша вóвреме[1]) — рѣшихме да го поддържимъ

[1]) Императорътъ е ималъ тукъ по всѣка вѣроятность на умъ и писмото, което доста врѣме прѣди прѣврата бѣше отправилъ министъръ Гирсъ до руския въ София прѣдставитель, за да обърне вниманието на князя върху кроения отъ него прѣвратъ и да го прѣдувѣдоми за всички недобри послѣдствия отъ таквазъ една постжпка. Това

Digitized by Google

„и дадохме въ тозъ смисълъ инструкции на тогавашния нашъ прѣд-„ставитель въ София, Хитрово; инакъ не можеше и да бѫде, че „както бѣ поставилъ князътъ въпроса: *или пълномощия или отказ-„ване отъ прѣстола.* [2]) положението ставаше критическо и за него „лично, и за сама България. Но и така ние бѣхме въведени въ „заблуждение (induits en erreur). Ето защо, що се касае до рускитѣ „офицери, азъ рѣшихъ да пратя въ София мой адютантъ за уре-„ждане положението на рускитѣ офицери съгласно съ князъ Алек-„сандра и неговото правителство, но не зная, какво може да се „случи съ тия бързи постѫпки и съ тази обнаска къмъ насъ на „князъ Александра". [3])

Императорътъ говорѣше тихо, кротко, хладнокръвно и съ тонъ искрененъ и убѣдителенъ.

писмо се обнародва на врѣме и въ нѣкой български вѣстникъ. То е обнародвано издѣло на французски и въ Les Événements politiques en Bulgarie etc. par A. G. Drandar. p. 200—208.

[2]) Ето какъ поставя тоя въпросъ князътъ въ своята за пълномощията прокламация къмъ народа, отъ 27 априлия 1881.

„Само ако Великото Народно Събрание узакони ония необходими за управлението на страната условия, отсѫтствието на които е основната причина на днешното безизходно положение, само тогава мога да остана на Българския прѣстолъ и да поя тежката отговорность прѣдъ Бога и прѣдъ потомството.

Въ противенъ случай, *азъ съмъ рѣшенъ да се откажа отъ княжеския прѣстолъ съ съжаление, но съ дълбоко убѣждение, че до край съмъ изпълнилъ длъжностьта си*". (Държавенъ вѣстникъ, срѣда, 29 априлъ 1881. Брой 26).

Взетото отъ руското правителство рѣшение слѣдъ дълги по тая прокламация колебания, за каквито говори императорътъ, се обнародва въ петербурския „Правителственный вѣстникъ", а послѣ го съобщи русскиятъ дипломатически агентъ М. А. Хитрово на нашето министерство на външнитѣ работи. То е слѣдното:

„Императорскиятъ кабинетъ до сега се е отнасялъ къмъ българската криза съ прѣдпазливость по причина на уважението, което има къмъ самостоятелностьта на князя и на народа. Понеже тая прѣдпазливость се експлоатира отъ агитаторитѣ като порицание, императорскиятъ кабинетъ счита за своя длъжность да обяви, че избраниятъ и утвърденятъ отъ Европа князъ е залогъ за дѣйствителното благосъстояние на България. Императорскиятъ кабинетъ има довѣрие въ чувстата на князя и неговото желание, да изпълни задачата, която е тържествено приелъ върху себе си. Ако князътъ обяви сега, че е невъзможно да продължава да носи отговорностьта за положението, което е опасно за бѫдещностьта на страната, и направи възвание къмъ народа, той безъ съмнѣние се е подчинилъ на съвѣстьта си съ твърдо рѣшение, да се посвети на благоденствието на България. Императорскиятъ кабинетъ желае, щото българскиятъ народъ да съхрани неразкъсвано свръзката си съ князя и да отхвърли измамитѣ на честолюбивитѣ агитатори, които искатъ да разрушатъ това съгласие". (Притурка на „Държавенъ Вѣстникъ" № 36, София, 30 май 1881. г.).

[3]) За уреждане положението на рускитѣ офицери въ България флигелъ-адютантътъ на Негово Императорско Величество царь Александра III г. полковникъ Каулбарсъ бѣ тръгналъ прѣди мене отъ Петербургъ за София, и още на 1-и ноемврия 1883., въ присѫтствието на тозъ адютантъ и на монтѣ колеги министри г. г. Д. Цанковъ, К. Стоиловъ, д-ръ Д. Моловъ и Г. Начовичъ се прочели прѣдложенитѣ отъ руското правителство „Правила для русскихъ офицеровъ увольняемыхъ для службы въ Болгарскихъ войскахъ, удостоившіе ся одобренія государя императора", и слѣдъ обсѫждането имъ били одобрени както отъ княза, така и отъ министритѣ („Държавенъ вѣстникъ" отъ 5 ноемврия 1883, брой 119, протоколъ на министерския съвѣтъ № № 67 и 68).

Digitized by Google

Въ отговоръ азъ му поблагодарихъ за височайшето му благоволение къмъ България, за освобождението на която е ратувалъ и самъ той на бойното поле. Що се отнася до прѣврата, „той бѣше, казахъ, едно нещастие у насъ, отъ каквито по-малко или по-много основни причини и да бѣ прѣдизвиканъ, и колкото добри и да прѣдполагаме, че сж били намѣренията на княза въ тоя случай; и ако, прибавихъ, тозъ прѣвратъ, — съ който впрочемъ князътъ не съумѣ да си послужи, — можа да се извърши и даденитѣ пълномощия да траятъ двѣ години тъй или инакъ, това се дължи на поддържката на княза отъ страна на Русия". — Тукъ императорътъ позаклати глава въ знакъ на непълно съгласие и повтори да ми каже това, което и по-горѣ за поведението на Русия по тоя прѣвратъ. — „Както и да е, продължихъ азъ, тозъ прѣвратъ, злополученъ и за това, че бѣ падналъ въ неопитни ржцѣ, та не успѣ изобщо, е вече едно минало, но, за да може страната да влѣзе въ нормаленъ пжть, нужно е между друго да се изгладятъ всички недоразумѣния, за да не се дава поводъ, да ставатъ у насъ нежелателни злоупотрѣбения съ името на Русия и на руския императоръ. Сегашното княжеско правителство, на което се възложи управлението на страната при извънредни обстоятелства, ще се счита за щастливо, ако съ помощьта на императорското правителство успѣе да прѣмахне тия недоразумѣния". Тукъ императорътъ ме попита, както бѣше ме попиталъ и Гирсъ, дали това правителство може да разчита на извѣстна трайность, за да успѣе въ своитѣ начинания, дали всички негови членове се въодушевяватъ отъ едни и сжщи чувства, и дали и князъ Александъръ сподѣля напълно неговитѣ възгледи и намѣрения. На тия любопитни и внушителни запитвания азъ отговорихъ, както бѣхъ отговорилъ и Гирсу, споредъ забѣлѣженото ми по-горѣ, като прибавихъ, че между членоветѣ на правителството владѣе пълна хармония, най-вече по въпроса за изравнение възникналитѣ между Русия и България нѣкои недоразумѣния, че и князъ Александъръ, който самъ повика сегашнитѣ министри и имъ повѣри управлението на страната при прѣминаването отъ пълномощинския режимъ въ конституционния показва пълно довѣрие къмъ тия свои съвѣтници.

„Колкото впрочемъ по-особно за княза, Ваше Величество, казахъ, знаете, какъ той стана български князъ. Той ни биде прѣпоржченъ отъ сама Русия за такъвъ. Въ него ние българитѣ цѣнимъ и почитаме не само нашъ държавенъ глава, но още и единъ найблизъкъ сродникъ на руската императорска фамилия, единъ братовчедъ на Ваше Императорско Величество. Прѣвратътъ, както и да

Digitized by Google

се погледне на него, не бѣше дѣло, което да му спечели популярность въ България, но въ всѣки случай ние никога не сме си позволили да подигаме въпросъ лично за князя, въпросъ династически; искали сме само въ неговъ личенъ интересъ да го избавимъ отъ личния режимъ, отъ личната власть, отъ лична отговорность за управление на страната, за да поставимъ това управление въ мѣстни ржцѣ, въ ржцѣтѣ на мѣстни отбрани и отговорни съвѣтници; тъй постжпихме ние не толкозъ отъ проста, като у младъ народъ, придържаность къмъ модния днесъ конституционенъ редъ самъ по себе, или отъ ненависть противъ князя, а просто по съображение, че въ България, дѣто младата династия не е хванала още корени, нѣма никакви чрѣзъ нищо връзки съ народа, нѣма никакви традиции, нѣма слѣдователно и подобаещето обаяние чрѣзъ своето що-годѣ минало, личниятъ режимъ се явява просто като една аномалия, несгоденъ ни за страната, ни за държавния глава, който го упражнява. Азъ разумѣвамъ, позволихъ си да кажа тукъ не безъ стѣснение, монархията тамъ, дѣто тя чрѣзъ редъ столѣтия, борби, подвиги, жертви е създала силно господарство съ извѣстно историческо минало, съ извѣстни установени традиции, но въ България, страна до вчера още подъ иноплеменно и иновѣрно грубо азиятско владичество, таквозъ нѣщо нѣма и не можеше да има, та за сега поне народътъ е всичко, той е намѣсто всѣка монархия“. — „Противъ монархическия нашъ принципъ, отвърна тукъ императорътъ, ние поддържаме въ България единъ другъ режимъ. Ние се убѣдихме, че съ режима на пълномощията, съ режима на личната власть на князя не можеше да се установи желаемия редъ, за това и сега ние поддържаме у васъ другъ режимъ. Това е едно противорѣчие отъ наша страна, но ние мислимъ, че тъй може да се въведе въ България редъ и законность, и за това ние търпимъ и приемаме това противорѣчие“.

„Това противорѣчие, позволихъ си пакъ да кажа смирено на императора, е само видимо, Ваше Величество; съ конституционния режимъ — на каквато впрочемъ критика и да подлежи българската Конституция — съ конституционния режимъ, добросъвѣстно прилаганъ, у насъ може да се отрази чрѣзъ народното прѣдставителство, законно избрано, народниятъ духъ, а народниятъ у насъ духъ замѣстюва сега всѣка стародавна власть при отсжтствие на каквито и да сж други държавни традиции. Извинете, моля, моята съвършенна откровеность прѣдъ Ваше Величество. Ако нашиятъ князъ бѣше при свое дълго минало по наслѣдство отъ родъ въ родъ вѣрно отражение на тоя

Digitized by Google

духъ. ако той имаше завързани корени въ страната отъ дълго врѣме, ако около името му като около единъ центъръ на историята ни се групираха важни исторически събития отъ народния нашъ битъ, той би могълъ вѣроятно, ако не да успѣе до извѣстна степень и съ самия прѣвратъ, прѣдприетъ отъ него съ благи може би, както прѣдположихъ по-горѣ, намѣрения за новото му отечество, то поне да бжде търпимъ прѣдъ видъ на миналото и надежди за бждещето. Но той, младъ още и неопитенъ, прѣселенъ случайно отъ чужда земя въ нашата, естествено бѣше нито страната да познава, както трѣба, нито нейния духъ, нито обичаитѣ ѝ и нравитѣ и, нито още езика ѝ. Какъ бѣ възможно при таквизъ условия да се закрѣпятъ каквито и да сж лични пълномощия за управление на страната? Всичко това знаяха твърдѣ добрѣ лицата, които излѣзоха противъ пълномощията, и тѣ експлоатираха това положение. Тѣзи лица не бѣха противъ княза лично, а бѣха противъ личния режимъ, който се опита той да въведе въ страната тъй непрѣсмѣтнато и тъй самонадѣянно". — И понеже, като говоряхъ изобщо за противницитѣ на пълномощията, споменахъ нѣщо за *либерална партия,* императорътъ попита, дали званието *народна* не би било въ всѣки случай по-намѣсто като по-съотвѣтствуеще на народния духъ, за какъвто именно приказвахъ, но побърза самъ пакъ да си отговори на това питане, като каза, че това било безразлично за самата работа, и продължи както слѣдва:

„Ние желаемъ, каза, България сама да се развива и сама да „се управлява и не желаемъ да се мѣсимъ въ вжтрѣшнитѣ ѝ работи, „въ вжтрѣшното ѝ управление. Генералитѣ бѣха тамъ, защото ги „настойчиво поиска самъ князътъ. Но колкото за офицеритѣ ние „не можемъ да ги оставимъ токо тъй, трѣба безъ друго и безотла„гателно тозъ въпросъ да се уреди ..... Такси (à propos), по воен„нитѣ работи въ България имало другъ единъ въпросъ, който е „вжтрѣшенъ вашъ въпросъ, и ние не щемъ да се мѣсимъ въ него, „но понеже българската войска се образува отъ руски офицери, „азъ мисля, че въ интереса пакъ на България мога да си кажа „мнѣнието по тоя въпросъ. Съобщаватъ ни, че тамъ искали да на„малятъ войската, и че самъ г. Цанковъ, прѣдсѣдательтъ на мини„стерския ви съвѣтъ, билъ рѣшително на това мнѣние. Това не е „добро за една млада войска, за която сж се положили толкозъ „трудове". [1])

[1]) Въ свръзка съ въпроса за намалението на войската императорътъ ме попита, какво стана и съ опълчението, за което тъй сжщо имало въпросъ въ България. Отго-

Digitized by Google

„Ваше Величество, отговорихъ тука; въ България има наистина сега мнѣние за намаляване войската, това е мнѣнисто и на г. Цанкова, това е даже у него за сега idée fixe; но всичко това е още въпросъ, и той ще трѣба да се обсѫди; въ всѣки случай той нѣма, до колкото зная, да бѫде засегнатъ тая година; ще може обаче, ще трѣба даже да сѫ повдигне по-нататъкъ и да се вземе по него едно сериозно рѣшение. Онова, което мога да кажа сега тукъ, то е, че сумата отъ 12—13 милиона лева годишно за войската върху

ворихъ, каквото знаяхъ по този въпросъ. — Какъ и защо е билъ подигнатъ прѣзъ 1880 г. този въпросъ за опълчението, едно врѣме многошуменъ, а днесь почти съвсѣмъ забравенъ, както и какви сѫ били изобщо вѣянията по него въ онова врѣме, за всичко това позволявамъ си тукъ да приведа нѣкои откѫси изъ едно писмо на единъ приятель, вѣщъ по прѣдмета, и запитанъ отъ мене за него: „Рускиятъ дворъ, пише ми той, съчувствуваше въ начало на князъ Александра, а по тая причина той съчувствуваше и на министерствата, които князътъ си избра на първо врѣме, и които се случиха съ консервативни идеи. Но защото рускиятъ дворъ съчувстваше тогава на Батенберга, руската *интелигенция* задължително трѣбаше да съчувствува на неговитѣ противници.... (въ България). Въ тая интелигенция влизаха генерали, офицери, списатели, кореспонденти, банкери и пр. Тя отнде отпослѣ по-далечъ; тя започна да се бои отъ влиянието на руския дворъ и отъ любимеца на тоя дворъ въ България, князь Александра; и за това пристѫпи къмъ прѣдпазителни мѣрки. Понеже стълбътъ, на който Батенбергъ се облѣгаше, бѣше войската, тази интелигенция намѣри за добрѣ да противопостави на войската втора войска, — *опълчението.* Истина е, че имаше тогава нѣкои руски офицери, които по военна дисциплина се удивляваха на тия планове, но остатъкътъ политикани и крайни елементи насърдчваха тия планове на ултралибералскитѣ матадори.... Съ тѣхно съдѣйствие приготви се за въ народното събрание единъ законопроектъ за опълчението. Духътъ на тоя законопроектъ бѣше слѣдниятъ: всички българи, отъ 18 до 42 години, които не сѫ служили въ войската и не ѝ принадлежатъ като резервисти, трѣба да служатъ въ ополчението; главнокомандуещиятъ на това ополчение бѣше прѣдсѣдателятъ на народното събрание или лицето, на което той самъ повѣри тоя постъ; тъй сѫщо прѣдсѣдателятъ назначава комендантитѣ: полковници, майори, капитани; а офиперитѣ и фелдфебелитѣ се избиратъ по *вишегласие* отъ опълченцитѣ.... Князътъ се билъ възмутилъ отъ тая дързость на своитѣ съвѣтници, по Ернротъ, руски генералъ, тогава воененъ министръ у насъ, го успокоилъ.... Авторитѣ на тоя проектъ били рѣшили сѫщеврѣменно да се окастри отъ дъно военниятъ бюджетъ.... Ернротъ влѣзълъ съ тѣхъ въ *пазаръкъ* и имъ казалъ, че ще приеме проекта имъ за опълчението, но съ условие, че народното събрание ще гласува цѣлия воененъ бюджетъ. Тѣ дали тъй съгласието си, и Ернротъ изпълнилъ своето обѣщание. Той казалъ на княза, че тоя законопроектъ за опълчението, както е съставенъ, е толкова *глупавъ*, щото не е възможно да се приложи. Князътъ се съгласилъ тогава да подпише, но слѣдъ като се прибавила фразата отъ Конституцията: *Князътъ е върховенъ началникъ на всички военни сили въ Княжеството* (чл. 11).... Пълномощията затвориха вратата за таквизъ оригиналности...“ — За опълчението се е разискалъ и приелъ единъ законопроектъ въ II-то обикновено Събрание, засѣдание LV, понедѣлникъ на 2 юния 1880. г. Членъ 8 отъ тоя приетъ законопроектъ гласи слѣдното: „*Най високата инстанция*, която въ мирно врѣме управлява народното опълчение, е *централниятъ комитетъ*, който има сѣдалището си въ столицата, и състои отъ единъ прѣдсѣдатель — началникъ на народното опълчение, отъ единъ подпрѣдсѣдатель и 6 членове“. — Членъ 9 гласи: „Прѣдсѣдателятъ и подпрѣдсѣдателятъ на централния комитетъ се избиратъ измежду най-горнитѣ офицери въ княжеството и се назначаватъ отъ княза съ указъ, а 6-тѣ членове се избиратъ отъ народното Събрание и се утвърдяватъ отъ княза“.

Въ „Държавенъ вѣстникъ“ пъкъ отъ 10 декемврия 1880, брой 90 има обнародванъ „Законъ за опълчението“, 9-иятъ членъ на който законъ гласи слѣдното: „*Най-високата инстанция* за дѣлата на опълчението е *министерскиятъ съвѣтъ*, който рѣшава и докладва на надлежния министъръ“.

Digitized by Google

единъ общъ бюджетъ отъ около 30 милиона се намѣрва за голѣма несъразмѣрность".[2])

„Да, азъ разбирамъ, каза императорътъ, че върху единъ бюджетъ отъ 30 милиона, то е много да се израсходватъ 12—13 милиона за войската, и това не може да върви така за дълго врѣме, „но намалението въ всѣки случай, ако ще става, не би трѣбало да „стане изведнажъ и въ голѣмъ размѣръ, че така образуваната съ „толкозъ трудъ млада ваша войска може съвършено да се разстрои, „а това не е желателно; може намалението, ако е необходимо, по „бюджетни съображения, да стане полека-лека, отъ година на година, и въ малъкъ размѣръ, и то при условие, кадритѣ пакъ да „си останатъ. Това ще бѫде въ вашъ интересъ. Но за всичко това „вие пакъ сами ще видите; трѣба само тозъ въпросъ зрѣло да се „обсѫди. Азъ ви казвамъ само това, що ми се види по-добро за васъ „и за вашата млада войска . . . Трудно е само сега, че човѣкъ не „знае, какво да прави съ князъ Александра, който е тъй раздразненъ, „и не ще да слуша. Той ми телеграфира и пише често, но азъ „не разбирамъ . . . . не зная . . . ." Императорътъ се спрѣ тукъ неволно като въ недоумѣние.

Азъ поехъ пакъ думата, увѣрихъ го отново, че българското правителство ще направи всичко, що зависи отъ него за благополучно разрѣшение на всички висещи въпроси, между които и военния за рускитѣ офицери, повторихъ му за князъ Александра онова, що изложихъ за него по-горѣ, като прибавихъ още, че той е особено щекотливъ по военнитѣ изобщо въпроси, по които се счита вѣщъ, както и по войската, та не трѣба да се изпуща изъ прѣдъ видъ тази негова щекотливость, че инакъ възможно е да се появятъ нови нѣкои недоразумѣния, нечакани нѣкои неприятности, да се породи даже разногласие, раздѣла между офицеритѣ, отъ които едни да слѣдватъ рускитѣ съвѣти, други да се обявятъ за него, трети да не знаятъ, кой пѫть да заловятъ, а самъ той, който тъй много има присърце не само благоустройството, но и увеличението на войската, да не се ограничи само въ намалението ѝ, както се иска това у насъ отъ нѣкои, но да охладнѣе съвършено въ горещата си до сега за нея ревность, че той е крайно честолюбивъ. За това добрѣ ще бѫде адютантътъ на Вяше Величество да тръгнѣше поскоро за София. Императорътъ изслуша всичко това съ внимание

[2]) Бюджетътъ за 1883. г. бѣше: приходъ 31,502.427 лева, отъ които 934.147 л. недобори, а разходъ сѫщо 31,502.427; отъ тази сума 12,345.260 л. бѣха за военния бюджетъ.

Digitized by Google

и послѣ каза: „Адютантътъ ще тръгне слѣдъ два-три деня,[1]) и нека „се надѣемъ, че всичко ще се уреди (tout s'arrangera), но кой знае „пакъ, какво може да се случи въ София прѣзъ това врѣме, че „князътъ е тъй възбуденъ . . . Той се отнася къмъ насъ тъй не„довѣрчиво (avec si peu de confiance) . . . Той страни отъ насъ . . . „Той обръща другадѣ погледитѣ си. Това не е тайна за насъ, но „той не прави добрѣ". — „Безъ любовьта народна и безъ довѣрието на Ваше Императорско Величество, побързахъ азъ да кажа тука, положението на нашия князъ въ България, вашъ братовчедъ, би станало твърдѣ мжчно, и той, вѣрвамъ, знае това —. „. . . Не зная, „каза ми прѣкжснато императорътъ, но, както и да е, дано се „свърши по-скоро въпросътъ за положението на нашитѣ руски офи„цери у васъ, който въпросъ е отъ голѣма важность за насъ.[2]) „Инакъ, повтарямъ да ви увѣря, ние не щемъ да се мѣсимъ по „никой начинъ въ вашитѣ мѣстни работи. Не ще и Европа да се „мѣси въ мѣстнитѣ български работи, а колкото за рускитѣ офи„цери тя ни оставя, и ние сме свободни да се разправимъ за тѣхъ „сами съ българитѣ (nous arranger seuls avec les Bulgares).

Императорътъ ми каза послѣ да се поразговоря отново съ г. Гирса за всички възникнали въпроси, стана слѣдъ това отъ стола си, подаде ми любезно ржка, пожела ми успѣхъ въ всичко и ме остави. Тъй се свърши тазъ ауденция на единъ български министръ при царствуещия синъ на Царя-Освободителя, отъ когото тозъ сегашенъ български министъръ въ качеството си на делегатъ съ сегашния пръвъ български министъръ просѣше съ сълзи на очи прѣди 7 години милость за многострадалното му отечество. Ауденцията трая близу 40 минути. *Длинная аудиенция*, ми каза Долгоруки на излизането ми изъ работния кабинетъ на императора.

* * *

Освѣнъ официалнитѣ ми съобщения, азъ още сжщия день, покъртенъ както бѣхъ отъ чувства на благодарность, отправихъ и до покойната ми сега съпруга Анна слѣдната телеграма.

---

[1]) Той тръгна прѣди мене отъ Петербургъ, както забѣлѣжихъ по-горѣ, стр. 18.

[2]) Бѣхъ си позволилъ да забѣлѣжа, че извикването изъ България на руски офицери безъ знанието на княза е било мѣрка прибързана, ако не друго. Императорътъ ми каза, че прѣди всичко работата не е съвършено тъй, защото тия офицери нѣмали заповѣдь, да оставятъ България, безъ да съобщятъ на князa повикването си, „въ „всѣки случай, обаче, продължи императорътъ буквално, какво да се прави, когато „князътъ е тъй сърдитъ, а отъ друга страна има лица, като Ползиковъ, напримѣръ, „които не само като руски офицери, но още като руски подданици се обхождатъ по „оскърбителенъ за Русия начинъ. Азъ зная положително, че Ползиковъ се е отнесълъ „и е говорилъ твърдѣ злѣ. Таквизъ нѣща не могатъ да се търпятъ".

Digitized by Google

„Днесъ приетъ отъ императора въ Гачино. Дълбоко трогнатъ „отъ крайно Негово благоволение къмъ наше отечество. Врѣме „прѣкрасно . . .“

Балабановъ.

V.

Видѣхъ се послѣ нѣколко пѫти още съ Гирса, който се отнасяше къмъ мене като къмъ отдавнашенъ неговъ познайникъ, и който съ удоволствие ми съобщи, че императорътъ останалъ благодаренъ отъ разговора му съ мене; видѣхъ се и съ неговия тогава помощникъ Влангали, видѣхъ се между друго доста надълго и съ баронъ Жомни, съвѣтника въ министерството на иностраннитѣ дѣла, — познатъ ми бѣ и той още отъ първото ми ходене въ Петербургъ заедно съ г. Д. Цанкова. Прѣдметъ на разговора ми съ всички тия високопоставени лица бѣха отново сѫщитѣ въпроси, които се засегнаха било прѣдъ г. Гирса при първото ми съ него свиждане, било прѣдъ императора. Впечатленията отъ тия срѣщи и тия разговори бѣха всички еднакви. Не бѣ тайна, че обноската на князъ Александра отъ нѣколко врѣме насамъ не само спрѣмо руското правителство, но и спрѣмо руския императоръ лично не намѣрваше у тия лица и въ тия сфери ни най-малко съчувствие, но всички изказваха желание за по-скорошното изравнение на всички тия жални аномалии. Трудѣхъ се прѣдъ всѣкиго едного отъ тѣхъ да дамъ нужнитѣ обяснения за въ полза на княза, и да разсѣя, по възможности, разни по отношение къмъ него неприятни слухове и прѣдупрѣждения. И нѣма, ми се чини, да сгрѣша, ако кажа тукъ, че усилията ми въ тозъ примирителенъ смисълъ било въ София по споразумѣние съ другаритѣ ми, било въ Русия не останаха съвършено безплодни за онова врѣме. Какъ се развиха по-нататъкъ въ противно направление събитията при извѣстното, отъ това що се каза по-горѣ, настроение на князъ Александра, увлѣченъ въ пѫть, въ който не можеше да има съчувствието на вѣнценосния си въ Русия братовчедъ, при друга дадена у насъ политическа ориентация съ други коронни съвѣтници, при други обстоятелства, това ще обясни на свое врѣме съврѣменната наша история.

Размѣнението ратификацията на конвенцията за окупационния длъгъ се извърши между Гирса и мене на 31-и октомврия, и азъ още на другия день тръгнахъ отъ Петербургъ за София прѣзъ Виена.

* * *

Digitized by Google

Пѫтемъ само ще забѣлѣжа тукъ, че въ този градъ азъ имахъ честьта, да се видя съ австрийския мѫнистъръ на външнитѣ дѣла, бивши посланикъ въ Петербургъ, графъ Калноки. Той одобряваше станалитѣ послѣдно врѣме промѣнения въ България, и за княза се отзоваваше по най-благоприятенъ начинъ. Той не бѣше безъ да знае сѫществуещата хладнина въ отношенията между княза и Русия, но отдаваше това главно, ако не изключително, на обноската на двамата руски генерали спрѣмо него. На бѣлѣжката, която си позволихъ, че въ всѣки случай тия генерали бѣха дошли въ България по покана изъ сама нея, по исканието още на самия князъ, министрътъ ми каза, че наистина князъ Александъръ билъ поискалъ отъ руското правителство двама генерали, но не именно тия, които му били пратени. Това е, рекохъ отъ своя страна, въпросъ, който не зная. Въ всѣки случай днесъ тия генерали, каквито и да бѣха, не сѫ вече въ България. Простихъ се безъ повече съ австрийския министъръ, като го увѣрихъ по негово запитване за миролюбивата политика на българското правителство, каквато миролюбива политика бѣше ми настоятелно прѣпоръчилъ и Гирсъ, който не веднажъ и два пѫти налегна за миролюбивата тогава руска политика по твърдата воля на императора, на която воля той билъ проводникъ и тълкоатель.

* * *

Споменахъ по-горѣ за свиждането съ Бисмарка на князъ Александра при завръщането му слѣдъ коронацията отъ Русия прѣзъ Берлинъ, и обѣщахъ да прѣдамъ накѫсо разговора, който ималъ той съ желѣзния германски канцлеръ въ тоя случай. Изпълвамъ тукъ даденото обѣщание. За това свиждане и тоя разговоръ, който наумѣва горѣспоменатитѣ неприятни недоразумѣния между Русия и княза, менѣ ми е разправилъ самъ послѣдниятъ при едно доста дълго събесѣдване съ него въ дворцовата градина прѣзъ първитѣ дни на октомврия 1883. г., прѣди още да замина за Русия. Ето самата работа. При спирането си въ Берлинъ кѫязъ Александъръ пожелалъ да види всемогущия по онова врѣме германски желѣзенъ канцлеръ Бисмарка. Послѣдниятъ, както се види, билъ до подробности увѣдоменъ за тогавашнитѣ отношения на княза съ руското правителство и съ руския дворъ. Ако и съ неприкрита до нѣйдѣ хладнина, той приелъ княза, но се отнесълъ къмъ него по единъ съвършено страненъ начинъ, какъвто князъ Александъръ не

Digitized by Google

само като български владѣтель, но и като простъ германски и порожба и по възпитание принцъ не можилъ да очаква.

„Въобрази си, — ми казваше той, — Бисмаркъ ме държа, мене князъ царствуещъ, на крака повече отъ четвъртъ часъ. (Imaginez-vous, Bismarck m'a tenu, moi prince régnant, debout plus d'un quart d'heure).

Като взелъ пъкъ да му разправя нѣщо за своитѣ сегашни отношения къмъ руския императоръ и руското правителство, Бисмаркъ го просто прѣкжсналъ и му казалъ: „Азъ имамъ да се грижа за 48,000.000 нѣмци, та нѣмамъ врѣме да се занимавамъ съ личнитѣ разправии на българския князъ съ Русия; едничко, което бихъ могълъ да те съвѣтвамъ, то е, да видишъ да се разправишъ самъ съ руския императоръ и съ руското правителство". (J'ai le souci de 48,000.000 d'Allemands et je n'ai pas le temps de m'occuper des différents personnels du prince de Bulgarie avec la Russie; le seul conseil que je pourrais vous donner, c'est de tâcher de vous arranger seul avec l'empereur de Russie et avec le gouvernement russe).

Такъвъ е билъ този страненъ приемъ, и такъвъ разговорътъ между германския канцлеръ и младия български князъ. Съ душевно огорчение князъ Александъръ си спомняше този приемъ, и се чудѣше отъ тази безцеремонна обнаска и тозъ студенъ езикъ на тоя канцлеръ къмъ него. Настроенъ както бѣше по онова врѣме, той отдаваше всичко това изключително на руски влияния.

По тоя случай той разказваше и за своето нещастие, че не успѣлъ да се сгоди съ една отъ неженениитѣ тогава сестри на сегашния германски императоръ, принцеса Виктория, — нещастие толкозъ по-чувствително, че, както самъ пакъ разказваше, тукъ имало искренна взаимна наклонность, па още и съгласието на родителитѣ, особено на майката на младата принцеса. Тази си несполука, това си нещастие той тъй сжщо приписваше главно на руски влияния, руски сплетни.

По тозъ годеженъ въпросъ, обаче, независимо отъ възможни руски влияния, интересно е да се знае, що е мислилъ самъ германския канцлеръ Бисмаркъ, и какъвъ езикъ е държалъ той и тука за князъ Александра; това ще обясни до нѣйдѣ и горѣпоменатиятъ приемъ, а ето какво срѣщамъ и чета въ третия томъ отъ *Дневницитѣ* на Moritz Busch за князъ Бисмарка:[1])

---

[1]) Tagebuchblätter von Moritz Busch. Dritter. Band. Leipzig. 1899.

Digitized by Google

28 мартъ 1888. Moritz Busch разказва, какво му билъ говорилъ него день Bucher, бивши секретарь и довѣрено лице на канцлера.

„Принцеса Виктория, дъщеря на нашата нова императорска двойка,[1]) сега на възрасть 22 години, щѣше отдавна да се ожени, и то съ Батенбергъ, тогава (1883—1886) още български князъ, но сѫщеврѣменно и орѫдие на английската политика. Въ своята по Европа обиколка той бѣ позналъ въ Берлинъ внучката на английската кралица, и единъ пѫть той бѣ оставенъ и самъ съ нея отъ самитѣ ѝ родители. Помислили тѣ за браченъ съюзъ, а тази мисъль била вѣроятно внушена отъ бабата въ Лондонъ, която е искала да обезпечи още повече своя слуга (Diener) противъ Русия чрѣзъ брачна свръзка съ нашия дворецъ. Тозъ планъ се разчу и доде до ушитѣ и на шефа, Бисмарка. Естествено той не го одобри и не скри тъй сѫщо и прѣдъ стария императоръ (Вилхелмъ I) своитѣ по тозъ въпросъ опасения; напротивъ, той му прѣдстави най-напрѣдъ устно, послѣ и писмено своитѣ възгледи въ единъ мемоаръ, приготвенъ отъ мене. Този бракъ би ни поставилъ въ Петербургъ въ лошо положение, а отъ друга страна не можеше да се приеме, че една пруска принцеса би могла да се намѣри въ такъвъ единъ случай, че да бѫде принудена да остави единъ день София. Императорътъ вникна въ работата и спрѣ тази история, нѣщо, което не бѣше, разумѣва се, отъ естество да угоди на прѣстолонаслѣдницата (отпослѣ императрица Фридрихъ).[2])

---

7 априлъ 1888. Бисмаркъ казва. „Вие знаете отъ вѣстницитѣ, че азъ мисля вече да се оттегля поради дворцови влияния

[1]) Императоръ Фридрихъ, синъ на починалия оная година Вилхелмъ I, и съпругата му Виктория, дъщеря на английската кралица Виктория.

[2]) Това бѣше прѣзъ май 1884. Както императоръ Вилхелмъ I бѣ писалъ на канцлера на 4 майя, самъ той и императрицата тогава прѣди нѣколко още мѣсеци „инстиктивно нѣкакъ прѣдчувствували", че това брачно съединение било скроено и съ усърдие благоприятствувано и поддържано отъ кралица Виктория (английската) съ цѣль, щото чрѣзъ брачното съединение на една пруска принцеса съ единъ Батенбергъ да се даде по-голѣмъ ореолъ и на женитбата на дъщеря ѝ Беатрисъ съ принца Хенрихъ Батенбергъ. За това и принцесата прѣстолонаслѣдница (дъщеря на английската кралица) още прѣзъ лѣтото на 1883 г. бѣше устроила една срѣща на князъ Александра съ дъщеря си, за да възбуди у двамата млади взаимна наклонность. Императоръ̀тъ, обаче, билъ съвършено противенъ и далъ на родителитѣ да разбератъ безъ ни най-малко съмнѣние, че той никога нѣма да допусне таквозъ съединение. Фамилията Батенбергъ не била отъ еднакъвъ родъ (ebenbürtig), нито по производство въ княжеско състояние; отъ това, че Александъръ билъ избранъ князъ на България, не било нищо измѣнено въ това отношение. Освѣнъ това неговото сегашно положение било твърдѣ ненадежно, несолидно, тъй сѫщо и твърдѣ необезпечено отъ къмъ царична страна, а българскиятъ народъ е нецивилизуванъ и суровъ, тъй че една пруска принцеса не би трѣбало да му се повѣри (S. 224).

Digitized by Google

и конфликти, не съ императора, който е много уменъ и който сподѣля моитѣ възгледи.[1]) Въпросъ е сега за женитбата на Батенберга съ принцеса Виктория, която женитба е намислила английската кралица, и прѣди три години, още при покойния императоръ (Вилхелмъ I), дъщерята на сегашната императрица (Фридрихъ) е била увлѣчена отъ тази мисъль. И устно, и писмено азъ на врѣме още, щомъ се научихъ за това, поднесохъ на императора моитѣ възгледи, и той се убѣди отъ моитѣ доводи и отказа да даде своето одобрение . . . Впрочемъ за това не може да има ни въпросъ прѣдъ политическитѣ съображения и опасности, които прѣдставлява тая работа. Старата кралица (английската) съ удоволствие урежда женитби, както правятъ всички стари жени, и тя може да е избрала князъ Александра за своята внучка, защото той е братъ на нейния зеть, на мжжа на възлюбената ѝ дъщеря Беатрисъ. Тя има обаче съ това и политически цѣли прѣдъ видъ, а то е трайно отчуждаване между насъ и Русия, и ако тя доде тукъ за рождения день на принцесата, опасностьта е голѣма, да не би да прокара своята воля. Въ сѣмейнитѣ работи тя не е привикнала на противорѣчие, и ако тя носи съ себе си въ пжтната си чанта Пастора, а въ куфара си годеника, брачниятъ обредъ ще се извърши безъ забава. Батенбергъ би билъ може би вече тукъ, ако не бихъ се намѣсилъ азъ помежду съ противно мнѣние, защото онази отъ Лондонъ, тя не се бави . . . —. Наистина до сега не е нищо постигнато. Но, ако женитбата се осжществи, азъ не мога вече да остана министъръ, азъ нѣмамъ вече никаква вѣра въ бждещето . . . . Азъ губя за напрѣдъ въ Петербургъ вѣрата въ моята честность, която азъ съ мжка добихъ отново при императора Александра слѣдъ всевъзможни клевети[2]) . . . . Князъ Александъръ, съ когото искатъ да сгодятъ дъщерята на германския императоръ, щѣше да бжде, ако станѣше тозъ бракъ, постоянъ у насъ органъ на английското влияние противъ Русия. Той е собствено полякъ чрѣзъ своята майка, която се ожени като госпожица Хауке, това е една фамилия нито стара, нито знатна, при това нито достопрѣпоржчителна. Единъ

[1]) На 4 априлия князъ Бисмаркъ подалъ заявление за оставка въ случай, че се рѣши годѣвката на принцесата съ князъ Александра. Противъ тази годѣвка билъ и тогавашниятъ прѣстолонаслѣдникъ, сегашниятъ императоръ Вилхелмъ II, а баща му и баща на принцесата не щѣлъ ни да чуе за тази работа. — Стариятъ императоръ Вилхелмъ I, сега починалъ (въ мартъ 1888), билъ тъй сжщо на това мнѣние.

[2]) Намекъ на фалшивитѣ писма за обнаската на Германия въ българския въпросъ, на които подложностьта Бисмаркъ твърди, че доказалъ лично на императора Александра на 6/18 септемврия 1887.

Digitized by Google

неговъ вуйчо прѣзъ 1863 г. бѣ дезертьоръ, и подъ името Божанъ стана началникъ на една чета полски възстанници, послѣ членъ на едно международно дружество, а най-напоконъ ходи та воюва съ Гарибалди въ Франция противъ Германия. Таквозъ сродство може да не е отвратително за англичанетѣ и тѣхнитѣ послѣдователи въ Берлинъ, въ пруския кралевски домъ, обаче, за дъщерята на германския императоръ то никакъ не подобава, и императоръ Фридрихъ чувствува и вижда това, па може би и повече отъ много други, защото той има твърдѣ високо прѣдставление за своята фамилия и своето достоинство. Но независимо отъ това, по-важното е, че Батенбергъ е мразенъ отъ императора Александра изъ дънъ-душа, той е може би за него най-омразната личность . . . . Той биде изключенъ отъ армията му. Но Батенбергъ бѣ заслужилъ напълно този гнѣвъ, по своята фалшивость и своето прѣдателство. Той бѣ племеникъ на покойната руска императрица, и въ Петербургъ намѣриха, че той като князъ ще пази рускитѣ интереси въ България; и това бѣше естествено, защото тази страна бѣше признателна на Русия за освобождението ѝ, което бѣше и сѫщинската цѣль на войната отъ 1877 г. И въ началото Батенбергъ управлява въ тозъ смисълъ, послѣ обаче той се прѣплете въ мрѣжитѣ на англичанитѣ, които искаха една велика България, за да служи на тѣхнитѣ цѣли, както Румѫния, искаха да се развие и прѣпрѣчи едно ново царство по пѫтя на Русия. Това бѣ отъ дълго врѣме скроено и чрѣзъ разни мѣрки приготвено, но князътъ се стараеше всѣкога съ хубави думи да уталожи прѣдизвикваното отъ всичко това лошо разположение, и съ формални обѣщания да прѣдстави за безосновно възбужданото подозрѣние. Напослѣдъкъ той увѣри Гирса, че ще се въздържа отъ всѣко промѣнение въ Източна Румелия, а подиръ малко избухна въ Пловдивъ революцията съ негово прѣдварително знание и съ негово съдѣйствие. Щѣше да е чудо, щѣше да е противъ човѣшката природа, ако императоръ Александъръ не го намразѣше смъртелно за тази безчестность, за това вѣроломство. Той нѣма никога да му прости, той ще гледа на него като на обявенъ неговъ врагъ. Той е огорченъ отъ това негово отмѣтване, а приемането му за членъ въ германския императорски домъ би възбудило у руския императоръ таквозъ подозрѣние, за което съ никакво изкуство не би можалъ да се разубѣди, и така той би станалъ постоянно заплашване за мира . . . .“.

Digitized by Google

8 априлъ 1888.... Между двамата, императора Фридрихъ и императрицата, има разногласие. Тя иска Батенберга, и именно като англичанка, той го не ще прѣди всичко по политически съображения, както и азъ, а послѣ, защото той го мрази искренно, защото нему не аресва такъвъ несъотвѣтствуещъ браченъ съюзъ (Mesalliance), защото той е твърдѣ гордъ за своята династия и своето положение. Двѣ императрици се борѣха противъ неговитѣ и моитѣ възгледи, индийската (английската) и германската, а Виктория, дъщерята на първата, въ прѣпирнята си съ съпруга си императора, зема връхъ съ своята буйность (Heftigkeit); тя стои по-горѣ отъ него съ своя езикъ, а той се явява толкозъ по-малко равенъ съ нея, че страда и мѫчно понася противностите (Verdruss). При това той е единъ много добъръ домовладика, paterfamilas. Случихъ се веднажъ тамъ, когато тя съ своята женска логика и своята словоохотливость (Redefertigkeit) тъй горещо настоя при него, че той най-послѣ млъкна и остана съвършено побѣденъ. Той се всѣкога радваше, когато азъ му продумвахъ нѣщо противъ свадливата жена". (S. 226—235).

---

13 априлъ 1888. Най-послѣ ето какъ се свърша този въпросъ. На 10 априлъ императрицата имала двучасовно свиждане и събесѣдване съ Бисмарка. Два деня слѣдъ това вѣстницитѣ узнаха, че Батенберскиятъ въпросъ билъ разрѣшенъ, и то въ смисълъ на Бисмарка. Императрица Виктория взела връхъ сама надъ себе и турила, казватъ, край на въпроса съ слѣднитѣ думи: „Азъ жертвувамъ щастието на дъщеря си прѣдъ олтаря на отечеството". (S. 237—238).

По въпроса за кроената женитба на князъ Александра съ принцеса Виктория ето какво срѣщамъ и въ тъй прославутитѣ мемоари на Хохенлое, едно врѣме германски посланикъ въ Парижъ, намѣстникъ послѣ въ Елзасъ-Лотрингенъ, а сетнѣ и самъ германски имперски канцлеръ.[1])

Юли 1885. Прѣзъ това врѣме Хохенлое билъ на госте у Бисмарка въ Varzin, и пише слѣдното: „Канцелеръ (Бисмаркъ) ми разказа, между друго, че императорътъ (Вилхелмъ I) и прѣстолонаслѣдникътъ (по-послѣ императоръ Фридрихъ) били за женитбата на принцеса Виктория съ португалския прѣстолонаслѣдникъ, но

[1]) Denkwürdigkeiten des fürsten Chlodwig zu Hohenlohe — Schillingfürst.

Digitized by Google

прѣстолонаслѣдницата (по-послѣ императрица Фридрихъ) и самата принцеса (дъщеря ѝ) прѣдпочитали българския князъ (Александъръ). Отъ тукъ разни терзания". (II Band. S. 363).

Баденъ 5 (н. с.), октомври 1886 г. (когато князъ Александъръ бѣше се вече простилъ съ България).

„Императоръ (Вилхелмъ I) засегна и българското дѣло, което му дава грижи. Той е при това неблагодаренъ отъ присѫтствието на князъ Александра въ Германия, че той, както забѣлѣжи императорътъ неодобрително, сега всѣкога излиза та шета въ пруска генералска униформа. Това уже показвало, че той иска да създаде мѫчнотии. По-добрѣ би било, ако той би послѣдвалъ съвѣта на английската кралица и би приелъ поканата ѝ, да иде въ Англия, та да не се върне вече отъ тамъ. Сега вѣстницитѣ пишатъ, че той щѣлъ да бѫде намѣстникъ (Statthalter) въ Елзасъ-Лотрингенъ. Императорътъ се изказа при това съ горчевина за прѣстолонаслѣдницата и принцеса Виктория (дъщеря ѝ), които държали за брачно свръзване съ князъ Александра. Императорътъ питалъ за това прѣстолонаслѣдника, който отказалъ, но не се произнесълъ съ нужната ясность. По политиката прѣдстолонаслѣдникътъ стоялъ подъ пантофлитѣ на жена си" (ibid. S. 394—395).

Берлинъ, 19 януари 1887. Отношенията между прѣстолонаслѣдника и Бисмарка не сѫ добри. Въ прѣстолонаслѣдниковия дворецъ имало желание българскиятъ (бивши) князъ да бѫде назначенъ или намѣстникъ въ Елзасъ-Лотрингенъ, за да може да се ожени съ принцеса Виктория, или имперски канцеларъ! (ibid. 403).

Стразбургъ, 17 май 1888. „Великиятъ князъ (Баденски) каза, че по Батенберския въпросъ кризата била доста сериозна. Императрицата (Фридрихъ, до скоро прѣстолонаслѣдница) била казала, че найпослѣ не щѣло да е нѣкое нещастие, ако би се оттеглилъ Бисмаркъ. Това дошло до ушитѣ на послѣдния. Отъ тукъ полемика по вѣстницитѣ. Малетъ (английски посланикъ въ Берлинъ) увѣдомилъ кралица Виктория (английската) въ Флоренция, че е противно на английскитѣ интереси, ако тя би изглеждала, че се интересува за женитбата на Батенберга. Този възгледъ усвоило и английското

Digitized by Google

министерство. По това кралица Виктория писала едно строго писмо на императрицата (германска), нейна дъщеря, па още, когато била при нея, изказала се по такъвъ енергиченъ начинъ, че работата дошла до печалени сцени отъ сълзи. Види се, че великиятъ князъ е посрѣдствувалъ не безуспѣшно. Отношенията между кралица Виктория (сега на госте въ Берлинъ) и имперския канцлеръ (Бисмарка) се обнаружили подъ най-добра форма. Тѣ останали очаровани единъ отъ други. (Ibid. S. 435).

Това отъ мемоаритѣ на Хохенлое, около които въ германския, па и въ цѣлия европейски печатъ се произведе не малъкъ шумъ при обнародването имъ миналата година.

Другадѣ ето какво пише самъ пакъ Бисмаркъ по-късно за князъ Александра:

„Русия, казва той, като даваше България на князъ Батенбергъ, племеникъ на руската императрица, съпруга на Александра II, повѣряваше я въ ржцѣ малко сигурни (peu sûres). Но това имаше да се развие и да стане явно по-нататъкъ, и то не можеше да се прѣдвиди въ Берлинския конгресъ. Князъ Батенбергъ бѣше рускиятъ кандидатъ за България, и близкото му сродство съ императорското сѣмейство караше при това да се прѣдполага, че отношенията му съ това сѣмейство ще останатъ трайни и солидни. Императоръ Александъръ III си обясняваше отмѣтането послѣ на своя братовчедъ просто съ неговото произхождение. „*Полская мать*“ [1]) бѣше първото му чудно възклицание слѣдъ разочарованието, което му причини обноската на княза“.[2])

Не е мислилъ желѣзниятъ канцлеръ Бисмаркъ твърдѣ различно и за народитѣ, освободени отъ турцитѣ съ помощьта на Русия. „Планътъ, казва той, на тази послѣдната съ своята традиционна политика, основана отчасти върху еднаквото вѣроизповѣдание, отчасти върху племенното сродство, да привърже слѣдъ освобождението имъ тия народи къмъ себе си чрѣзъ яки връзки на приятелство, не се осѫществи до сега.... Освободенитѣ, казва, народи нѣматъ признателность; тѣ иматъ претенции“. И за примѣръ той привежда поведението и на гърци, и на румѫни, и на сърби, които

---

[1]) Принцъ Александъръ Хесенски, баща на българския князъ Батенбергъ, бѣше женен за полската графиня Июлия Хауке.

[2]) Gedanken und Erinnurlngen, или, на французки прѣводъ, Penseés et Souvenirs par la prince de Bismarck. t. II. p. 126—127.

Digitized by Google

всички съ усърдие приели помощьта на Русия, за да се освободятъ отъ турцитѣ, но, веднажъ освободени, тѣ не проявили ни най-малко желание, да замѣстятъ султана съ царя. За българитѣ по-частно той казва слѣдното: „Въ Петербургъ хранѣха голѣма надежда, че „България, веднажъ освободена отъ Турция, ще остане въ отно„шения на постоянна зависимость отъ Русия. Тази надежда, обаче, „нѣмаше да се осѫществи дори и въ случай, че Санъ-Стефанскиятъ „договоръ би се изпълнилъ безъ никакво ограничение... Чини ми „се, казва другадѣ, че въ практическия врѣмененъ периодъ, въ който „живѣемъ сега, руската политика ще се поведе, кога ще е въпросъ „за източнитѣ работи, по-скоро технически, практично, отколкото „по ентусиазъмъ.[1])

* * *

Покойниятъ князъ Александъръ, за когото Бисмаркъ твърди, че той ималъ разправии и съ самата императрица Виктория Фридрихъ,[2]) е билъ правъ въ своето честолюбие и като германски принцъ, и като български владѣтель, да се очудва на странната къмъ него обноска на знаменития канцлеръ при приемането му въ Берлинъ; но, както за тозъ приемъ, така и за прѣчкитѣ по проектираната му годѣвка, като се има прѣдъ видъ всичко горѣизложено и извѣстнитѣ вече чувства на тоя канцлеръ за неговата личность, неговитѣ отношения съ Русия, както и за неговото несигурно положение всрѣдъ единъ освободенъ отъ Русия народъ: то въпросътъ както за странния му приемъ, така и за прѣчкитѣ по годежа му, се обяснява и самъ отъ себе, та едва ли е имало нужда отъ прибѣгване къмъ прѣдположение за надмощни руски тукъ влияния, колкото отъ друга страна неблагоприятнитѣ руски къмъ него чувства да не сѫ били и тѣ тайна по онова врѣме. Другъ е, разумѣва се, въпросътъ, ако за руски влияния въ случая би се взели и личнитѣ политически съображения на желѣзния канцлеръ, който не на едно мѣсто неприкрито заявява, че той всѣкога е залѣгалъ, съгласно и съ твърдата воля на императоръ Вилхелма I, Германия да култивира и пази по възможность добри съ Русия отношения.[3])

---

[1]) Ibidem, p. 317, 319, 255.
[2]) Ibidem, p. 360.
[3]) Ibidem, p. 296—305.

Digitized by Google

Еокретацейската или долньо-кредната серия въ България.

(Съ единъ геологически профилъ.)

Отъ Георги Н. Златарски.

Еокретацейската или долньо-кредната серия въ България принадлежи изключително на южноевропейската или медитеранската провинция. Тя е прѣдставена главно съ два отдѣлни фациеса, основани не само върху петрографски, но и върху палеонтолошки бѣлѣзи. Въ нея различаваме: а) пелагиченъ или сравнително дълбокоморски фациесъ, образуванъ въ синклиналата, далечъ отъ брѣговетѣ; неговитѣ седименти сѫ мергелно-варовити, мергелни или тинести съ опрѣдѣлена цефалоподна фауна; б) литораленъ, плитководенъ или неритиченъ фациесъ, въ правия смисълъ флишки фациесъ, на който пѣсъчнитѣ пластове се измѣняватъ съ шистозни мергели и глини, които съдържатъ рифове отъ корали, ехиниди, брахиоподи, разни ламелибранхии и главно хамацеи *(Requienia, Toucasia, Matheronia* и др.) и гастроподи.

Раздѣление. — Долньо-кредната серия въ балканскитѣ прѣдѣли е раздѣлилъ *A. Boué* на: 1) неокомъ и 2) орбитолински теренъ.[1]) *Ferd. von Hochstetter* прѣзъ 1870 год. подѣли сѫщата на: 1) неокомски шисти, варовити мергели и варовици; 2) капротински и рудистови варовици (Urgonien).[2]) Проф. *Franz Toula* прави слѣдньото раздѣление на долньо-креднитѣ пластове въ България. Той различава въ западния Балканъ: 1) корало-неринейски варовици, 2) мергелни варовици съ *Crioceras Duvalii* и *Hoplites cryptoceras,* 3) горньонеокомски мергелни пластове, 4) капротински варовици и 5) орби-

---

[1]) *A. Boué.* — Exposé des raisons pour lesquelles j'ai modifié aujourd'hui une partie de mes classements géologiques de la Turquie d'Europe en 1840 (Bull. Soc. Géol. de France. 1865, II-e série, t. 22).

[2]) *Ferd. von Hochstetter.* Die geologischen Verhältnisse des östlichen Theiles der europäischen Türkei (Jahrb. d. K. K. geolog. Reichsanstalt. Wien. 1870, 20 Bd. 3. Heft).

Digitized by Google

толински слойеве;[1]) въ централния Балканъ: 1) хотривски слойеве, 2) капротински варовици, 3) орбитолински слойеве и 4) аптиенски варовити пѣсъчници;[2]) напоконъ въ източния Балканъ: 1) хотривски катъ, 2) баремски катъ, 3) реквенски варовици и 4) орбитолински слойеве.[3])

Възъ основа на внимателни многогодишни изучвания и на богато събрани материяли по фауната въ тая тъй разпространена долньо-кретацейска серия, ние можемъ днесъ да раздѣлимъ долнята половина на кредната система по слѣдния начинъ:

I. Неокомъ { а) Валанжиенски подкатъ.
б) Хотривски подкатъ.

II. Баремъ { а) Алпийски типъ { 1. Тинястъ фациесъ.
2. Кораленъ или зоогенски фациесъ съ Хамацеи.
б) Юрски типъ { 1. Неритиченъ фациесъ.
2. Кораленъ или зоогенски фациесъ съ Хамацеи.

I. Неокомски катъ.

Неокомътъ, който взима голѣмо участие въ геологическия съставъ на нашето отечество главно на сѣверъ отъ балканскитѣ височини, а въ незначителна партия на югъ отъ тѣхъ, отбѣлѣзанъ е съ доста голѣма морска трансгресия. На всѣкждѣ, дѣто контактътъ на този катъ може да се наблюдава съ по̀-старитѣ системи, забѣлѣзва се, че неокомътъ почива върху титонъ и изобщо върху нѣкой членъ отъ юрска система, върху̀ триасовъ доломитенъ варовикъ, или червени пѣсъчници, върху палеозойски аргилошисти и пр.

Фациесътъ, въ който се явява неокомътъ, е прѣимущественo пелагиченъ и въ него най-вече се намиратъ цефалоподи; той се е образувалъ прочее доста далеко отъ брѣговетѣ на неокомското море.

---

[1]) *Franz Toula.* — Grundlinien der Geologie des Westlichen Balkan (Denkschr. d. mathem. — Naturw. Cl. d. Kaiserl. Akademie der Wissensch. in Wien. 1881, 44 Bd.).

[2]) *Franz Toula.* — Geologische Untersuchungen im centralen Balkan (Denkschr. d. mathem. — Naturw. Cl. d. K. Akad. d. Wissensch. Wien, 1889, 55 Bd.).

[3]) *Franz Toula.* — Geologische Untersuchungen im östlichen Balkan und in den angrenzenden Gebieten. I, II Th. (Denkschr. d. Wien. Akademie 1890—1892, 57 und 59 Bd.).

Franz Toula. — Geolog. Untersuchungen im östl. Balkan und abschliessender Bericht über diese geolog. Arbeiten im Balkan (Denkschr. d. Wiener Akad. d. Wissensch. 1896, 63 Bd.).

Digitized by Google

Петрографски бѣлѣзи. — Въ западна и въ една часть отъ срѣдня България прѣобладаватъ варовититѣ мергели и мергелнитѣ варовици, а въ другата половина на централна и въ цѣла източна България прѣобладава мергелошистозниятъ и пѣсъчливъ фациесъ. Точна граница обаче между еднитѣ и другитѣ неможе да се потегли, понеже на мѣста тѣ биватъ и смѣсени.

Варовититѣ мергелни шисти сѫ сиво-пепеливи, синкави, зеленикави, червеникави, па даже свѣтло, или тъмно боядисани; тѣ биватъ компактни, звонки и съ мидестъ изломъ; обикновено сѫ тънко наслоени, но между тѣхъ излизатъ и въ по̀-дебели и по̀-твърди банки. Около с. Абланица въ послѣднитѣ понѣкога се намиратъ кремени ядки и лимонитни конкреции; сѫщото е и около Фердинандово (стара Кутловица). Нашитѣ типични неокомски мергели биватъ ту по̀-вече, ту по̀-малко варовити и съ синкавъ или сиво-пепеливъ цвѣтъ; въ послѣдния случай тѣ прѣминаватъ и въ пѣсъчни-мергелни шисти, както това е на сѣверъ отъ с. Комщица (Царибродско), къмъ с. Добревци на с.-з. отъ с. Абланица, между Черни и Бѣли Витъ и на много други мѣста. Между синкаво пепеливитѣ пѣсъчливи шисти намиратъ се и твърди пѣсъчници въ банки, доста богати на кварцъ.

Когато мергелитѣ сѫ доста варовити, тѣ прѣминаватъ въ мергелни варовици, които мѫчно могатъ да се различатъ отъ титонскитѣ или малмскитѣ, надъ които тѣ лежатъ, и за това поставянето на точна граница между еднитѣ и другитѣ става твърдѣ затруднително. Въ такъвъ случай само фосилитѣ могатъ да послужатъ за отдѣлянето на тия два съвсѣмъ различни геологически ката. Тъй напр. ако се проследи Неокомската ивица въ сѣверо-западна България, лежаща надъ горня-юра (малмъ) и която минава прѣзъ с. с. Салашъ, Върбово, Дол. Ломъ, Бѣлимелъ, Челюшница къмъ Фердинандово, или пъкъ тая която минава на сѣверъ отъ с. Славиня, прѣзъ Каменица и Комщица (Царибродско), ще се увѣримъ, че е почти невъзможно да се установи само петрографски, — безъ надлежнитѣ фосили — дѣ прѣстава горньо-юрскиятъ катъ и дѣ начева неокомътъ.

Въ мергелнитѣ варовици по̀-изобилно се срѣщатъ черни кремени ядки и лещи отколкото въ мергелнитѣ неокомски шисти (Дервентъ Балканъ — Е. Джумайско); освѣнъ това въ сѫщитѣ се намиратъ и пирити зрънца.

Между мергелнитѣ варовици въ нѣкои части на централния и източния Балканъ (с. Лопенъ, „Прѣдѣлътъ“, Изворинъ долъ къмъ р. Витъ, и въ прохода на Дервентъ Балканъ) излизатъ и слюдни

Digitized by Google

пѣсъчници, въ тънки и дебели плочи, украсени на повръхностьта съ изпъкнали хиероглифни фигури.

Въ мергелно-пѣсъчливия фациесъ на неокома, който заема голѣма часть отъ централната и източната половина на княжеството намираме слѣднитѣ скали: въ прѣдѣлитѣ на Черни Витъ, на Черни и Бѣли Осъмъ, най-често се измѣняватъ мергелни шисти съ разтрошливи пѣсъчници и мергелно-варовити банки. Измежду пѣсъчницитѣ има и едрозърнести, па и конгломерати, а при това пѣсъчницитѣ и мергелитѣ носятъ флишки бѣлѣгъ и се отличаватъ съ изпъкнали фигури. Върху повръхностьта на синкаво-пепеливитѣ пѣсъчници забѣлѣзватъ се и незначителни растителни, увъглени остатъци. Право казва *K. von Fritsch,* че пѣсъчницитѣ и шиститѣ въ коритото на Черни Осъмъ отговарятъ на росфелдскитѣ и тешенскитѣ шисти (Rossfelder und Teschener Schiefern), както и на карпатскитѣ неокомски пѣсъчници.[1])

На сѣверъ отъ Мара-Гидикъ прѣобладаватъ синкаво-пепеливитѣ мергели и шистозно-мергелнитѣ пѣсъчници; но съ тѣхъ идатъ още пѣсъчници и конгломерати. На югъ отъ Търново къмъ Габрово, неокомътъ е съставенъ отъ пѣсъчни, пепеляво-синкави мергели, между които излизатъ пѣсъчници въ тънки плочи. Послѣднитѣ употрѣбяватъ на много мѣста въ Балкана за покриване на домоветѣ. По нѣкога пѣсъчницитѣ се показватъ и въ дебели банки, твърди или лесно разтрошими и съ сфероидално разпадане. Едни отъ тѣхъ сж ситнозърнести, а други едрозърнести, съ по-вече или по-малко бѣла слюда и съ изпъкнали хиерографни фигури. Тия пѣсъчници иматъ истински флишки изгледъ. Къмъ капинския мънастиръ Св. Никола върху повръхностьта на пѣсъчницитѣ, а къмъ с. Яковци (Еленско) въ синкаво пепеливитѣ мергели забѣлѣзватъ се отпечатъци подобни на *Spirophyton,* каквито не сж рѣдки и къмъ Абланица и Комщица.

Въ еленския проходъ на югъ отъ капинския манастиръ върху дебелитѣ пѣсъчници съ прослойки отъ сиво-пепеливи, извѣтрѣли или полуразтрошени слюдни пѣсъчници, намиратъ се и въглищни остатъци; тамъ тѣ образуватъ незначителни въглищни прослойки, а по на изтокъ въ Керсенлика съдържатъ и 0·05 до 0·10 м. дебели гагатни легла. Въ сжщия проходъ, както и къмъ Тузлука има и едрозърнести кварцови пѣсъчници въ доста дебели банки, които се измѣняватъ съ тънко-плочасти мергелни пѣсъчници и пепеливо-синкави мергелни шисти.

---

[1]) *D-r v. Fritsch.* — Beitrag zur Geognosie des Balkan. Halle, 1879, p. 8.

Digitized by Google

Въ прохода на Дервентъ-Балканъ, на ю.-з. отъ Ески-Джумая, неокомътъ се явява въ видъ на синкави глинени варовици, които отначало сѫ масивни, а на вѣтрѣ въ прохода тѣ ставатъ по-глинени и по-шистозни; между тѣхъ излизатъ и мергелни пѣсъчници.

Около Ески-Джумая и въ Шуменско прѣобладаватъ синкаво-пепеливитѣ и бѣлизнявитѣ мергелни шисти.

Въ Прѣславския балканъ неокомътъ е съставенъ отъ пепеливо-синкави пѣсъчни мергели, отъ пѣсъчници, пѣсъчни варовици съ кремени на мѣста включения и отъ мергелни варовици.

Поради надиплението, съ което се отличава неокомскиятъ теренъ, наклонътъ на пластоветѣ е твърдѣ разнообразенъ; двѣ сѫ обаче посокитѣ, които владѣятъ въ антиклиналитѣ и синклиналитѣ: юго-западно и сѣверо-източно падение, съ малки най-вече локални вариации къмъ изтокъ или западъ. Пластоветѣ на мѣста сѫ хоризонтални.

Понеже мергелнитѣ скали иматъ твърдѣ слаба конзистенция, повръхностнитѣ води на много мѣста сѫ измили неокомскитѣ пластове и доволно снишили терена, когато пъкъ на други тѣ сѫ ги покрили съ дълбоки ровини.

Подраздѣление. — Неокомскиятъ катъ възъ основа на палеонтоложки данни може да се подраздѣли на доленъ или *валанжиенски (Valanginien)* и горенъ или *хотривски (Hauterivien)* подкатъ. Слѣдитѣ на първиятъ се откриватъ почти на всѣкждѣ, дѣто излиза неокомскиятъ катъ; но тъй като неговитѣ пластове носятъ всичкитѣ петрографски бѣлѣзи на горния или хотривския подкатъ, тѣ немогатъ да се отдѣлятъ едни отъ други и се разпознаватъ единственно по фауната си; той има прочее голѣмо разпространение въ княжеството. До сега валанжиенскиятъ подкатъ е доказанъ на западъ отъ Фердинандово съ *Hoplites neocomiensis* d'Orb, а въ Царибродско на югъ отъ Балкана при с. Горни-Криводолъ съ *Lytoceras Honnoratianum* d'Orb. Още по-типично е прѣдставенъ долниятъ неокомъ въ централния Балканъ и въ източнитѣ части на България. Въ тетевенския Балканъ, на сѣверъ отъ колиби Дивчево къмъ „Четири поляни", въ „Гурга" на западъ отъ Патрахиля, къмъ „Платуница" и при Поевски колиби къмъ Рибарица, твърдѣ ясенъ е валанжиенътъ. Въ синкавитѣ мергели на тоя Балканъ намѣрени сѫ: *Phylloceras semisulcatum* d'Orb. sp., *Lytoceres* sp., *Holcostephanus aff. astierianus* d'Orb. sp., *Hoplites (Berriasella)* sp. *(aff. H. privasensis* Pictet*)* и др, а въ пепеливо-синкавитѣ пѣсъчливи мергели на югъ отъ Острецъ въ троянския Балканъ *Hoplites Malbosi* Pictet. Въ

Digitized by Google

„Лжгътъ“ на югъ отъ Батошево (Севлиевско) долне неокомскитѣ пѣсъчни мергели съдържатъ *Lytoceras*-и отъ групата на *Lytoceras quadrisulcatum* d'Orb. Въ Иовковци (Еленско) измежду другитѣ неокомски форми распознаватъ се и *Hoplites (Berriasella)* sp. подобенъ на *H. (Berriasella) privasensis* Pictet. Въ прохода на Дервентъ Балканъ на юго-западъ отъ Ески-Джумая намѣрени сж: *Hoplites aff. pexiptychus* Uhl. и *Hoplites (Acanthodiscus) aff. Michaelis* Uhl. отъ горни валанжиенъ. Напоконъ въ Теке-дере при Шуменъ забѣлѣзватъ се въ по-долнето ниво на синкавитѣ неокомски мергели: *Hoplites neocomiensis* d'Orb. *Hoplites aff. neocomiensis* d'Orb., *Hoplites (Neocomites) aff. ambligonius* Neum. et Uhl., *Hoplites teschenensis* Uhl., *Hoplites aff. teschenensis* Uhl., *Hoplites (Acanthodiscus)* sp.[1]) и други сродни форми.

Особено голѣмо разпространение има въ България хотривскиятъ подкатъ, който се отличава съ извънредно богата фауна, както ще видимъ пò-послѣ. Обаче като най-типични за този подкатъ могатъ да се споменатъ: *Lytoceras subfimbriatum* d'Orb., *Haploceras Grasianum* d'Orb., *Holcostephanus astierianus* d'Orb., *Holcostephanus Jeannoti* d'Orb., *Holcostephanus bidichotomus* Leym., *Holcodiscus incertus* d'Orb., *Hoplites cryptoceras* d'Orb., *Hoplites Leopoldinus* d'Orb., *Hoplites spiniger* v. Koenen, *Crioceras Duvali* Lév., *Crioceras angulicostatum* d'Orb., *Crioceras aff. Villiersianum* d'Orb., *Duvalia dilatata* Blainv.

Разпространение. — Въ началото на неокомския периодъ, когато е настжпила голѣмата морска инвазия въ карпатскитѣ и балканскитѣ прѣдѣли, потопила и наводнила се е почти цѣла сѣверна България и почти на всѣкждѣ тя е оставила слѣдитѣ си. Обаче слѣдъ послѣдвалитѣ настжпвания на морскитѣ води голѣма часть отъ остатъцитѣ на най-старото кредно море сж били прѣпокрити отъ пò-млади образувания, и за това тѣ биватъ днесъ скрити дълбоко подъ повръхностьта. Ние ще разгледаме главно границитѣ на неокомскитѣ образувания, както и тѣхното разпространение на сѣверъ и югъ отъ балканската верига.

На сѣверъ отъ Балкана.

На западъ отъ Бѣлоградчикъ, тъкмо на границата при с. Салашъ прѣминаватъ отъ къмъ с. Ново-Корито въ Сърбия син-

---

[1]) Пò-вечето отъ Валанжиенскитѣ форми е прѣгледалъ и опрѣдѣлилъ Проф. *V. Uhlig*, комуто изказвамъ най-сърдочната си благодарность.

Digitized by Google

каво-варовити мергели, наклонени къмъ юз. и лежащи отъ къмъ сѣверъ върху горньо-юрски (малмски) мергелни варовици, а отъ къмъ южната страна, подъ тънка ивица пѣсъчници отъ Баремска възрасть и върху филитоподобни палеозойски шисти. неокомскитѣ скали въ по̀-дебела зона отъ Баремската се простиратъ почти непрѣкъснато къмъ юго-източна посока, като минаватъ прѣзъ селата Върбово, Търговище, Долни-Ломъ, Прѣвала, Горня-Лука, Митровци, Бѣлимелъ, Челюшница, Челнишъ, Гор.-Цѣровене до Фердинандово. На изтокъ отъ послѣдния градъ тъзи зона се разширочава къмъ сѣверо-изтокъ, като достига прѣзъ Мала-Кутловица до р. Ботуня при Палилула, а на сѣверъ и западъ дори до Огоста. Но некомътъ афльорира и отъ лѣвата страна на тази рѣка, дѣто западно отъ Портитовци се намира единъ малъкъ островъ, съставенъ отъ синкави мергелни варовици и варовити мергели, въ които се срѣщатъ само *Belemnites (Hibolites) cfr. pistilliformis* Blainv. Тукъ долнекреднитѣ пластове сж прѣпокрити отъ младо-терциерни сарматски варовици, които сж въ дискорданция спрѣмо тѣхъ, а на югъ отъ височина Пастрина, съставена отъ гжсти синкаво-мергелни варовици съ *Crioceras Duvali* Leveillé, тѣ се скриватъ подъ баремскитѣ пѣсъчници, съ които сж въ пълна конкорданция.

Намѣрената до сега фауна въ този сѣверо-западенъ кжтъ на българския неокомъ не е твърдѣ богата, но отъ събранитѣ твърдѣ характеристични фосили при Палилула, на сѣверъ отъ с. Стубелъ, при Фердинандово, на с.-и. отъ Живовци, около Бѣлимелъ, Митровци, Прѣвала лесно може да се установи за възрѣстьта на тия пластове, тѣ сж:

Cidaris sp., *Terebratula* sp. *(aff. Moutoni* d'Orb.), *Aptychus* sp., *Phylloceras Thetys* d'Orb., *Phylloceras infundibulum* d'Orb., *Phylloceras* sp., *Lytoceras subfimbriatum* d'Orb., *Lytoceras cfr. striatisulcatum* d'Orb., *Lytoceras* sp, *Haploceras cfr. Grasianum* d'Orb., *Hoplites cryptoceras* d'Orb., *Hoplites neocomiensis* d'Orb., *Hoplites cfr. tardefuractus* Leym. *Hoplites* sp., *Crioceras Duvali* Leveillé, *Belemnites (Hibolites) cfr. pistilliformis* Blainv.

Отъ Ботунята къмъ изтокъ и юго-изтокъ неокомскитѣ пластове оставатъ прѣкрити подъ по̀-млади кредни образувания, върху едно доста голѣмо пространство. Тѣ се явяватъ при с. Батулци, въ найзападния жгълъ на Абланската долина, дѣто синкавитѣ мергелни скали излизатъ изподъ зоогенскитѣ Баремски пластове. Тѣ сж отворени къмъ р. Витъ и опасватъ по̀ къмъ юго-изтокъ тетевенскитѣ височини отъ сѣверъ и изтокъ. На югъ отъ Абланица тѣ афльо-

Digitized by Google

рирать отъ двѣтѣ страни на малкия Искъръ, около Черни и Бѣли-Витъ, а къмъ изтокъ въ доста голѣма широчина се откриватъ на сѣверъ отъ балканскитѣ височини въ Троянско, Габровско, Дрѣновско, Еленско и прѣзъ Туалука съ нѣкои прѣкъсвания могатъ да се проследятъ до правия жгълъ, който образува рѣката Луда-Камчия недалеко отъ Дели-Хюсеинъ Махалеси.

Но въ източна България неокомскитѣ пластове особено се откриватъ въ дервентския и прѣславския Балканъ, както и на изтокъ отъ Акмехмечкьой и Каябашъ (Ески-Джумайско) къмъ изтокъ отъ двѣтѣ страни на р. Враца, дѣто този катъ завзема доста голѣмо пространство отъ двѣтѣ страни на Голѣмата-Камчия, между Прѣславъ и Провадийското плато. Но и въ Ново-пазарско, на сѣверъ отъ послѣднето плато, сж ясни некомскитѣ пластове, както и около дѣвненскитѣ воденици.

Подробности за разпространението на неокома могатъ да се видятъ върху нашата геологическа карта на България.

Петрографскиятъ характеръ на неокома въ това голѣмо пространство е твърдѣ промѣнливъ отъ западъ къмъ изтокъ; макаръ и въ кратко ние ще отбѣлѣжимъ тука по-главнитѣ особености на скалитѣ, които взиматъ участие въ разнитѣ прѣдѣли на княжеството съ констатираната въ тѣхъ фауна.

Въ абланската долина неокомскитѣ пластове, които сж наклонени къмъ сѣверна посока, биватъ на мѣста пѣсъчни и затварятъ въ тѣхъ и твърди пѣсъчници въ видъ на плочи. Тѣ иматъ сжщия петрографски съставъ и къмъ Гол. Изворъ. Около Глава Панега и Абланица неокомскитѣ пластове сж по-вечето мергелно-варовити и въ тѣхъ често се намиратъ характеристичнитѣ хотривски фосили:

Aptychus sp., *Haploceras Grasianum* d'Orb., *Holcostephanus astierianus* d'Orb., *Holcostephanus Jeannoti* d'Orb., *Hoplites cryptoceras* d'Orb., *Crioceras Duvali* Leveillé, *Crioceros* sp., *Ancyloceras Matheroni* d'Orb., *Belemnites (Hibolites) pistilliformis* Blainv.

На югъ отъ Абланица къмъ Малъкъ и Голѣмъ Изворъ и по на югъ къмъ Лопенъ ясни сж мергелнитѣ варовици и синкавитѣ мергели. Между тия излизатъ на мѣста и слюдни пѣсъчници въ тънки и по-дебели плочи върху повръхностьта на които изпжкватъ разни хиероглифни фигури; послѣднитѣ носятъ пълния типъ на флиша. Цѣлиятъ комплексъ е слабо надипленъ, за което пластоветѣ се виждатъ наклонени ту къмъ ю.-з., ту къмъ с.-и.

Digitized by Google

Когато се възлиза отъ село Лопенъ (на с.-и. отъ Етрополе) къмъ Гол. Изворъ синкавитѣ мергели оставатъ въ низкитѣ мѣста, а по височинитѣ се виждатъ най-вече пѣсъчници; обаче на много мѣста афльорирать и варовити мергели, тъй щото на западъ отъ р. Витъ отлъчването на еднитѣ отъ другитѣ става почти невъзможно.

Прѣдъ Гол. Изворъ въ пѣсъчницитѣ излизатъ неокомски Фукоиди, а въ самото село между мергелитѣ откриватъ се и пѣсъчници въ банки съ флишки фигури, сѫщо както и при Лопенъ. Въ тъмнопепеливитѣ мергели прѣди първото село се намѣри малъкъ *Belemnites aff. bipartitus* Blainv., а въ тия на самото село *Phyllocaenia Heimi* Koby, *Hoplites* sp., *Crioceras* sp. и др., всички отъ неокомска възрасть. Въ мергелнитѣ варовици на върха „Прѣдѣлъ" никакви пѣсъчници не се наблюдаватъ; но къмъ Изворинъ-долъ между тѣхъ се показватъ и пѣсъчници въ банки. По-долу, въ по-низъкъ хоризонтъ неокомскитѣ пластове ставатъ по-глинени, по-тъмни и се цѣпятъ въ паралелопипеди; въ тѣхъ освѣнъ изобилни Фукоиди друго се не вижда. Тѣ съставятъ тукъ основата на неокомския катъ, и подъ тѣхъ лежатъ малмски варовици.

Въ мѣстностьта „Пеловото" на Черни Витъ неокомскитѣ варовити мергели изнадъ горне-юрскитѣ варовици иматъ зеленикавъ, синкавъ, па даже на мѣста и червенкавъ цвѣтъ; тѣ се цѣпатъ неправилно и вълнообразно сѫ надиплени. Но между тѣхъ излизатъ и синкави варовици въ банки отъ 0·08—0·10 м. дебелина, както и пѣсъчници съ изцъкнали фигури и синкави пѣсъчливи мергели.

Къмъ ханищата „Черни Витъ" въ дола Бръшленецъ излизатъ най-вече синкави глинени варовици въ банки, а второстепенно флишки пѣсъчници, върху които не сѫ рѣдки отпечатъци отъ *Hoplites* и други амонити. Интересно е да се проследи тукъ стратификацията на надиплениа теренъ; рънкитѣ на пластоветѣ, наклонени въ двѣ посоки, къмъ ю.-з. и с.-и., изображаватъ разни форми, ликове и букви, каквито обикновено се намиратъ и въ юрскитѣ планини.

Неокомътъ се простира къмъ югъ дори до острилския долъ, дѣто подъ него излиза малмскиятъ катъ.

По на изтокъ, на сѣверъ отъ Колиби Дивчево, Неокомскитѣ пластове сѫ синкави пѣсъчни мергели, пѣсъчници и мергелни синкави варовици, наклонени къмъ ю.-з. Едва горѣ на водораздѣла между Дивчовска и Брязовска рѣка и въ мѣстностьта „Четири поляни" въ синкавитѣ и сиво-пепеливитѣ мергели се забѣлѣзватъ:

Digitized by Google

Aptychus-и и парчета отъ *Lytoceras aff. subfimbriatum* d'Orb. sp. и *Hoplites* sp.; въ сжщитѣ мергели на „Платуница" при спуска къмъ Кознишкия долъ се намѣриха още *Phylloceras aff. semisulcatum* d'Orb. sp. и *Lytoceras aff. subfimbriatum* d'Orb. *Lytoceras* sp. и *Hoplites (Berriassela) aff. privasensis* Pictet, всички отъ валанжиенска възрасть.

Къмъ Рибарица, при Поевски колиби и недалеко отъ устието на Костина рѣка въ Бѣли-Витъ най-често се забѣлѣзватъ въ долне Неокомскитѣ мергели пакъ сжщитѣ *Phyllocaras*-и и *Lytoceras*-и, а по̀ на сѣверъ къмъ билото Дебелъ-дѣлъ и *Holcostephanus aff. astierianus* d'Orb., съ което се установява, че както тукъ, така и на западъ къмъ Черни-Витъ излиза валанжиенскиятъ, а може би и Бериаскиятъ подкатъ. Въ тая часть на тетевенския балканъ неокомскитѣ мергели, съ падение най-първо къмъ ю.-з., а послѣ вертикално положени и наклонени къмъ с.-и., достигатъ на три километра южно отъ Костина-рѣка до Кървавото езеро.[1])

Неокомскиятъ катъ непрѣкжснато се простира къмъ горното течение на Бѣли-Осъмъ въ троянския балканъ, па и по̀-на изтокъ.

Между Троянъ и Габрово Неокомътъ е съставенъ отъ пѣсъчници съ флишки характеръ. Освѣнъ изпжкналитѣ фигури, които се забѣлѣзватъ върху нѣкои пѣсъчни плочи, каквито има върху Карпатскитѣ и Виенскитѣ пѣсъчници, върху други се показватъ и незначителни увжглени растителни остатъци. Пѣсъчницитѣ сж дребни и едрозърнести, нѣкои даже прѣминаватъ и въ конгломерати. Мергелнитѣ шисти на югъ отъ троянския мънастиръ биватъ пепеливо, блѣдо-черни и се цѣпятъ въ тънки аргилитни плочи, подобни на полеозойскитѣ въ Искърския проломъ, но сж по̀-слаби отъ тѣхъ и по̀-вече попиватъ вода.[2]) Измежду тѣхъ има банки отъ мергелни варовици, въ които се забѣлѣзватъ слѣди отъ неясни ефалоподи.[3]) Тукъ цѣлиятъ комплексъ отъ пластове е твърдѣ надипленъ и прѣдставлява многобройни прѣвивания и разновидни гънки, както и въ долината на Черни-Осъмъ. Падението на пластоветѣ е сѣверно и южно, или по̀-точно юго-западно, сѣверо-източно. Твърдѣ често между пластоветѣ се намиратъ и тънки вжглищни прослойки.

Тази пространа неокомска зона, която заема доста голѣма часть отъ порѣчието на Бѣли и Черни Осъмъ, на Видимата и

---

[1]) Така се нарича мѣстото, дѣто е загиналъ Бенковски.

[2]) *Г. Н. Златарски.* — Геологически и палеонтологич. бѣлѣжки между Плѣвенъ и Троянския балканъ. 1884, p. 23.

[3]) *Franz Toula.* — Geologische Untersuchungen im Centralen Balkan. 1889, p. 46.

Digitized by Google

Росицата е доста бѣдна на вкаменѣлости. Отъ тѣхъ намѣрени сж до сега само на пжтя отъ Мариновци за Черни върхъ, на сѣверъ отъ Ново-село: *Hoplites aff. fascicularis* d'Orb., между с. Батошево и истоимения манастиръ, *Lytoceras* sp. *(aff. L. intemperans* Math.), а пепеливо-синкавитѣ мергели при „Лжгътъ" на изтокъ отъ върха Острецъ (Севлиевско) — слѣднята интересна валажиенска и хотривска фауна:

Aptychus sp., *Phylloceras aff. Ernesti* Uhl., *Lytoceras intemperans* Math., *Lytoceras subfimbriatum* d'Orb., *Lytoceras Phestus* Math., *Lytoceras* sp. отъ групата на *Lytoceras quadrisulcatum* d'Orb. *Belemnites (Hibolites) aff. pistilliformis* Blainv.[1])

Подъ зоогенскитѣ варовици на югъ отъ Търново, около Дрѣново и Габрово, излиза цѣла една зона отъ тънко и дебело наслоени пѣсъчници, изпълнени съ бѣла слюда и съ изпжкнали фигури, които се измѣнявать съ синкави или пепеливо ужълти, извѣтрѣли пѣсъчни мергели, за които до скоро нищо положително не се знаеше за тѣхната възрасть. Едвамъ въ 1901 год. щастието ми помогна да намѣря въ тѣхъ при Дебелецъ и Дрѣново отъ характеристичнитѣ сплощени белемнити, а имено: *Belemites (Duvalia) dilatatus* Blainv., както и парчета отъ *Belemnites (Hibolites) pistilliformis* Blainv., които най-краснорѣчиво потвърдяватъ, че и тѣ сж тоже Неокомски resp. хотривски, каквито сж и ония на юго-изтокъ отъ Търново при капинския манастиръ Св. Никола, въ които освѣнъ отпечатъци, подобни на *Spirophyton* намѣриха се още: *Aptychus* sp., *Lytoceres* sp, *Costidicus aff. recticostatus* d'Orb. *Holcostephanus astierianus* d'Orb., *Perisphinctes* sp., *Hoplites cryptoceras* d'Orb. *Belemnites (Hibolites)* sp.[2]) И тукъ както въ Търновско, Габровско и по на западъ, се намиратъ сжщитѣ пластове съ сжщитѣ литологически бѣлѣзи, съ сжщото надипляне, па и сжщата сѣверна и южна посока на падението се забѣлѣзва въ пластоветѣ. Незначителни вжглищни прослойки се намиратъ и тукъ между пѣсъчливитѣ прослойки, обаче нийдѣ тѣ не идать по-дебели отъ нѣколко само сантиметра.

Въ Еленския проходъ пѣсъчливитѣ мергели прѣминуватъ постепенно и въ шистозни варовити мергели, между които при Яковци най-често се намиратъ освѣнъ хотривски още и валанжиенски фосили:

---

[1]) Всички тия фосили е събралъ г. Дим. Аллахверджиевъ въ една екскурзия по тия мѣста.

[2]) *Franz Toula.* — Geolog. Untersuch. im Central Balkan. 1889, p. 10.

Digitized by Google

Pholadomya sp., *Aptychus* sp., *Lytoceras subfimbriatum* d'Orb. *Holcostephanus aff. Carteroni* d'Orb., *Hoplites cryptoceras* d'Orb., *Hoplites aff. pexiptichus* Uhl. *Hoplites (Berriasella)* sp. *(cfr. H. (Berriasella) privasensis* Pictet. sp.[1])

Сѫщитѣ шистозни мергели достигатъ на югъ отъ гр. Елена до с. Новачи, дѣто съ падение къмъ югъ потъватъ подъ пò-млади, или горньо-кредни образувания.

Безъ да изгубятъ своя флишки бѣлѣгъ, неокомскитѣ образувания се простиратъ къмъ Керсенлика и Тузлука; къмъ Османъ-Пазаръ обаче фосилитѣ сѫ доста голѣма рѣдкость. Само въ Кьосерликъ дере, близо соления изворъ въ Тузлука се намѣри *Belemnites (Duvalia) Orbignyanus* Duval, а при селото Ени-Махале, тоже кесаровска околия, и една *Pleurotomaria,* която вѣроятно ще бѫде нѣкой новъ неокомски видъ.

Надъ синкавитѣ мергели и пѣсъчници въ Тузлука по високитѣ мѣста често се намиратъ варовити малки възвишености, твърдѣ раздробени, които отгóварятъ на долни ургонъ или рудистова варовикъ.

Въ Дервентъ-Балканъ, на югъ отъ Ески-Джумая и на западъ отъ Прѣславъ, твърдѣ ясенъ е неокомскиятъ катъ, а при това още и богатъ на типични хотривски фосили, между които има Валанжиенски. Въ Дервентския проходъ мергелнитѣ варовици сѫ ту пò-вече, ту пò-малко глинени; отличаватъ се съ синкавъ, сиво-пепеливъ, па даже и съ пепеливо-зеленикавъ или червеникавъ цвѣтъ. Прѣдъ Крумовитѣ врата между тѣхъ излизатъ и глинено-мергелни пѣсъчници, а къмъ срѣдата на прохода и брекчисти мергелни варовици. Въ нѣкои мергелни варовици забѣлѣзватъ се впръснати пиритни зрънца, както и черъ кремъкъ. Пластоветѣ имъ сѫ твърдѣ сбърчени, и падението имъ е сѣверо-западно и юго-източно; тѣ приематъ при Крумовитѣ врата даже и вертикално положение. Най-обикновенитѣ фосили въ тази надиплена планина сѫ:

Aptychus Didayi Coq., *Aptychus Studeri* Ooster., *Lytoceras* sp., *Haploceras Grasianum* d'Orb., *Holcostephanus astierianus* d'Orb, *Hoplites cryptoceras* d'Orb., *Hoplites aff. pexiptychus* Uhl., *Hoplites (Acanthodiscus) aff. Michaelis* Uhl., *Crioceras Duvali* Leveillé, *Belemnites (Duvalia) dilatatus* Blainv.

При излизането отъ прохода къмъ южна посока твърдитѣ мергелни варовици прѣминаватъ въ меки и тънкослойни мергели

[1]) *Franz Toula.* — Geolog. Untersuchungen im Central Balkan. 1889, p. 10.

Digitized by Google

наклонени къмъ южна страна, а при чешмата на пжтя къмъ Османъ-Пазаръ тѣ изчезватъ изподъ Баремскитѣ пѣсъчници. Сжщитѣ синкави мергели изново се показватъ на два километра сѣверно отъ Османъ-Пазаръ, въ самия градъ и на сѣверъ отъ Тича, покрай Камчията къмъ изтокъ.

Но пѣсъчливи неокомски мергели се откриватъ върху малко пространство на сѣверо-изтокъ отъ Котелъ срѣщу Генчова-кория. Тѣ афльорираръ тукъ подъ ценоманскитѣ пѣсъчници и лежатъ върху Юрски образувания и въ тѣхъ се намиратъ най-често *Aptychus*-и, *Crioceras*-и, които напомнятъ на *Crioceras angulicostatum* d'Orb. и *Belemnites pistilliformis* Blainv. Малко по-далеко е намѣренъ и *Belemnites aff. dilatatus* Duv.

Освѣнъ около Върбица синкави и сиво-пепеливи хотривски пѣсъчни мергели се откриватъ около с. Чалжкавакъ, сжщо и на изтокъ отъ това село, а най-вече покрай рѣката до с. Байрамъ-дере, отъ дѣто неокомскиятъ поясъ се разширочава и достига до Дели-Хюсеинъ Махалеси на Луда Камчия. Тукъ прочее южната открита граница на неокома се направлява най-вече покрай сѣвернитѣ поли на Стара-планина.

На изтокъ отъ Луда Камчия за послѣденъ пжть афльорираръ неокомскитѣ синкави пѣсъчници и пѣсъчливи мергели около Сивритепе въ Деледжи-дере (на ю.-и. отъ Кюпри-кьой), но само въ низкитѣ точки на дола; надъ тѣхъ лежатъ сенонски варовици, които заедно съ първитѣ сж наклонени подъ 30° къмъ сѣверо-западъ.

Цѣлиятъ басейнъ на р. Врана на сѣверъ отъ дервентския Балканъ състои се най-вече отъ сиво-пепеливи, зеленикави и пепеливо бѣли мергели. Най-долу изливатъ синкави или зеленикави мергели съ *Belemnites (Duvalia) dilatatus* Blainv. и *Belemnites (Hibolites) pistilliformis* Blainv., а надъ тѣхъ идатъ пепеляно бѣли мергели, въ които се намиратъ само послѣднитѣ белемнити. Тия мергели къмъ сѣверъ сж прѣпокрити съ твърди глинени варовици съдържащи тоже *Belemnites (Hibolites) pistilliformis* Blainv., които вземаме за баремски, а къмъ западъ — съ мергели и пѣсъчници отъ сжщата старость, но съ флишки фациесъ. Фосилитѣ които опрѣдѣлятъ възрастьта на тия мергели на изтокъ и сѣверъ отъ Ески-Джумая, сж:

Holcostephanus astierianus d'Orb., *Crioceras aff. villersianum* d'Orb., *Belemnites (Hibolites) pistilliformis* Blainv., *Belemnites (Duvalia) dilatatus* Blainv.

Digitized by Google

Въ сиво-пепеливитѣ и бѣлитѣ мергели на Бѣли-баиръ при Ески-Джумая намира се слѣднята фауна:

Thecocyatus sp., *Pentacrinus neocomiensis* Desor, *Pentacrinus Thiessingi* P. de Loriol, *var. bulgaricus n. f., Pentacrinus n. sp., Cidaris aff. Lardyi* Desor, *Rhabdocidaris tuberosa* Desor, *Rhynchonella multiformis* Roemer, *Terebrirostra neocomiensis* d'Orb. *Trigonia* sp., *Turbo* sp., *Lytoceras* sp., ind., *Holcodiscus* sp., *Ancyloceras* sp., *Belemnites (Hibolites) pistilliformis* Blainv., *Belemnites (Duvalia) dilatatus* Duv., *Belemnites (Duvalia)* sp. ind.

Сѫщитѣ литологически условия владѣятъ на изтокъ и на югъ отъ Шуменското плато, дѣто не се показватъ никакви пѣсъчници, а само синкаво-пѣсъчливи мергели ту пò-вече, ту пò-малко твърди; твърдитѣ излизатъ въ низкитѣ мѣста и въ коритата на рѣкитѣ и доловетѣ като: въ Теке-дере или Акъ-су, недалеко отъ Шуменъ, отъ гдѣто благодарение на г. Раф. Поповъ имаме събрани множество Хотривски, а пò-малко Валанжиенски форми; тѣ сѫ:

Terebratula Moutoniana d'Orb., *Terebratula russillensis* P. de Loriol, *Pecten Carteronianus* d'Orb, *Pecten Goldfussi* Desh., *Hinnites occitanicus* Pictet, *Nucula* sp., *Cyprina* sp., *Pleurotomaria aff. elegans* d'Orb., *Nautilus neocomiensis* d'Orb., *Aptychus angulicostatus* Pictet et Loriol., *Phylloceras Tethys* d'Orb., *(= A. semistriatus* d'Orb.*)*, *Haploceras Grasianum* d'Orb., *Holcostephanus astierianus* d'Orb., *Holcostephanus bidichotomus* Leym., *Holcostephanus Jeannoti* d'Orb., *Holcodiscus incertus* d'Orb., *Hoplites cryptoceras* d'Orb., *Hoplites Leopoldinus* d'Orb., *Hoplites aff. Leopoldinus* d'Orb., *Hoplites neocomiensis* d'Orb., *Hoplites aff. neocomiensis* d'Orb., *Hoplites (Neocomites) aff. ambligonius* Neum. Uhl., *Hoplites spiniger* v. Könen, *Hoplites teschenensis* Uhl., *Hoplites aff. teschenensis* Uhl, *Hoplites (Acanthodiscus)* sp. ind., *Crioceras Duvali* Leveillé, *Crioceras aff. Duvali* Lev. *Crioceras angulicostatum* d'Orb., *Crioceras* sp., *Belemnites (Hibolites) pistilliformis* Blainv.. *Belemnites (Hibolites)* n. sp., *Belemnites (Duvalia) polygonalis* Bláinv., *Belemnites (Duvalia) dilatatus* Blainv.

На изтокъ отъ Шуменъ въ синкавитѣ мергели, които се откриватъ въ долината на р. Мадара, и въ свѣтлитѣ мехки мергели къмъ горни Иджикъ и Керимидинъ се намиратъ пъкъ:

Pentacrinus arzierensis P. de Loriol, *Rhynehonella multiformis* Roemar., *Terabratula Moutoniana* d'Orb., *Phyllaceras* sp., *Haploceras Grasnanum* d'Orb., *Holcostephanus* d'Orb., *Crioceras Duvali* Lév., *Ancyloceras* sp., *Belemnites pistilliformis* Blainv., *Duvalia dilatata* Blainv.

Digitized by Google

Около послѣднитѣ села мжчно може да се постави рѣзка граница между неокомскитѣ и баремскитѣ пластове, които тамъ се откриватъ на близу въ източна посока; въ размититѣ и извѣтрѣлитѣ мергели на единитѣ и другитѣ части се срѣщатъ размѣсени фосилитѣ имъ, както е това около Горни Иджикъ и Керимидинъ, дѣто недалеко се открива баремскиятъ катъ, въ който най-обикновени сж малки *Desmoceras*, *Ancyloceras* и други.

Но менитѣ синкаво-пепеливи мергели, както и бѣлизнявитѣ особено разпространени сж къмъ югъ и западъ и на широко се откриватъ между шуменското и провадийското плато. Около Чаталари тѣ съдържатъ въ мергелитѣ съ целестинъ обикновено:

Rhabdocidaris tuberosa Desor, *Aptychus angulicostatus* Pictet et Loriol, *Aptychus Seranonis* Coq., *Plicatula* sp., *Hoplites* n. sp., *Belemnites (Hibolites) pistilliformis* Blainv., *Belemnites (Duvalia) binervius* Rasp., *Belemnites (Duvalia) dilatatus* Blainv., *Belemnites (Duvalia) polygonalis* Blainv.

Сжщитѣ неокомски мергели се намиратъ разпространени прѣзъ Нови-пазаръ къмъ долината на Ири-дере, къмъ сѣверъ, дѣто тѣ скоро изчезватъ изподъ баремскитѣ варовици, подъ които оставатъ дълбоко скрити. Най-обикновенитѣ фосили въ тия мергели сж:

Pentacrinus Thiessingi P. de Loriol, *Rhabdocidaris tuberosa* Desor, *Rhynchonella Desori* P. de Loriol, *Rhynchonella multiformis* Roem. *Terebrirostra neocomiensis* d'Orb., *Plicatula (?) obscura* Toula, *Aptychus angulicostatus* Pictet et Loriol, *Belemnites (Hibolites) pistilliformis* Blainv., *Belemnites (Duvalia) Orbignyanus* Duval Jouve, *Belemnites (Duvalia) dilatatus* Blainv., *Belemnites (Duvalia) polygonalis* Blainv., *Odontaspis aff. gracilis* Agass., *Odontaspis aff. Studeri* Pictet.

Най-източниятъ афльорментъ на неокомскитѣ мергели въ България се намира източно отъ с. Девня; покрай Девненската рѣка тѣ се откриватъ отъ сѣверъ къмъ югъ и въ тѣхъ най-характеристични сж сплощенитѣ белемнити, а именно *Belemnites (Duvalia) dilatatus* Blainv., които придружаватъ *Aptychus*-и, *Rhynchonella*, *Terebratula* и др. Надъ синкаво-пепеливитѣ хотривски мергели, на сѣверъ отъ девненскитѣ извори се откриватъ по височината бѣли, оолитни баремски варовици.

На югъ отъ Балкана.

На югъ отъ Стара-планина само въ Царибродско е доказанъ неокомскиятъ катъ. На западъ отъ с. Гинци върху малмскитѣ варо-

Digitized by Google

вици лежатъ въ конкорданция глинено-мергелни синкави скали които се цѣпятъ въ тънки плочи, наклонени къмъ юго-западъ подъ жгълъ 13—16°. Тѣхъ придружаватъ глинени и пѣсъчно-варовити, тоже синкаво-пепеляви пластове, изпълнени на мѣста съ *Crioceras*. Тия скали прѣзъ Комщица, Горни-Криводолъ и Каменица достигатъ на сѣверъ отъ Славиня до сърбската граница, а южно до Брайкьовци, Вълковия и Равно. Къмъ изтокъ неокомскитѣ мергелни варовици завзиматъ височинитѣ надъ с. Смолча заедно съ часть отъ бърдата Рудина и Кавгалия.

Неокомскитѣ образувания на сѣверъ отъ Височица сж отбѣлѣзани съ доста типична фауна като:

Phylloceras infundibulum d'Orb., *Lytoceras Honnoracianum* d'Orb.,[1]) *Hoplites cryptoceras* d'Orb., *Crioceras aff. Divali* Leveillé, *Ancyloceras* sp., *Belemnites (Hibolites) aff. pistilliformis* Blainv.

Не е изключена възможностьта, да се откриятъ изподъ малмскитѣ варовици още и неокомски пластове на сѣверъ отъ Прѣкърсте и Лѣтница, но това ще покажатъ бждещитѣ подробни изучвания.

Неокомска фауна.

1. *Phyllocaenia Heimi* Koby. — Гол.-Изворъ (Тетевенско).
2. *Thecocyatus* sp. — Бѣли-баиръ (Е.-Джумайско).
3. *Pentacrinus Thiessingi* P. de Loriol. — Бѣли-баиръ; на с. отъ гара Каспичанъ.
4. *Pentacrinus Thiessingi P. da* Loriol *var. bulgaricus* n. f. Бѣли-баиръ; на с. отъ Каспичанъ.
5. *Pentacrinus neocomiensis* Desor. — Бѣлий-баиръ.
6. *Pentacrinus arzieriensis* P. de Loriol.—Керемидинъ (Шуменско).
7. *Pentacrinus* n. sp. — Бѣли-баиръ.
8. *Cidaris aff. Lardyi* Desor — Бѣли-баиръ.
9. *Cidaris* sp, — На с.-и. отъ Живовци (Фердинандовско).
10. *Rhabdocidaris tuberosa* Desor. — Бѣли-баиръ; Чаталари; на с. отъ гара Каспичанъ.
11. *Rhynchonella Desori* P. de Loriol. — На с. отъ гара Каспичанъ.
12. *Rhynchonella multiformis* Roemer. — Бѣли-баиръ; на с. отъ гара Каспичанъ; Керемидинъ.
13. *Rhynchonella* sp. — Девня.

---

[1]) Тия два вида ми е донесълъ г. Д-ръ Ст. Бончевъ.

Digitized by Google

14. *Terebratula Moutoni* d'Orb. — На с.-и. отъ Живовци; Теке-дере; Горни-Иджикъ (Шуменско).

15. *Terebratula russillensis* P. de Loriol.—Теке-дере (Шуменско).

16. *Terebratula* sp. — Девня.

17. *Terebrirostra neocomiensis* d'Orb. — Бѣли-баиръ; на с. отъ гара Каспичанъ.

18. *Pecten Carteronianus* d'Orb. — Теке-дере.

19. *Pecten Goldfussi* Desh. — Теке-дере.

20. *Hinnites occitanicus* Pictet. — Теке-дере.

21. *Plicatula obscura* Toula. — На с. отъ гара Каспичанъ.

22. *Nucula* sp. — Теке-дере.

23. *Trigonia* sp. — Бѣли-баиръ.

24. *Cyprina* sp. — Теке-дере.

25. *Pholadomya* sp. — Яковци (Еленско).

26. *Pleurotomaria aff. elegans* d'Orb. — Теке-дере.

27. *Pleurotomaria* n. sp. — Ени-махале (кесаровска околия).

28. *Turbo* sp. — Бѣли-баиръ.

29. *Nautilus neocomiensis* d'Orb. — Теке-дере.

30. *Aptychus seranonis* Coq. — Чаталари.

31. *Aptychus angulicostatus* Pictet et Loriol—Чаталари; Теке-дере; на с. отъ гара Каспичанъ.

32. *Aptychus Didayi* Coq. — Дервентъ-Балканъ.

33. *Aptychus Studeri* Ooster. — Дервентъ-Балканъ.

34. *Aptychus* sp. — На с.-и. отъ Живовци; Абланица; Панега; Четири поляни (Тетевенски Бал.); Лжгътъ (Севлиевско); Капински манастиръ Св. Нихола; Яковци; на с.-и. отъ Котель; Девня и пр.

35. *Phylloceras Thetys* d'Orb.—На с.-и. отъ Живовци; Теке-дере.

36. *Phylloceras infundibulum* d'Orb. — На с.-и. отъ Живовци; Гор.-Криводолъ; Комщица (Царибродско).

37. *Phylloceras semisulcatum* d'Orb. — Платуница; Поевски колиби (Тетевенски Б.).

38. *Phylloceras aff. Ernesti* Uhl. — Лжгътъ.

39. *Phylloceras* sp. — Гор.-Иджикъ.

40. *Lytoceras intemperans* Math.—Лжгътъ; около Батошевския манастиръ.

41. *Lytoceras Phestus* Math. — Лжгътъ.

42. *Lytoceras subfimbriatum* d'Orb. — На с.-и. отъ Живовци; Лѣтница около Драгоманъ; Четири поляни; Платуница (Тетевенски Б.); Лжгътъ; Яковци.

Digitized by Google

43. *Lytoceras Honnoracianum* d'Orb. — Горни-Криводолъ (Царибродско).

44. *Lytoceras aff. quadrisulcatum* d'Orb. — Лѫгътъ.

45. *Lytoceras aff. striatisulcatum* d'Orb.—На с.-и. отъ Живовци.

46. *Lytoceras* sp. — На с.-и. отъ Живовци; Гурга (Тетевенски Бал.); Поевски колиби; Лѫгътъ; Капински манастиръ Св. Никола; Дервентъ-Балканъ; Бѣли-баиръ.

47. *Haploceras Grasianum* d'Orb. — Фердинандово; Абланица; Дервентъ-Балканъ; Теке-дере; р. Мадара (Шуменско).

48. *Costidiscus aff. recticostatus* d'Orb. — Капински манастиръ Св. Никола (Еленско).

49. *Holcostephanus astierianus* d'Orb.—Абланица; Дебелъ-дѣлъ (Тетевенски Б.); Капински манастиръ; Дервентъ-Балканъ; Алваново, Теке-Дере; р. Мадара (Шуменско).

50. *Holcostephanus Jeannoti* d'Orb. — Абланица; Теке-дере.

51. *Holcostephanus bidichotomus* Leym. — Теке-дере.

52. *Holcostephanus aff. Carteroni* d'Orb.—Яковци; „Кривулица", надъ Брайкьовци.

53. *Perisphinctes* sp. — Капински манастиръ Св. Никола.

54. *Holrodiscus incertus* d'Orb. — Теке-дере.

55. *Holcodiscus* sp. — Бѣли-баиръ.

56. *Hoplites cryptoceras* d'Orb. — На с.-и. отъ Живовци; Капински манастиръ; Яковци; Дервентъ-Балканъ; Теке-дере; Горни Кривидолъ; Комщица; Смолча (Царибродско).

57. *Hoplites neocomiensis* d'Orb. — На с.-и. отъ Живовци; Теке-дере.

58. *Hoplites aff. neocomiensis* d'Orb. — Теке-дере.

59. *Hoplites Leopoldinus* d'Orb. — Теке-дере.

60. *Hoplites aff. Leopoldinus* d'Orb. — Теке-дере.

61. *Hoplites spiniger* v. Könen. — Теке-дере.

62. *Hoplites aff. tardefurcatus* Leym. — На с.-и. отъ Живовци.

63. *Hoplites aff. pexiptychus* Uhl.—Яковци; Дервентъ-Балканъ.

64. *Hoplites aff. fascicularis* d'Orb. — На с.-и. отъ Ново-село.

65. *Hoplites (Neocomites) aff. ambligonius* Neum. Uhl. — Теке-дере.

66. *Hoplites (Berriasella) aff. privasensis* Pictet. — Гурга (Тетевенски Б.); Яковци.

67. *Hoplites (Acanthodiscus) aff. Michaelis* Uhl. — Дервентъ-Балканъ.

Digitized by Google

68. *Hoplites (Acanthodiscus)* sp. ind. — Теке-дере.

69. *Hoplites teschenensis* Uhl. — Теке-дере.

70. *Hoplites Malbosi* Pictet. — На югъ отъ Острецъ (Троянски Балканъ).

71. *Hoplites aff. teschenensis* Uhl. — Теке-дере.

72. *Hoplites* n. sp. — Чаталджа.

73. *Hoplites* sp. — На с.-и. отъ Живовци; Голѣмъ-Изворъ; Ханищата „Черни Витъ"; Четири Поляни.

74. *Crioceras Duvali* Lév. — Фердинандово; на с.-и. отъ Живовци; Пастрина; Абланица; Дервентъ-Балканъ; Теке-дере; р. Мадара; Комщица.

75. *Crioceras aff. Duvali* Lév. — Теке-дере.

76. *Crioceras angulicostatum* d'Orb. — Теке-дере.

77. *Crioceras aff. angulicostatum* d'Orb. — На с.-и. отъ Котелъ.

78. *Crioceras aff. Villiersianum* d'Orb. — Айладънъ-дере (Ески-Джумайско).

79. *Crioceras* sp. — Глава Панега; Абланица; Голѣмъ-Изворъ; на с.-и. отъ Котелъ; Теке-дере.

80. *Ancyloceras Matheroni* d'Orb. — Абланица.

81. *Ancyloceras* sp. — Комщица; Бѣли-баиръ; Гор.-Иджикъ.

82. *Belemnites (Hibolites) pistilliformis* Blainv. — На з. отъ с. Портитовци; на с.-и. отъ Живовци; Фердинандово; Абланица; Панега; Лжгътъ; на и. отъ „Острецъ" (Севлиевско); Около Дрѣново; Дебелецъ; Айладънъ-дере; въ басеина на р. Врана; на с.-и. отъ Котелъ; Бѣли-баиръ; Теке-дере; р. Мадара; Гор.-Иджикъ; Керемидинъ; Чаталари; на с. отъ гара Каспичанъ; на югъ отъ Смолча (Царибродско) и пр. и пр.

83. *Belemnites (Hibolites)* sp. — Капински манастиръ Св. Никола.

84. *Belemnites (Pseodobelus) aff. bipartitus* Blainv. — Голѣми-Изворъ.

85. *Belemnites (Hibolites)* n. sp. — Теке-дере.

86. *Belemnites (Duvalia) Orbignyanus* Duval-Jouve. — На с. отъ гара Каспичанъ.

87. *Belemnites (Duvalia) polygonalis* Blainv. — На с. отъ гара Каспичанъ; Чаталари; Теке-дере.

88. *Belemnites (Duvalia) binervius* Rasp. — Чаталари.

89. *Belemnites (Duvalia) dilatatus* Blainv. — Дебелецъ; Дрѣново; Бѣли-баиръ; въ басеина на р. Врана; Айладънъ-дере; Дервентъ-Балканъ; на с.-и. отъ Котелъ; Хуйванъ; Чаталари; Теке-дере; Гор.-Иджикъ; Керемидинъ; на с. отъ гара Каспичанъ; Девня и пр.

90. *Odontaspis aff. gracilis* Agass. — На с. отъ гара Каспичанъ.

91. *Odontaspis aff. Studeri* Pictet. — На с. отъ гара Каспичанъ.

Digitized by Google

II. Баремски катъ.

Надъ неокомскитѣ пластове откриватъ се на много мѣста въ България цѣлъ редъ варовити, глинено-варовити и пѣсъчни пластове, които се отличаватъ съ бѣлѣзитѣ на други подобни пластове въ южна Франция (Basse-Provence) и въ Швейцария, дѣто тѣ сѫ познати подъ имената: баремски, ургонски и пр. Сѫщитѣ сѫ доказани още въ южния Тиролъ и въ Карпатитѣ при Wernsdorf. Споредъ фауната си и нѣкои литологически бѣлѣзи баремскиятъ катъ може да се раздѣли у насъ въ два съвсѣмъ отдѣлни типа: а) алпийски и б) юрски типъ.

а) Алпийски типъ.

1. Тинестъ фациесъ.

Алпийскиятъ типъ, който се нарича още варовито-тинестъ типъ е прѣдставитель на пелагичния фациесъ и може да се счита като произведение на сравнително дълбоко море. Въ този типъ ние ще смѣстимъ всички ония глинени варовици и варовити мергели, съ и безъ кремъкъ, въ които намираме *Heteroceras Astieri* d'Orb., или *Crioceras Emerici* Lév., и които покриватъ доста голѣмо пространство въ централната часть на сѣверна България, източно отъ с. Сломеръ и Павликени прѣзъ долньото течение на р. Янтра до ромънската къмъ изтокъ граница, отдѣто прѣминаватъ и въ Добруджа.

Още прѣзъ 1885 г., когато прѣдприехме първитѣ изслѣдвания въ централна България, честити бѣхме да намѣримъ, при с. Бѣла на р. Янтра, първия Баремски амонитъ, който проф. *V. Uhlig* опрѣдѣли като *Lytoceras (Coscidiscus) recticostatum* d'Orb. sp., като се произнесе въ сѫщото врѣме, че тази е първата позната форма изъ *Barrémien*-а въ прѣдбалканскитѣ страни.[1])

Три години по-късно, а именно въ 1888 год., когато проф. *Franz Toula* прѣмина прѣзъ Разградъ, г. Ан. Явашевъ му отстѫпи всичкитѣ палеонтологически материали, събрани въ гимназията изъ околноститѣ на града, които той изучи съ помощьта на *D-r V. Uhlig* и съ положителность утвърди истинския тинестъ фациесъ отъ Баремския катъ около Разградъ и на югъ отъ него къмъ Ески-

[1]) *Georg N. Zlatarski.* — Beiträge zur Geologie des nördlichen Balkanvorlandes zwischen den Flüssen Isker und Jantra (Aus dem 93 Bde der Sitzungsb. d. Kais. Akademie der Wissensch. in Wien. 1886, p. 85).

Digitized by Google

Джумая.[1]) До прѣди него господствуваше *v. Hochstetter*-овото мнѣние, че около Разградъ скалитѣ сж горньо-кредни, пленерски.[2])

Петрографскиятъ характеръ на баремския катъ въ княжеството твърдѣ малко или почти никакъ не се различава отъ тоя на южна Франция. Въ състава на пластоветѣ взиматъ главно участие варовици и глинени варовици; както еднитѣ, така и другитѣ варираръ твърдѣ много, и то не само въ хоризонтална, но тъй сжщо и въ вертикална посока.

Глиненитѣ или мергелнитѣ варовици биватъ на повръхностьта пепеливо-бѣли, а извжтрѣ синкави. Тѣ сж по̀-твърди, или по̀-меки и съдържатъ лимонитни ядки, образувани отъ пиритнитѣ въ тѣхъ включения. Тѣзи скали излизатъ по цѣлитѣ рътлини, покрити съ растителность или оголени на сѣверъ отъ р. Росица, източно отъ Павликени, на сѣверъ отъ Кесарово и Тузлука, отъ Ески-Джумая, Шуменъ и Провадия. Съ тѣхъ на много мѣста излизатъ и ужълти скали отъ сжщото естество, измежду които нѣкои иматъ и оолитна структура.

Въ долината на Черни Ломъ, на с.-з. отъ Попово, показватъ се и отъ двѣтѣ страни на рѣката и захаровидни, твърди, червенкави, звонки варовици, въ които кремъкътъ се явява въ ядки, па и въ тънки прослойки. Тѣзи хубави варовици се разпростиратъ особено къмъ юго-западъ и западъ, а по̀-малко къмъ изтокъ, дѣто твърдѣ слабо се виждатъ промѣнени въ високото плато на изтокъ и западъ отъ рѣка Янтра. При Патрешъ, Липницитѣ и особно при Бѣленския мостъ тѣ могатъ най-добрѣ да се наблюдаватъ, дѣто е доказана и тѣхната възрасть: горня часть отъ баремския катъ.

Надъ захаровиднитѣ твърди варовици на много мѣста сѣверно отъ с. Сушица излизатъ бѣли, хубаво напластени мергелни варовици, които, изложени на атмосфернитѣ агенти, лесно се разпадатъ въ тънки листове. И въ тия послѣднитѣ не е рѣдъкъ кремъкътъ.

Бѣлитѣ пъкъ кредоподобни варовици, които излизатъ при селата Гърчиново, Кацелево, Люблянъ, Констанца и които привличатъ вниманието на всѣкиго поради своето добро качество за лесно и правилно обработване и затвърдяване отпослѣ, лежатъ подъ ужълто червенкавия захаровиденъ варовикъ съ кремъкъ.

Около Разградъ и на изтокъ отъ този градъ баремскиятъ катъ е прѣдставенъ съ оолитни, слабо червенкави варовици (Башъ-

---

[1]) *Fr. Toula.* — Geolog. Unters. im östl. Balkan etc. I Th. Wien. 1890, p. 16.
[2]) *Ferd. v. Hochstetter.* — Die geolog. Verhältn. des östl. Theiles der europäisch. Turkei, 1870, p. 41.

Digitized by Google

бунаръ); обаче по-горнитѣ хоризонти, съставени отъ глинени, пѣсъчни варовици и мазни глини могатъ да се видятъ на изтокъ отъ града къмъ табията, надъ българскитѣ гробища, а най-горнитѣ — съставени отъ мергелни варовици се откриватъ при Таведжикъ и въ сипеитѣ къмъ Сарж-баиръ подъ желѣзнопжтната линия. Въ сиво-пепеливитѣ, чисто мергелни и пѣсъчно-мергелни варовици намиратъ се разновидни ехиниди, брахиоподи, бивалви, гастроподи и особено цефалоподи. Измежду мергелнитѣ варовици често се намиратъ интеркалирани и сиикави мергели, а не сж изключени отъ тѣхъ и глауконитни зелени зрънца. Къмъ с. Хърсово подъ тѣхъ лежатъ и ужълто-глинени, оолитни варовици.

Баремскитѣ пластове отъ алпийския типъ, които покриватъ голѣми части отъ шуменския окржгъ, както и отъ аккадънларската и добричката околия, не се различаватъ много отъ до сега споменатитѣ скали. Въ долинитѣ на много мѣста се откриватъ бѣли захаровидни или ситно кристализирани твърди варовици, прѣпокрити съ ужълти дребно или едрозърнести и отчасти оолитни варовици, като н. пр. около с. с. Карапилитъ, Кочмаръ, Сукуюджукъ на западъ отъ Куртбунаръ и пр. Пѣсъчни и глинено-пѣсъчни варовици се намиратъ около Сарж-Махмудъ, Арнаутъ-Куюсу въ Емиръ-кьойското дере и пр. Но и мергелнитѣ варовици не се изключватъ отъ тия мѣста, като напр. въ Деде-Бунаръ-дере, въ Емиръ-кьой-дере, на и. отъ Кара-Ачъ, въ селата Шарфи, Юсуфханларъ, Шайклеръ и пр.

Разпространение и особни локални бѣлѣзи. Слѣдъ изложения кратъкъ прѣгледъ върху беремския катъ отъ алпийския типъ, сега може да се пристжпи и къмъ разглеждването на разпространението му, при който случай ще се изтъкнатъ по възможность и по-главнитѣ локални особности на тинястия фациесъ. Ние ще наченемъ описанията си отъ изтокъ къмъ западъ.

Беремскиятъ катъ афльорира най-източно въ Добруджа, на с.-з. и з. отъ Добричъ, и то само въ дълбоко изкопанитѣ долини и корита на рѣкитѣ. Твърдитѣ му пластове съставляватъ на всѣкждѣ скалисти брѣгове въ които не рѣдко се намиратъ доста хубави пещери. Иначе цѣлото Добруджанско плато е покрито съ сарматски образувания.

Въ такива долища, насочени главно отъ юго-изтокъ къмъ сѣверо-западъ, се намиратъ най-първо баремски пластове при с. Чакърча, недалеко отъ Добричъ, които се откриватъ отъ двѣтѣ страни на рѣката, по цѣлото нейно протежение къмъ сѣверо-западна посока. Въ по-

Digitized by Google

голѣмъ размѣръ тѣ излизатъ по-на западъ, пакъ подъ младо терциернитѣ образувания въ Юшенлийската рѣка и въ нейнитѣ два главни притока къмъ югъ: Деде-бунаръ-дере и Емиръ-кьой-дере. При Хасжмъ-дере и Сарж-Махмудъ скалиститѣ брѣгове на първия долъ сж съставени отъ бѣлизнави, ужълти мергелни и глинени пѣсъчни варовици; заедно съ тия намиратъ се и захаровидни варовици. При Арнаутъ-Кунусу (на з. отъ Добричъ) въ глинено-пѣсъчнитѣ варовици се забѣлѣзва и тъменъ кремъкъ. Къмъ Ново-Село баремскитѣ пластове сж сивопепеливи, варовити мергели и мергелни варовици въ тънки и дебели банки; тукъ тѣ сж истински дълбокоморски образувания и се отличаватъ съ доста много черъ и восъчножълтъ флинтъ.

На сѣверъ отъ Козлуджа въ Емиръ-кьой-дере върху сивопепеливитѣ и синкави мергелни-глинени пластове излизатъ бѣлизняви и червенкави, на мѣста пѣсъчни варовици, а къмъ платото и захаровидни варовици съ дендрити. Тѣ сж прѣпокрити тукъ найвече съ сарматски и спаниодонски образувания, състоящи отъ едрозърнести пѣсъчници. Синкаво-глинени варовици съ черъ флинтъ се откриватъ и около с. Пашаитъ. Подъ тѣхъ обаче се откриватъ и твърди банки отъ добъръ строителенъ материалъ. Въ едни по-меки между тѣхъ пѣсъчници се откриватъ *Hoplites*-и съ неокомски типъ, но като непълни немогатъ да се опрѣдѣлятъ специфично. Твърдѣ възможно е щото основата на баремския катъ да бжде неокомъ, обаче той ще бжде ограниченъ тука на малко пространство.

Подъ спаниодонскитѣ пѣсъчни варовици на изтокъ отъ Караачъ дълбокоморскиятъ баремъ е прѣдставенъ отъ сиво-пепеливи мергели, които биватъ ту по-твърди, ту по-меки и въ които на мѣста се забѣлѣзватъ и амонити като *Lytoceras aff. subfimbriatum* d'Orb., *Crioceras* sp. и други неясни форми.

Сжщитѣ мергели, малко или много варовити, се откриватъ край рѣката и на сѣверъ отъ с. Караачъ, къмъ с. Капуджи. Обаче нѣщо по-горѣ въ Емиръ-кьой-дере брѣговетѣ сж твърдо скалисти и съставени отъ свѣтли, бѣли, слабо-ужълти, зърнести доста твърди варовици, които лежатъ подъ мергелнитѣ скали. Тѣзи варовици слѣдватъ брѣговетѣ на споменатата рѣка и могатъ да се наблюдаватъ между Капуджи-махале и Сердименъ. Сжщитѣ скалисти брѣгове се отварятъ и въ Юшенлийската рѣка между селата Карапилитъ и Динниклеръ, както и по на сѣверъ.

На западъ отъ Сердименъ върху дѣсния брѣгъ надъ бѣлитѣ твърди варовици излизатъ други доста подобни на тѣхъ, но понеже

Digitized by Google

съдържатъ доволно пѣсъчни зърна, тѣ могатъ да се нарекатъ и пѣсъчни варовици. Послѣднитѣ сѫ въ тънки слойове, неправилно се цѣпятъ и лесно разпадатъ; въ по̀-високи хоризонти тѣ ставатъ и глинени и не се различаватъ отъ мергелитѣ прѣдъ с. Караачъ.

Баремски образувания се откриватъ изподъ сарматскитѣ варовици още въ дълбокитѣ долини, на сѣверъ отъ Джами-Махале, Карааблуларъ, Каурга (Куртбунарско), които къмъ Силистра се сливатъ въ единъ долъ.

При с. Даутлии, близу до мѣстото, дѣто се сливатъ първитѣ два дола, подъ сарматскитѣ образувания се забѣлѣзватъ червенкъсти, глинени, твърди варовици съ *Terebratula sella* Sow., *Pecten* sp., *(aff. P. Robinaldinus* d'Orb.*), Trigonia aff. caudata* Agass., *Panopaea neocomiensis* d'Orb., *Natica aff. bulimoides* d'Orb., *Pterocera aff. Desori* Pictet et Camp. Къмъ Бейбунаръ, недалеко отъ Даутлии, освѣнъ горнитѣ излизатъ и оолитни варовици.

Особено интересенъ е профилътъ на баремскитѣ пластове въ дола при Сукуюджукъ къмъ Аккадънларъ, въ който се вижда най-добрѣ прѣходътъ отъ мергелния къмъ зоогенския фациесъ. Най-долу въ нивото на дола се показватъ бѣли, или ужълти, дребнозърнести захаровидни твърди варовици, съдържащи пѣсъчни зърна; въ тия се намѣриха само отпечатъци отъ *Astarte* sp., които отговарятъ на *Astarte numismalis* d'Orb. Върху тия слѣдватъ по̀-едрозърнести варовици, а въ по̀-високо ниво глинени, отчасти гѫсти, бѣли варовици, а още по̀-високо ситнозърнести, бѣли захаровидни варовици; а най-горѣ гѫсти, глинени, звонки варовици подобни на кремъкъ, каквито най-често се срѣщатъ въ зоогенския фациесъ на алпийския баремъ съ *Chamacaea* и други. Тукъ може да се вземе границата между тинестия и рифообразния фациесъ.

Въ отворенитѣ кариери на югъ отъ Аккадънларъ при Харманлъкъ-алча и особно при Рахманъ-Ашикларъ се виждатъ ужълти, бѣли, глинени, ситнозърнести варовици, които на всѣкждѣ обработватъ за мостове и постройки. Ужълто-червенкави сѫ глиненитѣ варовци съ *Pholadomya* между Шарфи и Юсуфанларъ, както и срѣщу Кючукъ-Бохчиларъ. Отъ Махмуалии къмъ Шаинларъ въ доловетѣ на всѣкждѣ се откриватъ ужълти, зърнести баремски варовици.

Отъ Бохчиларъ къмъ югъ освѣнъ глинени варовици излизатъ къмъ желѣзнопѫтната линия и оолитни варовици, които се простиратъ заедно отъ Кюлевчанското плато къмъ сѣверо-западъ, къмъ долината на Бѣли Ломъ, а при Разградъ ние ще имаме случай да разгледаме по-послѣ почти пълното развитие на алпийския типъ.

Digitized by Google

На западъ отъ Фисекъ върху неокомскитѣ мергели излизатъ свѣтли и синкави мергелни баремски варовици, наклонени подъ слабъ жгълъ (5—7°) къмъ южна посока. Сжщитѣ излизатъ и къмъ с. Алваново и пò на западъ, но като разтрошени и раздробени на повръхностьта, сжщинскитѣ скали сж изгубили много отъ своя външенъ изгледъ; пò-вечето отъ тѣхъ даже не се виждатъ. Къмъ с. Бухларъ, както и пò на изтокъ къмъ Шуменското плато имаме сжщитѣ пластове.

Около с. Сейдолъ и на сѣверъ отъ с. Чукурово се намиратъ мергелни пепеливо-бѣли на повръхностьта варовици, съ лимонитни ядки, а извжтрѣ синкави, които почти хоризонтално лежатъ върху пепеливо-синкавитѣ хотривски наслаги, наклонени къмъ юго-западъ. Сжщитѣ тѣзи мергелни варовици се показватъ и по голитѣ рътлини около с. Теке-Махале; тѣ се цѣпятъ неправилно и разпадатъ въ пепеливо-бѣлъ чакълъ. На пò-високъ уровенъ върху тия скали излизатъ и ужълти скали, отчасти оолитни, съдържащи корали и особено *Desmoceras difficile* d'Orb.; послѣднитѣ се цѣпятъ въ тънки плочи (0·03—0·05 м.), па и въ пò-дебели банки.

Къмъ с. Крепча на сѣверо-изтокъ отъ Попово по долината на Черни Ломъ се откриватъ дебели пластове отъ твърдъ захаровиденъ, червенкавъ варовикъ, въ който се забѣлѣзватъ дебели слойове отъ кремено вещество. Пластоветѣ сж наклонени подъ жгълъ 15 къмъ южна посока. Сжщиятъ варовикъ се направлява както къмъ западъ, така сжщо и къмъ изтокъ прѣзъ р. Ломъ. Варовикътъ съдържа и кремъкъ, цѣпи се често въ плочи, които издаватъ доста приятенъ звонковъ гласъ и лежи върху бѣлизняви мергели.

Срѣщу с. Крепча отъ дѣсната страна на р. Ломъ се намиратъ още и други скали които сж: бѣли, меки, зърнести и кременни варовици, които се дѣлятъ прѣвъзходно. И тия почиватъ върху мергелитѣ.

При село Гърчиново копаятъ бѣлъ, кредо-подобенъ варовикъ, който се лесно обработва. Подобенъ на тоя излиза и при Хасанлари (Борисово), отъ дѣто вадятъ и носятъ много материалъ въ Разградъ. Тия кредо-подобни скали, които се дѣлятъ много хубаво, отиватъ къмъ с. Люблянъ, дѣто пластоветѣ имъ сж наклонени къмъ юго-западъ.

При Констанца надъ тия меки варовици излизатъ други, които сж спазили отъ разтрошение първитѣ; само по склоноветѣ тѣ сж разровени. Появява се питане, дали този твърдъ варовикъ не отговаря на крепчанския и да ли не прѣдставлява едно и сжщо ниво?

Digitized by Google

Къмъ Омуръ-бей височинитѣ сѫ съставени отъ кредоподобния мекъ варовикъ; сѫщо и къмъ с. Садина. Тѣ се простиратъ къмъ изтокъ и къмъ сѣверъ, и тѣхната граница ще бѫде вѣроятно около село Теке.

Отъ мѣстностьта „Каменица" въ спахларската община вадятъ хубави камъни за строежъ; отъ тѣхъ е изидана хубавата черкова въ с. Батембергъ. Тѣ сѫ сиво-пепеливи, слабо-глинени и компактни варовици; цѣпятъ се въ плочи и на по̀-низъкъ хоризонтъ прѣминаватъ въ дебели банки. Въ тѣхъ освѣнъ *Belemnites* други фосили не се забѣлѣзватъ. При с. Спахлари пластоветѣ сѫ твърдѣ мергелни. Мергелнитѣ или глиненитѣ варовици съ *Belemnites* начеватъ 3—4 килом. на юго-изтокъ отъ Садина и отиватъ до Спахлари.

На западъ отъ с. Опака отъ бѣлия кредоподобденъ варовикъ, който се рѣже лесно, докато е прѣсенъ, и затвърдява, слѣдъ като изгуби кариерната си вода, издълбаватъ корита за чешми, дѣлатъ камъни за сълби и други.

Дълбокоморскиятъ баремъ най-хубаво може да се види въ околноститѣ на Разградъ, дѣто открититѣ каменоломи особно сѫ способствували за разкриването на пластоветѣ. Основата на баремския катъ може да се наблюдава при Башъ-бунаръ; тя е съставена отъ бѣлизняви, сиво-пепеливи, слабо-ужълти и червенкави оолитни варовици, които сѫ твърдѣ разпукани и раздробени; въ устието къмъ Арнаутларъ, подъ тѣхъ се провиратъ и синкаво-пепеливи мергели.

Сѫщитѣ варовици съ оолитна структура, съдържащи и кремъчни ядки могатъ да се видятъ и къмъ Табията, въ основата на кариерата „Сейранъ", дѣто най-изобилни сѫ *Nautilus*-итѣ, *Crioceras*-итѣ и *Belemnites*-итѣ. Надъ тѣхъ лежатъ ужълто глинени варовици, отчасти пѣсъчни съ една дебелина отъ 1·5 м., а по-горѣ слѣдва зеленикава хума 0·25 до 0·30 м., върху която се ширатъ глинени пѣсъчливи варовици отъ 1—1·5 м. дебелина.

Надъ лозята на по̀-високъ хоризонтъ въ каменолома „Такеджикъ" излизатъ само глинени, меки, ужълти варовици, които изложени на въздуха ставатъ пепеливо бѣли и се разпадатъ въ глини. Между тия мергелни варовици излизатъ и по-твърди банки, въ които често се срѣщатъ ужълтъ кремъкъ и лимонитни конкреции. Послѣднитѣ се продължаватъ къмъ „Саржбаиръ" и както тукъ, така и при „Такеджикъ" съдържатъ разновидна фауна, състоеща отъ: *Echinoidea, Terebratula, Ostrea, Arca, Pholadomya,* разни *Gastropoda, Nautilus,* малки *Ammonites, Crioceras, Belemnites* и др. Мекитѣ мергелни варовици се простиратъ и на сѣверъ отъ Раз-

Digitized by Google

градъ къмъ с. Калово, въ които най-често се срѣщатъ: *Terebratula*, *Pholodomya*, *Natica*, *Ammonites* и др., а на югъ отъ Хърсово къмъ Ишикларъ въ сѫщитѣ варовици доста често се намиратъ: *Terebratula Moutoniana* d'Orb., *Janira aff. Atava* d'Orb., *Ostrea aff. Couloni* d'Orb., *Ostrea Couloni var. Aquila* d'Orb., *Trigonia* sp., *Ancyloceras* n. sp. и пр.

На сѣверъ отъ с. Горни Трембешъ върху платото къмъ с. Сушица излизатъ доста твърди, слабо червеникави, дребно-кристализирани звонки варовици, които се цѣпятъ доста правилно. Варовицитѣ биватъ ту по̀-вече, ту по̀-малко глинени, и за това, като останатъ изложени на въздуха, цѣпятъ се въ листове и се разпадатъ.

Макаръ и да е покрито платото около с. Сушица само съ орна пръсть на два килом. сѣверно отъ послѣдното село, а именно къмъ Арнаутларъ излизатъ мергелно варовити, слабо ужълти банки, изпълнени съ черъ флинтъ въ видъ на ядки и слойове отъ полукремено вещество. Тѣ сѫ сѫщитѣ както при Крепча. Скалитѣ се вадятъ въ плочи, 0·15—0·35 м. дебели, а пластоветѣ имъ сѫ наклонени къмъ южна посока, като затварятъ съ хоризонта ѫгълъ отъ 8—9°. Сѫщитѣ излизатъ при с. Горски Сѣновецъ къмъ Арнаутлии и пр.

Между селата Арнаутлии и Сейди-кьой забѣлѣзва се и една хубава хума, която употрѣбяватъ за мазане на домоветѣ си.

При Сейди-кьой, низко въ дола изливатъ: 1) гѫститѣ, твърди, червенкави варовици, които сѫ и звонки и подобни на тия които се откриватъ на югъ отъ Сушица; 2) надъ тѣхъ слѣдватъ бѣли мергели, наречени хума, а надъ тѣхъ 3) бѣли, мергелни, хубаво напластени варовици, които, изложени на атмосферилитѣ, се разцѣпватъ въ листове и разпадатъ. Въ тѣхъ има и черенъ наслоенъ кремъкъ. Послѣднитѣ се показватъ въ слойове не по̀-дебели отъ 0·25 м. и тънкитѣ слойове лесно се разпознаватъ по ужълтата си боя; повръхностьта имъ обаче е бѣла.

Сѫщитѣ скали могатъ да се наблюдаватъ и на сѣверъ отъ Сушица при Горски Сѣновецъ, Арнаутлии, Дрѣновецъ и Копривецъ.

На сѣверъ отъ Сейди-кьой, а именно при Абдинъ-чешме (около единъ килом. сѣверно отъ селото) излизатъ други бѣли, ситнозърнести, твърди варовици, много по̀-добри по качество отъ Сейди-кьойскитѣ. Обработватъ се хубаво и съ лупа въ тѣхъ се разпознаватъ малки и ситни пори. До като сѫ прѣсни, тѣ сѫ синкави, а изложени на въздуха тѣ ставатъ чисто бѣли варовици, които въ по̀-

Digitized by Google

горнитѣ си части се прѣобръщатъ въ хума. Тия варовици съдържатъ и кафявъ кремъкъ.

Около с. Обчилари въ кариеритѣ се забѣлѣзватъ сѫщитѣ варовици, както при Абдишъ чешме: гѫсти, мергелни, на мѣста твърди като кремъкъ и синкави. Сѫщитѣ излизатъ и върху платото надъ с. Драганово.

И западно отъ Янтра се открива алпийскиятъ баремъ. Около Липницитѣ и по височинитѣ на с.-и. отъ Патрешъ излизатъ глинени варовици, а синкави мергели завзематъ голѣмо пространство между рѣкитѣ Янтра и Росица. Въ тоя жгълъ подъ мергелитѣ и варовицитѣ афльориратъ южно и западно баремски образувания отъ неритиченъ или пѣсъченъ фациесъ, а надъ тѣхъ къмъ Дунава се простира кватернерниятъ льосъ.

Подраздѣление. — При изучването на богатата баремска фауна, която сме имали случай да съберемъ въ разни врѣмена отъ разни мѣста и особно изъ разградскитѣ околности,[1]) ние можахме да се убѣдимъ, че въ тинестия фациесъ и у насъ сѫществуватъ нѣколко хоризонти, измежду които два могатъ най-добрѣ да се изтъкнатъ, а именно долни и горни хоризонтъ.

Долниятъ хоризонтъ е обѣлѣзанъ въ България съ слѣднитѣ цефолоподи:

Nautilus neocomiensis d'Orb.
Desmoceras difficile d'Orb.
Holcodiscus incertus d'Orb.
Holcodiscus Caillaudi d'Orb.
Holcodiscus aff. Perezi d'Orb.
Holcodiscus Gastaldi d'Orb.
Holcodiscus astieriformis Sayn.
Holcodiscus aff. Geronimae Herm.
Pulchellia aff. Lindigi Karst.
Crioceras dissimile d'Orb.
Crioceras Emerici d'Orb.
Crioceras barremiense Kil.
Crioceras Suessi Toula.
Crioceras sp. между които има и нѣколко нови видове.

---

[1]) Тукъ исказвамъ сърдечната си благодарность на г. г. А. Огняновъ и Андр. Марковичъ, учители въ разградската гимназия, за дѣто ме снабдиха съ голѣмъ брой фосили изъ разградскитѣ околности.

Digitized by Google

Горниятъ хоризонтъ, който заема много по-голѣмо разпространение, отъ колкото долния и особно на западъ отъ Разградъ, дѣто намираме черни, кафяви и други кремъци, се отличава съ:

Nautilus plicatus Fitton.
Costidiscus recticostatus d'Orb.
Microscaphites aff. Ivanii Puzos.
Heteroceras Astieri d'Orb.
Haploceras aff. Melchioris Tietze.
Desmoceras Charrieri d'Orb.
Ancyloceras Hoheneggeri Uhl.
Ancyloceras aff. hammatopychum Uhl.
Ancyloceras Razgradi Toula.
Ancyloceras sp. между които и нѣкои нови видове.
Belemnites (Hibolites) minaret Rasp.
Belemnites (Hibolites) beskidensis Uhlig.

Като прѣходни между алпийския и юрския типъ могатъ да се взематъ ония пепеливо-бѣли мергели съ тънки пѣсъчни прослойки, върху които на една страна лежатъ варовититѣ сравнително дълбокоморски скали, а на друга подъ тѣхъ се намиратъ пѣсъчници глини и мергели съ флишки фациесъ. За тия ще говоримъ по-послѣ, когато разглеждаме послѣдния фациесъ, къмъ който тѣ се приближаватъ по-вече, отколкото къмъ тинестия.

2. Кораленъ или зоогенски фациесъ съ хамацеи.

На сѣверъ отъ линията, която можемъ да потеглимъ отъ с. Чаушово на Янтра прѣзъ с. с. Широково, Сваленикъ, Дикили-ташъ, Мумджиларъ (недалеко Кеманларъ), Сукуюджукъ (Аккадънларско), Хадъръ-челеби до Ромънската граница въ Добруджа, намираме доста забѣлѣжителни измѣнения въ тинестия баремски катъ, както въ петрографско, така и въ палеонтологическо отношение. Отъ тая граница къмъ Дунава се намира цѣлъ комплексъ отъ варовити банки съ *Orbitolina*, *Corallia*, *Requienia*, *Toucasia*, *Matheronia*, *Monopleura*, *Ichthyosarcolithes* и др., които *d'Orbigny* още въ 1850 г. е взелъ въ Франция за *Urgonien*.

Въ долината на р. Ломъ, дѣто рѣката е открила прѣкрасни дълбоки разрѣзи на хоризонталнитѣ почти пластове, се различаватъ лесно подъ дебелата льосова покривка и подъ понтийскитѣ пластове два вида варовици отъ долньо-кредната серия, отъ които едни сж компактни, а други оолитни.

Digitized by Google

Първитѣ сѫ бѣли, ужълти, твърди и доста набити звонки варовици, подобни на порцеланъ; тѣ се отличаватъ съ скойкастъ изломъ, съ голѣма разпуканость и се срѣщатъ въ доста дебели банки, които се измѣняватъ безъ никакъвъ редъ и правило съ оолитнитѣ варовици. Послѣднитѣ сѫ тоже бѣли, но не тъй твърди, а напротивъ твърдѣ меки, особено пъкъ когато сѫ още влажни или по-точно казано, когато притежаватъ кариерската си вода; въ послѣдния случай тѣ могатъ да се рѣжатъ съ трионъ и сѫ прѣкрасенъ строителенъ материалъ, който изнасятъ и прѣзъ Дунава за въ Ромъния. Голѣмината на зърната на тия варовици много вариира и често между оолитнитѣ зрънца се забѣлѣзватъ и орбитолини. Измежду тия варовици около село Красенъ се намиратъ и легла отъ кафявъ, доста твърдъ флинтъ.

Прѣзъ 1864 год. *Peters* е считалъ компактнитѣ варовици за дицератни (Diceraskalk), а оолитнитѣ, за миоценски, resp. сарматски фораминиферни варовици;[1]) *v. Hochstetter* пъкъ ги причисли къмъ горньо-кредитѣ.[2]) Правото имъ мѣсто опрѣдѣлихме по-късно, като ги смѣстихме съ проф. Fr. Toula между ургонскитѣ.

Както се спомена вече, пластоветѣ на тѣзи два варовика нѣматъ константни, или постоянни уровени, и тѣ се измѣняватъ безъ правило помежду си. Това може особено ясно да се види въ профила, който се отваря сѣверно отъ с. Бесарбовъ. Тамъ подъ компактния звонливъ варовикъ (а) съ порцеланенъ изгледъ и съдържащъ ядки отъ *Chamacea, Trochus, Nerinea, Natica* и др. лежи бѣлъ, оолитенъ варовикъ (б), който експлоатиратъ на нѣколко мѣста отъ много години като добъръ строителенъ материалъ. Подъ този обаче излиза пакъ първиятъ компактенъ варовикъ (а) съ сѫщата фауна, а още по-долу излиза отново оолитниятъ варовикъ (б), съдържащъ още и *Orbitolina*.

Между селата Красенъ и Божичени срѣщу Геровата воденица горнитѣ пластове, или компактниятъ варовикъ съвършено отсѫтствува, отнесенъ вѣроятно отъ ерозията. Тукъ излиза най-горѣ вторинятъ пластъ (б), или оолитниятъ варовикъ съ корали, ехинидни радиоли, хамацеи и други; обаче на нѣкои мѣста въ сѫщия този пластъ изобилствуватъ и орбитолинитѣ, както и въ най-долния пластъ (б) при село Бесарбовъ.

---

[1]) *D-r Carl Peters.* — Vorläufiger Bericht uber eine Geologische Untersuchung der Dobrudscha (Sitzungsber d. K. Akad. der Wissensch. iu Wien. I Bd. 1864).

[2]) *Ferd. v. Hochstetter.* — l. c. p. 39.

Digitized by Google

Оолитниятъ варовикъ не се явява на всѣкждѣ еднакво; той е бѣлъ, дребнозърнесть и се рѣже лесно, или пъкъ прѣминава въ основата на първия въ ужълтъ и по-едрозърнестъ. Около с. Красенъ изподъ тѣзи оолитни варовици, излиза компактниятъ варовикъ съ сжщитѣ бѣлѣзи както и около с. Бесарбовъ. Оолитниятъ варовикъ бива често и пѣсъчливъ, а на мѣста е изпълненъ съ кафявъ флинтъ.

Върху стръмнитѣ стѣни съставени отъ пѣсъчливъ мекъ орбитолински варовикъ се забѣлѣзватъ на много мѣста въ прохода на р. Ломъ особени издълбавания въ видъ на чашки, които сж образувани отъ атмосфернитѣ ерозии и наречени отъ *Walther*-а *deflation*, каквито явления не сж рѣдки въ египетскитѣ пустини. Въ твърдия обаче гжстъ варовикъ, такива чашковидни издълбавания или измивания никакъ не се забѣлѣзватъ, и за това границата между двата варовика е на всѣкждѣ ясна.

Понеже пластоветѣ на всички тѣзи варовици, компактни или оолитни, които се измѣняватъ помежду си, съдържатъ сжщитѣ фосили, даже и при промѣната на уровенитѣ, и макаръ тѣ да сж по-изобилни въ оолитнитѣ варовици, може да се заключи, че въ цѣлия този комплексъ отъ 40 до 80 м. дебелина, който афльорира въ хубавия Каньонъ на р. Ломъ, не могатъ да се направятъ никакви подраздѣления и че и двата варовика заедно съставляватъ зоогенския или коралния фациесъ, съ хамацеи, нареченъ още ургонски, отъ горни баремъ.

Този твърдѣ интересенъ фациесъ не е развитъ само на югъ отъ Русе; той може да се проследи къмъ западъ до р. Янтра, а на изтокъ въ тутраканска, балбунарска, аккадънларска и силистренска околии. Въ отворенитѣ каменоломни на аккадънларското плато излизатъ гжсти, звонки, порцелановидни, шупли, па и бѣли, захаровидни варовици, къ които се намиратъ *Monopleura aff. triloba* d'Orb. sp., *Nerinea* sp. *Cardium* sp. и други. Тия рифообразни варовици, които вадятъ на западъ отъ Аккадънларъ, отъ Каракочъ, отъ Кечелеръ-Махале и пр. въ нищо се не различаватъ отъ русенскитѣ, както и отъ ония намѣрени между долината на Ломъ и Аккадънларъ.

Въ долината на изтокъ отъ Афлатларъ се отварятъ найвече бѣли, ужълти захаровидни варовици, но между тѣхъ има и плътни съ порцеланенъ изгледъ. Както еднитѣ, така и другитѣ се отварятъ въ дълбокитѣ долини къмъ Силистра, дѣто образуватъ доста скалисти брѣгове, съдържащи и кремъкъ. При това фосилитѣ не сж рѣдки въ тѣхъ и носятъ на всѣкждѣ бѣлѣзитѣ на рифообраз-

Digitized by Google

нитѣ варовици отъ алпийския типъ.[1]) Всички тия пластове къмъ Дунава сѫ покрити повечето съ кватернеренъ льосъ, а къмъ границата на ромънска Добруджа тѣ потъватъ подъ Сарматски образувания.

Разпространение. — Баремскиятъ катъ отъ алпийския типъ съ тинестъ и рудистовъ фациесъ има извънредно голѣмо развитие въ сѣверна България, дѣто заима голѣма часть отъ източната ѝ половина. Той се явява най-първо западно отъ Янтра, но особено разпространение достига на изтокъ отъ тая рѣка. Неговата южна граница може така да се потегли: на изтокъ отъ Павликени прѣзъ Куцина на Янтра тази линия минава малко сѣверно отъ Горни-Трѣмбешъ, край Калъчларъ, послѣ на изтокъ отъ с. Водица и покрай селата Паламарица, Опака стига до Крапица, отъ дѣто покрай дѣсния брѣгъ на Черни-Ломъ границата прѣминава недалеко с. Зараево (Кара-Хасанъ), и отъ тамъ край Спахлари, Сейдолъ въ крива линия слиза до Заралѫ, Алваново, и отъ тамъ прѣзъ Черенче отива до Буланъшката кариера подъ с. Кюлевча. Тукъ се раздѣля баремътъ на два клона, отъ които южниятъ опасва западната часть на провадийската възвишеность, а другиятъ отива къмъ сѣверъ; границата на послѣдния възвива на сѣверъ и на километъръ — два, на изтокъ отъ Абоба, покрай Ири-дере стига близо до с. Клиседжикъ, отъ дѣто край Памукчи (Ново-Пазарско), Турски-Арнаутъ, Бейли, Невша,Ески-Арнаутларъ границата на баремския катъ съ тинястъ фациесъ достига почти въ права линия, до Девня, отъ дѣто къмъ изтокъ той потъва дълбоко подъ терциернитѣ образувания.

Като граница къмъ изтокъ ние можемъ потегли една линия отъ Емирлеръ прѣзъ Кузлуджа, Куртъ-дере до Хасъмъ-дере, отъ дѣто къмъ сѣверъ баремскитѣ пластове оставатъ по-вечето скрити подъ сарматския миоценски варовикъ и само въ долицата излизатъ.

Послѣднитѣ афльорменти на барема се виждатъ на нѣколко килом. юго-източно отъ Силистра и окончателно потъватъ подъ плиоценскитѣ и плайстоценскитѣ образувания.

Сѣверната граница на баремския катъ въ България е точно означена съ коритото на р. Дунавъ.

Фауна. — Пелагичниятъ Баремъ се отличава въ княжеството съ богатството си на разни фосилни видове и главно на цефало-

[1]) *Franz Toula.* — Geologische Beobachtungen auf einer Reise in die Gegend von Silistria und in die Dobrudscha in Jahre 1892 (Jehrb. der K. K. geolog. Reichsanstalt. 1904, Bd. 54, Heft 1.).

Digitized by Google

пиди. Ние ще изброимъ тука всичкитѣ до сега събрани вкаменѣлости, както въ сѫщинскитѣ баремски пластове съ тинестъ фациесъ, така сѫщо и ония, намѣрени въ удистова или зоогенския фациесъ, като означимъ послѣднитѣ съ по една звѣздица (*).

*1. *Orbitolina conoidea* A. Gras. — Бесарбовъ на р. Ломъ; Биляново на р. Янтра.

*2. *Calamophora aff. hexagonalis* Leym. — Между Балбунаръ и Разградъ.

*3. *Pseudocidaris clunifera* (Agass.) P. de Loriol. — Долината на р. Ломъ, при Герована воденица.

4. *Psammechinus Montmolini* Desor. — Сарж-баиръ — Такеджикъ на с. отъ Разградъ.

5. *Pyrina pygaea* (Agass.) Desor. — Сарж-баиръ — Такеджикъ.

6. *Echinospatagus aff. Collegnii* d'Orb. — Около Ишикларската станция.

7. *Heteraster Couloni* d'Orb. — Сарж-баиръ — Такеджикъ.

8. *Rhynchonella Gibbsiana* (J. Sow.) Davidson. — Сарж-баиръ — Такеджикъ.

9. *Terebratula Moutoniana* d'Orb. — Около Ишикларъ; Сарж-баиръ — Такеджикъ.

10. *Terebratula Dutempleana* d'Orb. — Сарж-баиръ — Такеджикъ.

11. *Terebratula sella* Sowerby. — Даутлии.

12. *Terebratula* sp. (aff. *Ter. sella* Sow.). — Даутлии.

13. *Terebratula* sp. — Даутлии.

*14. *Pecten* sp. — Между Балбунаръ и Разградъ.

15. *Janira atava* (Roemer) d'Orb. — Хърсово (Разградско).

*16. *Janira aff. atava* (Roemer) d'Orb. — Бесарбовъ.

17. *Ostrea Couloni* (Defr.) d'Orb. — Около Разградъ.

18. *Ostrea Couloni var. Aquila* d'Orb. — Хърсово при Ишикларъ.

19. *Ostrea* sp. (aff. *O. Couloni* d'Orb.). — Хърсово.

*20. *Ostrea flabellata* d'Orb. — Между Бърчма и Афлатари (Силистренско).

21. *Ostrea (Exogyra) Haueri* Toula. — Около Разградъ.

*22. *Exogyra plicata* Gldf. — Между Бърчма и Афлатари.

*23. *Ostrea* sp. — Долината на Ломъ.

*24. *Lithodomus amygdaloides* (Desh.). d'Orb. — Долината на Ломъ.

25. *Leda* sp. или *Nucula* sp. — Сарж-баиръ — Такеджикъ.

26. *Arca Gabrielis* d'Orb. — Сарж-баиръ — Такеджикъ.

27. *Arca Raulini* (Leym.) d'Orb. — Сарж-баиръ — Такеджикъ.

28. *Trigonia aff. caudata* Agass. — Даутлии.

Digitized by Google

*29. *Trigonia Daedalaea* (Goldf.) Mather. — Бесарбовъ; Кулата.

30. *Trigonia* sp. (aff. *T. caudata* Agas.). — Около Хърсово.

31. *Astarte aff. nummismalis* d'Orb. — Въ дола на и. отъ Сукуюджукъ.

32. *Astarte aff. transversa* Leym. — Сарж-баиръ — Такеджикъ.

33. *Astarte aff. Beaumontii* Leym. — Сарж-баиръ — Такеджикъ.

34. *Astarte* sp. — Сарж-баиръ — Такеджикъ.

35. *Crassatella* (?) n. sp. — Сарж-баиръ — Такеджикъ.

*36. *Ptychomya* sp. — При Геровата воденица въ долината на Ломъ.

*37. *Requienia ammonia* (Gldf.) Math. — Бесарбовъ.

*38. *Requienia aff. ammonia* (Gldf.) Math. — Герова воденица.

*39. *Requienia Renevieri* Paquier. — Бесарбовъ.

*40. *Requienia Lonsdalii* Math. sp. — Около Аккадънларъ.

*41. *Toucasia carinata* Math. sp. — Герова воденица; между Балбунаръ и Разградъ, около Аккадънларъ.

*42. *Matheronia Zlatarskii* Paquier. — Герова воденица, между Балбунаръ и Разградъ.

*43. *Matheronia* sp. — Герова воденица.

*44. *Monopleura trilobata* d'Orb. sp. — Между Бърчма и Афлатари.

*45. *Monopleura aff. trilobata* d'Orb. sp. — Около Аккадънларъ.

*46. *Monopleura varians* Math. sp. — Между Бърчма и Афлатари.

*47. *Monopleura* n. sp. — Въ долината на Ломъ.

*48. *Caprotina striata* d'Orb. — Въ долината на Ломъ, недалеко Русе.

*49. *Ichthyosarcolithes* sp. nov. indét. — Герова воденица.

*50. *Cardium aff. Gillieroni.* Pict. et Camp. — Герова воденица.

*51. *Cardium aff. Voltzi* Leym. — На сѣверъ отъ Разградъ.

*52. *Isocardia Istriana* Toula — Кулата; Бесарбовъ.

53. *Isocardia neocomiensis* (Agass.) d'Orb. — Сарж-баиръ — Такеджикъ.

*54. *Isocardia* sp. — Герова воденица.

55. *Cyprina Marcousana* de Loriol. — Сарж-баиръ — Такеджикъ.

56. *Cyprina aff. rostrata* Fitton. — Сарж-баиръ — Такеджикъ.

*57. *Cyprina sp. (aff. C. orbensis* Pict. et Camp.) — Герова. воденица.

58. *Cyprina* sp. — Сарж-баиръ — Такеджикъ.

Digitized by Google

*59. *Venus vendoperana.* (Leym.) d'Orb. — Герова воденица.
*60. *Panopaea neocomiensis* (Leym.) d'Orb. — Герова воденица.
61. *Panopaea neocomiensis* (Leym.) d'Orb. — Даутлии.
62. *Panopaea aff. neocomiensis* (Leym.) d'Orb. — Сарж-баиръ — Такеджикъ.
63. *Panopaea aff. plicata* (Sow.) Forbes. — Сарж-баиръ — Такеджикъ.
64. *Panopaea* n. sp. — Сарж-баиръ — Такеджикъ.
65. *Panopaea* sp. (aff. *P. irregularis* d'Orb.). — Сарж-баиръ — Такеджикъ.
66. *Panopaea* sp. — Между Шарфи и Юсуфханларъ.
67. *Pholadomya* n. sp. — Сарж-баиръ — Такеджикъ.
*68. *Thracia* sp. — Герова воденица.
69. *Pleurotomaria aff. neocomiensis* d'Orb. — Сарж-баиръ — Такеджикъ.
70. *Pleurotomaria* или *Solaria* sp. — Сарж-баиръ—Такеджикъ.
*71. *Turbo* sp — Бесарбовъ.
72. *Turbo* sp. — Сарж-баиръ — Такеджикъ.
73. *Natica Javaschovi* Toula. — Около Разградъ.
74. *Natica bulimoides* d'Orb. — Сарж-баиръ — Такеджикъ.
75. *Natica aff. bulimoides* (Desh.) d'Orb. — Даутлии; Сарж-баиръ — Такеджикъ.
76. *Natica praelonga* Desh. — Сарж-баиръ — Такеджикъ.
*77. *Natica aff. praelonga* Desh. — Около Кулата въ долината на Ломъ.
78. *Natica aff. Rauliniana* d'Orb. — Сарж-баиръ — Такеджикъ.
79. *Natica* sp. (вѣроятно n. sp.). — Сарж-баиръ — Такеджикъ.
80. *Natica* sp. — Даутлии.
*81. *Natica* sp. — Бесарбовъ.
82. *Tylostoma* sp. — Сарж-баиръ — Такеджикъ.
83. *Turritella* sp. — Сарж-баиръ — Такеджикъ.
*84. *Nerinea Coquandana* d'Orb. — Бърчма.
*85. *Nerinea Traversensis* Pictet et Camp. — Бърчма.
*86. *Nerinea* sp. — Долината на Ломъ; около Аккадънларъ; Бърчма; къмъ Афлатари.
87. *Nerinea* sp. — Сарж-баиръ — Такеджикъ.
*88. *Cerithium Michaillense* Pictet et Camp. — Около Аккадънларъ.
*89. *Cerithium* sp. ind. — Бесарбовъ.

Digitized by Google

90. *Pterocera aff. Desori* Pictet et Camp. — Даутлии.
91. *Pterocera* sp. — Даутлии.
*92. *Pterocera* n. sp. (Два вида). — При Кулата и въ долината на Ломъ.
*93. *Fusus* sp. — Около Кулата.
*94. *Voluta* или *Fusus* sp. — Около Кулата.
95. *Nautitus plicatus* Fitton. — Около Разградъ.
96. *Nautitus aff. plicatus* Fitton. — Около Разградъ.
97. *Nautilus neocomiensis* d'Orb.—Къмъ Табията при Разградъ.
98. *Nautilus aff. neocomiensis* d'Orb. — Къмъ Табията при Разградъ.
99. *Nautilus bifurcatus* Oost. — Около Разградъ; Шуменско.
100. *Nautilus pseudo-elegans* d'Orb. — Добришка околия.
101. *Nautilus* n. sp. (Три вида). — Изъ околноститѣ на Разградъ.
102. *Phylloceras Thetys* d'Orb. — Сарж-баиръ.
103. *Costidiscus recticostatus* d'Orb. — Бѣла.
104. *Macroscaphites aff. Ivanii* Puzos. — Сарж-баиръ.
105. *Hamulina* sp. — Около Разградъ.
106. *Heteroceras Astieri* d'Orb. — Сарж-баиръ.
107. *Haploceras aff. Melchioris* Tietze. — Сарж-баиръ.
108. *Desmoceras Charrierianus* d'Orb. — Сарж-баиръ.
109. *Desmoceras difficile* d'Orb. — Сарж-баиръ.
110. *Dismoceras aff. difficile* d'Orb. — Сарж-баиръ.
111. *Desmoceras aff. Boutini* Math. — Сарж-Баиръ.
112. *Holcodiscus incertus* d'Orb. — Сарж-баиръ.
113. *Holcodiscus Caillaudianus* d'Orb. — Сарж-баиръ.
114. *Holcodiscus aff. Perezi* d'Orb. — Сарж-баиръ.
115. *Holcodiscus Gastaldianus* d'Orb. sp. — Сарж-баиръ.
116. *Holcodiscus aff. Gastaldianus* d'Orb. sp. — Сарж-баиръ.
117. *Holcodiscus astieriformis* Sayn. — Сарж-баиръ.
118. *Holcodiscus aff. Geronimae* Hermite sp. — Сарж-баиръ.
119. *Placenticeras clypeiforme* d'Orb. sp. — Около Разградъ.
120. *Crioceras Emerici* Lev. — Около Разградъ.
121. *Crioceras aff. Emerici.* Lev. — Около Разградъ.
122. *Crioceras barremiense* Kil. — Около Разградъ.
123. *Crioceras Suessi* Toula. — Около Разградъ.
124. *Crioceras dissimile* d'Orb. — Около Разградъ.
125. *Crioceras* n. sp. (Петь до шесть нови видове).—Борисово или Хасанларъ (Разградско).
126. *Ancyloceras Hoheneggeri* Uhl. — Шуменско.

Digitized by Google

*127. *Ancyloceras aff. Hoheneggeri* Uhl. — Долината на Ломъ.
128. *Ancyloceras Razgradi* Toula. — Около Разградъ.
129. *Ancyloceras aff. hammatoptychum* Uhlig.—Около Разградъ.
130. *Ancyloceras* n. sp. — Ишикларъ.
131. *Pulchellia aff. Lindigi* Karst. — Сарж-баиръ.
132. *Belemnites (Hibolites) minaret* Rasp. — Хасанларъ (Борисово), около Разградъ.
133. *Belemnites (Hibolites) beskidensis* Uhl. — Около Разградъ.
134. *Palaeastacus* sp. — Около Разградъ.

б) Юрски типъ.

1. Неритиченъ фациесъ.

Подъ неритични образувания ние разбираме въ случая всички пластове, които сж се образували прѣзъ баремската епоха въ плитко море или недалеко отъ брѣговетѣ. Но тъй като тия наслаги сж пѣсъчни или пъкъ зоогенски, то образуването имъ е станало не само въ плитки, но още и въ немирни води.

Пѣсъчницитѣ, съпровождани отъ глинени или мергелни шисти, които завзиматъ голѣмо разпространение отъ едина до другия край на Алпитѣ, както и въ Карпатскитѣ планини, сж познати подъ името *Flysch;* въ тѣхъ фосилитѣ сж рѣдкость, а фукоиднитѣ слѣди сж едни отъ най-обикновенитѣ въ тѣхъ. Флишкитѣ пѣсъчници не сж на всѣкждѣ отъ една и сжща възрасть; тъй н. пр. въ западнитѣ Алпи тѣ сж най-вече терциерни, а въ източнитѣ — кредни, познати подъ името виенски пѣсъчници; тѣ слизатъ въ западнитѣ Карпати до *Albien* (Gault), когато пъкъ въ източнитѣ, дѣто сж познати подъ името карпатски пѣсъчници, тѣ се намиратъ не само въ долня и горня креда, но още и въ терциеръ. Подобно на източнитѣ Карпати, флишкиятъ фациесъ въ княжество България освѣнъ въ неокомския и баремския катъ, е доказанъ въ горньо-кредната серия, въ горня-юра и въ долни-карбонъ.

На много мѣста въ сѣверна България се показватъ доста дебели наслаги, съставени отъ флишки пѣсъчници, които се измѣняватъ съ мергели, отъ които по-вечето сж твърдѣ бѣдни на вкаменѣности. Изслѣдователтъ на нашето отечество *Franz Toula* ги е причислилъ най-първо въ срѣдня креда, а въ геологията си, която издаде прѣзъ 1900 год., той ги означава даже като еоценски.[1])

[1]) D-r *Franz Toula.* — Lehrbuch der Geologie. Text und Atlas. Wien 1900.

Digitized by Google

Слѣдъ многократни кръстосвания въ тоя пѣсъченъ теренъ и внимателни изучвания както въ западна, така сѫщо и въ централна България, ние можахме да съберемъ доста положителни данни за възрастьта на тия и тъй бѣдни на вкаменелости пластове. Събраната фауна отъ разни мѣстности установява вече, че повечето отъ тѣхъ не сѫ нито горньо-кредни, нито срѣдньо-кредни, а още по-малко еоценски, а сѫ баремски, вѣроятно горньо-баремски.

Въпроснитѣ пѣсъчници, на които пластоветѣ или банкитѣ сѫ раздѣлени съ пѣсъчни мергели или глини, обикновено сѫ сиво-пепеливи и не до тамъ твърди; а като извѣтрѣли тѣ се дробятъ лесно. Обаче прѣснитѣ или тия, които не сѫ били изложени дълго врѣме на атмосфернитѣ агенти, сѫ добъръ строителенъ материалъ и притежаватъ пепеливо-синкавъ цвѣтъ, както и мергелитѣ или лѣскаритѣ между тѣхъ. Едни отъ тѣхъ сѫ наслоени въ дебели банки, а други въ тънки, за което се цѣпятъ въ тънки плочи; послѣднитѣ сѫ и по-богати на бѣла слюда отъ другитѣ.

Повръхнинитѣ на пѣсъчнитѣ плочи, или пъкъ на пѣсъчнитѣ лѣскари, биватъ често окрасени съ изпѫкнали хиероглифни фигури, каквито иматъ и нѣкои виенски или карпатски пѣсъчници, познати подъ общото име флишки пѣсъчници. Но тия пѣсъчници иматъ и други сѫществени бѣлѣзи, които ги отличаватъ отъ другитѣ, а тѣ сѫ увѫглениті растителни остатъци, които на много мѣста прѣминаватъ и въ малки вѫглищни легла отъ 0·02 — 0.05 м. дебелина. Само въ изключителни случаи тази дебелина е по-значителна, но недостатъчна за разработване на тия богати на битуми и съ матовъ блѣсъкъ кафяви вѫглища. Такива сѫ констатирани у насъ почти на всѣкждѣ, дѣто излизатъ тия пластове.

Докато въ западната половина на сѣверна България прѣобладаватъ пѣсъчницитѣ надъ мергелитѣ между тѣхъ, въ източната половина, начинайки отъ Севлиево и Бѣла-Черкова на Росицата къмъ изтокъ, мергелитѣ взиматъ върхъ, и пѣсъчницитѣ играятъ второстепенна роля, между които се намира и доста изобилна фауна като при с. с. Хотница, около Драганово (Търновско) и прочее.

На изтокъ отъ Търново надъ пепеливо-синкавитѣ мергели излизатъ на мѣста и пепеливо-бѣли лѣскари, както това е на пр. около Попово, Ески-Джумая, Прѣславъ и Шуменъ, които съдържатъ тоже типични фосили отъ баремъ. Пѣсъчницитѣ въ тия свѣтли мергели идатъ само въ тънки и незабѣлѣзани прослойки.

Digitized by Google

Както синкавитѣ, така и свѣтлитѣ мергели съставляватъ основата на този флишки пѣсъчникъ, а на сѣверъ тѣ се простиратъ подъ глиненитѣ съ кремъкъ варовици отъ горни баремъ.

Разпространение и особени локални бѣлѣзи. — Около сѣверозападния кѫтъ на княжеството, на югъ и изтокъ отъ р. Тимокъ, въ състава на баремскитѣ пластове влизатъ пѣсъчници, въ тънки и дебели банки, варовито-пѣсъчни, глинени шисти и пѣсъчни варовици. Пѣсъчницитѣ сѫ синкави и пепеливо-зеленикави, съдържатъ слюда и показватъ на мѣста и изпѫкнали флишки фигури; на с.-и. отъ Ясеновацъ къмъ Тимока дебело банковитѣ пѣсъчници се разпадатъ сферично.

Тѣ се измѣнявать съ синкави, мергело-глинени пѣсъчни шисти, малко или много слюдни, както и съ пѣсъчни варовици, въ които се забѣлѣзватъ и парчета отъ кварцови пѣсъчници съ слюда; послѣднитѣ спадатъ между второстепеннитѣ скали и не на всѣкждѣ се виждатъ. Всички тия скали сѫ разпукани и запълнени съ калцитни жилчици. Около Черномашница синкавитѣ пѣсъчници съ глиненитѣ прослойки сѫ положени стръмно; сѫщото се вижда между Киряево и Старопатица, дѣто тѣ сѫ наклонени най-първо къмъ юго-западъ, а послѣ и къмъ сѣверо-западъ. Тѣ сѫ прочее надиплени и въ тѣхъ прѣобладава наклонътъ къмъ сѣверо-източна посока.

Въ пѣсъчливия комплексъ, който разгледахме, не се намѣриха никакви фосили; той се открива покрай сръбската граница на Тимока и прѣзъ Киряево, Раковица достига до Влаховичъ (Бѣлоградчишко); източно отъ Черномашница, Голѣманово и Старопатица тѣ исчезватъ подъ сарматскитѣ пластове.

Флишоподобнитѣ пѣсъчници излизатъ и по-на югъ, а именно на юго-изтокъ отъ първитѣ и слѣдятъ неокомската ивица, която се спуща отъ с. Салашъ къмъ Фердинандово. Тѣ сѫ измити само къмъ Долни Ломъ и почти непрѣкѫснато отиватъ отъ Прѣвала въ източна посока къмъ рѣкитѣ Клисура и Ботунята (Врачанско).

Още въ Чупренъ на пѫтя къмъ Върбово край рѣката излизатъ синкаво-зеленикави глинени пластове, кипещи слабо съ киселина; цѣпятъ се въ тънки слойове и не съдържатъ никакви фосили. Още прѣдъ Върбово подъ тѣхъ или между тѣхъ се видѣха глинени варовици съ черъ флинтъ, които ще имаме възможность да разгледаме по-подробно на югъ отъ Живовци.

При Върбово въ зеленикаво-пепеливитѣ пѣсъчници и отчасти слюдни глинени мергели проф. *Fr. Toula* е забѣлѣзалъ напрѣчни разрѣзи отъ малки белемнити, които той е опрѣдѣлилъ като *Belem-*

Digitized by Google

nites aff. minimus List. Сѫщитѣ малки и по-голѣми белемнити ние намѣрихме въ сѫщитѣ пластове на югъ отъ Сумеръ, но тѣ сѫ типични *Belemnites pistilliformis* Blainv., а не *Belemnites minimus* List. Въ сѫщия локалитетъ той е намѣрилъ и нѣколко неясни *Bivalvae*, както и отпечатъци отъ *Inoceramus*, покрити съ груби концетрични гѫнки, каквито не рѣдко се срѣщатъ пакъ при с. Сумеръ. Проф. Тула несигурно смѣстя тия пластове въ срѣдня или горня-креда, когато за насъ тѣ сѫ баремски, понеже по на изтокъ между с. с. Бѣлимелъ и Митровица въ пѣсъчния комплексъ се намѣри *Desmoceras psilotatum* Uhlig.

Къмъ Лопушня на Огоста надъ малмскитѣ варовици излиза цѣлъ комплексъ отъ синкави мергелни глини, отъ мергелни или глинени пѣсъчници, въ тънки и дебели банки, наклонени къмъ сѣверо-изтокъ подъ различенъ жгълъ; но прѣзъ рѣката срѣщу Лопушня наклонътъ е 45—50°. Между тия сѫ смѣстени и дебели банки отъ тъменъ варовикъ. Върху скалитѣ личатъ само незначителни изпѫкналости, които твърдѣ рѣдко се забѣлѣзватъ; въобще тукъ липсватъ типичнитѣ флишки фигури.

Между с. с. Бистрилица и Живовци синкавитѣ мергели край рѣката сѫ наклонени къмъ юго-западъ. Надъ тѣхъ южно отъ последньото село се виждатъ да лежатъ пепеливо-синкави, пѣсъчливи варовици съ черни кремени ядки. Послѣднитѣ сѫ въ дебели банки, наклонени къмъ юго-западъ; тѣ достигатъ до Огоста, дѣто се издигатъ отъ дѣсната страна на рѣката 15 до 20 м. въ вертикални назѫбени скали. Варовицитѣ се цѣпятъ вертикално на напластяването и изглеждатъ като да лежатъ върху пѣсъчницитѣ съ флишки *habitus*.

По-ясно се вижда положението на пѣсъчливитѣ варовици съ черъ флинтъ между селата Сърбеница и Церовене; тѣ лежатъ конкордантно върху баремскитѣ флишки пѣсъчници и заедно съ тѣхъ сѫ надиплени, като се спазва при това юго-западно падение. Въ антиклиналата, която се открива тамъ, ясно се вижда стратиграфското положение на еднитѣ и другитѣ.

И тъй пѣсъчнитѣ варовици, положени върху флишкитѣ пѣсъчници ще трѣба да причислимъ или къмъ сѫщия баремски катъ, или пъкъ въ нѣкой по-младъ хоризантъ. Послѣдньото обаче не можемъ да направимъ по нѣмане на сѫществени доказателства, а до тогава ние ще ги причисляваме въ баремския катъ.

Цѣлиятъ носъ на юго-западъ отъ Фердинандово, затворенъ между Огоста и Берковското шосе, е съставенъ отъ едрозърнести

Digitized by Google

слюдни пѣсъчници, понамѣстени въ доста дебели банки; тѣ лежатъ въ пълна конкорданция върху неокомскитѣ варовити мергели. Къмъ с. Живовци тѣ се показватъ и въ тънки синкави плочи, украсени съ хиероглифни фигури и раздѣлени съ глинени прослойки. Тия плочасти пѣсъчници отиватъ до селото и заедно съ дебелобанковитѣ съставя стръмнинитѣ около него; тѣ сѫ наклонени къмъ юго-западъ.

На изтокъ отъ клисурска рѣка, около р. Шуговица и на югъ отъ Сумеръ открити сѫ синкавитѣ пѣсъчливи мергели въ тънки пластове, падащи къмъ юго-западъ, и въ тѣхъ глинени слюдни плочести пѣсъчници. Въ мергелитѣ при послѣдньото село забѣлѣзватъ се само неясни бивалви, вѣроятно *Inoceramus,* а по платото на юго-изтокъ отъ Сумеръ се намиратъ само *Belemnites pistilliformis* Blainv. Сѫщитѣ пѣсъчливи мергели съ синкави пѣсъчници въ банки се откриватъ и на сѣверъ отъ послѣдното село, както и около Ботунята, на сѣверъ отъ с. Главаци.

Въ равнището на сѣверъ отъ бърдо Веселецъ излизатъ пѣсъчници, които се измѣняватъ съ глинени и мергелни пѣсъчни прослойки. Между Тишевица и Вировска въ синкавитѣ пѣсъчливи мергели се намиратъ лимонитни конкреции и само една неясна *Ostrea.*

На югъ отъ бърдото Веселецъ, около Искъра и къмъ изтокъ се открива доста дебелъ комплексъ отъ пѣсъчници съ флишки бѣлѣгъ и пѣсъчни глини и мергели, прѣдставляещи неритичния фациесъ отъ баремския катъ. Пѣсъчницитѣ извънъ сѫ сиво-пепеливи, а извѫтрѣ синкави и се явяватъ малко или много въ доста твърди дебели или тънки банки.

Баремскитѣ пѣсъчници особено добрѣ се откриватъ отъ двѣтѣ страни на Искъра между Лютидолъ и Дерманци. На сѣверъ тѣ потъватъ подъ ценоманскитѣ варовици, къмъ изтокъ завзематъ голѣмо разпространение. Въ тия пѣсъчници въ изкопа на желѣзопѫтната линия недалеко с. Крета се намѣриха:

Peltastes aff. stellulatus Agass.	*Ostrea* sp.
Serpula Pilatana Mayer.	*Panopaea plicata* (Sow.) Forbes.
Rhynchonella irregularis Pictet	*Phylloceras aff. Thetys* d'Orb.[1])

Освѣнъ фосили при Кретската воденица се забѣлѣзватъ въ пластоветѣ още и неясни растителни увѫглени остатъци, а въ

[1]) *Г. Н. Златарски.* — Приносъ къмъ геологията на Искърския проломъ отъ София до Романъ и на съсѣднитѣ му прѣдѣли. (Отпечатъкъ отъ „Трудове на Българ. Природоизп. Дружество" 1904, кн. II. стр. 56).

Digitized by Google

пѣсъчнитѣ глини и изпжкнали хиероглифни фигури, характеристични за флиша.

Въ Ребарковския долъ измежду сжщитѣ пѣсъчници и пѣсъчливи глини се намѣри на два километра надъ с. Ребарково ощe по̀-богата фауна, отъ която ще споменемъ само:

Serpula filiformis Sow.
Gervillia anceps Desh.
Gervillia sp. (aff. Gerv. alaeformis d'Orb.).
Trigonia Vectiana Lyc.
Trigonia caudata Agassiz.
Astarte aff. substriata Leym.
Astarte Beaumontii Leym.
Natica sp.
Nerinea sp.

По̀ на изтокъ въ изкопитѣ на желѣзно-пжтната линия къмъ Романъ и около с. Кунино сж събрани въ пѣсъчнитѣ глини и мергели недалеко отъ Искъра ощe и:

Orbitolina conoidea A. Gras.
Gervillia anceps Desh.
Ostrea Leymerii Desh.
Arca aff. Gabrielis (Leym.) d'Orb.
Trigonia nodosa Sow. var. Orbignyana Lycett.
Trigonia ornata d'Orb.
Astarte n. sp. (1)
Astarte n. sp. (2)
Astarte sp.
Fimbria corrugata (Sow.) Pictet et Campiche.
Cardium impressum Desh.
Tylostoma sp.
Nerinea n. sp.
Cerithium sp.
Actaeon sp. *(aff. Actaeon astieriana* d'Orb.
Ancyloceras n. sp.

На западъ отъ Кунино къмъ Долня-Бешивица въ разтрошливитѣ пѣсъчници и мергели, които се откриватъ покрай малката рѣкичка, която се излива при Радовенския чифликъ въ Искъра, се намира доста богата фауна, отъ която ще споменемъ:

Siphonia sp.
Scyphia (?) sp.
Heliastraea ps.
Latimeandra sp.
Columnastraea sp.
Polytremacis sp. *(aff. P. Blainvilleana* d'Orb.
Reptomulticava micropora Roem.
Gervillia sp.
Ostrea Couloni Defr. var.
Ostrea cf. Minos Coq.
Lucina cf. Vibrayeana d'Orb.
Ptychomya cf. neocomiensis de Loriol.
Nerinea sp.[1])

[1]) *Fr. Toula.* — Grundl. der Geolog. des Westl. Balkan, 1881, p. 35.

Digitized by Google

На изтокъ отъ Романъ пѣсъчницитѣ се разкриватъ къмъ р. Витъ, па и прѣзъ нея и се разширочаватъ както сѣверно, така и южно отъ Ловечъ. Въ тѣхъ най-обикновенитѣ фосили сѫ орбитолинитѣ, които особено изобилни сѫ при с. Зълково.

Върху некомскитѣ мергелни варовици и мергели около с. Голѣма-Желѣзна, Команъ и Шипково, извѣтрѣлитѣ, разтрошенитѣ, промѣненитѣ въ ужълти, червеникави, па даже и кафяви пѣсъчници съ глинени прослойки сѫ тоже баремски. Къмъ изтокъ тѣ се откриватъ до с. Грънчаритѣ, а пó на изтокъ къмъ Троянъ тѣ сѫ измити; около Бѣлия и Черния Осъмъ излизатъ само неокомски мергели. Изподъ зоогенскитѣ баремски варовици на Буковъ-връхъ въ низкитѣ мѣста и особено въ дола глиненитѣ пластове съдържатъ: разновидни *Корали, Trigonia, Fimbria corrugata, Panopæa, Natica* и други баремски форми Сѫщитѣ излизатъ и въ Трапито.

Около р. Осъмъ при Ловечъ и на изтокъ къмъ Търново голѣма часть отъ пѣсъчницитѣ остава скрита подъ ургонския комплексъ; къмъ сѣверъ тѣ сѫ покрити съ горньо-кредни пластове и съ дилувиални и алувиални наноси. Но пѣсъчницитѣ се явяватъ и по брѣговетѣ на Осъма и то почти по цѣлото протежение отъ с. Новачени къмъ югъ, когато въ вѫтрѣшностьта, или къмъ Дунава тѣ сѫ прѣпокрити отъ льосъ и други кватернерни образувания; тѣ афльорираръ на много мѣста и сѫ отбѣлѣзани съ фосили като при с. с. Трънчевица, Дервишко-село, Пети-Кладенци, Орешъ, Козловецъ, Варана, Павликени и пр. Измежду най-обикновенитѣ въ тѣхъ фосили може да се посочи *Orbitolina conoidea* A. Gras. но има и други, които говорятъ за възрастьта на тия пѣсъчници. Около с. Варана, недалеко Осъма, намиратъ се напр.:

Orbitolina discoidea A. Gras.
Montlivaultia sp.
Entalophora sp.
Janira atava (Roemer) d'Orb.
Plicatula aff. placunea Lam.
Trigonia ornata d'Orb.
Trigonia nodosa Sow.
Ammonites sp. подобенъ на *Costidiscus* sp.
Crioceras или *Ancyloceras* sp.
Belemnites (Hibolites) aff. minaret Rasp.
Belemnites (Hibolites) pistilliformis Blainv.
Belemnites (Duvalia) Grasi Duv.

И на югъ отъ Ловечъ изподъ ургонската зона излизатъ нашитѣ пѣсъчници, които на западъ стигатъ р. Витъ, а отъ къмъ изтокъ минаватъ рѣката Осъмъ и прѣзъ Севлиево и южнитѣ поли на търновскитѣ височини се отправятъ къмъ Тзулука. Отъ възви-

Digitized by Google

шеноститѣ между р. Осъмъ и Севлиево нека споменемъ отъ с. с. Врабево и Хирево само:

Montlivaultia и други корали. — Врабево.
Terebratuta acuta Quenst. — Врабево.
Gervillia aff. alliformis (Sow.) d'Orb. — Хирево.
Pinna Robinaldina d'Orb. — Врабево.
Ostrea Couloni d'Orb. — Врабево.
Trigonia carinata Agassiz. — Врабево.
Trigonia nodosa Sow. — Врабево и Хирево.
Trigonia nodosa var. Orbignyana Lycett. Врабево.
Trigonia ornata d'Orb. — Врабево.
Trigonia sp. — Хирево.
Panopaea plicata Forbes. — Врабево.
Pholadomya sp. *(aff. Ph. Gillieroni* Pict. et. Camp.). — Врабево.

Между Сухиндолъ и Свищовъ пластоветѣ на пѣсъчливия баремъ и часть на зоогенския сѫ проникнати отъ базалтови еруптивни скали, които сѫ образували 14—15 могили наредени отъ югъ къмъ сѣверъ. Седиментарнитѣ скали и особено глиненитѣ сѫ пôвечето изпечени отъ еруптивнитѣ тъмни скали.[1])

Недалеко отъ Дунава баремскитѣ пластове въ малко по-измѣненъ видъ се откриватъ въ горния край на гр. Свищовъ отъ дѣсната страна на шосето. Тѣ се прѣдставляватъ тука най-горѣ съ разтрошени пѣсъчници, подъ които се показватъ тъмни глини, а въ пô-низъкъ уровенъ пакъ пѣсъчници, които се отличаватъ съ сферическо разпадане. Подъ тия въ основата се откриватъ синкави, отчасти оолитни, варовити пѣсъчници, които, изложени на атмосферитѣ агенти, получаватъ ужълто-кафявъ цвѣтъ и съдържатъ достатъчно фосили. Отъ тѣхъ ще споменемъ:[2])

Rhynchonella sp. (aff. Rh. irregularis Pictet.).
Lima Tombeckiana d'Orb.
Pecten aff. membranaceus Nils.
Pecten aff. Dutemplii d'Orb.
Pecten Svischtovensis Toula.
Anomia aff. laevigata Sow.
Trigonia cfr. ornata d'Orb.
Anatina Isteriana Toula.
Phylloceras Rouyanum d'Orb.
Lytoceras aff. strangulatum d'Orb.
Hamites aff. Raulinianus d'Orb.
Ptychoceras aff. laeve Math.

---

[1]) *G. N. Zlatarski.* — Beiträge zur Geologie des nördl. Balkanvorlandes etc. p. 79—82.

[2]) *Fr. Toula.* — Geolog. Untersuch im Centralen Balkan etc. p. 2, 91.

Digitized by Google

Haploceras aff. latidorsatum Mich. sp.
Haploceras sp.
Desmoceras Charrierianus d'Orb.
Holcodiscus aff. Caillaudianus d'Orb.
Hoplites aff. Deshayesi Leym.
Hoplites (?) sp.
Acanthoceras sp. n.

Отъ Павликени къмъ изтокъ теренътъ е твърдѣ еднообразенъ и съставенъ най-вече отъ мергели; пѣсъчнитѣ банки се показватъ пó-рѣдки и като да сж второстепенни. Измежду синкавитѣ мергели като най-богати мѣстности на фосили могатъ да се споменатъ околноститѣ на с. Хотница (Търновско), отъ дѣто имаме:

Cidaris Lardyi Desor.
Cidaris muricata Roem.
Pseudocidaris clunifera (Agass.) P. de Loriol.
Cyphosoma sp.
Goniopygus aff. peltatus Agass.
Psammechinus sp. (aff. Psamm. Hiselyi Desor).
Holectypus aff. macropygus Desor.
Terebratula Moutoniana d'Orb.
Terebratula Valdensis P. de Loriol.
Terebratula Salevensis P. de Loriol.
Terebratula sella Sow.
Terebratula n. sp.
Waldheimia tamarindus Sow.
Waldheimia faba Sow.
Waldheimia aff. semistriata Defr.
Terebratulina sp.
Pecten sp.
Spondylus sp. (aff. *Spond. latus* Desh.).
Ostrea sp.
Pleurotomaria sp.
Belemnites (Hibolites) pistilliformis Blainv.
Belemnites (Hibolites) Beskidensis Uhl.
Belemnites (Hibolites) minaret Rasp.
Belemnites (Pseudobelus) bipartitus (Catullo) Blainv.
Homarus sp. (aff. Homarus Latreillii Rob.-Desveidy).

Почти сжщитѣ се намиратъ и при с. Драганово, Долн. Трѣмбешъ, придружени отъ *Orbitolina conoidea* A. Gras и *Orbitolina discoidea* A. Gras, обаче не до тамъ богати на видове, както при Хотница. Въ Стражичкия проходъ къмъ Попово пѣсъчницитѣ сж въ дебели банки, съ синкаво пѣсъчливи мергелни прослойки, а къмъ Кесарово, Джулюница, Тантуритѣ и пр. измежду послѣднитѣ забѣлѣзватъ се само *Belemnites (Hibolites) pistilliformis* Blainv. Около Стражица и по-на сѣверъ пѣсъчницитѣ лежатъ подъ дълбокоморскитѣ баремски варовици и като да изпълватъ ролята на долни баремъ.

Digitized by Google

Отъ Търново къмъ изтокъ мергелно-пѣсъчливата зона се разширочава и заима почти цѣлия Тузлукъ къмъ Ески-Джумая и Османъ-Пазаръ.

На югъ отъ Дервентския Балканъ къмъ Османъ-Пазаръ надъ неокомскитѣ мергели около чешмата излизатъ баремски пѣсъчници. Тѣ сѫ въ тънки плочи и между тѣхъ прѣобладаватъ пѣсъчливитѣ глинени пластове. Пѣсъчницитѣ се простиратъ къмъ Карачулфаларскитѣ височини, но тѣ сѫ денудирани въ спуска къмъ Османъ-Пазаръ.

Въ срѣдата на послѣдния градъ изново изпѫкватъ баремскитѣ пѣсъчници, които извѫтрѣ сѫ синкави, а на изложената на атмосферилиитѣ повръхность пепеливи или ужълти. Както въ Османъ-Пазаръ, така и на югъ отъ този градъ тѣ не сѫ твърди, лесно се трошатъ и показватъ сферично разпадане; върху плочитѣ сѫ ясни и хиероглифнитѣ фигури. На югъ отъ Османъ-Пазаръ пластоветѣ се отличаватъ съ юго-западно падение. Къмъ Ешиловското дере излизатъ и дебели пластове отъ тънкослойни между тѣхъ пѣсъчни глини. И къмъ височинитѣ Сюбджилари могатъ да се видятъ сѫщитѣ пѣсъчници, които продължаватъ да се явяватъ и на южната страна на сѫщитѣ височини, както и къмъ Тича, подъ които излизатъ неокомски мергели.

И на югъ отъ споменатата рѣка (дере) могатъ да се видятъ баремскитѣ пѣсъчници съ тѣхнитѣ пѣсъчно-глинени прослойки, ограничени между неокома и цеѣомана.

Въ сѫщитѣ условия се намиратъ тѣ и къмъ Ришкия или Чалъкавашкия проходъ, както и пò на изтокъ къмъ голѣмата Камчия.

Южно отъ Балкана неритичниятъ баремъ е доказанъ само въ западна България въ околноститѣ на Царибродъ и пò-на изтокъ отъ този градъ. На югъ отъ долината на Височица баремскиятъ катъ е прѣдставенъ главно отъ глинени варовици, но безъ ясни фосили. Неясниятъ амонитъ, който се намѣри на върха на „Кривулица“ надъ Брайкьовци, не може да опрѣдѣли старостьта имъ. Къмъ върха на билото тия варовици сѫ изпълнени отчасти съ черъ флинтъ и то въ видъ на ядки, лещи, или въ лещовидни изтеглени прослойки. Върху билото, което отива отъ село Ропотъ къмъ сръбската граница, послѣднитѣ скали на мѣста сѫ замѣнени съ тъмни варовици, прѣмрѣжени отъ бѣли калцитни жилчици. Тукъ кредниитѣ пластове лежатъ пò-вечето върху лейасови образувания, а пò-малко върху червени пѣсъчници и триасови доломитни варовици.

Digitized by Google

Но баремътъ излиза още въ долината на р. Нишава и около Драгоманското дефиле; той начева при с. Драгоманъ и се простира отъ Чепанъ къмъ западъ, като достига на югъ до Драгоилъ, Прача и Погановци.

Въ петрографския съставъ на барема около Царибродъ взиматъ участие най-долу варовици, които сж малко или много глинени. Тѣхната боя се мѣнява отъ синкава до тъмна; въ тия варовици се намира на мѣста и черъ флинтъ; тѣ сж твърдѣ бѣдни на вкаменености, обаче въ мергело-пѣсъчнитѣ пластове между варовититѣ банки се намиратъ:

Serpula sp.
Terebratula aff. acuta Quenst.
Terebratula aff. russillensis P. de Loriol.
Avicula aff. Cornueliana d'Orb.
Hinnites aff. Leymerii Desh.
Ostrea Couloni (Defr.) d'Orb.
Ostrea Boussingaulti d'Orb.
Trigonia carinata Agassiz.
Astarte gigantea Leym.
Fimbria corrugata Sow.
Belemnites (Hibolibes) sp.

Твърдѣ характеристични сж тъмно-пепеливитѣ зърнести варовици съ кварцови зърна, които на мѣста около Царибродъ прѣминуватъ въ хубави оолитни пѣсъчни варовници. Въ тѣхъ чести сж: *Bryozoa*-итѣ *Crinoidea*-итѣ, между които само *Pentacrinus neocomiensis* Desor се разпознава, послѣ радиоли отъ *Cidaris*, зжбъ отъ *Sphaenodus* sp. и др.

Въ по̀-горенъ хоризонтъ излизатъ мергелни пѣсъчници и пѣсъчливи мергели съ:

Montlivaultia sp. и други корали.
Rhynchonella multiformis Roem.
Rhynchonella aff. irregularis Pictet.
Terebratula Moutoniana d'Orb.
Ostrea Couloni d'Orb.
Astarte disparilis d'Orb.
Panopaea neocomiensis d'Orb.
Pleurotomaria sp.
Nautilus plicatus Sow. (= *N. Requienianus* d'Orb.).
Belemnites sp.

Отъ синкавитѣ мергели при с. Лѣтница (на сѣверъ отъ Драгоманъ) г. д-ръ Ст. Бончевъ ми донесе и *Lytoceras subfimbriatum* d'Orb., който може да бжде и отъ баремска възрасть.

Около Лукавица на югъ отъ Царибродъ се откриватъ мергели, мергелни пѣсъчници и нечисти варовици съдържащи: *Orbitolina conoidea* A. Gras, *Orbitolina bulgarica* Desh., разни корали като *Turbinolia, Astraea* и други, *Ostrea* sp., *Gervillia* sp. *Nautilus* sp.,

Digitized by Google

Ammonites sp. и пр. Орбитолинскитѣ и коралнитѣ пластове начеватъ точно отъ долината на малката рѣка Лукавица и достигатъ на западъ до политѣ на Влашка планина при село Власи.

2. Кораленъ или зоогенски фациесъ съ хамацеи.

Върху мергелитѣ или лѣскаритѣ и пѣсъчницитѣ съ флишки бѣлѣгъ, които вече разгледахме, се простира отъ Търново къмъ западъ цѣлъ комплексъ отъ разновидни пластове, между които най-важно мѣсто заниматъ зоогенскитѣ или кораловитѣ варовици съ *Chamacea*, наречени още капротински варовици отъ долни ургонъ. Тия се издигатъ съ вертикални отсѣчки и образуватъ стръмни канари, особено отъ къмъ сѣверната страна, и привличатъ вниманието на всѣкиго, както по положението си, по особенитѣ форми, така сѫщо по малкитѣ и голѣмитѣ си празнини или пещери, които се отварятъ въ тѣхъ. Повръхностьта на капротинскитѣ варовици прѣдставлява почти на всѣкждѣ типиченъ карстовъ теренъ съ вартопи, пропасти или понори.

До скоро се мислѣше, че зоогенскитѣ варовици съставляватъ у насъ само най-горнята часть отъ ургонския катъ и че само подъ тѣхъ излизатъ другитѣ скали отъ сѫщия комплексъ като: пѣсъчни варовици, мергели, пѣсъчници и други съ орбитолини. Изслѣдванията, които продължаваме да правимъ отъ нѣколко години на самъ, дойдоха да ни увѣрятъ, че тъй нареченитѣ капротински варовици не сѫ ограничени на едни и сѫщи хоризонти и не сѫ отдѣлно прѣдставени въ най-горнитѣ части, но се измѣняватъ съ пластоветѣ на други разни скали, отъ които вече притежаваме доста богата фауна.

При тоя разновиденъ съставъ ние различаваме слѣднитѣ петрографски елементи, които влизатъ въ коралигенския фациесъ:

а) Свѣтли, бѣли, а по нѣкога, сиво-пепеливи, синкави, червенкави, или слабо ужълти варовици, съ ситнозърнеста или гѫста структура, която прѣминува по̀-вечето въ масивна. Варовицитѣ сѫ по нѣкога и брекчасти; обаче всичкитѣ безъ изключение сѫ малко или много глинени. Стратификацията на банкитѣ е неясна, а цѣлата маса е прѣмрѣжена съ калцитни жилчици. Понеже тия варовици сѫ изпълнени на мѣста съ голѣми бивалви отъ групата на *Chamacea*-итѣ, тѣ сѫ наречени реквенски или капротински, а не право рудистови варовици. Но освѣнъ *Requienia ammonia* Gldf., *Requienia aff. Lonsdalii* d'Orb., *Matheronia Lovetchensis* Zlatars., *Matheronia*

Digitized by Google

Lovetchensis var. Drinovi Zlatars., *Agria, Gyropleura* (която е била до сега позната само въ Ценоманъ), въ тѣхъ често има разни орбитолини: *Orbitolina conoidea* A. Gras, *Orbitolina discoidea* A. Gras, *Orbitolina bulgarica* Desh, Корали: *Thamnastraea, Agaricia, Latimeandra, Isastraea, Montlivaultia, Chaetetes* и пр., радиоли отъ ехиниди: *Pseudocidaris clunifara* P. de Loriol, *Cidaris Lardyi* Desor и др., както и различни неясни *Bivalvae* и *Gastropoda*. Капротинскитѣ скали се явяватъ по-вечето оголени и неправилно разедени на повръхностьта; тѣ се издигатъ на нѣкои мѣста като при Вратца, Търново и къмъ Дрѣновския мънастиръ по-вече отъ 60 м. високо.

б) Слабо пепеливи или синкави нечисти флишки пѣсъчници, въ тънки и дебели банки; по-вечето отъ тѣхъ сж мергелни, а по-малко глинени съ изпъкнали върху слойовнитѣ повръхнини фигури. Тия пѣсъчни банки сж раздѣлени съ глинени мергелни прослойки, въ които на мѣста се забѣлѣзватъ и увъглени растителни остатъци.

Като второстепенни:

в) Свѣтло пепеливи пѣсъчни варовици, съсъ и безъ фосили.

г) Мергели и мергелни варовици.

д) Сиво-пепеливи, твърди, оолитни или не орбитолински варовици.

е) Пѣсъчни глини и мергели.

Всички тия видове скали, измежду които най-първо и най-важно мѣсто заематъ варовицитѣ, измѣняватъ се въ вертикална посока безъ никакъвъ редъ помежду си и притежаватъ разни дебелини. Фосилитѣ, които се намиратъ въ едни, намиратъ се и въ други и то безъ разлика на хоризонтитѣ; обаче най-богата е фауната въ мергелитѣ. Орбитолинитѣ се намиратъ почти въ всичкитѣ споменати скали, а реквениитѣ като да сж ограничени най-вече на варовицитѣ.

Най-честитѣ измѣнения правятъ реквенскитѣ варовици и пѣсъчницитѣ, които по-вече отъ десеть пжти се повтарятъ въ възвишеностьта наречена „Стѣната“, която се издига между колиби Ряковци и Шоплека, на сѣверъ отъ Габрово. При Търново алтернацията на подобни варовити банки съ пѣсъчници, мергели и мергелни варовици не е по-малка отъ тая на „Стѣната“. Сжщитѣ измѣнения, макаръ и въ по-малъкъ или сжщъ размѣръ могатъ да се наблюдаватъ и въ зоогенскитѣ баремски образувания при Ловечъ, Черепишъ, Вратца и пр.

При Вратца въ хамацейския комплексъ прѣобладаватъ масивнитѣ гжсти, по-рѣдкозърнести варовици съ сиво-пепеливъ или

Digitized by Google

бѣлъ цвѣтъ; по́-рѣдко тѣ се показватъ червеникави. Тѣхъ съпровождатъ мергелни варовици, пѣсъчни варовици, мергели, пѣсъчливи варовити мергели и пѣсъчници въ по̀-малки количества, съ които алтернирать. Въ свѣтлитѣ гжсти и зърнести варовици и въ мергелнитѣ варовици фосилитѣ не сж твърдѣ изобилни; въ тѣхъ сж намѣрени:

Orbitolina conoidea A. Gras.
Holocystis tenuis Toula.
Serpula antiquata Sow.
Rhynchonella aff. lata d'Orb.
Terebratula sella Sow.
Ostrea Vracaensis Toula.
Ostrea sp.
Requienia aff. ammonia Gldf.
Requienia aff. gryphoides Mather.

По̀-богата е фауната на пѣсъчливитѣ варовици и на останалитѣ пластове, въ които сж намѣрени до сега:

Orbitolina conoidea A. Gras.
Orbitolina discoidea A. Gras.
Cidaris pretiosa Desor.
Pseudocidaris clunifera Desor.
Psammechinus Gilieroni Cotteau (Desor).
Reptomulticava micropora Röm. sp.
Rhynchonella irregularis Pictet.
Rhynchonella lata d'Orb.
Rhynchonella aff. Desori P. de Loriol.
Terebratula sp.
Pecten sp.
Ostrea aff. minos Coq.
Ostrea aff. rectangularis Roemer.
Astarte numismalis d'Orb.
Turbo sp.
Carithium aff. Forbesianum d'Orb.

Не по̀-малко грандиозни и украсени съ разновидни зжбери сж реквенскитѣ варовици около Искъра при Черепишкия манастиръ. Около послѣдния тѣ се отличаватъ съ слабъ възжълтъ или сивопепеливъ цвѣтъ, доволно сж гжсти и изпрѣмрѣжени съ тънки калцитни жилчици. Отначало въ тѣхъ не се забѣлѣзватъ фосили, или твърдѣ рѣдко, но въ по̀-горнитѣ части и особено къмъ границата на орбитолинскитѣ пластове ясни сж *Raquienia*-итѣ, *Toucasia*-итѣ и др. Надъ тия слѣдватъ червиникави варовици съ много по̀-ясно наслоение отъ първитѣ и пластоветѣ имъ сж наклонени подъ 55° къмъ и.-с.-и. Въ тѣхъ прѣобладаватъ *Briozoa*-итѣ, когато въ първитѣ — *Raquienia*-итѣ. Бриозойскиятъ варовикъ образува не много дебела зона, въ която се срѣщатъ глинено-пѣсъчни прослойки. Найважнитѣ фосили въ тая зона сж:

Digitized by Google

Echinobrissus aff. Olfersii d'Orb.
Cidaris sp.
Serpula filiformis Sow.
Reptomulticava micropora Roem. sp.
Ceriopora subnodosa Roem. sp.
Multicrescis Michelini d'Orb.
Terebratula aff. sella d'Orb.
Ostrea aff. Boussingaulti d'Orb.
Lima Tombeckiana d'Orb.

Слѣдъ тоя варовитъ комплексъ въ по̀-горенъ хоризонтъ излизатъ варовито глинени пѣсъчници, които при развалинитѣ на царь Шишмановата черква прѣминаватъ въ оолитни и надъ тѣхъ се показва на ново бриозойския варовикъ. Като бриозойски могатъ да се взематъ и почти вертикално положенитѣ варовити банки, които се цѣпятъ въ тънки слойове. Назжбенитѣ стѣни, които тѣ образуватъ, се простиратъ и отъ двѣтѣ страни на Искъра и клиновидно се направляватъ къмъ западъ, дѣто изглеждатъ като да се сливатъ съ самата масивна, варовито-реквенска зона.

Надъ бризойския сиво-пепеливъ или синкавъ варовикъ слѣдва другъ, гжстъ варовикъ, който по петрографскитѣ си бѣлѣзи отговаря напълно на реквенския. Сжщиятъ се намира още и въ по̀-горенъ хоризонтъ, вмѣстенъ въ орбитолинския поясъ. Орбитолинитѣ, придружени отъ разни *Corallia, Rhynchonella, Terebratula, Ostrea* и др., ставатъ по-изобилни къмъ с. Лютибродъ, дѣто въ горнитѣ части на коралния фациесъ излизатъ още глинени пѣсъчници, варовити глини и мергели, между които има и варовити банки. Сжщитѣ пластове отъ баремския катъ се разпростиратъ и къмъ послѣдньото село.

Орбитолинскиятъ комплексъ, съставенъ отъ пѣсъчници, пѣсъчно-глинени и варовити наслаги, много по̀-хубаво се вижда на лѣвия брѣгъ на Искъра въ изкопитѣ на желѣзнопжтната линия Отъ него се издигатъ тритѣ каменни вертикални стѣни, наречени „Литри", между които въ пѣсъчно-глиненитѣ слойове най-изобилни сж: *Orbitolina discoidea* A. Gras и *Orbitolina conoidea* A. Gras.

При Ловечъ въ възвишението „Стратишъ" се откриватъ слѣднитѣ пластове отъ зоогенския фациесъ на баремския катъ:

а) най-долу край р. Осъмъ показва се синкавъ мергеленъ варовикъ съ *Rhynchonella,* който въ по̀-горне ниво постепенно прѣминава въ твърдъ и гжстъ варовикъ съ синкаво-червеникавъ цвѣтъ, въ който се забѣлѣзватъ разни орбитолини. Надъ него продължаватъ:

б) синкави мергели съ тънки ивици отъ синкъвъ варовикъ съ орбитолини;

Digitized by Google

в) дебелъ пластъ отъ синкаво-пепеливъ, доволно твърдъ глиненъ варовикъ съ *Requienia* или *Caprotina;*

г) твърдъ, червеникаво-синкавъ, ситнокристализиранъ варовикъ, въ който по-рѣдко се забѣлѣзватъ орбитолини;

д) ядчестъ варовикъ съ калцитни бѣли мрѣжи и съ голѣми *Nerinea*-и; сѫщиятъ прѣминава по-горѣ въ червенкавъ компактенъ варовикъ, въ който се забѣлѣзватъ тукъ-тамъ и орбитолини. Върху този варовикъ е построенъ първиятъ паметникъ. Къмъ горнята половина на шосето се намиратъ:

е) синкави мергели съ орбитолини, корали и бриозои;

ж) глиненъ, мергеленъ пѣсъчникъ и варовитъ пѣсъчникъ, въ които се забѣлѣзватъ увъглени растителни вещества;

з) редъ варовити, червенкави скали, въ които на първо мѣсто стоятъ *Orbitolina*, *Latimeandra* и други корали; по-горѣ прѣобладаватъ *Requienia*-итѣ.

Къмъ „Крали-Марковския Калпакъ" въ най-горнитѣ пластове, или въ червенкаво глинения варовикъ се намиратъ:

Orbitolina conoidea A. Gras
Orbitolina discoidea A. Gras
Fungia discoidea Gldf.
Matheronia Lovetchensis Zlatars. sp.
Matheronia Lovetchensis var. Drinovi Zlatars. sp.
Nerinaea Renauxiana d'Orb.

Въ „Стѣната" на сѣверъ отъ Габрово още по-пъленъ се показва профила на пластоветѣ отъ зоогенския баремски комплексъ. Въ една дебелина по-голѣма отъ сто метра се чете ясно между Ряскoвци и Шошлека отъ долу нагорѣ слѣдниятъ редъ на пластоветѣ, разположени въ пълна конкорданция надъ неокомскитѣ пѣсъчни глини (1) съ вметнати тънки плочасти пѣсъчници.

2) Сиво-пепеливи на повърхностьта пѣсъчници, а извѫтрѣ синкави въ дебели банки, раздѣлени съ глинено пѣсъчливи прослойки, подобни на пѣсъчницитѣ при търновскитѣ фабрики. Падението на пластоветѣ е къмъ сс.-и., а наклонътъ имъ е по-голѣмъ отъ 50°.

3) Ядкъсти варовици изпълнени съ корали, а по-малко съдържатъ *Requienia* и други неясни фосили. Отговарятъ на каябашкитѣ при Търново.

4) Банки отъ синкави пѣсъчници съ тънки пѣсъчно-глинени прослойки.

5) Ядчестъ варовикъ.

Digitized by Google

6) Пѣсъчни глини съ вметнати пѣсъчници въ тънки плочи.

7) Синкави пѣсъчници въ дебели банки.

8) Ядчестъ варовикъ.

9) Синкави пѣсъчници въ дебели банки съ *Requienia,* които незабѣлѣзано прѣминаватъ въ варовици.

10) Синкавъ варовикъ, изпълненъ съ *Requienia*.

11) Пѣсъчници съ фосилни остатъци.

12) Варовици.

13) Пѣсъчници.

14) Капротински варовици.

15) Пѣсъчници и пѣсъчни глини, между които излизатъ доста дебели варовити банки, изпълнени съ *Corallia, Rhynchonella, Terebratula, Requienia, Natica* и др.

16) Капротински варовици съ изобилие на *Requienia, Nerinaea* и др.

17) Глиненъ, пѣсъчливъ и ядкъстъ варовикъ, доста раздробенъ.

18) Твърдъ капротински варовикъ.

19) Синкавъ, твърдъ пѣсъчникъ.

20) Капротински твърдъ и ядкъстъ варовикъ, на мѣста твърдѣ глиненъ.

21) Пѣсъчници въ дебели банки, които алтерниратъ съ пѣсъчни тънкослойни глини.

22) Истински гжсти капротински варовици, които прѣминаватъ на мѣста въ напукани и раздробени ядчести варовици, съдържещи тоже капротини. Между банкитѣ имъ има мергелни и глинени прослойки.

23) Пѣсъчници съ *Trigonia, Perna* и др. между Седянковци и Свинарски-долъ.

24) Ядчестъ варовикъ.

25) Пѣсъчници раздѣлени съ пѣсъчни глини.

26) Ядчестъ варовикъ.

27) Пѣсъчници, пѣсъчни глини и мергели, които неправилно се измѣняватъ съ банки отъ ядкъстъ варовикъ; тѣ съдържатъ голѣмо изобилие корали, бивалви като: *Perna, Hinnites, Trigonia, Fimbria, Natica* и др.

28) Капротински ядкъстъ варовикъ изпълненъ съ множество хамацеи като: *Requienia, Toucasia, Gyropleura* и други форми. Тия варовици особено се виждатъ при Шошлека или Шошлековото ханче.

Долне-Ургонскитѣ варовици, пѣсъчници, пѣсъчни мергели които съставляватъ „Стѣната“ на сѣверъ отъ Габрово, сж изпълнени съ

Digitized by Google

голѣмъ брой фосили. Като най-богати мѣстности на такива могатъ да се посочътъ: околноститѣ на Козирогъ, Шипчени, Читаковци, Свинарски-долъ, Шошлека, Гърблевци, Мичковци, Иванили и пр., отъ дѣто е събрана слѣдната форма:

Scyphia compressa Catt., *Cyathoptyllum* sp., *Platysmilia Kozirogensis* Toula, *Eugyra aff. interrupta* E. de From., *Placocaenia bulgarica* Toula, *Placocaenia Kozirogensis* Toula, *Placocaenia Kaulbarsi* Toula, *Cryptocaenia ramosa* Toula, *Cryptocaenia* (?) sp., *Heterocaenia exigua* Mich., *Phyllocaenia neocomiensis* E. de. From., *Montlivaultia multiformis* Toula, *Cladocora* sp., *Hydnophora aff. Styriaca* Edw. et Haime, *Hydnophora aff. Ferryi* E. de From., *Astraea Venelinovi* Vank., *Astraea* sp., *Latimeandra aff. agaricites* Reuss, *Latimeandra* sp., *Cosmoseris Jantrensis* Vank., *Turbinolia aff. subgranulata* Quenst., *Astrocaenia Gabrovensis* Vank, *Dendracis* sp., *Pentacrinus neocomiensis* P. de Loriol, *Pseudocidaris* sp, *Pyrina* sp., *Serpula gordialis* Schloth., *Serpula filiformis* Sow., *Serpula conformis* Gldf., *Rhynchonella lata* d'Orb., *Terebratula depressa* Quenst., *Terebratula aff. alata* Neum, *Terebratula suborbicularis* Quenst., *Terebratula Balcanica* Vank., *Terebratula Bončevi* Vank., *Pterinella crassitesta* Toula var., *Perna Aprilovi* Vank., *Perna Bulgarica* Toula, *Gervillia aff. anceps* Desh., *Lima* sp., *Pecten* sp, *Janira quadricostata* d'Orb., *Janira atava* (Roemer) d'Orb., *Hinnites* sp., *Spondylus* sp., *Ostrea carinata* Lam,. *Ostrea* sp,. *Arca* sp., *Trigonia caudata* Agass., *Trigonia aff., crenulata* d'Orb., *Trigonia* sp., *Cardita* sp., *Crassatella aff. Robinaldina* d'Orb., *Jsocardia aff. Ebergensis* Weerth, *Jsocardia* sp, *Requienia Gorianovici* Vank, *Gyropleura* sp., nov., *Caprina* sp., *Fimbria (Corbis) corrugata* Sow. (Forb.), *Fimbria aff. cordiformis* d'Orb., *Fimbria Uhligi* Vank., *Pholadomya Pilari* Vank., *Pleurotomaria turbinoides* d'Orb., *Pleurotomaria* sp., *Natica cfr. prolonga* Desh., *Natica Javaschevi* Toula, *Natica Jvaniliensis* Vank., *Natica Mičkovciensis* Vank, *Natica bulunoides* d'Orb., *Tylostoma Zlatarskii* Vank., *Tylostoma Toulai* Vank, *Tylostoma* sp., *Turritella Strossmayeri* Vank., *Turritella* sp., *Nerinea aff. Archimedi* d'Orb., *Nerinea aff. Fleuriausa* d'Orb., *Nerinea aff. Coquandiana* d'Orb., *Nerinea* sp., *Pterocera* sp., *Actaeonella* sp.[1])

Профилътъ на „Стѣната" съ малки промѣни се открива и при Търново. Въ Устието на югъ отъ града нѣма никакви дислокации

[1]) По-голѣмата часть отъ тия фасили е изучилъ г. Д-ръ Л. Ванковъ въ студията си: *Sipčanski Balkan i okolica u geoložkom i petrografskom pogledu.* Zagreb 1892.

Digitized by Google

както се мислѣше до скоро, а нормално слѣдване на пластоветѣ, наклонени къмъ с.-с.-западна посока, въ които алтернацията на пѣсъчницитѣ, глинитѣ, мергелитѣ, пѣсъчнитѣ глини и мергели съ варовицитѣ, безъ опрѣдѣленъ редъ е твърдѣ ясна. Отъ началото на Устието, дѣто пластоветѣ сѫ наклонени подъ 60° къмъ старата столица жгълътъ на падението имъ се смалява и на Марнополе, къмъ казармитѣ, пластоветѣ ставатъ почти хоризонтални, а въ града върху лѣвия брѣгъ на Янтра тѣ сѫ даже наклонени въ противоположна посока, къмъ юго-изтокъ. Въ Хисаря, Трапезица, както и по Арбанашкото плато тѣ изглеждатъ да сѫ почти хоризонтални.

За да са види съставътъ на ургонскитѣ пластове около Търново, ние ще изложимъ разрѣзътъ на пластоветѣ, който е открила р. Янтра отъ Устието къмъ старата столица, т. е. отъ завоя на рѣката къмъ сѣвѣръ до гр. Търново.

Слѣдъ Бѣлчовата воденица най-долу излизатъ:

1) Пѣсъчни глини съ тънки прослойки отъ пѣсъчни банки.

2) Сиво-пепеливи пѣсъчници на повръхностьта, а въ вѫтрѣшностьта синкави, раздѣлени съ пѣсъчни глини. Въ пѣсъчницитѣ се забѣлѣзватъ увъглени растителни частици.

3) Реквенски или капротински комплексъ, който прѣминава постепенно отъ пѣсъчникъ въ варовикъ, като образува и пѣсъчливъ нечистъ варовикъ. Варовикътъ е сиво-пепеливъ и синкавъ въ вѫтрѣшностьта си; той е малко или много глиненъ, гѫстъ, компактенъ, а на мѣста прѣминува въ ядчестъ варовикъ; изобщо реквенскиятъ варовикъ е неправилно разпукнатъ и изпълненъ съ диаклази. Отъ фосилитѣ той съдържа най-много корали и радиоли отъ ехиниди; но горнята му часть особено е богата на *Pseudocidaris clunifera* (Agass.) P. de Loriol. Дебелината му е 20—25 м., а наклонътъ на банкитѣ му къмъ сс.-з., подъ 60°. Конкордатно надъ този комплексъ слѣдватъ:

4) Синкави пѣсъчници въ недебели банки, слабо сбърчани, около 30 м. дебели, слѣдъ които излиза.

5) 4—5 м. дебели банки пакъ отъ синкъвъ пѣсъчникъ, на мѣста даже по-едрозърнестъ. Пѣсъчницитѣ отъ (4) сѫ окрасени съ изпъкнали хиероглифни фигури и къмъ дебелата банка (5) тѣ сѫ изтеглени къмъ сѣверъ, като затварятъ по-малъкъ жгълъ отъ първоначалния, само 35°.

6) Пѣсъчливи глини съ пѣсъчни тънки, твърди прослойки отъ 3 до 4 м. съ карбонизирани растителни остатъци и изобилие на

Digitized by Google

корали, ехиниди, Serpula, Janira, Ostrea и др. Наклонътъ на пластоветѣ се смалява тука вече на 10—15°.

7) Варовита синкава банка 1·5—2 м. дебела.

8) Пѣсъчни глини 10—15 м.

9) Варовита твърдѣ разтрошена банка около 1 м.

10) Пѣсъчни глини съ тънки пѣсъчни плочи, между които се показва

11) варовита банка 1—1·5 м.

12) Варовита банка 5—6 м. дебела, а надъ нея

13) пѣсъчливи, варовити, синкави глини и пѣсъчници 7—8 м.

14) Капротински варовици, подобни на (3) около 40—50 м. дебели, въ които хамацеитѣ сѫ въ изобилие; въ него се забѣлѣзватъ и червенкави мѣста.

15) Пѣсъчливи варовици около 1—2 м.

16) Варовикъ, подобенъ на послѣдния, но съдържа по-малко капротини; дебелина 5—6 м.

17) Синкави пѣсъчливи глини и мергели съ вметнати тънки пѣсъчливи плочи.

18) Пѣсъчници въ дебели банки, раздѣлени съ глинени прослойки.

19) Хамацейски ядчестъ варовикъ, между пластоветѣ на който се намиратъ глинени и тънки плочасти пѣсъчници въ прослойки.

20) Спатанговъ варовикъ съдържащъ *Heteraster Couloni* (Agass.) d'Orb., *Heteraster aff. oblongus* (de Luc) d'Orb. съ сѫщитѣ прослойки.

Въ Търново надъ капротинския и спатангова варовикъ къмъ картала слѣдватъ пѣсъчници, глинени и мергелни пластове (21), които се измѣнявать нѣколко пѫти съ варотити ядкъсти и компактни банки (22) и най-горѣ къмъ „Поличката" се завършатъ пакъ съ сиво-пепеливи и синкави хамацейски варовици (23), наклонени заедно съ първитѣ подъ слабъ жгълъ къмъ юго-изтокъ. Въ послѣднитѣ по-вечето прѣобърнати въ ядкасти варовици, надъ градския разсадникъ близо чешмата „Пръдливка" се забѣлѣзватъ покрай капротинитѣ още и орбитолини, които по пѫтя къмъ Зеленка и Голъмелъ не сѫ рѣдки въ варовицитѣ, откриващи се измежду пѣсъчно-глиненитѣ пластове, както и къмъ Голѣмата Пещера, къмъ с. Биляковецъ, и изобщо върху възвишеното равнище надъ Прѣображенския манастиръ (вижъ профила въ края на статията).

Върху дѣсния брѣгъ на Янтра отъ Устието къмъ града открива се почти сѫщия профилъ; обаче къмъ Табията върху баремскитѣ долньо-ургонски пластове се виждатъ да лежатъ въ дискор-

Digitized by Google

данция и еоценски нумулитни образувания. Послѣднитѣ покриватъ и доста голѣма часть отъ малката възвишеность, върху която се издига паметника на Табията.

Твърдѣ богата е фауната на баремския рифовъ типъ при Търново и около града. Благодарение съдѣйствието на нашия бившъ студентъ по естествена история, г. Рафаилъ Поповъ, сега учитель въ педагогическото училище въ Шуменъ, палеонтологическата сбирка при нашия университетъ разполага съ голѣмо число фосилни видове изъ околноститѣ на старата столица, които могатъ да се подраздѣлятъ, както слѣдва: *Faraminifera* 2 вида, *Spongia* 3 вида, *Korallia* 23 вида, — отъ които 2 нови вида, *Echinides* 27 вида — отъ тѣхъ два нови вида, *Vermes* 7 вида — съ 2 нови вида, *Bryozoa* 4 вида, *Brachiopoda* 10 вида, *Bivalvae* 27 вида — отъ които 11 нови вида, *Gasteropoda* 49 вида — отъ тѣхъ 9 нови вида и *Cephalopoda* 6 вида, а всичко 188 вида съ 26 нови видове.

Тука прилагаме и самата листа на събранитѣ до сега баремски фосили около Търново:

Orbitolina discoidea A. Gras, *Orbitolina conoidea* A. Gras.

Discaelia Peroni E. de From., *Discaelia Helvetica* de Loriol, *Dischonia aff. brevis* de Loriol.

Dimorphastraea crassisepta d'Orb, *Dimorphastraea grandiflora* d'Orb., *Dimorphastraea bellissima* Toula, *Dimorphastraea* sp., *Thamnastraea (?) patellaria* Toula, *Cosmoseris Jireček* Toula, *Synastraea Tirnovana* Toula, *Oroseris aff. explanata* E. de From., *Oroseris* (?) sp., *Montlivaultia multiformis* Toula, *Leptophyllia* sp. *(aff. Leptoph. sinuosa* E. de From.), *Thecosmilia* sp. (?), *Prionastraea* sp. (n. sp.?), *Latimaeandra* n. sp. *(aff. Latim. rustica* F. ee From.), *Fleurocoenia irregularis* Toula, *Trochosmilia aff. inflata* Reuss, *Lophosmilia* (?) sp., *Eugyra* sp., *(aff. Eugyra neocomiensis* E. de From.), *Dendrogyra radiata* E. de From., *Stylosmilia aff. neocomiensis* E. de From., *Cryptocaenia ramosa* Toula *Pentacaenia cfr. elegantula* d'Orb., *Phyllocaenia Zlatarskii* Toula.

Cidaris pustulosa A. Gras, *Cidaris Lardyi* Desor, *Cidaris aff. Lardyi* Desor, *Cidaris cornifera* Agassiz, *Cidaris* n. sp. *(aff. Cidaris Barroisi* Cott.), *Rhabdocidaris Jaubérti* Cotteau, *Rhabdocidaris* n. sp., *Rhabdocidaris* sp. indet., *Peltastes stellulatus* Agassiz, *Pseudocidaris (Hemicidaris) clunifera* (Agass.) P. de Loriol, *Goniopygus peltatus* Agass. *Pseudodiadema aff. Bourguetti* Desor, *Codiopsis Jaccardi* Cotteau, *Codiopsis Lorini* Cotteau, *Codipsis aff. Lorini* Cotteau, *Cyphosoma Loryi* A. Gras, *Cyphosoma* sp., *(aff. Cyph. Loryi* A. Gras),

Digitized by Google

Psammechinus Gillieroni Cotteau (Desor), *Psammechinus aff. salevensis* P. de Loriol, *Psammechinus aff. Hyselyi* Desor, *Holectypus macropygus* Desor, *Discoidea decorata* Dosor, *Pyrina pygaea* (Agass.) Desor, *Pygaulus aff. Desmoulini* Agassiz, *Echinobrissus Olfersii* (Agassiz) d'Orb., *Heteraster Couloni* (Agass.) d'Orb., *Heteraster aff. oblongus* (De Luc.) d'Orb.

Serpula filiformis Sow., *Serpula cincta* Gldf., *Serpula antiquata* Sow., *Serpula* sp., (*aff. Serp. rotularia*), *Serpula* n. sp. (два вида), *Serpula* sp.

Escharina (Cellepora) aff. paoonia Röm sp., *Entalophora Salevensis* de Loriol, *Ceriopora tuberosa* Mich., *Bryozoa* sp.

Rhynchonella lata d'Orb, *Rhynchonella Gillieroni* Pictet, *Rhynchonella multiformis* Roem. (*Rh. depressa* d'Orb.), *Rhynchonella irregularis* Pictet, *Rhynchonella aff. irregularis* Pictet, *Terebratula aff. Moutoniana* d'Orb., *Terebratula Dutempleana* d'Orb., *Terebratula acuta* Quenst., *Waldheimia tamarindus* J. Sowerby, *Waldheimia semistriata* Defrance.

Pterinella aff. Petersi Toula, *Pterinella crassitesta* Toula, *Pecten Goldfussi* Deshayes, *Pecten archiacianus* d'Orb., *Pecten aff. urgonensis* de Loriol, *Pecten Carteroni* d'Orb., *Pecten Robinaldinus* d'Orb., *Janira atava* (A. Roemer) d'Orb., *Hinnites Renevieri* Pictet et Camp., *Hinnites aff. urgonensis* Pictet et Campiche, *Lima aff. Orbignyana* Math., *Lima Royeriana* d'Orb., *Lima* n. sp., *Lima neocomiensis* d'Orb., *Lima longa* Roem., *Lima Tombeckiana* d'Orb., *Lima* sp., *Gervillia alpina* Pictet et Roux, *Perna bulgarica* Toula, *Pinna Robinaldina* d'Orb., *Plicatula placunea* Lam., *Spondylus* n. sp., *Ostrea macroptera* Sow. (*O. rectangularis* Roem.), *Ostrea Couloni* (Defr.) d'Orb., *Osrea sp. indet.*, *Lithodomus oblongus* d'Orb., *Lithodomus avellana* d'Orb., *Nucula* sp., *Arca Gabrielis var. bulgarica* n. for., *Arca* n. sp., *Pectunculus* sp., *Trigonia ornata* d'Orb., *Cardita aff. neocomiensis* d'Orb., *Cardita* sp., (*aff. Car. tenuicosta* Sow.), *Cardita* n. sp., *Astarte Tirnovana* Toula, *Astarte* n. sp., *Opis neocomiensis* d'Orb., *Opis* n. sp., *Ptychomya* n. sp. (два вида), *Requienia* sp, *Matheronia Lovetchensis* Zlatars. sp., *Matheronia Lovetschensis var. Drinovi* Zlatars., sp. *Agria* sp., *Pachytraga (Sphaerulites) paradoxa* Pictet et Campiche, *Fimbria corrigata* (Sow.) Pictet et Camp., *Cardium Cottaldinum* d'Orb., *Cardium aff. inornatum* d'Orb., *Venus* sp., *Macromya Couloni* (Agass.) Pict. et Camp., *Panopaea aff. Dupiniana* d'Orb., *Panopaea neocomiensis* (Leym.) d'Orb., *Pholadomya Gillieroni* Pictet et Camp., *Anatina* sp., *Corbula neocomiensis* d'Orb. *Corbula elegantula* d'Orb.

Digitized by Google

Pleurotomaria aff. Dupiniana d'Orb., *Pleurotomaria aff. Pailleteana* d'Orb., *Pleurtomaria aff. Favrina* de Loriol, *Pleurotomaria lima* d'Orb., *Pleurotomaria aff. truncata* Pictet et Camp., *Pleurotomaria* n. sp., *Turbo Thurmanni* Pictet et Camp., *Turbo plicatilis* Deshayes, *Turbo aff. Thurmanni* Pictet et Camp., *Turbo* sp. indet., *Trochus Desori* Pictet et Camp., *Trochus aff. Morteanensis* Pict. et Camp., *Trochus Zollikoferi* Pictet et Camp., *Neritopsis Robineausiana* d'Orb., *Solarium* sp, *Purpuroidea* n. sp., *Natica laevis* Weerth., *Natica* n. sp., *Scalaria canuliculata* d'Orb, *Scalaria* sp., *Tylostoma Rochatiana* (d'Orb.) Pict. et Camp., *Tylostoma aff. depressum* Pictet et Camp., *Turritella* n. sp., *Pseudo melania* sp. *(aff. Pseudo-Germani* Pict. et Camp.), *Pseudo-melania* sp., *Eulima aff. melanoides* Dech., *Nerinea elavus* H. Coq., *Nerinea* sp. (два вида), *Cerithium neocomiense* d'Orb., *Cerithium* n. sp. (два вида), *Cerithium* sp. indet., *Cerithium* sp, *Aporrhais aff. marginata* Sow., *Aporrhais (Rostelaria)* sp., *Aporrhais* sp. indet., *Pterocera* sp. *(aff. Pter. Moreausiana* d'Orb.), *Pterocera* n. sp. (?), *Pseudocassis helveticus* Pict. et Camp., *Actaeonina icaunensis* Cotteau, *Acteon albensis* d'Orb., *Actaeon marullensis* d'Orb., *Avellana* n. sp., *Bulla* sp. (?).

Nautilus aff. pseudo-elegans d'Orb., *Nautilus plicatus* Fitt., *Nautilus aff. Neckerianus* Pictet, *Ancyloceras Tabarelli* Ast., *Belemnites (Hibolites) minaret* Rasp., *Belemnites (Hibolites)* sp.

Освѣнъ рифова типъ който разгледахме до тукъ, къмъ зоогенския фациесъ отъ долни ургонъ ще причислимъ оолитнитѣ варовици и мергели съ *Bryozoa (Ceriopora, Heteropora* и др.) и орбитолинскитѣ пѣсъчници, които прѣдставляватъ междурифови пластове (couches interrécifales, Zwischenriffbildungen), образувания отъ плитки и дълбоки води въ отворенитѣ морета.

Послѣднитѣ отговарятъ на пластоветѣ, които се образуватъ между коралнитѣ рифове въ съврѣменнитѣ морета. Въ тѣхъ отсжтствуватъ *Chamacea*-итѣ, а изобилствуватъ *Orbitolina*-итѣ, *Bryozoa*-итѣ, *Corallia*-итѣ, *Crinoidea*-итѣ *(Pentacrinus), Echinoidea*-итѣ (радиоли отъ *Cidaris), Nerinea*-итѣ и пр. Междурифовитѣ пластове съпровождатъ често рифовитѣ или капротинскитѣ варовици и се измѣняватъ съ тѣхъ, а на мѣста тѣ се явяватъ самостоятелно, безъ никакви хамацейски слѣди въ тѣхъ. Като на такива можемъ да укажемъ на бриозойскитѣ, кораловитѣ и орбитолинскитѣ пластове, които се откриватъ въ долньото течение на малкия Искъръ, между селата Калугерово и Карашъ (Орханийско), и на изтокъ отъ послѣдното село къмъ Бѣленци и Орѣшене. Напротивъ въ капротинската зона, която

Digitized by Google

минува по сѣверната страна на Врачанския Балканъ, тия два типа идватъ заедно, па даже бриозойскитѣ пластове се измѣняватъ съ капротинскитѣ.

Фауната на междурифоветѣ пластове отъ баремския катъ въ споменатитѣ локалитети е слѣднята:

Orbitolina conodiea A. Gras, *Orbitolina discoidea* A. Gras., *Barysmillia* sp., *Stylina* sp., *Montlivaultia bulgarica* Toula, *Montlivaultia Hochstetteri* Toula, *Montlivaultia* sp., *Axosmilia (?) Bouéi* Toula, *Leptophyllia* sp., *Thamnastraea* sp., *Trochosmilia* sp., *Placosmilia* sp., *Astrocoenia* sp., *Porites* sp., *Hemicidaris clunifera* Agassis, *Pseudodiadema Picteti* Desor, *Toxaster aff. complanatus altus* Quenst., *Serpula filiformis* Sow., *Serpula lophioda* Gldf., *Serpula* sp., *Coriopora* sp.. *Reptomulticava micropora* Roemer, *Heteropoda aff. diversipunctata* Quenst., *Rhynchonella depressa* d'Orb., *Rhynchonella lata* d'Orb., *Terebratula oblonga* Sow, *Terebratula biplicata* d'Orb., *Terebratula aff. sella* Sow. *Waldheimia tamarindus* Sow., *Pterinella Petersi* Toula, *Pterinella (?) cassitesta* Toula, *Pecten aff. Cottaldinus* d'Orb., *Ostrea Milletiana* d'Orb., *Ostrea aff. tuberculifera* Koch. et Dunker, *Ostrea Boussingaulti* d'Orb., *Ostrea* sp., *Lithodomus oblongus* d'Orb., *Limopsis (Pectunculus) cf. complanata* d'Orb., *Trigonia longa* Agass., *Trigonia* sp., *Panopaea aff. neocomiensis* d'Orb, *Turbo* sp., *Turritella cf. helvetica* Pict. et Camp., *Nerinea Foetterlei* Toula, *Nerinea aff. palmata* Pictet et Camp, *Nerinea aff. esscrtensis* Pict. et Camp., *Nerinea* sp., *Cerithium cf. peregrinorsum* d'Orb.[1])

Разпространение. — Зоогенскиятъ фациесъ нареченъ още долньо-ургонски катъ, начева отъ Търново, по̀-точно отъ Лѣсковския манастиръ Св. Петъръ и се простира дори до горньото течение на р. Шуговица (единъ отъ притоцитѣ на Огоста) въ Берковско. Източно отъ Търново само твърдѣ малки осамотени острови отъ този фациесъ намираме въ Тузлука. Тази зоогенска зона, която лесно се разпознава по своитѣ варовици, не е навсѣкждѣ еднакво широка. Тъй н. пр. измежду Търново и Ловечъ нейната широчина варира отъ 8 до 20 кил. на ширъ; обаче отъ послѣдниятъ градъ къмъ западъ тя отива твърдѣ неправилно, като се изтънява на мѣста, па даже и прѣкжсва. Слѣдъ като прѣмине р. Витъ тя начева изново да завзима по̀-голѣми размѣри и на западъ отъ Абланица изново получава достатъчна широчина, около 18 кил., като причисляваме въ нея и орбитолинскитѣ и коралнитѣ пластове между

[1]) *Franz Toula.* — Grundl. der Geologie des Westl. Balkan. Wien 1881 p. 28.

Digitized by Google

Орѣшене и Бѣленци.[1]) Отъ Карашкитѣ колиби къмъ западъ долньо-ургонската зона изново захваща да се стѣснява, щомъ приеме сѣверо-западна посока. При Черепишкия манастиръ на Искъра капротинско-орбитолинската зона нѣма нито два километра, а при Вратца едвамъ единъ километъръ на ширъ. Отъ послѣдния градъ тя захваща изново да се разширочава и достига на югъ до с. Озирово, недалеко отъ Вършецъ, а най-западната граница на този хубавъ варовикъ достига близо до р. Шуговица, недалеко шосето Вратца-Берковица.

На югъ отъ Балкана сж доказани капротински скали само въ западна България, и то около Царибродъ и въ Парамунската планина. Варовицитѣ на „Гребена", които отиватъ отъ сѣверо-западъ къмъ юго-изтокъ, успоредно съ Парамунската пл., приличатъ много на тѣхъ; само на нѣкои мѣста сж забѣлѣзани въ тѣхъ зарастнали *Chamacea*. Около Царибродъ бѣлитѣ хубави варовици, изпълнени на мѣста съ неясни *Requienia (aff. Requienia ammonia Math.)*, се издигатъ надъ баремскитѣ мергелни, пѣсъчни скали и съставляватъ горнята покривка на Петерлашкитѣ и Царибродскитѣ възвишености. Сжщитѣ излизатъ и въ низскитѣ мѣста на югъ отъ Царибродъ.

Фауна. — Фауната на рифова и междурифова типъ у насъ е твърдѣ богата. Тя може по разнообразното си богатство да се сравни съ швейцарската и южно-френската отъ сжщия катъ, която е позната въ тия страни подъ името долньо-ургонска. Но понеже между тѣхъ има видове, които се намиратъ въ горни баремъ и въ долни аптиенъ, то при събирането отначало на такива само видове ние бѣхме въ двоумѣние, къмъ кой катъ да се причислятъ тия и тъй разпространени пластове въ княжеството. По тая именно причина ние ги нарекохме, въ първо врѣме, аптъ-ургонски и къмъ тѣхъ причислихме както капротинскитѣ варовици, така сжщо и орбитолинскитѣ и кораловитѣ пластове. Сжщото направи и проф. Тула. Обаче слѣдъ богато събрания материалъ изъ околноститѣ на Търново и на западъ отъ този градъ ние вече сме напълно убѣдени, че отъ долньо-кредната или еокретацейската серия въ България сжществува най-вече баремскиятъ катъ.

Въ приложената листа ние ще изложимъ всичкитѣ до сега познати неритични баремски фосили заедно съ тия на рифова и междурифова типъ.

---

[1]) Въ геологическата карта на България, която издаваме сега, пропуснато е да се отбѣлѣжатъ тия мѣстности като принадлежещи на зоогенския фациесъ.

Digitized by Google

Foraminifera:

1. *Orbitolina conoidea* A. Gras — Царибродъ; Вратца; около Черепишкия манастиръ; около Романъ; Карашки колиби; между Хубавене и Чифлика; между Бѣленци и Орѣшене; Залково; Ловечъ; Сухиндолъ; Търново и пр.

2. *Orbitolina discoidea* A. Gras — Лукавица (Царибродско); Вратца; около Черепишкия манастиръ; Карашки колиби; между Хубавене и Чифлика; между Бѣленци и Орѣшене; на югъ отъ Блъсничево; Трънчевица; Дервишко село; Петикладенци; Татари; Орѣшъ; Залково; Ловечъ; Крушинъ; Варана; Павликени; Сухиндолъ; Търново; на западъ отъ Мастънларъ; на изтокъ отъ Попово и пр.

3. *Orbitolina bulgarica* Desh. — Лукавица; около Черепишкия манастиръ; Залково; Ловечъ и пр.

Spongia:

4. *Scyphia compressa* Cattulo. — Стѣната при Габрово.

5. *Scyphia* sp. — Къмъ Долня-Бешивица (Врачанско).

6. *Siphonia* sp. — Къмъ Долня-Бешивица.

7. *Discaelia Peroni* E. de From. — Търново при Карагьозовата фабрика и на Картала.

8. *Discaelia Helvetica* de Loriol. — Търново въ мергелитѣ варовици на Картала.

9. *Dischonia aff. brevis* de Loriol. — Търново на Картала.

Corallia:

10. *Polytremacis sp. (aff. P. Blainvilleana* d'Orb.). — Къмъ долня Бешивица.

11. *Cyathophyllum* sp. — Стѣната на с. отъ Габрово.

12. *Porites* sp. — Между Бѣленци и Орѣшене.

13. *Dendracis.* — Стѣната при Габрово.

14. *Dimorphastraea crassisepta* d'Orb. — Въ мергелитѣ при Търново.

15. *Dimorphastraea grandiflora* d'Orb. — Търново въ мергелитѣ около Срутена канара.

16. *Dimorphastraea bellissima* Toula. — Търново въ мергелитѣ близо Срутена канара.

17. *Dimorphastraea* sp. — Търново въ мергелитѣ около Срутена канара; въ мергелитѣ между Лѣсковецъ и манастира Св. Петъръ.

Digitized by Google

18. *Thamnastraea (?) patellaria* Toula. — Въ пѣсъчнитѣ мергели между Лѣсковецъ и манастира.

19. *Thamnastraea* sp. — Между Бѣленци и Орѣшене.

20. *Fungia discoidea.* Gldf. — Ловечъ.

21. *Cosmoseris Jireček*i Toula. — Надъ Лѣсковския манастиръ.

22. *Cosmoseris Jantrensis* Vank. — Стѣната при Габрово.

23. *Synastraea Tirnoviana* Toula. — Подъ Лѣсковския манастиръ.

24. *Oroseris aff. explanata* E. de From. — Търново въ мергелитѣ близо Срутена канара.

25. *Oroseris* (?) sp., — Подъ Лѣсковския манастиръ.

26. *Montlivaultia multiformis* Toula. — Търново въ мергелитѣ при Срутена Канара; Стѣната при Габрово.

27. *Montlivaultia bulgarica* Toula. — Между Бѣленци и Орѣшене.

28. *Montlivaultia. Hochstetteri* Toula. — Между Бѣленци и Орѣшене.

29. *Montlivaultia* sp. — Царибродъ; между Бѣленци и Орѣшене; Врабево; Варана; Търново.

30. *Leptophyllia* sp. *(aff. Lept. sinuosa* E. de From.). — Въ мергелитѣ подъ Лѣсковския манастиръ.

31. *Leptophyllia* sp. — Между Бѣленци и Орѣшене.

32. *Thecosmilia* sp. (?). — Търново въ мергелитѣ около Срутена канара.

33. *Hydnophora aff. Styriaca* Edw. et Haime. — Стѣната при Габрово.

34. *Hydnophora aff. Férryi* Edw. et. Haime. — Стѣната при Габрово.

35. *Astraea Venelinovi* Vank. — Стѣната при Габрово.

36. *Astraea* sp. — Стѣната при Габрово.

37. *Heliastraea* sp. — Къмъ Долня-Бешивица.

38. *Prionastraea* sp. (n. sp.?). — Въ мергелитѣ подъ Лѣсковския манастиръ.

39. *Latimeandra aff. Agaricites* Reuss. — Стѣната при Габрово.

40. *Latimeandra* n. sp. *(aff. Latim. rustica* E. de From.). — Въ мергелитѣ подъ Лѣсковския манастиръ.

41. *Latimeandra* sp. — Къмъ Долня-Бешивица; Ловечъ; Стѣната при Габрово.

42. *Cladocora* sp. — Стѣната при Габрово.

43. *Pleurocoenia irregularis* Toula. — Между Арбанаси и Лѣсковецъ.

Digitized by Google

44. *Trochosmilia aff. inflata* Reuss. — Търново въ мергелитѣ около Срутена канара.

45. *Trochosmilia* sp. — Около Карашки колиби; между Бѣленци и Орѣшене.

46. *Placosmilia* sp. — Между Бѣленци и Орѣшене.

47. *Axosmilia (?) Bouéi* Toula. — Между Бѣленци и Орѣшене.

48. *Lophosmilia (?)* sp. — Въ мергелитѣ подъ Лѣсковския манастиръ.

49. *Eugyra interrupta* E. de From. — Между Лакавица и Калугерово (Орханийско).

50. *Eugyra aff. interupta* E. de From.— Стѣната при Габрово.

51. *Eugyra* sp. (*aff. Eug. neocomiensis* E. de From). — Въ мергелитѣ подъ Лѣсковския манастиръ.

52. *Dendrogyra radiata* E. de From. — Между Арбанаси и Лѣсковецъ.

53. *Barysmillia* sp. — Между Бѣленци и Орѣшене.

54. *Stylosmilia aff. neocomiensis* E. de From. — Въ околноститѣ на Търново.

55. *Platysmilia Kozirogensis* Toula. — Стѣната при Габрово.

56. *Cryptocoenia ramosa* Toula. — Около Лѣсковския манастиръ; Стѣната при Габрово.

57. *Cryptocoenia* sp. — Стѣната при Габрово.

58. *Placocoenia bulgarica* Toula. — Стѣната при Габрово.

59. *Placocoenia Kozirogensis* Toula. — Стѣната при Габрово.

60. *Placocoenia Kaulbarsi* Toula. — Стѣната при Габрово.

61. *Stylina* sp. — Между Бѣленци и Орѣшене.

62. *Holocystis tenuis* Toula. — Вратца.

63. *Pentacoenia aff. elegantula* d'Orb. — Между Лѣсковецъ и мънастиря.

64. *Phyllocoenia Zlatarskii* Toula. — Срутена канара и при Бояджийската чешма.

65. *Phyllocoenia neocomiensis* E. de. From. — Стѣната при Габрово.

66. *Columnastraea* sp. — Къмъ Долня-Бешивица.

67. *Astrocoenia Gabrovensis* Vank. — Стѣната при Габрово.

68. *Astrocoenia* sp. — Между Бѣленци и Орѣшене.

69. *Heterocoenia exigua* Mich. — Стѣната при Габрово.

70. *Turbinolia aff. subgranulata* Quenst. — Стѣната при Габрово.

Digitized by Google

Crinoidea:

71. *Pentacrinus neocomiensis* P. de Loriol. — Стѣната при Габрово.

Echinoidea:

72. *Cidaris pustulosa* A. Gras. — Търново въ Дервента.
73. *Cidaris pretiosa* Desor. — Вратца.
74. *Cidaris Lardyi* Desor. — Търново: на Картала, при Карагьозовата фабрика и въ мергелитѣ около Срутена канара; Хотница.
75. *Cidaris aff. Lardyi* Desor. — Между Лакавица и Калугерово; Търново при Карагьозовата фабрика.
76. *Cidaris muricata* Roem. — Хотница.
77. *Cidaris cornifera* Agass. — Търново въ мергелитѣ при Срутена канара.
78. *Cidaris* n. sp. *(aff. Cid. Barroisi* Cott.), Търново на Картала.
79. *Cidaris* sp. — Черепишки манастиръ.
80. *Rhabdocidaris Jauberti* Cotteau. — Търново при Ямата на Узунъ-чаиръ.
81. *Rhabdocidaris* n. sp. — Търново на Чанъ-тепе.
82. *Rhabdocidaris* sp. indet. — Търново въ мергелитѣ при Срутена канара.
83. *Peltastes stellulatus* Agassiz. — Крета на Искъра; Търново въ мергелитѣ при Срутена канара.
84. *Pseudocidaris (Hemicidaris)* clunifera (Agass.) P. de Loriol. — Вратца; между Бѣленци и Орѣшене; Сухиндолъ; Хотница; Търново на Картала, въ мергелитѣ при Срутена канара, Хисарскитѣ стръмнини къмъ Долня-Махала, на Шулнаря и пр.
85. *Pseudocidaris* sp. — Стѣната при Габрово.
86. *Goniopygus peltatus* Agass. — Хотница; Търново на Картала, при Карагьозовата фабрика, Хисарскитѣ стръмнини къмъ Долня-Махала и пр.
87. *Pseudodiadema Picteti* Desor. — Между Бѣленци и Орѣшене.
88. *Pseudodiadema aff. Bourgetti* Desor. — Търново на Картала.
89. *Codiopsis Jaccardi* Cotteau. — Търново въ Дервента.
90. *Codiopsis Lorini* Cotteau. — Търново на Картала.
91. *Codiopsis aff. Lorini* Cotteau — Търново въ Хисарскитѣ стръмнини къмъ Долня-Махала.

Digitized by Google

92. *Cyphosoma* sp. *(aff. Cyph. Loryi* A. Gras). — Търново на Картала.

93. *Cyphosoma* sp. — Хотница.

94. *Psammechinus Gillicroni* (Desor) Cotteau. — Вратца при казармитѣ.

95. *Psammechinus aff. Salevensis* P. de Loriol. — Търново около Срутена канара.

96. *Psammechinus aff. Hyselyi* Desor. — Хотница; Търново около Срутена канара.

97. *Holectypus macropygus* Desor. — Търново.

98. *Holectypus aff. macropygus* Desor. — Хотница.

99. *Discoidea decorata* Desor. — Търново на Картала.

100. *Pirina pygaea* (Agass.) Desor. — Търново на Картала, при Карагъозовата фабрика.

101. *Pyrina* sp. — Стѣната при Габрово.

102. *Pygaulus aff. Desmoulini* Agass. — Търново.

103. *Echinobrissus Olfersii* (Agass.) d'Orb. — Търново на Картала.

104. *Echinobrissus aff. Olfersii* (Agass.) d'Orb. — Около Черепишкия манастиръ.

105. *Toxaster aff. complanatus* altus Quenst. — Между Бѣленци и Орѣшене.

106. *Heteraster Couloni* (Agass). d'Orb. — Търново на Картала, въ Дервента, Турската махала, Карагъозовата фабрика, Чуката и пр.

107. *Heteraster aff. oblongus* (de Luc) d'Orb. — Търново на Картала, въ Дервента, въ турската махала, около Карагъозовата фабрика, Чуката и пр.

Vermes:

108. *Serpula filiformis* Sow. — Около Черепишкия манастиръ; между Бѣленци и Орѣшене; Стѣната при Габрово; Търново на Картала, около Срутена канара, турската махала, Каменецъ къмъ Арбанаси и пр.

109. *Serpula Pilatana* Meyer. — Крета.

110. *Serpula lophioda* Gldf. — Между Бѣленци и Орѣшене.

111. *Serpula cincta* Gldf. — Търново въ мергелитѣ около Срутена канара.

Digitized by Google

112. *Serpula antiquata* Sow. — Вратца; Търново на Картала.

113. *Serpula gordialis* Schloth. — Стѣната при Габрово.

114. *Serpula conformis* Gldf. — Стѣната при Габрово.

115. *Serpula* sp. *(aff. Serp. rotularia)*. — Търново при Ямата на Узунъ-чанръ.

116. *Serpula* n. sp. (два вида). — Търново въ мергелитѣ на турската махала и около Срутена канара.

117. *Serpula* sp. — Царибродъ; между Бѣленци и Орѣшене; въ мергелитѣ около Търново.

Bryozoa:

118. *Entalophora Salevensis* de Loriol. — Търново на Картала.

119. *Entalophora* sp. — Варана.

120. *Ceriopora subnodosa* Roem. sp. — Около Черепишкия мънастиръ.

121. *Ceriopora tuberosa* Mich. — Между Арбанаси и Лѣсковецъ.

122. *Ceriopora* sp. — Между Бѣленци и Орѣшене.

123. *Heteropora aff. diversipunctata* Quenst. — Между Бѣленци и Орѣшене.

124. *Reptomulticava micropora* Roem. sp. — Вратца; около Черпишкия манастиръ; къмъ Долня-Бешивица; между Бѣленци и Орѣшене и пр.

125. *Multicrescis Michelini* d'Orb. — Около Черепишкия манастиръ.

Brachiopoda:

126. *Rhynchonella lata* d'Orb. — Вратца; между Лакавица и Калугерово; между Бѣленци и Орѣшене; Търново на Картала; Стѣната при Габрово и пр.

127. *Rhynchonella aff. lata* d'Orb. — Вратца.

128. *Rhynchonella irregularis* Pictet. Враца; Креţа; Търново на Картала.

129. *Rhynchonella aff. irregularis* Pictet. — Царибродъ; Търново на Картала; Свищовъ.

130. *Rhynchonella Gillieroni* Pictet. — Търново на Картала.

131. *Rhynchonella depressa* d'Orb. — Между Бѣленци и Орѣшене, Търново на Картата.

132. *Rhynchonella multiformis* Roem. — Царибродъ.

133. *Rhynchonella aff. Desori* P. de Loriol. — Вратца.

Digitized by Google

134. *Rhynchonella* sp. — Царибродъ; Вратца; Ловечъ; Търново и пр.

135. *Terebratula Moutoniana* d'Orb. — Царибродъ; Хотница.

136. *Terebratula aff. Moutoniana* d'Orb. — Търново на Картала.

137. *Terebratula Dutemlpeana* d'Orb. — Търново на Картала.

138. *Terebratula sella* Sow. — Вратца; между Бѣленци и Орѣшене; Хотница.

139. *Terebratula Valdensis* P. de Loriol. — Хотница.

140. *Terebratula Salevensis* P. de Loriol. — Хотница.

141. *Terebratula aff. russilensis* P. de Loriol. — Царибродъ.

142. *Terebratula acuta* Quenst. — Царибродъ; Врабево; Търново на Картала, въ Дервента, около Карагъозовата фабрика Шулнаря, къмъ Долня-Махала и пр.

143. *Terebratula depressa* Quenst. — Стѣната при Габрово.

144. *Terebratula aff. alata* Neum. — Стѣната при Габрово.

145. *Terebratula suborbicularis* Quenst. — Стѣната при Габрово.

146. *Terebratula Balcanica* Vank. — Стѣната при Габрово.

147. *Terebratula Bončevi* Vank. — Стѣната при Габрово.

148. *Terebratula oblonga* Sow. — Между Бѣленци и Орѣшене.

149. *Terebratula biplicata* d'Orb. — Между Бѣленци и Орѣшене.

150. *Terebratula* n. sp. — Хотница.

151. *Terebratula* sp. — Вратца.

152. *Waldheimia faba* Sow. — Хотница.

153. *Waldheimia tamarindus* Sow. — Между Бѣленци и Орѣшене; Хотница; Търново на Картала, при Карагъозовата фабрика, къмъ Долня-Махала и пр.

154. *Waldheimia semistriata* Defr. — Търново на Картала, по стръмнинитѣ къмъ Долня-Махала.

155. *Waldheimia aff. Semistriata* Defr. — Хотница.

156. *Terebratulina* sp. — Хотница.

Bivalvae:

157. *Pterinella Petersi* Toula. — Между Бѣленци и Орѣшене.

158. *Pterinella aff. Pétersi* Toula. — Търново въ мергелитѣ около Срутена канара,

159. *Pterinella crassitesta* Toula. — Между Бѣленци и Орѣшене; Стѣната при Габрово; Търново въ мергелитѣ около Срутена канара.

160. *Avicula aff. Cornueliana* d'Orb. — Царибродъ.

Digitized by Google

161. *Pinna Robinaldina* d'Orb. — Врабево; Търново въ мергелитѣ около Срутена канара.

162. *Gervillia alpina* Pictet et Roux. — Търново въ мергелитѣ около Срутена канара.

163. *Gervillia anceps* Desh. — Надъ Ребаркото; около Романъ.

164. *Gervillia aff. anceps* Desh. — Стѣната при Габрово.

165. *Gervillia* sp. *(aff. Gerv. alaeformis* d'Orb.). — Надъ Ребарково; Хирево.

166. *Gervillia* sp. — Къмъ Долня-Бешивица.

167. *Perna bulgarica* Toula. — Търново въ мергелитѣ около Срутена канара; Стѣната при Габрово.

168. *Perna Aprilovi* Vank. — Стѣната при Габрово.

169. *Inoceramns* sp. — Сумеръ (Фердинандовско).

170. *Lima neocomiensis* d'Orb. — Търново на Картала.

171. *Lima longa* Roemer. — Търново на Картала и около Срутена канара.

172. *Lima Tombeckiana* d'Orb. — Около Черепишкия манастиръ; Свищовъ; Търново на Картала.

173. *Lima Royeriana* d'Orb. — Търново на Картала.

174. *Lima aff. Orbignyana* Math. — Търново около Срутена канара.

175. *Lima* n. sp. — Търново въ мергелитѣ при турскитѣ гробища.

176. *Lima* sp. — Стѣната при Габрово; Търново на Картала.

177. *Pecten Goldfussi* Desh. — Търново въ мергелитѣ подъ Турскитѣ гробища.

178. *Pecten Archiacianus* d'Orb. — Търново около Срутена канара.

179. *Pecten Carteroni* d'Orb. — Търново на Картала.

180. *Pecten Robinaldinus* d'Orb. — Търново около Срутена канара.

181. *Pecten aff. urgonensis* de Loriol. — Търново на Картала.

182. *Pecten Cotaldinus* d'Orb. — Къмъ Карашки колиби.

183. *Pecten aff. Cotaldinus* d'Orb. — Между Бѣленци и Орѣшене.

184. *Pecten Svischtovensis* Toula. — Свищовъ.

185. *Pecten aff. Dutemplei* d'Orb. — Свищовъ.

186. *Pecten aff. membranaceus* Nils. — Свищовъ.

187. *Pecten aff. laevis* Nils. — Трънчевица.

Digitized by Google

188. *Pecten* sp. — Вратца; Трънчевица; Хотница; Стѣната при Габрово.

189. *Janira quadricostata* d'Orb. — Трънчевица; Стѣната при Габрово.

190. *Janira atava* (Roemer) d'Orb. — Варана; Стѣната при Габрово; Търново около Срутена канара, въ мергелитѣ и ядкастия варовникъ при турскитѣ гробища, въ варовититѣ мергели на Картала, около Карагьозовата фабрика; измежду Арбанаси и Лѣсковецъ и пр.

191. *Hinnites Renevieri* Pictet et Camp. — Търново въ мергелитѣ около Срутена канара,

192. *Hinnites aff. urgonensis* Pictet et Camp. — Търново около Срутена канара.

193. *Hinnites aff. Leymerii* Desh. — Царибродъ.

194. *Hinnites* sp. — Стѣната при Габрово.

195. *Plicatula placunea* Lam. — Търново въ мергелитѣ около Срутена канара.

196. *Plicatula aff. placunea* Lam. — Варана.

197. *Spondylus* sp. *(aff. Sp. latus* Desh.*)*. — Хотница.

198. *Spondylus* n. sp. — Търново въ ядкастия варовикъ при Срутена канара.

199. *Spondylus* sp. — Стѣната при Габрово.

200. *Anomia aff. laevigata* Sow. — Свищовъ.

201. *Ostrea macroptera* Sow. — (O. rectangularis Roem.). — Вратца; Ловечъ; Търново въ варовика около Срутена канара, Картала, между Арбанаси и Лѣсковецъ.

202. *Ostrea Couloni* (Defr.) d'Orb. — Царибродъ; къмъ Долня-Бешивица; Врабево; Търново въ мергелитѣ на турската махала.

203. *Ostrea Vracaensis* Toula. — Вратца.

204. *Ostrea aff. minos* Coq. — Вратца; къмъ Долня-Бешивица.

205. *Ostrea Boussingaulti* d'Orb. — Царибродъ; между Бѣленци и Орѣшене.

206. *Ostrea aff. Boussingaulti* d'Orb. — Около Черепишкия манастиръ.

207. *Ostrea carinata* Lam. — Стѣната при Габрово.

208. *Ostrea Milletiana* d'Orb. — Между Бѣленци и Орѣшене.

209. *Ostrea Leymerii* Desh. — Около Романъ.

210. *Ostrea* sp. — Вратца; Крета; между Лакавица и Калугерово; между Хубавене и Чифлика; между Бѣленци и Орѣшене; Хотница; около Търново; Стѣната при Габрово и пр.

Digitized by Google

211. *Lithodomus oblongus* d'Orb. — Между Бѣленци и Орѣшене; Търново на Картала.

212. *Lithodomus avellana* d'Orb. — Търново въ Дервента.

213. *Nucula* sp. — Търново на Картала.

214. *Acra Gabrielis* (Leym.) d'Orb. *var. bulgarica* n. for. — Търново въ синкавитѣ мергели при турскитѣ гробища.

215. *Arca aff. Gabrielis* (Leym.) d'Orb. — Около Романъ.

216. *Arca* n. sp. — Търново въ мергелитѣ на Срутена канара.

217. *Arca* sp. — Стѣната при Габрово.

218. *Pectunculus* sp. — Търново въ синкавитѣ мергели около турската махала.

219. *Limopsis aff. complanata* d'Orb. — Между Бѣленци и Орѣшене.

220. *Trigonia ornata* d'Orb. — Около Романъ; Врабево; около р. Видима; Варана; Свищовъ; Търново въ мергелитѣ около Срутена канара.

221. *Trigonia crenulata* d'Orb. — Стѣната при Габрово.

222. *Trigonia caudata* Agass. — Стѣната при Габрово; надъ Ребарково.

223. *Trigonia longa* Agass. — Къмъ Карашки колиби; между Бѣленци и Орѣшене.

224 *Trigonia Vectiana* Lycett. — Надъ Ребарково.

225. *Trigonia nodosa* Sow. *var. Orbignyana* Lycett. — Около Романъ; Врабево.

226. *Trigonia nodosa* Sow. — Врабево; Хирево; Варана.

227. *Trigonia carinata* Agass. — Царибродъ; Врабево.

228. *Trigonia aff. scabra* Lam. — Трънчевица.

229. *Trigonia aff. spinosa* Park. — Трънчевица.

230. *Trigonia* sp. — Между Бѣленци и Орѣшене; Хирево; Стѣната при Габрово.

231. *Cardita aff. neocomiensis* d'Orb. — Търново въ мергелитѣ около Срутена канара.

232. *Cardita* sp. *(aff. C. tenuicosta* Sow.*)*. — Търново въ мергелитѣ около Срутена канара.

233. *Cardita* n. sp. — Търново въ мергелитѣ около Срутена канара.

234. *Cardita* sp. — Стѣната при Габрово.

Digitized by Google

235. *Astarte Tirnovana* Toula. — Търново въ мергелитѣ около Срутена канара.

236. *Astarte numismalis* d'Orb. — Вратца.

237. *Astarte disparilis* d'Orb. — Царибродъ.

238. *Astarte gigantea* Leym. — Царибродъ.

239. *Astarte Beaumontii* Leym. — Надъ — Ребарково.

240. *Astarte aff. substriata* Leym. Ребарково.

241. *Astarte* n. sp. — Търново въ мергелитѣ около Срутена канара.

242. *Astarte* n. sp. (два вида). — Около Романъ.

243. *Astarte* sp. — Около Романъ; прѣдъ Калугерово.

244. *Opis neocomiensis* d'Orb. — Търново въ мергелитѣ на турската махала.

245. *Opis* n. sp. — Търново въ мергелитѣ около Срутена канара.

246. *Crassatella aff. Robinaldina.* d'Orb. — Стѣната при Габрово.

247. *Ptychomya aff. neocomiensis* de Loriol. — Къмъ Горня-Бешивица.

248. *Ptychomya* n. sp. (два вида). — Търново въ мергелитѣ около турската махала и Срутена канара.

249. *Isocardia aff. Ebergensis* Weerth. — Стѣната при Габрово.

250. *Isocardia* sp. — Стѣната при Габрово.

251. *Requienia aff. ammonia* Gldf. — Вратца.

252. *Requienia aff. gryphoides* Math. — Вратца.

253. *Requienia Gorianovici* Vank. — Стѣната при Габрово.

254. *Requienia* sp. — Вратца; около Черепишкия манастиръ; Ловечъ; Сухиодолъ; Търново; Каменецъ при Арбанаси и пр.

255. *Toucasia* sp. — Около Черепишкия манастиръ.

256. *Matheronia Lovetschensis* Zlatars. sp. — Ловечъ; Търново; Каменецъ при Арбанаси.

257. *Matheronia Lovetschensis var. Drinovi* Zlatars. sp. — Ловечъ; Каменецъ при Арбанаси.

258. *Gyropleura* sp. n. — Стѣната при Габрово (Шошлеково ханче).

259. *Caprina* sp. — Стѣната при Габрово.

260. *Pachytraga (Sphaerulites) paradoxa* Pictet. — Арбанаси.

261. *Agria* sp. — Каменецъ при Арбанаси.

Digitized by Google

262. *Fimbria corrugata* (Sow.) Pictet et Camp. — Царибродъ; около Романъ; Сухиндолъ; Стѣната при Габрово; Търново въ варовика и мергелитѣ около Срутена канара.

263. *Fimbria cordiformis* d'Orb. — Стѣната при Габрово.

264. *Fimbria Uhligi* Vank. — Стѣната при Габрово.

265. *Lucina cf. Vibrayeana* d'Orb. — Къмъ Долня-Бешивица.

266. *Cardium impressum* Desh. — Около Романъ.

267. *Cardium Cattaldinum* d'Orb. — Търново въ мергелитѣ.

268 *Cardium aff. inornatum* d'Orb. — Търново въ мергелитѣ около турскитѣ гробища.

269. *Cyprina aff. rostrata* Fitton. — Между Лакавица и Калугерово.

270. *Venus* sp — Търново въ мергелитѣ на турската махала.

271. *Macromya Couloni* (Agass.) Pict. et Camp. — Търново на Картала.

272. *Panopaea neocomiensis* (Leym.) d'Orb.—Царибродъ; Търново около Срутена канара.

273. *Panopaea aff. neocomiensis* (Leym.) d'Orb. — Между Бѣленци и Орѣшенс.

274. *Panopaea plicata* (Sow.) Forbes. — Крета; къмъ Карашки колиби; Врабево.

275. *Pholadomya Pilari* Vank. — Стѣната при Габрово.

276. *Pholadomya Gillieroni* Pict. et Camp.—Търново въ мергелитѣ около Срутена канара.

277. *Pholadomya* sp. (*aff. Ph. Gillieroni* Pict. et Camp.) — Врабево.

278. *Neaera sabaudiana* Pict. et Camp. — Прѣдъ Калугерово. (Орханийско).

279. *Anatina Isteriana* Toula. Свищовъ.

280. *Anatina* sp. — Търново въ мергелитѣ на турскитѣ гробища.

281. *Corbula neocomiensis* d'Orb. (Corbula carinata d'Orb.). — Търново въ мергелитѣ около Срутена канара и въ турската махала.

282. *Corbula elegantula* d'Orb. — Търново въ мергелитѣ около Срутена канара и въ турската махала.

Gasteropoda:

283. *Pleurotomaria turbinoides* d'Orb. — Стѣната при Габрово.

284. *Pleurotomaria aff. Dupiniana* d'Orb. — Търново въ мергелитѣ около Срутена канара.

Digitized by Google

285. *Pleurotomaria aff. Pailleteana* d'Orb. — Стѣната при Габрово.

286. *Pleurotomaria aff. Favrina* de Loriol. — Търново въ мергелитѣ около Срутена канара.

287. *Pleurotomaria lima* d'Orb. — Търново въ мергелитѣ около Срутена канара.

288. *Pleurotomaria aff. truncata* Pictet et Camp. — Търново на Картала.

289. *Pleurotomaria* n. sp. — Търново въ мергелитѣ около Срутена канара и въ турскитѣ гробища.

290. *Pleurotomaria* sp. — Хотница; Стѣната при Габрово.

291. *Turbo Thurmani* Pictet et Camp. — Търново около Срутена-Канара.

292. *Turbo aff. Thurmani* Pictet et Camp. — Търново около Срутена-Канара.

293. *Turbo plicatilis* Desh. — Търново около Срутена канара и турскитѣ гробища.

294. *Turbo* sp. — Вратца; между Бѣленци и Орѣшене; Търново на Картала.

295. *Trochus Desori* Pictet et Camp. — Търново около Срутена канара и турскитѣ гробища.

296. *Trochus aff. Morteanensis* Pectet et Camp. — Търново на Картала.

297. *Trochus Zollikoferi* Pectet et Camp. — Търново въ мергелитѣ около Срутена канара.

298. *Neritopsis Robineausiana* d'Orb. — Търново около Срутена канара.

299. *Solarium* sp. — Търново въ Дервента.

300. *Purpuroidea* n. sp. — Между Арбанаси и Лѣсковецъ.

301. *Natica laevis* Weerth. — Търново на Картала, въ мергелитѣ около Срутена канара и турскитѣ гробища.

302. *Natica cfr. prolonga* Dech. — Стѣната при Габрово.

303. *Natica Javaschevi* Toula. — Стѣната при Габрово.

304. *Natica Ivaniliensis* Vank. — Стѣната при Габрово.

305. *Natica Mičkovciensis* Vank. — Стѣната при Габрово.

306. *Natica bulunoides* d'Orb. — Стѣната при Габрово.

307. *Natica* n. sp. — Търново отъ Срутена канара къмъ турскитѣ гробища.

308. *Natica* sp. — Надъ Ребарково.

Digitized by Google

309. *Scalaria canaliculata* d'Orb. — Търново въ мергелитѣ около Срутена канара.

310. *Scalaria* sp. — Търново въ мергелитѣ около Срутена канара.

311. *Tylostoma Rochatiana* (d'Orb.) Pictet et Camp. — Търново въ варовика около Срутена канара.

312. *Tylostoma Zlatarskii* Vank. — Стѣната при Габрово.

313. *Tylostoma Ioulai* Vank. — Стѣната при Габрово.

314. *Tylostoma aff. depressum* Pictet et Camp. — Търново на Картала.

315. *Tylostoma* sp. — Около Романъ; Стѣната при Габрово.

316. *Turritella Strossmayeri* Vank. — Стѣната при Габрово.

317. *Turritella aff. helvetica* Pictet et Camp. — Между Бѣленци и Орѣшене; къмъ Карашки колиби.

318. *Turritella* n. sp. — Търново въ мергелитѣ около Срутена канара.

319. *Turritella* sp. — Стѣната при Габрово.

320. *Pseudo-melania aff. Germani* Pictet et Camp. — Търново въ варовика около Срутена канара и къмъ Карагъозовата фабрика.

321. *Pseudo-melania* sp. — Търново на Картала и въ ядкастия варовикъ около Срутена канара.

322. *Eulima aff. melanoides* Desh. — Търново въ мергелитѣ около Срутена канара.

323. *Nerinea elavus H.* Coq. — Търново въ мергелитѣ около Срутена канара и турскитѣ гробища.

324. *Nerinea Renauxiana* d'Orb. — Ловечъ.

325. *Nerinea aff. Archimedi* d'Orb. — Стѣната при Габрово.

326. *Nerinea aff. Fleuriausa* d'Orb. — Стѣната при Габрово.

327. *Nerinea aff. Coquandiana* d'Orb. — Стѣната при Габрово.

328. *Nerinea Foetterlei* Toula. — Между Бѣленци и Орѣшене.

329. *Nerinea aff. palmata* Pictet et Camp. — Къмъ Карашки колиби; между Бѣленци и Орѣшене.

330. *Nerinea aff. aptiensis* Pictet et Camp. — Прѣдъ Калугерово (Орханийско).

331. *Nerinea aff. essertensis* Pictet et Camp. — Между Бѣленци и Орѣшене.

332. *Nerinea* n. sp. — Около Романъ; къмъ Карашки колиби.

333. *Nerinea* sp. — Надъ Ребарково; къмъ Долня-Бешивица между Бѣленци и Орѣшене; Ловечъ; Сухиндолъ; Стѣната при Габрово; Търново въ мергелитѣ около Срутена канара.

Digitized by Google

334. *Cerithium neocomiense* d'Orb. — Търново въ мергелитѣ около Срутена канара и турската махала.

335. *Cerithium aff. Forbesianum* d'Orb. — Вратца.

336. *Cerithium aff. peregrinorsum* d'Orb. — Между Бѣленци и Орѣшене.

337. *Cerithium* n. sp. (два вида). — Търново въ мергелитѣ около Срутена канара.

338. *Cerithium* sp. — Около Романъ; Търново въ мергелитѣ около Срутена канара.

339. *Aporrhais aff. marginata* Sow. — Търново на Картала.

340. *Aporrhais* sp. — Търново на Картала, около Карагьозовата фабрика, около Срутена канара.

341. *Pterocera* sp. *(aff. Pt. Moreausiana* d'Orb.*)*. — Търново въ мергелитѣ около Срутена канара.

342. *Pterocera* sp. n. (?) — Търново къ синкавитѣ мергели около турскитѣ гробища.

343. *Pterocera* sp. — Стѣната при Габрово.

344. *Psudocassis helveticus* Pectet et Camp. — Търново на Картала.

345. *Actaeonina icaunensis* Cotteau. — Търново въ мергелитѣ около Срутена канара.

346. *Actaeonella* sp. — Стѣната при Габрово.

347. *Actaeon albensis* d'Orb. — Търново въ мергелитѣ около Срутена канара.

348. *Actaeon marullensis* d'Orb. — Търново въ мергелитѣ около Срутена канара.

349. *Actaen* sp. *(aff. Act. astieriana* d'Orb. — Около Романъ.

350. *Avellana* n. sp. — Търново въ мергелитѣ около турскитѣ гробища.

351. *Bulla* sp. (?) — Търново въ мергелния капротински варовикъ.

Cephalopoda:

352. *Nautilus plicatus* (Sow.) Fitt. (= N. Requienianus d'Orb.). — Царибродъ; Търново при руския памтеникъ.

353. *Nautilus aff. pseudo-elegans* d'Orb. — Търново на Картала.

354. *Nautilus aff. Neckerianus* Pictet. — Лукавица; Търново въ мергелитѣ около Срутена канара.

355. *Phylloceras Rouyanum* d'Orb. — Свищовъ.

Digitized by Google

356. *Phylloceras aff. Thetys* d'Orb. — Крета.
357. *Costidiscus* sp. — Варана.
358. *Lytoceras subfimbriatum* d'Orb. — Лѣтница (Царибродско).
359. *Lytoceras aff. strangulatum* d'Orb. — Свищовъ.
360. *Hamites aff. Raulinianus* d'Orb. — Свищовъ.
361. *Ptychoceras aff. laeve* Math. — Свищовъ.
262. *Haploceras aff. latidorsatum* Mich. sp. — Свищовъ.
263. *Haploceras* sp. — Свищовъ.
264. *Desmoceras psilotatum* Uhl. — Между Бѣлимелъ и Митровица (Фердинадовско).
365. *Desmoceras Charrierianus* d'Orb. — Свищовъ.
366. *Desmoceras aff. difficile* d'Orb. — Въ синкавитѣ мергели около Севлиево.
367. *Holcodiscus aff. Caillaudianus* d'Orb. — Свищовъ.
368. *Hoplites aff. Deshayesi* Leym. — Свищовъ.
369. *Hoplites* sp. — Свищовъ.
370. *Acanthoceras* sp. n. — Свищовъ.
371. *Crioceras* или *Ancylloceras* sp. — Варана.
372. *Ancylloceras Tabarelli* Ast. — Търново въ ядкастия варовикъ при турскитѣ гробища.
373. *Ancylloceras* sp. n. — Около Романъ.
374. *Belemnites (Hibolites) minaret* Rasp. — Варана; Хотница; Търново около Срутена-Канара.
375. *Belemnites (Hibolites) pistilliformis* Blainv. — Царибродъ;
376. *Belemnites (Hibolites) Beskidensis* Uhl. — Хотница.
377. *Belemnites (Hibolites)* sp. Царибродъ; Търново въ мергелитѣ около турскитѣ гробища.
378. *Belemnites (Pseudobelus) bipartitus* (Catullo) Blainv. — Хотница.
379. *Belemnites (Duvalia) Grasi* Duv. — Варана; около базалтната могила Иеланджикъ.
380. *Belemnites (Duvalia) Orbignyanus* Duval. — Jouve. — Близу солення изворъ въ Тузлука (кесаровска околия).

Crustacea:

381. *Homarus* sp. *(aff. Hom. Latreillii* Rob.-Desveidy.). — Хотница.

Digitized by Google

La série éocrétacée ou le crétacé inférieur en Bulgarie.

(Avec un profil géologique).

Par **Georges N. Zlatarski.**

La série éoctétacée en Bulgarie appartient à la province méditerranéenne. Suivant des donnés non seulement lithologiques, mais aussi paléontologiques on peut distinguer deux facies bien distincts: l'un est pélagique, formé dans des eaux assez profondes, loin des côtes et dont les dépôts puissants sont des marnocalcaires et des marnes, avec une faune vaseuse à Céphalopodes bien déterminés; l'autre au contraire est côtière, littorale ou sublittorale portant les caractères de facies néritique ou de flysch; les sédiments de celui-ci sont gréseux et sont en alternance avec des marnes et argiles schisteuses qui contiennent de récifs de Polypiers, des Echinides, des Brachiopodes, des Lamellibranches surtout des Chamacés et des Gasteropodes.

Les longues études, et les riches matériaux faunistiques, ramassés dans la série infracrétacée de Bulgarie ont conduit M. Zlatarski de distinguer: le Néocomien et la Barrémien. Il subdivise ces étages ainsi:

I. Néocomien
- a) Sous étage Valanginien.
- b) Sous étage Hauterivien.

II. Barrémien
- a) type alpin
  1. facies vaseux.
  2. facies coralligène ou zoogène à Chamacés.
- b) type jurassique
  1. facies néritique.
  2. facies coralligène ou zoogène à Chamacés.

Le Néocomien qui se distingue par une transgression marine, occupant une surface assez étendue dans la Principauté, est disposé sur le Tithonique et en général sur des assises Jurassiques, sur des calcaires dolomitiques et grès rouges Triasiques, sur des argiloschistes paléozoiques etc. Il est constitué par des marnes calcaires et des

Digitized by Google

calcaires marneux, par des marnes sableuses et des grès dont la plupart bien plissés.

Après une description assez détaillée des caractères lithologiques, l'auteur passe dans la subdivision de cette étage. Dans le Valanginien sont cités des formes typiques comme: *Phylloceras semisulcatum* d'Orb., *Lytoceras Honnoratianum* d'Orb., *Lytoceras aff. quadrisulcatum* d'Orb, *Hoplites neocomiensis* d'Orb., *Hoplites aff. pexiptychus* Uhl., *Hoplites (Neocomites) aff. ambligonius* Neum. Uhl., *Hoplites Malbosi* Pictet, *Hoplites (Berriasella) aff. privasensis* Pictet, *Hoplites (Acanthodiscus aff. Michaelis* Uhl., *Hoplites (Acanthodiscus)* sp. indet., *Hoplites teschenensis* Uhl. (La plupart da ces formes sont déterminées par M-r le Prof. V. Uhlig à Vienne).

Entre les nombreuses espèces de l'Hauterivien on peut nommer sur la première ligne: *Lytoceras subfimbriatum* d'Orb., *Hoploceras Grasianum* d'Orb., *Holcostephanus astierianus* d'Orb., *Holcostephanus Jeannoti* d'Orb., *Holcostephanus didichotomus* Leym., *Halcodiscus incertus* d'Orb, *Hoplites cryptoceras* d'Orb., *Hopliles Leopoldinus* d'Orb., *Hoplites spiniger* v. Koenen, *Crioceras Duvali* Lév., *Croceros angulicostatum* d'Orb., *Crioceras aff. Villiersianum* d'Orb., *Duvalia dilatata* Blainv. etc. etc.

Le Néecomien occupe une grande surface surtout dans la Bulgarie du Nord; ses limites détaillées sont bien exposées dans cette étude et les descriptions locales typiques de cette étage sont suivies par une liste détaillee des fossiles ramassés dans le Néocomien bulgare.

Dans l'étage Barrémien, qui suit en concordance le Néocomien il décrit premièrement le facies vaseux du type alpin, qui est tout à fait identique au Barrémien en Provence. Les assises sont principalement des calcaires blanchâtres et grisâtres plus ou moins argileux, marneux. D'après la riche faune existante dans ces assises puissantes on distingue en Bulgarie deux horizons fossilifères. Dans l'inférieur on trouve souvent: *Nautilus neocomiensis* d'Orb., *Desmoceras difficile* d'Orb., *Holcodiscus incertus* d'Orb., *Holcodiscus Caillaudi* d'Orb., *Holcodiscus aff. Perezi* d'Orb., *Holcodiscus Gastaldi* d'Orb, *Holcodiscus astieriformis* Sayn, *Holcodiscus aff. Geronimae* Herm., *Pulchellia aff. Lindigi* Karst., *Crioceras dissimile* d'Orb., *Crioceras Emerici* d'Orb., *Crioceras barremiense* Kil., *Crioceras Suessi* Toula; et dans l'horizon supérieur: *Nautilus plicatus* Fitt, *Costidiscus recticostatus* d'Orb., *Macroscaphites aff. Ivanii* Puzos., *Heteroceras Astieri* d'Orb., *Haploceres aff. Melchioris* Titze, *Desmoceras Charrieri* d'Orb., *Ancyloceras*

Digitized by Google

Hoheneggeri Uhl., *Ancyloceras aff. hammatoptychum* Uhl., *Ancylloceras Razgradi* Toula, *Hibolites minaret* Rasp., *Hibolites beskidensis* Uhl.

Le facies coralligène à Chamacés forme un complex entier des calcaires blanchâtres à cassure conchoïdale et des calcaires blancs poreux, trés tendres, surtout oolitiques à Orbitolines, Polypiers, Requienia, Toucasia, Monopleura, Ichthyosarcolites et autres, qui affleurent sur des grandes étendus en plusieurs endroits dans les vallées a l'est de la rivière Jantra vers Dobroudja. La plupart de ces calcaires barrémiens sont recouverts par de löss Pleistocène et par des assises Pontiques qui s'ouvrent vers Toutrakan et Silistra. Le calcaire zoogène se distingue par une riche faune, entre laquelle on peut citer: *Orbitolina conoidea* A. Gras, *Orbitolina discoidea* A. Gras, *Calamophora aff. hexagonalis* Leym., *Pseudocidaris clunifera* Ag. sp., *Janira aff. atava* Roem., *Exogyra plicata* Gldf., *Trigonia Daedalaea* Gldf. sp., *Requienia ammonia* Gldf. sp., *Requienia Renevieri* Paq., *Requienia Lonsdalii* d'Orb., *Toucasia carinata* Math. sp., *Matheronia Zlatarskii* Paq., *Monopleura trilobata* d'Orb. *Monopleura varians* Math. sp., *Caprotina striata* d'Orb., *Ichthyosarcolites* n. sp, *Isocardia Istriana* Toula, *Venus vendoperana* Leym. sp., *Panopaea neocomiensis* Leym. sp., *Natica aff. praelonga* Desh., *Nerinea Coquandana* d'Orb., *Nerinea Traversensis* Pict. et Camp, *Cerithium Michaillense* Pict. et. Camp., *Ancyloceras aff. Hoheneggeri* Uhl. etc.

Le type jurassique du Barrémien est surtout développé dans la Bulgarie du Nord. Il est représenté par un facies néritique ou arénacé portant les caracterès du flysch. Les grès entrant dans la composition de ce tarrain forment des bancs épais, séparés par des assises argileuses et marneuses; leur faune est celle du Barrémien supérieur.

Dans ce type de l'Urgonien inférieur on distingue aussi des formations récifales et des couches interrécifales, bien étendues de d'ouest à l'est. Elles sont remarquables par leur richesse en Polypiers, Echiniles, Brachiopodes, Bivalves et autres, qui sont exposés avec les premier dans une très longue liste à la fin de ce mémoire.

On peut voir l'étendu de la série éocrétacée en Bulgarie, avec les types alpin et jurassique du Barrémien, ainsi que leur facies vaseux et néritique dans les 8 feuilles parues de la Carte géologique de Bulgarie, que M-r G. Zlatarski publie depuis trois années à l'échelle de 1:300,000.

Digitized by Google

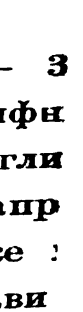

[illegible], нѣкоѣ отъ българия. — [illegible]
ство въ Русе. Годинѣ I, бр. 12. 1902.

Digitized by Google

Hoheneggeri Uhl., *Ancyloceras aff. hammatoptychum* Uhl., *Ancyllceras Razgradi* Toula, *Hibolites minaret* Rasp., *Hibolites beskidensis* Uhl. La facies caballinòne à Chamacés forme un complex entier des

Digitized by Google

Приносъ за изучване на чернодробнитѣ мъхове (Hepaticae) въ България.

Отъ Ст. Петковъ.

Contribution à l'étude des Hépatiques de Bulagrie.

Par St. Petkoff.

Относително висшитѣ мъхове на България има вече извѣстни близу 100 вида, публикувани отъ уважаемия професоръ Dr J. Velenovský[1]) въ деветия му приносъ къмъ българската флора; а нѣколко други, ведно съ Кладенчевия мъхъ (Marchantia polymorpha L) и Madotheca platyphylla Dum., сж отбѣлѣзани отъ учителя при Русенската мжжка гимназия В. Ковачевъ въ годишния отчетъ на тамошното Природоизпитателно дружество.[2]) Освѣнъ отбѣлѣзанитѣ два вида мъхове, до колкото ни е извѣстно, нито въ нашата, нито въ чуждата ботанична литература се срѣща нѣщо печатано по българскитѣ чернодробни мъхове.

Отъ това, що сме наблюдавали при изучването на водораслитѣ и при екскурзиитѣ си изобщо по разнитѣ страни на България още отъ 1897 г. насамъ, можемъ горѣ-долу да сждимъ, че чернодробнитѣ мъхове ще да сж застжпени и у насъ обилно и при обширно разпространение.

Съ настоещия си пръвъ и малъкъ приносъ къмъ чернодробнитѣ мъхове на България и съ подробното изложение на съотвѣтнитѣ имъ находища искаме само да обърнемъ внимание и къмъ тая интересна група на мъховетѣ у насъ.

---

[1]) *J. Velenovský* (Prag), Neunter Nachtrag zur Flora von Bulgarien. — Österr. bot. Zeitschrift, 1902, № 3, S. 115—121.

[2]) *В. Ковачевъ*, Мъхове отъ България. — Год. отч. на бълг. Природоизп. дружество въ Русе. Година I, стр. 12. 1902.

Digitized by Google

Материялитѣ, що влизатъ въ настоещия приносъ, сме събирали по разни мѣста на България и главно по високитѣ планински и подпланински мѣста на Стара-планина, сѣвернитѣ, с.-източнитѣ и източнитѣ части на Рило-Родопския масивъ и сѣвернитѣ, с.-източнитѣ и с.-западнитѣ склонове на Витоша. Материялитѣ отъ чучурчетата край пѫтя за Бузлуджа по влажнитѣ мѣста на Куруджа и по скалитѣ между малкия и голѣмия Узанъ (по Габровския балканъ), както и ония въ Орѣшака при Троянския манастиръ сѫ събирани отъ бившия асистенъ Ив. Нейчевъ. Материялитѣ за други находища сѫ събирани въ разни врѣмена отъ студенти; тъй, ония по Боянския водопадъ на Витоша отъ Д. Бакаловъ, ония по влажнитѣ мѣста подъ връха Комъ (западна Стара-планина) отъ Ал. Дрѣновски. А найважнитѣ материяли за първоткриването на R. major S. O. Lindb. на Балканския полуостровъ сѫ открити за пръвъ пѫть отъ Н. Арнаудовъ край Драгалевската рѣка подъ с. Драгалевци. Най-послѣ, материялитѣ досежно Chomiocarpon quadratus (Scop.) S. O. Lindb. ми се доставиха отъ нѣколко студенти, които при една екскурзия ги открили въ околностьта на Бачковския мънастиръ. Както ще може да се забѣлѣжи отъ отбѣлѣзанитѣ находища въ списъка на видоветѣ, чернодробнитѣ мъхове у насъ сѫ застѫпени дори по найнизкитѣ мѣста на Дунавското и Черноморско крайбрѣжие.

При изучването и опрѣдѣлянето на материялитѣ си служихме съ слѣднята литература:

Schiffner Y., Hepaticae (Lebermoose). — Die naturlichen Pflanzenfamilien in Engler und Prant, Lief. 91—92 и 112.

— — , Hepaticae europeae exsiccatae S. I—IV. 1901.

Husnot T., Hepaticolagia Gallica. 1875—1881.

Bernet Dr Henri, Catalogue des Hépatiques de Sud-Ouest de la Suisse et de la Haute-Savoie. 1888.

Видове изъ: *Flora exsiccata Austro-Hungarica и Dr C. Baenitz, Herbarium Europaeum.*

Cooke M. C., Handbook of British Hepaticae. London. 1894.

Іуришић Жив. І. Прилогъ познавану маховина у Србији — Отд. отпечатъкъ из. Споменика Српске Кралевски Академије, XXXV. Београд.

Abbé Boulay, Muscinées de la France, II partie Hépatiques. Paris, 1904 г.

Digitized by Google

Hepaticae — Чернодробни мъхове.

Ricciaceae.

Riccia L.

R. Bischoffii Hüb., Schiffner V. Hepaticae in Engler und Prantl Die naturlichen Pflanzenfamilien Lief. 91—92, S. 14, Fig. 4 B—C.

Развива се заедно съ други мъхове на малки полета до 8 с. м. въ диаметъръ или въ неправилни групи по натрупаната почва въ тѣснитѣ пукнатини на архаичнитѣ скали до водопада на Костенската баня. Май 1903 г.

Нашитѣ екземплари напълно се схождатъ съ отбѣлѣзанитѣ фигури на Bischoff както по общия хабитусъ, формата и величината на отдѣлнитѣ талуси, тъй и по структурата на послѣднитѣ. Колкото отъ голѣмитѣ талуси провѣрихме при напрѣченъ и надлъженъ разрѣзъ, се указаха съ ♀ размножителни органи. Малкитѣ, напротивъ сж съ ♂ размножителни органи. До колкото можахме да провѣримъ, тоя двудоменъ видъ до сега е билъ извѣстенъ за Франция, Алжиръ, Италия, Германия, Чехия и Унгария (гл. Boulay Hépatiques стр. 201).

Marchantiaceae.

Corsinia Raddi.

C. marchantioides Raddi, Schiffn l. c. L. 91—92, S. 20, Fig. 8 A—C.

Тоя единственъ и двудоменъ видъ е извънредно много разпространенъ у насъ. За пръвъ пжть го събрахме въ 1900 г. по влажни мѣста при Галата срѣщу Варна. Срѣща се обилно развитъ още по глинесто-пѣсъчливитѣ влажни скали надъ чешмата между Каварна и с. Татаръ-Суютчукъ, по влажнитѣ стѣни и камъни подъ удентѣ на воденицитѣ на много мѣста, придружаващъ често видоветѣ отъ рода Pellia. Екземпларитѣ, събирани край пжтя за Бузлуджа и подъ Комъ, се указаха всички стерилни (безплодни).

Reboulia Raddi.

R. hemisphaerica (L.) Raddi, Schiffn V. l. c., L. 91—92, S. 31, Fig. 16.

Digitized by Google

Безплодни екземплари отъ тоя единственъ и еднодоменъ видъ намѣрихме по скалисти влажни мѣста между Беглика и Ташъ-Боасъ както и при Чакмаклии въ Родопитѣ още прѣзъ юли на 1899 г. Екземплари съ репродуктивни органи въ обилность се срѣщатъ по архаичнитѣ скали надъ Костенската баня и по сѣнчеститѣ скални мѣста на Куруджа.

Conocephalus Neck.

C. conicus (L.) Dum.; *Fegatella conica* Corda, Husnot, Hepaticologia Gallica p. 81, pl. XII, fig. 139.

Обилни пролѣтни плодоносни и есенни безплодни екземплари се срѣщатъ по влажни засѣнени скалисти мѣста при Боянската рѣка подъ водопада; край Костенската рѣка подъ Костенската баня; по влажнитѣ скали на Бузлуджа, по скалитѣ, които дѣлятъ малкия и голѣмия Узанъ и по сѣнчеститѣ скални мѣста високо надъ Куруджа. Тоя двудоменъ видъ е особно много разпространенъ и характеренъ за влажни мѣста въ планинскитѣ и подпланинскитѣ лѣсове.

Chomiocarpon Corda.

Ch. quadratus (Scop.) S. O. Lindb., Schiffn V. l. c., L. 91—89, S. 36.

Обилно развитъ въ околностьта на Бачковския манастиръ прѣзъ пролѣтьта.

Намѣренитѣ прѣзъ тоя сезонъ екземплари сж напълно развити съ женски и мжжки репродуктивни органи. Растението е еднодомно. Събранъ отъ студента-естественикъ Ив. Янчевъ.

Marchantia (L.) Raddi.

M. polymorpha L., Schiffn V. l. c. L. 91—92, S. 37, Fig. 21 A—C.

Тоя най-обикновенъ двудоменъ видъ отъ чернодробнитѣ мъхове, извѣстенъ между народа подъ името „Кладенчовъ чернодробенъ мъхъ", е извънредно обиленъ и разпространенъ почти всжду по влажни и крайпоточни мѣста и особно по стѣнитѣ и дуваритѣ на засѣнени открити кладенци, откждѣто е получилъ и названието си. Тъй, екземплари, прѣдставляващи талуси или само съ пропагули, или само съ женски, или само съ мжжки репродуктивни органи имаме

Digitized by Google

отъ различни мѣста на западна България: Родопитѣ, Рила, Софийско, околностьта на Погановския манастиръ, дефилето на Искъра, въ околностьта на Врьшецъ и по Мургашкитѣ склонове, а сжщо тъй и на нѣколко мѣста по Габровския балканъ.

При една екскурзия въ Русе прѣзъ юни на 1902 г. намѣрихме само единъ екземпляръ по влажнитѣ мѣста на льосовитѣ стѣни надъ града, който по всичко и особно по извънредно малкитѣ си размѣри изглежда да е var. *minor* Bischoff (Husnot l. c. p. 79) отъ токо-що отбѣлѣзания видъ.

Jungermaniaceae anakrogynae.

Riccardia S. F. Gray.

R. najor S. O. Lindb., Schiffn V. Bemerkungen über Riccardia major S. O. Lindb., Osterr. bot. Zeitchrift. LVI № 5/6 1906, S. 169—176.

Талусъ многократно разклоненъ и развиващъ се върху гниещи органични вещества (клонки и листа) край Драгалевската рѣка надъ с. Драгалевци.

Подъ името *R. sinuata* (Dicks.) Trevis. бѣхме го изпратили ведно съ други видове за сравнение на австрийския хепатикологъ г. V. Schiffner, професоръ при Виенския университетъ. Нѣколко врѣме слѣдъ това въ отбѣлѣзанитѣ горѣ страници на австрийското ботаническо списание се явиха бѣлѣжкитѣ на г. Schiffner върху R. major, къмъ която отнася и нашитѣ екземпляри. — Понеже тоя видъ, който споредъ г. Schiffner прѣдставлява у насъ най-южното си находище и е новъ за Балканския полуостровъ, е много сходенъ съ R. sinuata, къмъ която нѣкои автори аслж го отнасятъ като синонимъ, намираме за полезно да прѣведемъ тукъ заключението отъ критичнитѣ бѣлѣжки на г. Schiffner-а.

Тъй на стр. 173 отъ отбѣлѣзаното списание той прави слѣдньото заключение: „убѣденъ съмъ, че *R. major* е най-близко сродна съ *R. sinuata,* обаче отъ тоя ми възгледъ не слѣдва, че токо-тъй той може да се отнесе като синонимъ къмъ *R. sinuata,* както това Boulay и Stephani (Spec. Hep. I, p. 258) правятъ; защото, както показахъ R. major е морфологично и ойкологично (биологично) добрѣ различима форма, която е придобила такава висока степень на соб-

Digitized by Google

ствена специфичность, че може да се отдѣли отъ R. sinuata. Съ това систаматичното мѣсто на това растение напълно се уяснява; и слѣдъ това е съвсѣмъ безразлично, дали да се счита като Species (отдѣленъ видъ) край R. sinuata или да ѝ се подпостави като подвидъ (Subspecies) или като вариететъ отъ послѣднята. Това ще се урегулира споредъ туй, какъ ще бѫде схванато отъ отдѣлнитѣ систематици нейното видово установяване".

Откриването на тоя рѣдъкъ двудоменъ видъ, който за сега е намѣренъ само по отбѣлѣзаното находище и при това въ съвсѣмъ малко количество, се дължи, както казахме въ увода, на студента-естественикъ Никола Арнаудовъ.

Metzgeria Raddi.

M. conjugata S. O. Lindb., Schiffn V. in Engler und Prantl., L. 91—92, S. 53, Fig. 30.

Въ обилность, заедно съ други мъхове, се срѣща по влажни скалисти или разрушени сѣнчести почвени мѣста край рѣката надъ Костенската баня особно късно прѣзъ есеньта.

Едни отъ екземпларитѣ на тоя двудоменъ видъ сѫ безплодни, други съ репродуктивни мѫжки и женски органи край нерва на долната страна на талуса. Въ сѫщность, по общата си форма и структура, освѣнъ по броя на хиалиннитѣ власинки до нѣкждѣ, тоя видъ почти не би могълъ да се различи отъ вида M. furcata. Единственият бѣлѣгъ на различие между тия два вида състои въ това, че първиятъ е двудоменъ, когато вториятъ бива винаги еднодоменъ.

M. furcata (L.) S. O. Lindb., Schiffn V. Hep. europ. exs. S. I, № 19.

Отъ тоя хубавъ еднодоменъ видъ типични екземплари сѫ застѫпени въ обилность като прѣдшествуещия видъ по засѣнени влажни мѣста, особно по дънеритѣ на грамаднитѣ буки надъ Костенската баня.

M. pubescens (Schrank) Raddi, Schiffn. l. c. S. I, № 20.

По влажна сѣнчеста архаична почва край рѣката надъ Костенската баня.

Нашитѣ екземплари сѫ сравнително много по-тѣсни отъ онія въ Шифнеровия хербаръ. При това, колкото отъ тѣхъ прѣгледахме, бѣха съ недоразвити ♀ органи.

Digitized by Google

Pellia Raddi.

P. epiphylla (L.) Dum., Schiffn V. l. c. L. 91—92, S. 56 и 57.

По влажнитѣ первази на единъ потокъ, кога се слиза по с.-източнитѣ склонове на Мургашъ; сѫщо и по южния прѣвалъ на Лозенския балканъ, кога се отива за Долни Пасарелъ. Еднодоменъ.

P. Fabroniana Radd., Boulay Héputiques p. 164; *P. calycina* (Tayl.) Nees, ad var *lorea* Nees, Bernet Catalogue des Hépatiques p. 113.

По обливащитѣ се съ вода стѣни и върбови корени подъ улея на воденицитѣ въ с. Костенецъ.

Тая форма прѣдставлява плоскъ талусъ, при едни екземплари съ ясноразличимъ, при други съ неясноразличимъ нервъ. Талусъ безплоденъ, който особно по краищата си е раздѣленъ на дребно и неправилно дихотомично.

Нашитѣ екземплари сѫ много сходни съ ония отъ f. transitoria Schffn. Hep. europ. eks. S. I. № 23; различаватъ се, обаче, отъ тѣхъ по това, че иматъ пó-широкъ талусъ, който по первазитѣ си е по-неправилно вълновиденъ и въ терминалнитѣ части неправилно дихотомично раздѣленъ.

Blasia L.

B. pusilla L., Schiffn V. Hep. in Engler und Prantl., L 91—92, s'. 43, Fig. A.

Въ обилность развитъ по засѣнена влажна сиенитна почва край Владайската рѣка надъ с. Владая прѣзъ есеньта. Октомври.

Растението, двудомно, прѣзъ тоя сезонъ и на това мѣсто бѣ съ бутилковидни образуватели на пропагули. Много хубави екземплари.

Jungermaniaceae akrogynae.

Aplosia Dum.

A. lanceolata (L. ?, Huds.) Schiffn. l. c. L. 91—92, S. 82. *Liochlena lanceolata* Nees, Husnot l. c. p. 50, pl. VIII, fig. 83.

По влажнитѣ или обливани съ вода дувари, стѣни или камъни подъ улеитѣ на воденицитѣ по рѣкитѣ на Костенския балканъ. Подъ единъ чучуръ до единъ мочуръ въ гората „Селски букъ" край горното течение на Тунджа надъ Калоферъ, по сѣнчеститѣ мѣста на Куруджа и др.

Тоя видъ и частно родътъ Aplosia у насъ е застѫпенъ вѣроятно отъ нѣколко различни форми, но пó-вечето отъ тия, които имаме на ржка, сѫ безплодни. Ето защо ние тукъ прѣдаваме находищата само

Digitized by Google

на ония екземплари, които напълно сж сходни и напълно отговарятъ на отбѣлѣзания типиченъ видъ.

Lophozia Dum.

L. quinquedentata (Huds.) Schiffn. l. c. L. 91—92, S. 84; Jungermania quinquedentata Phed., Husnot l. c. p. 41, pl. VII, fig. 67.

По влажнитѣ засѣнени скалисти мѣста заедно съ други чернодробни мъхове въ дефилето надъ Костенската баня. Развива се сжщо и по повръхнината на видоветѣ отъ рода Peltigera (лишай). Едни отъ екземпляритѣ сж съ по-разтлани други съ по-сгжстени листа; първитѣ съ 3-4 дѣлни листа, а вторитѣ съ тридѣлни листа като типичната форма.

Lophocolea Dum.

L. bidentata (L.) Dum.; Schiffn V. l. c. L. 91—92, S. 91; *L. bidentata* Nees, Husnot l. c. p. 51, pl. VIII. fig. 85.

По влажна засѣнена почва подъ дърветата въ дефилето надъ Костенската баня прѣзъ есеньта. Октомври.

Дѣловетѣ на листата варииратъ доста. Амфигастри двудѣлни, съ дѣлове повторно надѣлени или наржбени на външната страна. Върковетѣ на листнитѣ дѣлове често образуватъ чрѣзъ пжпкуване кжлбести вегетативни клѣтки.

Scapania Dum.

S. undulata (L.) N. ab. E.; Schiffn V. l. c. L. 112, S. 113; *S. undulala* Dum.; Husnot l. c. p. 20, pl. III, fig. 19.

По влажна засѣнена почва между скалитѣ край рѣката въ дефилето надъ Костенската баня.

Stephanina O. Kuntze.

St. complanata (L.) O. Kuntze, Schiffn V. l. c. L. 112, S. 113; Radula complanata Dum., Husnot l. c. p. 62, pl. IX, fig. 101.

По буковитѣ дънери подъ и надъ банята надъ с. Костенецъ и въ Орашака при Троянския мънастиръ.

— — var. *propagulifera* Hook., Husnot l. c. p. 62.

Тоя вариететъ се прѣдставлява отъ хубави екземплари, които образуватъ обилни пропагули по первазитѣ на листата си.

Заедно съ други мъхове по засѣнени скалисти мѣста край рѣката надъ с. Костенецъ. Октомври.

Digitized by Google

Madotheca Dum. (**Bellincinia** Raddi).

M. platyphylloidea Dum., Husnot l. c. p. 64, pl. IX, fig. 106.

Заедно съ Metzgeria furcata по кората на букацитѣ, край рѣката надъ Костенската баня. Октомври.

Нашитѣ екземплари много се схождатъ съ прѣдставената фигура въ Cooke-витѣ таблици (гл. P. Thuja Dicks, Cooke l. c. p. 63, pl. II, fig. 20).

M. Porella Nees, Husnot l. c. p. 64, pl. IX, fig. 107.

По скалитѣ и дънеритѣ на букитѣ подъ и надъ банята надъ с. Костенецъ. Октомври.

Eulejeunea Spruce.

E. sérpilifolia (Dicks.) Spruce, Schiffn V. l. c. L. 112, S. 122; *Lejeunea serpilifolia* Libert, Husnot l. c. p. 67, pl. X, fig. 113.

Заедно съ други мъхове по засѣнени скалисти мѣста край рѣката надъ Костенската баня. Октомври.

Frullania Raddi.

F. dilatata (L.) Dum., Husnot l. c. pl. X, fig. 16.

Заедно съ Metzgeria furcata по буковитѣ дънери подъ и надъ банята надъ с. Костенецъ. Тоя видъ по-слабо е застжпенъ отъ слѣдния подиръ него. Двудоменъ.

F. Tamarisci (L.) Dum., Husnot l. c. p. 69, pl. X, fig. 119.

Плоско и силно прилѣпнали по повръхнината на засѣненитѣ скали край рѣката въ дефилето надъ Костенската баня. Октомври. Двудоменъ.

Résumé. Cette petite contribution à l'étude des Hépatiques de Bulgarie, qui a pour but surtout la dispersion des espèces, comprend une liste de 25 éspèces dont 23 nouvelles pour notre flore bryologique en général. Les unes des espèces enumerées proviennent d'endroits bas, situés sur la rive du Danube ou de la mer Noire; d'autres, au contraire, se développent sur des habitats très hauts même jusqu'à une hauteur de 2200 m.

Digitized by Google

ВѢСТИ и ОЦѢНКИ.

Словеноболгарское дѣтоводство — Оглавление и авторство.

Отъ Н. И. Ванковъ.

Подъ линия на статията си „Неофитъ Хилендарски като книжовникъ — педагогъ", печатана въ кн. 7 и 8 на сп. „Училищенъ прѣгледъ" отъ 1900 год. направихъ бѣлѣжка, съ която изказахъ *само едно съмнѣние* — дали въобще Ем. Васкидовичъ е взималъ участие, като авторъ на „Словеноболгарское дѣтоводство". Ето тая бѣлѣжка: „Въ съставянето на Дѣтоводството, казватъ, че е взималъ участие и Ем. Васкидовичъ. Азъ не можахъ да намѣря I, V и VI части,[1]) но въ всички други книги Неофитъ никждѣ не говори за Васкидовича, нито името му даже споменува. Въ прѣдговора на III-та часть Неофитъ говори за мотивитѣ, които сж го подбутнали да издаде дѣтоводството и да го раздѣли на части. Ако наистина Ем. Васкидовичъ е сътрудничилъ на Неофита, нема̀ послѣдниятъ не щѣше да спомене това? Съмнѣнието ми въ сътрудничеството на Ем. Васкидовича се усилва и отъ самото оглавление на Дѣтоводството, въ което Неофитъ споменува като авторъ само себе си ..... Ако Неофитъ не споменува нищо за Ем. Васкидовича и въ другитѣ части, трѣба да изправимъ една грѣшка, считана за истина, именно, че автори на Дѣтоводството сж двамата — Неофитъ и Ем. Васкидовичъ". (стр. 586). Тия съмнѣния азъ не мотивирахъ повече, защото ограничената цѣль на моята статия не позволяваше да сторя това. Горниятъ цитатъ е прѣдизвикалъ г-на Ив. Д. Шишмановъ да направи нѣколко бѣлѣжки въ студията се „Единъ непознатъ трудъ на Неофита Бозвели", печатана въ Мсб. кн. XVIII. Въ подлинията на студията си (стр. 21. отдѣленъ отпечатъкъ)

[1]) Тогава азъ имахъ на ржка само II, III и IV часть, а днесъ — всичкитѣ части на Дѣтоводството.

Digitized by Google

той ни дава заглавието на II, III, IV и V (I и VI не е могълъ да види) книги на „Дѣтоводството". Въ никое заглавие на горнитѣ четири книги той не цитува и името на Васкидовича, като авторъ на „Дѣтоводството", защото това име *„не личи ни въ една отъ книгитѣ,* които ималъ възможность да прѣгледа". Въпрѣки факта, че „нито въ една отъ книгитѣ, които е ималъ възможность да прѣгледа" не личи името на Васкидовича, въпрѣки този фактъ, г-нъ Шишмановъ е увѣренъ, че авторитѣ на „Славеноболгарское дѣтоводство" сѫ двама — Неофитъ Бозвели и Ем. Васкидовичъ.

Послѣдното твърдение *той основава* на „твърдението на Венелина (Кифаловъ, 81), което *се основава* на едно писмено съобщение на Априлова". — „Архимандритъ Неофитъ Хилендарецъ, родомъ котленинъ, и Емануилъ Васкидовичъ, оучитель греческаго язика въ Свищовъ, напечатали са заедно: „Славяноболгарско дѣтоводство и пр." Той го подкрѣпя и съ бѣлѣжката „която намѣрилъ въ ржописния каталогъ на Неофита Рилски, сега въ редакцията на Мсб." — „шесточастното славеноболгарско дѣтоводство Неофутова и Васкидова, 6 тома. 30 гр." Съ „изричното твърдение" на Венелина и съ горнята бѣлѣжка на Неофита Рилски г-нъ Шишмановъ иска да обезсили изказаното отъ мене съмнѣние по авторството на „Дѣтоводството". Съмнѣнията си азъ основавахъ върху липсуването името на Еман. Васкидовича въ виденитѣ отъ мене тогава само II, III и IV книги, както и върху съдържанието на прѣдговора къмъ всичкитѣ книги, изложенъ въ кн. III на Дѣтоводството; и тъкмо за този прѣдговоръ и за тѣзи заглавия се отнасяха думитѣ ми: „ако наистина Ем. Васкидовичъ е сътрудничилъ на Неофита, нема послѣдниятъ не щѣше да спомене това?"

Не само г-нъ Шишмановъ е, който не се съмнѣва, дали въобще Ем. Васкидовичъ е взималъ равно участие съ Неофита въ съставянето на всички книги на „Дѣтоводството". И г-нъ А. Теодоровъ твърди сѫщото. „При свищовското училище работиха и други двама учители писатели: Неофитъ Петровъ Бозвели, архимандритъ Хилендарски, и Емануилъ Васкидовичъ, родомъ грькъ; заедно тѣ издадоха . . . . енциклопедията „Славеноболгарское дѣтоводство" (Крагуевацъ 1835) въ шесть части: Букварь, Разныя нравоученія, Грамматика, Аритметика, Географія и Прѣдручный послателникъ" (Бълг. литература. Пловдивъ. 1896 г. стр. 168). Обаче г-нъ А. Теодоровъ въ „второто, скѫсено и оправено издание" на Бълг. литература (1902 г. — стр. 94) иде да признае за авторъ на кн. V отъ „Дѣтоводството" само Неофита — „Бѣлѣжито описание на България

Digitized by Google

въ учебна География подаде архимандритъ Неофитъ Бозвели отъ Котель". Но все пакъ участието на Васкидовича зъ всички части на „Дѣтоводството" не се отрича — „то (кн. V) е часть отъ изработената отъ него и другаря му учитель Емануилъ Васкидовичъ отъ Мелинъ Школска енциклопедия „Словеноболгарское дѣтоводство". Г-нъ Д. Мариновъ въ своята „Българска литература" (стр. 192) прѣдава авторството на „Дѣтоводството" сѫщо тъй. Като изброява книжовнитѣ трудове на Ем. Васкидовича, г-нъ Мариновъ добавя, че освѣнъ тѣхъ „Васкидовичъ е билъ сътрудникъ на о. Неофита Бозвели, съ когото сѫ написали „Словеноболгарское дѣтоводство за малкитѣ дѣца". Първо г-нъ Мариновъ признава Васкидовича само като сътрудникъ, но изведнажъ той побърза да сподѣли по равно и на двамата участничеството имъ въ „Дѣтоводството". Въ „История на Българский народъ" и С. Н. Миларовъ безъ всѣко съмнѣние твърди, че „Неофитъ Бозвели на 1835 год. *заедно* съ Ем. Васкидовича съчинилъ бѣ *шесто-книжникъ*, т. е. шесть учебника . . . . ." (Пловдивъ 1885 год. стр. 146). И Венелинъ по съобщението на Априлова ни прѣдава заглавието на „Дѣтоводството" съ имената на двамата автори (прѣвода на Кифалова „заради возражденіе новой болгарской словесности", стр. 81). Сѫщитѣ автори за всички части на „Дѣтоводството" приема и Априловъ. Ето неговото съобщение въ „Денница новоболгарскаго образованія (Одеса 1841. стр. 29): „Славяноболгарско дѣтоводство собрано и сочинено на 6 части отъ архимандрита Неофита Хилиндарца и Ем. Васкидовича. 1835. Крагуевацъ".

Менѣ ми се падна случай да видя по два вида отъ шестѣхъ книги на „Дѣтоводството", разглеждането на които усили моето „съмнѣние". И азъ поставямъ въпроса, *какво въобще участие е взималъ Ем. Васкидовичъ въ енциклопедията — „Славеноболгарское дѣтоводство"*.

I.

Има още единъ въпросъ — какво е точното заглавие на всѣка книга отъ „енциклопедията".

Думитѣ „Славеноболгарское дѣтоводство за малкитѣ дѣца" г. Д. Мариновъ прибавя като начало и общо заглавие на всички (шестѣхъ) книги. Това „общо" заглавие липсва въ послѣднитѣ три книги. Г-нъ А. Теодоровъ въ двѣтѣ издания на Бълг. литература за „общо" заглавие на всички книги приписва думитѣ „Славеноболгарское дѣтоводство". Очевидно г-нъ Теодоровъ е правъ, ако

Digitized by Google

горното заглавие отнесемъ само къмъ I, II и III часть на „Дѣтоводството". Тѣзи съобщения, що ни сѫ дали Венелинъ и Априловъ за сѫщата обща часть, могатъ да се оправдаятъ съ фактъ, че съ горнитѣ думи се образува едно (по-общо) понятие, съ което искаме да обгърнемъ всички книги на „Дѣтоводството", вмѣсто да изброяваме по отдѣлно частнитѣ заглавия на всѣка книга. Таково съставено изкуствено име (и приписано за „общо" на всички книги) има своето основание въ фактъ, че всички книги имать една цѣль и едно прѣдназначение — да дадатъ завършено и разнообразно познание на първоначаленъ ученикъ. То има свое оправдание и въ фактъ, че първитѣ три книги, които носятъ общо заглавие „Славеноболгарское дѣтоводство", имать и думитѣ „сочиненно на шесть часть", и че послѣднитѣ три книги, макаръ и да нѣмать „общото" заглавие, но тѣ пазятъ номера на реда си — часть четвъртая, петая, шестая. Съ сѫщитѣ мотиви оправдаваме Миларова за името „щестокнижникъ", както и г-нъ А. Теодорова — за името „енциклопедия". Обаче, щомъ дойде въпросътъ до заглавията на „Дѣтоводството", изложени въ *„Български книгописи"*, тогава горнитѣ основания и оправдания си нѣматъ мѣстото. Тъкмо сѫщитѣ недостатъци има заглавието на „Дѣтоводството", вписано въ „Книгописа на Българската книжнина" отъ Иречека (Виена 1872 год.[1]) и „Българския книгописъ" отъ г-нъ А. Теодорова (София. 1893 год. Отпечатъкъ отъ Мсб. кн. IX). Г-нъ И. К. Иречекъ цитува заглавието на първата книга именно:

„Славеноболгарское дѣтоводство за малкитѣ дѣца. Напечатано съ одобреніемъ Его свѣтлости Княза Сербскаго Милоша Ѳеодоровича Обреновича, благословеніемъ же Преосвященнѣйшаго Сербіи митрополита Господина Петра. Собрянно отъ различни списатели и сочиненно на шесть части за шесть ученичніи чины: первомъ преведенно отъ еллиногреческаго діалекта на славено-болгарскаго и изданно отъ Неофѵта архімандрита Хілендарца, родомже Котлянца и Емануила Васкідовича, еллиногреческаго сищовскаго училища учителя. Въ Крагуевцѣ, у княжеско-сербской тѵпографіи. 1835" (слѣдватъ частнитѣ заглавия): „1. букварь; 2. разныя нравоученія; 3. граматика; 4. ариѳметика; 5. географія; 6. предручный послателникъ" (стр. 31). Първата грѣшка е тази — послѣднитѣ три части нѣматъ първата половина на тукъ цитуваното „общо" заглавие. Втората грѣшка е тази — има други книги II, III и VI части,

[1]) Притурка на Псп. (Бракаското издание).

Digitized by Google

които иматъ сѫщото заглавие съ извѣстно измѣнение: изпущане или прибавене. Третята грѣшка е тази — не сѫ посочени специалнитѣ заглавия на всѣка отдѣлна часть тъй, както тѣ сѫ. Въ тѣхъ е направено голѣмо опущение, съкращение. И г. Теодоровъ, който цитува Иречека, попада въ сѫщата грѣшка (Български книгописъ. Дѣлъ първи. София, 1893 г., стр. 48). Той, обаче, дава наотдѣлно пълното заглавие на часть V и съ това изглажда единъ недостатъкъ. Тази неточность и непълнота въ заглавието на „Дѣтоводството“ може да се обясни съ прѣдположението, че нито г. Иречекъ, нито г. Теодоровъ сѫ имали на ржка всички части, когато сѫ съставяли книгописитѣ си. Тази именно „сбутаница“ въ съобщенията за отдѣлнитѣ заглавия на „Дѣтоводството“ е затъмнявала въпроса за „авторството“; а точното и пълно установяване на тѣзи заглавия, ще ни проправи пѫть за освѣтление на сѫщия въпросъ.

Заглавието на часть първа. Ние ще вземемъ за основа заглавието на часть първа и съ него ще сравняваме заглавията на другитѣ книги. Безъ да цитуваме заглавието на първата часть, ние бихме могли да посочимъ на читателитѣ „Български книгописъ“ отъ г. Теодорова (стр. 48), но понеже тамъ не е прѣдаденъ точниятъ прѣписъ на специалното заглавие на часть I, затова ние цитуваме точно заглавието на часть първа тъй, както въ тази минута го гледаме прѣдъ очитѣ си.

Славенобо̀лгарское
дѣтово̀дство
за
мѧ̀лки тѣ дѣца̀
напечѧ̀тано съ о̑добрѐніемъ Е̑го̀ свѣтлости Кнѧ̀зѧ Сѐрбскаго
Мѝлоша Ѳеѡ̀доровича О̑брѐновича
Благословѐніемъ же прѣосвѧщѐннѣйшаго Сѐрбіи Митрополі̀та
Господи̑на Петра̀

Со̀бранно отъ разлѝчни списа̀тели, и̑ соуннѐнно на шѐсть ча̀сти, за шѐсть оучѐнѝчнїи чи̑нъі: первомъ преведѐно отъ е̑ллиногрѐческаго діа̀лекта, на славенобо̀лгарскаго, и̑ и̑зда̀но: отъ Неѡ̀фита а̑рхімандрі̀та Хілендарца, ро̀домже Ко̀тланца и̑ Е̑мманоу̑ила Каскідо̀вича, е̑ллиногрѐческаго сиѡ̀вскаго оучи̑лища оучи̑тела.

Часть пѐрвая

содержѧ̀щаѧ позна̀нїа бѹ̀квъі: сриці̀нїа слого̀въ: обучѐнїа добронра̀внъіхъ: вещте̑ственнъіхъ и̑мани̑тельникъ: все днѐвната дѣти̑нска молба̀.
Въ Крагѹевцѣ, оу̑ кнѧ̀жеско-сѐрбской типогра̀фіи 1835.

Digitized by Google

Забѣл. Ние споменавахме думитѣ „обща часть отъ заглавието на дѣтоводството“. И за напрѣдъ ще си служимъ съ термина „общо заглавие“ или „общата часть на заглавието“. Подъ този терминъ ние ще разбираме тази часть отъ заглавието — отъ началото до думата „*часть*“. Подъ термина „частно заглавие“ или „специалната часть отъ заглавието“ на отдѣлнитѣ книги, ние ще разбираме думитѣ отъ „часть...“ до „**Въ Кратовецъ**“.

Общото заглавие „Книгописътъ“ на г-нъ Теодорова и този на г-нъ Иречекъ прѣнасятъ върху всички части. Че това заглавие го нѣматъ всички части на „Дѣтоводството“, ще се види по-долу. Цитираното по-горѣ заглавие на „**Часть первая**“ прѣдставлява и друга разлика, сравнено съ това на г-нъ Теодорова и на г-нъ Иречекъ. Именно въ тѣхнитѣ заглавия липсва специалната часть. Друго, има двойни книжки отъ нѣкои части, които иматъ общото заглавие съ извѣстно измѣнение — допълнение и съкращение.

Заглавието на часть втора. Азъ намѣрихъ двѣ книги отъ тая часть, които само въ общото заглавие се различаватъ. Общото заглавие на едната е безъ разлика сѫщото, което има и часть първа. Другата книга се различава въ общото заглавие. Слѣдъ думитѣ „**съ одобрѣніемъ**“ въ нея сѫ прибавени думитѣ „**и иждівѣннемъ**“; слѣдъ думитѣ „**Ѳеодоровича Обрѣновича**“ прибавени сѫ думитѣ „**на дарь очаѩенїа Богарской юности**“; а най-важното е, че думитѣ „**и Емманоила Васкидовича, ѥллиногрѣческаго сщѡвскаго очителища очителя**“ липсватъ въ тази книга.[1]) Значи въ една книга отъ часть втора и Неофитъ и Васкидовичъ стоятъ, като съставители; а въ други книги на сѫщата часть фигурира за такъвъ само Неофитъ Хилендарски. Нито г-нъ Иречекъ, нито г-нъ Теодоровъ ще сѫ имали на ржка тѣзи книги, за да отбѣлѣжатъ въ книгописитѣ си разликата между книга I и II, както и разликата между двата вида часть втора. Тѣ трѣба да сѫ виждали само книга първа — тъй може да си обяснимъ, защо тѣ прѣписватъ общото заглавие на часть първа, като общо заглавие на всички части. Въ казанитѣ книгописи не е посочено специалното заглавие на книга втора. Ето го:

Часть втора

Содержащая извѣстїа за пать тѣхъ чествы, надлежателства на охожденїето съ разнїи лица, и обѣзателства. Есоповки басни. Нравоучи-

[1]) Това именно заглавие азъ считахъ прѣди като общо на всички части. Гл. молта статия „Неофитъ Хилендарски . . .“ въ „Уч. прѣгл.“ год. 1900, кн. 7 и 8, стр. 585 и слѣд. Сравни: „Единъ непознатъ трудъ . . .“ отъ Шишманова, отдѣленъ отпечатъкъ отъ Мсб. кн. XVIII, стр. 21.

Digitized by Google

телнїи повѣсти. Четїирите нѫждни наѹки всакомоу. Пать тѣхъ ползї на человѣчество: а Должностїте на всака фамїлїа въ крагѹевцѣ и пр. (както часть първа).

Заглавието на часть трета. Общото заглавие на тая часть не се различава отъ това на втората часть, слѣдователно не се различава и отъ това на първата часть. Обаче има втора книга трета часть, която въ общото оглавление показва такива измѣнения, каквито посочихме и за втората часть отъ „Дѣтоводството" т. е. има прибавка на думитѣ: „и нждївѣннемъ", „на даръ оучащейса Болгарской юности" и съ изоставяне името на Ем. Васкидовича. Слѣдъ общото слѣдва специалното заглавие.

Часть трѣтаа

Содержащаа и обѹчающаа извѣстїа славенноболгарской граматїки. Кратко художнословїе и кратко баснословїе на древнїйтѣ Еллинї въ крагѹевцѣ и пр.

Заглавието на часть четвърта. Общото заглавие на първитѣ три части захваща съ думитѣ: „Славеноболгарское дѣтоводство". Вмѣсто тѣхъ въ часть четвърта стоятъ думитѣ „Ариѳметїческое руководство". Вмѣсто думитѣ „за малкитѣ дѣца" — думитѣ „за наставленїе на болгарскитѣ юноши". Слѣдва общото заглавие, както въ втора и трета часть, до слѣдъ думитѣ „Господина Петра". Слѣднитѣ думи до думитѣ „и ѿзданно" сѫ изпустнати, слѣдъ което почватъ думитѣ: „первомъ же изданно отъ Неофѵта архімандрїта хілендарца родомъ же Котланца: часть четвертаа".

Ето пълното заглавие:

Арѳметїческое руководство
за
наставленїе на болгарскитѣ юноши.

Напечатано съ одобренїемъ и иждивенїемъ Его свѣтлости князя сербского Милоша Ѳедоровича Обреновича на даръ учащейса болгарской юности: благословенїемъ же просвещеннѣйшаго сербіи Митрополїта Господина Петра. Первомъ же изданно отъ Неофѵта архімандрїта Хілендарца родомъ же Котланца.

Часть четвертаа.

въ крагѹевцѣ и пр.

До като първитѣ три части сѫ печатани съ църковно-славѣнски букви, часть четвърта е печатана съ граждански букви. Въ книга IV

Digitized by Google

не се споменува, че тя е „сòбранна отъ различни списàтели“, че е „первомъ преведéна отъ еллиногреческого диалекта на славеноболгарски“. Освѣнъ това, което е и по-важно, въ четвърта часть липсва името на Васкидовича.

Заглавието на часть пета. И това заглавие, сравнено съ заглавието на часть първа, показва разлика: — отъ една страна то е съкратено, отъ друга — то е измѣнено. То захваща съ думитѣ: „Краткое политическое землеописание“ вмѣсто „Словеноболгарское дѣтоводство“. Слѣдватъ думитѣ „за обучение на българското младенчество“ вмѣсто „за наставление на българскитѣ юноши“ — думи, що има часть четвърта. Слѣдъ тѣхъ има картина, която ни прѣдставлява земния шаръ, глобусъ. Слѣдва оглавлението, що има въ часть четвърта съ разлика, че вмѣсто думитѣ „первомъ же изданно“ стоятъ думитѣ „ѝ изданно“. Ето пълното заглавие:

Кра̀ткое полити̑ческое Землеописаніе
за
о̀бучеміе на Бо̀лгарското Младѐнчество.
напечатано съ одобрѐніемъ ѝ и̑ждивѐніемъ Ѐго свѣтлости кнѧ̀за
Се̑рбскаго
Ми̑лоша Ѳеодоровича Ѡбренòвича,
на да̀ръ оучѧ̀щейсѧ Бо̀лгарской ю̑ности: Благословѐніемъ же преосвѧщѐннѣйшаго Се̑рбіи Митрополі̑та Господи̑на Петра̀.
ѝ и̑здано: отъ Неѡ̀фита а̑рхімандрі̑та Хілендàрца, родомъ же Ко̀тланца.

Часть пѧ̀таѧ.

къ крагѹ̀евцѣ и пр.

Въ своя книгописъ г-нъ Теодоровъ ни дава заглавието на часть пета и съ това иде да обори себе си, че всички части нѣматъ общо заглавие, нѣщо което се схваща отъ сѫщия книгописъ, въ който той прѣдава общото заглавие като принадлежеще на всички части. Въ тая книга се чете името само на Неофита. Въ второто издание на своята „Българска литература“ г-нъ Теодоровъ съ право разгледва „Землеописанието“ като трудъ само на Неофита. И г-нъ Шишмановъ въ „Единъ непознатъ трудъ...“ ни дава сѫщото горно заглавие на книга пета.

И на часть пета шрифтътъ е черковенъ.

Digitized by Google

Заглавието на часть шеста. На часть шеста се прѣдава само кратко заглавието. Венелинъ ни го прѣдава съ името „Писмовникъ". (Прѣводъ Кифаловъ, стр. 80), име, което е извлѣчено не отъ заглавието; а е понятие, което ни запознава съ съдържанието ѝ. Г-нъ Иречекъ (Книгописъ, стр. 31), г-нъ Теодоровъ (Книгописъ, стр. 48, Българска литература, I изд. стр. 168) и г-нъ Мариновъ (Б-ска литерат. стр. 192) ни прѣдаватъ названието ѝ съ думитѣ „Предручнъій послателникъ", име дѣйствително извлѣчено отъ оглавлението ѝ. Въпросътъ е другъ: въ книгописитѣ не е прѣдадено оглавлението ѝ. И двата книгописа отнасятъ общата часть отъ заглавието на първата книга и къмъ часть шеста; та и двата книгописа нѣматъ специалното заглавие. Нека забѣлѣжа, че и отъ часть шеста има двойни книжки, които въ оглавлението си показватъ разлика. Ние прѣдаваме точния и пълнъ прѣписъ на едната, отъ двойнитѣ (VI) книжки, въ сравнение съ която посочваме различието на другата двойна шеста книга.

Славенобо̀лгарскій предрѹчнъій послателникъ
за наставлѐніе на Болга̀рскитѣ ю̑ноши.
напечатано съ о̑добре́ніемъ Е̑го̀ свѣтлости кнѧ̀за Се́рбскаго
Ми́лоша Ѳео́доровича Обре́новича:
благословѐніемъ же преосвѧще́ннѣйшаго Се́рбіи Митрополі́та
Господи̑на Петра.
Со̀бранъ отъ разли́чни спи́сатели Е̑ллиногре̑ческаго діа̀лекта, пе́ркомъ преве̑денъ и сочине́нъ на славенобо̀лгарскаго, и̑ и̑зданъ: отъ Неофита а̑рхімандрі́та Хілендарца, ро̀домже котланца, и̑ Е̑мманѹила Васкі́довича еллиногре̑ческаго Сиѡ̀вскаго оучили́ща оучи́теля.

Ча́сть шеста̀.

Содержа́щая наставни́телнаго оуста́ва, пора́дочно подоба́телнаго примѣра, посла̀телнаго поученія, какъ всѧ́кіи споре́дъ причи́нъіте, лица́та и̑ о̑бласа́телства прилично да пи́сѹва.
Въ крагуевцѣ, оу̑ кнѧ́жеско-сербской типогра́фіи 1835.

Другата (отъ двойнитѣ) часть шеста има сѫщото заглавие безъ думитѣ „и̑ Емманѹила Васкидовича, е̑ллиногре̑ческаго Сиѡ̀вскаго оучили́ща оучи́теля" и съ прибавка на думитѣ „и̑ и̑ждиве́ніемъ", които сѫ вмѣстени слѣдъ „о̑добре́ніемъ". Слѣдъ думитѣ „Ѳео́доровича О̑бре́новича" прибавени сѫ сѫщо думитѣ „на да́ръ оуча́щейся бо́лгарской ю̑ности".

Digitized by Google

И тъй часть първа въ оглавлението има имената на Неофита и Васкидовича; часть втора, третя и шеста сж въ два вида, съ по различни заглавия всѣки видъ. Главната разлика между тѣхъ е, че въ едни отъ заглавията на II, III и VI части стоятъ имената на двамата, а въ други книги на сжщитѣ части има името само на Неофита. Четвърта и пета части носятъ за авторъ името само на Неофита. Намъ обръща внимание фактътъ, дѣто въ заглавието на една и сжща часть се явява ту само Неофитъ за авторъ, ту заедно съ Васкидовича. А такова различно заглавие на една и сжща книга иматъ II, III и VI части. Естествено е да се попитаме, съ книги отъ различни автори ли имаме работа? Съ книги отъ едни и сжщи автори, но отъ двѣ издания ли имаме работа? Или това е една грѣшка, разбира се печатна?

Двойнитѣ книжки нѣматъ различни автори. Въ това ни увѣрява съдържанието имъ. Всички статии, които има въ тази книга, която носи името само на Неофита, сжщитѣ статии, безъ никакво измѣнение въ съдържанието и формата имъ, се съдържатъ и въ тѣзи книги, които носятъ имената на Неофита и Васкидовича. Значи не може и да се мисли, че книга II, или III, или VI, има двама автора въ смисълъ на прѣработка или на различно съдържание. Значи, въпрѣки различието въ тѣхното оглавление, атворътъ (или авторитѣ) е единъ и сжщъ — може би самъ Неофитъ, може би и двамата, послѣ ще видимъ. Остава второто прѣдположение — двойнитѣ книги отъ II, III и VI части двѣ различни издания ли ни прѣдставляватъ? Едната книга да не бжде второ прѣпечатано издание? Бѣлѣжка за прѣпечатване нѣма на външнитѣ корици. Впрочемъ, че двойнитѣ книжки прѣдставляватъ едно-едничко и първично издание, въ това ние се увѣряваме отъ външното, форменото сравнение на двата екземпляра отъ II, III и VI части. Часть II въ двата си вида има по 70 стр., въ които се съдържа единъ и сжщъ материалъ; часть III — има по XIV + 68 стр. съ единъ и сжщъ материалъ; часть VI — по 66 стр. съ единъ и сжщъ материалъ. Въ двойнитѣ книги (освѣнъ заглавния листъ) нѣма измѣнение нито въ запетая даже. Разгърнемъ ли коя-да-е страница отъ тѣхъ, ще забѣлѣжимъ еднакво число редове, еднакво число букви въ всѣки съотвѣтствуещъ редъ, еднакви знаци, еднакви мисли. Ако имаме работа съ прѣпечатване, невъзможно е било да не стане нѣкое измѣнение поне въ числото на листоветѣ или редоветѣ — да се намалятъ или увеличатъ — или поне нѣкоя печатна грѣшка

Digitized by Google

да се не яви, или нѣкое измѣнение, каквото и да е — но всé-пакъ щѣхме да уловимъ поне единъ знакъ, който да ни науми за прѣпечатано издание. Нищо подобно нѣма. Значи двойнитѣ книги сѫ едно и сѫщо издание, първо. Остава разликата въ оглавленията. Едни отъ книжкитѣ на втората (сѫщо тъй и на третата, и шестата) часть за авторъ носятъ името само на Неофита, а други — и на двамата.

Като самостоятелни трудове на Неофита Хилендарски безъ споръ днесъ се признаватъ двѣтѣ редакции на „Мати Болгария“[1]) и „Краткая священная история и священний катихизисъ“ (Бѣлградъ 1835 год.) Всички други негови трудове — дума е за шестѣхъ части на „Дѣтоводството“ — приписватъ на двама автори, Неофиту и Васкидовичу. За да освѣтлимъ въпроса за авторството на „Дѣтоводството“, ние ще се обърнемъ къмъ неговия *езикъ* и *стилъ*. Ние ще сравнимъ езика и стила на познатитѣ безспорно Неофитови трудове съ „Дѣтоводството“. Между тѣхъ намираме пълно сходство. МБ и ЕМБС отъ една страна и шестѣ книги на „Дѣтоводството“ отъ друга иматъ единъ и сѫщъ рѣчникъ. Най-оригиналнитѣ думи изъ рѣчника му сѫ многосложни думи, образувани чрѣзъ изкуствена спойка (пр. султанонеугодно). Неофитъ означава ударението на всѣка дума. Частицитѣ *по* и *най*, съ които днесъ по аналитиченъ начинъ образуваме сравнителна и прѣвъзходна степень, у Неофита сѫ слѣти (прѣдпоставно) съ прилагателното (наймнóго, познаменѝтни и пр.). Това не е случайно. Това е принципъ, прокарванъ въ всичкитѣ му трудове. Аналогията между МБ, ЕМБС и „Дѣтоводството“ се простира и върху правописа, и върху начъртанието на буквитѣ. Напр. той употрѣбява старобългарското **у** (оу) за началото на думи, които захващатъ съ **у**, и такова оу краси съ титла (ударение). Съюза **и** и всѣко начало **и** той краси съ сѫщата титла (ѝма, óучи́лище). Неофитъ никога не употрѣбява **ъ** и **ѫ** въ срѣдата на думитѣ. Вмѣсто тѣхъ той пише **е** (держава) **а** и **я**. Съ една рѣчь една и сѫща е граматиката на МБ, ЕМБС и на шестѣхъ книги отъ „Дѣтоводството“. Съ други думи това лице, което е писало МБ и ЕМБС, това лице е писало и „Дѣтоводството“.[2]) Това лице е Неофитъ Бозвели.

---

[1]) Едната издадена отъ Б-ското книжовно дружество и печатана въ Браиляското ПСП. кн. IX, X, XI и XII; другата се печати отъ г-на Шишманова въ Мсб. кн. XVIII.

[2]) Г-нъ Шишмановъ е далъ добра характеристика на Неофитовия езикъ и стилъ. Цѣлата характеристика на езика и стила, що има ЕМБС, изцѣло се прилага къмъ

Digitized by Google

Ние трѣба да помиримъ слѣдньото противорѣчие: *езикътъ* и *стилътъ* ни казватъ, че авторътъ на „Дѣтоводството" е единъ — Неофитъ *Бозвели;* а оглавлението на *нѣкои* книги отъ „Дѣтоводството" ни говорятъ, че авторитѣ му сѫ двама — Неофитъ и Васкидовичъ. Както Неофитъ въ ЕМБС посочва, че „Дѣтоводството" е негово дѣло,[1]) за съучастничеството въ това „Дѣтоводство" посочва за себе си и самъ Васкидовичъ въ съчинението си „Прескорбное оправданіе" (1845). Въ началото на казаното съчинение Васкидовичъ се обръща къмъ „Любезната болгарска юность" съ думитѣ: „негли помните какъ и въ 1835: явихъ ся въ болгарскій хорізонтъ, съ едно *мало мое дѣлце* за болгарско народное просвѣщеніе". Васкидовичъ не ни е далъ свой трудъ прѣзъ 1835 год. Отъ тази дата ние не познаваме негово съчинение. И думитѣ „едно мало мое дѣлце" сигурно ще се отнасятъ за „Дѣтоводството". И този фактъ иде да посочи на сътрудничеството на Васкидовича. И ние признаваме това сътрудничество, ала ще покажемъ, какъ трѣба да се разбира то.

Казахме, че всички книги иматъ единъ и сѫщъ правописъ. За да се запази този правописъ еднакъвъ, трѣбва коригирането на книгитѣ да е извършено отъ едно лице. А понеже този правописъ е Неофитовъ, то и коригирането е извършено отъ него. Неофитъ, значи, ще е ходилъ въ Сърбия и ще е стоялъ тамъ прѣзъ врѣмето, отъ когато се е захванало и когато се е свършило печатането на шестѣхъ книги. И за печатането на книгитѣ е издѣйствувалъ помощь отъ сръбския краль. Вѣроятно тази помощь е издѣйствувана слѣдъ напечатването на първата книга, защото думитѣ „ѝ иждивеніемъ .... кнѧзѧ сѐрбского" не личатъ въ първата книга. За печатането на книгитѣ се е грижилъ само Неофитъ. Това е първото ограничение на Васкидовичовото сътрудничество.

Ние показахме, че цѣлого „Дѣтоводство", слѣдователно и часть V (Землеописанието) иматъ стила на Неофита. Има сходство и въ съдържанието на МБ и ЕМБС отъ една страна и книга пета на „Дѣтоводството" отъ друга.

Главната цѣль на *МБ,* както и тази на *ЕМБС,* е да посочи золумитѣ на гръцкитѣ духовници и да агитира между нашия народъ

„Дѣтоводството". За попълване на казаното тукъ и за уяснение ние посочваме на четцитѣ да прочетатъ „Единъ непознатъ трудъ на Неофита Бозвели" („Сборникъ за народни умотворения, наука и книжнина, кн. XVIII).

[1]) Гл. „Единъ непознатъ трудъ и пр." отд. отпеч. стр. 90 91 и 20—21.

Digitized by Google

да замѣни първото съ българско духовенство. Макаръ и различно да е съдържанието на тия двѣ книги отъ това на часть V, все пакъ ние можемъ да срѣщнемъ нѣкои мисли, които издаватъ, че авторътъ на *ЕМБС* е авторъ и на „Краткое политическое землеописание". Въ ЕМБС Неофитъ рисува, какъ се продава България, „както продаватъ добитъкъ на Орѣховския пазаръ". „гле́дай въ о̂рѣ́ховскіятъ паза́рь, ка́къ купу́ватъ, и̂ прода́ватъ джамбазъте ра́зны скотове́, и добытакъ . . . ." (ЕМБС. стр. 91), а въ часть V за Орѣховица той пише: „Ореховица по́близо до Те́рново — прочутно за торже́ственното си́, пре́зъ се́дмично, многона́родное сабирателно торжи́ще" (стр. 19).

Въ „Землеописанието", особено въ тази часть, въ която се описва България, се съобщава такъвъ материалъ, който може да се събере само отъ лични наблюдения. Въ печатаното до 1835 г. не може се намѣри този материалъ. Ето два-три примѣра: „Панагюрище и́ма кра́сна це́рква, и̂ безъ тѫрци. Копрівщица и́ма една́ пре́кра́сна цре́ква, и̂ о̂учи́лище: отъ това́ се́ло са благоро́днъти бо́лгари кои́то сѣда́тъ въ Адріанопо̀ль, и̂ о̂у Філіппопо́ль. Клісѫрата и̂ма е̂дна́ це́рква, и̂ е̂дно́ просто о̂учи́лище. — Со́поть, и̂ма е̂дна́ це́рква, и е̂ди́нъ монастырь — Калоферь, и̂ма 3 це́рквы, два́ же́нскіи монастыри: и̂ е̂ди́нъ до 4 ми́ла далѐко отъ селото, мѫжескіи монастырь — о̂у вси́тѣ тъ́ла селà са ра́ботатъ: ша́лакъ, чѫра́пы, гайта́ны наводосамопле́тни ча́ркове, и̂ ща́мбатса же́нскіи главопове́ски = и̂ жителити са все́ бо́лгари" (стр. 12-13) и т. н.

Подобни факти той дава и за други градове изъ България и Македония. При описанието на тия градове казало се е и за историческото минало на града, даватъ се археологични свѣдѣния, съобщаватъ се училищата, църквитѣ, занаятитѣ на гражданитѣ, описватъ се мѣстности и пр. Голѣма часть отъ материала може да бѫде събранъ само отъ лични наблюдения. Че дѣйствително Неофитъ е обикалялъ тия градове, това се вижда отъ една бѣлѣжка на стр. 15—16 въ „Землеописанието".

Слогътъ на тая бѣлѣжка издава своя авторъ — Неофитъ Бозвели. Тая бѣлѣжка говори, че Неофитъ обикалялъ България за да събира абонати на своитѣ книги прѣди отпечатването на послѣднитѣ. При тѣзи обиколки той ще се е запозналъ съ градоветѣ и селата, които тъй добрѣ описва въ „Землеописанието" си. И всѣкой, който прѣгледа послѣдното, ще се съгласи съ казаното

Digitized by Google

отъ г. Шишманова, че Неофитъ „не ще се е ограничавалъ въ своитѣ обиколки да събира само абонамента на учебницитѣ; това е явно отъ Географията му, която въ частьта, що се отнася до България, Тракия и Македония, се основава очевидно на лични наблюдения. Нѣма съмнѣние, че за да събере всички тия свѣдѣния, Неофитъ трѣба да е обикалялъ дълго врѣме България прѣди 1835 год.“.

Тукъ приведенитѣ доказателства говорятъ, че Неофитъ отъ лични наблюдения е събралъ най-голѣмата часть отъ материала, що се отнася до България, Тракия и Македония; а неговиятъ езикъ и стилъ доказватъ, че материалътъ въобще на цѣлото „Землеописание“ е събранъ и нареденъ отъ него самия.

Ние посочваме и друго важно доказателство — оглавлението. Въ послѣдньото стои името само на Неофита. Неофитъ е съставительтъ и издательтъ на часть V — „Изданно: отъ Неофѵта архімандріта Хілендарца, родомже Котлянца“. Вѣроятно е, че по-голѣмата часть отъ изложения материалъ въ кн. V е събранъ отъ лични наблюдения на Неофита. Тъй можемъ да си обяснимъ, защо въ оглавлението ѝ липсватъ думитѣ „собрано отъ различни списатели . . . .“. Неофитъ е самъ съставительтъ и издательтъ на кн. V. Стилътъ и езикътъ и на кн. IV е Неофитовъ. Като носочимъ на оглавлението на кн. IV, тамъ ще намѣримъ истинския съставитель и издатель, който доказва, че кн. IV е неговъ трудъ не само съ „езикъ и стилъ“, но и съ вписването на своето име, право, което има всѣки авторъ надъ литературния си трудъ. Ето тази часть отъ оглавлението: „первомъ же изданно отъ Неофѵта архімандріта хілендарца, родомъ же Котлянца“. Очевидно е, че въ казанитѣ двѣ книги Неофитъ е подписанъ самъ, защото е ималъ за това нравствено право, защото кн. IV и V сѫ неговъ самостоятеленъ трудъ. Втори пѫть ще ограничимъ сътрудничеството на Васкидовича, като ще кажемъ, че той не е далъ никаква помощь за кн. IV и V.

Като установявахме точнитѣ заглавия на „Дѣтоводството“, ние посочихме, какъ различно и колко погрѣшно се прѣдаватъ тѣ въ нашата литература. Ние посочихме два пѫтя за горнитѣ грѣшки. По единия пѫть грѣши този, който не е видѣлъ и разгледалъ всички части на „Дѣтоводството“; по другия пѫть грѣши този, който като е нѣмалъ възможность, да види „Дѣтоводството“, основава се на авторитета на Априлова. Впрочемъ и г. Теодоровъ, и г. Шишма-

Digitized by Google

новъ, и г. Мариновъ, и г. Иречекъ, и С. Миларовъ сж изпаднали въ грѣшка по двата горѣказани начина: основаватъ се на Априлова,[1]) а не се имали възможность, да прѣгледатъ всички книги. Азъ посочвамъ Априлова, защото по негово съобщение Венелинъ дава оглавлението на „Дѣтоводството", а цитирането на това съобщение отъ други наши писатели разпространява грѣшката. Ето защо ние ще се запремъ малко на Априловата личность, да покажемъ, доколко той е правъ, като посочва за авторъ на всички части отъ „Дѣтоводството" покрай Неофита и Васкидовича. Вѣроятно Априловъ не е виждалъ всички книги на „Дѣтоводството". Въ списъка на неговата библиотека, който списъкъ ни прѣдава Славейковъ въ описанието на „Габровското училище" (1866 год, стр. 87—97) отъ съчиненията на Неофитъ Хилендарски сж вписани само тия: „Краткая св. Исторія и св. Катихизисъ". Ч. I (1835) (тамъ стр. 87) и „Славянобългарско дѣтоводство". Часть I (1835) (тамъ стр. 88). На това може да се възрази, че е възможно да сж задържани другитѣ части отъ „Дѣтоводството", когато се е подарявала и прѣнасяла Априловата библиотека за Габровското училище. Обаче другъ фактъ иде да разпръсне това съмнѣние. Въ „Допълненіе къ книгѣ: Денница ново-болгарскаго образованія" (1842 г.), Априловъ, за да докаже 20-хилядното население на Габрово, привежда и свидѣтелството на „Краткая географія архимандрита Неофита, уроженца мѣстечка Котела и *Еммануила Васкидовича*(!)" (тамъ стр. 9). А книга V („Землеописанието") носи името само на Неофита. Очевидно е, че Априловъ е изпадналъ въ грѣшка, като се е водилъ по заглавието на първата книга. Въ сжщата грѣшка е изпадналъ и Неофитъ Рилски, като е приписалъ и на двамата авторството на всички части отъ „Дѣтоводството".[2]) Въ сжщата грѣшка изпадатъ и всички други, които цитуватъ тия съобщения и които нѣматъ случай да разгледатъ и шестѣхъ части въ всичкитѣ имъ измѣнения.

Обяснимо е, какъ заглавието на първата книга е заблудило мнозина. Въ „общата" часть на това заглавие стоятъ думитѣ „ѝ сочинéно на шéсть чáсти, за шéсть оучени́чніи чи́нъі..." А малко понадолѣ фигуриратъ имената и на двамата. Кои сж тѣзи „шéсть части"? Тия, които не сж виждали всѣка отдѣлна книга, намиратъ

---

[1]) Гл. „Единъ непознатъ трудъ и пр.", стр. 21.

[2]) Гл. „Единъ непознатъ трудъ . . . ." стр. 21.

Digitized by Google

отговора въ прѣдговора на „часть третаѧ". Тамъ се изброяватъ всички книги и цѣльта за издаването имъ. Ако освѣнъ първата часть въ рѫцѣтѣ ни попаднатъ и II и III части, които носятъ името и на двамата, грѣшката е осигурена още по-добрѣ. Тѣхното заключение ще бѫде такова: „Славенобо́лгарское дѣтово́дство за ма́лкитѣ дѣца" е заглавие, що иматъ всички книги. Всички книги на „Дѣтоводството" сѫ шесть. Понеже книгитѣ (I, II и III), които имъ се паднало случай да видятъ, носятъ имената на двамата, естествено е по непълна индукция да се извади заключението, че и останалитѣ три части носятъ сѫщото начално „общо" заглавие, че и останалитѣ три книги иматъ за автори Неофита и Васкидовича. А ние видѣхме, че това не е вѣрно: нито заглавията на всички книги сѫ еднакви, нито иматъ тѣ единъ и сѫщъ авторъ (или автори). Вѣрвамъ, че ако вмѣсто „ше́сть ча́сти" въ часть I (та и II, и III) стояха думитѣ „осемь части", всѣкой щѣше да се пита, кои сѫ тия осе́мь книжки? И оттоворътъ щѣше да намѣри, като прибави къмъ „Дѣтоводството" думитѣ, двѣ Неофитови книги — „свѧще́наѧ історіѧ и свѧще́ннѣій катихизисъ". И тогава .... Васкидовичъ щѣше да сподѣли съ Неофита авторството и на послѣднитѣ книги.

Ако нѣмаше „общото" за първитѣ три книги заглавие „Словенобо́лгарское дѣтоводство и пр." (както това заглавие го нѣма въ останалитѣ три книги), ако нѣмаше и това, че то е отъ „ше́сть части, за ше́сть оу́ченичніи чи́нъі" (както това нѣма въ IV, V и VI часть), какъ щѣхме да познаемъ авторитѣ на отдѣлнитѣ книги отъ „Дѣтоводството"? Нали щѣхме да гледаме на външнитѣ корици, кои имена фигуриратъ за автори? Да, тъй щѣхме да постѫпимъ. И тъй трѣба да постѫпимъ. Тогава (и слѣдъ другитѣ разсѫждения, изложени тукъ) трѣба да кажемъ, че Неофитъ е самъ авторъ на IV—V часть отъ „Дѣтоводството", че Васкидовичъ не е взималъ участие въ тѣзи книги. Въ историята на литературата има много примѣри, дѣто едно съчинение подъ общо заглавие се работи отъ нѣколко души, но отдѣлнитѣ томове, или глави, носятъ името на своя авторъ. И... никой не отива да ограбва авторството на единия, за да го приписва на този (или тѣзи), който е подписанъ на първия томъ. Съ „Дѣтоводството" имаме такъвъ случай. Емануилъ Васкидовичъ и Неофитъ Бозвели захващатъ издаването на шесть книги подъ едно название (даже и това видѣхме не е вѣрно) „Славенобо́лгарское дѣтоводство". Книга I, II, III и VI сѫ работени отъ двамата, а останалитѣ (IV и V) отъ Неофита.

Digitized by Google

Заключението е това: единъ човѣкъ е разработвалъ и нареждалъ материала на цѣлото „Дѣтоводство“; единъ човѣкъ го е корегиралъ; този човѣкъ е Неофитъ Бозвели. Неговиятъ езикъ и стилъ сѫ най-главното доказателство за това. Емануилъ Васкидовичъ ще е помогналъ, като е давалъ само материалъ за I, II, III и IV книга.

Всички части на „Дѣтоводството“ нѣматъ „общото“ заглавие. Термина „Славенобо́лгарское дѣтоводство“ не трѣба да го приписваме на всѣка отдѣлна часть. Този терминъ можемъ да задържимъ не като „общо“ заглавие, а като понятие, изкуствено създадено отъ насъ, подъ което групираме шестѣхъ книги. Въ такъвъ смисълъ добъръ е терминътъ „енциклопедия“, а още по-добъръ е Миларовиятъ терминъ „*Шестокнижие*“. Материалътъ е „со́бранъ отъ разли́чни списа́тели“ *гръцки,* защото е „преведенъ отъ е̂ллиногре́часкаго діа́лекта“. Този материалъ не е точенъ прѣводъ, а прѣправенъ и нагоденъ за „болгарската юность“. Твърдѣ голѣма часть отъ книга пета (особено тази за България, Тракия, Македония и на сегашно Одринско и Цариградско) не е прѣводъ, а самостоенъ Неофитовъ трудъ. Ако се сѫди по заглавието на кн. IV, може да се прѣдположи, че въ по-голѣмата си часть тя е самостоенъ Неофитовъ трудъ.

Всички книги сѫ печатани „съ одобре́ніемъ“ на сръбския князъ, Милошъ Т. Обреновичъ и съ „благослове́ніемъ“ на сръбския митрополитъ господинъ Петъръ. За печатането на книга II, III, IV, V и VI помощь (и̂ждивеніемъ) е давалъ и сръбскиятъ князъ.

Много онеправдаваме Неофита, като сподѣляме неговия трудъ съ Васкидовича. Неофитъ Бозвели, този самопожертуватель за църковната ни независимость, който запечата любовьта къмъ народа си съ своята смърть, името на когото историята ни извади въ първитѣ редове на църковната борба, нему скоро ще бѫде отстѫпено първо мѣсто въ нашата литература отъ начало на възраждането ни. Въ статията си „Неофитъ Хилендарски като книжовникъ — педагогъ“ извадихъ неговата личность като книжовникъ — педагогъ. Тукъ още единъ пѫть се постарахъ да освѣтля неговата личность като книжовникъ. Увѣренъ съмъ, че скоро ще му бѫде посочено мѣстото, което той трѣба да заеме съ по-голѣма почесть въ нашата литературна история, мѣсто толкова почетно, колкото е почетно неговото мѣсто въ църковната ни история.

Digitized by Google

Нови мнѣния по въпроса за етнографическото положение на старитѣ македонци.

Въпросътъ за етнографическото положение на старитѣ македонци отъ дълго врѣме не прѣстава да занимава ученитѣ филолози и историци; и послѣднитѣ години ни донесоха нѣкои нови издирвания, които освѣтляватъ тоя труденъ въпросъ отъ една или друга страна; нека ни бѫде позволено да изложимъ на късо нѣкои отъ тия издирвания.

Въпросътъ за националностьта на старитѣ македонци е споредъ Белоха[1]) много важенъ: отъ неговото разрѣшаване зависи цѣлокупното схващане на гръцката история отъ битката при Херонея до установяването на римската власть. Ако македонцитѣ не сѫ били гърци, то Херонея е краятъ на гръцката самостойность; ако ли пъкъ сѫ били гърци, то ще кажемъ, че Филипъ далъ на народа си национално единство, а Александъръ Велики основалъ гръцкото всесвѣтско владичество. Белохъ приема послѣдното и, съобразно съ това схващане, на третия томъ на гръцката си история, който начева съ основанието на Александровата империя, е турилъ надсловъ: *die griechische Weltherrschaft.* Ето доказателствата, съ които Белохъ подкрѣпя мнѣнието си за гръцката националность на македонцитѣ.

Белохъ мисли, че за насъ не е толкова важенъ въпросътъ, каква е първоначалната народность на македонцитѣ, колкото: били ли сѫ македонцитѣ гърци въ врѣме на Александра В. и наслѣдницитѣ му; съ други думи, говорили ли сѫ тогава гръцки, понеже езикътъ е мѣродавенъ за опрѣдѣление националностьта поне тамъ, дѣто нѣма расови разлики.

За епохата на римското владичество гръцката националность на македонцитѣ не подлежи на съмнѣние, понеже всички, намѣрени въ Македония надписи, сѫ гръцки (съ изключение на надписитѣ на римскитѣ колонисти). Отъ Поливия IX, 37 (рѣчь на акарнянина Ликиска къмъ лакедемонцитѣ, 211 пр. хр.): τότε μὲν γὰρ ὑπὲρ ἡγεμονίας καὶ δόξης ἐφιλοτιμεῖσθε πρὸς Ἀχαιοὺς καὶ Μακεδόνας ὁμοφύλους καὶ τὸν τούτων ἡγεμόνα Φίλιππον· νῦν δὲ περὶ δουλείας ἐνίσταται πόλεμος τοῖς Ἕλλησι πρὸς ἀλλοφύλους ἀνθρώπους (т. е. Римлянитѣ), οὓς ὑμεῖς δοκεῖτε μὲν ἐπισπάσθαι κατὰ Φιλίππου, λελήθατε δὲ κατὰ σῶν ἀτῶν ἐπισπασμένοι καὶ κατὰ πάσης Ἑλλάδος е явно, че македонцитѣ сѫ племенносродни съ ахейцитѣ и лакедемонцитѣ; тѣ говорили сѫщия езикъ както етолянитѣ и акарнанитѣ, т. е. гръцки (b. Liv. 31, 29: Aetolos, Acarnanas, Macedonas, eiusdem linguae homines). Сѫщото е било и въ врѣме на Александра В., както ни учи свѣдѣнието за процеса на Филота у *Curtius,* VI, 9, 35; Александъръ произнася прѣдъ събраната македонска войска обвинителната си рѣчь противъ Филота, слѣдъ което Филота отговаря: Tum Philotas: praeter Macedonas, inqúit, plerique adsunt, quos facilius quae dicam percepturos arbitror, si eadem lingua (т. е. гръцки) fuero usus, qua tu (Александъръ) egisti, non ob aliud, credo, quam ut oratio tua intellegi posset a pluribus. Tum rex: ecquid videtis, etiam sermonis patrii (т. е. македонския) Philotam

[1]) *Beloch,* Griech. Gesch. III, 1 стр. 1 сл.

Digitized by Google

taedere?[1]) Отъ това извѣстие на Курциусъ е явно, че гърцитѣ не тъй лесно разбирали македонския езикъ; Белохъ мисли, че между македонския и гръцкия езикъ имало само диалектическа разлика; намъ се струва, че отъ това мѣсто не може да се заключава много за характера на македонския езикъ.[2])

Личнитѣ имена на македонци, тоже иматъ гръцки характеръ; въ всички държави, които произлѣзли отъ Александровата монархия, гръцкиятъ езикъ е билъ официаленъ. У единъ народъ, който за малко врѣме завоювалъ свѣта, самосъзнанието трѣбвало да се усили извънредно много; ако тогава македонцитѣ имали свой собственъ езикъ, различенъ отъ гръцкия, тѣ биха го употрѣбявали: а тѣ употрѣбявали гръцки, значи говорили сѫ гръцки езикъ. Сами македонцитѣ винаги считали себе си гръци и се поставяли въ противоположность съ варваритѣ.

Били ли сѫ македонцитѣ отъ край врѣме гръцко племе, или сѫ еленизирани послѣ въ течение на историческото развитие? Понеже Македония никога не била завоювана отъ Гърция, то елинизирането би могло да излѣзе отъ гръцкитѣ побрѣжни колонии: но тамъ се говорилъ йонийски диалектъ, до като остатъцитѣ отъ македонския езикъ показватъ не йонийски характеръ: значи не може да се говори и за елинизация отъ страна на побрѣжното гръцко население; македонцитѣ сѫ гърци открай врѣме. Това се потвърждава и отъ запазенитѣ глоси, повечето отъ които се обясняватъ отъ гръцки езикъ.

И дълго прѣди Александра В. македонцитѣ говорѣли гръцки, както показватъ и имената на бащитѣ на офицеритѣ въ неговата войска, които имена сѫ гръцки: ако единъ народъ мѣни езика си, личнитѣ имена отъ стария езикъ се запазватъ още дълго, додѣто се изтикатъ отъ нови. За още по-старо врѣме свидѣтелствуватъ племенни и мѣстни имена; самото име на македонцитѣ е гръцко (отъ μακεδνός).

Отначало македонцитѣ не притежавали цѣлата страна, която отъ класическо врѣме носи тѣхното име. До VII в. македонското племе било ограничено въ по-сетнѣшната Горня Македония; въ слѣднитѣ вѣкове то завоювало и Долня Македония и се слѣло съ намѣреното тамъ тракийско и пеонско население; на влиянието на покореното тракийско население се дължи замѣната на аспиратитѣ th, ph, gh, съ съотвѣтнитѣ *Mediae,* което е характерно за македонския езикъ (Βερενίκα вм. Φερενίκη, Ξάνδικος вм. Ξάνθικος; κάναδοι вм. γνάθοι и пр.).

Никой не би се съмнѣвалъ въ гръцката националность на македонцитѣ, ако гърцитѣ отъ V и IV в. пр. хр. не биха ги причисляли къмъ варваритѣ: отъ свое гледище гърцитѣ били прави, защото до врѣмето на царя Архелая македонцитѣ не взимали никакво участие въ развитието на гръцката култура; гърцитѣ не искали и да знаятъ, дали македонскиятъ диалектъ билъ гръцки или не гръцки.

---

[1]) Тогава Филота каза: освѣнъ македонцитѣ присѫтствуватъ мнозина, които, мисля, по-лесно ще разбератъ думитѣ ми, ако употрѣбя сѫщия езикъ, на който говорятъ ме съ друга цѣль, вѣрвамъ, а да се разбере рѣчьта ти отъ повече души. Тогава царьтъ каза: виждате ли, че Филота се гнуси отъ отечествения си езикъ?

[2]) Вж. *Kretschmer,* Einleitung in die gesch. der griech. Sprache, 285.

Digitized by Google

Най-послѣ трѣба да се спомене, че Херодотъ нарича дорянитѣ македонско племе; Хезиодъ пъкъ счита Македонъ и Магнесъ братя, т. е. македонцитѣ и магнетитѣ сѫ близко сродни. Хомеръ не познава македонцитѣ, защото тѣ тогава живѣли въ планинитѣ навѫтрѣ въ страната, а долня Македония населявали пеонци и траки.

Това сѫ аргументитѣ на Белоха; нѧе ще видимъ по-долу, че не всички отъ тѣхъ иматъ такава тежесть, каквото имъ дава тоя ученъ.

Въ съчинението на *Kretschmer*, Einleitung in die Geschichte der griech. Sprache (1896) стр. 283 сл., намѣрваме единъ отдѣлъ, посветенъ на сѫщия въпросъ. Тоя ученъ допуща, че македонскиятъ езикъ се е различавалъ и отъ илирийския и отъ гръцкия.

Отъ македонския езикъ притежаваме само имена и глоси; послѣднитѣ произхождатъ отъ сбирката на македонеца *Америасъ* (александрийски граматикъ); цѣната на тоя изворъ се намалява обаче чрѣзъ обстоятелството, че между македонскитѣ думи има много заети отъ гръцки езикъ; тия заети думи не доказватъ, разбира се, нищо за първоначалния характеръ на македонския езикъ.

Най-сигурно фонетическо явление на тоя езикъ е споменатото вече замѣстване на mediae aspiratae съ mediae; Кречмеръ приема, че македонцитѣ, подобно на индийцитѣ, сѫ запазили старитѣ mediae aspiratae и ги употрѣбяли вмѣсто гръцкитѣ tenues aspiratae въ думи, заети отъ гръцки: значи β въ Βλιππος (гръцки Φλιππος) е неточно прѣдаване на македонско *bh*.

Кречмеръ изобщо е на мнѣние, че македонцитѣ сѫ били сродни съ гърцитѣ; ако тѣ би отишли на ю.. би станали сѫщо тъй гърци, както дорянитѣ, тесалийцитѣ и беотийцитѣ.

Отъ друга страна освѣтлява нашия въпросъ *J. Kaerst* въ първия томъ на своята Geschichte des hellenistischen Zeitalters (1901 г.).[1]) Понеже въпросътъ за етнографическото положение на македонцитѣ е още споренъ, Kaerst мисли, че историкътъ трѣбва да вади заключения отъ намъ познатитѣ отношения между елинитѣ и македонцитѣ. Толкова ли сѫ дълбоки тия отношения, че можемъ да говоримъ за обща история на Македония и Ѳлада или изобщо за възможностьта на подобна история?

Трѣба да се признае, че въ по-ранно врѣме Македония не е участвувала въ общата елинска култура: тя нѣма отношение къмъ гръцката поезия, не участвува въ общитѣ елински праздници. Царь Александъръ Филелинъ (V в. пр. Хр.) билъ допуснатъ въ олимпийскитѣ игри, слѣдъ като доказалъ, че е потомъкъ на Херакла, и като такъвъ принадлежи къмъ гръцкия народъ. Тукидидъ изрично дѣли македонцитѣ и епиротитѣ отъ елинитѣ; сѫщо Исократъ. Изобщо не може да има съмнѣние, че още въ врѣмето на Филипа и Александра гърцитѣ не считали македонцитѣ като свои сънародници; сѫщо и самъ македонскиятъ народъ ясно отличавалъ себе си отъ гръцкия.

Отъ друга страна обаче не бива да се забравя, че македонцитѣ се показали извънредно способни да възприематъ гръцката култура, че въ еленско врѣме тѣ стояли въ живи и близки сношения съ гърцитѣ,

[1]) Вж. стр. 97 сл.

Digitized by Google

че въ врѣме на Филипа V тѣ се считали племеносродни съ гърцитѣ (вж. по-горѣ цитираното извѣстие на Полибия). Това наистина не доказва, че първоначално македонцитѣ били гърци, но се обяснява по-естествено, ако приемемъ, че тѣ сѫ сродни по произходъ и езикъ. Това се доказва отчасти и отъ остатъцитѣ на македонски езикъ, отъ личнитѣ и мѣстни имена; за послѣднитѣ е малко вѣроятно, че сѫ заети отъ гръцки.

Като привежда и другитѣ извѣстия на старитѣ, които потвърждаватъ сродството на двата народа, *Kaerst* заключава, че въпросътъ за националностьта на македонцитѣ не може да се рѣши сигурно; много е вѣроятно обаче, че тѣ не стояли далечъ отъ елинитѣ по произходъ и езикъ. Опититѣ, които сѫ правени да се свържатъ македонцитѣ съ илирийцитѣ, Керстъ отхвърля.

Миналата година Проф. *O. Hoffmann,* издаде цѣло съчинение по занимаещия ни въпросъ, подъ надсловъ: Die Makedonen, ihre Sprache und ihr Volkstum (Göttingen, 1906). Въ първия дѣлъ на съчинението си говори за изворитѣ, отъ които черпимъ свѣдения за македонския езикъ; въ втория дѣлъ разглежда подробно запазенитѣ македонски глоси и заключава, че гръцкия характеръ на езика ясно личи; отъ 39 глоси само при 15 е възможно съмнѣние, че не сѫ гръцки; нѣма ни една варварска дума, която да се отнася къмъ управлението, военната уредба, правото; намѣрваме и култа на старогръцки божества; по празници на тия божества сѫ наречени и мѣсецитѣ. Въ Македония сѫ се срѣщнали двѣ култури, отъ които е надвила по-високата, именно гръцката.

Тая гръцка култура чиста македонска ли е, или е внесена отвънъ пита Хофманъ. Гръцкитѣ думи на македонския езикъ чисто македонски ли сѫ или сѫ заети отъ гръцкия? Македонскитѣ глоси показватъ, че не сѫ заети нито отъ йонийцитѣ нито отъ Атина; въ тѣхъ явно се изразява тесалийскиятъ диалектъ. Значи, ако тия думи сѫ заети, то е могло да бѫде само отъ Тесалия и въ рано врѣме.

По-нататъкъ Хофманъ разглежда личнитѣ имена и заключава, че имената на чиститѣ македонци, които ни сѫ извѣстни, прѣди всичко имената на князе и благородни, сѫ по образувание и звукове чисто гръцки и стоятъ най-близу до тесалийскитѣ. Който не числи македонцитѣ къмъ гърцитѣ, трѣба да приеме, че тѣ още въ VI и V в. пр. Хр. изоставили националнитѣ си имена, за да приематъ гръцкитѣ; а това е невъзможно.

Щомъ тия имена показватъ ясно, че носителитѣ имъ сѫ гърци, то трѣбва да се приеме, че гръцкиятъ имъ рѣчникъ не е заетъ отъ Тесалия, ами е старо наслѣдство на народностьта. Едно гръцко племе завоювало Македония и я направило гръцка страна; македонскиятъ езикъ е гръцки диалектъ.

Въ IV дѣлъ Хофманъ характеризира македонския езикъ, а въ V дѣлъ говори за образуването на македонското царство. Македонцитѣ принадлежатъ къмъ групата гръцки племена, който живѣли въ политѣ на Пиндъ въ с.-з. Тесалия и се простирали покрай горни Халиакмонъ до илирийската область; „горномакедонскитѣ“ тимпеи, орести, елемиоти се числятъ къмъ тѣхъ; македонцитѣ, които живѣли най на югъ се откѫсватъ и се поселватъ въ равнината между Ега и Пела; тамъ намѣрили

Digitized by Google

илирийско-тракийско население, което покорили постепенно; разширението на македонската мощь описва най-добрѣ Тукидидъ (II, 99).[1]) Не ще съмнѣние, че нѣкои думи побѣдителитѣ заели отъ покореното другоплеменно население. Основаното отъ македонцитѣ царство съществувало още прѣди Археея като съюзъ на разни племена подъ хегемонията на гръцкитѣ македонци; послѣднитѣ се чувствували като гърци, говорили гръцки и никога не изгубили свързката съ гръцката култура.

Съчинението на Хофмана има тая заслуга, че въ него е събрано всичко, що знаемъ за езика на македонцитѣ: то ще образува основа на по-нататъшнитѣ издирвания по тоя въпросъ. Противъ неговото схващане обаче е повдигнато противорѣчие отъ *A. Thumb,*[2]) което ни се вижда доста основателно. Като търси македонски елементи въ новогръцкия езикъ, Hoffmann довѣрява слѣпо на единъ гръцки археоманъ (Пантазидисъ), който е писалъ върху днешния македонски диалектъ; Тумбъ прави упрекъ на Хофмана, че не познава достатъчно новитѣ диалектни изслѣдвания по гръцкия езикъ. При обяснението на македонскитѣ думи Хофманъ търси на всѣкждѣ гръцки елементи. Но дори да признаемъ — казва Тумбъ, — че повечето македонски глоси сж гръцки, то това не е още рѣшителенъ бѣлѣгъ за първоначалния характеръ на македонския езикъ, защото можемъ да прѣдполагаме, че тѣ сж отъ врѣмето на най-младия периодъ на хеленизацията на тоя езикъ: въ такъвъ случай не е чудно, че той е наводненъ отъ заети гръцки думи. И личнитѣ имена малко доказватъ; размѣната на лични имена е тъй обикновено явление, че въ такъвъ случай като аргументъ могатъ да служатъ само негръцкитѣ имена. Хофманъ за жаль не е разгледалъ географическитѣ имена, отъ които би могли да се вадятъ нѣкои заключения за племената, които се наслоили въ Македония.

Тумбъ не е съгласенъ и съ обяснението, което дава Хофманъ за македонскитѣ *mediae* вмѣсто гръцкитѣ *aspiratae* (в. по-горѣ).[3]) Това е характерно езиково явление, което ясно дѣли македонския отъ всички гръцки диалекти.

Хофманъ приема, че гръцкитѣ прѣселенци (македонци) завзели тракоилирийска область: но дали тѣ погърчили покореното население или пъкъ били сами илиризирани, или е произлѣзълъ смѣсенъ езикъ, това не може да се разрѣши. Изобщо въпросътъ за характера на македонския езикъ не ще може да се рѣши, до като не се намѣри единъ македонски надписъ. Тумбъ сѐ още е наклоненъ да приеме, че той е особенъ езикъ, който отрано билъ повлиянъ силно отъ гръцкия чрѣзъ прѣселени гръцки племена и съсѣдско влияние, но при все това си запазилъ звуковия и флексивенъ характеръ до врѣмето на еленизма, съ изключение на рѣчника.

По-късо говори за македнцитѣ *H. Hirt,* въ съчинението си die Indogermanen т. I, 149, II, 602. — Македонскитѣ царе считали себе си

---

[1]) Вж. Пер. Спис. LXIII (1902), Свѣденията на Тукидида за старитѣ траки.

[2]) Въ рецензията въ Neue Jahrbüch. für das klass-Altertum, *1907,* т. XIX стр. 76 сл.

[3]) Сжщо и *Hirt,* die Indogermanen II, 603 не е съгласенъ съ това обяснение.

Digitized by Google

чисти гърци; и безъ съмнѣние тѣ носятъ гръцки имена, които не могатъ да бждатъ заети тепърва отъ Гърция. Но това още не доказва нищо за народностьта на македонцитѣ, защото често владѣтели отъ чуждо потекло царуватъ надъ единъ другоплемененъ народъ. Понеже не познаваме добрѣ езика на македонцитѣ, мжчно е да си разяснимъ етнологичното имъ положение. Въ историческо врѣме седятъ въ Македония много илирийски племена (напр. линкести, елимиоти); тамъ се установили и тракийски племена.

И въ старо врѣме отношенията на народноститѣ ще да сж били сжщо тъй заплетени, както сж и днесь. Македонскиятъ езикъ принадлежи къмъ *centum* — езици, но ясно се различава отъ гръцкия; ако не искаме да го считаме самостоенъ, можемъ възъ основа на глоситѣ да му припишемъ илирийски характеръ, което е съгласно и съ историческитѣ факти. Наистина тия два езика се различавали (споредъ *Polyb.* 28, 8, 9, илирийцитѣ и македонцитѣ не се разбирали), но това не е чудно, ако приемемъ въ Македония силно смѣшение на диалектитѣ.

Остава да споменемъ и мнѣнието на *Fick*, изказано въ съчинението му „Vorgriechische Ortsnamen als Quelle für die Vorgeschichte Griechenlands, 1905, стр. 149 сл. Той приема — безъ съмнѣние съ право — голѣмо смѣшение на племена въ Македония; най-долния слой прѣдставятъ вѣроятно хетити, надъ които идатъ еордеи и пеласги;[1]) слѣдъ това проникнали индогерманци: отъ къмъ Сѣверъ пеонци и фриги, отъ къмъ З. илирийци, отъ С. И. траки; върху всички тия племена се наслоило гръцкото племе македонци, добило надмощие и ги слѣло въ единъ народъ и държава. Това смѣшение се отражава и въ македонския езикъ; но мжчно е да се отдѣлятъ гръцкитѣ елементи отъ заетитѣ отъ другитѣ племена съставни части.

Отъ горѣизложеното е ясно, че проблемата за етнографическото положение на македонцитѣ не е още окончателно рѣшена. Ако единъ день и въ тая многострадала страна изгрѣе слънцето на свободата и съ това се даде възможность, да се изучи основно въ археологическо отношение, може би ще се откриятъ нови паметници, които ще пролѣятъ свѣтлина върху тоя тъменъ и заплетенъ въпросъ.

Г. И. Кацаровъ.

По славянската митология.

Въ Archiv für slav. Philol. т. 28, кн. 4 (1906) стр. 575 има интересна статия отъ *M. Gaster*, Rumänische Beiträge zur russischen Götterlehre, която заслужва да се отбѣлѣжи. Гастеръ съобщава, че единъ неговъ кодесъ съдържалъ една анонимна история на руситѣ, която се приписва на ромжнския хронистъ *N. Costin* (начало на 18 в.); една глава въ тая история разказва за боговетѣ на славянитѣ, описва на кжсо качествата имъ и обредитѣ на почитанието имъ; споменуватъ се слѣднитѣ

[1]) В. моята статия въ *Пер. Спис.* LXVII. стр. 259 сл.

Digitized by Google

богове: *Perun*, *Volos*, *Posvizdu* (който се нарича и *Pohvint* или *Vihor*), *Lado*, *Cupálo*, *Coleada*. Съобщава се сѫщо, че старитѣ идолослужители наричали нѣкои отъ боговетѣ *Lelie* и *Polelic*, „това омразно на Бога име, казва хронистътъ, се е запазило и до днесъ въ нѣкои мѣста, дѣто въ сборове и игри пѣятъ Lelio, Lelio и Polelio, както у насъ още пѣятъ Lelio, Lelio".

Гастеръ съобщава и втори текстъ, който копиралъ отъ единъ кодексъ на ромѫнската академия (писанъ 1754 г.). Той съдържа подобно изложение, но въ нѣкои чърти се отличава отъ първия; въ него славянитѣ се споменуватъ вече като *елени*, и авторътъ казва, че езическитѣ богове и обичаи сѫ приети и у ромѫнитѣ. Въ тая версия покрай други богове и обичаи се споменуватъ и боговетѣ *Cron* и *Papaluga*: „за Papaluga вѣрватъ, че има власть, да заповѣдва на облацитѣ, за да вали."

Гастеръ добавя, че описанитѣ въ тия текстове обичаи сѫ се запазили и до днесъ въ Ромѫния, така напр. „Папалугата", „Лелио", (което е станало Lerio) и пр.

Ние ще припомнимъ тука и за нашата „Пеперуда", която играе сѫщата роль при молбата за дъждъ;[1]) па се срѣща и *Lelio* въ припѣва „*мъуле*", „*ой муле*". Значи въ тия припѣвки трѣбва да се виждатъ старитѣ божески имена, чието значение било послѣ съвсѣмъ забравено. Въ сѫщата категория ще поставимъ и „*Германътъ*", за когото се помѫчихме да докажемъ, че е старо божеско име. Вж. нашата статийка „Zur Religion der alten Ihraker II," въ *Klio*, (Beiträge zur alt. Geschichte) т. VI (1906), стр. 169 сл.[2])

Г. И. Кацаровъ.

История на старото българско право. Часть I. Устройството. Отъ Н. П. Благоевъ, адвокатъ. Издава Българското книжовно дружество въ София отъ фондъ „Напрѣдъкъ". София. Придворна печатница. 1906. стр. 272. Цѣна 2 лева.

I.

Такова е заглавието на рѫкописния трудъ, който ми е даденъ за оцѣнка отъ управлението на „Б. К. Дружество". Той засѣга, прочее, единъ дѣлъ отъ историята на нашето старо-българско право — именно — държавното. Авторътъ, който не си казва името,[3]) напира много върху избрания си девизъ „надежда и постоянство, постоянство и надежда" който се срѣща въ книгата на нѣколко мѣста. Това е единъ хубавъ знакъ, защото дава основание да се заключава, че той е готовъ да чуе отзиви и за добритѣ и за несполученитѣ страни на книгата си. Впро-

---

[1]) В. *А. П. Стоиловъ*, Мсб. 18, стр. 642 сл.

[2]) Мнѣнието на *А. Стоиловъ* (ц. м. стр. 652), че „Германъ" е заето отъ името на св. Германъ, не може да се приеме.

[3]) Съчинението е рецензирано въ рѫкописъ прѣди да се печата. Авторътъ вмѣсто своето име бѣ поставилъ за девизъ: „надежда и постоянство, постоянство и надежда".

Digitized by Google

чемъ той желае това изрично и въ своя прѣдговоръ, въ който разправя изключително за благитѣ си намѣрения и настоява да види рецензията, която ще му се направи, за да поправи грѣшкитѣ си, ако има такивъ.

Съдържанието на труда е: *Уводъ*. Тукъ се разглеждатъ „терминитѣ на старото българско господарство"; а. прѣдметъ, б. периоди въ историята на бълг. държавно право; в. извори и литература. Слѣдъ това идатъ три глави: 1. *Територия;* 2. *Население* и 3. *Държавно устройство*.

Отъ тоя редъ се вижда, че авторътъ си е избралъ за образецъ на системата въ изложението, ако не е случайно това, системата на рускитѣ съчинения по прѣдмета. Такава е системата на В. Сергѣевичъ, такава е и на Владимирски — Буданова. Обаче въ това отношение авторътъ не е послѣдователенъ, както трѣбваше да се очаква. И наистина, той си избира за прѣдметъ на изучвания отъ историята на старото бълг. държавно право: само устройството. Въ тоя отдѣлъ спада територия, население и върховна власть. Въ такъвъ случай нѣмаше защо да се дава наслова „държавно устройство" на третята глава. Не ли цѣлото е държавно устройство? Не ли авторътъ самъ казва: ч. I. *Устройство*.

Но нека прѣди всичко се отдаде справедливость на автора. Той заслужва голѣма похвала, че се е заловилъ да разработи единъ недосегванъ или слабо засегванъ у насъ прѣдметъ. Трудътъ му е много важенъ, сериозенъ и той извиква голѣмо внимание. По тоя прѣдметъ има твърдѣ малко трудове. Трудътъ на г-нъ П. Оджакова, „История на бълг. право" [1]) не е истински наученъ. У него нѣма нито критическо отнасяне къмъ прѣдмета, нито една система и правило изложение. Трудътъ на г. Занетовъ: „Българското население въ срѣднитѣ вѣкове" (Русе, 1902 г.), единъ почтенъ наученъ трудъ, засѣга само една часть отъ материята, на която нашиятъ авторъ си е посветилъ трудътъ. Така че едната новизна на това дѣло — първица въ нашата книжнина — му придава извѣстна цѣна. Залавянето съ работа, която е съвършено нова, само по-себе си е една заслуга въ науката. На нека веднага се прибави: авторътъ грижливо, прилежно и добросъвѣстно се е мъчилъ да изпълни своя планъ. Както се вижда, обаче, и както самъ изповѣдва, авторътъ е срѣщалъ голѣми спънки: обикновена история при почването на което и да било научно изслѣдване у насъ.

Отъ гледище на *системата* въ изложението веднага бие въ очи, че въ „увода" се поставя параграфа за „терминитѣ на старото бълг. царство", когато неговото мѣсто е въ отдѣла за територията. Най-добрѣ би било да се почнѣше отъ прѣдмета. Впрочемъ систематическо изложение нийдѣ не е спазено, както ще посочимъ и по-долу.

Въ много важния отдѣлъ: *извори и литература*, ние очаквахме да срѣщнемъ именно изворитѣ, изъ които се черпи и обосновава нашето старо държавно право. А авторътъ ни, като се оплаква справедливо, че

---

[1]) Пълното и точно заглавие: История на българското право. Часть I. Общо право. Кн. I. Обозрѣніе господарственния и общественния животъ на българитѣ. Власт. 1894 г. Часть II. Книга I. Семейно право и битъ.

Ние привеждаме изцѣло, защото както виждаме авторътъ не знае *двѣтѣ* книжки на Оджакова, а само едната.

Digitized by Google

нѣмаме много извори за цѣльта, поменава, и то само поменава за нѣкои и други извѣстни така: „тѣ сѫ нѣколко хрисовула, надписи, ограничено число жития на бълг. светци и пр.“ Туй и прочее хичъ си нѣма мѣстото въ една толкозъ кѫса броеница. Между това, въ такъвъ единъ трудъ бѣше необходимо: 1) върху самитѣ извори да се каже нѣщо по-обстоятелствено; 2) да се посочатъ всички познати извори, защото сѫ малко. Авторътъ игнорира една цѣла категория извори отъ най-важнитѣ, която не само струваше поменаване, но и особно спиране и разгледване: то сѫ *договоритѣ*, които българскитѣ владѣтели сѫ сключвали съ чуждитѣ държави, между които е многоцѣнниятъ писанъ на славянски езикъ всеизвѣстенъ договоръ на Михаила Асѣня съ Дѫбровнишката република (1253). Авторътъ игнорира и такъвъ извънредно важенъ изворъ, като Responsa P. Nicolai, поне тукъ не говори за него, при все че отсетнѣ го цитира не веднажъ.

По сѫщество трѣбва да се каже, че авторътъ се отнася много индеферентно, за да не кажа леко, къмъ *Законъ соудный людьмъ* и въобще къмъ *кормчаята*, които той прѣнебрѣжително нарича „прѣведени отъ гръцки закони и компилации“.

Литературата е сѫщо така блѣдна, както и изучването на изворитѣ. Цѣль редъ трудове, за които е писано и другадѣ[1]) се игнорираръ отъ нашия авторъ.

Въ главата за *територията* не е ясно, какво иска да каже авторътъ съ думата *лични* елементи. По-нататъкъ се вижда, че това сѫ националнитѣ елементи, които сѫ се слѣли въ едно и съставили ядката население на българ. държава.

Но въ такъвъ случай нито § 6. и 10. *Славяни и българи* нито § 7. *Соц. организация на славянскитѣ племена*, нито § 8. и 9. *Взаимни отношения на славянскитѣ племена въ отношение къмъ инородцитѣ*, найпослѣ нито § 12. *Форма на бълг. държави* иматъ мѣсто въ „територията“. Тукъ авторътъ можеше и трѣбваше да разгледа: 1) какъвъ е билъ външниятъ съставъ на българ. държава въ разно врѣме: движението на българскитѣ територияли граници; 2) какъвъ е билъ вѫтрѣшниятъ съставъ на територията: области, жупи, градове, села, катуни и пр. А това, което е именно прѣдметътъ на „територияльното учение“ отсѫтствува съ цѣлата глава за него.

Въ глава втора за *Населението*, отъ формална страна поне, системата е доста издържана. Въ § 15. авторътъ не ни разказва положението, което подържа, че въ Стара-България е имало „съсловия“. Ние нищо не узнаваме, напр., за заключеностьта на тия съсловия или за отвореностьта имъ. Нѣкждѣ съсловията сѫ наречени *класи* (§ 35.). Въ отдѣла за „вѫтрѣшни и външни болѣри“, авторътъ се изказва въ смисълъ, че послѣднитѣ били „пограничнитѣ властели“, но това той съ нищо не подкрѣпя. Отъ обширния § 26. голѣма часть нѣма мѣсто въ тая глава за населението. Тя би могла при извѣстна обработка да влѣзе въ втората часть

[1]) Вж. моята критика върху книгата на г. Занетова въ П. сп. кн. LXIII, 1902 г. Тукъ азъ изброявамъ литературата.

Digitized by Google

на единъ такъвъ трудъ, който третира не вече устройството, а управлението на държавата; а цѣлиятъ § 27. не е никакъ на мѣстото си *(Учение на църквата за държавата и държавнитѣ власти)*. Сѫщото трѣбва да се каже още по-силно за § 29. *Църковно законодателство*, § 30. *Сборници на църковното право*. Въпросътъ за „себритѣ" (незаписанитѣ граждани и селяни) е минатъ много повърхно. Още по-недостатъчно е онова, което ни се разправя за гражданитѣ; ние не срѣщаме никакво обяснение, какъ и кога се е появило, ако се е появявало, гражданство въ Стара-България (вж. §§ 33. и 34.).

Въ § 37, гдѣто се говори за свободнитѣ селяни, изброяватъ се тѣхнитѣ права на пълноправни граждани, като затова се посочватъ, като доказателство, наредбитѣ на Душ. законъ. Безспорно е, че ДЗ. може въ много случаи да служи на българския историкъ — юристъ, като допълнителенъ изворъ и за българския държавенъ и правенъ битъ; но въ такива случаи авторътъ би могълъ да ни даде и нѣкои други все така косвени данни за сѫщата поддържана отъ него теза. Той каза, че селянитѣ наслѣдвали, ако нѣмало разпореждане отъ тѣхъ, потомцитѣ и роднини до осма степень (ДЗ. 41); че всичкиятъ имотъ (?) билъ одаванъ въ задругата слѣдъ смъртъ на едного. Неясно, недоизказано! А защо и каква организация е задругата? Авторътъ мълчи.

Авторътъ се разпространява доста и за *прониякитѣ селяни*, като умѣстно довежда еволюционното имъ развитие до турсковрѣмскитѣ *момци* (исполджии и пр.). Но той прави това съвсѣмъ отривочно, недоказано, че не може да се схване, догадка ли е това сравнение у него, или резултатъ отъ научно изучване. Сѫществуването на самата прония той приема подъ голѣма резерва за първото, и, още повече, за второто българско царство, между това веднага казва: „пронията подъ името спахилъкъ е била введена въ турската държава". Не се вижда на автора да е позната статията на Ѳ. Успенски по тоя прѣдметъ „Значеніе византийской и южнославянской прониі". Ако тя му бѣше извѣстна, едва ли щѣше той да се колебае толкозъ много да приеме този институтъ като присадено и широко дѣйствуещъ въ Стара България.

Въ § 42. се говори за населеници (чифчии). Каква е тази категория селяни, създадени отъ авторътъ, е доста неясно отъ самото название. Не само това, но то може да заблуди, и да заблуди мнозина, незапознати съ прѣдмета и съ източницитѣ. Наистина авторътъ казва, че въ нѣкои виз. хрисовули се говорѣло, освѣнъ за парици и за приселенци (sic), *προσκαδήμενοι*. Тѣ работили на исполица. Но това казване не се нито развива, нито обосновава доста точно, за да приемемъ сѫществуването на тоя новъ разредъ селяни — населенци или приселенци, като особно отдѣлно и постоянно жителство. Всичко, което се описва въ този параграфъ, не хвърля свѣтлина върху нашитѣ недоумѣния — напротивъ, тукъ се приказва повече за парици, за това какви били българскитѣ кѫщи, какви злоупотрѣбения правили пронияритѣ. Едва ли бѣше мѣстото му да се привеждатъ изцѣло тукъ, както статии изъ закони, така и цѣлия текстъ на „закона, по който трѣбва да се управляватъ селянитѣ, които живѣятъ въ града и по чифлицитѣ въ Лѣсковския окрѫгъ", вече печатанъ въ достѫпна за всѣкого книга на профес. Иовановича.

Digitized by Google

На отдѣла „не свободни“ и „роби“ авторътъ е посветилъ значителна часть отъ труда си. Той се прогласява за яръкъ привърженецъ на ученето, че въ България и въобще у южнитѣ славяни е имало обикновено робство и роби, както напр. въ Римъ, Византия и пр. Доказателства той не се стѣснява да намѣри дори у Прокопия, който казва, че „въ едно сражение между готитѣ и славянитѣ, единъ славянинъ успѣлъ да зароби Хелвудия въ война и го завелъ въ отечеството си“. Обаче отъ цѣлата история за Хелвудия излиза едно, че той билъ „плѣнникъ“. Сѫщо за плѣнници ни разправя Прокопий въ своята *Готска война*, III 357 и пр. Колкото за другото свидѣтелство на императ. Маврикия, то не само не служи автору за подкрѣпление тезата му, но я оборва: *славянитѣ не задържали робитѣ* (плѣнници) *при войската, както другитѣ народи, въ робство за винаги и вѣчно, но само за извѣстно опрѣдѣлено врѣме, слѣдъ което тѣ, ако искатъ могатъ или да се завърнатъ въ отечеството си, съ извѣстно възнаграждение, или да останатъ между славянитѣ свободни* . . . . . Това свидѣтелство, приведено и по грѫцки, на Маврикия говори съвършено противното на тезата на автора. Сѫщо такъвъ неубѣдителенъ характеръ иматъ даннитѣ, почерпени отъ Теофилакта. Колкото за R. P. Nicolai едвали може да се твърди, че въ тѣхъ се говори за настоещи „роби“ като обществено учрѣждение. Ние поне не виждаме да се развива тази идея у автора и, въпрѣки приведенитѣ му данни, не виждаме основания за заключението, що прави той, че „е *безпорно сѫществуването на робството въ българската държава*“. Авторътъ щѣше да направи истинска услуга на българ. историческа наука да се занимаеше съ въпроса повече обстоятелствено и прѣди всичко да ни обади, какво разбира подъ думитѣ *робство* и *роби*, за чието социално положение, той е посветилъ §§ 45, 47, 48, 49. Въ реда на робитѣ авторътъ поставя и момцитѣ, които били „вещи (?) и безправни“ (sic). Това даже се доказвало и отъ Д.З. (45 ст. I). Ние крайно съжаляваме, че авторътъ е така кратъкъ и бездоказано категорически съ единъ отъ най-интереснитѣ въпроси за нашето старо право. За насъ не важатъ никакъ неговитѣ: §§ 47. *(Социалното положение на робитѣ)*, въ който се привежда, какво било римското и византийско законодателство; § 48. *Встѫпване въ робство* и 49. *Освобождение*, които сѫ писани по данни, взети отъ историко-правнитѣ виз.-римски учебници.

Глава трета и послѣдня е *държавно устройство* (като че досега не бѣше все такова). Много леко се третира и тукъ съ двѣ думи въпроса за задругата.

Въ единъ § специаленъ, авторътъ, разгледвайки формата на старото българско държавно управление, отрича сѫществуването въ България на народни събори, каквито имало у чехи и руси (сейми и земски събори). *Формата на държавното управление на старата бълг. д-ва по начало била абсолютна монархия.* И това се казва за всичко врѣме на сѫществуването на българска държава!

Но въ тая глава ние отчаквахме да се срѣщнемъ съ отдѣлно разглеждане устройството на върховнитѣ учрѣждения, каквито сѫ били „синклититѣ“ и „съборитѣ“, макаръ въ тази форма, за която ни разправятъ старитѣ паметници за тѣхъ, или както ги приема макаръ и самиятъ авторъ.

Digitized by Google

Тѣзи сж общитѣ бѣлѣжки върху труда на автора въ подробното му изложение. Би могло да се направятъ и нѣкои специални бѣлѣжки. На много мѣста *авторътъ се отклонява отъ тезата си* и разправя за други прѣдмети, които не сж съвсѣмъ чужди на материята, но не имъ е мѣстото въ неговия трудъ.

Не на едно мѣсто той употрѣбява *термини*, които едва ли могатъ да се приематъ за постоянни и технически *(себри, властели)*. Особно думата властели у автора има едно неясно, неопрѣдѣлено значение. Тя върви много пжти на редъ съ владѣтели, като синонимъ, а на други мѣста като болѣри или управители. До дѣто тази сърбска дума добива такова право на гражданство, старобългарската дума отъ паметницитѣ ни „владелци" и „владжщи" се игнорира.

Ние не виждаме никакво обяснение и по тоя въпросъ.

На много мѣста ние чакаме да видимъ нѣкое заключение отъ обширнитѣ данни и факти, а заключение нѣма. Отсжтствието прочее на система и заключение е единъ важенъ недостатъкъ, на който трѣбва да се пообърне внимание.

Слѣдъ всички тия бѣлѣжки заключаваме:

Трудътъ на авторътъ може да бжде напечатанъ въ нѣкое издание на Бълг. кн. дружество, защото е важенъ приносъ въ нашата историко-правна наука, но при слѣднитѣ необходими условия:

1. Авторътъ да прѣработи тоя трудъ, като внесе въ него повечко система, която му се прѣпоржча.

2. Да обясни и обоснове посоченитѣ тъмни мѣста.

3. Да изхвърли ненужнитѣ параграфи или нареди по мѣстата имъ — размѣстенитѣ.

4. Да се съобрази съ посоченитѣ и по сжщество погрѣшки, или, ако държи на своитѣ възгледи и мнѣния, да ги обоснове научно и обстоятелствено.

Вънъ отъ тѣзи условия, споредъ моето оцѣняване, трудътъ не би трѣбвало да се печати въ кое и да било отъ изданията на Бълг. книжовно дружество.

София, 10 януари 1905 година.

С. С. Бобчевъ.

II.

Общото впечатление, което изнасямъ отъ прочитането на тоя трудъ, е, че авторътъ му, при „опита си въ кратки черти да изкаже първата часть отъ историята на българското държавно право — *устройство*" — е дѣйствително „работилъ съ любовь и прѣданность, искренно и добросъвѣстно убѣденъ, че принася извѣстна полза на българската правно-историческа литература", както се самъ изразява въ своя Прѣдговоръ.

При всичко че той нито въ тоя „прѣдговоръ", нито въ послѣдуещия го „Уводъ" не изброява подробно всичко, що се отнася до изворитѣ и до литературата по прѣдмета, отъ честитѣ, обаче, и изобилни цитати, които прави послѣ при излагането на разнитѣ части отъ своя трудъ,

Digitized by Google

става явно, че съ малко нѣкои изключения, той инакъ е добрѣ запознатъ съ каквото е по-важно отъ тия извори и тая литература. Направо или чрѣзъ втора ржка той се ползува умѣло и отъ гръцки, и отъ латински, и отъ славянски автори, па и отъ нѣкои български паметници и трудове за подкрѣпване това, що излага, независимо отъ въпроса, основателно ли е всѣкога неговото лично мнѣние или не, правъ ли е всѣкога или не неговиятъ възгледъ. Въ всѣки случай трудътъ изцѣло свидѣтелствува за голѣма начетенность и за положени усилия по изучване третирания сюжетъ.

Освѣнъ Прѣдговора и Увода, тоя трудъ се раздѣля на три части или три глави, подраздѣлени на параграфи. Първата глава има 3 заглавие „Територия", втората „Население", третята „Държавно Устройство". Много прѣдмети се засѣгатъ въ всѣка една отъ тия глави и съ безспорна по тѣхъ вѣщина на автора. Въпросъ може да бжде само, дали по едно съчинение за една само часть отъ историята на българското държавно право всички тъй засѣгани прѣдмети иматъ по-голѣма или по-малка свръзка съ главния сюжетъ, дали при това тѣ сж всички на свое мѣсто, даже и споредъ приетото отъ самия авторъ дѣление на своя трудъ.

Въ първата глава: „Територия", малко май се говори за самата територия, а разказва се надълго за „основни лични елементи на българската държава", които лични елементи били, отъ една страна, славяни, отъ друга, прабългари; говори се за „социалната организация на славянскитѣ племена", за тѣхнитѣ взаимни отношения, за „отношенията имъ къмъ инородцитѣ". Слѣдъ това авторътъ говори въ отдѣлни параграфи „за прабългаритѣ", за „основание на българската държава", за „формата на българската държава", която форма въ първия отъ тритѣ периода, въ каквито авторътъ раздѣла българската правна история: — I отъ края на VII в. до началото на XI в., II отъ началото на XI в. до края на XIV в., и III отъ края на XIV в. до края на XIX в.; — въ първия, повтарямъ, отъ тия три периода формата на българската държава била федеративна, съставена подъ игемонията на българитѣ отъ много племена, а въ втория отъ тия периоди била проста, едноставна и въ нищо не се различавала отъ византийската държава. И най-послѣ, въ послѣдния параграфъ отъ тази първа глава: „Територия", авторътъ говори за „териториално-национална основа на българската държава". Избаръ на начина за излагане единъ какъвто и да е сюжетъ не се обусловва, разумѣва се, съ неотклонна привързаность къмъ нѣкои непрѣложени правила, но, ако не се лъжа, менъ ми се чини, че тукъ има, най-малко, несъотвѣственость въ заглавието „Територия".

Втората глава носи заглавие „Населения". Тя е най-дългата и най-обширно разкитата, може дори да се каже и най-богатата, богатство образувано отъ пъстри елементи, нѣкои отъ които съвършено негли чужди на третирания главенъ прѣдметъ. Тя изобилва съ много разни свѣдѣния „за етнографичния съставъ на старото българско население", за „социалния съставъ на старото българско население", за боляри, велики и малки, за тѣхнитѣ привилегии, за „себри", — собствено българския народъ, българската народна масса, не ползуеща се съ привилегиитѣ на боляритѣ и свещеницитѣ, но различаваеща се

Digitized by Google

коренно отъ робитѣ и лично свободнитѣ, — за „несвободни“, за „роби“ и прч. Но и тукъ или азъ се лъжа, или начинътъ на автора въ развитие на тезата е начинъ своероденъ. Не зная, до колко сѫ на мѣстото си параграфитѣ 23, 24, 25, 27, 29, 30, въ които се говори за „езичеството“, за „християнството“, за което въ „Уводъ“ § 3 се казва, че било *фатално* за българската държава, — за „учението на църквата за държавата и държавнитѣ власти“, „църковното законодателство“, па още и за „сборницитѣ на църковното право“. Оставамъ на страна въпроса, до колко сѫ всѣкога и напълно вѣрни възгледитѣ на автора върху нѣкои отъ тия прѣдмети. Но ми се струва, че тъй поне както се излагатъ надълго и нашироко съ общи за нѣкои отъ тѣхъ погледи, тѣ сѫ единъ излишенъ луксусъ въ едно инакъ добрѣ схванато цѣло. Между друго не разбирамъ, защо се тукъ тия дълги сѫждения за християнството въ свръзка съ държавното въобще устройство, защо тая история на църковното законодателство, защо още цѣлъ и дългъ параграфъ и за сборницитѣ на църковното право.

Третята глава има заглавие „Държавно устройство“, устройство, разумѣва се, на старата българска държава. Като въведение въ тази послѣдня часть на своя трудъ авторътъ се спира върху „държавна организация на славянскитѣ племена“ и „държавна организация на прабългаритѣ“, двата основни елемента на българския народъ. *Задругата*, за която говори и въ първата глава § 7, имала първоначално у славянитѣ публиченъ характеръ, който тя загубила отсетнѣ при образуването на селскитѣ общини и на племената, но послужила за образецъ на държавното устройство на славянскитѣ племена, които племена, споредъ византийския историкъ Прокопий, не се управлявали отъ единъ човѣкъ, но живѣли отодавна *демократически*. Авторътъ казва, че отъ изражението *демократически* не трѣба да се разбира, че славянитѣ имали републиканско държавно устройство, защото тѣ имали владѣтели; пó-надолу, обаче, авторътъ като твърди, че извѣстията на Прокопия имали голѣмо значение за историята на славянското право, казва, че, споредъ тия пакъ свѣдѣния, формата на държавното управление на славянскитѣ племена била *демократическа* и че всички полезни и трудни въпроси се разисквали и рѣшавали въ събрания, а владѣтелитѣ били ограничени отъ волята на народа. Малки противорѣчия, както виждате, но не зная, дали затова е кривъ поменатиятъ Прокопий. Колкото за прабългаритѣ, въпрѣки скудностьта, споредъ автора, отъ свѣдѣния за тѣхното държавно устройство, авторътъ твърди, че въ Приазовска България тѣ имали много пó-добри и пó-ясни понятия за държавата и държавната организация отъ славянитѣ и че формата на управлението на тази приазовска България била монархическа съ абсолютни и неограничени монарси. Слѣдъ това авторътъ пристѫпва къмъ договора за „формата на българското държавно управление“, а въ послѣдуещия параграфъ ѥа „владѣтель“, за „титли“, за реда, по който се приемала владѣтелската власть, условията за български владѣтель, знакове на царското достоинство, права на владѣтелската власть. Българскитѣ владѣтели тукъ се явяватъ не по образеца на славянскитѣ пламена съ свои по-много или по-малко ограничени началници, а по образеца, както се види, на прабългаритѣ.

Digitized by Google

„Българитѣ владѣтели тукъ били върховни началници въ държавата си, неограничени законодатели, самостоятелни и пълноправни управители, които имали неограничено право, да назначаватъ държавни чиновници и висши свещеници. Въ управлението на държавата българскитѣ владѣтели се съвѣтвали и съ боляри и свещеници, обаче тѣхнитѣ съвѣти не били задължителни за тѣхъ, защото тѣ били неограничени въ изпълнението на владѣтелскитѣ си права“ и прч. и прч. Нѣмаше, ми се струва, да сгрѣши тукъ авторътъ, ако споменѣше Византия съ византийското държавно устройство и управление, на мнѣние съмъ че отъ това нѣмаше да пострадатъ нито хубавиятъ му трудъ, нито историческата истина, нито дори „домашната самородна образованость, самородната българска култура и народнитѣ институти и традиции“, па нито богомилитѣ, които били „най-будната страна на домашната култура и общественъ редъ“, за каквато домашна образованость и домашна култура авторътъ говори главно въ „Уводъ“ § 3.

При всичко това, въпрѣки нѣкои очебиещи несвързаности, въпрѣки единъ излишенъ луксусъ, който, намѣсто да придава, отнима, напротивъ, часть отъ безспорната инакъ стойность на тоя трудъ, въпрѣки нѣкои своеродни възгледи и изводи, азъ заключвамъ, че тоя трудъ самъ по себе е трудъ важенъ, цѣненъ и заслужава справедлива похвала. Той е скѫпъ вносъ въ историята на българското публично право, до колкото може да става дума научно било за публично, било за приватно или частно българско право. Като пръвъ почти по рода си, до колкото азъ поне зная, той заслужва и особено насърчване. Не зная само, дали въ какъвъто видъ се прѣдставя той днесъ, би трѣбало и да се премира. Колкото и да цѣня тоя трудъ, азъ поне се колебая по тази часть, но само се колебая, а не смѣя да се изкажа по рѣшителенъ начинъ. Безъ нѣкакво колебание, обаче, и съ пълна рѣшителность азъ съмъ на мнѣние, че той, особено ако и самъ авторътъ се съгласи да извади изъ него нѣкои съвършено излишни и несъотвѣствуещи, или поне съотвѣтствуещи твърдѣ отъ далечь на общата теза, параграфи, за каквито споменахъ по-горѣ, може и трѣба като цѣненъ материалъ да се обнародва въ което и да е отъ обикновенитѣ издания на Българското книжовно дружество.

София, 1 мартъ 1905. **М. Д. Балабановъ.**

Бѣлѣжки отъ автора къмъ горнитѣ рецензии.

За да прѣдставимъ рѫкописния си трудъ за награда или издаване отъ фонда „Напрѣдъкъ“ главната ни цѣль бѣше, прѣди публикуването му да чуемъ мнѣнието на компетентни книжовници и си послужимъ съ рецензиитѣ имъ, та дано той бѫде издаденъ съ по-малко грѣшки и недостатъци. Ние мислимъ, че младата българска правноисторическа наука има нужда отъ здрава и крѣпка литература, основана на положителни и добрѣ провѣрени данни. И нашата цѣль се постигна, благодарение благосклонното внимание, съ което поч. управителенъ съвѣтъ на

Digitized by Google

Българското книжовно дружество удостои скромния ни трудъ и голѣмата добрина и снисхождение на високоуважаемитѣ г-да С. С. Бобчевъ и М. Д. Балабановъ, които го прѣгледаха и написаха двѣ цѣнни за насъ рецензии. Посоченитѣ ни отъ тѣхъ грѣшки съ голѣма благодарность побързахме да поправимъ, като въ прѣработката си нѣкои параграфи съвсѣмъ оставихме, други прѣработихме, а трети само прѣмѣстихме на съотвѣтствуещитѣ имъ мѣста. Поради туй старитѣ редъ на статиитѣ се измѣни. При това за краткость и заглавието измѣнихме и поправихме на: „История на старото българско държавно право", часть I „Устройство". Но понеже сме несъгласни съ всички мнѣния и забѣлѣжки на уважаемитѣ г-да рецензенти, затова намѣрихме за нуждно да направимъ отъ своя страна слѣднитѣ бѣлѣжки.

Система. Съчиненията по историята на руското право на г-да професоритѣ В. Сергѣевичъ и М. Ф. Владимирски — Будановъ дѣйствително ни бѣха извѣстни и ние обърнахме внимание на хубавата имъ система. Но, въпрѣки това, ние се стараяхме да не забравимъ нито за минута, че пишемъ българска правна история. Българскиятъ народъ е клонъ отъ голѣмото словѣнско стъбло, и неговата правна история е часть отъ историята на словѣнското право, която пъкъ се състои отъ правнитѣ истории на всички словѣнски народи, които сѫ съставяли самостоятелни и независими държави. Историята на българското право има много общи черти съ правнитѣ истории на другитѣ словѣнски народи, но отъ друга пъкъ страна тя има и много различни и свойствени ней, та поради туй тя има право на самостоятелна наука. Затова системата на изложението на правнитѣ истории на другитѣ словѣнски или чужди народи не може въ цѣлость да се приложи и въ историята на българското право. Ако пъкъ би се направилъ подобенъ опитъ, тогава бихме имали всичко друго, но не и вѣрна българска правна история. Основатели на българската държава сѫ били прабългари, които сѫ били отъ турско-татарски произходъ. Тѣ нѣколко вѣка наредъ сѫ били владѣещата нация въ българската държава, която се организирала и управлявала споредъ своитѣ държавно-правни понятия, а пъкъ тѣ били съвсѣмъ различни отъ ония на словѣнитѣ. Прабългаритѣ сѫ дали свой отпечатъкъ на българската държава, който се запазилъ и слѣдъ прѣтопяването имъ у словѣнитѣ. При това българскиятъ народъ се настанилъ въ срѣдата на двата най-културни стари народи, гърцитѣ и римлянитѣ, и българската държава се основала на мѣстото, дѣто се кръстосвали тѣхнитѣ култури. Цѣлиятъ социаленъ и правенъ животъ на българитѣ се развивалъ подъ влиянието на римовизантийската култура, която пъкъ никакъ, слабо или само чрѣзъ българитѣ достигнала и до другитѣ словѣнски народи. Послѣднитѣ, като самостоятелни държавни групи, се развивали отдѣлно и при съвсѣмъ други обстоятелства и влияния. И отъ тукъ произлизатъ различията и нееднаквоститѣ въ правнитѣ истории на словѣнскитѣ народи. Прѣдъ видъ на това ние се старахме да изложимъ историята на българското държавно право самостоятелно и само възъ основа на нейнитѣ извори. безъ да я правимъ такава, каквато е руската, чешката, полската и сръбската, и да търсимъ и създаваме такива български

Digitized by Google

държавноправни институти, каквито сѫ имали другитѣ словѣнски народи. До колко въ стремението си сме успѣли, оставяме да се произнесе безпристрастната критика.

Извори. Въ статията си за изворитѣ ние говорѣхме за разнитѣ категории и за домашнитѣ и чуждитѣ извори на българската правна история изобщо и въ частность на историята на българското държавно право. Но самитѣ извори но именно тамъ не изброявахме, защото при свърване на труда си нѣмахме всички съчинения, съ които си служихме. Затова въ края на статията си подъ забѣлѣжка прибавяхме: „При напечатването ще приложимъ пъленъ и точенъ списъкъ на съчиненията, съ които сме си служили, защото при повръщането имъ въ библиотекитѣ на много отъ тѣхъ забравихме да забѣлѣжимъ пълното име на автора, както и врѣмето и мѣстото на изданието имъ. Но мислимъ, че туй въ нищо нѣма да попрѣчи на рецензията, защото въ съчинението си ние старателно цитираме изворитѣ, отъ които сме черпили материалъ за прѣдмета си“. И дѣйствително, както и уважаемиятъ г. Балабановъ забѣлѣзва въ рецензията си, ние съ чести и изобилни цитати посочваме изворитѣ и съчиненията, съ които си служимъ при разглеждане на всѣки въпросъ, затова се осмѣляваме да мислимъ, че не е съвсѣмъ права забѣлѣжката на уважаемия г. Бобчевъ, въ която казва, че не сме показали изворитѣ, изъ които се черпи и обосновава нашето старо държавно право. Сѫщо не сѫ прави и забѣлѣжкитѣ му, че не сме се спрѣли и говорили обстойно върху изворитѣ и че не сме посочили всички познати извори, които били малко. Разглеждането на изворитѣ, споредъ нашето мнѣние, не може да бѫде прѣдметъ на историята на българското държавно право, нито пъкъ влиза въ нейнитѣ опрѣдѣлени граници. Изворитѣ на цѣлата история на българското право съставляватъ самостоятелна и една отъ най-голѣмитѣ нейни части. Ако бѣхме се впустнали да ги разглеждаме, макаръ и повръхностно, ние непрѣмѣнно съвсѣмъ бихме се отдалечили отъ прѣдмета си. Ние мислимъ да се спремъ и доколкото ни е възможно критически, обстойно и сравнително да изучимъ поне най-важнитѣ български правноисторични извори. Разглеждането на изворитѣ е работа мѫчна, трудна и по обемъ много по-голѣма отъ този ни трудъ. Неизброяването всички трудове по историята на българското държавно право, които едвали ще да сѫ толкова малко, колкото мисли уважаемиятъ г. Бобчевъ, споредъ насъ не е голѣма грѣшка и опущение, защото нашата задача не е да съставимъ списъкъ на нейнитѣ извори, но да посочимъ ония извори, изъ които сме черпили градиво за прѣдмета си. Безспорно е, че освѣнъ тѣхъ, може да има още много други, които или не ни сѫ били извѣстни, или не сме имали възможность, да ги доставимъ, или пъкъ не е станала особена нужда да си послужимъ съ тѣхъ. Въ послѣдния случай спадатъ и договоритѣ, които българскитѣ владѣтели сѫ сключвали съ другитѣ държави. Тѣзи извори ще сѫ мѫчимъ изчерпно да използуваме въ другъ случай и когато ще говоримъ върху една друга часть отъ цѣлокупната история на българското право. Въ течение на мислитѣ си и безъ необходима нужда случайно се докоснахме и до „Законъ соудный людьмъ“ и до „корнчаята“ и казахме, че тѣ не сѫ продуктъ на българския юридически

Digitized by Google

гений, но сѫ български компилации и прѣводи отъ римовизантийскитѣ граждански и църковни закони. Тази случайна забѣлѣжка не поставихме и въ прѣработката на труда си. По наше мнѣние за тѣзи правни паметници, безъ да влизаме въ сѫщностьта имъ, *и сега си оставаме пакъ на сѫщото мнѣние.*

Литература. Слѣдъ изворитѣ вкратцѣ споменувахме и за литературата на историята на българското държавно право и казвахме, че тя е много бѣдна и че цѣлата история на българското право не е изложена въ отдѣлно съчинение, но има само нѣкои студии, отъ които нѣкои се отнасятъ прѣмо, а другитѣ косвено и до нашия прѣдметъ. Литературнитѣ трудове, съ които си послужихме, не изброихме по сѫщитѣ причини, по които това не направихме и съ изворитѣ. Съчиненията пъкъ, които г. Бобчевъ посочва въ критиката си на труда на г. Занетовъ — „Българското население въ срѣднитѣ вѣкове", и прѣди това още ни бѣха извѣстни и съ много отъ тѣхъ си послужихме и ги цитирахме. Обаче съ по-голѣмата часть не е станало нужда да си послужимъ, защото нашата цѣль не е била да правимъ компилации, ами, възъ основа на изворитѣ, самостойно да изложимъ историята на българското държавно право. Тукъ ще прибавимъ още, че г. Бобчевъ неправилно заключава, че не ни е извѣстна книгата на г. Оджакова „Сѣмейно право и битъ", защото не я споменуваме и не я цитираме. Па защо ли щѣше да ни трѣбва това съчинение и за какво да го споменемъ въ историята на българското държавно право!

Територия. Забѣлѣжкитѣ на уважаемитѣ рецензенти върху тази часть отъ труда ни сѫ повече отъ умѣстни и прави. Затова ние прѣработихме цѣлата тази глава, като нѣкои статии съвсѣмъ оставихме, други прѣработихме, попълнихме и по-добрѣ озаглавихме и нѣкои съвсѣмъ нови прибавихме. Така щото слѣдъ прѣработката мислимъ, че и тази часть значително е подобрена.

Боляри. Ние подържаме, че старото българско население се е дѣлило на три съсловия: боляри, свещеници и себри. Всѣко пъкъ съсловие се е подраздѣляло на класи. Това мнѣние, до колкото ни бѣше възможно, подкрѣпихме съ данни отъ домашнитѣ и чужди извори. Възъ основа извѣстията на Константина Порфирогенита, ние дѣлимъ болярите на външни и вѫтрѣшни. Споредъ насъ, вѫтрѣшни сѫ били ония боляри, които сѫ управлявали вѫтрѣшнитѣ области въ българската държава и които сѫ живѣли въ столицата и се намирали около българския владѣтель, а пъкъ външни сѫ били болярите, които сѫ управлявали пограничнитѣ български области и сѫ пазили държавната граница, на която старитѣ болгари обръщали голѣмо внимание. Мнѣнието си ние се опитахме да подкрѣпимъ съ доста данни, като сѫщеврѣменно посочихме, че и въ старата сръбска държава е имало такива боляри, които се наричали крайщници.

Християнство. Въ развитието на прѣдмета си се докоснахме и до вѣрата на българитѣ, езичеството и християнството. Въ една статия се опитахме да докажемъ необходимостьта, макаръ и вкратцѣ, да се спремъ върху този въпросъ, защото християнството е имало голѣмо влияние

Digitized by Google

върху цѣлия правенъ и социаленъ животъ на българитѣ. Вѣрата въ срѣдновѣковнитѣ религиозни вѣкове е имала голѣмо значение за държавното устройство, управление и политика, което и до днесъ още не е изгубила. На старитѣ и срѣдновѣковни народи е било неизвѣстно понятието „народность“ въ днешния смисълъ на тази дума, и въ едно организирано цѣло, въ една държава, ги е свързвало не съзнанието на общия произходъ и миналото, но добрата военна организация на старитѣ владѣтели и *войрата*. Религията е послужила за основа на много държави, защото срѣдновѣковнитѣ народи не сѫ знаяли за национална държава. Старитѣ римски папи се стремили да основатъ една голѣма християнска държава, а пъкъ и до днесъ още Турция въ основата си е религиозна държава. Турцитѣ още нѣматъ ясно понятие за народность и въ една държава ги свързва еднаквостьта на вѣрата. Религията за старитѣ и новитѣ българи е имала, па и сега има сѫщо онова значение, каквото има и за другитѣ народи, които стоятъ на еднакво културно развитие съ тѣхъ. Въ новата българска държава българитѣ, които не изповѣдватъ държавната вѣра, християнска православна, се чувствуватъ чужди къмъ нея и повече клонятъ къмъ държавитѣ на едновѣрцитѣ имъ. Мухамеданитѣ българи напускатъ България и се заселватъ въ Турция, не защото послѣдната културно стои по-високо, поминъкътъ е по-добъръ или пъкъ държавното устройство е по-прогресивно и по-съвършено отъ колкото въ България, но защото не имъ е извѣстно понятието народность и не знаятъ за национална държава и мислятъ, че вѣрата е основата на държавата и че тя обединява хората въ едно цѣло. Поради тукъ казаното, както и онова, което казваме въ труда си, ние не можемъ да се съгласимъ съ уважаемия г. Балабановъ и да изоставимъ тази часть. Но понеже отъ друга страна бѣхме се много разпространили, *затова въ прѣработката нѣкои статии изоставихме и изключихме.*

Себри. Подъ термина себри разбираме всички ония българи, които не сѫ били боляри или свещеници, слѣдователно непривилигируваното съсловие въ стара България. Но понеже пъкъ всички себри не сѫ имали съвсѣмъ еднакво социално и правно положение въ старото българско общество, затова ги дѣлимъ на петь класи: населенци, свободни, проиарски люди, църковни люди и граждани. Вижда се, че уважаемиятъ г. Бобчевъ не е забѣлѣжилъ туй раздѣление, и затова мисли, че повръхностно и вкратцѣ е минатъ въпроса за себритѣ, което не е вѣрно, защото за тѣхъ се говори доста пространно.

Граждани. За старитѣ български граждани говоримъ само толкова, колкото мислѣхме, че е достатъчно, за да се установи и докаже, че старитѣ българи живѣяли и въ градове, чиито произходъ ние потърсихме още въ старото отечество на южнитѣ словѣни. Но тѣ най-добрѣ се запознали съ гражданския животъ въ новото имъ отечество на Балканския полуостровъ, дѣто намѣрили много стари градове, въ които постепенно се заселвали. Търговското мѣстоположение на българската държава въ срѣднитѣ вѣкове твърдѣ много спомогнало, за да се умножатъ и уголѣмятъ българскитѣ градове. Но въпрѣки това, въ България нѣмало и не се развили такива градове, каквито и въ Западна Европа,

Digitized by Google

защото българскиятъ народъ както и другитѣ словѣни били земледѣлци и скотовъдци, а пъкъ възможно е на това да е попрѣчило и турското нашествие. *По този въпросъ се говори доста ясно, но и не много пространно, за да не бѫде туй въ врѣда на другитѣ части.*

Свободни. За да се установи, че въ стара България е имало и свободни селяни, които не били населенци, църковни и прониарски люди, ние си послужихме главно съ новелитѣ на византийскитѣ императори, Душановиятъ законикъ и съ нѣкои други извори, които се отнасятъ прѣмо за старото българско население, или поне за старото балканско население, и съ тѣзи данни мислимъ, че сме доказали тезата си. Затова счетохме за съвсѣмъ излишно да търсимъ други косвени извѣстия, както ни съвѣтва уважаемиятъ г. Бобчевъ, които се отнасятъ за далечни народи, които никога нищо общо не сѫ имали съ българитѣ и се развивали при съвсѣмъ други обстоятелства и влияния.

Прония. За пронията като държавноправенъ институтъ, както и за прониаритѣ като държавни органи, обширно ще говоримъ въ втората часть на този трудъ, а пъкъ въ първата се спрѣхме само колкото мислѣхме, че е достатъчно, за да се установи, че една часть отъ старото българско население се отстѫпвала въ прония на привилегированитѣ лица, и да се види, какво е било социалното и правно положение на тѣзи българи, които за разлика отъ другитѣ нарекохме *прониарски люди.* Въ кратки и общи черти говорѣхме за пронията въ християнскитѣ балкански държави и подиръ въ турската държава, дѣто е сѫществувала подъ името спахилъкъ. Въ изслѣдването си дойдохме до резултата, че *прония въ първата българска държава е нѣмало, но тя била въведена въ България, когато послѣдната е била подъ византийското владичество.* Това се установява отъ извѣстията за пронията въ византийската държава и отъ извѣстието на лѣтописеца Никита, който казва, че българитѣ боляри и подиръ царе Петръ II и Асѣнъ I молили византийския императоръ да имъ отстѫпи въ прония едно малодоходно село въ Стара-планина. Да ли пъкъ е имало прония въ втората българска държава, нѣма положителни и ясни данни или поне на насъ такива не сѫ извѣстни. Но понеже е имало въ съсѣднитѣ държави, византийската и сръбската и българскитѣ земи, които се впадали въ тѣхъ, затова заключаваме, че възможно и допустимо е да е сѫществувала и въ България, като остатъкъ отъ византийското владичество и като необходимъ институтъ за държавното управление. При писването на труда си дѣйствително нѣмахме студията на г. Ѳ. Успенски „Значеніе византійской и южнославянской проніи", но при *обработката си* послужихме и съ нея и съ удоволствие забѣлѣзахме, че резултатитѣ на изслѣдванията ни не се различаватъ много отъ ония на г. Успенски. Вѣрваме, че и уважаемиятъ г. Бобчевъ щѣше да бѫде съгласенъ и нѣмаше да ни направи никаква забѣлѣжка, ако бѣше провѣрилъ по-добрѣ изворитѣ. Вижда се, че той при писването на рецензията си тукъ малко е бързалъ, защото въ противенъ случай едва ли щѣше да счита турскитѣ момци и изполджиитѣ за една и сѫща класа и да ги смѣсва съ кесимджиитѣ, които живѣяли въ старитѣ спахийски села.

Digitized by Google

Населеници. Съ термина населеници означаваме римо-византийскитѣ сѫщински парици, исподджиитѣ и турскитѣ чифчии, закупници и кмети. За да докажемъ тезата си, ние си послужихме съ доста много домашни и чужди, стари и нови извори. При туй си послужихме още, и съ турското законодателство. Така щото уважаемиятъ г. Бобчевъ, ако бѣше провѣрилъ само изворитѣ, на които се основавахме и даннитѣ, които наведохме, вѣрваме, че нѣмаше да ни обвини, че заблуждаваме незапознатитѣ съ прѣдмета. Но той вижда се, не е обърналъ достатъчно внимание на въпроса, и затова, споредъ насъ, заключението му не е вѣрно. Да се спираме тукъ повече върху този въпросъ, би значило да повторимъ казаното по него въ труда си, дѣто доста надълго говорихме и доста ясно и положително се произнесохме. Не можемъ да се съгласимъ съ сѫщия рецензентъ и да не приведемъ въ цѣлость: „Закона, по който трѣбва да се управляватъ селянитѣ, които живѣятъ въ града и по чифлицитѣ и чифли-сайбиитѣ въ Лѣсковския окрѫгъ“, защото го считаме за единъ отъ най-важнитѣ извори по прѣдмета, който разглеждаме и защото той се е прилагалъ въ чисто български области. Съчинението пъкъ на г. С. Иовановича „Историјски развитак српске задруге“, дѣто този законъ е печатанъ и отъ дѣто ние го прѣвеждаме, едва ли ще да е толкова достѫпно и извѣстно на българскитѣ четци, които не слѣдятъ сръбската правно-историчнa литература, колкото прѣдполага уважаемиятъ г. Бобчевъ. При това и сръбскиятъ езикъ, колкото и да е близъкъ и сроденъ съ българския, сѐ пакъ прѣдставлява извѣстна мѫчнотия за онѣзи, които не сѫ запознати съ него.

Робство. Ние твърдимъ, че въ стара България е имало роби и за подкрѣпление на мнѣнието си приведохме доста много данни и извѣстия отъ византийски, латински, арапски и домашни извори. Но, вижда се, че уважаемиятъ г. Бобчевъ се е водилъ отъ прѣдубѣждението си, какво въ стара България е нѣмало робство и роби, и затова се старае да умаловажи и извѣстията за българскитѣ роби, които се намиратъ въ паметника: „Responsa Nicolai papea ad consulta Bulgarorum“ и които ни даватъ арабскиятъ списатель Аль-Масуди и византийскитѣ Прокопий, Маврикий и Константинъ Профирогенитъ. Но ако оставимъ на страна всички други извори и се основемъ само на паметника „Законъ соудный людьмъ“, мислимъ, ще се установи, че не само въ България е имало робство, но то тамъ е било даже по-разпространено отколкото въ Византия. Въ краткатa редакция на „Законъ соудный людьмъ“ въ 14 статии отъ 31 се говори за робитѣ и продажбата на хора. Разбира се, че ако въ стара България е нѣмало роби, едвали съставительтъ и издательтъ на паметника „Законъ соудный людьмъ“ щѣше да състави или прѣведе отъ гръцки статиитѣ си за робитѣ. Обаче той не само направилъ това, но и тамъ, дѣто за византийския му изворъ за извѣстно прѣстѫпление се прѣдвижда, като наказание: осакатяване или друго нѣкое наказание, той прѣдвижда: продань на прѣстѫпника. Споредъ „Ecloga privata aucta“, който трети пѫть открадне чуждо стадо, съблича мрътвитѣ въ гробоветѣ имъ и краде коне въ военно врѣме, се наказва: съ отсичане на рѫка. А пъкъ въ „Законъ соудный людьмъ“ се узаконява за сѫщитѣ прѣдстѫпления прѣ-

Digitized by Google

стжпинитъ „да продаетьса“, което уважаемиятъ г. Бобчевъ прѣвежда да се продаде. Безспорно е, че продаденитъ прѣстжпникъ се е лишавалъ отъ свободата си и ставалъ робъ.

Колкото се касае за отроцитѣ, ние, възъ основа Душановия законикъ и тълкуванията на г. Ст. Новаковича, мислимъ, че тѣ сж били роби. Вѣрваме, че уважаемиятъ г. Бобчевъ нѣмаше толкова остро да ни критикува за това мнѣние, което заимаме отъ г. Ст. Новаковича, ако погрѣшно не отождествяваше турскитѣ моми съ старитѣ отроци и ако имаше прѣдъ видъ, че врѣмето много стари институти съвсѣмъ е унищожило или така е толкозъ ги е измѣнило, щото едвамъ могатъ да се познаятъ. Сжщиятъ рецензентъ казва, че за него никакъ не важатъ статиитѣ: социално положение на робитѣ, встжпване въ робство и освобождение отъ него, защото сж написани по данни, взети отъ римовизантийского законодателство. Но той вижда се, забрява, че по това законодателство въ оригиналъ или прѣводъ българскиятъ народъ се управлявалъ и живѣялъ, ако не отъ настанението му на Балканския полуостровъ, то сигурно отъ покръстването му и до днесъ.

Задруга. За задругата ние споменуваме само толкова, колкото е необходимо, за да сравнимъ и обяснимъ нѣкой въпросъ, за който говоримъ. За нея обширно ще се говори на съотвѣтствуещето мѣсто. Па на какво ли би заприличало, ако, по мнѣнието на уважаемия г. Бобчевъ, въ историята на българското държавно право би се впустнали да говоримъ на дълго и широко за задруга, за нейния домакинъ, за правата му, за правата на задружнитѣ членове и пр. и пр.!

Форма на държавното управление. Формата на управлението на старата българска държава отъ началото и до края, по нашето мнѣние, е била абсолютна монархия. То се е дължало не само на държавноправнитѣ идеи на основателитѣ на българската държава, прабългаритѣ, но и на влиянието на съсѣдната византийска държава, която е служила за образецъ на българитѣ. Българскиятъ народъ, по нашето мнѣние, не е зималъ участие въ върховната власть чрѣзъ народни събори, каквито намираме въ другитѣ словѣнски държави. Затова именно въ историята на българското държавно право не можемъ да говоримъ за несжществуещи събори, защото въ противенъ случай би копирали историята на другитѣ словѣнски народи и би създали институти, които въ старата българска държава не сж сжществували.

Държавенъ съвѣтъ. Отъ домашнитѣ правноисторични извори и отъ извѣстията на чуждитѣ лѣтописци за българитѣ се установява, че българскитѣ владѣтели въ важнитѣ и трудни държавни въпроси и дѣла се съвѣщавали съ боляритѣ, които се намирали около тѣхъ и сж били тѣхни съвѣтници. Но понеже българскиятъ държавенъ съвѣтъ повече е ималъ административенъ характеръ и българскитѣ държавни и владѣтелски съвѣтници били най-важнитѣ и най-главнитѣ чиновници въ старата българска държава, затова за тѣхъ ще говоримъ въ втората часть на труда си „Управление“. Инакъ би се явило извѣстно повторение на единъ и сжщъ въпросъ. При това, като постжпваме така, имаме прѣдъ

Digitized by Google

видъ и съразмѣрното разпрѣдѣление на материала въ двѣтѣ части, които съставляватъ едно нераздѣлно цѣло.

Уважаемиятъ г. Балабановъ много умѣстно ни съвѣтва да се спремъ и върху византийското държавно устройство и управление, но ние не можемъ да направимъ това, защото този въпросъ е доста обширенъ, та страхъ ни е да се не отвлѣчемъ много отъ прѣдмета си. При туй ние прѣдполагаме да се спремъ върху този въпросъ по случай изучването на единъ български правноисторичепъ паметникъ.

Термини. На края на рецензията си уважаемиятъ г. Бобчевъ е противъ употрѣбенитѣ отъ насъ термини: *себри* и *властели*, защото сж сръбски думи. Логически той би трѣбвало да бѫде и противъ терминътъ *задруга*; защото и той е сръбска дума. Първиятъ терминъ по нѣмане подходещъ български поне ние не знаемъ да има такъвъ, употрѣбихме, за да означимъ непривилегируваното съсловие на старото българско население. Терминътъ пъкъ властители употрѣбляваме главно тамъ, дѣто говоримъ за сръбскитѣ боляри, а много рѣдко и за българскитѣ, защото този терминъ се употрѣбява и въ вирпинския хрисовулъ. Вѣрваме, че уважаемиятъ г. Бобчевъ ще ни позволи да знаемъ правата и сѫщинска смисъль на думата властители, та едва ли така неопрѣдѣлено безразборно и като синонимъ на думата владѣтели ще да сме я употрѣбявали. Ако пъкъ нѣкждѣ прѣписчикътъ или даже и ние сами въ бързането си сме я написали вмѣсто почти еднозвучната ѝ и близка дума владѣтели, оставяме на уважаемия рецензентъ да се произнесе и оцѣни, до колко такъва грѣшка може да бѫде прѣдметъ на критика.

Тѣзи сж нашитѣ кратки възражения и бѣлѣжки върху рецензиитѣ на уважаемитѣ г-да С. С. Бобчевъ и М. Д. Балабановъ. До колко сж тѣ прави и умѣстни, оставяме да се произнесе безпристрастната критика.

Станимака, Никулъ день 1905 г.

Н. П. Благоевъ.

Ј. Цвијић. — Основе за географију и геологију Македоније и Старе Србије с проматрањима у южној Бугарској, Тракији и пр. Книга прва и друга, стр. 1—688 4°, 1906. Издање Српске краљевске Академије.

Това обемисто дѣло на професора Цвијча третира главно географски и геолошки въпроси отъ Македония и Стара Сърбия. Епиръ и пр., но тя зачеква и въпроси отъ Южна България (стр. 555—631), които ще изложа на кратко, въ какво се състоятъ. Авторътъ въ споменатитѣ страници на своето дѣло разглежда басейна на Марица и суббалканската плиоценската рѣка. Отъ басейна на Марица въ България той разглежда Търново-Сейменъ — Харманлийския просѣкъ, проломътъ Бѣлово — Гара Баня-Костенецъ, нареченъ Моминоклисурски. Околноститѣ на с. Баня и Радоилъ, Сулудервентския проломъ, рѣка Мѫтивиръ въ мѣстностьта Ушитѣ подъ Йхтиманъ, р. Тополница въ прѣдѣлитѣ на Златишко-Пирдопската котловина, р. Стрѣма въ Карловското поле, р. Тунджа около

Digitized by Google

Калоферъ, с. Николаево — Долно Чалакчий, Бинкосъ — Струпецъ въ колѣното й между Ямболъ и Чибукду Черкешлий.

Въ свързка съ разширението на басейна на Марица откъмъ страната на Балкана той обяснява и унищожението на нѣкогашна плиоценска рѣка, която текла успоредно съ южнитѣ поли на Балкана отъ къмъ седлото на Козница, надъ с. Рахманлари, и се е вливало въ Черното море около Бургазъ.

Освѣнъ туй той разгледва Пирдопъ-Златишката котловина, Стъргелската котловина, седлото Арабаконакъ и другитѣ котловини на югъ отъ Балкана въ свързка съ неговото издигане. Споредъ него Търново-Сейменъ — Харманлийскиятъ просѣкъ е геологически по-старъ; той има формата на латинската буква U. Прѣзъ него е изтекла водата на водния басейнъ подъ Балкана, отъ който послѣ се е образувало тракийското равнище. Споредъ него и настоещето легло на Марица около Пловдивъ прѣди не е било тамъ, но на югъ отъ тепетата; но по-къснитѣ наноси и насипи отъ Родопитѣ постепено сж го измѣстяли. На Моминоклисурскиятъ проломъ дава по-късно начало отъ Сейменския, понеже формата му несъотвѣтствува на формата на първия, а отъ друга страна и склоноветѣ му сж доста стръмни. Той много право прѣдполага, че нѣкога водитѣ на Ихтиманското равнище чрѣзъ Сулудервентъ сж се вливали въ Марица, и че образуването на Мжтни виръ и извиването му къмъ р. Тополница е по-късно. Вѣрни очъртания дава и за леглото на р. Марица около с. Радоилъ и Долна Махала. Той е правъ въ своитѣ заключения, че днешното легло на Марица въ тоя край е въ старитѣ насипи и че не ги е още прорѣзало до дъното и не е достигнало първоначалното легло на Марица прѣди огромнитѣ дилувиални насипи.

Справедливи сж прѣдположинията му за първоначалното по-тѣсно корито на Марица отъ къмъ балканската страна и уголѣмяването му слѣдъ раздѣлението на Срѣдна отъ Сърнена гора отъ р. Стрѣма и отъ прѣсичането на Срѣдногорския ридъ между Ямболъ и Тавшанъ тепе отъ Тунджа, а сжщо и отдѣлянето й надъ Калоферъ отъ Акъ дере, а слѣдователно отъ Стрѣма, въ която по-рано се е вливала. Правдивостьта на тия заключения се вижда въ колѣнчеститѣ завои на тия рѣки въ южна посока къмъ Марица и въ нейното голѣмо ерозовно дѣйствие въ понизкитѣ отдѣли на леглото й, което се е отразило и на по-високитѣ, което е и способствувало за по-бързото разсичане на гребена на Срѣдна гора.

Сжществуването на плиоценска рѣка на югъ отъ Балкана, която да се е вливала въ Черно море около Бургазъ е повече отъ вѣроятно. Съврѣменното положение на голѣма часть отъ леглото на Тунджа въ източна посока непосрѣдно подъ Балкана, широката и въ срѣдата низка котловина на изтокъ отъ Сливенъ до Карнабатския Хисаръ и отъ тамъ чакъ до Ченгитѣ надъ Айтосъ, както и на изтокъ отъ Айтосъ прѣзъ банитѣ за Атанаскьовското езеро или по Айтовската рѣка за Васкьовското езеро, а сжщо тъй широчката низка и плитка котловина между Стралджа — Каракулазлий и по леглото на тая рѣка за къмъ Русокастро, Мандрата, сж доста релиефни доказателства за сжществуването на тая рѣка. Освѣнъ

Digitized by Google

по тѣхъ авторътъ подкрѣпя сѫществуването на тая рѣка и съ остатки отъ леглото ѝ въ реброто, което скача Балкана съ Срѣдна гора на западъ отъ Калоферъ, наноситѣ на които въ своитѣ остатки иматъ дългата си ось въ източна посока. Авторътъ прѣдставя тая рѣка съ единично легло чакъ до Сейменъ — Аладжглий (Карнобатско), отдѣто я прѣдставя разклонена на два рѫкава: единиятъ къмъ Айтосъ, а другиятъ къмъ Каракулазлий — Русокастро — Мандрата. Около Айтосъ сѣвернятъ рѫкавъ подѣля на два нови по горѣ посоченитѣ легла, тъй че вливането на тая рѣка въ Понтийско море той прѣдставя въ три рѫкава — права рѣчна делта. До сѫществуването на тая рѣка вододѣлътъ между Понтуса и Медитерана на югъ отъ Балкана и на изтокъ отъ Козница е билъ гребенътъ на Срѣдна гора въ свързка съ Странджата. По-късно тоя широкъ вододѣлъ се значително намалява и за сега редуцира на плоския ридъ между Айтосъ карноботъ въ свързка съ главния ридъ отъ Странджата у насъ.

Образуването на послѣдния авторътъ обяснява не само чрѣзъ ерозивни процеси, но допуща едно слабо издигане на почвата въ тая посока, вслѣдствие на което приема и понижаване въ приморскитѣ прѣдѣли и образуването на езера въ устието на рѣчнитѣ рѫкави около Бургазъ; (сегашнитѣ три езера).

Авторътъ като взима за основа на образуването на тая рѣка Балканското отдѣлване отъ Срѣдна-гора, понеже се образува между тѣхъ една котловина, не казва, че тя започва сѫществуването си отъ туй начало, но че тя се е по-късно образувала, когато Казанлъшката и Карловската котловина сѫ били въ свързка прѣзъ реброто до Калоферъ, и когато първата е била въ свързка съ Твърдишката и тая послѣднята съ Сливенско-Аладаимйската и Карнобатъ-Айтоската. Тя е била напълно оформена, когато голѣма часть отъ водитѣ на тия котловини сѫ били значително намалѣли и продължавала до голѣмитѣ ерозивни дѣйствия на Марица въ свързка съ повторни силни води отъ сѣверъ, които сѫ прокѫсали коритото ѝ отъ къмъ югъ на едно двѣ мѣста и излѣли водитѣ ѝ въ Марица.

Като приема, че отъ нейното сѫществуване до сега почвени промѣни по отношение на денивелиране на почвата въ вертикална посока не сѫ станали, и възъ основа на точни изслѣдвания височината на леглото ѝ отъ самото начало до морскитѣ прѣдѣли, височина, която постепено намалява, доказва, че тя е имала благоприятни условия да тече въ тая посока. Да не сѫ били разкѫсванията въ горнитѣ и срѣдни отдѣли, които сѫ отнесли водитѣ ѝ къмъ Марица, тя би и до сега сѫществувала и би текла все въ тая посока.

Авторътъ вѣрно обяснява и образуването на Пирдопъ-Златишката котловина, безъ да я поставя въ зависимость отъ рѣчното легло на Тополница, понеже връзката между нея и него е късно настѫпила.

За него Стъргелската котловина е ерозивна, а не тектонична, което е много право. Само невѣроятно се прѣдставя Арабаконашкото седло за речно легло, което е въ главния гребенъ на Балкана, и по което сѫ

Digitized by Google

текли води въ сѣверна посока. Понеже планинитѣ на югъ отъ него едва ли ще сѫ имали тая роль, каквато въ случая имъ се приписва.

Справедливи сѫ заключенията на автора и за образуването на котловинитѣ на югъ отъ Балкана и седлата между него и Срѣдна-гора. На първитѣ той гледа като на хлътнали по́-дълбоко планински части, а на вторитѣ като на части слабо размѣстени. Това той обяснява не само по положението на седлата, но и по взаимнитѣ материали на двѣтѣ съсѣдни орографски единици.

Като недостатъкъ може да се изтъкнатъ само нѣкои неточни свѣдения по качеството на петрографския материалъ въ нѣкои краища, но понеже тѣ не засѣгатъ главния въпросъ, който отдѣлътъ третира, тѣ не сѫ отъ естество да квърлятъ сѣнка върху му. Изобщо тоя отдѣлъ отъ дѣлото на г. Цвича е сполучливо изработенъ и заслужва да бѫде прочетенъ отъ всѣкого, който се занимава съ географията и геологията на страната ни, а даже и отъ всѣки любитель на природата на България. Въ него той ще разбере не само подробното описание на въпроси отъ тоя родъ, но ще види и научи, какъ се наблюдаватъ тия факти въ природата, дѣ се търсятъ и какъ се обясняватъ. Добрѣ е сторилъ г. Цвичъ като не е додалъ и на тоя отдѣлъ нѣкакъвъ етнографски колоритъ, както това е направилъ съ нѣкои македонски мѣстности, въ дѣлото си, понеже той щѣше да загуби много отъ цѣната си.

Г. В.

1100—1907

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Приносъ къмъ петрографията на източнитѣ ридове на Софийското поле.

Отъ Д-ръ Г. Вончевъ.

Свѣдѣния за петрографията на този близъкъ до София край имаме отдавна, но тѣ сѫ отнасятъ повечето до сѣвернитѣ и южни крайща на ридоветѣ; за срѣднитѣ отдѣли на ридоветѣ свѣдѣнията сѫ доста оскадни. Въ сѣвернитѣ отдѣли на ридоветѣ по пѫтя София, Саранци за Стъргелската котловина сѫ били: *A. Boué,*[1]) *Fr. Toula,*[2]) *Г. Н. Златарски,*[3]) които въ своитѣ трудове доста подробно описватъ тоя край. Него характеризувахъ и азъ въ статията си „Петрографски обиколки въ България" (Сборникъ, IV (XXII), 1907). За южнитѣ крайща има свѣдѣния отъ *Hochstetter-a,*[4]) и отъ мене (пакъ тамъ); но отъ тамъ сѫ минували и други изслѣдвачи на страната ни въ петрографско и геологическо отношение, каквото г-да *Златарски, Ванковъ* и др. Първиятъ отъ послѣднитѣ е миналъ и прѣзъ срѣдата на тоя планински отдѣлъ, но описание на тая си обиколка още не е далъ, обаче той е внесалъ своитѣ бѣлѣжки въ съставената отъ него геологическа карта на България и издадена отъ уневерситета. Тоя край е картиранъ и отъ Fr. Toula, а сѫщо и отъ неговия учитель Ferd. v. Hochstetter. Послѣдниятъ, по бѣлѣжкитѣ на единъ инжинеръ, дава кратки геологически свѣдѣния за мѣстностьта по пѫтя Тополница—Байлово—София. Тоя планински край по-подробно обходихъ и азъ: въ южнитѣ му отдѣли минахъ по пѫтя на желѣзнопѫтната линия, въ сѣвернитѣ по шосето София—Саранци—Араба-

---

[1]) La Turquie d'Europe, I T. 1840.

[2]) Grundlinien zur Geologie des westlichen Balkan (Denkschr. d. Akad. d. Wissensch. in Wien, B. XLIV, 1881).

[3]) Геологически профилъ отъ София прѣзъ Саранци, Орхание до върха на Златишкия балканъ (Сп. IV, 1883.).

[4]) Die geologische Verhältnisse des östl. Theiles der europäischen Turkei (Jahrbuch d. k. k. geol. R.-Anst. 1870, s. 439, 440. Taf. XVIII).

Digitized by Google

конакъ, но минахъ и по пѫтя Новоселци—Саранци, а сѫщо и по пѫтя Новоселци, Гайтанево, Бѣлопопци, Байлово, Смолско, Петричъ, Каменица, Горна-Раковица, Орманлия, гара Новоселци. Бѣлѣжкитѣ си за първитѣ три обиколки съобщихъ въ горѣцитуваната си статия, къмъ която приложихъ и петрографска скица, която обема цѣлия край и въ която написахъ и бѣлѣжкитѣ си отъ послѣднитѣ двѣ обиколки, но характеристиката на маршрутитѣ, както и материалитѣ, които установихъ въ тѣхъ, ще бѫдатъ прѣдметъ на настоящата ми статия. Тѣ сѫ слѣднитѣ:

По пѫтя Новоселци—Петричъ прѣзъ Байлово въ низкитѣ поли на ридовитѣ около Долня-Малина, Сагърлиево землището е равнище и съставлява часть отъ Софийското поле. Неговитѣ материали сѫ наноси, насипи и почва. Едва въ Сагърлиево, въ съсѣдното бърдо „Баба“ (на ю.-и. страна), на повръхностьта се разкриватъ становити скали. Послѣднитѣ сѫ срѣднозърнести румени пѣсъчници, които по липса на много и жилаво цементно вещество сѫ ронливи; тѣ въ западнитѣ поли на бърдото сѫ по̀-дребнозърнести и захаровидно устроени. Тоя видъ пѣсъчници по изгледъ, устройство и геологическа възрасть съотвѣтствуватъ на Саранскитѣ. Въ източния отдѣлъ на бърдото Баба, въ проточения къмъ източна посока ридъ, който има и свое име Калънъ курия, тоя видъ пѣсъчници отстѫпятъ мѣстото си на по̀-стари, карбонски, образувания, въ които пакъ пѣсъчницитѣ иматъ прѣдимство, само че тѣ сѫ другъ типъ. Тѣ сѫ по̀-компактни, жилави сиви пѣсъчници, каквито сѫ и въ срѣщното (сѣверно) бърдо, прѣзъ което минава пѫтя за Саранци. Тоя видъ материали се простиратъ въ източна посока, чакъ до низкото равнище на Гайтаневската рѣка, дѣто се криятъ подъ съврѣменнитѣ образувания на края. Прѣзъ рѣчното легло започватъ да се появяватъ плочести мергелни варовици размѣсени съ глинести и мергелни шисти и пѣсъчници креденъ типъ, отъ каквито е заетъ и сѣверния ридъ надъ селото. Тия материали сѫ съ тъмносива боя, тънко наслоение, ю.-и. разпространение и с.-и. полегатъ (до 10°) наклонъ. Тѣ въ нѣкои отдѣли на находището (до селото) показватъ и набръчкване съ бръчки въ посока на наслоенето. Въ Гайтанево тѣ заематъ голѣма часть (с.-и.) отъ землището, на което е разположено селото. На югъ отъ Гайтанево, въ областьта на плоския ридъ Чобанъ буру материалътъ е червеникавъ и червенъ пѣсъчникъ (тукъ-тамъ глинестъ и слюденъ) и повечето съ изгледа и устройството на Саранския пѣсъчникъ; той е и отъ сѫщата геологическа възрасть съ него.

Digitized by Google

Сѣвернинтъ ридъ надъ Гайтанево, който се простира чакъ до с. Бѣлопопци, е заетъ отъ кредитѣ образувания на Гайтанево (мергелни варовици, глинести мергели и пѣсъчници и пр.) Отъ тия послѣднитѣ сѫ заети и източнитѣ и ю.-и. отдѣли на Гайтаневското землище; по цѣлото си протежение тѣ спазватъ сѫщата посока на разпространение, както и сѫщия наклонъ. Сѫщитѣ материали оставатъ и въ Бѣлопопци и с.-з. отъ него къмъ Горна-Малина. Тия кредни материали на пѫтя Гайтанево — Бѣлопопци сѫ разположени непосрѣдно надъ карбонскитѣ образувания (пѣсъчници и шисти).

Въ ю.-и. край на с. Бѣлопопци кредитѣ образувания свършатъ съ глинестъ пѣсъчникъ и граничатъ съ младоеруптивни материали андезитовъ типъ. Тия послѣднитѣ заематъ пѫтя, рѣчното легло и съсѣднитѣ бърда и тѣхнитѣ скатове чакъ до с. Байлово. Въ началото по-тъмни и само съ порфиренъ амфиболъ, послѣ минаватъ въ скали съ профиренъ фелдшпатъ, а тукъ-тамъ и съ туфозни образувания съ отворена боя, но къмъ Байлово и въ тъмни туфи. Въ тѣхъ не личи кварцъ, нито кварцови жили. По-голѣмата часть отъ тѣхъ сѫ сиви и бозови, но има ги и тъмнобойни. Всичкитѣ сѫ неправилно напукани и повръшно равномѣрно разрушени. Тия материали свръшатъ до Байлово и отъ сѣверна страна сѫ ограничени отъ варовито доломитови материали (триасовъ типъ), които сѫ продължение на Макоцевскитѣ (върха Фрелимъ и др.). На югъ и ю.-и. отъ Байлово оставатъ прѣдходнитѣ еруптивни материали, само че до Байлово въ тѣхъ се разкриватъ като малъкъ островъ кредитѣ плочести образувания (мергелни варовици и пр).

Въ с.-и. край на с. Байлово се разкриватъ жълторъждиви карбонски шисти съ ю.-и. разпространение и ю.-з. (до 20°) наклонъ. Тѣхъ отъ ю.-з. страна (откъмъ селото) ограждатъ червеникави слюдени пѣсъчници и едри блокови гнайсови конгломерати, а отъ с.-и. страна варовико-доломитови конгломерати и варовико-доломити съ бигорни образувания и като юмрукъ и глава едри заоблени варовични кѫсове, натъркаляни по повръхностьта на терена.

Въ с.-и. посока надъ Байлово по пѫтя за Смолско землището е заето отъ варовико-доломитови материали триасовъ типъ. Тѣ продължаватъ до въ високото седло на пѫтя, въ мѣстностьта Пикливецъ, дѣто свръшатъ въ ситно сдробенъ тъмно-пепеливъ доломитъ, отъ който е заето и насрѣщното сѣверно бърдо, което е продължение на Опорския върхъ. При наваляне на пѫтя въ източна посока слѣдъ доломита се появява варовикъ, който дружи съ пѣсъчникъ въ прослойки съ сивъ и червеникавъ мергеловъ и

Digitized by Google

бѣложилчестъ варовикъ; той постига интензивна ширина въ споменатия пѫть и има ю.-и. разпространение. Тия кредни седименти въ източнитѣ си отдѣли алтернираръ съ тънки прожилки отъ младъ еруптивенъ материалъ андезитовъ типъ, а на мѣсти и съ синкави и зеленикави туфи на съотвѣтнитѣ еруптивни скали.

Подобна алтернация на еруптивни и седиментни материали продължава чакъ до чешмичката на пѫтя и малко задъ нея, дѣто започватъ да прѣобладаватъ еруптивнитѣ туфи (синкави, зеленикави, виолетови и пр.) и конгломерати, които свършатъ въ низкото на пѫтя, въ рѣката, до доломитъ. И тия туфи, както и прѣдходнитѣ седименти, иматъ сѫщата посока на разпространение и сѫщия наклонъ (ю.-з.).

Доломитътъ въ тоя край има обширно повръшно разкритие; той стига близу до устието на рѣката Кралевица въ Смолската рѣка и завърша въ блѣщиви кристалинношистни материали (мусковитошисти и гнайси). И въ него посоката на разпространението на едва отчетливитѣ му слоеве е ю.-и., а наклонътъ имъ ю.-з. (до 15°). Прѣзъ Смолска рѣка на пѫтя за с. Смолско слѣдъ блѣщивитѣ шисти се показватъ малко тъмни пѣсъчници, които свършатъ въ еруптивни туфи и андезитови скали, които най-голѣмо повръшно разкритие показватъ при чешмата прѣдъ с. Смолско, отдѣто започватъ седименти креденъ типъ (глинести шисти, мергели и пр.) Послѣднитѣ сѫ съ ясно наслоение (тукъ-тамъ набърчени), източно разпространение и смѣсенъ южнъ и югозападенъ наклонъ, но прѣдимно послѣдния. Сѫщитѣ материали се простиратъ и въ сѣверна посока (прѣзъ рѣката) и заематъ съсѣднитѣ бърда. Смолско е разположено надъ тѣхъ. Отъ тѣхъ е заета и околностьта на с. Смолско.

Тия седименти на изтокъ отъ с. Смолско се простиратъ чакъ до вливането на рѣкитѣ Смолска и Мирковска съ тая само разлика, че до реченатa мѣстность прѣобладаватъ глинести мергели и глинести шисти, а по-малко сѫ варовицитѣ и глинеститѣ пѣсъчници. И въ тѣхъ, както и въ прѣдходнитѣ, остава сѫщата посока на разпространение и сѫщиятъ западенъ наклонъ Тоя типъ материали минаватъ и въ източния ридъ на рѣката, въ който сѫ разположени колибитѣ Върлина, а сѫщо и въ рида, който дѣли коритото на Смолска и Каменишка рѣки, въ областьта на колибитѣ Бодятъ. Тѣ се простиратъ и въ източна посока, дѣто стигатъ и минаватъ леглото на р. Тополница. Въ ю.-и. посока стигатъ селото Петричъ и леглото на р. Каменица при селото, дѣто свършатъ въ основитѣ на високитѣ доломитоваровикови върхове.

Digitized by Google

Въ обратна посока отъ Петричъ за гара Новоселци прѣзъ Горна-Раковица на пѫтя си установихъ слѣднитѣ петрографски материали: отъ Петричъ прѣзъ колибитѣ Бодятъ до с. Каменица материалитѣ сѫ изключително седименти, и то въ началото тъмни и тъмносиви глинести шисти и глинести пѣсъчливци размѣсени съ глинести мергели и тукъ-тамъ червеникави и сиви мергелни варовици. Къмъ срѣдата на пѫтя започватъ да прѣобладаватъ червеникавитѣ мергелни варовици, които на мѣста се редуватъ и съ зеленикави, но близу къмъ Каменица червеникавитѣ мергелни варовици сѫ едничкитѣ седименти на края. Тамъ тѣ образуватъ дебелъ комплексъ отъ многобройни тънки слоеве. Тия материали отъ къмъ селото се ограждатъ конкордантно отъ тънкослойни тъмни и тъмносиви глинести шисти, които сѫ съ разенъ съставъ и разенъ изгледъ.

Въ източнитѣ отдѣли на туй седиментно находище, което заема цѣлия околенъ край въ всичкитѣ му повръшни очъртания, на западъ отъ колибитѣ Бодятъ при наваляне за въ рѣката има и прослойки отъ едри еруптивни конгломерати, на които цементното вещество е отъ околнитѣ глинести материали. Сѫщо такива конгломерати се появяватъ и при първия потокъ слѣдъ воденицата западно отъ Бодятъ, но тѣ тамъ сѫ въ свръзка съ туфи и заематъ доста широка ивица надъ пѫтя.

Цѣлиятъ седиментенъ комплексъ е въ съгласно население съ еднаква ю.-и посока на разпространение и прѣдименъ полегатъ ю.-з. наклонъ; само при колибитѣ Бодятъ се забѣлѣзва и с.-и. наклонение, но то е резултатъ отъ набръчкването имъ въ тоя край.

Западно отъ с. Каменица до самото село се появяватъ млади еруптивни скали андезито-риолитовъ типъ, които сѫ съ с.-з. посока на разпространение. Тѣ сѫ на границата между прѣдходнитѣ кредни седименти и кристалиннитѣ шисти, но отдѣлени отъ послѣднитѣ съ тѣсна ивица гѫстъ варовикъ. Южно отъ Каменица въ посока за върховетѣ Арамлиецъ и Икуната цѣлиятъ край е заетъ отъ кристалинни шисти, които сѫ прѣдимно мусковитови и двослюдно гнайси размѣсени съ мусковитови шисти; такива се разкриватъ малки и въ леглото на Голѣма рѣка при с. Каменица.

Сѣверно отъ с. Каменица до махалата Скумца землището е седиментно отъ типа на кредниитѣ седименти: въ началото седиментитѣ сѫ прѣдимно глинести шисти, но при Скумца свършатъ съ мергелни варовици. Въ дола западно отъ колибитѣ има и еруптивни материали, но тѣ сѫ продължение на Каменскитѣ; тѣ тамъ и свършатъ. Землището, на което сѫ застроени реченитѣ колиби,

Digitized by Google

е заето отъ гнилъ глинестъ пѣсъчникъ, какъвто има на много мѣста въ източнитѣ Балкански отдѣли, напр. въ Каябешката дѫбрава (Котелско). Сѫщитѣ материали оставатъ и на сѣверъ отъ Скумца; тѣ по пѫтя за Раковица продължавтъ чакъ до билото на равнището и по-нагорѣ по завоитѣ на кръстопѫтя Арамлиецъ, Икуната и Раковица, само че на мѣста се издаватъ като глинеста пѣсъчна маса. Въ послѣднитѣ отдѣли тѣ свършатъ въ микашисти отъ типа на Каменскитѣ, само че и на това мѣсто, както и при Каменица, тѣсна ивица отъ гѫстъ варовикъ се разполага помежду имъ и ги дѣли. Микашиститѣ и гнайситѣ въ тоя отдѣлъ на находището сѫ тънкослойни и съ сплѣскани лещи отъ кварцъ фелдшпатово вещество. Тѣ сѫ мѣки отъ изобилието на слюдата мусковитъ и на пипане мастни. Отъ разрушението тѣ се прѣвръщатъ въ мекъ пѣсъкъ, който, както и самата скала, на пипане е мастенъ. Тоя видъ скални материали се простиратъ въ южна посока къмъ Икуната и Арамлиецъ; тѣ сѫ основнитѣ скални материали и на съсѣднитѣ на тѣхъ крайща. Отъ тѣхъ е заетъ и Поповъ ридъ до тритѣ чукари и Ненева могила по пѫтя за Горна-Раковица.

Въ сѣвернитѣ отдѣли на Поповъ ридъ кристалиннитѣ шисти на мѣстностьта иматъ сѣверната си граница. Тамъ тѣ граничатъ съ варовиковидоломити и доломитъ, които при спуска за къмъ Ненева могила се отдѣлятъ съ тънка еруптивна жила съ с.-з. посока, която има малко повръшно разкритие. Сѫщата жила се явява и на пѫтя с.-и. отъ Неневата могила, но тамъ разсича гнили кредни мергели и пѣсъчници. Самата Ненева могила е заета отъ едри кварцови канари, пропити съ окиси на тежки метали (манганъ и желѣзо), отъ които и повръхнинитѣ имъ сѫ тъмни и черни. На югъ отъ Ненева могила къмъ Равна рѣка и по-нататъкъ къмъ Мишковецъ землището е заето изключително отъ кристалинни шисти и то главно отъ прѣдходнитѣ мусковитови скали. Отъ сѣверната страна могилата е оградена отъ мергели и мергелни пѣсъчникови материали креденъ типъ, които сѫ продължение отъ материалитѣ на Спасова могила и.-ю.-и. отъ с. Гайтанево. Тия материали се простиратъ и въ посока за с. Горна-Раковица чакъ до срѣдата на рида, който се огражда отъ югъ съ Равна рѣка, и свършатъ въ младоеруптивни материали съ биотитъ, отъ каквито е заета останалата частъ на сѫщия ридъ, заградена отъ рѣкитѣ Двата-брата и Равна. Тия еруптивни материали минаватъ и въ бърдото Петрово бунище на изтокъ отъ Раковица, и тамъ свръшатъ въ кристалинни шисти — микашисти. Тия еруптивни материали иматъ ю.-и. посока на разпространение; тѣ въ с.-з. свър-

Digitized by Google

шатъ до рѣчното легло на р. Двата-брата, като се ограждатъ отъ сѣверъ съ малко кристалинни шисти и повече кредни образувания. Въ послѣднитѣ сѣверно отъ рѣката и източно отъ пжтя Байлово—Раковица на посока къмъ Бѣлопопци има андезитова жила.

Източнитѣ бърда до Раковица, които сж просѣчени отъ селската рѣка и въ политѣ на които е разположено часть отъ селото, иматъ разновиденъ петрографски материалъ. Въ тѣхъ прѣобладаватъ кристалиннитѣ шисти, но покрай тѣхъ има пѣсъчници, доломитъ и млади еруптивни скали. Послѣднитѣ въ западна и ю.-з. посока отъ селото свръшатъ пакъ въ кристалинни шисти. Основата на тия бърда (Петрово бунище, Дабижовецъ и пр.) е отъ кристалинни шисти; надъ тѣхъ се разполагатъ червеникави тукъ-тамъ конгломерувани пѣсъчници, които се покриватъ отгорѣ съ доломитъ. Послѣдниятъ въ високитѣ отдѣли на бърдата има по-интензивно разпространение; отъ него е заетъ и върхътъ Раева могила. Въ тия бърда на едно двѣ мѣста има жили отъ младоеруптивенъ материалъ, въ който профирно развитъ се показва кристаленъ биотитъ и биромбоидаленъ кварцъ. Жилитѣ сж въ кристалиннитѣ шисти и съ ю.-и. посока на разпространение.

Западно отъ селската рѣка въ самото село землището е заето отъ тънкослойни западно наклонени микашисти и гнайси, които се простиратъ въ юго-зап. и западна посока къмъ мѣстностьта Лиляковецъ. Тия материали, които въ източнитѣ отдѣли на находището сж повечето сиви, а въ западнитѣ червеникави, заиматъ по-голѣмата часть отъ мѣстностьта Лиляковецъ. Тѣ отъ сѣверна страна надъ селото сж оградени отъ креднитѣ образувания на Гайтаневския край, а пó на западъ отъ пѣсъчницитѣ на Чобанъ буру, които татъкъ сж червеникави. Отъ послѣднитѣ на срѣдъ пжтя по Лиляковецъ се вдава въ шиститѣ широкъ клинъ, който завърша съ ю.-и. посока. Сжщитѣ пѣсъчници ограждатъ шиститѣ и отъ западна страна на Лиляковецъ, но въ ю.-з. посока (по пжтя) тѣ се свръзватъ съ тъмни матови пѣсъчници, които на мѣста сж конгломерувани съ едри доломито варовикови кжсове. Послѣднитѣ се простиратъ къмъ Гюреджия и на мѣста се явяватъ въ компактни маси съ изгледа на стари образувания. Въ низкото близу до леглото на Гюреджийската рѣка тѣ свършатъ въ едри еруптивни конгломерати, които образуватъ широка ивица въ сѣвернитѣ отдѣли на рѣката. Прѣзъ рѣката до Гюреджийската църква се разкрива на повръхностьта жила отъ младо еруптивенъ материалъ андезитовъ типъ, която повръшно е доста промѣнена.

Digitized by Google

Южно отъ Лиляновецъ въ областьта на рѣчното легло се показватъ глинести мергелни материали креденъ типъ, които образуватъ малко затворено легло, което е въ свръзка съ прѣдходнитѣ тъмни матови пѣсъчници. Въ южнитѣ отдѣли на рѣчното легло надъ кредниттѣ образувания въ южна посока се разкриватъ пѣсъчницитѣ на Чобанъ-буру. Тѣ заематъ ридоветѣ и бърдата надъ селото Гюреджия, Богданлия и Караполци, само че въ отдѣлитѣ на землището на Гюреджия въ прѣдѣлитѣ на Суха рѣка се разкриватъ и сиви очни гнайси, които сж едничкиятъ удобенъ за градиво материалъ въ селото. Съ тия бърда се завърша планинската часть въ тоя отдѣлъ на Софийското поле и започва полегатото равнище на полето, което прѣзъ Дуганово, Орманлия за гара Новоселци остава съ еднакъвъ наносенъ и насипенъ материалъ, какъвто е и останалиятъ отъ другитѣ източни отдѣли на полето.

Отъ характеристиката на маршрутитѣ се вижда, че въ ридоветѣ, които ограждатъ Софийското поле отъ изтокъ, има троякъ петрографски материалъ: *кристалинни шисти*, *еруптивни скали* и *седименти*. Отъ тѣхъ най-много сж разпространени подирнитѣ, по-малко първитѣ, а най-малко вторитѣ. Седиментитѣ сж разпространени както въ низкитѣ поли на ридоветѣ и въ съсѣднитѣ на тѣхъ скатове, тъй и въ високитѣ имъ отдѣли. Кристалиннитѣ шисти сж повечето ограничени на високитѣ ридови отдѣли, но има ги и въ по-низкитѣ имъ скатове, обаче ги нѣма въ ридовитѣ поли. Еруптивнитѣ сж пръснати на всѣкждѣ, но главно изъ седиментитѣ отъ по̀-млада геологическа възрасть. Седиментитѣ, които заиматъ почти три четвърти отъ изходеното отъ мене пространство, заиматъ сѣверната половина на мѣстноститѣ и голѣма часть отъ южната; тѣ иматъ прѣдимно ю.-и. посока на разпространение и въ с.-з. си части се свръзватъ съ седиментитѣ на Балкана, а въ ю.-и. съ ония на Срѣднагора прѣзъ Тополница. Сжщата посока на разпространение спавватъ и отдѣлнитѣ находища на еруптивнитѣ материали. Кристалиннитѣ шисти, които сж въ южната половина на споменатата мѣстность, сж сѣверни гранични материали отъ обширното кристалинношистно находище на Ихтиманско, но шистното находище въ устието на Кралевската рѣка е юженъ граниченъ край отъ шиститѣ на Гължбешката планина.

По положението, което заиматъ седиментитѣ спрѣмо кристалиннитѣ шисти и по формата на находището имъ слѣдва да се за-

Digitized by Google

ключи, че въ врѣме на таложението имъ тоя край е прѣдставлявалъ тѣсенъ проливъ, който въ нѣкои геологически врѣмена е билъ прѣвръщанъ въ заливъ. На послѣдната мисъль ме навожда изклиняването на по-старитѣ седименти въ ю.-и. посока и на по-младитѣ въ с.-з.

Геологическата възрасть на материалитѣ е различна. Тамъ има материали, образувани въ първитѣ геологически врѣмена (въ архаичния периодъ), но има и по-млади (палеозоични и мезозоични), а даже и кватериерни. Най-старитѣ петрографски материали тамъ сѫ кристалиннитѣ шисти: гнайситѣ и микашиститѣ. Понеже въ тѣхъ прѣобладава бѣлата слюда мусковитъ слѣдва да се прѣдполага, че тѣ не ще да сѫ отъ най-долнитѣ етажи на архичната група, а отъ по-горни.

Палеозоичнитѣ материали сѫ глинеститѣ шисти и пѣсъчницитѣ около Сагърлиево, Байлово, Чобанъ буру и ридоветѣ надъ Караполци и пр.; тѣ спадатъ въ двѣ геологически системи: карбонска и пермска. Отъ тѣхъ отъ карбонската система сѫ материалитѣ около Сагърлиево и Байлово, а другитѣ сѫ пермски.

Мезозоичнитѣ материали сѫ сѫщо отъ двѣ геологически системи: триасова и кредна. Материалитѣ отъ първата система сѫ пѣсъчницитѣ, доломита и доломитовитѣ варовици надъ Бѣлопопци, Байлово, Пикливецъ, Смолския проходъ, до Петричъ, при Ненева могила и бърдата до селото Горна-Раковица. Всичкитѣ други седименти сѫ кредни съ изключение на седиментитѣ отъ Софийското поле, които сѫ кватернерни и съврѣменни.

Еруптивнитѣ скали и тѣхнитѣ туфи сѫ сѫщо отъ кредна геологическа възрасть; тѣ сѫ изохронни съ нѣкои отъ креднитѣ седименти, понеже се редуватъ съ тѣхъ, но въ нѣкои по-горни отдѣли тѣ се показватъ по-стари, защото тѣхнитѣ заоблени кѫсове сѫ едничкитѣ едри материали, които сѫ образували конгломерати, алтернативно разположени между другитѣ кредни слоеве (зап. отъ колибитѣ Бодятъ и пр.).

Петрографскитѣ материали отъ тоя планински край иматъ слѣднитѣ морфологически, съставни и структурни особности:

А. Кристалинни шисти.

Гнайси и микашисти.

1. **С. Каменица.** Гнайсътъ отъ това находище въ повечето свои отдѣли е съ изгледа на микашистъ, понеже съдържа много слюда, която му придава повръшната блѣскавина. Въ посока напрѣчна на наслоението той се показва слабоблѣщивъ съ тънко

Digitized by Google

наслоение и дребно очно устройство. На него съ просто око се отличава почти цѣлиятъ минераленъ съставъ, който е отъ *бѣла слюда, кварцъ* и *фелдшпатъ,* но забѣлѣжа се и една слаба зеленина, която тукъ-тамъ засѣнява силната блѣскавина на слюдата. Послѣднята въ микроскопа се издава за *хлоритъ,* който въ формитѣ, въ които се явява, показва, че е произлѣзълъ отъ промѣната на биотита. По него и по бѣлата слюда първичниятъ гнайсъ се издава за *двослюденъ,* но въ настоящето си състояние, той е *мусковитовъ гнайсъ съ хлоритъ.* Други минерали, освѣнъ ситнитѣ и рѣдки акцесорни (апатитъ и цирконъ), както и магнетитъ [първиченъ (рѣдъкъ) и вториченъ], не се забѣлѣжатъ. Съ помощьта на микроскопа фелдшпатътъ се раздѣля на ортоклазъ и плагиоклазъ (олигоклазъ), отъ които първиятъ е много повече отъ втория.

Понеже гнайсътъ съдържа много слюда и хлоритъ, доста меки минерали, то и общата якость на скалната маса е ничтожна, затова и тя отъ най-слабия ударъ се дроби на тънки и меки трески и листя. По причина на изобилието на слюдата и по намалението на фелдшпатовото вещество, нѣкои отдѣли отъ находището се показватъ като типични *микашисти.*

2. Тоя типъ сѫ и гнайситѣ отъ кръстопѫтя Каменица-Арамлиецъ-Горна-Раковица, съ тая само разлика, че тамъ гнайситѣ сѫ едроочно устроени и съ повечко черна слюда и ситенъ гранатъ. Но понеже и тамъ прѣобладаватъ гнайситѣ съ мусковитъ и има много мѣста въ тѣхнитѣ находища, дѣто слюдата взима връхъ надъ осталитѣ минерали, слѣдва, че гнайсовото находище на голѣмо пространство въ тоя край трѣба да носи прилагателното *мусковитово,* а отдѣлнитѣ части отъ него, въ които слюдата мусковитъ е повече — *мусковитови шисти.* И двата скални вида въ нѣкои мѣста поради очното си устройство могатъ да се наименуватъ и очни.

3. Въ бърдото до Горна-Раковица въ мѣстностите Петрово бунище, Дабижовецъ и пр. гнайсътъ е прѣдимно дребнолюспестъ *мусковитовъ гнайсъ.* Обаче и тамъ, както и въ прѣдходнитѣ находища, има и мусковитошистни части, които трудно се разграничаватъ отъ другитѣ.

4. Сѫщитѣ материали сѫ и въ мѣстностьта Лиляковецъ, само че тамъ слюдата е помалко и скалитѣ сѫ съ напрѣднало промѣнение, отъ което и боята имъ е маскирана отъ ръждивочервената боя. И тамъ сѫ помѣсени микашисти и гнайси, които сѫ продължение на шиститѣ отъ Дабижовецъ; тѣ сѫ западни гранични материали на Ихтиманското кристалинношистно находище.

Digitized by Google

5. Въ западната половина на Горна-Раковица и на западъ отъ нея гнайситѣ иматъ по-тъмнобойна отсѣнка, но тя се дължи главно на съставната частъ на биотита, който било съ своята собствена боя, било чрѣзъ метаморфнитѣ си продукти прави общата скална боя по̀-тъмна. Въ тоя отдѣлъ на находището слюденото вещество е по̀-малко и по̀-дребно люспесто, затова и скалитѣ се показватъ по компактни.

6. При вливането на р. Кралевица въ Смолска рѣка шиститѣ сѫ повечето съ изгледа на микашисти, отколото на гнайси, понеже и въ тѣхъ бѣлото слюдено вещество е доста много. Тамъ шиститѣ сѫ тънкослойни, на мѣста и сърчени, но и тѣ показватъ едроочно или сплѣснато лещовидно устройство. Въ тѣхъ има доста и черна слюда, отъ която и боята имъ е по. тъмна, а на мѣста и наименованието имъ се промѣня по нея.

7. Въ областьта на Сухото-дере (Гюреджийска мѣстность) кристалиннитѣ шисти сѫ типични едроочни мусковитови гнайси. Въ тѣхъ сивото минерално вещество е повече отъ бѣлата слюда, която е въ доста голѣми уединени или сбрани на купъ люспи, които ограждатъ едритѣ лещи. И той съставно не се различава отъ прѣдходнитѣ. Неговитѣ рѣдки ръждиво-червеникави петна се дължатъ на промѣненитѣ гранатови зърна.

Изобщо въ всичкитѣ кристалинношистни находища се забѣлѣзва повръхность, която равномѣрно се дроби и троши, вслѣдствие на което тя е повечето гладко заоблена или покрита отъ собствения си разрушенъ материалъ. Едничкото разнообразие, което може да се посочи въ случая за шиститѣ е, че съдържатъ рѣдки и тънки пегматитови жили, които въ повечето случаи сѫ разположени успоредно съ наслоението имъ. Но и тия по-компактни части отъ общото находище се подаватъ еднакво съ околната маса на промѣнителното дѣйствие на атмосферилиитѣ и натиска и се дробятъ на равно съ нея; затова тѣ не образуватъ повръшни гребени или ребра. Тия пегматитови части на повръхностьта се познаватъ само по едритѣ слюдени люспи.

Б. Еруптивни скали.

а. Андезитовъ типъ.

1. Въ околностьта на с. Смолско. Еруптивнитѣ скали отъ тоя край сѫ съ двоякъ изгледъ по устройство, съ двѣ бои, но съ единъ и сѫщи минераленъ съставъ: амфиболъ, биотитъ, фелдшпатъ, магне-

Digitized by Google

титъ, апатитъ и вторични продукти (калцитъ, кварцъ, магнетитъ, епидотъ и пр.). Единиятъ типъ еруптивни скали е съ тъмносива боя съ слаба виолетова отсѣнка и съ дребна порфирность по иглестия амфиболъ. Скалната имъ основа е гжста, сбита и инактивна на простата очна диагноза, но въ микроскопа тя се прѣдставя индивидуализувана и съ иглести прогледни микролити. Съ микроскопа се различаватъ всичкитѣ горѣ изброени съставни минерали. Отъ порфиритѣ най-изразителенъ е амфиболътъ, който се явява въ кристални и субкристални форми съ феритовъ вѣнецъ и въ срѣдата съ метаморфни продукти. Порфиренъ е субпорфиренъ се показва и фелдшпатътъ, само че той е въ по-кжси, но по-широчки форми. Въ пò-едритѣ му форми типичното фелдшпатово вещество е доста глинясало и не личи, отъ какво естество е. Тия пò-голѣмички фелдшпатови кристали периферно се ограждатъ отъ тѣсна бистра ивица отъ сжщото вещество, която слѣдъ нѣкои пò-бистри втрочни продукти е най-бистрата съставна маса на скалата. Понеже и субпорфирнитѣ фелдшпати се отличаватъ съ горнитѣ особности, тѣ сж еднакви съ първитѣ, които, сждейки по едноврѣменното потъмнѣние на индивидитѣ и то повече въ паралелно положение съ рамената на кръста, съотвѣтствуватъ на санидини. Ако тѣ се вематъ за дѣйствителни санидини, то въ съгласие съ другото устройство на скалата, както и по липсата на първиченъ кварцъ, слѣдва да се заключи, че тоя видъ млада еруптивна скала съ общъ андизитовъ изгледъ е прѣходна къмъ *трахитъ*; слѣдователно съотвѣтствува на *трахиандезитъ*.

Другиятъ типъ еруптивна скала е съ пò-отворена боя отъ бѣлата фелдшпатова маса и съ пò-едъръ минераленъ съставъ. Въ нея като че и основната маса е пò-малко отъ порфирно развититѣ части. И въ нея естеството на фелдшпатовото вещество се оптически трудно опрѣдѣля, понеже е доста напрѣднало въ промѣнението си, но и тамъ пакъ голѣма часть отъ неясно очъртаната фелдшпатова маса се издава за ортоклазова Другитѣ минерали по количество и качество сж както въ прѣдходния скаленъ типъ; такова й остава и наименованието.

2. Отъ склоноветѣ на пжтя Смолоко-Байлово. Тамъ има нѣколко еруптивни жили, които сж съ доста напрѣднало промѣнение и на повечето мѣста съ повръшенъ туфенъ изгледъ. Всичкитѣ сж дребно профирни, нѣкои даже и гжсти или криптомѣрни Боята имъ е различна (сива, пепеляво-сива, зеленикаво-сива, тъмно-сива съ румена отсѣнка и пр.) и зависи както отъ естеството на състав-

Digitized by Google

нитѣ минерали, тъй и отъ онова на производнитѣ, получени отъ метасоматичната промѣна. Понеже скалитѣ сѫ съ напрѣднало промѣнение тѣ и повръшно се показватъ ситнопорозни, грапави и матови. На тѣхъ по̀-ясно се различаватъ само глинясалитѣ фелдшпати, които сѫ получили ръждиво-жълта отсѣнка отъ желѣвосъдържащата вода, която е минала по тѣхъ.

По съставъ тия млади еруптивни скали сѫ амфиболови, понеже амфиболътъ въ тѣхъ е доста много, но покрай него иматъ и малко биотитъ. Въ тѣхъ на фелдшпата може да се различи плагиоклазовото естество, но покрай него тѣ иматъ и малко санидинъ. Кварцъ иматъ, но той е отъ вторично начало — заима порите и шуплитѣ на масата, като ѝ прѣдава по̀-голѣма твърдость и жилавина. Понеже главниятъ минераленъ съставъ на тия скали е плагиоклазъ и амфиболъ тѣ се показватъ като типични *амфиболови андезити*.

3. Между Байлово и Бѣлопощи. Както и по̀-рано отбѣлѣзахъ почти цѣлото пространство между тия двѣ села е заето отъ младъ еруптивенъ материалъ, който въ разнитѣ мѣста отъ находището има разенъ изгледъ, разна боя и разно устройство, а почти единъ и сѫщъ минераленъ съставъ. На него съ просто око се различава само иглестъ амфиболъ, който дѣ прѣсенъ, дѣ промѣненъ, е спазилъ особноститѣ на вида, но на други покрай него се забѣлѣзва по̀-честъ и по̀-едъръ бѣлъ фелдшпатъ, по който и скалата прѣдставя своята порфирность и пъстрина и привлича вниманието върху си. Всичкитѣ скални вариетети, съ изключение на послѣднитѣ, сѫ малко много повръшно и по̀-дълбоко порозни, само послѣднитѣ сѫ безъ такива пори. Всичкитѣ сѫ сбити, твърди и крѣхки; само въ отдѣлитѣ съ много напрѣднало промѣнение тѣ сѫ рохли и се дробятъ съ ржка. По̀-тъмнитѣ по боя (около Бѣлопощи) сѫ показватъ тъждественни въ всѣко отношение съ дребно иглиститѣ около Смолско. Тѣхниятъ съставъ както и на послѣднитѣ е: амфиболъ, фелдшпатъ, магнетитъ, апатитъ съ вторични минерали: кварцъ, калцитъ, магнетитъ и ръждива материя. Като особность нѣкои отъ тѣхъ съдържатъ и руменъ хейландитъ, който се отличава по своя бисеренъ блѣсъкъ, отъ който и много лъщи. И въ тия еруптивни скали, както и въ прѣдходнитѣ, фелдшпатътъ е ортоклазъ (санидинъ) и плагиоклазъ, а сѫщо и основата имъ е еднакво устроена. По всичко изглежда, че тия разни вариетети сѫ резултатъ на едноврѣменна ерупция. Тѣ сѫ прѣходни скали отъ амфиболовитѣ андезити къмъ трахитнитѣ, но повече сѫ базични, отколкото кисели.

Digitized by Google

Понеже обагрениятъ имъ минералъ, амфиболътъ, е много, тѣ по него би се именували *амфиболови трахиандезити,* обаче нѣкои отъ тѣхъ сѫ типични *амфиболови андезити.*

Едропрофирниятъ вариететъ е съ сива бозова боя и съ доста голѣма компактность и жилавина. На него се различава не само фелдшпатътъ, но и афмиболътъ, а тукъ-тамъ и биотитъ. Другитѣ минерали: апатитъ, магнетитъ, както и вторичнитѣ: кварцъ, халцедонъ, каолинъ, хематитъ, както и естеството на фелдшпата, се различаватъ съ помощьта на микроскопа. Въ него амфиболътъ се показва повече и по̀-прѣсенъ, а фелдшпатътъ доста глинясалъ и сдробенъ, та едва му се различава естеството, което е повече отъ калиевъ фелдшпатъ. По̀-едритѣ индивиди или карлсбадски срастлъци сѫ заоблени отъ магмата; тѣ сѫ и повече промѣнени, та не ясно се очъртаватъ и отчасть смѣсватъ съ основата, която е прѣдимно фелдшпатова. Послѣдната е ситнозърнеста, иглеста и съ доста зърнестъ кварцъ изъ нея, който ѝ причинява голѣмата твърдость и жилавина. Понеже въ тая скала калиевото фелдшпатово вещество е повече, то тя и повече съотвѣтствува на *трахитъ,* отколкото на андезитъ.

Все въ сѫщото находище на едно мѣсто еруптивнитѣ скали сѫ съ изгледъ, който се намира между горнитѣ два типа. Скалитѣ сѫ пакъ съ порфирни фелдшпати и ситни амфиболови игли, но въ тѣхъ порфирностьта на фелдшпата нѣма оня изгледъ на послѣднитѣ. Фелдшпатътъ е малко смачканъ и почти въ слоево положение; освѣнъ туй и основата е по̀-тъмно виолетова. Въ всичко друго тия скали сѫ тъждественни съ прѣдходнитѣ. Една особность, която ги отличава отъ тѣхъ и която спомага да обясни и типа, е, че фелдшпатътъ имъ е по-прѣсенъ, а слѣдователно на него по̀-точно може да се установи и естеството му. Въ тия скали фелдшпатътъ се издава повече за плагиоклазъ съ рѣзки полисинтетни ламели андезитъ-лабродоровъ типъ, а то показва, че и скалитѣ сѫ повечето типични *амфиболови андезити.*

б. Риолитовъ типъ.

1. До с. Каменица. Еруптивнитѣ скали отъ туй находище сѫ съ тъмна сива основа съ червеникава отсѣнка и порфирно развити бѣли фелдшпати, кафяви лъскави биотити и дълги игли отъ амфиболъ. Тоя минераленъ съставъ се установява на всѣки скаленъ кѫсъ. Скалната маса въ находището е повръшно сдробена, но въ по̀-дълбокитѣ отдѣли е неправилно напукана; тя е мека и най-

Digitized by Google

слабиятъ ударъ на чука може да отломи отъ нея плочестъ кжсъ. Точниятъ съставъ на скалната маса и особноститѣ му се установяватъ съ помощьта на микроскопа. Съ него се различаватъ минералитѣ: фелдшпатъ, биотитъ, амфиболъ, магнетитъ, кварцъ, апатитъ, хлоритъ, халцедонъ и основа. Фелдшпатътъ е едъръ и дребенъ. Едриятъ е плагиоклазъ базиченъ типъ; дребниятъ понеже е цѣлъ промѣненъ въ коалинъ и хлоритъ, не може точно да му се установи естеството, но нѣкои по-прѣсни индивиди, пакъ не губятъ плагиоклазовия си характеръ. Биотитътъ и амфиболътъ сж както въ прѣдходнитѣ андезити; сжщо и магнетитътъ и апатитътъ, само че тѣ сж по-рѣдки. Въ тия скали има доста много пигментъ отъ хематитъ, който е и основната причина за бойната отсѣнка. Особно характерни за скалитѣ отъ това находище сж двѣ нѣща: кварцътъ и основата. Кварцътъ е едропорфиренъ, но дълбоко кородиранъ отъ основата и затова се прѣдставя въ прѣрѣзъ като червейовидни скелети. Основата е ситнозърнеста до гжста; тя по устройството си наподобява основитѣ на нѣкои риолити или кварцови порфири. По нея и по кварца скалитѣ съотвѣтствуватъ на риолити, но по обилния и едъръ плагиоклазъ тѣ подхождатъ и на дацититѣ. Понеже хабитусътъ на послѣднитѣ е повече, отколкото на първитѣ, тѣ могатъ да се вематъ като прѣходенъ типъ между тия двѣ скални групи, но нѣма да бжде грѣшка, ако се именуватъ и само *дацити*.

2. Отъ сжщия типъ материали има и при селото Горна-Раковица, въ мѣстностьта Дабижовецъ, само че тѣ сж доста промѣнени и повръшно прѣвърнати на пръсть. По-добъръ кжсъ за препаратъ може да се получи отъ голѣма дълбочина на находището, но и на такъвъ пакъ не може точно да се прослѣди основата, понеже е промѣнена. Главнитѣ съставни минерали на скалитѣ отъ това находище, както и особноститѣ имъ, сж като на Каменскитѣ, а такъвоимъ остава и наименованието.

3. Сжщо такива сж и еруптивнитѣ материали въ бърдата сѣверо-източно отъ селото. Тамъ въ по-прѣснитѣ кжсове отъ скалитѣ въ тънкитѣ имъ препарати се вижда, че съставътъ имъ е почти сжщия, само че амфиболътъ е по-малко и магнетитътъ е въ проточени кжсове, които го издаватъ за илменитъ. Основата на тия скали е ситнозърнеста. Едриятъ кварцъ е по-рѣдъкъ, а плагиоклазътъ е най-едриятъ и най-обиленъ скаленъ минералъ, но той е и най-измѣненитъ въ тѣхъ. Неговитѣ метаморфни продукти сж: хлоритъ, калцитъ, кварцъ и тукъ-тамъ каолинъ. Понеже и биотитътъ е доста

Digitized by Google

промѣненъ въ хлоритъ, маса, която прониква на всѣкждѣ въ скалата, послѣднята отъ нея получава и тъмно-зеленикава отсѣнка.

4. Въ мѣстностьта Рупеаша (до Горна-Раковица) тия скали имать по́-малко обагрени силикати, а сжщо и по́-малко кварцъ, затова се явяватъ и по́-отворено бойни. Въ повръхнинитѣ имъ, дѣто тѣ сж съвършено промѣнени, показватъ се като компактна каолинова маса, прошарена съ ръждиви петна или жилчици.

5. Младо-еруптивни скали съ другъ изгледъ има въ Петрово бунище; тѣ сж съ тъмносива боя и блѣдна зеленикава отсѣнка. На тѣхъ съ просто око се различава обиленъ зърнестъ (диромбоедриченъ) кварцъ, биотитови кристали въ продължени стълбчета и тукъ-тамъ слабочервенкаво кристалче отъ фелдшпатъ; всичко друго се прѣдставя като скална основа, изъ която сж пръснати прѣдходнитѣ минерали. Скалното находище (жила) е цѣло сдробено и повръшно промѣнено въ буцести маси, които се лесно дробятъ и отъ които лесно се вадятъ порфирно-развититѣ минерали. Понеже скалната маса е сдробена на значителна дълбочина и при това много промѣнена, то трудно се приготвя отъ нея препаратъ, за да се разбере естеството на гжстата ѝ маса. По порфирнитѣ части на скалата и по общъ изгледъ тя подхожда наймного на *риолитъ*.

В. Седименти.

а. Механически.

1. Еруптивни туфи.

1. **Между Бѣлопопци и Байлово.** Въ еруптивното находище между тия двѣ села покрай типичнитѣ еруптивни материали има и туфи, които отъ разрушенитѣ еруптивни скали малко се отличаватъ. Тѣ сж обикновено рохли, сипкави, съ сива ръждива боя и съ тъмни ръждиви петна. Тѣхниятъ съставъ е отъ самата огнетечна маса, която е дала еруптивнитѣ скали. Въ тѣхъ освѣнъ съставнитѣ минерали и основата на еруптивнитѣ скали виждатъ се тукъ-тамъ и по-голѣмички кжсове отъ масата съ порфирнитѣ имъ части.

2. **Между Пикливецъ и Смолска рѣка.** Въ ската, който наваля отъ билото Пикливецъ за Смолска рѣка, на много мѣста има еруптивни туфи, които сж еднакви по съставъ и устройство, но различни на гледъ и боя. Тѣ сж сиви, тъмносиви, виолетови, зеленикави,

Digitized by Google

синкавозеленикави, ръждиви и пр. Всичкитѣ сѫ образувани отъ еруптивна ситна пепель. Тѣ сѫ неправилно напукани и гладко повръшно сдробени отъ равномѣрното повръшно обрушване и разпадане. Нѣкои съдържатъ и селадонитови прожилки. Тѣ сѫ типични *андезитови туфи.*

3. Туфи има и с.-и. отъ Г.-Раковица, на западъ отъ Китката, но тамкашнитѣ туфи сѫ двояки: едни, които иматъ риолитовъ еруптивенъ съставъ и отворена сива до бѣла боя, и други тъмни и зеленикаво-ръждиви. Тѣ прѣдставятъ общъ масивъ, който само диаклазитѣ дробятъ на пò-малки маси. Понеже материалътъ имъ е ронливъ то и най-малкитѣ вадички по тѣхъ сѫ проровили дълбоки долища.

2. Конгломерати.

Тия конгломерати сѫ два вида: еруптивни и седиментни.

Еруптивнитѣ конгломерати сѫ на западъ отъ колибитѣ Бодятъ, въ низкото при рѣката, а сѫщо и на западъ отъ воденицата на пѫтя за с. Каменица. Материалитѣ отъ първото находище образуватъ прослойка между креднитѣ седименти. Тѣ сѫ полигенни еруптивни конгломерати (съставени отъ едри като юмруци кѫсове прѣдимно отъ андезитови скали) слѣпени съ глинестомергеловъ цементъ.

Другото находище е пò-обширно отъ първото и показва голѣмо повръшно разкритие. И въ него конгломератътъ е полигенъ блоковъ конгломератъ, само че цементътъ му е туфозенъ. Отъ него, който е съ тъмно зеленикава боя, и отъ тъмнообагренитѣ кѫсове, които слѣпява находището му, се изтъква съ своя специфична боя, различна отъ боята на околнитѣ материали, затова и на пръвъ погледъ пада въ очи даже и на неопитния наблюдатель. Конгломератътъ е доста жилавъ понеже цементната му маса е сбита и сковала порфирнитѣ части, но повръшно, отъ влиянието на атмосферилитѣ, се рони доста равномѣрно.

Другъ видъ конгломерати — седиментни, има въ с. Байлово и надъ него, а сѫщо и въ мѣстностьта Лиляковецъ между Горна-Раковица и Гюреджия. Първитѣ сѫ едри блокови полигенни кристалиношистни конгломерати, съставени главно отъ гнайси и микашисти, но въ тѣхъ има и кварцови кѫсове и кѫсове отъ други шисти. Тѣхнитъ цементъ е шистенъ; той е рохълъ, затова и едритѣ блокови кѫсове лесно се къртятъ отъ него.

Digitized by Google

Надъ Байлово до локвата и надъ нея има дребенъ моногенъ доломитовъ конгломератъ, който на мѣста се показва и брекчозенъ. Зърната му сѫ отъ разна голѣмина: отъ грахова до орѣхова. Тѣ рѣдко сѫ съвършенно кръгли; обикновено сѫ плочести и съ заоблени ребра и рогове. Тѣ сѫ слѣпени съ компактенъ калцито-доломитовъ цементъ, който прѣдава голѣма якость и жилавина на скалната маса.

Лиляковскиятъ конгломератъ е съставенъ отъ едри като орѣхъ и юмрукъ кѫсове. Цементното му вещество е пѣсъчна маса, а кѫсоветѣ главно отъ гѫстъ варовикъ. Послѣднитѣ сѫ доста рѣдки. Понеже цементътъ е рохълъ и сипкавъ, а едритѣ кѫсове рѣдки, конгломератътъ прави впечатление на насипна маса.

Особенъ типъ конгломерати има и въ бърдата до Горна-Раковица; тамъ въ наслагитѣ на слюденитѣ пѣсъчници има и прослойки, които съдържатъ пó-едри бѣли кварцови и шистни зърна и прѣдаватъ на масата конгломератовъ изгледъ. Въ тия конгломератови прослойки слюдената маса е повече и въ пó-едри люспи; тѣ съдържатъ и доста тъменъ хематитовъ пигментъ, отъ който и скалната маса е получила тъмна виолетова отсѣнка. Тоя видъ конгломерати сѫ тъждественни съ конгломератитѣ на желѣзнопѫтната линия София—Вакарелъ отъ Побитъ камъкъ нагорѣ къмъ Вакарелъ.

3. Пѣсъчници.

1. Бърдото Бàба при с. Сагърлиево. Пѣсъчникътъ е ситнозърнестъ сивъ и червеникавъ пѣсъчникъ, който тукъ-тамъ съдържа и слюдни люспици. На него съ просто око се забѣлѣзватъ пѣсъчниковитѣ зърна и рѣдкитѣ слюдени люспи. Въ микроскопа той се показва съставенъ изключително отъ кварцови зърна и по нѣкоя слюдена люспица сбити помежду си, но безъ цементово вещество. Въ отразената свѣтлина между зрънцата личи хематитовото вещество, което дава и червената пигментова боя на скалата. Пѣсъчникътъ е наслоенъ правилно, но напуканъ неправилно. Той нѣма други примѣси освѣнъ рѣдкитѣ сиви кварцови прожилки.

2. Подъ с. Гюреджия. И този пѣсъчникъ е като прѣходния, а може би и негово продължение прѣзъ Чобанъ-буру, но все пакъ се различава отъ него. На първо мѣсто той е по-едрозърнестъ и съ тухлено червеникави ивици, които сѫ взаимнопаралелни помежду си и наподобяватъ единъ видъ наслоение; по тѣхъ той отговаря

Digitized by Google

на тъй наречения *тигровъ* пѣсъчникъ. Друга особность, която го отличава отъ прѣдходния, е и тая, че той не е сипкавъ като него, а по-компектенъ и жилавъ, а освѣнъ туй и съ по-голѣма повръшна лъскавина, която го издава за кварцитизувана маса, която и съ микроскопа не се отрича. И въ него, както и въ прѣдходния, нѣма лѣпило, но зърната въ съприкосновението си сж се почти слѣли и показватъ други оптични свойства, отколкото срѣднитѣ имъ части. Той въ нѣкои части съдържа и по-едри кварцови зърна, които го правятъ прѣходенъ къмъ дребнозърнеститѣ конгломерати, а на други съдържа и доста слюдени люспици.

Тоя типъ е и пѣсъчникътъ отъ цѣлата область на Чобанъ-буру.

С.-з. отъ с. Гюреджия въ политѣ на рида се показва особенъ пѣсъчникъ, който е по-рохълъ и сивонапетненъ. Той има зеленикава бойна отсѣнка и слаба жилавина. Въ него кварцовитѣ зърна сж ситни, сжщо и слюденитѣ, само че тѣ сж рѣдки. Той изглежда много по-младъ пѣсъчникъ отъ тоя на Чобанъ-буру.

3. Въ Калънъ-курия, ю.-и. ридъ отъ с. Сагърлиево, има другъ видъ пѣсъчникъ, който е по-компактенъ отъ прѣдходния и по-жилавъ отъ него; той съотвѣтствува на гжста кварцова маса. Такъвъ е и пѣсъчникътъ въ сѣвернитѣ бърда надъ пжтя Сагърлиево — Гайтанево.

4. Особенъ типъ пѣсъчникова скална маса прѣдставятъ и голѣмитѣ черни и червеникави канари, които образуватъ Китката с.-и. отъ Горна-Раковица. Външно канаритѣ сж сбита сплощна маса съ финозърнесто до гжсто устройство и съ миденъ ломъ. Тѣ сж доста жилави и мжчно се кжсатъ части отъ тѣхъ, като оставатъ остри ржбове. Съ неразличимъ съставъ за простата анализа, въ микроскопа се прѣдставятъ ясно до финокристалинни съ червенъ хематитовъ пигментъ и съ черни кръстове въ мозаично агрегиранитѣ по-едри и ситни зрънца. Понеже цѣлата имъ маса е изключително отъ кварцъ, тѣ съотвѣтствуватъ на типични *кварцити*.

5. Пѣсъчникътъ отъ западнитѣ поли на Дабижовецъ по жилавина, боя и съставъ се значително различава отъ прѣдходнитѣ. Той е тъменъ слюденъ пѣсъчникъ съ глинестопѣсъчно цементно вещество, което не е тъй яко и жилаво, а отъ него и общата скална маса не е толкова компактна, както у прѣдходнитѣ шисти. Тоя пѣсъчникъ е тънконаслоенъ и се цѣпи успоредно съ наслоението. У него слюденото вещество причинява блѣскавината, иначе той се показва матовъ.

Digitized by Google

6. Такъвъ слюденъ пѣсъчникъ, само че по̀-гнилъ, има въ с.-з. поли на могилата Китката до Горна-Раковица, само че той е съ ръждивожълта боя и съ по̀-ситни слюдени люспи отъ прѣдходния. Въ него и глинестото вещество е повече, затова и той е доста мекъ и отъ ударъ не издава почти никакъвъ звукъ.

7. Близу до тоя пѣсъчникъ, въ сѫщия край има другъ пѣсъчникъ, който е по-едрозърнестъ и повечето съ туфозенъ изгледъ, отколкото съ типиченъ пѣсъчниковъ. Той и въ микроскопа се показва прѣдимно съ туфенъ съставъ. Ако да не сѫ слюденитѣ люспици и кварцовитѣ зърна, които изтъкватъ неговата пѣсъчникова натура, той безъ погрѣшка може да се прѣчисли къмъ туфитѣ, но понеже цементътъ му е туфенъ той напълно заслужва наименованието *туфенъ пѣсъчникъ*.

8. Въ кредниитѣ образувания на края на много мѣста има пѣсъчници, които се редуватъ съ шиститѣ и другитѣ седиментни материали на мѣстата. Тия пѣсъчници сѫ повечето тънкослойни глинести и съ ситно кварцово вещество и слюди. Тѣ на мѣста прѣминаватъ въ глинести пѣсъци, а на други и въ глинести шисти. Има обаче и типични, компактни, пѣсъчници въ по-добели слоеве (ю.-и. отъ Бѣлопопци).

Такива сѫ и *мергелнитѣ пѣсъчници,* които вмѣсто глинесто вещество за цементъ иматъ и мергелно или глинесто-мергелно; тѣ сѫ по̀-твърди отъ прѣдходнитѣ.

4. Глинести мергелни шисти.

Тѣ сѫ привързани изключително на кредниитѣ образувания и сѫ разпространени най-много между Петричъ, Смолско и Каменица, но има ги и между Гайтанево и Бѣлопопци, а сѫщо около могилата Китката. Тия шисти въ разнитѣ мѣста на находищата сѫ съ разенъ изгледъ, съставъ и жилавина, но най-яки сѫ между Петричъ и колибитѣ Бодятъ. Шиститѣ въ повечето отъ находищата сѫ тъмносиви, но тукъ-тамъ се показватъ и по̀-отворено бойни или слабочервеникави. Шиститѣ иматъ най-разновиденъ изгледъ, който за крайни членове има чистата глинеста и мергелна или пѣсъчникова маса.

5. Мергели.

Типични мергели има много малко, но прѣходни мергели въ шисти, глини или варовици, а особно въ послѣднитѣ има доста

Digitized by Google

много. Еднитѣ и другитѣ сѫ съ разна боя и жилавина и разно съдържание на глинестото и варовито вещество. По-компактнитѣ повръшно сѫ напукани на дребни кѫсчета съ заобленп рогове, които отчасть сѫ обрушени и образуватъ повършния чакълъ, а по-слабитѣ сѫ прѣвърнати въ глинесто люспеста маса, която се крѣпи само между другитѣ компактни слоеве.

6. Наноси и насипи.

Такива има главно въ леглата на рѣкитѣ и потоцитѣ на Софийското поле и по повръхнинитѣ на разрушенитѣ шисти. Тѣ сѫ съ различенъ съставъ, особно първитѣ, и съ разна голѣмина на кѫсоветѣ, сортировката на които е зависила отъ якостьта на водната струя и наклона на рѣчното или поточно легло. Насипитѣ при политѣ на бърдата сѫ образувани отъ обрушането на самитѣ материали на бърдата. Такива сѫ и насипитѣ по високитѣ широчки повръхнини. Въ полето има и наноси и насипи, които сѫ глинести пѣсъци, или пѣсъчни глини. Въ съсѣдство съ бърдата или до рѣчнитѣ легла тѣ съдържатъ и по-едри бълванести кѫсове, но далечъ отъ тѣхъ сѫ дребнозърнести материали; тѣ сѫ ядката на почвата.

б. Химически.

1. Доломитъ.

Тоя видъ седименти има на нѣколко мѣста въ обходения отъ мене край, а именно: до Байлово (зап. страна) и сѣверно отъ него, на Пикливецъ въ леглото на Смолска рѣка прѣди вливанието на р. Кралевица въ нея, и.-ю.-и. отъ Смолско, около Петричъ, западно отъ Ненева могила и Китката и могилитѣ до тѣхъ, Петрово бунище и Раева могила до Горна-Раковица и пр. Въ всичкитѣ находища доломитътъ има горѣ-долѣ еднакъвъ изгледъ, но все пакъ въ нѣкои отъ тѣхъ той по външность малко се отличава отъ варовикъ и се познава само посрѣдствомъ солната киселина.

Доломитътъ около Байлово и въ мѣстностьта Пикливецъ е тъменъ, а на повръхностьта си пепеляно-синъ. Той повръшно е сдробенъ и се прѣдставя като сбита дребнозърнеста бреккча. Въ нѣкои отдѣли на находището (Пикливецъ) той е сдробенъ и прѣвърнатъ на дребенъ чакълъ. Тоя доломитъ е въ свръзка съ Макоцевския и Орошкия, който има своето най-голѣмо разкритие въ южнитѣ отдѣли на Гълѫбецката планина.

Digitized by Google

Доломитътъ отъ околностьта на леглото на Смолската рѣка, има почти сѫщата боя на прѣдходния, но съ малко по̀-синкава отсѣнка. Въ скоро отломенитѣ си повръхнини се показва ситнозахаровиденъ, а по повръхнинитѣ изложени дълго на влиянието на атмосферилитѣ е ситнограпавъ, ронливъ и съ тъмна матова боя; на пръститѣ оставя ситенъ прахъ. И тоя доломитъ, както и прѣдходниятъ, има чистъ доломитовъ съставъ съ тая само разлика, че зрънцата му, въ сравнение съ зрънцата на прѣдходния, сѫ по̀-едрички.

Петричскиятъ доломитъ е по̀-отворенобоянъ отъ прѣдходния, освѣнъ това неговата якость и жилавина сѫ по̀ други отъ колкото съотвѣтнитѣ въ прѣдходнитѣ доломити. Друга особность, която пада въ очи на наблюдателя е, че той е просѣченъ съ тънки и по̀-дебелички калцитни жилчици, които сѫ прѣдимно въ една посока. Въ него на мѣста се забѣлѣжатъ и кварцови зрънца.

Още по̀-сиви се показватъ доломититѣ отъ Горно-Раковската околность. Едни отъ тѣхъ сѫ изключително отъ чисто доломитово вещество въ ситни микроскопични зрънца, а други съдържатъ въ изобилие и калцитови жили (около Ненева могила). По всички други особности тѣ сѫ тъждественни съ Петричскитѣ доломити, на които ще да сѫ, вѣроятно и продължение.

2. Варовици.

Варовицитѣ сѫ главно два вида: *гѫсти* и *мергелни варовици*. Първитѣ сѫ малко, но вторитѣ въ изобилие. Гѫститѣ варовици сѫ главно въ ивицата между шиститѣ и еруптивния материалъ около с. Каменица и горѣ къмъ кръстопѫтя Арамлиецъ, Каменица, Горна-Раковица, а мергелнитѣ варовици сѫ на всѣкждѣ, дѣто сѫ разкриватъ кредниитѣ образувания, а особно много около Гайтанево и Каменица (с.-и. страна). Гѫститѣ варовици сѫ пепеляво сиви и съ много бѣли калцитни жили изпрѣмрѣжени, но около Петричъ има и малко тъмни съ синкава отсѣнка гѫсти варовици, които се показватъ за прѣходни въ мергеловитѣ. Въ тѣхния съставъ се забѣлѣжатъ и части отъ черупкитѣ и скелетитѣ на мекотѣлна фауна.

Мергелнитѣ варовици сѫ обикновено сиви, тъмносиви, червеникави или слабо зеленикави, а на мѣста и тъмни съ жълтеникава или зеленикава отсѣнка. Всичкитѣ сѫ ясно наслоени съ равни и гладки или набърчени слоеве. Тѣ сѫ пукатъ напрѣчно на наслоението, а се цѣпятъ успоредно на него. Всичкитѣ сѫ ком-

Digitized by Google

пактни и звънливи. Едни отъ тѣхъ сѫ гѫсти, матови и се ломятъ мидено, а други показватъ просвѣтяване по ситнитѣ слюдени люспици, които съдържатъ въ себе си. Тия послѣднитѣ иматъ тресковиденъ и плочестъ ломъ. Всичкитѣ, изложени дълго на влиянието на атмосферилиитѣ, измѣнятъ повръшната си боя въ пó-отворена и се покриватъ съ тънка глинеста прашна корица.

Мергелнитѣ варовици въ съставно отношение въ общи чърти се схождатъ по между си, но частично тѣ показватъ голѣми отклонения. Общиятъ съставъ на тия варовици е гѫста варовита маса размѣсена съ малко глинеста, но варовицитѣ отъ отдѣлнитѣ находища показватъ разно съдържание на глинестото си вещество, а споредъ него измѣнятъ и външния си хабитусъ и свойствата си: едни се показватъ пó-меки, а други пó-твърди, едни се цѣпятъ мидено, други тресковидно, трети плочесто и пр. Въ всичкитѣ мергелни варовици варовитото имъ вещество съдържа скелети отъ ситна Foraminiferna фауна, особно отъ типоветѣ: Globigerina, Textularia, Nodozaria и пр. Въ нѣкои, покрай общото глинесто вещество, се съдържатъ кварцови зрънца и ситни слюдени люспи; такива правятъ прѣходъ къмъ мергелнитѣ пѣсъчници (ю.-и. отъ Бѣлопопци).

По качество на боята различаваме: червеникави, зеленикави, тъмни, сиви и пр. мергелови варовици, а по съдържанието на глинестото вещество — типични и глинести мергелови варовици; по кварцовитѣ зърна и слюдени люспи — пѣсъчникови, мергелови варовици. Тия мергелови варовици по всичко се схождатъ съ мергеловитѣ варовици отъ западна Срѣдна гора, съ които сѫ едноврѣменни образувания и тѣхно западно продължение.

Die Abhandlung „Beitrag zur Petrographie der östlichen Berge des Beckens von Sofia“ enthält die Charakteristik der Marchroute des Verfassers und der auf dieser Marschroute gesammelten petrographischen Materialien. Der Verfasser hat diese Berge von Nowoseltzi bis Petritch auf dem Wege Nowoseltzi, Sagarliewo, Gaitanewo, Belopoptzi, Bailowo, Smolsko durchgereist und von Petritsch bis gara Nowoseltzi hat der Weg durch Kamenitza, Gorna-Rakowitza, Giuredjia, Ormanlia zürückgekommen. Auf diesem Wege den bis jetzt nimand gegangen um diese Berge zuerforchen, hat der Verfasser folgende petrographische Materialien gefunden: *Krystallinische Schiefer, Eruptivgesteine* und *Sedimente*. Die ersten (Glimmerschiefer und Gneise) hat er in der Umgebung von Smolsko gefunden, wo

Digitized by Google

die nur Fortsetzung der Schifer von Galabetzgebirge sind, dann in der Umgebung von Kamenitza, auch in der Gegend von Aramlietz und Gorna-Rakowitza sind dieselben Schiefer gefunden worden, welche wieder Fortsetzung der krystallinschen Schiefer der Ichtiman- und Wakarelgebirge sind. Die beiden anderen Typen der Gesteine (Eruptive und Sedimente) nehmmen die anderen Theile der genannten Gegend ein und nämmlich die Sedimente den grössten, Eruptivgesteine aber den kleineren Theil. Die Eruptivgesteine (Andesit-und Rhyolit arten) findet man in den Sedimenten und zwar in Gängen und anderen kleinen Fundorten gestreut. Die Sedimente hauptsächlich Kreidebildungen (Thons-hiefer, Sandsteine, mergelige Kalksteine, eruptive Tuffe und Konglomerate) sind, Fortsetzung jener von Sredna-Gora, südlich von Panagiurischte. Sie zeigen an einigen Stellen besonders an den niedrigen Bezgfüssen und hie und da auch in den höheren Regionen ältere Sedimente, wie Dolomite bei Bailowo, Gorna-Rakowitza etc., welche zur Trias, Sandsteine und Konglomerate in der Nähe von Gorna-Rakowitza, Tschoban-buru, Sara-giol, Giuredjia die zur Trias-Perm und Thonschiefer, Sandsteine und Konglomerate (Kalan-kuria bei Sagarliewo und selbst in Bailowo) die zum Carbon gehören. Die Abhandlung bietet jedem die Gelegenheit eine ganz unbekannt Gegend unseres Landes in petrographischer Hinsicht kennen zu lernen.

Digitized by Google

Приносъ къмъ флората на южния кжтъ на българското Черноморско крайбрѣжие.

Отъ Ст. Петковъ.

Въ свръзка съ изучването на нашата крайбрѣжна и морска флора отъ 1900 г. до сега нѣколко пжти имахме случай да правимъ ботанични екскурзии отъ едната до другата граница на България. При тия екскурзии край специалния огледъ на морската, бракичната и сладководна крайбрѣжна и прибрѣжна флора, вниманието ни съ опрѣдѣлена цѣль бѣ насочено не по-малко и върху флората на крайморскитѣ пѣсъци, па дори и по-вжтрѣшни гористи и степни кжтове; тъй че, особно отъ рѣдко обхожданитѣ или никакъ непроучвани мѣста, ни падаха на ржка разновидни материяли, разбира се, пакъ до колкото лѣтния сезонъ и врѣмето позволяваха това.

Както отбѣлѣзахме въ началото, екскурзиитѣ ни се простираръ по цѣлото крайбрѣжие. Едни отъ тѣхъ сме правили заедно съ студенти въ околноститѣ на Бургазъ и Варна, и то за кжсо врѣме прѣзъ мѣсецитѣ май и юни на 1902 и 1904 г.; другитѣ, напротивъ, специялни и продължителни, засѣгатъ цѣлото крайбрѣжие и негови по-вжтрѣшни части, и сж продължавани отъ края на юни дори до 10 сентември на 1900 и 1902 г. и отчасть прѣзъ юли и августъ на 1906 и 1907 год.

Тукъ намираме за излишно да излагаме маршрута и описанието на обиколкитѣ си особно за сѣверното крайбрѣжие, почвайки дори отъ Еминския носъ нагорѣ, защото неговото изучване и описание въ флористично отношение е засегнато отъ редъ ботаници като проф. D-r J. Velenovský и Давидовъ дори до подробность. Сжщото нѣма да направимъ и за крайбрѣжието отъ Еминския носъ до Пода подъ Бургасъ, па дори и до самия гр. Созополъ, защото и това крайбрѣжие е проучвано отъ покойния проф. Д-ръ Георгиевъ, проф. Velenovský и неговитѣ сътрудници Škorpil, Stříbrny и др., макаръ въпрѣки всичко това въ сравнение съ Варненската область

Digitized by Google

да изглежда едвамъ засегнато въ флористично отношение. Ще отбѣлѣжимъ само, че за споменатитѣ крайбрѣжия сж ни интересували, и споходили сме ги, пó-вжтрѣшни необходени мѣста отъ Анхияло и Месемврия навжтрѣ и нагорѣ по Еминския балканъ, къмъ с. Денизовци (Денизлеръ) и Алчакъ-кьой. За всички обходени и необходени находища, прочее, ние прѣдаваме въ списъка или растения до сега неоткрити по тѣхъ, или растения нови за нашата флора.

Прѣдаденитѣ въ списъка растения засѣгатъ главно съвсѣмъ необхождания до нашитѣ екскурзии ю.-източенъ прибрѣженъ и пó-вжтрѣшенъ кжтъ на България. Въ него влизатъ крайбрѣжната приморска ивица съ пѣсъцитѣ, блатата и околноститѣ имъ отъ Созополъ дори до турската граница отъ една страна, и отъ друга — вжтрѣшнитѣ степни и гористи мѣста отъ Пода надолу въ околноститѣ на селата: Мехмечъ-кьой, Сарж-Мусá, Салихлеръ, Ново-Паничерево, Аланъ-кайракъ и мѣстноститѣ: Кара-гьозлеръ, Клисъджикъ и Чаиръ-кьой къмъ с. Кюприя. Околноститѣ на Созополъ и Созополския Бакърлъкъ сж сжщо проучвани отъ проф. Георгиевъ, а тамъ е събиралъ растения и Reiser. По тоя неизучванъ кжтъ именно направихме двѣ специални обиколки: една прѣзъ цѣлия мѣсецъ юли на 1900 г., почвайки отъ Пода подъ Бургасъ съ направление къмъ с. Ново-Паничерево, Аланъ-кайракъ, Кюприя и турската граница, мѣстата по Зейтинъ-буруну, Ченгеръ, Аркутино, Бурганъ, Алепу, гр. Созополъ, с. Св. Никола, заливътъ Ченгене-скеля и Пода; и друга прѣзъ сжщия мѣсецъ на 1906 г. съ обратно направление край морето, отъ Пода до с. Кюприя, а отъ тукъ назадъ пакъ къмъ Пода, но съ направление срѣдно между първата пó-вжтрѣшна обиколка и крайбрѣжието, имено въ околноститѣ на селата: Салихлеръ, Сарж-Мусá, Мехмечъ-кьой и Кара-гьозлеръ. Най-послѣ и тая година прѣзъ втората половина на юли обходихме още единъ пжть пѣсъцитѣ и блатата между Созополъ и р. Карганъ (Ропотамо).

Понеже прѣди шесть години нѣмахме възможность да се занимаваме съ всички събрани материяли, още слѣдъ първата екскурзия прѣдадохме г-ну Урумову часть отъ материялитѣ, засѣгащи сѣменитѣ и цѣвнатитѣ спорови растения, отъ които около 140 вида, застжпени по крайбрѣжието, сж помѣстени въ втория му приносъ къмъ българската флора,[1]) а отъ тѣхъ само 58 произхождатъ отъ горѣотбѣлѣзания южeнъ кжтъ. Останалата часть, обаче, в'едно съ мате-

[1]) Урумовъ Ив. К. Втори приносъ къмъ българската флора. — Отд. отп. изъ Период. сп. кн. LXII. София, 1901.

Digitized by Google

рнялитѣ, събрани прѣзъ слѣдващитѣ други екскурзии запазихме за собствено проучване дори до сега.

Но и съ настоящия кратъкъ приносъ далечъ не засѣгаме обстойното проучване въ флористично отношение на тия крайща. Напротивъ, въ него внасяме само това, което прѣзъ нашитѣ екскурзии е могло да се натъкне на очитѣ ни за единъ сравнително много кжсъ периодъ отъ врѣме прѣзъ лѣтния сезонъ.

Между изброенитѣ видове въ списъка има нѣкои рѣдки или нови видове за нашата висша флора. Останалитѣ прѣдставляватъ материяли изъ непроучвания ю.-източенъ кжтъ, или такива, които се повтарятъ съ нови за менъ важни или интересни находища по мѣста, проучвани вече отчасть или подробно.

Въ тоя приносъ при нѣколко вида сж отбѣлѣзани находища, открити отъ покойния проф. Георгиевъ прѣзъ 1893 год. въ Бургаскитѣ околности, на югъ до Пода (Поросъ) и на сѣверъ дори до Емине. Слѣдъ всѣки такъвъ видъ и всѣко находище фигурира името му въ скобки. Тия видове бѣха останали неопрѣдѣлени отъ покойния.

Най-послѣ, за да неразтакаме листа, наредихме видоветѣ отъ единъ и сжщи родъ въ непрѣкжснатъ текстъ, раздѣлени само съ чъртица. При това, за различие прѣдъ новитѣ за нашата флора видове е поставенъ знакъ звѣздица (*).

Dicotyledoneae Juss.

Ranunculaceae Juss.

Clematis Vitalba L. На много мѣста по вжтрѣшностьта между селата Кюприя, Аланкайракъ и Ново-Паничерево, както и по крайбрѣжието отъ Созополъ до с. Кюприя, дѣто придружава редъ други увивни растения дори по самитѣ крайморски пѣсъци.

Ranunculus muricatus L. По крайморскитѣ пѣсъци отъ Созополъ до подъ с. Кюприя. — *R. Sardous* Crtz. По влажни мѣста при Пода подъ Бургазъ. — *R. millefoliatus* Ten. (съ плодове). На дѣсно отъ с. Клисъджикъ. — *R. lingua* L. По блатиститѣ мѣста на югъ отъ Созополъ. — *R. sceleratus* L. Край блатиститѣ мѣста на югъ отъ Чаиръ-кьой.

Nigella arvensis L. Въ обилность изъ околностьта на с. Бараклии — *N. damascena* L. Въ околностьта на Созополъ и с. Кю-

Digitized by Google

прия; между Баня и Месемврия и край езерото при Пода подъ Бургазъ.

Delphinium Ajacis L. Въ околностьта на с. Бараклии. — *D. consolida* L. По малкия островъ надъ Созополъ и всѫду дори до с. Кюприя.

Nymphaeceae D. C.

Nuphar luteum Sm.[1]) Въ блатото Аркутино (Мечи-гьолъ) между Созополъ и р. Карганъ.

Nymphaea alba L. Заедно съ прѣдседния видъ.

Papaveraceae D. C.

Papaver Rhaeas L. Въ околностьта на с. Кюприя и между Каяли и Вая-кьой (проф. Георгиевъ). — *P. dubium* L. Въ околностьта на Созополъ.

Glaucium flavum Cr. По пѣсъцитѣ между Созополскитѣ каваци и Карганския гечитъ и надъ с. Кюприя.

Cruciferae Juss.

Cakile maritima Scp. Всѫду, дѣ по́-вече, дѣ по́-малко, по крайморскитѣ пѣсъци отъ Созополъ до Карганския гечитъ и по Атлиманскитѣ пѣсъци подъ и надъ с. Кюприя.

Lepidotrichum Uechritzianum Bttn. Всѫду нарѣдко по пѣсъцитѣ отъ Созополъ до Атлиманъ. На общества по Куртирия подъ Анхияло.

Lepidium Draba L. По затрѣвнѣлитѣ пѣсъци и вѫтрѣшнитѣ части на с. Кюприя.

Cistiineae D. C.

Helianthemum vulgare Gaert. По храсталачни мѣста въ околностьта на мѣстноститѣ: Клисъджикъ, Кара-гьозлеръ на югъ отъ Пода и Алчакъ-кьой въ Еминския балканъ.

---

[1]) Тоя видъ сами не можахме да забѣлѣжимъ, но още въ 1900 г., като показахме Nymphaea alba въ Созополъ, единъ отъ тогавашнитѣ горски стражари още на другия день ни донесе и него отъ сѫщото блато, като ни съобщи, че населението го нарича „пъстъръ коренъ“.

Digitized by Google

Silenaceae Lindl.

Agrostema gitago L. Около чешмата подъ Алчакъ-кьой — *A. coronaria* L. Надъ кавацитѣ подъ Созополъ, па дори и до Атлиманъ къмъ Чаиръ-кьой.

Silene conica L. По пѣсъчливитѣ мѣста при с. Св. Никола, около с. Кюприя и задъ Бурганскитѣ пѣсъци. — *S. Otites* L. Надъ и подъ с. Кюприя. — *S. densiflora* Urv. по сжщитѣ мѣста като прѣдседния.

Gypsophila sabulosa MB. Край езерото при Пода подъ Бургазъ (проф. Георгиевъ).

Dianthus Armeriastrum Volfn. По трѣвиститѣ мѣста надъ с. Денизовци; пó-нарѣдко и по вжтрѣшнитѣ наведени низки склонове на Чаиръ-кьойската долина.

Spergularia marginata DC. По влажнитѣ Бургански пѣсъци.

Lineae D. C.

Linum tauricum Wlld. По Бурганскитѣ пѣсъци и къмъ Пода подъ Бургазъ.

Malvaceae Br.

Althaea canabina L. До Индже-кьой и покрайнинитѣ отъ с. Св. Власъ къмъ Емине. — *A. officinalis* L. Въ околностьта на Аланъ-кайракъ.

Malva silvestris L. По изхвърленитѣ смѣтове подъ с. Кюприя, при Курня подъ Созополъ и при с. Денизовци. — *M. rotundifolia* L. При Бургазъ.

Tiliaceae Juss.

Tilia grandifolia Ehrh. Характерна за пѣсъцитѣ край морето отъ Созополъ до Атлиманъ. По пѣсъцитѣ надъ и подъ с. Кюприя тя заедно съ брѣста, глога, нѣйдѣ и джба образува подпората на разни увивни растения.

Hypericineae D. C.

Hypericum perforatum L. По трѣвисти мѣста надъ с. Бараклии и по пжтя за Кара-гъозлеръ къмъ с. Ново-Паничерево. — *H. hirsutum* L. Надъ с. Денизовци.

Digitized by Google

Acerineae D. C.

Acer tataricum L. По наведенитѣ мѣста, кога се отива отъ Ченгеръ за с. Кюприя. — *A. campestre* L. По гориститѣ вжтрѣшни мѣста отъ Пода надолу до селата Ново-Паничерево и Кюприя къмъ Чаиръ-кьой.

Ampelideae H. B. K.

Vitis vinifera L. Всжду почти по прибрѣжнитѣ мѣста на югъ отъ Созополъ и между селата Кюприя и Аланъ-кайракъ. Навжтрѣ отъ брѣга и на високо, напр. по Еминскмя балканъ, както на нѣкои мѣста и край морето (при Атлиманъ) заедно съ други увивни растения се издига високо по дърветата. Въ Еминския балканъ възлиза дори до буковитѣ гори.

Geraniaceae D. C.

Erodium ciconium L. По пасбищата къмъ с. Ново-Паничерево и задъ с. Кюприя. — *E. cicutarium* L'Her. (L.). По трѣвисти мѣста край Бургасъ и Созополъ; сжщо и при Месемврия (проф. Георгиевъ).

Zygophylleae Br.

Tribulus terrestris L. Дѣ пó-често — дѣ пó-рѣдко по голѣмитѣ и малки пѣсъци а нѣйдѣ и навжтрѣ отъ Созополъ дори до турската граница.

Rutaceae Juss.

Peganum Harmala L. По наведени трѣвисти мѣста надъ Созополъ и Св. Никола самъ-тамъ. Тоя видъ срѣщнахъ, обаче, на цѣли общества по трѣвиститѣ полени подъ с. Татаръ-Суюджукъ между Балчикъ и Каварна и по варовититѣ сринати мергели току до горния край на Балчикъ.

II. Calicifiorae.

Celastrineae R. Br.

Evonimus europaeus L. По вжтрѣшнитѣ шубрести и гористи части между Пода надъ Бургазъ, Созополския Бакърлъкъ и с. Ново-

Digitized by Google

Паничерево. — *E. verrucosus* Scp. По́-нарѣдко по сжщитѣ мѣста и подъ с. Денизовци.

Ramneae Br.

Paliurus aculeatus Lam. Драката е извънредно разпространена както по вжтрѣшнитѣ, тъй и външни открити мѣста отъ Созополъ до турската граница и задъ Созополския Бакърлъкъ между Пода и на югъ находещитѣ се села. На нѣкои мѣста край морето тя се развива сама или заедно съ други растения дори върху самитѣ пѣсъци; напр. по вжтрѣшнитѣ части на дюнитѣ надъ с. Кюприя, по Бурганскитѣ дюни и пр.

Terebinthaceae Juss.

Rhus Coriaria L. Между Месемврия и Емине. — *Rhus Cotinus* L. Всжду по припечни низки мѣста.

Papilionaceae L.

Ononis spinosa L. По край пжтищата отъ Пода къмъ Ново-Паничерево и край блатата задъ пѣсъцитѣ отъ Созополъ надоду до турската граница.

Medicago marina L. По пѣсъцитѣ отъ Созополъ надолу до турската граница.

Trigonella monspeliaca L. Задъ Бурганскитѣ пѣсъци.

Melilotus officinalis Dsr. Всжду по вжтрѣшнитѣ крайща на пѣсъцитѣ и по стръмнинитѣ отъ Созополъ надолу. — *M. alba* Dsr. По сжщитѣ мѣста както прѣдседния.

Trifolium campestre Schrb. Къмъ горнитѣ крайща на долината Чаиръ-кьой. — *T. elegans* Savi. Задъ Ченгене-скеля.

Lathyrus Nisolia L. Задъ с. Кюприя.

Rosaceae Juss.

Prunus spinosa L. Въ дерето при с. Кара-гьозлеръ и наоколо, край морето между Созополъ и Карганския гечитъ и ю.-западно отъ Зейтинъ-буруну.

Pirus communis L. По нивитѣ, нѣйдѣ и изъ гористи мѣста по вжтрѣшната часть между Пода, Созополския Бакърлъкъ и с. Ново-Паничерево. По-рѣдко се срѣща надъ с. Бараклии. — *P. amygdaliformis* Will. По сухи шубрести мѣста въ горитѣ между селата Ново-

Digitized by Google

Паничерево, Кюприя и гр. Созополъ; сѫщо и при Емине-баня (проф. Георгиевъ). Тоя характеренъ видъ за цѣлата южна крайморска гориста зона варира твърдѣ много по величината и формата на листата: на пó-вечето мѣста листата биватъ отъ тѣсно ланцетовидни до кѫси или дълги широко заоблени.

Sorbus torminalis L. Въ гориститѣ крайморски и вѫтрѣшни части между Пода, Паничерево и Кюприя отъ една страна и между Пода, Созополъ и Кюприя отъ друга, и то нѣйдѣ пó-начесто — нѣйдѣ самъ-тамъ. — *S. domestica* L. Въ с. Ново-Паничерево. Селянитѣ отъ това село ми привлекоха вниманието, че на западъ отъ селото въ планинскитѣ гористи части се срѣщалъ и вида *S. aucuparia* L., наричанъ отъ тѣхъ „Калина“[1]).

Crataegus monogyna Jcq. Всѫду, дори по вѫтрѣшнитѣ части на пѣсъцитѣ отъ Пода до турската граница.

Rubus caesius L. Изъ храсталацитѣ задъ Ченгеръ и надъ Чайръ-кьой; сѫщо и между Баня и Емине (проф. Георгиевъ). — *R. ulmifolius* Schott. По сухитѣ разрушени скалисти стръмнини подъ Емине, и по цѣлата крайбрѣжна ивица отъ Пода до самата турска граница.

Potentilla reptans L. По влажнитѣ мѣста на вѫтрѣшнитѣ части на Чайръ-кьой.

Aremonia agrimonioides L. По край вѫтрѣшнитѣ гористи мѣста на с. Кюприя.

Onagrarieae Juss.

Epilobium hirsutum. L. При Шабленското блато — *E. tetragonum* L. (E. adnatum Grsb.). Край езерото при Пода подъ Бургазъ (проф. Георгиевъ).

Halorageae Br.

Myrioplyllum spicatnm L. По блатисти мѣста при Месемврия (проф. Георгиевъ).

Ceratophylleae Lk.

Ceratophyllum demersum L. По блатата изобщо отъ Пода до Чаиръ-кьой; сѫщо и въ Шабленското блато.

---

[1]) Тукъ *S. torminalis* L. наричатъ „Бреквия“, а *S. domestica* L. — „Оскруша“.

Digitized by Google

Cucurbitaceae Juss.

Ecballium Elaterium Rich. (L.). Всжду по пусти мѣста или по изхвърлени смѣтове по край морския брѣгъ отъ Пода до турската граница, особно по изронени нечисти кжтове.[1])

Tamariscineae Dsr.

Tamarix sp. Срѣща се разпръснато край тъй наречения Бургански сазлъкъ. Отдѣленъ мършавъ екземпларъ срѣщнахъ дори по самитѣ голѣми дюни при с. Кюприя.

Lythrarieae Juss.

Lythrum Salicaria L. Край влажни мѣста при с. Кара-гьозлеръ и задъ Бурганския кладенецъ. — *L. Hyssopifolium* L. При с. Ваякьой (проф. Георгиевъ). — *L. virgatum* L. Тоже.

Crassulaceae D. C.

Sedum maximum Sut. Въ околностьта на Аланъ-кайракъ и изъ храсталацитѣ задъ Бурганскитѣ пѣсъци. — *S. acre* L. Надъ с. Ново-Паничерево.

Umbelliferae Juss.

Bupleurum thracicum Vel. Надъ с. Бараклии.

Crithmum maritimum L. По скалитѣ на Ченгеръ-баиръ и Зейтинъ-буруну. Тукъ е разпространенъ най-много; отъ тукъ именно Созополци го берать, за да правять салата.

Eryngium maritimum L. По пѣсъцитѣ край морето отъ Созополъ до турската граница; но въ най-голѣмо количество се срѣща по пѣсъцитѣ на югъ отъ моминитѣ брѣстове и по ония на Бурганъ, на които придава особенъ пепелевъ колоритъ.

Araliaceae Juss.

Hedera Helix L. Изъ гората надъ Алчакъ-кьой при чешмата. Заедно съ други растения по скалитѣ на югъ и сѣверъ отъ Созополскитѣ заливи, по засѣнени мѣста задъ Бурганскитѣ дюни, изъ

---

[1]) Въ с. Аланъ-кайракъ чухъ да го наричать „Църкалото“ и го употрѣбять като лѣкъ противъ жълтеница.

Digitized by Google

вжтрѣшнитѣ гористи мѣста на Зейтинъ-буруну и къмъ Аланъ-кайракъ и Ново-Паничерево.

Corneae D. C.

Cornus mas L. Извънредно разпространенъ отъ Пода надолу по направление къмъ Созополъ—Кюприя и къмъ мѣстноститѣ, находещи се между Пода, Созополския Бакърлъкъ, Ново-Паничерево и Аланъ-кайракъ. — *C. sanguinea* L. Всжду, особно по вжтрѣшнитѣ току що отбѣлѣзани граници, па дори и по голѣмитѣ пѣсъци при с. Кюприя и нагорѣ.

Loranthaceae Don.

Loranthus europaeus L. По джбови дървета самъ-тамъ между Созополския Бакърлъкъ и Ново-Паничерево. Но тоя паразитъ особно много е разпространенъ по голѣмитѣ церови дървета изъ вжтрѣшностьта на Еминския балканъ. Тукъ той образува грамадни разклонени туфи по застарелитѣ клони на тия дървета.

Viscum album L. Рѣдко се срѣща по крушитѣ задъ с. Денизовци.

Caprifoliaceae Rich.

Sambucus nigra L. Рѣдко по вжтрѣшнитѣ населени мѣста отъ Пода на долу — *S Ebulus* L. Нѣйдѣ по́-вече — нѣйдѣ по́-нарѣдко по пусти и изоставени мѣста надъ с. Баракли, при Алчакъ-кьой и навжтрѣ край пжтищата между с. Кюприя, Созополъ и Пода.

Rubiaceae Juss.

Galium Mollugo L. По трѣвисти мѣста край горски мѣста между Пода и Ново-Паничерево.

Asperula odorata L. По засѣнени мѣста въ горитѣ надъ с. Денизовци, Аланъ-кайракъ и Ново-Паничерево.

Dipsaceae D. C.

Scabiosa silaifolia Vel. По трѣвиститѣ стръмнини между Емине и с. Св. Власъ (проф. Георгиевъ) — *S. ucramica* L. По пѣсъцитѣ при Месемврия и Кюприя. — *S. Suaveolens* Desf. Край морето при

Digitized by Google

с. Кюприя. — *S. maritima* L. Отъ Созополскитѣ каваци надолу край морето.

Dipsacus laciniatus L. Край пжтищата въ околностьта на с. Карагоьзлеръ.

Compositae L.

Anthemis tinctoria L. По пусти мѣста и край пѣсъцитѣ подъ и надъ с. Кюприя, край пѣсъцитѣ подъ Созополъ между момини-тѣ брѣстове и Карганския гечитъ. Срѣща се и въ околностьта на чучура надъ с. Алчакъ-кьой.

Achillea Millefolium L. Всжду отъ Пода надолу и по вжтрѣшностьта и покрайморскитѣ мѣста.

Artemisia vulgaris L. По вжтрѣшностьта между Пода, Созополския Бакърлъкъ и Ново-Паничерево. — *A. pontica* L. При Бургазъ (проф. Георгиевъ) — *A. maritima* L. По крайморскитѣ части подъ Созополъ дори до турската граница и покрай пѣсъцитѣ.

Linosyris vulgaris Cass. По припечни мѣста при Емине-баня (проф. Георгиевъ). — *L. vilosa* D. C. Между Каяли и Ваякьой и между Месемврия и Емине (проф. Георгиевъ).

Filago germanica L. var. *lutescens* Jord. По голѣмитѣ пѣсъци при с. Кюприя.

Aster tripolium L. При Месемврия (проф. Георгиевъ).

Erigeron acre L. При Месемврия (проф. Георгиевъ). — *E. canadense* L. По трѣвисти мѣста между Аланъ-кайракъ и с. Кюприя.

Pulicaria vulgaris Gaertn. По пѣсъчливитѣ влажни мѣста въ долината на р. Карганъ задъ Бурганскитѣ дюни.

Eupatorium canabinum L. Придружава прѣдшествуващия го видъ.

Inula Hellenium L. По засѣнени мѣста изъ гората надъ с. Денизовци — *I. ensifolia* L. При Емине-баня (проф. Георгиевъ). —

Tussilago Farfara L. При Емине-баня (проф. Георгиевъ).

Echinops thracicus Vel. Между с. Каяли и Вая-кьой (проф. Георгиевъ). — *E. microcephalus* S. S. Надъ с. Баракли.

Carlina corymbosa L. Между Месемврия и Емине (проф. Георгиевъ).

Xeranthemum annuum L. По пѣсъцитѣ на югъ отъ Созополскитѣ каваци. — *X. cylindricum* S. S. По трѣвисти открити мѣста мѣжду Пода, Созополския Бакърлъкъ и с. Ново-Паничерево; сжщо и подъ Созополъ къмъ с. Кюприя, по Чаиръ-кьой и между Баня и Месемврия.

Digitized by Google

Cirsium lanceolatum Scp. По канариститѣ стръмнини при Курня подъ Созополъ. — *C. canum* Mch. При Бургазъ и Месемврия (проф. Георгиевъ). — *C. arvense* Scp. Надъ Алчакъ-кьой.

Carduus acanthoides L. По припечни мѣста между Анхиало и Бургазъ срѣща се на формации.

Iurinea albicaule Bunge По пѣсъцитѣ между моминитѣ брѣстове и Бурганския гечитъ.

Carthamus lanatus L. По стръмни припечни мѣста на Зейтинъ-буруну и при с. Кюприя.

Centaurea euxina Vel. По пѣсъцитѣ между р. Карганъ и моминитѣ брѣстове — *C. diffusa* Lam. Между Созополъ и турската граница. — *C. squarosa* Wlld. Задъ гр. Созополъ. — *C. solstitialis* L. По сѫщитѣ мѣста и надолу къмъ Кюприята. — *C. calcitrapa* L. Подъ и надъ с. Кюприя.

Silybum Marianum G. По с.-източната скалиста часть на Ченгеръ-баиръ само на едно мѣсто.

Mulgedium tataricum D. C. (L.) Всѫду по пѣсъцитѣ и пусти мѣста между Созополъ и турската граница.

Lactuca saligna L. Рѣдко задъ южния край на Бурганскитѣ дюни въ долината.

Chondrilla juncea L. По трѣвисти мѣста при Созополъ и Кюприя.

Crepis rhoedifolia M. B. Край вѫтрѣшнитѣ трѣвисти части на пѣсъцитѣ между моминитѣ брѣстове и Карганския гечитъ.

Tragopogon pratense L. Надъ Созополъ.

Scolymus maculatus L. По пусти мѣста задъ с. Кюприя.

Scorzonera Jacquiniana K. По пѣсъцитѣ отъ Созополъ надолу.

Chamaemelum trichophyllum Boiss. Между Бургазъ и баня (проф. Георгиевъ).

Ambrosiaceae Lk.

Xanthium spinosum L. Всѫду отъ Пода и Созополъ надолу по вѫтрѣшностьта и край морето особно по заселенитѣ и степни мѣста. — *X. strumarium* L. Срѣща се почти всѫду по влажнитѣ мѣста, придружаваще прѣдседния видъ на много мѣста.

Campanulaceae Juss.

Campanula macrostachya Wlld. По трѣвисти мѣста задъ Созополъ и Кюприя. — *C. persicifolia* L. Всѫду по вѫтрѣшнитѣ край-гористи мѣста на югъ отъ Пода подъ Бургазъ.

Digitized by Google

Jasmineae Br.

Jasminum fruticans L. По стръмнитѣ разрушени скални склонове на дѣсно отъ р. Ропотамо и по други мѣста отъ Созополъ надолу. Тукъ тоя видъ намѣрихме въ съсѣдство съ *Ephedra distachya* L.

Oleaceae Lndl.

Ligustrum vulgare L. Изъ храсталацитѣ надъ с. Донизовци и между с. Ново-Паничерево и Аланъ-кайракъ, по скалистото крайбрѣжие надъ Созополъ и изъ храсталацитѣ до р. Ропотамо.

Fraxinus Ornus L. Изъ гориститѣ мѣста отъ Пода надолу до турската граница, нѣйдѣ по́-вече, нѣйдѣ по́-малко разпространенъ. Нека отбѣлѣжимъ, че по тия мѣста типичната форма се смѣсва съ редъ прѣходни форми съ по́-малки или по́-вече разширени или заоблени листа. По крайбрѣжнитѣ гористи мѣста обикновено е застжпена формата *F. rotundifolia* Lam., напр. по Ченгеръ-баиръ и Зейтинъ-буруну и къмъ с. Кюприя. — *F. Oxyphylla* M. B. При Емине-баня и край рѣката надѣсно отъ Карагьозлеръ, като се отива за Ново-Паничерево; срѣща се и по крайбрѣжната ивица.

Asclepiadeae Br.

Periploca graeca L. Това увивно разтение, наречено въ Кюприя „Бѣсно дърво" е твърдѣ разпространено и силно развито отъ Созополъ надолу и заедно съ другитѣ увивни растения дохожда дори върху самитѣ дюни, напр. при с. Кюприя. Има го и при Месемврия (проф. Георгиевъ). Въ втория приносъ на г. Урумова непълно е придадено, дѣ имсно го наричатъ „Бѣсно дърво", защото въ сѣв. България го наричатъ „Гърбачъ".

Cynanchum acutum L. Задъ Бурганскитѣ пѣсъци и около с. Кюприя.

Marsdenia erecta R. Br. (Cianura erecta Grsb.). Всжду по пѣсъчливитѣ мѣста: при Месемврия (проф. Георгиевъ), по самитѣ дюни между кавацитѣ и Карганския гечитъ и по Стомополскитѣ и Атлимански пѣсъци. По дюнитѣ, заедно съ други увивни растения, то взема участие при образуването на маквисоподобнитѣ храсталаци.

Apocyneae Br.

Apocynum Venetnm L. Това растение застжпено по пѣсъцитѣ на цѣлото южно крайбрѣжие: слѣдъ откриването му при Бургазъ

Digitized by Google

и Анхиало отъ проф. Георгиевъ; послѣдниятъ въ 1893 год. го открилъ още между Месемврия и Емине-баня, по́-близко до послѣднята. Въ 1900 год. още го намѣрихме разпръснато, но въ доста развити екземплари по южнитѣ и вжтрѣшни части на Аркутинскитѣ дюни; най-послѣ, само нѣколко стръчета намѣрихме тогава на едно мѣсто по дюнитѣ надъ с. Кюприя.

Gentianaceae Juss.

Erythraea Centaurium Pers. Между с. Каяли и Вая-кьой и при Месемврия (проф. Георгиевъ).

Chlora perfoliata L. Около Месемврия и между Месемврия и Емине (проф. Георгиевъ).

Convolvulaceae Vent.

Convolvulus hirsutus Stev. По примоскитѣ храсталаци надъ кладенеца задъ Бурганскитѣ дюни. — *C. arvensis* L. Всжду по крайморския поясъ и навжтрѣ между Пода и Ново-Паничерево. — *C. Soldanella* L. Твърдѣ нарѣдко разпръснато отъ Созополъ до Атлиманъ.

Borragineae.

Tournefortia Arguzia L. Разпръсната по пѣсъцитѣ между кавацитѣ и Карганския гечитъ.

Heliotropium europaeum L. По вжтрѣшни изоставени мѣста отъ Месемврия нагорѣ и отъ Пода надолу и то между Созополъ и Бурганъ.

Symphytum officinale L. По влажни трѣвисти мѣста край пжтя между с. Ново-Паничерево и Аланъ-кайракъ.

Anchusa officinalis L. По трѣвисти мѣста около и задъ Бурганския и Атлимански пѣсъци. — *A. obliqua* Vis. Между Месемврия и Анхиало (проф. Георгиевъ) и пѣсъцитѣ задъ Атлиманскитѣ дюни.

Solanaceae Bartl.

Datura stramonium L. Отъ Пода до с. Кюприя особно по мѣста заселени, изоставени или покрити съ сметь.

Hyoscyamus niger L. Като прѣдшествуващето и особно край пжтищата.

Digitized by Google

Solanum Dulcamara L. По изоставени дворища на южната часть отъ с. Кюприя и подъ Созополъ. — *S. nigrum* L. Край единъ долъ надъ с. Кюприя и подъ Созополъ.

Personatae L.

Verbascum flomoides L. По трѣвисти мѣста между с. Кюприя и Мехмечъ-кьой. — *V. Blattaria* L. По влажни мѣста задъ Пода. — *V. glanduligerum* Vel. По пѣсъчливитѣ насипи на югъ отъ Созополъ.

Digitalis ferruginea L. Между Бургазъ и Месемврия (проф. Георгиевъ).

Linaria spuria Mill. При Бургазъ (проф. Георгиевъ). — *L. Elatine* Mill. По пѣсъцитѣ надъ Кюприя. — *L. vulgaris* L. Въ долината на р. Ропотамо задъ Бурганскитѣ пѣсъци и къмъ горния край на Чайръ-кьойската долина къмъ Аланъ кайракъ. — *L. euxina* Vel. По Бурганскитѣ пѣсъци. — *L. genistaefolia* Mill. При гр. Бургазъ (проф. Георгиевъ).

Veronica Beccabunga L. При с. Вая-кьой (проф. Георгиевъ).

Verbenaceae Juss.

Verbena officinalis L. По влажни засѣнени и открити мѣста всжду на югъ отъ Пода и Созополъ. Дохожда дори по Бурганскитѣ и Кюприйски пѣсъци.

Labiatae Juss.

Teucrium Chamaedrys L. По стръмни каменисти и трѣвисти мѣста отъ Созополъ дори до турската граница. — *T. Polium* L. И по трѣвисти мѣста и по дюнитѣ между моминитѣ брѣстове и Карганския гечитъ. И тоя видъ подобно на Eryngium maritimum и др. на много мѣста се срѣща на общества.

Prunella vulgaris L. Край Чаиръ-кьой.

Stachys maritima L. По пѣсъцитѣ и задъ тѣхъ, между моминитѣ брѣстове и Карганския гечитъ. — *S. annua* L. Между с. Сарж-Мусá и Кара-гьозлеръ. — *S. angustifolia* M. B. Между Аланъ-кайракъ и с. Кюприя.

Phlomis pungens Wlld. По трѣвисти мѣста задъ Бурганскитѣ пѣсъци.

Marubium peregrinum Jcq. Край морето и навжтрѣ дори до турската граница; на нѣкои мѣста дохожда на общества. —

Digitized by Google

M. vulgare L. По сѫщитѣ мѣста. Прѣзъ втората половина на юли съ плодове.

Sideritis montana L. По пѣсъцитѣ отъ Созополъ до турската граница.

Calamintha officinalis Mch. Задъ Созополския Бакърлъкъ между Сарѫ-Мусá и Кара-гьозлеръ.

Origanum vulgare L. Задъ Бурганскитѣ пѣсъци и отъ с. Кюприя къмъ Аланъ-кайрѫкъ.[1])

Mentha tomentosa Urv. Около блатисти мѣста самъ-тамъ по обходената часть отъ Пода надолу. — *M. aquatica* L. По сѫщитѣ мѣста. — *M. Pulegium* L. Нарѣдко по влажни мѣста въ долината на Чаиръ-кьой.

Primulaceae Vent.

Lysimachia Nummularia L. Край шубрести мѣста между с. Кюприя и Аланъ-кайракъ.

Samolus Valerandi L. По влажни пѣсъчливи мѣста край блатата задъ Бурганскитѣ пѣсъци.

Anagalis arvensis L. Всѫду на югъ отъ Пода подъ Бургазъ.

Plumbagineae Vent.

Plumbago europaea L. Задъ Бурганскитѣ пѣсъци и при с. Кюприя.

Statice latifolia Smith. По крайбрѣжнитѣ стръмнини на Зейтинъ-буруну, с. Кюприя и отъ Созополъ до Роптамо. — *S. Gmelini* Wlld. По сѫщитѣ мѣста както прѣдходния и още край блатиститѣ мѣста задъ Бурганскитѣ пѣсъци.

Goniolimon tataricum Boiss. По скалиститѣ трѣвисти мѣста на Зейтинъ-буруну при с. Кюприя и Ченгене-скеля.

Plantagineae Vent.

Plantago major L. При Пода край Камчията и при с. Кюприя. — *P. lanceolata* L. По пѣсъцитѣ при с. Кюприя. — *Plantago arenaria* W. K. По сухитѣ пѣсъци между Пода и гр. Созополъ. — *P. Cornuti* Gouan. По приморскитѣ солени пѣсъци между моминитѣ брѣстове и Карганския гечитъ.

---

[1]) По тия мѣста населението го нарича „Чаятъ“.

Digitized by Google

IV. Monochlamydeae.

Amarantaceae Br.

Amarantus retrofloxus L. Въ долината на Чаиръ-кьой. — *A. silvestris* Desf. По трѣвисти мѣста между с. Сарж-Мусá и Карагьозлеръ.

Polycnemum majus A. Br. При с. Кюприя.

Chenopodiaceae Br.

Beta trigyna W. K. Между Каяли и Вая-кьой (проф. Георгиевъ). — *B. maritima* L. Надъ Курня подъ г. Созополъ.

Chenopodium rubrum L По вжтрѣшнитѣ части на пѣсъцитѣ между Пода и Созополъ и надолу до с. Кюприя. — *Ch. Botrys.* Въ околностьта на гр. Созополъ и с. Кюприя; срѣща се и по вжтрѣшнитѣ краища на Бурганскитѣ дюни. — *Ch. murale* L. По пусти околопѣсъчни мѣста край скалитѣ при Созополъ. — *Ch. glaucum* L. На нѣколко мѣста при с. Кюприя.

Kochia arenaria Rth. По пѣсъцитѣ при Месемврия, при Пода подъ Бургазъ, по Бурганскитѣ и Кюприйски пѣсъци, особно по южнитѣ приморски крайща на послѣднитѣ. — *K. prostrata* L. При Балчикъ.

Artiplex rosea L. По малкия островъ надъ Созополъ и по срутени мѣста на южния край на с. Кюприя. — *A. tatarica* L. При с. Кюприя.

Salicornia herbacea L. По соленитѣ пѣсъчни мѣста при солницитѣ надъ Созополъ, отчасть и задъ Атлиманскитѣ пѣсъци.

Suaeda maritima Dmrt. Въ околностьта на Созополъ и с. Кюприя. — *S. altissima* Moq. По пѣсъцитѣ подъ устието на р. Камчия и задъ Бурганскитѣ пѣсъци.

Salsola Kali L. Особно много по пѣсъцитѣ и приближенитѣ до тѣхъ по-вжтрѣшни части край морето отъ Пода подъ Бургазъ и до турската граница. На много мѣста на общества.

Obione portulacoides Moq. По пѣсъчливитѣ приморски насипи при Месемврия (проф. Георгиевъ).

Corispermum nitidum Kit. До солницитѣ при Анхиало и при Созополъ. Тия екземплари сж сжщитѣ както ония, открити отъ проф. Георгиевъ при Месемврия. Тѣ сж съвсѣмъ сходни съ екземпларитѣ, събрани отъ W. Steinitz по пѣсъцитѣ при Буда-Пеща.

Digitized by Google

Camphorosma monspeliaca L. Задъ Бурганскитѣ пѣсъци само на едно мѣсто; сѫщо и при Бургазъ (проф. Георгиевъ). Срѣща се и то само на едно мѣсто и по стръмния ронливъ брѣгъ надъ Каварненската скеля — **C. Ruthenica* M. B. При с. Вая-кьой (проф. Георгиевъ). По хабитуса си тая форма се различава съвсѣмъ слабо отъ *C. monspeliaca* L. Различава се отъ нея главно по околоцвѣтника, чиито зѫбци биватъ почти еднакви. Но много отъ цвѣтоветѣ се отклоняватъ въ това отношение и прѣдставляватъ прѣходъ къмъ структурата на околоцвѣтника на прѣдседня видъ. — *C. ovata* W. K. Между Бургазъ и Месемврия (проф. Георгиевъ).

***Halopeplis** — **H. amdlexicaulis* Vahl. (Salicornia nudulosa Del. Boissier Fl. Or. IV, p. 934). По солени мочурища въ съсѣдство съ солницитѣ надъ Балчикъ, августъ 1892 г. Тоя видъ, новъ за флората на Балканския полуостровъ, до сега бѣ извѣстенъ за: южна Испания, южна Италия (Сицилия, Сардиния), сѣв. Африка (Египетъ) и Мала-Азия (Силиция). Той прѣдставлява слѣдователно рѣдъкъ срѣдиземноморски халофитенъ видъ, застѫпенъ чакъ въ сѣверна България.

Polygonaceae Lndl.

Rumex pulcher L. По трѣвисти мѣста надъ кладенеца задъ Бурганскитѣ пѣсъци.

Polygonum arenarium W. K. По блатиститѣ мѣста край р. Ропотамо. — *P. litorale* Lnk. По Бурганскитѣ морски пѣсъци. — *P. maritimum* L. По дюнитѣ отъ Созополъ до турската граница разпръснато и по пѣсъцитѣ при устието на Камчията. — *P. aviculare* L. Обикновено по вѫтрѣшнитѣ пусти мѣста при и въ градоветѣ и селата. — *P. Convolvulus* L. Нарѣдко по Бургаскитѣ, Бурганскитѣ и Кюприйски пѣсъци.

Thymeleae Juss.

Lygia Passerina Fas. Край блатата при Пода подъ Бургазъ и задъ Бурганскитѣ пѣсъци.

Euphorbiaceae Juss.

Mercurialis annua L. По морския брѣгъ между Каварна и Калиакра.

Digitized by Google

Euphorbia Peplis L. По дюнитѣ между Бургазъ и Созополъ и отъ Бурганскитѣ до Атлиманскитѣ пѣсъци. — *E. falcata* L. По трѣвисти мѣста надъ гр. Созополъ. — *E. Myrsinites* L. По скалиститѣ стръмнини на Зейтинъ-буруну (закъснѣлъ недоразвитъ екземпляръ).

Atrocarpeae D. C.

Ficus carica L. Въ най-голѣмо количество и въ голѣми екземпляри се срѣща по пѣсъчливитѣ насипи подъ, надъ и въ Созополскитѣ лозя. Тукъ се срѣщатъ голѣми туфести дори голѣми като дървета екземплари съ цѣли или 3—5 дѣлни листа. Надолу къмъ Кюприята орѣднява. Друга форма съ дълбоко надѣлени листа се срѣща при Пода подъ Бургазъ.

Urticaceae E.

Urtica dioica L. На много мѣста изъ пó-вжтрѣшнитѣ части. Срѣща се и при Месéмврия (проф. Георгиевъ).

Parietaria erecta M. K. При с. Кюприя, гр. Созополъ, Месемврия и разрушенитѣ скали надъ Калиакра.

Ulmaceae Mirb.

Ulmus campestris (L.) Sm. Единственъ, който се срѣща всжду по обходенитѣ мѣста, дори и върху пѣсъцитѣ на нѣкои мѣста отъ Пода надолу.

Cupuliferae Kich.

Fagus silvatica L. Букътъ, въ околноститѣ на Ново-Паничерево, започва въ пó-вжтрѣшнитѣ и пó-високи планински гористи мѣста. Надолу край морето липсува. Отъ него се забѣлѣзватъ лѣсове надъ с. Денизовци по с. и с-и. склонове на Еминския балканъ, откждѣто надолу орѣднява и пакъ изчезва.

Quercus pedunculata Ehrh. Тоя джбъ, наричанъ отъ Кюприйчане „Лъжникъ“ се срѣща обилно край Чаиръ-кьойската долина и прѣминава дори по Атлиманскитѣ пѣсъци подъ с. Кюприя. Срѣща се още въ гориститѣ крайпѣсъчни части на лѣво отъ устието на р. Ропотамо. — *Q. sessiliflora* Slsb. По високитѣ гористи мѣста надъ с. Карагъозлеръ и Ново-Паничерево. Тукъ-тамъ и по крайморскитѣ

Digitized by Google

джбови гори. — *Q. pubescens* Wlld. Почти всжду отъ Пода надолу дори до турската граница, отъ една страна изъ крайбрѣжния гористъ поясъ, отъ друга — къмъ Сарж-Мусá, Мехмечъ-кьой, Аланъ-кайракъ и Ново-Паничерево. По Зейтинъ-бурунската область се срѣща и формата съ пó-дребни и надѣлени листа, нарѣчена „ситна гранъ". — *Q. conferta* Kit. Тоя джбъ, нарѣченъ въ Софийско „Едра гранъ", е обилно разпространенъ надъ с. Денизовци и с. Баракли, по крайморскитѣ гористи части отъ Созополъ надолу (самъ-тамъ), а най-вече по вжтрѣшнитѣ части между Созополския Бакърлъкъ и селата на западъ отъ него до Ново-Паничерево. — *Q. austriaca* Wlld. (Q. Cerris Auct. non L.). Заедно съ прѣдседния по отбѣлѣзанитѣ вжтрѣшни находища. Тоя видъ именно образува пространни джбови кории на много мѣста.

Gnetaceae Bl.

Ephedra distachya L. Тоя видъ макаръ въ малки количества изглежда да е застжпенъ всжду по скалиститѣ и ронливи брѣгове на южното крайбрѣжие: заедно съ Jasminium fruticans L. се срѣща въ пукнатинитѣ на скалитѣ на дѣсния брѣгъ на р. Ропотамо, а на пространни общества се явява край туфитѣ на драката по ю.-източнитѣ крайща на дюнитѣ Алепу.

V. Monocotyledoneae.

Hydrocharideae D. C.

Hydrocaris Morsusranae L. По вжтрѣшнитѣ блатисти мѣста между Пода и Созополъ, изъ блатиститѣ мѣста задъ Аркутинскитѣ пѣсъци и въ самото Аркутинско езеро, изъ блатата подъ Чайръкьой, както и въ блатата подъ Индже-кьой надъ Месемврия.

Butomaceae Lndl.

Butomus umbellatus L. По блатиститѣ крайнини на Шабленското блато, задъ Бурганскитѣ пѣсъци подъ кладеница, край Чайръкьой, задъ Атлиманскитѣ блата, но въ особно обилие се развива по миризливитѣ пространни блатисти мѣста подъ Индже-кьой.

Alismaceae Rich.

Alisma Plantago L. Изъ блатисти полупрѣсъхващи мѣста между Пода, Ново-Паничерево и Кюприя, но пакъ най-обилно въ блатиститѣ мѣста подъ Индже-кьой.

Digitized by Google

Zosteraceae A. Juss.

Zostera marina L. Тоя видъ, изхвърленъ на малки или голѣми количества, се срѣща всжду по крайбрѣжието. Хубави екземпляри, развиващи се мѣстно въ самото море се срѣщатъ по тихитѣ и запазени завои и заливи. Такива проетранни находища прѣдставятъ прибрѣжнитѣ морски мѣста надъ и подъ Месемврия.

Potamogetoneae Dmrt.

Potamogeton natas L. Въ Ирекдийското дере задъ Емине, а въ обилность изъ потоцитѣ на вонещитѣ блатисти мѣста подъ Инджекьой. — *P. pectinatus* L. Въ Шабленското блато, въ блатисти мѣста между Емине и Месемврия, край пжтя отъ Бургазъ за Анхиало и при с. Вая-кьой.

**Ruppia rostellata* Koch. Заедно съ Zannichellia palustris въ блатата надъ Балчикъ въ обилность, както и въ бракичната вода на Атлиманското блато. Екземпляритѣ отъ двѣтѣ находища се различаватъ: при първото сж по́-нѣжни, а при второто — съ по́-силно развити части; но характернитѣ бѣлѣзи за вида оставатъ сжщитѣ. Тоя видъ събирахме още въ 1900 г. въ рѣката, прѣзъ която водитѣ на дневненското езеро се изливаха открито въ варненското пристанище. — *R. spiralis* Dmrt. За Мандренското блато и за пръвъ пжть за България, тоя видъ е оповѣстенъ отъ уважаемия проф. Velenovský още въ 1899 г. Споменуваме го само за да отбѣлѣжимъ, че се срѣща и въ самото море и въ уединени блата; тъй, въ 1900 г. го събрахме въ морето между блоковетѣ на строящето се тогава пристанище, а прѣзъ май на 1904 год. го намѣрихме въ обилность по малкитѣ уединени блата край пжтя отъ Бургазъ за Анхиало.

Zannichellia palustris L. По бавно течещи води между с. Паничерево и Клисъджикъ, въ блатата подъ Ченгене-скеля, по източнитѣ крайща на Девненското езеро, въ блатисти мѣста ю.-източно отъ него, между Бургазъ и Месемврия и въ блатиститѣ мѣста подъ с. Индже-кьой. — *Z. palustris* L. *β. *pedicellata* Wallnb. (*Z. pedcellata* Fr.). Новъ за българската флра вариететъ, който се срѣща въ бракичната вода на Атлиманското блато и въ блатата надъ Балчикъ.

Orchideae L.

Epipactis palustris Crtz. Изъ храсталацитѣ при гр. Месемврия (проф. Георгиевъ). — *E. lalifolia* All. Изъ гориститѣ мѣста между Емине и с. Баня (проф. Георгиевъ).

Digitized by Google

Amaryllideae Br.

Pancratium maritimnm L. Тоя видъ най-напрѣдъ е открить отъ Reiser'a по пѣсъцитѣ при Созополъ, вѣроятно край лозята задъ кавацитѣ. По мои материяли г. Урумовъ го цитира за пѣсъцитѣ при Анхиало и Бурганъ. Въ сѫщность тоя видъ азъ не съмъ намиралъ при Анхиало; той е разпространенъ само по дюнитѣ между Созополскитѣ каваци и Карганския гечитъ, дѣто развива подземната си часть на пóвече отъ половинъ метръ дълбоко въ пѣсъцитѣ.

Smilaceae Lndl.

Smilax excelsa L. Заедно съ други храстови и увивни растения било по дюнитѣ, било по прѣсичащитѣ ги рътлини и трѣвисти поляни, било задъ тѣхъ навѫтрѣ изъ храсталацитѣ и горитѣ въ околностьта на Созополъ и надолу дори до турската граница.

Asparageae D. C.

Ruscus aculeatus L. Нѣйдѣ пó-често, нѣйдѣ пó-рѣдко по трѣвиститѣ шубрести мѣста на Черноморския брѣгъ отъ устието на Камчията до Емине, отъ Пода подъ Бургазъ до Созополъ, а най-много, даже на общества, по трѣвиститѣ шубрести рътлини и поляни отъ кавацитѣ надолу, па дори до самата турска граница. — *A. verticillatus* L. Между Пода и Созополъ и надъ Стомополскитѣ пѣсъци. — *A. acutifolius* L. Почти придружава R. aculeatus, само по нарѣдко и на отдѣлни гнѣзда; по-начесто е застѫпенъ между моминитѣ брѣстове и Карганския гечитъ.

Dioscoreae Br.

Tamus communis L. Отъ кавацитѣ надолу, но най-много в'едно съ Asparagus verticillatus L. въ гористата часть около кладеница задъ Бурганскитѣ пѣсъци и задъ ония надъ с. Кюприя.

Liliaceae D. C.

Asphodeline liburnica Rchb. Между Емине и Месемврия (проф. Георгиевъ).

Allium paniculatum L. По вѫтрѣшнитѣ части на пѣсъцитѣ между кавацитѣ подъ Созополъ и Бурганския гечитъ.

Digitized by Google

Juncaceae Fr.

Juncus maritimus Lam. Нарѣдко по Стомополскитѣ и Атлимански пѣсъци и край соленитѣ блатисти мѣста подъ разрушения скалистъ брѣгъ надъ Калиакра. Срѣща се и при Месемврия (проф. Георгиевъ). — *J. Lamprocarpus* Ehrh. При Месемврия (проф. Георгиевъ) и подъ с. Кюприя.

Lemnaceae Dmrt.

Lemna polyrhiza L. По блатисти мѣста при Пловдивъ (проф. Георгиевъ). — *L. trisulca* L. Въ водитѣ на най-горния отъ девненскитѣ извори и по крайщата на Шабленското блато; сжщо по застоелитѣ води на Чайръ-кьойската долина. — *L. minor* L. Заедно съ прѣдседната въ горния Девненски изворъ. Въ обилность по мочура до моста между Анхиало и Индже-кьой, надъ Созополъ и на нѣколко мѣста отъ Пода до с. Ново-Паничерево, по крайщата на Шабленското блато, въ малкитѣ блата надъ Балчикъ въ долината на Камчията къмъ с. Старо-Орѣхово и при с. Вая-кьой. — *L. gibba* L. По крайщата на Шабленското блато и между Анхиало и Индже-кьой; сжщо заедно съ *L. polyrhiza* при Пловдивъ (проф. Георгиевъ). — **L. arrhiza* L. Заедно съ Salvinia natans тоя дребенъ видъ се развива въ грамадни количества по крайщата на Аркутинското езеро и неговитѣ разливи. По самитѣ крайща толкова много се развива, че образува върху тинястото дъно зеленъ влаженъ зърнестъ пластъ нѣйдѣ до 2 с. м. дебелъ. Тоя новъ за нашата флора видъ за сега тукъ застжпа най-южно на Балканския полуостровъ находище.

Typhaceae D. C.

Typha latifolia L. По миризливитѣ блатисти мѣста подъ с. Индже-кьой; сжщо и по крайщата на пó-вечето отъ блатата надолу отъ с. Созополъ. — *T. angustifolia* L. Заедно съ първия, а нѣйдѣ и уединенъ, но пó-рѣдко само на нѣкои мѣста.

Sparganium ramosum L. Край рѣката по Чайръ-кьой и задъ Бурганскитѣ пѣсъци край р. Ропотамо.

Cyperaceae D. C.

Cladium Mariscus R. Br. Заедно съ Phragmites образува прибрѣжнитѣ сазлъци край блатата и езерата отъ Пода надолу.

Digitized by Google

Scirpus lacuctris L. Въ блатиститѣ мѣста подъ с. Индже-кьой и при Пода подъ Бургазъ; сѫщо и задъ Бурганскитѣ пѣсъци. — *S. Tabernaemontani* Gm. Задъ солницитѣ надъ Балчикъ и при Месемврия (при послѣдното находище събранъ отъ проф. Георгиовъ). — *S. mucronatus* L. (S. glomeratus Scp.). По влажнитѣ Атлимански пѣсъци подъ с. Кюприя. — *S. maritimus* L. По мочурливи пѣсъчни мѣста отъ кавацитѣ подъ Созополъ надолу. — *S. Holoschœnus* L. По Месемврийскитѣ, Бурганскитѣ и Кюприйски пѣсъци.

Cyperus flavescens L. При Бургазъ и Месемврия. — *C. fuscus* L. (C. protractus Del.). По влажнитѣ пѣсъчни мѣста надъ Балчикъ и задъ Бурганскитѣ и Атлимански пѣсъци — *C. glaber* L. При с. Ваякьой (проф. Георгиевъ). — *C. glomeratus* L. Между Каяли и Ваи-кьой (проф. Георгиевъ). — *C. longus* L. Тоя видъ е застѫпенъ по Чайръкьойската долина отъ два вида екземпляри: едни сходни съ ония отъ долна Австрия при Vöslau, които вече сѫ отбѣлѣзани въ статията на Урумова, и други — сходни съ ония изъ Mostar въ Херцеговина. Сегашното оповѣстяване правимъ именно по отношение на послѣднитѣ.

Gramineae Juss.

Erianthus Ravennae P. B. Само единъ екземпляръ по високитѣ Бургански дюни.

Andropogon Ischemum L. По Бурганскитѣ дюни и ония при с. Кюприя.

Setaria viridis P. B. По пѣсъцитѣ задъ вълнолома при Бургазъ и по Бурганскитѣ и Кюприйски пѣсъци. — *S. verticillata* P. B. Заедно съ прѣдседния.

Echinochloa crus galli P. B. По влажнитѣ пѣсъци при Анхиало и подъ Балчикъ.

Panicum eruciforme Sibth. Sm. (Echinochloa eruciformis Rchb.), De Heldreich herbarium graecum normale № 1197. При Бургазъ (проф. Георгиевъ). — *P. miliaccum* L. По пѣсъцитѣ задъ вълнолома при Бургазъ, вѣроятно случайно попаднало.

Tragus racemosus Hall. На сѫщото мѣсто както прѣдседния.

Cynodon Dactylon Pers. По Бурганскитѣ и Кюприйски пѣсъци.

Phleum tenue Schrad. По трѣвисти мѣста всѫду по крайбрѣжието отъ Пода надолу.

Crypsis aculeata (Phleum schoenoides Jcq.). Ait. По влажнитѣ дюни отъ Алепу надолу до с. Кюприя; сѫщо и между Каяли и Ваикьой (проф. Георгиевъ). — *C. alopecuroides* Schrd. По дюнитѣ при Тузлата надъ Шабла.

Digitized by Google

Phragmites communis Trin. Всжду край блатата и езерата задъ Бурганскитѣ и Кюприйски пѣсъци; сжщо и при Вая-кьой (проф. Георгиевъ).

Psamma arenaria R. A. S. (Amophila arenaria Lnk.). Заедно съ Elymus sabulosus M. B. по край морскитѣ пѣсъци задъ вълнолома при Бургазъ и по дюнитѣ отъ Созополъ надолу до Атлиманъ. Тоя видъ на всѣки случай е несравнено слабо застжпенъ край Elymus sabulosus M. B.

Polypogon monspeliense L. Между Каяли и Вая-кьой (проф. Георгиевъ).

Stipa pennata L. По трѣвисти мѣста задъ Бурганскитѣ дюни.

Koeleria gracilis Pers.? Между Емине и Баня (проф. Георгиевъ).

Melica nebrodensis Parl. По Бурганскитѣ пѣсъци.

Dactylis gtomerata L. По трѣвисти мѣста около Созополъ и с. Кюприя.

Bromus scoparius L. Задъ Бурганскитѣ пѣсъци.

Glyceria festucaeformis Host. По влажни пѣсъчни мѣста задъ Аркутинското и Атлиманско блата.

Eragrostis major Host. Между Каяли и Вая-кьой (проф. Георгиевъ).

Elymus sabulosus M. B. Въ обилность задъ вълнолома на Бургазкото пристанище и по дюнитѣ отъ Созополъ надолу до с. Кюприя.

Hordeum maritimum With. Нѣйдѣ често, нѣйдѣ рѣдко по крайбрѣжието отъ Бургазъ до Атлиманъ. — *H. murinum* L. При Бургазъ, Созополъ и с. Кюприя.

Aegilons triaristata Wild. Доста често по стръмнинитѣ край пѣсъцитѣ задъ вълнолома надъ Бургазъ. — *Ae. triuncinalis* L. Рѣдко по сжщитѣ мѣста.

Triticum elongatum Host. (T. rigidum Schrd.). По пѣсъцитѣ при Месемврия и по Бурганскитѣ дюни навжтрѣ. — *T. litorale* Host. При Созополъ и по Бурганскитѣ и Кюприйски пѣсъци. — *T. junceum* L. По Бурганскитѣ и Кюприйски пѣсъци.

VI. Cryptogamae vasculares.

Equisetaceae D. C.

Equisetum Telmateja Ehrh. Край поточни мѣста между Ново-Паничерево и Аланъ-Кайракъ. — *E. ramosum* D. C. По вжтрѣшнитѣ влажни пѣсъчни мѣста задъ Бурганскитѣ дюни.

Digitized by Google

Polypodiaceae (Br.).

Pteris aquilina L. По край вжтрѣшнитѣ крайща на пѣсъцитѣ особно много отъ Пода подъ Бургазъ до Атлиманъ, а най-вече по Бурганскитѣ и Кюприйски пѣсъци; край послѣднитѣ напр. образува цѣли общества.

Asplenium Trichomanes L. По скалитѣ около чучура надъ Алчакъ-кьой. — *A. Adiantum nigrum* L. Въ обилность заедно съ прѣдседния.

Polypodium vulgare L. Заедно съ прѣдседнитѣ два вида тоже въ обилность.

Salviniaceae Bartl.

Salvinia natans L. Въ извънредна обилность особно по крайщата на Аркутинското езеро и неговитѣ разливи. Тукъ тоя видъ се придружава отъ *Lemna arrhiza* L. въ грамадни количества.

Digitized by Google

Нѣколко нови за българската фауна видове и вариетети.

Отъ В. Т. Ковачевъ.

Rana temporaria L. var. *nigromaculata* Werner. Гръбъ — сиво-кафявъ съ голѣми черни петна, особно по задната му часть; напрѣчнитѣ ивици на заднитѣ крака не личатъ. Намѣренъ на Витоша на височина 2000 м. (Д-ръ Хр. Пиперовъ).

Lacerta viridis Laur. var. *strigata* Echw. Вѣждитѣ щитчета сѫ разграничени отъ надочнитѣ съ редъ зрънца. На слѣпитѣ очи изпѫква съ голѣмината си не централниятъ, а околоушниятъ щитъ. На корема си има само 6 надлъжни реда щитчета.

Младитѣ сѫ отгорѣ кафяви съ 3—5 надлъжни свѣтли ивици, отдолу — синьобѣлѣзникави.

Женскиятъ е отгорѣ съ тънки надлъжни свѣтли ивици, между които се намиратъ тъмни петна въ видъ на чертички, игли и пр.; коремната страна е свѣтла; главата — всѣкога по-свѣтла отъ гърба, безъ петна или само съ свѣтли петна около слѣпитѣ очи. Нѣкога прѣдната му часть е зеленикава.

Мѫжкиятъ е отгорѣ зеленъ, но на задната часть на гърба и по страницитѣ на тѣлото се забѣлѣзватъ 5 неясни, свѣтли, свѣтлозелени, зеленикаво-жълти или синкави линии, по страницитѣ на които се намиратъ редове тъмни петна. Долната повръхнина на тѣлото е свѣтла, бронзова.

Краката, а особно бедрата на мѫжкия и женския сѫ изпъстрени съ свѣтли очни петна.

Намѣренъ по пѫтя отъ Пловдивъ за Станимака.

Tropidonotus tessellatus Laur. var. *concolor* Ian. Въ този вариететъ сѫ съединени за простота слѣднитѣ два вариетета: var. nigrescens De Betta (T. scutatus Eichw.) и var. elaphoides Brandt. (T. elaphoides Brandt.).

Digitized by Google

Първиятъ е отгорѣ черъ безъ петна, задната половина на корема му — черна, прѣдната — калнобѣла, странитѣ — съ по една бѣла надлъжна ивица.

Намѣренъ въ околностьта на Варна, при манастира „Св. Константинъ“.

Вториятъ вариететъ е отгорѣ едноцвѣтенъ, свѣтлокафявъ, коремътъ — черъ съ една широка жълта ивица, по срѣдата странитѣ му — съ по една жълта надлъжна ивица.

Намѣренъ въ околностьта на Балчикъ при воденицата.

Vipera berus L. var. *bosniensis* Bttgr. Кафявъ; очитѣ сѫ раздѣлени отъ горноустнитѣ щитчета съ два реда щитчета, както у V. aspis. Гърбътъ, а именно задната му часть е нашарена съ напрѣчни ивици; зигзагообразната ивица липсва.

Намѣренъ на Рила — Демиръ-капия (А. Дрѣновски).

Testudo ibera Pall. Надопашниятъ щитъ е единъ; краятъ на опашката безъ роговъ израстъкъ; на задната страна на бедрата има по единъ конусовиденъ мазолъ. По боя не се различава отъ T. graeca.

Тази костенурка за пръвъ пѫть намѣрихъ въ една гора къмъ с. Краново (близу до българско-ромънската граница), послѣ при Девня, а прѣзъ септември въ гората на Образцовия чифликъ.

Vesperugo leisleri K. Bl. Двата горни рѣзци почти еднакви. Ушитѣ — значително по́-кѫси отъ главата, широки, ушнитѣ капачета на върха сѫ най-широки; петата — кѫса; хвъркателната ципа — дълга и тѣсна, отдолу по дължината на рѫката — гѫсто космата. Отгорѣ — кафявъ, отдолу — по́-свѣтълъ; основата и горната часть на косъма — тъмни, върхътъ — свѣтълъ. Общата дължина на тѣлото му — 9-9·5 см., разкриленъ — 21 см. Варна, при Галата.

V. pipistrellus Schreb. Първиятъ отъ горнитѣ рѣзци е съ двѣ издатини. Външниятъ край на ухото се завърша близу до разрѣза на устата и е слабо вдлъбнатъ. Една малка часть отъ опашката е свободна. Краката — малки, до пръститѣ обхванати съ хвъркателна ципа. Отгорѣ — кафявъ, отдолу — свѣтълъ; косъмътъ — двуцвѣтенъ, както въ прѣдходния видъ. Общата дължина на тѣлото — 6·7 см., разкриленъ — 17 см. Варна, при Галата.

Digitized by Google

Изъ находкитѣ ми въ светогорскитѣ манастири Хилиндаръ и Зографъ.

Съобщава С. Аргировъ.

Прѣзъ лѣтото на 1900 г. ми падна случай да посѣтя Света Гора. Поради малкото врѣме, съ което разполагахъ, азъ можахъ да се отбия и прѣстоя по нѣколко дена само въ манастиритѣ Хилиндаръ и Зографъ, дѣто ме теглѣха тѣхнитѣ отдавна прочути славянски книгохранилища, па и въ тѣхъ да се занимая токо съ тѣзи паметници отъ българската книжнина, за които съ право можахъ да прѣдполагамъ, че не сѫ интересували многобройнитѣ по-ранни чужди пѫтувачи и сѫ избѣгали отъ тѣхното внимание. Тукъ искамъ да съобща за нѣкои отъ находкитѣ ми въ споменатитѣ манастири.

I.

Въ Зографския манастиръ се намира единъ рѫкописъ съ № на гърба 701, интересенъ за насъ поради една българска историйка и друга една повѣсть, които се намиратъ въ него и за които ще говоря по-долу. Рѫкописа не намѣрихъ записанъ нито въ найновия тогава каталогъ на рѫкописитѣ, нито въ по-стария запазенъ още. Изглежда, че всѣки новъ библиотекарь е прѣуреждалъ библиотеката по свое разбиране, та е ставало нужда да се промѣнятъ нумерата на книгитѣ и да се правятъ нови каталози, а книгитѣ заети случайно отъ братята сѫ оставали незаписани въ новия каталогъ и съ своитѣ стари нумера. Тъй може да ся обясни и обстоятелството, че сѫщиятъ този рѫкописъ епископъ Порфирий Успенски споменува въ описанието на едно отъ своитѣ пѫтувания по Света Гора подъ № 47.[1]) Рѫкописътъ брои 61 листа, писанъ

[1]) Второе путешествіе по святой горѣ Аѳонской Архимандрита, нынѣ Епископа, Порфирія Успенскаго въ годы 1858, 1859 и 1861, и описаніе скитовъ Аѳонскихъ. Москва, 1880. На стр. 161 рѫкописътъ се споменува подъ слѣдното заглавие: Сказаніе

Digitized by Google

е съ много красивъ полуставъ, подобенъ на печатъ, на проста, но дебеличка хартия.

На гърба на първия бѣлъ листъ на ркп. намираме слѣднята бѣлѣжка съ моливъ, разбира се не отъ сѫщата ржка, която е писала и ркп.:

Сказаніе о свѣтѣй Аѳонстѣй горѣ списано преподобнымъ Стефаномъ Святогорскимъ вскорѣ по взятіи Царяграда турками, а изъ какихъ рукописѣй списано, — объ этомъ ничего несказано, — по этому нѣкоторыя истины, какъ неимѣющія никакого основанія, подлежать сомнѣнію. Потомъ сія рукописъ была напечатана въ Иверскомъ монастырѣ, Новогордской губерніи 1659 года. Настоящая же рукопись была написана изъ печатной книги 1785 г. монахомъ Іаковомъ, безмолствующимъ при келліи Св. Апостолъ.

Для общаго свѣдѣнія сдѣлалъ сію замѣтку священноинокъ Георгій Зографскій.

1876 г. Септ. 22 дня.

Тази късна бѣлѣжка е съставена споредъ всичко по данни, взети отъ първата статия на ркп, която по-надолу ще приведемъ, и отъ друга една приписка, която се намира на л. 31[6] и която гласи така:

Книга глаголемая Рай мысленный. Печатана в монастырѣ иверскомъ, иже во островѣ ст҃аго езера при пѫтѣ Валдай, в предѣлѣхъ Новаграда, в лѣто ҂зрѯз (7167 - 1659 г.) міра октомврія въ кн день. Сія книга глаголемая Рай мысленный обрѣтается сая нынѣ во ст҃ой горѣ Аѳонстѣй, в монастырѣ Зографѣ, въ единомъ переплетѣ съ книгою Діоптрою, печатанною в монастырѣ Китейскомъ, въ лѣто ҂ахнд (1654).

Сіи повѣсти ѡ ст҃ѣй горѣ Аѳонстѣй списаны ѿ книги глаголемыя Рай мысленный, о нем же выше писахомъ. Писалъ монахъ Іакѡвъ при церкви ст҃ыхъ Апл҃ъ, в предѣлѣхъ мн҃тра Зографа,

— —

о Святѣй горѣ Аѳонстѣй, и како бысть жребій Богородицы, и чего рады наречеся святая гора и садъ ея, и повѣсть о божественныхъ иконахъ и о чюдесѣхъ, и о обителѣхъ и о зданіи ихъ, и о приключшемся въ послѣдныхъ въ той же Аѳонстѣй горѣ на святыхъ и богоносныхъ отецъ отъ мерзкихъ латыновъ разореніи. Списано преподобнымъ Стефаномъ святогорцемъ. — Рукопись 1785 года.

Въ этой рукописи читается исторія вкратцѣ о Болгаро-словенскомъ народѣ. — Начало: Болгарскій народъ изыде древле отъ Чернаго моря, отъ рѣки Волги изъ великія Скандинавіи . . .

Срв. за този ркп. и В. Златарски, Исторія во кратцѣ о болгарскомъ народѣ славенскомъ сочинися и списася въ лѣто 1792 Спиридономъ Іеросхимонахамъ. София, 1900, стр. XII—XIII.

Digitized by Google

повелѣніемъ тоажъ обители Всепреподобнѣйшемъ Господинъ Игуменъ Кѵръ Константію, в' лѣто ҂ахпе (=1785) м҃ца декемврїа.[1])

Тази приписка, чийто почеркъ е еднакъвъ съ онзи на ркп., ще да е останала незабѣлѣзана отъ Порф. Успенски (първата е писана доста по-късно отъ неговитѣ пѫтувания по светогорскитѣ манастири), инакъ той не би далъ за заглавие на ркп. заглавието на първата статия. Датата на ркп. вѣроятно е взелъ отъ една бѣлѣжка, която се намира въ края на първата статия, бѣлѣжка писана отъ друга рѫка, и която гласи: преписано въ 1785 г.

Отъ приведенитѣ приписки се вижда, че нашиятъ ркп. е въ тѣсна зависимость отъ печатаната на 1659 г. въ валдайския Иверски манастиръ книга „Рай мысленный". Затова още въ Зографския манастиръ, насоченъ отъ приписката на л. 31 на нашия ркп., азъ се поровихъ въ библиотеката, дано намѣря незабѣлѣзаната до сега отъ по-прѣжни пѫтувачи рѣдка книга. Търсението ми не отиде напразно. Подъ № 17 на зографската библиотека азъ наистина открихъ книга съ слѣдния насловъ:

Рай мысленный: К'нем'же разлыѵныя Цвѣты. Прп҃бным Стефаном', ст҃огорцем собраны: ѡ Ст҃ѣй Аѳонстѣй Горѣ поѵто ради ст҃ою зокет ся, и ѡ Їверском Монастырѣ в'тойжѣ ст҃ѣй Горѣ, и ѡ҃ Портант'ской Иконѣ. Присовокѵпленно же и ѡ Монастырѣ Їверскомъ Ст҃о езерскомъ. и ѡ Явленїи и пренесенїи мощей Ст҃аго Їакова Боровицкаго, в' Монастыръ Їверскїй.

К'том'же Мѣтырѣ издася. Лѣта ҂зрѯз (7167 = 1659). Мц҃а Октоврїа, к҃и дня.

Книгата има всичко 77+30+2 листа съ прѣдисловие отъ **Филодей Архимандрить з'братїею, Мѣтрѣ Іверскаго. С: Єз.**[2])

---

[1]) Въ припискитѣ азъ си позволихъ да размѣстя нѣкои прѣпинателни знакове и заглавни букви.

[2]) Отъ библиографиитѣ на църковно-славянскитѣ печатни книги, които се намиратъ въ нашитѣ бѣдни софийски библиотеки най-пълно нейно заглавие намираме у В. С. Сопикова, Опытъ россійской библіографіи. Редакція, примѣчанія, дополненія и указатель В. Н. Рогожина. Спб., 1904. Ч. I, стр. 58, № 1038. За единъ непъленъ екземпляръ отъ нея споменува и И. Ѳ. Токмаковъ въ статията си „Хронологическій каталогъ Славяно-Русскихъ книгъ церковной печати съ 1517 по 1821 г. библіотеки Московскаго Главнаго архива министерства иностранныхъ дѣлъ" (= Лѣтопись занятій археографической коммиссіи. 1878—1881 гг. Вып. VIII. Спб. 1888. Отд. III, стр. 12) подъ № 58 съ слѣднитѣ два реда: „Рай мысленный, напеч. въ Иверскомъ монастырѣ, 1659 г., in 4°. Экз. неполный, № 1040".

Споредъ В. Златарски (ц. с. стр. XXVIII—XXIX) зографскиятъ екз. се споменувалъ на късо въ „Аѳонскій патерикъ". Спб., 1876, I, стр. 242.

Digitized by Google

Нейното съдържание е такова:

Л. 1—34. **Сказа́нїе ѡ ст҃ѣи го́рѣ Аѳо́нстей ка́кѡ бысть жре́бїй Престе́й Вл҃чцы на́шей Бц҃ы. И ка́кѡ нарече́ са ст҃аа гора̀ и садъ еа̀. Иже и повѣсть о Бж҃е́ственныхъ нко́нахъ чюдеса̀, и о ѡбите́лехъ: ѿ чести зда́нїе и воспомина́нїе в послѣдних. и́же на ст҃ыхъ и бг҃оно́сныхъ ѿц҃ъ приклю́чьшїйса ѿ ме́рских Латы́нь: И тѣхь повѣсте́й воспомнианїе: Спи́сано Бж҃е́ственым Стефа́ном.**

Л. 35—48. **О сщ҃енном ѡби́тели Ивї́рской и чт҃ней Нко́нѣ Портантской. Чю́до ка҃.**

Л. 49—73[а]. **Слово бл҃гополе́но ѡ со(з)данїи монастыра̀ Престы́а Бц҃ы Ивї́рскїа. И ст҃а́гѡ но́ваго исповѣ́дника и сщ҃енномучника Фили́ппа Митрополита Моско́вскаго: и всеа ру́сїи чюдотворца: и́же на ст҃ѣ е́зерѣ. И о пренесе́нїи мощей ст҃а́го пра́веднаго Іа́кова, и́же пре́жде Бо́ровекескъ именова́ са. Спи́сано смире́нным Ни́кономъ Патрїа́рхомъ. В то́йже оби́тели бу́дуи.**

Л. 73[б]—77. **Слово похвально престе́й Бц҃ы со коспомина́нїемъ преславных бывших чюдес еа̀ в҃ ст҃ыхъ горах во ѡби́тели Иверской, Чюдотво́рныа еа̀ Нко́ны и портантиси (еже есть дверем҃ храмителница) речены. и на рецѣ̀ Дунав҃зѣ, ѡ ѡбразованїем҃ сто езе́рскаго в҃ велицей Россїи мн҃тыра в҃ ст҃ымъ гѡрам но́во ни́нѣ ѿ тѣхъ бл҃гтїю просїа́вшем.**

Л. 1—30 (втора пагинация). **Ѡ явле́нїи чт҃ных и многоцѣлебных мощей ст҃аго и пр҃бнаго Іа́кова Боровичкаго и ѡ чюдесехъ его.**

И ѡ пренесенїи его з҃ Боровичъ в҃ Іверскїй монастыръ, иже на ст҃ѣ е́зерѣ. Напечата са в҃ мн҃тырѝ Іверском, Лѣто ҂ѕрѯѕ (7167=1659). Мц҃а Авгв҃. г҃ дна.

Тъй, както се съобщава въ приписката на л. 31[а] отъ нашия ркп, книгата „Рай“ наистина е подвързана съ старопечатната книга **„Дїѡптра или Ѕерца́ло. Живота̀ во ми́рѣ семъ человѣческаго. Всесѝнаго Ба҃ бл҃гтїю бл҃гвенїем же Ст҃е́йшаго Вселен: Патрїа́р: Константы́нопол: в҃ Монастырѣ̀ Кутѣ́нскомъ. в҃ по́ползу хр҃тїа́номъ вторицею издаде́ са. В лѣто Рж҃тва Хр҃ва ҂ахнд (=1654).**[1])

[1]) Туй издание на Дїѡптра е второ отъ издаденитѣ въ Кутейнския манастиръ. Като нейно първо издание трѣба да се смѣта отбѣлѣзаната у И. Ѳ. Токмакова (ц. с.) подъ № 52: „Діоптра, напеч. въ Кутейнѣ, 1651 г., in 12°, 5, 2, 342 и 58 л. Нѣтъ загл. л. и нѣсколькоъ листовъ въ концѣ“. Ала освѣнъ тѣзи Кутейнски издания книгата е прѣтърпѣла разни други, по-стари и по-нови издания. Като най-старо може да се брои изданието въ Вилна на 1640 г. То е описано отъ Я. Головацкій въ статията му „Дополненіе къ очерку славяно-русской библіографіи В. М. Ундольскаго“ (Спбгъ, 1874) на стр. 22 подъ № 24 така: Діоптра або зерцало и выраженіе живота людскаго на семъ

Digitized by Google

Като се запознахме съ книгата „Рай мысленный“, нека се върнемъ къмъ нашия ркп., да разгледаме неговото съдържание и да видимъ, какво е той заимствувалъ отъ нея.

Ржкописътъ съдържа слѣднитѣ статии:

Л. 1—22б. **Сказа́нїе ѡ ст҃ѣи горѣ ѧѳѡ́нстѣй и ка́ко бы́сть жре́бїй преста́ѧ вл҃чцы на́ши бг҃ы и чегѡ̀ ра́ди нареча́ сѧ̀ гора̀ и сѧ̀ ѥ̀.** **И по́вѣсть ѡ бж҃е́ственныхъ Ікѡ́нахъ, и ѡ чюдесѣ́хъ, и ѡ оби́телѣхъ, и ѡ̀ зда́нїи ихъ. И ѡ приклю́чшемъ сѧ к҃ послѣ́дних, в҃ то́йже ѧѳо́нстѣй горѣ̀, на ст҃ыхъ и бг҃оно́сныхъ ѿц҃ъ ѿ ме́рскихъ латы́нѡвъ разсоре́нїа. Спи́сано при̑бнымъ Сте́фаномъ ст҃ого́рскымъ.**

Слѣдъ това заглавие нѣкоя друга ржка е написала: преписано въ 1785 г.

На първитѣ осемь листа отъ „сказанието“ се разправя, какъ св. Богородица дошла на Атонъ и отъ Аполоново капище го обърнала въ християнство, и какъ въ врѣмето на Константина Велики се образували три голѣми манастира. На л. 6а срѣщаме слѣднитѣ редове: **и дадо́ша сѧ жен҃ѣ двѣ крылѣ орла вели́ка, ꙗ́кѡ да лѣта́етъ в҃ пусты́ни. Вы́ѣстѣ ѥ̀ дадо́ша сѧ̀ цр҃кви двѣ писа́нїи та́мо: Грече́ско и Болга́рско: благослови́ти и сла́вити Єди́наго Бг҃а трисоставна и нераздѣли́ма, служи́ти емꙋ́же.** Друга нѣкоя ржка е направила къмъ тѣзи редове тая бѣлѣжка: **пре́ждѣ бо єди́но то́кмо Славе́нское Бо́лгарское писа́нїе во Ѧѳо́нстѣй горѣ̀ жрецы̀ и жри́цы чта́хꙋ во аполло́новомъ сватили́щи.**

На л. 8б захваща **Повѣсть** за съграждането на Зографския манастиръ и за нахлуването на „латини“ въ Св. Гора. Тя е прѣплетена съ събития отъ българската история и е послужила за източникъ на нашия историографъ отъ края на 18. вѣкъ отца Спиридона, та по-долу ще я прѣдадемъ цѣла.

Л. 23а—31а. **Ѡ ст҃ѣ́нной оби́тели Ніві́рской и чт҃нѣй Ікѡ́нѣ портаритѝйской.**

свѣтѣ. Первое со исправленіемъ выдрукованное и выданное, трудолюбіемъ иноковъ св. общежительныя обители сошествія Пресв. и животворящаго Духа. Въ Вильни, року 1640, въ 4-ку. — Малко по-послѣшни издания има описани у И. Каратаевъ, Описаніе славяно-русскихъ книгъ напечатанныхъ кирилловскими буквами, т. I съ 1491 по 1652 г. (Спбгъ, 1883), на стр. 497 подъ № 544 и 545; у В. С. Сопиковъ, ц. с., ч. I. на стр. 23 подъ № 259—262, ч. II, стр 94, № 3185; у Яковъ Березинъ—Ширяевъ, Окончательные матеріалы для библіографіи. Спбгъ, 1896, стр. 252.

Digitized by Google

На л. 31[б] намираме приписката, за която говоримъ по-горѣ.

Л. 32 е празенъ.

Л. 33[а]. Ѡ дрꙋзѣй чꙋдотворной иконѣ ст҃аго великмꙋнка Геѡргїа, какѡ дойдѐ ѿ мора въ мѝтыръ Ѕѡграфъ.

Л. 33[б]—35[а]. Ѡ третїей ікѡнѣ ст҃аго великмꙋнка Геѡргїа како дарова ся во обѝтель.

Л. 35[а]—36[б]. Ѡ чꙋдотворной ікѡнѣ престыа бцы.

Л. 37. Ѿ сотворенїа міра ҂ѕскв, ѿ рождества же хр҃това ҂аѯді міа маїа в҃ е҃ день. Чꙋдо ст҃аго великомꙋнка Геѡргїа иже показа в҃ Лѡнгосъ.

Л. 38[а]. Копїа хоцета. Сїй хоцетъ ѿ Мола ѿ Солꙋнь сотворися в҃ лѣто ҂ѕсї (7916 = 1708) за ѡрмила за кшла и за все мѣсто. И ѿ где сѝ морь егѡ поунимꙋетъ да се знаетъ, и гдѐ се совершꙋетъ: первое ѿ верхъ ѿ Тарлїки и иде по верхъ, по верхъ, по верхъ, та на Анковꙋна, ѿ Анковꙋна паки по бердѡ та на море, и покрай море та на рекѝ велика, и паки по рѣкѝ на горе та иде покрай метохо ѯеропотамскїй, и на горе паки по реки на стари воденицы, и ѿ тꙋдꙋ иде паки восходит на Торлїкы. И паки да се знает да се нѣкой братъ непокꙋси да продадетъ кашла, ако мꙋ дають и с҃ грош, а кой преслꙋша и продадет, или тꙋрунинꙋ или хр҃тїанинꙋ, да бꙋдетъ под҃ клетва и под҃ запрещенїе, зашто сос велика нꙋжда и харчь се извадитъ. Игꙋменъ Севастианъ ієромонахъ. Лѣто ҂ѕсї, ѿ рждества хр҃това ҂аѯи (1708) Хемъ мира хемъ мизра: на подлинномъ такѡ.

Л. 39[а]—52[а]. Історїа кратцѣ ѡ болгарословенскѡм народѣ.

Л. 53. Въ тойже день слово ѿ патерика, еже не ѡсꙋждати никогѡже, ѡсꙋждай бо иного, якѡ антїхрїстъ есть.

Л. 54[а]—55[б]. Въ тойже день слово ст҃аго Антїѡха ѡ ѡклеветанїи.

Л. 55[б]—57[а]. Міа октѡврїа ні день, слово ст҃аго Антїоха ѡ шептанїи и ѡ клеветанїи.

Л. 57[а]—60[а]. Міа Октовврїа ла день, слово ѿ пролога ѡ Ѳеодѡрѣ кѵпрѣ, иже взнмала злато оу жидовинъ давъ порꙋчника образъ хр҃токъ, иже на вратѣхъ мусїеѡ оустроенъ.

Л. 61[а]. Аще вчисло рибїе погрѣмитъ, пшеницы тла кажетъ, по местамъ всемъ молва немала и бѣда всѣмъ чл҃вкомъ, и въ

Digitized by Google

Цр҃и гра́дѣ гл҃а и па́гꙋба, и цр҃ю̀ пременѐніе, послѣдни́ же разꙋмѣ́ютъ, и востанꙋ́тъ дрꙋ́гъ на дрꙋ́га, и нарочи́та зимѧ̀ кажетъ, и всемъ до́брѣ бꙋ́дет ра́нѡ и по́здну и изѡбилїе много бꙋ́детъ, волѡ́мъ же погибелъ и перна́тымъ звѣремъ, на восто́чныхъ мѣста́хъ и за́падныхъ смирѐніе. Аще ли же и трꙋсъ бꙋ́детъ, смꙋщѐніе показꙋетъ. Конецъ.

Окѐнъ верхъ е́сть главный. Тѣлѐцъ чело̀ е́сть чл҃вчкое. Близнѐцъ о́чи чл҃вческїи. Ракъ скра́нїе чл҃вческое. Левъ ра́мѣ чл҃вчи. Дѣва крошъ е́сть дши̇̀ чл҃вча. Скорпїа пꙋ́покъ чл҃вчъ. Стрѣлѐцъ мислъ чл҃чь. Ко́зерогъ го́лени. Водолѐй пре́дный проходъ. Ры́ба плеснѣ̀ чл҃чи и то есть соста́въ чл҃вчкїй.

Като сравнимъ съдържанието на нашия ркп. съ туй на книгата **Рай мы́сленный**, виждаме, че отъ послѣдната се заети само първитѣ двѣ статии, именно **Сказа́нїе ѡ ст҃ѣй горѣ̀ ѧфѡ́нстѣй** и **Ѡ ст҃ѣ́нной оби́тели Ивѝрской**. Впрочемъ туй се потвърдява и отъ слѣднитѣ редове на приписката на л. 31[б], която приведохме погорѣ и която слѣдва веднага подиръ тѣзи двѣ статии: **Си́н по́вѣсти ѡ ст҃ѣй горѣ̀ Ѧфѡ́нстѣй списаны ѿ книги глаго́лемыѧ Рай мы́сленный.**

Останалитѣ статии се прѣписвани отъ другадѣ, а нѣкои отъ тѣхъ негли съставени отъ писача на ркп. монахъ Яковъ. Него, както и прѣподобния Стефанъ Светогорски, автора на **Сказа́нїе ѡ ст҃ѣй горѣ̀ ѧфѡ́нстѣй**, ако сѫдимъ по вмъкнатата въ ркп. българска историйка и по вплитането на събития отъ нашата история отъ Стефана въ повѣстьта му, трѣба да смѣтаме за българи.[1]) По този начинъ оскѫдната редица български писатели отъ епохата на 17. и 18. вѣкъ се увеличава още съ двама: единиятъ живѣлъ стотина годинъ прѣди Паисия, другиятъ малко слѣдъ него, а може би и неговъ съврѣменникъ.

Казахме вече въ началото, че една отъ най-интереснитѣ статии на нашия сборникъ е кратката българска историйка, която обема 14 листа (л. 39[а]—52[а]).

Ето нейниятъ пъленъ текстъ, въ който сме размѣстили само нѣкои прѣпинателни знакове, за да изпъкне по-ясно мисъльта и сме замѣнили на мѣста главнитѣ букви съ малки и наопаки.

---

[1]) Стефанъ се смѣта за българинъ и отъ проф. Успенски (вж. Исторія Афона, часть III, отд. 2, стр. 526), безъ да ни посочва обаче своитѣ основания.

Digitized by Google

л. 39а

Історія

в' кра́тцѣ ѡ болгарословенскѡм наро́дѣ.

Болга́рскїй наро́дъ изы́де дре́вле ѿ Че́рнаго мо́ра, ѿ рѣ́ки Во́лги из Вели́кїа Скандина́вїи, и звахꙋ сѧ та́мо гиме́ри и киме́ри. Егда̀ оумно́жиша сѧ, изыдо́ша пе́рвое на о́выѧ страны́, и ещѐ пред' Алеѯа́ндромъ Македо́нскимъ. Иллїри́къ пе́рвый краль бѧше. Пото́м же на ҂гфкв (3522 — 1986 пр. Хр.) по сотворе́нїй мі́ра кралева́ше и́ми краль Бладилїй. Онъ Филїппа Македо́нскаго цр҃я побѣди́ и под'да́нна его̀ сотвори́. Послѣди́ же па́ки на ҂гхпє (3685 — 1823 пр. Хр.) бахꙋ два бра́та имъ кра́леве, Бремъ и Болгъ; поне́же мно́гѡ крале́ве над'воева́ша и мно́гѡ зе́млю оусвои́ша, той народъ назва сѧ по своемꙋ и́менемъ. А той Бремъ повоева̀ за́паднꙋю странꙋ, и ѡста́ша та́мо покра́й за́паднаго мо́ра, Балтїйскаго оу Помера́нїи, назва́ша сѧ пеми сло́вацы, пото́м же и брандибꙋ́ри. А Болгъ
39б на восто́чныѧ страны́ и зе́млю повоева̀ и оусво́и. И со свои́мъ наро́домъ посели́ сѧ, и назва́ша сѧ болгары, кои̇ пото́мъ со Алеѯа́ндромъ Македо́нским воюѧ́й и́мѧ имъ ѡста́ сѧ македо́нѧне. Но па́ки, по хр҃то́вомъ рождествѣ̀ в'ца́рство Оуале́нта царѧ̀ цареграда́скаго, па́ки ѿ Во́лги прїидо́ша, и дадѐ им' Оуа́лентъ да сѧ насели́ша покра́й Дꙋна́въ. Па́ки на ҂оуѵє (495) по хр҃тѣ̀ в'ца́рство Анаста́сїа царѧ̀ гре́ческаго прїидо́ша с вели́кимъ во́инствомъ ѿ Во́лги и лю́то разби́ша гре́ческое во́инство над рѣ́кою Зꙋ́ртою, и оусвои́ша Ѳра́кїю, и едва̀ царь гре́ческїй со мно́гими дара́ми смири сѧ съ ни́ми, и ѿидо́ша оу Сремъ, и та́мо Ѳеодори́ком го́ѳтскимъ италїйскимъ кралемъ обла́дани, оста́ша в'лѣ́то хр҃то́во фг (503). Пото́мъ па́ки в'лѣ́то фд҃і (514) прїидоша ѿ Во́лги с' Вѳоалїа́номъ[1]) вождо́мъ свои́мъ, и би́ша Царь градъ, и царь дара́ми смири́ сѧ сни́ми, и оу Ѳра́кїю прїидо́ша и посели́ша сѧ. И по немъ вождъ бѣ Вꙋ́кичь, а по Вꙋ́кичи Дра́гичь.[2]) Па́ки в'лѣ́то хѯѕ (666) множа́йшїи ѿ Во́лги из' вели́кїа Скандина́вїи свожд́омъ свои́мъ Орба́томъ,[3]) в'ца́рство
40а Ко́нстанти́на четве́ртаго, тимъ и́менемъ оусво́йша | всю Ѳра́кїю и Мисїю и мно́го кратъ поразꙋ́ во́инство гре́ческое той Орба́тъ.

---

[1]) На полето срѣщу този редъ е отбѣлѣзано числото 1.
[2]) „ „ „ „ „ „ „ „ 2 и 3.
[3]) „ „ „ „ „ „ „ „ 4.

Digitized by Google

И на всáкое лѣто дань взимáше ѿ царà грéческаго. И престóлъ кралéвскїй во Охрúтѣ постáви, а прéжде оу Т(е)рново владáхꙋ. И вси идололáтри бáхꙋ, сúрѣчь идолослꙋжúтели. И той Орбатъ велмѝ храбръ бáше, и на всѧ страны, а най пáче с҆грéки. И тогдà разꙋмѣша грéцы кáко ѿ Вóлги велúкїа прїидóша и назвáхꙋ ихъ Волгáри. Бꙋтáл[1]) сынъ егѡ̀ и онъ велмѝ бáше храбръ, и тáжкїй рать творáше со Ісꙋстинїáномъ вторы́мъ, и всегдà побѣждáше и зéмлю оусвоевáше, и дань ѿ царà взимáше дóндеже живъ бáше. По негó же настà на кралéвство срóдникъ егѡ̀ велмѝ храбрїй Тревéллїй.[2]) Онъ бáше мꙋдръ и свобóдъ, щаслив всюдꙋ на вóйскꙋ и непреодолúмъ. Онъ помóже Ісꙋстїнїáнꙋ трéтїемꙋ когдà бáше Азúмир егѡ̀ изгнáлъ с престóла из҆ Царà грáда и въ Херсóнъ заточúлъ. Тревéллїй же пóйде на Ц҃рь градъ и сúлою взѧ и предадѐ Ісꙋстинїáнꙋ вѣ́рно. И пáки дрꙋгїй пꙋ́ть безчúсленнїи арáпи
40[6] бáхꙋ оудáрили на цареградскꙋю держáвꙋ, Тревéллїй[3]) ѿйде с вóинствомъ своймъ отáй[4]) и нападѐ на нихъ и посѣче ѿ нихъ трúдесатъ и две тысащи, и прогнà ихъ ѿ всеѧ держáвы грéческїа, но царь Ісꙋстїнїáнъ забы́ толúкое добро дѣанїе, ꙗже онъ емꙋ̀ сотворѝ, но воздвúже брань вéлїю и завоевà болгáрскꙋю зéмлю. Тогдà и Тривéллїй собрà своѐ вóинство и би сѧ с҆ним҆ и побѣдѝ, и едвà самъ царъ Ісꙋстїнїанъ с҆неколúко оутечѐ в҆ Царь градъ. Потóмъ, пóслѣ той брáни, Тревéллїй познà бг҃а и крестѝ сѧ и бысть хр҃стїáнинъ: онъ пéрвый ѿ болгáрских҆ кралевъ с нарóдомъ своймъ вѣ́рова, и мона҃тыр оустрóи близъ Охрúда, и бысть монáхъ. А на кралéвство постáви старѣ́йшаго сы́на своегѡ̀ и́менемъ Тербéлла.[5]) И онъ бáше храбръ в҆ вóинствѣ, но по нéкое врéмѧ обратѝ сѧ на ідѡолослꙋжéнїе. Тогдà Тревéллїй пáки взѧтъ кралéвство и сы́на своегѡ̀ ѧтъ, и избодѐ емꙋ̀ óчи и речѐ: почтò погꙋбúлъ есѝ óчи дꙋшев҆ныѧ и невúдиши свѣ́тлость вѣ́ры хр҃тóвы, и неси достóинъ да зрúши тѣлéсныма очúма сл҃нце и м҃цъ. И постáви на кра-

---

[1]) На полето срѣщу този редъ е отбѣлѣзано числото 5.

[2]) „ „ „ „ „ „ „ „ 6.

[3]) Въ оригинала: *превелй*... (съ три запапани букви на края, които не се четатъ).

[4]) Въ историята на о. Спиридона, който е заимствувалъ твърдѣ много отъ нашата, за което ще говоримъ по-послѣ, вмѣсто тази дума стои „тайно“. Вж. В. Златарски, ц. с. стр. 32, л. 21ª.

[5]) На полето срѣщу този редъ е отбѣлѣзано числото 7.

Digitized by Google

41[а] лѐвство сн҃а | своегѡ юнѣ́йшаго и́менемъ Моѵсе́а,[1]) и речѐ емꙋ: стрежи́ са сы́не да не твори́ши ꙗкоже братъ твой, зане не о́чи то́кмо избодѣ́ти хо́щꙋ, но и главꙋ ѿрѣ́зати. По семъ па́ки возврати́ са в' монасты́рь свой, и бысть ст҃ы́й, и́ма емꙋ в' мона́шествѣ Ѳеѡктистъ, в' лѣто ҂ѯг (703). Онъ бысть пе́рвый хр҃тїа́нинъ и ст҃ы́й ѿ болга́рскаго наро́да. И Моѵсей сынъ егѡ̀ добръ ба́ше и си́ленъ на бра́нь, и дадѐ вели́кꙋю по́мощъ Лвꙋ Іса́ѵрꙋ когда̀ ба́хꙋ срацы́ни пришлѝ на Царь градъ, изсечѐ двадесатъ и две ты́сящи срацы́новъ, и прогна̀ ихъ из гре́ческой области. По сме́рти егѡ̀ прїа̀тъ коро́нꙋ сро́дникъ егѡ̀ Асѣ́нь вели́кїй,[2]) во вре́ма того́же Лва Іса́ѵра, и имѣ́хꙋ любо́вь ме́ждꙋ собо́ю с' царе́мъ Лвомъ, и по́мощъ емꙋ вели́кꙋ сотворѝ. поне́же ара́пи взя́ли Арме́нїю и Ми́дїю — лꙋ́чшїа зе́мли царе́вы, того̀ ра́ди молѝ Асѣ́на, и а́бїе Асѣ́нь ѿи́де с во́инствомъ свои́мъ на ара́пы, и безчи́сленныя поразѝ и прогна̀ ихъ, а Арме́нїю и Ми́дїю оусво́и и предадѐ кесарю Лвꙋ, и дрꙋгїа ара́пы оубо́аша
41[б] са и непокꙋси́ша са про́чее би́ти са с' гре́ки. И за таковꙋ́ю | побѣ́дꙋ дадѐ емꙋ ке́сарь ти́тлꙋ и коро́нꙋ ца́рскꙋ. А по немъ наста̀ на ца́рство сро́дникъ егѡ̀ и́менемъ До́бре.[3]) Онъ не ба́ше ми́ренъ и мно́гѡ кратъ сотворѝ брань с ке́саремъ греческимъ за зе́млю и за гра́ды, испе́рва побѣжда́ше, а по́слѣ побѣжда́ше са, поне́же ѡскорби́ша са болга́рскїа бола́ре на него̀ и оуби́ша егѡ̀. И ѡкорѡни́ са Теле́звїа.[4]) И онъ не ба́ше щасли́въ в' побѣ́дѣ, и бо́лше гꙋба́ше, не́жели добыва́ше, того̀ ра́ди и егѡ̀ господа̀ оуби́ша и ѡкорони́ша Слави́на.[5]) Он же сластолюби́въ ба́ше: миръ с ке́саремъ сотворѝ, и нерада́ше да возврати́тъ землю, ю́же ба́хꙋ ке́сари оусво́или; того̀ ра́ди болгарскїа господа̀ оучини́ша совѣ́тъ да оубїю́тъ егѡ̀. Онъ же разꙋмѣ́въ, оубѣжѐ в' Мисимврїю и та́мо до сме́рти поживѐ. И прїа̀тъ коро́нꙋ Тага́нъ,[6]) но и онъ не оуго́денъ и не щасли́въ оу во́искꙋ, поне́колико вре́ма изгна́ша егѡ̀. И прїа̀тъ коро́нꙋ Теле́рика, во вре́ма Копрони́ма ке́сара. И ба́ше си́ленъ и би са много кратъ с' царе́мъ, и зе́млю свою̀ взя. Но болга́ры возврати́ша са в' то́е
42[а] вре́ма ѿ ікѡноборцевъ | и па́ки сташа ідолослꙋжи́тели. Защо́

---

[1]) На полето срѣщу този редъ е отбѣлѣзано числото 8.
[2]) „ „ „ „ „ „ „ „ 9.
[3]) „ „ „ „ „ „ „ „ 10.
[4]) „ „ „ „ „ „ „ „ 11.
[5]) „ „ „ „ „ „ „ „ 12.
[6]) „ „ „ „ „ „ „ „ 13.

Digitized by Google

бѣ Телерикъ миръ оучинилъ и рѣша да оубїютъ егѡ. Онъ
же разумѣ той совѣтъ и бѣжа в' Царь градъ, и крести са
и прїемъ ерес ікѡноборскую, того ради даде ему Копрониｍ'
сестрѝ свою в' женѝ и санъ маистрїанства. А господа болга́р-
скїа даша короню Карданю.[1]) И бѣ старъ, имѫще лѣтъ седмь-
десатъ, но силный во брани. И много кратъ би са с' царемъ
греческимъ и побѣждаше, и много землю в'зятъ, и в' старости
оумре. По нем же наста Крѹнъ.[2]) Онъ весма славенъ баше
и лютъ, но ідолослужитель, и невозможе емѝ никтоже проти-
вити са. Онъ разширѝ болгарскую державу даже до Фран-
цѹскїа земли, и оубѝ Борна далматїйскаго крала и возврати́са,
и оудари Царь градъ, и би егѡ годъ единъ, и изсечѐ шесть сотъ
тысащъ, и взя Андрїанополь силою и вса поробы; понеже кесарь
Никифоръ сь ѧростїю поѧтъ силное войско своѐ и ѿ Козльбаша
и ѿ Татаръ хана, и би са с' Крѹномъ, но Крѹнъ войско
42[б] егѡ посѣчѐ, и егѡ самого в'зятъ жива и посѣчѐ, и ѿ | главы
егѡ чашю направи, и окова ю златомъ и каменїемъ драгимъ,
и во врема веселїа господа здравїицѣ пїахѹ. По томъ паки
прїйде на Крѹна с' великою силою Михаилъ, но и егѡ Крѹнъ
поразѝ и едва Михаїлъ кесар с' неколико оубѣжа в' Царь
градъ. Послѣ Михаїла наста царь Левъ Арменинъ. И онъ собра
великое воинство и оудари болгарскую землю, но и егѡ Крѹнъ
прїа лѣпо, и войнство егѡ поразѝ и Андрїанополь поработѝ,
и многи хр҃тїаны посѣчѐ и поработѝ и в' болгарскую землю ѿведѐ.
Тогда плѣнѝ и ст҃аго Василїа андрїанополскаго и с нимъ много
сщ҃енницы и хр҃стїаны. И ѿ сїихъ плѣнникѡвъ многїа болгары
вѣроваша в' вѣрѹ христїанскую. И в'то врема ст҃ый Кѹриллъ
Философъ написа болгарѡмъ книгѹ по своемѝ ꙗзыкѹ сѫщимъ
при Дѹнаи рѣцѣ живѹщымъ хр҃тїанѡмъ. По Крѹна наста братъ
егѡ Мѹртагѡнъ,[3]) что зовать греци Вогарисъ, а латины Бо-
гарисъ. Онъ бѣ славенъ с побѣдами и великомѣдръ в'дѣлѣхъ.
Все своѐ воинство началницы положѝ и сѣдїй оутвердѝ. И зраше |
43[а] на всакъ день ꙗкѡ обращахѹ са болгары въ вѣрѹ хр҃товѹ
по наученїю Василїа владыки андрїанополскаго и дрѹгихъ
сщ҃енникѡвъ и разгнѣва са и многими мѹками погѹбѝ а. И миръ
сотворѝ с кесаревою женою в'довицею Ѳеодорою Ѳеофила

---

[1]) На полето срѣщу този редъ е отбѣлѣзано числото 15.
[2]) „ „ „ „ „ „ „ „ 16.
[3]) „ „ „ „ „ „ „ „ 17.

Digitized by Google

ікѡнобо́рца, и на по́мощь с во́инствомъ свои́мъ и́де да́же до
вели́кїа Арме́нїи проти́вꙋ ѿме́тника еѧ̀ Ѳѡмꙋ̀. И сраці́новъ
всѣхъ посѣчѐ и прогна̀ и Ѳѡмꙋ̀ жи́ва ѧтъ и мꙋ́ками оуби́. Онъ
ещѐ ѿ бра́та своего̀ имѣ́аше под'о́бластїю всю гре́ческꙋю
зе́млю даже до Ита́лїи, и и́де с во́инствомъ в' Пано́нїю, то
есть во Оусре́мъ и би́ сѧ с' кесаремъ неме́цкимъ Лꙋдо́викомъ,
и зѣло̀ побѣди̇̀ ке́сарево во́йско и пороби́ и оусво́и ты́ѧ страны̀.
По то́мъ и славаны покори̇̀ за́падныѧ и оусво́и, сꙋдїи́ и на-
ча́лницы поста́ви имъ ѿ свои́хъ болга́рѡвъ. и па́ки возврати́
сѧ на свой престо́лъ. И по ма́ло позна ст҃ꙋ́ю вѣ́рꙋ и крести́
сѧ, поне́же имѣ́аше сестрꙋ̀ плѣне́нꙋ в'ца́рскїй дворъ в' Царѣ̀
гра́дѣ и ба́ше крещє́на и наꙋче́на хр҃тїа́нской вѣ́рѣ. И прїи́де
43б ко бра́тꙋ своемꙋ̀, и има́ше | с'собо́ю еди́наго ікономи́сца и́менемъ
Меѳо́дїа мона́ха. А бра́та еѧ̀ ба́ше ца́рскїй двор новъ созда́нъ,
и повелѣ̀ емꙋ̀ да напи́шетъ дворъ его̀ с'разли́чными дꙋбра́вы
и ловцы̀ ка́ко ло́ватъ. А Меѳо́дїй написа̀ разли́чны істо́рїи
хр҃тїа́нскїа, и на еди́ной стѣнѣ̀ вели́кой написа̀ стра́шный сꙋдъ
хр҃то́въ. И оубоѧ́ сѧ. И сестра̀ его̀ оуча́ше, Меѳо́дїй же имѣ́ѧ
нѣкоего секра́тара гре́ка Ѳеодора, и той Мꙋртаго́на ча́сто
оуча́ше вѣ́ры хр҃тїа́нскїа. И обрати́ сѧ и вѣ́рова, и посла̀ в'
Царь градъ Мꙋртаго́нъ ꙗ̀кѡ да по́шлютъ емꙋ̀ архїере́ѧ и
сщ'е́нницы да крести́т сѧ. Но тогда̀ ба́ше смꙋще́нїе в' Царѣ̀
гра́дѣ за ца́рство и патрїа́ршество, когда̀ Фо́тїй патрїа́рхъ прїю̀
имѣ́ѧ на ст҃аго Игна́тїа. Того̀ ра́ди никтоже прїи́де из' Царѧ̀
гра́да. Но царь болга́рскїй посла̀ в' Римъ к' па́пѣ Николаю,
и посла̀ емꙋ̀ два архїере́а: Формо́са, кой по́слѣ и па́па бысть,
и Па́вла. И крести́ша царѧ̀ и всю Болга́рїю, и нарече́нъ бысть
Мꙋртаго́нъ во ст҃омъ крещє́нїи Михаи́лъ Іѡа́нъ. По трїе́хъ
лѣ́тѣхъ, по оумире́нїи молвы̀ в' Царѣ̀ гра́дѣ, наста̀ ке́сарь
44а Васи́лїй Македо́нанинъ. Тогда̀ патрїа́рхъ ст҃ы̀ Ігна́тїй посла̀
архїеп҃копа Ѳеофїла́кта пе́рваго со мно́го сщ'е́нницы в' Бол-
га́рїю. И прїа́ша ихъ чт҃но. Латы́нскихъ же попо́въ изгна́ша.
И нача́ша гре́цы мно́гꙋ дань взима́ти за поставле́нїе архїеп҃копа.
Того̀ ра́ди царь болга́рскїй собра̀ собѡ́ръ и поста́ви в' Т(е)рновѣ̀
патрїа́рха, да бы про́чее неходи́ли в' Царь градъ за посщ'е́нїе
архїеп҃копа. И зато̀ по́слѣ бысть молва̀ нема́ла ме́ждꙋ гре́цы
и латы́ны. И оутверди̇̀ царь Михаи́лъ престо́лъ свой в' Т(е)рновѣ̀
и поживѐ бг҃оꙋгодно и с ми́ромъ оу́спе. Понего́ же ста на ца́рство

Digitized by Google

сынъ егѡ Сѵмеѡнъ.[1]) И онъ бѣше крѣпокъ и славодобытливъ, но никогда не имѣаше миръ с' четыри кесари цареградскими: с Кѡнстантиномъ седмым', Лвомъ, Алеѯандромъ, Романомъ, и всегда побѣждаше а и много имѣніе взя и войско изби. И с' мажари драса[2]) и хорваты. И по него наста царь сынъ егѡ Петръ.[3]) Он' имѣ любовь с' греческими кесари, и взя внѵку кесареву в' женѵ. И в'то время баше гладъ великъ в' болгар-
44[6] ской земли, и имаше столъ | царевъ в Софіи. И в то время баше ст҃ый Іѡан прп҃бный в' рылской пѵстыни, родомъ бѣ ѿ Софійска села. И царь Петръ иде к немѵ благословеніа ради, и мн҃трь емѵ оустрои и грамотѵ с' царскою златою печатію даде емѵ, иже и до днесь есть. По смерти егѡ пріатъ престолъ сынъ егѡ Борисъ.[4]) Онъ имаше рать с' кесаремъ маджарскимъ и со Светославомъ кралемъ сер(б)скимъ, и побѣди ихъ и смири са. Послѣ пріиде на него нечаанно с войнствомъ силнымъ кесаръ греческій Іѡаннъ Цімисхіа и атъ егѡ и ѿведе в' Царь градъ и почте егѡ в' чинъ магістріанства. Но онъ в' скорѣ оутече из Цара града, и идѵщѵ емѵ чрезъ Болгарію баше облеченъ в' греческое одѣаніе. Видѣвше же егѡ болгари рекоша се нѣкій грекъ шашитъ и оуби́ша егѡ. По него же Селеѵкіа[5]). И онъ бѣ славенъ на войскѵ, и всюдѵ добываше и много кесарское войско поразй, и оусвои Топлицѵ и Сардикѵ близъ Цара града. По немъ наста Сѵбботинъ[6]). Онъ неѵгоден и не-
45[a] щасливъ на войскѵ, и много кратъ войско | егѡ греческіи кесари поразиша и землю много оусвоиша. И тако оумре смѵщенъ. По него пріатъ престолъ сынъ Комисталовъ Давыдъ[7]). Онъ бѣ добръ во всемъ, и ст҃ое житіе имѣаше и миръ творяше ко всѣмъ. А понеже болгарскіи господа немогоша терпѣти оумиреніа, начаша злѡ бесѣдити. Онъ же разѵмѣ самоволно остави царство и иде в' мн҃трь и бысть монахъ, и ст҃ый мощи цѣловѵпны ѡсташа. По немъ Самѵілъ[8]) ста на царство. И онъ бѣ силенъ и свободъ, но зол и завистливъ. В' первое имѣ тажкѵ бранъ

---

[1]) На полето срѣщу този редъ е отбѣлѣзано числото 18.
[2]) Въ оригинала: *брася*.
[3]) На полето срѣщу този редъ е отбѣлѣзано числото 19.
[4]) „ „ „ „ „ „ „ „ 20.
[5]) „ „ „ „ „ „ „ „ 21.
[6]) „ „ „ „ „ „ „ „ 22.
[7]) „ „ „ „ „ „ „ „ 23.
[8]) „ „ „ „ „ „ „ „ 24.

Digitized by Google

с' царѝ цареградскими, и побѣждаше ѝ, и болгарскую землю свободѝ ѿ всакаго зла. И иде на западныа страны в' латинскѹ землю, и едва оумирише его с' дарами. И оудари на Далмацію и ѩть краля Владимира и заробѝ, пред'градіе же рагѹско попалѝ, и Котор разбѝ. И взя ѿ греческихъ царей Солѹнь и Енишехеръ и Карафери и Ларса и Берію и всю Тетадію, и преселѝ тамо кѹцовласи и арнаѹты, а грецы населѝ оу Т(е)рново
45б и оу Варнѹ. И баше долматійскаго крала оу тавницѹ | постави(лъ). И возлюбила баше дщи его Коссара, и оумолѝ оца своего и освободѝ е, и даде емѹ старѣйшѹю дщерь Косарѹ в' женѹ, и ѿдаде емѹ паки кралевство и честно проводѝ оу Далмацію. Послѣ позавидѣ на фамилію царскѹ и многихъ неправедно избѝ, а Гаврійла брата своего заточѝ оу Влахію со двѣма сынома, Асѣномъ и Петромъ. И Аарѡна, брата же его сынъ Іоаннъ Владимир[1]) дивно сохранѣнъ бысть ѿ оубивства. А за неже Самѹилъ прогнѣва гда, и подвиже на него царя Никифора Фокѹ и собра силное войско и пойде на Самѹила. И хождаше нощію, а в' день почиваше оу горы. И обрѣте Самѹила въ единомъ ровѣ при рецѣ с воинством. Весь день бахѹ пили и играли и поспали аки заклани. И оудари имъ спащимъ прѣ самою зарею и изсѣче двадесать тысащ' и ѩть живіи пать на десать тысащь, и избодѐ имъ очи, на сто единаго остави со единымъ окомъ да и води. А Самѹилъ с' сыномъ своимъ и с' нѣколико войны бѣжа, обаче ѧзвенъ баше, и когда сказаше
46а емѹ ѩко Никифоръ поразѝ воинство его, в' третій день ѿ болѣзни и скорби оумре. И тогда Никифоръ взя тыа жезлы що сѹт оу Царь градъ и до днесь оу стѡлпъ нѣкій. За не болгарскіи царѝ всегда сѹть имѣли по неколико тысащи войны з жезлами да развиваютъ крила ѿ страны, и егда смѣшаются да біютъ на оустремленіе. По Самѹила же ста на царство сынъ его Радѡмиръ[2]). И онъ бѣ силенъ и жестоко ѿмстѝ царю Никифорѹ: много войнство его избѝ и землю плѣнѝ без милости. За не неможе Никифоръ противити са, но посла тайно нѣкоего Владислава оубити его неѿмѣнно, и обѣща емѹ дати

[1]) Въ оригинала стои: „И Парѡна, брата же его Іѡанна сынъ Владимира", отъ което излиза, че Владимиръ е билъ синъ на Аарона и брата му Іоанна. Грѣшката въ размѣстването на думитѣ е явна, що личи и отъ предложението малко по-долу на л. 46а: И болгарскіи господа ѡкорѡнише Іѡанна Владимира, сына Пронѡша, братанца Самѹилова и Давыдова.

[2]) На полето срѣщу тозѝ редъ е отбѣлѣзано числото 25.

Digitized by Google

цар'ство болга́рско. И онъ и́де при Радоми́ра, поне́же и онъ ба́ше ѿ болга́рска ро́да, и идо́ша на ловъ и оубѝ егѡ̀ та́мо и бѣжѐ оу Царь градъ. А болга́рскїи господа̀ ѡкорѡни́ша Іѡа́нна Владимира[1]), сы́на Аро́нѡва, брата́нца Самꙋи́лова и Давы́дова. И царствова три лѣ́та с҃то и бг҃ꙋго́дно, имѣ̀ женꙋ̀ ѿ греческихъ царе́й сро́дницꙋ, и братъ еѧ̀ дво́рный генера́лъ ба́ше.
46[б] И ба́хꙋ еретицы̀ | новатїа́не и ра́ди ст҃агѡ житїѧ̀ возненави́дѣша Влади́мира братъ и сестра̀, и совѣтоваша [оубити егѡ]. Нѣ́когда идꙋщимъ чрезъ нѣ́кꙋю го́рꙋ обнажѝ мечь шꙋ́ра егѡ̀ и обезгла́ви его̀[2]). Онъ же взѧ гла́вꙋ своима рꙋкама и сѣ́де на конѧ̀ и и́де носа́й главꙋ̀ свою̀ да́же до Елваса́нъ оу свой монасты́рь, и та́мо самъ с҃ конѧ̀ сле́зе, идѣ́же и до днесь мо́щы егѡ̀, а оусѣче́нъ бѣ оу Охри́дскїѧ горы̀. Тогда̀ Ники́форъ ке́сарь посла̀ того̀ Владисла́ва оу Се́рбїю и престꙋпѝ кла́твы и оубѝ кралѧ̀ се́рбскаго Влади́мира за́тѧ Самꙋи́лова и ѡкороні́ сѧ за царѧ̀ болга́рскаго той Владисла́въ.[3]) И а́бїе и́де с во́инствомъ и поразѝ и оусво́и се́рбскꙋю зе́млю. И облежѐ зад' нѣ́кое дре́во [аг҃глъ] да оубїе егѡ̀, и тꙋ за дре́вомъ, на ве́черъ оу лицꙋ[4]) Влади́мировꙋ аг҃глъ поразѝ егѡ̀, и болга́рское во́инство возврати́ сѧ без'царѧ̀. Тогда па́ки Ники́форъ завоева̀ всю Болга́рїю и поста́ви сꙋдїѝ и во́инство по гра́ды свои́хъ. И бѣ Болга́рїѧ под' вла́стїю гре́ческою ѯ҃є (25) лѣ́тъ. Пото́мъ оумре ке́сарь Ми-
47[а] хаи́лъ Пафлаго́нскїй. И ба́ше нѣ́кїй плѣне́нъ | болга́ринъ именемъ Доланинъ и бѣжа̀ из' Царѧ̀ гра́да оу Болга́рїю и обрѣ́те оу Стрꙋмница во́йны болга́рскїи, идѣ́же бѧ́хꙋ со́брани и ре́че имъ ꙗ́кѡ азъ есмь братъ Владисла́ва пре́жде бывшаго царѧ̀. Они́ же поста́виша Доланика царе́мъ. Онъ же а́бїе показа̀ свою̀ си́лꙋ, и собра̀ во́йни и поразѝ и прогна̀ всю во́йскꙋ гре́ческꙋ. И в' Болга́рїи взѧ градъ На́пꙋлꙋ со всѣмъ держа́вомъ егѡ̀ и мно́гꙋ зе́млю оусво́и и всегда̀ побѣжда́ше во́и ке́саревы. Тогда̀ посла царь Михаи́лъ бра́та Владисла́вова оу Болга́рїю да бы̀ взалъ ца́рство. Онъ же сказа себе бы́ти Владисла́ва царѧ̀ братъ и позна́ша ꙗ́кѡ онъ есть. Тогда̀ ꙗ́ша Доланика и извѣрте́ша емꙋ̀ о́чи и ѡкорѡни́ша Алексїа́на, бра́та Владисла́вова. Онъ небѣ̀ си́ленъ, и оубоѧ́ сѧ да не оубїю́тъ егѡ̀ и

[1]) На полето срѣщу този редъ е отбѣлѣзано числото 26.

[2]) Въ оригинала цѣлото това прѣдложение гласи: и совѣтоваша нѣкогда идꙋщимъ чрезъ нѣкоѥю го́рꙋ и обнажѝ мечь шꙋ́ра егѡ̀ и обезгла́ви его̀.

[3]) На полето срѣщу този редъ е отбѣлѣзано числото 27.

[4]) Въ оригинала: оу оу́лицꙋ.

Digitized by Google

шедъ в' Царь градъ, дадѐ своѐ цáрство кéсарю и пáки бѣ под' власть царéй грéческихъ дéсать лѣтъ. Пáки болгáры немогýще терпѣти велúкое насúлїе ѿ грéковъ, но пóйдоша всѝ и избúша
47б всю греческую вóйску, що бáху оу Болгáрїю. | И не бѣ таковый достóинъ человѣкъ за царà. Тогдà явú сѧ ст҃ый Димúтрїй Солýнскїй патрїáрху Тернóвскому Іѡáнну и речѐ ему: Асѣна, Гаврїйлова сúна, що е заточéн' Самуйломъ оу Влахїю приведúте егѡ̀ на цáрство и онъ оумирúти бýдетъ всю Болгáрїю, почитáху бо болгáрскїи царѝ велмѝ ст҃áгѡ Димúтрїа и ікѡ̀ну егѡ̀ оукрашáху, тогѡ̀ рáди помагáше имъ. Тогдà вси извóлиша и призвáша на цáрство Асѣна Калимáна прóзваного[1]), в' лѣто хр҃тóво ѓарпє (1185), в' цáрство грéческаго царà Алеѯїа. И онъ свободѝ Болгáрїю и оусвóи грéческу зéмлю мнóгу, и сéрбску дáже до Венéцїю и до Бýдимъ и до Лехїю и до Татáрїю и Амóрїю, а брáта своегѡ̀ Петрà постáви над' все вóинство магїстрїáна, и чúны оу вóинство расположѝ. Алеѯїй кéсарь би сѧ с' Асѣномъ, но одолѣ̀ ему Асѣнь и ѧтъ Алеѯїа и оубѝ егѡ̀ и назвá сѧ царь грéкѡмъ. По смéрти патрїáрха Іѡáнна призвà ст҃áго Ѳеофилáкта, втораго архїепк҃па Охрúдскаго, истолковáтела ст҃áго ев҃лїа, и постáви на патрїáршество оу Тéрново. |
48а Тогдà и ст҃ый Іларїѡ̀нъ Меглúнскїй архїеп҃кп' бáше. И онѝ два с' цáрскою пóмощїю искорениша из Болгáрїи éресь новатїáнскую и арменскую и навыкóша нечитáти латúнски, но болгáрски. Поживѐ г҃ (80) лѣтъ, цáрствова бóлше м҃ (40) лѣтъ. И оубѝ егѡ̀ едúнъ болáрин Івáнко, котóрый бѣ ѡсуждéнъ ѿ негò на смерть. По негó же настà братъ егѡ̀ Петръ[2]). Онъ добръ бѣ и мúрно поживѐ на цáрствѣ є҃ (5) лѣтъ и престáви сѧ. По немъ настà Іѡáнна Калимáна,[3]) сынъ Асѣновъ. Онъ бѣ добръ, крѣпокъ. И приведѐ на нéго Рýсе Гмитръ, брáта Івáнкова, но Іѡáннъ Рýсата прогнà и Гмúтра оубѝ. Тогдà одолѣ̀ша латúны и взáша Царь градъ и постáви[ша] своегѡ̀ кéсарѧ Балдвúна. А грéческїй кéсарь бáше Калò Іѡáннъ, из' бѣглъ бѣ оу Виѳúнїю, úный же в' Солýнь Ѳеóдоръ Лáскарь, а другїи болáры бѣжаша оу Болгáрїю к' царю̀ болгáрскому Іѡáнну. А Балдвúнъ хотáше прогнáти ихъ, тогò рáди воздвúже брань и úде

[1]) Въ оригинала стои: и призвáша на цáрство ѿ Асѣна Калимáна прóзваного. — А на полето срѣщу този редъ е отбѣлѣзано числото 30.

[2]) На полето срѣщу този редъ е отбѣлѣзано числото 31.

[3]) „ „ „ „ „ „ „ „ 32.

Digitized by Google

оу Болга́рїю, хота́ше плѣни́ти ю. Тогда̀ Іѡа́ннъ по́йде проти́вꙋ
48[6] его̀, и во́йскꙋ его̀ посѣчѐ и | его̀ прогна̀ из' Царѝ градъ и взѧ
и дадѐ его̀ Кало̀ Іѡа́ннꙋ, и арнаꙋ́ты побѣдѝ и оусвои́. В то
вре́мѧ прїи́де ст҃ый Са́вва оу Те́рново, и преста́ви сѧ; брата́-
ничь ст҃аго Са́ввы Владисла́въ[1]) краль се́рбски дщерь его̀ имѣ́аше
в' женꙋ̀. И по сме́рти его̀ бысть Петро́въ сын' Бори́съ[2]). Онъ
добръ бѣ и ми́рно поживѐ є҃ (5) лѣ́тъ на ца́рствѣ, и оуспѣ̀
о г҃дѣ оу Те́рново. По немъ наста̀ Ми́рчо[3]). Ца́рствова к҃є (25)
лѣ́тъ и не бѣ̀ благополꙋ́ченъ, и изгна́нъ бысть. И ѡкороні́ сѧ
Кѡнстанти́нъ[4]) Зе́ко Шишман, внꙋ́къ Петро́въ. Онъ во́зрастомъ
вели́къ и лице́мъ кра́сенъ бѣ̀ и си́ленъ и имѣ́аше женꙋ̀ ѿ царе́й
гре́ческихъ. Онъ пе́рвѣе жива́ше оу Ви́динъ и брань има́ше
с кра́лемъ Милꙋти́номъ се́рбскимъ. И по сме́рти теста̀ его̀
Ѳеодора ке́сара, рази́ма [?] с' Михаи́ломъ Палеоло́гомъ, ра́ди що
шꙋ́рꙋ его̀ Іѡа́нна ослѣпѝ. Но по сме́рти сестры̀ Іѡа́нновы, кое
бѧ́ше емꙋ̀ жена̀ а дщи ке́сара Ѳеодора, дадѐ Михаі́лъ ке́сарь
свою̀ внꙋ́кꙋ в' женꙋ̀ и́менем Марі́ю, и та́ко ми́рно поживѐ[5]).
49[a] И оуби́ его̀ нѣ́кто чоба́нъ, и́менемъ Лага́нъ | и взѧ ца́рство,
но а́бїе прогна́ша его̀ и бѣ̀же к тата́ръ ха́нꙋ, и та́мо оуби́ша
его̀. По Константи́на Асѣ́новъ сынъ бысть Іѡаннъ До́бри[6]),
си́рѣчь Кало̀ Іѡа́ннъ. Онъ поѧ́тъ женꙋ̀ ке́сара Михаи́ла дщерь
Ири́нꙋ и ми́рно поживѐ со всѣ́ми. Онъ пресѣли́ гре́цы оу Бол-
га́рїю и болга́ры оу гре́цы, и заповѣ́да да же́натсѧ гре́цы ѿ
болга́ры, а болга́ры ѿ гре́цы, и та́ко оумирѝ да бы сѧ неби́ли
про́чее. И сестрꙋ̀ имѣ́аше за пе́рваго болѧ́рина своего̀, именемъ
Тертѐрꙋ илѝ Петрꙋ̀, ѿ него̀ понꙋжде́нъ бѣ̀ за ца́рство и ѡста́ви,
и и́де з' жено́ю оу Цари градъ. Поживѐ ми́рно до сме́рти.
И по немъ зетъ его̀ Петръ[7]). На него̀ воста̀ тата́р-ханъ
Нога с' во́йска вели́ка, но Петръ побѣдѝ и Но́гꙋ оуби́. И по
нѣ́кое вре́мѧ возненави́дѣша его̀ господа́ри и хота́хꙋ оуби́ти
его̀, онъ же разꙋмѣ̀ и бѣжа̀ во Андрїанопо́ль. И по немъ Свети-

---

[1]) Въ оригинала: Владиславовъ.
[2]) На полето срѣщу този редъ е отбѣлѣзано числото 33.
[3]) „ „ „ „ „ „ „ „ 34.
[4]) „ „ „ „ „ „ „ „ 35.
[5]) Въ оригинала: и та́ко *ве* (?) ми́рно поживѐ.
[6]) На полето срѣщу този редъ е отбѣлѣзано числото 36.
[7]) „ „ „ „ „ „ „ „ 37.

Digitized by Google

сла́въ[1]). Онъ поѧ́тъ женѹ дщерь ке́сареву, и дадѐ емѹ по́мощь
во́йны проти́въ Казльба́ша и побѣди́, и возврати́ сѧ. И срѣто́ша
49[б] во́ску его̀ казльба́ши и лю́то пораз́иша, едва̀ | ма́ло ѡста́ша.
А Владисла́въ ѡбвини́ патрїа́рха Терно́вскаго Іѡаки́ма а́ки бы
онъ реклъ Казльба́шѹ, и оуби́: ѿ высо́къ ка́мен' низве́рже не-
пра́ведно. За то болга́ры и его̀ оуби́ша и ѡкорѡни́ша Кон-
станти́нова сы́на Михаи́ла[2]). Онъ има́ше женѹ дщерь се́рбскаго
крала Милѹти́на. Онъ с во́инствомъ поидѐ на Ита́лїю и мно́-
гими дара́ми оумоле́нъ бѣ — возврати́ сѧ. Пото́мъ возненави́дѣ
Не́дѹ женѹ свою̀ и посла̀ ю ко о̑цѹ. Роди́ с не́ю сы́на Сте-
фа́на. За то краль Милѹти́нъ оскорби́ сѧ и посла̀ сы́на своего̀
с во́инствомъ, и побѣди́ Михаі́ла и его̀ оуби́. По немъ наста̀
Алеѯа́ндръ[3]), брата́ничь Светисла́вовъ. И брань имѣ̀ краль
се́рбски ра́ди поставле́нїе сы́на своего̀ Стефа́на на ца́рство,
Не́да що ба́ше роди́ла ѿ Михаи́ла. Онъ имѣ̀ брань с ке́саремъ
гре́ческимъ Іѡа́нномъ Кантакѹзиномъ, по́слѣ оумири́ сѧ и поѧ́тъ
дщерь Іѡа́нновѹ в' женѹ, и роди́ с не́ю два сы́на: Іѡа́нна и
Стражи́мира. По не́кое вре́мѧ послѣ̀ ѡста́ви женѹ свою̀ и поѧ́тъ
50[а] еди́нѹ евре́йкѹ | в' женѹ себѣ̀, и роди́ емѹ два сы́на и еди́нѹ
дщерь Марі́ю, но дадѐ ю султанъ Мура́тѹ въ женѹ. Тогда̀ ба́ше
Брѹсъ оусво́илъ, в' лѣто ҂ѧтѫг (1363) по хр҃тѣ̀. И еврейка отра-
ви́ старѣ́йшаго сы́на его̀ Іѡа́нна ѿ пе́рвыѧ жены́, а онъ
оубоѧ́ сѧ да не ѡтра́вленъ бѹ́детъ и Стражи́миръ, и дадѐ емѹ
Ви́динъ и всю Заго́рѹ, и и́де Стражими́ръ с ма́терїю свое́ю
оу Ви́динъ. По сме́рти Алеѯа́ндровы ста старѣ́йшїй сын' его̀
рожде́нный ѿ жидови́ни Ши́шманъ[4]). Онъ оузѐ и Ви́динъ ѿ
бра́та своего̀, и посла̀ бра́та своего̀ Асѣ́на с во́йны на Ви́динъ,
но Стражими́ръ пораз́и ихъ и Асѣ́на, бра́та его̀ оуби́. По́слѣ
Ши́шманъ бѣ́жа ко зе́тѹ своемѹ царю̀ тѹ́рскомѹ и моли́ его̀ и
дадѐ емѹ во́йска, и и́де и би Ви́динъ, но па́ки Стражими́ръ
побѣди́ и прогна̀. А онъ тогда̀ с тѹ́рскою во́йскѹ прїи́де оу
Влахі́ю да плѣ́нит, но оуда́ри на нихъ Ми́рче воево́да вла́шски
и пораз́и лю́то, и едва̀ избы́ша. Тогда̀ и́де па́ки к' за́тю да
во́зметъ бо́лше во́йны, а Мѹра́тъ ви́де ꙗкѡ мо́жетъ взѧ́ти ца́р-
50[б] ство его̀ и по́йде со всѧ си́ла, и оуда́ри пе́рвое | на него̀ и взѧ

[1]) На полето срѣщу този редъ е отбѣлѣзано числото 38.
[2]) „ „ „ „ „ „ „ „ 39.
[3]) „ „ „ „ „ „ „ „ 40.
[4]) „ „ „ „ „ „ „ „ 41.

Digitized by Google

Тѐрново, и и́де на Ви́динъ и взѧ егѡ̀. А Шишма́нъ бѣжѐ оу Со́фїю, Стражими́ръ и́де с ма́терїю оу Влахїю при Мирчета. А Мѹра́тъ ѿ Ви́динъ и́де оу Софїю, и би сѧ с̾ Шишма́на и оуби́ егѡ̀ и ца́рство оусво́и, и́дѣже есть и до днесь. По́слѣ и́де на се́рбскаго кнѧ́зѧ Ла́зарѧ — на Ко́сово и егѡ̀ оуби́ и во́йскѹ порази́, но и самъ поги́бе ѿ Мило́ша Кобили́тбѧ. По не́го ста царь Пазѝтъ, и сѣ́де оу Андрїанопо́ли. А Царь градъ ещѐ гре́ческїи царѝ владѣ́хѹ. А Охри́дъ и При́лепъ тогда̀ в̾ладѧ́ше Крале́вичь Ма́рко, сынъ Вѹка́шинов̾, защѡ̀ бѣ поклони́лсѧ царю̀, и поги́бе оу Влахїю: тогда̀ би сѧ царь с̾ Ми́рчета и оуда́ри егѡ̀ стрело́ю Ми́рчета в̾ са́мое го́рло.

Вѹка́шинъ бѣ ро́домъ арнѧ́вецъ, племе́номъ из̾ Ерцегови́не ѿ село Ѡпанцы.

51а Ст҃їи ѿ Болга́рскагѡ
Наро́да

	Прп҃бный Ѳеокти́стъ краль	1
	Прп҃бный Дв҃дъ ц҃рь болга́рскїй	2
	Цр҃ь Іѡа́ннъ Влади́миръ болга́рскїй	3
	Цр҃ь Іѡа́ннъ Михаи́лъ болга́рскїй	4
	Патрїа́рхъ Іѡа́ннъ Терно́вскїй	5
	Патрїа́рхъ Ѳеофила́ктъ Терно́вскїй	6
	Патрїа́рхъ Еѵѳи́мїе Терно́вскїй	7
	Цатрїа́рхъ Іѡаки́мъ Терно́вскїй	8
	Архїепк҃пъ Кли́ментъ Охри́дскїй	9[1])
	Наѹмъ Охри́дскїй	10
	Еразмъ писе́цъ болга́рскїй	11
	Аггела́рїй писе́цъ	12
	Савва́тїе предво́дчикъ	13
	Нико́лай архїепк҃пъ Охри́дскїй	14
	Іларїо́нъ Мегле́нскїй епк҃пъ	15
	Никоди́мъ Охри́дскїй	16
	Прп҃бный Іѡа́ннъ Ры́лскїй	17
	Лѹка̀ Отроча̀	18
51б	Прп҃бный Гаврїи́лъ Лесно́вскїй	19
	Прп҃бный Про́хоръ Пши́нскїй	20

[1]) Въ ркп. погрѣшно стои ї вм. ⁝.

Digitized by Google

Прп҃бный Іωакимъ Сарандопо́лскій	21
Прп҃бный Іωаникіе Дѣвическій	22
Ѳеодо́сіе Терно́вскій	23
Прп҃бный Ма́рко Пресла́вскій	24
Прп҃бная Пе́тка Параске́ѵа	25
Прп҃бный Козма̀ Зогра́фскій	26
Прп҃бный Филоѳе́й Ст҃ого́рскій	27
Сѵмонъ Петръ Ст҃ого́рскій	28[1])
Пи́менъ Зогра́фскій ѿ Софі́а	29
Михаи́лъ во́инъ що оуби́ змі́а	30
Дими́трій но́вый Басербо́вскій	31
Мч҃нкъ Геѡ́ргій но́вы҃ Софі́йскій	32
Мч҃нкъ Нико́лай но́вы҃ оу Софі́а	33
Мч҃нкъ Аг҃глъ оу Бито́ла	34
Мч҃нцы ѥ҃ Зогра́фскіи огнем с҃горе́ны	35
Мч҃нца Ви́сса в Солѵ́нѣ	36

52ª Ке́сари

ѿ Болга́рωвъ

Маѯі́мъ мч҃нкъ из҃ Андрі́анопо́ли	1
Іѵсти́нъ ц҃регра̑скі҃ из Андрі́анопо́ли	2
Іѵстині́ан вели́кій ѿ Охри́дъ	3
Іѵсти́нъ сестри́чник Іѵстині́анωв	4
Іѵсти́нъ младі́й ѿ Охри́дъ	5

[1]) Въ ркп. погрѣшно стои ѥ҃д вм. ѥ҃н.

(Слѣдва).

Digitized by Google

Критически изслѣдвания на методитѣ за опрѣдѣляне металитѣ отъ хромовата група въ видъ на метални хидрати или карбонати.

Отъ д-ръ П. Н. Райковъ и С. Стайковъ.

(Съобщение изъ химическата лаборатория при Университета въ София).

При изслѣдването, какъ се отнася въгледвуокисътъ къмъ хидратитѣ на тежкитѣ метали, за което е съобщено въ книжка LXVII отъ „Периодическо списание", бѣха намѣрени извѣстни факти, които дадоха потикъ къмъ настоящитѣ изслѣдвания. Тогавашнитѣ изслѣдвания имаха за цѣль да се установи, кои отъ хидратитѣ на тежкитѣ метали могатъ да реагиратъ съ въгледвуокисъ и какви карбонати се образуватъ като крайни продукти. Важно условие при тия изслѣдвания бѣше, изслѣдванитѣ метални хидрати да се намираха въ еднакво физическо състояние и реакцията да ставаше при възможно по-еднакви условия. Тия изисквания можàха да се постигнатъ задоволително за повечето отъ изслѣдванитѣ метали, като се дѣйствуваше съ въгледвукисъ върху прѣснодобити метални хидрати въ присѫтсвие на непромѣнена соль отъ сѫщия металъ. Ала за нѣкои метали отъ хромовата група (Cr, Al и др.) тая твърдѣ практична метода се оказа неприложима, затова трѣбаше хидратитѣ отъ тия метали да се добиятъ въ чисто състояние, послѣ да ги суспендираме въ чиста вода и чакъ тогава да имъ дѣйствуваме съ въгледвуокисъ. Понеже хидратитѣ на тия метали се добиватъ, като дѣйствуваме съ алкалиеви основи или съ амонякъ върху съотвѣтни разтворими соли, и понеже алкалиевитѣ хидрати реагиратъ съ CO_2 много по-лесно, отколкото хидратитѣ на другитѣ метали, неизбѣжно бѣше послѣднитѣ да бѫдѣха напълно прѣчистени отъ алкалиеви хидрати. Прѣчистянето можеше да се контролира особно добрѣ, когато за утаяване на хидрата се употрѣбяваше амонякъ, тъй като съ помощьта на Nessler'овъ разтворъ можемъ да откриемъ и най-малкитѣ дири отъ това съединение въ нѣкоя смѣсь.

Digitized by Google

Опититѣ съ хромовъ хидратъ и съ алуминиевъ хидратъ показаха, че тия хидрати не реагиратъ съ CO_2, при все това въ „реакционнитѣ шишенца", дѣто се намираха тия хидрати, се задържаха химически малки количества CO_2. Количеството на тъй задържания CO_2 бѣше при разнитѣ опити съ хромовъ хидратъ твърдѣ различно, — напр. при единъ опитъ бѣше задържано въ двѣтѣ шишенца 9.6 и 11.7 милиграма, а при другъ опитъ — 65.6 и 56.9 милигр. CO_2, — затова невѣроятно бѣше да се допусне, че се бѣше образувалъ нѣкой новъ силно основанъ хромовъ карбонатъ. Сѫщо тъй невѣроятно бѣше прѣдположението, че намѣренията CO_2 е билъ свързанъ химически отъ нѣкакъвъ случаенъ примѣсъ въ хромова хидратъ, защото солитѣ, отъ които бѣше добитъ хидратътъ, бѣха химически чисти. Затова оставаше като най-вѣроятно да се допусне, че изслѣдваниятъ хромовъ хидратъ самъ е билъ държалъ химически свързанъ извѣстно количество амонякъ въ видъ на неразтворимо съединение, което отъ дѣйствието на CO_2 се е разпаднало, и тъй освободениятъ амонякъ е задържалъ съотвѣтно количество CO_2 въ видъ на киселъ амониевъ карбонатъ. Наистина, това прѣдположение изглеждаше доста невѣроятно, понеже досега не бѣха познати подобни *неразтворими* съединения, образувани отъ амонякъ и нѣкой металенъ хидратъ; при все това намѣренитѣ факти налагаха такъво прѣдположение, затова рѣшихме да го прослѣдимъ опитно. Направенитѣ въ тая посока прѣдварителни опити показаха, че наистина, слѣдъ като пропуснемъ CO_2 прѣзъ напълно „прѣчистенъ" хромовъ хидратъ и послѣ прѣцѣдимъ послѣдния, филтратътъ дава съ Nessler'овъ разтворъ типичната за амоняка реакция. Отъ тоя резултатъ горното прѣдположение придоби вече голѣма вѣроятность. Съ това сѫщеврѣменно се показа, че употрѣбяваната досега метода за добиване чистъ хромовъ хидратъ не е свободна отъ недостатъци. Специално пъкъ за цѣльта на тогавашнитѣ изслѣдвания (l. c.) тя бѣше напълно непригодна, затова трѣбаше да се търси другъ начинъ за добиване чистъ хромовъ хидратъ. По съображения, за които ще бѫде дума по-долу, ние замѣнихме амоняка съ анилинъ, съ който утаяхме хромова хидратъ отъ хромовата соль. Тъй полученията хромовъ хидратъ слѣдъ четири-пѫтно промиване съ врѣла вода бѣше напълно прѣчистенъ отъ анилинъ и сега не свръзваше повече ни дири CO_2.

Намѣренитѣ съ хромовъ хидратъ факти прѣдставляваха двоенъ интересъ: отъ една страна съ тѣхъ се установяваше, че хромовъ хидратъ може да образува *неразтворими* и трайни съединения съ амонякъ, което досега не се знаеше, — отъ друга страна пъкъ

Digitized by Google

по-близкото изслѣдване на тия съединения обѣщаваше да хвърли значителна свѣтлина върху нѣкои още тъмни страни отъ процеситѣ, употрѣбявани въ аналитическата химия за количественото опрѣдѣляне на нѣкои метали (Cu, Cr, Al и др.) въ видъ на окиси. Прѣдъ видъ на това ние рѣшихме да прослѣдимъ по-отблизу и по единъ систематиченъ редъ хода на химическитѣ процеси, по които се утайватъ хидратитѣ на нѣкои метали отъ хромовата група при квантитативното имъ опрѣдѣляне като метални окиси.

Че хромовъ хидратъ е амфотерно съединение и може слѣдователно, споредъ условията, да функционира и като слаба основа, и като слаба киселина, е отдавна познато (покрай хромовъ нитратъ, $Cr(NO_3)_3$, ние познаваме и мангановъ хромитъ, $Cr{=}O-Mn-O{=}Cr$, който се разглежда като анхидритъ на още непознатия мангановъ ортохромитъ, $Cr\begin{smallmatrix}\diagup OH\\ OH\\ O-Mn-\end{smallmatrix}\begin{smallmatrix}HO\diagdown\\ HO\diagdown\\ O-\end{smallmatrix}Cr$).

Относително химическата направа на констатираното отъ насъ неразтворимо амонячно съединение на хромова хидратъ могатъ да се допуснатъ като най-прости слѣднитѣ формули: $Cr\begin{smallmatrix}\diagup OH\\ OH\\ \diagdown O.NH_4\end{smallmatrix}$, $Cr\begin{smallmatrix}\diagup OH\\ O.NH_4\\ O.NH_4\end{smallmatrix}$, $Cr\begin{smallmatrix}O.NH_4\\ O.NH_4\\ \diagdown O.NH_4\end{smallmatrix}$. Отъ тѣхъ най-трайно ще е съединението съ първата, а най-нетрайно — съ третата формула; затова най-вѣроятно е, че намѣреното отъ насъ съединение има първата формула или, още по-вѣроятно, нѣкоя нейна производна съ по-сложна структура. При промиването на утайката отъ хромова хидратъ съ врѣла вода това съединение, — което въ най простия му видъ може да се нарече „моноамониевъ ортохромитъ“, — може да се промѣни, най-просто, въ двѣ посоки: или да се разпадне на хромовъ хидратъ и свободенъ NH_3, или да се анхидрира и прѣвърне въ амониевъ хромитъ: $Cr\begin{smallmatrix}\diagup OH\\ OH\\ OH\end{smallmatrix} + NH_3 \leftarrow Cr\begin{smallmatrix}\diagup OH\\ OH\\ \diagdown O.NH_4\end{smallmatrix} \rightarrow Cr{=}^{O}O.NH_4 + H_2O$.[1])

Кой отъ двата начина на разпадането ще настжпи и въ какъвъ размѣръ, ще зависи отъ условията, въ които ще се намира амониевътъ ортохромитъ. Отъ направенитѣ опити, както ще видимъ, излиза, като че и двѣтѣ тия реакции ставатъ едноврѣменно. Именно, ако промиваме съ врѣла вода утаенъ съ NH_3 хромовъ хидратъ,

[1]) Въ тоя случай сж зети за примѣръ най-проститѣ формули и най-проститѣ реакции. Въ сжщность по́ е вѣроятно, че въпросниятъ хромовъ хидратъ, респективно моноамониевътъ ортохромитъ, иматъ по-сложна структура а слѣдов. и по-голѣми молекуларни формули, образувани чрѣзъ свързване на двѣ или повече прости молекули въ една по-сложна посрѣдствомъ анхидриране.

Digitized by Google

слѣдъ 20—30-пжтно промиване най-послѣ филтратътъ захваща да не реагира съ Nessler'овъ реактивъ, което ще рече, че е вече свободенъ отъ NH_3. Ако слѣдъ това смиемъ утайката отъ хунията въ шише, послѣ пропущаме прѣзъ нея CO_2 и слѣдъ това я прѣцѣдимъ, сега филтратъ съдържа NH_3 и се багри отъ Nessler'овъ реактивъ тъмножълто. Отъ това слѣдва, че образуваниятъ при промиването амониевъ хромитъ, $Cr\overset{O}{\equiv}O.NH_4$, е траенъ спрѣмо вода, но отъ дѣйствието на CO_2 се разпада на $Cr\overset{O}{\equiv}OH$ и амонякъ, който се свързва съ CO_2. Съ други думи, излиза, че вжгленната киселина, H_2CO_3, е по-силна киселина, нежели хромовътъ хидратъ, затова го изпжжда отъ солитѣ му.

Знае се, че анилинъ, $C_6H_5.NH_2$, не може да се съедини съ вжгленна киселина — анилинкарбонати не сж познати, — отъ което слѣдва, че той още по-малко ще може да се съедини съ хромовъ хидратъ и да образува анилинхромитъ. Именно това съображение ни доведе до мисъльта да употрѣбимъ анилинъ, вмѣсто амонякъ, за утайване хромовъ хидратъ въ съвършено чисто съсъстояние, което опититѣ напълно потвърдиха. Процесътъ на утайването хромовъ хидратъ съ анилинъ може да се изрази изобщо съ слѣдното равенство:

$$CrCl_3 + n\ C_6H_5.NH_2 + n\ H_2O = Cr(OH)_3 + 3\ C_6H_5.NH_2.HCl + (n-3)\ C_6H_5.NH_2 + (n-3)\ H_2O.$$

Слѣдъ казаното до тукъ, нека прѣминемъ къмъ изложението на самитѣ опити, послѣ което съ помощьта на опитно намѣренитѣ резултати ще се опитаме да разяснимъ нѣкои още тъмни въпроси изъ аналитическата химия.

Нашитѣ изслѣдвания се ограничиха съ хидратитѣ на слѣднитѣ метали: Cr, Mn, Al, Fe, Zn, Co и Ni. При тия изслѣдвания имахме прѣдъ видъ да получимъ отговори на слѣдиитѣ въпроси: 1. Може ли изслѣдваниятъ металъ да се утаи отъ разтворимитѣ му соли съ анилинъ въ видъ на металенъ хидратъ. Въ случай че се утайва, полученият хидратъ реагира ли понататъкъ съ излишния анилинъ и може ли да се прѣчисти отъ него лесно. 2. Прѣсно добити метални хидрати могатъ ли да реагиратъ съ амониевъ хлоридъ и могатъ ли да се прѣчистятъ лесно отъ него чрѣзъ промиване съ вода. 3. Кога утайваме метални хидрати съ амонякъ, или пъкъ кога дѣйствуваме

Digitized by Google

съ амонякъ върху прѣсно добитъ чистъ металенъ хидратъ, образуватъ ли се съединения отъ амонякъ и металенъ хидратъ и, ако се образуватъ, какъ тѣ се отнасятъ при промиването на хидратната утайка съ студена и топла вода, и какъ — спрѣмо CO_2.

Понеже, за да можемъ да сравнимъ полученитѣ резултати помежду имъ, необходимо е опититѣ да сж направени по единъ и сжщъ начинъ, и при едни и сжщи условия, то считаме за добрѣ да съобщимъ тукъ на кратко начина, по който извършихме по-долу съобщенитѣ опити. Ето какъ работихме:

Отъ изслѣдвания металъ приготвяхме воденъ разтворъ на нѣкоя негова соль, възварявахме отъ разтвора опрѣдѣлено количество въ порцеланово блюдо и му прибавяхме излишенъ анилинъ, или амонякъ (и амониевъ хлоридъ); слѣдъ нѣколко минутно варене прѣцѣждахме утайката, всѣкога прѣзъ еднакво голѣми филтури и я измивахме съ студена или съ врѣла вода. Измиването ставаше всѣкога по единъ и сжщъ редъ, като се разбиваше съ силна водна струя утайката на хунията, която напълняхме съ вода речи догорѣ и слѣдъ това оставяхме да се окапи направо или изсмуквахме съ водна смукалка и послѣдната капка отъ промивателната вода. При изпитване филтрата за амонякъ прѣдварително оставяхме да изтече около половината отъ водата на хунията и тогава уловяхме 1—2 cm^3 филтратъ; въ послѣдния наливахме съ пипета всѣкога едно и сжщо количество бистъръ Nessler'овъ разтворъ и наблюдавахме, дали ще се появи типичната за амоняка и солитѣ му жълтокафяна мжтилка и въ какъвъ размѣръ. Слѣдъ като констатирахме, че въ изслѣдвания филтратъ вече нѣмаше ни дири амонякъ, промивахме още 2-3 пжти, послѣ което смивахме утайката въ неголѣмо шишенце и за по-добъръ контролъ прѣцѣждахме отъ смѣстьта нѣколко куб. сантиметра и опитвахме филтрата отново, дали е свободенъ отъ амонякъ. Слѣдъ като по тоя начинъ се установѣше пълното отсжтствие на амонякъ или разтворими амониеви соли, пропущахме прѣзъ смѣстьта въ шишето чистъ CO_2 въ продължение на четвърть часъ при обикновена температура. Отъ смѣстьта прѣцѣждахме половината и изпитвахме филтрата, дали съдържа амонякъ. Другата половина отъ смѣстьта възварявахме, пропущахме прѣзъ нея CO_2 още нѣколко минути и прѣцѣждахме отдѣлно, послѣ което изпитвахме филтрата за амонякъ. При всички тия операции съ отдѣлнитѣ метални хидрити се пазѣше да има, колкото се може по-голѣма еднаквость, затова полученитѣ резултати сж свободни отъ недостатъци, които биха могли да произтичатъ отъ нееднаквостьта на условията при работенето.

Digitized by Google

Слѣдъ казаното до тукъ нека прѣминемъ къмъ изложение на самитѣ опити:

I. Хромовъ хидратъ, $Cr(OH)_3$. За хромова хидратъ се знае, че е амфотерно съединение, сирѣчъ — че може да образува соли както съ киселини, тъй и съ основи. Отъ послѣднитѣ съединения сж познати като неразтворими въ вода само такива отъ тежки метали и то анхидридни форми, наречени *хромити:* напр. манганов хромитъ, $Cr{=}O-O-Mn-O-O{=}Cr$. Отъ алкалиевитѣ основи и отъ амонякъ бѣха познати до сега само разтворими хромити съ неустановена структура, които се образуватъ, кога утайваме хромовъ хидратъ съ голѣмъ излишъкъ отъ алкалиева основа или амонякъ: при това първоначално утаениятъ хромовъ хидратъ въ излишъкъ отъ алкалии се разтваря напълно, а въ излишъкъ отъ амонякъ — само малка часть отива въ разтворъ. Ако възваримъ тия разтвори, знаеше се, че разтворенитѣ хромити се дисоциратъ напълно, и всичкиятъ хромовъ хидратъ се утайва квантитативно непромѣненъ. Възъ основа на това мнѣние при квантитативното опрѣдѣляне на хрома като окисъ въ аналитическата химия се прѣпоржча да се утаи хромътъ като хидратъ, като се прибави къмъ кипещъ разтворъ отъ сольта му амонякъ въ малъкъ излишъкъ, и се повари, до като течностьта се обезцвѣти. Слѣдъ промиването на прѣцѣдения хромовъ хидратъ, до когато въ филтрата нѣма повече амонякъ, считаше се, че хидратътъ е химически чистъ. Понеже утаениятъ съ NH_3 хромовъ хидратъ много бавно се измива отъ излишния амонякъ, затова въ аналитическата химия се прѣпоржча да се употрѣбява само минималенъ излишъкъ отъ послѣдния. Други пъкъ прѣпоржчатъ за сжщата цѣль да се прибавя на смѣсьта амониевъ хлоридъ, а Jannasch и Mai съвѣтватъ да се тури хидрооксиламиновъ хлоридъ, NH_3ClOH, безъ да обясняватъ дѣйствието на тия съединения. Ние направихме слѣднитѣ опити:

Опитъ съ анилинъ. 1 гр. хромова стипца възварихме съ около 200 cm.³ вода въ порцеланово блюдо, прибавихме на разтвора нѣколко кубически сантиметра анилинъ и варихме смѣсьта, докато излишниятъ анилинъ се изпари почти всичкиятъ. Послѣ прѣцѣдихме утаения хромовъ хидратъ, който слѣдъ петото промиване съ врѣла вода бѣше напълно прѣчистенъ отъ анилинъ. Смихме хидрата отъ хунията въ шише, възварихме, пропущахме прѣзъ смѣсьта CO_2, и послѣ прѣцѣдихме — въ филтрата нѣмаше ни дири анилинъ. Отъ това слѣдва, че утйването на хромовъ хидратъ съ анилинъ е по-

Digitized by Google

сгодно, нежели съ амонякъ, едно, защото анилинъ не се съединява съ хромовъ хидратъ, и друго, защото утайката се промива много лесно.

Опитъ съ амониевъ хлоридъ. Хромова хидратъ отъ горния опитъ възварихме съ вода, за да изпѫдимъ погълнатия CO_2, послѣ прибавихме въ смѣсьта 3 грама амониевъ хлоридъ и я варихме 10 минути. Слѣдъ това прѣцѣдихме и измивахме утайката съ студена вода; слѣдъ шестото промиване филтратътъ нѣмаше ни дири амониево съединение. Сѫщо не се откри амонякъ въ промитата утайка и слѣдъ като пропущахме прѣзъ нея CO_2 при варене. — Съ това се установи, че хромовъ хидратъ не реагира съ амониевъ хлоридъ и лесно се прѣчистя отъ него, дори и съ студена вода.

Опитъ съ амонякъ. Сѫщиятъ хромовъ хидрадъ възварихме съ вода, прибавихме му 15 cm^3 амонякъ и варихме 10 минути. Слѣдъ това прѣцѣдихме хидрата и промивахме съ врѣла вода: едвамъ слѣдъ 16-то промиване филтратътъ бѣше чистъ отъ амонякъ. Смихме утайката въ шише, прѣцѣдихме малко (за контрола),[1]) но филтратътъ пакъ бѣше чистъ отъ амонякъ. Сега пропущахме прѣзъ смѣсьта CO_2 при обикновена температура 10 минути, прѣцѣдихме половината, а другата половина възварихме и тогава прѣцѣдихме отдѣлно: въ филтратитѣ и отъ двѣтѣ половини имаше амонякъ и то отъ студената пó-малко, нежели отъ горещата. — Отъ горнитѣ резултати слѣдва, че *амонякъ реагира съ хромовъ хидратъ, като образува съ него въ гореща вода неразтворимо съединение;* това съединение, — вѣроятно амониевъ хромитъ, $Cr{=}^{O}_{O}.NH_4$, или амониевъ полихромитъ — се разпада отъ дѣйствието на CO_2 и то при варене пó-лесно, нежели при обикновена температура, и амонякътъ отива въ разтворъ като карбонатъ.

Втори опитъ съ амонякъ. Понеже при горния опитъ излѣзохме отъ готовъ чистъ хромовъ хидратъ, интересно бѣше да се повтори опита съ хидратъ, който да добиемъ направо чрѣзъ утайване съ излишенъ амонякъ. Сѫщо бѣше интересно да се проследи, какъ ще се отнася образуваното отъ NH_3 и $Cr(OH)_3$ съединение, ако промиваме не съ врѣла вода, а съ студена вода. За това направихме

[1]) Подобно контролиране утайката, слѣдъ като тя подиръ промиването бѫде смита отъ хунията, се оказа необходимо; пѣколко пѫти намѣрихме, че напълно промита утайка слѣдъ смиването ѝ отъ хунията, като я прѣцѣдихме прѣзъ новъ филтъръ, филтратътъ съдържаше дири отъ амоняково съединение, което вѣроятно е било задържано отъ най-горнитѣ части на хартията, които мѫчно се промиватъ. Въ такива случаи промиването на утайката се повтаряше на новъ филтъръ.

Digitized by Google

слѣдния опитъ: разтворихме около 1 гр. хромова стипца въ вода, прибавихме излишенъ амонякъ и варихме нѣколко минути. Оставихме да изстине, прѣцѣдихме утайката и я измихме съ студена вода, докато филтратътъ не съдържаше повече ни дири амонякъ[1]). Слѣдъ това смихме утайката въ шише и за контрола прѣцѣдихме малко отъ смѣсьта, но въ филтрата и сега нѣмаше ни дири амонякъ. Една проба отъ смѣсьта възварихме направо и прѣцѣдихме: филтратътъ имаше множко амонякъ. Прѣзъ втора проба пропущахме CO_2 10 минути при обикновена температура и прѣцѣдихме: филтратътъ имаше малко амонякъ. Остатъка отъ смѣсьта възварихме, пропущахме прѣзъ него 10 минути CO_2, прѣцѣдихме и промивахме съ студена вода, докато нѣмаше повече ни дири амонякъ. Тъй промитата утайка смихме въ шише и прѣзъ половината отъ нея пропущахме CO_2 10 минути при обик. температура и послѣ прѣцѣдихме: въ филтрата имаше само дири амонякъ. Втора проба възварихме и прѣзъ нея пропущахме CO_2 10 минути, послѣ я прѣцѣдихме: въ филтрата имаше множко амонякъ — Отъ тия опити слѣдва: 1) При утайване хромовъ хидротъ съ амонякъ образува се съединение отъ хидрата и амонякъ, което въ студена вода не се разтваря, но отъ гореща постепенно се дисоцира. 2) Дисоциацията не отива докрай, защото, както видѣхме пó-горѣ, слѣдъ пълно промиване утайката, съ врѣла вода, въ нея все пакъ остава амоняково съединение, което се разпада отъ CO_2. Вѣроятно това съединение е отлично отъ онова, що се дисоцира отъ врѣлата вода. 3) Съединението се разпада малко отъ CO_2 при обикн. темпер., но то се разпада отъ CO_2 лесно при варене. Разпадането обаче не става напълно, ако прѣситимъ смѣсьта съ CO_2, отъ което слѣдва, че слѣдъ образуването на извѣстно количество амониевъ карбонатъ въ смѣсьта настжпя равновѣсие между карбоната и още непромѣнената часть отъ въпросното хромово съединение. И наистина, направенитѣ специални опити за прѣчистяне съ помощьта на CO_2 утаения съ NH_3 хромовъ хидритъ, дадоха неудовлетворителенъ резултатъ.

Опитъ съ хидроксиломинхлоридъ, $NH_2OH.HCl$. Отдавна се знаеше, че утаениятъ съ амонякъ хромовъ хидратъ мжчно се прѣчистя чрѣзъ промиване съ вода отъ излишъка на амоняка, затова въ аналатическата химия се прѣпоржча при утайването на хро-

---

[1]) Понеже промиването се извърши прѣзъ една нощь съ уреда за автоматично промиване на утайки, публикуванъ отъ едного отъ насъ въ „Chemiker-Zeitung“ 1893 г. № 85, нѣмаше възможность да се знае, слѣдъ колко промивания филтратътъ е билъ вече чистъ отъ амонякъ.

Digitized by Google

мовъ хидратъ да се употрѣбява само „незначителенъ излишъкъ отъ амонякъ“.[1]) Понеже до сега не се знаеше, че хромовъ хидратъ може да образува съ амонякъ неразтворимо съединение, прѣдполагаха, че трудното отстранение на излишния амонякъ се дължи на това, че хромовъ хидратъ механически задържа амоняка или амониеви соли, и че, колкото по-много сж послѣднитѣ, толкова по-много отъ тѣхъ се задържа отъ хромова хидратъ. Макаръ че това мнѣние да не издържа критика, все пакъ то се търпѣше отъ химицитѣ. Опитътъ ни съ чистъ хромовъ хидратъ и амониевъ хлоридъ, който описахме по-горѣ, показа най-ясно, че приписваното на хромова хидратъ свойство, да задържа мехнически амониеви соли, не хармонира съ фактитѣ.

Слѣдъ като намѣрихме, че причината, дѣто хромовътъ хидратъ трудно се прѣчиства отъ амонякъ, се дължи на това, че се образува отъ хидрата и амоняка неразтворимо съединение, не бѣше вече трудно да се оцѣни отъ теоретическо становище, доколко цѣлесходни сж емпрически намѣренитѣ срѣдства за по-лесно прѣчистяне хромова хидратъ отъ излишния амонякъ, чрѣзъ прибавяне амониевъ хидратъ или хидроксиламинхлоридъ, прѣпоржчани въ нѣкои учебници по аналитическа химия. Относително амониева хлоридъ трѣба да се каже, че съ прибавянето му въ смѣсь отъ хромовъ хидратъ и амонякъ не само не може да улесни, но по-скоро ще трѣба да затрудни прѣчистянето на хромова хидратъ отъ амоняка и то ето защо: намѣреното отъ насъ неразтворимо амоняково съединение на хромова хидратъ, което за простота приемаме, че е амониевъ хромитъ съ най-проста формула, $Cr^{\prime\prime\prime}\overset{0}{O}.NH_4$, не може да реагира съ амониевъ хлоридъ, $Cl.NH_4$, затова въ присжтствието на послѣдния първото съединение си остава химически непромѣнено. Прѣчистянето на хромова хидратъ отъ това съединение (амониевъ хромитъ) става само чрѣзъ постепенно хидролитно разпадане на послѣдното; това разпадане обаче отъ присжтствието на амониевъ хлоридъ не само не се ускорява, но тъкмо напротивъ — то се затруднява. Затова прибавянето на амониевъ хлоридъ при утайването на хромовъ хидратъ съ NH_3 се явява като нерационално за бързото отстранение на „излишния амонякъ“. Съвсѣмъ иначе ще стои въпросътъ, ако амониевъ хлоридъ се турѣше не за прѣчистянето на хромова хидратъ отъ амоняка, но за намаление разтворимостьта на хромова хидратъ; тогава той е полезенъ, както ще видимъ това при алуминиева хидратъ.

[1]) A. Classen. Ausgewählte Methoden der analytischen Chemie. (1901 г.) I, 625.

Digitized by Google

Малко пó-иначе стои отъ теоретическо становище прѣдложението на Jannasch и Mai,[1]) да се „тури въ кипещия разтворъ отъ изходната хромова соль около 2 гр. хидроксиламинхлоридъ, и послѣ да се утаи хромовътъ хидратъ съ умѣренъ излишъкъ отъ амонякъ“ (Classen l. c. 626 p.). Оставяме на страна маловажното обстоятелство, че въ присжтствието на хидроксиламинхлоридъ хромовъ хидратъ се утайвалъ ужъ пó-лесно и билъ пó-сбитъ, а ще се спремъ на въпроса, улеснява ли се прѣчистянето на хромова хидратъ отъ присжтствието на хидроксиламинхлоридъ? Поменатитѣ автори не се спират върху теоретическата страна на направеното отъ тѣхъ подобрение въ аналитическата метода за опрѣдѣляне хрома. Ето въ сжщность какъ стои въпроса отъ теоретическа страна: хидроксиламинъ е пó-слаба основа[2]) отъ амоняка, затова при смѣсване послѣдния съ хидроксиламинхлоридъ ще се освободи една часть отъ хидроксиламина, а ще се образува амониевъ хлоридъ:

$$NH_2OH.Cl + NH_3 = NH_2.OH + NH_4Cl.$$

Понеже се прѣдписва да се прибави умѣрено излишенъ амонякъ, слѣдва, че слѣдъ свършъка на утайването на хромова хидратъ всичкото количество киселини, които сж били свързани съ хидроксиламина и хрома, ще се намиратъ въ смѣсьта като амониеви соли, покрай малко свободенъ амонякъ, послѣ хидроксиламинъ, свободенъ и свързанъ, и утаениятъ хромовъ хидратъ. Случаятъ е слѣдователно сжщиятъ, какъвто е, когато утайваме хромовъ хидратъ съ амонякъ въ присжтствие на амониевъ хлоридъ, само че тукъ въ смѣсьта присжтствува още и хидроксиламинъ. Неговото присжтствие не може да попрѣчи на амоняка да се съедини съ хромова хидратъ и да образува констатираното отъ насъ неразтворимо съединение. Самъ хидроксиломинътъ пъкъ е достатъчно силна основа, затова много е вѣроятно, че и той, подобно на амоняка, ще може да се свърже химически съ хромовъ хидратъ; а чрѣзъ това прѣчистянето на послѣдния само може да се затрудни, но не, както мислятъ авторитѣ на това „подобрение“, и да се улесни. Тия теоретически съображения се потвърдиха напълно и опитно. Излишно ще бжде да описваме подробно опита, който направихме точно споредъ рецептата на Jannasch и Mai (l. c.), а ще се ограничимъ да съобщимъ отъ него само слѣдното: получената съ амонякъ утайка отъ хромовъ

[1]) P. Iannasch und J. Mai. Über quantitative Fällungen bei gegenwart von Hydroxylamin. Въ Berichte der deutschen chem. Gesellschaft. 26. 1786 (1893 г.).

[2]) Сравни: L. Spiegel. Der Stickstoff und seine Verbindungen (1903 г.). 540 стр. Сжщо — A. Naumann. Handbuch der Thermochemie. (1882 г.). 371 стр.

Digitized by Google

хидратъ въ присжтствие на хидроксиламинхлоридъ промихме по казания въ началото редъ съ гореща вода; първитѣ филтрати даваха съ Nessler'овъ разтворъ типичната за хидроксиламина силна реакция — сивочерна мжтилка, която не се получи повече едвамъ слѣдъ трийсетото промиване. Послѣ изчезването ѝ промихме още нѣколко пжти и смихме утайката въ шишенце, варихме половината, пропущахме прѣзъ нея CO_2 и прѣцѣдихме — въ филтрата се получи значителна мжтилка съ Nessler'овъ разтворъ. Другата половина отъ хромова хидратъ варихме 10 минути съ вода и прѣцѣдихме — филтратътъ пакъ се мжти отъ Nessler'овъ разтворъ. Изваряването все съ ново количество вода повторихме нѣколко пжти, безъ да можехме да получимъ филтрати, които да не се размжщатъ отъ Nessler'овъ разтворъ. Полученитѣ резултати потвърдиха приведенитѣ по-горѣ теоретически съображения и показаха несъстоятелностьта на прѣпоржчаното отъ Jannasch *и* Mai „подобрение" на аналитическата метода за опрѣдѣляване хрома като хромовъ окисъ.

Общо заключение. Кога утайваме хромовъ хидратъ съ амонякъ, образува се съединение отъ тия двѣ тѣла — амониевъ хромитъ или по-вѣрно, амониевъ полихромитъ — което не се разтваря въ студена вода и не се промѣня отъ нея. Отъ врѣла вода се дисоцира постепенно, като сжщеврѣменно часть прѣминува въ по-трайно съединение, което не се дисоцира и отъ врѣла вода. На образуването на това съединение се дължи трудното прѣчистяне на хромова хидратъ отъ амоняка, а не на това, че ужъ послѣдниятъ се задържа отъ хромова хидратъ механически. Чрѣзъ продължително промиване съ врѣла вода хромовътъ хидратъ може да се прѣчисти само привидно отъ амоняка, а не напълно, както досега се мислѣше, защото ако прѣзъ тъй ужъ прѣчистенъ хидратъ пропущаме CO_2 и варимъ, въ филтрата отново се появява амонякъ. — Чистъ хромовъ хидратъ се получава лесно, ако утаимъ на горещо съ анилинъ; утайването е пълно и не се образува съединение отъ хромовъ хидратъ и анилинъ, а утайката се прѣчистя лесно отъ излишния анилинъ чрѣзъ нѣколкопжтно промиване съ врѣла вода. — Прибавянето амониевъ хлоридъ, а особно пъкъ хидроксиламинъ, съ цѣль за по-лесно и по-съвършено прѣчистяне хромова хидратъ отъ амоняка, почива на погрѣшни начала и е напълно нерационално. — Хромовъ хидратъ се прѣчистя чрѣзъ промиване съ вода лесно отъ амониевъ хлоридъ и други амониеви соли, отъ което слѣдва, че той не задържа тия соли „механически".

II. Мангановъ хидратъ, $Mn_2O_4H_2$. Тоя хидратъ на мангана се образува, кога дѣйствуваме върху разтворъ отъ манганова соль

Digitized by Google

съ алкалиеви основи или амонякъ и послѣ оставимъ смѣсьта да стои въ отворенъ сѫдъ на въздуха, при което първоначално образуваната утайка отъ $Mn(OH)_2$ се окислява въ $Mn_2O_4H_2$.

Въ аналитическата химия опрѣдѣлятъ мангана количествено, като го утайватъ отъ разтворимитѣ му соли съ Na_2CO_3 и чрѣзъ накаляване прѣвръщатъ утайката въ Mn_3O_4 и като такъво съединение го теглятъ. Понеже тъй полученията мангановъ карбонатъ не може чрѣзъ промиване съ вода да се получи чистъ отъ алкалии, необходимо е, слѣдъ като прѣвърнемъ манганова карбонатъ чрѣзъ накаляване въ Mn_3O_4, послѣдното съединение да промиемъ съ врѣла вода отъ „прилѣпналитѣ къмъ него алкалии" („anhaftende Alkalien") и чакъ тогава да го прѣтеглимъ.[1]) Tamm[2]) и Fresenius[2]) намѣрили, че мангановъ карбонатъ се получава чистъ отъ примѣси, ако го утаимъ не съ алкалиевъ карбонатъ, а съ амониевъ карбонатъ. Отъ това слѣдва, че, ако приемемъ по аналогия съ намѣренитѣ отъ насъ факти за хромова хидратъ, че и при манганова карбонатъ алкалиевитѣ примѣси се дължатъ на образуването съединения отъ мангановъ хидратъ и алкалиева основа, би слѣдвало, че подобно съединение съ амоняка не би трѣбало да се образува. Ние направихме опити съ анилинъ и съ амонякъ, и ето полученитѣ резултати:

Опитъ съ анилинъ. Разтворихме около 2 гр. мангановъ сулфатъ въ вода, прибавихме анилинъ и варихме, обаче не се получи ни дири утайка отъ мангановъ хидратъ, както и да промѣнявахме условията. Значи, анилинъ се явява като по-слаба основа отъ манганова хидратъ, затова не може да разложи мангановитѣ соли. Понеже пъкъ, както видѣхме по-горѣ, хромъ се утайва отъ анилинъ напълно като хромовъ хидратъ, слѣдва, че това нееднакво отнасяне на хрома и мингана къмъ анилинъ вѣроятно ще може да послужи за раздѣлянето имъ единъ отъ други, кога сѫ въ смѣсь.[3])

Опитъ съ амонякъ. 2 гр. мангановъ сулфатъ възварихме съ вода и прибавихме излишъкъ амонякъ; образуваната бѣла утайка скоро потъмнѣ. Прѣцѣдихме я, но филтратътъ минуваме все мѫтенъ, затова залѣхме утайката съ вода и я оставихме да стои 48 часа при обикновена температура; послѣ това филтратътъ минуваше

[1]) A. Classen. (l. c.) I, 361.
[2]) A. Classen. (l. c.) I, 362.
[3]) Специалното изслѣдване на тоя въпросъ, както и на нѣколко други, свързани съ резултатитѣ отъ настоящата работа, бѣха вече почнати, но погромътъ, нанесенъ на университета отъ бруталната ръка на неразумни хора съ вандалски чувства, спрѣ за сега тия изслѣдвания.

Digitized by Google

напълно бистъръ. Слѣдъ десеть-пжтно промиване съ врѣла вода филтратътъ все още даваше съ Nessler'овъ реактивъ доста голѣма мжтилка отъ амонякъ (манганъ не се съдържеше въ филтрата); по-нататъшнитѣ филтрати съдържаха все по-малко амонякъ и чакъ при 32-то промиване филтратътъ бѣше чистъ отъ амонякъ. Промихме още нѣколко пжти, послѣ смихме утайката въ шише и за контрола прѣцѣдихме малко отъ нея, но въ филтрата пакъ нѣмаше амонякъ. Сега пропущахме прѣзъ горѣщата смѣсь CO_2 въ продължение на 15 минути, послѣ прѣцѣдихме, прибавихме на бистрия филтратъ малко калиева основа, прѣцѣдихме образуваната утайка отъ $Mn(OH)_2$ [1]) и въ бистрия филтратъ прибавихме Nessler'овъ разтворъ, при което се получи доста голѣма мжтилка отъ амонякъ.

Отъ горния опитъ слѣдва, че мангановъ хидратъ образува съ амонякъ сжщо тъй неразтворимо съединение, както и хромовъ хидратъ. Това съединение се дисоцира полека отъ врѣла вода, но слѣдъ дълго промиване дисоциацията прѣстава и сега въ манганова хидратъ се намира по-трайно амоняково съединение, което обаче отъ CO_2 се разпада, като освобождава амоняка.

Тия факти даватъ право да се заключи съ голѣма вѣроятность, че щомъ амонякъ може да се съедини химически съ мангановъ хидратъ, подобно съединение ще трѣба да може да образува още по-лесно и алкалиева основа; затова твърдѣ е вѣроятно, че невъзможностьта да се прѣчисти отъ алкалии утаениятъ съ сода мангановъ карбонатъ се дължи само на това, че се образуватъ химически съединения отъ мангановъ хидратъ или основенъ мангановъ карбонатъ и натриева основа, а не на твърдѣ невѣроятното досегашно прѣдположение, че алкалиитѣ се задържатъ ужъ механически отъ манганoвата утайка. — Сжщо отъ горния опитъ слѣдва, че прѣдложената отъ Tamm и отъ Fresenius метода за утаяване мангановъ карбонатъ съ амониевъ карбонатъ, вмѣсто съ натриевъ карбонатъ, никога не може да ни даде чистъ мангановъ карбонатъ; но, понеже образуваното манганово-амонячно съединение при висока температура (накаляване) изгубя всичкия си амонякъ, то казаното измѣнение на методата се явява напълно цѣлесходно за опрѣдѣляне мангана като Mn_2O_4.

[1]) Мангановъ хидратъ образува съ CO_2 киселъ карбонатъ, разтворимъ въ вода (в. „Периодич. списание" LXVIII, стр. 120), затова, ако не отстранимъ изъ филтрата тоя карбонатъ съ калиева основа, кога турнемъ Nessler'овъ разтворъ, въ който има калиева основа, утайва се мангановъ хидратъ, който прѣчи да се види, има ли мжтилка отъ амонякъ.

Digitized by Google

Заключение: Отъ горнитѣ опити слѣдва, че въ противоположность на хрома манганътъ не може да се утаи отъ разтворимитѣ му соли съ помощьта на аналинъ. — Получената съ амонякъ манганова утайка съдържа малко количество неразтворимо съединение, обазувано отъ мангановъ хидратъ и амонякъ, което отъ врѣла вода се дисоцира бавно. Слѣдъ като дисоцияцията се свърши, въ утайката остава едно неразтворимо съединение, което не се промѣня отъ вода, но се дисоцира отъ CO_2, и освободениятъ амонякъ образува амониевъ карбонатъ. — Мнѣнието на Tamm и на Fresenius, че чрѣзъ утайване съ амониевъ карбонатъ може да се получи чистъ мангановъ карбонатъ, е погрѣшно, но прѣдложението имъ, да утайваме мангана съ амониевъ карбонатъ вмѣсто съ калиевъ карбонатъ, е цѣлесъобразно.

III. Алуминиевъ хидратъ. $Al(OH)_3$. Алуминий опрѣдѣлятъ квантитативно, като го утайватъ въ видъ на алуминиевъ хидратъ, който чрѣзъ накаляване прѣвръщатъ въ алуминиевъ окисъ и прѣтеглятъ. Мнѣнията на отдѣлни химици за начина на утайването на алуминиева хидратъ и за условията на прѣчистянето му, сж доста несъгласни помежду си. Обикновено утайватъ алуминиевъ хидратъ съ амонякъ въ присжтствие на амониевъ хлоридъ. Нѣкои пъкъ прѣдпочитатъ да утайватъ съ амониевъ сулфидъ вмѣсто съ амонякъ. Malagute и Durocher намиратъ, че съ амониевъ сулфидъ утайването е пълно при обикновена температура, което Fuchs пъкъ отрича.

Относително ролята, която играе амониевътъ хлоридъ при утайването на алуминисвъ хидратъ съ амонякъ, както и за влиянието на излишния амонякъ въ зависимость отъ количеството му, даннитѣ въ литературата сж противоречиви.[1]) Fresenius пише, че въ присжтствието на множко амониевъ хлоридъ способностьта на амоняка да разтваря малки количества алуминиевъ хидратъ се изгубя съвършено, обаче на друго мѣсто сжщиятъ той прѣдписва да се употрѣбява амонякъ само въ незначителенъ излишъкъ и послѣ да се вари смѣсьта почти до пълното му излетяване. Fresenius не разяснява по кой начинъ амониевъ хлоридъ отстранява малката разтворимость на алуминиева хидратъ въ амонякъ. На тоя въпросъ Treadwell[2]) дава слѣдното разяснение: понеже алуминиевъ хидратъ[3]) сжществува въ една разтворима форма (Hydrosol) и въ друга въ вода неразтворима форма (Hydrogel), то дѣйствието на амониева хлоридъ се състои въ

[1]) Сравни: A. Classen. — Analytische Chemie I, 563.
[2]) Treadwell F. P. — Kurzes Lehrbuch der analytischen Chemie I, 67.
[3]) Abbeg R. — Handbuch der anorganischen Chemie III, Erste Abtt. 79 p. (1906 г.).

Digitized by Google

това, че причинява прѣвръщането на разтворимата форма въ неразтворима, което прѣвръщане безъ посрѣдството на соли, особно на амониеви, не може да се постигне.

Ние направихме нѣколко опити съ алуминиевъ хидратъ, отъ които ще приведемъ тукъ накратко само слѣднитѣ:

Опитъ съ анилинъ. Разтворихме около 3 гр. стипца въ 150 cm^3 вода, прибавихме анилинъ и варихме 15 минути въ порцеланово блюдо. Образуваната при това утайка отъ алуминиевъ хидрадъ прѣцѣдихме и промихме съ врѣла вода; слѣдъ третото промиване филтратътъ несъдържаше ни анилинъ, ни сѣрна киселина. Смихме утайката въ шишенце и пропущахме 15 минути прѣзъ нея CO_2 на топло и послѣ прѣцѣдихме — филтратътъ бѣше чистъ отъ анилинъ. Значи, анилинъ е твърдѣ сгоденъ за утайване чистъ алуминиевъ хидратъ.

Опитъ съ амониевъ хлоридъ. Полученията при горния опитъ алуминиевъ хидратъ варихме 20 минути съ 4 гр. амониевъ хлоридъ, послѣ прѣцѣдихме и промивахме съ вода. Слѣдъ шестото промиване, филтратътъ не съдържаше повече амониеви съединения. Сѫщо не се получиха такива и слѣдъ като пропущахме прѣзъ хидрата CO_2 на горещо, отъ което слѣдва, че алуминиевътъ хидратъ е напълно индиферентенъ къмъ амониевъ хлоридъ.

Опитъ съ амонякъ. Утаенъ съ анилинъ алуминиевъ хидрадъ и послѣ прѣцѣденъ и добрѣ измитъ варихме въ блюдо съ 10 cm^3 амонякъ, послѣ прѣцѣдихме; слѣдъ четвъртото промиване съ врѣла вода въ филтрата нѣмаше вече ни дири амонякъ. Сѫщо нѣмаше амонякъ и слѣдъ като пропущахме CO_2 прѣзъ утайката, суспендирана въ гореща вода. Слѣдователно, амонякътъ не образува съ готовъ алуминиевъ хидратъ никакво съединение.

Втори опитъ съ амонякъ. Разтворихме въ вода около 2·5 гр. стипца, утаяхме съ множко амонякъ и варихме 2-3 минути, послѣ което прѣцѣдихме утайката и я промивахме съ врѣла вода. Слѣдъ деветото промиване филтратътъ имаше само дири амонякъ, обаче прѣзъ врѣме на промиването утайката постепенно намаляваше, докато слѣдъ десетото промиване тя напълно изчезна отъ хунията и трѣбаше да спремъ опита. — Отъ тоя опитъ се вижда прѣди всичко, че въ врѣме на образуването си алуминиевътъ хидратъ се съединява съ амонякъ, когато прѣдварително добитъ (чрѣзъ утайване съ анилинъ) алуминиевътъ хидратъ не реагира съ амонякъ. Твърдѣ интересно е, че утаениятъ съ амонякъ алуминиевъ хидратъ при промиването му съ врѣла вода постепенно се разтваря и най-послѣ, слѣдъ десеть промивания, съвършено изчезва. Отъ това слѣдва,

Digitized by Google

че добитата отъ насъ утайка е прѣдставлявала разтворимата модификация на алуминиевъ хидратъ (Hydrosol) въ твърдо състояние.[1])

Тоя фактъ е интересенъ[2]) въ двѣ отношения: самото образуване на хидрозола отъ алуминиевъ хидратъ посрѣдствомъ утайване съ амонякъ трудно можеше да се очаква, понеже се знаеше, че отъ солитѣ на сѣрната киселина (въ случая имаме въ разтвора амониевъ сулфатъ) разтворимата форма на алуминиевъ хидратъ (Hydrosol) лесно се прѣвръща въ неразтворима (Hydrogel). (Abbeg. l. c. 8). Това прѣвръщателно свойство притежава дори и самиятъ амонякъ (l. c.) въ значителна степень. Отъ друга страна пъкъ, понеже, както ще видимъ въ слѣдния опитъ, въ присжтствието на амониевъ хлоридъ амонякътъ утайва алуминиева хидратъ не въ разтворима, а въ неразтворима модификация, то намѣрениятъ отъ насъ по-горѣ фактъ хвърля значителна свѣтлина върху ролята, която играе амониевътъ хлоридъ при утайването на алуминиева хидратъ съ амонякъ. Тая роля се състои, както и Treadwell мисли (l. c.), въ прѣвръщането по намъ непознатъ начинъ утаения съ амоняка разтворимъ алуминиевъ хидратъ въ неразтворимъ.

Опитъ съ амонякъ и амониевъ хлоридъ. Понеже само съ амонякъ алуминиевъ хидратъ се утайва, както видѣхме, въ разтворимата си модификация, то при слѣдния опитъ утаяхме алуминиевъ хидратъ съ амонякъ въ присжтствие на амониевъ хлоридъ, както обикновено става при количественото опрѣдѣление на алуминий. Получената утайка не се разтваря въ вода. Промивахме я 10 пжти съ врѣла вода и филтратътъ все имаше множко амонякъ; единадесетиятъ пжть промивахме съ студена вода и филтратътъ нѣмаше ни дири амонякъ. Послѣ пакъ продължихме промиването съ врѣла вода и въ филтрата до 15-ия пжть все имаше малко амонякъ, послѣ което амонякъ нѣмаше вече. Сега смихме утайката въ шише и пропущахме CO_2 15 минути, послѣ я прѣцѣдихме, но въ филтрата нѣмаше амонякъ, ни на студено, ни на топло. — Отъ тоя опитъ слѣдва, че при утайването на алуминиевъ хидратъ съ амонякъ въ присжтствието на амониевъ хлоридъ отъ първитѣ се образува и малко количество неразтворимо съединение, което отъ врѣла вода — въ противоположность на съотвѣтнитѣ хромови и

[1]) Подобенъ случай, при който е полученъ хидрозолъ отъ алуминиевъ хидратъ, въ твърдо състояние е съобщенъ отъ Crum (Abbeg. l. c. 80 стр.). Той турналъ много алкалиевъ ацетатъ въ $^1/_4$ %-нъ разтворъ отъ алуминиевъ хидратъ (Hydrosol), при което послѣдниятъ се утаялъ; но, когато е билъ промиванъ съ чиста вода, отново се е разтворилъ. Отъ това слѣдва, че утайката е била хидрозолъ въ твърдо състояние.

[2]) Смѣтаме по-послѣ да изслѣдваме тоя въпросъ по-обстоятелно.

Digitized by Google

манганови съединения — полека-лека се дисоцира напълно на алуминиевъ хидратъ и амонякъ, но отъ студена вода не се дисоцира напълно. Послѣдниятъ фактъ ние доказахме и съ другъ опитъ, при който утайката отъ алуминиевъ хидратъ, добита по горния начинъ, промивахме само съ студена вода: слѣдъ като филтратътъ не съдържаше повече амонякъ, дѣйствувахме му съ CO_2, и той захвана отново да се размжща отъ Nessler'овъ разтворъ.

Заключение: 1) Алуминиевътъ хидратъ се утайва добрѣ съ анилинъ, съ който не се съединява и лесно се промива отъ него. 2) Алуминиевътъ хидратъ не реагира съ амониевъ хлоридъ и лесно се прѣчистя отъ него чрѣзъ промиване съ вода. 3) Амонякътъ не се съединява съ готовъ прѣчистенъ алуминиевъ хидратъ и при варене, и лесно се отстранява отъ смѣсьта чрѣзъ промиване съ вода. 4) При утайване алуминиевъ хидратъ на топло само съ амонякъ, послѣдниятъ се отстранява отъ утайката много трудно, а утайката при промиването съ врѣла вода полека-лека се разтваря всичката, отъ което слѣдва, че тя е хидрозолъ въ твърдо състояние отъ алуминиевъ хидратъ. 5) Кога утайваме алуминиевъ хидратъ съ амонякъ въ присжтствие на амониевъ хлоридъ, хидратътъ се получава въ неразтворимата си форма (Hydrogel) и съдържа амонякъ въ съединено състояние като неразтворимъ нѣкакъвъ амониевъ алуминатъ; послѣдниятъ се дисоцира отъ врѣла вода бавно, но съвършено, а отъ студена вода дисоциацията не е пълна. Слѣдователно при утайването на алуминиевъ хидратъ присжтствието на амониевъ хлоридъ е нужно за прѣвъщане хидрозола въ хидрогелъ. 6) Утаяниятъ съ амонякъ алуминиевъ хидратъ може чрѣзъ продължително промиване съ врѣла вода, — въ противоположность на хидратитѣ отъ хрома и мангана, — да се получи въ чисто състояние.

IV. Желѣзенъ (фери) хидратъ. $Fe(OH)_3$. При количественото опрѣдѣляне на желѣзото утайватъ го съ амонякъ въ видъ на хидратъ (ферихидратъ), за който се знае, че лесно се прѣчистя отъ амоняка чрѣзъ промиване съ врѣла вода (Classen l. c. 444).

Опитъ съ анилинъ. Въ разтворъ отъ около 2 гр. ферихлоридъ и 150 cm^3 вода прибавихме 10 cm^3 анилинъ и варихме въ порцеланово блюдо, докато се изпари излишъкътъ отъ послѣдния. Утайката бѣше доста волуминозна. Прѣцѣдихме я и промивахме съ врѣла вода: филтратитѣ бѣха отъ начало и до края обагрени съ интензивно вишненъ цвѣтъ и утайката на хунията постепенно намаляваше, докато слѣдъ многопжтно промиване тя всичката изчезна. — Намѣрениятъ фактъ е подобенъ на оня съ алуминиева хидратъ,

Digitized by Google

утаенъ съ амонякъ въ отсжтствие на амониевъ хлоридъ. Изглежда, че при горнитѣ условия желѣзниятъ хидратъ се утайва въ разтворима модификация (Hydrosol), която се разтваря въ вода съ вишневъ цвѣтъ. Понеже филтратитѣ не бѣха безцвѣтни, не можеха да се изпитватъ за анилинъ.

Опитъ съ амонякъ и амониевъ хлоридъ. Прибавихме амонякъ на воденъ разтворъ отъ ферихлоридъ и амониевъ хлоридъ, поварихме смѣсьта и прѣцѣдихме утайката. Като я измихме 7—8 пжти, филтратитѣ, които бѣха бистри и безцвѣтни, вече не се промѣняваха отъ Nessler'овъ разтворъ. Сега смихме утайката въ шишенце, пропущахме прѣзъ нея CO_2 и прѣцѣдихме, но пакъ нѣмаше ни дири амонякъ. Отъ това слѣдва, че желѣзниятъ хидратъ или никакъ не се съединява съ амонякъ, или пъкъ, ако би че образува съ него съединение, то е твърдѣ нетрайно и лесно се дисоцира отъ врѣла вода напълно.

Опитъ съ амонякъ на студено. Утаяхме въ воденъ разтворъ отъ ферихлоридъ съ амонякъ ферихидратъ, възварихме смѣсьта, оставихме я да изстине напълно и тогава прѣцѣдихме утайката, която промихме съ студена вода много пжти, докато филтратътъ повече не се промѣняваше отъ Nessler'овъ разтворъ. Слѣдъ това смихме утайка въ шише, прѣцѣдихме проба и филтратътъ пакъ не съдържаше амонякъ. Сега възварихме смѣсьта и сжщеврѣменно пропущахме прѣзъ нея CO_2, послѣ я поварихме нѣколко минути, за да се разложатъ образуванитѣ разтворими кисели желѣзни карбонати и слѣдъ това прѣцѣдихме; въ бистриятъ филтратъ се получи съ Nessler'овъ разтворъ типичната за амоняка реакция макаръ и въ немного интензивна степень.

Заключение: 1. Желѣзенъ хидратъ се утайва отъ анилинъ въ разтворима модификация (Hydrosol), и се разтваря въ вода напълно, макаръ и бавно, съ вишневъ цвѣтъ. Послѣдниятъ прѣчи да се узнае, дали първоначалната утайка съдържа анилинъ или не. 2. При утайване съ амонякъ желѣзниятъ хидратъ образува съ амонякъ неразтворимо съединение, което при промиване съ врѣла вода доста лесно се дисоцира напълно, но отъ студена вода дисоциацията става бавно и непълно, защото слѣдъ като утайката бжде привидно измита отъ амоняка (съединенията му), въ нея има още амоняково съединение, което се разпада отъ CO_2; дали това съединение е първоначалното или друго, образувано отъ него при промиването на утайката, не е рѣшено.

V. Цинковъ хидратъ. $Zn(OH)_2$. Цинковъ хидратъ се утайва отъ разтворимитѣ му соли съ амонякъ или алкали, обаче въ из-

Digitized by Google

лишъкъ отъ тѣхъ се разтваря лесно, като образува съотвѣтни цинкати, напр. натриевъ цинкатъ, $Zn\begin{smallmatrix}ONa\\ONa\end{smallmatrix}$. Алкалиевитѣ разтвори отъ цинковъ хидратъ въ разрѣдено състояние при варене се разпадатъ и цинковътъ хидратъ се утайва.[1]) Ако това твърдение се отнасяше само до амопяченъ разтворъ отъ цинковъ хидратъ, можеше да се приеме за вѣрно, понеже тогава само щѣше да се допусне, че, слѣдъ като при дълго варене на разтвора свободниятъ му амонякъ се изпари, може да се почне дисоцирането на амониева цинкатъ, $Zn(O.NH_4)_2$, което при достатъчно дълго варене се довежда до край и по тоя начинъ цинковътъ хидратъ се регенерира. Обаче, когато цинковъ хидратъ е разтворенъ въ калиева основа, не може да се разбере, като какъ при варене на разтвора ще може цинковътъ хидратъ отново да се утаи? Понеже калиевъ хидратъ не е летливъ, то при варене на разтвора цинковътъ хидратъ си остава при сѫщитѣ условия и нѣма защо да се утаи; иначе ще излѣзе, че той при едни и сѫщи условия се разтваря и се утайва, което не може да се допусне. Отъ това слѣдва съ голѣма вѣроятность, че утайката, която се образува при варенето на алкалневъ разтворъ отъ цинковъ хидратъ, трѣба да е не цинковъ хидратъ, както сега се приема, а нѣкое негово съединение съ алкалиевата основа, и то най-вѣроятно нѣкой анхидриденъ алкалиевъ цинкатъ. Такива неразтворими алкалиеви цинкати, досега не бѣха познати. Ние зехме да провѣримъ опитно горнитѣ наши съображения, толкова повече, че, ако тѣ се окажеха вѣрни, съ това щѣше да се обясни още неразяснениятъ фактъ, защо при квантативното опрѣдѣляне на цинка като окисъ, утаениятъ основенъ цинковъ карбонатъ никога не може да се прѣчисти отъ алкалиитѣ си само чрѣзъ промиване съ вода.[2])

Опитъ съ анилинъ. Всичкитѣ опити за утайване цинковъ хидратъ съ анилинъ дадоха негативенъ резултатъ: не можехме да получимъ никаква утайка нито при обикновена температура, нито при варене на цинковъ нитратъ съ анилинъ.

Опитъ съ амонякъ. Понеже цинковъ хидратъ се разтваря лесно въ излишъкъ отъ амонякъ, като образува съ него разтворимъ амониевъ цинкатъ, то нѣмаше какъ направо да се получи неразтворимо съединение отъ цинковъ хидратъ и амонякъ. Затова на-

[1]) A. Classen. Ausgewählte Methoden der analytischen Chmie. I, 329. — E. Schmidt. Lehrbuch der pharmaceutischen Chemie I, 682.

[2]) Въ ръководството отъ Classen е казано на стр. 330: слѣдъ промиването на основния цинковъ карбонатъ и изгарянето на филтра, „накаляваме го съ проста Бунзенова лампа до постоянно тегло, послѣ което го намокряме съ вода и изпитваме, какъ реагира. Ако реагира основно, трѣба да измиемъ цинкова окисъ и отново да го накалимъ и прѣтеглимъ“.

Digitized by Google

правихме опита по слѣдния начинъ: разтворихме нѣколко грама цинковъ нитратъ въ вода, възварихме и прибавихме амонякъ, докато първоначално утаеният цинковъ хидратъ се разтвори напълно. Послѣ това продължихме да варимъ разтвора, докато всичкиятъ свободенъ амонякъ се изпари и се образува доста много утайка. Слѣдъ това прибавихме на смѣсьта отново амонякъ и утайката пакъ, се разтвори. Сега продължихме да варимъ разтвора, докато отново се се получи утайка, зърнеста която, слѣдъ изтиването на смѣстьта, прѣцѣдихме и измихме съ студена вода, докато въ филтрата нѣмаше ни дири амонякъ. Послѣ това смихме утайката въ шишенца, прѣцѣдихме пробичка, чийто филтратъ пакъ бѣше чистъ отъ амонякъ. Прѣзъ възваренета смѣсь пропущахме CO_2 десеть минути, послѣ поварихме смѣстьта нѣколко минути, за да се разложатъ образуванитѣ разтворими кисели цинкови карбонати и прѣцѣдихме утайката: въ бистрия филтратъ се получи съ Nessler'овъ разтворъ доста голѣма утайка, типична за амоняка. Отъ това слѣдва, че въ получената по горния начинъ нерастворима утайка е имало неразтворимо съединение, образувано отъ цинковъ хидратъ и амонякъ. Понеже простъ амониевъ цинкатъ е лесно разтворимъ въ вода, слѣдва, че получено-то отъ насъ съединение трѣба да е нѣкой амониевъ полицинкатъ, който съдържа въ молекулата си нѣколко прости цинкхидратови молекули, свързани помежду си чрѣзъ анхидриране. За структурата на казаното съединение ще може да се каже нѣщо по-опрѣдѣлено, само слѣдъ като то бѫде анализирано квантитативно.

Слѣдъ като се установи, че цинковъ хидратъ може да образува съ амонякъ неразтворимо съединение, трайно и при варенето му съ вода, бѣше повече отъ вѣроятно, че цинковъ хидратъ още по-лесно ще може да образува подобни неразтворими съединения съ алкалиевитѣ основи. Именно такива съединения ще прѣдставлява утайката, която се образува, кога варимъ алкалиевъ разтворъ отъ цинковъ хидратъ, която сега погрѣшно считатъ за чистъ цинковъ хидратъ. Сѫщо на образуването на такива неразтворими алкалиеви цинкати се дължи поменатиятъ по-горѣ фактъ, че основенъ цинковъ карбонатъ не може само чрѣзъ промиване съ вода да се прѣчисти отъ алкалиевитѣ метали, а никакъ не на това, че цинковъ карбонатъ ужъ задържалъ механически алкалиеви основи или алкалиеви карбонати.

VI. Никеловъ хидратъ. $Ni(OH)_2$. Образува се отъ разтворими никелови соли чрѣзъ утайване съ алкалии, обаче утайката всѣкога съдържа малко алкалии, отъ които не може да се прѣчисти чрѣзъ

Digitized by Google

промиване съ вода;[1]) затова, когато опрѣдѣляме никелъ количествено като окисъ чрѣзъ накаляване никеловъ хидратъ, „трѣба слѣдъ накаляването и прѣтеглянето на окиса да го изваримъ съ вода отъ прилѣпналитѣ къмъ него алкалии“[2]) и отново да го накалимъ и прѣтеглимъ. Сѫщо се утайва никеловъ хидратъ и съ амонякъ, но въ излишъкъ отъ него се разтваря съ синь цвѣтъ. Teichmann[3]) намѣрилъ, че, ако варимъ амонячния разтворъ, образува се чистъ никеловъ хидратъ. Ние направихме слѣднитѣ опити:

Опитъ съ аналинъ. Разтворихме въ вода никеловъ хлоридъ и прибавихме въ разтвора нѣколко кубуч. сантиметра анилинъ, но не се образува никаква утайка нито на студено, нито при варене.

Опитъ съ амонякъ. Въ воденъ разтворъ отъ никеловъ хлоридъ турнахме излишенъ амонякъ, докато първоначално утаеният никеловъ хидратъ се разтвори, слѣдъ това варихме смѣстьта нѣколко врѣме, докато изчезна миризмата отъ свободенъ амонякъ; послѣ пакъ прибавихме амонякъ и варихме отново, докато паритѣ миришеха само слабо на амонякъ; при това въ порцелановото блюдо, въ което варѣхме разтвора, се образува свѣтло зелена ситна утайка, която слѣдъ изстиването прѣцѣдихие и измихме съвършено съ студена вода, докато филтратътъ повече не се промѣняваше отъ Nessler'овъ разтворъ. Слѣдъ това смихме утайката въ шишенце, проконтролирахме филтрата за амонякъ отново и слѣдъ това пропущахме прѣзъ стоплената смѣсь CO_2 десетина минути; послѣ това поварихме смѣстьта нѣколко минути и прѣцѣдихме: въ бистрия филтратъ се получи съ Nessler'овъ разтворъ значително багрене, характеристично за амоняка. — Отъ намѣрения резултатъ слѣдва, че никеловъ хидратъ, при утайване съ амонякъ и варене, образува съ послѣдния малко количество неразтворимо съединение, което не се промѣнява отъ студена вода, но отъ CO_2 на топло се дисоцира, като освобождава амоняка си, който прѣминува въ филтрата като амониевъ карбонатъ. Намѣрениятъ фактъ ни дава право да заключимъ, че никеловъ хидратъ още по-лесно ще образува съ алкалиитѣ неразтворими съединения и че на образуването на подобни неразтворими съединения отъ никеловъ хидратъ и алкалии се дължи задържането на алкалии отъ никеловъ хидратъ, за което споменахме по-горѣ.

VII. Кобалтовъ хидратъ. $Co(OH)_3$. Кобалтовъ хидратъ добиватъ, като го утайватъ отъ разтворима кобалтова соль съ алкалии въ

[1]) H. Moissan. — Traité de chimie minérale. IV, 272.
[2]) A. Classen. — Ausgewähtle Methoden der analytischen Chemie. I, 405.
[3]) Teichmann. — Liebig' s. Annalen der Chemie und Pharmacie. 156, 17 (1870 год.).

Digitized by Google

присжтствие на окислитель. Знае се, че утайката всѣкога задържа алкали, отъ които не може да се прѣчисти чрѣзъ промиване.[1]) Понеже кобалтовъ хидратъ се разтваря въ излишъкъ отъ амонякъ, то не бѣ възможно да добиемъ направо неразтворимъ кобалтовъ хидратъ, съдържащъ амонякъ, затова направихме слѣдния опитъ: възварихме въ порцеланово блюдо воденъ разтворъ отъ кобалтовъ сулфатъ и прибавихме на разтвора излишъкъ отъ амонякъ, послѣ което варихме смѣстьта до изчезване на свободния амонякъ. Отново прибавихме амонякъ и варихме разтвора още 15 минути. При тия условия се получи тъмно зелена утайка, която прѣцѣдихме и промивахме съ студена вода. Филтратитѣ постоянно съдържаха амонякъ и слѣдъ 40-пжтно промиване. Самата утайка изглежда по цвѣтъ да не е нормаленъ кобалтовъ хидратъ, затова прѣкратихме понататъшното ѝ промиване.

Опититѣ да получимъ кобалтовъ хидратъ чрѣзъ утайване съ аналинъ дадоха негативенъ резултатъ: и тукъ, както при никела, не се образува никаква утайка нито при обикновена температура, нито при варене на смѣсьта.

Слѣдъ като съ дотукъ съобщенитѣ опити се установи, че хидратитѣ на изслѣдванитѣ метали могатъ да образуватъ съ амонякъ неразтворими съединения, нѣкои отъ които се дисоцираръ отъ врѣла вода доста лесно, а други по-мжчно или никакъ, основателно бѣше да се прѣдположи, че въпроснитѣ хидрати ще могатъ да образуватъ подобни неразтворими съединения и съ алкалиевитѣ основи, които сж по-силни основи отъ амоняка. Това прѣдположение намираше достатъчна подкрѣпа и въ факта, че, както видѣхме по-горѣ, за много отъ тия хидрати се знаеше, че чрѣзъ промиване не могатъ напълно да се прѣчистятъ отъ „механически задържанитѣ“ отъ тѣхъ алкали; затова, когато подобни хидрати се добиватъ съ цѣль да се опрѣдѣли количествено съотвѣтния металъ, въ аналитическата химия се прѣдписва слѣдъ прѣвръщането промития хидратъ въ окисъ чрѣзъ накаляване да се промие сжщо и самиятъ окисъ съ вода за пълно отстранение на задържанитѣ отъ хидрата алкали. При това обикновено се прѣдполага, че алкалитѣ сж задържани механически. Наистина, не липсватъ мнѣния за нѣкои метални хидрати,[2]) напр. за $Co(OH)^3$,

---

[1]) H. Moissan l. c. IV, 175.
[2]) H. Moissan. — Traité de chimie minéralle. Tome IV, p. 176.

Digitized by Google

че задържанитѣ алкалии сѫ свързани съ хидрата химически, обаче на тия мнѣния не се даваше особно значение, и тѣ не оказваха влияние върху методитѣ на аналитическата химия. Доколкото имахме възможность да прослѣдимъ литературата по тоя въпросъ, изглежда, че още не сѫ правени систематически опити за рѣшаването на тоя въпросъ. Отсѫтствието на такива опити се дължи вѣроятно на обстоятелството, че познатитѣ аналитически методи за идентифициране алкалиитѣ не сѫ достатъчно чувствителни за да могатъ да послужатъ въ тоя случай. Именно, по-тая причина и ние прѣдпочетохме да замѣнимъ при горнитѣ изслѣдвания алкалиевитѣ основи съ амонякъ, за който притежаваме въ Nessler'ова разтворъ извънредно чувствителенъ реактивъ, макаръ че амонякътъ, като по-слаба основа, прѣдставляваше за гонимата цѣль по-малко шансове за положителни резултати, нежели алкалиитѣ.

Понеже по току-що поменатата причина е трудно да се установи, дали алкалиитѣ, които се задържатъ напр. отъ хромовъ хидратъ, сѫ свързани съ него химически, или пъкъ сѫ само „примѣсени механически", рѣшихме да изслѣдваме тоя въпросъ по една метода, която дава възможность по околенъ пѫть да узнаемъ присѫтствието и на дири алкалии, свързани химически съ нѣкой хидратъ отъ металитѣ на хромовата група. Методата се гради върху слѣднитѣ съображения: видѣхме по-горѣ, че, ако възваримъ чистъ хромовъ хидратъ съ амониевъ хлоридъ, и послѣ това прѣцѣдимъ хидрата, той се измива напълно отъ амониева хлоридъ слѣдъ 4—5-пѫтно промиване съ вода; ако слѣдъ това суспендираме хидрата въ гореща вода и пропущаме прѣзъ смѣсьта CO_2, въ филтрата отъ прѣцѣдената смѣсь съ Nessler'овъ разтворъ не се констатира ни дири отъ амониево съединение. Отъ това слѣдва, че хромовътъ хидратъ е напълно индиферентенъ къмъ амониевъ хлоридъ. — Ако при утайването на хромовъ хидратъ съ калиевъ хидратъ се образува нѣкой неразтворимъ калиевъ хромитъ, който за простота да прѣдположимъ, че има тая най-проста формула, O=Cr—OK, то, слѣдъ като промиемъ тъй получения хромовъ хидратъ напълно и го възваримъ съ вода и амониевъ хлоридъ, ще трѣба въ смѣсьта да стане слѣднята реакция: $O:Cr.O.K + nCl.NH_4 = O:Cr.ONH_4 + KCl + (n-1)NH_4Cl$, при която калий въ хромита ще се измѣсти поне донѣйдѣ отъ амоний, така че вмѣсто калиевъ хромитъ въ смѣсьта ще имаме сега амониевъ хромитъ. Ако сега слѣдъ варенето съ амониевъ хлоридъ прѣцѣдимъ хидрата и го измиемъ напълно отъ излишния амониевъ хлоридъ, то, като суспендираме хидрата въ вода и пропущаме CO_2,

Digitized by Google

амонякътъ ще се отдѣли отъ хромита и ще прѣмине въ филтрата като амониевъ карбонатъ, който лесно откриваме съ Nessler'овъ реактивъ. По тоя околенъ пѫть можемъ да докажемъ присѫтствието и на дири отъ калий, свързанъ като хромитъ.

Въ тая посока направихме нѣколко опита, отъ които тукъ ще приведемъ само единъ съ хромовъ хидратъ: възварихме воденъ разтворъ отъ хромова стипца и утаяхме хромова хидратъ съ излишна калиева основа; послѣ нѣколко минути варене оставихме смѣсьта да изстине и тогава прѣцѣдихме хромова хидратъ, който измихме съвършено отъ излишната калиева основа. Слѣдъ това го смихме въ порцеланово блюдо, прибавихме му 2-3 гр. амониевъ хлоридъ и варихме смѣсьта 10 минути. Смѣсьта оставихме да изстине и послѣ прѣцѣдихме хромова хидратъ и го промивахме съ студена вода, докато филтратътъ не се промѣняваше вече отъ Nessler'овъ разтворъ. Тъй прѣчистения хидратъ смихме въ шише, плакнахме го нѣколко минути съ вода и послѣ прѣцѣдихме една проба, но филтратътъ пакъ бѣше свободенъ отъ амониеви соли. Прѣзъ половината отъ смѣсьта сега пропущахме CO_2 при обикновена температура и въ филтрата се намѣри малко амонякъ. Втората половина възварихме и тогава пропущахме прѣзъ нея CO_2; филтратътъ отъ нея даде съ Nessler'овъ реактивъ голѣма мѫтилка. Отъ получения резултатъ слѣдва, че въ първоначалната добрѣ промита утайка отъ хромовъ хидратъ калий се е намиралъ химически свързанъ съ хромова хидратъ вѣроятно въ видъ на калиевъ полихромитъ, който не се разтваря въ студена вода, но отъ дѣйствието на CO_2, особно пъкъ при нагрѣване, се дисоцира на хромовъ хидратъ и амонякъ, и послѣдниятъ се свръзва съ CO_2 въ видъ на киселъ амониевъ карбонатъ.

По тоя околенъ пѫть се установи, слѣдов., че хромовътъ хидратъ образува неразтворими въ студена вода съединения не само съ амонякъ, но и съ алкалиеви основи. Слѣдъ откриването на послѣдния фактъ става вече напълно ясно, коя е причината, дѣто при утайването на хидратитѣ на металитѣ отъ хромовата група получената хидратна утайка по никой начинъ не може да се прѣчисти напълно отъ „прилѣпналото“ къмъ нея малко количество алкалиева основа: послѣдната само затова не може да се отстрани само съ промиване, защото е химически свързана съ металния хидратъ.

Digitized by Google

Приносъ къмъ географията на княжество България.

Отъ А. Иширковъ.

I. Положение, брѣгова линия, граници и голѣмина на княжество България.

Положение. Княжество България лежи между 41° 35′ (Перелик Тепе въ Родопитѣ) и 44° 14′ (до устието на р. Тимокъ) сѣверна ширина и между 22° 13′ (троеграничнa Патарица) и 28° 37′ (при Шабленския фенеръ) източна дължина отъ Гринвичъ.

Астрономичното положение на България върху земното кълбо и Европа ни показва, че тя лежи пó на югъ отъ срѣдния паралелъ между екватора и полюса на сѣверното полукълбо и, ако раздѣлимъ цѣлата ширина на Европа въ четири равни пояса, България ще попадне въ най-южния. Споредъ градуситѣ на дължина само малка часть отъ източна България остава на изтокъ отъ срѣдния меридианъ на Европа (28° и. д. отъ Гринвичъ).

България лежи въ сѣвероизточния дѣлъ на Балкански полуостровъ и въ културно-географско отношение сподѣля съ него много прѣдимства. Балканскиятъ полуостровъ е служилъ отъ най врѣме, служи и сега като най-яка свръзка между прѣдна Азия и Европа; голѣмъ дѣлъ отъ тази свръзка се пада на България: главниятъ пътъ, който съединява Босфора съ срѣдна и западна Европа минава прѣзъ нея. Рѣка Дунавъ, която загражда отъ сѣверъ Балканския полуостровъ, сближава нашето отечество съ сърцето на Европа и съ Черно море, което чрѣзъ Босфора, Мраморно море и Дарданелитѣ подържа най-многостранни свръзки съ всички крайморски страни на свѣта. Заливитѣ Варненски и Бургаски, дѣто свършатъ главнитѣ желѣзни пътища на България, свръзватъ нашето цѣло отечество направо съ външния свѣтъ и съ това му осигуряватъ пълна икономическа свобода. Положението на Цариградъ въ най-юго-източната часть на Балканския полуостровъ и лесното съобщение

Digitized by Google

на вжтрѣшнитѣ земи по между имъ и съ външния свѣтъ направили отъ рано нашето отечество кръстопжтна земя съ високо географско значение.

Орографски особености дѣлятъ княжество България на три естествени географски области, които се отличаватъ много една отъ друга по своя градежъ, видъ на повръхнината, отношения къмъ съсѣднитѣ земи и културно-политични въздѣйствия. Тѣзи три области сж: *сѣверна, южна* и *югозападна България*.

Стара-планина и Карпатитѣ образуватъ подковообразно кржжило на широка земя, отворена къмъ изтокъ; тя е извѣстна съ името Долно-дунавска равнина. Грамадната рѣка Дунавъ дѣли тази пространна равнина въ два дѣла: Влахия на сѣверъ отъ Дунава и *Сѣверна* или *Дунавска България* на югъ отъ него.

Дунавъ отдѣля ясно Дунавска България отъ Влахия; дългата верига на Стара-планина, подпомогната на западъ отъ р. Тимокъ, отдѣля Дунавска България отъ останалитѣ двѣ области на нашето отечество и отъ кралство Сърбия. Отъ изтокъ Дунавска България се огражда чрѣзъ Черно море, а само къмъ сѣвероизтокъ прѣминава тя въ Румънска Добруджа, която прѣдставя нейно естествено продължение въ всѣко географско отношение.

Дунавска България е вратата на източната часть на Балканския полуостровъ, въ чиито югоизточенъ край лежи отъ най-старо врѣме и до днесъ неговата политическа тежесть. Всички народи, които идѣли отъ сѣвероизтокъ, било изтласкани чрѣзъ напоръ на пъргави воинствени номади въ степитѣ на централна Азия и източна Европа, било привличани отъ богатствата на Цариградъ или омайвани отъ разкошната природа на южнитѣ страни, минавали прѣзъ Дунавска България. Затова тукашнитѣ брѣгове на Дунава били непрѣкжснатъ театъръ на войни; и на нашественицитѣ, които успѣвали да прѣминатъ Дунава, владѣтелитѣ на източната часть отъ полуострова давали отчаяно сражение прѣдъ политѣ на Стара-планина. Равнината на Дунавска България прѣдставя отъ край врѣме главно бойно поле на полуострова, и нейната земя е напоена съ кръвьта на милиони бойни ратници.

Съ малки изключения въ източната часть Дунавска България е земя наклонена къмъ сѣверъ, къмъ Дунава, главния улей на долно-дунавската низина. По-голѣмата часть отъ Дунавска България прѣдставя слабовълнесто плато, пригодно за съобщение по всички посоки. Но и верижното устройство на Стара-планина, която прѣсичатъ накръстъ многочислени надлъжни и напрѣчни долини, под-

Digitized by Google

помага въ виша степень лесното съобщение и въ планинската часть на тази область.

Южна България прѣдставя срѣдата на източната часть отъ Балканския полуостровъ. Тя е още по-ясно ограничена географска область. Отъ сѣверъ я загражда Стара-планина, отъ западъ — вододѣлното било на Марица и Искъръ. Отъ югъ — Родопитѣ, Сакаръ и напрѣчното погранично било на Странджа-планина, отъ изтокъ — Черно море. Южна България можемъ да наречемъ басеинъ на Марица, тя почти изцѣло е наклонена къмъ нейния улей; изключение прави тѣсната трижгълна ивица край Черно море. Южна България по своето положение въ източната часть на Балканския полуостровъ прилича на салонъ въ добрѣ планирана кѫща. Удобни проходи прѣзъ високитѣ планини и широки рѣчни долини, които съединяватъ Южна България съ Турция и съ останалитѣ части на нашето отечество, прѣдставятъ вратитѣ, що водятъ въ съсѣднитѣ стаи, а Черноморскиятъ брѣгъ — широка веранда, която открива широкъ погледъ къмъ свѣта. Еднакво дълги желѣзни пѫтища свързватъ центра на тази область съ Цариградъ и моретата Черно и Бѣло. Диагоналниятъ пѫть отъ Азия за Европа датира тука отъ врѣмето, когато възникнали първи сѣмена на култура въ тази страна.

Югозападна България е най-малката географска область на княжеството, но нейното политично значение е най-голѣмо. Тука лежи днесъ политическата тежесть не само на княжеството, а на цѣлокупния български народъ; и затова ще изтъкна по-обстойно нейното високо географско положение.

Въ континенталната часть на Балканския полуостровъ, която образува трапецъ, се издигатъ особено високо яко свързана група планини, които служатъ сѫщеврѣменно за източникъ и вододѣлъ на много рѣки, що текатъ къмъ Адриатическо море и рѣкитѣ Сава и Дунавъ. Съвъкупностьта на тази група планини заедно съ високитѣ полета, които се разстилатъ между тѣхъ, можемъ да схванемъ съ староврѣмското име *Мизийско плато.* Главнитѣ планини на Мизийското плато, този пѫпъ на Балканския полуостровъ, сѫ: *Шаръ-планина, Черна-гора, Осоговъ, Рила, Витоша* и *Западна Стара-планина;* между планинитѣ главни полета сѫ: *Косовско, Скопско, Нишко* и *Софийско.* Главна характеристика на Мизийското плато е неговата проходность въпрѣки високитѣ планини, които го съставятъ. Тази проходность се дължи на симетрично разположенитѣ рѣчни долини отъ двѣтѣ страни на възвишенията и на грандиоз-

Digitized by Google

нитѣ проломи, които рѣкитѣ на това плато издълбали прѣзъ високитѣ планини.

Голѣмата проходность на Мизийското плато дала посока на най-важнитѣ пътища за съобщение въ Балканския полуостровъ. Двѣтѣ главни желѣзопътни артерии на нашия полуостровъ — отъ срѣдна Европа за Цариградъ и Солунъ — минаватъ прѣзъ платото, като свързватъ Нишкото поле съ Софийското и Скопското. Желѣзенъ пътъ свързва Косовското поле съ Скопското, и ако последното поле не е свързано направо съ босненската и българската желѣзопътна мрѣжа, прѣчката не лежи нито въ вида на земната повръхнина, нито въ ненавръменностьта, а у турското правителство, което поради съмнителни политични и стопански смѣтки отбѣгва тѣсната свръзка съ външния културенъ свѣтъ.

Долинитѣ, които отварятъ рѣкитѣ на Мизийското плато къмъ Адриатическо море, Бѣло море и рѣкитѣ Сава и Дунавъ, даватъ възможность на владѣтеля на платото да упражнява силно влияние върху съсѣднитѣ земи: Сърбия, Босна и Херцеговина, Албания, Македония и България. Българитѣ можаха да разпространятъ своята мощь върху Южна България и Македония, когато царь Крумъ стана господарь на София. Сърбитѣ добиха влияние върху България и покориха Македония, когато Милощъ завладѣ земитѣ между горнитѣ течения на Струма и Морава.[1]) Важното значение на Мизийското плато не избѣгнало отъ внимателното око на римския императоръ Константинъ Велики, който искалъ да направи отъ София столица на Римската империя. Ако това бѣше станало, то сждбата на Римската империя би била съвсѣмъ друга споредъ възгледитѣ на много стратези.

Мизийското плато благодарение на особеното си географско положение, поставено въ извѣстни военни и политични условия, може да достави на негова владѣтель рѣшително влияние върху дѣлото на Балканския полуостровъ. Дипломатитѣ по въпроса на Балканския полуостровъ, като съзнаваха голѣмото значение на това плато, гледаха при разпокъсването на Турската империя да намалятъ неговата важность. И затова тѣ дадоха отъ него дѣлъ на Турция, България, Сърбия и дори на Австрия. На това разпокъсване на Мизийското плато се дължи сръбската пропаганда въ Македония и австрийската въ Албания и Стара-Сърбия.

---

[1]) Т. Флорински: Южнія Славяне и Византія въ второй четверти XIV. вѣка. Выпускъ второй. 1882. стр. 16.

Digitized by Google

Слѣдъ Турция, която владѣе полетата отъ двѣтѣ страни на Шаръ-планина, България владѣе най-голѣмата часть отъ Мизийското плато: цѣла Югозападна България, които съ огледъ къмъ цѣлокупната българска земя, можемъ да наречемъ Срѣдна България. Този дѣлъ отъ Мизийското плато съставя една отъ най-важнитѣ негови части и по отношение и къмъ българскитѣ земи заима сѫщото положение, както Мизийското плато къмъ земитѣ на цѣлия Балкански полуостровъ.

Югозападна или Срѣдна България прѣдставя ясно ограничена географска область. Тя се загражда на сѣверъ отъ Стара-планина, на изтокъ отъ вододѣлния ридъ на Марица и Искъръ, на югъ отъ високия зидъ на Рила и Осоговъ, на западъ — границата не слѣдва винаги вододѣла, но по-голѣмата часть отъ политичната граница върви по билото на редъ планини, които дѣлятъ водитѣ на струмскитѣ потоци и на Нишава отъ водитѣ на Морава.

Както Витоша, която се издига почти въ срѣдата на Срѣдна България и прѣдставя мощенъ вѫзелъ на редъ планини, що пущатъ издънки далеко въ земитѣ, дѣто звучи българска рѣчь, така и равното Софийско поле, което се разстила прѣдъ нейнитѣ сѣверни стръмни склонове, се явява естественъ центръ на много по-широка область, отколкото е нашото княжество, и Искъръ, който тече прѣзъ него, и рѣкитѣ, които извиратъ отъ неговитѣ крайща, носятъ водитѣ си далеко на сѣверъ, югъ, западъ и изтокъ и отварятъ пѫтища къмъ всички небесни посоки.

Това благоприятно географско положение на Срѣдна България, въ която лежи нашътъ политиченъ центъръ, нашата столица, ни докарва въ тѣсна свръзка съ българитѣ отъ общото нашо отечество и ни прѣдставя отличенъ платцдармъ за настѫпателни дѣйствия, като заплашва сѫщеврѣменно долинитѣ на Места, Струма, Пчиня, (притокъ на Вардаръ) и Нишава. Благодарение на обстоятелството, че отъ крайщата на Софийското поле текатъ рѣки къмъ съсѣднитѣ намъ страни и никоя долина отъ останалото Мизийско плато не се спуща въ прѣдѣлитѣ на България, нашътъ дѣлъ отъ платото добива самостойность и като неутрализира влиянието на останалото плато, прѣдставя особено благоприятни условия за защита на нашето отечество.[1])

---

[1]) Введение къмъ отбраната на България отъ подполковникъ Загорски. Въ „Воененъ Журналъ" год. XIV. кн. IV. 1902.

Digitized by Google

Княжество България е малка страна, но въ нея сѫ сгрупирани най-разнообразни форми на земната повръхнина. Наредъ съ широката Дунавска равнина, която на мѣста прилича на равна степь, се издигатъ високи гористи планини, чиито върхове показватъ въ Рила и Родопитѣ алпийски характеръ. Въ пространнитѣ планински покрайнини, дѣто се разпростиратъ на дължъ и на ширъ грамадни планински ридове, сѫ хлътнали хубави плодородни полета. На всѣкждѣ разнообразието е най-голѣмо. Кржгозорътъ на полетата заграждатъ величествени планини, а планинецътъ гледа отъ височината на своята планина равнината, въ която се люлѣятъ игриво като морскитѣ вълни богати житни и оризени сѣидби. Пжтникътъ, който прѣсича България отъ Дунава до Турската граница, минава въ 5—6 деня подъ редъ една равнина, двѣ-три полета и три грамадни планини: Стара-планина, Срѣдна-гора и Родопитѣ! Голѣмото разнообразие на нашата земна повръхнина, смѣнливото редуване на низки и високи мѣста, на равни и стръмни, плѣшиви и гористи прави България красива земя и създава различни начини на поминъкъ у населението, а това води къмъ размѣна на труда, докарва съобщение и търговия — главни фактори за възникване и развиване на градове —, които сѫ пъкъ мѣрило за височината на културата въ една страна.

Брѣгова линия. Голѣма часть отъ нашето отечество се мие отъ водитѣ на Черно-море и Дунава, мощенъ потокъ, плавателна рѣка, чийто морски характеръ на долното течение се усѣща въ врѣме на пълноводие чакъ до нашитѣ крайдунавски градове. Но въпрѣки тѣзи голѣми природни дарове, въпрѣки дългото разстояние (близу 700 кил.), въ което се досѣга нашето отечество до плавателна водна повръхнина, ние не сме морска държава. Главната прѣзморска търговия на България се извърша още чрѣзъ чужди кораби и само незначителна часть отъ нашето крайморско и крайдунавско население добива поминъка си, като оползотворява по много примитивенъ начинъ воднитѣ богатства на нашето крайбрѣжие.

Нашето *Черноморско крайбрѣжие* е абразитно; неговата форма зависи напълно отъ устройството на земята, която се растила задъ него, и затова можемъ да го раздѣлимъ на слѣднитѣ петь дѣла: 1) *Добруджанско,* отъ румънската граница до устието на Батулската рѣка, 2) *Делиорманско,* отъ Батулска рѣка до устието на Девненско езеро, 3) *Старопланинско,* отъ устието на Девненско

Digitized by Google

езеро до устието на Хаджийска рѣка, 4) *Анхиалополско,* отъ устието на Хаджийска рѣка до устието на Ваякьойско езеро и 5) *Странженско,* отъ устието на Ваякьойско езеро до турската граница.

Отъ румънската граница до Шабланския фенеръ Черноморскиятъ брѣгъ е низъкъ, покритъ съ хубава черна пръсть и на много мѣста блатливъ. Отъ блатата, които се редятъ край брѣга и се отдѣлятъ отъ морето съ тѣсенъ пѣсъченъ насипъ, заслужватъ да се споменатъ поради голѣмината си Карталското и Салъ-Мушъ. Отъ Шабланския фенеръ на югъ захваща да се показва постепенно изподъ земята варовиковата основа, която скоро взима надмощие и образува на дълго разстояние отвѣсенъ скалистъ брѣгъ на Черно море. Колкото отиваме пó на югъ, брѣгътъ става сé по-високъ и при с. Каябейкьой достига височина 40, а при носъ Калиакра вече 60 метра. Този скалистъ брѣгъ, чиято недостжпность отъ къмъ море се увеличава отъ безбройни скали, които се редятъ прѣдъ него, се прѣсича само отъ два дълбоки дола съ стръмни скалисти стѣни. Ударътъ на вълнитѣ разрушилъ на много мѣста брѣга и образувалъ дивни арки и дълбоки пещери, въ които живѣятъ фоки. Близу до Каябейкьой въ мѣстностьта Яйла, дѣто многобройни пещери сж изработени за жилища отъ ржцѣтѣ на нѣкогашни хора, голѣма часть отъ брѣга се отцѣпила отъ варовиковото плато и се свлѣкла нѣколко километра по-низко. Тука крайбрѣжието е голо и пусто, само тукъ-тамѣ малки сиромашки села, засѣнчени отъ нѣколко акации, и низки туфи отъ смокви, надвиснали надъ морето, разнообразятъ сушата; но въ замѣна пъкъ на това тука морето е много хубаво. Неговитѣ бистри вълни се удрятъ една подиръ друга о скалистия брѣгъ или о скалитѣ, що стърчатъ изъ морскитѣ дълбочини и разпѣнени или само разлюлѣни се повръщатъ сé тъй бистри, за да се върнатъ наново, засилени отъ новъ тласъкъ. Тука морето е дълбоко и кристално-прозрачно до самитѣ скали.

Отъ Калиакренския носъ, чийто хубавъ край е завзетъ отъ доста добрѣ уцѣлѣла срѣдневѣковна крѣпость и дѣто стърчи сега фенеръ, Черноморскиятъ брѣгъ поима източна посока, става сé по-високъ (на изтокъ отъ Каварна 100 м. високъ), но не е вече тъй голъ и скалистъ, а се покрива лека-полека съ пръсть, докато най-послѣ изгуби съвсѣмъ своя скалистъ характеръ. При Каварна се спуща къмъ морето дълбокъ и богатъ съ извори долъ, който дава възможность на високоразположения градъ Каварна (170 м.) да се съобщава лесно съ морето.

Digitized by Google

Отъ Каварменския долъ на западъ Добруджанското плато, което има височина 180—200 метра, се спуща къмъ морето ту като широко разпокъсанъ чрѣзъ сриване брѣгъ, както е отъ дола на Турски-Суютчукъ до Балчикъ, ту като равномѣренъ стръменъ спускъ, както е отъ Балчикъ до низината на Батулската рѣка. Между Балчикъ и Каварна нашиятъ Черноморски брѣгъ достига своята най-голѣма височина (180 м.).

Отъ долината на Батулската рѣка, която при устието си заедно съ Екренската рѣка образува широка ($2^1/_2$ кил.) мочурлива и добрѣ залѣсена низина съ Гейкчилерското блато, до устието на Девненското езеро при Варна, Франгенското плато не се спуща непосрѣдствено къмъ морето, а разпокъсано отъ Еркенската рѣка, изтраща единъ рътъ, който свърша съ сѣвероизточна посока при устието на споменатата рѣка, като се снишава значително Този рътъ, отбѣлѣзанъ на руската траверсова карта съ името Ярларъ Ялтаса, се спуща изпърво стръмно, отпослѣ образува полѣгата тераса, която се спуща надъ самото море въ по-голѣмата часть като стръменъ брѣгъ, чиято височина достига често пати 40 метра. Въ околностьта на Варна както спускътъ на Франгенското плато, тъй и Черноморското крайбрѣжие сѫ богато засѣти съ хубави лози, които на много мѣста спущатъ лози и надъ самото море.

Варненскиятъ заливъ е плодъ на ерозия и прѣдставя широко устие на Девненския улей. Дълбокото Девненско езеро се съединява съ морето чрѣзъ тѣсенъ плитъкъ отокъ. Мѣстата около отока на Девненското езеро сѫ мочурливи. Пѣсъчна ивица, която на много мѣста образува дюнообразни вълнисти възвишения 1—2 метра високи отдѣля Девненското езеро и неговитѣ мочури отъ морето. Южната ограда на Варненския заливъ се образува отъ високия Галатски брѣгъ, който въ най-източната си часть — Галата-носъ, дѣто се свърша Авренскиятъ рътъ, достига височината 100 метра. Брѣгътъ е на много мѣста скалистъ и стръменъ.

Отъ носъ Галата, на който се издига фенеръ, до низината при устието на р. Камчия брѣгътъ е сѐ високъ, но колкото пó на югъ отива, толкозъ по-низъкъ става. Низината при устието на Камчия е широка $4^1/_2$ километра, и докато въ вътрѣшностьта прѣдставя хубава висока гора, извѣстна съ името Лонгосъ, край брѣга пѣсъченъ насипъ отдѣля Старо-Орѣховскитѣ блата отъ морето. Блатата се свръзватъ съ Камчия чрѣзъ канала Яла-Язмакъ, а самата Камчия се изтича прѣзъ пѣсъчния насипъ съ устие, широко само 5 разкрача.

Digitized by Google

Отъ низината на р. Камчия до низината на Хаджи-дере брѣгътъ е изобщо високъ. Стръмни и скалисти брѣгове имаме при голѣмото село Бѣла (85 м.), при село Ираклн (85 м.) и при Еминеборунъ (70 м.). Низки мѣста се намиратъ само при устията на рѣкитѣ, които тука се срѣщатъ въ голѣмо множество. Низинитѣ сѫ обикновено сухи и повечето пити пѣсъчливи; нѣкои отъ тѣхъ сѫ и добрѣ залѣсени. Особено широка е низината, която се образува чрѣзъ съединението долинитѣ на рѣкитѣ Чифте-дере и Паниръ-дере (2 клм.). Тази низина прѣдставя и най-удобно мѣсто за скеля въ цѣлото Старопланинско крайбрѣжие. Достжпътъ както отъ къмъ море, тъй и отъ къмъ суша е много удобенъ. Носътъ Акъ-дере, който загражда това крайбрѣжие отъ сѣверъ, го запазва доста отъ сѣвернитѣ и сѣвероизточнитѣ вѣтрове.

При носъ Поликастро, малко по́ на югъ отъ стръмния свършъкъ на Стара-планина, брѣгътъ поема западна посока, въ която той продължава 14 километра, докато стигне низината при устието на Хаджи-дере. Брѣгътъ върви успоредно съ Стара-планина и е високъ 36—40 метра.

Крайбрѣжието на Анхиалското поле носи досущъ характера на това поле. Срѣдногорскитѣ младоеруптивни възвишения се свършатъ, прѣди да стигнатъ морето. Брѣгътъ е изобщо низъкъ, но за туй пъкъ прѣдставя въ сравнение съ останалото Черноморско крайбрѣжие доста разчленена часть. Особено видно мѣсто въ разчлененето на нашето Черноморско крайбрѣжие заима Бургазкиятъ заливъ, който се вдава най-навжтрѣ въ сушата и приближава много водитѣ на Черно море до центра на Южна България. Голѣмитѣ езера-блата Атанаскйойското, Ваякйойското и Мандренското, които се разстилатъ задъ залива, показватъ, че той въ по-ранни геолошки врѣмена се простиралъ още по-навжтрѣ, но непрѣкжснати наноси на пѣсъци чрѣзъ крайбрѣжното морско течение ги откжснали отъ морето.

При устието на Хаджи-дере, извѣстно още съ името Баба, се образувала блатлива низина Кардисъ, която се прѣгражда отъ морето съ тѣсна пѣсъчна ивица. Рѣката се изтича съ тѣсно устие прѣзъ пѣсъчния насипъ.

На югъ отъ тази низина се вдава въ морето Месемврийскиятъ полуостровъ, който отдалеко изглежда на островъ, защото е съединенъ съ сушата чрѣзъ низъкъ тѣсенъ провлакъ, който въ бурно врѣме се прѣлива отъ вълнитѣ на морето. Полуостровътъ е завзетъ изцѣло отъ града. Подъ удара на вълнитѣ Месемврийскиятъ по-

Digitized by Google

луостровъ изневѣрява постоянно на жителитѣ, понеже се сриватъ брѣговетѣ му, що лежатъ върху слаба глинеста основа. Брѣгътъ на полуострова надминава на нѣкои мѣста височината 10 метра.

Задъ Месемврия се намиратъ най-голѣмитѣ пѣсъчни насипи по цѣлото наше крайбрѣжие и тѣ прѣдставятъ въ миниатюръ дюненъ пейзажъ. Мѣстното население нарича тѣзи пѣсъчни насипи Кумлукъ. Пѣсъчната область заима пространство дълго около 3 километра и широко най-вече единъ километъръ Въ югозападната си часть дюнитѣ сж най-развити; тамъ тѣ достигатъ и най-голѣма височина (20 м.).

Въ крайбрѣжието между Месемврия и Бургазъ прѣобладава низкиятъ брѣгъ, който покрай езерата Анхиалско и Атанаскьойско прѣдставя водоравенъ прѣсенъ пѣсъченъ насипъ. Анхиалскиятъ полуостровъ е най-важната издаднина; той прилича досущъ на Месемврийския, само е по-широкъ, и затова прѣдставя възможность да расте градътъ Анхиало. Дѣто брѣгътъ е по-високъ (5 до 12 м.), както е случай при издадниннитѣ Куртарайска, Равденска, при лозята Крутилски и Лахненски и при самия градъ Бургазъ, той е отвѣсенъ и се състои отъ дебела земя, която се срива лесно чрѣзъ промиване и морски ударъ.

Задъ Бургазкия заливъ се простиратъ далеко навжтрѣ Ваякьойското и Мандренското езера-лимани, които се отдѣлятъ едно отъ друго чрѣзъ височината Карабаиръ. Мочурлива ивица съединява и сега двѣтѣ езера, които въ ранни геолошки врѣмена били плътно съединени въ това мѣсто и образували съставна часть на залива. Наноси, па може би и колебание на морското равнище отдѣлили тѣзи езера отъ морето и тѣ станали сладководни (Мандренското има морсководенъ примѣсъ). Ваякьойското езеро, което не приима много вода, се изтича подъ Бургазъ чрѣзъ тѣсно рѣчно устие, а Мандренското, въ което се изтичатъ много рѣки и е доста дълбоко, се изтича при Пода чрѣзъ широко и 4 метра дълбоко устие, извѣстно съ името Поросъ. Ваякьойското езеро и мочурътъ между него и Мандренското езеро се отдѣлятъ отъ морето чрѣзъ широка пѣсъчна ивица, която, колкото пó къмъ югъ отива, сé по-тѣсна и по-низка става и най-послѣ, за да може да се подържа съобщение, е направенъ изкуственъ язъ, по който води сносенъ пжть. Поросъ се минава съ голѣма ладия.

На югъ отъ Бургазъ захваща Страндженското крайбрѣжие, което надминава цѣлото останало наше крайбрѣжие по хубость и разнообразие. Докато въ Добруджанското крайбрѣжие хубостьта принадлежи само на брѣга, на мѣстото, дѣто се досѣга водата о скалитѣ,

Digitized by Google

тука хубостьта на крайбрѣжието се увеличава чрѣзъ красивитѣ добрѣ залѣсени и чудно моделирани спускове и боруни на Странджа-планина. Въ Добруджанското крайбрѣжие имаме хубава картина безъ фонъ и рамка; тука имаме и двѣтѣ и то въ най-разкошна форма. Цѣла редица остри боруни се вдаватъ далеко въ морсто и заграждатъ дълбоки елипсообразни заливчета, въ чиито крайбрѣжия се издигатъ дюнообразни пѣсъчни наноси; а задъ тѣхъ се разстилатъ езера-блата, въ които се втичатъ пъкъ планински потоци. Тѣзи заливи сѫ сѫщеврѣменно устия на хубави рѣчни долини. Само край Страндженското крайбрѣжие се издигатъ надъ морето малки скалисти островчета, отъ които нѣкои сѫ заети отъ манастири.

На боруна Скомени е разположенъ на полуостровче, прилично на Месемврийското, градецътъ Созополъ, стариятъ градъ Аполония. Тука скалата е здрава. Съсѣднитѣ острови прѣдставятъ добри каменоломници.

Отъ многото заливи на Страндженското крайбрѣжие заслужава да се спомене особено Ченгене-скеля между Поросъ и носъ Св. Анастасия, който е доста на завѣтъ, и не единъ пѫть сѫ се спасявали тамъ корабитѣ въ бурно море.

Морето край нашия брѣгъ сподѣля особеноститѣ на сѣверозападната му страна, дѣто дълбочини до 200 метра се простиратъ много далеко навѫтрѣ. Изобата 10 метра се отдалечава срѣдно повече отъ единъ километъръ отъ брѣга. Въ пристанищата при Бургазъ и Варна, за да се получи дълбочина 7 метра, трѣбаше доста да копятъ морското дъно и насипятъ брѣга.

Дунавъ, който извира отъ Шварцвалдъ, но добива най-много вода отъ снѣжнитѣ Алпийски планини, мие съ долното си течение голѣма часть отъ нашото отечество. Дунавъ, най-пълноводната и слѣдъ Волга най-дългата рѣка въ Европа, макаръ и да е свързанъ най-тѣсно чрѣзъ многобройни притоци съ Германия, Швейцария, Австроунгария, Сърбия, Румъния, България и Русия, не прѣдставя най-главната артерия на европейския организъмъ. По търговия и съобщение Дунавъ стои много по-назадъ отъ Рейнъ и Елба, па и отъ малката Темза дори; а това произтича отъ обстоятелството, че най-важната часть на Дунава — неговото долно течение — се паднало въ прѣдѣлитѣ на слаби по култура държави и още рѣдко населени страни, и че той се втича въ море, що лежи далеко отъ главнитѣ центрове на търговията и съобщението въ Европа и цѣлото земно кѫлбо — отъ градоветѣ около Нѣмско море и по източнитѣ брѣгове на сѣверна Америка. Басеинътъ на долни

Digitized by Google

Дунавъ не притежава още центъръ, какъвто е Хамбургъ на Елба, Ротердамъ на Моасъ-Рейнъ, Лондонъ на Темза, който да послужи за центъръ на съобщенията и търговията, що се извършатъ по Дунава, по неговитѣ плавателни притоци и сухоземни пѫтища, свързани съ посоката на неговитѣ води отъ една страна, и на съобщението и търговията отвънъ отъ друга.

Отъ устието на р. Тимокъ, отъ дѣто захваща сѣверната граница на България, планинскитѣ родове, които въ Сърбия придружаватъ отблизу дѣсния брѣгъ на Дунава, отстѫпятъ назѫтрѣ, и българскиятъ дунавски брѣгъ се образува отъ стръмнитѣ крайща на дунавската равнина. Българскиятъ брѣгъ въ противоположность на румънскиятъ, който е низъкъ и въ по-голѣмата часть скритъ задъ камъша на блатата и гжститѣ върбалаци на крайбрѣжието и островитѣ, е изобщо високъ и макаръ да е лишенъ отъ хубости, защото се състои главно отъ вълнообразни голи спускове, покрити съ льосъ, и отъ низки варовити скали, сѐ пакъ прѣдставя весела противоположность на влашката равнина, която се губи монотонно въ далечния хоризонтъ. Но високиятъ български брѣгъ на Дунава, който не рѣдко достига височината 200 метра, не се мие въ цѣлото си продължение непосрѣдствено отъ водитѣ на Дунавския потокъ, а се отдѣля на много мѣста отъ тѣхъ чрѣзъ низини, изпълнени съ блата, канали, острови, мочурливи ливади и пѣсъчни наноси. Кога придойде Дунава голѣма часть отъ крайдунавскитѣ низини се покриватъ съ вода. Най-пространни блатливи низини край нашия брѣгъ се срѣщатъ между устието на р. Искъръ и гр. Свищовъ. Като изключимъ високитѣ издадини на брѣга при Сомовитъ и Нивополъ отъ двѣтѣ страни на Осъмъ и тѣсната низка издадина при село Бѣлене, останалото тукашно крайбрѣжие прѣдставя широка низина въ която се намиратъ нашитѣ най-голѣми крайдунавски блата, каквито сѫ: Свищовското, Краета и Витра. Втора низина, далеко не тъй широка и прошарена съ блата и канали, но доста дълга, се простира между с. Орѣхово и Тутраканъ. Останалитѣ низини покрай нашия брѣгъ не сѫ голѣми и тѣ се намиратъ най-често отъ дѣсно на рѣчнитѣ устия, както е случай при устето на видинскитѣ малки рѣкички, при Акчаръ, Скомля, Цибрица, Огоста, Скитъ и Янтра. Изобщо низъкъ брѣгъ, дѣто селата не лежатъ до самия Дунавъ и дѣто крайбрѣжнитѣ пѫтища сѫ проходни само при лѣтна суша и низко стоене на дунавската вода, имаме отгорѣ-надолу въ слѣднитѣ мѣста: при устисто на Тимокъ (1·5 кил.), между с. Кошава, дѣто Дунавъ се извива дѫгообразно къмъ Видинъ, до околностьта на с. Жеглица

Digitized by Google

(30 кил.). Въ тази низина е разположенъ Видинъ, единственъ крайдунавски български градъ, надъ който господствува насрѣщниятъ високъ брѣгъ (при Калафатъ). Между селата Акчаръ и Орсоя (19·5 кил.), Тука спадатъ устията на р. Акчаръ и Скомля. При устието на р. Ломъ (1·6 кил.); при устието на Цибрица (10 кил.); между с. Козлудуй и устието на Скитъ (17 кил.); тукъ спада и устието на Огоста. Между с. Лѣсновецъ и Островъ (11 кил.), между Искъръ и Витъ (33 кил.), устието на Осъмъ (1.5 кил.), между Никополъ и Свищовъ (38 кил.), между Варадинъ и височинитѣ на Мечка (30·4 кил.); тукъ по-голѣмата часть отъ низината е многотѣсна. Между русенската гара и с. Мартинъ (10·7 кил.), между с. Орѣхово и Тутраканъ (30 кил.), при селата Гарванъ и Попина (9·4 кил.) и между с. Вѣтренъ и границата (19 кил.). Въ последната низина е разположенъ градътъ Силистра, вторинятъ крайдунавски градъ на България, разположенъ въ низина. Разликата въ положението на Силистра и Видинъ се състои въ това, че срѣщу Силистра румънитѣ нѣматъ високъ брѣгъ, а близу до него се издигатъ височини, които доставятъ силна отбрана на града.

При дължина около 471 километра налѣвъ дунавски брѣгъ се падатъ 262 километра на низинитѣ.

Високиятъ брѣгъ на Дунава, чиято височина варира между 16 и 200 метра, рѣдко се спуща отвѣсно, а представя повече наклонени терасообразни стръмнини, по които сѫ разположени често амфитеатрално села и градове, както е случай съ Рахово, Никополъ, Свищовъ и Тутраканъ. Геологическиятъ градежъ на дунавския брѣгъ му придалъ и различна физиономия: въ западната часть, дѣто имаме терциерни образувания, брѣгътъ е хубаво залѣсенъ; въ срѣдната и източната часть, дѣто льосъ покрива дебело основата, е плѣшивъ, а тамъ, дѣто се подава самата кредна основа, е скалистъ.

Дунавъ, който отдѣля България отъ Румъния, има широчина отъ 800 до 1400 метра. Неговата дълбочина надминава на много мѣста 20 метра, но пъкъ се срѣщатъ и много мѣста по-плитки отъ 5 метра. Въ Дунава лежатъ много острови, дълги отъ 5 до 8 километра, които мѣнятъ често положение и голѣмина. Пѣсъчни наноси правятъ при малководие несигурно плуването по Дунава.

Водата на Дунава сравнително при другитѣ рѣки е доста постоянна. Причината на това сѫ многочисленитѣ притоци, които идатъ отъ високи снѣжни планини. Прѣждане дохожда пролѣтъ, кога се топятъ снѣговетѣ въ равнинитѣ, и лѣтѣ, кога се топятъ ледоветѣ и снѣговетѣ по височинитѣ на планинитѣ. Най-малко вода

Digitized by Google

има Дунавъ прѣзъ есеньта. Най-голѣмото колебание на водата достига около 5·5 метра.

Дунавъ замръзва зимѣ. Най-малкото заледяване на Дунава въ втората половина на миналото столѣтие било 12 деня (1880—81 г.), най-дългото 96 деня (1878—79 г.). Отъ 1836 до 1896 г. Дунавъ не е замръзвалъ 13 години. Срѣдно отъ 1836 до 1896 г. Дунавъ е замръзвалъ 39 деня годишно.

Граници. Политическитѣ граници на княжество България не сж плодъ на исторически борби или национално обединение, тѣ не почиватъ изцѣло нито на морфолошки,нито на етнографически основи. Днешнитѣ граници на княжеството се опрѣдѣлиха съ Берлинския договоръ възъ основа на австрийската генералщабна карта и послѣ се установиха на самото мѣсто чрѣзъ погранична комисия. Подиръ съединението на Сѣверна и Южна България границата на послѣдната прѣтърпѣ нова промѣна, като се отстжпиха на Турция областитѣ Тамръшъ и Кърджали и се поправи границата на много мѣста въ полза на Турция.

Отъ *сѣверъ* граница на България образува Дунавъ отъ устието на р. Тимокъ до източния край на гр. Силистра (два километра на изтокъ отъ града). Дунавъ прѣдставя естествена граница на България. Той отдѣля ясно два различни народа (българския и румънския) и затруднява неприятелското минаване въ врѣме на война. Въ противоположность на „идеалнитѣ" граници, които спъватъ всѣко съобщение, Дунавъ подпомага извънредно много мирното съобщение между срѣщуположнитѣ брѣгове и съ земитѣ, прѣзъ които протича той и неговитѣ плавателни притоци.

Характерътъ на нашия дунавски брѣгъ, пжтнитѣ съобщения въ Дунавска България и историята на многочисленитѣ руско-турски войни ни даватъ доста опитни точки, за да се произнесемъ върху прѣдимствата и негодитѣ въ защита на нашия дунавски брѣгъ.

Голѣма часть отъ нашия брѣгъ се придружава отъ блатливи низини, които сж непроходни, още по-голѣма часть отъ стръмния брѣгъ не позволява изкачването върху Дунавската равнина, а тамъ, дѣто българскиятъ брѣгъ е удобенъ за излазъ на войска, насрѣщниятъ, румънскиятъ, поради пространни блата и мочури, е недостжпенъ, така че остава едва 80 кил. нашъ брѣгъ, дѣто би могълъ да прѣмине неприятельтъ въ нашето отечество. Но и въ това кжсо разстояние неприятельтъ, който иде отъ сѣверъ, трѣба да направи много взискателенъ изборъ по отношението на такти-

Digitized by Google

ката и стратегията, а такъвъ изборъ скжсява още повече разстоянието пригодно за прѣминаване.

Между Тимокъ и Видинъ брѣгътъ на много мѣста е удобенъ за прѣминаване, но лошото за неприятеля е това, че войската му може да се движи само по единъ пжть, що води прѣдъ стѣнитѣ на Видинъ, който е билъ винаги силна крѣпость и който въ послѣдната сръбско-българска война доказа наново своята голѣма пригодность за отбрана.

Между Видинъ и Ломъ мѣстностьта позволява почти навсѣкждѣ да се прѣминава отъ едина брѣгъ на другия, но между Ломъ и Рахово лѣвиятъ брѣгъ, който е низъкъ, блатливъ и изпълненъ съ езера и рѣки, не позволява прѣминаването на рѣката. Тепърва 15 кил. на изтокъ отъ Рахово срѣщаме удобно мѣсто за прѣминаване на рѣката; пѣсъчнитѣ наноси и островитѣ улесняватъ значително прѣминаването. Езерото Потелонъ ограничава по-нататъкъ благоприятната зона за прѣминаване на рѣката отъ сѣверъ къмъ югъ, а командуещитѣ височини между Острово и Бешлии увеличаватъ още повече трудноститѣ.

Между рѣкитѣ Искъръ и Вить румънскиятъ командуещъ брѣгъ, който се спуща до самата рѣка, би улеснилъ много прѣминаването, ако нашиятъ брѣгъ не би билъ тъкмо тука най-блатливъ.

Между р. Видъ и Свищовъ само околностьта на Никополъ на разстояние 20 километра позволява прѣминаването; по-надолу чакъ до Свищовъ брѣговетѣ сж прошарени съ езера, които сж прѣчки непрѣодолими.

Още по-голѣми ставатъ затрудненията за прѣминаване на Дунава отъ Свищовъ надолу. Като изключимъ мѣстностьта близу до Свищовъ, цѣлиятъ лѣви брѣгъ отъ тамъ до Русе прѣдставя блатиста мѣстность, прошарена съ малки блата и рѣки, та въпрѣки високия брѣгъ отъ лѣво не позволява прѣминаването на Дунава. То може да стане на изтокъ отъ Русе до с. Мартинъ. Отъ тамъ надолу до Тутраканъ езерото Гречилоръ, както и блатата, които го ограждатъ, не допущатъ приближаването до Дунава отъ сѣверъ. Между Тутраканъ и Силистра има само едно пространство дълго 15 километра, което прѣдставя възможность, да се направи мостъ. Дори до самия градъ Силистра Дунавъ прѣдставя голѣми трудности за пристжпъ на войска, която иде отъ сѣверъ.

Казано на кжсо: Дунавъ е удобенъ за прѣминаване на войска между Видинъ и Ломъ, на кжсо растояние до Орѣхово, Никополъ, Свищовъ, Русе, Тутраканъ и Силистра. А това показва, че възниква-

Digitized by Google

нето и съществуването на токо-що изброенитѣ градове се дължи главно на тѣхното стратегическо значение.

Българскиятъ дунавски брѣгъ е командуещъ. Отъ него се вижда и обстрѣлва добрѣ лѣвиятъ низъкъ блатистъ румънски брѣгъ. Прѣминаването на Дунава отъ югъ къмъ сѣверъ е по-лесно отколкото отъ сѣверъ къмъ югъ. Пътната мрѣжа въ Дунавска България, която се състои отъ пътища успоредни на дунавскитѣ притоци, при устието на които се намиратъ обикновено главнитѣ крайдунавски градове, и отъ пътища радиални, които водятъ отъ важни стратегически пунктове, като Враца, Плѣвенъ, Бѣла и Разградъ къмъ Дунава, осигурява всѣвъзможъ видъ операции.

Международното отношение на Дунава въ прѣдѣлитѣ на България се опрѣдѣля главно отъ членъ 52. на Берлински договоръ, който казва: „за да се усилятъ гаранциитѣ за свободно плуване по Дунава, което има общоевропейски интересъ, високитѣ договорещи страни рѣшаватъ всички крѣпости и укрѣпления по течението на рѣката отъ Желѣзнитѣ врата до устието ѝ да се съборятъ и нови да се не дигатъ. Никой воененъ корабъ не може да плува отъ Желѣзнитѣ врата надолу съ изключение само на леднитѣ кораби, които сѫ прѣдназначени за рѣчна полиция и за служба на митницитѣ. Военнитѣ стационери могатъ да отиватъ до Галацъ“.

Дължината на дунавската българска граница е дълга 471 км.

Крайморската граница е нашата най-естествена политическа граница, защото отдѣля населено отъ ненаселено пространство. Въ такава граница не се допиратъ два народа, които чрѣзъ въздѣйствие единъ върху други образуватъ често пъти поясъ отъ население, чиито езикъ и обичаи, като криятъ свойствии и отъ двата народа, даватъ поводъ за етнографски разпри, задъ които се крие обикновено политика, както е случаятъ съ нашитѣ гранични сръбско-български покрайнини. Крайморската граница не дава поводъ за международни конфликти по отношение на нейния вървежъ, както това става тъй често при сухоземнитѣ и дори рѣчни граници. На нашето черноморско крайбрѣжие границата се точно опрѣдѣля отъ широкото море и тука нѣма мѣсто за спорове, каквито имахме за Брѣговски острови на сръбската граница, за Ешекъ-адаса на Дунава, за Арабъ-табие въ Добруджа, за Сари-ташъ въ Кърджали и другадѣ. И докато при сухоземнитѣ граници се радваме, когато тѣ сѫ къси, когато не кривуличатъ много, при крайбрѣжнитѣ е наопаки: колкото сѫ по-разчленени, толковъ по-голѣма стойность

Digitized by Google

иматъ. Нашата черноморска граница не е много разчленена, но пакъ дължината ѝ е близу два пѫти по-голѣма отъ пространството между паралелитѣ на крайбрѣжнитѣ гранични точки, мѣрено на право прѣзъ въздуха (116 килм.). Крайморската граница е винаги по-добрѣ запазена отъ контрабанда отколкото сухоземнитѣ, прѣзъ които се прѣнася тайно много стока и съ това се ощетява значително държавното съкровище. Мѫчнодостѫпното крайбрѣжие, каквото е нашото, въ замѣна на неудобството за мирно съобщение, прѣдлага голѣмо прѣдимство въ врѣме на война. Мѫчнодостѫпно крайбрѣжие, отъ което водятъ къмъ вѫтрѣшностьта само нѣколко сносни пѫтища, може много по-лесно да се защити отъ неприятелско нападение отколкото сухоземнитѣ граници. Историята на войнитѣ между Русия и Турция ни учи, че Русия можа да се възползува твърдѣ малко отъ своята черноморска флота въ многобройнитѣ войни съ Турция. За да може една неприятелска войска да разчита на успѣхъ въ нашото крайбрѣжие, трѣба да настѫпи паралелно по суша и море, та да можатъ да се подкрѣпятъ взаимно двата отряда: сухоземниятъ и морскиятъ. Отъ тука произтича и важното стратегическо значение на Ямболъ за Бургазъ и на Шуменъ и Добричъ за Варна.

Черноморското крайбрѣжие ни докарва въ непосрѣдствено съсѣдство и съ четвърта държава — Русия. Това съсѣдство може да бѫде въ наша полза или врѣда споредъ политиката, каквато водимъ къмъ Русия. Когато сме добрѣ съ нея, Черно море се явява като благодать за насъ, то може да осигури нашия съюзъ съ нея въпрѣки враждебното настроение на Румъния, която ни отдѣля отъ Русия по суша. Ако сме въ лоши отношения съ Русия, Черно море ни излага още на единъ неприятель, който макаръ и да не е натрупалъ своята войска непосрѣдствено на нашата граница, може да ни направи всѣки часъ морска демонстрация прѣдъ Варна или Бургазъ.

Международното отношение на нашето Черноморско крайбрѣжие не е посочено специално въ никой договоръ, но то може да се изтълкува отъ чл. 63 на Берлинския договоръ, който възстановява рѣшенията на Парижкия договоръ отъ 1856 и на Лондонския отъ 1871 г. (гледай моята статия: Нашата черноморска граница. Политико-географска студия. Задруженъ Трудъ, год. I, кн. XI.).

Дължината на нашата Черноморска граница е около 344 км.

Между Дунава и Черно море, въ Дунавската равнина, която тука не достига височината 200 метра, е прокарана *границата*

Digitized by Google

между България и Румънска Добруджа. Границата захваща отъ Дунава два километра на изтокъ отъ градъ Силистра, минава между града и Арабъ-табия, която господствува надъ него, а послѣ захваща да се отдалечава, като върви къмъ изтокъ до с. Краново. Между селата Краново и Енидже границата се прѣчупва силно въ видъ на буква М и послѣ поима юго-източна посока и се свърша при Черно море единъ и половина километъръ на югъ отъ с. Иланлъкъ.

Границата между България и Румънска Добруджа, която прѣкараха по картата на австрийския генераленъ щабъ членоветѣ на Берлинския конгресъ, не почива нито на морфолошки, нито на етнографски, нито пъкъ на нѣкакви исторически основи и затова е *неестествена.* Най-злѣ се отразява влиянието на тази неестествена граница върху града Силистра, като отцѣпя отъ него всички села, на които Силистра бѣше естественъ пазаръ. Дори лозята и нивитѣ на силистренци спадатъ въ Румънска Добруджа, и топоветѣ, които сж наредени по Арабъ-табия въ силистренскитѣ лозя, ще извѣстятъ най-напрѣдъ на Силистра началото на неприятелскитѣ дѣйствия, ако се отвори нѣкога война между България и Румъния. Останалата часть на границата нѣма голѣмо значение нито въ търговско, нито въ стратегическо отношение. Еднаквата природа, а слѣдователно и еднаквото производство въ Източна България и Румънска Добруджа отъ една страна, и лошото съобщение между двѣтѣ земи отъ друга — прѣчатъ да се развива голѣма търговия прѣзъ добруджанската граница. Въ стратегическо отношение тази граница нѣма голѣмо значение нито за насъ, нито за румънитѣ, защото пжтьтъ нито за София, нито за Букурещъ е прѣзъ Добруджа. Елементи за добра отбрана на добруджанската граница притежаватъ и двѣтѣ страни въ голѣмо количество, и тѣхната стойность е вече добрѣ оцѣнена въ руско-турскитѣ войни.

Дължината на добруджанската граница, мѣрена спроти далечината между пограничнитѣ военни постове, достига 137 километра, когато мѣрена направо между Силистра и Иланлъкъ има само 112 километра.

Турско-българската граница захваща отъ черноморското заливче Атлиманъ, което съставя южна часть на Дяволския заливъ, и отива къмъ изтокъ, като се изкача сжщеврѣменно по вододѣлното било на рѣкитѣ Аланъ-Кайрекъ отъ сѣверъ и Кара-Агачъ-Су отъ югъ. Близу до Хаджи-баиръ пограничното вододѣлно било се из-

Digitized by Google

дига вече по-горѣ отъ 200 метра надъ морето. Билото става широко, та по него водятъ пѫтища.

Отъ Хаджи-баиръ нататъкъ границата продължава да слѣдва вододѣлното било, което дѣли водитѣ освѣнъ на Аланъ-Кайракъ и на Мандренското езеро на сѣверъ и на р. Велика отъ югъ — една отъ най-дългитѣ рѣки на Странджа планина.

Близу до Акъ-мезаръ пограничното вододѣлно било се издига повече отъ 500 метра надъ морето, и затова сѣдловината Сиченджа между селата Белевренъ въ България и Ахлатлии въ Турция добива вече значение на проходъ.

Отъ Акъ-мезаръ границата върви на западъ сѐ по вододѣлното било, което чакъ до върха Кара-Укушъ надъ селото Кайбиляръ е по-високо отъ 500 метра. И тука билото на много мѣста е широко и по него има пѫтища. Въ цѣлата граница между Черно-море и Тунджа този дѣлъ е най-високъ.

Отъ Кара-укушъ границата върви на югъ до мѣстностьта Тата-йолъ. Въ този дѣлъ на границитѣ билото дѣли водитѣ вече не на Черно-море, а на Бѣло-море — на рѣка Попова, притокъ на Тунджа въ България, и на р. Теке-дере, която въ долното си течение се нарича Кулели-дере, директенъ притокъ на Марица въ Турция. Тука пограничното било не достига височината 500 м.

Отъ широкото било на Тата-йолъ, удобно мѣсто за пѫтища, границата върви на западъ чакъ до Казалджикъ баиръ и отъ тамъ съ юго-западна посока се спуща въ рѣката Тунджа, 1200 м. подолу отъ брода Доклянка-гечитъ, безъ да спазва вече вододѣлното било. Срѣдната височина на тази часть отъ пограчното водолѣлно било е около 400 метра. То е важно, защото прѣзъ него води прѣкъ пѫть отъ Одринъ прѣзъ с. Голѣмъ Дервентъ за Ямболъ. По името на с. Дервентъ често наричатъ цѣлото погранично вододѣлно било въ Странджа планина Дервентски височини или планини.

Отъ дола на Тунджа границата продължава своята югозападна посока, като се издига по височинитѣ, безъ да слѣди вододѣлното било чакъ до върха Доланско-тепе. Въ този дѣлъ при селото Татаркьой минава вторинтъ главенъ пѫть, който води отъ Одринъ за Ямболъ. Въ сѣверо-западна посока границата слѣдва р. Кара Башъ, послѣ възвива къмъ сѣверъ и слѣдъ малки кривулици, които отстѫпятъ на турцитѣ важни височини, отива по главното било на Сакаръ планина, което се издига надъ височината 500 м. и образува широка дѫга, отворена къмъ югъ. Отъ седловината, която се намира на западъ отъ Хелми баиръ, въ западната часть

Digitized by Google

на Сакаръ-планина, границата върви сé на югъ, като слѣдва вододѣлното било на Марицинитѣ притоци, отъ които единиятъ се втича при Мустафа-паша, а другитѣ, по-малки, въ българска територия. Това вододѣлно било е широко, малко се издига надъ 200 метра и по него води пѫть отъ Мустафа-паша за България, нареченъ въ голѣмата своя часть Шумие-йолу. Но щомъ границата стигне върха Коста-мезара, извива се на западъ токо-речи подъ правъ ѫгълъ, напуща вододѣлната линия и послѣ малко прѣсича Марица, 5 километра и 60 метра по-горѣ отъ прочутия Мустафапашовски мостъ — въ мѣстностьта Госусъ-оглу-тарласѫ.

Отъ Марица нататъкъ границата прѣсича желѣзнопѫтната линия, и шосето и се качва въ юго-западна посока по височинитѣ, които съставятъ източни крайща на Родопитѣ — въ Бешъ-тепе. Слѣдва малко вододѣлното било на малки Марицини и Ардини притоци и послѣ се спуща отъ върха Кара-тепе въ южна посока чакъ до р. Арда, недалечъ отъ брода, извѣстенъ подъ името Дерменъ-гечитъ. Отъ тукъ нататъкъ граница между България и Турция образува рѣка Арда чакъ до устието на притока Акъ-бунаръ-дере, на изтокъ отъ селото Османъ пашаларъ, дѣто споредъ договора отъ 1886 год. границата напуща Арда и отива на сѣверъ, да забиколи областьта Кърджали, която споредъ споменатия договоръ се отстѫпи на Турция. Тука границата е прокарана на много малко мѣста по вододѣли, а прѣсича повече доловетѣ на рѣкитѣ или лежи въ самитѣ дерета. Тя стига старата граница чакъ по срѣдата на старограничното Рака-дере, притокъ на Арда. По това дере, съ сѣверозападна посока границата достига дефилето Арпа-гедикъ, близу до върха Възъ-кая, вододѣлна височина между Марица и Арда. Прѣзъ Арпа-гедикъ води коларски пѫть отъ Турция за България.

Тепърва отъ Араба-гедикъ нататъкъ чакъ до върха Переликъ-тепе, на югъ отъ с. Широка-лѫка, най-южната точка на България, — границата върви по вододѣла, който тука е високъ и се издига надъ 1400 м., а върховетѣ Челъ-тепе и Переликъ-тепе надминаватъ 2000 м. Прѣзъ тази часть на границата се минава по кози пѫтеки, които рѣдко сѫ пригодни за товаренъ конь.

Отъ Переликъ-тепе нататъкъ границата не слѣдва своята стара посока по вододѣла, а споредъ договора отъ 1886 год. се извива право на сѣверъ и изначало прѣсича годнитѣ части на Кричимскитѣ притоци, но скоро стига вододѣлното било на Кара-Балканъ, което не слиза нидѣ подъ 1500 м. височина, чакъ до

Digitized by Google

Келебекли-тепе. Отъ тамъ възвива малко на западъ и послѣ отива по Тамръшъ-дере на югъ, стига Кадъчалъ-тепе, послѣ отива на югозападъ по рѣка Велина, чакъ до дѣто се втича въ Кричимъ и образува по този начинъ обърната къмъ югъ джга.

Отъ мѣстото, дѣто се втича Велина-дере въ Кричимъ, границата отива на югъ по Кричимъ до устието на Братилова рѣка, притокъ на първата. Отъ тамъ границата отива по Братилова рѣка и послѣ съ посока къмъ югозападъ, слѣдъ като прѣсича въ горнитѣ части лѣвитѣ притоци на Кричимъ, стига главното вододѣлно било на Родопитѣ между Места и Марица близу до платата Кючукъ-яйласж и Селена-яйласж. Отъ тукъ нататъкъ границата върви сé по вододѣлното било, което е високо и носи много върхове по-високо отъ 1500 метра, а въ Западнитѣ Родопи се издигатъ върхове по-високи и отъ 2000 метра. Тази часть отъ планината е проходна само съ коне, и то не прѣзъ всѣко врѣме на годината.

Отъ върха Манчу, дѣто се съединяватъ Родопитѣ съ Рила и дѣто лежи вододѣлниятъ пунктъ между Марица, Искъръ и Места, границата отива на югъ по вододѣлното било на Бѣли Искъръ и Места и стига до върха Курджалакъ. По този високъ вододѣлъ се издигатъ особено високи върхове, Юрушки чалъ (2774 м.) и Налбантъ (2638 м.). Отъ Курджалакъ, дѣто извира Банска рѣка, притокъ на Места, границата върви главно отъ изтокъ на западъ, като слѣдва изпърво вододѣла между Бѣли Искъръ и Места, а послѣ между Рилска рѣка и притока ѝ Илина и Джумайска Бистрица. По-голѣмата часть отъ тази Рилска граница надминава височината 2200 метра и по билото се издигатъ върхове като Ангеловъ връхъ (2715 м.) и Ай-ґедикъ (2632 м.), които надминаватъ и височината 2500 м. Отъ върха Фетиръ (1675 м.) се спуща границата, като запазва сé вододѣла, къмъ югозападъ и близу до село Бараклии достига при Рилска рѣка долината на Струма, 850 метра надъ моста на шосето Кюстендилъ—Джумая, послѣ слѣдва Рилска рѣка до вливането ѝ въ Струма (327 м.), най-низкото мѣсто въ цѣла югозападна България. По Струма се възива границата на сѣверъ, и като измине 600 м. отъ вливането на Рилска рѣка въ Струма, възвива на западъ и прѣзъ малкия долъ, който отдѣля селата Текия (въ България) и Бучино (въ Турция), достига до върха Чардакъ-камъкъ. Отъ тамъ нататъкъ границата слѣдва вододѣлния рътъ Влахина, който достига височина до 1235 м., а още пó-нататъкъ вододѣла между рѣка Елешница, притокъ на Струма и р. Брѣгалница, притокъ на Вардаръ. При изворитѣ на Рѣчица, притокъ на

Digitized by Google

Елешница, долинитѣ на противоположнитѣ рѣки се много приближава, планината се стѣснява и билото се снишава до 950 м., но колкото отиваме пó на западъ вододѣлната планина, която носи вече името Осиговъ, става сé по-масивна и по-висока, докато най-послѣ при върха Руенъ достигне своята най-голѣма височина 2228 м. Отъ тамъ нататъкъ границата, като слѣдва сé вододѣла на Бистрица и Крива рѣка, се понижава постепенно, докато стигне до Уземски проходъ, прѣзъ който върви шосето Кюстендилъ—Егри-Паланка, своята най-низка височина. Отъ седловината нататъкъ границата се издига пакъ на високо, и като слѣдва сé вододѣлното било, минава по редъ прѣзъ върховетѣ Могилеръ, Странчоверъ, Търново, Суцеранъ, Голѣмъ-връхъ (1827 м.), Вила-Кола и стига най-послѣ троеграничната Патарица, дѣто се захваща сръбско-българската граница.

Турско-българската граница не е естествена нито въ етнографско, нито въ политическо отношение. Отъ двѣтѣ страни на границата живѣе еднакво население: българи, помаци, турци и гърци. Тази граница не е резултатъ на историческо развитие, на войни за нейното оправяне, а прѣкарана върху карта отъ Берлинския конгресъ и послѣ окончателно установена отъ погранични комисии. На много мѣста тя отстжпя отъ вододѣлнитѣ била и прѣсича долища, като оставя ту на едната, ту на другата страна важни стратегически пункове. Особено неестествена стана границата, когато послѣ съединението на двѣтѣ България въ 1886 г. се отстжпиха на Турция областитѣ Тамръшъ и Кърджали.

Границата между Черно море и Марица, макаръ и да се образува отъ низки вододѣлни била, по отношение на терена е доста естествена и прѣдставя въ по-голѣмата си часть значителна спънка за настжпяне на неприятелски сили. Пжтища отъ двѣтѣ страни на Тунджа, които водятъ отъ Одринъ за България сж главнитѣ линии, по които може да се движи съ голѣми сили неприятельтъ къмъ Ямболъ, главно стратегическо мѣсто въ източната часть на Южна България. Останалата граница не прѣдставя голѣми прѣчки за движение на малки отряди, но липсата на пжтища, прѣсеченостьта на терена отъ двѣтѣ страни на границата, малкото селища, които би могли да доставятъ провизии, многото гори, клисавиятъ черноземъ, който въ киша е ужасенъ, — я правятъ крайно непригодна за движението на по-голѣми военни сили.

Много по-неестествена е границата между Марица и Кючукъ-яйласж. Тука границата рѣдко върви по вододѣлни била, които на

Digitized by Google

повечето мѣста сѫ низки и не прѣдставятъ прѣчки за прѣминаване на войска. Тука границата е широко отворена. Долината на рѣка Марица отваря широкъ пѫть за настѫпяне на голѣми маси неприятелски войски. Отстѫпенитѣ области Кърджали и Тамръшъ прѣдставятъ голѣми прѣдимства за турцитѣ.

Кърджали е гѫсто населена съ турци область, задъ която се простира пространна земя, сѫщо тъй гѫсто населена съ тѣхни еднородци. Сѣвернитѣ крайща на Кърджали прѣдставятъ господствуещи височини надъ Хасковската котловина. Тамръшъ, който се вдава като клинъ далеко въ нашата територия и заплашва съобщенията на Южна България, не е толковъ страшенъ, колкото се мисли. Свръзката на Тамръшъ съ останалата часть на Турция е твърдѣ слаба и много лесно може да се откѫсне той отъ нея въ случай на нужда.

Отъ Кючукъ-Яйласѫ до р. Струма границата прѣдставя естествена защита на нашето отечество. Вододѣлното било, по което върви границата, е много високо, широчината на планинитѣ отъ двѣтѣ страни на границата е голѣма, проломитѣ, по които текатъ рѣки на сѣверъ и югъ и водятъ пѫтища за Турция и България, сѫ тѣсни и лесно се защищаватъ; на всѣкждѣ се простиратъ пространни гори, населението е много рѣдко — а всичко това прави тази часть отъ границата крайно непроходима.

Отъ Струма до сръбската граница имаме само двѣ удобни мѣста за прѣминаване на неприятеля: долината на Струма по която води пѫть отъ Сересъ—Джумая за Дупница, и Уземската седловина, прѣзъ която минава пѫтьтъ Скопие—Егри-Паланка—Кюстендилъ. Демиркапийскиятъ проходъ на Рила, прѣзъ който води пѫть отъ басейна на Места за дола на Бѣли Искъръ, лежи повисоко отъ 2000 метра, и е мѫчно проходимъ дори за пѣшаци и свикнали съ планинскитѣ трудности кираджийски коне. Проходътъ Черната скала, който е низъкъ и удобенъ, го не свръзватъ никакви сносни пѫтища съ долината на Струма. Изобщо взето: особеноститѣ на терена въ източната половина на Мизийското плато и неговото население прѣдставятъ много и по-голѣми прѣдимства за защита на България, отколкото на Турция.

Сръбско-българската граница захваща отъ троеграничния връхъ Патарица, високъ 1671 м., и до върха Букова-глава (1477) тя върви сѐ по вододѣла на р. Драговищица, притокъ на Струма, и дѣснитѣ притоци на Българска Морава. Тази часть отъ сръбско-българската граница, особено нейниятъ южeнъ дѣлъ, дѣто се изди-

Digitized by Google

гатъ стръмни скалисти върхове, що достигатъ височината 1900 м. (Бѣсна-кобила), е висока и мжчнодостжпна. По къмъ сѣверъ билото на Власина планина се снишава (безъ да слиза височината му подъ 1350 м.), образува широка равнина, та до самата граница се срѣщатъ селища. Пограничнитѣ наименувания Голѣмо равнище, Дълга поляна, Ташина поляна и др. характеризиратъ добрѣ терена на голѣма часть отъ пограничната Власина планина. При селото Власино, което се намира на самия вододѣлъ, се отклонява малко границата отъ вододѣла, за да остане селището изцѣло въ сръбска територия.

Отъ Букова-глава на сѣверъ сръбско-българската граница върви по вододѣлното било на Трънска рѣка (Ерма. Суковска) и дѣснитѣ притоци на Българска Морава чакъ до вододѣлното било на Влашка планина, отъ дѣто границата се спуща въ долината на Суковска рѣка. Тука граничното вододѣлно било е въ по-голѣмата си часть широко, населено и по него върви пжть. Тука минава и главниятъ Власински пжть отъ Знеполско за долината на Морава. Най-високо се издига граничното било върху планината Грамада, дѣто върхътъ Турско колибище достига височината 1722 м. Но тъкмо отъ този връхъ се бързо понижава билото въ седловината Прѣслопъ (съ село на сжщото име въ Сърбия), висока само 1100 м. Отъ тамъ билото се изкача наново въ Голѣма рудина по-горѣ отъ 1500 м., а нататъкъ само голѣмата скалиста планина Щерби камъкъ (1430) задъ знеполското село Населевци надминава височината 1400 м. Въ тази часть на сръбско-българската граница се врѣзватъ дълбоко срѣщуположни долини и се образуватъ удобни низки седловини, каквито сж Червеноябълската и особено Прѣсѣка (861 м.). Както при Власино така и при селото Прѣсѣка границата се отклонява малко отъ вододѣлното било въ полза на Сърбия и щета на България. Отъ Прѣсѣка нататъкъ границата образуватъ повече стръмни скалисти планини.

Отъ караула Бѣла вода при върха Речиница (1228 м.) посоката на границата върви отъ западъ къмъ изтокъ, докато стигне долината на Суковска рѣка, която прѣсича перпендикулярно тъкмо 600 м. подъ устата на Държино-Горнянската рѣка, Отъ Патарица насамъ първо при Суковската рѣка, която си пробила импозантенъ пжть прѣзъ тѣснитѣ непроходни ждрела Одоренско и Влашко, спада височината на границата по-низко отъ 500 м. Отъ Суковската долина границата се възкачва къмъ могилата Беровица, близу до шосето Пиротъ-Трънъ, за да прѣмине пжтя, който отдѣля

Digitized by Google

Нишава отъ притока ѝ Суковска рѣка. Понеже Суковскиятъ проломъ между планинитѣ Влашка и Гребенъ е непроходенъ, то шосето отъ Пиротъ за Трънъ върви се по вододѣла и тепърва при селото Врабча слиза къмъ долината на Трънска рѣка. Границата, като стигне шосето Пирстъ-Трънъ, върви първо надлъжъ по-западната му канава и послѣ завива покрай село Планиница, което остава въ сръбска територия, и се спуща по вододѣла къмъ българското село Гоинъ-долъ. Тука границата достига долината на Нишава (427 м.), прѣсича въ 510 м. по-долу отъ мѣстото, дѣто лѣвиятъ брѣгъ на българската рѣка Сегуса (Желюшка рѣка) прѣсича шосето Пиротъ-Царибродъ. Отъ долината границата се възкачва върху пространното Царибродско Каретово плато и по права линия стига до скалистия гребенъ на Видличъ-планина при най-високия връхъ Гувнище (1412 м.). Отъ тамъ границата се спуща въ долината на Висока рѣка (около 720 м.), по която води шосе отъ Пиротъ за Комщица; прѣминава шосето и като прави малка извивка къмъ югоизтокъ до Росомачка рѣка, върви отъ тамъ нататъкъ по права линия въ сѣвероизточна посока до могилката Старчевъ гробъ на Радоцина планина, 1500 м. на сѣверо-западъ отъ старопланинския връхъ Сребърна (1929 м.).

Сръбско-българската граница, като стигне вододѣлното било на Стара-планина, върви на дълго разстояние сé по него. До прохода Св. Никола, прѣзъ който води пѫть отъ Пиротъ за Бѣлоградчикъ вододѣлното било е високо, то не слиза нидѣ подъ 1400 м. а на двѣ мѣста, при върховетѣ Меджуръ и Дабижа (въ руската карта послѣдниятъ върхъ е означенъ съ името Побѣждинъ потокъ) стърчатъ височини и надъ 2100 метра. Тука Стара-планина, която спуща стръмно своитѣ склонове къмъ двѣтѣ страни, но особено стѣновито къмъ България, образува прѣчка за съобщение, макаръ долинитѣ на рѣкитѣ да сѫ разчленили силно прѣдпланинитѣ и направили много тѣсна главната верига. Въ този дѣлъ на Стара-планина съобщението се извърша по пѫтеки, по които конетѣ съ голѣми мѫки носятъ голѣмъ товаръ.

Отъ прохода Св. Никола границата продължава да върви по вододѣлното било чакъ до върха Иванова ливада (1576 м.), отъ дѣто по рано се захващала сръбско-турската граница.

Отъ Иванова ливада нататъкъ за граница между Сърбия и България се прие отъ делимитационната комисия въ 1879 год. старата граница между Турция и Сърбия. При върха Голашъ и Кадибоазкия проходъ границата се отклонява малко отъ вододѣла,

Digitized by Google

въ първия случай въ щета на България, а въ втория — на Сърбия. Прѣзъ Кадибоазки проходъ води пѫть отъ Бѣлоградчикъ за долината на Тимокъ, по която върви пѫть отъ Зайчаръ за Княжевацъ. Българитѣ господствуватъ надъ прохода; пограничниятъ караулъ лежи на 631 м. височина, значително по-низко отъ вододѣлното било.

Отъ Коритски връхъ надъ Кадибоазъ границата върви сé по вододѣла, като минава прѣзъ върха Бабинъ зѫбъ и остава на българска страна Черноглавъ, отъ който връхъ границата напуща вододѣла и навлиза въ областьта на р. Тимокъ. При Затворничка поляна границата достига наново вододѣла, качва се върху Връшка чука, и отъ тамъ нататъкъ върви сé по низъкъ широкъ вододѣлъ чакъ до Райковъ соватъ, надъ с. Гулеманово, отъ дѣто се спуща въ дола на р. Безданица, притокъ на Тимокъ. Но прѣди да стигне Тимокъ границата напуща Безданица и се спуща прѣко склона на вододѣлния рътъ къмъ Тимокъ. Покрай сѣвѣрния склонъ на Връшка чука, послѣдното по-значително възвишение на сръбско-българската граница (696 м.), минава пѫть, който съединява Зайчаръ съ Кула.

Рѣка Тимокъ, която била граница между Турция и Сърбия отъ устието на Безданица до Дунава, е призната отъ Берлинския договоръ безъ какви и да било оговорки за граница и между Сърбия и България. Но въ продължение на дълги години Тимокъ промѣнилъ въ низкитѣ мѣста своето легло, и това докара недоразумѣния между Сърбия и България, които можаха да докаратъ нежелателни послѣдици. Особено голѣми промѣни станали при селата Брѣгово и Балево. При първото село чрѣзъ промѣна на леглото 150 уврата земя останала отсамъ Тимокъ, въ България, а при второто — 300 уврата ливади отвѫдъ Тимокъ, въ Сърбия.

Въ 1884 год. сръбското правителство подигна така наречения брѣговски въпросъ, като искаше да се признае за граница при Брѣгово старото, а при Балево новото легло на Тимокъ. Анкета отъ прѣдставители на европейскитѣ сили въ София не удовлетвори сръбското искане, а постанови за граница старото легло на Тимокъ. Въ края на 1888 год. една сръбско-българска погранична комисия разрѣши спорния въпросъ, като постанови съ съгласието на двѣтѣ правителства за граница между Сърбия и България новото легло на Тимокъ.

Сръбско-българската граница не е историческа. Въ старото българско царство тя вървѣла много пó на западъ, и стариятъ градъ Нишъ се споменува въ срѣдневѣковата история винаги като бъл-

Digitized by Google

гарски градъ. Тепърва подиръ поражението на българитѣ при Кюстендилъ на 28 юли 1330 год. сърбитѣ станали господари на Нишъ и на нѣкои части отъ югозападна България. Подъ турското владичество се заличава границата между България и Сърбия, а послѣ освобождението на послѣдната границата между новото княжество и Турция вървѣше отвждъ Българска Морава. Градоветѣ Враня, Лѣсковецъ, Нишъ и Пиротъ бѣха български градове съ българско духовенство и съ български училища. Въ Берлинския договоръ въпрѣки протеститѣ на жителитѣ отъ областьта на Българска Морава и Нишава се прѣвѣсти границата отсамъ Морава.

Въ етнографско отношение сръбско-българската граница не прѣдставя нито езикова, нито битова граница. Тя отдѣля население, което макаръ да показва въ езика си смѣнливи особености отъ български и сръбски диалекти, плодъ отъ взаимни въздѣйствия на два съсѣдни сродни езика, се чувствуваше винаги по традиция и подъ въздѣйствието на българския културенъ духъ като българско население, както се чувствуватъ днесъ българитѣ въ Македония. Новата граница раздвои тѣсно сроденото чрѣзъ многостранни свръзки население и затова ние срѣщаме далеко на западъ отъ сегашната граница сѫщия езикъ, сѫщитѣ пѣсни и приказки, сѫщитѣ прѣдания и вѣрвания, сѫщия навикъ, сѫщия начинъ на животъ и поминъкъ отъ двѣтѣ страни на границата. Тепърва послѣ Берлинския договоръ чрѣзъ училища и военна служба, чрѣзъ съзнателно многостранно въздѣйствие захващатъ да се сформируватъ лека по лека отъ двѣтѣ страни на границата, тозъ изкуственъ плетъ, два народа, които се стремятъ непрѣстанно да се отчуждатъ.

Сръбско-българската граница можемъ да раздѣлимъ на два дѣла: 1) граница на Югозападна България и 2) граница на Дунавска България.

Сръбско-българската граница въ Югозападна България въ по-голѣмото си продължение е затворена за мирно съобщение. Високото гранично било отъ една страна и липса на значителни погранични селища въ България отъ друга сѫ причината, дѣто прѣзъ цѣлата погранична линия на югозападна България да имаме само четири горѣ-долѣ сносни пѫтища: двата пѫтя, които свръзватъ Знеполско съ долината на Морава и Пиротско поле, пѫтьтъ който отива за Високъ и международниятъ главенъ пѫть, който свързва западна Европа съ Цариградъ. Първитѣ три пѫтя иматъ локално значение и само пѫтьтъ Нишъ—София служи за главното съобщение и търговия между България и Сърбия и за транзитъ на Западна

Digitized by Google

Европа, Ориентъ и Македония. Конски пѫтища и кози пѫтеки, прѣзъ които се извърша само контрабанда, изобилватъ между всѣки двѣ села отъ двѣтѣ страни на границата.

Неудобството за мирно съобщение на сръбско-българската граница на югозападна България прѣдставя прѣдимства за лесната защита на нашето отечество отъ къмъ сръбска страна. Високитѣ планини, които отдѣлятъ водитѣ на Струма отъ тия на Българска Морава и служатъ за граница между Сърбия и България, образуватъ голѣма прѣчка да се прѣминатъ, а разпокѫсаниятъ теренъ на Крайще усилва още повече тази прѣчка и прави пѫтя къмъ Кюстендилъ за по-голѣмъ отрядъ съвсѣмъ труденъ. Най-удобенъ пѫть за настѫпяне на сърбитѣ съ силна войска къмъ главната цѣль, столицата на България, е пѫтьтъ Пиротъ—Царибродъ—София, но тъкмо този пѫть се пази отъ височини, високата стойность на които се провѣри въ 1885 година. Пѫтищата Пиротъ—Трънъ и Пиротъ—Комщица се господствуватъ отъ многочислени удобни височини въ българска територия и прѣдставятъ намъ много повече прѣдимства като пѫтища, които се концентрираръ заедно съ пѫтя Царибродъ—Пиротъ въ Пиротско поле, отъ колкото на сърбитѣ. Едничъкъ пѫть, който дава повече прѣдимства на сърбитѣ, но само за малки отряди и дребни операции, е пѫтьтъ прѣзъ Власинския проходъ, който се намира въ сръбски рѫцѣ и който има за базисъ плодородната долина на Българска Морава съ желѣзенъ пѫть и градове като Нишъ, Лѣсковецъ и Враня.

Сръбско българската граница на Дунавска България въпрѣки голѣмата височина на Стара-планина на дълго разстояние е доста проходна. Додѣто трае Стара-планина имаме три главни прохода: Св. Никола, Кадибоазъ и Връшка чука. Крайна точка на проходнитѣ пѫтища въ Сърбия е надлъжниятъ пѫть Пиротъ—Зайчаръ, а въ България първитѣ два прохода водятъ за Бѣлоградчикъ, а третиятъ за Кула. Отъ тамъ произтича голѣмото стратегическо значение на Бѣлоградчикъ. Многочислени долини отварятъ диагонални пѫтища отъ Стара-планина за Дунава и съ това подпомагатъ на сърбитѣ да заплашватъ винаги съобщението на Видинъ и Ломъ съ София. Главна закрила на това съобщение е Бѣлоградчикъ, затова неговата околность е добрѣ укрѣпена.

Видинъ, който не е изгубилъ още своята отбранителна стойность, пази откритата низка равнина въ долното течение на Тимокъ.

Digitized by Google

За слабата търговия между Сърбия и Дунавска България служатъ само проходитѣ Св. Никола и Врънка чука, еднички погранични митници въ този край, и р. Дунавъ.

Дължината на сръбско-българската граница е 340.5 к.

Общата дължина на всичката наша погранична линия е 2239.28 килом. (кржгло 2240 к.); отъ нея се падатъ 1236.48 кил. на сухоземната граница, 658.65 кил. на рѣчната и 344.15 кил. на крайморската. Ако България имаше форма на кржгъ, чиято окржжность прѣдставя най-кжса дължина, то неговиятъ радиусъ би билъ дългъ около 175 кил., а дължината на окржжностьта около 1100 кил. Това показва, че пограничната линия на България е два пжти по-голѣма или два пжти повече развита, отколкото окржжностьта на кржга, чието пространство е равно на пространството на княжеството. Ако България имаше форма на правожгълникъ съ височина равна на 210 кил., то неговата дължина би била 453.5 кил., а дължината на всичкитѣ му линии 1327 кил.; слѣдователно и по отношение на правожгълника пограничната линия на България е значително по-дълга. На единъ километъръ погранична линия се падатъ въ България кржгло 43 кв. километра пространство. По-голѣмата часть отъ сухоземната граница на България се издига по-горѣ отъ 500 метра надъ морската повръхнина (825 кил. или 66.8%) На турската граница височинитѣ по-горѣ отъ 500 метра прѣдставятъ дължина 599.65 кил. или 63.4% отъ цѣлата турска граница, на сръбската 225.41 кил. или 66% отъ цѣлата сръбска граница.

Пространство. Досегашнитѣ измѣряния пространството на княжество България сж ни дали различни резултати и това се явява естествено, като имаме прѣдъ очи, че пространството е измѣряно по карти съ различни мащаби, отпечатани на различна хартия, често дълго употрѣбявани, налѣпени на платна и други... Всички тѣзи различия промѣнятъ въ голѣма степень крайния резултатъ на измѣрянето. Но още по-голѣмо различие се добива чрѣзъ по-малката или по-голѣма грижливость на измѣрянето и чрѣзъ повече или по-малко точното прѣкарване на политическитѣ граници. Най-послѣ има значение и системата на планиметра, съ който е измѣряно пространството.

Първото измѣряне на Стрелбицки (въ Possessions des Turcs sur la continent européen de 1700 à 1879. S.-Peterb. 1879. и въ Superficié de l'Europe 1880.) даде за княжество България

Digitized by Google

(прѣди съединението) 64092.12 кв. кил. или 1163.93 нѣмски геогр. кв. мили; за Южна България (заедно съ Кърджали и Тамръшъ) 35261.16 кв. кил. или 639.29 нѣмски геогр. кв. мили; всичко за Сѣверна и Южна България (заедно съ Кърджали и Тамръшъ 99353.28 кв. кил. Ако приемемъ измѣрението на А. Кривошиевъ за Кърджали (747.7 кв. кил.) и Тамръшъ (895.9 кв. кил.) за вѣрно, то ще получимъ споредъ изчислението на Стрелбицки за княжество България въ сегашнитѣ му граници пространството 97749.68 кв. кил. Въ VI статистиченъ сборникъ на Behm-Wagner (Die Bevölkerung der Erde. 1880. Ergänzugsheft № 62 zu Petermanu's Mitteilungen. p, 22) намираме слѣднитѣ числа за пространството на България: Сѣверна България 63865 кв. кил. или 1160 н. г. кв. мили, Южна България (заедно съ Кърджали и Тамръшъ) 35387 кв. кил. или 643 н. г. кв. мили, всичко 99252 кв. кил., безъ Тамръшъ и Кърджали 97648.4 кв. кил. Тодоръ Каракашевъ намѣрилъ чрѣзъ измѣряне съ Амслеровия планиметъръ върху рускитѣ генерални карти: за Сѣверна България 1:107000 и за Южна 1:126000, пространството на княжество България (безъ Кърджали и Тамръшъ) 99276 кв. кил. (Сборникъ на народни умотворения, наука и книжнина, т. I, стр. 313). А Кривошиевъ върху руската генерална карта 1:210000 намѣрилъ пространството на княжеството въ сегашнитѣ му граници 95705 кв. кил. (Карта на България и т. н. 1:420000, издание на Хр. Г. Дановъ). Щабътъ на нашата армия ни даде двѣ числа за пространството на княжеството: въ 1890 год. — 95704.5 кв. кил., и въ послѣдно врѣме [чрѣзъ измѣряне върху картата на пѫтищата 1:200000] 96345 кв. кил. Вече въ VIII статистиченъ Сборникъ на Wagner-Supan (Behm се помина) отъ 1891 год. намираме пространството на княжество България 96660 кв. кил. Сѫщото число срѣщаме и въ Almanach de Gotha. Ще забѣлѣжа, че близкостьта на крайнитѣ резултати отъ измѣрянията на Кривошиевъ и на щаба на армията отъ 1890 год. е много случайна, защото споредъ измѣрянето на щаба на армията Сѣверна България имала пространство, споредъ административното дѣление прѣди закона отъ 1889 год. 62139.9 кв. кил., а слѣдъ закона 62789.1 кв. кил., когато у Кривошиева е 68579.4 кв. кил. Южна България споредъ измѣрянето на щаба на армията е 33564.6 и 32915.4 кв. кил., а у Кривошиева само 27125.7 кв. кил.! Най-послѣдно измѣрение ни прѣдстави Юрд. Данчовъ — 95224.2 (А. Иширковъ и Юрд. Данчовъ: хипсометрични отношения на княжество България. Период. спис. 1904.).

Digitized by Google

Отъ приведенитѣ по-горѣ изчисления най-далеко се отклонява Каракашевото, което можемъ да смѣтнемъ като много прѣувеличено. Срѣдното отъ останалитѣ измѣрения е 96434 кв. кил. — число, което би ни задоволило, докато се направи по-точно измѣряне върху негатива на цинковата плоча.

Пространството на България съставя около $^1/_{100}$ отъ пространството на Европа; въ сравнение съ пространството на голѣмитѣ европейски държави България е малка държава, но по отношение на държавитѣ отъ Балкански полуостровъ и срѣднитѣ европейски държави, тя заема лично мѣсто. България съставя близу $^1/_5$ отъ Балкански полуостровъ, и е втора послѣ Турция по голѣмина въ него, а между европейскитѣ държави заима слѣдното мѣсто:

		кв. кил.
1.	Европейска Русия (съ Полша и Финландия)	5,389,985
2.	Австро-Унгария (съ Босна и Херцеговина)	676,628
3.	Германия	543,865
4.	Франция	536,408
5.	Испания	504,552
6.	Швеция	450,574
7.	Норвегия	325,258
8.	Великобритания и Ирландия	314,628
9.	Италия	286,588
10.	Европейска Турция	168,533
11.	Румъния	131,020
12.	*България*	96,434
13.	Португалия (съ Мадеира и Азоритѣ)	92,575
14.	Гърция	65,119
15.	Сърбия	48,110
16.	Швейцария	41,937
17.	Дания	38,279
18.	Холандия	33,000
19.	Белгия	29,457
20.	Черна-Гора	9,080

— — —

Digitized by Google

Къмъ историята на старитѣ руски поселища въ сегашна България.

Отъ П. Бахметьевъ.

Както е извѣстно, въ 1709 г. слѣдъ потушаване на извѣстния Булавински бунтъ въ Русия единъ отъ сподвижницитѣ на Булавинъ, атаманътъ Некрасовъ, старообредецъ, избѣгалъ съ дружината си въ Добруджа. Тая дружина е получила название *некрасовци* и заима дунавската делта въ Добруджа, та е образувала нѣколко и до сега сѫществуещи поселища: Сарж-кьой, Журиловка и др. По-късно, слѣдъ разпадането на старата „сѣчь" и казаци-запорожци сѫ се поселили въ голѣмо количество сѫщо въ отсамъ-дунавскитѣ турски владѣния. За дунавската делта между запорожцитѣ и некрасовцитѣ сѫ ставали много чести стълкновения. При атамана отъ запорожката сѣчь, Самоилъ Калниболотски (1792—1814), отсамъ-дунавскитѣ запорожци сѫ изтикали некрасовцитѣ къмъ Бабадагъ, къмъ долината на р. Слава, дѣто около с. Слава и до сега има два некрасовски манастира.

За сега отъ тия поселища въ територията на княжеството ни е останало и с. Татарица, Айдемирска община, разположено на разстояние 10 км. на западъ отъ гр. Силистра. То е заселено изключително отъ великоруси, принадлежещи къмъ некрасовската секта. Понеже не помнятъ по-старитѣ хора тукъ, кога е станало поселянето въ тая мѣстность, то основаването на това чисто руско село съгласно горѣ-споменатото можемъ да отнесемъ най-късно къмъ края на XVIII столѣтие. Нѣкои указания говорятъ въ полза на прѣдположението, че това село се е образувало не много слѣдъ 1709 г., когато некрасовцитѣ сѫ дошли въ Добруджа; а именно, възъ основа на изслѣдванията на *Лопулеску* („Русскія колоніи въ Добруджѣ" въ „Кіевская Старина" 1889. № 1—3) и *Кондратовичъ* („Очеркъ исторіи старообрядцевъ въ Добруджѣ" въ „Славянскій

Digitized by Google

Сборникъ" I. С.-Петербургъ. 1875.) се вижда, че Портата е поселила часть отъ некрасовцитѣ въ сегашния *Дунавецъ* и *Сери-кьой* (Бабадагска область), а друга — около *Кара-Бурну*. На картата отъ руския генераленъ щабъ не е отбѣлѣзано *Кара-Бурну*, но мѣстностьта до с. Татарица наричатъ *Кара-Бурунъ* Това е единъ баиръ, който заима около 6,000 декара; него селото Татарица владѣе отъ незапомнени врѣмена, както това се вижда отъ официалнитѣ документи, които имамъ отъ съсѣднитѣ села: Сребърна, Вѣтренъ, Попино и пр. За съжаление, издадената отъ турцитѣ тапия за селото Татарица на това мѣсто е загубена, така че не ни е извѣстна точно и годината, въ която това село е основано.

Отъ картата на руския генераленъ щабъ, снета прѣзъ послѣдната руско-турска война, се вижда, че селото Татарица е имало прѣзъ това врѣме 73 дома. Въ 1893 г. то е имало 93 сгради съ население отъ 424 души (200 д. мжжко и 224 женско), а въ 1900 г. на 31 декември 153 сгради и население отъ 685 души (343 м и 342 ж.).

Населението на село Татарица се занимава съ риболовство, винарство и земледѣлие; то и до сега е спазило своя великоруски говоръ и националната си носия, на което причина трѣба да считаме главно принадлежностьта му къмъ сектата на старообредцитѣ, която не имъ позволява да се смѣсватъ съ туземното население. Ето защо и бракътъ у тѣхъ става само помежду имъ; за да избѣгнатъ кръвосмѣшение тѣ даватъ дъщеритѣ си, или пъкъ взиматъ за жена отъ споменатитѣ пó-горѣ старообредски руски села въ Румънска Добруджа.

Понеже цѣльта на тая статия е чисто историческа, не ще се впущаме въ етнографически, филологически и пр. изслѣдвания. На всѣки случай това село заслужава вниманието на нашитѣ учени.

Да прѣминемъ сега къмъ историята на друго едно руско село, сега вече изчезнало, което се е наричало *Кючукъ-Гьолъ*.

Прѣзъ 1902 г. бѣхъ въ с. Татарица и намѣрихъ зашити въ платненъ пакетъ 5 документа, който пакетъ се е прѣдавалъ отъ родъ въ родъ и се е намѣлъ у единъ отъ старожилцитѣ на село Татарица въ възглавница. Нѣмаше съмнѣние, че прѣдъ мене стояха документи, относещи се къмъ врѣмето на руско-турската война (1828 г.) и истинностьта на които се твърди както отъ нѣкои ржкописни букви, употрѣбявани въ старо врѣме, така и отъ прозирни знаци въ книгата „*1828*".

Digitized by Google

Тукъ привеждамъ оригиналния текстъ на тия документи, като спазямъ правописанието имъ и хронологическия редъ.

(Документъ № I.)

Охранный листъ.

Именемъ Его Императорскаго Величества всѣмъ войскамъ, командамъ и лицамъ арміи принадлежащимъ повелѣвается охранять селеніе русскаго сословія Кичукъ-Діолъ отъ обидъ, притеснѣній и притязаній, и оказывать оному всякую защиту и помощь, подъ опасеніемъ въ противномъ случаѣ, тяжкаго наказанія по Военному уголовному уложенію.

№ 1797. Во удостовѣреніе, что означенное селеніе Кичукъ-Діолъ находится подъ особеннымъ покровительствомъ Его Императорскаго Величества, выданъ сей охранный листъ, за моимъ подписаніемъ и приложеніемъ герба моего печати. На Бивуакахъ при крѣпости Селистріи Іюля 17. дня 1828 года.

Его Императорскаго Величества Всемилостивѣйшаго Государя моего Генералъ отъ Инфантеріи командиръ 6-го пѣхотнаго корпуса и разныхъ россійскихъ и иностранныхъ орденовъ кавалеръ.

Соо . . . [1]) печать

(Документъ № II.)

Открытое предписаніе.

Предписываю всѣмъ чербаджи селеніевъ: вѣтреной, попена, Гарвана, Кадыкюй, аравы и новое, невоспрѣщать жителямъ некрасовцамъ селенія Качукъ-доли, собрать хлѣбъ турецкой нажатой уже ими, а равно и имѣющійся еще на нивахъ, — равномѣрно и всѣхъ означенныхъ селеніевъ подтвердить жителямъ, весь имѣющійся хлѣбъ туркамъ принадлежащій собрать съ поля, вымолотить
№ 1799. и си . . ѣть цѣлостію, сверхъ того имѣющіесь въ селеніи Кадыкой пять мельницъ принадлежащіе туркамъ, съ коихъ сняты камни и закопаны, тотъ часъ привести въ надлежащее устройство, въ противномъ же случаи, заослушаніе сего виновные подвергнутся строгой отвѣтственности, какъ напротивъ заоказаніе въ семъ случаѣ зависимаго содѣйствія неостанутся безъвозмѣздія. Іюля 17 дня 1828 года. Бивакъ при крепости Силистріи. Свидѣтельствую подписомъ и приложеніемъ печати.

---

[1]) Послѣднитѣ три букви не може да се разберать.

[2]) Печатъ отъ червенъ восъкъ.

Digitized by Google

Его Императорскаго Величества Всемилостивѣйшаго Гусударя моего Генералъ отъ инфантеріи командиръ 6-го пѣхотнаго корпуса разныхъ россійскихъ и иностранныхъ орденовъ кавалеръ.

Соо . . . [2]) (печатъ) [1])

(Документъ № III.)

Открытый листъ.

№ 2928.

Жителямъ селенія Кочукъ Діоли, что между Силистріи и Туртукай Некрасовцамъ вышедшимъ добровольно изъ турецкаго подданства съ желаніемъ присягнуть навѣрность Державы Россійской, тридцати тремъ семействамъ и девяти человѣкамъ холостымъ позволяется занять для жительства своего Бабаданской области селенія Кара-Урманъ. А какъ нѣкоторыя семейства вышесказаннаго селенія не умѣли еще къ нимъ присоединиться, то сылою сего открытаго листа повелѣваю Атаману ихъ Исаю поселить ионыхъ въ селеніи Кара-Урманъ въ предъ до особаго о всѣхъ ихъ распоряженія. Въ увѣреніе чего иданъ сей за подписомъ моимъ и съ приложеніемъ герба моего печати въ благополучномъ городѣ Бабадагѣ. Октября 22-го Дня 1828 года.

Его Императорскаго Величества Всемилостивѣйшаго Государя моего отъ арміи генералъ маіоръ Начальникъ Бабадагской области по Военной и Гражданской части и орденовъ св. Великомученика и побѣдоносеца Георгій 4 ст. св. равноапостольнаго князя Владимира 2 ст., большаго креста и св. Анны 2-го класса кавалеръ.

(Подписъ) [3]) (печатъ) [4])

(Документъ № IV.)

Охранительной листъ.

Жителямъ Селенія Карагерманъ Данъ Сей втомъ чтобы всѣ проходящіе воинскіе команды и проезжающіе лица отнюдъ ни подкакимъ видомъ нераспоряжались бы сами собою безъ вѣдома ста-

---

[1]) Печатъ отъ червенъ восъкъ.

[2]) Послѣднитѣ три букви не може да се разберать.

[3]) Не може да се разбере.

[4]) Печатъ отъ червенъ восъкъ. Освѣнъ това хартията носи виденъ знакъ „1828“.

Digitized by Google

росты квартирами и подводами за каковое подводы платитъ прогонные деньги на каждую версту по пяти копѣекъ ассигнаціями на одну лошадь, въ противномъ случае кто нанесетъ имъ какіе притесненіе или обиды то подвергается строгому позаконамъ взысканію, и всѣ убытки какіе здѣланы будутъ пополнится собственностію учинившаго самовластное вымогательство относящеесъ къ разоренію помянутыхъ обывателей. — Для чего и Данъ Сей охранительной листъ заподписаніемъ Моимъ и съ приложеніемъ печати въ благополучномъ городѣ Бабадагѣ. — Февраля 11 дня 1829-го года. — № 487.

Правящій Должность начальника Бабадагской области 1-го класса и кавалеръ

Достиничъ. печать [1])

(Документъ № V.)

Билѣтъ.

Предъявителямъ сего некрасовцамъ поселившимся было вовремя последней войны съ Атаманомъ ихъ Артамономъ Димитріевымъ Бабадагской области въ селеніи Карагарманъ, нынеже при томъ же атаманѣ возвращающимся въ числѣ сорока семействъ на прежнее ихъ жительство въ селеніе Кичукъ Діолъ близь Силистріи по приказанію Его Превосходительства начальника штаба 2 Арміи Господина Генералъ-Маіора и Кавалера Вахтена для сводобнаго ихъ пропуска черезъ занятыя по пути мѣста Россійскими войсками, данъ сей за подписомъ моимъ и приложеніемъ областной печати въ городѣ Бабадагѣ мая 9 дня 1830 года. № 2951.

Начальникъ Бабадагской области Генералъ-Маіоръ

Лашкареевъ. печать [2])

По сему билету чинить свободный пропускъ означеннымъ жителямъ до с. Кучукъ Діолъ. — 21 Мая 1830 года. — № 83.

Комендантъ крепостію Силистры подполковникъ

Сельвели.

---

[1]) „Печать канціляри Бабадайск. области".
[2]) „Печать канціляри Бабадайск. области".

Digitized by Google

Отъ тия документи се вижда, че въ 1828 година между Силистра и Тутраканъ е сѫществувало руско село, чиито жители сѫ принадлежали къмъ некрасовската секта. Съсѣдни тѣмъ села сѫ били: Вѣтренъ, Попино, Гарванъ, Кадж-кьой, Арава и Ново. Това село се е наричало *Кючукъ-Гьолъ*.

На картата отъ руския генераленъ щабъ не е отбѣлѣзано село съ такова име около споменатитѣ села. Благодарение на айдемирския кметъ азъ узнахъ, че близу до с. Кадж-кьой сѫществува мѣстность, именуема *Кючукъ-Гьолъ*. Тогава запитахъ писмено учителя на с. Кадж-кьой да ми съобщи, не е ли сѫществувало тамъ руско село. Г-нъ И. С. Трифоновъ любезно ми достави нужнитѣ свѣдѣния, които на кратко сѫ слѣднитѣ:

„Мѣстностьта „Кючукъ-Гьолъ" се намира между селата Кадж-кьой и Гарванъ, и то 5-6 км. на С.-И. отъ село Кадж-кьой и 4-5 км. на сѣверъ отъ село Гарванъ. Тамъ прѣди 80 години на дунавския брѣгъ сѫ се поселили 12 сѣмейства липовани (некрасовци). Понеже сѫ били близу до дунавския брѣгъ, гемеджии турци постоянно сѫ ги безпокоили. Турцитѣ отъ селата Кадж-кьой и Гарванъ не искали да има село на това мѣсто, та взели да ги нападатъ нощемъ. Като видѣли старообредцитѣ, че не ще могатъ да живѣятъ спокойно, напуснали жилищата си. Едни отъ тѣхъ отишли въ село Татарица, близу до Силистра, и тамъ сѫ се заселили. Четири сѣмейства отъ тия бѣгалци дошли въ с. Кадж-кьой; но турцитѣ и тукъ не ги оставили на мира. Една нощь нападнали кѫщата, въ която живѣяли, и убили единъ отъ мѫжетѣ. Останалитѣ се разбѣгали, но дѣ сѫ се заселили, никой не може да ни обясни. При бѣгането си тѣ сѫ хвърлили камънитѣ (храмелчи), съ които сѫ си млели брашно въ минуващата прѣзъ селото ни рѣчица. Тѣзи камъни сѫ намѣрени отъ тукашния житель Костандинъ Николовъ; и до днесъ ги има. Трапищата, дѣто сѫ били построени жилищата на въпроснитѣ липовани, и до сега се познаватъ".

Така че несъмнѣно се установява фактътъ, какво на Дунавския брѣгъ близу до селата Кадж-кьой и Гарванъ сѫществувало *руското село Кючукъ-Гьолъ,* отъ което само пусти трапища сѫ остатки. Това село е възникнало по́-рано отъ 1828 г. (документъ № I) и жителитѣ му били турски поданници (документъ № III). Прѣзъ 1828 година подъ прѣдводителството на атаманъ Артамонъ Димитриевъ се прѣселили 33 сѣмейства и 9 души ергени отъ Кючукъ-Гьолъ въ село Кара-орманъ (Бабадагска область), а слѣдъ това въ село Кючукъ-Гьолъ останали подъ прѣдводителството на

Digitized by Google

атаманъ Исай още нѣколко сѣмейства (документъ № III и V). Прѣзъ 1830 година сѫщитѣ тия некрасовци подъ прѣдводителството на атамана Артамонъ Димитриевъ на брой 40 сѣмейства пакъ прѣминали отъ Кара-орманъ въ старото си село Кючукъ-Гьолъ (документъ № 8).

Понеже г. Трифуновъ пише, че споредъ прѣданието въ Кючукъ-Гьолъ имало само 12 сѣмейства, съ голѣма вѣроятность можемъ каза, че това малко население е било вече слѣдъ 1828—1830 година, когато отъ турски притѣснения надъ провинилитѣ се руси на това село („вышедшимъ добровольно изъ турецкаго подданства съ желаніемъ присягнуть на вѣрность Державѣ Россійской") много отъ тѣхъ избѣгали въ близко лежещето село Татарица, още повече, че и самъ г. Трифоновъ пише, какво 8 сѣмейства сѫ избѣгали въ село Татарица.

Digitized by Google

Два съсѣдни манастира.

Отъ Йорданъ П. Георгиевъ.

I.

Кжпиновски манастиръ Св. Никола.

Описание. — Прѣдания. — Старинятъ поменикъ. — Кръстътъ на Еп. Софрония. — Разореннето на манастира отъ кръджалиитѣ. — Днешната църква. — Братя Хоровски. — Х. Ставревата буна.

Кжпиновскиятъ манастиръ е красиво разположенъ на лѣвия брѣгъ на рѣката Сѣнокосъ, въ началото на очарователния кжпиновски проходъ, който води отъ Търново за Елена. Манастирската ограда прѣдставлява единъ голѣмъ неправиленъ четирижгълникъ. Тя е отворена отъ сѣверъ, а отъ юго-западъ е съвсѣмъ висока, особено надъ рѣката, дѣто сж разположени 36 чисти стаи, 4—5 отъ които сж така хубаво украсени и наредени, както приемнитѣ стаи въ заможнитѣ граждански кжщи. — Изобщо, по чистотата си и по богатата си вжтрѣшна наредба никой мжжки манастиръ въ търновско не прави такова добро впечатление както кжпиновскиятъ. А това се длъжи на богатия му игуменъ, архимандритъ Стефанъ, человѣкъ повече свѣтски, отколкото духовенъ, който е употрѣбилъ много отъ своитѣ срѣдства, за да достави и на себе си и на посѣтителитѣ на манастира разположението и удобствата, които е ималъ по-рано въ Търново, дѣто е билъ дълго врѣме протосингелъ и митрополитски замѣстникъ.

Споредъ прѣданието кжпиновскиятъ манастиръ е билъ издигнатъ още прѣзъ врѣмето на търновското царство, но при покоряването на България отъ турцитѣ той билъ разграбенъ и опустошенъ, а църквата му била ограбена и изгорена. Въ такова състояние се е намиралъ манастирътъ до края на 17 вѣкъ, когато църквата му била отново издигната, и то благодарение на слѣдното обстоятелство.

Въ Търново управлявалъ като войвода единъ арапинъ, сеизинътъ на когото билъ отъ селото Кжпиново. Тоя сеизинъ се молилъ дълго врѣме на войводата, да позволи да се издигне запустѣлата манастирска църква, и най-послѣ сполучилъ. Войводата се съгласилъ, но само подъ едно единичко условие — църквата да се работи само нощно врѣме, за да не се забѣлѣжи отъ нѣкого, защото инакъ трѣбало да се вземе султански ферманъ, което било много мжчно нѣщо за онова врѣме. Поради

Digitized by Google

това църквата била строена много бързо и нощѣ; а за още по-голѣма сигурность, работницитѣ кладѣли вътрѣ постоянно огънь, за да добие зданието изгледъ на старо.

За достовѣрность на това, че манастирътъ е билъ обновенъ къмъ края на 17 вѣкъ, свидѣтелствува стариятъ поменикъ отъ 1700 година, който прѣдставлява най-разнообразенъ и най голѣмъ интересъ отъ всичкитѣ други запазени манастирски старини. Тоя паметникъ е 64 с. м. дълъгъ и толкова широкъ. Той се затваря. На външната му страна стоятъ образитѣ на св. Никола и на св. Василия Велики, а отъ вътрѣ най-горѣ се краси съ червени славянски букви слѣдниятъ надписъ:

Сиѧ проскомідіа исписасе монастиръ светомъ Николѣ иеже краѥ архиереиствующу архиепископу Теодосиѥ лѣто Ѕ. С. Н.[1]) **и бисть лѣто краѥ диконикъ сімѡнъ. игоуменъ іпатію. монахъ еникіа за негови души.**

Подъ тоя надписъ стои стариненъ образъ на Христа въ архиерейско облѣкло и съ ръцѣ благословящи, а отъ двѣтѣ страни на Христа се намиратъ образитѣ на св. Богородица и на св. Ив. Кръстителя.

Въ поменика има 7 разпрѣдѣления: 1) за православнитѣ християни, 2) за усопшитѣ, 3) за архиереитѣ, 4) за иеромонаситѣ, 5) за игуменитѣ, 6) за монахинитѣ и 7) за благочестивитѣ християни.

Въ първото разпрѣдѣление наредъ съ имената на православнитѣ християни сж обозначени тѣхнитѣ подаръци на манастира: ниви, лозя, парусии (парични подаръци) и единъ часовникъ. Сжщеврѣменно сж отбѣлѣзани и селата, отдѣто сж подарителитѣ; тъй, отбѣлѣзани сж: Кжпиново, Цѣрова-кория, Елена, Мирданя, Фида-бей (сега Мариино) и Лѣсковецъ.

Въ третото разпрѣдѣление, между търновскитѣ архиереи и тѣхнитѣ подвластни епископи, на шесто мѣсто стои: „**агіи краца ѿ котилъ Софроніе епископъ**“. А най-долѣ, като се поменува името на архиепископа Иоаникия, стоятъ слѣднитѣ интересни редове за голѣмата завѣра:

сеиѣ ҂ѧѡка

† Іоаникіа архіерея търнѡво тогизи стана разнеръ голамъ та затриха на цариградъ патріарха и владиците и изсекоха много християни и запустиха света гора тогази зеха турци на християните оружіето имаши голамъ страхъ на всѣхъ.

На задната страна на поменика вече отъ друга ръка е написано почти сжщото, именно:

Да сѧ знаи когато стана разнеръ та затриха на царигратъ патриарха и ѡбиха владиците и зеха силахъ ѿ християните и запустиха света гора и изсекоха много християни и робиха и много насаки запустиха и много монастири и черкови расипаха.

сеиѣ ҂ѧѡка. 1821.

Въ петото разпрѣдѣление на поменика, на 9 мѣсто между игуменитѣ на манастира стои:

„**На** 1789[2]) **софроніе іеромонахъ котленинъ който се престави епископъ калтулански**“. — Отъ тука се вижда, че многозаслужилиятъ Стойко иерея,

---

[1]) 7208 т. е. 1700 г. отъ Р. Хр.

[2]) Понеже това е писано по-послѣ, слѣдъ смъртьта на Софрония, то и годината е погрѣшено отбѣлѣзана, та на мѣсто 1794 е поставена 1789.

Digitized by Google

като се прѣселилъ въ Арбанаси, оставилъ тамъ дѣцата си и поелъ управлението на кжпиновския манастиръ, на който станалъ игуменъ.[1])

На гърба на поменика има и една скромна забѣлѣжка отъ 1829 год., писана отъ „Іоанъ чтецъ", бѫдещия Илариона Ловчански, въ която отбѣлѣжа, че дошълъ на 1810 г. въ манастира при архимандрита Нефталима и билъ произведенъ въ дяконски чинъ въ 1818 г.

Втора старина слѣдъ поменика е кръстътъ на еп. Софрония, който кръстъ ми показа игуменътъ на манастира архим. Стефанъ като свое частно притежание. Тоя кръстъ е $23^1/_2$ с. м. високъ и 12 с. м. широкъ. Той е дървенъ, покритъ съ сребро, облѣченъ съ позлатена сърма и украсенъ съ разноцвѣтни камъни. Както дървото, така и облѣклото на кръста сѫ много изящно изработени.

Архим. Стефанъ ми разправи, че тоя кръстъ му билъ даденъ отъ покойния митрополитъ Григори Доростолочервенски слѣдъ смъртьта на Илариона Макариополски, духовенъ отецъ на архим. Стефана, за споменъ. На митр. Илариона го далъ Неофитъ Бозвелията, а самъ го той получилъ отъ родствеництѣ на еп. Софрония. При прѣдаването на тоя кръстъ се казвало на тия, които го получавали, да знаятъ и помнятъ, че тоя кръстъ е на еп. Софрония Вратчански.

Слѣдъ Софрония, игуменъ на Кжпиновския манастиръ станалъ Нефталимъ. Тогава къмъ края на 18 вѣкъ, навѣрно въ 1798 г., кърджалиитѣ ограбили съвсѣмъ манастира. Игуменътъ Нефталимъ сварилъ да избѣга съ монаситѣ прѣзъ рѣката, скрилъ се въ една колибка на насрѣщната височина и отъ тамъ наблюдавалъ, какъ разбойницитѣ ограбватъ и разрушаватъ светата обитель. При бѣгането си игуменътъ можалъ да вземе съ себе си само стария поменикъ, а светата чаша, кандилата и другитѣ скѫпоцѣнности на църквата били заграбени отъ разбойницитѣ, които запалили слѣдъ това манастира и си заминали. Дали е изгорѣла тогава цѣлата манастирска ограда, не се знае точно, но затова пъкъ църквата била изгорѣла до основитѣ си, поради което не се е запазила нито една отъ старитѣ ѝ икони и книги.

Игуменътъ Нефталимъ, като се ползувалъ отъ щедритѣ подаяния на жителитѣ отъ околнитѣ села, скоро възобновилъ църквата и въобще подновилъ манастира. Това се вижда отъ запазената до сега най-стара чаша, на която слѣдъ имената на ктиторитѣ, стои годината 1799. Обаче съ църковни книги и съ икони манастирската църква се е сдобивала постепенно и то най-напрѣдъ съ книги, а много по-късно и съ икони. Тъй, най-старата запазена книга е подарена на манастира въ 1802 г. Тя е едно съкратено евангелие, въ което четемъ:

Преложихъ сиитое еванГелиа кѣмнастирь ѩ҆бѣк сиитому николию азъ Столнъ Михалюнь ѿ елени.

А на най-старата икона „Св. св. апостоли Петъръ и Павелъ", която е поставена на иконостаса, четемъ: 1814 **приложих кѣ храмъ сиитомъ николие Столнъ Михалъ ѿ елени.**

[1]) За своето игуменуване самъ еп. Софроний пише слѣдното: „И въстанахъ и пойдохъ на Арбанаси, марта 13, и сѣдѣхъ до Иулия тако празенъ; на единъ манастирь сѣдѣхъ колко два мѣсеца". — Бр. Пер. сп. год. I, кн. 5 и 6.

Digitized by Google

Втора по старина е иконата „Св. Богородица“, на долнята часть на която стои годината 1820 и името на зографа „Іωанъ попокичъ“.

Понеже църквата, построена слѣдъ кърджалийскитѣ опустошения, била тѣсна и слабо направена, то въ 1835 г. станало нужда да се събори и на нейно мѣсто да се издигне нова и по-здрава сграда. Тогава на чело на манастира стоялъ още прѣстарѣлиятъ, но енергиченъ игуменъ архимандритъ Нефталимъ, който билъ събралъ доста срѣдства, съ които издигналъ днешната църква. За споменъ на това послѣдно възобновение на храма при входа на мѫжкото му отдѣление отвѫтрѣ надъ вратата е поставенъ слѣдниятъ надписъ:

Благоволеніем отца споспешеніем сина и совершеніем свѣтлгω дχа, аминь. ѡбновися сей свѣтыи χрамъ, иже во свѣтих отца вышегω ніколла мιтрополιтскιго чудотворца в'лѣто ҂лѡле: при архіерех тырновскιго митрополιта Иларіωна: трудомъ и иждивеніемъ игумена Нефталима архімандрита со братіамъ со христе: паисиа іеромонах, прокопіа іеромонах, діакона иларіона, діакона порфирія, пахомія монах, парѳеніа монах, χριτωнъ монахъ, дамаскинъ монах, никратіа монахъ.

Сегашната църква е доста голѣма и здрава камена сграда, при входа на която е изобразенъ страшниятъ сѫдъ, много грубо направенъ. А надъ това изображение надъ самата врата стои слѣдниятъ надписъ:

Страшное пришествіе 1845 **χτιτоръ ніколл ѿ елена, χαци списатель.**

Като нова църквата нѣма фрески. Само най-долу на стѣната при входа въ мѫжкото отдѣление сѫ направени 6 фрески отъ историята на сътворението на свѣта и на грѣхопадането.

Иконитѣ сѫ почти всички нови. Само нѣколко отъ тѣхъ сѫ останали отъ построената слѣдъ кърджалиитѣ църква, но тѣ като по-ветхи сѫ поставени въ женското отдѣление. — Новитѣ икони сѫ всички славянски, а отъ по-старитѣ само 2 иматъ гръцки надписи.

Между старинитѣ, запазени въ днешната църква, сѫ за отбѣлѣжане кръстътъ въ олтара и аналогитѣ, за които нѣща не се знае положително, дали сѫ запазени отъ кърджалийскитѣ грабежи, или пъкъ, което изглежда по-вѣрно, сѫ прѣнесени отъ другадѣ, при възобновението на манастира слѣдъ кърджалиитѣ. Кръстътъ е безъ надписъ. Той е облѣченъ съ сребърна и позлатена сърма и е украсенъ като Софрониева съ разноцвѣтни камъни, но е много по-красивъ и по-голѣмъ отъ него, именно, дължината му е 34½ с.м., а широчината му е 18 с.м. Аналогитѣ пъкъ сѫ издълбани отъ цѣло дърво и сѫ поставени въ мѫжкото отдѣление. Тѣ сѫ украсени съ разноцвѣтни костени украшения, съ каквито е украсенъ и владишкиятъ тронъ на търновската митрополитска църква.

Наскоро слѣдъ смъртьта на Нефталима управлението на манастира минало въ рѫцѣтѣ на двама богати еленчани, братя Хорозовски, отъ които по-стариятъ, архимандритъ Х. Теодосий, станалъ игуменъ, а по-младиятъ, иеродиаконъ Х. Кесария, — неговъ помощникъ. Съ свои срѣдства родолюбивитѣ братя съборили старитѣ тъмни и тѣсни манастирски одаи и издигнали днешната красива и обширна манастирска сграда. За да увѣковѣчатъ още повече себе си, братята построили къмъ дѣсния край на издигнатото отъ тѣхъ манастирско здание помежду

Digitized by Google

самитѣ стаи единъ малъкъ параклисъ, нареченъ „Въведение Пр. Богородици“. Тоя параклисъ е билъ свършенъ въ 1864 г. и е нашаренъ съ груба стѣнна живопись. Отвжтрѣ надъ входа въ параклиса е изрисуванъ манастира, а отъ двѣтѣ страни на тая рисунка сж изобразени двамата братя: архимандритъ Х. Теодосий и братъ му иеродиаконъ Х. Кесария Хорозовски.

Единствената старина на параклиса сж царскитѣ му двери, които сж останали отъ старата църква. Тѣ сж твърдѣ малки: 1 м. и 30 с. м. високи и 70 с. м. широки. По направата си и по образитѣ си тия двери приличатъ твърдѣ много на старитѣ двери въ манастира „Св. Троица“ до Търново.

Братя Хорозовски сж били не само велики благодѣтели на светата кжпиновска обитель, но като хора напълно просвѣтени за врѣмето си сж били и голѣми патриоти. Тѣ взели дѣятелно участие въ подготвенето на голѣмото възстание, което Раковски кроялъ да повдигне въ срѣдата на България, за която цѣль билъ изпратилъ въ 1862 г. отъ Бѣлградъ въ Търново едного отъ най-вѣрнитѣ си хора, Х. Ставря сливнелията. За участието на братя Хорозовски въ „Х. Ставревата буна“ ми разправи днешниятъ игуменъ на манастира слѣдното:

„Въ началото на 1862 г., когато бѣхъ още послушникъ, идва въ манастира търновченинътъ Христо Х. Николовъ, единъ отъ пламеннитѣ послѣдователи на Раковски, за да приготви нѣкои потрѣбни нѣща за търновскитѣ съзаклетници, които смѣтали да излѣзатъ скоро къмъ балкана. Христо Х. Николовъ донесе съ себе си нѣколко пушки и ножове и нѣколко топа тефтикъ за привръзване. Игуменътъ Х. Теодосий прибра тия нѣща грижливо на тавана. Слѣдъ 2—3 недѣли една вечерь Х. Теодосий заповѣда на фурнаджията да извади двѣ пещи хлѣбъ. Сутриньта въ 4 часа пристигнаха въ манастира 64 души възстаници подъ началството на Х. Ставря, който бѣше самъ облѣченъ въ форма. Войводата постави въ околнитѣ мѣста стража, а на останалитѣ момчета заповѣда да се разположатъ въ манастирския дворъ. Тамъ тѣ си разхвърлиха дрехитѣ и навущата да съхнатъ, наядоха се, стъкмиха се отново и слѣдъ 3 часово бавене заминаха за балкана. При заминаването си възстаницитѣ хванаха гавазина на манастира, помака Арабоолу, поведоха го въ гората и му отсѣкоха главата.

„Отъ манастирскитѣ хора щѣше да си пострада само игуменътъ. Него теглиха подъ сждъ за убиването на Арабоолу, отведоха го въ Търново и го държаха подъ стража въ Давидовия ханъ, додѣто се рѣши дѣлото му. Но Х. Теодосий даде много пари на слѣдователя и на единственото момче на Арабоолу, та биде освободенъ като невиненъ“.

Слѣдъ разпръсването на Х. Ставревата чета кжпиновскиятъ манастиръ прѣстаналъ да играе роля на революционно гнѣздо. По-послѣшнитѣ апостоли на свободата: Левски, Ангелъ Кънчевъ и Д. Общи се отбили само веднажъ въ тоя манастиръ, прѣзъ марта 1871 г., но облѣчени като търговци и то безъ да се обадятъ нѣкому, кои сж и по каква работа ходятъ.

Digitized by Google

II.

Плаковски манастиръ Св. Илия.

Първоначалната история на манастира. — Запазени старини отъ втората църква. — Разграбване на манастира. — Игуменъ Сергий. — Величовата завѣра. — Игуменъ Софроний. — Послѣдното възобновение на манастира. — Днешната църква и нейната библиотека. — Градището.

Нѣщо около двaесеть минути на С-З. отъ кѫпиновския манастиръ, отъ лѣва страна на търновския пѫть се издига плаковскиятъ манастиръ „Св. Илия", който е останалъ, както и кѫпиновскиятъ, отъ старитѣ български врѣмена. При нахлуването на турцитѣ плаковскиятъ манастиръ е билъ съвсѣмъ ограбенъ и опустошенъ. Тъй е стоялъ той около 250 години, додѣто най-послѣ единъ монахъ, нѣкой си Иоаникий, за когото не знаемъ отъ коя обитель е билъ, се заловилъ да поднови тоя опустошенъ манастиръ. Иоаникий билъ близко лице на търновския воевода и даже споредъ прѣданието добъръ неговъ приятель. Като се възползувалъ отъ това си положение, той измолилъ отъ воеводата разрѣшение и издигналъ манастира отъ неговитѣ пепелища, като построилъ на мѣстото на старата църква нова въ 1643 г.

Отъ тая стара църква, която можемъ да наречемъ втора, сѫ се пазили до 1852 г. дебелитѣ пръстени свѣтилници, които манастирскитѣ послушници най-послѣ изпотрошили. А на мѣстото на тия пръстени свѣтилници сѫ се запазили и досега дървенитѣ, правени навѣрно още прѣди кърджалийскитѣ разорения. Запазени сѫ сѫщо и двѣ чаши: най-старата, оловена, която е сега захвърлена въ манастирската гробница и на която стои отбѣлѣзано само „Іс.-хр. Ни-ка", и по-новата, сребърна, на която личатъ имената на ктиторитѣ и годината 1791.

Между книгитѣ на старата църква има печатни издания на славянски и влашки, но съ славянски букви. Тъкъвъ е типикътъ, такива сѫ и старитѣ минеи, печатани въ Бузау, въ Влашко, въ врѣмето на воеводата Константинъ Басараба, въ 7206 г. отъ Сотв. мира.[1])

Въ запазенитѣ отъ старата църква книги се срѣщатъ интересни забѣлѣжки. Така, на голѣмото мартенско житие на първата кора е написано слѣдното:

Даса знаи когато бѣши тъка на тарновъ войвода кара хасикарата седе ѿ години тлбеши сторилъ злнъ тлрде ала бешемо дайта тлрде тежъка и тлрде беше гладно лисникъ[2]) жито ѿ гроша сенє ѧ ѫ ѵ д[3])

Отъ многобройнитѣ рѫкописи на старата църква, за изтрѣбянето на които ще споменемъ по-нататъкъ, сѫ се запазили до сега въ манастира само два: единиятъ е малъкъ, а другиятъ — много обемистъ, но и двата сѫ писани на книга. На малкия рѫкописъ слѣдъ нѣколко листа стои слѣдната забѣлѣжка:

---

[1]) 1698 г.

[2]) Половинъ крина.

[3]) 1794 г.

Digitized by Google

Записахъ сія книжица азъ грѣшни и недостойни нетчо граматикъ, мѣсца септемврія і дни колѣто ѿ създанія міра ҂зчнд, ѿ христа ҂аѯое.[1])

А на послѣднята кора е отбѣлѣзано, че книгата се казва молитвословъ и че е подвързана за 1 грошъ отъ извѣстния Дойно граматикъ, единъ отъ прѣписвачитѣ на паисиевата история.

Голѣмиятъ ржкописъ е единъ грамаденъ четиригласникъ, на послѣдната страница на който е написано съ много красиви букви: кой е поржчалъ тоя ржкописъ, за колко пари, кой го е писалъ и кога. Ето самия текстъ:

Въсеидци и правлагому богу слава и великие дающему съвръшити въсако дело благо иже ѡнѣм изучилющому тому слава и дръжава вѣкы вѣкомъ аминъ. Азъ ѡбо худий рабъ именемъ добре, аномнишскому діонисіе монах, ѿ село кѣниново, обрѣдехъ обилиеніе и осходѣніе свѣтые книги монастиря въсеучьстному пророку ѳезвитениту илїи и божіему ревнїмъ въжделахъ. дадохъ шестъ сто пенези, и кобнихъ сію душеполезною книгоу глаголемую четвероглаасникъ, іако да бодетъ на службу и уъсть светому монастиру нѣкъномемъ мнѣ діонисію монахъ, и родителю моему конуию, и матери моеи добре, и подружіи моеи анне. въто бо време бѣ духовникъ и настоіатель сему предречениому монастиру стефанъ іеромонахъ кѣнуне съпрѣхуними братіами, дабще кто покоусите възети сію книгоу ѿ светыи монастиръ, или продатію. сицевыи да проклетъ ѿ господа бога въседръжителіа, и ѿ тїи светыи ѿци иже въ никеи, и да имать обучестіе съ ѡнѣми иже рѣше на христа. възми възми распъни его. и ѿ въсѣхъ насъ. съвръшисе сіа книга въвышереченыи монастиръ, въто текоущее ѿ создания мира, рнг, месеца мартіа ке день, рукою мьнишкго кѣниоцѣхъ митрофанатахъ іеромонаха. и съпрошеваите пислѣшкго, аще и погрѣшенно что есть понеже въто време бысть страхъ великъ ѿ рати съражающисе накраи дунавѣ. и вьбѣдѣ сонще, не бѣ нѣмъ ѿтради когда лучше обсръдствовати, нъ елико време принесе мухрѣтлхомъ и се грьбѣ ибрьзѣ, и благодать божіа боуди съвъсѣми вами и нами въсегда аминъ.

Отъ старата църква сж запазени и много икони. Прѣди всичко запазенъ е старинятъ поменикъ, но така остърганъ, че въ него не може нищо положително да се прочете. Послѣ, въ гробницата сж захвърлени нѣколко отъ старитѣ икони, на една отъ които, на „Св. Богородица“ на гърба стои датата ҂аѯу.[2]) Много по-стари отъ тая икона ще да сж нѣкои отъ иконитѣ въ женското отдѣление на днешната църква, които наистина нѣматъ дати, но затова пъкъ по направата си, а особено по надписитѣ надъ светиитѣ личатъ, че сж доста стари. Тъй, въ тия икони се срѣща постоянно буквата „ъ“ въ срѣдата думитѣ, напр.: „възлюбоносе“, „въжадаосе“, „въсеучистаа“ и др. Срѣщатъ се сжщо и голѣми съкращения, напр. „бъ“ вмѣсто „богъ“.

Плаковскиятъ манастиръ е билъ много богатъ и църквата му е била пълна съ цѣнни ржкописи почти до края на 18. вѣкъ, когато се появили кърджалиитѣ и разграбили манастирскитѣ скжпоцѣнности. Ето защо ние не срѣщаме въ тоя манастиръ нито старо кандило, нито старъ

---

[1]) 1775 г.

[2]) 1790 г.

Digitized by Google

дискосъ. Свръхъ това почти въ сѫщото врѣме търновскиятъ митрополитъ изпратилъ на заточение въ тоя манастиръ едного отъ подчиненитѣ си епископи, нѣкого си Иосифа, като го назначилъ сѫщеврѣменно и за игуменъ. Тоя фанариотъ довършилъ това, което кърджалиитѣ не можали да довършатъ. Той ограбилъ останалитѣ запазени скѫпоцѣнности и унищожилъ почти всичкитѣ славянски рѫкописи, а за да злоупотрѣби съ мнаастирскитѣ имоти, изгорилъ тапиитѣ имъ.

Работитѣ на плаковския манастиръ се поуправили, когато въ 1802 г. поелъ управлението му енергичниятъ игуменъ Сергий. Дѣдо Сергий билъ отъ селото Руховци (Еленско). Той се занимавалъ отначало съ хайдутлукъ, но като му дотегнало, рѣшилъ да замѣни хайдушката прѣмѣна съ расо и ятагана съ молитвеникъ, обаче своята „пушка кърджалийка“ никога не оставилъ. И като монахъ, и като игуменъ дѣдо Сергий обичалъ постоянно да мѣри на нишанъ, и окото му никога не го излъгвало. Понеже станалъ игуменъ въ ония страшни и усилни врѣмена, когато още вълрували даалийцитѣ[1]) и опустошавали земитѣ надъ балкана, дѣдо Сергий, за да запази манастира, ядѣлъ, пиелъ и дружелъ съ разбойницитѣ. Но веднажъ, за да измъкне отъ него пари, една кърджалийска чета го хванала, вързала го и го откарала въ близкото сего Плаково. Тогава споредъ думитѣ на днешнитѣ манастирски братя той се помолилъ на една бабичка да му доведе коня и, както билъ съ свързани рѫцѣ, мѣтналъ се на него и избѣгалъ въ манастира. Тамъ слугата му Христо отъ Темписково[2]) му отвързалъ рѫцѣтѣ. Като се видѣлъ освободенъ смѣлиятъ игуменъ грабналъ пушката и повелъ всичкитѣ си хора, и монаси и слуги, да прѣслѣдва даалийцитѣ.

По-послѣ, слѣдъ одринския миръ (1823 г.) дѣдо Сергий влѣзълъ въ съзаклятието, извѣстно подъ името „Велчовата завѣра“. Тогава плаковскиятъ манастиръ станалъ центъръ на главнитѣ заговорници, които се събирали всѣкога при дѣда Сергия, когато имали да рѣшаватъ нѣщо важно. Днешнитѣ манастирски братя слушали отъ своитѣ прѣдшественици, че манастирътъ се билъ прѣобърналъ на арсеналъ, че хората на главния завѣраджия „Х. Юрданъ Брадата“ работѣли дѣятелно въ манастирската гора, като сѣчели дървета за копия и набучвали на тѣхъ желѣза, а между желѣзата и пъртоветѣ закрѣпяли жълти топки, които правили отъ тенекия. Най-послѣ, както е извѣстно, това съзаклятие било прѣдадено отъ еленския чорбаджия Х. Юрданъ Кисьовъ въ 1835 г. и главнитѣ рѫководители били хванати и избѣсени. Тогава манастирътъ билъ ограбенъ, очитѣ на светцитѣ извадени, а дѣда Сергия мѫчили и влачили около 2 години изъ зданитѣ, слѣдъ което го пуснали. Но вслѣдствие голѣмитѣ страдания и на отчаянието, че народното дѣло не сполучило, дѣдо Сергий отпадналъ духомъ. Неговата балканска камена натура и воинственниятъ му духъ се сломили и той скоро починалъ въ манастира. Неговото мѣсто заелъ енергичниятъ горнѣ-орѣховченинъ иеромонахъ Софроний.

Иеромонахъ Софроний е третиятъ и послѣдниятъ възобновитель на манастира. Той разрушилъ полупрогнилитѣ манастирски одаи и ста-

[1]) Тъй се наричатъ кърджалиитѣ въ търновското прѣдгорие.
[2]) Търновско.

Digitized by Google

рата малка църквица, та издигналъ на тѣхното мѣсто днешната голѣма манастирска сграда и днешната църква. Иеромонахъ Софроний е билъ много тщеславенъ чоловѣкъ. Когато пѫтникътъ влѣзе въ манастирската ограда, на кѫдѣто и да се обърне, ще види редъ надписи, въ които личи името на игумена Х. Софрония. А отъ дѣсната страна на шосето, което води отъ плаковския манастиръ за кѫпиновския на едно високо мѣсто надъ пѫтя между нѣколко дървета стои побита една плоча 1 м. и 60 с. м. висока и 80 с. м. широка. Тая плоча е забита въ 1871 г. и е единъ оргиналенъ паметникъ, който си издигналъ самъ иеромонахъ Софроний. На едната страна на плочата сѫ изобразени Исусъ Христосъ, св. Богородица и св. Илия, а на другата страна стои грубо изобразенъ самиятъ игуменъ, съ видъ благословящъ и съ патерица въ лѣвата рѫка. Около образа пъкъ се мѫдри единъ полуграмотенъ надписъ, въ който се разправя, че иеромонахъ Софроний ходилъ на хаджилъкъ и издържалъ манастира „Св. Илия“ 40 години.

Днешната манастирска църква е построена отъ лѣво на старата, на която още стърчи камъкътъ на олтара. Тя има срѣдна голѣмина, кръстообразна форма и се състои отъ три отдѣления. Надъ вратата на църковния входъ е изобразено „Възнесение на пророка Илия“, зографисано съ иждивението на габровския кожухарски рофетъ (еснафъ) въ 1852 г. А отвѫтрѣ надъ вратата стои слѣдниятъ надписъ:

Обитель сіа светаго пророка иліи, божіимъ благоволеніемъ первѣе сограждена неизвестнымі намъ ктиторы при неизвестны благочестивых царѣх попущеніе же вышнаго разрушенная во началѣ иноплеменнаго владичества, и обновленная во которых къ лѣто 1643-то настояніем нѣкоего монаха юлиикія ныне помощію всемогущаго третіе возобновляется отъ основанія, при митрополитѣ терновскомъ г: неофитѣ, настояніемъ игумена г: х. софронія іеромонаха, родомъ орѣховченина и сотрудниковъ его монаховъ г. г. прокопія, епифанія, ѳеофанъ, сергия, никифоръ, богословъ, матѳеа, іеліа и мирянокъ петръ стефанъ христо спосѣшествомъ же окрестных благочестивых христианъ

1845-го лѣта:

Въ олтара задъ прѣстола е направено едно скривалище, което и най-опитното око не би могло да открие. Като се дигнатъ нѣколко тухли, се показва 2—3 пръста пѣсъкъ; като се изрине той, открива се една плоча съ халка отторѣ; а като се извади плочата, открива се една дупка $1^1/_2$ м. дълбока и 1 м. широка. Това е манастирското скривалище, въ което не се намѣри нищо, защото всичко е отколѣ ограбено и разпилѣно. Отъ намѣренитѣ по-рано въ скривалището нѣща игуменътъ отецъ Романъ ми показа само една торбичка, пълна съ около 1000 стари сребърни и мѣдни монети. Повечето отъ тия монети сѫ сѣчени въ 16. 17. и 18. вѣкъ въ австрийския монетенъ дворъ. Въ торбичката има една цѣла огърлица отъ малки турски мѣдни монети и много сребърни висулки, както и синджирчета, съ които сѫ окичали по-рано женитѣ и момитѣ въ търновско своитѣ коси.

Отъ скѫпоцѣнноститѣ на новата църква заслужватъ да се споменатъ тритѣ кръста въ олтара, които сѫ доста красиви съ надписи отъ 1847 г. насамъ и двѣтѣ сребърни рапиди съ надписи отъ 1848 г. Тия рапиди сѫ подарени отъ Котелъ.

Digitized by Google

Манастирътъ „Св. Илия“ прави особено приятно впечатление съ своята доста голѣма библиотека състоеща се отъ църковни книги и стари наши учебници, между които намѣрихъ даже граматиката на Мразовича отъ 1821 год. Въ нѣкои отъ църковнитѣ книги има забѣлѣжки, между които най-интересна е слѣдната забѣлѣжка, написана въ голѣмата сбирка отъ житиета за мѣсецъ октомври:

Лета 1856 месецъ ѩнина 28-го дна въ осмаго часа бисть чудо зѣлѣно и плача достойно дойде градъ великъ и страшенъ дѣто изпрати нина съ землата ракиѫ, а лозата само голите пръчки останѫхѫ и гради до толкозн много беши, дѣто го изрипахѫ сѫвнатѣ писдхъ азъ ининфоръ монахъ родомъ отъ самоводени.

Между манастирскитѣ книги е запазена и църковната кондика отъ врѣмето на търновския митрополитъ Илариона и игумена Сергия. Смѣткитѣ и инвентарътъ въ тая кондика, както и въ подобнитѣ на нея въ търновско, сѫ писани едноврѣменно и на гръцки и на български и сѫ завѣрявани отъ търновскитѣ митрополити на гръцки.

Три километра на югъ отъ манастира се издига старо градище. Пѫтътъ за градището върви край рѣката Елешница, която трѣба дважъ да се прѣброди. Тоя пѫть върви отначало край самата рѣка прѣзъ мѣстностьта „Ясата“, отъ двѣтѣ страни на която се издигатъ: отъ дѣсно „Бѣлковото“, а отъ лѣво „Бобътъ“ — доста голѣми височини, покрити съ дребна гора. Пѫтътъ за градището е на всѣкждѣ обрасълъ съ дребна гора, та шубръчкитѣ биятъ постоянно въ лицето, поради което човѣкъ трѣба на много мѣста да се прѣвежда и промъква. Отначало пѫтътъ е широкъ, за кола, послѣ се стѣснява и, когато почне да се изкачва на горѣ, се обръща на пѫтека; а когато се доближи стръмнината, подъ самитѣ стѣни, нѣма никаква пѫтека, та трѣба да се върви прѣзъ шумарлака, а нѣкждѣ и да се пълзи. Тамъ подъ стѣнитѣ сѫ нападали цѣли грамади камъни отъ развалинитѣ.

Градището се издига отъ лѣвата страна на р. Елешница на една височина отъ 100 метра. То е отъ всѣкждѣ стръмно, а само отъ югъ се съединява съ една по-голѣма височина. Мѣстото, дѣто се съединява е 4 метра широко. Тамъ навѣрно се е намирала и вратата на крѣпостьта. Пространството, което се затваря отъ стѣнитѣ на крѣпостьта, е много малко и е покрито цѣлото съ клечатъ, граница, цѣръ и осенъ, поради което не може да се влѣзе почти никакъ въ него. А отъ стѣната е запазена, и то не цѣла, само източната ѝ часть.

Крѣпостьта е почти кржгла около 20 м. въ диаметръ. Тя прилича и по форма, и по голѣмина, и по положение на римска наблюдателна крѣпость. Отъ нея се виждатъ всичкитѣ пѫтища, които идатъ отъ Търново за къмъ балкана. Въобще отъ тая крѣпость се открива една очарователна гледка чакъ до баиритѣ драгишевски, присовски и дебелски.

Въ старо врѣме градището е било снабдено съ вода, която се спущала отъ южната грамадна височина; но селянитѣ отъ ближнитѣ колиби Фърваловци развалили канала, за да взематъ тухлитѣ, отъ които е билъ съзиданъ, та водата се разпръснала.

Digitized by Google

ВѢСТИ и ОЦѢНКИ.

Турски документи въ Рилския манастиръ.

Въ началото на августъ тая година направихъ една разходка до Рилския манастиръ и тамъ останахъ поразенъ, когато узнахъ, че имало много турски документи въ монастирската архива. Крайно заинтересуванъ, помолихъ уважаемия игуменъ на манастира да ми ги покаже, и любезниятъ отецъ Иоасафъ на драго сърце даде да ги прѣгледамъ. Отъ прѣглеждането, което се продължи три деня, извлѣкохъ дълбокото убѣждение, че по-голѣмата часть отъ тия турски документи съдържатъ цѣнни материали както за миналото на самия Рилски манастиръ, така и за историята ни подъ турското робство, най-вече за историята на нашата черква. Ето защо смѣтамъ за свой дългъ да привлѣка просвѣтеното внимание на светия синодъ и на министерството на народното просвѣщение върху тия забравени, но пълни съ значение за насъ документи. Длъжность се налага и на двѣтѣ учрѣждения да се заинтересуватъ за тѣхъ и да ги направатъ достъпни за нашия ученъ свѣтъ.

Всички документи възлизатъ на брой 325. Отъ тѣхъ около 50 сж *фермани,* издавани въ разни врѣмена отъ канцеларията на турскитѣ султани относително правата на манастира, черквитѣ и монаситѣ му. Други 50 сж *бюрултии,* издавани отъ велики везири и валии за охраняването на манастира отъ хайдушки и разбойнически нападения. Има около 40 документи, тъй наречени *худутнамета,* т. е. сждебни актове, издадени за опрѣдѣляне границитѣ на манастирскитѣ гори и пасбища. Други 40 сж *худжети,* т. е. сждебни актове, издадени за притежание на недвижими имоти, пръснати въ Мизия, Тракия и Македония. Има около 45 *вакъфски актове,* които се отнасятъ за поземелни имоти, посветени на турски джамии и текета и купени отъ манастира подъ опрѣдѣленъ данъкъ, нареченъ *муката.* Около 55 сж обикновени *тапии,* т. е. актове за притежание на недвижими имоти отъ манастира.[1]) Има 10 *актове,* издадени отъ разни *спахии-тимариоти* за притежание на недвижими имоти отъ манастира, 5 *документа* сж издадени отъ *вакъфски назари* (управители на вакъфа) за притежание на имоти отъ манастира. Други 5 документа сж *прѣдписания,* издадени отъ везири и валии за поправяне на манастирскитѣ черкви. Има едно *официално изложение (масбата),* издадено отъ

[1]) Забѣлѣжително е, че въ много тапии имотитѣ сж писани на името на отдѣлни монаси отъ манастира.

Digitized by Google

душишкия административно-съдебенъ съвѣтъ за провѣряване правата и привилегиитѣ на манастира. Има сѫщо едно *извлѣчение (хилясе)* отъ най-старитѣ турски архиви, което опрѣдѣля правата на населението — рая, що живѣе въ селата, принадлежещи на манастира, което дава свѣдѣния за броя на жителитѣ въ тия села, за санджака и казата, подъ които спадатъ тѣ и пр. Има най-подиръ около 23 документа, които не могатъ да се подведатъ подъ никоя отъ горнитѣ категории, но въ които все се намиратъ загатвания за правата и привилегиитѣ на манастира.

Отъ всички тия документи най-стари сѫ четири и тѣ датиратъ отъ началото на 16. столѣтие.[1]) Има около 40 документи, които датиратъ отъ 17. столѣтие, а всички останали, значи най-голѣмата часть, датиратъ отъ 18. и 19. столѣтия.

Прочетохъ изцѣло 4 годѣми фермана, които стоятъ окачени въ манастирската библиотека. Два отъ тѣхъ сѫ издадени отъ султанъ Селимъ III и сѫ адресувани до душишкия кадия, подъ чиято юрисдикция се е намиралъ Рилскиятъ манастиръ (въ края на 18. вѣкъ). Въ тѣхъ се заповѣда на кадията да спазва точно духа на старитѣ права и привилегии на манастира и да не позволява на разни чиновници и влиятелни лица да вършатъ насилия и побои надъ монаситѣ. Другитѣ два фермана носятъ подписа на султанъ Меджидъ и сѫ издадени по случай назначението на извѣстния Авксентий най-напрѣдъ за херцеговински, а сетнѣ за велешки митрополитъ. Въ тѣхъ сѫ посочени всички права и привилегии, които му се даватъ като митрополитъ, а тъй сѫщо и всички задължения, които той взима спрѣмо държавата.

Тия четири фермана сѫ написани съ златни турско-арабски букви отъ рода на тъй нареченото писмо *диванъ-язиси*. Хартията имъ е пергаментова и подплатена съ зелено платно. И четиритѣ сѫ турени въ стъклени рамки съ позлатени крайща. Дължината имъ достига 1 м. и 10 см., а ширината имъ е не повече отъ 55 см. Отгорѣ на хартията сѫ изобразени арабески и цвѣтя съ златни орнаменти. Султанската тугра е написана съ великолѣпни златни букви. На около по крайщата сѫ тегленн златни линии. Между редоветѣ има поставени златни точки. Изобщо цѣлиятъ външенъ видъ на тия фермани е разкошенъ и прави много хубаво впечатление.

Прѣгледахъ и други четири фермана, които сѫ безъ рамки и се пазятъ въ особни кутии при игумена. Въ тѣхъ се говори за подпалания и ограбания на манастира отъ разни хайдути и разбойници прѣзъ втората половина на 18. вѣкъ. Между другото тукъ се дава право за ново изграждане на изгорѣлитѣ сгради. Едни сѫ издадени отъ султанъ Хабдулъ-Хамидъ I, а други отъ султанъ Мустафа III. Тия фермани нѣматъ сѫщи разкошенъ видъ, който иматъ споменатитѣ по-горѣ.

Намѣрихъ единъ худжетъ (съдебенъ актъ), въ който се говори за страшно нападение на Рилския манастиръ отъ 100 души конници, прѣд-

---

[1]) Единътъ носи дата 1500 г. отъ Р. Хр. (905 г. отъ егира), другиятъ — 1510 г. отъ Р. Хр. (915 г. отъ егира), третиятъ — 1520 г. (925 г. отъ егира) и четвъртиятъ — 1527 г. (932 г. отъ егира).

Digitized by Google

вождани отъ самоковския капуджи-баши. То станало въ срѣдата на 18. столѣтие. Тогава били убити 8 души монаси, а другитѣ били прогонени отъ манастира. Подадена била жалба до Самоковския кадия, който възвърналъ монаситѣ и ги примирилъ съ похитителя, комуто наложилъ обезщетение около 700 гроша. Въ всички художети изобщо привлича вниманието едно обстоятелство: указватъ се поименно всички градове, въ които имало метоси, принадлежещи на Рилския манастиръ, а въ нѣкои по-голѣми градове, като София, Кюстендилъ, Нишъ и пр., освѣнъ метоси указва се, че имало и други имоти, отъ които манастирътъ получавалъ голѣми доходи.

Поради краткото врѣме, съ което разполагахъ, можахъ да прѣведа in extenso само единъ ферманъ, въ който най-ясно сѫ изтъкнати правата и привилегиитѣ на Рилския манастиръ. Той е единъ отъ двата фермана, за които се спомена по-горѣ и които сѫ адресувани отъ султанъ Селима III до дупнишкия кадия.

Султански ферманъ,

издаденъ отъ султанъ Селимъ ханъ III.

Да се дѣйствува точно споредъ съдържанието.

До моя високо-просвѣтенъ, достоенъ и славенъ кадия въ гр. Дупница. Нека Всевишниятъ въздига славата му и укрѣпява силата му.

Отъ текста на този мой царски актъ, украсенъ съ надлежнитѣ султански знакове, когато го получишъ, ще узнаенъ, че отъ страна на гръцкия патриархъ и синодалния съвѣтъ, който заседава въ прѣстолния ми славенъ градъ Цариградъ, е подадена до Височайшия ми императорски диванъ писмена подпечатана просба относително Рилския манастиръ.

Въ нея се казва, че възъ основа на старитѣ законоположения, които сѫ въ сила и сега, никое външно лице безъ мое височайше разрѣшение не може да туря рѫка на черквитѣ и манастиритѣ, които се намиратъ подъ единствената власть на митрополититѣ, подчинени на гръцката патриаршия. Явява се сѫщо, че никой отъ органитѣ на моята гражданска и военна власть *(ехли-урф-тайфаси)*, дори и да притежава бюрултия, нѣма право да върши насилия и грубости въ християнскитѣ черкви и манастири и безъ мое изрично позволение не се допуща да прави ревизия въ тѣхъ. Съобщава се, че при всичко това, макаръ и да е запрѣтена всѣка намѣса и насилие отъ страна на когото и да било и въпрѣки установенитѣ стари права на черквитѣ и манастиритѣ, нѣкои отъ моитѣ чиновници заедно съ нѣкои влиятелни личности съ ѡмисълъ за материална облага се осмѣлявали да отиватъ въ манастира, що се именува *Свети Иванъ* и лежи въ Рилската планина въ една мѣстность, която спада подъ твоя съдебна юрисдикция, и подъ прѣдлогъ, че сѫ пратени да правятъ ревизия на черквитѣ, въ които били направени нѣкакви поправки, вършели сѫ голѣми насилия и побои, като по тоя начинъ сѫ прогоняли монаситѣ отъ тамъ. Това се повтаряло вече нѣколко пѫти и давало

Digitized by Google

поводъ за постоянни оплаквания прѣдъ Императорския ми диванъ. Най-сетнѣ, като ми извѣстява съ тая си просба, че нѣкои отъ органитѣ на моята гражданска и военна власть съ бюрултия и съ мураселе[1]) сѫ вършили и продължаватъ да вършатъ подобни беззакония и жестокости въ казания манастиръ, патриаршията ме моли да издамъ височайша заповѣдь за окончателното имъ прѣкратяване.

Тази просба биде благосклонно приета и прѣпратена за справка въ управлението на старитѣ архиви — въ отдѣла за епископскитѣ права, които архиви се пазятъ въ императорското ми съкровище.

Отъ справката се установи, че никое външно лице безъ мое височайше разрѣшение не може да туря рѫка на черквитѣ и монастиритѣ, които отъ старо врѣме се намиратъ подъ единствена власть на митрополититѣ, че никой отъ органитѣ на моята гражданска и военна власть, дори и да притежава бюрултия, нѣма право да върши насилия и грубости въ християнскитѣ черкви и манастири и безъ мое изрично позволение не се допуща да прави ревизия въ тѣхъ, и най-сетнѣ, че съгласно съ правилата, изложени въ бератитѣ на митрополититѣ, само подирнитѣ могатъ да се разпореждатъ въ черквитѣ и манастиритѣ, които се намиратъ въ тѣхна епархия.

Прѣдъ видъ на всичко това благоволихъ да издамъ тоя си височайши царски ферманъ и заповѣдамъ — отъ деня, въ който настоящиятъ ми актъ пристигне тамъ, да дѣйствувашъ точно споредъ съдържанието му. Ти си длъженъ въ интереса на службата да не допущашъ никакви нарушения на старитѣ права и привилегии, дадени на митрополититѣ относително владѣнието на черквитѣ и манастиритѣ, които се намиратъ въ тѣхна епархия, толкова повече, че тия права и привилегии сѫ зарегистрирани въ архивитѣ, които се пазятъ въ императорското ми съкровище, а въ такъвъ случай дългътъ ти налага да съгласявашъ по-строго дѣйствията си съ духа на наредбитѣ, указани съ височайши царски берати. Длъженъ си още да не допущашъ никой отъ органитѣ на моята гражданска и военна власть, дори и да има бюрултия, безъ мой царски ферманъ да отива въ Рилския манастиръ, както и въ другитѣ черкви и манастири съ ѳмисълъ за материална облага и подъ прѣдлогъ, че иска да прави резизия, да върши насилия и побои надъ монаситѣ.

Така да знаешъ, така да дѣйствувашъ.

Трѣба да отдадешъ пълна вѣра и дълбока почить на височайшитѣ ми царски знакове — туграта и монограма ми, сложени въ началото на тоя мой царски ферманъ, издаденъ въ прѣстолния ми славенъ градъ Константиниé — днесъ, 7 день отъ мѣсецъ Зилхидже 1215 год. отъ егира (1800 г. отъ Р. Хр.).

14. VIII. 1907 г. **Д. А. Ихчиевъ.**

---

[1]) Официална записка, подобна на призовка, съ която се позволява събиране на парични суми, правене ревизия и повикване частни лица въ правителствено учрѣждение.

Digitized by Google

Едно прѣдание.

Прѣди нѣколко години по здравословни причини прѣкарахъ на панчеревскитѣ бани при изхода на рѣка Искъръ, която съ вѣкове е ровила планинския масивъ на Витоша, доклѣ сполучила да го раздѣли надвѣ, като съ лжкатушкитѣ образувала разнообразни скали и урви, найкрасивитѣ и плѣнителни отъ които сж срѣщу Урвичкия манастиръ, до който се втича въ Искъра рѣка Ведена. До тая рѣка на лѣво има *процѣпъ* въ скалата, на който имало нѣкога желѣзни врати и мостъ прѣзъ Искъра за Урвичката крѣпость, отъ която една полу-разрушена отъ човѣшка ржка кула се запазила и до днешенъ день. Надъ тая кула има една остра скала, която мѣстното население зове *царицина*. За тая царицина скала ето какво ми разказа моя спжтникъ за манастира, дѣдо Божилъ, 65—70 год. старецъ отъ село Панчерево.

Едно врѣме, когато турцитѣ прѣвзимали българското царство, царь Асѣнъ построилъ на Урвичъ крѣпость и палатъ и живѣлъ въ него 47 г., като владѣлъ околностьта и плащалъ на султана десетъкъ. Турцитѣ нѣмали пристжпъ къмъ тия мѣста, а царьтъ спрѣлъ да плаща десетъка, и тѣ дошли една година на връхъ Илинъ-день въ село Бистрица и подирили нѣкого отъ селянитѣ да ги отведе въ царския палатъ, дѣто царьтъ живѣялъ съ жена си и сестра си. Не се намѣрилъ ни единъ мжжъ да ги отведе, а за това се наела една жена отъ *Нешовия* родъ. Тя го повела по Ведена (отъ тогава ѝ останало такова името) и го довела до стражата на *портинъ дворъ;* избили турцитѣ стражата, но не могли да влѣзатъ на другата страна, защото тамъ имало друга порта и по-силна стража, която излъгала нападателитѣ, че царьтъ съ царицата е на събора въ Кокаляне. Това село било въ онова врѣме много по-голѣмо, и до сега се срѣщатъ изъ нивитѣ стари зидове, има кръстъ отъ стара черква, при която на Илинъ-день ставалъ голѣмъ съборъ. Турцитѣ дошли на събора и питали, кой е царьтъ. Хората имъ казали, че царьтъ си е въ палата, а на събора е царицата съ царската сестра и слугинитѣ, и ги посочили. Царьтъ не билъ дошълъ на събора, защото сънувалъ лошъ сънъ прѣзъ нощьта и уговарялъ да не ходи и царицата, но тя го не послушала. Турцитѣ заловили царицата съ царската сестра, качили ги на конетѣ и се упжтили къмъ село Германъ. Това било привечеръ. Една отъ слугинитѣ прибѣгнала късно въ палата и казала на царя, че турцитѣ заробили царицата и сестра му. Рано на другата зарань царьтъ възседналъ единъ много лютъ конь, който въ яхъра дори стоялъ спънатъ съ кюстеци. Въ бързината си царьтъ забравилъ да заповѣда да отпънатъ кюстецитѣ и така стигналъ въ Кокаляне и питалъ селянитѣ, на кждѣ повели турцитѣ царицата, но никой му не казалъ, нито пъкъ че коньтъ му е спънатъ. Отъ тамъ стигналъ въ Германъ — село Панчерево било оттатъкъ Искъра, а на сегашното село имало видни — питалъ и тукъ селянитѣ, не сж ли видѣли турцитѣ съ царицата. И тѣ му нищо не казали. Чакъ подъ Лозенъ царьтъ срѣщналъ единъ овчарь, който му разправилъ, че турцитѣ минали неодавна и че той ги би скоро настигналъ, ако си отпъне коня. Тогава царьтъ съсѣкалъ кюстецитѣ, коньтъ припналъ и дѣто стжпялъ, вода потекло. Царскиятъ конь припкалъ на 200—300 разкрача далечъ. На третото припкане настигналъ царьтъ

Digitized by Google

турцитѣ и едни съсѣкалъ, други коньтъ смачкалъ, та освободилъ царицата и сестра си. Дѣто коньтъ три пѫти припналъ, сега има двѣ чешми и единъ кладенецъ, и мѣстото се зове тритѣ кладенци. За услугата на овчаря, царьтъ го благословилъ, като казалъ: вашето село изобилно и хубаво захире да ражда до вѣка, а Кокалци калъ и градъ да ги бие, а пъкъ Германци въ кюшенцето да се побере (това село било много голѣмо — чакъ до могилата по пѫтя за Германския манастиръ), вода да го залива и градъ побива. Така си става и до днесъ, както благословилъ и проклелъ царьтъ. А рода на Нешовитѣ така проклелъ: болесть да ги бие. Тоя родъ и сега си е болничавъ, саката и неджгава челядь ражда. Царьтъ качилъ царицата и сестра си на коня, а самъ пѣша се върналъ съ тѣхъ въ палата. Щомъ пристигналъ, царьтъ разпиталъ първомъ жена си, не сѫ ли имъ сторили нѣщо турцитѣ, като вѣра поганска — нечиста, не сѫ ли ги маскарили. Тя му отговорила, че нищо имъ не направили, нито ги маскарили, че тѣ не били поганска вѣра, защото се мияли прѣди и слѣдъ ядене и при ходене по надворъ, а имало помежду имъ единъ хубавецъ, когото царьтъ напразно погубилъ. Слѣдъ царицата разпиталъ и сестра си, а тя му отговорила: какво ме питашъ, незнаешъ ли, като влѣзе овца въ устата на вълка, тя не е вече овца — турцитѣ добрѣ ни омаскариха. Отъ тоя отговоръ царьтъ се много огорчилъ, повикалъ царицата и ѝ казалъ: върви слѣдъ мене да идемъ горѣ, и я повелъ на връхъ скалата. Тукъ царьтъ ѝ казалъ, че тя нито царица, нито жена може да му бѫде, слѣдъ като била въ погански ржцѣ и я блъсналъ отъ скалата, дѣто и станала на парчета, а отъ цицитѣ ѝ се разпръсвало по камънитѣ млѣко — тя кърмила двѣ близначета бозайничета, Георги и Ирина.

Върналъ се царьтъ въ палата, взелъ дѣцата и ги въвелъ въ рудника (той си държалъ руда за сѣчене пари), турналъ имъ вода и хлѣбъ, като имъ казалъ, че ще дойде послѣ да ги вземе, а на 9 войника заповѣдалъ да затрупатъ рудника съ камъни. До рудника имало скривалище, сѫщитѣ войници прѣнесли всички сѫкпоцѣнности и пари и тѣхъ затрупали, а слѣдъ това царьтъ заповѣдалъ тия деветь войника да съсѣкатъ, за да не кажатъ, дѣ сѫ дѣцата и съкровищата. На останалитѣ бояри и войници царьтъ казалъ: щомъ взеха българитѣ сами да водятъ турцитѣ да заловятъ царя имъ, никакъвъ оправъ не може да бѫде, прѣоблѣчете се и вървете, кой на кѫдѣ види, и да ви не познаятъ турцитѣ. Така се и разпилѣли, едни въ Русия, други въ Влашко и Богданско, а самъ царьтъ се прѣоблѣкълъ на овчарь и отишълъ въ Бечъ. Тукъ той се оженилъ за една бѣдна вдовица и самъ работилъ като селенинъ, оралъ, говеда и свине пасалъ. Слѣдъ нѣколко години му се родилъ синъ, за него той се много грижилъ и на наука го далъ да се изучи. Като усѣтилъ, че наближава смъртниятъ му часъ, той рекълъ на жена си: сина гледай да изучишъ добрѣ и кога стане на 20 години, да му дадешъ да отвори това сандъче и прочете, какво има вѫтрѣ, а до тогава те заклевамъ да го не барашъ. Синътъ се добрѣ изучилъ, и кога станалъ на 20 г., майка му му дала сандъчето. Като го отворилъ, той прочелъ, че баща му билъ царь Асѣнъ и оставилъ голѣми съкровища, закопани въ Урвичъ. Слѣдъ това синътъ натоварилъ 20 коня соль, дошълъ въ София, и като продалъ сольта, отишълъ да пасе конетѣ си на ливадата близу до Урвичъ, прѣзъ нощьта от-

Digitized by Google

копалъ бащинитѣ си съкровища, натоварилъ ги на конетѣ и си отишълъ. Дѣто е изровилъ тия съкровища, и до сега се познава като лъгъмъ, а отъ скалата камънитѣ сж лѣковити, и до нинѣ женитѣ, кои нѣматъ кърма, взиматъ отъ тия камъни, топятъ ги въ вода, и като я пиятъ, прижда имъ кърма.

Г. Василъ Стояновъ въ описанието си пролѣтната разходка отъ София до Кокалянския манастиръ (Период. списание кн. XL, 1892 год.) като описва манастира, поменува, че надъ Ведена стои единъ камъкъ като статуя на жена съ дѣте, тоя камъкъ е още уцѣлѣлъ, и споредъ прѣданието тя е прѣдателката жена.

Въ царственика на стр. 67 се поменува, че царь Шишманъ ималъ братъ Асѣнъ, падналъ въ едно стражение съ турцитѣ, а на страница 61 се казва: „отидевъ же Іоаннъ Шишманнъ въ Софія, скры сичките царски сокровища въ монастирь Урвичъ, който бѣше край Искъръ сосъ твърди стѣны огражденъ и изоколо му води отъ секиде: гдѣто остави и малку воинство, а самъ сосъ другото си воинство ополчи се противу турците и би се 7 годины". Отъ тукъ вѣроятно е основата на прѣданието, като сж побъркали и имената на Шишмана съ онова на брата му Асѣна. Дѣдо Божилъ е неграмотенъ, а чулъ тая приказка отъ стари хора отъ сжщото село.

Съобщава **Д. М.**

Всеобща история на литературата. *Кратъкъ прѣгледъ на литературитѣ: грѣцка, римска, италянска, френска, испанска, португалска, англійска и нѣмска. Учебникъ за срѣдни училища и наржчно помагало за любители на литературата. Съставили Кл. Карагюлевъ, Иор. Ивановъ и С. Ив. Барутчийски. Първо издание. Пловдивъ. Издание и печатъ на Хр. Г. Дановъ. 1900.*

Тази литературна история, макаръ и да не е „всеобща" (туй се вижда не само отъ съдържанието, но вече отъ самото ѝ подзаглавие) имà успѣхъ, външенъ, продажбенъ, както никоя друга, прѣводна или оригинална книга, която, излѣзла по-рано на български, третира сжщата материя. И макаръ неодобрена отъ министерството на народното просвѣщение, „всеобщата история на литературата" бѣ въведена въ нашитѣ гимназии и педагогически училища, за да изпълни злѣ една до тогава дѣйствително сжществуеща празнота. Че нѣкои отдѣли на този учебникъ бѣха рецензирани отъ специалисти, които доказаха пълната тѣхна несъстоятелность; че съ подобенъ „учебникъ" и подобно „наржчно помагало" се врѣдѣше на ученицитѣ — туй като че ли бѣ незначително нѣщо въ очитѣ на учителитѣ по история на чуждата литература, които взимаха за чиста монета прѣдлагания отъ Кл. Карагюлева, Иор. Иванова и С. Ив. Барутчийски учебникъ, безъ да бѣха въ състояние сами да я подхвърлятъ на критика. Толкова повече, че учителитѣ не бѣха специалисти — както и самитѣ съставители — по литературата на кой и да е чуждъ народъ и бѣха добили своитѣ познания въ нашето Више училище, дѣто имъ

Digitized by Google

бѣха четени компилирани лекции по всеобща литература отъ професоръ, не познаващъ много отъ езицитѣ, на които сж били писани литературнитѣ източници и произведения, разглеждани въ неговата аудитория.

Успѣхътъ на тази „Всеобща история на литературата“ бѣ тъй голѣмъ, че тя, макаръ и да служи за учебникъ само въ единъ класъ — шестия —, прѣживѣ петь години слѣдъ излизането си второ издание:

Кл. Карагюлевъ, Иор. Ивановъ и С. Ив. Барутчийски. История на литературата. Часть I. Древни литератури. Второ прѣработено издание (съ 30 фигури). Пловдивъ. Издание и печатъ на Хр. Г. Дановъ. 1905.

Сега, при нейното второ издание, може съ много по-голѣма сигурность да се твърди, че съставителитѣ ѝ сж се заели за работа, която лежи извънъ силитѣ имъ, и за която тѣ нито сж възмжжали достатъчно, нито пъкъ нѣкога, кога и да е, ще възмжжеятъ и ще удовлетворятъ сполучливо исканията на науката и на училището. А това може да се твърди, безъ да се подхвърли книгата въ нейното първо или второ издание на критика. Достатъчно е да се разгледа начина, по който съставителитѣ сж разпрѣдѣлили помежду си различнитѣ отдѣли литературни истории, за да се установи, че работата, съ която сж се наели трима учители, е побъркана още отъ самото начало, още когато се е явила между тѣхъ идеята за подобенъ учебникъ. Съ второто издание тази побърканость е увеличена още по-вече. Защото ако при първото издание трима съставители сж раздѣлили помежду си литературитѣ: гръцка, римска, италиянска, френска, испанска, португалска, английска и нѣмска, сега при второто издание къмъ тия литератури сж притурени (само въ излѣзлия вече I томъ) и източнитѣ литератури (първи отдѣлъ: древни източни литератури на Египетъ, Асировавилония, Юдея, Индия). А пъкъ ако въ още неизлѣзлия (въ второто издание втори томъ, който ще обима срѣдновѣковнитѣ и нововѣковнитѣ европейски литератури) влѣзе освѣнъ помѣстенитѣ въ първото издание литератури и скандинавската (Дания, Швеция и прѣди всичко Норвегия съ Ибсена, Бьорнсона и. т. н.), тогава съставителитѣ ще да сж се наели съ Сизифова работа. Обаче този втори томъ още не е излѣзълъ, пъкъ и съставителитѣ не сж били и сега тъй искрени и „наивни“, както при излизане на първото издание, за да съобщятъ пакъ, кой, отъ тѣхъ тримата, съ кои литературни истории се е нагърбилъ. Затова ще имамъ прѣдъ видъ онова разпрѣдѣление материята, което, направено при първото издание (отъ 1900 год.), сигурно ще да е запазено и за новото, второ издание (отъ 1905 год.).

Деветьтѣ литературни прѣгледа, които съставляватъ изданието отъ прѣди 7 години, сж разпрѣдѣлени между съставителитѣ тъй, че само туй обстоятелство хвърля достатъчно свѣтлина както върху наивностьта на издателската кжща Хр. Г. Дановъ, тъй и върху съ нищо неоправданата безогледность на съставителитѣ, които сж достатъчно скромни, за да направятъ самопризнанието „рѣшихме, *до колкото ни позволяватъ силитѣ и врѣмето,* да съставимъ прѣдлаганото помагало“ и т. н.; но сжщеврѣмено и достатъчно практични, за да дадатъ съ книгата си достоенъ приносъ къмъ заглавието „учители—търговци“. Защото тия хора, които

Digitized by Google

не сж специалисти, които не познаватъ не само литературата на народитѣ, съ която сж се нагърбили, но даже и езика, на който сж писани литературнитѣ паметници, произведения, се заиматъ съ нея, като правятъ едно разпрѣдѣление, необусловено съ нищо, съ никаква органическа връзка между литературнитѣ отдѣли, съ които се нагърбя всѣки отъ тѣхъ: Кл. Карагюлевъ — съ литературитѣ: римска, френска и испанска; Йор. Ивановъ — съ литературитѣ: гръцка и английска; С. Ив. Барутчийски — съ литературитѣ: италянска, португалска и нѣмска.

Най-малкото нѣщо, което трѣбаше да се очаква отъ тѣхъ, е едно органическо, обусловено и диктувано отъ самата материя разпрѣдѣление на материята между тримата съставители. Обаче това не е направено. Тѣ сж дали едно съвсѣмъ произволно разпрѣдѣление, когато тѣ бѣха длъжни да взематъ като неговъ изходенъ пунктъ материята на този учебникъ. Органически тя (тия деветь различни литературни прѣгледи, образуващи тази „всеобща история на литературата") се разпада въ три групи: 1) *Антична* (гръцка и римска) литература; 2) *Романска* (италиянска, френска, испанска и португалска) литература и 3) *Германска* (английска и нѣмска) литература.

Всѣка една отъ тия групи благодари образуването си не на нѣкакъвъ произволъ, а на *духа*, който вѣе въ спадналитѣ въ всѣка една отъ тия групи литератури. Дѣйствително въ първата — античната — група спада и римската, която е написана не на гръцки, а на латински езикъ. Обаче единството въ тази на гледъ невъзможна произволна група е дадено, обусловено отъ всѣкому извѣстното обстоятелство, че римлянитѣ въ литературно отношение бѣха и си останаха ученици на гърцитѣ, и при това лоши ученици, защото добритѣ се освобождаватъ и трѣба да се освобождаватъ отъ своитѣ учители, колкото необходими и да сж послѣднитѣ. Римската литература благодарение на споменатото обстоятелство е лишена отъ оригиналность и самостоятелность и е нѣщо като „опашка" на гръцката, макаръ че тя вѣкове наредъ игра тъкмо противоположна роля и се смѣтà за тъкмо противоположна, особено прѣзъ срѣднитѣ вѣкове. — Духътъ, който вѣе въ романската (resp. германската) литература е обусловенъ отъ обстоятелството, че народитѣ, чиито литератури спадатъ въ тази група, принадлежатъ на едно племе: романското (французи, италянци, испанци, португалци), resp. германско (англичани и нѣмци). И духътъ на всѣко племе, който намира своя източникъ въ езика, религията и нравитѣ на племето, намира своя изразъ и въ различнитѣ литератури на разклоненото въ различни народи племе. Този пъленъ съ единство племененъ духъ държи въ сродство литературитѣ на принадлежещитѣ къмъ едно племе народи и обратно: той държи въ обтегнатость литературитѣ на народи, спадащи къмъ двѣ или повече различни племена.

Туй е особено очевидно, когато се проследи нѣкое литературно явление, напр. влиянието на литературитѣ една върху друга.

Нѣмската литература постоянно е изпитвала и изпитва всевъзможни чужди влияния. Туй се случава особено тогава, когато тя се е намирала

Digitized by Google

въ периоди на кипежъ, на зараждане. Върху нея сѫ влияли литературитѣ: гръцката (драмата), римската (комедията), френската (рицарскиятъ епосъ, драмата, натурилистическиятъ романъ), испанската (романцата), шотландската (баладата), холандската (драмата), италинската (прозата), английската (псевдокласическиятъ епосъ, драмата), ориенталската — персийската (лириката) и т. н. и т. н.; въ края на миналото — XIX — столѣтие и отъ страна на съвършено млади литератури: датската (прѣди всичко Якобсенъ), норвежката (прѣди всичко Ибсенъ) и руската (прѣди всичко Толстой, главно „Власть тьмы" и Достоевски). Обаче отъ тия всевъзможни влияния върху нѣмската литература само ония отъ тѣхъ, които сѫ идвали отъ литературитѣ на едноплеменни народи, сѫ били дълбоки, трайни и въ висша степень мощни и отъ рѣшаващо значение за развитието ѝ. Колкото и да сѫ били античнитѣ и романскитѣ, напослѣдъкъ рускитѣ влияния, относително формата и стила на поетическото произведение, тѣ не сѫ въ състояние да издържатъ съпоставяне, прѣмѣряне съ влиянията, получени отъ литературитѣ на едноплеменни германски народи, прѣди всичко на Англия и Норвегия. Шекспиръ и Ибсенъ сѫ тъй популярни въ нѣмско, че тѣ, особено първиятъ, се считатъ принадлежещи къмъ нѣмската литература. Ако нѣмската народна пѣсень е кладенеца на младостьта (Jungbrunnen), въ който се подмладява, черпи нови сили нѣмската лирика (напр. тази на Гете, романтицитѣ, Хайне и др.), то подобенъ кладенецъ за нѣмската драма е Шекспиръ, а въ бѫдще сигурно и Ибсенъ. Подъ влиянието на Шекспира, отъ когото сѫ учили почти всички най-добри нѣмски драматици отъ срѣдата на XVIII. вѣкъ до 80-тѣ години на XIX. столѣтие сѫ стояли: младиятъ Гете и Шилеръ (до заробянето му въ Кантовата философия), Клайстъ, Фридрихъ Хебелъ, Ото Лудвигъ и други по-незначителни поети. И ако въ послѣдно врѣме нѣмската драма (прѣди всичко Герхардтъ Хауптманъ) е най-доброто, което нѣмцитѣ могатъ да дадатъ на всемирната литература, то тази драма се издигна и върху плещитѣ на Ибсена. И ако нѣмската литература дължи много нѣщо на античнитѣ и романски литератури — въ отношение на поетическата форма —, то тя дължи на Шекспира и Ибсена, изобщо на английската, шотландската и скандинавската литератури, не само онуй, което се отнася до съдържанието (чувствата, настроенията), сѫщностьта на драмата (resp. баладата, заета отъ шотландцитѣ), но и туй, което се отнася до формата на драмата (resp. баладата). Шекспиръ, който разруши, разпръсна класическата форма на драмата, освободи и нѣмцитѣ отъ французската лъжекласическа форма, а пъкъ безъ Ибсена, който разшири и модернизира формата на новата драма, и сегашната драматическа форма на нѣмцитѣ е невъзможна. Съ други думи: сѫдбоносното влияние на Шекспира и Ибсена, но по никой начинъ не и подобно влияние отъ страна на Корнеила и Расина, на Софокла и Плаутуса, сѫ обусловени отъ германския духъ, който обединява, въ приведения тукъ случай, литературитѣ на нѣмци, англичани и норвежци и прѣдставлява удобната почва, върху която вирѣятъ единъ до другъ англичанинътъ Шекспиръ, норвежецътъ Ибсенъ и споменатитѣ нѣмски драматически писатели.

Digitized by Google

Ето защо: — благодарение общия духъ, който обгръща и свръзва литературитѣ на народи, спадащи къмъ едно племе, всѣки, който като специалистъ познава основно литературата на единъ отъ тия едноплеменни народи, познава и силнитѣ и дълбоки влияния върху нея; той е като прѣдопрѣдѣленъ да се запознае лесно съ другитѣ едноплеменни литератури и е вече посветенъ въ литературата на кой и да е народъ, принадлежещъ къмъ сѫщото племе. Онзи, който познава добрѣ напр. нѣмската литература, ще знае и литературитѣ, които сѫ влияли върху нея, но прѣди всичко ней едноплеменнитѣ литератури, които въ това отношение идватъ на първо мѣсто: холандска, скандинавска, английска, шотландска и други германски литератури, и той много по-скоро и полеко ще може да се заеме напр. съ английската литература, по-скоро ще я изучи и ще напише нейната история. Сѫщото е въ отношение на романската литература (италиянска, френска, испанска, португалска и др.), на античната литература и т. н. Съ общия духъ, който вѣе въ едноплеменнитѣ литератури се обяснява и литературниятъ фактъ, че ние много лесно подпадаме подъ въздѣйствието и влиянието не само на руската и другитѣ славянски литератури, но и на германската (нѣмска, скандинавска, английска); но по никой начинъ не тъй лесно и дълбоко влияе върху ни нѣкоя романска литература, напр. френската, защото ние, българитѣ, като славянско племе стоимъ много по-близу до германското племе, отколкото до романското.

Всичко туй е елементарна истина, извѣстна на всѣкого, който се е занимавалъ съ коя и да е литература и съ нейната история. Изглежда — а туй съ сигурность може да се твърди —, че тази истина стои далечъ, далечъ за съставителитѣ на прѣдметната „Всеобща история на литературата". Защото ако туй не би било тъй, Йор. Ивановъ не би се заемалъ съ двѣ литературни истории, които спадатъ къмъ античната и германска литератури, т. е. къмъ литератури на два народа, спадащи къмъ двѣ различни племена; сѫщото е и съ С. Ив. Барутчийски, който дава историитѣ на литератури на народи, спадащи тъй сѫщо къмъ двѣ различни племена — германското и романското. Само Кл. Карагюлевъ се е заелъ съ литературни истории на народи, спадащи къмъ едно племе — романското. Освѣнъ това, защо Йор. Ивановъ, който е билъ дълги години лекторъ по френски езикъ въ нашето Висше училище (resp. Университетъ) и като такъвъ ще да познава много по-добрѣ френската литература, отколкото английската и гръцката, се е заелъ съ тия послѣднитѣ двѣ, а не съ първата, френската? Сѫщиятъ въпросъ не може да се отправи до Кл. Карагюлева, защото при него, както и при С. Ив. Барутчийски съ сигурность може да се съмняваме въ тѣхното литературно образование, поетическо чувство, познаване чуждъ езикъ, литература и пособия по литературни истории. За несъстоятелностьта на литературното образование и на поетическото, естетическото чувство при Кл. Карагюлева говори факта, че той миналата година прѣведе Гетевия епосъ „Херманъ и Диротеа" въ *ритмическа* проза! (Самиятъ прѣводъ не е направенъ отъ нѣмския оригиналъ, а по френски, руски и други славянски прѣводи). Карагюловъ познава езика най-малко поне на една отъ литературитѣ,

Digitized by Google

чиито истории той е написалъ. А С. Ив. Барутчийски? Че той не познава италиянски и португалски, въ туй нѣма нищо чудно. Но че той не знае добрѣ нѣмски езикъ, и особено нѣмски пособия по историята на нѣмската литература, чийто прѣгледъ той е далъ, туй е доста странно, но повече отъ истина. За своята история на нѣмската литература, която стои по-долу отъ всѣка критика, той се е ползувалъ по руски пособия и наржчни помагала; но защото не е знаялъ, кое руско Г при нѣмскитѣ собствени имена отговаря на нѣмското G, и кое на нѣмското H, той е правилъ смѣшни грѣшки. Тъй *Hrotsuith* (име на нѣмската калугерица, която е написала на латински шесть християнски драми) и *Gandersheim* (манастирътъ, дѣто тя е живѣла) сж дадени отъ Барутчийски: Гротсуита и Хадерсхайм(ски), т. е. тамъ, дѣто е трѣбало Х, турнато е Г, а дѣто е трѣбало Г, турнато е Х, защото Барутчийски се е видѣлъ въ чудо прѣдъ рускитѣ: Гротсуита и Гандерсхаймски!

Най-сетнѣ и да допуснемъ, че съставителитѣ на този учебникъ биха знаяли основно езика и литературата поне на единъ народъ отъ тия, чиито литературни истории тѣ сж написали, все пакъ съставителитѣ трѣбаше да разпрѣдѣлятъ написването на осемьтѣ литературно-исторически прѣгледи въ тия три групи, въ които тѣ органически се съединяватъ. Отъ съставителитѣ тогава единъ би взелъ античната група (гръцка и римска литература), другъ — романската (италиянска, френска, испанска и португалска литература) а трети — нѣмската и английската. Но и при подобно разпрѣдѣление се изисква много врѣме и огроменъ трудъ, за да се напише групата литературни истории, особено когато тя трѣба да се приспособи и като учебникъ за срѣдни училища. Но това тѣ не сж могли да направятъ по съвсѣмъ простата причина, че никой отъ тримата съставители не познава основно коя да е отъ тия литератури, чиято история той е написалъ. Ето защо тѣхниятъ трудъ е побърканъ отъ самото начало; ето защо мотивътъ да се напише подобенъ учебникъ не е желанието, да се изпълни една празнота въ нашитѣ училища, въ нашия животъ, а съзнанието, че и тѣ, както мнозина тѣхни колеги, трѣба да се грижатъ за подобрение незавидно метериално положение и за обезпечение нерадостна старость. Защото желанието, да се попълни споменатата празнота, налага една съвѣстность, която трѣба да вземе своето начало, своето доказателство чрѣзъ естествено разпрѣдѣляне различнитѣ литературни истории между тримата съставители.

Обаче вината да имаме подобни истории на литература, и то въ разстояние само на 5 години (а учебникътъ е издаденъ най-малко въ 3000 екземпляра) не сж виновати нито нашитѣ злѣ литературно възпитани учители, нито нашето министерство на народното просвѣщение, което не може да мисли за специалисти по литературна история, когато то още не е замислило за учители по чуждитѣ модерни езици. Виновати сж издателитѣ на подобни книги. И тази вина е толкова по-голѣма, че тя е сторена отъ издателската кжща Хр. Г. Дановъ.

Ако не отъ всички български книжари, то поне отъ издателската кжща Хр. Г. Дановъ, чийто единственъ отъ основаването и до днесъ

Digitized by Google

шефъ се радва на една повече отъ полувѣковна културна дѣйность като книжарь-издатель, на единъ петдесеть годишенъ юбилей, отпразднуванъ отъ вече свободни и отъ още неосвободени българи, отъ правителство, църква и цѣлокупенъ народъ, ще да прѣслѣдва и *сега* съ своитѣ издания отъ послѣднитѣ години не една славна и примѣрна дѣйность, не само разпродаване изданията си „като топълъ хлѣбъ", какъвто е дѣйствително случая съ „Всеобща история на литературата", но и да дава книги, които да оправдаватъ напълно продажния успѣхъ и да гарантиратъ несъмнѣнитѣ си прѣимущества само съ туй, че тѣ сѫ издания на *Хр. Г. Дановъ.* А тази гаранция, дадена отъ наличностьта на фирмата, подъ заглавието на книгата, не е достигната още отъ Хр. Г. Дановъ, макаръ че и нему, и на двамата му сина, неговитѣ помагачи въ издателското прѣдприятие, е извѣстно, че туй е първото условие за солидностьта на всѣка западна издателска кѫща. Купувачътъ трѣба да има прѣди всичко довѣрие въ издателската фирма, чиито книги той ще купува, безъ да иска да знае за бѫдещи нейни рецензии и книги. Защото той, купувачътъ, прѣдполага, че рѫкописътъ, прѣди да бѫде откупенъ отъ издателя, е билъ рецензиранъ отъ вѣщо лице, отъ специалистъ, което стои стотини пѫти по-високо отъ всѣкви министерски комисии за рецензиране учебници и книги, именно затова, защото издателскиятъ рецензентъ като индивидуална единица взима отгорѣ си послѣдствията и отговорноститѣ на рецензията си, когато пъкъ министерскитѣ комисии, като всѣка каква и да е комисия, не отговарятъ за нищо, а всѣки неинъ членъ хвърля отговорностьта върху нѣколко души, върху цѣлата комисия. Разбира се, за да се постави Дановата книжарница на оная висота, която ѝ се налага отъ врѣмето, отъ дългогодишното ѝ сѫществуване, отъ уважението, което имаме къмъ нея ние всички, тя трѣба да се реорганизира. Но и до когато туй не е направено, тя трѣба да бѫде малко по-внимателна, когато издава книги, като прѣдметната „История на литературата", която води слѣдъ себе си отговорности спрѣмо учители, ученици и родители.

Ако издательтъ е билъ поставенъ благодарение на условията въ България извънъ възможностьта, да повѣри съставянето на една „Всеобща история на литературата" само на едно лице, всѣки е въ правото си да очаква, че редакцията ѝ поне би била повѣрена само на едно лице, а отдѣлнитѣ литератури — на специалисти по различнитѣ литератури. Този редакторъ и тия специалисти (а ние вече имаме специалисти по много литературни истории) ще разпрѣдѣлятъ помежду си и ще концепиратъ цѣлия материалъ на бѫдещия учебникъ, плодъ на колективенъ трудъ. Подобно нѣщо може да стане у насъ, защото ние вече имаме основни познавачи на литературитѣ: източна, гръцка, римска, френска, нѣмска, английска и други, т. е. на всички тѣзъ литературни истории, които съставятъ ядката за единъ учебникъ, за единъ наржчникъ по тази наука. А пъкъ литературнитѣ истории, по които ние още нѣмаме специалисти, ще се прѣведатъ, защото, които знаятъ основно една литература, ще знаятъ и литературно-исторически прѣгледи върху друга литература.

Digitized by Google

Само съ издаването на литературна история, редактирана и съставена по туко-що указания начинъ, издателската къща Дановъ ще поправи вече сторената грѣшка и ще даде възможность на ученицитѣ и любителитѣ, да се запознаятъ съ характера на извѣстна литературна история, съ културно-економическитѣ условия прѣзъ литературнитѣ периоди, съ духа и вѣенията на литературнитѣ течения и школи, съ самобитностьта на поетическата индивидуалность, която е плодъ на условията и прѣдставитель на теченията, и съ литературнитѣ произведения, въ които намира изразъ индивидуалностьта на този прѣдставитель. А пъкъ нашето училище, нашиятъ народъ иматъ положителна нужда отъ подобна литературна история, съставена непрѣмѣнно отъ специалисти. Защото неспециалисти не могатъ да популяризиратъ най-сѫществени ноти отъ коя и да е наука, тъй като тѣ не знаятъ, кое е сѫществено и кое не е такъво.

Андрей Протичъ.

2062—1907

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

П. Р. Славейковата „Хорана“ и нейниятъ изворъ.*)

Отъ Ст. Младеновъ.

Всички, които се занимаватъ съ сравнителна литературна история, знаятъ, че върху литературното развитие на всѣки речи културенъ народъ сѫ упражнявали силно влияние между друго и литературитѣ на редъ по-близки или по-далечни народи. Могли бихме да приведемъ стотини фактове, ала тукъ ще изтъкнемъ само нѣколко. Сигурно е, че римската литература безъ гръцката художествена литература и безъ гръцката философия нѣмаше да бѫде такава, каквато я знаемъ. Срѣдновѣковата *християнска* схоластика почива върху *езичника* Аристотель. Французския лъжекласицизъмъ като течение, което задоволява духовнитѣ интереси на едно съсловие,[1] би могълъ наистина самостоятелно да се прояви въ извѣстни литературни форми, ала безъ влиянието на древнитѣ класически литератури това течение не би имало доста голѣмъ брой отъ своитѣ най-характерни особености. Значението на английската литература за развоя на френската и нѣмската литература въ XVIII. вѣкъ е грамадно. На оногова, който е запознатъ поне съ книгата на *Hettner-а*,[2]) е извѣстно, въ каква зависимость стоятъ споменатитѣ литератури. Излишно е да говоримъ за онова обаяние, което възбуждаха произведенията на Шекспира, тоя титанъ, отъ когото се възхищава извѣстно врѣме даже и единъ Волтеръ. Скромниятъ пъкъ „Лондонски търговецъ“ на Джорджъ Лило е прототипътъ на многобройни френски и нѣмски (спомнѣте си само Дидро и Лесингъ) драми изъ живота на все по-заякващето гражданство (буржуазия). Така и „Коварство и Любовь“, тази гениялна буржуазна трагедия

*) Тая работа бѣше приготвена за Годишника на II-та Соф. Държ М. Гимназия, който обаче много закъснѣ. Тукъ се печата неизмѣнена.

[1]) Откъмъ тая страна заслужватъ внимание слѣднитѣ думи на Ж. Ренаръ: „quant à la foule inconnue qui travaille et végète dans les bas-fonds de la société, si l'on (т. е. лъжекласицитѣ-придворни поети) se fût avisé de la peindre, Louis XIV. eût dit sans doute comme devant les scènes populaires de Tèniers: „Tirez-moi ces magots!“...“ *G. Renard*, La méthode scientifique de l'histoire littéraire. Paris, Alcan 1900 стр. 473.

[2]) H. Hettner, Literaturgeschichte des achtzehnten Iahrhunderts. 5. изд. Braunschweig, 1894.

Digitized by Google

на 25-годишния Шилеръ, прѣдставя една отъ връхнитѣ точки, до които е достигала буржуазната драма.

Историята на славянскитѣ литератури яко се нуждае отъ сравнителни изучвания, които да покажатъ кога, какъ и доколко сѫ влияли литературитѣ на нѣкои западни и източни народи върху развоя на славянскитѣ литератури. Книги като излѣзлитѣ напослѣдъкъ работи на *Мурко*[1]) и *Замотина*[2]) се посрѣщатъ съ най-голѣмъ интересъ. И българската литературна история има доста да работи въ тая область. Докждъ надъ въпроса за чуждитѣ влияния върху старата българска литература сѫ работили и работятъ значителенъ брой учени, съ чуждото влияние върху новобългарската литература сѫ се занимавали малцина. Измежду тѣхъ, слѣдъ като споменемъ *И. Д. Шишманова,* чиито студии сѫ пръснати въ *Български прѣгледъ* и министерския *Сборникъ за народни умотворения, наука и книжнина,* ще трѣба да изтъкнемъ особено *А. Теодорова,* който и въ своята небезпогрѣшна, но едничка по рода си, история на българската литература посочва много отъ онова, за което ние има да благодаримъ на чужденцитѣ.

Така Теодоровъ, като говори за живота и поетическата дѣйность на П. Р. Славейкова, не забравя да каже, че нѣкои отъ Славейковитѣ стихотворения сѫ подражания и прѣводи на руски лирически кѫсове. Па не е само това, ами изобщо мотивитѣ, па дори и съдържанието на повечето лирически произведения на Славейкова, сѫ заети изъ гръцки, сръбски и руски поети. Самъ Славейковъ е посочилъ въ своята „Пѣснопойка" нѣколко пѣсни, изработени по турски и гръцки образци. За да покаже отъ кои руски поети Славейковъ се е ползувалъ и какъ е обработвалъ и прѣвождалъ заетитѣ мотиви, г-нъ *Боянъ Пеневъ* е написалъ обширна работа подъ заглавие: *„П. Р. Славейковата прѣводна и подражателна поезия."* (вж. Периодическо списание на Българското книжовно дружество год. 1906 [LXVII] св. 3—4 стр. 205—254.). Да се посочи гръцкиятъ изворъ на едно доста извѣстно Славейково стихотворение, това е цѣльта на тѣзи редове. Но понеже сѫщото Слав. стихотворение е било напечатано веднажъ въ министерския „Сборникъ за народни умотворения, наука и книжнина" (кн. X. стр. 108) като българска „народна" пѣсень и това напечатване послужи неотдавна за основа на прѣпирня между двама наши

---

[1]) *D-r M. Murko,* Deutsche Einflüsse auf die Anfänge der slavischen Romantik. I. Die böhmische Romantik. Graz 1897.

[2]) *И. И. Замотинъ,* Романтизмъ двадцатыхъ годовъ XIX. столѣтія въ русской литературѣ. Варшава. 1903. *И. И. З.,* Литературныя эпохи XIX столѣтія. Очерки по исторій русской литературы. Варшава 1906.

Digitized by Google

писатели, азъ ще трѣба да кажа нѣколко думи за мотива на туй стихотворение и за разпространението на този мотивъ въ народната поезия на българитѣ и на други нѣкои европейски народи.

I.

Пита се: оригинално произведение на П. Р. Славейкова ли е пѣсеньта „Хорана“, печатана за пръвъ пѫть въ Цариградското *Читалище* (год. V, кн. I. отъ 15 януарий 1875, стр. 26—27.) и оттамъ прѣпечатвана въ разни христоматии? Отговорътъ на този въпросъ трѣба да бѫде отрицателенъ. Защото „Хорана“ не е нищо друго освѣнъ Славейковъ прѣводъ или ако искате прѣработка на новогръцката пѣсень, която се чете у *Fr. Passow, Carmina popularia Graeciae recentioris* (Lipsiae 1860) стр. 435 подъ заглавие Ἄ κυρὰ Μαριὸρα. Ето тая пѣсень съ буквален български прѣводъ.

1. «Ἄ κυρὰ Μαριὸρα,
ἄντρας σ᾽ πείνασε.»
— «Ἀμ᾽ σὰν πείνασε, καὶ τί;
κι ὁ χορὸς καλὰ κρατεῖ.
τὰ παπούτσια μου ξεσχῶ,
τὸν χορό μ᾽δέν παραιτῶ.
τὸ ψωμὶ ᾽ναι στὸ ᾽αμπάρι,
καὶ ἄς πάγῃ νὰ τὸ πάρῃ.»

1. „Госпожо Мариоро,
Мѫжъ ти е гладенъ.“
— „Ако е гладенъ, та какво?
Че хорото хубаво върви.
Чехлитѣ си скѫсвамъ,
Хорото не оставямъ.
Хлѣбътъ е въ ковчега,
Нека иде да си вземе.“

2. «Ἄ κυρὰ Μαριόρα,
ἄντρας σ᾽ δίψασε.»
— «Ἀμ᾽ σὰν δίψασε, καὶ τί;
κι ὁ χορὸς καλὰ κρατεῖ.
τὰ παπούτσια μου ξεσχῶ,
τὸν χορό μ᾽δέν παραιτῶ.
τὸ νερὸ ᾽ναι στὸ καυκί,
καὶ ἄς πάγῃ να τὸ πιῇ.»

2. „Госпожо Мариоро,
Мѫжъ ти е жеденъ.“
— „Ако е жеденъ, та какво?
Че хорото хубаво върви.
Чехлитѣ си скѫсвамъ,
Хорото не оставямъ.
Водата е въ стомната,
Нека иде да пие.“

3. «Ἄ κυρὰ Μαριόρα,
ἄντρας σ᾽ ψυχμαχεῖ.»
— «Ἀμ᾽ σαν ψυχμαχεῖ, καὶ τί;
κι ὁ χορὸς καλὰ κρατεῖ.
τὰ παπούτσια μου ξεσχῶ,
τὸν χορό μ᾽δέν παραιτῶ.
τὸ θυμίαμα στὸ χαρτὶ,
καὶ λαμπάδα στὸ καρφί.»

3. „Госпожо Мариоро,
Мѫжъ ти бере душа (бори се съ душата си).“
— „Ако бере душа, та какво?
Че хорото хубаво върви.
Чехлитѣ си скѫсвамъ,
Хорото не оставямъ.
Тамянътъ е въ хартията,
Свѣщьта на гвоздея.“

Digitized by Google

4. «Ἄ κυρὰ Μαριόρα,
ἄντρας σ' πέθανε.»
— «Ἀμ' σὰν πέθανε, καὶ τί;
κι ὁ χορὸς καλὰ κρατεῖ,
τὰ παπούτσια μου ξεσχῶ,
τὸν χορὸ μ'δέν παραιτῶ.
αἱ γυναῖκες ἄς τὸν κλάψουν,
κ' οἱ παπάδες ἄς τὸν θάψουν.»

4. „Госпожо Мариоро,
Мжжъ ти умрѣ."
— „Ако е умрѣлъ, та що?
Че хорото хубаво върви,
Чехлитѣ си скжсвамъ,
Хорото не напускамъ.
Женитѣ нека го оплачатъ,
Поповетѣ да го погребатъ."

Да видимъ, какъ е извършилъ Славейковъ своята работа. Четете!

Хорана.

1. Невѣсто, невѣсто,
Момку ти е гладенъ!
— Горко да му доди,
Гладенъ да походи;
Сега е хорото,
Тамамъ най-доброто;
Хоро не оставямъ,
Та хлѣбъ да му давамъ.
Сѫхлѣбъ е пълна ракла,
Слѣпъ ли й? да си земе.
2. Невѣсто, невѣсто,
Момку ти е жеденъ.
— Горко да му доди,
Жеденъ да походи;
Тамамъ е хорото
Сега най-доброто;
Хоро не оставямъ,
Водж да му давамъ;
Водж мѣнци пълни
Слѣпъ ли й? нека пие.
3. Невѣсто, невѣсто,
Момку ти е боленъ,
Боленъ та умира.
— Да умре, да умира,
Азъ са не прибирамъ,
Тамамъ е хорото
Сега най-доброто;
Хоро не оставямъ
Тамьянъ да му търсж;
Жьлтж вощеницж,
Тамьянъ вощеницж
Тамъ сж у пезуля.
4. Невѣсто, невѣсто,
Момку ти починж.
— Ако е починжлъ
И азъ ще починж,
Сега е хорото
Тамамъ най-доброто;
Хоро не оставямъ
Да йдж да го плачж.
Майка да го плаче,
Попъ да го закопа,
Дор' хорото тропа.....

Оргиналътъ се отличава отъ прѣвода на Славейкова прѣди всичко по това, че въ първия „хораната" е наименувана (госпожа Мариора), а въ послѣдния е означена само като „невѣста" и то въ смисълъ не на „млада невѣста," а на съпруга. Прѣводачътъ е отстжпвалъ малко отъ своята подложка. Вмѣсто безгрижния отговоръ на Мариора въ оригинала — „ами че ако е гладенъ, та

Digitized by Google

какво?“ Славейковъ, за да си създаде рима, е употрѣбилъ по-силни думи, та по такъвъ начинъ лекомисленията отговоръ се обръща въ клетва: „Горко да му доди — Гладенъ да походи.“ Пакъ за угода на римата Слав е пожертвувалъ едно твърдѣ характерно мѣсто на оригинала, което се повтаря и въ 4-тѣ куплета. Срѣщу римуваното гръцко: τὰ παπούτσια μου ξεσχῶ, — τὸν χορὸ μ' δὲν παραιτῶ (= Чехлитѣ си скъсвамъ, хорото не оставямъ) имаме въ 1. куплетъ пакъ римувани четири стиха, ала по смисълъ доста далечни (Сега е хорото — Тамамъ най-доброто — Хоро не останямъ — Та хлѣбъ да му давамъ). При това послѣднитѣ два Славейкови стиха безъ нужда съдържатъ онова, което сетнѣ трѣба да дойде. Въ втория куплетъ казаното двустишие е прѣдадено пакъ съ 4-тѣ цитувани стиха, само че въ 4-ия стихъ вмѣсто „хлѣбъ“ естествено стои „вода.“ Въ третия куплетъ срещу двата стиха на оригинала имаме вече цѣли петь стиха, отъ които послѣднитѣ три неримувани, а пъкъ въ 4-ия куплетъ имаме пакъ 4 стиха, както въ 1-ия и 2-ия, само че тука послѣднитѣ два стиха не сѫ римувани.[1])

Славейковъ е придалъ една особена чърта на своята хорана, като е прѣвелъ оригиналнитѣ стихове: „хлѣбътъ е въ ковчега —, Нека иде да си вземе“ така: „с' хлѣбъ е пълна ракла — *Слѣпъ ли й* да си земе.“ Така и въ 2-ия куплетъ имаме: „Водѫ мѣнци пълни — *Слѣпъ ли й* нека пие“ срещу гръцкото: „Водата е въ стомната — нека иде да пие.“

И чисто вънкашната страна на Славейковия прѣводъ обръща върху си внимание. Докждъ оригиналътъ прави хубаво впечатление съ своитѣ правилни осмостишни строфи, прѣводътъ се отличава съ значително, ненужно и неоправдано, разнообразие: слѣдъ първитѣ двѣ строфи, които състоятъ отъ по 10 стиха, иде третата съ 12 стиха и сетнѣ четвъртата съ 11 стиха.

И така Славейковата „Хорана“ се отнася къмъ приведената новогръцка пѣсень като прѣводъ къмъ оригиналъ.

II.

Въ какво отношение стои Славейковата „Хорана“ къмъ печатаната въ *Сборникъ за нар. умотвор.* кн. X, 108 пѣсень подъ

[1]) Изобщо въ този прѣводъ римата съвсѣмъ не е издържана. Ако не броимъ случаи като доди — походи (4 пати), хорото — доброто (4 пати), оставямъ — давамъ (2 пати), ще трѣба да кажемъ, че това поетично срѣдство е съвсѣмъ занемарено, обстоятелство, което впрочемъ не би било голѣмъ грѣхъ, като се помни, че пѣсеньта е тъкмена въ духа на народнитѣ пѣсни. Толкова повече изненадва римата въ краи на пѣсеньта: Майка да го плаче — Попъ да го *закопа* — Дор хорото *тропа*.“ Тоя завършъкъ може да се мѣри съ оригиналния.

Digitized by Google

заглавие „Невѣсто, невѣсто, момко ти е боленъ“ и къмъ взетата пакъ оттамъ, но очистена отъ „локалнитѣ бѣлѣзи на езика,“ пѣсень „Хорана,“ която се чете въ *Избрани народни умотворения* отъ *Никола Василиевъ* (Пловдивъ год. ? кн. I стр. 74)? За да може всѣкой да сравнява, ще приведа тука тѣзи „народни“ пѣсни. Въ министерския *Сборникъ* (ц. м.) стои:

Невéсто, невéсто, мóмко ти іе бóлен,
Невéсто, невéсто, мòмко ти іе бóлен.
— Нéка бóлен лежѝ гóрко да му дóіде! (2)
Сегá іе орóто тамáн наі добрóто, (2)
Óро не остáвьам, нéго да си глéдам! (2)
— Невéсто, невéсто, мóмко ти іе бóлен,
Невéсто, невéсто, лéбец му се рýча!
— Пýни нóштви сос лéп, кьбраф ле е да зéме (2)
Сегá іе орóто тамáн наі добрóто, (2)
Óро не остáвьам лéбец да му дáам! (2)
— Невéсто, невéсто, мóмко ти іе бóлен,
Невéсто, невéсто, вóда му се пиіе.
— Пýни стóвни с вóда, кьбраф ле е да зéме! (2)
Сегá іе орóто тамам наі добрóто, (2)
Óро не остáвьам вóда да му дáам (2).

А у г. Василиева четемъ:

Хорана

— Невѣсто, невѣсто,
Момко ти е боленъ!
„Нека боленъ лежи,
Горко да му дойде, —
Сега е хорото
Тъкмо най-доброто:
Хоро не оставямъ,
Него да си гледамъ.“
— Невѣсто, невѣсто,
Момко ти е гладенъ!
„*Съ хлѣбъ сѫ нощви*[1]) *пълни,*
Слѣпъ не е — да вземе!
Сега е хорото
Тъкмо най-доброто:
Хоро не оставямъ,
Хлѣбецъ да му давамъ!“
— Невѣсто, невѣсто,
Момко ти е жаден! (sic)
„Съ вода пълни стомни,
Слѣпъ не е — да вземе!
Сега е хорото
Тъкмо най-доброто:
Хоро не оставямъ
Вода да му давамъ!“

[1]) Езикътъ у г. Вас. пакъ не е съвсѣмъ чистъ: въ *нощви* се държи суровото *тесто,* а не *хлѣбъ!*

Digitized by Google

Зависимостьта на тѣзи „народни“ пѣсни отъ Славейковата „Хорана“ е толкова голѣма, че не може да остане незабѣлѣзана. Така, щомъ излѣзоха избранитѣ народни умотворения на г. Василиева, нѣкой си г. *П. Тотевъ* написа (вж. *Мисъль* кн. III [мартъ] отъ 1906) рецензия, въ която по поводъ на цитуваната горѣ quasi-народна „Хорана“ казва и слѣднитѣ думи: „Характерно въ това отношение е безогледното разтурване на извѣстната пѣсень „Хорана“, която е впрочемъ погрѣшно взета за народна: тя е гръцка, прѣводъ отъ Петка Славейковъ — и до сега на всѣкждѣ е печатана съ името на послѣдния.“ (п. кн. стр. 220) Значи г. Тотевъ твърди, 1) че Славейковата „Хорана“ е прѣводъ на гръцка пѣсень — нѣщо, въ което ние чрѣзъ сравнение се убѣдихме и което, пѫтемъ казано, г. Василиевъ охотно признава — и 2) че печатаната въ Мсб. и прѣпечатана отъ г. Василиева пѣсень е „разтурване“ на извѣстната пѣсень. Съ това второ твърдение на г. Тотева никакъ не е съгласенъ Василиевъ, който въ своя *„Отговоръ на г-на П. Тотевъ“ (Учителски вѣстникъ,* год. V, брой 3 стр. 39—40) пише по поводъ на цитуванитѣ горѣ Тотеви думи: „О прѣкалявате го, г. П. Тотевъ. Разгърнете томъ X. отъ Сборникъ за народни умотровения и пр. на стр. 108 и тамъ прочетете, па се увѣрете, че нашиятъ вариянтъ наистина по-кѫсъ отъ Славейковия прѣводъ, съвсѣмъ не е „разтурване на извѣстната пѣсень,“ а говори може би за нѣкакво единство въ творчеството на балканскитѣ народи, за което двърдѣ ясно ни говорятъ и познатитѣ пѣсни за вграждане живи хора или сѣнкитѣ имъ въ основитѣ на нови градежи, за мъртвия братъ и др.“ (стр. 40). Тъй говори г. Василиевъ. Кой е правъ тука? Азъ мисля, че пакъ Тотевъ. Но отдѣ противното мнѣние у Василиева?

Той забравя, че по нѣкога произведенията на единъ авторъ могатъ по извѣстни причини до толкова да се харесатъ на „народа“, че се разпространяватъ — често съ значителни промѣни — отъ уста на уста, докждъ най-сетнѣ заглъхне съвсѣмъ името на автора. Историята на литературата у разнитѣ народи може да посочи доста такива случаи. Ето само два-три. Лука Илиѣ Ориовчания печата прѣзъ 1874. год. като народна пѣсень едно стихотворение на извѣстния далматински писатель *Качиѣ-Миошиѣ* (1690—1760); вж. за това статията на *Tomo Matić,* Ein Gedicht Kačić's als Volkslied in Slavonien въ *Archiv für slavische Philologie* т. XXVI, стр. 267—274. — *В. Каллашъ* въ своитѣ „Матеріалы и замѣтки по исторіи русской литературы“ *(Извѣстія Отдѣл. Русскаго Языка и Словесности Импер. Акад. Наукъ* т. VI. [1901] стр. 170—173) посочва, че стихотворенията на *Ѳ. П. Волкова*

Digitized by Google

били печатани като народни пѣсни въ разни сборници. Че и у насъ е могла да стане такава „грѣшка“ съ „Хорана“, показва между друго и единъ фактъ, върху който, до колкото зная, е обърналъ внимание само *И. Д. Шишмановъ* въ своя „Приносъ къмъ българската народна етимология“ (Мсб. IX, 645). Той се състои въ слѣдното: нашиятъ министерски сборникъ дава като „народна“ приказка извѣстния, прѣведенъ отъ руски, разказъ за портупей-прапорщика (вж. Сбм. кн. VI, отдѣлъ „народни умотворения“, група 8. „приказки фантастически и смѣшни“ стр. 162—174: „Единъ царь и дѫщеря му“ — приказка, слушана въ с. Връбница (Софийско) отъ Вуче Ангелковъ; записалъ я Ст. Ватйовъ). Разказътъ станалъ по нѣкой начинъ извѣстенъ на селския приказвачъ и пѣснопоецъ Вуче Ангелковъ и тоя се рѣшава да го каже на Ватйова като „народно“ умотворение. Разбира се, въ това, че Ватйовъ е напечаталъ разказа, нѣма нищо лошо. Туй е дори похвална работа отъ тази страна, че по такъвъ разказъ можемъ да сѫдимъ, какъ народътъ въ лицето на своитѣ пѣвци и приказвачи схваща и възпроизвежда литературни творения съ ненароденъ характеръ. Трѣбаше само г. Ват. да отбѣлѣжи, че приказаното отъ Вуче Ангелковъ не е въ сѫщность народна приказка.[1]) — Така и пѣсеньта

„Момиче, бело кокьиче,
За тебе, душкье, *милеіа*
За льубовта ти *жаднеіа*“ и т. н.

(вж. *К. Шапкаревъ,* Сборникъ отъ народни умотворения, кн. V—VI, София, 1891, стр. 436) е пакъ издѣлие на доморасълъ стихоплетъ. Казаното стига, мисля, за да се признае, че произведения на извѣстенъ авторъ *могатъ* съ врѣме да се смѣтатъ за народни и че народната „Хорана“ на г. Василиева *може* да бѫде съкращение на Славейковата.

Но, ще рече нѣкой, вие не признавате печатаната у Вас. пѣсень за народна, като се основавате на просто сравнение и допустима възможность, а пъкъ Вас. за подкрѣпа на своето мнѣние изтъква и забравяното отъ васъ единство въ творчеството на балканситѣ народи. Г. Вас. обаче съвсѣмъ безъ право споменува тука пѣсеньта за мъртвия братъ и пѣснитѣ за вграждане живи хора или сѣнкитѣ имъ въ основитѣ на нови градежи. Отъ студиитѣ на *Шиш-*

[1]) Героятъ на разказа е споредъ Вуче Ангелк. „един от сулдатите (sic!), прос прекоро му *Претопен Прапорче*“ (к. м.).

Digitized by Google

манова[1]) и *А. П. Стоилова*[2]) всѣки може да се убѣди, че въ народната поезия на балканскитѣ племена има доста еднакви мотиви и често пъти голѣма близость въ нѣкои подробности при обработката на тѣзи мотиви. Това сходство (не „единство“!) никой нѣма да отрича. Ала въпросътъ е, какъ може то да се установи и какъ сѫ го установили споменатитѣ горѣ изслѣдователи. Шишмановъ и Стоиловъ сѫ *издирили и сравнили вариянтитѣ*. Трѣба слѣдователно и въ нашия случай да намѣримъ вариянти, да ги изучимъ, па тогава да твърдимъ нѣщо. Сторилъ ли е г. Василиевъ това? — Не. Нито пъкъ може да го стори. Защото мотивътъ за лекомислената жена (хорана) е съвсѣмъ слабо застѫпенъ въ нашата народна поезия, а пъкъ мотивъ съ подробности, каквито видѣхме въ гръцката пѣсень у Passow-а и въ нейния прѣводъ отъ Слав., за нашата народна поезия не сѫществува. Докждъ Стоиловъ и Шишмановъ сѫ избродили съ десетки вариянти на изслѣдванитѣ отъ тѣхъ мотиви, къмъ „народната“ Хорана на г. Вас. не се намиратъ никакви вариянти въ повечето отъ нашитѣ сборници. Дори богатиятъ министерски сборникъ не съдържа въ всичкитѣ си излѣзли (21) томове *нито единъ вариянтъ* на Хорана. Не е вариянтъ пѣсеньта „Жена хоробийка“ (Мсб. VI, 26), въ която нѣкой кани хоробийката да се пусне отъ хорото, понеже дѣтето ѝ плаче, а хоробийката отговаря, че не иска да знае, когато има дѣдо и стрици като магарета, па баба и леля като магарици. Сѫщо тъй не може да се смѣта за вариянтъ и пѣсеньта: „Невенко невесто, — Млада Секулице, — Три ора играя“ и пр. (*Шапкаревъ*, Сборникъ кн. III—IV. София 1891, стр. 289—290). — Е добрѣ, какъ можемъ да говоримъ, че нѣкой мотивъ е народенъ, когато го нѣмаме нито въ двѣ народни пѣсни?

Но най-силното съображение, което ни кара да кажемъ на г. Вас., че не е правъ, черпимъ отъ формата на въпросната „народна“ пѣсень.

Азъ твърдя, — и мисля, какво никой отъ онѣзи, които сѫ способни критично да се отнасятъ къмъ народнитѣ пѣсни, не ще вземе да отрича това — че нѣма *нито една българска народна пѣсень съ рими*. Римата е поетично срѣдство, неизвѣстно на нашата народна поезия. Какво показватъ тогава римитѣ въ слѣднитѣ сти-

[1]) „Пѣсеньта за мъртвия братъ въ поезията на балканскитѣ народи“. Часть I: Мсб. XIII, 474—570. Часть II и III: Мсб. XV, 449—601; пакъ въ XV. и приложение (стр. 1—186): Вариянти къмъ пѣсеньта за мъртвия братъ.

[2]) „Зазиждане живи човѣци въ основитѣ на нови градежи“ Псп. на б. кн. др., кн. LXIII. год. XIV (1902) стр. 179—213.

Digitized by Google

хове на разглежданата отъ насъ пѣсень: „Сегá іе *орóто* || тамáн наі *добрóто* — Оро не *остáвьам* || вóда да му *дáам*“ и под.? Нищо друго освѣнъ това, че пѣсеньта не е народна. А като знаемъ, че сѫщо такива стихове съ сѫщо такива рими имаме въ Славейковия прѣводъ на новогръцката „χορὰ Μαρίωρα“, ще трѣба да се съгласимъ, че нашата пѣсень е „народно“ съкращение на Славейковата „Хорана“.

Прибавка.

За да се види поне отчасти, какъ е застѫпенъ мотивътъ за хорана въ поезията на други народи, ще посочимъ тука нѣколко пѣсни, на които се натъкнахме, когато търсѣхме извора на Славейковата „Хорана“. Въ IX. томъ на издавания отъ D-r Franz Schnorr v. Carolsfeld *Archiv für Literaturgeschichte* (Leipzig 1880) стр. 356—404 е напечатана статията на *Adalbert Jeitteles* „Zur Charakteristik der deutscheu Volkslieder in Steiermark“, въ която подъ № 38 (на стр. 393—394) четемъ слѣдната пѣсень:

Weibersinn.

1. ‚Weib, du sollst ham gehn,
Dein Mann, der is krank!‘
„Is er krank, Gott sei Dank!
Lieber Franz, noch ein Tanz oder zween,
nacher will ich ham gehn.
2. ‚Weib, du sollst ham gehn,
dein Mann, der is schlecht!‘
„Is er schlecht, gschicht ihm recht.
Lieber Franz, noch ein Tanz oder zween,
nacher will ich ham gehn.“
3. Weib, du sollst ham gehn,
dein Mann, der liegt in Zügen!‘
„Liegt er in Zügen, lassts ihn liegen!
Lieber Franz, noch ein Tanz oder zween,
nacher will ich ham gehn.“
4. ‚Weib, du sollst ham gehn,
dein Mann, der is todt!“
„Is er todt, tröst ihn Gott!
Lieber Franz, noch ein Tanz oder zween,
nacher will ich ham gehn.“

Digitized by Google

5. ‚Weib, du sollst ham gehn,
ein neuer is im Haus.
„Is er im Haus, lasstn nit aus!
Lieber Franz, noch ein Tanz oder zween,
nacher will ich ham gehn.“

Интересно е, че въ тая пѣсень мотивътъ за „Хорана“ се смѣсва съ мотива за невѣрната жена.[1])

Прѣзъ 1886. г. извѣстниятъ нѣмски ученъ *Густавъ Майеръ* допълни въ сѫщото списание (т. XIV. отдѣлъ Miscellen 1. „Volkslied von der leichtsinnigeu Gattin“ стр. 206—208) числото на посоченитѣ отъ Jeittelsa вариянти съ единъ нѣмски изъ Клагенфуртъ, пакъ Щирия (у *Pogatschnigg* и *Hermann,* Deutsche Volkslieder aus Kärnten Graz 1870 стр. 48); този вариянтъ се отличава отъ приведената горѣ пѣсень главно по това, че е по-кратъкъ (вмѣсто 5 куплета има 4, вториятъ куплетъ на Jeitt. нѣма съотвѣтствие). Г. Майеръ привежда за сравнение една маджарска пѣсень (по нѣмски прѣводъ въ „Ungarische Volksdichtungen, übersetzt und eingeleitet v. *Ludwig Aigner*“ Pest 1873. стр. 211) и новогръцката пѣсень изъ Passow (стр. 435), която ние трѣба да смѣтаме за изворъ на Славейковата „Хорана“. Въ маджарския вариянтъ се смѣсва, както въ нѣмскитѣ, мотивътъ за Хорана съ мотива за невѣрната жена, па освѣнъ това се придава на Хорана още една нова чърта — пиянство: на малката си дъщеря маджарката-хорана отговаря все еднаквото:

„Tanz, ein einzig Tänzchen noch,
Trinke noch ein Gläschen Wein!“

Тая пѣсень е още по-кратка (само 3 куплета); дѣйствието се развива бърже, образитѣ сѫ ясни и живи.

Въ XV. томъ на сѫщия *Archiv* (отд. Miscellen 3. Vom leichtsinnigen Weibe стр. 108—109) *M. Hârsu* приведе единъ аромжнски вариянтъ изъ Фраша въ Албания, печатанъ у *Вангелинъ Петреску*, Mostre de dialectul macedo-român, Bucuresci 1881—1882. Въ тоя вариянтъ, както въ новогръцкия, не се примѣсва мотивътъ за невѣрната жена. Той гласи:

---

[1]) Сѫщото е въ всички посочени отъ Jeitteles-а нѣмски вариянти, които започватъ съ типичното „Weib, du sollst ham gehn“ („Frau, du sollst nach Hause kommen“ у Fr. L. Mittler, Deutsche Volkslieder 2. изд. Frankf. a.M. 1865. № 259. или „Bäurin, du sollst heima gehn“ ibid. № 260. или долнонѣмското [plattdeutsch] „Frou, ji scholl'n nâ Hûse kommen“ у K. Fromann, Die deutschen Mundarten II. Nürnberg 1855. стр. 394—395) и свършватъ съ извѣстието за други мѫжъ на Хорана (по-право кандидатъ за такъвъ — Freier, долнонѣм. Frigger.).

Digitized by Google

„Haïde, more, haïde,
Că-tzĭ vinne bărbatlu!“
— „Cara vinne, ginne vinne,
Jĕu din cor nu-mĭ mĕ despartu!“
„Haïde, more, haïde
Caftă sĕ s'alătească!“
— „Cara caftă sĕ s'alătească,
Strănile sunt tu sunduke;
Jĕu din cor nu-mĭ mĕ despartu,
Că-mĭ ieaste venit bărbatlu!“

„Haïde, more, haïde,
Caftă sĕ mâkă pâne!“
— „Cara caftă sĕ mâkă pâne,
Pânea 'schi ieaste'n căpistere;
Jĕu din cor nu-mĭ mĕ despartu,
Că-mĭ ieaste venit bărbatlu!“
„Haïde, more, haïde,
Cara caftă sĕ bagă sĕ doarmă!“
— „Cara caftă sĕ bagă sĕ doarmă,
Aschternutlu li ieaste'n dreptu;
Jĕu din cor nu-mĭ mĕ despartu,
Că-mĭ ieaste venit bărbatlu!“

Слабо напомнятъ Славейковата „Хорана“ нѣкои славянски пѣсни и приказки, въ които се разправя за жени и моми, що много обичатъ да играятъ хоро. Такива вж. у *F. Sušil*, Moravské národní písně стр. 679 („Puste mia mamko kde hudú“), *Сбм.* XVIII. науч. отд. 520. (въ описанието на сливенския говоръ отъ † *П. Панайотовъ), В. Н. Добровольскій*, Смоленскій этнографическій сборникъ, Часть I. (1891) стр. 355. и др. Ето напр. началото на сливенската приказка, чието съдържание е извѣстно впрочемъ и въ други краища на България:[1]) „Ина жина̀ ни ѝ съ рабут'ълу, пък убичѫлъ дъ играі нъ хуроту. Мъш ѝ ни искъл дъ ходи т'а нъ хуроту и съ пристор'ъл в'ъннъш нъ умр'ѫл, дъ вѝди во шъ прави жина̀ му. Душлѐ кумшиікити, уплаквът гу, пък т'а играі нъ хуро̀ту. Утѝшли кумшиікити дъ іъ питѫт, ко му і имиту нъ мъш ѝ, пък т'а скѫчѫлъ и викѫлъ: „Ґерґи, Герґи, Герґи, Герґи, Герґи гу дѝмѫт, Ґерґи гу дѝмѫт“ ка̀рѫлъ гу нъ пѐс'ъш“ и т. н. Въ руския вариянтъ пъкъ хорана играе и казва мѫжовото си име на бабичката, що наела да оплаква мѫжа ѝ: „.... Сама нѝ ни хатѫтъ выть, а нанила бабу; та и выить:

— „Выю, выю па чужомъ гарю,
А сама̀ ни знаю, чимъ завутъ.“

А жонка скокъ, скокъ:

— „Кандрашокъ, сястричинька, Кандрашокъ!“

[1]) Подобна приказка съмъ слушалъ като ученикъ въ Видинъ прѣди 12 години. Въ нея пѣсеньта на Хорана гласѣше: *„Димо, Димо, Димо го викатъ, | Димо, Димо, Димо го викатъ!“*

Digitized by Google

Петрографска обиколка въ Срѣдна и въ Сърнена гора.

Отъ Д-ръ Г. Бончевъ.

Западна Срѣдна гора петрографски е извѣстна отъ работата на г. проф. Г. Златарски: „Геологическо-петрографско описание на Срѣдня-гора между рѣкитѣ Стрѣма и Тополница и съсѣднитѣ ней страни" (Пер. сп. кн. XL, XLI, XLII), а Сърнена гора — отъ моята статия: „Приносъ къмъ петрографията на Сърнена гора" (Сборникъ за нар. умотворения и пр. кн. I. (XIX) 1903). Освѣнъ тия два труда, които разглеждатъ специални въпроси по петрографията за Срѣдногорието между Балкана и Родопитѣ (остатъкъ отъ хлътналия масивъ, който нѣкогашъ е свързвалъ Балкана съ Родопитѣ), за тия двѣ планински половини има петрографски свѣдѣния и въ дѣлото на H. Sanner: „Beiträge zur Geologie der Balkan-Halbinsel" (Zeitschr. f. d. g. Geselschaft, XXXVIII, 1885, p. 448), а сѫщо и въ статията ми: „Петрографски обиколки въ България" (Сборникъ за нар. умотворения и пр., кн. IV. (XXII).

И при тия доста обстойни петрографски свѣдѣния, които имаме за тоя нашъ планински масивъ, свѣдѣния, които разглеждатъ подробно ядрото му и неговитѣ мѣстности, прѣзъ които е билъ маршрутътъ на изслѣдвачитѣ, пакъ нѣкои негови части, а особно южнитѣ му поли, и до сега оставатъ малко извѣстни, за да не кажа съвсѣмъ непознати. Въ ланскитѣ си обиколки азъ се ограничихъ повече на тия непознати части, но въ нѣкои мѣста прѣсѣкохъ планината и по пѫтъ на който материалитѣ сѫ отъ по-рано познати. Понеже главната ми задача бѣше да очертая повръшното развитие на скалитѣ въ ю.-и. отдѣли на сѫщинска Срѣдна гора и ю.-з. на Сърнена гора, задържахъ се повече въ прѣдѣлитѣ на панагюрска околия отъ тоя край, но минахъ и въ крайща, които принадлежатъ на Т.-Пазарджишко и Пловдивско. На изтокъ отъ Стрѣма обиколихъ малко въ Брѣзовско. Въ Панагюрско обиколихъ и къмъ рѣката Тополница между Поибрене и Петричъ. Споменатитѣ крайща пропѫтувахъ по слѣдния.

Digitized by Google

пжть: Т.-Пазарджикъ, Панагюрище, Мечка, Поибрене, Петричъ, върха Врански камъкъ, Панагюрище, Бъта, Елшица, Калугерово, Калаглари, Джумая, Балдьово, Ферезлий, Сарьолъ, върха Кара-тепе, Ерилий, Красново, Кръстевичъ (прѣди Горно-Османово), Лйвадженъ, Полинци, Панагюрище. Въ Брѣзовско дойдохъ отъ къмъ Пловдивъ прѣзъ Войводино, Калековецъ, Стрѣма, Алифаково, Калъчлий. Тамъ обиколихъ къмъ Амзалари, Рахманлий, Чахлари, Колачево, Мисилимъ, Брѣзово. Впечатлението си за качеството на петрографския материалъ, който намѣрихъ по пжтя си, за повръшното му разкритие, геологическа възрасть излагамъ на кратко въ характеристиката на обиколкитѣ си, а видовата му разлика и особноститѣ ѝ установявамъ въз основа на точни микроскопски изслѣдвания. Обиколкитѣ ми сж слѣднитѣ:

1. Т.-Пазарджикъ—Панагюрище. Формата на землището между тия двѣ крайни точки на половина (южната) е поле, на половина (сѣверната) планински скатъ. Послѣднята е часть отъ южнитѣ отдѣли на западна Срѣдна гора. Землището въ поленската часть, между Пазарджикъ и Абдулари—Джумая е седиментно, заето отъ наноситѣ и насипитѣ на тракийското поле, които въ горнитѣ имъ отдѣли покрива дебелъ слой тлъста почва. Тия седиментни материали въ по-дълбочкитѣ изрѣзи на долищата или въ по-дълбокитѣ и широки поточни и рѣчни легла се прѣдставятъ съставени отъ глинести пѣсъци, пѣсъчни глини и пѣсъчни агломерати, които тукъ-тамъ сж размѣсени съ по-едъръ чакълъ отъ кристалинни шисти, който посочва на промѣнливата сила на струята, която го е трупала. Въ сѣвернитѣ отдѣли на полето тия насипи все повече и повече изтъняватъ и свършатъ на повръхностьта като пѣсъчна или пѣсъчноглинеста маса, въ образуването на която сж взели участие и съсѣднитѣ становити скални маси. Тия послѣднитѣ се разкриватъ и пó на югъ отъ тая граница, въ мѣстностьта „Бабина гора“ (въ с.-з. ѝ отдѣли). Тия становити скали въ сѣвернитѣ граници на полето слѣдятъ повръшното развитие на землището и не издаватъ рѣзко находището си, освѣнъ въ изрѣзитѣ по пжтя или въ изкопитѣ на камъни за градежъ. Такива тѣ заематъ първитѣ полегати ридовце между Джумая и Калаглари, както и баирчинитѣ на с.-з. отъ Абдулари. Тия становити материали, които по цѣлото протѣжение на находището оставатъ едни и сжщи, сж сиви еруптивни материали, боята на които се нарушава само отъ рѣдкитѣ зеленикави селадонитни прожилки.

Digitized by Google

Отъ сѫщитѣ еруптивни материали е заето и пространството около с. Калаглари и надъ него чакъ до въ мѣстностьта „Сарпъ дере", дѣто свършатъ въ тъмни и съ ръждива отсѣнка еруптивни скали, които тамъ сѫ доста на широко разкрити. Тия послѣднитѣ скали сѫ съ разрахлена повръхность и съ туфозенъ изгледъ. Въ тѣхъ ясно не личи друго минерално вещество освѣнъ вторичната селадонитова маса, която на мѣста е доста заръждавѣла. Въ сѣверна посока тоя еруптивенъ материалъ заима пространството близу до Попинскитѣ ханчета, дѣто започва да се мѣси съ типични еруптивни туфи напетнени съ селадонитъ, който на мѣста се явява и въ доста дебелички (до 15 мм.) прослойки въ тѣхъ. Туфитѣ въ сѣвернитѣ отдѣли на находището измѣнятъ значително изгледа и състава си; тѣ съдържатъ едри и заоблени кѫсове отъ компактна еруптивна маса (амфиболовъ андезитъ), които близу до самитѣ ханчета до толкова очестяватъ, че прѣвръщатъ цѣлата маса въ блоковъ еруптивенъ конгломератъ съ туфозна цементова основа.

Западно отъ ханчетата заедно съ тия конгломерати почватъ да се редуватъ дребнозърнести дебелослойни тъмни конгломерати и пѣсъчници, които въ западна посока въ своя си комплексъ приематъ и сивосинкави ситнозърнести пѣсъчници съ сферично напукване. Сѣверно отъ пѫтя въ низкото легло на рѣката и около му (западно отъ бърдото „Плѣсювецъ") се показватъ типични кредни седименти, състоещи се отъ глинести мергели, глинести пѣсъчници, глинести и мергелни шисти, промѣсени тукъ-тамъ съ червеникави мергелни заровици, които се простиратъ въ западна посока съ полегатъ южeнъ наклонъ. Такива стигатъ селото Бъта. Сѫщитѣ материали оставатъ на сѣверъ и югъ на пѫтя и рѣчното легло до моста подъ Бъта, само че въ високитѣ отдѣли на околнитѣ бърда тѣ се ограждатъ отъ еруптивнитѣ туфи на края, които сѫ съ пъстъръ изгледъ и въ алтернация съ тѣхъ.

Отъ бътенския мостъ на шосето до първия завой въ рида прѣдъ Панагюрище землището е заето отъ прѣдходнитѣ седименти отъ кредна възрасть съ тая само разлика, че въ тѣхъ глинеститѣ материали сѫ повече и че слоеветѣ имъ сѫ по-тънки и по-сбърчени. И въ тѣхъ, както и въ прѣдходнитѣ, наклонътъ е полегатъ и южeнъ, само че въ сѣвернитѣ отдѣли, близу до еруптивното находище, е по-стръменъ.

Отъ тоя завой до завоя на каменния мостъ подъ св. Николския ридъ пространството е заето отъ компактенъ еруптивенъ амфиболъ-андезитовъ конгломератъ, въ който кѫсовата маса е повече отъ

Digitized by Google

цементната ц съ такъвъ съставъ и боя, както и основата, затова и трудно се различава отъ нея. Кжсовиятъ съставъ на тая скална маса се опрѣдѣля най-лесно отъ червеникавото и бѣло зеолитово вещество, както и отъ млѣчния халцедонъ и селадонита, които пъстрятъ масата и очертаватъ кжсоветѣ. Тѣ прѣдаватъ красивъ декоративенъ изгледъ на скалното вещество.

Тоя отдѣлъ отъ еруптивното находище въ тоя край е продължение на проточения въ з.-източна посока еруптивенъ ридъ, който прѣгражда панагюрската котловина отъ баня-бътенската. Той е типично младоеруптивенъ; въ него се намиратъ уединенитѣ конусовидни върхове: Церо, Св. Илия, Дѣдо и пр., които сж хоризонтни точки за близкитѣ крайща. Все въ тоя ридъ спада и землището по пжтя отъ каменния мостъ до въ Панагюрище, само че то е въ сѣвернитѣ му отдѣли. То е низко седло съ полегата сѣверна половина и по-стръмна южна. Неговата южна половина е съставена отъ глинести мергели и тънкослойни мергелни варовици съ и.-с.-и. разпространение и полегатъ ю.-и наклонъ (15°—20°). Но отъ тоя видъ материали има малко и въ сѣвернитѣ отдѣли на самото било на ридчето. Другата по-голѣма часть отъ тоя низъкъ проточенъ ридъ е заета отъ еруптивенъ материалъ съ туфозенъ изгледъ и прѣдимно червеникава боя. Туй взаимно положение на седименти съ еруптивни скали и главно тѣсната ивица седименти между еруптивнитѣ скали, както и стръмниятъ южeнъ наклонъ на седиментитѣ, които отъ къмъ югъ ограждатъ еруптивното находище, показва, че на това мѣсто ерупцията е накжсала седиментното находище и разположила материалитѣ си между неговитѣ.

2. Панагюрище—Мечка—Поибрене—Петричъ. Панагюрище въ своята голѣма часть (с.-и., сѣв. и с.-з.) е разположено на компактно землище съставено отъ типични кристалинни шисти; само малка часть отъ него е разположена на наноситѣ на Луда Яна, която минава прѣзъ срѣдата на градеца. На югъ отъ града до разсадника се появяватъ кредитѣ седименти, които алтернираръ съ туфитѣ, но въ рѣчното легло и въ южната часть на града повръшнитѣ образувания сж наносни. Въ западна посока, по пжтя за къмъ Мечка, кристалиннитѣ шисти стигатъ земната повръхность и на нѣколко мѣста се разкриватъ на пжтя; но подъ пжтя, чакъ до въ политѣ на бърдото Св. Богородица, по което е пжтя за с. Баня, землището е наносно — пѣсъчно. При чешмата на пжтя за село Мечка на повръхностьта се разкрива сивочервеникавъ младъ еруптивенъ материалъ, който по положение се прѣдставя да е въ контактъ съ съсѣднитѣ

Digitized by Google

шисти. По пѫтя надъ чешмата за къмъ бърдото Гроба и върха Стърчовица землището е младо еруптивно съ материалъ отъ типа на Св. Богородишкитѣ скали. Първоначално сивъ камъкъ, но по-нататъкъ постепенно минава въ синкавъ и ръждивъ. Въ повръшнитѣ отдѣли той е въ напрѣднало промѣнение, и съ туфозенъ изгледъ. Понеже разрушението имъ е равномѣрно, повръхностьта на заетото отъ него пространство е гладко; само тукъ-тамъ се забѣлѣзватъ натъркалени бълвани, остали отъ ерозията. Послѣднитѣ сѫ повечко и по-едри въ плиткитѣ долища, дѣто и повръшниятъ изгледъ и видовитѣ особности на материала сѫ най-добрѣ прѣдставени.

Тоя видъ материали въ сѣв. посока нѣматъ обширно разпространение; тѣ свършатъ подъ пѫтя за Тулската курия, който изкача за къмъ високия върхъ Лисецъ (1382·8); но въ западна посока тѣ се отличаватъ съ интензивно разпространение. По цѣлото протежение на пѫтя за с. Мечка пространството е заето отъ тѣхъ, само че на разни мѣста тѣ сѫ съ разенъ изгледъ, разенъ сьставъ и разно устройство. При наваляне отъ мѣстностьта Гроба за къмъ кеглото на р. Оборище, рѣка, която сбира водитѣ си отъ къмъ нашето сѫщо историческо мѣсто Оборище, склоноветѣ на полегатата рѫтлина сѫ заети пакъ отъ сѫщия еруптивенъ материалъ, който по цѣлото си протежение не е еднороденъ на гледъ; тая своя особность той дължи на напрѣднало то си промѣнение. Въ него има и бѣли зеолитови прожилки.

Сѫщитѣ разнобойни материали, които повръшно сѫ прѣдимно съ туфозенъ изгледъ, се простиратъ по пѫтя до билото на рѫтлината, която отдѣля прѣдходния долъ отъ „Димовъ долъ", който е на пѫтя за с. Мечка. Въ билото на рѫтлината и въ западнитѣ ѝ отдѣли повръшно се разкриватъ и типични еруптивни скали съ прѣсенъ изгледъ. Тия по боя сѫ синкави и тъмносиви, на мѣста и съ зеленикава или румена отсѣнка, която показва, че и тѣ сѫ започнали да се промѣнятъ. Тѣхната повръхность е гладко заоблена и правилно разрушавана, затова и съвсѣмъ голитѣ имъ повръхнини сѫ дребночакълно разрахлени. Въ тѣхъ не се забѣлѣжатъ жили отъ секреционно минерално вещество, но повръхнинитѣ на пукнатинитѣ имъ сѫ покрити съ тънка ципа отъ жълто-зеленикаво или синкаво вещество, което е плодъ на латералната секреция. По протежението на находището имъ до Димовъ долъ има и туфозни маси, но тѣ сѫ повече въ околностьта на послѣдния долъ и въ неговото легло.

Туфозниятъ материалъ на Димовъ долъ заима западнитѣ брѣгове на дола и се простира на западъ чакъ до селото Мечка, но

Digitized by Google

въ повечето разкрити повръшни части, личи, че той не е типиченъ туфъ, а еруптивенъ материалъ (отъ вида на прѣдходния), само че е много излуженъ и разрахленъ, отъ който процесъ той е получилъ и изгледа си на туфъ.

Прѣдъ с. Мечка наново се разкрива типиченъ сивъ младоеруптивенъ камъкъ съ жълтеникава отсѣнка, който, ако и малко промѣненъ, спазилъ е изгледа на първичната прѣсна маса. На него е застроено селото Мечка. Отъ него сж заети и околнитѣ бърда Ковачовица, Илинъ день и пр. Тоя материалъ въ зап. край на селото се прѣкжсва отъ глинесто и мергелно шисти тънкослойни скали съ с.-з. разпространение и с.-и. полегатъ (до 20°) наклонъ. Западно отъ тая седиментна ивица, която мѣри едва 2—3 метра ширина, свършатъ и еруптивнитѣ материали въ кристалинни шисти съ тънко наслоение и сплѣснато лещовидно устройство по наслоението. Тия шисти по пжтя за с. Поибрене по рѣката Павелъ заематъ голѣмо пространство, около 2 к. м., и се ширятъ въ с.-з. и ю.-и. посока. Тѣ въ началото сж тъмно-сиви, двослюдени и мусковитови гнайси съ тънки кварцови и пегматитови жили, които къмъ срѣдата ореднявать, но затова пъкъ сж и по-дебели. Въ срѣднитѣ отдѣли на находището шиститѣ сж съ отворена боя и съ зърнесто люспесто устройство. Прѣзъ дола, който слиза отъ къмъ Златановъ ржтъ, тѣ показватъ съвършено наслоение съ отвѣсни къмъ повръхностьта слоеве.

Кристалиннитѣ шисти въ зап. посока свършатъ въ старъ масивенъ материалъ съ гранито-диоритовъ или гранито-гнайсовъ изгледъ. Отъ него е заето пространството чакъ до въ с. Поибрене (420 м. в.). Тоя материалъ е зърнестъ съ тъмнобозова боя, съ ясенъ биотитъ и амфиболъ и съ напукване и повръшно разсипване свойствено на гранитовитѣ скали отъ другитѣ наши находища.

Масата на тоя огроменъ масивъ чрѣзъ рѣдкитѣ и правилни пукнатини е прѣвърната на складъ отъ едри паралелопипеди правилно единъ до други разположени, а на мѣста и повръшно заоблени въ едри бълвани или огромни канари. Освѣнъ тия пукнатини, които дробятъ масата на масива и улесняватъ процеситѣ на промѣненията и разрушенията му, въ гранитовидния материалъ има рѣдки тънки (1—5 с.м.) ситнозърнесто устроени гранитови жилки, които сж по-компактни отъ околната маса и които сж едничкото видимо разнообразие на масата. На мѣста се забѣлѣзватъ зеленикави епидотови петна и то главно въ мѣстата на конкрециониранoто

Digitized by Google

обагрено минерално вещество, а по повръхностьта на пукнатинитѣ и зеленикави епидотъ-хлоритови корици.

Повръхностьта на туй гранитоидно находище е изобщо гладка и пѣсъчлива отъ разрушението на масата; но има и дълбоко врѣзани отвѣсни долища, а тукъ-тамъ и грамади отъ заоблени канари.

Тоя гранитоиденъ масивъ има ю.-и.—с.-з. разпространение. Той е въ свръзка съ съотвѣтния масивъ отъ поибренскитѣ колиби Слатина [вижъ маршрута Лисичево—Поибрене прѣзъ 1905, м. юли (Петрографски обиколки въ България)].

Сѣверно отъ Поибрене по рѣката Тополница тоя зърнесть гранитоиденъ материалъ се простира до въ дола прѣдъ колибитѣ Сърбиново, дѣто свърша въ червени мергелни варовици отъ типа на Банскитѣ (Панагюрско). На западъ отъ рѣката той свърша въ тънкослойни лещовидно устроени гнайси, на които сѣв. граница е въ дола прѣдъ колибитѣ Кайракъ. Сѫщитѣ гнайси минаватъ прѣзъ Тополница и на изтокъ отъ нея и се губятъ въ рида надъ Сърбиново. Отъ това мѣсто въ сѣв. посока по рѣката Тополница до въ Градището пространството е заето отъ седименти кредeнъ типъ, а именно: тънкослойни глинени мергели и мергелни варовици съ съвършенно наслоение и тукъ-тамъ силно сбърчаване. Послѣдното въ мѣстностьта Дѣдова могила повръшно е доста изразително. Тамъ бръчкитѣ обхващатъ цѣлъ комплексъ отъ слоеве и сѫ доста стръмни, колѣнчести и полегати, съ сѣверо-южна и изтокъ-западна посока. Цѣлиятъ комплексъ седименти въ реченото пространство е прѣдимно съ сива и тъмно-сива боя, но има мѣста, дѣто червеникавата боя на материалитѣ (особно мергелнитѣ варовици) взима връхъ надъ другитѣ. Освѣнъ туй, въ него прѣобладава ю.-ю.-з. наклонъ на слоеветѣ, който въ повечето случаи е полегатъ (до 15°); но на мѣста се показва и по-стръменъ (до 30°). Само въ южнитѣ отдѣли на комплекса, до Сърбиново, въ непосрѣдствено съсѣдство съ масива слоеветѣ показватъ още по-стръменъ (до 50°) сѣверенъ наклонъ.

Въ с.-з. поли на Градището въ рѣчното легло и съсѣднитѣ му полегати брѣгове типичнитѣ кредни седименти свършатъ въ амфиболови туфозни материали, въ които амфиболовитѣ кристали (до 1 см. голѣми) придаватъ порфиренъ изгледъ на масата. Съ тѣхъ въ съдружие сѫ едри бълванести еруптивни конгломерати (пакъ отъ амфиболова еруптивна скала), които въ сѣвернитѣ отдѣли на находището ставатъ все по-дребно зърнести и най-послѣ минаватъ въ прѣдходнитѣ туфи. Тия еруптивно седиментни материали въ източ-

Digitized by Google

нитѣ брѣгове на рѣчното легло, между Градището и върха Св. Никола, се показватъ дебелослойни (съ дебели слоеве до 1.5 м.) съ ясно наслоение и полегатъ (до 5°) южeнъ наклонъ. Тоя видъ скали се простиратъ въ с.-з. посока и заиматъ часть отъ землището на колибитѣ Фортуна и прѣзъ тѣхъ се свръзватъ съ еруптивно конгломератовитѣ прослойки на ю.-з. отъ колибитѣ Бодятъ.

Въ околностьта и леглото на р. Тополница западно отъ върха Св. Никола до с. Петричъ слѣдъ туфитѣ се показватъ червеникави седиментни конгломерати, на които кѫсоветѣ сѫ едри като орѣхъ и юмрукъ. Тѣ се прѣдставятъ въ нѣколко слоя съ незавидна дебелина. Тия конгломерати сѫ надъ кварцитизувани и сглобени червени пѣсъчници съ полегатъ ю.-з. наклонъ, които сѫ въ съгласно наслоение съ доломитовитѣ и варовико-доломитови материали на върха Св. Никола. Послѣднитѣ и въ тия отдѣли отъ находището се показватъ дебело и тънкослойни и при това малко завити. Ясно личи, че пѣсъчницитѣ сѫ по́-млади образувания отъ варовито-доломитовитѣ скали на Св. Никола, понеже тѣ сѫ конкордатно надъ тѣхъ разположени. Тая триасова ивица въ низкото на рѣчното легло е малко разкрита, но въ високитѣ съсѣдни хълмове постига по́-интезивно разкритие. Ивицата въ леглото на рѣката почти доближава до с. Петричъ и се крие подъ глинесто и мергелно шистнитѣ и варовити материали отъ кредна възрасть, отъ каквито е заето мѣстото, на което е разположено селото Петричъ (460 м.) и неговитѣ съсѣдни сѣверни бърда.

3. Петричъ—Панагюрище—Бъта. Пѫтьтъ отъ Петричъ за Панагюрище прѣзъ върха Врански камъкъ поима по с.-и. склонове на рида Св. Никола. Въ началото той е по креднитѣ седименти отъ прѣдходния типъ. Тия послѣднитѣ достигатъ билото на завоитѣ и свършатъ на изтокъ въ еруптивни туфи, а на югъ въ Св. Никола въ варовико-доломитовитѣ материали на рида. Креднитѣ седименти въ тоя отдѣлъ на пѫтя и неговитѣ околности сѫ: глинести мергели, сиви и червеникави тънкослойни мергелни варовици, изобщо материали, каквито има на сѣверъ и с.-з отъ Петричъ, на които тѣ сѫ ю.-и. продължение. Тия материали иматъ сѫщото ю.-и. разпространение и ю.-з. полегатъ наклонъ както и първитѣ. Отъ тѣхъ сѫ заети и с.-и. ридове и хълмове надъ Петричъ. Тѣ близу до високото на пѫтя се редуватъ съ сиви, гнили и напетнени слюдени пѣсъчници, а въ самото било и съ еруптивни туфи и конгломерати, на които въ землището на първитѣ колиби на пѫтя (Чебъра) отстѫпятъ мѣстото си. Послѣднитѣ заедно съ типиченъ еруптивенъ

Digitized by Google

материалъ заматъ почти цѣлото пространство отъ края, по който е пѫтя за Панагюрище. Отъ тѣхъ е заето и пространството сѣверно отъ пѫтя, до въ леглото на дола, а сѫщо тъй и широка ивица съ ю.-и. посока отъ срѣщния (сѣверенъ) ридъ, както и съсѣднитѣ нѣколко конусовидни хълмове въ тоя край. Тѣхъ има и на югъ отъ пѫтя, въ землището на колибитѣ Каца, чакъ до високитѣ отдѣли на Градището. Тѣ продължаватъ и въ ю.-и. посока къмъ Врански камъкъ и Дълги рѫтъ, прѣзъ който се свръзватъ съ еруптивното находище Мечка—Панагюрище.

Еруптивното землище въ началото е туфозно, и то главно отъ гнили туфи, но послѣ тѣхъ се появяватъ дребни и едри конгломерати съ туфозенъ цементъ, които на мѣста сѫ доста компактни и жилави, но на повечето сѫ съ гнилъ изгледъ. Само на едно двѣ мѣста притежаватъ зелени (селадонитови) и бѣли (кварцъ-халцедонови) вторични материали. Компактнитѣ еруптивни конгломерати сѫ съ едри (като орѣхъ, юмрукъ и глава) кѫсове, но не сѫ рѣдки и конгломерати съ пó-дребни кѫсове. Между тѣхъ на много мѣста се появяватъ и типичнитѣ еруптивни скали, които надъ Гугови колиби сѫ тъмни, даже и черни, но на повечето мѣста сѫ сиви, червеникави и съ дребенъ порфировъ фелдшпатъ. Отъ послѣднитѣ се състоятъ и ерозивнитѣ великански форми на Врански камъкъ; но тамъ съ тѣхъ заедно има и сивъ еруптивенъ материалъ, който дружи съ първия. Въ най-високата часть на пѫтя тоя еруптивенъ материалъ се огражда отъ сѣверна страна и отъ едъръ (блоковъ) компактенъ полигенъ-конгломератъ.

Въ сѫщия отдѣлъ на Врански камъкъ и въ най-високата точка на пѫтя има ивица отъ сиво-синкавъ доломитъ, който има с.-з. разпространение и сѣверенъ (30°—35°) наклонъ. Той е въ и.-ю.-и. продължение на доломита отъ върха Св. Никола. Отъ сѣверна страна той е ограденъ отъ блоковъ полигенъ-конгломератъ съ кѫсове отъ шистозни, доломитови и еруптивни скали. Най-високитѣ отдѣли на Врански камъкъ сѫ пакъ еруптивни, само че тѣхнитѣ еруптивни камъни сѫ плочести и едро паралелопипедно нацѣпени. Тоя еруптивенъ материалъ се простира въ източна и ю.-и. посока по пѫтя сѫщо и при наваляне отъ Врански камъкъ; по пѫтя за с. Мечка той заима пó-голѣмата часть отъ пространството. Източно отъ пѫтя отъ него е заетъ и съсѣдниятъ ридъ; той изкача високитѣ отдѣли на Сакарджа и Лисецъ и свърша въ землището на кристалиннитѣ шисти. По пѫтя за Панагюрище стига до Дългия ридъ и се прѣкѫсва отъ тѣсна ивица кредни седи-

Digitized by Google

менти (глинести и мергелни шисти и варовици), която е продължение на Градишкитѣ седименти и която изклинява въ съсѣднитѣ низки източни ридовце, дѣто и свърша. И въ тоя отдѣлъ на седиментното находище посоката на разпространението, както и наклонътъ, сѫ еднакви съ съотвѣтнитѣ отъ прѣдѣлитѣ на Градището (ю.-и. и ю.-з).

Сѣверно и южно отъ седиментната ивица на Дългия ридъ еруптивнитѣ материали по изгледъ, съставъ и устройство сѫ едни и сѫщи; тѣ сѫ части отъ едно цѣло. Обикновено сѫ сиви, синкави и червеникави, амфиболови и фелдшпатни еруптивни скали. Къмъ могилата между Мечка и Димовъ долъ на правия пѫть Петричъ—Панагюрище тѣ сѫ продължение на материалитѣ отъ Мечка. Тѣ по пѫтеката стигатъ Димовъ долъ и прѣзъ него се простиратъ почти до въ дола на р. Оборище, само че на разни мѣста сѫ съ разно промѣнена повръхность. Изобщо общиятъ изгледъ на землището отъ близу и далечъ се прѣдставя за типично еруптивно; то по външность напълно се отъждествява съ андезитовото землище на югъ и ю.-и. отъ Панагюрище, а сѫщо и съ съотвѣтното землище въ областьта на Брѣзнишко, а именно между Брѣзникъ, Баба и Мелна Прѣзъ дола на р. Оборище низката равнинка е заета отъ едрочакъленъ наносъ свлѣченъ отъ високитѣ планински отдѣли.

Отъ дола Оборище до Панагюрище землището е еруптивно; него прѣдставихъ въ прѣдходния маршрутъ. Освѣнъ въ по-високитѣ мѣстности, дѣто еруптивниятъ материалъ бѣлѣжи земната повръхность, послѣдниятъ се разкрива и въ низкото равнище на изтокъ отъ „Капча“ до чешмата на пѫтя. Около нея той е дълбоко проядѣнъ отъ водата, но на повръхностьта на почвата не се забѣлѣжа, понеже тя е прѣвърната въ пѣсъчлива пръсть. Южниятъ ридъ отъ тая мѣстность, въ областьта на който спада бѣлата пръсть и който е въ с.-з. продължение на ридоветѣ Св. Богородица и Св. Никола, е сѫщо еруптивенъ. Въ него има и туфи, но тѣ сѫ повечето въ низкитѣ му отдѣли; гребенътъ (билото) е заетъ отъ типични амфиболъ андезитови материали.

Отъ Панагюрище до с. Бъта землището е еруптивно и седиментно (кредно). Повечето отъ еруптивниятъ материалъ е до срѣднитѣ отдѣли на пѫтя; седиментитѣ сѫ по-вечето около Бъта (400 м.). Послѣднитѣ сѫ повечето отъ глинести шисти и глинести мергели въ алтернация съ гнили и повръшно заръждавѣли пѣсъчници, които вѫтрѣшно сѫ синкави или зеленикави. Близу до рѣката и селото

Digitized by Google

тѣ сѫ дебелослойни. Еднитѣ и другитѣ иматъ и.-ю-и. посока на разпространение и сѫ сбърчени въ сѣверна и южна посока.

4. Бъта—Елшица—Калугерово—Калаглари. Южно отъ Бъта по пѫтя прѣзъ мѣстностьта Стипцата за къмъ Елшица, прѣдходнитѣ глинести шисти продължаватъ, но тукъ-тамъ се размѣсятъ и съ глинести ситнозърнести пѣсъчници. Тѣ въ първото долче свършатъ въ туфозни материали съ зеленикава (селадонитова) боя. И тия седименти, както и прѣдходнитѣ, иматъ и.-ю.-и. разпространение и полегатъ южeнъ наклонъ. Туфознитѣ материали въ първия долъ се придружаватъ и отъ едри андезитови конгломерати, които въ южна посока свършатъ на ново въ глинести шисти и пѣсъчници, които иматъ и дребнозърнести тъмни туфозни конгломерати. Тая алтернация на материалитѣ се забѣлѣзва въ южна посока до наваляне въ дола Стипцата. Тамъ свършатъ въ сиви и зеленикави туфи. Слѣдъ тѣхъ се появяватъ и сиви еруптивни скали, които се ронятъ и сипятъ като зърнеститѣ масивни метериали. Въ леглото на дола Стипцата тѣ се ограждатъ отъ сиви, сбити и пропити съ дребнозърнестъ пиритъ, скали, които отъ разрушението на пирита въ мелантеритъ и лимонитъ иматъ стипчиво-горчивъ вкусъ и шарена охрозоноръждива повръхность. Тоя видъ скали се простиратъ въ южна посока по дола, който слиза отъ къмъ билото на пѫтя за Елшица и отъ които той се нарича Стипчиво дере. По пѫтеката, която поима отъ дола за къмъ Елшица, тѣ свършатъ още въ низкитѣ отдѣли на баирчината. Слѣдъ тѣхъ се явяватъ тънко наслоени и съ много мусковитъ кристалинни шисти, които съдържатъ пегматитови лещи и прожилки отъ разна дебелина. Тѣ по пѫтя заиматъ доста широка ивица (километъръ и повече) и на разнитѣ мѣста не сѫ съ еднаква боя и еднакво съдържание на слюда. На югъ тѣ граничатъ съ сива масивна зърнеста скала, която по новръшното си разрушение и по изгледъ и съставъ съотвѣтствува на гранитъ. Слѣдъ тоя гранитъ на пѫтя се появява кварцовъ порфиръ. Тоя видъ материали заиматъ пространството до билото на рида, по който е и самиятъ пѫть. Тѣ се простиратъ на западъ къмъ върха Каракузъ (837 м.), а сѫщо и въ ю.-и. посока за къмъ с. Калаглари. При наваляне за Елшица оставатъ сѫщитѣ еруптивни материали, само че на тѣхнитѣ кѫсове, и изобщо на цѣлата повръхность на заетото отъ тѣхъ пространство, еруптивниятъ хабитусъ на масата е по-изразителенъ и по-типиченъ. Цѣлиятъ сѣверенъ край надъ Елшица е заетъ отъ тоя видъ скали; отъ тѣхъ сѫ заети и източнитѣ прѣдѣли на Елшицката котловина съ върха

Digitized by Google

Богданица, а сѫщо и ю.-източнитѣ и западнитѣ къмъ Каракузъ. Понеже повръшното имъ разрушение е било равномѣрно, по́-голѣмата часть отъ землището е гладко; само въ по́-високитѣ точки отъ него се съдържатъ грамади отъ разновидни ерозивни форми, а въ долищата и въ равнищата то е дълбоко и отвѣсно врѣзано. Въ ю.-з. посока отъ селото Елшица остава пакъ сѫщиятъ материалъ, само че въ първия долъ прѣдъ рида на лозята, както и сѣверн. отдѣли на самия ридъ, въ който е върха Червеница се прѣкѫсватъ отъ пиритозни наслаги, които на мѣста се прѣвърнати въ червена охрозна пръсть, която околното население нарича кана и употрѣбява за мазане на стѣни. Тя е въ свръзка съ глинеста бѣла пръсть, която се употрѣбява за сѫщата цѣль. Въ ровинитѣ на дола личатъ и типичнитѣ наслаги, които сѫ пропити съ ситнозърнестъ пиритъ, съ малко халкопиритъ и които повръхностьта си, отъ нееднаквото промѣнение на пирита и холкопирита сѫ разно обагрени: зеленикаво и синкаво (отъ мелантеритъ и халкантитъ) жълтозелено (отъ промѣнения мелантеритъ) и ръждивожълто до тъмночервено въ разни бойни отсѣнки (отъ нееднаквото промѣнение на пирита въ лимонитъ и хематитъ). Въ билото на рида прѣдъ лозята показва се тѣсна ивица отъ тъмни, мусковитови кристалинни шисти, която като тѣсенъ езикъ се вдава въ еруптивното землище. Отъ тамъ чакъ до въ с. Калугерово землището се заима отъ прѣдходнитѣ сиви еруптивни скали, които само до Калугерово се мѣсятъ съ малко мусковитови гранитни материали. И въ тоя отдѣлъ отъ находището на тия еруптивни скали, както и въ прѣдходнитѣ, еруптивнитѣ материали сѫ съ еднаква сива боя и еднакво устройство (дребнопорфирно по фелдшпата и кварца). Тукъ-тамъ се показватъ и по́-тъмнобойни. Въ тѣхъ има блѣдозеленикави петна отъ излужването на обагренитѣ бисиликати. Освѣнъ това тѣ иматъ тънки и рѣдки жили отъ сивъ зърнестъ (фелдшпатовъ) материалъ, а и такъвъ отъ епидотъ-селадонитаво вещество.

Между Калугерово и Калаглари (370 м. в.) землището е заето пакъ отъ прѣдходния еруптивенъ материалъ; отъ него сѫ заети и бърдата надъ Щърково и Абдулата. Въ тоя отдѣлъ на находището еруптивниятъ материалъ е разкритъ повечето въ низкитѣ долища и въ високитѣ бърда, но има го и въ равнището. Осталата часть отъ землището е покрита съ почва, образувана главно отъ повръшното разрушение на самитѣ еруптивни скали.

Въ разкрититѣ мѣста на находището, както напр. въ коритото и леглото на рѣкитѣ Леспецъ, Елшица, долътъ отъ къмъ западния

Digitized by Google

ридъ на Калаглари, въ бърдото на Калугерскитѣ лозя и др., скалитѣ сѫ неправилно паралелопипедно напукани и дебело и тънкоплочесто нацѣпени. И въ тоя край, както и въ прѣдходнитѣ, скалното вещество е еднородно, и съ малко обагрени бисиликати; въ него нѣма чужди примѣси. Само въ бърдото надъ Калугеровскитѣ лозя се показватъ дебелички епидотови жили, една отъ които достига до 60 с. м. дебелина. И тия жили, както и околната маса, сѫ напукани и повръшно прѣвърнати въ дребенъ чакълъ.

Отъ сѫщитѣ еруптивни скали е заетъ и плоския ридъ на западъ отъ Калаглари; въ него на нѣколко мѣста има разкрити каменоломи. Скалната му маса почти достига земната повръхность, отъ която е скрита само отъ тънакъ слой почва.

5. Калаглари — Джумая — Балдьово — Ферезлий — Саржъолъ — Ерилий. Между Калаглари и Джумая по-голѣмата часть отъ пространството е заето отъ прѣдходнитѣ еруптивни скали, които на много мѣста се разкриватъ на повръхностьта. Въ селото Джумая и въ околностьта му землището е заето отъ материалитѣ на тракийското поле. Такова остава землището и между Джумая и р. Луда Яна до с. Балдьово, дѣто въ дълбокия изрѣзъ на рѣчния брѣгъ дебелината и качеството на наслагитѣ сѫ по-изразителни.

Прѣзъ рѣката въ областьта на високия ридъ, нареченъ Коюнъ тепе, на повръхностьта се разкриватъ калагларскитѣ сиви еруптивни материали, които заиматъ с.-з., з. и ю.-з. политѣ на рида. Тѣ въ южнитѣ отдѣли на рида по пѫтя за къмъ с. Ферезлий свършатъ надъ Балдьовскитѣ лозя въ ивица синкави и зеленикави млади еруптивни скали съ андезитовъ изгледъ. По на сѣверъ отъ тѣхъ се разкрива еруптивна скала, която по изгледа и устройството си наподобява еруптивнитѣ конгломератови скали на югъ отъ Панагюрище. Билото на рида по пѫтя (400 м. в.) и околнитѣ му части, както и сѣвернитѣ отдѣли, сѫ заети отъ еднакъвъ младъ еруптивенъ материалъ, който въ високото е съ сивъ трахитоиденъ изгледъ, а въ низкото и въ по-дълбокитѣ ровини съ тъмнозелена до тъмносива боя и съ голѣма набитость и жилавина. Тия еруптивни материали, които образуватъ рида Коюнъ тепе (който и отдалечъ има изгледа на еруптивенъ ридъ), въ сѣверъ и с.-и. посока стигатъ с. Ферезлий (290 м. в.), а даже и леглото на Кавакъ-деренската рѣка нарѣчена *рѣката,* дѣто въ леглото ѝ се разкриватъ. Тамъ, както и въ източнитѣ и южнитѣ поли на Коюнъ-тепенския ридъ тѣ сѫ криятъ подъ младитѣ образувания на тракийското поле.

Digitized by Google

Въ посока за Саржгьолъ землището е пъкъ еруптивно, само че повръшно е скрито подъ дебелъ слой почва, но на мѣста, въ нѣкои по-височки баирчини или въ дълбокитѣ изрѣзи на долищата, а особно въ околноститѣ и леглото на рѣката, тѣ се разкриватъ на повръхностьта. Тамъ тѣ сж прѣдимно сиви еруптивни скали съ дребенъ кварцъ. Сжщитѣ материали продължаватъ и въ западна посока, но пакъ най-много се разкриватъ въ околноститѣ на рѣчното легло и на сѣверъ отъ него чакъ къмъ Саржгьолъ, дѣто прѣдъ селото свършатъ. Тѣ между рѣката и селото по цѣлото протежение на разкрититѣ части не сж съ еднаква боя и еднаква жилавина: имат ги: червеникави, сиви, виолетови, червени, зеленикави, ясно зелени и др. Всичкитѣ отъ напрѣдналото промѣнение сж изгубили компактностьта и блѣсъка си и се показватъ грапави, порозни и матови.

На западъ отъ Саржгьолъ въ рѣчното легло на пжтя за Ерилий тѣ алтернирятъ съ седиментни образувания (глинести мергели и мергелни варовици) отъ кредна възрасть, съ които дружатъ пѣсъчникови и конгломаратови наслаги удобни за практически цѣли (градежъ, воденични камъни и пр.).

Прѣдъ Саржгьолъ еруптивното находище свърша въ кристалинни шисти (тъмни мусковитови гнайси), които сж тънко наслоени и съ тънки сиви пегматитови жили. Тия материали оставатъ и на изтокъ отъ селото и въ ю.-и. посока отъ него за къмъ Кавакъ-дере, дѣто свършатъ до срѣдата на пжтя. Отъ тѣхъ сж заети и политѣ на хълма Кара-тепе, обаче тѣ се разкриватъ само въ дълбокитѣ долища. Хълмътъ Кара-тепе е заетъ отъ сивъ зъдрнесто-люспестъ мусковитовъ гнайсъ съ тънки и дебели кварцови и пегматитови жили. Сжщиятъ материалъ продължава на изтокъ отъ Кара-тепе и заима мѣстностьта Иланъ-кая и пó на изтокъ отъ нея. Той се простира и къмъ с. Яхалари, дѣто свърша въ бърдата надъ селото покрити съ насипи отъ тѣхъ.

Западно отъ Кара-тепенския хълмъ въ посока за с. Ерилий въ низкитѣ отдѣли на хълма се появяватъ наново тъмни и тъмнозеленикави еруптивни скали андезитовъ типъ; тѣ заниматъ пространството до Ерилий, мѣстото, на което е застроено селото (400 м. в.) и прѣзъ него се простиратъ въ посока за върха Куртъ-кая (514). Андезититѣ отъ това находище сж прѣдимно тъмни амфиболови андезити; тѣхъ придружаватъ туфи и едри конгломерати отъ сжщия материалъ. Понеже разрушението на всичкитѣ е равномѣрно, то и повръхностьта на заетото отъ тѣхъ пространство е гладко; а отъ

Digitized by Google

разрушения имъ материалъ, който е тъменъ до черенъ, и почвата е черноземъ.

6. Ерилий — Красново — Горно-Османово (Кръстевичъ) — Айваджикъ — Попинци — Панагюрище. Отъ Ерилий въ посока за Красново до Юрушка рѣка землището въ отношение на скалитѣ си е продължение на Ерилийското землище — еруптивно андезитово. Въ послѣднята то свърша въ кредни образувания (мергели и мергелни варовици), които на мѣста съдържатъ и прослойки отъ глинести мергели. Тия материали по пжтя за Красново продължаватъ до Пенчовска могила и прѣзъ Юрушка рѣка изклинено свършатъ въ кристалинното землище на сѣвернитѣ поли на Каратепенския хълмъ, заградени отъ югъ съ тѣсна ивица отъ младоеруптивни материали. Тия седименти иматъ ю.-и. посока на разпространение и с.-с.-и. стръменъ наклонъ (40°—50°). Тѣ сж тънкослойни и прѣдимно червеникави, но по между имъ има сиви и зеленикави.

Източнитѣ гранични материали на тия седименти сж зърнесто люспести мусковитови гнайси съ изгледа на гранитогнайси; тѣ заиматъ цѣлиятъ околенъ край. По пжтя за Красново, стигатъ и минаватъ леглото на р. Калаващица и се свързватъ съ шиститѣ отъ рида надъ Красново. Въ прѣдѣлитѣ на Калаващенската рѣка източно отъ леглото ѝ на пжтя се показва тѣсна ивица отъ мергели и мергелни варовици придружени отъ зеленикави туфозни скали, която има и.-ю.-и. посока на разпространение. Положението ѝ надъ околнитѣ материали показва, че ще да е източенъ граниченъ край на ржкавъ проточенъ отъ къмъ с. Айваджикъ, защото въ срѣщния брѣгъ прѣзъ дола тя вече не се забѣлѣжа.

Слѣдъ тая седиментна ивица до въ с. Красново (310 м. в.) пространството е заето отъ прѣдходнитѣ мусковитови зърнести гнайси, които въ ската надъ селото сж повечето едропегматитови. Тия материали продължаватъ на ю.-и. по рида и съ тѣхъ той свърша прѣдъ селото Долни-Геренъ. Тѣ стигатъ и селото Крушово (Армутлий) и се свързватъ съ съотвѣтнитѣ материали отъ Каратепенския хълмъ, съ каквито той свърша въ прѣдѣлитѣ на Крушовското равнище. Изобщо съ тия материали свършатъ хълместитѣ планински поли на Срѣдна гора въ тоя край. Тѣ минаватъ и на изтокъ отъ Красново въ рида до селото; но по-интензивно разпространение иматъ въ проточения ридъ между рѣката Калаващица и долината Красново—Горно-Османово, която е отъ наноси и насипи.

На пжтя Горно-Османово—Айваджикъ въ първитѣ плоски хълмове надъ рѣчното легло на р. Калаващица се показватъ тънко-

Digitized by Google

слойни тъмни гнайси и шисти съ дебели пегматитови прожилки, които сж силно сбърчени, даже и смачкани. Тѣ минаватъ и въ рида на югъ отъ р. Калаващица и свършатъ въ срѣднитѣ му отдѣли подъ блокови полигенни конгломерати (отъ гнайсови, шистни и младоеруптивни кжсове), които заиматъ цѣлия ридъ почти до с. Айваджикъ. Въ високото на пжтя подъ тѣхъ се показватъ тъмни и ръждиви гнили пъсъчници, а тукъ-тамъ и глинести пѣсъчници отъ сжщата боя. Понеже заетото отъ тѣхъ пространство повръшно е скрито подъ почва и гжсталакъ, трудно може да се установи тѣхниятъ наклонъ; обаче посоката на разпространението имъ по дадени бѣлѣзи се установява за и.-ю.-и.

При чешмата надъ с. Айваджикъ започватъ да се показватъ и слоеве отъ еруптивна туфова маса, която въ посока за селото на нѣколко мѣста се редува съ слоеве отъ типични кредни мергели и мергелни варовици. Въ селото Айваджикъ (470 м. в.) туфовитѣ материали сами и въ свръзка съ еруптивни конгломерати сж доста развити (въ сѣв. половина на селото), но мергеловаровититѣ материали надѣляватъ надъ тѣхъ (въ южната). Тамъ има и комплексъ отъ червени мергелни варовици съ стръменъ (60°—70°) наклонъ, изъ който извира обилна вода.

Тия седиментни материали въ и.-ю.-и. посока продължаватъ до Попова курия и Чинкова чукара (533 м. в) и свършатъ въ кристалинно землище, което е с.-з. продължение на находището въ Панчовска могила. Въ ю.-и. посока по Юрушка рѣка тѣ иматъ доста интензивно разпространение, но тамъ сж въ алтернация съ тъмни туфи и младоеруптивни материали. Съ сжщото разпространение се ползуватъ и въ южна посока за къмъ селото Ерилий, само че тѣ свършатъ прѣдъ хълма Възалджа, който е еруптивенъ отъ типа на Ерилийскитѣ скали. Не по-малко е разпространението имъ и въ с.-з. посока къмъ върховетѣ Окупанъ (708) и Мечита (804), само че отъ къмъ сѣверна страна тѣ се ограждатъ отъ блоковитѣ полигенни конгломерати, които намѣрихме на с.-и. отъ Айваджикъ, и които въ областьта на Окупана иматъ доста обширно разкритие. Югозападно отъ селото седиментитѣ сж прѣдимно червеникави и сивозеленикави мергелни варовици и мергели.

Отъ Айваджикъ до Попинци по пжтя прѣзъ Церовъ долъ землището е заето прѣдимно отъ седименти, които тукъ-тамъ се мѣсятъ (прѣслояватъ) и съ еруптивни туфи. По Церовъ долъ прѣобладаватъ глинеститѣ материали; тамъ има глинести мергели, глинести шисти и ситнозърнести глинести пѣсъчници смѣсени тукъ-

Digitized by Google

тамъ съ еруптивни туфи. Тия материали заиматъ низкото на дола; тѣ сѫ тънкослойни, на мѣста и хартийни, набърчени въ разна посока и съ прѣдименъ наклонъ въ сѣверна посока. Високитѣ отдѣли на дола, а особно сѣвернитѣ била̀, съдържатъ повечко туфи и туфозни едри конгломерати, въ които има кѫсове и отъ мергелнитѣ варовици. Отъ послѣдниятъ видъ материали сѫ заети и стръмнинитѣ около р. Луда Яна, както и високитѣ върхове (Посранъ камъкъ и пр.) около тѣхъ. Еруптивнитѣ блокове и въ тѣхъ, както и въ нѣкои други прѣдходни конгломерати, сѫ изключително отъ еруптивни амфиболови скали.

Прѣзъ рѣката въ западнитѣ брѣгове на рѣчното легло пакъ глинеститѣ шистозни и мергелни материали сѫ главнитѣ скални типове въ края. Тѣ се простиратъ на западъ по пѫтя чакъ до въ селото Попинци, само че и изъ тѣхъ има глинести и ръждиви пѣсъчникови прослойки. Въ всичкитѣ отдѣли на землището разпространението е ю.-и., а наклонътъ сѣвѐренъ и на мѣста доста стръменъ (50°—60°). И въ тѣхъ има мергелови варовици, както и туфовъ материалъ, които взаимно прѣслояватъ, но тѣ не сѫ тъй много както въ прѣдходни нѣкои находища. Около Попинци туфитѣ сѫ зеленикави, по-дебелослойни, доста компактни и прѣдставятъ удобенъ материалъ за строене. Отъ тѣхъ приготовляватъ стѫпала, корита, улеи и пр.

Въ Попинци прѣобладаещиятъ скаленъ материалъ сѫ типичнитѣ глинести седименти (глинести мергели, шисти, пѣсъчници, варовици), но изъ тѣхъ има и туфозни прослойки. Южно отъ селото прѣобладаватъ туфознитѣ материали, които сѫ продължение на съотвѣтнитѣ на югъ отъ Попинското ханче (на шосето Калаглари—Панагюрище). Тѣ се простиратъ въ ю.-и. посока къмъ Куртъ-кая и с. Кепелий и заиматъ цѣлата околность отъ споменатитѣ точки.

Сѣверно отъ Попинци, както и по пѫтя за Панагюрище прѣзъ Сиповетѣ и Крушовъ долъ, скалниятъ материалъ е прѣдимно слѣдниятъ: сѣверно отъ Попинци въ равнището до политѣ на върха Петелово (727) и съсѣднитѣ хълмове землището е заето отъ тъмно-глинести шисти и пѣсъчници съ малко туфи. Въ Петелово и високитѣ съсѣдни върхове като Куманичево (а не Иерусалимъ както е на 3-верстовата карта) и др., както и припадащитѣ къмъ тѣхъ долища Русалина и др., сѫ прѣдимно отъ еруптивни и туфозни материали, които сѫ продължение на материалитѣ отъ еруптивния гребенъ южно отъ Панагюрище, въ който сѫ върховетѣ Дѣдо, Св. Илия, Церо и др.

Digitized by Google

Въ посока за Панагюрище надъ Попинци изъ глинеститѣ шистозни материали се разкриватъ еруптивни зеленикави туфи, които на мѣста като конгломерати заиматъ голѣмо протежение по пѫтя и изкачатъ равнишето за къмъ Крушовъ долъ, което е заето отъ тъмни и ситно сдробени глинести шисти съ рѣдки прослойки отъ пѣсъчници. Тѣ свършатъ въ завоя на пѫтя задъ Крушовъ долъ и граничатъ въ тъй нарченитѣ Сипове съ шарени (червеникави, жълтеникави, ръждиви) туфи, които заграждатъ отъ югъ тъмни и зеленикави еруптивни скали, които се простиратъ къмъ Петелово и Куманичево. И въ тоя отдѣлъ на седиментното находище материалитѣ спазватъ и.-ю.-и. си разпространение съ полегатъ и стръменъ сѣвѣренъ наклонъ. Материалитѣ на Сиповетѣ, които заиматъ стръмнитѣ отдѣли на пѫтя, повръшно сѫ разкрити и, понеже сѫ разно обагрени и отворени къмъ долината на Луда Яна, отъ югъ се виждатъ отъ далечъ. Тѣхниятъ материалъ е тъждественъ съ материала отъ високия хълмъ Плѣсювецъ з.-с.-з. отъ Попинци, както и съ материалитѣ отъ сѣв. отдѣли на върха Столови, южно отъ Луда Яна и шосето.

Сѣверно отъ шаренитѣ туфи на Сиповетѣ еруптивната скала заима пространството чакъ до прѣзъ главния гребенъ на рида, а по пѫтя, до къмъ мѣстностьта на чешмата, само че до послѣднята мѣстность отъ сѣверна страна сѫ оградени съ тъмнозелени и конгломерувани, туфи, цементътъ на които е отъ тухлено червеникавъ туфъ. При чешмата започватъ да се явяватъ тъмни, червеникави и сиви, ситно сдробени, глинести мергели, които въ сѣверна посока съ мѣсятъ и съ глинести мергелни варовици, оградени отъ сѣверъ съ тъмни туфозни материали, съ които свърша ридътъ въ рѣчното легло на Свинарското дере. Еднитѣ и другитѣ сѫ продължение отъ материалитѣ на рида подъ Панагюрския разсадникъ. Тѣ и въ тоя отдѣлъ на находището си иматъ сѫщата посока на разпространение и наклонъ, както и въ споменатия ридъ. Въ Свинарското дере тия седиментни материали свършатъ въ кристалиннитѣ шисти на мѣстностьта.

Отъ Свинарско дере до въ Панагюрище землището е прѣдимно пѣсъченъ наносъ и насипъ отъ съсѣднитѣ кристалинношистни бърда до града. Близо до Панагюрище и въ него тѣхнитѣ скали се разкриватъ и на повръхностьта; тѣ сѫ зърнести мусковитни гнайси.

7. Пловдивъ — Брѣзово — Амзалари — Рахманлий — Чахлари — Колачево — Брѣзово. Отъ Пловдивъ до Брѣзово прѣзъ Войводиново, Калековецъ, Стрѣма, Алифаково и Калъчлий, землището по форма

Digitized by Google

е равнище, прѣрѣзано отъ разни водни артерии, между които е и рѣката Стрѣма. По съставъ то е отъ наноси съврѣменни и по-стари, които сѫ часть отъ образуванията на тракийското равнище. Въ Брѣзово, (240 м.), което е въ самитѣ поли на ю.-з. часть на Сърнена гора, материалитѣ сѫ само наноси, навлѣчени отъ къмъ Амзалари и Рахманлии. Сѣв.-зап., сѣв. и с.-и. отъ него сѫ хълмоветѣ Аи-тепе (344) и Ташладжа; тѣ сѫ заети отъ румени и сиви едно и дребнозърнести пѣсъчници, които сѫ въ свръзка съ пѣсъчницитѣ отъ Калето сѣв. отъ Мисилимската могила. Между Брѣзово и Амзалари (300 м.) материлитѣ по пѫтя сѫ наноси и насипи свлѣчени отъ по-високитѣ планински отдѣли на края, но въ околнитѣ по-стръмни брѣгове (източнитѣ) на рѣката се разкриватъ и становititѣ скали, които по естество сѫ кристалинни шисти. Тѣ сѫ простиратъ въ сѣверна посока и заиматъ околнитѣ плоски бърда на Амзалари, както политѣ и склоноветѣ на върха Сакаръ-тепе. Западно отъ селото тѣ се криятъ подъ насипитѣ на полегатата въ южна посока равнина.

Тия материали показватъ по-голѣмо разкритие на с. отъ с. Амзалари; Тамъ тѣ се явяватъ въ рѣчното легло и въ околностьта му. Кристалиннитѣ шисти въ тоя отдѣлъ сѫ сиви зърнестолюспести гнайси съ прѣходъ въ гранитогнайси, а на мѣста и въ гнайси съ порфирно устройство. Тѣ на незначително разстояние минаватъ въ тъмносиви тънконаслоени гнайси, които сѫ прѣпълнени съ тънки жили и прослойки отъ пегматитово вещество. Отъ тѣхъ е заето пространството на изтокъ отъ с. Бабекъ и землището на старото селце Теке. Сѣверно отъ тѣхъ се показватъ типични зърнесто-люспести гнайси, които по-горѣ близу до Рахманлий се прѣдставятъ като типични зърнести гранитови скали съ черна слюда. Въ тѣхъ има дебели жили отъ сиво гранитово вещество. Прѣдъ Рахманлий (450 м.) тѣ се просичатъ отъ дебела ивица тънкослойни тъмни гнайси, но до самото село и въ него тѣ сѫ прѣобладаещитѣ скали на мѣстностьта. Тѣ оставатъ и въ дола подъ селото и минаватъ на югъ отъ него по подйема на пѫтя за с. Шахлари, дѣто свършатъ въ сиви, бѣдни на слюда, наслоени гнайси, които сѫ прѣпълнени съ бѣли и сиво-бѣли дебели пегматитови жили. Надъ тѣхъ по пѫтя наново се появяватъ тъмносивитѣ тънкослойни гнайси, които сѫ източно продължение на съотвѣтнитѣ по пѫтя Амзалари—Рахманлий. Отъ тѣхъ е заето билото на рида и южнитѣ му склонове по пѫтекитѣ за Колачево и Шахлари. По въ низкото къмъ Шахлари тѣ се мѣсятъ наново съ зърнести гранитовидни материали отъ типа на прѣдход-

Digitized by Google

нитѣ, а въ сѫщность продължение на колачевскитѣ гранити. Въ прѣдѣлитѣ на срѣдъ пѫтя за дола тѣ взиматъ връхъ на зърнеститѣ кристалинни материали и при това сѫ повече блѣщиви и съ по-малко кварцъ. Тѣхъ отъ къмъ югъ въ мѣстностьта на гюловитѣ градини огражда на ново широчко находище отъ зърнеститѣ скали. но въ самия долъ, дѣто сѫ гюлпанитѣ, първенството остава върху имъ. Сѫщитѣ гнайсови материали сѫ и въ селото Шахлари и въ околнитѣ му южни бърда.

Между Шахлари и Колачево, по пѫтеката прѣзъ високия ридъ, землището въ началото се заима пакъ отъ тѣхъ, само че тѣ намѣста съдържатъ дебелички ситнозърнесто устроени зеленикави жили, които иматъ изгледа на диоритово вещество. Тѣ изкачатъ билото на пѫтя и прѣзъ една тънка прослойка зеленикавъ шистозенъ материалъ, отъ който е заетъ върхътъ Камъкътъ, стигатъ гранита на Колачевското землище, който свърша до селото въ кредни седименти. Въ ю.-и. поли на върха Камъкътъ свършатъ кредниятѣ образувания (сиви и жълтеникави глинести мергели и мергелни варовици), отъ които сѫ заети с.-и. върхове на Колачево, Могилата и Каменица.

Въ сѫщитѣ поли има и тѣсна ивица материалъ отъ по-старъ типъ, вѣроятно триасовъ, който е въ свръзка съ първия; тамъ той се явява като конгломерувани кѫсове. Въ низкия плоскъ ридъ, ю.-и. отъ Камъкътъ кредниятѣ образувания се отдѣлятъ отъ материалитѣ на Колачевскитѣ лозя (гранитовитѣ скали) съ тѣсна ивица блѣщиви шисти метаморфенъ типъ, които сѫ съ гѫсто устройство.

Гранитътъ отъ Колачевскитѣ лозя се простира почти до селото Колачево. Той е едрозърнестъ сивъ гранитъ съ тънки пегматитови и дебели зеленикави (масивни) жили. Повръшно е гладко заобленъ и правилно разрушенъ, тъй че и на много мѣста въ гюловитѣ градини неговата повръхность се показва като пѣсъченъ насипъ. Само въ дълбокитѣ долища и въ изкопитѣ около градинитѣ се показва съ типична гранитова повръхность. Току до селото Колачево (400 м.) въ него има полска кръгла базалтова могила, която е разровена и доста изчерпана за строителенъ материалъ въ селото. Въ прѣдѣлитѣ на крайнитѣ кѫщи на селото започватъ да се показватъ глинести и мергелноваровити материали креденъ типъ, които въ дола срѣдъ селото съдържатъ дебели компактни прослойки отъ едъръ варовитъ конгломератъ.

Кредниятѣ образувания се простиратъ и въ южнитѣ отдѣли на селото и на югъ отъ него въ посока за с. Мисилимъ, само че тамъ сѫ повечето глинесто пѣсъчникови. Тѣ свършатъ на югъ

Digitized by Google

селото въ кристалинни шисти, които се простиратъ въ изтокъ-западна посока. Въ една отъ нивитѣ надъ тѣхъ се забѣлѣжа грамада отъ базалтови камъни, която по положение е въ южна посока отъ първата. Не ще и съмнѣние, че материалътъ за тая грамада е сбранъ отъ самата нива или изровенъ отъ околностьта ѝ, но не и прѣнесенъ отъ първата могила. А то показва, че и тамъ, скрито подъ почвата, ще да има друго базалтово находище подобно на прѣдходното, което разработката на землището е маскирало.

Въ околностьта на съсѣдния долъ кристалинношистнитѣ материали бѣлѣжатъ земната повръхность и се издаватъ за зърнести гнайси, които отъ напрѣдналото си разрушение се покриватъ съ дебеличакъ пѣсъченъ слой. Сѫщитѣ материали, повръшно разкрити, се виждатъ и въ изкопанитѣ дълбочки долища или въ билата на плоскитѣ ридчета, дѣто се показватъ като натрупани бълванести грамади. По качество на скалния материалъ и по сходството му съ прѣдходния слѣдва да се заключи, че туй кристалинношистно землище се простира на югъ прѣзъ плоския ридъ и минава въ Мисилимского землище, дѣто свърша близу до селото въ могилния ридъ въ пѣсъчниковитѣ седименти.

Сѫщитѣ зърнестолюспести кристалинни шисти се продължаватъ и въ западна посока; тѣ стигатъ източнитѣ поли на върха Каменливецъ, дѣто е Брѣзовското кале, и свършатъ пакъ въ пѣсъчникови материали. Юго-източно отъ Каменливецъ на пѫтя Саджклий-Брѣзово тѣ свършатъ пакъ въ сѫщитѣ пѣсъчници, които на повръхносьта се разкриватъ като дебело-слойни каменливи зѫбери съ източно разпространение и полегатъ (до 15°) сѣверенъ наклонъ. Тия пѣсъчници иматъ по-голѣмо разкритие въ самия върхъ Каменливецъ и въ неговитѣ южни отдѣли по пѫтя за къмъ Брѣзово чакъ до брѣзовскитѣ лозя, дѣто свършатъ заградени отъ западъ съ кредни образувания (глинести варовици и варовити мергели). Послѣднитѣ заниматъ пространството до въ леглото на дола, на западъ отъ лозята. Отъ тамъ до Брѣзово по равнището и съсѣднитѣ долища материалитѣ сѫ наноси и насипи покрити съ почва. Обаче и тамъ въ по-сѣвернитѣ отдѣли на пѫтя за Коджавиглий (развалено село) се разкриватъ прѣдходнитѣ пѣсъчници, а с.-и. отъ тѣхъ се показва и находището на кристалиннитѣ шисти (сиви гнайси).

Отъ казаното въ обиколкитѣ, както и отъ приложената карта за Срѣдна гора къмъ статията ми въ Сборника, томъ XXII, въ

Digitized by Google

които сѫ нанесени резултатитѣ отъ тая ми обиколка, ясно личи, че и въ тия планински отдѣли скалитѣ сѫ отъ сѫщитѣ типове и видове, както и въ другитѣ по-обширни планински отдѣли, а именно; *кристалинни шисти, масивни скали* и *седименти*. Отъ тѣхъ кристалиннитѣ шисти сѫ прѣдставени въ видоветѣ: гранитогнайси, гнайси, микашисти и метаморфни шисти; масивнитѣ скали — въ гранити, кварцопорфири, андезити и базалтъ, а седиментитѣ — въ еруптивни туфи и конгломерати, въ разновидни пѣсъчници, глинести шисти и глинести съ мергелни варовици наноси и насипи.

Тия материали иматъ разно повръшно разкритие. Въ Брѣзовско по разкритие прѣобладаватъ кристалиннитѣ шисти съ гранитогнайса; слѣдъ тѣхъ по-развити сѫ креднитѣ седименти, гранитътъ и сивитѣ и румени триасови пѣсъчници, а най-малко е развитъ базалтътъ. Въ западна Срѣдна гора първи по развитие сѫ еруптивнитѣ материали (порфири и андезити), а измежду тѣхъ андезититѣ съ своитѣ туфи; слѣдъ тѣхъ най-много сѫ креднитѣ седименти, а най-малко сѫ кристалиннитѣ шисти. Наноситѣ и насипитѣ сѫ около тѣхъ въ отдѣлитѣ на тракийското равнище, но има ги въ по-низкитѣ мѣста, въ тѣснитѣ котловинки, рѣчни и поточни легла и въ по-високитѣ отдѣли на реченитѣ поли.

Кристалиннитѣ шисти и въ двата планински отдѣла сѫ въ непосрѣдствена връзка помежду си и продължение отъ материалитѣ на планинското ядро. Въ Брѣзовско тѣхъ огражда отъ югъ извитата триасови пѣсъчници, а въ срѣдата имъ ги покрива друга, като проточенъ езикъ въ зап. посока, отъ креднитѣ седименти. Въ западна Срѣдна гора тѣхъ заграждатъ отъ западъ андезититѣ съ своитѣ туфи и креднитѣ седименти. Порфиритѣ ги засѣгатъ само въ елшишкото и калугеровско землище, дѣто се явяватъ като западни гранични материали.

Наслоението, посоката на разпространението и наклонътъ на материалитѣ се забѣлѣжа само въ седиментнитѣ материали, но той е различенъ за сѫщитѣ материали въ двата планински отдѣла. Наслоението е по-ясно при тънкослойнитѣ материали, но при дебелослойнитѣ то е скрито било отъ повръшнитѣ обрушвания на сѫщитѣ материали, било отъ лѣсовата покривка. Разпространението на материалитѣ въ Брѣзовско, както и по-горѣ споменахъ, е съ изтокъ, западна посока и съ сѣверенъ и южен наклонъ. Материалитѣ сѫ продължение на материалитѣ отъ срѣднитѣ и източни отдѣли на Сѣрненогорската планинска область. Въ тоя отдѣлъ тѣ се явяватъ като западни гранични материали.

Digitized by Google

Въ прѣдѣлитѣ на западна Срѣдна гора материалитѣ иматъ ю.-и. с.-з. посока на разпространение съ ю.-з. и с.-и. наклонъ. Тѣ не сѫ въ свръзка съ прѣдходнитѣ.

Общата конфигурация на терена не прѣдставлява специфични особености; тя е непосрѣдствено продължение отъ общото устройство на планинския масивъ, уформено въ настоящия си видъ отъ ерозивнитѣ дѣйствия въ разнитѣ геолошки врѣмена. Само отдѣлътъ на андезитовото находище се прѣдставя съ типично вулканически изгледъ.

При всичко че двата планински отдѣла въ южнитѣ си части, въ полето, не завършатъ съ еднакви петрографски материали и че по-младитѣ материали въ двата отдѣла нѣматъ еднаква посока на разпространение, а се сѣкатъ подъ ѫгълъ, но прѣдъ видъ на тъждественостьта на кредитѣ седиментни материали отъ двата раздѣлени планински отдѣла, слѣдва да се заключи, че тѣ сѫ едноврѣменни образувания, че сѫ части отъ едно нѣкогашно цѣло тѣло, което отъ послѣ тектонически процеси сѫ накъсали и раздѣлили.

Скалнитѣ видове, които влизатъ въ състава на тия планински отдѣли, иматъ слѣднитѣ макро и микроскопски особности.

А. Кристалинни шисти.

1. Гранитогнайси.

1. **Рахманлий.** Скалниятъ кѫсъ въ основа на който ще се характеризува скалниятъ видъ е взетъ отъ дола подъ с. Рахманлий на пѫтя за Чахларе. Въ тоя отдѣлъ на скалното находище скалната маса се прѣдставя съ типиченъ масивенъ изгледъ и напълно съотвѣтствува на гранитъ. Едничката причина, която ме заставя да я причисля къмъ гранитогнайситѣ се състои въ недотамъ ясното наслоено разположение на слюдата. Външно скалната маса е масивна, компактна, съ сива бозова боя, причинена отъ минералния съставъ, който е сиво кварцово и фелдшпатово вещество и черна слюда — биотитъ. По тоя съставъ тя напълно заслужва наименованието *биотитовъ гранитогнайсъ*. Скалната маса на далечни протежения е еднородна и еднобойна; тя съдържа на рѣдко тѣсни кварцъ-фелдшпатови прожилки, които сѫ едничкото ѝ разнообразие въ цвѣтно отношение. Тя е напукана на едри неправилни паралелопипедни кѫсове, пукнатинитѣ на които се отличаватъ съ заръждавѣла бойна отсѣнка. Съ микроскопа се потвърждава главниятъ минералъ̀нъ съставъ на скалата, но съ него той се разграничава по-точно и се опрѣдѣлятъ

Digitized by Google

особноститѣ на отдѣлнитѣ му видове. Кварцътъ е въ дребно и ситнозърнести групи съ мозаично устройство. Фелдшпатътъ е поедъръ отъ кварца; явява се въ единични или срастли заоблени и частично метаморфни форми. По естество е ортоклазъ и плагиоклазъ (олигоклазъ). Биотитътъ е въ люспести единични или сбрани на купъ индивиди. Той — черенъ за отразената свѣтлина — въ проходната се явява кафявъ или жълтеникавъ съ интензивенъ плеохроизъмъ (блѣдно-жълтъ, сламено-жълтъ до кафяво-жълтъ). Другитѣ скални минерали сѫ миниционзни и рѣдки; такива сѫ магнетитъ, цирконъ и апатитъ. Покрай тѣхъ има и вторични продукти на главнитѣ минерали; тѣ сѫ главно каолинъ отъ фелдшпата и хлоритъ отъ биотита.

2. Сѫщиятъ гранитогнайсъ има и на пѫтя Амзалари-Рахманлий на нѣколко мѣста и съ разна боя, по-тъмна или по-свѣтла, която се дължи на прѣобладанието или липсата на слюденото вещество. Въ нѣкои отдѣли отъ това находище гранитогнайсътъ е типиченъ биотитовъ гранитъ и нѣма да бѫде погрѣшка, ако се приеме за такъвъ.

3. Въ ерилийското землище на пѫтя за Красново гранитогнайсътъ е двоякъ: като първия и пегматоиденъ, при това едро и срѣднозърнестъ. Послѣдниятъ е биотитовъ, но първиятъ мусковитовъ. Въ него фелдшпатътъ е съ двѣ бои — розовочервеникава и млѣчнобѣла; първиятъ е ортоклазъ, а вториятъ, плагиоклазътъ, олигоклазъ, но тукъ-тамъ се виждатъ и микроклини. Въ нѣкои свои отдѣли той може да се вземе за типиченъ пегматитъ.

4. Въ Чахларско и Колачевско по пѫтищата за къмъ Рахманлий гранитогнайсътъ е биотитовъ и мѫчно различимъ отъ биотитовия гранитъ, който въ колачевското землище има интензивно разпространение.

5. Гранитогнайсови скали има и въ мѣстностьта между селата Мечка и Поибрене, както и надъ Поибрене по Тополница въ посока за Петричъ. Тамъ обаче материалътъ на повечето мѣста е съ типиченъ гранитовъ или гранитодиоритовъ изгледъ, тъй че само отдѣлитѣ, които показватъ слабо наслоение по слюдата си, могатъ да се приематъ за гранитогнайсови, но тѣ по право трѣба да се причислятъ къмъ гранитовитѣ вариации.

2. Гнайси.

1. Върхътъ Кара-тепе. Гнайсътъ заема цѣлото Кара-тепе и околностьта му. Въ низкитѣ отдѣли той е наслоенъ и съотвѣтствува на

Digitized by Google

типиченъ гнайсъ, но въ високитѣ той е повече зърнестъ и безъ наслоение, което го прѣдставя за прѣходенъ типъ къмъ гранито-гнайситѣ. По видъ гнайсътъ отъ тоя край е типиченъ *мусковитовъ гнайсъ*, понеже отъ бисиликатитѣ съдържа само мусковитъ. На гледъ зърнестото устройство на скалата остава зърнесто и наблюдавано въ микроскопа; въ него по-ясно се забѣлѣжа наслоението, което е по мусковитнитѣ люспи. Тоя мусковитовъ гнайсъ се състои отъ кварцъ, ортоклазъ, плагиоклазъ (олигоклазъ), микроклинъ, мусковитъ и тукъ-тамъ зрънце отъ цирконъ и апатитъ Всичкитѣ съставни минерали сж еднакво едри и почти еднакво бистри; изключение прави само фелдшпатовото вещество, което на мѣста е глинясало.

2. Пенчовска могила (ерилийско землище). Гнайсътъ отъ това находище е като прѣдходниятъ, само че е малко по-едрозърнестъ отъ него и съдържа биотитъ и гранатъ. Освѣнъ туй фелдшпатовитѣ му зърна, които сж отъ ортоклазъ и плагиоклазъ, сж по-едри отъ другитѣ и по-мжтни отъ тѣхъ.

3. Съ сжщия съставъ гнайсъ има и до воденицата надъ с. Амзалари съ тая само разлика, че въ него слюдата мусковитъ е малко и ситна. По нейното отсжтствие гнайсътъ съотвѣтствува на вариацията *иплитовъ гнайсъ,* но по-зърнестото устройство на останалитѣ два главни съставни минерала той показва прѣходъ къмъ гранито-гнайситѣ.

4. Значително отличие отъ прѣходнитѣ гнайси показва гнайсътъ на пжтя Бъта-Елшица, на югъ отъ Стипцата. Въ него наслоеннето е съвършено по слюдата, която освѣнъ въ единични индивиди и групици отъ тѣхъ, явява се и въ доста дебелички прослойки, дава на масата типиченъ шистозенъ изгледъ, а на други я прѣдставя и като типиченъ шистъ. Понеже слюдата по качество е повече бѣла, то и гнайсътъ, ще се именува по нея; но въ отдѣли, дѣто заедно съ бѣлата слюда е развита и черната и то почти въ еднакво количество съ нея, гнайсътъ, относително шиста, получва наименованието си по тѣхъ — двослюденъ. Въ отдѣлитѣ, дѣто слюдата се явява повечко, нейчитѣ индивиди сж сбрани въ ципести паралелно устроени агрегати, които въ напрѣчни прѣрѣзи се прѣдставятъ като влакнести маси.

5. Въ шахларското землище на пжтя за къмъ Рахманлий има сжщо тъй гнайси въ свръзка съ микашисти, само че и тамъ тѣ сж тънкослойни, но съ повече черна слюда, отъ която по право притежаватъ прилагателното *биотитови.* Още по типични сж биотитовитѣ гнайси въ високитѣ отдѣли на ридоветѣ около Шахлари, въ

Digitized by Google

които биотитътъ (прѣпълненъ съ рутливи игли) е повече и въ по-изразително наслоение. Въ тѣхъ има мусковитъ и плагиоклазъ и повечко апатитъ.

Тоя видъ гнайси има и прѣдъ рѣката Калаващица на пжтя Кръстевичъ-Айваджикъ, но по-типични и по-характерни сж гнайситѣ въ областьта на рѣката Павелъ, между Мечка и Поибрене. Тѣ сж ситнозърнесто-люспести, тъмни (отъ прѣобладанието на биотита) и съ слаба ръждиво-червеникава отсѣнка. И въ тѣхъ покрай обилния биотитъ има доста ситнолюспестъ мусковитъ, който се редува съ биотита. Отъ изобилието на слюдата и отъ количественното намаление на фелдшпата, въ нѣкои свои отдѣли, минаватъ въ микашисти. Но ю.-з. отъ Мечка има и по-отворенобойни биотитови гнайси, понеже биотитътъ имъ е по-малко и по-ситенъ. Въ тѣхъ биотитътъ е отчасть прѣвърнатъ и въ епидотъ, а фелдшпатътъ цѣлъ помжтнѣлъ.

Въ мѣстностьта Камъкътъ надъ Колачево има зеленикави метаморфни шисти, които за простото наблюдение сж неопрѣдѣливи. Тѣ се прѣдставятъ като компактна зеленикава маса, която се дроби на неправилни кжсове съ остри ржбове. Въ микроскопа тѣ се прѣдставятъ за скали съставени отъ кварцъ и промѣненъ ортоклазъ, неправилно срастли помежду си и между тѣхъ, а сжщо и въ тѣхъ ситно мембранозна хлоритова маса, която тукъ-тамъ се издава съ формитѣ на биотитъ. По тия биотитови форми, промѣнени въ хлоритъ, и по останалитѣ два минерала явно личи, че първоначалната скала е била биотитовъ гнайсъ, който отъ метаморфни процеси е промѣненъ въ *хлоритовъ гнайсъ* съ маскиранъ външенъ изгледъ.

8. Микашисти.

Освѣнъ споменатитѣ по-горѣ микашистни находища, които сж въ свръзка съ гнайсовитѣ, микашисти съ по-интензивно разпространение има около Саржгьолъ, Колачево и на пжтя Елшица-Калугерово, въ билото надъ лозята. Типични шисти сж послѣднитѣ; първитѣ и вторитѣ сж малко много метаморфни продукти. Микашиститѣ отъ послѣдното находище сж мусковитови тънкослойни шисти съ много слюда и малко кварцъ, затова сж и доста меки. Понеже въ тѣхъ е проникнала доста ръждива материя, тѣ сж изгубили първоначалната си боя и се явяватъ тъмно ръждиви.

Шиститѣ около Саржгьолъ сж тъмно-зеленикави съ ръждива отсѣнка. На тѣхъ ситнитѣ зеленикави люспици и съ просто око се виждатъ, но микроскопътъ покрай тѣхъ различава кварцовитѣ зърна и

Digitized by Google

групици отъ тънковласеста маса съ радиарно устройство, власинкитѣ на която проникватъ и въ кварцовитѣ зърна. Това бисолитно вещество липсва въ зеленикавата хлоритова маса. Едното и другото минерално вещество издаватъ шиста за метаморфенъ съ прилагателно *хлоритовъ*. По-типично метаморфенъ е шистътъ надъ Колачево. Неговото ситновласесто копринено устройство и блѣсъкъ сѫ найдоброто доказателство за това. И въ него има доста хлоритова маса, която се различава само подъ микроскопа. Той и на простата диагноза реагира като мекъ *аргилитъ* или *филитъ;* за какъвто трѣба и да се счита.

4. Амфиболошисти.

Амфиболошиститѣ сѫ рѣдки и въ тънки прослойки между другитѣ шисти, а особно между микашиститѣ.

Б. Масивни скали.

1. Гранитъ.

Тоя видъ скала има въ землището на Колачево, между Амзалари и Рахманлий, до Калугерово, на югъ отъ Стипцата (Бътенско) и на изтокъ и сѣверъ отъ Поибрене. Колачевскиятъ е характеризуванъ по-рано (вижъ: „Петрографски обиколки въ България". 1907 год.), Рахманлий-амзаларскиятъ по съставъ е както и съотвѣтниятъ гранитогнайсъ въ оня край, само че е зърнесто устроенъ. Тамъ прѣобладава *гранититътъ*. Калугеровскиятъ е срѣднозърнестъ *мусковитовъ* или *двослюденъ гранитъ*. Въ него и простата очна диагноза различава главнитѣ му съставни минерали, но микроскопската ги по-подробно разграничава и опрѣдѣля особноститѣ имъ. По нея тѣ се показватъ като типичнитѣ гранитови минерали отъ другитѣ находища въ България. Гранитътъ повръшно е разрушенъ и прѣвърнатъ въ дребенъ чакъленъ пѣсъкъ. Той на голѣми протежения е еднороденъ и не притежава жили отъ друго минерално вещество.

Сѫщо такова е и гранитовото находище въ Бътенско, на югъ отъ Стипцата, само че тамъ то има пегматоидни вариации съ розово-червеникавъ фелдшпатъ. Понеже мусковитътъ му е малко, а фелдшпатътъ и кварцътъ доста едъръ, той се явява като пегматоидна аплитова вариация.

Характерно е гранитовото находище около Поибрене; то има и интензивно разпространение, обаче на всѣкждѣ не е типично

Digitized by Google

гранитово, а гранито-гнайсово, гранито-диоритово или даже чисто диоритово (вижъ статията ми въ Сборника отъ 1907 год.). Потипично е гранитовото въ прѣдѣлитѣ на Тополница, сѣверно отъ Поибрене. Тамъ гранитътъ е срѣднозърнестъ, бозовъ, *биотитовъ гранитъ*, разнообразието на който се състои само въ тънкитѣ пегматитови жили, които кръстосватъ еднородната му маса.

Гранитодиоритовата вариация се отличава само съставно отъ типичната гранитова. Въ нея покрай ортоклаза има и плагиоклазъ въ изобилие, а сѫщо и амфиболъ. Понеже въ нея обагреното минерално вещество е повече, тя има и по-тъмна боя.

2. Диоритъ.

Тоя скаленъ видъ се намира въ областьта на рѣка Павелъ, между Мечка и Поибрене. Той е въ сѣверното продължение на диорита отъ землището на поибренскитѣ колиби Слатина. Диоритътъ е съ тъмна бозова боя отъ голѣмото количество обагрени бисиликати (биотитъ и амфиболъ) и съ зърнеста, частично наслоена, структура. На него съ просто око се различаватъ тъмнитѣ минерали и сивото фелдшпатово вещество, безъ обаче да може да се опрѣдѣли, дали е то чисто фелдшпатово и отъ какво фелдшпатово естество е. Картината се разяснява съ помощьта на микроскопа. Съ него се установява че главниятъ минераленъ съставъ на диорита е отъ плагиоклазъ, малко ортоклазъ, амфиболъ, биотитъ и кварцъ; но покрай тѣхъ второстепенно сѫ развити минералитѣ: апатитъ, епидотъ, хлоритъ, мусковитъ и каолинъ. Понеже биотитътъ въ диорита е доста много, а покрай него и кварцътъ, то той напълно съотвѣтствува на *кварцовъ биотитъ диоритъ*.

3. Порфирити.

Тия материали се явяватъ въ видъ на жили изъ гранита и шиститѣ сѣверно отъ Колачево. Външно само нѣкои отъ тѣхъ показватъ ясенъ масивенъ изгледъ; другитѣ сѫ гѫсти сбити съ частична замъглена порфирность. Първитѣ сѫ зацапано тъмнозелени, а вторатѣ съ синкава отсѣнка. Вѫтрѣшно, съставно и структурно, сѫ прѣдставятъ за типични еруптивни скали. Схващането на тия скали като порфирити основавамъ едничко на тѣхното устройство, което е микропорфирно съ индивидуализувана и промѣнена вече основа и на находището имъ въ по-старитѣ геолошки образувания на края (между гранита). Иначе, на тѣхъ би могло да се погледне и като

Digitized by Google

на метаморфизувани андезити, каквито не сж рѣдки въ съсѣдни околни крайща — Махалата, Караджовренско и пр. Порфирити или андезити, скалитѣ сж фелдшпатъ-амфиболови еруптивни скали, които, приети за порфирити, съотвѣтствуватъ на типични *амфиболови порфирити*. Въ едни отъ тѣхъ само амфиболътъ е порфиренъ, а въ други пó-едъръ, но по-рѣдъкъ е фелдшпатътъ. Първиятъ въ поедритѣ свои форми е съ полигонално очъртание и прѣсенъ, само че напуканъ. Вториятъ е цѣлъ промѣненъ въ коалинъ, цоизитъ, епидотъ, хлоритъ и кварцъ, тъй че за естеството на първоначалното му вещество и дума не може да става. Скалната основа на всичкитѣ вариации, освѣнъ фелдшпатъ и амфиболъ, съдържа и бистъръ кварцъ, който е едничкиятъ най-бистъръ минералъ въ скалата.

Още пó-типиченъ и пó-бистъръ амфиболовъ порфиръ намѣрихъ, като случайна надходка надъ с. Елшица. Изъ неговата сива основа сж пръснати едри като барутъ синкавитѣ амфиболови кристалчета, които прѣдаватъ синкаво-зеленикавата боя на масата. Въ микроскопа съставътъ на скалата се прѣдставя отъ амфиболъ, плагиоклазъ, кварцъ и магнетитъ; но покрай тѣхъ има и апатитъ, епидотъ и хлоритъ. Главнитѣ съставни минерали сж приблизително еднакво голѣми. Въ обикновената свѣтлина само амфиболътъ се прѣдставя индивидуализуванъ, а между кръстосани николи характерна индивидуалность показва и фелдшпатътъ. И въ тоя амфиболовъ порфиритъ както и въ прѣдходнитѣ амфиболовитѣ индивиди нѣматъ изгледа на амфиболовитѣ индивиди на андезитовитѣ скали; тѣ не притежаватъ и тѣхнитѣ феритни вѣнци.

4. Порфири.

Отъ тоя видъ материали е заето землището около Калаглари, Елшица и Калугерово, но тѣ минаватъ и въ прѣдѣлитѣ на Коюнъ-тепе откъмъ Балдьово. Тѣ сж по-типични въ пръвоозначенитѣ находища, а прѣходни къмъ риолити или дацити въ послѣдното, особно въ прѣдѣлитѣ на с. Ферезлий; обаче отъ послѣднитѣ се забѣлѣжатъ и въ землището между Калаглари и Стипчиво дере. Порфиритѣ сж съ сива боя и ясна порфирность по кварцовитѣ и фелдшпатови кристали, а въ нѣкои отъ тѣхъ и въ промѣненитѣ обагрени минерали. Въ тѣхъ основата е повече отъ порфирно развититѣ минерали и при това сбита и компактна. Порфиритѣ сж твърди, но крѣхки; цѣпятъ се плочесто или неправилно паралелопипедно. Точниятъ имъ минераленъ съставъ, както и устройството на основата имъ, се различава съ помощьта на микроскопа.

Digitized by Google

На порфира отъ ю.-и. отдѣли на с. Елшица порфиритѣ минерали сѫ едри кородирани кварцови кристали и зърна, по-дребни, промѣнени въ каолинъ и мусковитъ-ортоклазови индивиди или карлсбадски срастлъци и голѣми като тѣхъ мѣста, заети отъ епидотъ. По-дребниятъ, ситниятъ минералевъ съставъ на скалата е пакъ отъ сѫщитѣ минерали само че е зърнестъ. Устройството на скалната основа е типично микрогранитово. Понеже главниятъ минералевъ съставъ на порфира е отъ кварцъ и фелдшпатъ, то той напълно заслужава прилагателното *кварцовъ*. Такъвъ е порфира надъ селото Елшица, само че въ него всичкиятъ фелдшпатъ е промѣненъ въ мусковитъ и каолинъ. Тукъ-тамъ изъ порфира се забѣлѣжа по-компактна и малко по-тъмна еруптивна порфирна маса въ видъ на жили, до 1 м. дебелина, които и повръшно се прѣдставятъ по-жилави и по-рахли. Въ тѣхъ фелдшпатитѣ сѫ бѣли, кварцътъ по-рѣдъкъ, а основата зеленикава и твърда като кремъкъ. Материалътъ отъ тия жили въ микроскопа се показва съставенъ отъ кварцъ, плагиоклазъ и ортаклазъ съ малко биотитъ пръснатъ изъ гъста почти криптомѣрна основа; тѣ съотвѣтствуватъ на *риолити*. Но понеже плагиоклазътъ имъ е доста много, показватъ прѣходъ и къмъ *дацити*.

По-прѣсни кѫсове (находки) отъ тоя скаленъ видъ се намиратъ между Стипчово дере и Елшица само че тѣ сѫ тъмни и по-жилави отъ прѣдходнитѣ. Въ тѣхъ фелдшпатътъ ортоклазъ, който е порфиренъ, е мѫтенъ и прѣвърнатъ въ каолинъ, а плагиоклазътъ, който е порфиренъ, субпорфиренъ и въ основата, е по-бистъръ. Той е прѣпълненъ съ включения отъ основата. Основата въ тая скала е малко и шуплива; шуплитѣ ѝ сѫ запълнени съ корестъ или сферолитовъ халцедонъ. Тая скала е още по-типиченъ прѣходъ къмъ *дацитить*.

Съ сѫщиятъ външенъ изгледъ е и порфиритъ отъ Калагларската околность съ тая само разлика, че въ него кварцовитѣ кристали или зърна сѫ по-рѣдки, а фелдшпатътъ по-чистъ На него се забѣлѣзватъ жълтозеленикави порфирни кристалчета отъ обагрения първиченъ минералъ, който се е метаморфозиралъ въ тѣхъ (епидотъ, хлоритъ). Основата му е типична микрогранитова. Въ него се забѣлѣжатъ проточени форми или петна отъ епидотъ-селадонитова маса.

Още по-типиченъ е порфиритъ отъ прѣдѣлитѣ на шосето с.-з. отъ селото Калаглари. Той е съ по-мѫтна отсѣнка и съ повечко и по-едъръ порфиренъ кварцъ. Въ него покрай слѣдитѣ отъ биотитовитѣ кристалчета, които сѫ промѣнени въ епидотъ, има и амфиболови кристалчета, на които първичното вещество тукъ-тамъ е

Digitized by Google

спазено. Микрогранитовата основа на тоя порфиръ е по-едра отколкото въ прѣдходнитѣ.

Сѫщитѣ сиви кварцови порфири оставатъ и въ лозята на с. Калугерово. Въ тѣхъ порфирниятъ кварцъ е едъръ като грахови зърна и поради своята бистрина отчетливъ отъ основата. Подирнята, гѫста и компактна за простото наблюдение въ микроскопа, се показва типична микрогранитова. Тя количествено е повече отъ порфирно развититѣ минерали. Отъ послѣднитѣ най-много е кварцътъ; фелдшпатътъ и обагрениятъ бисиликатъ сѫ рѣдки и съвършено промѣнени единиятъ въ каолинъ и епидотъ, а другиятъ само въ епидотъ.

Сродни по съставъ съ нѣкои отъ горнитѣ скали, а донѣкждѣ и по устройство, сѫ и нѣкои отъ скалитѣ на Коюнъ-тепе. Тъй напр. скалитѣ отъ южнитѣ поли на Коюнъ-тепе, западно отъ Балдъово, сѫ продължение на първитѣ. Тѣ по съставъ и устройство сѫ тъждественни съ тѣхъ. Въ по-горнитѣ отдѣли на рида скалитѣ иматъ отворена сива боя съ зарумѣнела отсѣнка и дребно-порфировъ бѣлъ фелдшпатъ. Скалитѣ сѫ жилави и порозни съ шуплини обложени съ кварцово вещество. Въ тѣхъ основата е повече отъ порфирно развититѣ части. Въ прѣпаратитѣ съ микроскопа се различава гѫста, почти криптомѣрна, основа, изъ която порфирно сѫ разхвърлени прѣдимно плагиоклазови полисинтетни индивиди, повечето отъ които сѫ промѣнени въ кварцъ и каолинъ, а рѣдко въ епидотъ. Въ кварцъ и епидотъ се прѣвърнати и едричкитѣ обагрени бисиликати, отъ естеството на които не е остала ни слѣда; тѣ по обриси съотвѣтствуватъ на биотитъ. Въ скалата има и зърна отъ магнетитъ и кристалчета отъ апатитъ. Много повече отъ тѣхъ е кварцътъ; той е дребнозърнестъ. Него има освѣнъ въ промѣненитѣ минерални кристали, но и въ основната маса като уединени зрънца, а сѫщо и въ пукнатинитѣ на скалата, и нейнитѣ шупли, които сѫ заети изключително отъ него. Той е причината за голѣмата жилавина на скалата. Като се има прѣдъ видъ първичниятъ главенъ минераленъ съставъ на скалата, то тя напълно съотвѣтствува на *биотитовъ андезитъ* съ прѣходъ въ трахитъ.

Въ самото било на Коюнъ-тепе скалитѣ оставатъ сѫщитѣ само че сѫ съ по-тъмна отсѣнка. Въ тѣхъ порфиренъ е само фелдшпатътъ, който и въ случая е повече плагиоклазъ; но покрай него субпорфиренъ се вижда и биотитътъ, който е въ послѣдния стадий на на своето промѣнение. Кварцътъ въ тая скала е въ единични не-

Digitized by Google

правилни зърна, пръснати изъ масата; той ѝ придава голѣмата жилавина.

Въ сѣвернитѣ отдѣли на Коюнъ-тепе, надъ Ферезлий, дѣто е е каменоломътъ, има ивица отъ по-отворенобойни скали, които по изгледъ и съставъ се отъждествяватъ съ *порфиритѣ* понеже основата имъ е микрогранитова и понеже иматъ развитъ порфиренъ и субпорфиренъ кородиранъ кварцъ. Порфирно развититѣ имъ кристали сѫ повечето ортоклазови; тѣ сѫ промѣнени въ каолинъ, епидотъ и мусковитъ. Въ епидотъ сѫ промѣнени и биотитовитѣ кристалчета; отъ тѣхъ сѫ запазени само обрисите. Понеже скалата външно е съ риолитовъ изгледъ, може да се именува *риолитовъ порфиръ*.

5. Андезити.

а) Биотитови.

Въ прѣдѣлитѣ на Коюнъ-тепе има и типични биотитови андезити; тѣ сѫ въ околностьта на с. Ферезлий. Тия андезити сѫ съ тъмносива боя, гѫста основа и порфирность главно по фелдшпата. На него съ просто око се различаватъ само фелдшпатовитѣ кристали. Съ помощьта на микроскопа картината се уяснява. Въ състава на скалата се различаватъ минералитѣ; плагиоклазъ, биотитъ, магнетитъ, апатитъ, хлоритъ, епидотъ, каолинъ, мусковитъ и основа. Първитѣ два минерала сѫ главнитѣ съставни части на скалата; по тѣхъ тя носи и наименованието си *биотитовъ андезитъ*. Плагиоклазътъ е порфиренъ и микролитенъ; той е главна съставна часть на основата. Биотитътъ е порфиренъ и субпорфиренъ и отчасть промѣненъ въ епидотъ и хлоритъ. Нѣкои биотитови индивиди иматъ и феритенъ вѣнецъ, а други сѫ заети изключително отъ хлоритъ; има го и въ фелдшпатовитѣ кристали. Основата на андезита е микролитна-пилотаксична. Тя освѣнъ микролитния фелдшпатъ съдържа и ситенъ, прашестъ магнетитъ, който ѝ причинява тъмната отсѣнка на боята.

Сѫщиятъ андезитъ се явява и въ леглото на рѣката на сѣверъ отъ с. Ферезлий, само че той е по-отворенобоянъ и съ слаба червенина въ сивата боя. На него се различаватъ бѣлитѣ дребнопорфирни фелдшпатови кристали пръснати изъ гѫстата и компактна основа. Съ помощьта на микроскопа се различаватъ и слѣди отъ биотита, но доволно на рѣдко. Въ него има и кварцова маса пръснята изъ основата, но такава има и изъ шуплитѣ на скалата.

Digitized by Google

Но туй ѝ положение та съотвѣтствува на инфилтрационна маса. Скалната основа е фелдшпатова съ хематитъ-лимонитово вещество отъ хидратизацията на магнетита. Тя има и по-друго устройство отъ основата на прѣдходната скала.

По типиченъ се показва биотитовиятъ андезитъ въ находището между рѣката и селото Саржьолъ. Той е още по-руменъ отъ първия и съ по-рѣдъкъ порфиренъ фелдшпатъ изъ него, но съ ясни и прѣсни биотитови люспи и игли. Въ микроскопа всичкитѣ минерали се показватъ отчетливи. Отъ тѣхъ най-много е плагиоклазътъ, който въ едритѣ си кристали се показва най-мжтенъ отъ заглиняването му. Биотитътъ е бистъръ и съ ясни очертания. Магнетитътъ е въ рѣдки и по-едри зърна, окржжени съ ръждива ивица. Анатитътъ е сжщо рѣдъкъ и въ ясни и съвършени кристалчета. Ситниятъ магнетитовъ прахъ е всичкиятъ прѣвърнатъ въ хематитъ, който дава румената отсѣнка на боята. Скалната основа е пилотаксична; тя съдържа бистри и неправилни кварцови зърна.

б) Амфиболови.

1. Въ с. Ерилий. Въ землището, на което е застроено селото Ерилий, скалниятъ материалъ е андезитовъ, но двоякъ по изгледъ. Единиятъ отъ тѣхъ съ по-тъмна боя, а другиятъ съ по-отворена. Първиятъ е типиченъ амфиболовъ андезитъ. На него съ просто око не може точно да се установи минералниятъ съставъ; виждатъ се само фелдшпатови и черни блѣщиви игли и синкаво халцедоново вещество, като изпълнитель на шуплитѣ и скалнитѣ пукнатини. Въ микроскопътъ минералниятъ съставъ се точно установява. Той е: плагиоклазъ, амфиболъ, магнетитъ, апатитъ, кварцъ и гжста основа. Въ него послѣдната е почти въ еднакво количество съ първитѣ, и при това съ пилотаксично устройство. Отъ порфирно развититѣ минерали плагиоклазътъ и амфиболътъ сж съ кристални очъртания по разнитѣ посоки, а магнетитътъ зърнестъ. Плагиоклазътъ е бистъръ и мжтенъ. Мжтежътъ му се дължи на зоналното устройство, или на централната метаморфоза въ каолинъ. Амфиболътъ е бистъръ; тукъ-тамъ съдържа по нѣкое магнетитово зърно или апатитова игла. Той е напуканъ и пукнатинитѣ му просичатъ както напрѣчнитѣ, тъй и надлъжни прѣрѣзи. Магнетитътъ е прѣсенъ; има го въ едри и дребни зърна. Кварцътъ е тукъ-тамъ и само като агрегатни ивици или купчини.

2. Ю.-з. отъ върха Св. Илия до Панагюрище. Андезитътъ отъ това находище не е чистъ амфиболовъ андезитъ, а амфиболовъ

Digitized by Google

андезитъ съ биотитъ. Понеже биотитътъ му въ сравнение съ амфибола е доста много, той би могълъ да се именува *биотитъ-амфиболовъ андезитъ*. Андезитътъ е порфиренъ по фелдшпата и биотита, но тъй като послѣдниятъ е доста много промѣненъ, загубилъ е първичния си изгледъ и боя и слабо реагира на простата очна диагноза. Въ тънкитѣ препарати амфиболътъ като по-прѣсенъ показва се като типиченъ минераленъ видъ, но биотитътъ се узнава само по своитѣ контури и между кръстосани николи, понеже е заетъ отъ ситнолюспесто талкозно вещество и хлоритъ. Фелдшпатътъ е както въ прѣдходнитѣ андезити. И той както тѣхъ въ основата си има кварцово вещество въ зърнеста маса.

3. Въ с. Мечка. Амфиболовиятъ андезитъ отъ това находище е типиченъ. Той е порфирна андезитова скала по обилния бѣлъ фелдшпатъ, който по естество е плагиоклазъ. При внимателно гледане виждатъ се и амфиболови кристалчета, които сѫ тънки и жси иглици. По обилието на тия два минерала и скалата изглежда, като да има съвсѣмъ малко основа, което и микроскопътъ потвърдява. Фелдшпатното вещество въ скалата е коалинизувано, а амфиболитѣ сѫ напукани и сдробени. Понеже и двата основни минерали показватъ ондулаторно потъмнѣние, показва, че скалата е изпитвала силенъ натискъ.

Сѫщо такъвъ е и андезитътъ отъ ю.-и. отдѣли на Вранеки камъкъ, само че той е съ по-отворена сива боя; съ по-дребенъ фелдшпатъ и ситенъ иглестъ амфиболъ.

4. Надъ Гугови кошари (между Петричъ и Вранеки камъкъ). Тамъ андезитътъ е тъменъ, гъстъ и компактенъ амфиболовъ андезитъ. Дроби се на трески съ остри ржбове. На него съ просто око се различава само иглестия амфиболъ, но съ помощьта на микроскопа и плагиоклазътъ е отчетливъ. Амфиболътъ е порфиренъ, субпорфиренъ и въ микролити, като съставна часть на основата. Плагиоклазътъ е бистъръ въ проходната свѣтлина. Нѣкои отъ индивидитѣ му показватъ зонално устройство отъ включенията на основната маса, но повечето въ срѣдата на индивидитѣ. Обаче има и фелдшпатни индивиди, които сѫ помлѣнѣли отъ напрѣднялото глинясване на веществото имъ. Амфиболътъ е въ единични и срастнати форми и съ доволно широкъ феритовъ вѣнецъ. Съ амфибола има и малко авгитъ; той е въ субпорфирни зърна и кристали. Андезитътъ има и доста зърнестъ магнетитъ, който заедно съ обагренитѣ базилиати дава тъмната боя на скалата. Ситенъ и прашестъ магнетитъ има въ основата на скалата. Послѣдната е типично

Digitized by Google

андезитова. По количество тя е почти еднаква съ порфирнитѣ и субпорфирни съставни части на скалата.

5. Сѫщиятъ амфиболовъ андезитъ се простира въ високитѣ бърда надъ кошаритѣ, само че тамъ повръшно е повече промѣненъ, затова и минералниятъ му съставъ е повече разнообразенъ; въ него има хлоритъ въ изобилие, отъ който и скалната боя получава синьаво-зеленикава осѣнка.

6. Сѫщиятъ типъ андезити оставатъ въ с.-з. отдѣли на Врански камъкъ, само че въ тѣхъ плагиоклазътъ е по́-едъръ, а покрай амфибола съдържатъ и биотитъ. Въ тѣхъ има и зърнестъ кварцъ, който заима малкитѣ шупли на скалата, които околовръстъ или въ празнитѣ си партии се ограждатъ отъ тънка кора вланнестъ халцедонъ.

7. Самиятъ Врански камъкъ, или по́-добрѣ оголенитѣ грамадни ерозивни канари, които образуватъ тъй нарѣченитѣ Врански камъни, сѫ пакъ амфиболови андезити, само че по-другъ типъ. Въ тѣхъ плагиоклазътъ е по́-едъръ и отъ плагиоклаза на прѣдходния андезитъ, а осѣнъ туй въ нѣкои отъ тѣхъ и черната слюда е повече, отъ която и тѣ заслужаватъ да бѫдатъ именувани *амфиболъ-биотитови* андезити. Освѣнъ по-едритѣ слюдени индивиди има и мембрани (цепи), които въ напрѣненъ разрѣзъ се прѣдставятъ като тънки влакна. Андезитовитѣ варианти съ двата вида слюда напълно имитиратъ типичнитѣ *биотитови андезити*.

8. По дългия ратъ при наваляне отъ Врански камъкъ за къмъ с. Мечка амфиболовитѣ андезити съ своята ясна и дребна порфирность сѫ единичкитѣ скали въ края. Тѣхнитѣ фелдшпати сѫ бѣли и червеникави, а амфиболътъ зеленикавъ или черенъ. Повечето отъ амфиболовитѣ индивиди иматъ феритовъ вѣнецъ, който въ по-сиднитѣ форми е проникналъ дълбоко въ масата имъ.

9. Тия андезити се простираятъ въ ю.-и. посока и сѣверно отъ с. Мечка тѣ промѣнятъ изгледа и боята си. Показватъ се подребнопорфирни, намѣста и порозни и шупливи. Въ тѣхъ покрай амфибола има и биотитъ, но по́-дребенъ отъ амфибола. Скалнитѣ шупли сѫ заети отъ радиарно лъчести зеолити, а амфиболовитѣ кристали сѫ изпълнени съ хлоритъ. Послѣдниятъ минералъ го има и съ зеолититѣ заедно, а сѫщо и изъ основната маса; затова и скалната боя се е повлияла отъ него.

10. Извѣстна съставна и структурна разлика показва амфиболовиятъ андезитъ отъ Димовъ долъ. Въ него основата е повече отъ порфирнитѣ и субпорфирни части; тя е индивидуализувана

Digitized by Google

зърнесто. Съставнитѣ ѝ части сѫ фелтшпатъ съ хлоритъ и магнетитъ, затова и общата скална боя е зеленикава. Порфирнитѣ минерали въ скалата сѫ плагиоклазътъ, амфиболътъ и биотитътъ, но отъ тѣхъ има индивиди и въ субпорфирна голѣмина. Другитѣ минерални части въ скалата сѫ магнетитътъ, който е въ едрички и дребни зърна и ситенъ прахъ, и апатитътъ — въ дребни кристалчета. Понеже въ тоя андезитъ биотитътъ е доста много, то той може да се вземе въ внимание при наименованието на скалата; по него тя заслужва наименованието *биотитъ амфиболовъ андезитъ*.

в) Авгитови.

1. **С. Ерилий.** Въ андезитовото находище на селото Ерилий има и авгитовъ андезитъ. Той е съ по-отворена боя отколкото амфиболовия андезитъ. На него освѣнъ плагиоклазовитѣ кристали и заръждавелитѣ и сдробени авгитови форми различаватъ се дребни и по-едри шупли запълнени съ бѣли зеолити. Отъ тѣхното излужване изложенитѣ на въздуха скални повръхнини се показватъ порозни и шупливи.

Скалниятъ минераленъ съставъ и устройство е както и въ другитѣ андезити съ тая само разлика, че обагреният бисиликатъ е авгитъ, по който е и наименованието на скалата. Скалната основа е съ неясно индивидуализуване на минералната маса.

2. **До Юрушко-дере.** Въ сѫщото андезитово находище къмъ Юрушко-дере авгитовиятъ андезитъ на мѣста спазва общия изгледъ на прѣдходния андезитъ, но на други го губи и се прѣдставя на простото наблюдение като туфъ. На тия андизитови маси и боята е промѣнена отъ напрѣдналата имъ метаморфоза. Въ тѣхъ хлоритъ-селадонтовото вещество е доста развито, а отъ него и скалната боя получава ясна зеленикава или синкаво зеленикава отсѣнка. И тия андезити иматъ шупли, но тѣ сѫ обложени съ зеленикаво вещество и запълнени съ кристалиненъ калцитъ, хлоритъ и калцитъ или хлоритъ и зеолити. Въ тѣхъ основата е много повече отъ порфирнитѣ частички, а освѣнъ туй тя е съ микролитова индивидуализация на фелдшпата и съ флуидално положение.

3. Типиченъ по изгледъ е авгитовиятъ андезитъ въ с.-з. отдѣли на с. Попинци, на пѫтя за Панагюрище. На неговата повръхность съ просто око се отчитатъ само порфирнитѣ и субпорфирни минерали, които сѫ: фелдшпатъ, биотитъ и авгитъ. Отъ тѣхъ най-едъръ е фелдшпатътъ; другитѣ два сѫ по-дребни и единиятъ се показва

Digitized by Google

като тъмно или свѣтло кафяви люспи, а другиятъ като дребни иглести кристали. Основата въ сравнение съ изключенитѣ кристали е много; тя е гъста и компактна. Съ помощьта на микроскопа се различаватъ сѫщитѣ минерали като главни съставни части на скалата, но въ друго количествено отношение на обагренитѣ вещества. Съ него се доказва, че авгитътъ е повече, слѣдователно и скалата трѣба да се именува по него, като и се добаде и прилагателно по биотита — *биотитъ-авгитовъ андезитъ*. Освѣнъ тия материали въ андезита има субпорфиренъ зърнестъ магнетитъ и такъвъ като прахъ — съставна часть на основата, хлоритъ, като виридитъ, делеситъ и апатитъ. Едритѣ фелдшпати сѫ прѣдимно бистри съ зонално устройство при периферията или съ натрупани включения отъ основата въ срѣдата имъ. Нѣкои отъ тѣхъ иматъ тѣсенъ периференъ вѣнецъ отъ натрупана ситнозърнеста основа, а други сѫ и слабо заоблени, което показва, че тѣ сѫ били подъ влиянието на пирохимическитѣ процеси на базичната магма. По естество фелдшпатътъ е киселъ плагиоклазъ и малко санидинъ. Авгитътъ е напуканъ, накжсанъ и голѣма часть прѣвърнатъ въ виридитъ и делеситъ. Биотитътъ е съ тѣсенъ феритовъ вѣнецъ. Скалната основа е микролитно индивидуализувана; тя е типично андезитова и съ флуидално устройство.

4. Стипцата (Вътеноко). Андезитътъ отъ тоя край е съ доста надпрѣднало промѣнение, съ гъсто устройство и тъмна или тъмноръждива боя, тъй че на него съ просто око никакъвъ минераленъ съставъ не може да се различи. Съ помощьта на микроскопа се установява, че скалата е съ микроскопско порфирно устройство по два минерала, отъ които единиятъ е плагиоклазъ, а другиятъ отъ неопрѣдѣливо естество и съ ситнозърнесто индивидуализувана основа. Послѣдниятъ порфиренъ минералъ, който е по-едъръ и по-рѣдъкъ отъ плагиоклаза, е заетъ отъ калцитъ и блѣднозеленикавъ мембраненъ хлоритъ. Той по формитѣ, които му даватъ вторичнитѣ аггрегатни минерали, които сѫ се образували отъ него, най-много съотвѣтствува на авгитъ, на какъвто не противорѣчатъ и проналѣзлитѣ отъ него вторични минерали. Въ тоя андезитъ не личи рудно вещество, но ситнитѣ тъмни зрънца, които сѫ остатъкъ отъ първичното вещество и ръждивата материя, която е проникнала на всѣкждѣ изъ скалната маса, показватъ, че въ тоя андезитъ ще да е имало доста пиритъ, който се е промѣнилъ въ нея. По минералния съставъ на андезита, ако и промѣненъ, послѣдниятъ отговаря на *авгитовъ андезитъ*.

Digitized by Google

6. Базалтъ.

Около с. Колачево. Базалтътъ отъ находището надъ с. Колачево характеризувахъ въ статията си „Петрографски обиколки въ България“ (Сборникъ 1907 г.), но базалтътъ на югъ отъ Колачево не бѣ познатъ до сега и нѣма характеристика за него. Тоя базалтъ въ нѣколко думи прѣдставямъ сега. Базалтътъ по външенъ изгледъ въ нищо не се отличава отъ базалта на сѣв. отъ Колачево. Той е съ черна боя и дребна порфирность по мазноблещивитѣ оливинови кристалчета, които на повръхнини, изложени дълго на влиянието на атмосферилиитѣ, сѫ изпадали и прѣдставятъ повърхностьта шуплива. Точниятъ минераленъ съставъ на тоя базалтъ сѐ установява съ помощьта на микроскопа; той е главно отъ оливинъ (едъръ и дребенъ), плагиоклазъ, авгитъ, магнетитъ и вторични продукти на оливина. Най-едъръ е оливинътъ. Авгитътъ е зърнестъ и кристаленъ. Плагиоклазътъ — иглестъ, а магнетитътъ — ситнозърнестъ. Всичкото скално вещество е индивидуализувано. По съставъ и наименование тоя базалтъ е тъждественъ съ базалта отъ находището на сѣверъ отъ Колачево; той е *оливиновъ базалтъ.*

В. Седименти.

1. Еруптивни туфи и конгломерати.

Въ описанието на маршрутитѣ споменахъ подробно находищата на еруптивнитѣ туфи и конгломерати, нѣкои отъ които и на кратко специфицирахъ. На това мѣсто ще дамъ макроскопската и микроскопската характеристика на нѣкои туфи, за да се разбере пó-отблизо какво е вѫтрѣшното имъ устройство, съставътъ имъ и тѣхното начало. По начало туфитѣ сѫ два вида: едни, които сѫ произлѣзли отъ вулканическа пепел, и други, които сѫ резултатъ на разрахлението и промѣнението на първичнитѣ еруптивни скали. Първитѣ иматъ типично кластично устройство и полигенъ скаленъ и минераленъ съставъ, а вторитѣ притежаватъ устройството на еруптивнитѣ материали, само че много видоизмѣнено. Първитѣ сѫ количествено повече и качествено пó-разнообразни, а вторитѣ количествено пó-малко и качествено почти еднакви. Първитѣ се отличаватъ съ ясно наслоение и съ слоеве отъ разно устройство, разна боя и разна дебелина, а вторитѣ съ повършенъ масивенъ изгледъ.

1. Около с. Попинци (и. страна до селото). Туфитѣ сѫ сивосинкави или сивозеленикави. Едни отъ тѣхъ сѫ почти криптомѣрни за простата диагноза, а другитѣ ѝ реагиратъ и на тѣхъ се различаватъ червеникави фелдшпатни частици и зелени или блѣднозелени

Digitized by Google

кжсове и маси отъ авгитъ, хлоритъ и селадонитъ, както и люспици отъ биотитъ. Туфитѣ сж полигенни кристални туфи понеже съдържатъ кристали и кристални кжсове отъ авгитъ, биотитъ и амфиболъ, плагиоклазъ, кварцъ и магнетитъ пръснати изъ порозна глинесто зърнеста основа, която съдържа доста глинесто вещество и халцедонъ; селадонитова маса, която играе ролята на лѣпило. Понеже по-голѣмата часть отъ съставнитѣ минерали на туфа се разяждатъ отъ киселитѣ и основни течности, тѣ сж и доста промѣнени, на която промѣна не малко е повлиялъ и натискътъ, на който е била изложена масата, отъ която се е образувалъ самиятъ туфъ. Тъй като туфътъ е съставенъ отъ разнородни минерални видове, които влизатъ въ състава на андезититѣ, то и той ще се именува *андезитовъ кристалъ-туфъ*.

2. Още по-типиченъ андезитовъ кристалъ-туфъ има въ с.-з. поли на градището въ р. Тополница на пжтя Поибрене—Петричъ. Той е сивъ моногенъ порфиренъ кристалъ туфъ понеже съставнитѣ му кристали сж отъ еднородно вещество и при това цѣли и доволно едри — до 1 с.м. дължина. Туфътъ е въ дебели слоеве съ сива лѣпилна основа, въ която се съдържатъ тухлено червени и бѣли зеолитови прожилки. Основата му е глинеста съ зеленикава отсѣнка по хлорита, който съдържа. Скалата е рахла и порозна; лесно се дроби. Понеже порфирнитѣ части на туфа сж амфиболови кристали, то и наименованието на туфа ще бжде по тѣхъ — *амфиболовъ кристалъ-туфъ*.

3. Подобенъ на прѣдходния туфъ по изгледъ, съставъ, устройство и наименование е и туфътъ около Гугови колиби на пжтя Петричъ—Врански-камъкъ, само че той повръшно не се прѣдставя наслоенъ, а като разсипанъ и съвършено промѣненъ амфиболовъ андезитъ.

4. Сжщо така образувани туфи има и въ землището на селото Саржгьолъ, на югъ и ю.-з. отъ селото къмъ рѣчното легло. Тамъ туфитѣ по изгледъ, боя, съставъ и устройство значително се отличаватъ отъ прѣдходнитѣ. Тѣ сж разнобойни (зеленикави, червеникави, зелено-сиви и др.) съ земенъ блѣсъкъ, земна основа, дребна и рѣдка порфирность и разнороденъ съставъ. Послѣдниятъ изчерпватъ миниралитѣ плагиоклазъ, биотитъ и кварцъ. Основата на скалата е глинесто-зърнеста и порозна; на пипане зацапва пръститѣ, Понеже туфътъ по съставъ е както биотитъ-андезитовитѣ скали, съотвѣтствува му и наименование *андезитовъ туфъ*.

5. Около с. Айваджикъ има сжщо разнобразни туфи, но тамъ прѣобладаватъ типичнитѣ полигенни туфи, на които разнородната

Digitized by Google

боя се отличава съ тъмна отсѣнка. На по-едрозърнеститѣ отъ тѣхъ разнороднинятъ минераленъ съставъ се различава по боя, но на ситнозърнесто устроенитѣ съставътъ се установява съ помощьта на микроскопа. На единъ отъ първитѣ съ просто око различаваме тухленочервени, сиви, зеленикави и тъмнозелени съставни части, а съ помощьта на микроскопа минералитѣ: кварцъ, биотитъ, плагиоклазъ, авгитъ, магнетитъ, хлоритъ и хематитовъ пигментъ, които сѫ слѣпени съ основна андезитова маса, изъ която тукъ-тамъ се виждатъ и фелдшпатови микролити. Понеже съставътъ на туфа е разнообразенъ, то и туфътъ е *полигенъ-андезитовъ туфъ*.

Въ нѣкои отдѣли на туфознитѣ находища има и *еруптивни полигенни конгломерати*, които се явяватъ въ алтернативни слоеве съ първитѣ. На такива еруптивни конгломерати кѫсоветѣ сѫ отъ различна голѣмина и отъ разенъ андезитовъ съставъ. Освѣнъ туй при едни кѫсоветѣ сѫ доста на често и конгломератътъ се прѣдставя безъ цементъ — като агломератъ, а на други цементътъ е повече, а кѫсоветѣ по-малко. Въ еднитѣ и другитѣ цементътъ е туфозенъ. По голѣмината на кѫсоветѣ, които ги съставятъ получаватъ и съотвѣтнитѣ си наименования: блокови, едри, дребни и пр. конгломерати. Такива сѫ конгломератитѣ въ леглото на Тополница на югъ отъ Петричъ.

Въ глинестопистнитѣ и мергелноглинести образувания на Панагюрско, доста често (на югъ отъ Панагюрище, Бъта, до Попилци, около Айваджикъ и пр.) се срѣщатъ еруптивни конгломерати въ самостойни слоеве, въ алтернация съ седиментитѣ или въ свръзка съ туфитѣ. Слоеветѣ на еднитѣ и другитѣ сѫ отъ разна дебелина, разна голѣмина и съставъ на кѫсоветѣ, съ разно количество цементъ и съ разна връзка между цемента и кѫсоветѣ. Освѣнъ туй въ нѣкои отъ тѣхъ има и кѫсове отъ типични седиментни скали. По тая причина и изгледътъ и наименованията имъ сѫ различни: моногенни, полигенни, блокови, едрокѫсови, компактни, гнили и пр. конгломерати.

2. Пѣсъчници.

Тоя типъ седименти, като самостойни геологически елементи, иматъ малко значение въ обходения отъ мене край. Тѣ само на двѣ три мѣста: около Брѣзово, Калето, въ леглото на Тополница въ ю.-и. поли на върха Св. Никола и на ю.-з. отъ Саржъолъ, се явяватъ въ по интензивно повръшно развитие и въ сборъ отъ нѣколко слоеве. Другитѣ находища на пѣсъчницитѣ сѫ единични слоеве, които сѫ въ алтернация съ другитѣ седименти особно кредниитѣ. Пѣсъчницитѣ иматъ различенъ външенъ изгледъ, разна боя,

Digitized by Google

разенъ съставъ и разно устройство. Повечето отъ пѣсъчницитѣ сѫ дребно до ситнозърнести, но има и такива, които съдържатъ и по-голѣмички зърна, а даже и прѣходни въ конгломерати.

Геологически по-старитѣ (триасови) пѣсъчници (брѣзовскитѣ и тополнишкитѣ въ ю.-з. поли на върха Св. Никола) по боя сѫ главно сиви, румени или тухленочервени. Тази боя не на всѣкждѣ по пѣсъчниковата маса е еднакво силна, затова и скалната повръхность въ бойно отношение тукъ-тамъ показва прѣходи, които могатъ да причинятъ и отдѣлни наименования на пѣсъчницитѣ (пѣвчести, тигрови и пр. и пр.). По съставъ тия пѣсъчници сѫ прѣдимно кварцови или кварцъ фелдшпатови пѣсъчници, въ които на мѣста се съдържа и рѣдка ситнолюснеста слюда, съ хематитовъ пигментъ. Зърната на пѣсъчницитѣ по голѣмина и форма не сѫ еднакви; голѣмината имъ варира отъ икрена до грахова, а формата показва най-разновиднитѣ прѣходи отъ съвсѣмъ кръглитѣ до ръбати зърна. Тия пѣсъчни зърна сѫ различно помежду си свързани; отъ тая връзка зависи жилавината и якостьта на пѣсъчника. При едни отъ тия пѣсъчници (по-ситнозърнеститѣ) зърната сѫ сбити по-между си и въ тѣхъ почти не личи лѣпило; тѣ сѫ доста жилави. При други (по-едрозърнеститѣ) зърната сѫ отдалечени едно отъ друго и помежду си свързани съ глинесто или глинестопѣсъчно лѣпило, отъ жилавината на което зависи и жилавината на пѣсъчника; тѣ сѫ по-малки и по-крѣхки отъ първитѣ. При трети глинестото лѣпило слабо свръзва пѣсъчниковитѣ зърна и затова пѣсъчницитѣ сѫ ронливи; такива се срѣщатъ въ по-едрозърнеститѣ пѣсъчници. Въ нѣкои отъ по-едрозърнеститѣ пѣсъчници зърната имъ въ извѣстни отдѣли на находището се показватъ заоблени; такива прѣминаватъ въ конгломерати.

Кредитнитѣ пѣсъчници въ разнитѣ имъ находища сѫ различни. Въ саржгьолъ-ерилийското землище пѣсъчницитѣ сѫ съ сива боя и разно устройство. Послѣдното и при тѣхъ зависи отъ голѣмината и взаимната връзка на зърната, сѫщо и отъ качеството и количеството на лѣпилното вещество. По дребнозърнеститѣ и съ малко лѣпилно вещество пѣсъчници сѫ по-малко жилави, а на повръхностьта си даже и ронливи. Сѫщо такива сѫ и ония отъ по-едрозърнеститѣ на които лѣпилното вещество остава сѫщото. Обаче едро или дребнозърнеститѣ пѣсъчници, които въ глинестото си вещество съдържатъ и калцитна маса сѫ доста компактни, понеже тя ги сковава. Изобщо голѣма часть отъ тия пѣсъчници сѫ меки, порозни, сипкави и съ матовъ блѣсъкъ.

Пѣсъчницитѣ отъ другитѣ находища сѫ прѣдимно ситнозърнести глинести или слюдени пѣсъчници. Тѣ сѫ меки, ронливи, сип-

Digitized by Google

кави, даже и гнили. Въ едни отъ тѣхъ слюденото вещество е малко и боята имъ е по-тъмна или ръждива; такива ако въ глинестото си лѣпило съдържатъ и ситна калцитова маса показватъ се потвърди. Обаче слюденитѣ пѣсъчници, които сѫ и съ по-отворена боя иматъ по-слаба консистенция. Понеже въ еднитѣ и другитѣ основната имъ боя се дължи главно на лѣпилното имъ вещество, а отчасть и на боята на кварцовитѣ зърна, бойни варицин въ тѣхъ е причинилъ само ръждивиятъ пигментъ, който е съ нееднаква сила и не равномѣрно проникналъ въ тѣхъ. Пѣсъчинцитѣ, въ които пѣсъчното вещество е доста ситно, а количеството на лѣпилото имъ много, прѣминаватъ въ глинести шисти; а други, въ които лѣпилото е малко или много, а зърната сѫ голѣми и заоблени, минаватъ въ конгломерати.

3. Конгломерати.

Тѣхъ въ общи чърти охарактеризувахъ при описанието на маршрутитѣ. Тѣ сѫ обикновенно блокови полигенни конгломерати съ глинестопѣсъчливо лѣпило, но има ги и съ по-дребни зърна и компактно лѣпило. Тия подирнитѣ се използуватъ за практически цѣли. Блоковетѣ конгломерати заиматъ широка ивица въ сѣвернитѣ, с.-з. и ю.-и. отдѣли на айваджишкото землище, но има ги и другадѣ. Тѣ сѫ въ граничната ивица между кристалиннитѣ шисти и по-младитѣ кредни образувания. Тѣхниятъ блоковъ скаленъ съставъ е прѣдимно отъ разни кристалинни шисти, но въ нѣкои тѣхни отдѣли тѣ съдържатъ и блокове отъ еруптивна маса, а сѫщо и кѫсове отъ кредни седименти. Въ тѣхъ жилавината е малка, рахлостьта голѣма, а вслѣдствие на туй и повръшната ронливоть голѣма. Боята имъ, въ отдѣлитѣ, дѣто лѣпилото е по-малко, зависи отъ качеството на кѫсовия материалъ; въ другитѣ отдѣли тя зависи отъ боята на състава на лѣпилото или отъ неговия пигментъ.

4. Глинести шисти и шистозни глини.

Тоя видъ седименти се намиратъ въ свръзка съ другитѣ кредни седименти и еруптивнитѣ туфи, но особно много сѫ между Айваджикъ и Попинци. Тѣ образуватъ тънки единични или многобройни слоеве между глинеститѣ мергели или глинеститѣ ситнозърнести пѣсъчници, отъ които е трудно да се раздѣлятъ. Тия слоеве сѫ сбърчени, повръшно напукани и нацѣпени. По пѣсъчнитѣ отъ тѣхъ се дробятъ на тънки плочки, глинеститѣ се лющатъ на тънки люспи, а мергелнитѣ — на грифелни и неправилно паралелопипедни кѫсове

Digitized by Google

съ затлъпени рогове и ржбове. По всичко тия шисти сж показватъ тъждествени съ шиститѣ отъ другитѣ южни отдѣли на Сърнена-гора и източния Балканъ. Нѣкои чисто глинести шистозни маси, или шистозни глини, каквито сж около Елшица, Панагюрище, съдържатъ въ изобилие ситнозърнесто пиритно вещество, което отъ просмуканата въ тѣхъ вода постепенно се прѣвръща въ лимонитъ и хематитъ, и прѣвръща цѣлата маса въ червена или ръждивочервена охра, или пъкъ сжщото туй пиритно вещество на повръхностьта на почвата въ влажнитѣ ѝ отдѣли, образува разни сулфатни и хидратни продукти, които я оцвѣтяватъ разнобойно (синкаво, зеленожълто, ръждивожълто, зеленикаво и пр.). Обаче чистото глинесто вещество, което съдържа тукъ-тамъ и кварцова маса, се показва съставено изключително отъ разрушенъ фелдшпатъ-каолинъ, маса, която околното население копае и употрѣбява за бѣла мазилка.

5. Мергели.

Тѣ сж въ свръзка съ глинеститѣ варовици и шисти. И на мѣста трудно се различаватъ отъ тѣхъ, понеже алтернираръ и минаватъ ту въ еднитѣ ту въ другитѣ. Мергелитѣ сж тънко наслоени, дребно нацѣпени и дребнопаралелопипедно напукани. По-глинеститѣ отъ тѣхъ сж тънко цѣпятъ и прѣвръщатъ въ глинеста маса. Мергелитѣ се отличаватъ обикновено съ сива и пепеляво сива боя, но нѣкои сж по-тъмни, а други и блѣдножълтеникави. Тия разни бои или бойни отсѣнки не сж по протежението на единъ слой или на единъ комплексъ отъ слоеве, но въ разнитѣ отдѣли по мергелнитѣ находища.

6. Наноси и насипи (агломерати).

Повечето отъ тѣхъ се намиратъ въ низкитѣ котловини, рѣчнитѣ или поточни легла, устията на по стръмнитѣ горски порои или околовръстъ стръмнитѣ становити скали на по-низкитѣ отдѣли. Тѣхниятъ съставъ, изгледъ, количество и разположение зависи отъ мѣстото на натрупването имъ, отъ качеството на натрупания материалъ, отъ неговата консистенция и отъ далекото или близко пространство на прѣноса му. Въ по високитѣ планински отдѣли и дѣто рѣчнитѣ, поточни или поройни корита съ въ по компактенъ скаленъ материалъ, тамъ натрупаниятъ материалъ е едъръ блоковъ и съ слабо заоблена повръхность, която съ врѣме отъ атмосферилиитѣ, или отъ силнитѣ води все повече се уформува въ заоблена. Пакъ въ такива планински отдѣли, дѣто скалниятъ материалъ повръшно равномѣрно се руши, образува се смѣсенъ пѣсъкъ, който запълва

Digitized by Google

леглата или съсѣднитѣ до тѣхъ котловини. Такива сѫ нисинитѣ въ панагюрската котловина. Такива сѫ и насипитѣ въ брѣзовската околность и изобщо въ политѣ на ю.-з. Сърнена гора на западъ отъ Брѣзово. Въ другитѣ планински отдѣли и поли тоя видъ материали се натрупватъ въ равнищата на политѣ, около рѣчнитѣ устия, и сѫщо и въ съсѣдство съ повръхностьта на онія становитѣ материали, които се ронятъ равномѣрно.

Въ тая група скали ще причисля и онія дебели наслаги отъ тракийското поле въ онія краища, които не сѫ само пѣсъчни, а глинестопѣсъчни, и които сѫ въ основата на почвата. Такива сѫ наслагитѣ въ по-далечни разстояния отъ по-стръмнитѣ планински поли — въ равнището.

7. Гѫсти и мергелни варовици.

Отъ тия варовици първитѣ сѫ по-рѣдки, но вторитѣ сѫ обикновени скали изъ кредитѣ седименти на края. Точкитѣ имъ находища отбѣлѣзахъ въ маршрутитѣ си. Гѫститѣ варовици сѫ тъмносиви, съ гладка повръхность и матовъ блѣсъкъ. На тѣхъ съ просто око точенъ съставъ или нѣкакво разнообразие не може да се различи. Освѣнъ бѣлитѣ калцитни жили и жилчици, които ги пръстосватъ по разни посоки, друго минерално разнообразие не може да се забѣлѣжи. Въ микроскопа тѣ се показватъ съставени отъ ситни калцитни зрънца, които сѫ сбити помежду си. Повръшно тѣ сѫ наслоени въ по-дебели слоеве и нацѣпени и напукани въ разни посоки. Гѫститѣ варовици надъ Колачево правятъ изключение отъ прѣдходнитѣ; въ тѣхъ и съ просто око се забѣлѣжатъ кѫсове отъ вкаменелости (Crinoida, Lammellibranchia-та), бѣли слюдени люспи и бѣли зрънца отъ кварцъ. По тѣхъ и варовикътъ заслужва прилагателното *пѣсъчниковъ*.

Мергелнитѣ варовици сѫ обикновенно тънкослойни, напукани, нацѣпени и тънко наплочени. Тѣ отъ дългото изложение на влиянието на атмосферилитѣ се покриватъ съ бѣлизнива корица, която ее длъжи на глинесто-варовитото вещество, отъ което сѫ съставени. Мергелнитѣ варовици сѫ разнобойни, но прѣдимно червеникави. Тѣ сѫ крѣхки и меки. Едни отъ тѣхъ съдържатъ малко глинесто вещество и се приближаватъ до типичнитѣ варовици, а други съдържатъ доста много глинесто вещество и се приближаватъ до типичнитѣ мергели. Послѣднитѣ сѫ по-тънкослойни и много меки. Въ еднитѣ и другитѣ нѣма вкаменелости, а нѣма и други примѣси. Пукнатинитѣ имъ сѫ заети отъ калцитна маса, но нѣкои съдържатъ и кварцъ.

Digitized by Google

9. Доломитъ.

Той скаленъ типъ се намира само въ високитѣ планински отдѣли на Вранскиякамъкъ и на св. Никола (до Петричъ). И въ двѣтѣ находища доломитътъ е единъ и сѫщъ, съ еднаква посока на разпространение, еднакви форми на наслоение, еднакъвъ изгледъ и боя. Тия двѣ находища сѫ части отъ едно цѣло, което е въ свръзка съ доломитното находище на зап. с.-з. отъ Тополница, въ землището на Смолско и по-нататъкъ. Доломитътъ се явява въ дебела слоева маса, на която наслоението не е особно ясно отчетливо, още повече, че той повръшно е слабо разкритъ. На разкритата доломитова повръхность масата му е дребно чакълно (брекчовно) сдробена и дребнитѣ части съ тънка бѣла ципа помежду си споени. Тази ципа е и единчката разлика въ боята и веществото му. Въ нѣкои негови части се е образувала и доломитова пепелъ и прахъ, които намѣста сѫ се втвърдили въ дребнозърнеста брекча. Доломититѣ и въ микроскопа се показватъ еднородни и еднакви, както и на простото наблюдение.

Die Abhandlung „Petrographische Reisen in der „Sredna und Sarnena Gora" behandelt jene Theile des Massifs von Sredna Gora (südöstlich von der westlichen Sredna Gora und südwestlich von Sarnena Gora) welche in petrographischer Hinsicht wenig oder gar nich bekannt sind. Es wird von Autor festgestellt, dass die petrographischen Materialien der von ihm besuchten Gegenden wie: T.-Pazardžik, Panagjuriště, Mečka. Poibrene, Topolnitza, Petrić, Wran Kamak, Panagjuriště, Bata, Elšitza, Kalugjerowo, Kalaglari, Djumaja, Baldöwo, Ferézlii, Saragiol, Karatepe, Erilii, Krasnowo, Krastevič, Aiwadjik, Popinzi, Filipopoli, Woiwodino, Kalekowetz, Strema, Alifakowo, Kalačlii, Brezowo, Amzalari, Rachmanlii, Čachlari, Kolaćewo, ober Misilim, Brezowo nur Fortsetzing der Materialien der anderen Bergtheile sind (siche am Anfang der Abhandlung die gennante Literatur), jedoch mit dem Unterschiede dass sie an ihrer Oberfläche verschieden von der bisjetzt bekannten sind (siche die beigelegteu petrografhishen Skizen in meiner Abhandlung „Petrograpfische Reisen in Bulgarien [Sbornik, B. IV. (XXII). 1907).]

In der Abhandlung wird weiter auch die makro-und mikroskopische Charakteristik der Materilien dieser Theile gegeben, welche bis jetzt noch nicht vorhanden war.

Die festgestellten Gesteinsarten dieses Theiles des Massifs von Sredna Gora sind: *crystallinische Schiefer* (verschiedene Granitgneise,

Digitized by Google

Gneise, Glimmerschiefer u. s. w.), *massige Geteine* (Granite, Porphyre, Andesite, Basalt), und *chemische und mechanische Sedimente* (Dolomit, verschiedene Kalksteine, Mergel, Schieferthon, verschiedene Sandsteine, eruptive und sedimenraire Konglomerate und Tuffe, Ablagerungen von oberen Marizathal und Alluvium). Von diesen befinden sich in den Theilen der westlilhen Sredna Gora die Gesteinsarten: Granitogneis (Biotit—, Zweiglimmerige etc.), Gneis (Muskovit—, Aplit—, Biotit—, Chlorit—), Glimmerschiefer (Muskovit—, Phyllit—), Granit (Granitit), jungere Porphyre mit Übergang in Liparite und Dacite, Rhyolit, Andesite (Biotit—, Hornblende—, Augit—). Tuffe nnd Konglomerate, verschiedene Sandsteine, Schieferthone, mergelige Kalksteine, Dolomit etc. Die Eruptivgesteine und die Sedimente haben die grösste Verbreitung; meniger verbreitet sind die krystallinische Schiefer und nur selten der Granit. In Sarnena Gora wo die Gesteinsarten Granitogneise, Gneise, Granit (Zweiglimmérige, Granitit, Aplit etc.), Basalt, Sandsteine, Mergel und Mergelschiefer und noch jungere Sédimente vorhanden sind, haben die krystallinische Schiefer die gröste Verbreitung; weniger verbreitet sind die Sedimente und der Granit und am wenigsten der Basalt.

Diese verschiedenartige petrographische Materialien gehören zu den folgenden geologiechen Epochen: Archaische, Mesosoische und Kaenosoische. Die Materialien der ersten Epoche sind die krystallinische Schiefer und die Granite, zu den zweiten gehören die Sedimente ausser der Ablagerungen von oberen Marizathal und Alluvium, sowie die Eruptivgesteine mit Ausnahme des Basaltes und der dritten Epoche der Basalt und die jungsten Sedimente.

Das genauere geologische Alter des sich in der ersten Epoche gebildeten Materialien konnte nicht festgestellt werden, die Materialien aber der Mesosoische Epoche werden in Trias und Kreide system wie folgt eingetheilt: der ersten gehören die Sandsteine von Sarnena Gora und die Dolomite von westlicher Sredna Gora; die anderen Materilien gehören dem Kreidesystem, ausser der Basalt welcher Tertiärgeologisches Alter hat wie auch die Ablagerungen von oberem Marizathal.

Mineralien gibt es sehr wenig in den genanaten Theilen dieser Gebirge und auch die sind grösfentheils Bestandtheile der Gesteine Erzmineralien mit Aussnahme des Pyrits sind nicht gefunden worden

Digitized by Google

Приносъ къмъ географията на княжество България.

Отъ А. Ширковъ.

II. Орография.

Задача. За да се прѣдставятъ систематично *орографскитѣ отношения* на нашето отечество, трѣба да се изтъкнатъ ясно отдѣлнитѣ форми на неговата земна повръхнина, да се наименуватъ съ тѣхнитѣ сѫщински или поне най-подходни имена и да се покаже, доколкото е възможно, съотношението межту тѣхния геолошки градежъ и сегашния имъ видъ. А това е задача, чието разрѣшение срѣща за сега голѣми мѫчнотии, защото топографското и геолошко познаване на нашата страна, което трѣба да образува основа за нейното орографско прѣдставяне, е още слабо и пълно съ празноти. За топографията на България си служимъ до сега съ картитѣ на руския и австрийския генерални щабове, въ които наименованията сѫ често погрѣшни, а и теренътъ не е винаги достатъчно ясно прѣдставенъ.[1]) Колкото се отнася до геологическото познаване на нашето отечество, то въпрѣки голѣмото трудолюбие и вѣщина на много наши и чужди труженици въ тази наука, нѣмаме още една детайлна геолошка карта. Тя се работи сега.[2])

Като съзнавамъ добрѣ голѣмитѣ мѫчнотии, съ които е свързано систематичното прѣдставяне на орографскитѣ отношения въ нашето отечество, ще бѫда задоволенъ, ако съмъ можалъ възъ основа на досегашната географска и геолошка литература, отъ която се ползувахъ изобилно, и възъ основа на моитѣ бѣлѣжки, що съмъ събралъ въ честитѣ пѫтешествия изъ България, да прѣдставя що-

---

[1]) Рускитѣ генералщабни карти на България, които нашиятъ воененъ картографски институтъ издава поправени, сѫ въ много отношения подобрени.

[2]) Геологическо-минералогическиятъ институтъ при нашия университетъ издаде нѣколко листа отъ геологическата карта на България, но затварянето на университета и уволняването на професоритѣ спрѣ издаването на останалитѣ листове за неопрѣдѣлено врѣме.

Digitized by Google

годѣ сносно най-разнообразнитѣ форми отъ земната повръхнина на нашата страна.

Хипсометрични отношения. България, раздѣлена на пояси на височина, дава слѣднитѣ ареали:

0— 200	м. = 35545·9	кв. кил.	=	37·3 %	отъ цѣлата повръхнина на България.
200— 500	„ = 31439·2	„ „	=	33·0 %	„
500— 900	„ = 16068·8	„ „	=	16·9 %	„
900—1400	„ = 9111·9	„ „	=	9·6 %	„
1400—2000	„ = 2570·6	„ „	=	2·7 %	„
По-горѣ отъ 2000	„ = 486·8	„ „	=	0·5 %	„
	95223·2	„ „	=	100· %	

Споредъ това въ България се падатъ на пояса на височина 0—500 м., най-пригоденъ за интензивно земедѣлие, 70.2 % отъ цѣлата повръхнина на нашето отечество.

Срѣдната височина на България, изчислена чрѣзъ хипсографската ѝ джга, е 425 м.; кубическото ѝ съдържание — 40469 куб. километри.[1])

Основни елементи отъ орографията на България. Още първитѣ геологически и географски изучвания на нашето отечество отличиха въ Рила и Родопитѣ свързанъ остатъкъ отъ старъ континентъ, въ Стара-планина и нейнитѣ прѣдпланини — сдиплена (нагжната) область, въ Дунавската равнина — столова земя, а въ останалата часть — кжсове отъ стария континентъ, между които сж наслагали седименти отъ различни геолошки епохи и масови скали и туфове на стари и млади ерупции.[2])

Планини.

Стара-планина.

Най-голѣмата планина, която спада изцѣло въ границитѣ на нашето отечество, е Стара-планина. Нейното старо име е Хемосъ (ὁ Αἷμος и τὸ Αἷμον ὄρος). Томашекъ свръзва това старо име на Стара-

[1]) А. Иширковъ и Юрд. Данчовъ: Хипсометрични отношения на княжество България. Периодич. Списание. LXV. 1905. стр. 598—607.

[2]) Тектониката на България е прѣдставена най-добрѣ въ слѣднитѣ съчинения: Георги Н. Златарски: Чърти изъ палеогеографията на България, въ Училищенъ Прѣгледъ 1898. год., отдѣленъ отпечатакъ стр. 1—23; Д-р І. Цвијић: Структура и подела планина Балканскога полуострова. Глас XLIII. стр. 1—71; I Cvijić: Die Tektonik der Balkanhalbinsel въ Comptes Rendus IX. Congrès géol. internat. de Vienne 1903. стр. 847—870; сравни А. Иширковъ: Тектониката на България, Период. Спис. LXVI.

Digitized by Google

планина съ старобакурийската дума лѣша = гора.[1]) а Цепели — съ санскритската дума himân = покрита съ снѣгъ.[2])

Въ фантазията на древнитѣ писатели и поети [Комеръ, Хезиодъ, П. Мела, Теономосъ, Теокритъ, Хораци, Овиди и др.] се рисувалъ Хемосъ като най-висока планина, отъ чиито върхове, покрити прѣзъ по-голѣмата часть отъ годината съ снѣгъ, се виждатъ моретата Адриатическо и Черно, Дунавъ и Алпитѣ; върху снѣжнитѣ върхове на Хемосъ, който се споменува винаги въ свръзка съ най-висонитѣ познати въ древностьта планини, какъвто сѫ Кавказитѣ, Олимпъ и Пиндъ, древнитѣ поети поставяли сѣдалището на мразовититѣ сѣверни бури.

Името Хемосъ (Haemus) се употрѣбява често и до днешенъ день въ западноевропейската литература, а у насъ то се запазило само въ името на село Емине, остатъкъ на срѣдневѣковния градъ Емона. По името на селото Емине се нарича и най-източната часть на Стара-планина Емине балканъ, а ираятъ на планината Емине борунъ.

Сегашното българско име, Стара-планина, съ което се именува цѣлата верига отъ Тимокъ до Черно море, срѣщаме за първи пѫть у пѫтувача Вранчичъ (1553.), по-късно въ поемата Османъ на рагузанския поетъ Гундуличъ († 1638.). Освѣнъ това въ XVI. и XVII. вѣкъ Стара-планина се именува Каменица. Турското име Балканъ, което ние употрѣбяваме наредъ съ нашето Стара-планина, но въ чуждитѣ литератури е наддѣляло, означава просто планина.

Тепърва въ ново врѣме нанесоха Стара-планина правилно върху картата на Балканския полуостровъ. Повече отъ 2000 години се подържа въ географията грѣшката, че Стара-планина се протака отъ изтокъ къмъ западъ прѣзъ цѣлия полуостровъ, отъ Черно море до Адриатическо. Първи Марсигли отбѣлѣза, че Хемусъ захваща отъ изворитѣ на Тимокъ, а Дришъ постави неговия западенъ край въ Ртанъ, между Алексинацъ и Ржанъ.[3]) Но грѣшката отстрани отъ картитѣ първи Ами Буе чрѣзъ многочислени извѣстия отъ 1836. и 1838. години, главно въ Bullet. de la Sociét. de Géo-

---

[1]) W. Tomaschek, Rosalia und Brumalia въ Sitzungsberichten der Wiener Akademie LX. 598.

[2]) Dr L. Friedr. Zekéli, Der Haemus und seine Nachbarn, die thracisch-illyrischen Gebirgsysteme. Berlin 1875, стр. 13.

[3]) D-r Constantin Ios. Jireček, Die Heerstrasse von Belgrad nach Constantinopel und die Balkanpässe. Prag. 1877. стр. 140.

Digitized by Google

graphie. 1836. и въ декемврийската свръзка на сѫщата година въ Nouvelle anales de voyage.

Стара-планина захваща отъ долината на р. Тимокъ, и като образува въ сѣверозападната си часть слабо изгѫната дѫга, върви отъ върха Баба, въ Етрополската планина, направо къмъ изтокъ и свърша съ стръменъ спускъ (60 м.) въ Черно море. Послѣдната часть отъ Стара-планина се протака между 42·5° и 43° с. ш. Главнитѣ отличителни чърти на Стара-планина сѫ слѣднитѣ: на голѣмата дължина, около 600 килом., отговаря твърдѣ малката широчина, срѣдно 30 километра. Височината на Стара-планина въ сравнение съ нейната широчина и масово развитие е много голѣма и се изтъква ясно, отдѣто и да погледнемъ на нейнитѣ високи части. Юмрукчалъ, който се издига въ срѣдата на Стара-планина, достига значителната височина 2373 метра. Широчината на Стара-планина се колебае между 45 и 21 килом.; тя е тамъ най-тѣсна, дѣто се издига най-високо. Високитѣ върхове на Стара-планина се състоятъ отъ стари скали, а тамъ, дѣто билото показва незначителни височини, както е случай въ източна Стара-планина, се показватъ на повръхнината млади седиментни скали. Главното вододѣлно било, което прѣсичатъ на двѣ мѣста рѣкитѣ Искъръ и Камчия, дѣли въ по-голѣмата си часть, особено по срѣдата, въ ландшафтно отношение два различни свѣта. За илюстрация на тази противоположность отъ двѣтѣ страни на Стара-планина, за която Jean Erdic казва: Jamais antithese plus parfaite ne fut offert aux yeux d'un voyageur! ще приведа нѣколко думи отъ моитѣ бѣлѣжки, писани горѣ на самата Троянска планина: на сѣверъ гледашъ — редица успоредни ридове, покрити съ букови и дѫбови гори, се редатъ единъ задъ други като колиси и ставатъ сé по-низки и по-голи, до като се слѣятъ въ далечна маглява равнина. Веселата долина на Осъмъ, която се подава тукъ-тамѣ между гориститѣ ридове и бѣлосанитѣ колибарски кѫщи, що стърчатъ уединено на нѣкой голъ склонъ или се гушатъ въ гѫста дѫбова гора, разнообразятъ доста хубавата, но сé пакъ еднообразна картина. На югъ изгледътъ е съвсѣмъ другъ. Подъ краката си гледашъ да се разтила като тепсия разкошното поле на Стрѣма, сѣкашъ изписано на книга: потоци, пѫтища, села, ниви, синори, дървета се показватъ на погледа тъй ясно, тъй отчетливо, както може да се види само на картина. Полето на Стрѣма се загражда на югъ отъ тъмно зашумената Срѣдна-гора, задъ нея се показва долината на Марица, послѣ идатъ Родопитѣ.

Digitized by Google

Сивкава мъгла, разпокжсана на вълма, се носи трепетливо върху Родопитѣ и открива подъ редъ ту една, ту друга часть на планината, ту открие за мигъ цѣлия колосъ, чийто върхове стърчатъ високо въ синьото небо, ту покрие съ бръзъ летежъ и планини и долини. Това смѣнливо движение на мъглата, този нейнъ непрѣкжснатъ трепетъ оживява цѣлата картина, която гледаме, дава ѝ душа, кара ни да чувствуваме, че цѣлата панорама, що се разтила прѣдъ насъ, дише, сърди се, смѣе се.

Много по-хубаво изтъкналъ този контрастъ Феликсъ Каницъ въ своето описание на изгледа отъ Шипченски балканъ, за който изгледъ се отнасятъ и възторженитѣ думи на Жанъ Ердикъ. „Шипченскиятъ проходъ дотожда пжтника, който се качи тука отъ сѣверъ, изеднажъ, съвсѣмъ изненадано въ два различни свѣта, въ двѣ области съ съвсѣмъ другъ ландшафтъ, растителность и население. Къмъ сѣверъ се вижда природа, която кара хората да водятъ опорита борба за съществуване, а къмъ югъ тя се прѣобръща въ область пълна съ благословия и живописна красота. На сѣверъ планини и долини показватъ на всѣкждѣ монотонни пасбища, джбови и букови гори, въ които съ мжка може да се съгледа покритата съ плочи бѣдна колиба на българския балканджия. Къмъ югъ каква прѣлестна картина! Въ грамадна дълбочина се показва голѣмото, прочуто по своята хубость Казанлъшко поле; една равнина, защитена чрѣзъ вълнообразни планини отъ югозападнитѣ бури, изпълнена отъ розови градини и жълти узрѣли ниви, между които многочислени турски селища, прѣсечени отъ блѣстещи водни нишки и засѣнчени отъ грамадни орѣхови гори, съ своитѣ червени керемидни покриви и бѣли минарета примамливо канятъ на гости“.[1])

Стара-планина рѣдко се издига съ стръмни скалисти и назжбени чуки, които да стърчатъ високо надъ обикновеното било; по нея се не срѣщатъ слѣди отъ глетчери, въ усойнитѣ мѣста не се задържатъ вѣчни снѣжни полета, въ нейнитѣ скали не се гнѣздатъ бистри малки езера; Стара-планина нѣма алпийски характеръ. Нейнитѣ върхове прѣдставятъ въ повечето случаи заоблени купенообразни възвишения, покрити съ сочни пасбища — чалове. Юмрукчалъ, най-високиятъ връхъ на Стара-планина, прѣдставя най-широко пасбище, по което пасатъ лѣтѣ хиляди овце. Въ склоноветѣ

[1]) F. Kanitz, Donau — Bulgarien und der Balkan, zweite Auflage, Leipzig, 1882, т. I стр. 231.

Digitized by Google

на Стара-планина и въ тѣснитѣ долини на нейнитѣ буйни планински поточи, се срѣщатъ стръмни скали, отъ които скала често съ шумъ водата, но въ повечето случаи, особено въ низинитѣ части на Стара-планина, високи буки и ширококлони дъбове умекотяватъ острите форми на скалитѣ.

Отдѣлнитѣ части на Стара-планина носятъ имената: 1) на селищата, които лежатъ въ политѣ ѝ, напр. Шипченски балканъ, Карнобатски балканъ, 2) на прохода, по който води пътъ прѣзъ планината, напр. Арабаконашки балканъ, 3) на личния връхъ, напр. Мургашки балканъ, 4) на орографскитѣ особености, напр. Чаталъ-балканъ при градъ Сливенъ.

За да разберемъ посоченитѣ общи чърти на Стара-планина и ония отличия, които ще изтъкна, кога разглеждамъ отдѣлнитѣ части на тази планина, трѣба да хвърлимъ единъ макаръ и бѣгълъ погледъ върху нейния геологически развой.

Стара-планина прѣдставя сдиплена (нагъната) планинска система и като такава тя сподѣля много характерни черти съ всички сдиплени планини, които съставятъ главенъ дѣлъ въ планинския свѣтъ на нашето земно кълбо. Въ сегашна Стара-планина, която прѣдставя сдиплена система отъ 3 до 7 вериги, различаваме два главни периода на сдипляне: прѣдипермски и олигомиоценски. При първия периодъ чрѣзъ сдипляне на земната кора се образувала прѣдипермската Стара-планина, която се простирала на мѣстото на сегашната западна и срѣдна Стара-планина. Кристалиннитѣ и палеозойскитѣ пластове до включително карбонскитѣ били сдиплени, и всички наслагания на слѣднитѣ формации се явяватъ дискордантни на първитѣ. Това личи най-ясно въ Искърски проломъ. Въ свръзка съ прѣдипермското сдипляне се явяватъ еруцитѣ на гранитъ, кварцпорфиръ, порфиритъ и др.

Прѣдпланинитѣ на високата Старопланинска верига и цѣлата източна Стара-планина сѫ възникнали чрѣзъ второто главно сдипляне въ олигомиоценско врѣме. Малкитѣ дискорданции, които се срѣщатъ тукъ-тамъ между отдѣлнитѣ формационни групи, най-вече между долна и горна креда, показватъ, че сѫ ставали и по-рано сдипляния въ по-младата Старопланинска сдиплена система, но тѣ нѣматъ значение за рельефа на планината. Обстоятелството, дѣто диплитѣ сѫ наклонени най-вече къмъ сѣверъ, и дѣто интензитетътъ на сдиплянето ослабва отъ югъ къмъ сѣверъ, ни показва, че

Digitized by Google

хоризонталния натискъ е дошълъ отъ югъ, отъ Рило-родопския масивъ.[1])

Сѣверозападната посока на западна Стара-планина стои въ свръзка съ отпорното дѣйствие на ония издънки отъ Рило-родопския масивъ, които се протакатъ отъ двѣтѣ страни на Морава. Геологътъ Д-ръ Ст. Бончевъ приема хоризонталенъ натискъ и отъ изтокъ къмъ западъ[2]), който сжщо подпомогналъ да се извие западната часть отъ посоката изтокъ-западъ въ югоизтокъ — сѣверозападъ. Този натискъ трѣба да си го мислимъ обаче много послабъ, и той нѣма значение за верижното разположение на Стара-планина, а досѣга само пластоветѣ.

Възъ основа на орографски и тектонски отличия, които ще изтъкна своевременно, дѣлимъ Стара-планина на три дѣла: западна Стара-планина, отъ Черноглавъ до Искърски проломъ; срѣдна Стара-планина, отъ Искърски проломъ до Демиръ-капия, и източна Стара-планина, отъ Демиръ-капия до морето.

Западна Стара-планина образува отворена къмъ сѣвероизтокъ джга и се протака между долината на Тимокъ и Искърски проломъ. Главниятъ вододѣленъ ридъ на западна Стара-планина се придружава отъ сѣверъ и югъ съ прѣдпланини, които сподѣлили съ него отчасти или изцѣло всички тектонски произшествия.

Въ западна Стара-планина различаваме ясно двѣ джгови сдиплени зони, които спроти тѣхнитѣ лични върхове можемъ да наречемъ: *Миджурска джга* и *джгата на Бабинъ носъ*. Първата се протака отъ Искърски проломъ до Кадибоазъ, а втората — отъ Кадибоазъ на сѣверозападъ.

Диплитѣ на двѣтѣ джги се срѣщатъ перпендикулярно, и това обстоятелство подпомогнало много да се образува Кадибоазъ, найудобниятъ проходъ въ западна Стара-планина. Пжтьтъ, който се изкача изъ Сърбия първо по Коритски долъ, а отъ Друмски прѣслапъ нагорѣ по Кадибоазка рѣка, стига пограничната стражарница на височина 631 м.; ливадиното седло на планината лежи нѣщо 150 метра по-високо. Отъ билото се слиза по слабъ наклонъ въ долинитѣ на рѣкитѣ Арчаръ и Ломъ.

---

[1]) Сравни посочената литература въ забѣлѣжка на стр. 384.

[2]) Д-ръ С. Бончевъ: Нѣколко думи върху мѣстонахожденията на каменнитѣ въглища въ България въ свръзка съ вторичното нагъване на Балкана. Трудове на бълг. природоизпитателно друж. I, стр. 75.

Digitized by Google

И двата джгови дѣла на западна Стара-планина прѣдаватъ досущъ вида на цѣлата Стара-планина; и въ двата дѣла посоката отъ изтокъ къмъ западъ прѣминава въ посоката югоизтокъ — сѣверозападъ. Характерно е обстоятелството, че тъкмо тамъ, дѣто се извива посоката на планината, стърчатъ най-високитѣ върхове, се явяватъ на сръбска страна млади еруптивни скали и паралелно съ извиването на западна Стара-планина прѣминава стръмностьта отъ южния на сѣверния планински склонъ.

Въ свръзка съ падането на пластоветѣ къмъ Сърбия се явяватъ въ българскитѣ склонове на джгитѣ Бабинъ носъ и Миджуръ отвеснитѣ спускове на многочислени глами, твърдѣ характерни за западна Стара-планина.

Дипловата джга Бабинъ носъ захваща съ сѣвернитѣ спускове на върха Черноглавъ и свърша въ долината на р. Ломъ.

Досегашната наша географска литература поставяше Връшка-чука (739 м.) за начало на Стара-планина. Но като имаме прѣдъ очи, че Връшка-чука е изолирана издигнатина, отдѣлена отъ слѣдната значителна височина на Стара-планина чрѣзъ гориста низина, която се не издига пó-горѣ отъ 500 м. (най-високия пунктъ достига само 492 м.), то трѣба да приемемъ за начало на западна Стара-планина сѣвернитѣ спускове на върха Черноглавъ (860 м.), който се издига лично надъ околностьта и е тѣсно свързанъ съ цѣлата планина. Мнѣнието да се приеме Черноглавъ за начало на западна Стара-планина се подкрѣпя главно отъ обстоятелството, дѣто тъкмо отъ този връхъ се подхваща характерната за западна Стара-планина палеозойска ядка. Връшка-чука, напротивъ, е карстова варовита височина, която намира най-естествено продължение въ своята посестрима Магура, сѫщо варовита карстова височина, прѣдъ която се разстила Рабишкото карстово езеро.

Сдиплената джга Бабинъ носъ се изтъква върху карта ясно чрѣзъ изохипсата 500 метра. Тя се разпростира главно въ България, а въ Сърбия спуща въ долината на Тимокъ кѫси стръмни склонове. Главното вододѣлно било на планината Бабинъ носъ отъ Черноглавъ до Кадибоазъ се издига пó-горѣ отъ 850 м., по срѣдата на билото нѣколко върха надминаватъ височината 1000 метра, а Бабинъ носъ се издига дори до 1120 м. Планината е хубаво залесена чакъ до върховетѣ.

При Кадибоазъ се явяватъ варовити голи височини.

Digitized by Google

Източното крило на джгата Бабинъ носъ се прѣдставя отъ гламата Вѣтерникъ. Тѣснилтъ Крупецки ридъ (585 м.), който отдѣля водитѣ на р. Арчаръ отъ Ломскитѣ, споява тѣсно Вѣтерникъ съ Бѣлоградчишката планина.

Височината Вѣтерникъ, чиято най-висока точка се издига до 1125 м., прѣдставя характерна глама съ стръмни спускове къмъ сѣверъ. Тя има голѣмо значение като стратегиченъ пунктъ, който господствува пжтищата за Бѣлоградчикъ, и като орографско продължение на най-западната часть отъ западна Стара-планина.

Бѣлоградчишката планина има посока успоредна съ главното вододѣлно било на западна Стара-планина; нея трѣба да схванемъ като нейна прѣдпланина. Като изключимъ тѣсния Крупецки ридъ който споява тъкмо при Бѣлоградчикъ Бѣлоградчишката планина съ Стара-планина, останалата часть на планината е обградена отъ всички страни съ долове и низини; затова тя се издига лично и се смѣта въ нашата училищна географска литература за начало на така парсчения Малъкъ балканъ. Бѣлоградчишката планина има изгледъ на столова планина. Нейната основа се състои отъ червенъ пѣсъчникъ; сѣверната часть, дѣто пѣсъчникътъ е припокритъ съ варовикъ, се нарича *Вѣнецътъ* а южната, въ която голѣма часть отъ варовика е отнесенъ, а откритиятъ червенъ пѣсъчникъ и конгломератъ подъ дѣйствието на ерозията моделиранъ по най-чудесенъ начинъ — *Столоветѣ*. Най-високата точка на Бѣлоградчишката планина достига 904 метра.

Чудната сценерия на Бѣлоградчишкитѣ скали прави силно впечатление на всички пжтешественици и тѣ не можатъ да нахвалятъ тѣхната величавость. Бланки, който първи описа тѣзи скали, се провиква: „Тѣснитѣ проходи на Олиулъ въ Провансъ, проходътъ на Панкарбо въ Испания, Алпитѣ, Пиринеитѣ, най-дивитѣ Тиролски и Швейцарски планини не могатъ съ нищо да се сравнятъ съ Бѣлоградчишкитѣ.“[1]) Тоула, като сравнява Бѣлоградчишкитѣ скали съ скалитѣ въ долината на Елба (Саксонска и Ческа Швейцария), казва, че това което тамъ е отдалечено едно отъ друго и има сивъ цвѣтъ, тука е събрано въ единъ моделъ, въ тѣсно пространство, и боитѣ варииратъ отъ сивочервено до кървавочервено.[2])

---

[1]) Blanqui: Voyage en Bulgarie pendant l'année 1841. Paris. 1843. p. 151.

[2]) F. Toula: Reisen und geolog. Untersuchungen in Bulgarien. 1890. p. 17.

Digitized by Google

Миджурската сдиплена джга. Миджурската сдиплена джга е много по-дълга, много по-висока и много по-широка отколкото сдиплената джга на Бабинъ носъ. Прѣдпланинитѣ, които придружаватъ отъ двѣтѣ страни главния ѝ вододѣленъ ридъ, сѫ ясно очертани. Както главната верига, тъй и прѣдпланинитѣ се спущатъ по-стръмно къмъ сѣверъ, но далеко не тъй непосрѣдствено както южнитѣ склонове на срѣдна Стара-планина. Въ геологско отношение основата на главния ридъ се състои прѣдимно отъ палеозойски образувания, но голѣмо мѣсто се пада и на гранитоиднитѣ скали, а въ източната часть голѣмъ дѣлъ заиматъ триасовитѣ, юрскитѣ и кредитѣ седиментни скали, които се явяватъ по-често въ прѣдпланинитѣ. Главниятъ вододѣленъ ридъ и голѣма часть отъ прѣдпланинитѣ се обхващатъ отъ изохипсата 900 м., по-голѣмата часть отъ главното вододѣлно било се издига надъ 1500 метра, а много сѫ върховетѣ, които достигатъ и надминаватъ височината 2000 метра. Второстепеннитѣ прѣдпланини се очертаватъ отъ изохипсата 500 м.

Сдиплената Миждурска джга се разпростира еднакво широко въ Сърбия и България. Най-личнитѣ прѣдпланински дѣлове сѫ тѣсно свързани съ най-високитѣ върхове на планинската джга. Най-удобнитѣ проходи на тази часть отъ западна Стара-планина не стоятъ толкозъ въ свръзка съ най-низкитѣ седловини на главното вододѣлно било, колкото съ други орохидрографски отношения. Проходътъ Св. Никола, прѣзъ който води пѫть отъ Бѣлградчикъ за Пиротъ, дължи своята удобность на дълбокитѣ противоположни долове на рѣкитѣ Чупренска въ България и Равнидолска въ Сърбия. Височината на прохода е споредъ руската генералщабна карта 1374, а споредъ сръбската 1444 м. Петрохански проходъ е сѫщо много високъ (1444 м.). Неговата удобность се дължи отъ една страна на дълбоката долина на Бързѝя и сѣверния кѫсъ стръменъ склонъ, по който се изкача серпентиненъ пѫть, — отъ друга на неразчленения дългъ, но слабо полегатъ южнъ склонъ на планината. Всички останали проходи на Миджурската джга, които се изброяватъ въ нашитѣ учебници на отечествена география, сѫ планински пѫтеки за пѣшаци и коне. Тѣ вървятъ по гърба на вододѣлнитѣ издънки и се спущатъ стръмно въ доловетѣ, кога добиятъ послѣднитѣ малъкъ наклонъ.

Ясно разграниченитѣ прѣдпланини, дългитѣ надлъжни долини, вѣтрилообразнитѣ котловинки прѣдъ проломитѣ на прѣдпланинитѣ придаватъ основенъ характеръ на Миджурската сдиплена джга.

Digitized by Google

Особено ясно се изтъква надлъжниятъ улей, който се захваща отъ онова мѣсто на Огоста, дѣто ти се сбира съ Бързия, върви по нея въ сѣверозападна посока до Прѣвала, продължава сé въ сѫщата посока въ карстовия Сухи-долъ, въ надлъжнитѣ долини на рѣкитѣ Ломъ, Чупренска, Вербовска, Голѣма рѣка и свърша съ Кадибоазката седловина. Тази надлъжна долина, която открива естественъ пѫть отъ Кадибоазъ за Берковица и Кутловица, можемъ да наречемъ *Огостенска надлъжна долина,* защото плодородната долина на горна Огоста съставя нейната главна часть.[1])

Огостенската надлъжна долина, която орографски се прѣкѫсва на нѣколко пѫти чрѣзъ низки седловини мѣжду многото Ломски притоци, има геолошко единство. Въ нея се откриватъ подъ редъ скалитѣ на по-старитѣ формации въ този край, като почнемъ отъ баремския и неокомския катъ на кредата и свършимъ съ палеозойскитѣ образувания, които съставятъ ядката на главната верига. Наклонътъ на пластоветѣ е къмъ югозападъ. Източната часть на долината е широка и покрита съ плоденъ алувиумъ.

Най-високата часть на Миджурската сдиплина дѫга, която се отличава съ голѣмо богатство на форми и разнообразие по билото, прѣдставя Миджурскиятъ планински вѫзелъ, който се издига надъ 2000 метра и чийто най-високъ връхъ Миджуръ стига височината 2166 м. Съ Миджурския планински вѫзелъ сѫ споени най-личнитѣ части отъ прѣдпланинитѣ на западна Стара-планина. Надлъжната долина на Влашкоселска рѣка, главенъ притокъ на Огоста, отдѣля ясно *Язова планина,* която има посока успоредна съ западната часть на Миджурската сдиплена дѫга. Гологлавскиятъ тѣсенъ ридъ, чиято височина надминава 1400 метра, отдѣля водитѣ на Огоста отъ Ломскитѣ и споява тѣсно Язова планина съ Мартинова чука — източенъ дѣлъ на Миджурския планински вѫзелъ. Върхътъ Язова, по чието име нарекохъ най-личната прѣдпланина на Миджурската група, се издига 1575 м. високо. Сѣверна граница на Язова планина образува надлъжната Огостенска долина; Прѣвалската седловина, която малко надминава височината 500 м., продължава вододѣлната служба на Гологлавския ридъ и споява Язова планина съ *Широка планина,* която има сѫщата посока и се явява като продължение на отдѣленитѣ една отъ друга чрѣзъ хубави проломи на Ломски

[1]) А. Иширковъ: Въ западна Стара-планина. Извѣстия за командированитѣ на Минист. на Народ. Просвѣщение. Книга I. стр. 111.

Digitized by Google

притоци прѣдпланински височини-глами: Студени връхъ (1020 м.) Млюнъ (905 м.) и гламитѣ надъ село Долни Ломъ. Широка-планина свърша на западъ надъ Долни Ломъ съ гламата Западъ, на изтокъ се стѣснява и прѣминава въ Вереницко бърдо, което свърша надъ Кутловица. Широка-планина се очертава ясно съ хизоипса 500 м., а нейниятъ най-високъ връхъ Типчинъ се издига до 943 м.

Като продължение на Бѣлоградчишката планина се явява височината *Косаръ* (610 м), която се спуща стръмно къмъ всички страни. Широка разлата сѣдловина споява Косаръ съ сѣвернитѣ крайща на сѣвернитѣ Широкопланински издънки.

Отъ Магурищенската седловина, която се образува отъ доловетѣ на рѣкитѣ: Магурища, що тече на югъ, и Голѣма рѣка, що тече на сѣверъ, се захваща източната часть на Миджурската сдиплена дига. Тя има посока отъ изтокъ къмъ западъ и се отличава значително по своята орографска и геологическа направа отъ сѣверозападната часть на дигата.

Низката и тѣсна Дупниврѣшка седловина дѣли източната часть на Миджурската дига на два дѣла: *Берковска* и *Врачанска планина*. Този дѣлежъ се основава не само върху народната номенклатура, а стои въ свръзка и съ тѣхния видъ и геолошки съставъ.

Берковската планина е висока, у нея много върхове надминаватъ височината 1600 м.; Комъ, който се издига на изтокъ отъ Магурищинската седловина, достига 2010 м., а Петроханскиятъ проходъ, прѣзъ който се извършаше неотдавна главното съобщение между София, Дунавъ и външния свѣтъ, не лежи по-низко отъ 1400 м. Въ противоположность на срѣдна Стара планина Берковската планина се спуща два пѫти по-стръмно къмъ сѣверъ отколкото къмъ югъ. Отъ с. Костинбродъ до Петроханъ има 30 кил. пѫть, когато отъ Петроханъ до Клисура, която лежи много по-низко отъ цѣлото Софийско поле, нѣма нито 15 кил. Отличаватъ се склоноветѣ на Берковската планина и по това, че гранитоиднитѣ скали рѣдко прѣминаватъ на югъ отъ вододѣлното било, и докато сѣвернитѣ гористи склонове далеко надлъжъ и на ширъ се състоятъ отъ гранитъ, въ който се врѣзватъ многочислени притоци на Огоста, южнитѣ прѣдставятъ широко голо варовито карстово плато, прошарено съ вълтопи, ями, пещери и стръмни зѫбери, наричани тука „вѣнци“. Потоцитѣ, които взиматъ своето начало отъ вододѣлното било и неговитѣ близки южни склонове, се губятъ въ

Digitized by Google

дълбокитѣ пропасти на долнотриаскитѣ и юрски варовици и доломити на планината Поноръ и въ склоноветѣ на западъ отъ нея, за да изкочатъ на бѣлъ свѣтъ като буйни извори, както е случай съ Искрецкия изворъ, извора край рѣка Искъръ срѣщу спирката Лакатникъ, изворитѣ при селата Гинци, Годечъ и др.

Въпрѣки сдипления (нагърченъ) произходъ на Стара-планина Берковската планина остала доста масивна. Нейнитѣ пластове не се подали лесно на сдиплянето, а се напукали и размѣстили вертикално по посока на планината. Послѣдица отъ това вертикално размѣстяне сж дълбокитѣ долове, които разчленяватъ платообразния южевъ склонъ на Берковската планина.

Прѣдъ Берковската планина сж развити твърдѣ слабо сѣверни прѣдпланини и съ това тя се отличава много отъ сѣверозападния дѣлъ на Миджурската джга.

На югъ отъ главния вододѣленъ ридъ се простира широкъ мезозойски поясъ отъ паралелни прѣдпланини. Пиротското поле отъ една страна и дълбокиятъ Искърски проломъ отъ друга подпомогнали много да се развиятъ по-силно надлъжнитѣ долини между прѣдпланинитѣ. Понеже Софийското поле, къмъ което спущатъ своитѣ склонове послѣднитѣ южни прѣдпланини на Берковската планина, е по-високо отъ 500 метра, то южнитѣ прѣдпланини се очертаватъ чрѣзъ много по-висока изохапса, отколкото сѣвернитѣ.

Къмъ западъ тече рѣката Височка, която въ горната си часть носи името Комщица, по името на село Комщица, разположено въ южнитѣ поли на върха Комъ. Широката и гжстонаселена долина на Височка или Височница се загражда на югъ отъ стръмнитѣ скалисти склонове на *Видличъ-планина,* която достига своята най-голѣма височина тъкмо на границата между Сърбия и България, при върха Гувнище (1412 м.). Къмъ югъ Видличъ-планина се спуща полегато и прѣминава въ карстово плато, високо срѣдно 750 м. И тука както въ Поноръ-планина има много вертопи, ями, пещери и четири значителни вжтрѣшни басейна, чиито рѣкици и порои се губятъ подъ земята, за да се яватъ наново чакъ при политѣ на южнитѣ склонове на платото при Царибродъ и с. Обреновацъ въ сръбска територия. Най-голѣмъ вътрѣшенъ басейнъ прѣдставя Смиловското поле, дълго 8 и широко 7 километра. Царибродското карстово плато се спуща съ стръмни голи спускове къмъ долината на Нишава.

Digitized by Google

Къмъ изтокъ като пандантъ на Височка тече Искрецката рѣка, чийто долъ разчленява надлъжно сѣвернинтъ широкъ склонъ на Берковската планина. Широкиятъ вододѣлъ между Искрецка и Гинска рѣка, началото на Нишава, прѣдставя неразчлененъ склонъ, по който води удобенъ пѫть отъ Петрохан за София.

Между Искрецкия долъ и долътъ на р. Пробойница, врѣзанъ дълбоко въ червения пѣсъчникъ, се разтила широкото карстово плато *Цонора*, което се спуща съвсѣмъ стръмно, на много мѣса почти отвѣсно въ Искърски проломъ.

На югъ отъ Искрецки долъ планинскиятъ комплексъ е много разпокъсанъ отъ надлъжни и напрѣчни долове, но сѣ ясно се изтъква единъ надлъженъ ридъ, който се простира отъ Искърски проломъ до Драгомански проходъ. Той се изтъква ясно върху картата съ изохапсата 900 м.; източната часть на този ридъ носи името Мала-планина, а западната — Чепанъ. Мала-планина е гориста, а Чепанъ гола карстова височина съ стръмни спускове къмъ Драгоманското карстово блато. Най-високиятъ връхъ на Мала-планина — Церие се издига 1229 м., а на Чепанъ — Петровъ кръстъ 1206 метра.

Балински долъ на изтокъ и низината на Драгоманското блато на западъ отдѣлятъ послѣдната южна прѣдпланина на Берковската Стара-планина. На изтокъ се издига гористия Церецелски ридъ, а на западъ редица отъ голи островърхи чуки, които свършатъ съ Три уши надъ Алдомировското блато, означаватъ неговото продължение. Най-високиятъ връхъ на Церецелски ридъ — Кална-глава достига 1090 м., а на островърхитѣ чуки — Леща се издига 922, Малка Церевъ — 898 м.

Врачанската планина се явява като издънка на Стара-планина; тя се отклонява далечо на сѣверъ отъ главната вододѣлна линия и сѣкашъ прѣдставя съ по-голѣмата си часть дѣлъ отъ многократно разпокъсваното чрѣзъ напрѣчни долини продължение на Язова-планина. Врачанската планина прѣдставя кватообразно възвишение, което се спуща стръмно къмъ всички страни. Дълбокиятъ Сгориградски долъ и долината на р. Главарка, притокъ на Боснуня, силно разчленили това плато и му дали формата на птица съ разперени криле. За разчлененето на Врачанската планина помогнали много червенопѣсъчнитѣ наслаги, въ които можли да се развиятъ правилни долове, защото по-голѣмата часть отъ планината

Digitized by Google

се състои отъ триасни и креденъ варовикъ, който показва ясни карстови феномени. Понеже разкъсаното плато на Врачанската планина има височина по-голѣма отъ 1000 м., а се издига на единъ пжть, съ стръмни скали изъ проломътъ на Искъръ, Врачанското поле и долината на Главарка, които лежатъ по-низко отъ 500 м., то планината изглежда импозантна отъ всички страни. Въ Сгориградски долъ, дѣто рѣката ерозирала при Вратцата варовититѣ скали на планината, сценерията е особено величава.

Най-високата часть на Врачанската планина, върхътъ Першевица (1433 м.), се издига надъ Искърски проломъ и неговитѣ висове — Кобилини стѣни се спущатъ стръмно надъ селото Оплетня.

На сѣверозападния клонъ отъ Врачанската планина най-високиятъ връхъ Стрешаръ е високъ 1194 м., а на сѣвероизточния — Бозова могила, висока 1319 метра.

Искърски проломъ. Характерно е за западна Стара-планина обстоятелството, дѣто интензитетътъ на сдиплянето ослабя твърдѣ много къмъ Искърски проломъ; диплитѣ ставатъ така плоски, че пластоветѣ верукано, триасъ и юра, които на западъ сж силно сдиплени, лежатъ въ Искърски проломъ почти хоризонтално. Въ източната страна на пролома захваща нова група отъ дипли; тѣхната ядка е сжщо палеозойска. И диплитѣ на изтокъ отъ Искърски проломъ ставатъ пó-плоски, колкото се по-приближаватъ до него, което показва, че и тука интензитатътъ на сдиплянето билъ пó-слабъ. Освѣнъ това диплитѣ отъ двѣтѣ страни на Искърски проломъ не сж насочени едни срѣщу други, а се разминаватъ: първитѣ (западнитѣ) сж отклонени къмъ сѣверъ, а вторитѣ — къмъ югъ. Околностьта на сегашния Искърски проломъ станала тектонска граница между двѣ групи дипли, дѣто прѣдипермското и олигомиоценото сдипляния намалили своя интезитетъ. Тука имаме снишена зона, която благоприятствувала да се прокара Искърски проломъ, който образува сега най-лична граница между западна и срѣдна Стара-планина.

Рѣка Искъръ си пробила пжть чрѣзъ постепенно, но постоянно ерозивно дѣйствие прѣзъ цѣлата Стара-планина. Кореспондантното разположение на скалитѣ отъ двѣтѣ страни на рѣката сж най-добро доказателство за това. Не се забѣлѣжа вертикално размѣстяне надлъжъ по рѣката, отъ което да се е особено възползувалъ Искъръ, когато си пробивалъ пжть. Напротивъ, на нѣколко мѣста се зиждатъ

Digitized by Google

вертикални размѣстания въ напрѣчни на рѣката посоки. Питането, дали нѣмаме въ Искърски проломъ случай отъ противоположна ерозия, е само мисъль, която възниква по аналогия на други проломи въ верижни планини; за такава ерозия не притежаваме никакви факти. Проломътъ, който Искъръ образувалъ въ нашата най-дълга планина, ни открива чрѣзъ най-нагледенъ профилъ градежа на Стара-планина. Тука имаме образувания палеозойски, триаски, юрски и кредни. На много мѣста можемъ да прослѣдимъ послѣдователното наслагане едни връзъ други скалитѣ на повече отъ двѣ геолошки системи. Въ червенитѣ пѣсъчници си пробили пжть и еруптивни скали, като кварцъ-порфири, разни диорити, диабази и най-вече разнообразни порфирити.

Дължината на Искърски проломъ прѣзъ Стара-планина между село Курило, дѣто се захваща, и с. Лютибродъ, срѣщу което се свърша, е 63 километра. Проломътъ е тѣсенъ, малко сж мѣстата, дѣто се наслагалъ алувиумъ и дилувиумъ; често пжти водата на Искъръ досѣга и двата скалисти стръмни спускове, и желѣзниятъ пжть, що е прокаранъ прѣзъ пролома, е изсѣченъ на много мѣста въ самата скала и минава 22 тунела, които иматъ обща дължина близу четири километра (3981.$_{54}$ м.). Най-дългиятъ тунелъ при 18 кил. се простира 439.$_{60}$ м. Само тамъ, дѣто се изтичатъ притоци на Искъръ, се срѣщатъ котловинни разширения на долината, въ които сж вгнѣздени и бѣднитѣ селища на пролома. Между тия котловинки особено голѣма и хубава е Свогенската, дѣто се изтича най-голѣмия притокъ на Искъръ въ пролома — Искрецка рѣка. Страничната ерозия унищожила въ пó-голѣмата часть тераситѣ по склоноветѣ на Искърски проломъ, свидѣтели за нѣкогашното повисоко ниво на рѣката, но сé пакъ на много мѣста се придружава рѣката Искъръ отъ дилувиални тераси, които прѣдставятъ пригодни мѣста за ниви, ливади и хубави гори. По много тераси растатъ орѣхови дървета, които тука никнатъ саморасли не само край рѣката, но и високо по склоноветѣ. Малко пó-долу отъ Свогенската котловина имаме характерно сриване на склона (Bergsturz). Грамадното количество сринатъ материалъ, който стѣснилъ лѣглото на рѣката, не личи да датира пó-рано отъ стотина-двѣстѣ години.

Срѣдна Стара-планина се простира между дълбокия Искърски проломъ и прохода Демиръ-капия. Тя се не отличава съ такова единство въ своя градежъ както останалитѣ два старопланински дѣла и затова нея можемъ мжчно да охарактеризираме изобщо.

Digitized by Google

Двата края на срѣдна Стара-планина прѣдставятъ прѣходни дѣлове отъ западната и източна Стара-планина. Палеозойскитѣ скали, които съставятъ ядката на западна Стара-планина се продължаватъ и въ западната часть на срѣдна Стара-планина, по-млади седиментарни скали, които съставятъ източна Стара-планина, взиматъ върхъ и въ източната часть на срѣдна Стара-планина. Кредитѣ образувания образуватъ главно сѣвернитѣ склонове на срѣдна Стара-планина: тѣ се показватъ на изтокъ дори върху билото, а по-стари седиментарни скали, каквито сж трияскитѣ, прѣминаватъ и въ южнитѣ склонове. Архаичнитѣ скали господствуватъ само въ високата срѣдна Стара-планина.

Въпрѣки голѣмитѣ тектонски произшествия въ южнитѣ склонове на срѣдна Стара-планина запазила се още яко старата свръзка на тази часть отъ Стара-планина съ Срѣдна-гора. Чрѣзъ седловинитѣ Гължбецъ, Козница и Кръстецъ Стара-планина се споява тѣсно съ Срѣдна-гора, а въ пролома на Тунджа между Казанлъшкото и Сливненско полета се свръзватъ подъ водата еднаквитѣ скали отъ двѣтѣ страни на рѣката.

Срѣдна Стара-планина се захваща съ *Голѣма-планина*. Изпърво Голѣма-планина има досущъ характера на източния край на западна Стара-планина, особено на Мала-планина. Колкото отиваме по къмъ изтокъ, толкозъ по-особенъ изгледъ тя добива. Искърски проломъ отъ западъ и сѣверъ. Орханийското поле отъ изтокъ и Софийското отъ югъ подпомогнали извънредно много за богатото разчленение на тази планина, чиито скалистъ материалъ (въ по-голѣмата часть сипкави палеозойски глинести шисти) е особено пригоденъ затова. Тука нѣмаме плата както въ Врачанската планина, нито правиленъ вододѣлъ съ точно опрѣдѣлена посока както въ останалитѣ части на Стара-планина, а само високи върхове, що прѣдставятъ важни орохидрографски вжзели, отъ които се протѣгатъ къмъ всички страни ридове и отварятъ тѣсни долове. Всичкитѣ главни височини се издигатъ надъ Орханийското поле. затова и долинитѣ, които се отварятъ къмъ западъ сж много по-дълги. Между върховетѣ на Голѣма-планина първо мѣсто заима не само по своята най-голѣма височина (1688 м.), но и поради своето орохидрографско значение, често възпѣваниятъ Мургашъ. Между рѣкитѣ, които текатъ отъ него къмъ сѣверъ и югъ, се начева и Козлодерска рѣка, която подъ най-различни имена стига Искъра и отдѣля една планинска верига, чиито стръмни южни склонове се състоятъ отъ

Digitized by Google

червенъ пѣсъчникъ; по нея се издигатъ върхове по́-горѣ отъ 1200 м. Втора лична височина въ Голѣма-планина, която изпуща много ридове и потоци, е Ржана планина. Тя се не издига толковъ високо, колкото Мургашъ, но нейнитѣ поясъ на височина по-горѣ отъ 1400 м. е значително по́-голѣмъ. Изцѣло Голѣма-планина прѣдставя рѣдица планински вериги, които имать посока отъ западъ къмъ изтокъ и се споявать съ главната вододѣлна група, която отдѣля водитѣ на Орханийското поле отъ Искърскитѣ. Голѣма-планина колкото отива по́ къмъ изтокъ става по́-тѣсна и при Арабаконакъ образува съвсѣмъ тѣсна и низка седловина (952 м.).

Висока Стара-планина. Между Арабаконашката и Шипченската седловина се простира *високата Стара-планина.* Въ тази дълга часть на Стара-планина малко сж мѣстата отъ билото, които лежатъ по-низко отъ 1400 м., а много сж върховетѣ и голѣми сж пространствата, които се издигатъ по-горѣ отъ 2000 м. надъ морското равнище. Характерно е за висока Стара-планина, че разликата между най-високитѣ върхове и околното било не е голѣма, рѣдко надминава 200—300 м. и затова проходитѣ, които се намиратъ въ нейния дѣлъ, лежатъ високо (Рибарски 1916, Росалийски 1855 м.), когато въ Алпитѣ наредъ съ височини до 4000 м. има проходи по-долу отъ 2000 м. Южниятъ склонъ на тази часть отъ Стара-планина, който се състои главно отъ кристалинни шисти, се спуща съвсѣмъ стръмно и непосрѣдственно въ подбалканскитѣ полета; а на сѣверъ богато разчлененнятъ склонъ, който се състои главно отъ кредни седиментирани скали, се спуща стръмно само въ доловетѣ на многочисленитѣ рѣки, а по тѣхнитѣ вододѣли се протакатъ далеко на сѣверъ високи издънки, които свързватъ прѣдпланинитѣ съ главната верига на Стара-планина. Южнитѣ склонове сж голи и прорѣзани съ многочислени рониливи долища, изъ които въ силенъ дъждъ се сваличатъ буйни порои, пълни съ камънакъ и пръсть. Сѣвернитѣ склонове, наопаки, сж хубаво залѣсени и суходолията се замѣстятъ съ клокотливи потоци.

Долината на р. Бебрежъ, която отдѣля Голѣма-планина отъ висока Стара-планина и по която води пѫть отъ Орхане прѣзъ Араба-конакъ за Долно Камарското поле, е широка и отива дълбоко въ планината, което дава поводъ да се мисли, че е образувана чрѣзъ процѣпяне. Тази долина се загражда отъ двѣтѣ страни съ стръмни добрѣ залѣсени склонове и има до самия спускъ на Арабаконашката седловина съвсѣмъ малъкъ увесъ.

Digitized by Google

Непосрѣдствено отъ низката седловина Араба-конакъ (952 м.), която прѣди да се прокара желѣзниятъ пжть прѣзъ Искърски проломъ, бѣше главниятъ проходъ за съобщение на столицата съ по-голѣмата часть на Дунавска България, захваща бързо да се издига *Етрополската планина,* и надъ самата седловина върхътъ Ялдъзъ-табия достига височината 1660 м. Отъ върха Ялдъзъ-табия като отъ важенъ планински вжзелъ отиватъ на югъ издънката Гължбéцъ-планина, която служи за вододѣлъ на Искъръ и Тополница и свързва тѣсно Срѣдна-гора съ Стара-планина, а на сѣверъ Широка-планина, която се спуща стръмно и слабо разчленено къмъ Орханийското поле и Бебрежката долина, а на изтокъ, къмъ страната на малки Искъръ, се разчленява отъ неговитѣ притоци въ прѣдпланини успоредни на главната верига. Между прѣдпланинитѣ на Етрополската планина особено лично се издига Било-планина (най-високата точка 1366 м.). Ялдъзъ-табия заедно съ височината Шандорникъ (1430 м.), която съставя най-високата часть на сѣверната издънка, господствуватъ върху пжтищата, що водятъ отъ Етрополе и Орхане за София и за това бѣха силно укрѣпени отъ турцитѣ въ послѣдната руско-турска война.

Върху билото на Етрополската планина се издигатъ особено лично върхътъ Баба (1790 м.), който често се приима въ нашитѣ учебници по отечествена география за начало на срѣдна Стара-планина, и височината Говедарникъ (1789 м.).

Рѣката Малки Искъръ се вдава съ своя долъ въ диагонална посока (сз. — юи.) далеко навжтрѣ въ Стара-планина и отваря пжть отъ Етрополе за Златица. Тя образува сжщеврѣменно характерна седловина, отъ която се почва праволинейната посока на *Златишката планина.* Отъ Малкоискърската седловина на изтокъ чакъ до Химитлийски проходъ никждѣ билото не се снишава по-долу отъ 1400 м. и поясътъ на височина по-горѣ отъ 1400 м. става сé по-широкъ.

Въ Златишката планина отъ Крайна-поляна (1596 м.) се протака далеко на сѣверъ вододѣлна височина между Искъръ и Витъ, важна издънка, която чакъ надъ с. Гложене, 22 километра далеко отъ вододѣлната верига, мѣрено въ въздуха, издига личенъ връхъ Лисецъ, високъ 1097 м. По-кжса, но много по-висока издънка се спуща отъ Гъолджука (2063 м.) на сѣверъ — Кале балканъ, която чакъ до стръмнитѣ спускове надъ гр. Тетевене (Патрахилъ)

Digitized by Google

запазва височината по-горѣ отъ 1000 метра. Кале балканъ отдѣля Черни отъ Бѣли Витъ.

Най-характерната издънка, която изпуща къмъ сѣверъ високата Стара-планина, е *Василевска-планина*, що отдѣля горнитѣ течения на Витъ и Осъмъ. Тя се отличава съ своята голѣма широчина и дължина; тя достига до с. Гложене, дѣто отвждъ рѣката Витъ се издига нейното продължение Лисецъ. Василевска-планина не се снишава подъ 1000 м., а нейниятъ главенъ връхъ Василина се издига дори до 1490 м. Върхътъ Василина прѣдставя много важенъ планински вѫзелъ; въ него се събиратъ четиръ главни рида, по които водятъ пѫтища. Характернитѣ върхове Конь, Трѣскавецъ и други, които се издигатъ особено лично надъ гр. Тетевене принадлежатъ на Василевска-планина.

Досѣжно главната вододѣлна верига Василевска-планина заима сѫщото положение въ срѣдна Стара-планина, каквото има Врачанската планина въ западна Стара-планина. И общностьта не е само географска, но и геолошка: Василевска-планина съ своитѣ юрски и триаски образувания се отдѣля ясно отъ своята кредна околность.

Характерно е за Василевска-планина, че нейниятъ главенъ връхъ не е много по-низъкъ отъ планинския ѝ вѫзелъ на главната вододѣлна верига — Капуджикъ, високъ само 1621 м.

Между Василевска-планина и главната височина на Тетевенската планина — Веженъ (2197 м.), се вкопала дълбоко въ планината хубавата долина на р. Рибарица, притокъ на Витъ; по нея води пѫть прѣзъ Рибарски проходъ (1916 м.) за с. Рахманларе и отъ тамъ за гр. Карлово. Пѫтьтъ е много труденъ за пѣшаци и коне, и затова проходътъ нѣма значение.

Долината на р. Рибарица прилича много на долината на рѣка Малки Искъръ. Първата придобива значение още и по това, че до нея се свършатъ вече палеозойскитѣ образувания, които съставѣха до сега основната часть на Стара-планина.

На югъ отъ върха Веженъ склонътъ на Стара-планина се споява тѣсно съ Срѣдня-гора и образува вододѣлна сѣдловина Козница.

Тетевенската планина прѣдставя най-красивия дѣлъ на срѣдна Стара-планина. Особено хубавъ е изгледътъ отъ издънката Братаница; послѣднята се издига съ стръмни, но хубаво залѣсени съ елова гора, склонове изъ дълбокия долъ на р. Заводна, къмъ която се спуща още по-стръмно Веженъ. Голѣмата дѫга на Василевска-планина отъ

Digitized by Google

западъ и Кале балканъ отъ изтокъ образуватъ широко кржжило, отъ което се протакатъ безброй издънки и долове къмъ хубавата долина на р. Витъ. Високитѣ върхове на главното било: Веженъ и Булванъ (2038) господствуватъ величествено върху цѣлата сценерия.

На сѣверъ отъ Василевска-планина и височината Лисецъ се простира широката карстова область съ най-характерни карстови явления.[1]) Въ този край спадатъ Глава Панега и мощниятъ изворъ въ с. Турски-изворъ.

Послѣдни значителни издънки на Стара-планина къмъ сѣверъ изпраща *Троянската планина*. Тѣ стигатъ далеко на сѣверъ, и никждѣ въ България нѣмаме така семетрично разположени надлъжни долини и успоредни на главната верига прѣдпланини както отъ двѣтѣ страни на Осъмъ [2])

Троянската планина въ западната си часть е доста тѣсна, и тука минава нжть прѣзъ Троянски проходъ (1648 м), като се ползува отъ гжрба на широко вододѣлно било между притоцитѣ на Бѣли-Осъмъ и серпентиненъ пжть надъ Кърнарското ханче въ южния склонъ. Въ срѣдната часть на Троянската планина горното течение на рѣката Трапетъ тече успоредно съ главната вододѣлна верига и то съвсѣмъ близу до нея, стѣснява я и образува характерната височина Вѣнцитѣ. По-на изтокъ планината става по широка и по-висока. Въ източната часть се издигатъ височинитѣ Амбарица (2166 м.) и Купенитѣ по-високо отъ 2000 м. Малкиятъ и Голѣмиятъ Купенъ (2168 м.), които се издигатъ надъ Черниосъмската долина, сж най-остритѣ възвишения въ цѣла Стара-планина. Голѣмиятъ Купенъ е отбѣлѣзанъ въ руската генералщабна карта съ името Остра-Могила.

Калоферската планина е най-високата часть на Стара-планина. Въ нея имаме най-широкъ поясъ на височина отъ 1400 до 2000 и отъ 2000 м. нагорѣ. Тука спада и най-високиятъ връхъ на цѣла Стара-планина — Юмрукчалъ, прѣкръстенъ въ послѣдно врѣме Фердинандовъ връхъ, високъ 2373 м. Най-високиятъ връхъ характеризира най-добрѣ по-голѣмата часть отъ върховетѣ на Стара-планина. Той прѣдставя широко пасбище и затова е нареченъ чалъ. Но въ

---

[1]) А. Иширковъ: Глава Панега, приносъ къмъ изучването на карста въ България. Български Прѣгледъ год. VI., кн. X., стр. 58—76.

[2]) А. Иширковъ: Долината на рѣка Осъмъ. Български Прѣгледъ год. IV., кн. II., стр. 53.

Digitized by Google

противоположность на неговото теме склоноветѣ, както сѣвернитѣ тъй и южнитѣ, сж въ по-голѣмата си часть скалисти и стръмни. И тъкмо въ непроходнитѣ скали на Юмрукчалскитѣ спускове се запазили най-много диви кози въ Стара-планина.

Калоферската планина спуща на югъ кжси, но високи издънки; на нѣкои мѣста, както е случай съ скалистата височина Кадемлия (2273 м.), издънкитѣ се издигатъ по-високо отъ вододѣлнитѣ височини по билото на Стара-планина, въ посочения случай отъ планинския вжзелъ Кладенецъ (1972 м.). И тъкмо тука вододѣлното било се заима вече отъ седиментарни скали. Между южнитѣ издънки на най-високата часть отъ Стара-планина, които се издигатъ по-високо отъ 2000 м., сж Чефадарица (2029 м.) и Заграденица (2090 м.). Една отъ южнитѣ издънки на Юмрукчалъ се свързва тѣсно съ Караджа-дагъ и образува гранитната седловина Кръстецъ, прѣзъ която води пжть отъ Казанлъкъ за Пловдивъ и дѣли водитѣ на Тунджа и Стрѣма. Южнитѣ склонове на Калоферската планина и на нейнитѣ южни издънки се спущатъ стръмно и непосрѣдствено въ полетата; въ повечето случаи тѣ сж скалисти.

На сѣверъ непосрѣдствено подъ стръмнитѣ спускове на Юмрукчалъ и Мара-гедикъ се разтила хълместата Новоселска котловина, живописно прошарена отъ колиби и села. Тя се загражда на западъ отъ гориститѣ склонове на Осинакъ, който отдѣля водитѣ на Черни Осъмъ отъ тия на Видима, притокъ на Росица, на сѣверъ отъ Черновръшката височина, чийто главенъ връхъ достига височината 1198 м., а на изтокъ се издига изолираната височина Острецъ. Долината на рѣка Видима, която отъ с. Дебново на изтокъ прѣдставя хубава широка надлъжна долина, съставя пандантъ на Калнишката; тѣзи двѣ долини подпомогнати отъ кжситѣ Доброданска и Дълбокдолска долини отварятъ естественъ малко уползотворенъ пжть между Росица и Витъ.

Отъ Калоферската планина, отъ най-високитѣ части на Стара-планина, на изтокъ височината на главното вододѣлно било се снижава веднага подъ 1400 м. и само нѣколко южни издънки: Петерещица, Вѣтрополска поляна и Чуфутъ (1523 м.) я още надминаватъ. Още по-низко се снижава вододѣлното било въ Шипченски проходъ (1330 м.), прѣзъ който води добъръ пжть отъ Габрово за Шипка. Шипченски проходъ има голѣмо значение, защото послѣ Арабаконакъ, той е първиятъ проходъ, прѣзъ който минаватъ кола

Digitized by Google

(макаръ и съ голѣма мжчнотия новечето влачани съ биволи) и защото се намира най-близу до Дунава и съединява най-важнитѣ градове и най-богатитѣ области отъ двѣтѣ страни на Стара-планина. Удобството на прохода произтича отъ тѣснотата на планината и отъ дълбокото проникване въ нея на р. Янтра. Пжтьтъ отъ Габрово (401 м.) до Шипка (625 м.) е само 23 километра. Релативната височина надъ Габрово е 932 м., а надъ Шипка — 708 м. Разстоянието отъ върха на прохода до Шипка, мѣрено въ въздуха, е 4.3 кил., слѣдв. южниятъ наклонъ на Стара-планина е стръменъ тука срѣдно 165‰.

Отъ Шипченски проходъ, при който се издига височината Св. Никола, прославена чрѣзъ геройската защита на прохода въ 1877 год., се захваща източната часть на срѣдна Стара-планина. Въ този дѣлъ Стара-планина се издига на рѣдко и въ малко пространство по-горѣ отъ 1400 м., а пъкъ въ нѣкои седловини се понижава и подъ 800 м. Въ противоположность на висока Стара-планина, която се спуща комай непосрѣдствено къмъ полетата, що се разтилатъ въ политѣ ѝ, тука отъ вододѣлното било отиватъ издънки далеко на югъ; и характерно е, че много части, отъ издънкитѣ сж по-високи, отколкото главното вододѣлно било, което стои често въ свръзка съ гранитнитѣ образувания на южнитѣ склонове. И докато въ висока Стара-планина южнитѣ склонове се разчленяватъ отъ стръмни суходолия и рупи, въ източната часть на срѣдна Стара-планина се образували между издънкитѣ дълги дълбоки долове, въ които текатъ буйни потоци. Ерозията назадъ у срѣщуположнитѣ рѣки създала низки седловини, пригодни за проходи.

Трѣвненската планина, въ която се срѣщатъ каменновжгленни находища, изпуща далеко на югъ мощни издънки и разстоянието отъ Трѣвна до билото е много по-кжсо, отколкото до с. Мъглишъ. надъ което се спущатъ стръмно крайщата на южнитѣ издънки. И докато сѣверниятъ склонъ е хубаво залѣсенъ, питоменъ и заселенъ гжсто отъ колиби, южниятъ е пустъ, съ стръмни спускове, къмъ дълбокитѣ долове и равното Казанлъшко поле. Отъ Трѣвна до билото, дѣто още отъ турско врѣме се вадили вжглища, върви възъ дола на Трѣвненската рѣка коларски пжть, когато къмъ югъ водятъ по вододѣлнитѣ била на издънкитѣ многочислени пжтеки за селата въ полето. Върхътъ Сржяръ върху южната издънка надъ селата Гюсово се издига толкозъ високо, колкото най-високитѣ върхове на главното вододѣлно било (1481 м.).

Digitized by Google

На изтокъ отъ Трѣвненската планина се врѣзали особено дълбоко двѣтѣ противоположно течещи рѣки: на сѣверъ р. Клешка а на югъ Хаинбоазката, които образували най-естественъ проходъ въ срѣдна Стара-планина — Хаинбоазкия. Височината на неговата седловина е 683 метра. Като изключимъ Искърски проломъ, отъ началото на Стара-планина тука имаме първото най-низко мѣсто. Хаинбоазкиятъ проходъ може да се сравни само съ Кадибоазкия. Обстоятелството, дѣто отъ двѣтѣ страни на тази часть отъ планината нѣма важни селища, попрѣчкали да се уползотвори този естественъ проходъ за съобщение прѣзъ Стара-планина, но когато възникна въпросътъ за прѣзбалканска желѣзна линия, се изучи той на първо мѣсто и сравнителната таблица на изученитѣ вече три проекта прѣзъ Габрово, Трѣвна и Хаинбоазъ, показва, че най-удобенъ е послѣдниятъ. Пѫтьтъ съединява с. Килифарево съ Хаинбоазъ.

На изтокъ отъ Хаинбоазката седловина се простира *Еленската планина*. Послѣдната има доста отъ характера на Трѣвненската, но нейнитѣ южни издънки сѫ по-кѫси. Въ тази планина се издига послѣдниятъ Старопланински върхъ, който надминава височината 1400 м. Това е върхътъ Чумерна [1535 м.]. Въ Еленската планина имаме Твърдишки проходъ, по който води пѫть отъ Елена за с. Твърдица Характерно е за този пѫть, че той се възползувалъ само отъ вододѣлното било на срѣщуположнитѣ издънки на планината; затова той върви по височинитѣ. Височината на прохода е 1093 метра.

Да се прокара пѫтя на Твърдишкия проходъ по вододѣлнитѣ била на издънкитѣ е помогнало обстоятелството, дѣто доловетѣ на южния склонъ сѫ тѣсни и стръмни, обградени почти отъ отвѣсни скали и много пѫти се прѣдпочитатъ у насъ стръмнитѣ пѫтища, стига да се избѣгнатъ мостоветѣ, честитѣ засипяния и отнисане на пѫтищата. Пѫтьтъ отъ билото до Твърдица е близу два пѫти по-кѫсъ, отколкото до Елена, но послѣдната лежи по-низко отъ първата.

Прѣди да се свърши източната часть на срѣдна Стара-планина тя спуща на ново далеко на югъ висока издънка, която се издига на своя южeнъ край повече отъ 1400 м. и се спуща стръмно къмъ долината на Тунджа. Къмъ сѣверъ склонътъ е низъкъ и кѫсъ, той бързо прѣминава въ хълместа котловина, по-низка отъ 500 м. и се загражда далеко на сѣверъ отъ успоредни на Стара-планина прѣдпланини.

Digitized by Google

Източна Стара-планина се захваща отъ низината Демиръ-капия; тя се характеризува чрѣзъ особено сдипляне. Тука имаме плитко, повръхностно, неподхванато издълбоко сдипляне, което се извършило въ флишкитѣ скали. Триаскитѣ и юрскитѣ пластове сѫ открити, и то чрѣзъ локално по-интензивно сдипляне само на три мѣста: при Котелъ, въ Дервентската и Котленската Стара-планина. Между отдѣлни сдиплени зони се явяватъ голѣми, най-вече лещообразни пространства, въ които пластоветѣ лежатъ хоризонтално или почти хоризонтално. Тѣзи почти ненарушени пространства сѫ до 15 кил. дълги и 5—6 кил. широки, но на често сѫ отъ по-малъкъ размѣръ. Тѣзи пространства се наблюдаватъ най-добрѣ по пѫтя отъ Сливенъ за Ески-Джумая, отъ Карнобатъ за Шуменъ и отъ Айтосъ за Провадия. Тѣ не сѫ ограничени върху твърдитѣ, по-малко пластични видове скали. Този видъ сдипляне се отличава значително отъ задружното появяване на антиклинали и синклинали, на което сме навикнали. Троякторията на сдиплянето е съвсѣмъ друга: между отдѣлни разстояния, които сѫ сдиплени изразително, се вгнѣздватъ елепсовидни ареали съ почти не нарушени пластове, та имаме интермитирно, прѣкѫснато сдипляне; проф. Цвијић, който първи отбѣлѣза това явление въ източна Стара-планина, означава пространството съ ненарушени пластове като анигматични пространства или мостове на сдиплянето. Интересно е още, че интермитирното сдипляне проникнало много по-далеко въ Дунавската столова земя, отколкото свързанитѣ дипли на срѣдна Стара-планина. Господствува почти напълно съглашение между интермитирното сдипляне и пластиката на източна Стара-планина: мостоветѣ на сдиплянето сѫ прѣобърнати безъ изключение въ надлъжни долини, направо вървещитѣ сдиплени протежения се явяватъ като многочислени изразителни ридове на източна Стара-планина.

Източна Стара-планина поради своето слабо сдипляне не можла да се издигне високо и колкото отива пó къмъ изтокъ толкозъ пó-низка става. Височини пó-голѣми отъ 1000 м. се ограничаватъ само въ най-западната ѝ часть, въ Сливненската и Котленската планини, а въ източния край пó-голѣмата часть лежи пó-низко отъ 500 м. Източна Стара-планина е припокрита до най-високитѣ си върхове отъ млади седиментарни скали и въ пó-голѣмата си часть се състои отъ двѣ или три почти еднакво главни вериги, така щото въпрѣки низкитѣ била проходностьта на планината се затруднява

Digitized by Google

отъ нейната голѣма широчина и отъ обстоятелството, дѣто пѫтьтъ трѣба да прѣхвърля нѣколко рида подъ редъ. Сдипленията произходъ на източна Стара-планина отъ една страна и близостьта на Черно море, което послужило за директна ерозивна база на голѣма часть отъ източна България отъ друга — помогнали да се развиятъ нѣколко успоредни вериги. Докато въ западна и срѣдна Стара-планина рѣкитѣ текатъ прѣко нейнитѣ прѣдпланини и отварятъ проходи, тука тѣ текатъ главно успоредно съ планината. Рѣка Луда Камчия прѣсича за втори пѫть главната Старопланинска верига въ тѣсенъ мѫчнопроходенъ диагоналенъ проломъ.

Източна Стара-планина не е добрѣ изучена и много ерозивни планини отъ столовата земя на сѣверъ и младоеруптивни възвишения на югъ отъ нея се смѣтатъ за нейни дѣлове макаръ и да нѣматъ нищо общо съ нея. Долинитѣ на Врана и съединена Камчия отъ сѣверъ и на Хаджи дере отъ югъ ограждатъ източната часть на източна Стара-планина.

Сливненската-планина съ своитѣ издънки къмъ югъ образува широка, повечето скалиста и стръмна планина, което обстоятелство я прави мѫчнопроходна. Надъ самия градъ Сливенъ се спущатъ стръмно Синитѣ камъни (1080 м.). Широката долина на р. Азмакъ дѣли южната прѣдпланина — Чаталъ балканъ на два дѣла, отъ които южниятъ е извѣстенъ съ името Гребенецъ-планина.

Прѣзъ прохода Демиръ-капия (1097), отъ който се захваща източна Стара-планина, минава за послѣденъ пѫть пѫтека само прѣзъ едно било.

Вододѣлното било на *Котленската планина* се отмѣстя чрѣзъ едно правожгълно прѣчупяне десеть километра пó-на сѣверъ. И въ Котленската планина имаме още височини пó-горѣ отъ 1000 м. (1045 м.). Котленската планина се спуща много по-стръмно къмъ сѣверъ, къмъ Герловската котловина, която се пои отъ Голѣма Камчия, отколкото къмъ югъ, затова пѫтьтъ прѣзъ Котленски проходъ върви много по-полегато отъ Котелъ до билото, отколкото отъ с. Тича до него; сѣвернiятъ склонъ е близо два пѫти пó-кѫсъ (5 срѣщу 9 килом.).

На изтокъ отъ Котленската планина иде като часть отъ главната верига *Върбишката планина*. Върбишката планина запазва характера на Котленската, отличава се отъ нея, че е по-низка и по-гориста. И прѣзъ нея води пѫть отъ долината на Луда-Камчия

Digitized by Google

за Герловската котловина. Височината на Върбишкия проходъ е 580 м. Пжтьтъ прѣзъ Върбишки проходъ, за да съедини низината на Тунджа съ низината на Врана близу до Прѣславъ, трѣба да мине двата клона на Чаталъ-балканъ, Върбишката и Прѣславска планина. Сжщото нѣщо става и съ пжтя прѣзъ Котленски проходъ.

Колкото отиваме нó къмъ изтокъ толковъ повече се стѣснява главната верига на източна Стара-планина и вдълбаватъ долинитѣ на двѣтѣ Камчии. Южно отъ главния ридъ на *Карнабатската планина* долината на Луда-Камчия се вдълбява по-долу отъ двѣстѣ метра надъ морското равнище и затова въпрѣки незначителната височина на планината и нейната южна прѣдпланина (билата не се задържатъ всѣкждѣ на височината 500 м.), тѣ се изтъкватъ ясно отъ югъ и сѣверъ. При с. Дискотна р. Луда-Камчия прѣсича главната вододѣлна верига на източна Стара-планина, която отъ тукъ на изтокъ рѣдко достига височината 500 м. Прѣдъ тѣсния проломъ на Луда-Камчия прѣзъ главната верига на източна Стара-планина се разтила значителна котловинка (18 кил. дълга и 6 кил. широка), изпълнена съ дилувиумъ и неогенски образувания. Широката плодородна долина на Хаджи-дере се продължава отъ долината на Боазъ-дере. което се втича при Дискотна въ Луда Камчия. Тази низина, която и при вододѣла на двѣтѣ рѣки не достига 200 метра, отдѣля ясно източния край на сѣверния Чаталбалкански дѣлъ отъ *Айтошката планина*, която се спуща стръмно къмъ долината на Хаджи-дере, а на сѣверъ разчленена отъ многочисленитѣ Камчиини притоци, прѣминава въ издънки, които рѣдко се спущатъ стръмно къмъ доловетѣ. Най-голѣмата височина, надъ село Ресилеръ, достига 621 м.

Продължението на Айтошката планина и краятъ на източната Стара-планина се казва *Еминска планина,* въ чието име имаме остатъкъ отъ старото наименование на Стара-планина — Хемосъ. Тази планина се загражда на сѣверъ отъ долината на Чифте дере, а на югъ се спуща стръмно и непосрѣдствено въ широката долина на Хаджи дере, която въ своята източна частъ ни хубаво напомня подбалканскитѣ полета. Еминската планина е низка, по нейния гръбъ има хубави ниви, най-високата часть надъ с. Еркечъ достига само 523 м., а цѣлата планина се изтъква на картата ясно съ изохипсата 200 метра. Еминската планина се свърша въ Черно море съ стръменъ спускъ — Еминъ борунъ, високъ само 60 метра.

Въ свръзка съ Котленската планина се разтила на сѣверъ като прѣдпланина *Сакаръ балканъ.* Тази гориста планина се про-

Digitized by Google

така съ своитѣ издънки далеко на сѣверъ и като се съединява съ Прѣславската планина, образува вододѣлъ между Янтра, Камчия и Русенски Ломъ. Притоцитѣ на първитѣ двѣ рѣки разчленяватъ тази планина въ ридове, успоредни на главната верига; заслужаватъ да се споменатъ ридоветѣ на западъ Кабакоюнъ, на изтокъ Имренлеръ балканъ. Най-голѣмата височина на Сакаръ балканъ е 1037 м.

Прѣславска планина или *Дервентъ балканъ* се явява като много лична прѣдпланина на източна Стара-планина. Тя отдѣля водитѣ на Врана отъ Голѣмокамчийскитѣ и ограждa заеднс съ Сакаръ балканъ и главната верига на източна Стара-планина гѫсто населената хълместа котловина Герлово. Най-голѣмата височина на Прѣславската планина (736 м.) се издига надъ Камчийския проломъ. Прѣславската планина е хубаво залѣсена, нейнитѣ склонове се спущатъ стръмно къмъ сѣверъ, и югъ и затова въпрѣки нейната незначителна височина тя е лична, импозантна.

Като продължение на Прѣславската планина се явява гористата *Камчийска планина* между долинитѣ на рѣкитѣ Камчия и Чифте Дере. Тя стига чакъ до морето, като се снишава по-долу отъ 200 м. Послѣдна нейна височина по-горѣ отъ 200 м. е Таукъ-Тепе (262 м.) край Айваджикския пѫть.

На изтокъ отъ Върбишкия пѫть прѣзъ източна Стара-планина води наново сносенъ пѫть прѣзъ с. Айваджикъ; тозъ пѫть съединява край-морскитѣ градове на южна България съ Варна. Проходитѣ Чалакавакски, Лопушенски, Надърдербенски и Гулишки иматъ повече историческо значение.

По-важни печатни грѣшки въ статия I. отъ Приноса къмъ географията на княжество България:

Стр.	265	редъ	29	да се прибави слѣдъ Адриатическо и Бѣло море.		
„	266	„	21	Милотинъ	вмѣсто	Милошъ.
„	„	„	31	дѣлата	„	дѣлото.
„	268	„	39	Камчията	„	Девненско езеро.
„	270	„	15	триверстова	„	траверсова.
„	272	„	16	Куртарийски	„	Куртарайски.
„	274	„	8	ридове	„	родове.
„	276	„	29	опорни	„	опитни.

Digitized by Google

Вторъ приносъ къмъ ентомологичната фауна на България.

Отъ Н. Недѣлковъ.

Кожокрили и правокрили.

За изучване ентомологичната фауна на България азъ събирамъ редъ години материяли отъ всички отряди насѣкоми.

Слѣдъ като опрѣдѣлихъ събранитѣ до сега материяли за изучване въдещитѣ се въ прѣдѣлитѣ на България прѣдставители на кожокрилитѣ и правокрили насѣкоми, счетохъ за дългъ да публикувамъ имената и находищата на намѣренитѣ отъ мене видове отъ тѣзи два отряда и ги направя по този начинъ достояние на интересуващитѣ се.

Материяли съмъ събиралъ, както се вижда отъ посоченитѣ по-долу находища на всѣко насѣкомо, отъ сѣверна и южна България и отъ планинскитѣ вериги.

Екскурзиралъ съмъ прѣдимествено прѣзъ лѣтнитѣ ваканции. Това показва, че съмъ можалъ да намѣря само такива прѣдставители на нашенскитѣ кожокрили и правокрили насѣкоми, които се намиратъ въ състояние *imago* прѣзъ юли и августъ.

Освѣнъ събранитѣ лично отъ мене материяли азъ съмъ се ползувалъ и отъ такива, събирани отъ други лица — учители и ученици.

Сравнително по-добрѣ можахъ да изуча прѣдставителитѣ на нашенскитѣ правокрили отъ голѣмата група *Acridiodea,* понеже по-голѣмата часть отъ тѣхъ сж въ състояние *imago* прѣзъ юли и августъ. По-слабо сж изучени прѣдставителитѣ на другата голѣма група *Locustodea,* особено прѣдставителитѣ на сѣмейството *Phaneropteridae,* отъ които много видове сж въ състояние *imago* прѣзъ май и юни. Прѣзъ тѣзи два мѣсеца азъ съмъ ималъ възможность да екскурзирамъ много рѣдко, а отъ събранитѣ отъ други лица материяли почти не съмъ можалъ да се ползувамъ по слѣднята причина:

Digitized by Google

Всички прѣдставители на това сѣмейство сѫ много нѣжни и сочни и сѫ боядисани въ извънредно нѣжни бои. Щомъ умре насѣкомото, сочниятъ му трупъ загнива много скоро, сгърча се, изгубва боя и видъ и става неузнаваемъ. — Бързото разваляне труповетѣ на правокрилитѣ насѣкоми изобщо е причината на това, дѣто мѫчно може да намѣри човѣкъ тѣхни прѣдставители въ колекциитѣ на частни лица и въ онѣзи на училищата.

Засега, както се вижда отъ изложението на видоветѣ, въ България съмъ намѣрилъ 4 вида кожокрили и 134 вида правокрили насѣкоми.

Като вземемъ прѣдъ видъ географическото положение на България и числото на извѣстнитѣ досега видове кожокрили и правокрили насѣкоми въ съсѣднитѣ намъ страни: Сърбия, Румъния и Турция, ще трѣба да допуснемъ, че броя на видоветѣ на нашенскитѣ прѣдставители на тѣзи два отряда не ще надмине 170.

Измежду намѣренитѣ 138 вида кожокрили и правокрили повечето сѫ нови за България. Между тѣхъ има 5 вариетета и 5 вида нови за науката.

За да се види отъ какво значение е намѣреното насѣкомо, азъ и въ този случай посочвамъ на досегашнитѣ граници на разпространението му. Това дава възможность да се види, какъ малко е изслѣдвана България въ ентомологично отношение, а често пати се види, каква празнина се попълня въ границитѣ на разпространението на намѣреното у насъ насѣкомо.

При посочването находищата на намѣренитѣ у насъ видове кожокрили и правокрили насѣкоми азъ посочвамъ и находищата за сѫщитѣ видове, посочени въ чуждата литература за България, когато има такива.

Въ врѣме на екскурзиитѣ си азъ се мѫчихъ да събера народни названия на разнитѣ видове кожокрили и правокрили насѣкоми. Въ слѣдващето по-долу изложение на видоветѣ съмъ турилъ редомъ съ научнитѣ названия на насѣкомитѣ и народнитѣ, когато има такива.

Ние имаме твърдѣ малко народни названия на прѣдставителитѣ на кожокрилитѣ и правокрилитѣ насѣкоми, а нѣмаме никакво название на прѣдставителитѣ на голѣмата група *Locustodea*. Прѣдставителитѣ и на двѣтѣ голѣми групи правокрили се наричатъ скакалци или скачки. За да попълня този пробѣлъ, азъ запазихъ въ изложението на видоветѣ за прѣдставителитѣ на групата *Locustodea* самоковското, долньо-банско и софийско народно название *скачки*, а за прѣдставитлитѣ на групата *Acridiodea* — широко-разпространеното въ цѣла почти България название — *скакалци*.

Digitized by Google

Римскитѣ цифри, поставени слѣдъ находищата въ изложението на видоветѣ, означаватъ мѣсецитѣ, прѣзъ които сѫ ловени насѣкомитѣ.

Арабскитѣ цифри, поставени въ скобки, слѣдъ находищата означаватъ сбиркитѣ, въ които съмъ намѣрилъ извѣстни насѣкоми. Съ сѫщитѣ цифри сѫ означени и самитѣ сбирки, отъ които съмъ се ползувалъ.

Ползувалъ съмъ се отъ слѣднитѣ сбирки:

1. *Сб. нѣ г. Ф. Бурмевъ,* учитель въ Старо-Загорското мѫжко класно училище, съставена отъ ученицитѣ отъ III. класъ на сѫщото училище: Чукалиевъ Георги, Тодоровъ Михаилъ, Велчевъ Колю, Абрашевъ Никола, Василевъ Георги, Минчевъ Колю, Петковъ Митю, Радевъ Иванъ, Атанасовъ Алекси, Попъ Петровъ Минчо, Михалевъ Недѣлчо, Василевъ Петъръ, Петковъ Христо, Гайдаровъ Генчо, Коевъ Колю, Петровъ Василъ и Попъ-Захариевъ Евтимъ.

2. *Сб. на г. Т. Пеневъ,* учитель въ Т.-Пазарджишкото мѫжко класно училище.

3. *Сб. на г. Вл. Илиевъ,* учитель въ Т.-Пазарджишкото дѣвич. класно училище.

4. *Сб. на г. Статко В. Статковъ,* ученикъ отъ VII. р. кл. на 1-та Соф. мѫж. гимназия.

5. *Сб. на ученицитѣ отъ Т.-Пазарджишкото училище:* Геневъ Никола, Юруковъ Никола, Христосковъ Атанасъ, Георгиевъ Тодоръ, Бохоровъ Моисей, Атанасовъ Яковъ, Василевъ Георги, Димитровъ Иванъ, Петровъ Апостолъ, Христовъ Петъръ, Радионовъ Димитъръ, Салчевъ и Славчевъ, Попъ Ангеловъ Райно, Каровъ Никола и Койчевъ Танко.

6. *Сб. на г. Ивановъ Вл. Поповъ,* ученикъ отъ VII. класъ на 1-та Соф. мѫжка гимназия.

7. *Сб. на г. Д. Вѫжевъ,* учитель въ Бургазкото класно училище.

8. *Сб. на. г. Г. Поповъ,* учитель въ Слив. дѣв. клас. училище.

9. *Сб. на г. Кирилъ М. Сеизовъ,* учитель въ Провадийското класно училище.

10. *Сб. на г. Ив. Чехларовъ,* учитель въ Ихтиманското класно училище.

11. *Сб. на г. Ив. Бурешъ,* студентъ отъ Софийския университетъ.

Считамъ за най-приятенъ дългъ да изкажа сърдечната си благодарность на всички г. г. учители и ученици, които ми услужиха съ събиране материяли или съ даване възможность да прѣгледамъ сбиркитѣ имъ.

— —

Digitized by Google

Отрядъ **Dermatoptera.** Кожокрили.

Родъ **Labidura.** Leach.

L. riparia Pall. Видинъ, Пловдивъ, Бургазъ, Свищовъ, Т.-Пазарджикъ (2), Рила-планина. VII—VIII. — Европа. България (Анхияло. Fr. Gessner)[1])

Родъ **Labia.** Leach.

L. minor Lin. София, Кюстендиль, Свищовъ. VII—VIII.—Европа.

Родъ **Forficula.** Lin.

F. auricularia Lin. Кукуляза, глушица. Сѣверна и южна България и планинскитѣ вериги. VII—VIII. — Европа. България (между Дубница и Рилския манастиръ и Анхияло. Fr. Gessner).

F. pubescens Serv. Бургазъ (7), Витоша, Рила. VIII.

Отрядъ **Orthoptera genuina.** Сжщи правокрили.

I. Подотрядъ **Blattodea.** Хлѣбарки.

Сѣмейство **Ectobiidae.**

Родъ **Ectobia.** Westw. *Горска хлѣбарка.*

E. laponica Lin. Политѣ на Осоговската планина, Срѣдня-гора, Стара-планина, София. V—VIII. — Сѣверна и срѣдня Европа.

E. perspicillaris Herbst *(livida* Fabr). Плѣвенъ, Търново, Дубница, Рила-планина, Татаръ-Пазарджикъ, София, Сливенъ. V—VIII.—Срѣдня и южна Европа. България (между Дубница и с. Рила, Сливенъ, Сарж-Мусса. Fr. Gessner).

E. albicincta Brun. Watt. Рила-планина. VII. — Сѣверна Италия и сѣверната часть на Балканския полуостровъ. България (Елени-върхъ и Бургазъ. Fr. Gessner).

---

[1]) Orthoptern, gesamelt in Bulgarien von Hrn. Prof. Dr A. Forel. Von. E. Frey — Gessner.

Digitized by Google

Сѣмейство **Blattidae.**

Родъ **Blatta** Lin.

B. transfuga Brün. (= germanica Lin). *Жълта хлѣбарка.* София, Свищовъ, Стара-планина, Варна. VI—VIII. Европа. България (Бургазъ Fr. Gessner).

Сѣмейство **Periplanetidae.**

Родъ **Stylopyga** Fisch — Wald.

S. orientalis Lin. *Чрена хлѣбарка.* Сѣверна и южна България въ домоветѣ, готварницитѣ и гостилницитѣ. — Цѣлъ свѣтъ.

Родъ **Periplaneta** Burm.

P. americana Lin. Ломъ. — Тропическитѣ страни, отдѣто е прѣнесена съ кораби въ европейскитѣ портове.

* * *

II. Подотрядъ **Mantodea.** Богомолци.

Сѣмейство **Mantidae.**

Родъ **Mantis** Linné.

M. religiosa Lin. *Богомолецъ.* Сѣверна и южна България, въ района на разпространението на лозата. Досега поне не съмъ намиралъ това насѣкомо високо въ планинитѣ. — Южна Европа. България (Станимака, Айтосъ и Анхияло. Fr. Gessner).

Родъ **Ameles** Burmeister.

A. decolor Chagr. *Богомолче.* Сѣверна и южна България, въ района на разпространението на лозата. VII—VIII. Южна Европа, южна Унгария, южна Русия.

Сѣмейство **Empusidae.**

Родъ **Empusa** Illiger.

E. fasciata Brullé. *Ивесїтъ богомолъ.* Въ южна България се срѣща много често въ района на вирѣнието на лозата. VI—VII.

Digitized by Google

Въ сѣверна България се срѣща, види се много рѣдко. Лично азъ азъ не съмъ намиралъ досега това насѣкомо въ сѣверна България. Видѣхъ единъ индивидъ (imago) въ сбирката на Варненската мжжка гимназия и тази есень г. Кирилъ М. Сеизовъ, учитель въ Провадия, ми проводи една лавра, хваната въ околноститѣ на Провадия въ края на октомври. — Балкански полуостровъ, Критъ, Мала-Азия, Египетъ и Сирия.

III. Подотрядъ Acridiodea. *Скакалци.*

Сѣмейство: Tetrigidae.

Родъ **Tetrix** Latr. (*Tettix* Charp. et auct).

T. bipunctata Lin. София, Вратца, Родопи, Стара-планина, Рила-планина, политѣ на Витоша и Люлинъ-планина, Търново. IV, V, VII и IX. Въ полето се срѣща рѣдко. По бърдата и планинитѣ е твърдѣ обикновенъ. — Сѣверна, срѣдня и източна Европа, Кавказъ, Мала-Азия. Въ южна Европа се срѣща по-рѣдко.

T. depressa Bris. София и Родопи. VII—IX. — Южна Европа, Мала-Азия, Сирия, Кавказъ. България (Дубница, Т.-Пазарджикъ, Созополъ. Fr. Gessner).

T. subulata Lin. София, Плѣвенъ, Кюстендилъ, Пловдивъ, Казанлъкъ, Родопи. III, IV, VII, IX. — Европа, Мала-Азия, Сирия, България (Дубница, Т.-Пазарджикъ, Созополъ. Fr. Gessner).

? *T. Kraussi* Saulcy 1 ♀ ларва съ остро-издаденъ прѣденъ край на пронотума, съ извънредно издигнатъ гребенъ върху послѣдния и съ двѣ черни накривосгоещи пятна отъ странитѣ на гребена. Напрѣчната бразда, която минава въ първата $^1/_2$ на пронотума, прѣсича гребена дълбоко, 4 и 5 членчета на антенитѣ сж почти напрѣчени. Горниятъ ржбъ на заднитѣ бедра въ послѣдната си $^1/_5$ часть е изличенъ изведнажъ. Горниятъ и долниятъ ръбове на заднитѣ пищали иматъ на края си при колѣнната става по единъ остъръ изкривенъ навънъ зжбецъ. — Тази ларва не прилича никакъ на ларвата на T. bipunctata. Ако не е ларва на T. Kraussi, възможно е, да е ларва на нѣкой непознатъ видъ. София.

Digitized by Google

Сѣмейство **Acrididae** (Tryxalidae).

Родъ **Acrida** Lin (Tryxalis Brullé).

A. turrita Stål (Tr. nasuta). *Остроглавецъ.* Сѣверна и южна България. Въ планинитѣ не се срѣща. Въ софийското поле досега не съмъ виждалъ нито ларви, нито imago отъ този скакалецъ. Въ сбирката на студента г. Ив. Бурешъ видѣхъ една ларва, хваната споредъ думитѣ му въ околноститѣ на с. Курило. До колкото зная, този скакалецъ се срѣща само въ района на вирѣнието на лозата. Въ родопитѣ, напримѣръ, той не се срѣща по-високо отъ лозята при Бачковския манастиръ. Това нѣщо съмъ забѣлѣзалъ и другадѣ. — Най-южната часть на срѣдня Европа, южна Европа, Африка България (Айтосъ, Созополъ, Сарх-Мусса, Анхияло. Fr. Gessner).

Родъ **Parapleurus** Fisch. — Fr.

P. alliaceus Germ. Т.-Пазарджикъ, Свищовъ, Кюстендиль. VI—VII. По влажнитѣ ливади и по брѣговетѣ на водовмѣстилищата въ южната часть на срѣдня и южна Европа. България (Т.-Пазарджикъ Fr. Gessner.).

Родъ **Paracinema** Fisch. — Fr.

P. tricolor Thunb. Казанлъкъ, Бургазъ, Т.-Пазарджикъ VII—VIII. — Южна Европа, България,[1]) южeнъ Тиролъ, Сирия, Африка.

Родъ **Stenobothrus** Fisch.

I. Подродъ Stenobothrus Bol.

St. crassipes Chagr. София, въ Борисовата градина, политѣ на Витоша, Владайското дефиле, Люлинъ-планина. VIII. Австро-Унгария, Сърбия, Кавказъ, Палестина по припечнитѣ баири и планински ливади.

St. stigmaticus Ramb. Кюстендилъ (политѣ на Осоговската планина), Самоковъ, Чамъ-курия, София, Ихтиманъ (10), Владая, Сливенъ (Хамамъ-баиръ), Люлинъ-планина, политѣ на Родопитѣ, село Долня-баня, Т.-Пазарджикъ, политѣ на Витоша. Нова-Загора, Родопи, Витоша. VII—X. — Южната часть на срѣдня и южна

[1]) Созополъ. Fr. Gessner.

Digitized by Google

Европа, Сърбия, Румъния, България[1]) южна Русия, М.-Азия, по високитѣ и планински ливади съ оскждна растителность.

St. nigromaculatus. Herr-Schaeff. София, Елена (Чуканитѣ) Панагюрище, Станимака, политѣ на Родопитѣ, политѣ на Витоша, Срѣдня-гора, Долня-Баня. Ст.-планина (Своге, Кутелка) VII—VIII. — Австро-Унгария, Сърбия, Босна, Румъния, южна Русия, М.-Азия.

St. lineatus Panz. Вратца, политѣ на Витоша и Люлинъ-планина, Стара-планина, Витоша Срѣдня-гора, Родопи, Самоковъ. Чамъ-курия, Рила-планина. VII—VIII. — Срѣдня Европа. Въ южна Европа само по планиниститѣ вериги. България.[2])

St. rubicundus Germ (*miniatus* Germ, Charp.). Рила-планина, Родопи, Стара-планина, Голѣмъ-бѣловски-балканъ. VII—VIII. На припечни мѣста по планинскитѣ вериги въ срѣдня и южна Европа, — България.[3])

St. Fischeri Eversm. (*nigrogeniculatus* Krauss) Родопи, Рила-планина, Казанлъкъ, с. Девня. VII. — Австро-Унгария, Балкански полуостровъ, южна Русия, М.-Азия.

II. Подродъ Omocestus Bol.

St. viridulus Lin. Стара-планина, Родопи, Рила-планина. Витоша, VII—VIII. — По ливадитѣ въ сѣверна, източна и сѣверната часть на срѣдня Европа, по планинскитѣ вериги на срѣдня и отчасти южна Европа. България.[4])

St. rufipes. Zètt. Вратца, Търново, Елена, Казанлъкъ, Видинъ, с. Долня-Баня, политѣ на Родопитѣ, Т.-Пазарджишко (Ман. Св. Петъръ (2), Чамъ-курия, Нова-Загора, Витоша, Люлинъ-планина, Владайското дефиле, Стара-планина. VII—VIII. — Почти цѣла Европа, Кавказъ, М.-Азия.

St. haemorrhoidalis. Charp. Свищовъ, София, Родопи, Рила-планина, политѣ на Осоговската планина, Стара-планина, Витоша, Самоковъ, Люлинъ-планина, Владайското дефиле. срѣдня-гора, Лозенъ-планина, Ихтиманъ. VI—XI. — Въ срѣдня Европа се срѣща сравнително доста често, а въ южна — рѣдко.

Sl. petraeus Bris. Свищовъ, Кюстендилъ, Видинъ, Стара-планина, Т.-Пазарджикъ, Долня-Баня, Стара-Загора, Бургазъ, Созополъ, Варна,

[1]) Т.-Пазарджикъ. Fr. Gessner.
[2]) Елени-върхъ и Сарж-Мусса, Fr. Gessner.
[3]) Елени-върхъ. Fr. Gessner.
[4]) Рила планина. Fr. Gessner.

Digitized by Google

Родопи, Ели-дере, Самоковъ, Чамъ-курия, Вратца, Сливенъ, Ихтиманъ (10). По каменистите бърда и пѣсъчливитѣ мѣста. VII—X. — Балканския полуостровъ, южната часть на Австро-Унгария, южна Франция, южна Русия, М.-Азия, Сирия. — България. (Т.-Пазарджикъ. Fr. Gessner).

III. Подродъ Stauroderus Bol.

St. vagans Eversm. Рила-планина, Родопи. VII. — По камениститѣ безплодни поляни и въ свѣтлитѣ борови гори. Европа, освѣнъ сѣверната ѝ часть. — България (Елени-върхъ. Fr. Gessner).

St. morio Fabr. Стара-планина, Рила-планина, Родопи, Срѣдня-гора, Люлинъ-планина. VII—VIII. — На сухитѣ ливади по планинскитѣ вериги на южна и южната часть на срѣдня Европа. — България. (Рила-планина. Fr. Gessner).

St. bicolor Charp. Сѣверна и южна България и планинскитѣ вериги. Най-обикновениятъ скакалецъ. V—X. — Европа.

St. biguttulus Lin Родопи, Севлиево, Рила-планина, Вратца, Самоковъ, София, Т.-Пазарджикъ, Ели-дере, Елена. VII—VIII. — Европа.

St. apricarius Lin. Родопи, Рила-планина, Чамъ-курия. VI—VII. По пасищата и планинскитѣ ливади на сѣверна и срѣдня Европа.

IV. Подродъ Chorthippus Fieb.

St. pulvinatus Fisch.-Wald. Видинъ, Варна, София, Казанлъкъ, политѣ на Витоша, Самоковъ, Чамъ-курия, Витоша, Елена, политѣ на Родопитѣ Стара Загора, Родопитѣ, политѣ на Осоговската планина, Сливенъ (Хамамъ-баиръ, Бармукъ, Селище) Вратца, Хасково, Нова-Загора, Люлинъ-планина, Ихтиманъ (10), Провадия (9), Созополъ. VII—VIII. — Южна Европа и южната часть на срѣдня Европа.

St. darsatus Zett. Сѣверна и южна България и планинскитѣ вериги. VII—VIII. Европа. — България (София и Сарж-Мусса. Fr. Gessner).

St. albomarginatus Deg. (St. elegans Charp.). Политѣ на Витоша и Люлинъ-планина, политѣ на Родопитѣ, с. Долня-Баня, Самоковъ, Чамъ-курия, Чирпанъ, политѣ на Срѣдня-гора, Ихтиманъ, Вратца. Рѣдко. VII—IX. — По мочурливитѣ ливади въ сѣверна, срѣдня и западна Европа, Сърбия, Румъния, България (по пѫтя отъ Дубница за Рила-планина. Fr. Gessner).

Digitized by Google

St. parallelus Zett. Стара-планина, Рила-планина, Родопи, политѣ на Осоговската планина, Витоша, Люлинъ-планина, Вратца, с. Девня, София, Казанлъкъ, Станимака, по бърдата, Долня-Баня, Срѣдня-гора, Сливенъ (Сотиръ и Бармукъ), Ихтиманъ, политѣ на Родопитѣ (манастира Св. Петъръ) (2). VI—X. — Европа. По планинскитѣ ливади и планинитѣ, България (Рила-планина до Елени-върхъ. Fr. Gessner).

Родъ **Gomphocerus** Thunberg.

G. sibiricus Lin. Подножието на Мусала и Сарж-гьолъ (Рила-планина), Елени-върхъ, Родопи, Витоша. VII—VIII. — На богати съ растителность сухи ливади по високитѣ планински вериги: Алпи, Пиренеи, Апенини, Балканъ. — България. (Елени-върхъ. Fr. Gessner).

G. rufus Lin. Владая, по ливадитѣ подъ желѣзнопжтната линия, Витоша, политѣ на Люлинъ-планина, Родопи. VI—VIII. — Сѣверна и срѣдня Европа, Сърбия, Босна, Румъния.

G. maculatus Thunb. Стара-планина (Кутелка), Витоша. VII—VIII. — Сѣверна и срѣдня Европа.

Родъ **Stauronotus.** Fischer.

St. maroccanus Thunb. Самоковъ, Чамъ-курия, Люлинъ-планина (до върха), Т.-Пазарджикъ, Ихтиманъ, политѣ на Витоша, София VII—VIII. — Цѣла южна Европа, Мала Азия, Сирия, Унгария Румъния, България (Т.-Пазарджикъ. Fr. Gessner).

St. brevicollis Eversm. Свищовъ, Т.-Пазарджикъ, Срѣдня-гора, Панагюрище, Самоковъ, Чамъ-курия, политѣ на Люлинъ-планина, Мездра, Черепишки манастиръ, Долня-Баня, Кюстендилъ, Родопи, Рила-планина, София, Ихтиманъ, Варна, Бургазъ. VI—VIII. Унгария, Румъния, Сърбия, южна Русия, България (Анхияло и Рила-планина. Fr. Gessner).

Родъ **Arcyptera.** Serv. (Stetheophyma Fisch).

Ar. fusca. Pall. Вратца, Самоковъ, Чамъ-курия, Рила-планина, Родопи, Витоша, Срѣдня-гора, Стара-планина. VII—VIII. — На влажнитѣ и мочурливи планински ливади въ срѣдня и южна Европа. — България (Рила-планина. Fr. Gessner).

Digitized by Google

Ar. flavicosta. Fisch. Fr. Голѣмъ Бѣловски балканъ. Стара-планина (Българка, Кутелка). VII. — По ливадитѣ въ планинскитѣ мѣста въ южна Европа, Австро-Унгария, Сърбия и Румъния.

Родъ **Epacromia.** Fisch. — Fr.

E. strepens. Latr. София, Родопи, Пещера. Станимака, Казанлъкъ, Свищовъ, Т.-Пазаджикъ, Созополъ, Вратца, Ихтиманъ, Чирпанъ, Стара-Загора, Провадия (9), Варна, Бургазъ, политѣ на Родопитѣ, политѣ на Витоша. VI—IX. — Южна Европа, Мала Азия, Сирия, Румъния.

E. thalassina Rossi. Варна, Свищовъ, Бургазъ, Т.-Пазарджикъ, политѣ на Витоша, Сливенъ, Казанлъкъ, София. VI—VIII. Южна Европа, България (Сарж-Мусса. Fr. Gessner).

Родъ **Mecostethus.** Fieber.

M. grossus. Lin. Свищовъ, край-блатото, Долня-Баня, по мочурливитѣ ливади, Родопи надъ с. Костенецъ, на мочуритѣ, близу до рѣката Голѣмъ Бѣловски балканъ. VII—VIII. Сѣверна и срѣдня Европа. Въ южна Европа по планинскитѣ вериги.

Сѣмейство **Oedipodidae.**

Родъ **Psophus** Fieber.

P. stridulus Lin. Вратца, Родопи, Стара-планина, Рила-планина, Срѣдня-гора, Витоша, Голѣмъ Бѣловски балканъ. VII—VIII. — Сѣверна Европа, сѣверната часть на срѣдня Европа, източна Европа и планинскитѣ вериги на южна Европа. — България. (Елени-върхъ. Fr Gessner).

Родъ **Oedaleus.** Fieber.

O. nigrofasciatus Degeer (Pachytylus nigrofasciatus). Свищовъ, София, Казанлъкъ, Долня-Баня, Кюстендилъ, Родопи, Стара-Загора, Варна, Бургазъ, Провадия, (9) Ихтиманъ (10), Станимака, Панагюрище, Т.-Пазарджикъ, политѣ на Витоша, Люлинъ-планина, политѣ на Осоговската планина. VI—IX. — Южната часть на срѣдня Европа, южна Европа, М. Азия, Сирия. България (София, Дубница, и Радомиръ. Fr. Gessner).

Digitized by Google

Родъ **Pachytylus**. Fieber.

P. migratorius. Lin. *Прѣлетенъ скакалецъ*. Ломъ, София, Свищовъ, Бургазъ, край блатищата. VIII—X. Развъжда се въ Унгария, Румъния, България. — България (Сард-Муеса, Созополъ. Fr. Gessner).

Родъ **Celes**. Saussure.

C. variabilis. Pall. Варна, Кюстендилъ, Т. Пазарджикъ, Срѣдня-гора, София, Родопи, надъ Бачковския манастиръ, Стара-планина, Чирпанъ. VII—VIII. Балкански полуостровъ, южна Европа, южна Русия.

Родъ **Oedipoda**. Latreille.

O. coerulescens Lin. Сѣверна и южна България и планинскитѣ вериги. VI—XI. — Срѣдня и южна Европа. България (Сливенъ, Анхияло, Елени-върхъ, Рила-планина. Fr. Gessenr).

O. miniata Pall. Станимака, Родопи, надъ Бачковския манастиръ, Стара-Загора, Варна (по пѣсъка на морския брѣгъ), Сливенъ (Сотиря), Казанлъкъ, Севлиево, политѣ на Родопитѣ, София. VII—IX. Южната часть на срѣдня Европа и южна Европа, М.-Азия Сирия.— България (Рила-планина. Fr. Gessner).

Родъ **Acrotylus**. Fieber

A. insubricus Scop. София, Стара-Загора, Срѣдня-гора, Родопи, Провадия (9), Варна, Бургазъ, Т. Пазарджикъ, Ломъ, Видинъ, Търново, Станимака, Ихтиманъ, Свищовъ. II—XI. — Южна Европа, М.-Азия, Сирия.

A. longipes. Chagr. *Дюненъ скакалецъ*. Варна, Бургазъ, Созополъ, Анхияло, Месемврия. На пѣсъка на морския брѣгъ. VII—VIII. — Италия, Сицилия, Гърция, Мала-Азия, Турция, Румъния (Кюстенджа).

Родъ **Sphingonotus**. Fieb.

S. coerulans Lin. София, Радомиръ, Дубница, Кюстендилъ, Казанлъкъ, Стара-планина, (Св. Никола), Станимака, Родопи, с. Долня-Баня, Варна, Бургазъ, Самоковъ, Чамъ-Курия, Вратца, Т.-Пазарджикъ, Срѣдня-гора, Свищовъ, Стара-Загора, Созополъ. VII—VIII.— Срѣдня и южна Европа, Мала-Азия, Сирия, Сѣверна Америка.

S. coerulans Lin.

Var. exornatus var. nov. Differt à forma typica: caput, pars inferna lobis deflexis pronoti pedibusque niveis, maculis et punctis

Digitized by Google

nigris ornata. Pars supera corporis alba vel albo-grisea, maculis et punctis nigris et ferrugineis ornata. Occiput ferrugineum nigrosignatus. Pars antica pronoti a supere plerumque nigra vittis niveis H formae ornata; pars postica ferruginea margine postico ipso alba punctis nigris ornata. Elytra alba vel subgrisea basi ferruginea, fusco maculata et adspersa, vittis ferrugineis longitudinalibus ornata. Pedes anticae et intermediae fusco-annulatae. Femora postica extus nivea vel alba nigro-bimaculata, longitudinale ferrugineo vittata, intus alba nigro-bimaculata. Tibiae posticae coerulescentae vel albocoerulescentae. — Occurit in arenosa Ponti Euxini, apud oppidum Bourgas.

Този вариететъ се срѣща само по пѣсъцитѣ на морския брѣгъ край Бургазъ, Анхияло, Созополъ. Отличава се отъ типичната форма по извънредно пъстрата си боя. Горнята страна на тѣлото му е снѣжно бѣла. Но нея има черни и ржждиви капчици, точки и надлъжни ржждиви ивичии. Тази боя до тамава степень прилича на онази на морския пѣсъкъ, че, когато скакалеца е кацналъ, не може да се разпознае отъ пѣсъка. — По пѣсъцитѣ въ сѫщитѣ мѣста се срѣща, но много рѣдко, типичната форма и индивида, напъстрени, тый, не по тѣхъ може да се проследи постепенния прѣходъ отъ типичната форма къмъ този вариететъ.

Родъ **Tmethis** Fieber (Eremobia Serville.).

T. limbatus Charp. Станимака, въ лозята надъ града, политѣ на Родопитѣ, (манастиръ Св. Петръ (2), Сливенъ (Хамамъ-баиръ) Бургазъ (7). Чирпанъ VI—VII; — Стара-планина, Добруджа, задкавказки области.

Сѣмейство **Acridiidae.**

Родъ **Pezotettix** Burm. (Platyphyma Fisch. — Fr.)

P. giornai Rossi. Сѣверна и южна България и планинскитѣ вериги. VII—X. — Южна Европа, Унгария, Румъния. — България (Сливенъ, Дубница, Сарх-Мусса, Fr. Gessner).

Родъ **Acridium** Latreille.

A. aegyptium Lin. Станция Скобелево, Садово, Бургазъ (7). Т.-Пазарджикъ (2 и 3), Провадия (9). Стара-Загора (1) Единично. — Въ южна България този скакалецъ се срѣща прѣзъ м. май,

Digitized by Google

а въ сѣверна България прѣзъ септември. — Южна Европа, Африка, М.-Азия, Сирия.

Родъ **Podisma** Latreille. (Pezotettix Burm).

P. alpina Kole. *var. collina* Brun. W. } Родопи, надъ с. Костенецъ. VII. — Планинскитѣ вериги: Алпи, Карпатии, въ областьта на буката.

P. Fieberi Scudd. (Schmidti Burm). Родопи, Вратца, Витоша, политѣ на Люлинъ-планина, Свищовъ, Рила планина. VII. — Унгария, Сърбия, Румъния, Кроация, България. (Елени-върхъ. Fr. Gessner).

P. pedestris Lin. Рила-планина, Голѣмъ Бѣловски балканъ, Родопи, Вратца, Търново, надъ Прѣображенския манастиръ. Стара-планина. VI—VIII. — Планинскитѣ вериги южна Европа и на Балканския полуостровъ. — България (Рилския манастиръ. Fr.-Gessner).

P. Schmidti Fieb. (P. mendax Fisch Fr.) Родопи, монастиръ Бѣла църква, Търново, Срѣдня-гора, Рила-планина, Самоковъ, Вратца, Ст.-планина, Витоша. V—VIII. Унгария, Сърбия, Румъния, Босна, Херцеговина, Галиция, България (Сарж-Мусса. Fr. Gessner).

Родъ **Calliptamus** Serville (Caloptenus Burm).

C. italicus Lin. Сѣверна и южна България и планинскитѣ вериги. VI—XI. — Срѣдня и южна Еропа.

C. italicns Lin. *var. marginellus* Serv. } Навсѣкждѣ, дѣто и типичната форма.

C. italicus Lin.

var. *albotibialis nov. var. Differt a forma typica: tibiis posticis albidis vel flavis. — Occurit in arenosa Ponti Euxini circum oppidum Bourgas.*

Този вариететъ се срѣща само по пѣсъцитѣ на морския брѣгъ край Бургазъ и Созополъ. Отличава се отъ типичната форма по това, че заднитѣ му пищали сж бѣли или жълтеникаво бѣли, а не червени. Въ сжщитѣ мѣста се срѣщатъ индивиди отъ типичната форма и такива съ разно избѣлѣли задни пищали, които даватъ възможность да се види постепенниятъ прѣходъ отъ типичната форма къмъ този вариететъ.

Digitized by Google

Родъ **Paracaloptenus** Bol.

P. caloptenoides Brun. Watt. (Brunneri Stål). Рила-планина, надъ Рилския манастиръ, Самоковъ по каменистите бърда около града, по пжтя за Чамъ-курия, Родопи, надъ Бачковския манастиръ, Сливенъ (Паша-баиръ, Гаговецъ), Хасково (Хасарларскитѣ лозя). VII—VIII. — Каменистите планински височини въ Испания, Франция, Унгария, Босна, Сърбия, България (Елени-върхъ. Fr. Gessner).

Подотрядъ Locustodea. Скачки.

Сѣмейство **Phaneropteridae.**

Родъ **Orpnania** Fischer — Fr.

O. denticauda Charp. Срѣдня-гора (Братията), Родопи надъ Станимака, Рила-планина, Витоша. VII—VIII. Планинскитѣ вериги въ южната часть на срѣдня Европа, Франция, Австро-Унгария, Сърбия. Швейцария, сѣверна Италия, България (Елени върхъ. Fr. Gessner),

Родъ **Poecilimon** Fisch. — Fr.

P. elegans Brunn. W. Рила-Планина, Родопи, надъ Бачковския манастиръ, Витоша, Срѣдня-гора. VII—VIII. — По високитѣ каменисти ливади въ Босна, Далмация, Херцеговина, Турция, България (Рила планина. Fr. Gessner).

P. thoracicus Fieb. Родопи, Бѣловски балканъ, Видинъ, Рила-планина, Търново. Дубница, Радомиръ, Кюстендиль, Самоковъ, Вратца, Чамъ-курия, Срѣдня-гора. Люлинъ-планнна, Стара-планина, надъ Черепишкия манастиръ VI—VIII. — Южна Унгария, Румъния, Сърбия, Босна, България (Дубница, с. Рила, Станимака. Fr. Gessner).

P. affinis Friv. Рила-планина: подножието на Мусалла, Сухото езеро, Сарж-гйолъ. VII—VIII. — Унгария, Трансилвания, Сърбия.

P. bulgaricus Brunn W. Рила-планина: Рилски манастиръ, Сухо-езеро, по пжтя до Попова-шапка. VII—VIII. — България. (Рила-планина, отъ Дубница до Елени върхъ. Fr. Gessner; Рила-планина. Brunner v. Watenwyl.[1])

---

[1]) Additamenta zur Monographie der Phaneropteriden, стр. 30.

Digitized by Google

Досега не можахъ да намѣря нийдѣ другадѣ този толкова обикновенъ на Рила-планина, особено при спасителната колиба при Сухото-езеро, видъ.

P. obesus Brun W. Сливенъ (политѣ на Бармука). VII. — Турция, Гърция, България (Сливенъ. Fr. Gessner).

P. Brunneri Friv. Срѣдня-гора, Панагюрище, Сливенъ (Бармунъ, Сотирь), Казанлъкъ (1 ♀). Стара-планина (Кутелка), Родопи, Чирпанъ, Стара-Загора. VII. Южна Унгария, Сърбия, Румъния.

P. Fussi Brun. W. Свищовъ, Варна, с. Девня (Варненско), Казанлъкъ, Витоша, политѣ на Люлинъ-планина, Стара-планина (Кутелка, Сини камъни), Стара-Загора, Чирпанъ, Сливенъ (Гаговецъ). VII—VIII. — Южна Унгария, Сърбия, Румъния, Трансилвания, България (Т.-Пазарджикъ, Сарн-Мусса Fr. Gessner).

Родъ Barbitistes Charp.

B. Brunneri Pančic. Витоша, Люлинъ-планина. VI—VII. — Сърбия, България. (Витоша. Brunner v. Wattenwyll.)

B. serricaudus Fabr. Вратца. VII. 1 неправилно сформиранъ ♂. Церцитѣ въ втората си половина сраснали помежду си и съ подгениталната плочка, та затова не може да се опрѣдѣли точно вида. — Срѣдня и отчасти южна Европа, Унгария, Румъния.

Родъ Isophya Brunner W.

J. modesta Friv. Вратца, Родопи, Стара-планина. VII. — Южна Унгария, Трансилвания, Добруджа.

J. modestior Brunn. W., Вратца, Срѣдня-гора, Търново. Родопи, политѣ на Витоша. V—VII. — Сърбия, Румъния.

? *J. pyrenaea* Serv. (Camptoxipha Fieb.) Стара-планина, Търново, надъ Прѣображенския манастиръ, Витоша. Вратца. V. — Германия, Австро-Унгария.

J. speciosa Friv. София, политѣ на Витоша, Варна, Разградъ, Родопи. V—VII. — Южна Унгария, Сърбия.

J. amplipennis Brun. W. Стара-Загора (1), Сливенъ, Стара-планина, между Кутелка и Синитѣ камъни. V. Турция, Мала Азия, Сирия.

J. medimontana nov. spec. Magna viridis. Fastigium verticis depressum, late-sulcatum in ♂ articulo basali antennarum aeque-latum, in ♀ latius. Antennae unicolores vel fusco-annulatae. Occiput et pronotum rufo adspersa. Pronotum breve, postice ampliatum, ele-

Digitized by Google

vatum, truncatum, leviter emarginatum, lobis deflexis margine postico sub-rotundato. Elytra ♂ pronoto longiora, viridia, margine exteriore dilute viridia vel albida, in ♀ truncata. Lamina supraanalis ♂ transversa, margine postico rotundato emarginata. Cerci ♂ apice incurvi. Lamina subganitalis ♂ medio carinata, apice triangulariter emarginata. Lamina subgenitalis ♀ transversa triangularis. Ovipositor sensim incurvus, pronoto duplo longior.

	♂	♀
Long. corp	19	21—22
„ pronoti	4	5
„ elytrorum	6·5	3—3·5
„ femor. posticor.	17·5	19—20
„ ovipositoris		12.5—13

Patria: Montes: Lozen-Planina et. Lilin-Planina. V.

Този новъ видъ прилича на *J. Straubei* Fieb и J. Paveli Brun. W. Отличава се отъ тѣхъ по направата на теменната си пъпка и на пролотума, по генитална плочка на ♂ и по голѣмината на яйцеполагача на ♀.

Лозенъ-планина и Люлинъ-планина. V.

J. Burmevi nov. spec. Magna viridis. Fastigium verticis artriculo primo antennarum latius, valde depressum, sulcatum. Pronotum breve, postice dilatatum, truncatum. Occiput, tibia omnia et femora rubro-adspersa. Pronotum lobis deflexis margine postico obliquo, subrecto. Elytra ♂ pronoto longiora, viridia, latere externo albida, in ♀ truncata. Lamina supraanalis ♂ transversa, rotundato emarginata. Cerci ♂ pilosi, obtuse conici, apice incurvi. Lamina subgenitalis ♂ medio non carinata, margine postico triangulariter emarginata, lobis non carinatis (carinis lateralis in apicem loborum non perductis). Ovipositor subrectus, triplam longitudinem pronoti subattingens.

	♂	♀
Long. corporis	23	24
„ pronoti	5.	5·5
„ elytrorum	6 25	3 5
„ fem. pesticorum.	21	23.
„ ovipositoris.	—	16.

Patria: Tschirpan. V.

Digitized by Google

Този видъ е близъкъ до *J. Straubei Fieb.* Отличава се отъ него по голѣмината, по направата на гениталната плочка на ♂ и по дължината на яйцеполагача на ♀. Чирпанъ. V.

J. tschirpanensis nov. spec. J. Burmeri simillima. Differt: Pronotum lobis deflexis margine postico plus rodundatis Lamina subgenitalis ♂ medio carinata, ovipositor sensim incurvas et breviur.

	♂	♀
Long. corporis	*20*	*26·5*
„ *pronoti*	*5.*	*6.*
„ *elytrorum.*	*6.*	3.
„ *fem. postic.*	*20*	*21.*
„ *ovipositoris.*		*15.*

Patria: Tschirpan. V.

Родъ **Leptophyes** Fieb.

L. albovittata Koll. София, Рила-планина, Радомиръ, Кюстендилъ, Вратца, Сливенъ, политѣ на Витоша, политѣ на Стара планина, Самоковъ, Видинъ, Панагюрище. Срѣдня-гора. — VII—VIII. — Южна Германия, Австро-Унгария, Босна, Сърбия, Румъния, България (Рилски манастиръ, София, Сливенъ, Сарж-Мусса. Fr. Gessner).

Родъ **Phaneroptera** Serville.

Ph. falcata Scop. Вратца (4). VIII. Англия, Срѣдня-Европа, Румъния.

Родъ **Tylopsis** Fieber.

T thymifolia Petagna (T. liliifolia Fabr). Свищовъ, Видинъ, Вратца, Станимака, Т.-Пазарджикъ, Казанлъкъ, Сливенъ, Родопи, Варна, Стара-Загора, Бургазъ, Созополъ, Нова-Загора, Хасково. VII—VIII. — Южна Франция, Испания, Гърция, Италия, Херцеговина, Черна-Гора, Мала-Азия, Сирия, южна-Русия България (Fr. Gessner не поменава мѣстата, дѣто е намѣренъ този скачокъ).

Сѣмейство **Conocephalidae.** Кжжелоглавци.

Родъ **Conocephalus** Кжжологлавецъ.

C. nitidulus Scop. (mandibularis Charp) Свищовъ, Вратца, (4) Бургазъ, Нова-Загора. VII—VIII. — Южна Европа, Унгария, Сирия.

Digitized by Google

Родъ **Xyphidium** Serville.

X. fuscum Fabr. София, с. Долня-Баня, Свищовъ, Казанлъкъ, Варна, Т.-Пазарджикъ, Стара-Загора, Сливенъ, Бургазъ, Ноза-Загора, Ихтиманъ. VII—VIII, — Срѣдня и южна Европа.

X. hastatum Charp. Меченосецъ. Варна, Вратца, София, Бургазъ, Сливенъ, Созополъ, Видинъ. VI—VIII. — Южна Унгария, Румъния, Сърбия, М.-Азия, България (Сарж-Мусса. Fr. Gassner).

X. ponticum sp. nov. Caesius (viridi-cyaneus). Occiput, pronotum superne elytribusque ferrugineis. Autennae fusco-annulatae, corporis subtriplo longiores. Pronotum lobis deflexis postice inflatis, margine postiao subtruncato. Elytra et alae perfecte explicatae. Elytra basim fusco-ferruginea, apice laete ferruginea, subhyalina femorum posticorum superantia. Alae hyalinae, apice laete ferrugineae in quiete elytra superantes. Femora postica subtus inermia. Tibiae posticae supra spina apicali interna minutissima, vel nulla, instructae. Segmantum auale ♂ subplanum, margine postico bilobato. Cerci ♂ granulati in tertia parte apicali dente obtuse, apice decurvo, instructi. Lamina subgenitalis ♂ ampla, plana, margine postico recto, medio sulcata. Ovipositor ferrugineus, incurvus, minutissime eroso dentatus: margine superiore per totum, margine inferiore in tertia parté apicali.

	♂	♀
Long. corporis	*17*	*18—20*
„ *pronoti*	*4*	*4·5*
„ *elytrorum*	*20*	*20*
„ *ovipositoris*		*11*

Jn arundinibus aliisque palustribus plantis circa oppidum Bourgas. VII.

Този новъ за науката видъ стои между *X. fuscum* и *X. dorsale* и е по-близъкъ до послѣдния. Отличава се отъ него по боята, по дължината на елитритѣ и крилата си, по направата на субгелиталната си плочка и по дължината на яйцеполагача на ♀. Живѣе по тръстиката и другитѣ блатски растения въ околноститѣ на Бургазъ. Хвърчи много надалечъ и се крие извънредно бързо въ трѣвата въ врѣме на прѣслѣдване. — Юли.

Сѣмейство **Sagidae.**

Родъ **Saga** Charpentier.

S. *Brunneri* Sauss. Сливенъ, Станимака, с. Брѣстовица, Т.-Пазарджишко. (3). — М.-Азия, Сирия, Балканъ.

Digitized by Google

S. natoliae Serv. Станимака, Ели-дере (3). — България, М.-Азия, Сирия. — България (Станимака. Fr. Gessner).

S. pedo Pall (s. serrata Fabr). Свищовъ (6), Т.-Пазарджикъ. — Южна-Европа, България (Т.-Пазарджикъ. Fr. Gessner).

Сѣмейство **Locustidae.**

Родъ **Onconotus** Fisch. — Waldh.

O. Servillei Fisch. W. Русенско, Свищовско, Варна, Плѣвенъ. VII. — Унгария, Сърбия, Румъния, Стара планина, южна Русия.

Родъ **Locusta** Degeer.

L. viridissima Lin. Зеленъ скачокъ. Сѣверна и южна България и планинскитѣ вериги. VI—VIII. — Срѣдня, западна и южна Европа, сѣв. Африка, М.-Азия, срѣдня и южна Русия.

L. viridissima Lin.

var. flava nov. var. *Differt a forma typica: colore flavo. — In pedibus montis Vitoschae, apud urbem Sophiam. VIII.*

Отличава се отъ типичната форма по жълтата си боя. — Политѣ на Витоша.

L. caudata Charp. Сѣверна и южна България и политѣ на планинскитѣ вериги.

L. caudata Charp.

var. flava nov. var. *Differt à forma typica: colore flavo. — In pedibus montis Vitochae, apud urbem Sophiam. VIII.*

Отличаватъ се отъ типичната форма по жълтата си боя. — При политѣ на Витоша, въ околностьта на София.

L. cantans Fuessly. Рила планина (Рилски манастиръ, Борисова ливада), по пѫтя за Рилския манастиръ надъ с. Рила, Родопи, Стара-планина, Витоша и политѣ ѝ. София (?). Въ околностьта на София, съмъ чувалъ характерното пѣние на този скачокъ, но не съмъ ималъ възможность да хвана нито единъ индивидъ. VII—VIII. — Сѣверна и срѣдня Европа, България (По пѫтя отъ Дубница за с. Рила. Fr. Gessner).

Сѣмейство **Decticidae.**

Родъ **Gampsocleis** Fieber.

G. glabra Herbst. Сѣверна и южна България, политѣ на Витоша, политѣ на Стара-планина и на Срѣдня-гора. VII—IX. —

Digitized by Google

Средна Европа, планинитѣ на Франция, южна Австрия, Унгария, Сърбия.

Родъ **Rhacocleis** Fieb.

Rh. germanica Herr. — Schäff. (discrepans Fieb.) Видинъ, Варна, София, Вратца, Люлинъ-планина, Витоша, Провадия (9), Бургазъ, Созополъ, Стара-Загора. VII—IX. — Южна Франция, Италия, Далмация, Херцеговина, Сърбия, южна Унгария, Румъния, България (Айтосъ. Fr. Gessner).

Родъ **Anterastes** Brunn. — W.

A. serbicus Brunn. W. Рила-планина (подножието на Мусалла) Витоша, Родопи. VIII. Планинскитѣ вериги на Сърбия и М.-Азия.

Родъ **Pachytrachelus** Fieb.

P. frater Brunn. *W.* Вратца, Родопи, Разградъ. VII. — Южна Унгария, Сърбия, Палестина.

P. gracilis Brunn. W. Рила-планина, Вратца. VII. — Унгария, Сърбия, Румъния, Босна, Херцеговина.

Родъ **Olynthoscelis** Fisch. W (Thamnotrizon Fisch. — Fr).

O. Frivaldskyi Herm. Стара-планина, Рила-планина, Чамъ-курия, Средня-гора, Родопи, Витоша, Лозенъ-планина, Самоковъ, Вратца, с. Долня-Баня. VII—VIII. — Унгария, Сърбия, Босна, Трансилвания, по планинскитѣ ливади.

O. transsylvanica Fieb. — Fr. Рила-планина, Стара-планина, Средня-гора, Родопи. VII—VIII. — Унгария, Сърбия, Босна, Херцеговина, България (Рила-планина. Fr. Gessner).

O. litoralis Fieb. Видинъ, Рила-планина, Стара-планина. VII. — Унгария, Босна, Гърция, Румъния.

O. fallax. Fisch. Fr. Вратца, Рила-планина, политѣ на Витоша, Стара-планина Стара-Загора. Отъ околноститѣ на Ст.-Загора имамъ само 1 лавра, по която мжчно може да се опрѣдѣли точно вида. Южна Франция, сѣв. Италия, Унгария, Сърбия, Румъния.

O. aptera Fabr. Рила-планина (Чамъ-курия), политѣ на Витоша, Витоша, Стара-планина. VII—VIII. — Алпийската верига, Унгария, Сърбия, южна Франция.

Digitized by Google

O. ornata nov. spec. Statura magna rufo-costanea, nigro-maculata. Occiput nigrum lineis tribus flavis ornatum: 2 lateralis et 1 media, necnon utringue fascia altera postoculari flava. Frons albido-flava 4 punctata. Clypeus 4 punctatus. Labrum basim unipunetatum. Pronotum supra rotundatum laete castaneum, postice oblonge productum, apice rotundatum. Lobis deflexis pronoti nigris, margine laterali late flavo-fasciatis. Elytra ♂ fusca, margine laterali late albida Femora antica et intermedia nigro-maculata. Femora postica subtus in margine interno bi-spinosa in utroque margine nigrovittata, subtus flava. Abdomen supra laete-castaneum subtus flavum. Segmentum primum supra utroque fuscomaculatum, in ♂ necnon segmentis 2 et 3 utrogue maculatis. Segmentum anale ♂ apice incisum lobis anqustissimis, acuminatis, contiguis làete-castaneis deflexis. Lamina subgenitalis ♂ medio carinata, afice brcviter emarginata. Cerci ♂ laete-castanei, pillosi, basi dentati. Oviuositor subrectus. Lamina subgenitalis ♀ triangularis, apice breviter incisa.

	♂	♀
Long corporis	*26*	*28*
„ *pronoti*	*9*	*9*
„ *elytrorum (partis productae)*	*3*	*0*
„ *femorum posticorum*	*23*	*28*
„ *ovipositoris*		*23*

Този новъ видъ е близъкъ на *O. signata* Brun W и *O. punctifrons* Burm. Отличава се отъ тѣхъ по голѣмина, шарки, по дължина на яйцеполагача на ♀, на церцитѣ на ♂. Стара-планина, надъ Сливенъ, Чирпанъ. VII.

(?) *O. Bucephalus* Brun. W. Станимака, Чирпанъ, Стара-Загора, Сливенъ, политѣ на Срѣдня-гора, при старозагорскитѣ минерални бани, политѣ на Родопитѣ VII—VIII.

Хванатитѣ отъ мене 10 индивида сж вѣроятно ларви. Измежду тѣхъ има само 2 ♂ и 2 ♀ почти *imago*. Споредъ направата на аналния сегментъ на ♂ и по боята на тѣлото тѣ се ларви на *O. Bucephalus* Brun. W. Има, обаче, нѣкои бѣлѣзи, които ме карать да се съмнѣвамъ въ това. Ларвитѣ на прѣдставителитѣ на рода Olynthoscelis иматъ, най-често, на горнята страна на прѣднитѣ пищали по 3 бодила както и *imago*. Всички ларви, които имамъ, иматъ на горнята страна на прѣднитѣ си пищали по 4, а нѣкои дори и 5 бодила, и само на единия прѣденъ кракъ на 1 ♀ ларва има 3 бодила. Челото на мнозинството е боядисано, при-

Digitized by Google

близително, кито онова на O. Bucephalus, а клипеуса и горнята устна сж червено-рижди, като че сж каносани. Освѣнъ това елитритѣ на ♀♀ ларви надминаватъ задния край на пролотума съ 1 и повече м. м, когато ♀ на O. Bucephalus сж скрити съвършено подъ пронотума. И пронотума не е продълженъ, както у O. Bucephalus. Възможно е, щото лирвитѣ. които имамъ да сж отъ другъ видъ, а може би, и отъ други родъ.

Родъ **Platycleis** Fieb.

P. bicolor Philippi. Свищовъ, София, Рила-планина, Витоша, Срѣдня-гора, Родопи (Бачковски манастиръ). VII—VIII. — Англия, сѣверна Франция, Унгария, Сърбия.

P. Roeseli Hagenbach. София, политѣ на Витоша, Нова-Загора, Витоша, Свищовъ, Казанлъкъ VII—VIII. — Сѣверна и срѣдня Европа, Сърбия.

P. domogledi Brunn. W. София, Витоша, Чамъ-курия, Самоковъ, Вратца, Рила-планина, с. Долня-Баня, Стара-планина, Сливенъ (Бармукъ, Абланово), политѣ на Лозенъ-планина, Витоша, Люлинъ-планина. VII—VIII. — Южна Унгария, Сърбия, България (Елени-върхъ. Fr. Gessner).

P. grisea Fabr. Сивъ скачокъ. Сѣверна и южна България и планинскитѣ вериги. VI—IX. — Европа, М.-Азия, Сирия.

P. affinis Fieb. София, Видинъ, Панагюрище, Срѣдня-гора, Т.-Пазарджикъ, Бургазъ, Сливенъ, Хасково VII—VIII. Южна Европа, България (Айтосъ. Er. Gessner).

P. vittata. Chagr. София, Севлиево, Варна, Елена, Т.-Пазарджикъ, Вратца, Казанлъкъ, Видинъ, Нова-Загора, Сливенъ, Бургазъ, Хасково, Чирпанъ, политѣ на Витоша. VII—VIII. Южна Австрия, Унгария, Сърбия, Румъния, Трансилвания.

P. stricta Zeller. София, Рила-планина. — Италия, Далмация, Босна, България (Елени-върхъ. Fr. Gessner).

Родъ **Psorodonotus**. Brunn. — W.

P. Fieberi Friv. Родопи, политѣ на Родопитѣ, надъ Станимака, (Рила-планина, Стара-планина Сливенско). VII—VIII. — Планинскитѣ ливади въ Австрия, Сърбия, България, Армения.

Digitized by Google

Родъ **Decticus.** Serville.

D. verrucivorus Lin. Сѣверна и южна България и владиските вериги. VII—IX. — Европа. България (Дубница Рила-планина. Fr. Gessner).

D. verrucivorus Lin.

var. longipennis nov. var. Elytra apicem femorum posticorum m.m. 2—6 superantia. Feminae feminis Dectici albifrontis simillimae. Differunt magnitudine et structura laminae subgenitalis. — Sistov, Elena.

Елитритѣ и крилата на типичната форма не надминаватъ върха на заднитѣ бедра. Елитритѣ и крилата на този вариететъ надминаватъ върха на заднитѣ бедра съ 2—6 мм. Женскитѣ видимо приличатъ на онѣзи на D. albibrons. Отличаватъ се отъ послѣднитѣ по голѣмината и по направата на подгелителната плочка. Свищовско, Еленско.

D. albifrons Cyr. Бургазъ, въ лиляковата гора при сладкитѣ владенци много често, Созополъ, Айтосъ, Ямболъ (?). — VIII. — Въ околностите на Айтосъ и Ямболъ само чувахъ характерно пѣние на този скачокъ, безъ да съмъ хванцалъ поне единъ индивидъ. — Южна Европа, южна Франция, сѣверна Африка, Кавказъ, България (Айтосъ и Созополъ. Fr. Gessner).

Семейство **Bradyporidae.** (Callimenidae). Жътвари.

Родъ **Bradyporus.** Charp. (Dinarchus Stål).

B. dassypus. Illiger. Чернъ жътваръ. Сѣверна и южна България[1]), Родопи, Стара-планина, Срѣдня-гора. Въ Родопитѣ стига до манастира Бѣла-църква, въ Стара-планина до „Кутелка", а въ Срѣдня-гора надъ Копривщица. VII—VIII. — Южна Унгария, Сърбия, Румъния.

Родъ **Callimenus.** Fisch. — W.

C. longicollis Fieb. (Pančiçi Brun. W). Жътваръ. Сѣверна и южна Бъдгария, политѣ на Люлинъ-планина Витоша. VII—VIII. — Сърбия, Турция, Румъния.

---

[1]) Въ софийското поле досега не съмъ намиралъ този жътваръ.

Digitized by Google

Сѣмейство Ephippigeridae.

Родъ Ephippiger Latr. Сѣдлоносецъ.

E. ephippiger Fabr. (Ephippigera vitium auct.) Сѣверна и южна България и планинскитѣ вериги. — Срѣдня Европа, Сърбия, Унгария, Румъния, България (Т.-Пазарджикъ. Fr. Gessner).

Подотрядъ Gryllodea. Щурци.

Сѣмейство Oecanthidae.

Родъ Oecanthus Serville.

Oe. pellucens Scop. Сѣверна и южна България, политѣ на планинскитѣ вериги, Родопи. — Срѣдня и южна Европа, Мала-Азия, България (Дубница, Сливенъ, Сарѫ-Мусса, Совополъ, Станимака, София. Fr. Gessner).

Сѣмейство Gryllidae.

Родъ Gryllus. Linné. Щурецъ.

Gr. desertus Pall. Лозарски щурецъ. Сѣверна и южна България, въ района на вирѣнието на лозята. Най-често въ лозята. VI—IX. — Южна Европа, Унгария, южна Русия.

Gr. domesticus Lin. Домашенъ щурецъ. Сѣверна и южна България въ домоветѣ, особено въ готварницитѣ и хлѣбарницитѣ. Прѣзъ цѣлата година. — Европа, Мала-Азия, Сѣверна Америка.

Gr. frontalis Fieb. Т.-Пазарджикъ, на острова, Бургазъ. V. — Южна Германия, Австро-Унгария, Сърбия, Румъния, южна Русия.

Родъ Liogryllus. Sauss.

L. campestris Lin. Сѣверна и южна България и планинскитѣ вериги. – VI—IX. България (По пѫтя отъ Дубница за с. Рила. Fr. Gessner).

Digitized by Google

Сѣмейство **Mogisoplistidae.**

Родъ **Arachnocephalus.**

A. yersini Sauss. Варна, градината при карантината. VII. — Алжиръ, южна Франция, Испания, България (Созополъ и Анхиало. Fr. Gessner).

A. vestitus Costa. Созополъ, въ лозята. — Италия, Кроация, Далмация, Гърция, Кримъ, България (Созополъ. Fr. Gessner).

Сѣмейство **Gryllotalpidae.**

Родъ **Gryllotalpa** Latreille.

Gr. gryllotalpa Lin. (vulgaris Latr). Конощинъ, конопищица, Попово-прасе. Сѣверна и южна България, Родопи, Бачковски манастиръ VI—VIII. Европа. Мала-Азия, сѣверна Африка, Русия.

Сѣмейство **Trtdactylidæ.**

Родъ **Tridactylus.** Oliv.

T. variegatus Latr. Трипръсто-щурче. На пѣсъка на р. Искъръ при Мездра и Ребърково. VII. — Южна Европа, южна Унгария, Румъния, Мала-Азия, Сирия.

Digitized by Google

Влиянието на външнитѣ условия върху развитието на Uredineae (ръждитѣ).

Отъ д-ръ Б. Ивановъ.

Въ свитъкъ 7-8. на миналогодишното Периодическо списание бѣхъ съобщилъ накратко за изслѣдванията, които бѣхъ направилъ съ Puccinia pimpinellae върху Pimpinella magna прѣзъ лѣтото 1905 г. Както си припомнюваме, тѣзи изслѣдвания се състояха въ това: наблюдаване вървежа при развитието на Puccinia pimpinellae въ Бернъ на 545 м. височина и на Faulhom при 2680 м. в. надъ морското равнище. На слѣдната (1906) година можахъ да повторя сѫщитѣ опити съ още нѣколко нови вида, за резултата на които мисля да посвѣтя тѣзи нѣколко страници.[1])

На 6 и 7 юли н. ст. 1906 г. инфицирахъ въ ботан. институтъ въ Бернъ съ лѣтни спори (Uredo-спори), които бѣхъ събралъ прѣзъ сѫщия день изъ околностьта на града, слѣднитѣ видове растения:

1) Pimpinella magna съ Uredo-спори отъ Pucc. pimpinellae
2) Galium Cruciata „ „ „ „ Celakowskyana
3) „ Mollugo „ „ „ „ Galii
4) Viola silvatica „ „ „ „ Violae

Слѣдъ изминаването на инкубационния периодъ, който обикновено трае 3-4 дена, искачихъ се съ половината отъ растенията на алпитѣ (Faulhorn). То бѣше къмто 13 юли. По него врѣме тамъ горѣ валѣше снѣгъ и азъ бѣхъ принуденъ да остава моитѣ растения въ стаята си до 16 юли, слѣдъ която дата можахъ да ги изкарамъ на открито. Часть отъ тѣзи растения поставихъ съвсѣмъ на открито, когато останалитѣ турнахъ въ единъ сандъкъ снабденъ съ мрѣжа, за да не грѣе толкова силно слънцето, а прѣзъ нощьта ги покривахъ още съ платъ, за да не измръзнатъ отъ падналата слана. Само послѣдната група отъ растенията устоя на рѣзкитѣ външни

[1]) Жално е, че не мога да продължа тия изслѣдвания и въ нашитѣ върхове, поради липса на най-необходимитѣ удобства.

Digitized by Google

влияния, когато пъкъ растенията отъ първата часть загинаха слѣдъ 10-на дни. Значи, резултатъ се получи само върху покрититѣ прѣзъ нощьта видове. Той се появи въ слѣдното: *На 2 авг.* (26 дни слѣдъ инфекцията) забѣлѣзахъ върху *Pimpimella magna,* малки жълто-кафяви групички отъ спори, които се състояха отъ Uredo и Teleuto-спори въ отношение 1 : 3.5 : (3.5 пъти повече зимни отколкото лѣтни спори), когато миналата година съвсѣмъ обратно бѣше: повече лѣтни отъ зимни. За по-точно опрѣдѣляне на отношението между двата вида спори исчислихъ сѫщо и % имъ съдържание въ дадено видно поле.

Тъй напр. отъ	9	спори	—	1	бѣше	Uredo	или отъ	100	сп.	—	11 Ur.
	30	„	—	8	„	„	„ „	100	„	—	26 „
	42	„	—	12	„	„	„ „	100	„	—	28 „
				или	срѣдно	отъ	100 спори	78	Teleuto		
								22	Ured.		
								(3.5 : 1).			

Какъ да си обяснимъ тази разлика въ количеството на телейто-споритѣ прѣзъ миналата и тази година? По всѣка вѣроятность е за приемане, че външнитѣ условия прѣзъ двѣтѣ години не сѫ били еднакви, или че тазгодишната Uredo-генерация е била по-стара отъ миналогодишната, и слѣд. зимнитѣ спори почвали по-рано да се развиватъ.

На 3 авг. появиха се сѫщо *върху Galium Mollugo* групички отъ Uredo-спори, между които се забѣлѣжиха тукъ-тамъ по нѣкои още млади Teleuto-спори.

Ето и самото имъ отношение изчислено въ %:

Отъ	8	спори	6	бѣха	Uredo	или отъ	100	сп.	75	б.	Uredo
„	17	„	13	„	„	„ „	100	„	72	„	„
„	100	„	92	„	„	„ „	100	„	92	„	„
				или	срѣдно	отъ	100 сп.	20	Tel.		
								80	Ur.		
								(1 : 4).			

На 21 авг. направихъ третата и послѣдна проба, която даде тѣзи резултати: [1])

[1]) Отъ 4—21 августъ бѣхъ оставилъ растенията си горѣ, а азъ бѣхъ слѣзълъ въ Бернъ, за да сравня тамкашнитѣ резултати.

Digitized by Google

Върху *Viola silvatica* се показаха по долната страна на листата малки черни пъпчици; микроскопически се установи, че това се групи отъ Uredo и Teleuto-спори и послѣднитѣ надминаваха количествено първитѣ.

Отъ направенитѣ проби излѣзе, че

отъ	56	спори	6	сж	Uredo	или	отъ	100	сп.	10	Uredo
„	30	„	15	„	„	„	„	100	„	22	„
„	35	„	5	„	„	„	„	100	„	14	„

или срѣдно отъ 100 спори 85 Tel.
15 Ur.

(5.5 : 1).

Върху Galium Cruciata бѣха се развили само Teleuto-спори и то само на 3 листенца можахъ да забѣлѣжа по една групичка.

Сжщо бѣше и съ Pimpinella magna, когато върху Galium Mollugo намираха се между Uredo-споритѣ и телейто, които по количество бѣха повече отколкото при направената на 3 августъ проба.

Ето и % имъ съдържание.

Отъ	20	спори	15	Uredo	или	отъ	100	сп.	75	Uredo
„	18	„	6	„	„	„	100	„	34	„
„	32	„	15	„	„	„	100	„	38	„

или срѣдно отъ 100 сп. 38 Tel.
62 Ur.

(1 : 1.7),

когато на 3 авг. отношението бѣше: (1 : 4).

Какви бѣха условията прѣзъ тази година? Като исках да видя, при каква температура се развиватъ телейтоспоритѣ, то опитахъ се прѣзъ тази година да мѣра maximum'а и minimum'а на самитѣ растения. За постигане на тази цѣль поставихъ max. и min. термометъръ между листата на едно отъ растенията. Останалитѣ метереологически наблюдения извършахъ сжщо самъ, споредъ както бѣхъ навикналъ още отъ миналата година.

Digitized by Google

Долната таблица ни дава тѣзи данни:

Дата		Maximum.	Minim.	Облачность	Забѣлѣжка
14	юли	6°	2°	—	Поради лошо врѣме растенията бѣха въ стаята.
15	„	12°	2°	—	
16	„	9°	3°	—	
17	„	14°	4°	—	Буря
18	„	22°	5°	—	
19	„	24°	7°	—	„
20	„	18°	5°	10	
21	„	13°	5°	—	Мъгла
22	„	6°	5°	3	
23	„	15°	5°	—	
24	„	20°	6°	10	
25	„	6°	5°	10	
26	„	12°	5°	10	Дъждъ
27	„	15°	5°	10	„
28	„	13°	3°	10	„
29	„	10°	3°	—	„
30	„	20°	5°	—	Мъгла
31	„	16°	6°	—	„
1	августъ	20°	6°	—	Буря
2	„	22°	6°	0	Градъ
3	„	28°	7°	0	
4	„	28°	7°	0	

Оставенитѣ въ Бернъ растения, разпрѣдѣлихме така: една група отъ разнитѣ видове поставихъ на слънце (на покрива на едно отъ зданията на института), друго на сѣнка — отъ западната страна на института и то между група отъ по-високи растения, и послѣдната часть отъ растения стоеше прѣзъ дена на сѣнка, а прѣзъ нощьта я прибирахъ въ единъ сандъкъ съ ледъ (Eiskasten). Съ послѣдния опитъ искахме да провѣримъ, дали дѣйствително голѣмото промѣнение на температурата прѣзъ деньтъ и нощьта, както е въ Алпитѣ, влияе за по-скорошното появяване на зимнитѣ (Teleuto) спори. Така се практикуваше отъ 17 юли — 3 авг., като се смѣняваше леда всѣки три дена.

Жално, че за температурата нѣмамъ точни данни. Първия резултатъ въ Бернъ се забѣлѣза *на 21 юли 1906 г.*, значи 14 дена слѣдъ инфекцията. Той се състоеше въ това, че *върху Galium Mollugo,* който бѣше поставенъ на слънце, се появиха

Digitized by Google

групи отъ спори. Микроскопическитѣ изслѣдвания установиха само Uredo-спори.

Чакъ на 10 авг. между Uredo-споритѣ забѣлѣзахъ и Teleuto. Отношението бѣше ($\frac{1:7}{T.\ U.}$). Това количество на телейтоспоритѣ се увеличи значително на 31 авг. Тѣ сега надминаваха Uredo-споритѣ.

Отъ	30	спори	20	бѣха	Uredo	или	отъ	100	сп.	—	66	Ur.
„	30	„	0	„	„	„	„	100	„	—	6	„
„	40	„	5	„	„	„	„	100	„	—	12	„
						или	срѣдно	отъ	100	спори	74	Tel.
											26	Ur.

(2.8 : 1)

Провѣрката, която направихъ на 10 септ. даде за Galium Mollugo само зимни спори.

Върху Galium Mollugo, който бѣше въ леда, се появиха Uredo-спори пакъ *на 21 юли.*

На сѫщата дата забѣлѣзалъ е г-нъ Rytz, асистентъ по ботаника, комуто и тукъ благодаря, Uredo-спори и върху този Galium Mollugo, що бѣше на сѣнка.

На 23 юни констатирали сѫ Uredo-спори върху *Pimpinella mag*, която бѣше на слънце. На 13 авг. забѣлѣзахъ появяването на телейтоспоритѣ, които на 27 авг. бѣха се увеличили въ отношение $\frac{1:2.3.}{T.\ U.}$ *Тази, която бѣше на сѣнка*, показа групички отъ Uredo на 28 юли, и едвамъ на 27 августъ можахъ да забѣлѣжа тукъ-тамъ нѣкои Teleuto-спори.

По Pimpinella magna, що бѣше прѣзъ нощьта въ сандъка съ ледъ, показаха се на 25 юни групички отъ спори, които се състояха отъ *Uredo* и *Teleuto-спори*, въ отношение (споредъ г-на Rytz'a) $\frac{1:8.}{T.\ U.}$ На 31 юлий Teleuto-споритѣ бѣха се значително увеличили ($\frac{1:6.6}{T.\ U.}$).

На 25 юни Rytz е можалъ да забѣлѣжи по долнитѣ страни на листата отъ *Viola silvatica*, която била на сѣнка, групички отъ кафяни Uredo-спори. На 27 авг. можахъ между Uredo-споритѣ само тукъ-тамъ да намѣра нѣкои телейто, което отношение на 31 авг. бѣше стигнало до T : U = 1 : 2.8.

Върху Galium Cruciata, що бѣше поставенъ на слънце, развиха се само Uredo-спори.

За по-добро схващане моментитѣ при появяването на Teleuto-споритѣ въ Бернъ и на Faulhorn, ще ни послужи долуизложената таблица:

Digitized by Google

Име	Дата на инфекц	Мѣсто-нахождение	Провѣрка на 21 юли	Провѣрка на 22 юли	Провѣрка на 23 юли	Провѣрка на 25 юли	Провѣрка на 28 юли
1) Puccinia Galii върху Gal. Mollugo	6 юлий	Бернъ: Слънце . .	Uredo	Uredo	Uredo	Uredo	Uredo
		Бернъ: Сѣнка . .	Uredo	Uredo	Uredo	Uredo	Uredo
		Бернъ: Ледъ . . .	—	Uredo	Uredo	Uredo	Uredo
		Faulhom . . .	—	—	—	Uredo	Uredo
2) Puccinia Pimpinellae върху P. magna	7 юлий	Бернъ: Слънце . .	Uredo	Uredo	Uredo	Uredo	Uredo
		Бернъ: Сѣнка . .	—	—	—	Uredo	Uredo
		Бернъ: Ледъ . . .	—	—	—	U : T = 8 : 1	—
		Faulhom . . .	—	—	—	—	—
3) Puccinia violae върху V. silvatica	7 юлий	Бернъ: Слънце . .	—	—	—	Uredo	Uredo
		Бернъ: Сѣнка . .	—	—	—	—	—
		Бернъ: Ледъ . . .	—	—	—	—	—
		Faulhom . . .	—	—	—	—	—
4) P. Celakowskyana върху G. Cruciata	7 юлий	Слънце . . .	—	—	Uredo	Uredo	Uredo
		Faulhom . . .	—	—	—	—	—

— показва провѣрка съ U = Uredo-спори; (лѣтни спори) безъ чертичка —

Digitized by Google

Провѣрка на 31 юли	Провѣрка на 2 август	Провѣрка на 3 август	Провѣрка на 3 август	Провѣрка на 13 август	Провѣрка на 16 август	Провѣрка на 21 август	Провѣрка на 27 август	Провѣрка на 31 август	Провѣрка на 10 септем.
Uredo	Uredo	Uredo	Uredo	Uredo	Uredo	Ureda	Uredo	U : T= 2.8 : 1	само Tel.
Uredo	Uredo	Uredo	Uredo	Uredo	Uredo	Uredo			Uredo
Uredo	Uredo	Uredo	Uredo						
Uredo	Uredo	U : T= 1 : 4				U : T= 1.7 : 1			U : T= 1 : 5.6
Uredo	Uredo	Uredo	Uredo	U : T= 9 : 1			U : T= 2.3 : 1		U : T= 1 : 5.6
Uredo	Ureho	Uredo	Uredo	Uredo					
U : T= 6.6 : 1	U : T= 1 : 3.5					само T.			
Uredo	Uredo	Uredo	Uredo	Uredo	Uredo	Uredo	Uredo	U : T= 3.8 : 1	U : T= 1.1 : 1
—	—	—	Uredo	Uredo	Uredo	Urede	Uredo	—	
—	—	—	Uredo	Uredo	Uredo	Uredo	Uredo	Uredo	Uredo
—	—	—				U : T= 1 : 5.5			
Uredo	Uredo	Uredo	Uredo	Uredo	Uredo	Uredo	Uredo	Uredo	Uredo
—	—	—				U : T= 1 : 5.5			

отрицателенъ резултатъ
T = Teleuto-спори.
(зимни спори).
непровѣрени.

Digitized by Google

Съ други думи: *Инкубационниятъ периодъ при Uredineae зависи отъ външнитѣ условия. На слънце и пр., развива се гжбичката по-скоро, отколкото на сѣнка или на студено* (ледъ и на Faulhorn).

Върху растенията, що бѣха на Faulhorn, както и върху тѣзи, които прѣзъ нощьта се поставяха въ ледъ, развиватъ се лѣтнитѣ и зимнитѣ спори едноврѣменно.

Като важенъ факторъ за по-ранното развитие на Teleuto-спорите на Faulhorn, както и опитите съ ледъ показватъ, изглежда да дѣйствува промѣнението на температурата.

Относително влиянието на външнитѣ условия върху развитието на перидиевитѣ клѣтки, можахъ миналогодишнитѣ опити да повторя. Менъ ми се удаде тази година да получа Aecidii на слънце и на сѣнка. За тази цѣль събрахъ на 2 окт. 1906 год. близу до Бернъ материалъ за инфекции, а именно Teleuto-спори отъ Puccinia graminis върху Triticum caninum. Този материалъ го оставихъ въ малки торбички да прѣзимува подъ открито небе и на слѣдната пролѣть, 3 май 1906 г., инфицирахъ нѣколко екземпляра отъ Berberis vulgaris. До 7 май растенията стояха подъ стъклени цилиндри, а слѣдъ туй часть отъ тѣхъ се постави на открито, дѣто слънцето най-силно печеше, а другата — въ градината на института на едно сѣнчесто и мокро мѣсто. За да прѣкратя по възможность всѣко дѣйствие на слънчевитѣ лжчи, които би можели да проникнатъ прѣзъ клонкитѣ и листата на околнитѣ дървета, които правѣха сѣнката за заразенитѣ Berberis vulgaris, то закрихъ послѣднитѣ съ газъ (платъ). Врѣмето, за жалость, не бѣше толкова благоприятно, тъй като отъ 28 дни 16 бѣха облачни, обстоятелство, което попрѣчи за развитието на Aecidii-тѣ, особено при желанието да се добиятъ такива на слънце. При все това получи се една извѣстна разлика въ величината на передиевитѣ клѣтки, добити на слънце, и тѣзи — на сѣнка.

На 11 май забѣлѣзахъ по листата на Berberis vulgaris, що бѣше на слънце поставенъ, да се появяватъ *Pyknidii,* наредени много гжсто едно до друго. *На 25 май* появиха се върху червеникави петна, които бѣха посѣяни по долната страна на листата и то въ групни съединени, *Accidii.*

При засѣнченитѣ растения *Aecidii-тѣ се* явиха по-късно, едва на *30 май,* разпространени по дръжкитѣ на листата въ малки групички, които изглеждаха блѣди. Сжщо различаваха се външно и самитѣ растения отъ двѣтѣ мѣстонахождения: когато листата на слънце-вирѣещитѣ растения бѣха дебели и по-малки, то онѣзи на засѣнченитѣ притежаваха широки, но тънки петури. Листата се различаваха и анотомически, което ще видимъ отъ слѣднитѣ примѣри.

Digitized by Google

A. Aecidü върху листата на открито поставенитѣ Berberis vulgaris (фиг. 1).

Перидиевитѣ клѣтки бѣха наредени въ правилни редове. Външната имъ стѣна бѣше силно надебелена.

Размѣри на передиевитѣ клѣтки.

№	дължина	дебелина	външ. ст.	вжтр. ст.	празн.	(частно).
x	21 μ	18 μ	7·5 μ	3 μ	7·5 μ	1·7

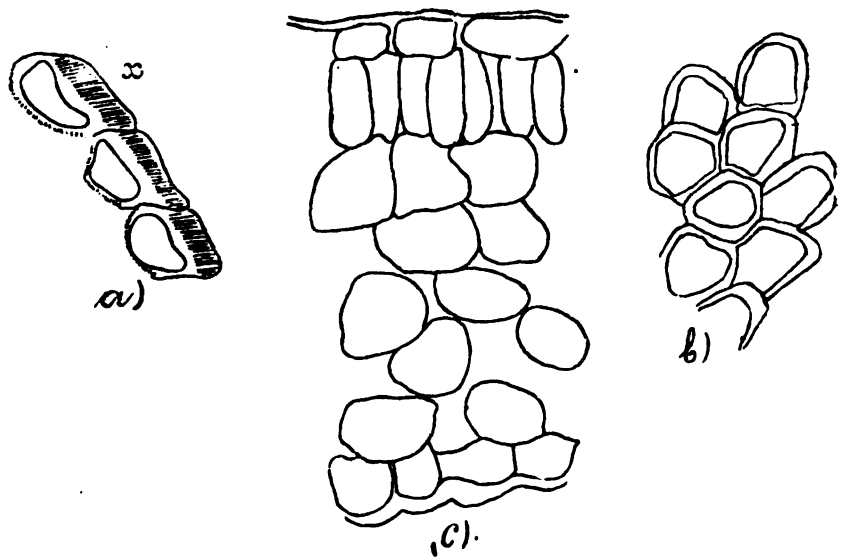

Фиг. 1.

a) Надлъженъ разрѣзъ на Peridium'a отъ Pucc. graminis.

b) Перидиеви клѣтки, погледнати отъ повръхностьта.

c) Напрѣченъ разрѣзъ отъ листа на Berberis vulgaris, що бѣше на слънце.

Листътъ на напрѣченъ разрѣзъ показваше единъ редъ палисадни клѣтки, които бѣха 2·5 пжти по-дълги отъ широки и лежаха почти гжсто едни до други. Дължината имъ достигаше 27 μ. Гжбестиятъ паренхимъ (водната тъкань) се състоеше отъ голѣми полиедрични клѣтки, раздѣлени сравнително съ малко междуклѣтъчни пространства. Цѣлата дебелина бѣше двойна по-голѣма отъ онази на ассимилационната тъкань, сир. достигаше до 54 μ. Епидермисътъ на долната страна на листа бѣше 18 μ. дебелъ, този на горната — 12 μ, а външната му стѣна (Cuticula-та), отъ горната страна на листа, достигаше само 1·5 μ.

Digitized by Google

В. Aecidii върху листата на засѣяченитѣ Berberis vulgaris (фиг. 2).

Размѣри на перидиевитѣ клѣтки.

№	дължина	дебелина	външ. ст.	вжтр. ст.	празнота	частно
9	15 μ	15 μ	6 μ	1·5 μ	7·5 μ	2

Напрѣчниятъ разрѣзъ на листа показваше слѣдното:

Подъ епидермиса на горната страна на листа, който бѣше 12 μ дебелъ, забѣлѣжаше се пакъ единъ редъ палисадни клѣтки, които обаче бѣха по-кжси и широки, отколкото въ първия случай. Дължината имъ бѣше само 18 μ.

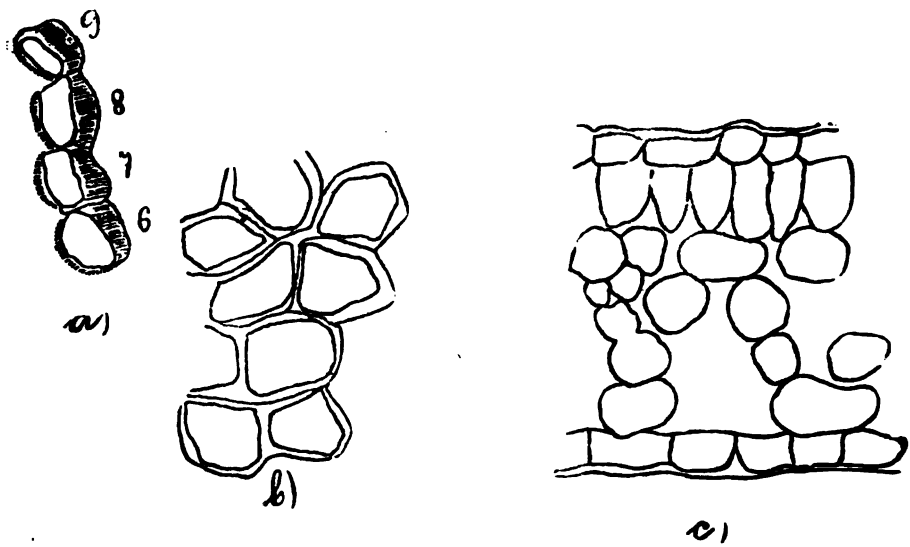

Фиг. 2.

a) Надлъженъ разрѣзъ на перидиума отъ Pucc. graminis;
b) Перидиеви клѣтки, гледани отъ повръхностьта;
c) Напрѣченъ разрѣзъ отъ засѣяченъ листъ на Berberis vulgaris.

Гжбестия пареихимъ напротивъ бѣше добрѣ развитъ (приб. 60 μ), и междуклѣточнитѣ пространства бѣха много по-голѣми и въ по-голѣмо количество, отколкото въ горния примѣръ. Епидермисътъ на долната страна на листа достигаше до 15 μ дебелина. Значи тукъ имаме по слабо развита ассимилационна тъкань, поради което и частното на перидиевитѣ клѣтки е сжщо по-голѣмо.

Digitized by Google

Единъ другъ опитъ, направенъ на 17 май 1906 г. съ сѫщитѣ зимни спори, даде слѣднитѣ резултати: на слънце поставенитѣ растения показаха на *13/юни Aecidi,* а върху засѣнченитѣ появиха се на 15/юни Pyknidi и чакъ *на 20/юни,* значи 7 дена по-късно, отколкото на слънце, *Aecidii.*

Врѣмето при тази инфекция бѣше много по благоприятно. Отъ 35 дена, врѣме, което бѣше нужно за пълното развитие на Aecidii-тѣ както на слънце, така и на сѣнка, 12 бѣха облачни. При това срѣднитѣ за прѣзъ всичкитѣ дни метереологични данни бѣха:

Maxim.	min.	облачность.	дъждъ
18·5°	8·7	7·3	3.

, когато прѣзъ врѣме на първата инфекция условията бѣха:

14.°3	4·8°	5·7	3.

Перидиевитѣ клѣтки отъ Aecidii-тѣ, развити на слънце, показаха слѣднитѣ измѣрения: (фиг. 8).

№	дължина	дебелина	външ. ст.	вжтр. ст.	празн.	частно.
a	11 дел.[1])	11 д.	6 д.	1 д.	4 д.	1·5.

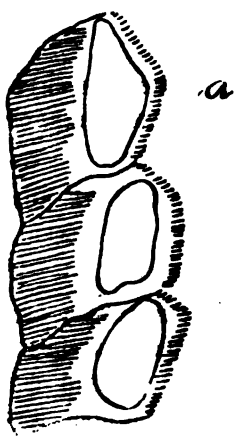

Фиг. 3.

Надлъженъ разрѣзъ на Peridium'а отъ Pucc. graminis, на слънце развитъ.

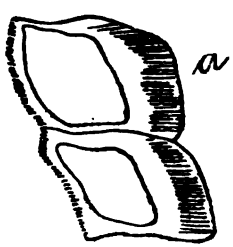

Фиг. 4.

Надлъженъ на Peridium'а отъ Pucc. graminis, развитъ на сѣнка.

[1]) Понеже увеличението въ този случай е 800 пжти, то измѣрянето става не на μ, а просто споредъ дѣленията на микрометра-окуларъ.

Digitized by Google

Размѣритѣ на перидиевитѣ отъ фиг. 4., т. е. на засѣнченитѣ растения.

№	дължина	дебелина	външ. ст.	вжтр. ст.	празн.	частно.
a	9 д.[1])	11 д.	4 д.	1 д.	6 д.	2·2

Палисаднитѣ клѣтки въ първия случай бѣха 51 μ дълги, когато при втория само 21 μ. При първия примѣръ тѣ съставяха половината отъ цѣлия листенъ Mesophyll, и гжбестиятъ паренхимъ състоеше се отъ голѣми междуклѣтъчни пространства. Той бѣше доста добрѣ развитъ (87 μ). Горниятъ и долниятъ епидермиси почти еднакво дебели (15—18 μ), а външната стѣна на горния (Cuticula) достигаше до 3 μ. Цѣлата дебелина на листа бѣше 171 μ. Тукъ имаме значи типична слънчева форма, затова и стѣнитѣ на перидиевитѣ клѣтки сж дебели.

Листата на засѣнченитѣ растения прѣдставиха изгледа: кжси палисадни клѣтки, които изглеждаха почти еднакви съ клѣткитѣ отъ гжбестия паренхимъ, послѣдниятъ притежаваше много междуклѣтъчни пространства и заимаше 75 μ отъ цѣлия Mesophyll. Външната стѣна на горния епидермисъ бѣше само 15 μ дебела, самиятъ Epidermis 15 μ, а този на долната страна на листа 9 μ. Дебелината на листа достигаше до 120 μ.

Отъ разгледанитѣ случаи заключаваме, че перидиевитѣ клѣтки сж по-дебелостѣнни при на слънце вирѣещитѣ растения, отколкото при засѣнченитѣ.

Това устройство на клѣткитѣ върви паралелно съ анатомията на листа и най-послѣ развитието на Aecidü-тѣ на слънце става по-бърже, отколкото на сѣнка.

До сжщитѣ заключения се достига, като се изслѣдва сухъ материалъ отъ различни мѣстонахождения — сухи (на слънце изложени) и мокри (сѣнчести мѣста). Притежавамъ и отъ нашата флора такива примѣри, които смѣтамъ по-късно да прѣдставя, а сега ще се задоволя съ съобщението на нѣкои нови, непринадлежещи къмъ горната група, видове.

---

[1]) Понеже увеличението въ този случай е 800 пжти, то измѣрянето става не на μ, а просто споредъ дѣленията на микрометра-окуларъ.

Digitized by Google

1. *Puccinia glaminis върху Berberis vulgaris* (Pers.), събрана при гр. Biel на 4/VII 905 г. на едно сухо мѣсто (фиг. 5).

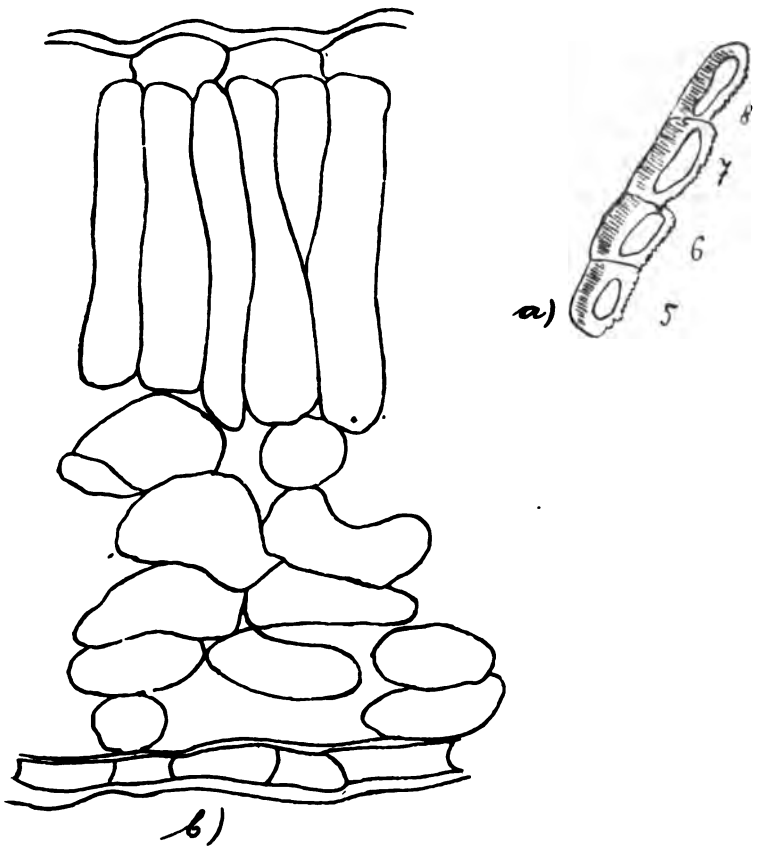

Фиг. 5.

a) Надълженъ разрѣзъ на Peridium'а отъ Puc. graminis.

b) Напрѣченъ разрѣзъ отъ листа на Berberis vulgaris, намѣренъ при Biel.

Размѣри на перидиевитѣ клѣтки.

№	дълж.	дебел.	външ. ст.	вжтр. ст.	паздн.	частно.
7	26 μ	15 μ	6 μ	3 μ	3 μ	1·6

Структурата на листа бѣ слѣдната: най-отвънъ Cuticula-та дебела до 4·5 μ, слѣдъ която слѣдваше Epidermis'а (18 μ д.). На него се опираха дълги и доста тѣсни палисадни клѣтки. Отношението между дължината и широчината на отдѣлнитѣ клѣтки достигаше 5:1. Слѣдъ асимилационната тъкань идваше гжбестиятъ парен-

Digitized by Google

химъ, съставенъ отъ значително голѣми клѣтки, между които се забѣлѣжаха сравнително малки пространства. Двата вида тъкани бѣха приблизително еднакво развити: Acc.: Водната = 96 : 106 μ. Горниятъ и долниятъ епидермиси еднакво дебели (15 μ).

2. *Aecidium Trollü Blytt върху Trollium europaeum-Norwegia arctica* p. Srömsmo in Bardo. Авг. 1900. Извѣстно е, че полярнитѣ растения сж изложени на постоянно, но слабо освѣтление, значи съотвѣствуватъ на нашитѣ сѣнчести растения (фиг. 6).

Надлъжниятъ разрѣзъ на Aecidü-тѣ показваше, че перидиевитѣ клѣтки сж наредени въ ясни редове, по форма сж повечето елиптични и съ външната си стѣна отъ долната страна се покриватъ една съ друга. Външната имъ стѣна бѣше силно надебелена съ пръчеста структура, а вжтрѣшната — снабдена съ брадавички.

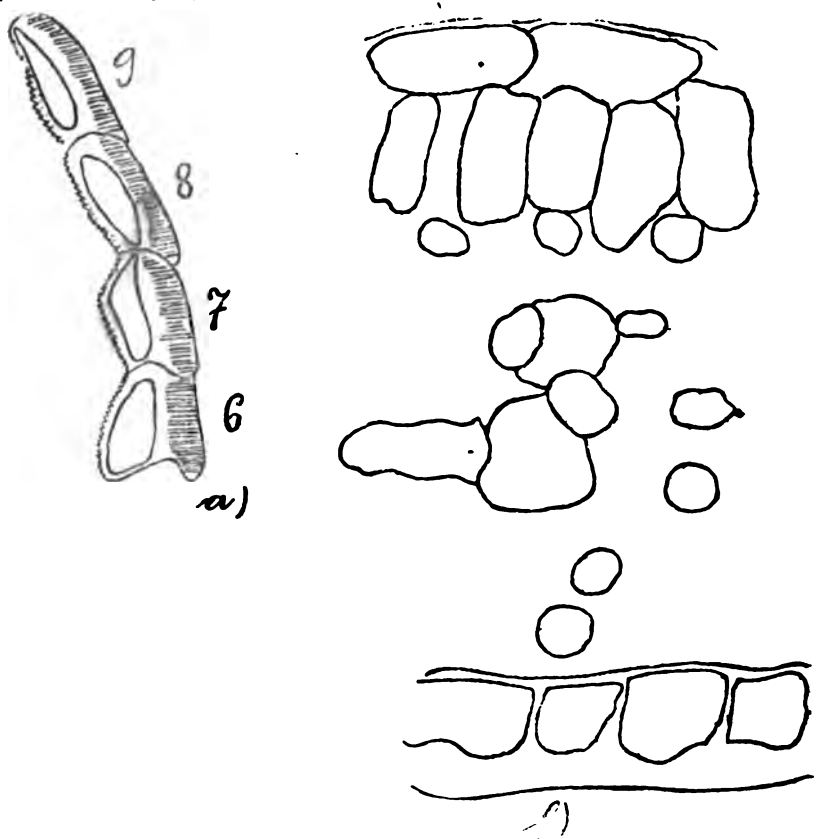

Фиг. 6.

a) Надлъженъ разрѣзъ отъ Peridium'a на Aecidium Trolü.
b) Напрѣченъ разрѣзъ отъ листа. на Trollium europaeum.

Digitized by Google

Размѣри на перидиевитѣ клѣтки.

№	дълж.	дебел.	външ. ст.	вътр. ст.	празн.	частно.
8	39 μ	21 μ	7·5 μ	3 μ	10·5 μ	2.

Напрѣчниятъ разрѣзъ на листа показваше една тънка Cuticula и дебелъ епидермисъ. Подъ него лежащитѣ палисадни клѣтки бѣха кжси и широки. Най-развита бѣше водната тъкань, която заимаше 4/5 отъ дебелината на листа. Състоеше се отъ сравнително малко по количество клѣтки, които обаче бѣха раздѣлени съ голѣми и много пространства. Листътъ споредъ мене спада къмъ сѣнчеститѣ форми, ето защо и перидиевитѣ клѣтки сж тънкостѣнни.

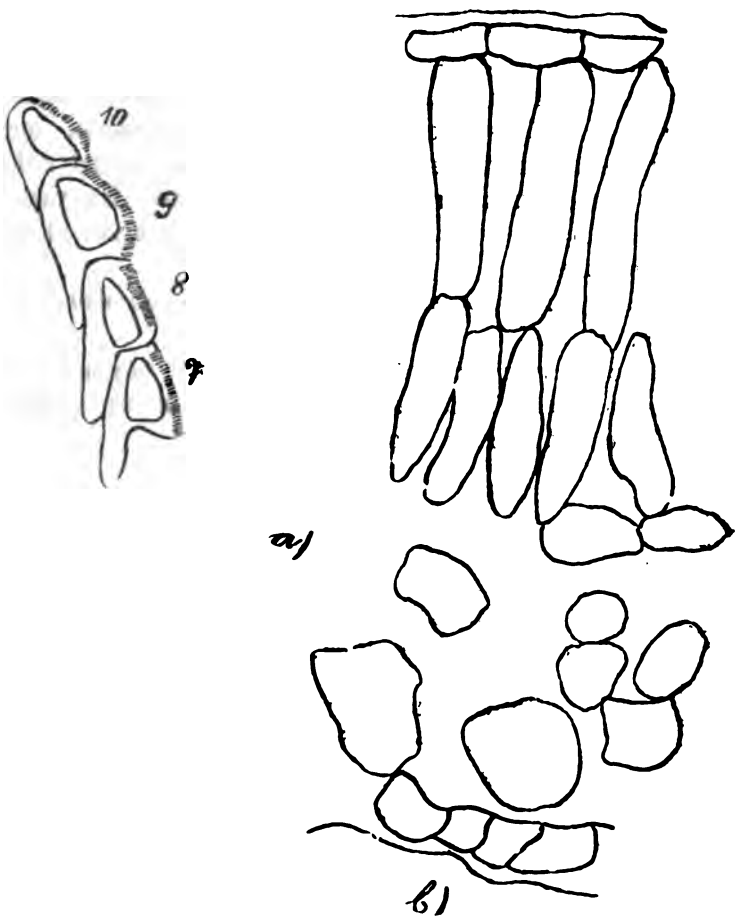

Фиг. 7.

a) Надлъженъ разрѣзъ отъ Peridium'a на Pucc. Gymnolomiae.
b) Напрѣченъ разрѣзъ отъ листа на Gymnolomia multiflora.

Digitized by Google

3. *Puccinia Gymnolomiae върху Gymnolomia multiflora America* bec. Utat Wasath prop. Salt Lexe lity, 19/VI 1903.

Перидиевитѣ клѣтки бѣха наредени неправилно въ редове. Отъ външната страна снабдени съ дълги израстъци, които покриваха клѣткитѣ керамидообразно. Външната имъ стѣна бѣше хиалина, а вжтрѣшната притежаваше брадавички (фиг. 7).

Размѣри на перидиевитѣ клѣтки.

№	дълж.	дебел.	външ. ст.	вжтр. ст.	празн.	частно.
9	27 μ	24 μ	7·5 μ	4·5 μ	12 μ	2.

Листътъ на напрѣченъ разрѣзъ изглеждаше да принадлежи къмъ сѣнчестия типъ, защото цѣлата му структура не бѣше сбита, а притежаваше много междуклѣтъчни пространства. Такива се забѣлѣзваха сжщо и между палисаднитѣ клѣтки, които инъкъ бѣха добрѣ развити. Тѣ образуваха два реда, чиято дължина достигаше до 150 μ. Гжбестиятъ паренхимъ броеше само нѣколко клѣтки, но раздѣлени съ много, пъкъ и голѣми пространства. На тази структура на листа отговарятъ сжщо и перидиевитѣ клѣтки: тѣ сж сравнително тънкостѣнни.

4. *Puccinia Apii Desm. върху Apium graveolens. England.* Hemham. Mai 1889.

Перидиеви клѣтки наредени въ правилни редове. Външната имъ стѣна надебелена и снабдена съ бразди, когато вжтрѣшната притежава само брадавички (фиг. 8).

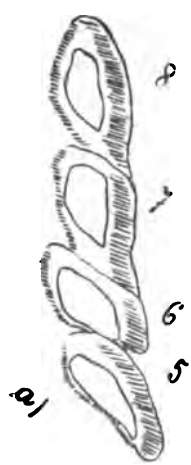

Фиг. 8 (a).

a) Надълженъ разрѣзъ отъ Perid. на Pucc. Apii.

b) Напрѣченъ разрѣзъ отъ листа на Apium graveolens. (ф. 8).

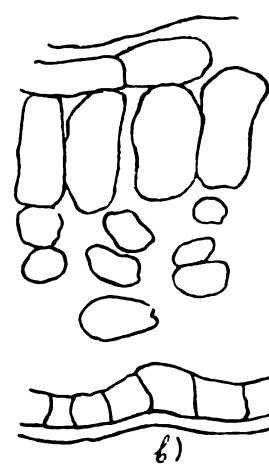

Фиг. 8 (b).

Digitized by Google

Размѣри на перидиевитѣ клѣтки.

№	дълж.	дебел.	външ. ст.	вжтр. ст.	празн.	частно.
8	30 μ	18 μ	6 μ	3 μ	6 μ	2.

По структурата листътъ спадаше къмъ сѣнчестия типъ: епидермисъ тънкъ; асимилационната тъкань се състоеше само отъ единъ редъ палисадни клѣтки, които бѣха кжси и широки. Отношението между дължината и широчината на отдѣлни клѣтки достигаше само 2 : 1.

Гжбестиятъ паренхимъ бѣше образуванъ отъ малки обли клѣтки, раздѣлени съ много междуклѣтъчни пространства.

Значи по растенията, които вирѣятъ по сухи и слънчести мѣста Aecidii-тѣ, ако такива би се развили, притежаватъ дебелостѣнни перидиеви клѣтки, когато по сѣнчеститѣ растения, или тѣзи, що растатъ по влажни мѣста, се развиватъ Peridii съ тънки стѣни, единъ признакъ, който би послужилъ, може би, като морфологически бѣлѣгъ при систематизирането на тѣзи гжбички.

Digitized by Google

ВѢСТИ и ОЦѢНКИ.

Кукеритѣ.

Въ „Извѣстията на етнографическия музей въ София“, I. (1907) стр. 21. и сл. Д. Мариновъ е събралъ свѣдѣния за интересния български обичай, извѣстенъ подъ име „Кукери“ или „Кукови“. Г. Мариновъ не е искалъ да ни даде сравнително изслѣдване на тоя обичай върху широка етнографска основа, ами дава само материалъ за такова издиряне. Като отклонение отъ тая му прѣка цѣль трѣба да считаме напечатаното отъ него мнѣние на д-ра Басановичъ за етимологията на думата „Кукеръ“ и за произхода на обичая изобщо. Басановичъ е на мнѣние, че трако-фригитѣ, които населявали М.-Азия и Балканския полуостровъ, сж били най-близко сродни съ литовцитѣ, които се прѣселили къмъ С. вслѣдствие на разни исторически събития, и че езикътъ на трако-фригитѣ живѣе въ пруско-литовскитѣ диалекти. Като приима това за вѣрно, Басановичъ мисли, че „Кукъ“ произхожда отъ името на литовското божество *Kaŭkas* и прѣдполага, че и тракитѣ сж почитали това божество и слѣдователно „Кукеръ̀тъ“ е тракийски обичай.

Ние мислимъ, че тая етимология не може да се приеме, и че изобщо мнѣнието на Басановичъ за близкото сродство на тракитѣ и литовцитѣ никакъ не е обосновано. Днесъ е вече установено, че трако-фригитѣ образуватъ самостоенъ членъ отъ фамилията на индоевропейскитѣ народи; ала ние нѣмаме възможность да установимъ, съ кой отъ индоевропейскитѣ диалекти тракийскиятъ езикъ стои въ по-близко отношение; не могатъ да се установятъ такива отношения и съ лито-славянитѣ; (Ср. *Hirt*, die Indogermanen, т. I. 130. и сл. и цитираната въ II. томъ литература). Слѣдвателно догадкитѣ на Басановичъ падатъ сами по себе си.

Обичаятъ да се правятъ кукери се срѣща въ България рѣдко; по всѣка вѣроятность — както справедливо прѣдполага Мариновъ — той е прѣнесенъ отъ тракийски прѣселенци; въ това ни убѣждаватъ подобнитѣ обичаи на гръцкото население въ Виза и околностьта, които не сж взети прѣдъ видъ отъ Маринова. Поради голѣмата имъ важность за разбирането на нашия обичай, ще съобщимъ на кжсо описанието на гръцкия обичай отъ *R. M. Dawkins*, което намираме въ английския Journal of Hellen. Studies, т. XXVI (1906) стр. 191 сл. подъ надсловъ: The modern carnival in Thrace and the cult of Dionysos.*) Пръвъ далъ

*) Изъ материалитѣ ми, събрани въ нѣмския археологически институтъ въ Римъ; тоя журналъ не се получава въ тукашнитѣ библиотеки.

Digitized by Google

свѣдѣния за тоя карнавалъ *Vizyenos* въ Θρακικὴ Ἐπετηρίς, ἐτήσιον δημοσίευμα τῆς ἐν Ἀθήναις Θρακικῆς Ἀδελφότητος (Атина 1897); самъ *Dawkins* посѣтилъ Виза и провѣрилъ тия свѣдѣния на мѣстото.

Въ околнитѣ села празникътъ ставалъ на сирни понедѣлникъ; Визиеносъ описва като примѣръ праздника въ село Hagios Georgios (Евренли).

Участницитѣ въ маскарадата сѫ слѣднитѣ: 1) двама, тъй наречени καλόγεροι, които играятъ главна роль; тѣ носятъ на главата си единъ накитъ, направенъ отъ цѣла козя[1]) кожа безъ роговетѣ; тя е напълнена съ слама, та се издига надъ главата около 0·3 м. и повече и на края е украсена съ червена лента. Кожата покрива и лицето като маска, за очитѣ и устата сѫ изрѣзани дупки. По кръста имъ сѫ окачени 3—4 звънци, рѫцѣтѣ имъ сѫ почернени. Рамената имъ сѫ натъпкани съ слама, за да ги пази отъ ударитѣ, които получавали. На рамената си носѣли и сърнешка кожа, а върху краката кози кожи. Единъ отъ „калогеритѣ" носѣлъ дървенъ мѫжки членъ (φάλλος) а другиятъ — наподобенъ лѫкъ, съ който не пуща стрѣли, а пръска само пепелъ или прахъ, който е поставенъ въ кравешки рогъ, закрѣпенъ на лѫка. Споредъ Визиеносъ носачътъ на лѫка е главното лице, другиятъ калогеръ играе второстепенна роля; Dawkins не забѣлѣжилъ тая разлика, но приима за вѣроятно мнѣнието на Визиеносъ; трѣба да се забѣлѣжи, че въ края на играта носачътъ на лѫка застрѣлва другаря си.

2. Двѣ момчета облѣчени като момичета (наричани κορίτσια, νύφες), съ бѣлъ фустанъ и прѣстилка, съ едно отворено отпрѣдъ елече, забрадени съ кърпи; друга кърпа виси отзадъ и подъ нея се подава черна висулка, направена отъ върви, та наподобява хубаво изплетена коса. Тѣ играятъ и биятъ съ кръпчета, въ които сѫ навързани куршуми.

Въ горѣпоменатото село „калогеритѣ" трѣба да бѫдатъ женени, а момчетата (т. е. κορίτσια) неженени.

3. Тъй наречената *Бабо* (стара жена), която обаче не се срѣща на всички мѣста. Тя е мѫжъ, облѣченъ като стара жена; въ рѫка носи кошница, въ която има нѣколко кѫса дърва, увити въ парцали, та прѣдставятъ ужъ дѣте (λικνίτης); тя е καφόμανα (дойка) на това дѣте, което е 7-мѣсечно, родено въ законенъ бракъ отъ баща, чието име тя не познава. Изглежда, че истинското значение на Бабо е неомѫжена майка. Въ тия мѣста се употрѣбя още думата λίκνι, което значи люлка (бешикъ), направена отъ дърво въ форма на нощви; отъ тамъ — името на дѣтето Λικνίτης.

4. Тъй наречениятѣ κατσίβελοι или цигани; споредъ Визиеносъ тѣ били 3—4 мѫже, Dawkins видѣлъ само двама: κατσίβελος и κατσίβελα; тѣ носѣли тоеги, лицето и рѫцѣтѣ имъ били почернени; кацивелътъ носѣлъ обикновено облѣкло, а жената му била съ фустанъ, съ кърпа на главата и съ малка фалшива коса. Dawkins казва, че въ Виза кошницата съ дѣтето била носена отъ кацивелата, която значи е взела отчасти ролята на Бабо.

---

[1]) Могла да бѫде и кожа отъ лисица или вълкъ.

Digitized by Google

5. Полицейски, двама-трима младежи, въоржжени съ мечове и камшици, съ фесове увити съ бродирани кърпи; единътъ носѣлъ и верига, за да лови съ нея. Тѣ се наричали ζανταρμάδες (жандарми). Процесията се придружавала и отъ гайдарь.

Маскарадата е готова още сутриньта; тя тръгва изъ селото отъ кжща на кжща, за да проси хлѣбъ, яйца, пари и пр. Най-напрѣдъ вървятъ двамата καλόγεροι, като тропатъ по вратитѣ съ лжка и фалоса, слѣдъ което играятъ хоро заедно съ „момичетата", додѣто стопанката на кжщата изнесе приноса си. Кацивелитѣ могатъ да задигнатъ, що имъ се попадне и го повръщатъ на стопанитѣ срѣщу откупъ; „момичетата" взиматъ дѣца и по нѣкога улавятъ и мжжъ съ кърпитѣ си. Освѣнъ това, прѣдъ всѣка кжща се извърша върху купъ слама една мръсна пантомима между кацивела и съпругата му.

Слѣдъ обѣдъ всички, и мжже и жени, се събиратъ на площада прѣдъ църквата. Най-напрѣдъ маскитѣ играятъ хоро, жандармитѣ размахватъ мечоветѣ; слѣдъ това „калогеритѣ" се оттеглятъ, а пъкъ циганитѣ-ковачи сѣдатъ единъ срѣщу другъ; кацивелътъ удря на земята съ камъкъ, а кацивелата повдига фустана си нагорѣ и надолу; това се схваща като изковаване на палешникъ, фустанътъ на кацивелата е духалото. Споредъ Визиеносъ въ тоя моментъ дѣтето почва да нараства, и Бабо казва, че не се побира вече въ кошницата (τὸ μωρὸ δέν χωρεῖ πλέον εἰς τὸ καλάθι); то иска да ѣде и да пие, а сжщо иска и жена. Слѣдъ това първия калогеръ прѣслѣдва едно отъ момичетата и помежду имъ става мнимъ бракъ, при което се пародира гръцкия ритъ да се турятъ вѣнци на булката и момъка; втория „калогеръ" изпълнява ролята на кума. *Dawkins* казва, че не видѣлъ подобно нѣщо, но приима извѣстията на Визиеносъ за достовѣрни. Той видѣлъ само, че първия калогеръ шъталъ на около, или изправялъ фалоса на земята и сѣдалъ на него; между това другарьтъ му полека се приближавалъ задъ него и най-послѣ го застрѣлвалъ съ лжка, та падалъ на земята като мъртавъ. Убиецътъ, като се увѣрявалъ, че дѣйствително е умрѣлъ, теглилъ една линия около падналия, като че ли да означи мѣстото за гроба му. Слѣдъ това се прѣструва, че дере мрътвото тѣло съ нѣкакво шило или дървенъ ножъ. Dawkins отбѣлѣзва и това, че задникътъ на падналия калогеръ билъ натъпканъ, навѣрно за да се пази отъ ударитѣ. Додѣто той лежи, едно отъ момичетата се хвърля върху му и го оплаква като съпруга. Слѣдъ оплакването умрѣлиятъ оживѣва и става.

Слѣдъ това кацивелътъ и кацивелата повтарятъ коването на палешника, като употрѣбятъ сега истински палешникъ. Въ врѣме на играта кацивелътъ яздѣлъ и на магаре, но сега това било изоставено поради лошото врѣме. Dawkins видѣлъ, че инструментитѣ, които употрѣбяли при играта, били хвърляни на горѣ съ думитѣ „и до година" (καὶ τοῦ χρόνου).

Слѣдъ изковаването на палешника донася се единъ истински плугъ и играта прѣстава; впрѣгатъ се въ него момичетата и го влѣчатъ два пжти около площада въ посока отъ З. къмъ И.; единътъ отъ калогеритѣ води плуга, а другия върви задъ него; единъ мжжъ върви отзадъ и

Digitized by Google

хвърля сѣме отъ кошница. Слѣдъ това се впрѣгатъ кацивелътъ и кацивелата и правятъ третя обиколка.

Вечерьта се изида събраното прѣзъ деня и празникътъ се свърша.[1])

Ние виждаме ясно, че българскиятъ обичай съставя само часть отъ много по-съдържателния гръцки обичай, който, както ще видимъ подолу, напомнюва античния дионисовъ култъ. Най-близко до гръцкия обичай стои кукеровия празникъ въ Малко-Търновско.[2]) Играта на кукеритѣ е съблазнителна и безсрамна — казва Шивачевъ; — пѣснитѣ, отправени къмъ кукера, сѫ пълни съ безсрамни и неприлични думи; това ни напомня мръсната пантомина въ гръцкия обичай. За съжаление е, че Шивачевъ не съобщава пѣснитѣ и обращенията къмъ кукера. Останалитѣ сходни чърти между двата обичая личатъ много ясно.

Подобенъ е и кукеровъ день въ с. Курия (Лозенградско);[3]) обаче въ него е вмъкнатъ новъ елементъ: да се отгатава бѫдещето плодородие и щастие съ погача, въ която има стара пара, и съ търкаляне на кривата.

Казахме вече, че въ тия обичаи намираме прѣживѣлици отъ стария дионисовъ култъ: на тѣхъ е обърналъ внимание още Визиеносъ; интересни бѣлѣжки по тоя въпросъ дава и Dawkins като привежда и други паралери. Така напр. дѣтето се носи въ λίκνο; това ни напомнюва употрѣбата на λίκνον въ култа на Диониса: въ днешния обичай Бабо е заела мѣстото на нимфитѣ, които отхранватъ Диониса; прѣждеврѣменното му раждане отъ Семела и единъ мистериозенъ баща ни обяснява думитѣ на Бабо, че дѣтето е 7-мѣсечно. Бракътъ на калогера съ едно отъ момичетата ни напомнюва свещения бракъ на Диониса съ жената на архонта-царя въ Βουκόλειον въ Атина; и въ днешния обичай намѣрваме Фалоса, който играе голѣма роль въ античнитѣ дионисии: не липсува и смъртьта и възкръсването на Диониса (= главния калогеръ): кацивелитѣ най-послѣ отговарятъ на Титанитѣ.

Отъ горѣказаното е ясно, че обяснението и на нашитѣ обичаи трѣба да стане върху широка религиозно-историческа и етнографическа основа. Твърдѣнието на Маринова, че кукерътъ е тракийски обичай, не е още обосновано и мѫчно би могло да се обоснове; доказано е наистина, че Дионисъ е тракийски богъ и че гърцитѣ сѫ го заели отъ тракитѣ; но малко сѫ елементитѣ въ неговия култъ, за които можемъ да кажемъ съ сигурность, че сѫ чисто тракийски. Така напр. Дионисъ се нарича често бикообразенъ; това навѣрно почива на тракийското вѣрване; понеже почитателитѣ на бога въ екстазата се идентифицираръ съ самия богъ, то приематъ тоже животинска форма; отъ тукъ можемъ да си обяснимъ животинскитѣ маски на участницитѣ въ маскарадата. Обаче не трѣба да се изпуща изпрѣдъ видъ, че възприетиятъ отъ гърцитѣ тракийски култъ на Диониса е билъ прѣобразуванъ отъ тѣхъ и може би е билъ смѣсенъ и съ други чужди елементи,[4]) та е мѫчно да се отдѣлятъ чисто тракийскитѣ елементи. Щомъ е така, прибързано е да се твърди, че „кукеритѣ"

---

[1]) Dawkins съобщава и други интересни паралели къмъ тоя обичай.

[2]) Описанъ отъ Шивачева въ Мсб. IV. 273.

[3]) Описанъ въ Мсб. т. 16—17, Материали стр. 10.

[4]) в. *P. Foucart*, le culte de Dionysos en Attique. Paris, 1904.

Digitized by Google

е тракийски обичай. Послѣ трѣбва да забѣлѣжимъ, че на нѣкои мѣста у насъ, напр. въ Арапово (Карловско)[1]) ходятъ маски, тъй наречени *старци,* които обаче не вършатъ горѣспоменатото оране и засѣване, което е най-важниятъ актъ на кукеритѣ въ други мѣста. Тия маски трѣба да се разгледатъ въ свръзка съ маскитѣ у други диви народи,[2]) които вече сж отчасти проучени.

Заслужва да се отбѣлѣжи и общата употрѣба на звънци въ тия обичаи; и на това обстоятелство е обърнато внимание и е показано, че на звука на звънцитѣ се приписватъ профилактични свойства.[3])

Г. И. Кацаровъ.

Къмъ историята на Самоковската печатница.

Въ статията си „Даскалъ Николай Карастояновичъ и неговата печатница"[4]) ние посочихме, че прѣзъ 1836 г. бѣ вече узрѣла идеята у о. Неофита Рилски за отварянето на една печатница въ България. За осѫществяването на тая идея той поиска да се възползува отъ печатницата на Н. Карастояновича, която се намираше вече въ Самоковъ, но не можеше да почне работата поради историята съ „будимскитѣ писмена", която породи такъвъ голѣмъ шумъ[5]) и попрѣчи на притежателя имъ да се сдобие съ дозволение свободно да работи. Наскоро слѣдъ като се разясни тая история и хвърлената върху К-ча клевета биде показана като несправедлива, о. Неофитъ написа К-чу второ писмо отъ 29. XII. 1836 г. Въ това писмо, както посочихме, о. Неофитъ, като го насърчава да се не отчайва отъ причиненитѣ нему неприятности съ „буквитѣ", въ отговоръ на запитването отъ страна на К-ча, какъвъ съвѣтъ ще му даде за купенитѣ букви, задава му отъ своя страна нѣколко въпроса, въ които ясно личатъ кроежитѣ на о. Неофита за откриването на печатница въ България. Тукъ о. Неофитъ, като пита К-ча, дали той, когато намислилъ да си набави печатница и нужнитѣ потрѣби къмъ нея, се допиталъ съ „нѣкого разумна и вѣжда мужа, или просто безъ всяко допитаніе" е направилъ това, и ималъ ли е дозволение отъ властьта да работи съ печатницата, или не, — по косвенъ начинъ се старае да узнае, дали той, К-чъ, достатъчно е подготвенъ и запознатъ съ печатарското дѣло, и изобщо би ли той могълъ да почне и да покара работата, ако би се намѣрилъ нѣкой да го поддържи и снабди съ нужнитѣ срѣдства — отъ една страна, а отъ друга — ако нѣма за сега дозволение да работи свободно, ималъ ли е нѣкой способъ да изпроси позволение, огдѣто е потрѣбно. „Тия въпросы ми разрѣшете и не отчаявайтеся, защото

---

[1]) в. Мсб. 16—17, Материали, стр. 9.

[2]) в. *R. Andree* Ethnograph. Parallelen II, стр. 107. в. *Schurtz,* Urgeschichte der Kultur, p. 116 сл. 503 сл.

[3]) в. *Cook,* въ Journal of Hell. Studies, XXII, стр. 5.

[4]) Вж. П. С. кн. LXVI стр. 623—661.

[5]) Пакъ тамъ, стр. 627—633.

Digitized by Google

сте ги (буквитѣ) зели, нито мыслете да ги вражщате назадъ, но научете се, ако не е възбранено от державата, за иждивеніе немайте никоя грижа, азъ (ако любите) да се соединимъ съ васъ, весма ще да буде желателно дѣло, можете и въ совершенство да го приведемъ, но азъ самъ наученъ прочъ да не полагамъ никое основаніе на песцѣ, зато и това велико зданіе наипаче твердѣйшаго основанія требуетъ. Немедленно прочее оувѣдомите мя о всемъ, и азъ реку вамъ вторицею, что будете дѣлать, и остаю ождая вашего скорѣйшаго отвѣта".

И тъй, както въпроситѣ, които о. Неофитъ задава К-чу въ това писмо, така и прѣдложението, което му прави — да се сдружатъ наедно, като го снабди съ нужнитѣ парични срѣдства, и да почнатъ работата, — ни ясно рисуватъ, какви намѣрения е ималъ той въ даденото врѣме за самоковската печатница, откриването на която той мислилъ да постави само на „твердѣйшее основаніе", а то е да се сдобиятъ съ разрѣшение отъ властьта свободно да печататъ книги. Обаче, при всичкото нетърпѣливо очакване отъ страна на о. Неофита, К-чъ, по посоченитѣ отъ насъ вече причини,[1]) не му отговорилъ веднага, що и било главната причина, дѣто о. Неофитъ билъ принуденъ на врѣме да се откаже отъ идеята си за печатница. Но, когато въ 1838 г. въпросътъ за печатницата се отново поделъ отъ о. Неофита и приятеля му Райно Поповичъ и почти билъ вече близко да се разрѣши окончателно,[2]) К-чъ, подсѣтенъ отъ Неофита отново, че не му билъ отговорилъ на послѣдното писмо, не се забавилъ да му изпрати долното писмо, съдържанието на което ни бѣ извѣстно донѣйдѣ само отъ писмата на о. Неофита до Райна отъ 30. XI и 20. XII. 1838 г.

Това писмо гласи слѣдното:

Всепреподо́бнѣйшему и мудрословесно́йшему оучителю Славено-Еллинскаго и взаимноучи́телнаго коприщанскаго оучи́лища Господи́ну Г: Неофиту рылицу, мнѣ зѣло почитаемому.

покло́нно *оу Копри́щница.*

Ва́шему преподобномудрословесію покорно кланяяся цѣлу́ю ви честныя десницы.

И слѣдъ поклоне́ніе то ми, о́бявляемъ ва́мъ ра́ди онаго илія що прашате; то́й е ро́домъ болга́рин, от ви́динска нахія Господа́рскія державы от пала́нка зово́мая заяча́ръ, и седе́лъ осмь годи́ни оу господа́рски конакъ и ходи́лъ заедно́ оучи́лъ се съ бе́гове, и сега́ има не́кой костантінъ ра́носъ изъ филибе, дошелъ от іта́лїа или от та́мо и то́й воспита́ва оучи бе́гове те да́лъ и по една́ кни́га като́ атла́съ но поголе́ма мно́гу карти землеописа́нїета, хариза́лъ и на илія една́ иста от тія и наоучи́лсе да чи́та и да разумева италіа́нски, ка́зува се мно́гу да знае, и не зна́мъ какво е тражи́лъ що е́ дойде три пути на ха́но кодъ ме́не присво́ювасе, и после ме запи́та, мо́же ли чове́къ да на́йде ме́сто да оучи́

[1]) Вж. пакъ тамъ стр. 635.

[2]) Пакъ тамъ, стр. 637—640.

Digitized by Google

деца́ оу оуруменлїя, и рекох мо́же има и села́ и пала́нки, и тога́ва той каза́ какво́ са́ка да преда́ва големо оуче́нїе, и я ре́кохъ имаме еде́нъ вели́къ оучи́тель оу копри́щица да идешъ при не́го то́й да те́ настави, можеш и подручникъ да му будешъ, и по тїя ре́чи то́й донесе си партало и кни́гите да иде съ мене, и яви́ ми пи́сма от велика го́споѣа и от бе́гове друго, писува какво́ послужилъ вѣрно и допупу(?) ща му се да му се да́ па́сошъ да иде сло́бодно гдѣ хо́ѣе но су́дъ му не да́де па́сошъ за ту́рско, но судиха да си́ иде на оте́чеството и отта́мъ по́сле ако му допущатъ да иде и така́ му пресѣкоха намѣре́нїето, и дойде зема си кни́гите и парта́ло рече допо́сле ще излеземъ по вода́ на сищо́въ и отиде́ си, вотъ те́бе подро́бну за илїя. А напредъ що[1]) ми пи́шеше ради сло́вята не зна́мъ що да ти пи́шем и явимъ така сам си шашъри́санъ като псе́ на мость що кажатъ, и що ми́ пи́шете дали́ сам се допита́лъ до разумни човецы | това не е́ има́ло оу ме́не токмо се научи́лъ бехъ оу Филибе́ от еде́нъ сарафинъ защо́ не́ма да ме́ша големата по́рта кога́ е са́мо за своя́та вѣра: и язе по́сле казах си желанїето на едни́ мои́ благодѣтели вкупѣ и скудоста, и тїя ре́коха можешъ ли да го напра́вишъ и азъ имъ казахъ какво ще зе́мемъ едни́ сло́ва сега́ си́рѣчь та́я турлїя що са́ оу бу́димските нау́сницы съ нихъ мо́жемъ и ѯалти́ри да ща́мпамъ и букваре и тїя се ѡбеща́ха да помо́гнат и язе ми́слѣхъ от тїя сло́вя да собе́ремъ парите, па тога́ва да ку́шимъ дру́ги поси́тни та да стане почешитлїя халатъ а оно́ що ми́шка мислыла мачка развали́ла, излезна́ха люти клеветницы монафлъкчїи повреди́ха ме и сти́га ми до живота́ да не беха тїя врази́: говореше ми игна́тїа що го сурдиса́ха до́йди еди́нъ де́нь да пи́шеме какви́ са словята та да направиме пи́смо да до́иде бл҃гословенїе да рабо́тишъ славенски кни́ги, а ако има не́що ново сочиненїе ще да го́ пра́щаме на вели́ката це́рква на цензу́ръ и така ако се подпишатъ ще да се ща́мпа, а язе му дру́го каза́хъ, понеже ме бѣха смути́ли ре́кохъ не́ма майстор да напра́ви тезга́хо-тисне́нїето, кога направимъ и и́ску́симъ тогава ще до́йдемъ, и така́ ѡстана́ и до се́га. ле́тоска идо́хъ на белъ гра́дъ да ви́димъ ке да ме ко́лятъ ли, и не ре́коха ни́що, то́кмо ка́жатъ мисмо мысли́ли да не смеешъ да дойдешъ, това то́лко: и седе́хъ — 50 дена оу ѵпогра́фїа щампах кни́га моле́бное пѣнїе ѡ немощныхъ и иныя м҃лтвы бл҃гопотребныя, които кни́жки на се́кїй с҃ще́нникъ потре́бни са, друго :сега́ се спре́мамъ ако бг҃ъ да́ па за бе́лградъ на октовръ́а 30 — ми́слимъ да изле́земъ, и имамъ — 31 — де́нь лазаретъ да дръжи́мъ. Про́чее прошу́ ва́ших ст҃ых м҃твъ, и та́кѡ ѡстаю бл҃гона́дежденъ

Вашего преподобномудрослове́сїя всеблагопоко́рный

Нїкола́й Карастоя́новичъ.

1838
ѡктомврїи — 20[2].)

[1]) Срѣщу том редъ на полето ж написани отъ собствената ржка на о. Неофита слѣднитѣ думи: „отъ здѣ за ѵпографїята“.

[2]) На гърба на писмото написано отъ о. Неофита: „получено октовръ́я 24. 1838“. Това писмо, което днесъ се пази въ Народния музей въ отдѣла за възраждането, ни го съобщи г. Ю. П. Георгиевъ, заведущиятъ по-рано тоя отдѣлъ, за което му и изказваме тукъ своята благодарность.

Digitized by Google

Това писмо, както ни показва саморѫчната бѣлѣжка на о. Неофита на полето, е несъмнѣнно онова сѫщото, за което той споменува въ писмото си отъ 30. XI. 1838 г. и което билъ изпратилъ на Райна Попович съ писмото си отъ 20. XII. с. г., както това най-ясно се види отъ писмото на послѣдния отъ края на декемврия 1838 год. „Прочетохъ, пише Райно, вашото отъ 20 текущаго предрагое ми писмо и возрадовахся отъ сърдца. прочетохъ и приключеното, и разумѣхъ, че пострадалъ нѣщо горки карастояновъ, но чудуся каково ли е и що е това, що е пострадалъ отъ неговыгѣ си клеветницы. Обаче треба да поразумѣиемъ нѣщо такова, което си е всегда обыкновенно да послѣдова на такива новоизмышленны полезны работы: за това и ніе треба да мыслимъ добрѣ исперво, за да ся не каием безъ полза, каквото ми сте другъ путь писали".[1]) До колкото може да се сѫди по съдържанието на нашето писмо, то е било написано отъ К-ча въ отговоръ на нѣкакво-си запитване отъ страна на о. Неофита за нѣкого-си Илия българинъ отъ Зайчаръ[2]) (защото свѣдѣнията, които К-чъ дава за него съставятъ главната цѣль на писмото), вѣроятно чрѣзъ сѫщия „киръ Захария" (Икономовичъ Круша), чрѣзъ когото го е подсѣтилъ да отговори на писмото му отъ 29. XII. 1836 г., както самъ о. Неофитъ се признава въ писмото си до Райна.[3])

Съдържанието на писмото се разпада на двѣ части, отъ които за нашата цѣль е важна втората, отъ бѣлѣжката на о. Неофита „отъ здѣ за тупографията", която и прѣдставя собствено отговоръ на о. Неофитовото писмо. Като се оплаква, какво и самъ не знае, що да пише за „словята", понеже се „шашардисалъ като псе на мостъ", К-чъ въ отговоръ на първитѣ два Неофитови въпроси, — дали се е „допиталъ до разумни човѣци" и ималъ ли е дозволение да работи съ печатницата въ

---

[1]) Вж. П. С. XXXII—XXXIII, стр. 347—348. — СбМ. кн. VII, стр. 510.

[2]) Кой е билъ тоя Илия българинъ родомъ отъ Зайчаръ, за сега е трудно да се каже по липса на данни. Отъ характеристиката, която ни дава К-чъ, може да се заключи, че той е ималъ претенциятѣ на ученъ човѣкъ, който се е въртѣлъ въ горнитѣ кръгове на тогавашното общество, както показватъ и притежаваниятѣ отъ него рекомендателни писма и който слѣдъ дълги скитания най-сетнѣ намислилъ да се върне въ отечеството си, за да му бѫде полезенъ. Въ срѣщитѣ си съ К-ча „на хано", вѣроятно въ Бѣлградъ прѣзъ лѣтото 1838 год., той изказалъ желание да стане учитель нѣйдѣ въ „Румелия" и да прѣдава „големо учение". К-чъ му казалъ, че има мѣста за учители и му посочилъ на „великия учитель", т. е. о. Неофита, като му прѣпорѫчалъ да се обърне къмъ него, за да го настани нѣйдѣ. Илия повидимому усвоилъ тая идея и дори намислилъ да замине за България заедно съ К-ча, обаче отказътъ да му дадатъ паспортъ въ Бѣлградъ развалилъ тоя му планъ; той само съобщилъ К-чу, какво покъсно щѣлъ да отиде „по вода", т. е. по Дунава въ Свищовъ. Какво е станало слѣдъ това съ тоя зайчарецъ Илия, достигналъ ли е той да се яви при „великия учитель", и коя е била причината, дѣто о. Неофитъ се така заинтересувалъ за него, че дори се обърналъ къмъ К-ча за свѣдѣния — сѫ въпроси, на които не можемъ засега отговори. Самъ о. Неофитъ нито въ едно отъ извѣстнитѣ негови писма нищо не споменува за него. Въ всѣки случай тая личность не трѣба да се смѣсва съ Илия П. Велчовъ, слуга и ученикъ Неофитовъ (вж. СбМ., кн. X, стр. 606 и 607), за когото о. Неофитъ често споменува въ писмата си, а въ едно до Цвѣтка Недковича (Семерджиевъ) отъ 26. X. 1839 год пише: „Илія мой систисахъ го на добро мѣсто на Филибе, но не знамъ защо не може да благоугоди и слушамъ, че ще иде въ Цариградъ, сега не знамъ, гдѣ се находжа. (Вж. СбМ. кн. V стр. 521).

[3]) Вж. П.С. XXXII—XXXIII, стр. 350.

Digitized by Google

Турската държава, — признава се, че подобно нѣщо нито е направилъ, нито има, но въ сѫщото врѣме ни дава нѣкои подробности, които очевидно се отнасятъ къмъ врѣмето слѣдъ 1836 г., т. е. когато К-чъ, подъ влиянието на послѣдното Неофитово писмо отъ 29. XII. 1836 г., отново замислилъ да се залови за работа съ печатницата, тъй че това, що ни той съобщава въ горнето писмо, ще трѣба да отнесемъ къмъ 1837 год. и отчасть къмъ 1838 г.

И тъй, К-чъ съобщава о. Неофиту, че когато билъ веднажъ въ Пловдивъ, вѣроятно слѣдъ като въпросътъ за „будимскитѣ букви" и оклеветяването на К-ча се разяснилъ, тукъ узналъ отъ нѣкой-си сарафимъ, комуто очевидно е открилъ, че има печатница, какво Голѣмата (т. е. Високата) Порта нѣма да му бърка да работи съ печатницата, „кога е само за своята вѣра", т. е. ако той ще печати само църковно-религиозни книги. Тая идея К-чъ повидимому добрѣ усвоилъ и потърсилъ срѣдства да я осѫществи. Той я съобщилъ на нѣкои свои „благодѣтели", но имъ при това обяснилъ, че той не може да я изпълни поради липсата на срѣдства. Тогава тия благодѣтели, които за сега оставатъ неизвѣстни, възприели мисъльта на К-ча и, като узнали, че той ще може да покара работата, рѣшили да му помогнатъ и да послѣдватъ съвѣтитѣ му, които се състояли въ слѣдното: да се купятъ нови букви, именно отъ тоя видъ, съ които сѫ напечатани „будимскитѣ наусници" и съ тѣхъ да печататъ на първо врѣме псалтири и буквари; самъ К-чъ ималъ намѣрение да продаде старитѣ — будимскитѣ букви и съ паритѣ да купи другъ видъ — по-ситни и по тоя начинъ да стане „по-чишитлия халатъ", както той се изразява. Но и тоя планъ на К-ча безслѣдно пропадналъ, защото се явили отново „люти клеветници монафлъкчіи" и му попрѣчили и повредили. Надали може да се мисли, че подъ тия думи К-чъ е ималъ прѣдъ видъ клеветата за будимскитѣ букви, защото горѣ-изложениятъ планъ е могълъ да не се породи у него, само слѣдъ като се е изминало доста врѣме отъ многошумната история на тия букви, и самъ К-чъ е могълъ вече напълно да разполага съ тѣхъ. Наистина той още въ писмото си отъ 3. IX. 1836 г. бѣ писалъ о. Неофиту, че „мисли да ги (буквитѣ) отнесе въ Бѣлградъ, да ги продаде и да вземе поне паритѣ на материала или да му напечататъ нѣщо",[1]) но това рѣшение той бѣ взелъ подъ впечатление на неприятноститѣ, които му причиниха сѫщитѣ тия букви, когато посоченото погорѣ намѣрение е могло да се състави у него при по-спокойни и по-благоприятни условия, каквито сѫ били горѣ-изложенитѣ, когато му се прѣдставялъ случай да се сдобие съ други букви.[2]) Но ако К-чъ се оплаква отъ „люти клеветници монафлъкчіи", които му повредили, то очевидно и сега е била скроена нѣкоя нова клевета срѣщу него отъ враговетѣ му, клевета, която го е силно компрометирвала, вѣроятно, прѣдъ властитѣ, защото, както самъ забѣлѣжи, това „му стигало до животъ".

---

[1]) Вж. П. С. LXVI, стр. 631–632.

[2]) Че това е било наистина нова клевета противъ К-ча, ни показватъ и горѣ-приведенитѣ думи отъ писмото на Райна Поповичъ (отъ XII. 1838), който недоумѣва, каква е могла да бѫде тая нова клевета, и повидимому я поставя отдѣлно отъ първата, за която му бѣ вече писалъ о. Неофитъ.

Digitized by Google

При такива прѣчки и мжчнотии, разбира се, у К-ча се отнемала всѣка възможность, да мисли, че нѣкога ще може да почне работа съ печатницата си, и дори отчаяние го обзимало. Обаче новото подсѣщане на о. Неофита въ 1838 г. възкресило отново надеждата у него да тури своето дѣтище на крака, защото то му отваряло сега пжть, за да се възползува отъ прѣдложението, което о. Неофитъ му бѣ направилъ въ послѣдното си писмо, като му обѣщаваше да го снабди съ срѣдства, стига само да може да покара работата. За К-ча важно било още и това обстоятелство, че той, намирайки се подъ покровителството на такова влиятелно лице, какъвто бѣ о. Неофитъ за врѣмето си, вънъ отъ обѣщанитѣ срѣдства, той е могълъ да види осжществени всичкитѣ си планове за сдобиването си съ дозволение свободно да работи съ печатницата много по-лесно и по-сигурно, отколкото да се надѣва на всички други „благодѣтели", още повече че той, както се види, е знаилъ вече за твърдото рѣшение на о. Неофита да отвори печатница въ България. Ето защо К-ча сега побързалъ да отговори на Неофитовитѣ въпроси и да изложи плановетѣ си. Затова, безъ да дава право отговоръ на третия Неофитовъ въпросъ, — да ли той е достатъчно подготвенъ да работи съ печатницата, понеже това е прокарано прѣзъ цѣлото писмо, К-чъ се спира само върху послѣдното запитване, — дали е ималъ нѣкой способъ да изпроси „изинъ", отдѣто трѣба, и като отговоръ привожда съвѣта, който му давалъ нѣкой-си Игнатий, вѣроятно духовно лице. Тоя Игнатий го канилъ да дойде единъ день, та да напишатъ въ патриаршията, какви сж буквитѣ, и слѣдъ това да изпратятъ тамъ писмо съ просба да дойде „благословение", т. е. разрѣшение да печати славянски, т. е. църковни книги; ако ли пъкъ се яви нѣкое „ново съчинение", т. е. съчинение не отъ църковенъ характеръ, то да го изпраща въ великата църква (патриаршията) на цензура и, „ако се подпишатъ", т. е. го одобрятъ, да се печати. Нѣма съмнѣние, че такъвъ единъ съвѣтъ се е много аресалъ на К-ча, но и отъ него той не можилъ да се възползува, защото на първо врѣме, както и самъ се признава, билъ още смутенъ отъ новата клевета на враговетѣ му и затова отговорилъ, какво ужъ „тезгяхо-тисненіето", т. е. самата печатница не била още наредена и по-сетнѣ, когато я нареди и се научи да работи съ нея, ще се възползува отъ съвѣта му; обаче и по-сетнѣ тоя планъ се усуетилъ, защото сжщиятъ тоя Игнатий билъ изпратенъ на заточение нѣкждѣ-си. Както и да било, но като е съобщавалъ сега на о. Неофита тоя неосжщественъ по-рано планъ, К-чъ съ това явно му посочвалъ както „способа", чрѣзъ който той би могълъ да се сдобие съ нужното дозволение за свободно работене съ печатницата, така сжщо и мѣстото, отгдѣто това дозволение може да се добие — патриаршията. Тоя способъ и идея били напълно усвоени отъ о. Неофита и били поддържани отъ него въ писмата си до Райна Поповичъ, както това вече показахме на друго мѣсто,[1]) макаръ че старанията на о. Неофита да не докараха никакви реални резултати.

По-нататъкъ въ писмото си К-чъ съобщава, че прѣзъ лѣтото 1838 г. ходилъ въ Бѣлградъ, що подтвърдява и писмото на самоковския учи-

---

[1]) Пакъ тамъ, стр. 641—644.

Digitized by Google

тель Николай Христовичъ (Тонджеровъ) отъ 12. VII с. г. до о. Неофита.[1]) Отъ думитѣ на К-ча се ясно види, че това му отиване въ Сърбия, което имало за цѣль, споредъ него, „да види, ке да го колятъ ли“ тамъ, било първото слѣдъ историята на будимскитѣ букви. За главната цѣль и резултатитѣ отъ това отиване, за което ни говори писмото на Николая Христовичъ, К-чъ напълно не пише; той, безъ да споменува нито за книгитѣ, които той донесълъ отъ Бѣлградъ, нито за купенитѣ прѣзъ това врѣме *„псифии за тисненїето“*, казва само, че въ сръбската столица прѣкаралъ 50 дена и прѣзъ това врѣме напечаталъ „оу тупографіа“ книгата „молебное пѣнїе о немощныхъ и иныя молитвы благопотребныя“. Това ще да е *първото* издание на „Послѣдованіе молебныхъ пѣніи о недужныхъ и иныя молитвы благопотребныя“, издадено отъ него „вторимъ тисненїемъ“ прѣзъ май 1846 г. пакъ въ Бѣлградъ, и което въ трето издание излѣзе вече въ Самоковъ на собствената му печатница въ края на 60-тѣхъ години.[2])

Най-сетнѣ К-чъ съобщава о. Неофиту, че има намѣрение пакъ да замине за Бѣлградъ на 30. октомврия с. г., но че само щѣлъ „да дръжи лазаретъ“, т. е. карантина цѣлъ мѣсецъ (31 день) вѣроятно по случаи чумата, която тогава вълувала въ България.

София, 12. I. 907 г. **В. Н. Златарски.**

Мѣрки противъ разбойническитѣ нападения на делиорманскитѣ турци върху българитѣ прѣзъ 1759—1760 год.

Султанска зиповѣдь, адресирана до слѣднитѣ власти: до Видинския командантъ Кюпрюли-Заде Ахмедъ паша; до валията на областьта „Ози“ (разположена при рѣката Днѣпъръ, дѣто е билъ градътъ Оджаковъ) — везпринцъ-кедхода Мехмедъ Паша и до всички сѫдебни и граждански власти на казитѣ, що лежатъ въ Никополския санджакъ и въ подножието на Стара-планина: Айтосъ, Сливенъ, Карнобатъ, Ямболъ, Варна, Маркалия, Кара-Су, Хирсово, Ибраилъ и Мачинъ.

(Тефтеръ № 52, стр. 113, 114; 1174 г. отъ егира, или 1759 г. р. хр.)

Слѣдъ обикновенитѣ титли и достоинства къмъ длъжностнитѣ лица, до които е адресуванъ ферманътъ, слѣдва това: „Отъ съдържанието на този мой украсенъ съ височайшитѣ ми царски знакове императорски актъ, който ще ви пристигне тамъ, вие ще узнаете обстоятелството, че голѣма мюсюлманска въоржжена тълпа, съставена отъ жителитѣ на селото Юнусъ-Абдалъ, Делиорманска нахия, Разградска каза, Никополски санджакъ, била нападнала града „Хезаръ-градъ“ (Разградъ), като ограбила всичкия имотъ на населението тамъ, особено на бѣдната рая. Казаната тълпа е посегнала на честьта, имота и живота на населението, което кански е пропищѣло отъ нея. Особено сж се отличили лицата: Кара-Мемишъ, братъ му — Къоръ-Сюлейманъ, разградчанинътъ Келъ-Мехмедъ-Оглу Османъ и тѣхнитѣ другари и съмишленици. За да се осводи бѣдната

[1]) Пакъ тамъ, стр. 636—637.

[2]) Пакъ тамъ, стр. 647 и 676.

Digitized by Google

рая и населението въ Разградъ, което било звѣрски нападнато, убивано, ограбвано и обезчестявано отъ насилията на тая разбойническа шайка, а особно отъ мерзкитѣ подвизи на поменатитѣ разбойници, и за да се тури край на подобни вилнения и злосторства въ Разградъ и въ разградската каза, по-прѣди бѣхъ ви издалъ по тая грозна афера, височайша царска заповѣдь, съ която прѣдписахъ на тебе, велики ми везире, щото ти, прѣди да влѣзешъ и освободишъ града Разградъ, да вземешъ строги мѣрки спрѣмо възстаналитѣ разбойници, да изловишъ главатаритѣ на тоя разбойнишки бунтъ, да ги накажешъ публично съ смърть, а нѣкои съ заточение до животъ въ крѣпоститѣ на Еносъ и Тулча. При това тебѣ се заповѣдваше, щото ти заедно съ помощницитѣ, които ще вземешъ съ себе-си: Турнаджи Османъ и Оджакъ-башъ-чауши, Ее-сеидъ Ахмедъ, да поставишъ жителитѣ отъ разбунтувалия се Дели-Орманъ подъ особенъ законъ и правилникъ; да разпръснешъ и разгонишъ непокорнитѣ глави: да образувашъ специялни шериятски сѫдилища, които да сѫдятъ и осѫждатъ само заловенитѣ бунтовници и разбойници. Ти ще трѣба да изпълнишъ чрѣзъ администрацията смъртнитѣ присѫди върху всички ония, които заслужватъ подобни наказания. А разгоненитѣ и избѣгналитѣ по други страни бунтовници не ще допуснешъ по никакъвъ начинъ да се повърнатъ по домоветѣ си, по селата на разградската каза и въ самия градъ Разградъ. Въ случай че подобни немирни елементи би се появили повторно тамъ, ти ще си дълженъ безмилостно да ги заловишъ и накажешъ. Освѣнъ туй, занапрѣдъ дели-орманското население, както и жителитѣ що живѣятъ въ казитѣ Шуменъ, Ески-Джумаá, Османъ-Пазаръ, Русчукъ и въ нахиитѣ Пирѝ-паша, Абдулъ-селямъ и Кесарово — ще ги подложите подъ изключително положение; ще вземете отъ това население реална гаранция, взаимни порѫчителства, гарантиращи мирното живене по домоветѣ, покорность къмъ държавата и прѣстола и обезпечение имота и живота на мирната бѣдна рая. А колкото се отнася до жителитѣ отъ селата на разградската каза, тѣ всички ще се подведатъ подъ реална гаранция, имущественo порѫчителство, надлежно издадено, въ видъ на сѫдебно рѣшение (илямъ), отъ мѣстнитѣ сѫдебни власти, съ което (порѫчителство) ще гарантиратъ за безопасностьта на раята. Всички *старѣйшини* и *избраници* на селата ще гарантиратъ, както лично за селянитѣ, що живѣятъ въ нахийскитѣ села на разградската каза, а така и за селянитѣ отъ околнитѣ села. По тоя начинъ старѣйшинитѣ ставатъ единъ за други, взаимнообразно гаранти за своитѣ съселяни, за мирното и законното имъ живѣене. Тѣ сѫ длъжни да приематъ напълно условията на новия законъ и правилникъ, подъ режима на който дели-орманското население и жителитѣ отъ горѣобозначенитѣ кази се поставятъ за отговорни. А жителитѣ, що живѣятъ въ самия Разградъ, не само се задължаватъ да приематъ новитѣ условия и постановления на новия законъ, подробно приложени и протоколирани въ сѫдебнитѣ регистри, но ще бѫдатъ длъжни още публично, прѣдъ пълния съставъ на разградския шериятски сѫдъ, да изповѣдатъ, че тѣ приматъ наредбитѣ и институтитѣ на новия законъ; че отговарятъ съ главитѣ си и за най-малкото нарушение на мира, тишината и безопасностьта на раята, и че се съгласяватъ да се издаде за това надлежния сѫдебно-шериятски худжетъ.

Digitized by Google

Споредъ постановленията на тоя новъ законъ и съ общото съдѣйствие на всичкитѣ разградски съдебно-административни власти и на всички махаленски имами, агалари, старѣйшини и честни граждани, които гарантиратъ единъ за другъ и отговарятъ за мира, тишината и безопасностьта на страната, — тѣ, всички, се задължаватъ да не допуснатъ занапрѣдъ да се вършатъ насилия, нападения на честьта и имота, грабежи, пиянства и други звѣрски безчинства въ тая мирната рая. А долуозначенитѣ бунтовници-размирници, дѣто и да се намѣрятъ и заловятъ, да се прѣдаватъ веднага на властьта за надлежно наказание. Въпроснитѣ хайдути-злосторници са слѣднитѣ: жителитѣ отъ махалата „Ибрахимъ-Паша“: Келъ Мехмедъ-Оглу Османъ — еничеринъ въ 55-та дружина, Кара-Мемишъ, Шабанъ ода-башията, Топалъ Хасанъ и братъ му Кара-Мехмедъ; отъ махалата „Касъмъ-паша“: Абазъ-оглу, Витрели Мустафа; отъ махалата „Искендеръ-бегъ“: Билялъ-оглу Мустафа — отъ 66-та дружина на хаскитѣ еничери, Абдулъ-Рахманъ, Бешé-оглу Ахмедъ — отъ 66-та дружина на хаскитѣ еничери, Алчакъ-оглу Мустафа — отъ 66-та дружина на хаскитѣ еничери; отъ махалата „Муки-Еддинъ ага“: Кючукъ Хасанъ Келъ Мехмедъ-оглу — отъ 55-та дружина, Мехмедъ отъ Айтосъ, Софтата Ибишъ, Харифъ Хамза и пашали Мустафа; отъ махалата „Бахрамъ-бей“: хаджи Абдулъ, Рахманъ-оглу Хасанъ — отъ 55-та дружина, Гьонулъ-оглу, Хусейнъ-Алемдаръ, Тюфекчи Заде Али, Чолакъ Авузъ и братъ му Мехмедъ, Еринъ-Хасанъ-оглу Мехмедъ, чанакъ-Юсуфъ и братъ му Кара-Ахмедъ, Ходжа-оглу Мехмедъ, хаджи Сюлейманъ-оглу Ахмедъ, дулгеръ Иссá-оглу Салихъ, чакръкчи-оглу Ибрахимъ, Екмекчи Кади-Хюсеинъ, Овали-Мехмедъ, Телялъ Мусса, Небимъ-оглу Ибишъ, Ескиджи-оглу Ахмедъ; отъ „Джелеби-Мустафа“ махала: Илирденъ-оглу, Исмаилъ-оглу Хусеинъ, берберъ Елхаджъ Мехмедъ-оглу Али, Илирденъ-оглу Сагъръ Османъ, Чолакъ Салихъ алемдаръ; отъ махалата „Ель-хаджъ Мухаредъ“: Халилъ, служитель при Алай-бея, чолакъ циганския синъ — Абдуллахъ — отъ 65-та дружина, Арабаджи-оглу, Мемишъ-оглу, Хасанъ — отъ 66-та еничерска дружина, тюфекчи Хусеинъ; отъ махалата „Ахмедъ-бей“: Курназъ Мустафа — отъ 56-та дружина, Сарú Мустафа, Халилъ Османъ, Кара-Махмудъ-оглу Ислямъ, Чилъ Хасанъ, Туркъ Ахмедъ, бей-Алайли Челеби-оглу Хусеинъ; Соколанъ-оглу Вели, Дели-Юмеръ — отъ 55-та дружина, Топалъ-оглу Ахмедъ, берберъ Ебý-Бекиръ, Емиръ Махмудъ-оглу Мустафа-Бешикъ Мустафа, Шакъ-шакъ Али; отъ селото Калапчи: Османъ Бешé-оглу, Кьоръ Юмеръ, Сари-Хасанъ, Черъ-халакъръ и чиракъ Ибрахимъ— всичко 56 души разбойници и бунтовници, главорѣзи по пѫтищата, други пъкъ убийци и разбойници, които подпомагатъ първитѣ и извършватъ обири, грабежи и пиянство. Жителитѣ-мюсюлмани отъ града Разградъ— частно за себе-си и като пълномощници-прѣдставители на жителитѣ-мюслюмани, що живѣятъ по селата и пахиитѣ на Хезаръ-градската каза, заявиха официално прѣдъ публичната мѣстна власть, че тѣ по никакъвъ начинъ не могатъ да станатъ поржчители и да гарантиратъ за честностьта, покорностьта и доброто поведение на всички горѣпоменати хайдути и бунтовници, както и за тѣхнитѣ грабителства и плячкосване на чужди имоти. Тѣзи мръсни разбойници не стигаше, дѣто убиваха мирната рая, грабѣха и обираха нейнитѣ имоти, грабѣха жени и дѣца, но още

Digitized by Google

си позволяваха, противъ прѣдписанията на свещения шериятъ, да нападатъ на честьта на женитѣ-рая, да изнасилватъ, а освѣнъ това си позволяваха да продаватъ по пазарищата, като добитъкъ, женитѣ, момитѣ и дѣцата на раята, и то съ цѣль да взематъ отъ тѣхната стойность единъ видъ „Харачъ", за буйство и беззаконие. Съ една рѣчь, тѣзи разбойници сѫ нанесли такива огромни загуби на бѣдното мирно население, щото не е останало отъ тѣхъ непокътнато и не разрушено нищо свето и недосѣгаемо. Всичко било разрушено подъ огънь и мечъ; всичко било ограбяно и плячкосвано отъ звѣрскитѣ дѣйствия на тази безжалостна и дива сгань.

По поводъ на това дръзко и звѣрско нападение върху мирната рая и върху населението отъ гр. Разградъ и отъ селата на разградската каза, извършено отъ буйната и разбунтувала се тълпа, сбирщина отъ делиорманското турско население и прѣдводителствувана отъ горѣпоменатитѣ разбойници, понеже за главатаритѣ и за тѣхнитѣ прѣки съучастници по това насилие не се намира ни едно лице, което да гарантира за въ бѫдеще тѣхната покорность и мирно живѣене, а напротивъ, отъ покорната жалба, изпратена до височайшия ми царски диванъ, подписана колективно отъ всичкитѣ градски и казалийски имами, агалари, улеми, хатиби, молли и въобще отъ всички честни и благонадежни мюсюлмани, начело съ сѫдията на разградската каза, Мевля-Кадия Исмаилъ-заде Мустафа ефенди, както и отъ вашата молба, се вижда, че всички искатъ и се молятъ да издамъ височайша царска заповѣдь за строго наказание, — то затова заповѣдвамъ, щото избѣгналитѣ главни бунтовници и ятаци, имената на които се посочиха по-горѣ, дѣто и да се намѣрятъ да се прѣслѣдватъ и строго да се сѫдятъ и осѫждатъ споредъ надлежнитѣ шериятски закони, на най-тежкото наказание — смъртъ. За тая цѣль благоволихъ да издамъ височайшата си царска заповѣдь, адресирана до горѣобозначенитѣ ми велики везири, паши и пр. Съ тая си заповѣдь, повелявамъ на всички сѫдебно-административни власти въ казитѣ, що лежатъ въ никополския санджакъ и подъ политѣ на Старапланина: Айтосъ, Сливенъ, Карнобадъ, Ямболъ, Варна, Мангалия, Кара-Су, Хърсово, Ибраилъ, Тулча и Мачинъ, щото — тѣ сѫ длъжни, подъ страхъ на тежка отговорность, да се старяятъ да покровителствуватъ и защищаватъ раята — население, що живѣе по селата и градоветѣ на тѣхнитѣ кази; да не допускатъ да се вършатъ насилия надъ честьта на женитѣ, да се ограбя и убива мирната рая отъ бунтовницитѣ — золумкяри. А обозначенитѣ поименно разбойници и тѣхнитѣ прѣки съучастници, дѣто и да се намѣрятъ, да се улавятъ, арестуватъ и въ найкѫсо врѣме да прѣтърпятъ заслуженото си наказание. По тоя начинъ да се постигне пълно умиротворение въ страната; да може всѣки единъ — билъ той рая, или не, да заживѣе мирно, честно и безопасно въ империята ми. Внимавайте и старайте се, щото отъ горѣказанитѣ бунтовници нито единъ да не се изплъзне отъ вашитѣ рѫцѣ; нека се затрие тая бунтовническа шайка. Дѣйствувайте, споредъ както по-горѣ ви се прѣдписва съ тая ми височайша царска заповѣдь. За тая цѣль нарочно издадохъ и ви проводихъ за свѣдѣние и изпълнение настоящия си височайши царски ферманъ, който ще има сила на законъ.

Digitized by Google

Моята височайша царска воля е, щото поменатиятъ новъ законъ да се утвърди и узакони добрѣ: да се накажатъ строго избѣгналитѣ возстанници-разбойници; да има пълно спокойствие, тишина и благоденствие между мирнитѣ и честни жители, както и между бѣдната ми рая. Прочее, щомъ вие разберете, че моето императорско желание се състои въ туй, да покровитолствувате и закриляте съ всички сили бѣдната рая отъ означенитѣ бунтовници, които спадатъ изключително къмъ категорията на „*Кілпакчиитѣ*" и „*Сарацитѣ*" (Чалмоносцитѣ), — ще трѣба да си отваряте добрѣ очитѣ, за да не се причиняватъ никакви врѣди и да не ставатъ бунтове въ държавата.

Сегашниятъ бунтъ и размирица ще ги отдадете повечето на пълното невѣжество на населението отъ Дели-Ормана. Горѣобозначенитѣ подстрѣкатели и инициатори на тая афера да не закриляте и укривате, а да сте винаги на кракъ; и щомъ нѣкой отъ тѣзи разбойници забѣлѣжите да навлѣзе въ нѣкоя отъ подвѣдомственитѣ вамъ кази, — разпоредете се веднага, чрѣзъ властьта, която имате и чрѣзъ съдѣйствието на полицейската власть, да ги заловите, арестувате и подъ силенъ конвой, вързани съ желѣзни вериги на нозѣтѣ и ржцѣтѣ, да ги изпратите било до валията на областьта „Ози", било до военния командантъ на крѣпостьта Видинъ, дѣто ще се извършатъ законнитѣ наказания на виновницитѣ. За всичко това вие ще се стараете бврѣме да ми съобщавате и донасяте за мое по-нататъшно височайше царско разпореждане, като се пазите, колкото е възможно повече, да не дѣйствувате по тоя въпросъ противно на височайшата ми заповѣдь. Затова нарочно издадохъ настоящия си царски ферманъ, слѣдъ чието пристигане тамъ заповѣдамъ да дѣйствувате точно и споредъ духа му тъй, както погорѣ е изложено.

Отдайте нужната прилична въ случая честь, почитание и уважение къмъ височайшитѣ ми царски знакове, туграта и монограма ми, приложени на чело на фермана. Избѣгвайте отъ незаконни и противо-шериятски дѣйствия. Тъй да знаете, тъй да дѣйствувате. Пълна вѣра отдайте на фермана ми, — издаденъ въ столния ми славенъ градъ Константание въ първитѣ числа на мѣсецъ реджебъ 1174 г. отъ егира, или 1759 и 1760 г. р. Хр.

Издаденъ отъ султанъ Мустафа ханъ III.

Съобщава **Д. Ихчиевъ.**

Документи за поземелна собственость.

Сѫдебно-шериятски актъ за събарянето на единъ чифликъ, построенъ въ селска мерá. (Тефтеръ № 163, стр. 7, дата 1188 г. егири, 1773 г. р. Хр.).

Да се напише и издаде този сѫдебно-шериятски илямъ (актъ, рѣшение), причината е слѣдната:

Селянитѣ-рая отъ село Студено-Буче, което пада подъ управлението (мукатáта) на селата отъ казата „Болмия" и граничи съ землището на града Видинъ, а именно: Митре веледи Маноль, Петко веледи Станъ, Петко веледи Тоне и други, около шестдесеть души, тѣхни съселяни —

Digitized by Google

се явиха съ страхопочитание прѣдъ пълния съставъ на сждебно-шериятския сждъ въ града Видинъ, дѣто въ присжтствието на отвѣтника-узурпаторъ, Хюсеинъ Бешé, който се числи въ 12-та рота отъ гарнизона на видинската крѣпость и е родомъ отъ града Кара Ломъ, заявиха искъ, казаха и изповѣдаха така: „Речениятъ Хюсеинъ Бешé притежава като собственость една воденица, построена върху Студенобученската рѣка, която минава покрай самото село Студено-Буче. Отъ нѣкое врѣме насамъ речениятъ Хюсеинъ Бешé произволно и безъ всѣко законно право е заселилъ въ нашата селска мерá близу до воденицата си около 15—20 души-рая отъ други села, съ цѣль да работятъ земледѣлие въ нашата собствена селска мерá, която още отъ най-старо врѣме, отъ когато нашитѣ дѣди и прадѣди сж заселили и образували селото, принадлежи на селянитѣ отъ селото ни, Студено Буче. На въпросната мѣстность се намиратъ нашитѣ посѣви, ниви и ливади, както и нашата селска мерá, дѣто отъ незапаметно врѣме (ез кадим) сж пасли стадата, говеда и овци, на селянитѣ отъ селото ни. Речениятъ Хюсеинъ Бешé освѣнъ воденицата и нейния язъ (бентъ) не е ималъ и не е притежавалъ въ тая мѣстность нито педя друга земя, понеже всичкитѣ земи, що лежатъ около речената воденица, сж владѣние като мерá общо на селянитѣ отъ реченото село, Студено Буче, безъ да е ималъ тамъ другъ нѣкой право да владѣе нито педя земя. Но за наше голѣмо съжаление този Хюсеинъ Бешé отъ нѣкое врѣме насамъ е завзелъ и завладѣлъ на сила, безъ всѣкакъвъ актъ, произволно, всичката земя, която лежи около неговата воденица и която отъ най-старо врѣме се е владѣла и притежавала отъ нашитѣ бащи, дѣди и прадѣди. Независимо отъ това, той се стреми да завладѣе по единъ узурпаторски начинъ, безъ владѣлчески актъ и безъ позволение отъ чиновника по земитѣ, една голѣма часть земя отъ нашата селска мерá, останала още отъ старо врѣме, и то подъ претекстъ че билъ притежавалъ въ землището на селото ни една воденица (дегерманъ оджагú вардаръ), като си позволява по такъвъ варварски начинъ да нарушава нашитѣ владѣлчески права, да настанява въ нашитѣ земи външни лица, да обсебя земитѣ и имотитѣ ни, да пуска свободно чуждия добитъкъ на паша въ нашитѣ земи и имоти и да ни причинява огромни врѣди и загуби. Вслѣдствие на всички тия произволи и беззакония, които се вършатъ надъ насъ и надъ нашитѣ земи отъ горѣпоменатия Хюсеинъ Бешé, молимъ сжда още сега да заповѣда на тоя отвѣтникъ-узурпаторъ да прѣстане да върши каквито и да било нахлувания въ нашитѣ земи, да му се запрѣти сждебно и административно да не пристжпя вече въ тѣзи наши земи, а неговата воденица, слѣдъ като се оцѣни, да се отдужди и прѣхвърли върху насъ — селянитѣ на селото, да стане наша обща селска собственость, и за всичко това да ни се издаде единъ сждебно-шериятски худжетъ“.

Отвѣтникътъ, Хюсейнъ Бешé въ отговора си възрази и заяви така: „За речената си воденица азъ притежавамъ надлеженъ сждебно-шериятски худжетъ, възъ основа на който я ступанисвамъ и владѣя. Сждътъ нѣма право да ми я отнима и отчуждава. Колкото за вторитѣ претенции на раята — ищци, воденицата ми да се отчуждѣла отъ мене и ступанисва-

Digitized by Google

нето ѝ да се отстжпѣло тѣмъ, на жителитѣ-рая отъ сжщото село, тѣзи претенции сж неприемливи, защото притежаването на единъ оджакъ за воденица (дегермѐнъ оджаги) не зависи отъ позволението и одобрението на чиновника по земитѣ, тъй като воденицата и мѣстото, дѣто тя е построена, се считатъ за чиста собственость и сж отъ категорията на „орази мюлкъ“ (стопанска земя), а въ тая собственость чиновникътъ по земитѣ, явно е, не може да има никаква намѣса и участие“.

Сждътъ, съ съгласието на главния командантъ на видинската область, като взе прѣдъ видъ, че законътъ и шерията не допускатъ да се владѣятъ и притежаватъ безъ тапия и безъ владѣлчески актъ никакви земи, които сж общо достояние на селянитѣ отъ цѣло село, както е случая съ тоя процесъ; че подобни общи селски земи и мѣста не би трѣбало да се владѣятъ само възъ основа на свещено-религиозна фетва, защото съ това се нарушава принципа на поземелното право, което почива върху постановленията на свещения шериятъ, — рѣши и постанови, че тази спорна мѣстность е общо притежание на раята-селяни отъ сжщото село Студено Буче и че посѣтитѣ тамъ ниви и ливади, както и мерáта сж чисто владѣние на селянитѣ — жители отъ сжщото село. При това, сждътъ забранява на отвѣтника Хюсеинъ Бешѐ да навлиза и нахлува занапрѣдъ въ тази спорна мѣстность, и постановява, той да се махне съвършено отъ тамъ, като отстжпи по отчуждение владѣтелнитѣ права на своята воденица на раята-селяни отъ сжщото село, а съгражденитъ тамъ чифликъ да се събори и прѣмахне чрѣзъ полицейската власть на града Видинъ. Колкото за раята, що е обработвала тоя чифлкъ, тя да се установи и засели вжтрѣ въ землището на сжщото село Студено Буче. Това рѣшение сждътъ издаде по ходатайството и молбата, изложени въ бурултията на главния комадантъ-паша на видинската область.

По-нататъшното зависи отъ заповѣдьта и волята на негово високопрѣвъзходителство пашата.

Издаденъ днесъ, девети день отъ мѣсецъ Реджебъ 1188 г. отъ егира (или 1773 г. отъ р. Хр.).

Сждебно-шериятски актъ, издаденъ отъ софийския сждъ, за право на продажба-покупка на земи, ниви, ливади, селище и кжща за живѣене отъ страна на раята въ село Требичъ, софийска каза.

(Тефтеръ № 2, стр. 59, дата 1027 г. отъ егира, 1617 г. отъ р. Хр.).

Османскиятъ поданникъ-рая, Тодоръ Радевъ (веледи́ Радъ), живѣещъ въ с. Требичъ, софийска каза, съ приличното си за сжда страхопочитание се яви прѣдъ пълниятъ съставъ на софийския сждъ, дѣто въ присжтствието на пазителя на настоящия актъ Халваджи Рамаданъ бей Ибни Пири, житель отъ града София, доброволно изповѣда и устно каза слѣдното:

„Въ землището на село Требичъ, както и вжтрѣ въ самото село, притежавамъ и владѣя слѣднитѣ емляци и земи: а) една кжща за жи-

Digitized by Google

вѣене, находеща се вжтрѣ въ селото, която обима въ себе: една плѣвна, една кухня, една стая, единъ амбаръ и една поята за едъръ добитъкъ (сагъръ дамъ). Съсѣди сж: отъ една страна — кжщата на войника Обретенъ, отъ друга — кжщата на Петъръ Стояновъ (веледъ Стоянъ), отъ третя — кжщата на Милко, а отъ четвърта — общиятъ пжть; б) три парчета ливади, които лежатъ въ землището на сжщото село и на които мѣстностьта и границитѣ сж извѣстни на селянитѣ отъ сжщото село; в) десеть кжса (парчета) ниви, на които мѣстностьта и границитѣ по отдѣлно сжщо така сж извѣстни на населението отъ с. Требичъ и които лежатъ въ землището на сжщото село. Всички тѣзи мои недвижими имоти — емляци и земи — заедно съ всичкитѣ имъ права и прѣимущества днесь доброволно, въ присжтствието на царския чиновникъ по земитѣ и по взаимно съгласие съ покупателя имъ, съ хващане ржка, както е обичая, продадохъ, прѣдадохъ и отчуждихъ срѣщу 4 хиляди сребърни акчета, споредъ днешния курсъ, на покупателя имъ, казания Рамаданъ бея, и то съ дѣйствителна и законна окончателна продажба, приета отъ двѣтѣ страни и лишена отъ всѣкакви условия за фиктивность, измама и притворство. Така че азъ отсега занапрѣдъ вече нѣмамъ никаква намѣса и участие нито въ речената и описаната пó-горѣ кжща, споредъ както тя е опрѣдѣлена съ извѣстнитѣ граници, нито пъкъ въ ливадитѣ и нивитѣ си, находещи се въ землището на реченото село Требичъ. Кжщата ми, по право на покупка, става занапрѣдъ чиста собственость на речения Рамаданъ бей, а сжщо тъй и означенитѣ ми ливади и ниви ставатъ собственость на речения имъ покупатель, Рамаданъ бей. Послѣдниятъ може да владѣе и ступанисва тѣзи недвижими имоти — емляци и земи — както си ще, споредъ волята си".

Тази изповѣдь и самопризнание, направени публично и гласно прѣдъ пълния съставъ на софийския сждъ отъ продавача на имотитѣ Тодоръ, се удостовѣри и потвърди и отъ купувача, казания Рамаданъ бей съ кимване на глава и съ думитѣ: „приемамъ, одобрявамъ". — Слѣдъ туй сждътъ по желанието на странитѣ легализира по установения законенъ редъ тази продажба, рѣши и постанови: да се издаде на купувача, споменатия Рамаданъ бей, настоящия сждебно-шериятски актъ (худжетъ) за право на ступанисване горѣобозначенитѣ недвижими имоти — емляци и земи. Тоя актъ се състави, написа и протоколира днесь — срѣдата на саферъ 1027 г. отъ егира (1617 г. отъ р. Хр.). Актътъ се вржчи на купувача, поменатия Рамаданъ бея.

Слѣдватъ имената на свидѣтелитѣ.

Сждебно-шериятски актъ, издаденъ отъ софийския сждъ за покупка-продажба на едно лозе отъ село Панчерево, софийска каза.

(Тефтеръ № 2, стр. . . 1614 год. р. Хр.).

Раята Петко Петровъ (веледи Петъръ), житель отъ село Панчаръ или Панчерево, софийска каза, се яви прѣдъ пълния съставъ на софийския

Digitized by Google

сѫдъ, дѣто въ присѫтствието на носителя на тоя актъ, Стою веледи́ Вълко, отъ сѫщото село Панчерево съ приличното за сѫда страхопочитание изповѣда и заяви слѣдното:

„Собственото ми лозе, отъ 5 мотики, което се намира въ землището на сѫщото село Панчерево, при извѣстни съпрѣдѣлни съсѣди — днесъ доброволно продадохъ, отстѫпихъ и възложихъ за 1270 акчета на купувача, речения Стою, отъ когото напълно си приехъ стойностьта.

Така че отсега нататъкъ казаниятъ покупатель, Стою, има право да владѣе и ступанисва реченото лозе тъй, както си ще и както намѣри за добрѣ“.

Сѫдътъ, слѣдъ като призна за валидна тая изповѣдь и я потвърди,— за станалото и по желанието на странитѣ, написа и издаде тоя сѫдебно-шериятски актъ днесъ, 2-и день отъ мѣсецъ шабанъ 1026 г. отъ егира (или 1615—1616 г. отъ р. Хр.).

Слѣдватъ имената на свидѣтелитѣ, които сѫ присѫтствували въ засѣдението на сѫда.

Сѫдебно-шериятски актъ, издаденъ отъ софийското сѫдилаще за продажба-покупка на една кѫща въ градъ София, въ махалата „Ново-село“.

(Тефтеръ № 2, стр. 13, дата 1615 г.).

Християнката Ангелина, дъшеря на Станкю, която живѣе въ махалата „Ново-село“ въ гр. София, се яви прѣдъ съвѣта (мезлиджа) на софийския сѫдъ и заяви, че отъ свое име и като настойница на малолѣтната си дъщера Мара, дъщеря на Никола, е опълномощила за законенъ пълномощникъ софийския жителъ Мустафа ибни Абдулахъ. Казаниятъ Мустафа въ качество на повѣреникъ на речената Ангелина и на малолѣтната и́ дъщеря Мара се яви прѣдъ пълния съвѣтъ на софийския сѫдъ и въ присѫтствието на носителя на настоящия актъ Стоянъ, веледи Пано, житель отъ сѫщата махала въ градъ София, дословно изповѣда и каза устно слѣдното: „довѣрителката ми Ангелина, а тъй сѫщо и малолѣтната и́ дъщеря Мара, на която тя е наслѣдница, притежаватъ по наслѣдство, една кѫща, която се намира въ сѫщата махала „Ново-село“ при извѣстни съсѣди и се състои отъ двѣ стаи за живѣене, сайванъ, ашь-еви́, дворъ, градина съ посадени овощни и неовощни дървета. Тази кѫща съ всичкитѣ и́ права и принадлежности днесъ доброволно прѣдадохъ и отстѫпихъ на покупателя и́, казания Стоянъ, за 1500 акчета, отъ когото сумата напълно получихъ. Тъй че отсега реченият Стоянъ има пълно право да ступанисва и владѣе тази кѫща, както си ще, споредъ желанието си, защото тя става негова собственость по покупка-продажба“.

Сѫдътъ уважи изповѣдьта на казания пълномощникъ, Мустафа ага, потвърди продажбата на тази кѫща и по желанието на странитѣ написа, състави и издаде тоя сѫдобно-шериятски актъ днесъ, 30 день отъ мѣсецъ рамазанъ 1026 г. отъ егира (или 1715 г. отъ р. Хр.).

Слѣдватъ имената на присѫтствувалитѣ свидѣтели-мюсюлмани.

Digitized by Google

Пакъ въ сѫщия тефтеръ, стр. 8, е регистрирано и отбѣлѣзано, че рая̀та Рано веледи́ Драгоя, родомъ отъ гр. София, като се подозиралъ, че взима участие въ разбойничество и бунтовничество (фесадие́), билъ повиканъ въ полицейско-сѫдебното софийско управление, дѣто по изискването на Османъ Субашата се взело отъ него (Рано) надлежно поръчителство, че ще се прѣдстави при първо повикване отъ сѫдебнитѣ власти.

Дата 1026 г. отъ егира (1615 г. отъ р. Хр.).

Сѫдебно-шериятски актъ, издаденъ отъ софийския кадия за покупка-продажба на едно лозе, находеще се въ землището на село Костинбродъ, Софийско.

(Тефтеръ № 269, стр. 220, дата 1057 г. отъ егира, 1645 р. Хр.).

Станимиръ веледи Петре, житель отъ село Маслово, софийска каза, се яви прѣдъ състава на софийския сѫдъ, дѣто въ присѫтствието на носителя на този актъ, Мустафа ибни́ Абдулахъ, житель отъ махалата „Папукчи Драганъ“ въ градъ София, изповѣда и доложи устно слѣдното: „собственото ми лозе отъ около десеть мотики (онъ чапълъкъ) което се намира въ землището на село Горни Костинбродъ, софийска каза, и граничи съ съсѣди: отъ една страна лозето на покупателя, речения Мустафа, отъ втора — лозето на папаза (поповото лозе), отъ третя — лозето на Филипа и отъ четвърта страна — лозето на Бранчо, днесъ доброволно продадохъ за (640) шестотинъ и четиресеть акчета готови пари, по днешния курсъ, на покупателя му, казания Мустафа. Сѫщо и означениятъ покупатель, споредъ горѣизложеното, купи́ и обсеби́ споменатото лозе, слѣдъ което азъ напълно и въ брой получихъ отъ рѫката на покупателя, речения Мустафа, сумата 640 акчета. По тоя начинъ поменатиятъ Мустафа, отсега нататъкъ става дѣйствителенъ ступанинъ на казаното лозе и може да го владѣе и ступанисва, както си ще (споредъ собственото си желание)“.

Сѫдътъ, слѣдъ като потвърди и легализира изповѣдьта за покупка-продажбата на означеното лозе, издаде и протоколира този сѫдебенъ актъ — днесъ, 19-и день отъ мѣсецъ мухаремъ 1057 г. отъ егира (или 1645 г. отъ р. Хр.).

Слѣдватъ имената на присѫтствувалитѣ въ сѫда свидѣтели мухамедани.

Сѫдебно-шириятски актъ — худжетъ, издаденъ отъ софийския сѫдъ досѣжно продажба-покупката на единъ чифликъ въ землището на село Горубляне, софийска каза.

(Тефтеръ № 2, стр. 44, дата 1027 г. отъ егира, или 1617 г. отъ р. Хр.).

Благородниятъ първенецъ Бекиръ ага, ибни Сюлейманъ Чавушъ, живѣещъ въ махалата „Шеджай Фикъкъ“ въ града София, се яви прѣдъ публичния съвѣтъ на софийския сѫдебенъ сѫдъ, дѣто въ присѫтствието на актоносителя Кондофрели́ Ел-Хаджъ Али челеби, ибни Юсуфъ, отъ сѫщия градъ, доброволно и устно изповѣда и каза прѣдъ сѫда слѣдното:

Digitized by Google

„Притежавамъ като законенъ ступанинъ единъ чифликъ съ три парчета ниви, на които се посѣва до десеть кила, или 1,000 оки сѣме жито. Чифликътъ се намира въ землището на село Горубляне, софийска каза, което е съсѣдно съ землището на селото Уменъ въ сѫщата каза. Чифликътъ ми обима въ себе си сграда за живѣене на хора, ратаи и едъръ добитъкъ. Къмъ тоя чифликъ имамъ още една воденица съ четири камени, която лежи на рѣката, наречена „София суй", и граничи: отъ горна страна, откъмъ село Гурубляне, съ воденицата на жената, позната по името „Сенни хатунъ". Тази ми воденица е извѣстна между населението съ прозвището „дай куюмджи Сеферъ дегерменни".

Както чифликътъ, така и воденицата ми отъ 4 витла, заедно съ тритѣ парчета ниви, които поиматъ около десеть кила сѣме за посѣвъ, и наедно съ градината ми, що лежи откъмъ речената воденица — всички тѣзи мои собствени имоти и земи, заедно съ всичкитѣ имъ принадлежности и права — днесъ доброволно, по взаимно съгласие, и съ позволението на чиновника по земитѣ, продадохъ, отстѫпихъ и възложихъ съ дѣйствителна продажба, приета и отъ двѣтѣ страни и лишена отъ всѣкакви условия за измама и притворство на речения купувачъ Али Челеби за 40,000 акчета споредъ днешния курсъ на монетитѣ. Спазарената и уговорена сума днесъ, въ готови налични пари, напълно получихъ и приехъ отъ рѫцѣтѣ на купувача, речения Али Челеби, който като законенъ стопанинъ по покупка-продажба има законно право да владѣе и ступанисва занапрѣдъ, както ще, по волята си, както чифлика, така и воденицата, градината и тритѣ парчета ниви".

Тази изповѣдь, споредъ както по-горѣ се изложи, биде приета напълно и отъ покупателя на имотитѣ, споменатия Али Челеби.

Сѫдътъ, възъ основа на това самопризнание и отъ двѣтѣ се договорещи страни, състави, написа и протоколира настоящия сѫдебенъ актъ — худжетъ, който се врѫчи на речения покупатель.

Издаденъ днесъ, първитѣ числа отъ мѣсецъ мухаремъ 1027 год. отъ егира (или 1617 год. отъ р. Хр.).

Слѣдватъ имената на свидѣтелитѣ турци.

Съобщава **Д. А. Ихчиевъ**

Епиграфски бѣлѣжки.

1.

Въ двора на военния клубъ въ Русе въ едната стѣна на едно малко здание (помпа за вода) е вградена една плоча отъ варовникъ, съдържаща надгробенъ надписъ; по събранитѣ отъ насъ свѣдѣния тя била намѣрена при копането основитѣ за сградата на военния клубъ. Доколкото знаемъ, тоя надписъ още не е издаденъ; съобщаваме го тука по прѣписъ на г. Д-ръ Назлъмова, провѣренъ отъ насъ на самото мѣсто, и то само съ дребенъ шрифтъ, понеже на друго мѣсто ще го публикуваме и съ оригиналния му шрифтъ.

Digitized by Google

Полето на надписа, което образува малко изнъкналъ четиримъгълникъ, е високо 0·91 м., широко 0·59 м.; цѣлата видима плоскость на камъка е 1·48 м. висока, 0·83 м. широка; височината на буквитѣ е 0·07 м.; хубавата изработка на буквитѣ показва, че надписътъ е вѣроятно отъ II. в. сл. Хр.

Надписътъ гласи:

d(is) m(anibus)
1. Aurelio Coto
vet(erano) al(a)e II Arab(orum)
vixit annis
XXXXVII, Aur(elius)
5. Helpideforus
et Papias et Ju-
lia Juliana co-
niunx patro-
9. no . . . . . .

Долнята часть на буквитѣ отъ 9-ия редъ е прѣчупена и не може да се прочете ясно.

Надписътъ е поставенъ на Aurelius Cotus, ветеранъ отъ ala II Arab(orum). Подобна *ala* (кавалерийско отдѣление на помощнитѣ войски, auxilia) до сега не е открита, доколкото знаемъ.

Можемъ да прѣдполагаме, че каменодѣлецътъ е направилъ грѣшка, като е издълбалъ Arab(orum) вмѣсто Arav(acorum); защото ние знаемъ, че ala II Aravacorum е стояла въ Moesia Inferior най-малко до 200 г. сл. Хр.[1])

2.

Въ статията „Бендида“ въ Извѣстия на Истор. Дружество въ София, кн. II. (1906 г.), стр. 34. и сл. ние подкрѣпихме мнѣнието, изказано вече отъ нѣкои учени, че богътъ Δηλόπτης е тракийски, а не гръцки, както мисли С. А. Жебелевъ. Това наше мнѣние се потвърждава отъ единъ новонамѣренъ надписъ, публикуванъ отъ Д-ръ Филовъ въ Сборникъ за Нар. Умотв., кн. IV. (XXII.), въ статията му: „Бѣлѣжки върху два неиздадени антични надписа отъ София“. Въ гръцкия надписъ на стр. 15. и сл. (на отдѣлния отпечатъкъ) намираме ново тракийско име: Δωραλούπτου. Втората часть на това име, -λούπτος, изглежда, че е идентична съ -λόπτης отъ Δηλόπτης, тъй като въ тракийския езикъ често *ó* минува въ *u* (ср. *Kretschmer*, Einleitung in die Gesch. der griech. Sprache, с. 225.).

Г. И. Кацаровъ.

---

[1]) В. *Cichorius* у Pauly-Wissowa, Realen d. Klass. Altertumswiss. I. 1230. *Б. Филовъ*, Изв. на Истор. Друж., II. стр. 60. и *сл.*

Digitized by Google

Д-ръ Б. Петровъ, *Политическа история* **на XIX вѣкъ, София,** 1907, стр. 195, 8°.

Да се напише историята на 19. вѣкъ е една отъ най-труднитѣ задачи, съ които може да се нагърби единъ историкъ. Грамадниятъ материалъ, който имаме на ржка и който още много малко е разработенъ, голѣмото разнообразие въ събитията, близостьта имъ до насъ — сж прѣчки, които само единъ опитенъ и талантливъ историкъ би могълъ да прѣодолѣе. Тѣзи мжчнотии не могатъ се избѣгна и при написването само на политическата история на този вѣкъ. Описването, какъ сж се организирали европейскитѣ народи прѣзъ 19. ст., какъ е билъ създаденъ съврѣменниятъ държавенъ строй и уредба, какъ сж възникнали и какъ сж се развили партиитѣ, които сж взели участие въ създаването и укрѣпянето на съврѣменнитѣ политически институции, е задача, прѣдъ която доста би се замислилъ единъ младъ историкъ. 19. вѣкъ е при това епохата прѣзъ която — вслѣдствие може би на огромнитѣ материали, които имаме подъ ржка — връзката между политическия животъ отъ една страна и обществения, религиозния, литературния отъ друга личи на всѣка крачка, и невъзможно е да се напише историята на първия, безъ да се обърне внимание на послѣднитѣ.

Но написването политическа история на 19. ст. трѣба да прѣслѣдва и още една задача. Тя трѣба да служи като въведение въ разбирането на съврѣменния политически животъ. Отъ едно такова съчинение ние трѣба да научимъ, какво е държавното устройство на съврѣменнитѣ културни държави, какви въпроси прѣдстоятъ въ тѣхъ за разрѣшаване въ близкото бждеще и кои сж политическитѣ сили, които работятъ за или противъ тѣхното разрѣшение. Необходимо е слѣдователно въ една политическа история на 19. ст. читателитѣ да бждатъ запознати и съ въпроситѣ, които оставатъ недоразрѣшени прѣзъ този вѣкъ и които всѣки день очакватъ своето разрѣшение, както и съ голѣмитѣ политически партии, които дѣйствуватъ днесъ за тѣхното разрѣшение и начинитѣ, по които тѣ мислятъ да постигнатъ това.

На г-нъ д-ръ Б. Петровъ сж били извѣстни поне часть отъ горѣизтъкнатитѣ мжчнотии. Тъй въ прѣдговора си той ни разправя, че при излагането на политическия животъ на европейскитѣ народи прѣзъ 19. ст. се е докосналъ „и до въпроси отъ общественъ, религиозенъ и литературенъ характеръ, които сж въ свръзка съ политическия развой и сж упражнявали влияние върху него“, затова голѣмо бѣше моето очудване, когато азъ прочетохъ книгата на почитаемия авторъ и не намѣрихъ въ нея ни слѣда отъ прилагане на горнята мисъль. Съ изключение на нѣколкото думи върху литературното възраждане на австрийскитѣ славяни и цѣла една глава за католическата църква въ първата половина на XIX. ст., нуждата отъ която не ще може си обясни никой читатель, г-нъ Петровъ никждѣ въ книгата си не ни указва на влиянието на обществения, религиозенъ или литературенъ животъ върху политическия. Особно пъкъ бие въ очи, че авторътъ избѣгва описанието на каквито и да било обществени движения, макаръ че послѣднитѣ сж били отъ голѣмо значение за политическия животъ на европейскитѣ народи прѣзъ

Digitized by Google

19. ст. Всѣки гимназистъ знае, каква важна роль играе социалниятъ въпросъ въ историята на това столѣтие и какъ грамадни партии сѫ си турили за изключителна цѣль неговото разрѣшаване! Никой другъ въпросъ, особно въ послѣднитѣ 30 години отъ миналия вѣкъ, не е оказвалъ такова голѣмо влияние върху развитието на политическия животъ на европейскитѣ народи, както социалниятъ въпросъ. При все това съ изключение на нѣколко реда за участието на работничеството въ февруарската революция ние не срѣщнахме въ книгата на Петрова не само ни поменъ за комуната въ 1871 г., за възникването и засилването на социалъ-демокрацията, за борбата на Бисмарка противъ нея (авторътъ продължава историята си до 1890 г.), но и ни дума за такива важни обществени въпроси, като освобождението на селенитѣ, хлѣбния въпросъ и чартисткото движение въ Англия, *Home Rule-я* и пр. и пр. Въ прѣдговора си г-нъ Петровъ ни разправя още, че въ книгата си се помѫчилъ да изтъкне по-релефно връзката между вѫтрѣшния и външния политически животъ на европейскитѣ народи, но въ самата книга азъ никѫдѣ почти не срѣщнахъ да се говори за вѫтрѣшния животъ на тѣзи народи. Мене просто ме удиви липсата на всѣкакви данни за Англия при Виктория или за Франция при Луи Филипа и Наполеона III, за вѫтрѣшната политика на Бисмарка, знаменития му конфликтъ съ парламента прѣзъ 60-тѣхъ години и пр. и пр. Въ книгата на Петрова азъ не намѣрихъ нищо друго освѣнъ върволица отъ събития, случайно наредени едно до друго. За никакво развитие и никаква „рецепция“ въ нея не може да става дума. Човѣкъ не срѣща ни поменъ за развитието на конституционния животъ въ Европа. Характерно въ това отношение е напримѣръ описанието на реставрацията въ Франция. Авторътъ изрежда имената на редица отъ министерства, които ту падатъ, ту дохождатъ на власть, и читательтъ остава въ недоумѣние, защо е било потрѣбно на Лудвика XVIII. и Карла X. да промѣняватъ тъй често министритѣ си. Кралтъ сваля Ришельо, разправя авторътъ, защото се появила срѣщу него опозиция, по сѫщитѣ причини падатъ Деказъ, Вилелъ, Мартинякъ и туку изведнаждъ изпъква революция. И до като читательтъ се чуди на тази изненада, г. Петровъ пояснява, какъ революционни искри понѣкога съвършено ненадѣйно захвърчаватъ изъ въздуха и падатъ често тамъ, дѣто най не трѣба, напр. върху „горящъ вече материалъ“ (вж. стр. 67.).

Г-нъ д-ръ Б. Петровъ се е нагърбилъ не само съ написването на политическата история на 19. вѣкъ, но и написването ѝ въ едни рамки отъ 195 стр.! Човѣкъ остава очуденъ, че младиятъ историкъ е ималъ смѣлостьта да се опита да напише тъй разнообразната история на толкова малко мѣсто. Колкото и да се съкращава материалътъ и да се подбиратъ събитията, въ 195 стр. може само да се окарикатури 19. ст. И почитаемиятъ авторъ като че ли си е турилъ това за цѣль. Защото неговата книга служи за доказателство, колко малко е умѣялъ той да подбира събитията, да изтъква най-важнитѣ отъ тѣхъ и да се съобразява съ обема на книгата. Тъй Петровъ ни дава почти цѣла рѣчьта на Фридрихъ Вилхелма IV. при заклеването му конституцията на 3. II. 1850 г., рѣчь, която не е помената даже въ използуваното отъ автора съчин ние на Сеньобоса „Политическа история на XIX. в.“, макаръ, че послѣдньото

Digitized by Google

по обемъ е 5-6 пжти по-голѣмо отъ съчинението на Петрова. Той ни дава напр. часть отъ манифеста на Фердинанда VII. при завръщането му въ Испания, записката на Луи Филипа, която послѣдниятъ написалъ при абдикацията си, и то цѣла на френски, — авторътъ е ималъ може би за цѣль да ни прѣдстави Луи Филипа колкото е възможно по-симпатиченъ, — въ това врѣме когато за историята на Швейцария е отдѣлена една страничка, а за парламентарната реформа въ Англия нѣма ни поменъ. Г-нъ Петровъ ни разправя, че прѣзъ периода отъ 1830—1848 година „Една второстепенна, все таки важна роль, въ европейската външна политика прѣзъ този периодъ, играла династията (авторътъ мисли фамилията) на Саксъ-Кобурготитѣ", не споменува обаче ни дума въ книгата си за външната политика на Биконсфилда, тъй важна за насъ българитѣ. Впрочемъ азъ не можахъ да открия никаква ржководна мисъль, никакъвъ планъ въ нареждането на материала. Изгдежда, че въ нея всичко е редено, съвършено както е попаднало. Отъ 195-тѣхъ страници за историята на Европа прѣзъ 19 ст. 48. заима Източния отъ въпросъ. За историята на западна Европа прѣзъ периода отъ 1870—90 г. сж отдѣлени само 2 странички, когато за историята на балканския п-въ прѣзъ сжщото врѣме 42 стр. и отъ тѣхъ 22 само за описване на руско-турската война прѣзъ 1877 година! Но ще кажете, че авторътъ е искалъ да обърне особно внимание на историята на България и съсѣднитѣ ѝ народи и че като прѣподаватель въ военното училище е смѣталъ за необходимо, да се застжпи по-обширно военната история. Подобна тенденция азъ обаче не можахъ да открия въ книгата на Петрова. Въ нея човѣкъ ще намѣри само една страничка за възстанието на сърбитѣ и ни дума за Румъния. Наистина описанието на възстанието на гърцитѣ заима цѣли 11 страници, причината на това е не важностьта му за историята на Балканския п-въ, а защото съ него се занимаватъ по-надълго западноевропейскитѣ историци. За политическото развитие на гръцкото кралство, както и на другитѣ балкански християнски държавици авторътъ не е благоволилъ да каже ни една дума. Но не е само това. Г-нъ д-ръ Петровъ ни указва въ прѣдговора си като помагала, които му се служили при написването на историята на България, на първоизточницитѣ. Азъ очаквахъ заради това той да бжде оргиналенъ поне въ тази часть на своята история. И наистина послѣднитѣ 42 страници авторътъ посвѣтилъ на историята на българския народъ отъ 70-тѣхъ години насамъ, обаче въ тѣхъ не само че нѣма нищо оргинално, но нѣма и тѣзи данни, съ които сж пълни учебницитѣ по история за долнитѣ класове. Ние не срѣщаме тамъ ни дума за вжтрѣшното състояние на Турция. Липсватъ не само свѣдѣния за опититѣ за реформиране на турската империя, за младотурската партия и турската конституция, но и всѣкакви данни за възраждането на българитѣ. Г-нъ Петровъ загатва само, че „националната идея си пробива пжть и въ България", той не споменува обаче ни дума за Паисия и неговата история, за черковния въпросъ и пр. Той говори за основане на български комитети въ Румъния и на дълго и широко ни разправя за отношението на румънското правителство къмъ тия комитети, ние не срѣщаме обаче въ книгата на автора даже имената на Раковски, Кара-

Digitized by Google

велова и Ботева, макаръ и тя да е изпъстрена съ много съвсѣмъ ненужни имена. Историята на българския народъ е тъй характеристична за цѣлата книга, че заслужва да бѫде прочетена отъ всѣкого, който иска да види, какъ не трѣба да се пише история и какъ може да се компрометира човѣкъ, когато се заеме съ работи, които не сѫ по силитѣ му.

Че Петровъ не е ималъ за цѣль изтъкването на военната история личи на всѣка страница въ неговата книга. Наистина той отдѣля 22 страници за описване на руско-турската война, френско-пруската обаче е прѣтупана въ 5-6 реда, а за Ватерло е споменато само съ нѣколко думи.

Но тогава коя е рѫководната мисъль въ книгата на д-ра Петрова? „Политическата история на 19. вѣкъ, обхваната изобщо, — разправя той на стр. 7. — е една борба между старитѣ правителства и управления и новитѣ политически идеи: национализмътъ и либерало-конституционализмътъ. Въ началото на 19. вѣкъ е още въ сила старото status quo т. е. стария политически строй, а въ края на вѣка — въ наше врѣме, виждаме нови управления, новъ политически строй въ Европа; срѣщаме почти на всѣкѫдѣ конституционни управления; виждаме възникнали нѣколко нови държави“. Историческитѣ идеи въ книгата на Петрова иматъ чудно свойство. Особно интересна е националната идея. Тя подобно на неговитѣ „революционни искри“ хвърчи изъ въздуха и си пробива пѫть ту въ Сърбия и България, ту въ Германия и Италия, често пѫти даже тамъ, дѣто не се надѣвашъ. „Този политически развой се извръшва въ продължение на 70—80 години — продължава нашиятъ авторъ — отъ 1815—1890 г. Въ него ясно се различаватъ 4 периода“. Съ нѣколко дати, 1830, 1848, 1870 г., той разграничава тѣзи периоди, като мисли, види се, че читателитѣ ще могатъ да прочетатъ въ самитѣ дати причинитѣ на това раздѣление. Чудното е, че Петровъ и при разглеждането по отдѣлно на тѣзи исторически периоди не намира за нуждно да даде общата имъ характеристика. Съ изключение на първия, за който може да се отгадае нѣщо по-случайно поставеното заглавие — реставрация, всички останали съ означени само съ граничнитѣ дати и читательтъ остава въ недоумѣние, защо напримѣръ послѣдниятъ периодъ е отъ 1870—1890 г., а не отъ 1877 до 1900 г.

Слѣдъ тия общи бѣлѣжки, които ясно показватъ, доколко е историкъ г. Петровъ и каква научна стойность има неговото съчинение, азъ не мога да не обърна внимание и върху това, до колко е билъ той съвѣстенъ „съчинитель“. Книгата на д-ръ Петрова е една компилация отъ нѣколко чужди общи съчинения, въ основата на която лежи „Политическата история на съврѣменна Европа“ отъ съврѣменния френски историкъ Сеньобосъ. Азъ не бихъ осѫдилъ автора за това, че книгата му е компилация, защото, който пише историята на 19. вѣкъ, не може да не компилира. Компилация обаче не значи кърпене, не значи да се прѣвождатъ на български цѣли пасажи отъ разни съчинения и да се лѣпятъ единъ до други. Но г. Петровъ не само че е прѣвождалъ, но което е и грозното, съкращавалъ е, както му е попаднало, нароченитѣ пасажи и съ това съвършено е измѣнявалъ мисъльта, ако разбира се е оставала въ тѣхъ такава.

Digitized by Google

За да не бждемъ голословни, ще приведемъ нѣколко примѣра.

Flathe[1]) *стр. 134:*

In Constantinopol vernahm man diese Vorgänge mit unbeschreiblichem Ingrimm. Einzelne Hinrichtungen reizten deselben nur, am griechischen Osterfeste entlud er sich mit der Wuth des Fanatismus. Von der Nachtmesse hinweg wurde der greise Patriarch Gregor fortgeschlept und nach schmählichen Misshandlungen im vollen Ornate am Thor seiner Kathedrale aufgehängt; drei Tage lang blieb die Leiche zum Hohn der Menge dort hängen, bis sie durch Juden ins Meer geschleift wurde. Dem schrecklichen Beispiele der Hauptstadt folgten andere Orte mit ähnlichen Greueln. Es war die Blutrache des Islams...

Петровъ стр. 48:

Новината за възстанията причини въ Константинополь ужасъ и започнаха фанатическитѣ мѣрки: на връхъ Великъ день, при извръшване на литургията, патриархътъ Григори бѣ отведенъ и слѣдъ дълги хули, гаврения, бѣ обѣсенъ на вратата на църквата. Тѣлото му бѣ оставено три дни да виси тамъ за назидание на другитѣ гърци. На столицата послѣдваха и други мѣста. Това бѣ едно отмъщение на исляма.

А доколко правилно прѣвожда г-нъ Петровъ отъ нѣмски може да се види отъ слѣдния пасажъ.

Flathe стр. 142:

So war der schon *längst latent vorhandene innere Gegensatz* zwischen den beiden Alliirten *offen zu Tage getreten.*

Петровъ стр. 52:

Така, че *отдавна съхраненията противовѣсъ* и съперничество между Русия и Австрия *встжпи явно.*

Но Д-ръ Петровъ прѣвожда главно отъ руския прѣводъ на извѣстното съчинение на Сеньобоса „Политическая исторія современной Европы". Разгърнете на която искате страница книгата на Петрова, особно отъ историята на романскитѣ народи и Англия, и я сравнете съ съотвѣтната глава въ съчинението на френския историкъ и вие ще видите, какъ своеобразно е копиралъ нашиятъ „почтенъ" авторъ. Да вземемъ напримѣръ слѣдния пасажъ.

Сеньобосъ[2]) *стр. 104 (I-во изд. 1897):*

Но король окончательно приказалъ замѣнить трехцвѣтныя кокарды бѣлыми. Эта перемена оскорбила солдать Наполеона: выходило, какъ будто арміи было нанесено новое пораженіе. Офицеровъ, вернувшихся

Петровъ стр. 15:

Най-сетнѣ трицвѣтното национално знаме било заменѣно съ бѣло. Въ това дѣло — въ промѣната на знамето, армията виждала унижение. По тази причина между офицеритѣ се зародила опозиция, още по-вече

[1]) Flathe, Das Zeitalter der Restauration und Revolution. Berlin. 1883.

[2]) Мене не ми се удаде да намѣря второто руско издание на тази книга, отъ което копира г. Петровъ. За това цитирамъ по първото и третьото.

Digitized by Google

изъ странъ занятыхъ французкими войсками, было слишкомъ много для арміи на мирномъ положеніи; излишекъ уволнили въ отпускъ съ половинными жалованьемъ. . . . . Тогда образовалась имперіалистская партія, большей частью среди офицеровъ. Бывшій министръ полиціи при Наполеонѣ, Фуше, вошелъ въ тайное соглашеніе съ нѣкоторыми генералами, съ цѣлью вернутъ Наполеона. Наполеонъ, увѣдомленный объ этомъ, высадился во Франціи.... Армія перешла на его сторону и вново надѣла трехцвѣтную кокарду, Бурбони ѣжали въ Белгію.

че много отъ тѣхъ, възвърнали се отъ разнитѣ области, които биле отнѣти отъ Франция, останали безъ работа и биле уволнени съ половинъ заплата. Вслѣдствие на това, възникнала една императорска партия, цѣльта на която била възвръщането на Наполеона. Министърътъ на полицията на Наполеона Фуше дошълъ въ тайно съглашение съ нѣкои генерали за да възвърне тогова. Наполеонъ билъ извѣстенъ. Той встжпилъ на французкия брѣгъ и се отправилъ къмъ Лионъ. Армията минава на негова страна и отново открива трицвѣтното знаме. Кралската фамилия избѣгва въ Белгия.

Мѣстото не ми позволява да цитирамъ още много пасажи изъ съчинението на г-нъ Петрова и да ги сравня съ тѣхнитѣ оригинали. Ще помоля читателитѣ да сравнятъ напримѣръ изложението на послѣдствията отъ „стотѣхъ дни“ у Сеньобоса стр. 105. у Петрова стр. 16., или пъкъ историята на Испания слѣдъ революцията (у Сеньобоса стр. 278., у Петрова стр. 33.). Типична въ това отношение е и главата върху „отношение между църквата и държавата въ първата половина на 19. вѣкъ“ (стр. 82—90.), заета главно отъ XXII, глава на историята на Сеньобоса. Не мога да се сдържа да не цитирамъ единъ примѣръ изъ тази много интересна глава на съчинението на Петрова, за да покажа, какъ се копиратъ и изопачаватъ мислитѣ на чужди автори.

Сеньобосъ (3-е изд. 1903 стр. 574):

. . . . . Около 1828 г. возникла новая партія — либеральная католическая; она пыталась примирить новыя либеральныя ученія съ традиціонной властью церкви. Вмѣсто того, чтобы домогаться привилегій для духовенства и государственной поддержки противъ противниковъ религіи, она ограничивалась требованіемъ для церкви общеправовой свободы, той, какую либеральный порядокъ предоставляетъ обыкновеннимъ частнымъ лицамъ, — *права соединяться въ общества,* пріобрѣтать недвижимое имущество, открыватъ учебныя и благотворителныя заведенія. Обладая истиной, цер-

Петровъ стр. 90:

Слѣдъ врѣме — 1828 год., подъ влиянието на либералното течение въ западна Европа се промжкнали въ църквата либерални елементи: възникнала една нова либерално-католическа партия, която си поставила за задача да примири либералнитѣ учения съ старата власть на църквата. Вмѣсто да се стреми да възобнови привилегиитѣ на духовенството, или да спечели подръжката на свѣтската власть въ борбата между църквата и нейнитѣ противници, либерално-католическата партия се ограничила само да иска църковна свобода, *право за събиране въ църковни общества*, право за от-

Digitized by Google

ковь не нуждается въ принудительныхъ мѣрахъ: ей достаточно свободы, чтобы руководить обществомъ путемъ обученія, проповѣдей, обнаруженія своихъ добродѣтелей и своего нравственнаго превосходства.

криване учебни и благотворителни заведения и др. „Църквата нѣма нужда отъ принудителни мѣрки, казвали либерално-католицитѣ, ней ѝ е достатъчно само свобода и чрѣзъ проповѣди, обучение и др. пжтища, ще изпълни своята задача“.

Не мога да разбера, защо г. Петровъ е турилъ послѣдния пасажъ въ кавички. Дали не е искалъ да каже съ това, че само него е прѣписалъ, или съ турянето на кавичкитѣ е искалъ да отдалечи своя грозенъ прѣводъ отъ оргинала. Почитаемиятъ авторъ много се мами като мисли, че съ извѣстни промѣни въ прѣвода, които често осакатяватъ мисъльта, ще може да се избави отъ обвинението, че е прѣписвалъ отъ чужди ржководства. Напротивъ, съ това той прави по-голѣмо прѣстжпление. И наистина, не е най-голѣмото прѣстжпление, което е извършилъ г. Петровъ, че е прѣписвалъ, а това че не е прѣписвалъ вѣрно, че съзнателно, често и несъзнателно, е изопачавалъ нароченитѣ отъ него пасажи. Нѣщо повече, авторътъ цитира и на умъ. Тъй, извѣстната фраза на Бисмарка „Wir Deutsche fürchten Gott, aber sonst nichts in der Welt“ г-нъ д-ръ Петровъ ни я прѣдава „Wir Deutschen fürchten nur von Gott und niemanden in der Welt“ (стр. 152.). На нашия авторъ е останало въ умътъ, че Бисмаркъ нѣкога си е казалъ подобна фраза, въ главата му се е въртѣла тя на български: „Ние нѣмцитѣ се боимъ *само отъ Бога и никого въ свѣта*“, както той я прѣвожда въ книгата си, и понеже го е мързяло да направи справка, прѣвелъ отъ български на нѣмски, та излѣзло горното чудовищно нѣмско изречение. Съвѣстенъ историкъ!

Особно характеренъ за книгата на г-на Петровъ, за неговото познаване на българския и руски езици, както и за неговата стойность като историкъ е прѣводътъ, който той е направилъ на рѣчьта, която пруският краль Фр. Вилхелмъ IV. е държалъ при заклеването си въ конституцията на 6./II. 1850. „Конституцията се роди въ такава година — прѣвожда г-нъ Петровъ — която вѣрностьта на бждщитѣ поколѣния ще иска съ сълзи да отрие отъ историята на Прусия; на тази конституция — на всѣка нейна часть стои печата на нейното произхождение. *Но въ този поправенъ видъ, който тя получи въ настоящe врѣме, азъ мога да посегна върху нейната вѣрность,* азъ мога да направа това съ надежда, че мене ще ми се даде възможность да управлявамъ врѣзъ основа на нея, че народната вѣрность ще ми даде подръжка противъ злонамѣренитѣ хора, които *биха пожелали да прикриятъ своето прѣкаляване на свободата* дадена тѣмъ отъ краля и които гледатъ на тази *хартия* като на отстранение на божественото провидение“ (стр. 113.). Какъвъ смисълъ има изразътъ „мога да посегна върху нейната вѣрность“? Каква вѣрность може да има една конституция и какъ може единъ краль да посегне върху нея? Г-нъ Петровъ е искалъ да прѣведе на български руския изразъ: „присягнуть въ вѣрности конституціи“, което значи: „заклѣвамъ се, че ще бжда вѣренъ на конституцията“, но тъй като руската дума „присягнуть“ много прилича на българската „посягамъ“, г-нъ д-ръ Петровъ,

Digitized by Google

който изглежда че не отбира много и отъ рускитѣ надежни форми, прѣвежда „мога да посегна върху вѣрностьта на конституцията“. Но не е толкова чудно въ дадения случай, че г-нъ д-ръ Петровъ не знае руски и че безобразно измжчва българския езикъ, грозното е, че той има претенцията да бжде историкъ. Защото азъ не мога да разбера, какъ и най-калпавиятъ историкъ може да допусне, че единъ краль въ момента, когато се кълне въ една конституция, която е била „октроирана“ и въ която сж били прокарани всички желания на краля, послѣдниятъ ще почне да говори, че мисли „да посѣга върху вѣрностьта ѝ“. Само човѣкъ безъ най-малки исторически познания може да направи единъ толкова безсмисленъ прѣводъ!

Впрочемъ на всѣка крачка въ неговата книга личи, че г. Петровъ не е историкъ. Тъй той ни разправя, че Наполеонъ слѣдъ връщането си отъ Елба се провъзгласилъ за „краль“ (стр. 16.), като че той не е билъ френски императоръ. При описването на френската юлска революция почтениятъ авторъ смѣсва Лафита, съ Лафайета (стр. 67.), прѣвежда Rumpfparlament съ *ядката на парламента*, прави Мидхадтъ паша прѣзъ 1877 г. валия въ Русе (стр. 184.) и пр. и пр. Д-ръ Петровъ ни разправя на дълго и широко за национализъмъ и национална идея, обаче самъ не знае, що е нация. Че това е тъй, читателитѣ могатъ лесно да се убѣдятъ отъ слѣдния пасажъ: „... и се започнала една литературно-полемическа борба между славяне отъ една страна и *австрийци*, маджари отъ друга“ (стр. 95.). Види се за г. Петрова австрийци и нѣмци означава все едно и сжщо.

Подобни примѣри читательтъ ще срѣщне на всѣка страница въ книгата на д-ръ Петрова, която е особно интересна за прѣподавателитѣ по стилистика. Глаголнитѣ врѣмена се мѣняватъ споредъ това, дали авторътъ прѣвожда отъ руски, отъ нѣмски или самъ съчинява. Има обаче и пасажи, при които човѣкъ не може отгада, какво иска да каже авторътъ. Тъй при прочитане описанието на Испания слѣдъ революцията на стр. 33., азъ не можахъ да разбера, кой краль билъ принуденъ да даде на Испания конституция въ 1812 г. Въ слѣдния напр. пасажъ ясно се вижда, какъ авторътъ е унищожилъ всѣка мисъль, защото е прѣвождалъ буквално отъ нѣмски: „Теодоръ е тукъ за по-висши цѣли, той би могълъ на едно друго поле по-важно, по-полезно да извърши; той е длъженъ на човѣчеството още нѣщо да сътвори“ (стр. 23.). Азъ бихъ попиталъ г-нъ д-ръ Петровъ, какво е искалъ да каже напр. съ слѣдния пасажъ: „Обаче Прусия настояваше тѣзи економически нововъведения, които подготвяха почвата и слѣдъ това продължи по политическия и военен пжть за постигането на обидинението“ (стр. 144.). Или пъкъ съ слѣдния: „Елементи— почва за революция била съхранена; пуснати сж били даже революционни искри“ (стр. 61.). Но г-нъ Петровъ не държи смѣтка и за имената, които цитира. Тъй, той пише *Ганка* вмѣсто *Ханка*, защото взима това име отъ руски, а пъкъ Лойхтембергски вмѣсто Лейхтембергски, защото мисли, че трѣба да се понѣмчи името на единъ руски князъ. Той пише *фонъ Грамонъ*, а не *де Грамонъ*, Людовикъ Филипъ, а не Луи Филипъ или поне Лудвигъ Филипъ и пр. и пр. За да даде ученъ видъ на съчинението си, което съ подчертаването, въ повечето случаи съвсѣмъ не на мѣсто,

Digitized by Google

пасажи, много прилича на учебникъ за първи класъ, господинъ Петровъ го е изпъстрилъ съ много чужди думи, болшинството отъ които са съвършено неправилно употрѣбени. Той пише *артикълъ*, германския *бундъ*, нащи *трупи* (стр. 165.). „Това е било побѣда на Klein deutsche партия“ (стр. 147.). „Думата нация бѣ изчезнала (!) и бѣ се замѣнила съ l'état“ (стр. 6.). „.... новъ съюзъ, членоветѣ на който споредъ носията си се нарекли „Schwarzen“ (стр. 29.) и пр. и пр. Авторътъ е помѣстилъ, както помѣнахъ и по-горѣ, изцѣло на френски записката, която написалъ Луи Филипъ при абдикирането си, макаръ че се ползува отъ френски съчинения само по рускитѣ имъ прѣводи. Прѣдметната записка е взета отъ по-горѣ цитираното нѣмско съчинение на Flathe.

Изобщо г-нъ Петровъ се е показалъ много немарливъ спрѣмо книгата си. Въ нея изобилствуватъ печатнитѣ грѣшки, отъ които нѣкои измѣняватъ даже смисъла. Тъй на страницата 33. вмѣсто Испания стои Италия, на стр. 132. се разправя, че часть отъ френската армия подъ прѣдводителството на Канробера „прѣзъ *Англия* пристигнали въ Италия“ и пр. Чудното е че Д-ръ Петровъ е могълъ да отбѣлѣжи много по-маловажни грѣшки, като печатни грѣшки на края на книгата си, а не е видѣлъ многото важни грѣшки, подобни на горѣотбѣлѣзанитѣ.

Не мога да не обърна внимание и на начина, по който той посочва въ прѣдговора си литературата, отъ която се е ползувалъ. Той пише напр. „Сеньобосъ, Политическая исторія XIX вѣка. Спетерсбургъ 1898“. Ни единъ сериозенъ човѣкъ не би изпусналъ да укаже, дали дадено съчинение, е прѣводно или оргинално на езика, на който той си е служилъ съ него.

Като свършамъ бѣлѣжкитѣ си относително книгата на г-нъ д-ръ Б. Петрова, азъ не мога да не изкажа очудването си отъ смѣлостьта му да напечата този си трудъ. Мене ми е чудно, какъ не го е било страхъ, че ще се компрометира съ него и че ще убие веднажъ за винаги името си като историкъ и сериозенъ човѣкъ. Впрочемъ г-нъ Петровъ излѣзе въ печата, да се хвали, че смѣта това си съчинение за оргинална работа. Слѣдъ всичко казано до тука азъ вѣрвамъ, че читателитѣ ще се убѣдятъ, какво оргиналното съчинение на г-нъ д-ръ Б. Петрова е наистина .... *оргинално.*

Н. Алексиевъ.

2909 - 1907

Digitized by Google

Къмъ клиниката на маларията.

(Изъ вжтрѣшното отдѣление на Александровската болница.)

Отъ д-ръ В. Молловъ.

(Ординаторъ въ болницата).

Нашата оригинална медицинска литература е особено бѣдна по маларията, макаръ че тази болесть е разпространена твърдѣ много и рѣдко има лѣкарь, който да не вижда интересни случаи.

Съ изключение на нѣкои казуистични съобщения, които иматъ значение по своята рѣдкость, и много статии по зависимостьта на маларията отъ начина на оризосѣянето — статии отчасти публикувани въ ежедневнитѣ вѣстници на популяренъ езикъ, ние притежаваме само два сериозни труда, а именно студията на д-ръ Пранчовъ — По Malaria'та — рефератъ, изработенъ за докладване въ 3-ия лѣкарски съборъ въ гр. Пловдивъ, и статията на д-ръ Ст. Маноловъ, напечатана въ бр. III. год. V. отъ „Лѣтописи" подъ надсловъ „Маларията и комаритѣ въ Бургазъ и околноститѣ". Д-ръ Пранчовъ въ своя трудъ, слѣдъ като разглежда на кжсо имеещата отдалечъ връзка съ маларията история на общата медицина, излага историята на научнитѣ издиряния по маларията и на основание на извѣстната нему литература, възъ основа на материяла, съ който той е разполагалъ въ пловдивската държавна болница и даденъ нему отъ нѣкои колеги, както и на основание на своитѣ лични наблюдения, се е постаралъ да опрѣдѣли приблизителния размѣръ на блатната трѣска у насъ и главно клиническитѣ ѝ проявления. Той е първиятъ лѣкарь въ България, който за констатиране видоветѣ на маларията, които се срѣщатъ у насъ, си е послужилъ съ микроскопа, и той твърди, че е констатиралъ както Tertiana, тъй Quartana, така и Tropica въ разнитѣ имъ клинически форми. Той е изслѣдвалъ кръвьта въ нативенъ видъ, и, вижда се, затова е могълъ

Digitized by Google

да констатира само плазмодиитѣ (именно полумѣсецитѣ) на Tropica; въ труда му ние не срѣщаме нито клинически наблюдения, нито пъкъ съобщения на микроскопическото изслѣдване на случаи отъ Tertiana и Quartana, така че смѣтаме твърдението му, че се срѣщали и тритѣ форми на Malaria-та у насъ, поне за недостатъчно аргументирано.

Трудътъ му има прѣимущества и тѣ състоятъ отъ една страна въ повдигане на въпроса за изучване на маларията и отъ друга въ правилното разрѣшение на начина на това изучване; обаче не можемъ да скриемъ че намираме и извѣстни недостатъци, най-главниятъ отъ които е прибързаностьта, съ която е написана студията, вслѣдствие на което по нѣмане собственъ материялъ, авторътъ е билъ принуденъ да събере клиническитѣ наблюдения отъ пловдивската болница, наблюдения въ правилностьта на които той често самъ се е съмнѣвалъ и е билъ принуждаванъ да туря при диагнозата въпросителни.

Студията на д-ръ Маноловъ върху маларията и комаритѣ въ Бургазъ, макаръ и да е кжса, има характеръ на чисто наученъ трудъ, и заради това тя е особено цѣнна. Въ нея авторътъ излага своитѣ наблюдения върху бургазката малария, споредъ които тамъ се намиратъ и 3-тѣ форми на блатната трѣска, и съобщава нѣкои интересни данни. Особено цѣнни сж неговитѣ мжчни наблюдения върху комаритѣ и живота имъ, още повече че сж придружени отъ резултата на изслѣдването на събранитѣ комари отъ най-добрия познавачъ на комаритѣ въ цѣлия свѣтъ — Prof. Theobald. — По всичко се вижда, че д-ръ Ст. Маноловъ, не е пощадилъ трудъ и врѣме да проучи съ особенъ интересъ маларията въ Бургазъ и е написалъ една строго научна статия.

Случаитѣ, съ които ние разполагаме, сж наблюдавани въ вжтрѣшното отдѣление на Александровската болница въ разстояние на почти двѣ годишенъ периодъ. Въ описанието влизатъ само случаитѣ, диагнозата на които е установена на основание микроскопическото изслѣдване на кръвьта, боядисана по методата на Giemsa и изложена въ реферата ни, държанъ въ клона на лѣкарския съюзъ и напечатанъ въ год. II. кн. 7. на „Български лѣкарь“.

Случаи, които макаръ и клинически сж прѣдставяли типична картина на малария, но изслѣдването на кръвьта на които е дало негативенъ резултатъ, макаръ че и терапията е потвърдявала клиническата диагноза, сж изхвърлени като недостатъчно сигурни.

Digitized by Google

За подържане редъ въ наблюденията, както и за записване на наблюдаванитѣ случаи, ние си служихме съ слѣдната табела:

№ по редъ	Име и фамилия	Години	Мѣстожителство	Мѣсто, дѣто се е разболѣлъ болнятъ	№ на болничния листъ	Температура	Видъ на паразититѣ	Haemoglobin %	Особености на кръвта	Клинически особности на случая
1	Юрданъ Митевъ	21	с. Бѣлово, Радомирско	Бургазъ, прѣди 1½ мѣсецъ. Отъ тогава прѣзъ день трѣска	4625	37°	Пръстени на Тторіса. Полумѣсеци съ екцентриченъ пигментъ	60%	Отдѣлни полихроматофилни черв. кръвни тѣлца, мелапиферни левкоцити	Анемия, трѣска прѣзъ день безъ студени тръпки

По такъвъ начинъ, ние получихме слѣдниятъ списъкъ, въ който сж отбѣлѣзани всички случаи; по-важнитѣ ще бждатъ изброени освѣнъ това in extenso.

1905.

№ по редъ	Име и фамилия	Години	Мѣстожителство и занятие	Мѣсто, дѣто се е разболѣлъ болнятъ	№ на болничния листъ	Температура	Видъ на паразититѣ	Haemoglobin %	Други особености на кръвта	Клинически особности на случая
1	З. Ил. 27/VI	28	София, студентъ	София	2997	38	Развити плазмодии на Tertiana	—	—	Анемия, трѣска прѣзъ день
2	П. Т. 3/VII	23	Пещера, работникъ	Пещера	2461	38·4	Развити пиазмодии на Tertiana	—	Много еритро бласти, анемични измѣнения на кръвта	Purpura haemorrhagica, голѣмъ далакъ

Digitized by Google

№ по редъ	Име и фамилия	Години	Мѣстожителство и занятие	Мѣсто, дѣто се е разболѣлъ болниятъ	№ на болничния листъ	Температура	Видъ на паразититѣ	Heamoglobin %	Други особенности на кръвьта	Клинически особенности на случая
3	М. Ст. 20/VII	55	с. Огоя, земледѣлецъ	Огоя	2671	40·2	Малки пръстени, отдѣлни гамети Tropica	—	—	Анемия, въ врѣме на акцесса повръщане
4	Т. П. 23/VII	38	София, тенекеджия	София, ц. Симеонъ, б. Фердинандъ	2632	38·6	Плазмодии на Tertiana (получавалъ Chinin	—	—	Прѣзъ день трѣска
5	Г. Б. 3/VIII	18	Кратово, тѫ рговецъ	Кратово	2754	38·6	Развити плазмодии на Tertiana	—	—	Febris intermit. tertiana. Icterus
6	Б. Б. 4/VIII	21	Лукошитъ	София, слуга	2776	37·2	Блѣдни плазмодии на Tertiana Вземалъ Chinin!	—	—	Трѣска прѣзъ день
7	Т. П.	45	Ихтиманъ	Ихтиманъ, земледѣлецъ	2922	36·2	Малки пръстени и полумѣсеци на Tropica	—	—	Отъ двѣ седмици трѣска прѣзъ день безъ студ. тръпки, повръщане, Негрев
8	Г. И. 8/VII	21	София	София, болницата, служитель	Амбулаторенъ	—	Развити плазмодии на Tertiana	—	—	Febris intermit. tertiana

Digitized by Google

№ по редъ	Име и фамилия	Години	Мѣстожителство и занятие	Мѣсто, дѣто се е разболѣлъ болнятъ	№ на болничния листъ	Температура	Видъ на паразититѣ	Haemoglobin %	Други особености на кръвьта	Клинически особености на случая
9	М. Д.	15	Годечъ, земледѣлецъ	Стара-Загора	2988	38·5	Развити плазмодии на Tertiana, гамети, пръстени малки и гол. — двѣ генер.	—	—	Анемия Paralysis palati mollis по изчезвата загдастне Дифтеритъ. Въ болницата Febr. intermittens quotidiana
10	А. Ст. 26/8	26	Пирогъ, работникъ	Иде отъ Рожъния покрай Дунава	3145	38°	Пръстени на Tropica, много полумѣсеци	—	—	Coma
11	Ю. В. 6/IX	18	София, работникъ	София, ул. „Срѣдна гора“	3310	39·5	Развити плазмодии на Tertiana	—	—	—
12	Ц. Цв. 6/9	22	Враца, студентъ	Вратца	3308	38·8	Пръстени на Tropica, полумѣсеци	—	—	Status typhosus
13	Цв. Д. 10/IX	26	София, стражарь	София	3359	38·8	Развити плазмодии на Tertiana	—	—	—
14	Ал. М. 13/IX	30	Турковци, Трънско, работникъ	Иде отъ Видинъ	3385	38·3	Пръстени на Tropica, полумѣсеци	—	—	Диарея Febris intermittens tertiana

Digitized by Google

№ по редъ	Име и фамилия	Години	Мѣстожителство и занятие	Мѣсто, дѣто се е разболѣлъ болниятъ	№ на болничния листъ	Температура	Видъ на паразититѣ	Haemoglobin %	Други особености на кръвьтѣ	Клинически особености на случая
15	Хр. Ст. 14/IX	18	село Козлодуй, работникъ	Козлодуй	3412	37·5	Развити плазмодии на Tertiana	—	—	Трѣска прѣзъ день
16	М. Вл. 23/IX	26	Пловдивъ, работникъ	Пловдивъ	3554	37°	Пръстени и полумѣсеци; въ кръвта на лицата изобилно пръстени на Tropica	—	—	Coma, Exitus letalis
17	Хр. Ан. 17/IX	32	Павлово	Павлово	3428	38·8	Пръстени на Tertiana	—	—	Повръщане, студени тръпки
18	Ал. Ат. 30/8	18	Княжево, работникъ	Княжево	3200	39·1	Развити плазмодии на Tertiana	—	—	Главоболие, маене на сѣстъ F. int. tert.
19	Мл. Д. 8/8	24	Мърчаево, работникъ	Мърчая	2857	39·1	Развити плазмодии на Tertiana	—	—	Повръщане, главоболие
20	Р. Д. 15/8	21	с. Таджиларъ Самоковска околия, домакинка	Таджиларъ	2507	39·7	Развити плазмодии на Tertiana	—	—	Прѣзъ день трѣска

Digitized by Google

№ по ред	Име и фамилия	Години	Мѣстожителство и занятие	Мѣсто, дѣто се е разболѣлъ болнятъ	№ на болничния листъ	Температура	Вид на паразититѣ	Haemoglobin %	Други особенности на кръвта	Клинически особенности на случая
21	Г. Зл. 30/9	25	София, стражарь	София	3663	38·6	Развити плазмодии на Tertiana	—	—	Прѣзъ день трѣска
22	Хр. В. 6/10	40	София, окръжн. затворъ	Враца	3732	38·5	Пръстени и на Tertiana	50%	—	—
23	Ат. Вълч. 10/10	30	Маке. с. Кърчище, дюгеринъ	Тракийско	3798	38·5	Полумѣсеци Tropica	60%	—	Испотяване
24	Хр. Г. 15/10	14	Костенецъ баня, ученикъ	Костенецъ баня	3871	37·3	Пръстени и развити плазмодии на Tertiana	—	—	—
25	Н. Истр. 13/10	21	Долно Камарци земледѣлецъ	Долно Камарци	3847	38·4	Развити плазмодии на Quartana и Tertiana, много ♂ и ♀ гамети	—	Много еритробласти, полихроматофилия макро и микроцити	Сиднанемия, отоци безъ Albumin
26	Л. Д. 16/10	17	с. Лютидолъ, земледѣлецъ	Лютидолъ	3885	37	Въ кръвта полумѣсеци, Tropica	—	Колич. на еозинофилнитѣ клѣтки увеличено (нѣма Helmenthiasis)	—

Digitized by Google

№ по редъ	Име и фамилия	Години	Мѣстожителство и занятие	Мѣсто, дѣто се е разболѣлъ болният	№ на болничния листъ	Температура	Видъ на паразититѣ	Haemoglobin %	Други особености на кръвта	Клинически особенности на случая
27	В. Б. 18/10	26	Ярловци, землеѣлецъ	Ярловци	3910	37·8	Развити и полуразвити плазмодии на Quartana, гамети, спорулация	50%	—	Кахексия, отоци
28	К. М. 18/10	18	София, Ючъ-Бунаръ	София, Ючъ-Бунаръ	Амбулаторенъ	—	Плазмодии на Tertiana въ началото на развитието си	—	—	—
29	Л. Ст. 19/IX	32	Козлодуй, землеѣлецъ	Козлодуй	3933	36·8	Развити плазмодии на Tertiana	60%	—	—
30	Хр. Г. 20/10	22	София, столяръ	София	3930	37·5	Пръстени на Tropica, отдѣлни ♂ и ♀ гамети	80%	—	—
31	Ш. 21/X	20	София, Подуене студентъ	Подуене	Амбулаторенъ	—	Полумѣсеци Tropica	—	—	Трѣска прѣзъ день
32	И. Д. 24/10	19	Дърманци, землеѣлецъ	Дърманци	4017	38·7	Полумѣсеци Tropica	60%	—	—

Digitized by Google

№ по редъ	Име и фамилия	Години	Мѣстожителство и занятие	Мѣсто, дѣто се е разболѣлъ болнитъ	№ на болничния листъ	Температура	Видъ на паразититѣ	Haemoglobin %	Други особености на кръвьта	Клинически особености на случая
33	Юл. Ив. 18/IX	22	Пловдивъ, домакиня	Пловдивъ	8493	38°	Пръстени и полужѣсеци на Tropica	45%	—	Анемия
34	М. Я. 25/10	15	София, слуга	София	4026	39°	Развити плазмодии на Tertiana	45%	—	Nephritis acuta
35	Т. И. 22/10	18	Враца, арестантинъ	Враца	3978	38·8	Развити плазмодии на Tertiana (Täpfelung n. Schüffner)	50%	—	—
36	Д. Н. 28/10	14	София, слуга	София	4054	39°	Развити плазмодии на Tertiana, двѣ генерации: пръстени и развити плазмод.	60%	Еритробласти	Анемия
37	В. Петр. 7/11	20	с. Враждебна, домакиня	Враждебна	4185	37°	Развити плазмодии на Tertiana и въ Stad. sporulat.	—	—	—
38	Хр. Цв. 9/11	21	Шумепъ, гарата чиновникъ	Тамъ же	4223	38°	Пръстени и полужѣсеци на Tropica	70%	Помихромазия	—

Digitized by Google

№ по редъ	Ине и фамилия	Години	Мѣстожителство и занятие	Мѣсто, дѣто се е разболѣлъ болнинтъ	№ на болничния листъ	Температура	Видъ на паразититѣ	Haemoglobin %	Други особенности на кръвта	Клинически особенности на случая
39	Д. Хр. 10/11	21	Калище, ученикъ	с. Борожъ, Трънско	4248	37·7	Отдѣлни пръстени и полумѣсеци на Tropica	70%	Полихромазия	—
40	Гр. М. 13/11	15	Лакътникъ, земледѣлецъ	Лакътникъ	4237	38·1	♀ и ♂ гамети на Tropica	50%	Полихроматофилия	Malaria и туберкулоза. Exitus letalis
41	В. В. 21/11	45	Софиja, работникъ	София	4384	37·8	Пръстени и развити плазмодии на Tertiana, лентя quart. гам. на Tert. и quart.	50%	—	Трѣска всѣки день, Cachexia, отоци
42	Н. И.	—	Долно Камарци земледѣлецъ	Долно Камарци	3847	39°	Tertiana и quartana; пръстени и лентя, гамети	50%	—	Всичкото врѣме лежалъ въ Ватр. отдѣление
43	Юрд. М. 10/12	21	Бѣлово, земледѣлецъ	Бѣлово	4273	37°	Пръстени и гамети на Tropica	60%	—	Прѣзъ день трѣска, безъ студени тръпки, анемия
44	З. Г. 16/12	33	Романъ, кантонеръ	Романъ, отъ 2 седмици	4812	37·7	Пръстени и гамети на Tropica	70%	—	Анемия, анемични шумове на врата

Digitized by Google

1906.

№ по ред	Име и фамилия	Години	Мѣстожителство и занятие	Мѣсто, дѣто се е разболѣлъ болният	№ на болничния листъ	Температура	Видъ на паразититѣ	Haemoglobin %	Други особенности на кръвта	Клинически особенности на случая
1	И. Д. 10/I	21	Берковица, желѣзар	София	68	40·5	Развити плазмодии на Tertiana и quartana. Quartana въ stad. sporulat. Гамети на Tertiana и quartana	65%	Слабо левкоцитоза, отдѣлни еритробласти	Анемия, Cachexia
2	Г. Д. 13/I	22	Зверина, кантонъ по ж.-п. л. София—Радож. домакиня	Зверина	152	36·5	Полулѣсеци на Tropica	70%	Меланиферни левкоцити	Anaemia
3	Кр. Т. 10/II	13	Т.-Пазарджикъ, земедѣлецъ	София, дѣто е отъ 5 деня. Трѣсло го прѣзъ минал. лѣто въ Т.-Пазарджикъ	506	36·2	Развити плазмодии на Tertiana	60%	Много голѣми лимфоцити; черенитѣ кръвни тѣла бѣдни	Herpes febrilis по устнитѣ, Рецидивъ
4	Юрд. Н. 14/III	18	София, кенеръ	София, трѣсло го 3 × прѣзъ день	1052	37·5	Развити плазмодии на Tertiana	—	Доста много голѣми лимфоцити, левкоцитоза	Herpes, Collaps
5	В. Ш. 27/II	60	София, домакиня	Заболѣлъ въ София трѣсло го 4 пати, всѣки день	1222	36·4	Лентя и развити плазмодии на quartana	—	Дегенерирани обѣли кръвни тѣла	Herpes
6	П. Ал. 28/III	50	София, хамалинъ	София, лежалъ продължително врѣме въ болн. 5/III—28/III	895	38°	Развити плазмодии на Tertiana, отдѣлни гамети. Рецидивъ?	—	Макро и микроцити	Лѣжалъ въ болницата отъ Vitium Cordis (Insufficiertia), заболѣлъ сетнѣ отъ Erysipelas

Digitized by Google

№ по редъ	Име и фамилия	Години	Мѣстожителство и занятие	Мѣсто, дѣто се е разболѣлъ болниятъ	№ на болничния листъ	Температура	Видъ на паразититѣ	Haemoglobin %	Други особености на кръвьта	Клинически особености на случая
7	Гр. Ст. 8/IV	22	София, служитель	София, Александр. болница, прѣзъ есеньта го трѣсло	1408	38·2	Развити плазмодии на Tertiana	—	—	Рецидивъ
8	Ат. С. 18/IV	24	с. Бѣлчинъ, Самоковска околия земледѣлецъ	Бѣлчинъ, трѣсло го прѣзъ миналата есень	1595	37·7	Развити плазмодии на Tertiana	65%	Микро и макроцити; отдѣлни еритробласти	Анемия Рецидивъ
9	Ш. Т. 27/IV	20	София, работникъ	София, работникъ захарната фабрика	1745	36·2	Развити плазмодии на Tertiana	55%	—	Анемия
10	Б. Х. 28/IV	14	София, домакиня	София	1737	39·7	Развити плазмодии на Tertiana	65%	—	Анемия
11	Юрд. М. 6/V	22	Панчарево, работникъ	Заболѣлъ въ Бургазъ	1885	36°	Отдѣлни развити плазмодии на Tertiana	—	—	Рецидивъ
12	Кр. Ил. 15/V	40	София, работникъ	София	1453	39°	Развити плазмодии на Tertiana, ♂ и ♀ гамети	55%	Еритробласти	Nephritis, albumin 12‰. Cirrhosis hepatis Cachexia

Digitized by Google

№ по редъ	Име и фамилия	Години	Мѣстожителство и занятие	Мѣсто, дѣто се е разболѣлъ болнимтъ	№ на болничния листъ	Температура	Видъ на паразититѣ	Haemoglobin %	Други особености на кръвта	Клинически особености на случая
13	Ст. Зл. 27/V	21	София, домакиня	София	2195	39·2	Развити плазмодии на Tertiana, ♂ гамети	80%	—	Анемия
14	Н. М. 28/V	10	Ясенъ, при Пѣвенъ ученичка	Ясенъ	Амбулат.	36·8	Отдѣлни развити плазмодии на Tertiana, много ♂ и ♀ гамети	—	—	Трѣска отъ една година
15	Г. Вѣл. 30/V	20	София, ул. Кирилъ и Методиѣ, бакалинтъ	София	—	39·8	Развити плазмодии на Tertiana	85%	—	Обща отпадалость Incontinentia urinae
16	Ст. Ил. 6/VI	45	София, Военного училище слуга	София	2326	36·1	Отдѣлни развити плазмодии на Tertiana	—	—	Обща отпадалость. Herpes. Трѣска не чувствува
17	С. Гал. 7/VI	12	София, ул. Лавеле, ученикъ	София	2327	40·6	Развити плазмодии на Tertiana отдѣлни въ stad. sporulat. отдѣлни гамети	—	—	—
18	Сп. Юрд. 7/VI	22	Сливенъ, хлѣбаръ	Сливенъ	2313	39°	Отдѣлни развити плазмодии на Tert., единъ пръстенъ, отдѣлни гамети	—	—	Herpes

Digitized by Google

№ по редъ	Име и фамилия	Години	Мѣстожителство и занятие	Мѣсто, дѣто се е разболѣлъ болнинтъ	№ на болничния листъ	Температура	Видъ на паразититѣ	Haemoglobin %	Други особености на кръвьта	Клинически особености на случая
19	Г. В. 8/VI	20	Гара Романъ, чиновникъ	тамъ же	2369	39·5	Развити плазмодии на Tertiana	—	—	Tbc. pulmon.
20	В. Лоз. 12/VI	16	София, работникъ	Влашко, Крайова	1429	37°	Развити плазмодии на Tertiana	—	—	Продължителна трѣска
21	Р. Петр. 19/VI	50	София, просѣкиня	София	2526	40°	Развити плазмодии на Tertiana, доста много ♂ и ♀ гамети	70%	Силна неутрофилия левкоцитоза, отдѣлни еритробласти	Cachexia
22	Б. Анг. 20/VI	25	Богунецъ, Софийск. окол. земледѣлецъ	Богунецъ	2536	36·2	Развити и полуразвити плазмодии на Tertiana и quartana, отдѣлни ♂ и ♀ гамети	60%	—	Нефритъ, Cachexia Exitus letalis
23	Ив. Г. 22/VI	20	с. Берово, Македония учитель	с. Берово	2535	39·3	Пръстени на Tertiana, отдѣлни ♂ и ♀ гамети.	80%	—	Helmenthiasis.
24	М. М. 22/VI	25	София, домакиня	София	2538	40°	Плазмодии въ форма на лента съ много хроматинъ. Гамети. Quartana	75%	—	Трѣска всѣки день

Digitized by Google

№ по редъ	Име и фамилия	Години	Мѣстожителство и занятие	Мѣсто, дѣто се е разболѣлъ болниятъ	№ на болничния листъ	Температура	Видъ на паразититѣ	Haemoglobin %	Други особености на кръвьта	Клинически особености на случая
25	Т. Петк. 27/VI	16	София, работникъ	София, тухларската фабрика	2654	38·5	Развити и въ началото на развитието си плазмодии на Tertiana, отдѣлни на Quartana	70%	—	Анемия
26	Т. Ст. 29/VI	26	София, работникъ	Македония	2686	39°	Пръстени на Tertiana	—	—	—
27	Н. З. 10/VI	26	с. Жиково	с. Жиково	2882	36·4	Развити плазмодии на Quartana. Гамети	—	—	Трѣска прѣзъ день, Nephritis parenchymatosa
28	Д. Г. 15/VII	27	Брѣзникъ, трѣска отъ 1 мѣсецъ, землед.	Брѣзникъ	2970	38°	Развити плазмодии и пръстени на Tertiana	—	—	—
29	З. Янк. 17/VII	25	София, домакиня	София	2990	37·7	Пръстени и развити плазмодии на Tertiana	—	—	—
30	Ил. Сав. 18/VII	18	София, шивачъ	София, Дразъ Махала при Владайската рѣка	3011	39·1	Отдѣлни пръстени на Tropica, мѫжки гамети	—	—	Студени тръпки

Digitized by Google

№ по редъ	Име и фамилия	Години	Мѣстожителство и занятие	Мѣсто, дѣто се е разболѣлъ болнинъ	№ на болничния листъ	Температура	Видъ на паразититѣ	Haemoglobin %	Други особености на кръвьта	Клинически особенности на случая
31	Ил. Г. 27/VII	22	София, работникъ	Тухларската фабрика	3058	36·8	Полуразвити плазмодии на Tertiana	—	—	—
32	Г. Тон. 24/VII	15	София, работникъ	София, Банишора	3054	38·4	Пръстени на Trop., отдѣлни мъжки гамети	—	—	Слаби студени тръпки
33	Д. Ст. 26/7	15	с. Новаково, желѣзарь	Новаково	3086	38·4	Пръстени и развити плазмодии на Tertiana	—	—	—
34	Ив. Ник. 30/7	12	София, ученикъ	София	3144	38°	Полуразвити плазмодии на Tertiana много гамети, повечето мъжки	—	—	Повръщане, диарея
35	Г. Ив. 3/8	30	София, стражарь	София	3186	36·3°	Развити пръстени и плазмодии въ stad. sporulat. на Tertiana; отдѣлни гамети	—	—	—
36	Ст. И. 10/8	33	София, каменодѣлець	София, ул. Одринъ	3278	36·7°	Плазмодии въ формата на тънки пръстени съ незначително задебеляване на срѣщуположния на хроматиното зърно край. Двойна инфекция, гамети не се намиратъ. Tropica (?)	—	—	—

Digitized by Google

№ по редъ	Име и фамилия	Години	Мѣстожителство и занятие	Мѣсто, дѣто се е разболѣлъ болнитѣ	№ на болничния листъ	Температура	Видъ на паразититѣ	Haemoglobin %	Други особенности на кръвта	Клинически особенности на случая
37	Цв. И. 10/8	18	София, слуга	София, хотелъ Златица	3245	36·5°	Пръстени на Tertiana, малко развити плазмодии	—	Полихромазия	Collaps
38	Др. Ил. 15/8	20	София, писарь	София, болницата	Амбулаторенъ	36·6	Тъмни пръстени, често двойна инфекция на едно и сѫщо черно-кръвно тѣлце, гамети не се наѫрих. Tropica	—	—	Трѣсна съ студени тръпки
39	Ст. Кр. 17/8	18	Горна-Баня, слуга	Горна-Баня	3357	40·3°	Много малки, тънки пръстени, на често двойна инфекция Tropica	—	—	Adynamia, Gastro-enteritis acuta
40	И. Сим. 21/8	19	София, ежишчия	София, пасажъ св. „Никола"	3423	38.4	Пръстени и развити плазмодии на Tertiana	—	—	—
41	Юрд. Т. 22/8	18	София, работникъ	София, тухларската фабрика	3407	41·2	Развити плазмодии на Tertiana, отдѣлни гамети (2 ж. + 1 м.)	—	—	Обща отпадналость
42	В. Ив. 25/8	47	Студена, Соф. окол. земедѣлецъ	Студена	3445	38·6	Развити плазмодии на Tertiana	—	—	—

Digitized by Google

№ по редъ	Име и фамилия	Години	Мѣстожителство и занятие	Мѣсто, дѣто се е разболѣлъ болнятъ	№ на болничния листъ	Температура	Видъ на паразититѣ	Haemoglobin %	Други особености на кръвта	Клинически особености на случая
43	А. Ник. 26/8	18	София, работникъ	София, Ючъ-Бунаръ до кръчм. на Лазо, работи въ тухларската фабрика	3479	40·3°	Пръстени малки и срѣдни на Tropica, гамети не се намиратъ	—	—	Continua
44	Е. Манч. 27/8	18	София, слуга	София, ул. царъ Симеонъ	3476	38°	Много пръстени срѣдни и голѣми отъ Tropica; една мажка гамета	—	—	Continua
45	Ив. Чал. 28/8	19	София, ученикъ	София	3503	36·5	Рѣдки пръстени и гамети на Tropica	—	—	Силна анемия
46	Митр. П. 28/8	20	София, слуга	София, Полуене	3522	38·6	Много развити плазмодии на Tertiana, отдѣлни гамети	—	—	петехии Haematuria
47	Вес. Ил. 31/8	55	Опицвѣтъ, земедѣлецъ	Опицвѣтъ Соф. околия	3558	36·2	Много пръстени, много ♂ и ♀ гамети на Tropica	—	Силна левкоцитоза, полихроматия, мелиферни левкоц.	Adynamia
48	А. Стеф. 3/IX	20	София, работникъ	София, Радомирски ханъ	3592	36·4°	Много пръстени на Tropica, гамети не се намиратъ	—	—	Adynamia

Digitized by Google

№ по редъ	Име и фамилия	Години	Мѣстожителство и занятие	Мѣсто, дѣто се е разболѣлъ болниятъ	№ на болничния листъ	Температура	Видъ на паразититѣ	Haemoglobin %	Други особености на кръвьта	Клинически особености на случая
49	Ю. Рус. 4/IX	50	София, работникъ	София, тренъ мостъ	3615	38·4	Много пръстени на Tropica, нѣма гамети		—	
50	В. Петъ. 5/IX	20	Голѣмо Бучино земледѣлецъ	Голѣмо Бучино	амбул.	36·8	Развити плазмодии и гамети на Tertiana		Полихромазия	
51	Н. Анд. 4/IX	16	Гърло Соф. окр. Трънска окол. земледѣлецъ	с. Гърло	3613	37·8	Пръстени на Trop. въ малко количество		—	Повръщане, трѣска безъ студени тръпки
52	М. Том. 12/IX	20	с. Петаченци, Софийски окрѫгъ, Трънска околия, земледѣлецъ	с. Петаченци	3702	40·1	Разнообразни плазмодии: малки сини тѣлца съ хроматинено зърно. Много плазмодии въ форма на тънки и широки лентички. Малки пръстени безъ задебеляване. Отъ половата форма сферически гамети съ повече или по-малко пигментъ, по-силно и по-слабо тингирани, осѣмъ това 2 полумѣсеца. quartana + Tropica	95 %	—	
53	Ат. Хр. 16/IX	70	с. Боснекъ, Соф. окол. скитникъ	с. Боснеиъ	3745	37·2	Изобилно пръстени на Tropica, доста много мѫжки и женски гамети	55 %	Левкоц. въ кръв. неутроф миелоцити, много еднодр. клѣтки съ слабо бояд. ядра и шир. блѣд. протоплазма (Stammzellen)	Coma, Exitus letalis

Digitized by Google

№ по ред	Име и фамилия	Години	Мѣстожителство и занятие	Мѣсто, дѣто се е разболѣлъ болният	№ на болничния лист	Температура	Видъ на паразититѣ	Haemoglobin %	Други особености на кръвта	Клинически особености на случая
54	В. Ган. 13/IX	20	с. Бренца, Враг. окр. Бѣлосат. окол., домакиня	с. Бренца	3720	36.7	Пръстени на Tertiana	35%.	—	Anaemia
55	Н. Ив. 24/IX	28	София, Куру-багларъ, домакиня	София	3846	38·4	Пръстени на Tropica, отдѣлни полулѣсеци	—	—	Icterus
56	Д. Ранк. 24/IX	27	с. Долна Кремена, Враг. окр., земледѣлецъ	тамъ же	3834	38·2	Отдѣлни пръстени на Tropica	—	—	—
57	Ил. В. 26/IX	24	с. Сѣрнена, Орханийска околия, градинаръ	Сѫщо	3905	36·8	Пръстени на Tropica	—	—	Haematuria, Nephritis
58	Фил. Ив. 27/IX	14	София, ул. Добруджа, слуга	София	3927	39·4	Рѣдки пръстени на Tropica	75%.	Отдѣлни еритробласти	Anaemia
59	Н. Мих. 30/IX	23	София, хотелъ „Варна", слуга	София	3960	37°	Пръстени на Tropica	—	—	Anaemia

Digitized by Google

№ по редъ	Име и фамилия	Години	Мѣстожителство и занятие	Мѣсто, дѣто се е разболѣлъ болнинъ	№ на болничния листъ	Температура	Видъ на паразититѣ	Haemoglobin %	Други особенности на кръвьта	Клинически особенности на случая
60	Д. Дам. 3/X	24	София, ул. Пиротска, мекерджия	София	3614	37°	Пръстени на Tropica	—	—	Анемия, Nephritis chronica parenchymatosa
61	Г. Анг. 5/X	26	с. Костенецъ, земледѣлецъ	с. Костенецъ	4071	36·1	Много пръстени и гамети на Tropica	—	—	Nephritis acuta haemorrhagica
62	Ат. Кол. 5/X	20	с. Симеоново, земледѣлецъ	с. Симеоново	4085	38·4	Развити плазмодии и гамети на Tertiana	—	—	—
63	Ил. Янк. 10/X	17	София, ботушарь	София	4140	40·6	Развити и полуразвити плазмодии на Tertiana, много мжжки и женски гамети	—	—	Трѣска отъ 3 мѣсеца; много малко потъ; слаби студени тръпки
64	М. Тод. 19/X	20	София, желѣзарь	София	4171	39·2°	Пръстени на Trop. въ малко количество	—	—	Слаби студени тръпки. Нѣма испотяв ..я
65	Цв. Ст. 18/X	36	София, ул. Нишка, чиновникъ	София	4252	38·4	Полуразвити и развити плазмодии на Quartana, отдѣлни гамети	—	—	Отъ 3 мѣс. трѣска, която дохожда ту прѣзъ день, ту пр. 2 деня. Анемия

№ по редъ	Име и фамилия	Години	Мѣстожителство и занятие	Мѣсто, дѣто се е разболѣлъ болният	№ на болничния листъ	Температура	Видъ на паразититѣ	Haemoglobin %	Други особености на кръвта	Клинически особености на случая
66	П. Ник. 19/X	26	с. Макоцево, Македония домакиня	Въ селото си	4245	38·4°	Пръстени на Tropica	—	—	Нефритъ. Въ седиментъ много епителиални, хиалини и гранул. цилиндри
67	Хр. Ат. I/XI	28	с. Махала, Соф. окрѫгъ Самоковска окол., земледѣлецъ	с. Махала	4859	37.4	Пръстени на Tertiana	75%	—	—
68	Вел. Ат. 1/XI	36	с. Новоселци, Соф. окр. Соф. окол., земледѣлецъ	с. Новоселци	4484	36·4	Широки лентообразни плазмодии, свободни сферически гамети и единъ полумѣсецъ — Quartana et Tropica	—	—	—
69	Ат. Сл. 8/XI	18	с. Пролеша, Соф. окр. Соф. окол.	с. Пролеша	4508	38·6	Отдѣлни пръстени, и полуразвити и свободни гамети на Tertiana	75%	—	Coma. Urticaria Herpes на пръститѣ
70	Хр. Ян. 4/XI	23	с. Калище, Соф. окр. Радомирска окол., запасенъ войникъ	Заболѣлъ като войникъ въ Радомиръ	4515	38·4	Въ 2 препарата двѣ свободни женски гамети, една недоразвита мужка на Tropica	—	—	Продължителна трѣска съ студени тръпки

Digitized by Google

№ по редъ	Име и фамилия	Години	Мѣстожителство и занятие	Мѣсто, дѣто се е разболѣлъ болнитѣ	№ на болничния листъ	Температура	Видъ на паразититѣ	Haemoglobin %	Други особености на кръвта	Клинически особености на случая
71	Г. Б. 9/XI	11	с. Лъжене, Орх. околия Соф. окр. ученикъ	с. Лъжене	4503	38·1°	Много пръстени развити плазмодии и много гамети ♂ и ♀ на Tert. Tüpfelung и. Schüffner	—	—	Трѣска продължително врѣме
72	В. Дим. 10/XI	37	гр. Фердинандъ земледѣлецъ	сѫщо	4593	36·8	Нарѣдко развити плазмодии на Tertiana	—	—	Типична пароксизми прѣзъ день
73	М. Ив. 11/XI	17	София, ул. царь Симеонъ. Рибаръ	София	4635	37°	Отдѣлни лепти и плазмодии въ stad. sporulat. на Quartana, доста ♂ и ♀ гамети	—	—	От мѣсецъ трѣска, ту прѣзъ день, ту прѣзъ 2 деня. Анемия
74	Цв. Анг. 11/XI	9	София, Булеварьдъ Фердинандъ. Ученичка	София	4387	38·3	Пръстени и гамети на Tropica	—	Полихромазия	Прѣзъ вечеръ трѣска. Анемия
75	Фил. Ив. 14/XI	25	с. Кумавица, Соф. окр. Соф. окол. земледѣлецъ	с. Кумавица	4669	37·8	Развити плазмодии на Tertiana, нѣколко ♂ и ♀ гамети и то: свободни и още неразвити	—	—	—
76	Т. Митк. 16/XI	23	София, Алекс. болница, писарь	София	4609	36·8	Развити плазмодии и гамети на Tertiana	—	—	—

Digitized by Google

№ по редъ	Име и фамилия	Години	Мѣстожителство и занятие	Мѣсто, дѣто се е разболѣлъ болнилтъ	№ на болничния листъ	Температура	Видъ на паразититѣ	Haemoglobin %	Други особенности на кръвьта	Клинически особенности на случая
77	П. Бон. 19/XI	9	с. Негушево, Соф. окр., ученикъ	с. Негушево	4723	36·8	Развити плазмодии и гамети на Tertiana	80%	—	От 1 мѣсецъ трѣска съ студени тръпки
78	Хр. Л. 25/XI	18	Енидже Вардаръ, Македония, възстаникъ	Заболѣлъ въ Македония	4784	37·8	Отдѣлни развити плазмодии на Tertiana	—	—	—
79	Ив. К. 28/XI	28	Разградъ, живѣе въ София, хотель Ботевъ, свирачъ	София	4835	37·8	Отдѣлни пръстени на Tropica. Много свободни и неразвити още ♂ и ♀ гамети	Меланиферни левкоцити	—	Анемия. Продължителна трѣска
80	Х. Нед. 8/XII	18	София, ученикъ	Заболѣлъ въ Шуменъ	Амбулаторенъ	36·8	Много развити плазмодии на Tertiana, много ♂ и ♀ гамети	—	—	Трѣска отъ 3 мѣсеца
81	Ст. Зах. 10/XII	26	с. Бобино, Кюстендилско, земледѣлецъ	с. Бобино	4995	36°	Отдѣлни неразвити и развити гамети на Tropica	—	—	—

Digitized by Google

Прѣди да пристжпимъ къмъ разглеждане на изложенитѣ случаи, ще си позволимъ да кажемъ нѣколко думи за плазмодиитѣ изобщо.

Плазмодиитѣ сж много дребни сжщества, паразити на човѣшката кръвь, принадлежащи къмъ класа Protozoa и по новитѣ изслѣдвания на Schaudinn и Lühe къмъ рода Mastigophora. Тѣ се състоятъ отъ протоплазма, покривката на която има свойството да прави амебовидни движения, и отъ 1 ядро съ централно разположено ядърце, което съдържа много хроматинъ и е заобиколено отъ една мрѣжа отъ алвеоли, наречена ахроматическа зона. Хроматиненото зърно е наречено отъ Schaudinn Kariosom и има особено значение за неполовото размножаване на плазмодиитѣ.

Слѣдъ изслѣдванията на Golgi, който е изучилъ развитието на Quartana, и особено наблюденията на Koch, приема се отъ болшинството на авторитѣ, че сжществуватъ три вида човѣшки плазмодии, а именно:

1) Паразитътъ на терциянната трѣска (Plasmodium vivax), Grassi et Feletti

2) Паразитътъ на кварганната трѣска, Plasmodium malariae s. Laverani

3) Паразитътъ на тропическата трѣска, Plasmodium praecox или immaculatum (Grassi и Feletti)

Тѣзи паразити се различаватъ по формата и врѣмето на развитието си. Така Plasmod. vivax се развива за 48 часа и има въ фиксирано състояние, което не отговаря на истинското и прѣдставлява единъ видъ мумия на плазмодиитѣ,[1]) въ началото форма на единъ тънъкъ пръстенъ, лежащъ въ червеното кръвно тѣлце. По послѣ чрѣзъ увеличение на края, срѣщуположенъ на хроматиненото зърно, пръстенътъ пораства, загубва си първоначалната форма и получава форма на амеба (порастналъ Schizont). Червеното кръвно тѣлце, служаще за гостоприемникъ на паразита, се надува, поблѣднява; паразитътъ пъкъ получава тъменъ пигментъ. Къмъ края на развитието си хроматинътъ се раздѣля на нѣколко (15—25), хроматинни ядра, които се нареждатъ въ форма на бубонка (Morula). Слѣдъ това паразититѣ се разпадатъ, влизатъ въ кръвообращението и причиняватъ появяването на трѣската. Много често, заразенитѣ отъ тая форма паразити червени кръвни тѣлца, получаватъ червени точички, т. нареч. Tüpfelung на Maurer. Паразитътъ на Quartana има

[1]) За да имаме точно прѣдставление за изгледа на плазмодиитѣ, трѣба кръвьта да се изслѣдва или въ влажна камара, или като се фиксира съ осмиева киселина.

Digitized by Google

въ началото си, твърдѣ кжсо врѣме, така сжщо форма на пръстенъ, ала много бърже пръстенътъ получава продълговата, елиптична форма и по-сетнѣ става на лента, която се прослѣдява отъ едната до другата страна на червеното кръвно тѣлце. Тоя паразитъ се развива за 72 часа. Лентата постоянно надебелява, хроматинътъ се разполага по срѣдата, а пигментътъ се набира по периферията. Къмъ края на развитието лентата става квадратна и показва отначало 4, а по сетнѣ 8 странични хлътнатинки; пигментътъ се набира по срѣдата и плазмодиятъ получава формата на маргаритка. Слѣдъ разпадането му на 8 частички, се явява отново трѣската.

Плазмодиитѣ на tropica иматъ въ началото на развитието си форма на единъ тънъкъ пръстенъ, който обаче навредъ е еднакво дебелъ, и има на едина край 1, 2, а по нѣкогажъ даже три хроматинени зърна. Развитието става за 24—32 часа. Пръстенътъ пораства, достига до $^1/_3$ на червеното кръвно тѣлце и получава начесто форма на подкова. Много често има по нѣколко паразити (до 5) въ едно червено кръвно тѣлце, обстоятелство което е накарало нѣкои автори, напр. Argutinsky, да прѣдполагатъ, че паразититѣ не се намиратъ въ, но само върху червенитѣ кръвни тѣлца. Спорулацията става обикновено въ кръвьта на вжтрѣшнитѣ органи, срѣщатъ се обаче макаръ и нарѣдко форми на дѣление и въ периферната кръвь. Всѣки развитъ схизонтъ се разпада на 8—25 малки паразитчета, които по нарежданото си, приличатъ много на паразититѣ на Tertiana, само че сж значително по-малки.

Туй е вкратцѣ развитието на плазмодиитѣ, които прѣкарватъ своето размножаване въ човѣшката кръвь — неполовото развитие или Schizogonie. Освѣнъ това развитие плазмодиитѣ иматъ и полово размножаване, което става въ стомаха на рода отъ комаритѣ, нарѣч. Anopheles, и то на извѣстни видове само на тия комари. Отдѣлнитѣ прѣдставители на половото размножаване, т. нареч. гамети, се образуватъ и порастватъ въ човѣшката кръвь, само че въ нея не могатъ да се съвокупятъ. Тѣ сж извънредно резистентни и не се подаватъ на дѣйствието на хинина, особено женскитѣ. Schaudinn е открилъ още единъ интересенъ и твърдѣ важенъ фактъ, именно че женскитѣ гамети иматъ свойството на възвръщане къмъ първоначалната си форма, като промѣняватъ начина на размножаването си. (Parthenogenesis, Generationswechsel). Той е наблюдавалъ, че женскитѣ гамети постепенно си изгубватъ формата, хроматинътъ се раздѣля, и паразитътъ се разпада, като се образуватъ нови малки паразити, които почватъ развитието си като неполовитѣ форми и причиняватъ наново поява-

Digitized by Google

ването на трѣската (Recidive). Самитѣ гамети се развиватъ въ червенитѣ кръвни тѣлца и се различаватъ лесно отъ схизонтитѣ. Тѣ иматъ по-окръглена, по-неподвижна форма, растатъ по-бавно, мъжкитѣ съ слабо боядисани, хиалинни и иматъ много хроматинъ разположенъ главно по срѣдата, и много ситенъ пигментъ; женскитѣ гамети напротивъ съ силно боядисани, съдържатъ много, едъръ пигментъ, хроматиновото зърно е по малко и лежи обикновенно периферно. Когато съ вече израстнали, тѣ съ свободни, терциянитѣ и квартаннитѣ иматъ кръгла, а тропическитѣ — полумѣсечна форма. По-нататъшниятъ имъ животъ въ природата става въ стомаха на комаритѣ. Той е добрѣ изученъ отъ Ross, Grassi, Bignami и Bastianelli и напослѣдъкъ отъ Schaudinn. При изслѣдване въ нативенъ видъ на кръвьта може често да се наблюдаватъ първитѣ фази на размножаването имъ, именно образуването на флагелитѣ на мъжкитѣ гамети, които не прѣдставятъ нищо друго освѣнъ сперматозоиди, и имъкването имъ въ женскитѣ гамети. По-нататъкъ върху този въпросъ не се простирамъ, понеже ще се отдалеча твърдѣ много отъ цѣлта на настоещата статия; повече подробности се намиратъ въ статията ни „Маларичнитѣ плазмодии", напечатана въ кн. 7. год. II. на Български лѣкарь.

Изслѣдването на кръвьта за плазмодии по рано, при първобитнитѣ методи на боядисване, е било трудно; сега обаче при съществуването на методи за боядисване, както тия на May-Grünwald, Jenner и особенно на Giemsa, търсенето и намирането на плазмодиитѣ не е голѣмо изкуство.

Изслѣдването на кръвьта у нашитѣ случаи, ставаше при всѣко съмнѣние за малария и веднага при постъпването на болнитѣ; на често съ правени изслѣдвания по нѣколко пъти, било да прослѣдимъ развитието на плазмодиитѣ въ зависимость отъ температурата, било за освѣтление, дали още съществуватъ плазмодии слѣдъ даване на chinin.

При нѣкои случаи плазмодиитѣ съ били въ изобилие, особено при смѣсенитѣ форми. Често пъти и въ врѣме на апирексия; въ други случаи сме ги срѣщали въ малки количества, а въ нѣкои и въ отдѣлни екземпляри. Имали сме и случаи отъ типична клиническа малария, при които многократното изслѣдване на кръвьта не ни е дало резултатъ, и само на основание на клиническата картина и на ефекта отъ chinin'а е поставяна диагнозата малария. Споредъ

Digitized by Google

Scheube[1]) числото на паразититѣ зависи обикновено, ако се сравняватъ трѣски отъ единъ и сжщи видъ, отъ тежината и траянето на болестьта. При тропическата трѣска тѣ начесто сж много рѣдки въ периферната кръвь, тъй че въ това отношение тропическата трѣска прави едно изключение; това несъотвѣствие изчезва, щомъ при аутопсията се изслѣдва кръвьта на вжтрѣшнитѣ органи (Bignami). Често при Tropica при постепенно намаляване количеството на паразититѣ въ периферната кръвь настжпятъ много опасни, даже до смърть докарващи симптоми (Panichi).

Въ нашитѣ случаи, както казахме, имахме болни, при които почти всѣко 3—4 червено-кръвно тѣлце бѣше заето отъ паразити, въ особености бѣха за отбѣлѣжане смѣсенитѣ форми; при тропическата трѣска имахме случаи съ много паразити и много опасни за живота явления; при двата смъртни случаи отъ Tropica comatosa, кръвьта съдържаше изобилно паразити.

Кръвьта на изслѣдванитѣ болни имаше и други измѣнения, една часть отъ които, като блѣдностьта на червенитѣ кръвни тѣлца, полихромазията, явяването на еритробласти, бѣха присжщи на развиващата се вслѣдствие на маларията силна анемия. Количеството на Haemoglobin'а значително се колебаеше и достигаше въ отдѣлни случаи по скалата на Tallquist до 30—40%.

Освѣнъ това въ отдѣлни случаи имахме доста силна левкоцитоза, — въ повечето случаи бѣха увеличени неутрофилнитѣ клѣтки, въ единъ случай имахме еозинофилия, произхождението на която ни остана неясно. — Въ 2 случаи бѣше увеличено числото на голѣмитѣ лимфоцити. Меланифернитѣ левкоцити бѣха обикновено голѣми лимфоцити.

Случай 53. отъ 1906 прѣдставя особенъ интересъ отъ хематологическа гледна точка; въ този случай имахме една силна левкоцитоза (бѣлитѣ кръвни тѣлца поради кжсото прѣбиване на болния въ болницата не сж четени) съ явления на патологически форми въ кръвьта, а именно на миелоцити и на т. нарѣч. Stammzellen, така че, ако не биха били плазмодиитѣ въ червенитѣ кръвни тѣлца, съ пълно право би могла да се диагностицира една смѣсено клѣточна левкемия.

На често констатирахме дегенерация на бѣлитѣ кръвни тѣлца, състоеща се въ явяване на вакуоли въ протоплазмата имъ.

[1]) Scheube — Die Krankheiten der warmen Länder, III. Auflage, 1903.

Digitized by Google

Въ настоещия списъкъ сж изброени 44 случая за 1905 и 81 за 1906 — всичко 125, отъ които за 1905 — 3 жени и 41 мжже, за 1906 — 12 жени и 69 мжже; за двѣтѣ години 15 жени и 110 мжже.

Бие въ очи малкото количество жени въ сравнение съ мжжетѣ — фактъ, който прѣдъ видъ на малкото наблюдавани случаи не може да се обобщи. Допустимо е обаче, че женитѣ като домакини се прибиратъ рано въ кжщята си и не се излагатъ така често на ухапвания отъ комаритѣ, които, както е извѣстно, излизатъ отъ скривалищата си надвечерь слѣдъ захождане на слънцето.

Отъ тѣзи болни имаме 26 отъ соф. окржгъ прѣзъ 1905 год. и 65 за 1906 год. Отъ града София само прѣзъ 1905 — 12, а за 1906 — 43.

Относително процентовото съотношение на отдѣлнитѣ форми на маларията, макаръ че материялътъ не е голѣмъ, могатъ да се направятъ слѣднитѣ заключения:

Отъ 125-тѣ маларици прѣзъ 1905 год. (44 случая) е имало 23 Tertianə, 1 съ Quartana, 17 съ Tropica и 3 съ смѣсена форма (Tertiana + Quartana), или процентово отношение 52·3%: 2·3%: 38·6%: 6·8%:

Прѣзъ 1906 год. сж били: 44 Tertiana, 5 Quartana, 27 Tropica и 5 смѣсени, или 54·3%: 6·2%: 33·3: 6·2%.

Общо за двѣтѣ години е имало 67 съ Tertiana, 44 съ Tropica, 6 съ Quartana и 8 смѣсени форми, или по процентъ 53·6%: 35·2%: 4·8%: 6·4%.

Ако прѣсмѣтнемъ само отъ града София заболѣлитѣ, то получаваме слѣдния резултатъ:

1905 — 12 случая, а именно, 9 Tertiana, 2 Tropica, 1 Quartana + Tertiana, или 75%: 16 6%: 8·4%.

1906 — 43 случая, отъ които 22 Tertiana, 15 Tropica, 4 Quartana и 2 смѣсени форми или 51 %: 34·8%: 9·3%: 4·7%.

За двѣтѣ години 55 случая, отъ които 31 Tertiana, 17 Tropica, 4 Quartana и 3 смѣсени форми, по процентъ 56·4%: 30·9%: 7·3%: 5·4%. — Този резултатъ показва двѣ нѣща, първо че отъ формитѣ на маларията прѣвъзходствува Tertiana'та, и второ че Tropica е доста силно разпространена. — Формитѣ на маларията, не сж еднакво застжпени прѣзъ всички мѣсеци; единъ погледъ върху списъка ни убѣждава веднага, че Tertiana'та се явява най-напрѣдъ и то вече прѣзъ мѣсецъ юни и юли, когато тя е предоминируеща (прѣзъ 1906 прѣзъ м. юни на 11 случая — 8 Tertiana — близу

Digitized by Google

72%; прѣзъ юли на 8 случая — 5. — 65%); прѣзъ мѣсецъ юли вече, а повече прѣзъ августъ и най-вече прѣзъ септември се явява Tropica, тъй напр. прѣзъ 1906 прѣзъ мѣсецъ августъ върху 13 случая 7 съ Tropica (повече отъ 50%), прѣзъ септември върху 12 случая, 9 съ Tropica (75%). Прѣзъ октомври и ноември, Tropica'та е тоже добрѣ застжпена.

По нагледно изражава настоещето приложената таблица.

1906.

Мѣсеци	Видове на паразититѣ			Смѣсени форми
	Tertiana	Quartana	Tropica	
Януари	1	—	1	—
Февруари	1	—	—	—
Мартъ	2	1	—	—
Априлъ	4	—	—	—
Май	5	—	—	—
Юни	8	1	—	2
Юли	5	1	1	—
Августъ	6	—	7	—
Септември	2	—	9	1
Октомври	2	1	4	—
Ноември	8	1	3	1
Декември	1	—	1	—

Въ това отношение значи, маларията у насъ, или поне въ Софийско, има сжщия характеръ, както въ умѣреннотоплитѣ страни, напримѣръ Италия. Първитѣ случаи отъ малария се наблюдаватъ въ началото на пролѣтьта; една часть или даже по голѣмата отъ тѣхъ сж рецидиви. Прѣзъ априлъ и май се явяватъ първитѣ случаи отъ Tertiana, която по-послѣ се усилва, за да отстжпи прѣзъ мѣсецъ августъ и септември на Tropica'та — или както я наричатъ италянцитѣ Marchiafava и Celli Febris aestivo-autumnalis (Sommerherbstfieber).

Прѣзъ октомври и ноември се срѣщатъ още отдѣлни случаи отъ Tertiana, доста много отъ Tropica и прѣзъ декември съ настжпване на студоветѣ маларията почти изчезва. — Quartana бѣше твърдѣ слабо застжпена, сжщо тъй и смѣсенитѣ форми.

Digitized by Google

Слѣдъ това, нека ни бѫде позволено, да се позанимаемъ по обстойно съ клиниката на наблюдаванитѣ случаи. Въ това отношение ние ще раздѣлиме случаитѣ на малария, прѣдизвикана отъ голѣмитѣ паразити (Tertiana и Quartana), и на малария, причинена отъ малки паразити (Tropica).

1. Tertiana и Quartana.

Заболѣванията, причинени отъ плазмодиитѣ на Tertiana и Quartana, прѣдставяха типични трѣски, които се повтаряха или прѣзъ день (Tertiana) или прѣзъ 2 деня (Quartana), или пъкъ всѣки день ако има въ кръвьта 2 генерации отъ Tertiana (случ. 9, 24, 36 отъ 1905; сл. 18, 29, 33, 40, 63, 69, 71. за 1906, или 3 генерации отъ Quartana (случай 24. отъ 1906, случ. 65. и 73. не съвършени). — Въ врѣме на инкубационния периодъ обикновено липсваха каквито и да е болестни симптоми, начесто обаче забѣлѣжиха се въ анамнезата и продромални явления, състоещи се въ чувство на обща физическа и психическа отпадналость, лесна умора, липсване на апетитъ, главоболие, стомашни разстройства, състоещи се въ повръщания, запичане или диарея. По нѣкога болнитѣ сѫ се оплаквали отъ болки въ ставитѣ и мускулитѣ.

Трѣската започва съ единъ акцесъ; болнитѣ започватъ да чувствуватъ обща неразположеность, силно главоболие, почватъ да се прозѣватъ и да се истѣгатъ и полека-лека, захваща да имъ става студено. Това чувство бърже се усилва; болнитѣ захващатъ да треперятъ до толкова, че имъ тракатъ зѫбитѣ. Ноктитѣ имъ посиняватъ, краищницитѣ истиватъ, кожата поблѣднява и настръхва като гѫша кожа (Cutis anserina). Пулсътъ става много бързъ и малъкъ, температурата се качва бърже (за 1—2 часа) и достига начесто до 40°. Ние наблюдавахме единъ случай — 63. отъ 1906, съ температура 40.6 и случай 41. съ 41·2. (Най-високата температура при Malaria — именно 41.5 е наблюдавана отъ Griesinger.[1]) Студътъ трае много кѫсо, по нѣкогажъ продължава по-дълго врѣме. Слѣдъ него настѫпва периодътъ на сгорещаването, при който болнитѣ се зачервяватъ, главоболието се усилва нѣкога до толкова, че болнитѣ не могатъ да стоятъ спокойно; въ отдѣлни случаи сѫ се явявали тежки нервни симптоми — като делирии, обща отпадналость, Collaps и даже Coma. Пулсътъ въ тоя периодъ става по-пъленъ и

[1]) Löffler — Die Malaria. Deutsche Klinik. B. д. II. Mannaberg — Die Malariakrankheiten 1899.

Digitized by Google

се явява силна жажда. Слѣдъ нѣколко часово продължение на тоя периодъ настжпва периодътъ на испотяването. Отначало почва да се явява потъ по челото и подъ мишницитѣ и постепенно съ спадане на температурата, болнитѣ се испотяватъ изобилно, — тѣ се изжпватъ въ пота си. Слѣдъ това, обикновенно тѣ започватъ да се чувствуватъ по-леко и начесто заспиватъ. — Слѣдъ този акцесъ, настжпва афебрилниятъ периодъ, въ врѣме на който болнитѣ сж се чувствували съвършено здрави; имали сме обаче и случаи, въ които болнитѣ сж продължавали да се чувствуватъ разбити, омалощени, тѣ нѣматъ апетитъ, а по нѣкога нѣкои отъ болѣзненитѣ явления, като главоболието, повръщането и диареята, сж продължавали почти въ сжщия размѣръ.

a) Tertiana.

Клиническата картина на тази форма малария е била обикновено доста монотонна, еднообразна. Обективни знаци, а именно увеличенъ далакъ винаги, а Herpes febrilis по устнитѣ, въ отдѣлни случаи по носа и лицето, а въ единъ случай и по ржцѣтѣ, се срѣщаше често. Единъ случай имахме съ Urticaria по цѣлото тѣло. Петехии по тѣлото констатирахме въ 2 случая; единътъ отъ тѣхъ, боленъ около 2 мѣсеца вече, имаше и често течение на кръвь изъ носа; другиятъ пикаеше кървава пикочь, и при изслѣдване подъ микроскопа се намѣриха изобилно кървни тѣлца въ седимента на пикочьта. Болниятъ, заявяваше, че всѣко лѣто го трѣсе и винаги трѣската била придружавана отъ Haematuria. — Отоци по краката констатирахме въ отдѣлни случаи, нѣкога обаче имахме и нефритъ — единъ остъръ нефритъ, който слѣдъ лѣкуване съ Chinin оздравѣ съвършено, и единъ случай съ паренхиматозенъ нефритъ съ изобилно епителиялни, гранулирани и хиалинни цилиндри въ пикочьта. Послѣдниятъ случай имаше и асцитъ, тъй че бѣхме принудени да му правимъ нѣколко пжти пункция на корема — явно бѣше, че тукъ се бѣше развила една силна Cachexia съ съпжтницитѣ си — нефритъ и цирозата на черния дробъ. Въ полза на това обяснение говорѣше самата анемия съ типични измѣнения на кръвьта, съ присжтствието на еритробласти и на измѣнението цвѣта на кожата на тѣлото, която бѣше станала мургава и тукъ-тамѣ се забѣлѣжаха отдѣлни по-тъмно пигментирани пятна. Освѣнъ тѣзи пигментации по тѣлото, болниятъ имаше подобна пигментация и по твърдото и меко небце и по вѣнцитѣ — наблюдение, което

Digitized by Google

не ни е извѣстно отъ литературата,[1]) споредъ която маларията правѣла пигментация само на кожата. Това наблюдение стои съвсѣмъ самичко въ литературата. — Обяснение върху него за сега не можемъ да дадемъ; въ всѣки случай изслѣдваната на нѣколко пати кръвь при постжпянето и около 30 деня слѣдъ постжпянето му въ болницата, когато отново го втрѣсе, е давала изобилно маларични плазмодии. Въ каква зависимость стоеше тая пигментация отъ функцията на надбъбречнитѣ жлѣзи и въобще зависѣше ли отъ тѣхъ, ние не можемъ да опрѣдѣлимъ; болниятъ обаче нѣмаше никога оплаквания отъ слабость и омаломощение, или отъ други за M. Adissonii характерни признаци. Съ измѣнението на черния дробъ мжчно ще може да се обясни тоже пигментацията на слизиститѣ ципи (по подобие на Diabetes bronzé). Допустимо е, че Chinin'а, който по изслѣдванията на Giemsa, се отлага най-вече въ надбъбречнитѣ жлѣзи, може да прѣдизвика извѣстни измѣнения на функцията имъ. Най-правдоподобно заключение обаче, ни се вижда да е даденото въ края на настоещата статия. Болниятъ пролѣжа около 3 мѣсеца въ вжтрѣшното отдѣление и си излѣзе съ значително подобрение. По на пространно не се спирамъ върху случая, тъй като той ще бжде прѣдметъ на друга публикация отъ колега Д-ръ Павловичъ. — Jcterus наблюдавахме при единъ случай, който слѣдъ лѣкуване съ Chinin бърже оздравѣ. — При единъ случай въ врѣме на трѣската се явяваше Incontinentia urinae. Два случая постжпиха въ болницата съ явления на Collaps — слаба унесеность, невъзможность да стоятъ прави вслѣдствие на голѣмо омаломощение и отпадналость,[2]) изстинали краищници, слаба цианоза, ускорена и слаба сърдечна дѣятелность, сж тоже за отбѣлѣжане.

Единъ случай отъ Tertiana поради особеноститѣ, които прѣдставляваше, и поради явяването на перниционзни явления ще си позволимъ да опишемъ изцѣло.

Касаеше се за едно овчарче, Ат. Сл., на 13 год. отъ с. Пролеша, соф. окол., постжпилъ въ вжтрѣшното отдѣление на 3/XI. (болнич. листъ № 4508), излѣзълъ здравъ на 16/XI. Анамнезата е слѣдната: донесенъ въ болницата въ несъзнание. Майката на

---

[1]) Вижъ статията ми „Къмъ Клиниката на Morbus Adissonii", печатана въ Лѣтописи на лѣкарския съюзъ год. I. кн. XII. стр. 5.

[2]) Д-ръ Пранчовъ описва въ горѣцитираната студия подобни случаи подъ клинически терминъ „Ataxia". Д-ръ Пранчовъ трѣба да е ималъ особени причини, за да постави тази рѣдка диагноза при Malaria'та. Желателно е да се публикува in extenso обѣщаниятъ рефератъ въ книжката „Ad malariam", за да се види основностьта на автора. К. Р.

Digitized by Google

болния расправя, че отъ прѣди 6 деня момчето ѝ се оплаквало отъ главоболие, обаче не оставало да не отива на работа и си пасѣло овцитѣ. Прѣди 3 деня ѝ съобщили, че дѣтето ѝ паднало болно при овцетѣ, тя отишла на другия день и го намѣрила на полето да лежи безъ съзнание, то не говорило и не се обаждало при запитване. Понеже състоянието му не се поправяло, тя го донесла въ болницата.

Въ амбулаторията дѣтето се намира въ дълбоко занесено — сънливо състояние. Дишането повръхностно. Пулсътъ слабъ, едвамъ се напипва, ускоренъ. — Никаква реакция на жизненость отъ страна на кожата. Краищницитѣ въ пълна отпуснатость. Кожата потна. Езикътъ влаженъ, обложенъ. Зеницитѣ равни, отъ обикновена ширина, реагиратъ върху свѣтлината. Въ сърцето тоноветѣ глухи.

Къмъ 4 часа на вечерната визитация той е унесенъ, почти безъ съзнание, температура 38·6, пулсъ 136, дишане 32. — Бълнува тихо, като прави движения съ ржцѣтѣ си, като че ли иска да хване нѣщо. — Лежи инакъ спокойно, главата свободно подвижна, устата си не може свободно да раствори. Вдигнатъ да седне, той си свива веднага колѣнѣтѣ (Kernig). Отдѣсно ясенъ Babinsky. Пателарнитѣ рефлекси липсуватъ. Зеницитѣ еднакво широки, реагиратъ добрѣ върху свѣтлината. Дишане участено, по нѣкога Cheyne—Stockes. Пулсътъ правиленъ, слабъ, много ускоренъ. Прѣдъ видъ на тѣзи явления му се прѣдписа ледъ върху главата, направиха му се нѣколко инжекции съ Coffein и Camphora и му се даде Jnfus digitalis $^{0,60}/_{180}$, Клизма. — На другия день се снѣ слѣдния Status. Болниятъ малко унесенъ, но реагира, отговаря ясно. Не бълнува. Не си движи ржцѣтѣ и въобще е спокоенъ. Кожата на лицето мургаво блѣдна, на тѣлото бѣла; по вънкашната часть на ржцѣтѣ, по гърба и въ ингвиналната область се забѣлѣжа една пространна ерупция отъ Urticaria. По гърдитѣ отдѣлни петехии — вѣроятно отъ ухапване на бълхи. По устнитѣ много ясенъ Herpes febrilis. Главоболие нѣма; главата свободно подвижна, пупилитѣ равни, нормално широки, реагиратъ добрѣ върху свѣтлина и акомодация. Conj. sclerae блѣдна, бѣла. Езикътъ влаженъ, слабо обложенъ, на върха чистъ. Гръдниятъ кошъ правилно развитъ, издава гръденъ тонъ, дишането везикулярно, чисто. Върхътъ на сърцето бие въ V-то м. р., навжтрѣ отъ мам. лин., границитѣ нормални, тоноветѣ чисти, доста силни. Пулсъ правивиленъ, равенъ, срѣдньо пъленъ, ускоренъ. Коремътъ мекъ, тимпа-

Digitized by Google

ниченъ, хлътналъ подъ равнището на гръдния кошъ, неболѣзненъ. Черниятъ дробъ не се напипва, по перкусия заима нормални размѣри. Далакътъ е увеличенъ и достига тъкмо до подъ ребрата. Пикочьта тъмно жълта, бистра, реагира кисело, не съдържа нито Albumin, нито захарь, индиканъ неувеличенъ, Diazo реакция отрицателна. По краката си нѣма отоци.

Движенията свободни. Пателарнитѣ рефлекси силно увеличени; чувствителностьта на кожата силно увеличена, силна Dermatographia. Не се испуска подъ себе си. — Температура 38·8. Пулсъ 108, Д = 28.

Докато прѣдишния день много отъ явленията, ни даваха право да подозираме развиващъ се менингитъ, сутриньта вече клиническата картина бѣше тъй измѣнена, че като се комбинираше общата отпадналость и анемия, Herpes febrilis и увеличениятъ далакъ, съ пълна вѣроятность подозирахме малария. Изслѣдването на кръвьта, което направихме нѣколко пжти поради перниционознитѣ явления, които прѣдставляваше болниятъ, ни даде присжтствието на много почти развити плазмодии и свободни гамети на *Tertiana*. Течението на болестьта слѣдъ назначаване на Chinin, който тъй като болниятъ го повръщаше, се даваше въ форма на подкожни инжекции, бѣше слѣдньото: Температурата се колебаеше между 36°2 и 37°, само на 7/X. имаше покачване до 37·5, пулсътъ бърже намалѣ до 80 удара въ минута. Унесеностьта трая още 2 деня и слѣдъ туй настжпи пълно съзнание. Urticaria'та изчезна, но върху голѣмия пръстъ на лѣвата ржка се яви Herpes. Хиперестезията тоже изчезна. Апетитътъ се възобнови и общото състояние се поправи до толкова бърже, че болниятъ можа да се изпише здравъ на 16/XI. — Случаятъ е интересенъ не само поради рѣдкитѣ за Tertiana симптоми, но и поради перниционостьта имъ. Перниционозни явления при Tertiana, главно остри нервни смущения макаръ и рѣдко, сж наблюдавани отъ нѣкои автори, така остра мания (Campbell, Highet), делирии, остри психози, придружени съ идеи на прѣслѣдване, епилептически припадъци (Dansauer); освѣнъ това често Trismus и Tetania (Borne), Coma (Ewing). (Ziemann.[1]) — Въ нашия случай нѣколкократното изслѣдване на кръвьта ни убѣди, че имахме прѣдъ себе си Malaria tertiana и поради туй смѣтаме случая принадлежащъ къмъ описанитѣ отъ Ewing и Ziemann случаи. Въ анамнезата не е отбѣлѣзано, какво е

[1]) Ruge — Einführung in das Studium der Malariakrankheiten 1906 — стр. 141. Mense — Handbuch der Tropenkrankheiten = Ziemann Bd. III.

Digitized by Google

било врѣмето, макаръ че има важность, защото по наблюденията на много автори — Plehn, Marchoux, слънчевиятъ ударъ слѣдъ възвърщане на съзнанието бива често пати послѣдванъ отъ Malaria.

b) Quartana.

Случаи отъ Quartana наблюдавахме малко — всичко 5 случая, тъй че изглежда тая форма на Malaria да е сравнително рѣдка въ София. Трѣската само въ 1 случай (случ. 27.) бѣше типична — прѣзъ два деня, други два случая имаха акцеси всѣки день и микроскопически се намѣриха 3 генерации на Quartana. Другитѣ два случая по амамнезата имаха трѣска отъ нѣколко мѣсеца, която дохождаше ту прѣзъ день, ту прѣзъ 2 деня. Тѣ бѣха много отпаднали, имаха силна анемия, поради което ние не се рѣшихме да контролираме вѣрностьта на анамнестичнитѣ имъ данни относително трѣската. Въ всѣки случай това явление мжчно може да се обясни чрѣзъ развитие на двойна генерация на Quartana въ кръвьта. Всички случаи имаха увеличени далаци, бѣха крайно анемични, единъ отъ тѣхъ бѣше крайно отпадналъ и имаше отоци по краката, безъ да има Albumin и цилиндри въ пикочьта. Той се поправи много трудно и пролежа въ болницата около 2 мѣсеца. Въ другъ единъ случай (27. 1906), имахме паренхиматозенъ нефритъ съ изобилно количество епителиялни и гранулирани цилиндри.

II. Tropica.

Тропическата малария сир. маларията, причинена отъ малкия видъ плазмодии е най-вече разпространена въ тропицитѣ, поради което и носи това име. Споредъ изслѣдванията на Koch въ Германска източна Африка 90% отъ трѣскитѣ сж отъ тоя видъ и та прѣдставлява най-голѣмото прѣпятствие за колонизиране на тропическитѣ страни, понеже кахектизира и умаря болшинството отъ колонизаторитѣ. Въ южна Европа тропическата форма заима първо мѣсто, особено страдатъ отъ този бичъ на населението Италия, Гърция и Добруджа.[1]) У насъ въ България само Д-ръ Пранчовъ е описалъ 3 случая въ своята студия.[2])

Тропическата малария споредъ изслѣдванията на Koch найчесто е т. нароч. Tertiana maligna, клинически извѣстна много

---

[1]) Ruge l. c.

[2]) Д-ръ Маноловъ съобщава сжщо случаи отъ Tropica.

Digitized by Google

добрѣ на Celsus, който я наричалъ ἡμιτριταῖον, а описана отъ Torti и по-сетнѣ отъ Marchiafava и Bignami подъ името Febris aestivo autumnalis (Sommerherbstfieber), понеже най-често се явява къмъ края на лѣтото и въ началото на есеньта. Инкубационниятъ й периодъ е опрѣдѣленъ отъ Plehn и Ziemann на около 10—14 деня, Panicchi, който се е порѣзалъ съ стъкло покрито съ кръвь на единъ боленъ отъ Tropica, е получилъ единъ доста тежъкъ акцесъ слѣдъ 5 деня.

Tropica'та се явява главно въ двѣ форми, една доброкачествена и една злокачествена, като по между имъ сѫществуватъ разни прѣходни форми. Характерното е нейната перициозность, която може да се яви отначало на болестьта или пъкъ да послѣдва нѣколко невинни сравнително акцеса. Формата на трѣската споредъ Scheube, Mannaberg и други по-стари автори бива интермитируеща, ремитируеща, постоянна и неправилна. Доброкачествената Tropica се явява обикновено въ форма на интермитируеща трѣска; акцесътъ дохожда прѣзъ день, но трае значително по-дълго врѣме, отколкото при трѣската, причинена отъ плазмодиитѣ на Tertiana. Ruge опрѣдѣля траенето на акцеса между 20 и 56 часа и често чакъ на втория день настѫпя окончателното спадане на температурата. Качването и спадането на температурата става много бърже; често обаче има ремисии, вслѣдствие на което при мѣрене температурата само сутринь и вечерь, получаваме картината на Febris quotidiana или на Continua. Въ тази грѣшка сѫ паднали много автори и едвамъ Koch е установилъ правилната крива линия на температурата при Tropica, тъй че той твърди само на основание кривата линия да може да постави диагнозата „Malaria tropica". Ruge е обърналъ вниманието, че за получаване правилна крива линия трѣба да се мѣри температурата всѣки 4 часа и особено нощно врѣме.

Ziemann, Nocht и Ruge сѫ потвърдили наблюденията на Koch, така че може да се смѣта за установено, че тропическата форма на маларията е характеризирана чрѣзъ интермитируеща трѣска, при която стадиумътъ на огъня трае значително по-дълго на постоянна или малко колеблива височина, а стадиумътъ на апирексията кѫсо врѣме.

Продромални явления, обикновено липсуватъ; начесто обаче, болнитѣ усѣщатъ общи растройства като умора, липсване на апетитъ, психическа и физическа немощь, неразположеность — явления при-

Digitized by Google

сжщи на разнообразни остри инфекциозни заболѣвания. Plehn A.[1]) е наблюдавалъ, че при единъ и сжщи индивидуумъ, всѣки акцесъ се прѣдшествука отъ едни и сжщи субективни оплаквания, като напр. изтръпване на ржцѣтѣ и краката, често прозѣване, пищене въ ушитѣ, безсъние и прочие.

Акцесътъ почва съ чувство на студъ, което обаче не е тъй силно изразено, както при Tertiana, студенитѣ тръпки често липсватъ; спадането на температурата е придружено съ силно изпотяване, което много на често съвършено липсва. Значи акцесътъ, подобенъ на този на Tertiana, но трае по-дълго врѣме, студенитѣ тръпки често липсуватъ, сжщо и потътъ. Най-важнитѣ субективни оплаквания сж много силното главоболие и безсънието, които изнуряватъ болнитѣ. Начесто настжпя безсъзнание, а при дѣцата делирии и конвулсии; често болнитѣ иматъ болки въ гърба и кръста, по нѣкога въ коститѣ на краищницитѣ, които споредъ Kohlbrugge[2]) могатъ да траятъ и нѣколко недѣли слѣдъ трѣската и се обясняватъ чрѣзъ присжтствието на маларичнитѣ плазмодии въ костния мозъкъ. Отъ страна на пищепроводния каналъ на често се наблюдаватъ повръщания и диареи, които споредъ Ascoli се дължатъ на отдѣлянето на токсически продукти въ тѣхъ. Въ Индия Mason и Clark сж наблюдавали Haemathemesis и кървави диареи, които при постепенното ослабване на болнитѣ, често докарватъ смърть. A. Plehn е наблюдавалъ въ Африка кървави диареи, а Fest въ Honduras кървави повръщания. Начесто се срѣщатъ и кървоизлияния отъ други органи, така отъ бѣлитѣ дробове, отъ носа, менорагии, петехии по тѣлото.

Далакътъ е увеличенъ малко или почти никакъ, даже при хора, които дълго врѣме сж страдали отъ малария (F. Plehn въ Камерунъ). Сърцето отпада бърже, палпитации и слабость сж чести спжтници на Tropica; по нѣкога се наблюдаватъ дилатации на дѣсното сърце. Herpes се срѣща по нарѣдко отколкото при Tertiana и quartana, по нѣкога се явява Urticaria.

Трѣската е много упорита, плазмодиитѣ, особено гаметитѣ мжчно и бавно се изгубятъ, даже при най-интенсивно лѣкуване съ Chinin.

Злокачествената Tropica е твърдѣ тежка и прѣдставлява една разнообразность не достигната отъ никоя друга болесть, както

[1]) Plehn — Die Malaria der Afrikanischen Negerbevölkerung 1902.
[2]) Scheube l. c.

Digitized by Google

Mannaberg[1]) се изражава разнообразность подобна на разнообразностьта на Proteus. Споредъ прѣобладаещитѣ симптоми различаватъ много форми, така Scheube различава 14 Mannaberg не по-малко. — Torti е раздѣлялъ перниционзнитѣ трѣски на Comitatae и Solitares — първитѣ се отличавали чрѣзъ единъ особено тежъкъ и необикновенъ симптомъ, вторитѣ чрѣзъ Continua и тежки общи явления. Scheube изброява слѣднитѣ форми:

1) Алгидна форма — Febris intermittens perniciosa algida — Изтиване на тѣлото въ врѣме на акцеса дотолкова, че температурата подъ мишницата е субнормална. Кожата много блѣдна, настръхнала. Пулсъ слабъ и ускоренъ. Слабость на сърцето. Обикновено смъртоносна.

2) Febris intermittens perniciosa diaphoretica — трѣска придружена съ силно изпотяване при студена кожа. Обикновено смъртоносна.

3) Febris intermittens perniciosa Syncopalis — Collaps въ врѣме на акцеса.

4) Febris intermittens comatosa — една отъ най-честитѣ форми; въ Римъ 4% отъ трѣскитѣ, въ Cochinchina даже 16%. Смъртность дава споредъ Maillot въ Алжиръ 18%. Тя захваща обикновено съ мозъчни явления като силно главоболие, маяне на свѣтъ, треперяне на мускулитѣ, сомнолентность, придружени отъ една интермитируеща трѣска (споредъ Scheube и ремитируеща трѣска). Слѣдъ това се явяватъ делирии и конвулсии, които се послѣдватъ отъ Coma. Дишането ускорено, по нѣкога измѣнено въ смисъла на Cheyne Stockes (Schellong), пулсътъ много бързъ.

Coma'та може да продължава единъ или два дена и надминава често по траене трѣската. Слѣдъ изпотяване съзнанието се възвръща, болнитѣ сж още силно отмалѣли и омаломощени и се оплакватъ отъ силно главоболие. — Често пжти настжпя смърть, въ други случаи болнитѣ оздравятъ, но оставатъ по нѣкога за цѣлия животъ извѣстни явления, като апатичность, амнезия, пълна афазия или само смущения на говора и пр. Споредъ F. Plehn тая форма особено често се явява слѣдъ силно въздѣйствие на слънцето.

5. Делирируеща форма — трѣска, придружена съ силни делирии, които по нѣкога достигатъ до маниакални припадъци.

6. Febris intermittens eclamptica, epileptica, kataleptica, tetanica. Конвулсивна форма — особено често у дѣцата.

---

[1]) Mannaberg l. c.

Digitized by Google

7. Febris interm. cardialgica, трѣска, придружена отъ силни стомашни болки; сравнително рѣдка.

8. Malaria cholerica — споредъ Martin много подобна на cholera asiatica и обикновено смъртоносна.

9. Malaria dysenterica, описана отъ Dehio въ околностьта на Дунава. Признаци както при Dysentheria.

10. Маларична пневмония. Споредъ Scheube тя почва както една обикновена малария. Трѣската е обикновено интермитируеща и споредъ Scheube има характеръ на quotidiana resp. Tertiana duplex или Tertiana; по-сетнѣ тя придобива ремитируещъ характеръ и завърша съ криза или лизисъ. Едновръменно съ трѣската се явяватъ типични за пневмония явления: бодежъ, задухъ, кашлица и характеренъ за пневмония Sputum. Физикално пневмонията нѣма нѣкакви особености, обзима често долнитѣ лобуси на бѣлитѣ дробове. Често къмъ края се явяватъ унесеность, делирии, отпадъкъ на силитѣ — синдромъ на т. нареч. тифозна пневмония, която обикновено свърша съ смъртъ. Относително натурата на пневмонията актоветѣ още не сѫ завършени, едни я мислятъ за особена локализация на маларичния процесъ, други за компликация при индивидууми отслабнали отъ трѣската, или едновръменно заболяване отъ двѣтѣ болести. Това мнѣние се сподѣля отъ всички по-нови автори (Nocht, Ziemann).

11. Malaria pleuritica, описана отъ Herz въ врѣме на акцеса и наблюдавана отъ Steudel често при Febris haemoglobinurica.

12. Febris haemoglobinurica (Schwarzwasserfieber), която се срѣща най-вече въ тропицитѣ, особено у хора, които сѫ живѣли по-дълго врѣме тамъ и не сѫ обръщали внимание върху отдѣлни леки маларични акцеси (F. Plehn. A. Plehn); въ Италия наблюдавана и описана отъ Bastianelli, Tomaselli и Bacelli и отъ Cardamatis въ Гърция, дѣто при прокопаването на Коринтския каналъ, голѣма часть отъ работницитѣ сѫ измрѣли отъ тази болесть.

Въ България д-ръ Пранчовъ е описалъ единъ доста типиченъ случай.

Febr. haemogl. се развива обикновено слѣдъ общи за маларията продромални явления, съ едно втрисване, при което температурата достига 40° и повече, а по нѣкога е по-низка. Слѣдъ това се развива вслѣдствие на грамадното разрушение на червени кръвни тѣлца — Haemozytolysis, отъ една страна кървопикане — Haemoglobinuria, отъ друга страна силенъ Icterus, прѣдизвиканъ отъ това, че само една часть отъ Haemoglobina се отдѣля чрѣзъ

Digitized by Google

бъбрецитѣ, а другата часть попаднала въ черния дробъ се прѣработва въ жлъчни пигменти, които отчасти се всмукватъ отъ лимфатическитѣ сждове и попадатъ въ кръвообращението (Cythâmolytisch. Icterus на Senator). — Трѣската бива или Tertiana (Plehn), или всѣкидневна, или пъкъ неправилно интермитируеща или ремитируеща.

Вслѣдствие на голѣмото разпадане на червени кръвни тѣлца се развива силна анемия, обща отпадналость, често се явяватъ нефрити и болнитѣ умиратъ отъ уремия. Начесто се развива хеморагическа диятеза и настжпя слабость на сърцето.

Етиологическото значение на маларията, макаръ да е било оспорвано отъ много наблюдатели, главно Bacelli и Koch, които много на често не сж намирали плазмодии въ кръвьта и сж наблюдавали развитието на Febris haemoglobinurica слѣдъ даване даже на минимални дози хининъ, е сигурно. Изслѣдванията на A. Plehn и F. Plehn и напослѣдъкъ на Nocht[1]) и Steffens и Christophers сж установили, че плазмодиитѣ се намиратъ почти въ всички случаи единъ день прѣди трѣската и въ около 60% въ първия день[2]).

Bastianelli, а съ него и A. Plehn приниматъ, че вслѣдствие на латентната маларична инфекция, се развива едно прѣдрасположение — диспозиция — къмъ Febris haemoglobinurica. Тая диспозиция се състои въ това, че поради постоянното разрушение на червени кръвни тѣлца отъ латентнитѣ форми на маларичнитѣ плазмодии или тѣхнитѣ токсини, регенеративната способность на костния мозъкъ се изнурява, и почватъ да се произвеждатъ по-слаби по упоритость червени кръвни тѣлца, които слѣдъ най-малки причини — изстинка, изморяване, Chinin лесно се разпадатъ. На това мнѣние е и Scheube. — По тоя начинъ тия автори обясняватъ наблюденията на Koch, върху значението на Chinin'а за явяването на Febris haemoglobinurica.

Тая форма на тропическата трѣска е обикновено смъртоносна.

13. Ревматическо хеморагична форма, наблюдавана отъ Vera Cruz въ Мексика, и състоеща се въ кръвоизлияния въ ставитѣ, въ подкожната тъкань и кръвотечения изъ носа и червата, които настжпятъ слѣдъ единъ маларичeнъ акцесъ.

14. Typhomalaria наблюдавана навредъ въ южна Европа и състоеща се въ това, че слѣдъ една ремитируеща или интермитируеща

---

[1]) Nocht — Schwarzwasserfieber — Arch. f. Sch. n Tropenkrankheiten Bd X H. 5.

[2]) A. Plehn — Ursachen. Verhûtung und Behandlung der haemoglobinurischen Fieber — Medizinische Klinik. 1906 № 31, 32, 33 et 34.

Digitized by Google

трѣска, която често почва съ студени тръпки, се присъединяватъ тифозни явления, като диарея, метеоризъмъ, сухъ, обложенъ езикъ, унесеность, делирии. Често явление е повръщане, което понѣкога се състои отъ жлъчна течность. Schellong наблюдавалъ на често Singultus. Scheube по наблюденията си въ Япония различава двѣ форми: едната, при която въ началото има типични признаци на тифъ, и чакъ къмъ 3—4 седмица трѣската става интермитируеща и се явяватъ втрисвания, придружени отъ студъ, горещина и потъ, които се повтарятъ правилно или понѣкога иматъ неправиленъ типъ; при втората форма, трѣската има отъ начало ремитируещъ или интермитируещъ характеръ. — Акцесътъ се придружава отъ чувство на студъ, комуто послѣдва чувство на горѣщина и сетнѣ силно изпотяване. Споредъ Scheube тия форми на маларията, сж обикновено комбинация на инфекция съ тифусъ и малария, било че болнитѣ заболѣватъ едноврѣменно отъ двѣтѣ болести, било че по отъ рано болѣдували отъ малария, заболѣватъ отъ тифъ и старата инфекция се възбужда отново.

Слѣдъ това малко отклонение, което ние си позволихме да направимъ, за да избѣгнемъ по-нататъшни приповтаряния отъ една страна и да дадемъ по голѣмо значение на Tropica отъ друга, нека разгледаме наблюдаванитѣ въ вжтрѣшното отдѣление случаи.

Прѣзъ 2-годишния периодъ наблюдавани сж 44 случая отъ Tropica, отъ които само отъ града София 17. Тя не е била еднакво разпространена прѣзъ всички мѣсеци, а е прѣобладавала есенно врѣме. Вѣроятно е, че въ отдѣлни маларични гнѣзда, каквито въ България за съжаление има много, Tropica'та стои на първо мѣсто между другитѣ форми на маларията, за която цѣлъ, желателно е, да се направятъ подробни изучвания.

Tropica'та въ повечето случаи бѣше доброкачествена, трѣската имаше форма на Febris intermittens tertiana. Периодътъ на студа бѣше изразенъ обикновено слабо, а по нѣкога болнитѣ изобщо не се оплакваха че имъ ставало студено, но напротивъ само отъ горещина. Изпотяване въ много случаи липсуваше, въ други случаи бѣше добрѣ изразено. — Въ врѣме на акцеса много отъ болнитѣ имаха повръщания, други диареи, а нѣкои повръщания и диареи (безъ кръвь), които продължаваха и слѣдъ спадането на температурата. Нѣкои отъ тѣзи болни ослабваха твърдѣ много, тѣ бѣха крайно анемични, не можеха да се държатъ на краката си, залитаха и изобщо прѣдставляваха картината на една адинамия, каквато се срѣща само при Morbus Adissonii. Много отъ болнитѣ

Digitized by Google

се оплакваха отъ силно главоболие — боли ме главата, като да ме биятъ съ чукъ — често казваха нѣкои.

Отъ осложненията наблюдавахме единъ случай съ силенъ Icterus увеличенъ черенъ дробъ, който слѣдъ даване хининъ бърже се поправи; нефрити имахме въ 4 случая, 2 съ остри хеморагични нефрити, съ много кръвь въ пикочьта и много кървни тѣлца и епителиялни цилиндри въ седимента и други 2 случая съ понапрѣднали нефрити, съ много Albumin и изобилно епителиялни, гранулирани и хиалинни цилиндри. Двата случая указваха въ анамнезата, че отоцитѣ имъ се явили слѣдъ като се явила трѣската, тъй че можемъ да твърдимъ почти съ пълна сигурность, че нефрититѣ въ случая сж отъ маларична етиология. — По подробна разработка на случаитѣ, ние се въздържаме да дадеме, тъй както тѣ ще бждатъ прѣдметъ на отдѣлна студия отъ другиго.

Злокачествени случаи имахме само 7, отъ които три свършиха летално. — Тъй като тѣзи случаи прѣдставляватъ особенъ интересъ, още повече диягнозата на смъртнитѣ случаи можа да се провѣри и чрѣзъ аутопсията, ще си позволимъ да ги опишемъ подробно. — Отъ 7-тѣ случаи, 4 имаха тежки явления подобни на тифусъ; по-нататъшното течение обаче и прѣглеждането на кръвьта, което въ случая е единственниятъ сигуренъ начинъ за поставяне на вѣрна диагноза, ни убѣждавашс, че имаме прѣдъ себе си само тежка форма на Tropica. Трѣската имаше характеръ на Continua (при мѣрене температурата сутринь и вечерь); главоболие, обща физическа и психическа отпадналость, обложенъ езикъ, диареи, по нѣкога делирии, бѣха обикновенно явление. За по голѣма илюстрация на казаното, ще опишемъ слѣдния случай, смѣтанъ отъ насъ нѣколко деня за тифусъ и едвамъ на 3-ия день вѣрно диагностициранъ.

Касае се за Цв. Цв. на 24 години, студентъ, дошълъ отъ Враца, постжпилъ на 6/IX., излѣзълъ здравъ на 20/IX. (болниченъ листъ № 3308); относително заболѣването си дава слѣднитѣ данни: заболѣлъ прѣди 1 седмица, като изначало почувствувалъ слабо главоболие. Сетнѣ взели да го побиватъ студени тръпки; краката и ржцѣтѣ му отмалѣли. Отъ тогава насамъ той чувствува силна горещина, усѣща се много отмалѣлъ и има силна жажда. Повръщалъ нѣколко пжти зелена течность, чувствува отъ три деня насамъ коремни болки, по вънъ ходи редовно, апетитъ нѣма. Не може да спи. Щомъ стане на крака, веднага му се завива свѣтъ. Status praesens. Температура 37·7, пулсъ 96, дишане 28. Болниятъ

Digitized by Google

е мжжъкъ отъ срѣденъ ръстъ съ здраво тѣлосложение и добрѣ запазена подкожна тлъстина. Кожата на лицето зачервена, на тѣлото бѣла. Видимитѣ слизисти ципи червени. Съзнанието е пълно. Гла-

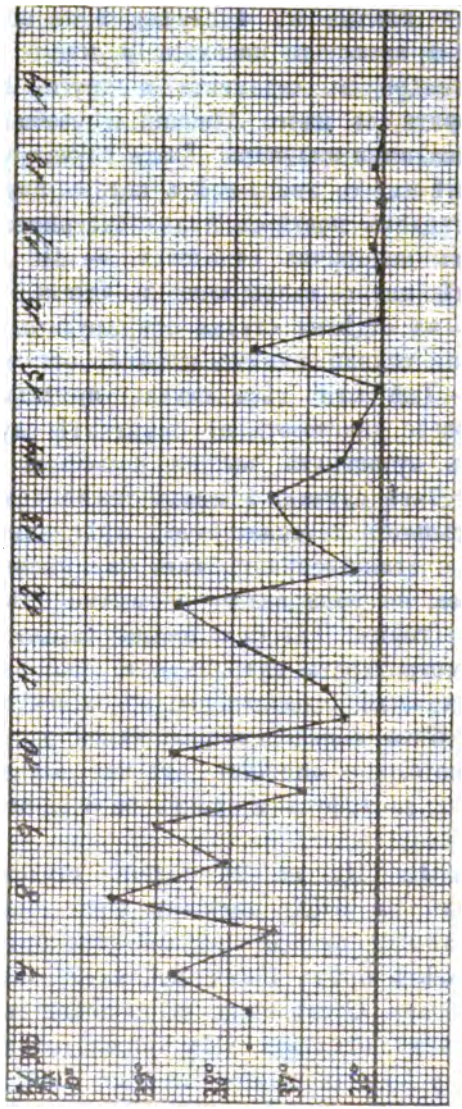

воболие слабо. Много отпаднал. Пупилитѣ равни, нормално широки, реагиратъ добрѣ върху свѣтлина и акомодация. Conj. sclerae блѣдна, бѣла. Езикътъ сухъ, силно обложенъ, особено по срѣдата.

Digitized by Google

Гърлото доста силно зачервено. Гръдниятъ кошъ правилно развитъ, бѣлитѣ дробове — гръденъ тонъ, везикулярно дишане. Сърцето въ нормални граници, тоноветѣ чисти, силни. Пулсъ правиленъ, равенъ, дикротиченъ, ускоренъ. Коремътъ въ равнището на гръдния кошъ, мекъ, тимпаниченъ, неболѣзненъ; въ областьта на слѣпото черво се възпроизвежда гуркане. Черниятъ дробъ не се напипва, по перкусия — нормални граници; далакътъ увеличенъ и достига до 2 пръста подъ ребрата, ржбътъ остъръ, болѣзненъ. Пикочьта тъмножълта, бистра, реакция кисела, не съдържа нито бѣлтъкъ, нито захаръ, реакция диацо-положителна.

Прѣдъ видъ на общата отпадналость, обложения езикъ, дикротичния пулсъ, гуркането въ областьта на слѣпото черво и увеличения далакъ, макаръ че температурата не бѣше твърдѣ висока, прѣдположихме, че имаме прѣдъ себе си тифусъ въ началото на втората седмица и назначихме Calomel. На другия денъ болниятъ при съзнание, прѣзъ нощьта билъ неспокоенъ, не можалъ да спи. Езикътъ сухъ, обложенъ. По вънъ ходилъ рѣдки жълти изпражнения, температура сутриньта 37.7, вечерьта 38.8.

По-нататъкъ у болниятъ се развива, както показва приложената крива линия една ремитируеща, а сетнѣ интермитируеща трѣска, която слѣдъ Chinin бърже спрѣ. Общото състояние въ слѣднитѣ дни говорѣше много за тифъ; болниятъ бълнуваше, имаше силно главоболие, езикътъ стана много сухъ, пулсътъ дикротиченъ, изслѣдването обаче на кръвьта, бѣше ни дало правилното тълкуване и лѣчение на трѣската и болниятъ бърже оздравѣ.

Подобенъ вървежъ имаха и другитѣ 3 случая; останалитѣ 3 случая имаха Febris perniciosa comatosa.

Първиятъ случай се отнасяше до Ал. Ст. на 27 год. възрасть, земледѣлецъ отъ с. Конье, Сърбия; постжпилъ въ вжтр. отдѣлъ на 26/VIII., излѣзълъ по собствено желание на 30/VIII. съ Diagnosis Malaria perniciosa comatosa. Болнич. листъ № 3145. Анамнеза. Болниятъ иде отъ Румъния, дѣто работилъ по Дунава. На връщане за Сърбия, той се качилъ въ желѣзницата въ Бургазъ и падналъ въ безсъзнание. Кондукторитѣ като провѣрявали вагонитѣ въ София намѣрили го въ вагона и го изпратили въ болницата. На другия день болниятъ дава слѣднитѣ данни за разболѣването си. Трѣсло го отъ 2 мѣсеца насамъ, като отначало го заболѣла главата. Трѣската идвала всѣки день. Не е повръщалъ, нито е ималъ диарея. Чувствува се съвсѣмъ слабъ и когато застане върху краката си,

Digitized by Google

му се замайва свѣтъ. Апетитъ слабъ. Не помни, кога му е станало злѣ и какъ е билъ доведенъ въ болницата.

При приимането въ болницата (12 часа прѣзъ нощьта) болниятъ е съвършено безъ съзнание, не реагира при убодване, краищницитѣ изстинали. Дишане доста ускорено. Пулсътъ ускоренъ, доста слабъ; назначиха му се инжекция съ ol. camphorat. и Infus. theae 1,0:200,0 spirit vini 50,0.

На сутриньта 27/VIII. температура 37.7 пулсъ 88, дишане 24. Вечерьта T = 38°. *Status praesens*. Мжжъ отъ високъ ръсть съ умѣрено развити костна и мускулна системи и умѣрено запазена подкожна тлъстина.

Кожата на лицето и на тѣлото мургаво кафява, гънкитѣ, ржцѣтѣ и пъпа по-тъмно кафяви. Видимитѣ слизисти ципи блѣдочервени, по вѣнцитѣ се виждатъ нѣколко блѣдо кафяви пятънца. Той е при съзнание, много отпадналъ, не може да стои върху краката си, залита. Главоболие нѣма. Пупилитѣ равни, нормално широки, реагиратъ добрѣ върху свѣтлина и акомодация. Conj sclerae бѣла; езикътъ сухъ, слабо обложенъ.

Гръдниятъ кошъ правилно развитъ, при дишане еднакво се разширява. Върху бѣлитѣ дробове гръденъ тонъ, везикулярно дишане. Върхътъ на сърцето бие въ V-то м. р., навжтрѣ отъ мам. лин., границитѣ нормални; на върха първиятъ тонъ нечистъ, като да е придруженъ отъ кжсъ систолич. шумъ, вторъ глуховатъ тонъ; върху основата два глухички тонове. Пулсъ правиленъ, срѣдньо пъленъ, ускоренъ. Коремътъ въ равнището на гръдния кошъ мекъ, тимпаниченъ, неболѣзненъ. Черниятъ дробъ не се напипва. Далакътъ увеличенъ до 2 пръста подъ ребрата, ржбътъ му е остъръ, неболѣзненъ.

Пикочьта тъмножълта, бистра, реагира кисело, съдържа слѣди отъ бѣлтъкъ, нѣма захарь, Reactio diazo отрицателна. По краката си нѣма отоци. Въ кръвьта полумѣсеци и пръстени на Tropica.

Болниятъ пролѣжа 3 деня въ вжтр. отдѣление и си излѣзе по собствено желание; температурата му се покачи на 29 VIII. само до 37.7, обаче общото състояние бѣше крайно неудовлетворително; той бѣше много отпадналъ и се изпускаше подъ себе си, нѣмаше апетитъ. Излѣзе си по силно настояване, въпрѣки нашитѣ съвѣти.

Вториятъ случай свърши смъртно. Той се касаеше до Миланъ Вл. отъ Трънско, на 26 год., работникъ, постжпилъ на 23 IX. умрѣлъ на 25/IX. съ Diagnosis Malaria perniciosa comatosa, болнич. листъ № 3359.

Digitized by Google

Анамнезата е слѣдната: болниятъ отишълъ прѣди нѣколко врѣме на печала въ Пловдивско и тамъ заболѣлъ отъ трѣска и кашлица, за което влѣзълъ въ пловдивската болница на цѣрене. Слѣдъ нѣколко деня, той се усѣтилъ по-добрѣ, излѣзълъ изъ болницата и потеглилъ за къмъ дома си, но по пжтя заболѣлъ по силно и веднага дошълъ въ Александровската болница. Той се чувствува много отмалѣлъ, не може да ходи. Не повръща. По вънъ излиза редовно.

Status praesens 23/IX. температура вечерь 37, пулсъ 82, дишане 24.

Мжжъ отъ високъ ръстъ съ добрѣ развити костна и мускулна системи и добрѣ запазена подкожна тлъстина. Кожата на лицето тъмнокафяво-мургава, на тѣлото мургава. Видимитѣ слизисти ципи блѣдорозови; по устнитѣ отдѣлни кафяви пятънца. Съзнанието запазено, но той е извънредно отпаднал и едвамъ приказва. Главоболие нѣма. Пупилитѣ равни, нормално широки, реагиратъ добрѣ върху свѣтлина и акомодация. Conj sclerae блѣдна, бѣла. Езикътъ слабо обложенъ. Гръдниятъ кошъ правилно развитъ, надключнитѣ ямки личатъ; бѣлитѣ дробове се простиратъ въ нормални граници, дѣсниятъ върхъ звучи малко по-кжсо. Дишането везикул., върху дѣсния върхъ тоже везикул., чисто. Върхътъ на сърцето бие въ V-то м. р., навжтрѣ отъ мам. лин., границитѣ нормални, тоноветѣ чисти, доста силни. Пулсъ правиленъ, срѣдньо пъленъ. Коремътъ мекъ, тимпаниченъ, безболѣзненъ. Черниятъ дробъ не се напипва, по перкусия заима нормални размѣри. Далакътъ увеличенъ и се напипва до 5 пръста подъ ребрата. Пикочьта тъмножълта, бистра, реагира кисело; Albumin въ слѣди, R. Diazo отрицателна. По краката си има умѣрени отоци. Лѣчение: 3 инжекции съ ol. camphorat.

На другата сутринь 24/IX. температура = 38·8 пулсъ 108, дишание 32. Болниятъ е безъ съзнание, изпуска се подъ себе си. Пупилитѣ сж равни, нормално широки, реагиратъ върху свѣтлина добрѣ. Главата подвижна. Въ сърцето тоноветѣ слаби. Пулсъ правиленъ, срѣдньо пъленъ, много ускоренъ. Далакътъ въ сжщото положение. Въ кръвьта силна полихромазия, отдѣлни еритробласти, отдѣлни полумѣсеци, отдѣлни пръстени на Tropica.

Назначи му се ol. Camphorat и една инжекция отъ 0,20 Chinin подкожно.

Вечерьта температура 36·2, пулсъ ?

Болниятъ е въ пълна прострация. Trismus. Умѣренъ Opistotonus. Главата обърната повече на лѣво, на кждѣто сж обърнати и очитѣ.

Digitized by Google

Пупилитѣ много широки, не реагиратъ върху свѣтлина. Изпуска се подъ себе си. Въ сърцето тоноветѣ слаби, вторитѣ тонове върху основата едвамъ се чуватъ. Пулсътъ едвамъ се напипва.

Въ кръвьта почти всѣко 2—3 червено кръвно тѣлце е заето отъ пръстени на Тгоріса, отдѣлни полумѣсеци.

При таково състояние болниятъ умрѣ въ 6 ч. сутриньта, безъ да му се възвърне съзнанието. Аутопсията извършена отъ просектора, Д-ръ Пиперковъ, даде слѣдньото:

Трупъ на младъ мжжъ отъ високъ ръстъ и съ добрѣ развито тѣлосложение. Тѣло умѣрено хранено, мускулатура добрѣ развита. Вкоченяването е още силно навсѣкждѣ. Нищо анормално по вънкашностьта на трупа. Отваряме корема. Черниятъ дробъ слиза три пръста подъ долния ръбъ на 5-то ребро и отъ двѣтѣ страни. Далакътъ заима цѣлата лѣва хипохондрена область и надолу той се простира чакъ до срѣдата на лѣвия флангъ. Другитѣ коремни органи сж нормално разположени. Отваряме гърдитѣ. Дѣсниятъ бѣлъ дробъ адерира по цѣлата си повръхность. Въ лѣвата плевра нѣма нищо анормално. Дробоветѣ сж ретрахирани и покриватъ голѣма часть отъ перикардиума.

Въ сърдечната торбичка има до 100 грама бистра, жълтеникава течность. Сърцето е нормално голѣмо, въ диастола, има блѣденъ цвѣтъ. То не съдържа почти кръвъ. Мускулатурата е блѣдна, леко размжтена, не се кжса лесно. Нищо анормално по орифициитѣ, клапитѣ и въ куфинитѣ. Лѣвиятъ и дѣсниятъ дробове сж емфизематични, горниятъ лобусъ има бѣлѣзникавъ цвѣтъ, а долниятъ тъмночервенъ. Този послѣдниятъ е твърдъ, тежъкъ, еластиченъ. Слѣдъ разрѣзъ се констатира, че долниятъ лобусъ е хепатизиранъ, отдѣлнитѣ огнища на втърдяване се виждатъ мжчно. Горниятъ лобусъ е емфизематиченъ, едеменъ. Сжщото е и съ цѣлия дѣсенъ дробъ. Въ бронхиитѣ и трахеята има малко гной и слизистата ципа е инфилтрирана, на мѣста хиперемирана. Аортата и езофагътъ нормални.

Далакътъ е уголѣменъ до 5 пжти отъ нормалното, той има тъмночервенъ цвѣтъ и е мекъ.

Вжтрѣшно пулпата има сжщо тъмночервенъ цвѣтъ, върху който се изрисуватъ ясно бѣлитѣ и хипетрофирани малпигиеви тѣлца. Пулпата особено въ срѣдата е мека и се стърже лесно (далакътъ се спазва). Бъбрецитѣ сж нормално голѣми, капсулата се отдѣля лесно, повръхностьта имъ е гладка и блѣдна. Рѣжатъ се лесно и на разрѣза двѣтѣ субстанции сж блѣдни и се различаватъ

Digitized by Google

мжчно една отъ друга. Паренхимътъ е леко жълтеникавъ и има мжтенъ изгледъ. Пикочнитѣ канали (Ureter'итѣ) сж нормални. Надбъбречнитѣ жлѣзи нормални.

Canal. choledochus проходимъ. Черниятъ дробъ е уголѣмень (почти 2 пжти отъ нормалното), той е по-мекъ. има ясно кафяво пепелявъ цвѣтъ. Повръхностьта лъскава. Ацинитѣ, ако и мжчно, се забѣлѣжатъ.

Червата, пикочниятъ мѣхуръ сж нормални. Отваряме черепа: Мекитѣ части, костьта и dura mater сж нормални; тази послѣднята се отдѣля лесно отъ костьта (tabula interna), синуситѣ сж празни. Мозъчната повръхность (гънкитѣ) е сплескана, тя има синьо-виолетовъ цвѣтъ. Има и подарахноидаленъ едемъ, както и силна венозна хиперемия на Pia'та.

Изваждаме мозъка. Консистенцията му е нормална, Pia'та се отдѣля лесно. При разрѣзване се констатира силна венозна и артериялна хиперемия на двѣтѣ мозъчни вещества. Сивото вещество е ясно виолетово, бѣлото прѣдставлява състоянието état criblé. Малкитѣ артерийки и особено капиларитѣ сж пълни съ кръвъ и заобиколени съ една тѣсна тъмно червена зона. Това състояние на сивото вещество се забѣлѣжа най-вече на малкия мозъкъ. Прѣрѣзва се дѣсниятъ os femoris и се взима парче отъ мозъка за изслѣдване. Анатомо-паталогическа диагноза: Hyperaemia et haemorrhagiae capillares cerebri et cerebelli. Oedema subarachnoidalis. Bronchopneumonia pulmonis sin lobi inferioris; Pleuritis adhaesiva dextra. Hypertrophia lienis et Tumor lienis acut. Degeneratio parenchymatosa et Hyperaemia hepatis. Degeneratio parenchymatosa cordis et renum.

Далакътъ се спази цѣлъ, взеха се парченца отъ мозъка, черния дробъ и костния мозъкъ, които слѣдъ като се втвърдиха послѣдователно въ Alkohol, се сложиха въ Celloidin и се нарѣзаха.

Хистологическитѣ препарати се боядисаха въ растворъ отъ боята на giemsa въ разстояние на 1 часъ, сетнѣ се обезводиха въ спиртъ, сложиха се въ Ol. bergamottae и се фиксираха въ канадски балзамъ.

Въ препаратитѣ, които има добрината да прѣгледа и колега Каракашевъ, се намѣри слѣдньото: мозъкътъ, капиларитѣ прѣпълнени съ кръвь, въ която почти всички червени кръвни тѣлца сж заети отъ плазмодии въ стадиумъ на дѣление, отдѣлни купчинки отъ червени кръвни тѣлца вънъ отъ кръвоноснитѣ сждове (кръвоизлияния).

Digitized by Google

Въ костния мозъкъ и въ черния дробъ изобилно пигментъ отъ тъмно-кафявъ цвѣтъ и плазмодии въ червенитѣ кръвни тѣлца. Пигментътъ въ черния дробъ, се намира въ кръвоноснитѣ сждове или въ тѣхнитѣ ендотелии, които на много мѣста сж раздути. Въ нѣкои чернодробни клѣтки се забѣлѣжа и дребнозърнестъ, жълтозеленъ пигментъ.

Третиятъ случай се отнася до Ат. Хр., по занятие бездѣлникъ, на 70 години, отъ с. Боснекъ, софийска околия, постжпилъ въ болницата на 14/9, умрѣлъ на 16/9. Болниченъ листъ № 3745. Клиническа диагноза: Malaria tropica, Cachexia malarica, Bronchitis diffusa, Pleuritis adhaesiva sin.

Анамнеза: Болниятъ говори бавно, по отдѣлни думи, тъй че неможе всичко да се схване. Заболѣлъ прѣди 5 години, като отначало му се явила кашлица и е изхрачвалъ гжсти и жълти храчки. Освѣнъ това ималъ е силенъ задухъ въ гърдитѣ, особено когато ходилъ. Кашлицата отъ день на день се усилвала.

Прѣди два деня ималъ студени тръпки, послѣ му станало горещо и най-насетнѣ ималъ слабо изпотяване. Студенитѣ тръпки се повторили и вчера. Не е повръщалъ. По вънъ ходилъ редовно. Апетитъ почти нѣма и се усѣща крайно отпаднал. Status praesens (наблюдение на д-ръ Хр. Павловичъ). Мжжъ отъ срѣденъ ръстъ. Костна система нѣжна, мускулатура и подкожна тъкань много слаби. Кожата на лицето и на тѣлото много тъмномургава. Видимитѣ слизисти ципи блѣдочервени. При пълно съзнание. Главоболие нѣма. Пупилитѣ еднакви, срѣдньо широки, реагиратъ добрѣ на свѣтлина и акомодация. Езикътъ влаженъ, необложенъ. Гръдниятъ кошъ кжсъ, широкъ, при дишане лѣвата половина се издига по-малко. Перкуторниятъ тонъ отзадѣ на лѣвия върхъ непъленъ. Отъ A. Scapulae medialis отлѣво до долу, перкусията дава слабо притжпление. Fremitus pectoralis отъ тая страна е малко по-слабъ. Подвижностьта на дъата дроба е ограничена, на лѣвия повече, отколкото на дѣсния. Дишането е на вредъ остро везикулярно, отъ лѣвата страна отзадѣ горѣ придружено отъ дребни влажни хрипове; на долу освѣнъ това и отъ плевритическо триене. Сърдечното притжпление релативно намалѣло. Сърдечниятъ ударъ не се вижда. Тоноветѣ доста силни, шумове не се чуватъ. Пулсъ ритмически, срѣдньо пъленъ. Arteria radialis съ затвърдѣли стѣни. Коремътъ подъ равнището на гръдния кошъ, е мекъ, безболезненъ. Перкуторниятъ тонъ ясенъ, тимпаниченъ. Черниятъ дробъ започва перкуторно отъ 6-то междуребрие. Далакътъ

Digitized by Google

се напипва единъ пръстъ подъ ребрата, твърдъ, съ притжпенъ ржбъ. Пикочьта тъмно-жълта, бистра, реагира кисело, съдържа слѣди отъ бѣлтъкъ, Diazo-реакция отрицателна. На другия день 15/IX. сутриньта температура 37, пулсъ 76, дишание 28; обективно сжщитѣ измѣнения. Кашлялъ доста много, храчилъ малко.

Лѣч. Infus. Ipecae, Decoct. chinae.

Вечерьта болниятъ получилъ повишение на температурата съ студени тръпки. Въ врѣме на най-високата температура (39·5) пада въ полуунесено състояние. Дишанието тежко, хъркаще (32 въ минута). Пупилитѣ реагиратъ. Сърдечнитѣ тонове глухи. Пулсъ ускоренъ (120) и слабъ. Лѣчение сжщо и Ol. camphorat subcutan № III.

На другата сутринь T=37·5, пулсъ 80, диш.=32. Болниятъ е унесенъ. Устата широко отворени. Езикътъ сухъ и обложенъ. Пупилитѣ му свити, реагиратъ на свѣтлина. Дишането тежко, хъркаще. Въ бѣлитѣ дробове множество влажни хрипове. Сърдечнитѣ тонове глухи. Пулсъ ускоренъ, малъкъ. Храчкитѣ не съдържатъ туберкулозни бацили. Въ кръвьта при T=37.5 се намиратъ множество тропически пръстени; нѣкои кръвни тѣлца сж инфицирани двойно, малко сж кървнитѣ тѣлца безъ плазмодии, много полумѣсеци. Въ препарата на височината на температурата пръстенитѣ сж сжщо изобилни, но не тъй много.

Въпрѣки сърдечно подкрѣпителнитѣ срѣдства и инжекцията отъ 1,0 Chin muriatic, болниятъ умрѣ къмъ 5 ч. слѣдъ обѣдъ.

Аутопсията, направена отъ д-ръ Пиперковъ даде: трупъ на старецъ, срѣденъ ръстъ, добрѣ развито тѣлосложение. Тѣло много мършаво. Кожата има тъменъ цвѣтъ. Нищо друго анормално по вънкашностьта на тѣлото. Отваряме гърдитѣ и коремътъ. Сърцето е въ нормално положение, на разрѣзъ мускулатурата червена, клапитѣ нормални. Дробоветѣ адерирать, особено лѣвиятъ. На разрѣзъ не прѣдставятъ измѣнения.

Далакътъ е уголѣменъ около 2 пъти, той е отъ мека консистенция и на разрѣзъ лесно се стърже. Бъбрецитѣ отъ нормална величина, капсулата лесно се отдѣля, кортикалниятъ слой малко разширенъ, отъ лекожълтъ цвѣтъ. Черниятъ дробъ нормаленъ. Отваряме черепа и изваждаме мозъка. Има венозенъ подарахноидаленъ едемъ. Мозъкътъ както голѣмиятъ, тъй и малкиятъ иматъ едноформенъ синкавъ цвѣтъ и венозна хиперемия. Въ мозъчното вещество, особито на малкия мозъкъ, има силна артериялна хиперемия съ около-

Digitized by Google

сждови капиларни кървоизлияния. При хистологическо изслѣдване на разрѣза отъ мозъка, се намиратъ плазмодии en croissant въ червенитѣ кръвни тѣлца въ кръвоноснитѣ сждове. Diagnosis anatomopalhologica: Cachexia. Hyperaemia et Haemorrhagiae capillares cerebri et cerebelli. Tumor lienis acutus, Malaria tropica.

Взеха се парченца отъ мозъка, далака, черния дробъ и бъбрецитѣ и слѣдъ фиксиране въ спиртъ, се нарѣзаха на тънки разрѣзи. Боядисване съ Haematoxylin-Eosin и Giemsa.

Въ мозъка капиларитѣ се намѣриха прѣпълнени отъ инфицирани съ плазмодии червени кръвни тѣлца.

Въ далака и черния дробъ изобилно пигментъ, който найвече се намира въ ендотелиитѣ на кръвоноснитѣ сждове. Въ кръвоноснитѣ сждове изобилно плазмодии, отдѣлни полумѣсеци.

Бъбрецитѣ: капиларитѣ сѫщо така съдържатъ плазмодии и полумѣсеци.

И тритѣ случая прѣдставляватъ доста типична картина на Malaria comatosa. Първиятъ случай като по-лекъ, оздравѣ, другитѣ два свършиха летално, и аутопсията даде типична картина на измѣненията при Malaria, а именно силна анемия на кожата; увеличение на далака и на черния дробъ съ силна хиперемия и дегенерация на паренхима и образуване на много пигментъ, вслѣдствие на което тѣзи органи, именно черния дробъ и далакътъ получаватъ сивъ, зелено или синкаво сивъ — пепелявъ цвѣтъ. — Мозъкътъ е билъ силно хиперемиранъ, отчасти прошаренъ съ капиларни кръвоизлияния. Цвѣтътъ на мозъка е билъ измѣненъ — синкавъ, синкаво-моравъ като послѣдствие на Melanaemia'та и кръвоноснитѣ сждове сѫ намѣрени при хистолог. изслѣдване прѣпълнени съ паразити и пигментъ. Това прѣпълване на капиларитѣ на мозъка съ плазмодии е достатъчно да обясни тежкитѣ мозъчни явления и най-сетнѣ Coma'та, наблюдавани приживѣ.

Въ другитѣ органи сѫ константирани прѣди всичко отлагане на изобиленъ пигментъ, който се намира или въ червенитѣ кръвни тѣлца, или въ ендотелиитѣ на кръвоноснитѣ сждове. Освѣнъ това много полови и главно неполови форми въ стадиумъ на дѣление на тропическитѣ плазмодии, въ капиларитѣ както въ далака, така и черния дробъ и бъбрека. Въ едина случай освѣнъ неполовитѣ форми на Tropica д-ръ Каракашевъ е намѣрилъ въ капиларитѣ на

Digitized by Google

мозъка, полумѣсеци. наблюдение което изглежда да не е константирано отъ други автори.[1])

Слѣднятъ случай прѣдставя особенъ интересъ.

Той се отнася до Гр. Миц. на 15 год. отъ с. Лакатникъ, постжпилъ на 13/XI., умрѣлъ на 24/XI. Клиническа диагноза: Malaria perniciosa tropica, Meningoencephalitis, Hyperaemia cerebri, Nephritis acuta. Б. Л. 4273. Анамнеза. Болниятъ разказва, че около Петровдень захванало да го трѣсе. Трѣската дохождала всѣки день и била придружавана отъ студени тръпки, слѣдъ което послѣдвала горещина и силенъ потъ, тъй че той трѣбало да си промѣнява дрехитѣ. Това състояние траяло около 1 мѣсецъ; въ врѣме на трѣската, той ималъ на често главоболие и силна диарея, не е повръщалъ, нито му текло кръвь изъ носа. Отъ тогава насамъ болниятъ се чувствува силно отмалѣлъ и отпадналъ, трѣската прѣминала, но на често му е горещо. Не повръща. Има силно главоболие. Апетитъ слабъ. По вънъ ходи рѣдко.

Status praesens на 13/XI. Температура вечерь 39.1, пулсъ 88, дишане 28.

Болниятъ е момъкъ отъ срѣденъ ръстъ съ добрѣ развита костна и мускулна система и запазена подкожна тлъстина. Кожата на тѣлото и на лицето блѣдна, мургавичка. Видимитѣ слизисти ципи блѣдо-червени.

Съзнанието е пълно. Главоболие нѣма. Пупилитѣ равни, нормално широки, реагиратъ добрѣ върху свѣтлина и акомодация. Conj. sclerae блѣдна, бѣла. Езикътъ влаженъ, слабо обложенъ.

Гръдниятъ кошъ правилно развитъ, при дишане се издига еднакво отъ двѣтѣ страни. Бѣлитѣ дробове се простиратъ въ нормални граници, издаватъ гръденъ тонъ, дишането везикулярно, придружено отъ сухи, свирящи хрипове. Върхътъ на сърцето бие въ V-то м. р., навжтрѣ отъ мам. лин., границитѣ сж нормални, тоноветѣ чисти, съ изключение на върха, дѣто се чува слабъ систолич. шумъ. Пулсъ правиленъ, равенъ, срѣдно пъленъ. Коремътъ въ равнището на гръдния кошъ, мекъ, тимпаниченъ, неболезненъ. Черниятъ дробъ не се напипва, по перкусия заима нормални размѣри. Далакътъ е увеличенъ и се напипва 2 пръста подъ ребрата, ржбътъ е доста остъръ, неболезненъ.

[1]) Вижъ Ruge. l. c.

Digitized by Google

Пикочьта тъмно жълта, мжтна, реагира кисело, съдържа слѣди отъ Albumin, нѣма захарь, нито жлъчни пигменти. Индиканъ увеличенъ, Diazo — реакция положителна. По краката си има слаби отоци. Лѣкуване Decoct. chinae 10,0 200,0 Extract chinae 2,0, Syr. cortic. aurant. 20,0 MDS. По 4 супени лъжици въ день.

На другия день 14/XI. температура с. — 38 8. Пулсъ 104. вечерь Т°. — 39°. Общо състояние неизмѣнено, много отпадналъ. Въ кръвьта умѣрена полихраматофилия, изобилно макрогамети и микрогаметоцити на Tropica. Лѣкуване Decoct. chinae и инжекция съ Chinin 0,30. На 15/XI болниятъ не можалъ да спи прѣзъ нощьта. Въ гърдитѣ сухи, свиряци хрипове, повече отдѣсно. Пулсъ правиленъ, срѣдно пъленъ. Седиментътъ съдържа изобилно уратни кристали, *цилиндри* не се намиратъ. Температура с. — 38.1, пулсъ 92, вечерь 38.2. — II. инжекции съ Chinin bisulfuric. 16/XI. Въпрѣки хининовитѣ инжекции, болниятъ продължава да има висока температура, чувствува само главоболие. Апетитъ слабъ. Пулсъ правиленъ, срѣдно пъленъ. По вънъ не ходилъ. — с. т — 38 6, в — 37.7.

17/XI. Прѣзъ нощьта билъ малко буенъ, бълнувалъ. Главоболие умѣрено. Главата подвижна. Пупилитѣ равни, нормално широки, реагиратъ върху свѣтлина. Езикътъ слабо обложенъ. Пулсъ правиленъ, доста пъленъ. По вънъ не ходилъ.

18/XI. Прѣзъ нощьта билъ доста спокоенъ, не бълнувалъ, не се изпускалъ подъ себе си. Главата неподвижна напрѣдъ и настрани, движения надирѣ възможни. Пупилитѣ различно широки, лѣвата по-широка отъ дѣсната, реагиратъ върху свѣтлина. Езикътъ обложенъ.

Въ гърдитѣ гръденъ тонъ, дишането придружено отъ сухи, свиряци хрипове, а подъ дѣсната плешка и отъ срѣдни влажни хрипове. Далакътъ достига до 1 пръстъ подъ ребрата. Пулсъ правиленъ, равенъ, малко celer. Пателарнитѣ рефлекси увеличени. Babinsky нѣма.

Лѣчение Decoct. chinae, Infus. Ipecae. инжекция съ Chinin. Ледъ върху главата. Консултация съ д-ръ Чавовъ. Рѣши се да покаиме прѣдъ видъ на мозъчнитѣ явления д-ръ Гиргиновъ да изслѣдва очитѣ; д-ръ Гиргиновъ намѣри слѣдньото: външно по очитѣ за сега нищо особено; движението свободно. Пупилитѣ еднакво широки и реагиратъ добрѣ. Вжтрѣшностьта на очитѣ както въ структурата, тъй и въ циркулацията не се забѣлѣжа нищо особено.

Digitized by Google

19/XI. Прѣзъ нощьта билъ съвършено спокоенъ, спалъ. Оплаква се отъ доста силно главоболие и болки въ врата, който е все така ригиденъ. Пупилитѣ сж доста широки, еднакви, реагиратъ върху свѣтлина. Пулсъ правиленъ, срѣдно пъленъ. Коремътъ мекъ, тимпаниченъ, неболезненъ. По вънъ ходилъ веднжжъ. Пателарниятъ рефлексъ сжществува, отлѣво по-силенъ. Babinsky нѣма. Въ кръвьта има полумѣсеци.

20/XI *Widal отрицателенъ.* Болниятъ е доста неспокоенъ, бълнувалъ прѣзъ нощьта. Не се изпускалъ подъ себе си. Лежи повече върху лѣвата си страна съ забодена въ възглавницата глава. Очитѣ държи фиксирани прѣдъ себе си, само по нѣкога ги движи, Пупилитѣ доста широки, реагиратъ върху свѣтлина и акомодация. Езикътъ сухъ, обложенъ. Въ гърдитѣ сжщото. Пулсъ правиленъ. релативно бавенъ. Коремътъ хлътналъ малко, мекъ, тимпаниченъ. По вънъ ходилъ. Далакътъ едвамъ се напипва подъ ребрата, по перкусия почва отъ 8-то ребро и достига до края на ребрата. Opistotonus сжщи. Болки по продължение на гръбнака. Симптомъ на Kernig много ясенъ. Пателарниятъ рефлексъ запазенъ.

Консултация съ д-ръ Чавовъ. Прѣдъ видъ на намиращитѣ се въ кръвьта полумѣсеци, рѣши се да се направи една интравенозна инжекция съ Chinin, по формулата на Bacelli, а именно:

Chinin muriatic
1,0
Aq. destillatae sterilisatae
10,0
Natri chlorati
0,075.

21/XI. Прѣзъ нощьта не могълъ да спи, бълнувалъ, опитвалъ се да става да ходи, поради което билъ вързанъ въ буйна риза.

Унесенъ малко, но при високо повикване се обажда. Оплаква се отъ силно главоболие. Главата почти неподвижна, много болезнена при движение. Очитѣ устремени прѣдъ него, очнитѣ ябълки свободно подвижни. Езикътъ сухъ, обложенъ. Въ сърцето тоноветѣ чисти. Пулсъ правиленъ, срѣдно пъленъ, мекъ, малко celer. Коремътъ хлътналъ, мекъ, неболезненъ. Далакътъ едвамъ се напипва. Пателарнитѣ рефлекси не сж тъй увеличени. Babinsky нѣма.

Digitized by Google

Лѣчение Decoct. chinae, Chinin, ледъ върху главата,

Vin chinae
300,0
Tinct. cinamomi
3,0
Tinct. nuc. vomic.
1 0
M. D. S. по 4 супени въ день.

Вечерьта болниятъ е много безпокоенъ, буйствува, става отъ леглото си. Бълнува. Унесенъ. Очитѣ му устрѣмени прѣдъ него. Пулсъ правиленъ, непъленъ, ускоренъ. Сѫщо лѣчение и Ol, camphorat. subcutan IV.

22 XI. Прѣзъ нощьта болниятъ билъ много буенъ, бълнувалъ и ставалъ отъ леглото си, поради което билъ вързанъ въ буйна риза. Унесенъ, неспокоенъ, лежи върху дѣсната си страна съ подвити крака. Symptom на Kernig. Главоболие силно, при движение, главата много болезнена. Очитѣ устремени повече на горѣ. Езикътъ сухъ, обложенъ. Въ гърдитѣ сѫщитѣ явления. Въ сърцето тоноветѣ глуховати. Пулсъ правиленъ, доста слабъ, ускоренъ. Коремътъ подъ равнището на гръдния кошъ, хлътналъ, мекъ, неболезненъ. Испуска се подъ себе си. Пателарниятъ рефлексъ слабъ, плантарнитѣ рефлекси увеличени. Хиперестезия.

Покани се д-ръ Гиргиновъ. Той е написалъ слѣдния Status oculor. Болниятъ е почти безъ съзнание, при пасивно отваряне на очитѣ се забѣлѣжа слабо колебание на булбуситѣ въ хоризонтално направление. Пупилитѣ показватъ слаба разлика, дѣсната е малко по широка. Реакция на свѣтлина почти не сѫществува, забѣлѣжа се едно колебание на ширината на двѣтѣ пупили отъ вѫтрѣшни причини. Въ вѫтрѣшностьта се констатира едно доста голѣмо прѣпълване на венознитѣ сѫдове. Въ структурата нѣма за сега измѣнения.

Къмъ обѣдъ болниятъ е все така унесенъ, прави движения съ дѣсната си рѫка като че ли иска да хване нѣщо. Лѣвитѣ краищници движи слабо, вдигнати и пуснати, падатъ като мъртви; диша учестено и малко неправилно. Пулсътъ правиленъ, бързъ, слабъ.

Направи се лумбална пункция и се извади мѫтновата свѣтла течность, която изтичаше капка по капка доста бърже. Микроскопи-

Digitized by Google

Digitized by Google

Гроздавъ Мицевъ
15 годишенъ

Malaria tropica
et
Tuberculosis miliaris

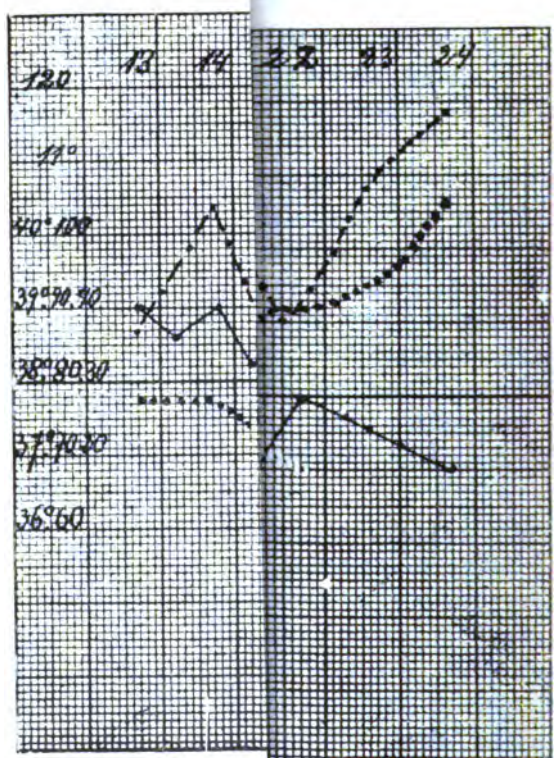

———— температура

— · — · — пулсъ

. . . . . дишание

Digitized by Google

чески умѣрено клѣточни елементи, прѣимуществено лимфоцити. Въ седимента не се намиратъ плазмодии, не се констатиратъ туберкулозни бацили. Лѣкуване сѫщо и по 4 пиявици задъ ушитѣ.

23/XI. Болниятъ билъ унесенъ прѣзъ цѣлата нощь, бълнувалъ. Свирилъ. Изпускалъ се подъ себе си. Сутринь той е унесенъ, бълнува. Всѣко движение, опъване на краката е много болезнено. Лежи върху лѣвата си страна съ силно изкривена надирѣ глава и съ подвити крака. Очитѣ, обърнати нагорѣ, се намиратъ въ блуждаещи движения. Пупилитѣ различно широки, лѣвата по-широка отъ дѣсната, не реагиратъ върху свѣтлина. Въ гърдитѣ сухи хрипове. Въ сърдцето тоноветѣ слаби. Пулсъ правиленъ, доста слабъ, ускоренъ. Коремътъ хлътналъ, опънатъ, твърдъ, неболезненъ. Пателарнитѣ рефлекси липсуватъ, Babinsky не сѫществува.

24/XI. Отъ вчера насамъ, болниятъ е безъ съзнание, прѣстаналъ да бълнува, само пъшка и се изпуска подъ себе си. Главата извъртѣна на лѣво. Лѣвата страна на лицето при мимически движения се контрахира малко. Лѣвата рѫка почти не движи и издигната, пада като мрътва. Краката силно обтегнати и при свиване болезнени. Очитѣ въ блуждаещи движения. Пупилитѣ неравни, дѣсната малко по-широка, не реагиратъ върху свѣтлина. Въ гърдитѣ гръденъ тонъ, везикул. дишане, изобилно влажни хрипове. Въ сърцето тоноветѣ много слаби. Пулсътъ не се напипва. Въ урината има слѣди отъ Albumin, въ седимента отдѣлни хиалинни цилиндри. Diazo — реакция отрицателна. — Слѣдъ обѣдъ настѫпи Exitus letalis.

Температурата въ случая е била почти постоянно висока около 38°—39°, даже при всѣки 4 часово мѣрене имало е много малки ремисии (вижъ кривата линия), къмъ края тя е спаднала до 37°, Chinin'овитѣ подкожни и интравенозни инжекции по отношение на температурата, не сѫ имали никакъвъ ефектъ. Пулсътъ е билъ отначало релативно бавенъ и чакъ къмъ края, съ спадането на температурата той се ускорилъ и се изгубилъ съвсѣмъ.

Ако резюмираме случая, виждаме прѣдъ себе си единъ анеميченъ боленъ, анамнезата на който говори безспорно за малария. При постѫпването си, той е ималъ всички признаци на Tropica, съ изобилни полумѣсеци въ кръвьта, които въпрѣки голѣми дози на хининъ не сѫ изчезнали. Температурата е била постоянна — обстоятелство, което отначало ни караше да мислимъ за една комбинация на Typhus съ Malaria, обаче Widal излѣзе негативенъ. — По-

Digitized by Google

послѣ се развиватъ постепенно мозъчни явления: главоболие делирии, унесеность, Opistotonus и на края парализи на лѣвата страна.— Лумбалната пункция ни даде умѣрена лимфоцитоза, изслѣдването на очитѣ венозна хиперемия. Ясно ни бѣше, че въ случая имахме нѣкакви менингеални явления, обаче отъ какво естество бѣха тѣ, бѣха ли въ зависимость отъ Malaria'та, за което говорѣше присѫтствието на полумѣсеци въ кръвьта и намалението на далака слѣдъ лѣкуване съ хининъ, или пъкъ бѣха самостоятелни признаци на друго заболѣване? Всички тѣзи мисли ни минаха прѣзъ ума, но не можехме да дойдемъ до едно вънъ отъ всѣко съмнѣние, сигурно заключение.

Ние приехме, че въ случая имахме нѣкакви мѣстни измѣнения на мозъка и покривкитѣ му (парализа на лѣвата страна) отъ маларично естество. Прѣдполагахме да намѣримъ нѣкое мѣстно измѣнение вслѣдствие измѣнение на кръвоноснитѣ сѫдове и кръвьта, и заради туй диагнозата гласѣше:

Malaria perniciosa tropica. Meningoencephalitis. Hyperaemia cerebri. Nephritis acuta.

Аутопсията, направена отъ д-ръ Пиперковъ, даде слѣдния резултатъ:

Трупъ на младо момче съ правилно тѣлосложение, тѣло мършаво, мускулатурата доста добрѣ развита.

Разрѣзваме гърдитѣ, бѣлитѣ дробове адерираръ здраво съ ребрата, ала особено съ диафрагмата, кѫдѣто адеренциитѣ сѫ до 1 см. дебели, сърцето отъ нормална голѣмина, мускулатурата отъ нормаленъ цвѣтъ, клапитѣ здрави.

Бѣлитѣ дробове вѫтрѣшно сѫ хиперемирани и едемни. При върха на лѣвия дробъ има сборни туберкули, отъ които нѣкои сѫ казефиирани, други размекчени. Подобни туберкули има тукъ тамъ и въ другитѣ части на дроба. Освѣнъ тѣхъ навсѣкѫдѣ изъ дроба, констатираме сиви ситни гранулации. Сѫщото е и съ дѣсния дробъ, само че тукъ гранулациитѣ сѫ по-многобройни и по-често разположени. Перибронхиалнитѣ жлѣзи сѫ уголѣмени колкото лешникъ, съ казеозно и размекчено съдържание. Далакътъ е малко уголѣменъ, има сиво-синкавъ цвѣтъ (като плоча за писане) и е нормално мекъ. Пулпата освѣнъ синкавия цвѣтъ, не е измѣнена другояче. Бъбрецитѣ сѫ отъ нормална голѣмина, капсулата се отдѣля лесно. На разрѣзъ се забѣлѣжа слаба, паренхиматозна дегенерация. —

Digitized by Google

Стомахътъ е нормаленъ. Черниятъ дробъ има сиво-пепелявъ цвѣтъ, по голѣмина не увеличенъ, границитѣ на ацинитѣ ясно изразени.

Тънкитѣ черва (ileum) сж силно измѣнени; по вжтрѣшното, мукозното имъ лице има нѣколко голѣми улцерации. Тази, която е надъ самата илеоцекална клапа, има до 10 см. дължина и обхваща цѣлата окржжность на червото. Улцерациитѣ иматъ характеръ на туберкулозни язви, тѣ сж съ чисто дъно и нѣкой почти цикатризирани.

Отваряме черепа. Нищо анормално по черепа и по Dura'та. Pia mater е умѣрено хиперемирана, тя се отдѣля мжчно отъ мозъка. По основата на този послѣдния, особено въ хексагона на Willis, по Vermis superior има дебелъ слой фибринозенъ ексудатъ, който се продължава и въ силвиевитѣ бразди, кждѣто намираме покрай сждоветѣ и ситни, сиви гранулации.

Мозъкътъ вжтрѣшно е леко хиперемиранъ и едеменъ. Въ вентрикулитѣ има изобилно бистра течность.

Анатомопаталогическа диагноза: Tuberculosis chronica glandular. bronchorum, pulmonum et intestinorum. Tuberculosis miliaris pulmonum et piae matris. Meningitis tuberculosa subacuta.

Взеха се парченца отъ мозъка и черния дробъ и слѣдъ втвърдяване, се нарѣзаха на тънки разрѣзи.

Въ мозъка по отношение на Malaria не се намѣри нищо особено. Черниятъ дробъ обаче имаше измѣнения, които се състояха главно въ отлагане на изобиленъ тъмно-кафявъ пигментъ въ ендотелиитѣ на кръвоноснитѣ сждове.

Подобни измѣнения се намѣриха и въ далака. Въ този случай е ясно, че маларията е дала потикъ да се развие милиярната туберкулоза. Обяснението за въздѣйствието на маларията върху развитието на туберкулозния процесъ, може да се даде, като се вземе прѣдъ видъ, че вслѣдствие на разрушението на много червени кръвни тѣлца отъ плазмодиитѣ, се явява регенерация на кръвьта и усилване въобще на обмѣна на веществата, което става и при всѣка трѣска. Допустимо е, че сжществуещитѣ вече въ организма туберкулозни продукти най-вече въ лимфатическитѣ жлѣзи, попадатъ въ кръвообращението и прѣдизвикватъ появяването на туберкулозни огнища въ много мѣста на човѣшкото тѣло. Отъ друга страна и маларията ослабва и кахектизира болнитѣ и ги прѣдразполага къмъ туберкулоза.

Digitized by Google

Относително взаимнитѣ връзки между маларията и туберкулозата, въ намиращитѣ се на наше разположение съчинения намѣрихме твърдѣ малко.

Нѣкои по стари автори, между които Boudin, сж твърдѣли. че маларията и туберкулозата се изключаватъ една друга, и сж го основавали върху наблюденията, направени въ топли страни, дѣто туберкулозата се срѣща рѣдко.

Mannaberg обяснява погрѣшностьта на тѣзи наблюдения, съ факта, че изобщо туберкулозата въ топлитѣ страни, дѣто климатическитѣ условия сж неблагоприятни за развитието ѝ, се срѣща рѣдко.

Споредъ наблюденията на римскитѣ патолози отпадналитѣ маларици' даватъ особено благоприятна срѣда за развитието на туберкулозата. Сжщото мнѣние подържа и Anders.

Grasset[1]) е описалъ нѣколко случая отъ туберкулоза и Malaria. Той смѣта описаната ото Charcot., Lancereaux, Laveran хронична интерстициялна пневмония съ свиване на паренхима и разширение на бронхитѣ — като послѣдствие на хронически бронхитъ и перибронхитъ, за туберкулоза, поне въ много случаи.

По всѣка вѣроятность спадатъ въ тая категория и описанитѣ отъ de Brun отъ Бейрутъ особени случаи, състоещи се въ явяване на суха кашлица, притжпяване, бронхиално дишане, безъ хрипове и триене. Въ неговитѣ случаи, туберкулозни бацили не сж били констатирани, аутопсии не били правени. За насъ е безпорно, че маларията като болесть, която силно анемизира, прѣдразполага къмъ туберкулоза, а въ случай съ латентна туберкулоза, тя я подпалва, изостря.

За доказателство на горното твърдение, нека ни бжде позволено да привѣдемъ съвсѣмъ на кжсо и два отъ насъ наблюдавани случаи.

Първиятъ случай се отнася до г. В. 20 год. чиновникъ по желѣзницитѣ (случай 19 отъ 1906), постжпилъ на 19/VI. съ типични акцеси на Tertiana. Едноврѣменно се констатира и слабо притжпление и измѣнение на дишането на дѣсния върхъ. Болниятъ се поправи бърже отъ malaria, обаче туберкулозниятъ процесъ много напредна и когато го видѣхме отново прѣзъ ноември, той имаше вече каверни.

[1]) Цитирано въ Mannaberg l. c.

Digitized by Google

Вторият случай (наблюдение на д-ръ Цаневъ) е много поучителенъ, той се отнася до Т. Ат., постжпила на 2/IX. 1906 г. съ оплакване отъ слабость и свивания въ дѣснитѣ крайщници. При изслѣдване освѣнъ силна атрофия на дѣсната ржка и дѣсния кракъ и клонически свивания отъ врѣме на врѣме на сжщитѣ части, не се забѣлѣжало нищо особено. На 12/IX. получава пръвъ акцесъ, на 15/IX. се изслѣдва кръвьта и се констатиратъ отдѣлни развити плазмодии на Tertiana (случая не отбѣлѣзанъ въ списъка). Отъ 18 до 25 има нормална температура, отъ когато почватъ вечерни покачвания на температурата, къмъ която на 7/X. се присъединяватъ съмнителни за туберкулоза на бѣлитѣ дробове явления, а на 9/X настжпватъ менингеални явления, при каквито явления болната и умира. Клиническата диагноза, именно Meningitis tuberculosa, Tuberculosis miliaris напълно се потвърди при аутопсията. Туберкулозният процесъ си бѣше взелъ началото отъ единъ солитаренъ туберкулъ въ мозъка, което бѣше подозрѣно и отъ д-ръ Цанева, и който бѣше причинилъ смущенията отъ страна на дѣснитѣ крайщници, констатирани още приживѣ.

с. Смѣсени форми.

Въ растояние на 2 годишния периодъ сж наблюдавани 8 случая отъ смѣсени форми, отъ които 6 Tertiana + Quartana и 2 Quartana + Tropica. Случаи отъ Tropica + Tertiana не сме имали случай да видимъ. Върху тоя въпросъ по-обширни изслѣдвания нѣма. Mannaberg пише, че случаи отъ Tertiana + Quartana сж рѣдки. Schaudinn въ San Michele di Leme (Истрия) намѣрилъ върху 37 случая отъ малария 7 пжти Tertiana + Quartana; 2 пжти Tertiana + Tropica, 3 пжти Quartana + Tropica и 1 пжть Tertiana + Quartana + Tropica.

Отъ клиническо гледище случаитѣ бѣха много интересни. Всички случаи прѣдставяха картината на крайна анемия, съ присжтствие въ нѣкои случаи на еритробласти въ кръвьта и съ силно намаление на количеството на хемоглобина. Повечето случаи имаха трѣска всѣки день и въ кръвьта почти всѣко 2—3 червено-кръвно тѣлце бѣше заето отъ плазмодии въ различна степень на развитие. Трѣската бѣше много дълготрайна и твърдѣ упорита и въ 5 случая бѣше докарала силна Cachexia, състоеща се въ силна анемия, отмалѣлость и отоци по краката безъ Albumin и цилиндри въ урината. Отоцитѣ въ случая се обясняватъ чрѣзъ силната Hydraemia, при-

Digitized by Google

чинена отъ разпадането на изобилно количество червени кръвни тѣлца. Случаитѣ пролежаха дълго врѣме въ болницата и излѣзоха съ значително подобрение.

Случаитѣ съ Tropica + Quartana имаха трѣска всѣки день и бѣха много анемични, но нѣмаха отоци.

Единъ отъ случаитѣ отъ Tertiana + Quartana, освѣнъ кахексията имаше и хронически паренхиматозенъ нефритъ. Тъй като той се помина, то нека ни бѫде позволено да го съобщимъ пó на пространно.

Той е случай 22. отъ 1906. Б. Ат. на 25 години, землѣдѣлецъ отъ с. Ботунецъ, соф. околия, дошълъ на 19/VI, умрѣлъ на 6/VII., болнич. листъ № 2536. Клиническа диагноза: Malaria tertiana et quartana Cacxehia. Nephritis chronica parenchymatosa. Анамнеза: баща и майка здрави, 1 братъ умрѣлъ отъ тифусъ, една сестра отъ нѣкаква си трѣска. Нежененъ, не е болѣдувалъ отъ нищо. Оплаква се, че прѣди 1 мѣсецъ го втрѣсло нѣколко пѫти и отъ тогава захваналъ да усѣща болки въ гърба и въ корема, който постепенно отекълъ. Той се чувствувалъ, че отпада, краката му постепенно почнали да отичатъ. Не е повръщалъ, нѣмалъ главоболие. Апетитъ много слабъ. Усѣща се много отпаднал, заморява се лесно. По вънъ излиза много често рѣдки водни изпражнения.

Status praesens. 19/VI. температура 37·2, пулсъ 108, дишане 32. Мѫжъ отъ срѣденъ ръстъ съ умѣрено, развити костна и мускулна система и слабо запазена подкожна тлъстина.

Кожата на лицето и на тѣлото мургаво-блѣдна, на лицето цианозирана. Видимитѣ слизисти ципи блѣдни. По краката и кожата на корема умѣренъ отокъ.

Съзнанието пълно. Главоболие нѣма. Пупилитѣ равни, нормално широки, реагиратъ върху свѣтлина. Conj. sclerae блѣдна, бѣла. Езикътъ влаженъ, слабо обложенъ. Въ бѣлитѣ дробове нищо особено. Върхътъ на сърцето бие въ V-то м. р. въ мам. лин, границитѣ се простиратъ до дѣсния край на гръдната кость и до III-то ребро. Тоноветѣ сѫ глухи, ускорени, има галоповъ ритъмъ. Пулсъ правиленъ, равенъ, срѣдно-пъленъ, ускоренъ.

Коремътъ подутъ, звукътъ отстрани притѫпенъ, при промѣнение на положението се изяснява. Флуктуация ясна. Черниятъ дробъ не се напипва, по перкусия нормални размѣри. Далакътъ увеличенъ, достига до 3 пръста подъ ребрата, рѫбътъ е доста твърдъ и тѫпъ. Пикочь тъмно-жълта, бистра, реагира кисело, съдържа изобилно

Digitized by Google

Albumin (Esbach 20‰), нѣма кръвъ, нито захарь. Diazo реакция отрицателна. Седиментътъ съдържа изобилно епителиални и хиалинни, отдѣлни гранулирани цилиндри.

Въ кръвьта развити плазмодии на Tertiana и Quartana, отдѣлни мжжки и женски гамети на Tertiana (при температура 37·7).

Лѣкуването се състоеше въ даване на сърце подкрѣпителни срѣдства (ol. camphorat.), Diuretica (Solul. kali acetici) и хининъ.

Подъ дѣйствието на тѣзи лѣкарства въ първото врѣме сърдечната дѣятелность се подигна, отоцитѣ исчезнаха, Albumin'а намалѣ до 3‰, трѣската се изгуби. По послѣ обаче се усили диареята, която въпрѣки всички Antidiarrhoica докара до бързо омаломощение и слабость на сърдцето, което и бѣше крайната причина на смъртьта.

Аутопсията, направена на 7. VII. отъ д-ръ Пиперкова, даде слѣдния резултатъ: трупъ на младъ мжжъ, срѣденъ ръстъ, слабо развито тѣлосложение. Тѣлото много мършаво. Цвѣтътъ на кожата е много тъменъ. Вкоченяването сжществува на всѣкждѣ, макаръ и слабо. Отваряме гърдитѣ и корема. Сърцето е дребно и мускулатурата по-тъмна отъ нормалното. Аортата е тѣсна. Бѣлитѣ дробове адерирать здраво, особено лѣвиятъ. Вжтрѣшно тѣ сж едемни. Далакътъ е уголѣменъ до 4—5 пжти отъ нормалното, той е твърдъ, има външно и вжтрѣшно на разрѣзъ особенъ синкавъ цвѣтъ (цвѣтъ като на плоча за писане или сепия). Пулпата е твърда, суха и лъскава съ тъмно червенъ, синкавъ цвѣтъ. Бъбрецитѣ сж леко уголѣмени, капсулата се отдѣля мжчно на извѣстни мѣста и повръхностьта прѣдставлява тукъ тамъ неравности, има жълтъ цвѣтъ. На разрѣзъ паренхимътъ е разширенъ и има жълтъ цвѣтъ. Надбъбречнитѣ жлѣзи нормални. Черниятъ дробъ е дребенъ, отъ нормална консистензия и структура, ала съ сжщия, макаръ и по-слабо изразенъ подцвѣтъ на далака. Отваряме червата, които не прѣдставятъ нѣкои измѣнения за отбѣлѣжане. Отваряме черепа. Мозъкътъ и обвивкитѣ му не прѣдставятъ измѣнения.

Анатомопатологическа диагноза: Nephritis parenchymatosa et interstitialis chronica. Hypertrophia lienis. (Amyloidosis lienis? (Б. Авт.). Cachexia. Atrophia cordis grisea.

Въ този случай аутопсията ни даде типични измѣнения на Cachexia pallustra — нефритъ, голѣмъ далакъ и измѣненъ черенъ дробъ въ смисълъ на силно отлагане на пигментъ; по описанието изглежда, далакътъ да е ималъ освѣнъ това и амилоидна дегенерация.

Digitized by Google

По тоя поводъ ще си позволимъ да се спремъ на кжсо върху кахексиитѣ, наблюдавани като послѣдствие на маларията. Авторитѣ ги дѣлятъ на остри и хронически и подраздѣлятъ на примерни, сир. кахексии които настжпватъ като особена форма на маларичната инфекция, развиваща се незабелѣзано и наблюдавана въ много маларични страни, и на секундерни, сир. кахексии които се развиватъ като послѣдствие на нѣколко повторящи се маларични акцеси. — Споредъ Ziemann[1]) обикновено тази форма кахексия се развива слѣдъ инфекция съ Tropica, но се срѣщатъ случаи, макаръ и по-рѣдко, слѣдъ инфекция съ голѣмитѣ форми на плазмодиитѣ. Плазмодии не се намиратъ винаги въ кръвьта — Въ противоположность на Ziemann, Nocht и Fülleborn, твърдятъ че кахексиитѣ въ тропитѣ се срѣщатъ много по-нарѣдко, отколкото въ умѣрено-топлитѣ страни.

Кахектичнитѣ маларици вслѣдствие на разрушението на много червени кръвни тѣлца и образуването на много въ циркулацията намиращъ се пигментъ, получаватъ отначало блѣденъ, а сетнѣ жълто-зеленикавъ, земенъ и пепелявъ цвѣтъ на кожата, особено на лицето и гърба на ржцѣтѣ (de Brun). Тѣ постепенно слабѣятъ, отмаляватъ, загубватъ енергия за работа. Въ много случаи се измѣнява и психиката имъ, въ едни случаи ставатъ апатични, сънливи, индиферентни къмъ окржжающитѣ ги, въ други случаи напротивъ раздразнителни, лесно възбудими. — Субективнитѣ оплаквания се състоятъ най-вече въ виене на свѣтъ, болки въ ставитѣ и гърба, палпитации на сърцето, задуха и пр. Обикновено, но не винаги (при Tropica много рѣдко), далакътъ е увеличенъ, по нѣкога той заима грамадни размѣри и изпълва почти цѣлата коремна куфина.

Черниятъ дробъ е сжщо тъй на често увеличенъ. По послѣ се развива Hydraemia, съ послѣдуещи Anasarca и хроническо паренхиматозни нефрити или пъкъ хеморагическа диятеза, състоеща се въ кожни кръвоизлияния, явления на Scorbut, чести кръвотечения изъ носа или изъ дѣтороднитѣ органи, като послѣдствие на които у женитѣ често настжпва Abort. На често се явяватъ и диареи.

По тоя начинъ ние получаваме една доста добрѣ характеризирана Cachexia, специфичнитѣ признаци на която сж голѣмиятъ далакъ и блѣдно-пепелявиятъ цвѣтъ на кожата.

[1]) Ziémann въ Mense schen Handbuch der Tropenkrankheiten Bd. III.

Digitized by Google

Въ вѫтрѣшното отдѣление постѫпватъ катагодишно по 10—15 кахектици, голѣма часть отъ които сѫ страдали прѣди години продължително врѣме отъ малария, и главнитѣ признаци у които сѫ анемията, голѣмиятъ далакъ и начесто увеличенъ черенъ дробъ. Въ тия случаи, обикновенно не сме намирали, даже при многократно търсене, плазмодии въ кръвьта. За отбѣлѣжане е, че болшинството отъ тѣзи болни сѫ дѣца и младежи, голѣма часть отъ които дохожда отъ Македония.

Въ нѣкои случаи отъ и по-прѣсна маларична инфекция ние можахме да намѣримъ плазмодии. Прѣзъ двѣгодишния периодъ наблюдавахме остра кахексия освѣнъ въ по-рано описания случай, още въ други 4 смѣсени форми, въ 2 случая отъ Tertiana и въ 1 случай отъ Quartana.

Въ тѣзи случаи имахме прѣдъ себе си, крайно анемични хора, съ блѣдо-жълто-пепеляви лица, съ голѣми далаци и отоци по краката. Въ отдѣлни случаи имахме нефрити, въ единъ случай цироза на черния дробъ. Въ всички случаи се намираха изобилно плазмодии въ кръвьта, така че всѣко 2—3 червено кръвно тѣлце бѣше инфицирано.

Случаи отъ кахексия вслѣдствие инфекция съ малката форма на плазмодиитѣ (Tropica) не сме наблюдавали, макаръ че, както се вижда отъ описанитѣ случаи, не сѫ липсвали опасни за живота явления. При Tropica далакътъ изобщо е слабо увеличенъ, а по нѣкога увеличение не може да се констатира (Plehn). Като взимаме това обстоятелство подъ внимание и като го комбинираме съ резултата на нашитѣ наблюдения при острите маларични кахексии, дохожда ни мисъльта, че хроническитѣ кахексии, познати у насъ главно по грамаднитѣ си далаци, се дължатъ на трѣски, причинени отъ голѣмитѣ форми на плазмодиитѣ. Разбира се, че това прѣдположение, ние искаме само да го споменемъ, безъ да го считаме за доказано, докато нѣмаме по-обширни наблюдения въ това направление.

Отъ усложненията изобщо при всички форми на маларията най-често наблюдавахме нефрити и то въ 8 случая — 6·4%, въ 2 случая имахме Icterus — 1·6% и въ 2 хеморагическа диятеза 1·6%. — Два случая се комплицираха съ туберкулоза и докараха изостряне на туберкулозния процесъ. Единъ случай съ vitium cordis (Insufficientia valv. aortae) бѣше заболѣлъ отъ Malaria и сетнѣ се комплицира съ Erysipelas. Еризипелътъ се развиде на бърже слѣдъ

Digitized by Google

постжването на болния въ болницата, и само изслѣдването на кръвьта можа да ни открие като причина високата температура, освѣнъ въ начало на развитието си намиращиятъ се еризипелъ и прѣсната маларична инфекция.

Лѣкуването на болнитѣ се състоеше въ даване на 1,0 Chinin muriatic, раздѣленъ въ 2 дози, 5—6 часа прѣди прѣдполагаемото начало на акцеса. Слѣдъ спирането на трѣската, прѣпоржчахме на болнитѣ да взнматъ всѣки день по 0,50 гр. Chinin muriatic (метода на Koch) и имъ прѣдписвахме противъ анемията арсеникови препарати. Рецидиви, при лѣкуващитѣ се въ болницата маларици почти не наблюдавахме. Въ отдѣлни случаи, дѣто болнитѣ поради постоянното повръщане или унесеното състояние не можеха да приимать Chinin per os, послѣдниятъ имъ се инжицираше подкожно по формулата:

Chinin muriatic	2,0
Aq. destillatae sterilisatae	10,0
Acidi muriatic diluti	q·s
Ad. solutionem	

Разтворътъ се стопляше и инжекциитѣ се правѣха подъ кожата на гърдитѣ или корема и причиняваха доста болезнени, мжчно изгубващи се инфилтрати.

Въ единъ отъ случаитѣ правихме и интравенозни инжекции по 10 cm.³ хининовъ растворъ, по формата на Bacelli (Вижъ стр. 539).

Смърть настжпи въ 4 случая — 3.2%, отъ които 2 се дължеха на маларичната инфекция — 1.6%, а въ два послѣдва смъртьта отъ осложненията, послѣдвали слѣдъ маларията.

Материялътъ, съ който разполагахме, не е голѣмъ, обаче той е достатъченъ, да се извадятъ двѣ, споредъ насъ, важни заключения, а именно:

1). — Че у насъ, въ България, сжществуватъ и тритѣ форми на Malaria'та, констатирани въ умѣрено-топлитѣ страни.

2). — Че Tropica е доста силно распространена, особено есенно врѣме, и не липсуватъ перниционзни форми.

Отъ клиническо гледище най-важното наблюдение е фактътъ, че и при малариците се срѣщатъ пигментации на слизиститѣ ципи. Тая пигментация наблюдавахме въ 3 случаи, въ 2 само по уст-

Digitized by Google

нитѣ и вѣнцитѣ, а въ третия и по твърдото и меко небце. Обяснението на този фактъ, не е даденъ, той е може да се каже единственъ за сега въ литературата. Допустимо е освѣнъ изброенитѣ възможности, че вслѣдствие на разрушението на много червени кръвни тѣлца циркулира въ кръвообращението пигментъ, който може да се отложи навредъ — по кожата (фактъ наблюдаванъ), и по нѣкогажъ — може би при още намъ неизвѣстни условия — и по слизиститѣ ципи.

Заключения върху гжстотата на маларията въ софийско, или поне само за София, на основание на настоещия материялъ ние не можемъ даже и да помислимъ да дадемъ. Ние установяваме само, че и въ София сжществуватъ и тритѣ форми на маларията. На основание на наблюдаванитѣ случаи обаче можемъ даже съ доста голѣма сигурность да твърдимъ, че Ючъ Бунаръ дава най-голѣмия процентъ на разболѣване; слѣдъ него върви тухларската фабрика, която впрочемъ, лежи вънъ отъ района на града.

Причинители и прѣносители на маларията по всѣка вѣроятность ще сж комаритѣ, които иматъ добра почва за развитието си въ намиращитѣ се въ околностьта на града блата, мочурлуци и бавно-течещи рѣки, както и въ баритѣ, вадитѣ и локвитѣ, посрѣдъ града. Не трѣба да се забравя, че и най-малката локва, може да бжде прибѣжище на роякъ комари, а такива локви, има навредъ по градинитѣ и двороветѣ на софийскитѣ граждани. Относително комаритѣ, нашитѣ наблюдения сж съвсѣмъ малко и въ началото си. Ние имахме честьта да съобщимъ другадѣ,[1]) резултатъ отъ едно изслѣдване на комаритѣ въ лагера. Ще добавимъ тука, че имахме случай, да уловимъ нѣколко женски Anopheles maculipennis въ самата болница и нѣколко екземпляра около тъй нареченото езеро при сжщата.

Търсихме ги и по езерото при Борисовата градина, обаче комаритѣ, които бѣха въ изобилие по шубърлацитѣ около езерото, принадлежаха къмъ рода Culex. — Въ това направление у насъ абсолютно нищо не е направено и би било желателно по-скоро да се почне систематично и строго научно изучване и на тоя въпросъ.

---

[1]) Български лѣкарь Год. II. кн. IX. и X. — Впечатления отъ маневритѣ.

Digitized by Google

Съ това ние свършаме.

Въ настоещата статия слѣдъ едно кжсо разглеждане на видоветѣ на маларията причинени отъ голѣмитѣ форми на плазмодиитѣ, ние се поспрѣхме по-надлъжко върху Tropica. Това направихме, съ цѣль да изтъкнемъ по-нагледно необходимостьта отъ проучване на маларията у насъ и специално на Tropica'та, която поради перниционзностьта си трѣба да бжде извѣстна на всички колеги. Ще си позволимъ да изтъкнемъ и важностьта на микроскопическото изслѣдване, безъ което споредъ насъ диагноза Malaria tropica прѣдъ видъ на разнообразностьта на симптомитѣ и сходството имъ съ симптоми на други разболѣвания не е възможна.

Това, което д-ръ Пранчовъ и д-ръ Маноловъ почнаха, ние продължаваме. Желателно е да се подьеме проучването на маларията по интенсивно. Въ това отношение училищнитѣ и военни лѣкари, наблюдавайки единъ и сжщъ персоналъ, живущъ почти при еднакви условия, биха могли да съберать, поне за първо врѣме, материялъ за гжстотата на маларията, а лѣкаритѣ въ болничнитѣ заведения цѣнни клинически данни не само върху маларията, но и върху значението ѝ за етиологията на нефрититѣ и цирозитѣ и влиянието ѝ върху развитието на туберкулозата.

Гжстотата на маларията ще може да се опрѣдѣли само съ посрѣдството на антималаричнитѣ станции, въ които ще работятъ подготвени по прѣдмета лѣкари. Тѣзи антималарични станции, ще иматъ и това прѣимущество, че едноврѣменно съ проучването на маларията ще може да се приложи и профилактиката.

На края ни се налага приятенъ дългъ да поблагодаримъ на старшия лѣкарь на вжтрѣшното отдѣление, г-нъ д-ръ Чавовъ, за дѣто ни натовари съ изслѣдването кръвьта на всички постжпващи на лѣчение въ болницата маларици, по който начинъ можахме да направимъ настоещитѣ наблюдения.

София, януари 1907.

Digitized by Google

Приносъ къмъ географията на княжество България.

Отъ А. Иширковъ.

II. Орография (продължение).

Родопскиятъ масивъ.

Изъ вълнитѣ на моретата, които многократно навлизали въ нашето отечество, се издигалъ винаги като суша Родопскиятъ масивъ, който се състои отъ Рила, Родопитѣ, Пиринъ, Шарлия и Беласица. Родопскиятъ масивъ се състои главно отъ гнайсъ и мекашистъ, въ които се врѣзватъ грамадни гранитни маси. Планинитѣ, съставени отъ кристалинни шисти, се протягатъ въ най-разнообразни посоки. Въ областьта на сѫщинския масивъ липсуватъ напълно палеозойски и мезозойски седименти. Само палеогенското море навлѣзло тукъ-тамѣ изъ масива и наслагало върху кристалиннитѣ шисти хоризонтално разположени пѣсъчници.

Кристалинната ядка на Родопския масивъ сподѣлила съ съсѣднитѣ земи прѣдпермското главно сдипляне, което можемъ ясно да констатираме въ Стара-планина. Отъ пермъ до еоценъ не можатъ да се установатъ никакви тектонски процеси; тепърва въ олигонеогенско врѣме масивътъ се нацѣпва и по посока на тѣзи цѣпнатини се извършатъ многочислечни размѣствания и хлътванета, които създали проломи и котловини.

Родопскиятъ масивъ има голѣмо значение за планинския свѣтъ на Балкански полуостровъ, защото той послужилъ като изходна точка за сдиплянето на Старопланинската система на сѣверъ и Динарската и Гръцко-албанската на западъ.

Отъ цѣлокупния Родопски масивъ се падатъ въ границитѣ на княжеството само Рила и часть отъ Родопитѣ.

Рила-планина. Послѣ Стара-планина, чието име е тѣсно свързано съ историята и живота на българитѣ, най-популярна планина изъ планинския свѣтъ на нашето отечество е Рила-планина.

Digitized by Google

Нейнитѣ голѣми височини, хубави гори и алпийски характеръ, а главно славния Рилски манастиръ, вгнѣзденъ въ една отъ най-хубавитѣ ѝ долини, привличатъ много посѣтители: поклонници, туристи, природоизпитатели и слависти.

Старото класическо име на Рила е Dunax или Donuca. Това име се запазило и до днешенъ день въ наименуването Дунàва, съ което народътъ нарича югоизточния рилски ридъ, отъ лѣво на р. Рила[1]). Името Рила (Рыла) е сѫщо старо, навѣрно тракийско; при Сапаревската баня лежалъ стариятъ кастелъ τοῦ Ρούλου[2]). Въ срѣднобългарскитѣ паметници се срѣща името Рыла; произношението на ы е продължавало и до 16 вѣкъ, защото у много пѫтешественици отъ това врѣме е писано името на Рила Rulla. Въ писмо, писано въ Рилския манастиръ (1627 год.), и у Вранчича срѣщаме за Рила името Кошава (у послѣдния Cuissava)[3]).

Геологически и орографски Рила-планина е тѣсно свързана съ пространнитѣ Родопи, и затова мнозина съ право я смѣтатъ тѣхенъ дѣлъ. Но широкитѣ полета Самоковско, Дупнишко, Разлошко, Джумайско и дълбоката Струмска долина, къмъ които се спуща стръмно Рила, я отдѣлятъ особено ясно отъ другитѣ планински групи и я възвеждатъ въ самостойна планина. Много сѫ спомогнали за самостойностьта на Рила и нейнитѣ индивидуални особености, които я въздигатъ на по-високо стѫпало въ реда на нашия планински свѣтъ. Но поискаме ли да разграничимъ Рила отъ изтокъ, да поставилъ между нея и Родопитѣ, изпрѣчатъ се веднага сума мѫчнотии: силно доказателство за тѣхната нераздѣлна свръзка. Братя Шкорпилъ приимать за граници между Рила и Родопитѣ изворитѣ на Марица[4]), покойниятъ проф. С. Георгиевъ — долината на Бѣли Искъръ отъ Демиръ-капия до съединения Искъръ въ Самоковското поле[5]), проф. Цвијић — дълбоката и тѣсна сѣдловина на изтокъ отъ Мусановъ чалъ[6]), А. Тошевъ — върха Манчу,

---

[1]) Йорданъ Ивановъ: Сѣверна Македония. София. 1906, стр. 4, заб. 2.

[2]) Gawril Kazarow: Zur Religion der alten Thraker. II. въ Klio, B. VI. Heft 1. 1906, стр. 169, заб. 7.

[3]) Сношеніе Россіи съ Востокомъ по дѣламъ Церковнимъ. т. II. 1860, стр. 59—60. Monumenta Hungariae historica scriptores. VI. Pest. 1860. стр. 84.

[4]) Бр. Шкорпилъ: География и Статистика на княжество България, второ издание, 1892 стр. 27.

[5]) С. Георгиевъ: Родопитѣ и Рилската планина и нихната растителность. Мсб. III, стр. 325.

[6]) Prof Dr. J. Cvijić: Das Rila-Gebirge und seine ehemalige Vergletscherung въ Zeitschrift d. Geselsch. f. Erdkunde zu Berlin. Bd. XXX. 1898, стр. 207. сравни А. Ипирковъ: Български Прѣгледъ, год. V. кн. VII. стр. 137.

Digitized by Google

дѣто се сбиратъ границитѣ на княжеството съ бившата Румелия[1]). Като се присъединявамъ къмъ мнѣнието на проф. Г. Бончовъ, че тамъ нѣма ни долъ, ни потокъ, на равнище, което би могло да се постави като естествена граница между тия двѣ отдѣлни по име планини, между тия двѣ нераздѣлни части на орографската единица Рило-родопски масивъ[2]), по практични съображения, поради вкорененото вече мнѣние, че Мусала принадлежи на Рила, и за да не създавамъ и азъ нови неестествени прѣгради, ще приема за граница между Рила и Родопитѣ посочената отъ проф. Цвијићъ дълбока и тѣсна сѣдловина на изтокъ отъ Мусановъ чалъ.

Срѣдната височина на Рила-планина, смѣтана по хидрографична дъга, е 1870 м. върху пространство отъ 1152 кв. кил. По своята срѣдна височина Рила е най-високата планина не само въ нашето отечество, но и въ цѣлия Балкански полуостровъ. Голѣмото пространство, което се пада на поясите на височина 2100 до 2400 (269 кв. кил.), 2400—2700 (134 кв. кил.), придава на Рила видъ на високъ масивъ. На височина отъ 2700 м.. нагорѣ се падатъ на Рила 7 кв. кил., и когато въ цѣлия Балкански полуостровъ само планината Олимпъ се издига по-високо отъ 2700 м., въ Рила надминаватъ тази височина 12 върха.

Гледана отъ страна Рила-планина изглежда като масивъ съ заоблено очертание, но навлѣземъ ли вътрѣ въ нея, тя се показва като много разчленена планина. Долинитѣ на Лѣва рѣка и Рилска рѣка, които сѫ насочени въ противоположна посока, заедно съ тѣхния долиненъ вододѣлъ — Кобилено бранище —, въ който лежи Сухо езеро, образуватъ характерни вглѫбнатини прѣзъ планината съ посока отъ сѣвероизтокъ къмъ юго-западъ. Тази вглѫбнатина дѣли Рила на два главни дѣла.

Сѣверо-западната часть на Рила-планина се състои прѣдимно отъ кристалинни шисти, между които прѣобладава гнайсъ. Вематъ дѣлъ въ градежа на планината и мекашисти, амфиболитъ и кристалиненъ варовикъ. Само на двѣ мѣста (подъ върха Върла) проф. Цвијићъ, чийто цѣненъ трудъ за Рила ми служи за основа при описването на тази планина, наблюдавалъ и млади еруптивни скали. Гранитъ се срѣща главно въ източната часть на главния планински клонъ.

---

[1]) А. Тошевъ: Материали по флората на Родопитѣ. Псп. LXII, 1901, стр. 78.

[2]) Д-ръ Г. Бончовъ: Приносъ къмъ петрографията на западнитѣ Родопи. Псп. LXII, 1902, стр. 649.

Digitized by Google

Сѣверозападната часть на Рила се състои орографски отъ единъ 22 кил. дългъ ридъ съ посока отъ изтокъ къмъ западъ. Той се загражда на югъ отъ долината на Рилска рѣка, на сѣверъ отъ долината на Черни Искъръ и Джерменъ. Този ридъ, който можемъ да наречемъ по името на източната му часть *Пашаница,* е най-личенъ и на него се издигатъ високитѣ върхове Елененъ връхъ (2730 м.) и Попова шапка (2704 м.) На сѣверъ и на югъ отъ Пашаница се издигатъ второстепенни ридове, между които текатъ почти успоредно многобройни притоци на Черни Искъръ и Рилска рѣка. Низкитѣ възвишения Доспейски баиръ и Ржана планина, които се издигатъ отъ лѣво на Черни Искъръ, сж сжщо издънки на Пашаница. Сѣвернитѣ склонове на Пашаница които на изтокъ се казватъ Копнитѣ, а на западъ — Рупитѣ, се отличаватъ чрѣзъ многобройни циркове, които ги правятъ стръмни, голи и скалисти; тука се забѣлѣжатъ много високи стѣни и многочислени остри зжбери, които отдѣлятъ съсѣдни циркове. Редица заострени върхове, 18-тѣ езера и безчисленитѣ снѣжни прѣспи, които се гнѣздятъ въ цирковетѣ, придаватъ на сѣвернитѣ склонове на Пашаница алпийски характеръ. Южнитѣ склонове се отличаватъ, напротивъ, чрѣзъ липса на циркове, езера и снѣжни прѣспи; тѣ се спущатъ на много мѣста слабо наклонено и сж покрити съ пасбища и низки храсти.

Югоизточната часть на Рила се издига по-високо и нейнитѣ ридове се състоятъ отъ гранитъ. Бѣли Искъръ и Разлошката седловина раздѣлятъ тази часть на Рила въ два дѣла, така щото цѣлата Рила се разпада на три части. И двѣтѣ части на югоизточна Рила едва показватъ лични ридове съ посока отъ сѣверъ къмъ югъ; тѣ иматъ повече характеръ на масивъ.

Планинскиятъ дѣлъ между Бѣли Искъръ, Разлошката сѣдловина и Рилската рѣка можемъ да наречемъ *Мермеръ* по името на най-масивната часть на този планински дѣлъ, която лежи почти въ срѣдата му. Ридътъ, който се протака на изтокъ отъ Бѣли Искъръ, се нарича *Мусала* по името на най-високия връхъ на този ридъ.

Въ сѣверната часть на високоразположения масивъ Мермеръ, чиято посока отъ сѣверъ къмъ югъ не личи ясно, се издига неговиятъ най-високъ връхъ Драганица (2724 м.), а вториятъ връхъ по височина Ангеловъ връхъ (2715 м.) се пада на южната часть. Билото на Мермеръ е широко и то се ту разширочава въ пространно плато, ту се сгѣснява и става остро и скалисто. Особено характерно за масива Мермеръ е това, дѣто дългитѣ второстепенни ридове съ посока отъ изтокъ къмъ западъ сж по-високи и се отли-

Digitized by Google

чаватъ съ по-остри форми отколкото главния масивъ. Второстепеннитѣ ридове, които се отдѣлятъ къмъ западъ сж: Сухи-чалъ, Бръчеборъ и дългия Ай-Гедикъ, по който върви границата; къмъ изтокъ пъкъ отива широкия ридъ Демиръ капия, който съединява масива Мермеръ съ Мусала. По сѣвернитѣ склонове на Сухи-чалъ и Бръчеборъ се намиратъ много циркове и за това тѣ сж стръмни, скалисти и се отличаватъ съ своитѣ остри върхове по разпокжсанитѣ зжбери между цирковетѣ.

Масивътъ Мусала, който има посока отъ сѣверъ къмъ югъ се отличава съ широкъ гръбъ и само тукъ-тамѣ и то на кжсо разтояние се явяватъ остри форми (между Мусала и Чадъръ тепе). Тукъ се издигатъ най-високитѣ върхове: Мусала, (2923 м.), Чадъръ тепе (2780 м.). Юрушки чалъ (2773 м.) и много други, затова пояса на височина по-горѣ отъ 2700 м. заима много голѣмо пространство (5·8 кв. кил.). Планината Мусала се спуща стръмно къмъ западъ въ дола на Бѣли Искъръ, дѣто се сриватъ най-голѣмитѣ рилски лавини, а къмъ изтокъ се отварятъ циркове, въ които лежатъ езера.

Родопи. Името Родопи (ἡ Ροδόπη) се срѣща още у Херодота. Той описва Родопския масивъ като висока планина съ гори и снѣгъ. Това име се задържа въ литературата и до днешенъ день. Родопитѣ се наричали още и Славиеви гори и Рупча (Д-ръ Ив. Д. Шишмановъ: „Стари пжтувания прѣзъ България". Мсб. IV. стр. 435, 482—483).

Родопитѣ, които изпълватъ пространството между Марица, Места и Егейското море, се състоятъ отъ гнайси и кристалинни варовици, придружени на западъ отъ гранитъ. Многочисленитѣ младоеруптивни образувания, които на много мѣста съставятъ главнитѣ височини, както и терциернитѣ наслаги въ малкитѣ и ограничени по число котловинки, датиратъ отъ по-късно геолошко врѣме.

Само половината отъ Родопитѣ влиза въ границитѣ на България, а останалата часть пълни Одринския вилаетъ.

Нашитѣ Родопи се издигатъ въ по-голѣмата си часть непосрѣдствено изъ широката долина на Марица, което стои въ свръзка съ хлътването на голѣма часть отъ масива; Пловдивскитѣ тепета прѣдставятъ върховетѣ на потъналата маса. Масивностьта на Родопитѣ се изразява въ обстоятилството, дѣто близу до сѣвернитѣ крайща на планината се издигатъ върхове по-горѣ отъ 1500 м., когато вододѣлното било, което лежи доста далеко на югъ, често не стига тази височина.

Digitized by Google

Родопитѣ въ свръзка съ низинитѣ, които ги заграждатъ отъ сѣверъ, изтокъ и югъ, иматъ три главни наклона: сѣверенъ, източенъ и южeнъ; на западъ Родопитѣ сѫ тѣсно сраснати съ Рила-планина.

Нашитѣ Родопи, макаръ и да не прѣдставятъ една или нѣколко вериги съ опрѣдѣлена посока, а редица ридове, които се протакатъ къмъ различни страни, се пакъ показватъ ясно единъ главенъ вододѣленъ ридъ, който дѣли водитѣ на Марица отъ оная на рѣкитѣ Места и Арда, и чието било служи съ по-голѣмата си часть за граница между България и Турция. Второстепеннитѣ ридове иматъ главно меридионална посока и дѣлятъ водитѣ на Марицинитѣ притоци.

Главниятъ вододѣленъ ридъ образува въ високитѣ Родопи правъ жгълъ, обърнатъ право къмъ сѣверъ; и понеже сѣвернитѣ поли на Родопитѣ вървятъ въ линия комай успоредна на 42 паралелъ, то тѣ образуватъ заедно съ главния вододѣленъ ридъ трижгълникъ, който е много характеренъ за общия образъ на планината.

Нашитѣ Родопи дѣлятъ обикновено на три дѣла: западни отъ началото до дълбокия долъ на Кричимска рѣка, срѣдни отъ Кричимския долъ до прохода Арпа-Гедикъ и източни отъ тамъ до Одринското поле. Този дѣлежъ е чисто орохидрографски, въ неговата основа не лежатъ нито геолошски, нито тектонски отличия. Тъкмо басейнътъ на Кричимската рѣка има най-вече еднакво геолошко устройство отъ двѣтѣ страни на рѣката. По-естествено сѫ отдѣлени източнитѣ Родопи, защото отъ Арпа-Гедикъ нататъкъ тѣ ставатъ вече на единъ пѫть низки и кристалиннитѣ шисти и мраморътъ отстѫпятъ мѣсто на младитѣ еруптивни скали и терциерни наслаги, за да се явятъ наново тепърва въ най-източната часть повече въ свръзка съ Сакаръ-планина, отколкото съ Родопитѣ. Трѣба да забѣлѣжа още и това, че при дѣлежа на нашитѣ Родопи се обръщало повече внимание върху главния вододѣленъ ридъ, а се прѣнебрѣгвали останалитѣ ридове и височини, които често пѫти иматъ по-голѣмо значение.

Като имамъ прѣдъ очи, че тъкмо въ Родопитѣ различната геологическа направа на планинитѣ повлияла особно много върху вида на планинскитѣ форми, ще ограничa западнитѣ Родопи, като чисти архаични планини, до басейна на Кричимската рѣка; планинитѣ въ басейнитѣ на Кричимската и Станимашка рѣки ще схвана като срѣдни Родопи, а останалата часть на изтокъ отъ тѣсната седловина Арпа-Гедикъ като източни Родопи.

Digitized by Google

Западни Родопи. Отъ върха Манчу (2345 м.) на изтокъ се протака вододѣленъ ридъ между Марица и Места, който на кѫсо разстояние се гѫне нѣколко пѫти, но се запазва главна посока отъ западъ къмъ изтокъ. По билото на този ридъ се издигатъ нѣколко върха, които надминаватъ височината 2200 метра, Белмекенъ надъ с. Костенецъ достига дори 2646 м. Въ свръзка съ главния вододѣленъ ридъ се спущатъ къмъ сѣверъ кѫси но високи издънки, що дѣлятъ водитѣ на Марицинитѣ притоци. Тѣзи издънки не отстѫпятъ много по височина на главния вододѣленъ ридъ. Между Марица и Ибъръ, които се съединяватъ при с. Радуилъ, се простира Мусличалската планина, чийто връхъ Чемберли достига височината 2207 м. Тази планина е гориста и се спуща стръмно къмъ доловетѣ на Марица и Ибъръ, а по-полегато къмъ Радуилската котловина, Между Ибъръ и Костенската рѣка се простира друга висока планина, която има много имена. При изворитѣ на Бистрица (Долнобанска рѣка) тя се раздѣля на два клона, отъ които единътъ отива къмъ Радуилъ, а другиятъ къмъ Костенецъ. По тази хубаво залѣсена планина имаме много върхове, които надминаватъ височината 2300 м. Особено импозантно спуща тази планина своитѣ отвѣсни скали въ хубавото дефиле на Костенската рѣка. Сѫщо такава планинска издънка се спуща и между рѣкитѣ Костенска и Сестримска.

Описаната до тука часть на западнитѣ Родопи служи като най-тѣсна свръзка между Рила и Родопитѣ. Тя има досущъ характера на Рила. И тука имаме високи върхове, които прѣдставятъ хубави алпийски пасбища, наречени чалове, и тука се спущатъ стръмни скали и се образуватъ шумни водопади, долинитѣ сѫ тѣсни и въ тѣхъ бучатъ разпѣнени потоци; срѣщатъ се и циркуси, въ чиито вглѫбнатини и усойни мѣста се бѣлѣятъ прѣзъ цѣлото лѣто снѣжни прѣспи, и тука имаме алпийски езера и слѣди отъ дилувиални глетчери. Клекътъ, чиито заплетени и разкривени клони покриватъ гѫсто високитѣ склонове на Рила, е типиченъ и за тази часть на Родопитѣ; отъ Белмекенъ на изтокъ него го нѣма вече. Прибавимъ ли, че и геолошкото устройство на този дѣлъ отъ западнитѣ Родопи е досущъ прилично на рилското, то въпросътъ за граница между двѣтѣ планини нѣма научно значение, а само практично приложение.

Отъ Сунгурли-чалъ нататъкъ главниятъ вододѣленъ ридъ на Родопитѣ между Марица и Места, макаръ и да се гѫне често, задържа въ началото посока повече отъ сѣверъ къмъ югъ, а послѣ

Digitized by Google

прѣдимно отъ сѣверозападъ къмъ югоизтокъ, докато достигне найпослѣ своята най-южна точка при изворитѣ на Кричимска рѣка, при върха Каинчалъ (1811 м.), далеко 75 килом. въ въздушна линия отъ низината на Марица. Главниятъ вододѣленъ ридъ на Родопитѣ на западъ отъ Сунгурли чалъ чакъ до върха Соуджукъ, дѣто се свърша широкото разпространение на гранитоиднитѣ скали, е значително по-низъкъ отъ прѣходния дѣлъ между Рила и Родопитѣ, по неговото било не се издигатъ характерни скалисти върхове, а прѣдставя повече тѫпъ и разлатъ гърбъ, по който се простиратъ сочни пасбища, по чиито склонове се намиратъ гѫсти гори. Въ тази часть на главния Родопски вододѣленъ ридъ спада много популярната Доспатъ-планина, но до сега никой не е още фиксиралъ нейнитѣ граници. До като споредъ руската и турска генералщабни карти тя захваща отъ върха Гюлъ тепе, дѣто сѫ и изворитѣ на Доспатската рѣка, притокъ на Места, братя Шкорпилъ поставятъ нейното начало много по на сѣверъ, въ Аврамовата седловина. Азъ бихъ ограничилъ Доспатската планина, колкото се отнася въ нашето отечество у планинския вѫзелъ Лупова, а главната ѝ часть бихъ отнесълъ въ Турция, дѣто тя образува цѣла покрайнина.

Отъ главния вододѣленъ Родопски ридъ между Семеръ-планина и Гюлъ тепе, дѣто той има посока прѣдимно отъ сѣверъ къмъ югъ се протакатъ къмъ сѣверъ високи планини, що отдѣлятъ многобройни Марицини притоци и се спущатъ стръмно къмъ Момина клисура и Сарамбейското поле. Тѣ сѫ подъ редъ: Хаджи дѣдовица (Самара), висока 2307 м., Османица съ върха Балабаница (2155 м.) и хубавия Алабакъ, описанъ хубаво отъ Ив. Вазовъ. Алабакъ обгражда като сърпъ отъ западъ Чепинската котловина и се спуща стръмно къмъ Ели-дере и Сарамбейското плодородно поле. Алабакъ не може да се мѣри по височина съ другитѣ Родопски издънки, най-високото мѣсто достига само 1705 м., но той е много подълъгъ и запазва приблизително сѫщата височина въ цѣлата си дължина чакъ до Милева скала надъ Ели-дере.

Къмъ *Чепинската котловина*, която изобилва съ топли минерални извори и прѣдставя широка хлътнатина въ Родопския масивъ, (дълга 11 кил., широка 2·5—3 кил., голѣма 40 кв. кил, висока 750—800 метра),[1]) се спуща стръмно сѣверниятъ край на планината Сюткя, която се захваща отъ върха Шели на главното

[1]) Голѣма часть отъ картометричнитѣ данни дължа на г-нъ Ж. Радевъ, асистентъ по география въ университета.

Digitized by Google

вододѣлно било (1800 м.). Тази планина, колкото отива по-къмъ сѣверъ, става по-висока и надминава далеко главния вододѣленъ ридъ по височина. Върхътъ Сютки достига височината 2188 метра. Планината Сютки отдѣля притоцитѣ на Ели-дере отъ тия на Кричимска рѣка. Въ свръзка съ планината Сютка се протака отъ западъ къмъ изтокъ, като обграждa джгообразно Баташката котловина, *Баташката планина,* която отдѣля притоцитѣ на Стара рѣка (Пещерската) отъ Кричимскитѣ притоци. По тази планина се изиздигатъ върховетѣ Семизи, Семеръ-Аланъ и Карлъкъ, които достигатъ по-голѣма височина отъ насрѣщнитѣ върхове по главното вододѣлно било. Особено високо се издига трахитниятъ върхъ Карлъкъ (2083 м.). *Баташката котловина* е изпълнена съ Баташкото блато, което прѣдставя въ по-голѣмата си часть опасно тръсище; тя е дълга 9 кил., широка 7 кил., голѣма 28 кв. кил., висока 1100—1150 метра.

На югъ отъ Баташкото блато между водитѣ на Ели-дере и Стара рѣка се протака въ видъ на джга една планина, която кореспондира досущъ на Алабакъ и съ която въ по-ранни геологически врѣмена се свръзвала тѣсно. Това е Каркария. Тази планина не е толкозъ висока колкото Алабакъ, но и по нея отдѣлни върхове достигатъ височина близу 1500 метра.

Проломътъ Ели-дере, който отдѣля сега Алабакъ отъ Каркария, се отличава съ своята голѣма хубость и стана достжпенъ чрѣзъ шосето, което на много мѣста е изсѣчено въ отвѣснитѣ скали, накичени съ уединени борики. Този проломъ се образувалъ чрѣзъ пропукване на повръхнината; за това ни свидѣтелствуватъ минералнитѣ извори въ него и много живописната му направа. Характерно е, че и народътъ, който иска всичко да си обясни, вѣрва въ насилственото просичане на този проломъ чрѣзъ една ламя, която порано живѣла въ Чепинското езеро.

Срѣдни Родопи. Широка младоеруптивна зона, която се простира отъ главното вододѣлно било чакъ до низината на р. Марица въ долното течение на Стара рѣка, поставя началото на срѣднитѣ Родопи. Тука спада басейнътъ на Дому-дере, притокъ на Кричимската рѣка, едно отъ най-хубавитѣ мѣста на Родопитѣ. Пжтникъ, който се изкачи веднажъ по стръмния сѣверенъ спускъ на Баташката планина, се намира между върховетѣ Карлъкъ и Дженевра на едно плато, високо срѣдно около 1400 метра, върху което се издагатъ безчетъ островърхи младоеруптивни, главно трахитни тепета, въ чиито поли се разстилатъ сочни, на мѣстѣ мочурливи пасбища,

Digitized by Google

поени отъ бистри потоци и окичени съ хубави иглолистни гори. Тука планината е питомна и въпрѣки голѣмата височина и широчина лесно проходна. Ташъ-боазъ прѣзъ който води пѫть за Турция, е извънредно живописенъ край. Западниятъ дѣлъ отъ басейна на Дому-дере се заима главно отъ кристалинни шисти и мрамори и се отличава съ по-стръмни спускове и по-дълбоки долове. И тука Родопитѣ сѫ добрѣ залѣсени, богати съ вода и красиви. Особено хубавъ край е Бегликътъ.

Въ свръзка съ Карлъкъ се протака къмъ сѣверъ младоеруптивенъ ридъ, който дѣли водитѣ на Стара рѣка и Кричимската.

Кричимската рѣка образува най-характерния долъ въ цѣлитѣ Родопи. Тя е дълга рѣка и се вкопала дълбоко между високи планини, та образувала отдѣлна область сама за себе си, откѫсната отъ съсѣдния свѣтъ, и затова можà да си запази независимостьта въ Румелийско врѣме и се отстѫпи послѣ съединението на Турция. Тука е областьта Тамръшъ.

На изтокъ отъ дола на Кричимската рѣка се протака най-дългата меридионална Родопска планина; това е *Кара-Балканъ,* който отдѣля водитѣ на Кричимска рѣка отъ водитѣ на Станимашката. Тази планина се разклонява въ най-сѣверната си часть на два клона, които се спущатъ стръмно къмъ Пловдивското поле. Най-личенъ връхъ на Кара-Балканъ е Персенка, високъ 2075 м. Билото на планината е въ по-голѣмата си часть широко, съ пасбища и гори. Дѣто имаме мрамори, склоноветѣ сѫ стръмни, а въ младоеруптивната зона се издигатъ хълмове, скалисти грамади, добрѣ залѣсени. Подъ върха Персенка, дѣто свръшатъ младоеруптивнитѣ скали и захващатъ мраморитѣ, Чукуркйойската рѣка пробила въ послѣднитѣ импозантенъ мостъ, извѣстенъ съ името Еръ-кюпри.

Въ басейна на Кричимска рѣка най-висока, но кѫса планина е *Мурсалица планина,* която отдѣля притоци на Кричимска рѣка. Тя се състои отъ млади еруптивни скали и нейниятъ връхъ Карлъкъ, който за разлика отъ Баташкия се нарича Чепеларски, е високъ 2187 метра.

Отъ Чаинчалъ, най-южната точка на нашитѣ Родопи, главниятъ ридъ поима посока отъ югозападъ къмъ сѣвероизтокъ, докато стигне Кокезъ-тепе (1538 м.), най-източния връхъ въ нашитѣ Родопи, който се издига по-високо отъ 1500 метра. При Кокезъ-тепе главното вододѣлно било на Родопитѣ се приближава най-вече до долината на Марица, затова и минава тука единъ отъ сноснитѣ пѫтища отъ България за Турция — Тополовския пѫть. Отъ Чаинчалъ до

Digitized by Google

Суганъ-Гедикъ (1830 м.) главниятъ вододѣленъ ридъ на Родопитѣ отдѣля Марица отъ Места, а отъ тамъ нататъкъ чакъ до Кокезъ-тепе първата отъ Арда. Главниятъ вододѣленъ ридъ отъ Чаинчалъ до Кокезъ-тепе прилича по градежъ и форма на главния вододѣленъ ридъ въ сѣверозападния дѣлъ на срѣднитѣ Родопи: и той се състои отъ млади еруптивни скали, кристалинни шисти и мраморъ; по билото, което е повече широко и травенисто се издигатъ върхове, които надминаватъ височината 2000 метра, каквито сж Перликъ-тепе (2174 м.), дѣто се отбива границата между България и Турция отъ главното вододѣлно било и отива на сѣверъ, за да заобиколи Тамръшъ, и Чалъ-тепе (2010 м.).

Освѣнъ планинитѣ Мурсалица и Кара-Балканъ въ свръзка съ сѣвероизточното крило на главния вододѣленъ ридъ на срѣднитѣ Родопи се протака доста на сѣверъ още планината *Радова,* която отдѣля Чепеларското дере отъ Югувска рѣка (главно Джирково дере) и заедно съ Бѣлочерковския планински дѣлъ, Персенка и Гюндизица-планина (издънки отъ Кара-Балканъ) ограждатъ отъ всички страни *Хвойненската котловина.* Върхътъ Бешулакъ, който се издига надъ Павелско е високъ 1540 метра, но самата Радова планина въ своя южeнъ край има височина 1874 метра.

Подобно на Ели-дере Станимашката рѣка (Чая) тече въ тѣсенъ проломъ, който се образувалъ чрѣзъ процѣпъ, затова свидѣтелствува Нареченската минерална баня въ пролома. Тозъ проломъ отдѣлилъ планинитѣ Бѣлочерковска и Чаушова, които заграждатъ отъ югъ Хвойненската младотерциерна котловина, както Алабакъ и Каркария заграждатъ Чепинската.

Източни Родопи. Отъ върха Кокезъ-тепе (1538 м.) на изтокъ се промѣнятъ както, видътъ тъй и височината на Родопитѣ. Тѣ се прѣвръщатъ отъ високи планини съ още по-високи върхове на срѣдно гористи планини съ слабо полегати склонове, и върховетѣ по тѣхното било рѣдко надминаватъ височината 1000 метра. Още пò на изтокъ, въ отстжпената на Турция покрайнина Кържали, Родопитѣ приимать характеръ на хълместа страна съ широки и заоблени купени и едва свързани единъ съ други ридове, дѣто никой върхъ не надминава височината 600 метра. Тази часть отъ Родопитѣ прѣдставя лесно проходни планини, всѣка седловидна е проходъ, а водятъ пжтища както въ доловетѣ, тъй и по склоноветѣ и билата. Тепърва при Индже-кьой съ върха Ибрижекъ (603 м.) се издигатъ Родопитѣ за послѣденъ пжть като личенъ ридъ и достигатъ въ кжжалната група

Digitized by Google

на Куртово-тепе височината 705 метра, а малко по-нататъкъ се свършатъ при Марица прѣдъ вратитѣ на Одринъ.

Източнитѣ Родопи въ своята източна часть прилично на Стара-планина се разклоняватъ отъ надлъжни долини въ нѣколко клона, които общо се наклоняватъ къмъ изтокъ, а всѣки клонъ отдѣлно има наклони и къмъ долинитѣ, които го заграждатъ отъ сѣверъ и югъ. Въ тази часть на Родопитѣ трансгресиитѣ на младотерциерното море наслагали на много мѣста своитѣ седиментарни скали върху кристалнитѣ шисти и се редуватъ съ младо еруптивнитѣ скали, които заиматъ особено голѣмо разпространение въ западната половина на източнитѣ Родопи.

Въ сѣвернитѣ части на източнитѣ Родопи се разтила *Хасковската терциерна котловина,* заградена отъ сѣверъ и изтокъ отъ гнайсъ и доломитъ, които прѣдставятъ плешиви скали, неплодороденъ и слабо населенъ край, а отъ западъ — съ еруптивни скали, добрѣ залѣсени. Прѣзъ котловината протича Олу-дере съ своитѣ притоци.

Родопскиятъ масивъ поради голѣмата височина на неговитѣ планини и широко разпространение прѣдставя голѣма прѣчка за съобщение между България и Турция. Главнитѣ пѫтища го заобикалятъ на западъ покрай Струма, на изтокъ покрай Марица. Прѣзъ Рила и Родопитѣ водятъ само конски пѫтеки и тепърва въ низката източна часть и коларски пѫтища. Сега се работи важенъ военен и търговски пѫть прѣзъ Станимака—Чепеларе за Бѣло море.

Планинитѣ въ югозападна България.

Югозападна България е най-планинската часть въ нашето отечество и срѣдната височина на тази область достига до 990 м. Земя по-низко отъ 500 метра се намира само на кѫси разстояния въ долинитѣ на Струма, Нишава и въ Искърски проломъ: всичко 161 кв. кил. или 1·3% отъ цѣлата повръхнина на югозападна България. Най-низкото мѣсто въ югозападна България лежи на турско-българската граница въ долината на Струма 327 м. надъ морското равнище. Поясътъ на височина по-горѣ отъ 2000 метра заима пространство 358 кв. кил. или 3% отъ повръхнината на цѣла югозападна България. Половината отъ земята на югозападна България лежи въ пояса на височина отъ 500 до 900 м. (50·2%). Въ този поясъ на височина спадатъ долнитѣ склонове на високитѣ

Digitized by Google

планини Рила, Витоша, Осоговъ, Стара-планина и влизать цѣли останалитѣ планини и масивната планинска область на Крайще.

Планинитѣ въ югозападна България прѣдставятъ повече разпокъсани части отъ Родопския масивъ, прѣходни планини между Старопланинската сдиплена область и масива или пъкъ еруптивни образувания между тѣхъ.

Осоговска планина. Пространниятъ планински край, заграденъ отъ Кюстендилското поле на сѣверъ, отъ р. Струма на изтокъ, отъ Брѣгалница на югъ и отъ Пшиня на западъ, се схваща като Осоговска планина. Въ тази грамадна планинска група се изтъкватъ ясно два главни вододѣлни рида: единътъ съ посока прѣдимно сѣверозападъ-югоизтокъ, чието било служи за граница между България и Турция и вододѣлъ между Струма и Вардаръ; другиятъ съ посока отъ сѣвероизтокъ къмъ югозападъ е по-високъ отъ първия и отдѣля въ България водитѣ на Бистрица (Сволянска рѣка) и Елешница, притоци на Струма, а въ Турция — на Брѣгалница и Крива рѣка, притоци на Вардаръ.

Азъ ще разгледамъ само оня дѣлъ отъ цѣлокупния Осоговски край, който спада въ българска територия.

Планинската група на Осоговъ, що спада въ прѣдѣлитѣ на княжеството, може да се раздѣли на два дѣла: западенъ и източенъ, които се различаватъ значително единъ отъ други въ орографско и геологическо отношение. Докато въ западната половина се издига слабо разчлененъ масивъ съ голѣма височина, съставенъ отъ архаични скали, що стърчели гордо надъ морскитѣ води, които го обгръщали въ различни геологически периоди, въ източния дѣлъ имаме богато разчленена хълместа планина, която съ по-голѣмата си часть лежи по-низко отъ 900 метра и дѣто морски транегресии отложили на много мѣста седиментарни образувания отъ цѣла редица формации, като почнемъ отъ карбонскитѣ и свършимъ съ младотерциернитѣ. Най-пригодна граница между западния и източния дѣлъ на Осоговска планина ни прѣдставя дълбокиятъ долъ на Новоселска рѣка, който се протака въ права линия отъ югъ къмъ сѣверъ и се отдѣля съ съвсѣмъ тѣсенъ вододѣлъ отъ дола на Елешница, главната рѣка на Осоговска планина.

Западната часть на Осоговската планина прѣдставя високъ масивъ съ широки вододѣлни била, покрити съ пасбища и стръмни дълбоко набрѣздени склонове къмъ вси страни. Тукъ се издигатъ и най-голѣмитѣ височини въ цѣлокупния Осоговъ, между които първо мѣсто заима плешивия граничeнъ връхъ Руенъ (2253 м.).

Digitized by Google

Както при Витоша, на която западния Осоговски дѣлъ много прилича, така и тука, пѫтищата на съобщенията заобикалятъ неразчленената планина.

Източната часть на Осоговската планина чрѣзъ ерозивното дѣйствие на многочисленитѣ Струмини притоци, които текатъ отъ югъ къмъ сѣверъ, е разчленена на много ридове, които слѣдватъ посоката на рѣкитѣ и, като изключимъ Новоселския ридъ, който се загражда отъ югъ чрѣзъ дола на р. Елешница, сѫ споени тѣсно съ вододѣлното гранично било. Освѣнъ Новоселския ридъ, който се издига високо и има върхове високи до 1500 м., личенъ е още Бѣли рѫтъ, чиито най-високи върхове надминаватъ малко височината 1000 метра. По-голѣмата часть отъ източния дѣлъ на Осоговска планина е питомна и заселена съ многобройни разпръснати колиби и села. Конски пѫтища, които вървятъ повече по билата на надлъжъ проточенитѣ рѫтове, водятъ отъ Кюстендилското поле за вътрѣшностьта на планината и за Турция.

Планинитѣ на Крайще. На западъ отъ линията, която свръзва Кюстендилъ съ селата Изворъ, Горно кобиле, Трекляно, Цигрилевци, Ранилукъ и билото на Рудина планина, до сръбско-българската граница и далеко задъ нея се простира грамадната планинска область, извѣстна съ името *Крайще*. Тя е съставена съ съвсѣмъ малки изключения отъ архаични скали, пробити само тукъ-тамъ отъ стари и млади еруптивни маси. Този пространенъ планински край прѣдставялъ изпърво високо еднообразно плато, чиято форма подъ дѣйствието на ерозивната сила на рѣкитѣ и на атмосферилитѣ, се видоизмѣнявала непрѣкѫснато и продължава да се измѣнява. Полетата Кюстендилско и Знеполско, които лежатъ въ сѣвероизточния и югоизточния край на тази планинска область, опрѣдѣлили рано посоката на рѣкитѣ въ Крайще, които извиратъ най-много въ граничното вододѣлно било и въ това, което, като се отдѣля отъ Букова глава на границата и отива къмъ изтокъ, дѣли водитѣ на Струма и Ерма (Трънска рѣка). Това положение на вододѣлнитѣ и изворни височини отъ една страна и положението на споменатитѣ полета отъ друга дали диагоналната посока на рѣкитѣ, които разчленили пространния масивъ въ многочислени отдѣлни планини. Най-голѣмата височина, която, засѣгната по-малко отъ ерозивната сила на рѣкитѣ, остала най-висока, е вододѣлната гранична область, дѣто се издигатъ още височини по̀-горѣ отъ 1800 м. (върхътъ Уши въ Мусулската планина е 1827 м. високъ). Въ тѣсна свръзка съ най-високата гранична планина стоятъ висо-

Digitized by Google

китѣ планини Църноокъ (1875 м.), най-голѣмата височина въ цѣло Крайще, Мара-планина (1549 м.), Долно-Ръжанска планина (1828 м.) и др. Между всички тѣзи планини особено мѣсто заима Църноокъ не само по своята височина но и поради геологическата си направа. Въ югозападния край на тази архаична планина се излѣла голѣма маса сивъ едро и срѣднозърнестъ гранитъ, който се простира далеко на югозападъ. По този склонъ сѫ натрупани грамади отъ заоблени и обрасли съ лишей гранитни блокове.

Дълбокиятъ долъ на Божичка рѣка, главната артерия на Крайще, която се изтича въ Струма съ имената Драговищица и Переволска рѣка, а въ горната си часть се нарича Гаганчинъ долъ, отдѣля граничната висока планина отъ друга лична височина, която се състои отъ редица тѣсно споени високи върхове и ридове, та образуватъ значително дълга и висока планина съ посока отъ сѣверъ къмъ югъ. Върховетѣ и ридоветѣ, които съставятъ тази лична планина, сѫ — отъ сѣверъ къмъ югъ: Крайна чука (1287 м.), Кървави каменъ (1731 м.), Причелъ (1705 м.), Царица (1657 м.) и Милевска-планина (1730 м.). Името на послѣдната планина можемъ да придадемъ на цѣлия планински ридъ. Дълбокиятъ долъ на Мелянска рѣка отдѣля тази планина отъ планинитѣ на изтокъ отъ нея, които се отличаватъ по-малко по форма, а повече въ геологическо и петрографско отношение.

Понеже планинитѣ на Крайще се състоятъ главно отъ кристалинни скали, то тѣ поради тѣхния незначителенъ ерозивенъ наклонъ, образуватъ заоблени форми, покрити въ по-голѣмата си часть съ пръсть, и затова пригодни за култура и въ своитѣ височини. Никждѣ въ България, дори и въ топлитѣ родопски покрайнини, не намираме толкозъ много човѣшки селища разположени тъй високо както тука. Въ Крайще само въ долнитѣ части на рѣкитѣ срѣщаме долини по-низки отъ 900 м. надъ морското равнище. Като не смѣтаме полетата Кюстендилско и Знеполско, само при Босилградъ, въ Гърленското (Ранинското) високо поле и при село Трекляно имаме малки отчасти дилувиални, отчасти алувиални котловинки. Характерно е за терена на Крайще голѣмото разпространение на дилувиални каменни рѣчни наноси (особено въ околностьта на Уйно). Тѣ се състоятъ отъ заоблени камъни отъ гранитъ, кварцъ, гнайсъ и др., примѣсени съ чакълъ, глина и пѣсъкъ. Блуждаещи рѣки по нѣкогашната широка плениплена докарали този наносъ. Въ поройни дъждове много разрушенъ материалъ изъ склоноветѣ

Digitized by Google

се срива въ доловетѣ и ги дебело настила. Отъ тѣзи наноси плавили по-рано, когато трудътъ се цѣнилъ по-ефтино, злато.

Въ сѣвероизточната часть на Крайще, въ околностьта на градъ Трънъ, трансгресиитѣ на моретата отъ палеозойско, триаско и кредно врѣме уталожили червени пѣсъчници, глинести и мергелни пѣсъчници, глинесто и доломитно-варовити пластове, които заедно съ младоеруптивнитѣ образувания (трахитъ, липаритъ и тѣхнитѣ туфове) припокрили голѣма часть отъ архаичния теренъ и отдѣлили планината Люсканъ, която се състои отъ архаични скали, отъ останалата архаична область на Крайще. По сѫщия начинъ е отдѣлена и насрѣщната *Руй-планина,* която се състои въ основата си отъ тъмнозеленъ амфиболитъ. Плешивата Руй-планина не е нито висока (1707 м.), нито широка планина, но поради своето изолирано положение, прѣдлага на посѣтителя много добъръ и широкъ изгледъ. Отъ нейния връхъ се вижда голѣма часть отъ Стара-планина, Рила, Витоша, Осоговъ, планинитѣ въ Сърбия и Македония; отъ тамъ се вижда добрѣ и нашата столица.

Друго голѣмо нарушение въ геологическото еднообразие на архаичния теренъ въ Крайще намираме въ югозападния край на тази область, дѣто отъ Гърлено до границата на западъ и отъ Уземската сѣдловина (границата между Осоговъ и Крайще) чакъ до Догановската планина на сѣверъ, голѣмо пространство е заето отъ младоеруптивни скали, червени пѣсъчници и кредни образувания.

Витоша. Витоша, старата Скомбъръ-планина, заима централно положение въ югозападна България и благодарение на полетата и низкитѣ планини, които я обгръщатъ, се издига величествено отъ всички страни. Витоша има продълговатъ видъ отъ сѣверсѣверозападъ къмъ югоизтокъ и запазва своята главна посока и съотношение на дължина и широчина (28:19 кил.) отъ основата до най-високата часть.

Витоша се състои въ основата си отъ архаични скали, между които първо мѣсто заима сиенитътъ. По южнитѣ, източнитѣ и сѣвернитѣ склонове на Витоша се протакатъ пояси отъ млади еруптивни скали, които се продължаватъ и въ съсѣднитѣ планини: Плана, Лозенска и Люлинъ. Въ сѣвернитѣ склонове еруптивнитѣ скали достигатъ дори върха Кикешъ, който се издига лично надъ Драгалевския манастиръ и прѣдставя грамаденъ сипей отъ зеленикави ръбести блокове.

Витоша заима твърдѣ малко пространство (267 кв. кил.), но понеже не е дълбоко разчленена, а прѣдставя масивъ, чийто скло-

Digitized by Google

нове сѫ само набрѣздени отъ стръмни долове, то срѣдната ѝ височина достига значителни размѣри (1382 м.), а поясътъ на височина 1400—2000 метра — 86 кв. кил. или 32.2 % отъ повръхнината на цѣлата планина; значително е и пространството, което лежи по-високо отъ 2000 м., то достига 13 кв. кил. или 4.8 %.

На височина 1850 метра Витоша прѣдставя пространни плата, наклонени къмъ сѣверозападъ и раздѣлени едно отъ друго чрѣзъ низки скалисти гребени. Въ сѣверното плато се събира водата на Драгалевската рѣка, въ срѣдното — на Боянската, въ южното — на Владайската. Тѣзи много върхови плата прѣдставятъ планински пасбища и мочурливи тръсища, обрасли отъ високъ буренъ; дълбокитѣ улеи на платата сѫ изпълнени съ натрупани единъ връзъ други изгладени блокове, подъ които клокотятъ студени потоци. Въ югоизточната часть на Витоша се издига скалиста пирамида, която се спуща съ стръмни назѫбени скали — Рѣзньоветѣ, къмъ сѣверъ, а по върха се редатъ грамади отъ разрушени, но сѐ още задържени една връзъ друга рѫбести скали — най-високитѣ точки на Витоша, между които *Черни връхъ* (2286 м.) заима първо мѣсто. Многочисленитѣ извори, които бликатъ на всѣка стѫпка изъ дебелия торфъ на платата, що крие подъ себе си водата на изобилни снѣгове и дъждове, образуватъ многочислени рѣки, насочени къмъ всички небесни посоки. Стигнатъ ли рѣкитѣ края на платата, спущатъ се стремглаво въ доловетѣ на стръмнитѣ склонове, дѣто образуватъ редъ бързеи и водопади, между които първо мѣсто заима Боянски водопадъ. Въ западната часть на Витоша се издига Владайски Черни връхъ, който е 450 м. по-низъкъ отъ едноименика си; той отдѣля рѣкитѣ Боянска и Владайска. На югоизтокъ отъ Черни връхъ се разтила малко тревенисто плато, въ което събира изворната си вода рѣка Струма, а още пò на югъ подъ Купена (2168 м.) зема начало р. Палакария.

Витоша сама за себе си не е красива планина: въ по-голѣмата си часть тя е гола, цвѣтущето по-рано рударство въ политѣ ѝ, унищожило нейнитѣ гори. Витоша нѣма ни поменъ отъ хубоститѣ на Рила: ней липсуватъ високи отвѣсни скали, гористи долове и равни чалове. Само нейното централно изолирано положение помогнало да се открива отъ нейнитѣ върхове най-широка и най-разнообразна гледка.

Верила-планина. Верила-планина сполва тѣсно Рила съ Витоша и раздѣля водитѣ на Струма и Искъръ, полетата Дупнишко и Самоковско. Това възвишение съ посока отъ сѣверозападъ къмъ

Digitized by Google

югоизтокъ не прѣдставя самостойна планина, а съставя часть отъ планинитѣ, които съединява; затова нейната основа се състои отъ сѫщитѣ скали, каквито срѣщаме и въ съсѣднитѣ планини: стари скали, между които първо мѣсто заима гнайсътъ, и млади еруптивни образувания. Разположена между грамадни планини и отрадена съ високи полета, Верила-планина изглежда низка макаръ и отдѣлни нейни върхове, както е Петрусъ, който бихме могли съ еднакво право да отнесемъ къмъ Витоша и Верила, и Голѣмъ Дебелецъ надминаватъ височината 1400 м. (първиятъ 1434 м., вториятъ 1415 м.) Височината Петрусъ заима важно хидрографско положение, отъ нейнитѣ склонове текатъ води къмъ Палакария, Струма и р. Блато, притокъ на Струма. Верила-планина, отъ която изтичатъ само малки рѣкици, е много слабо разчленена и въ по-голѣмата часть на нейното било сѫ прокарани коларски пѫтища. Тука не сѫ могли да се образуватъ дълбоки седловини, и затова двата главни проходи: Клисурски (1067 м.) и Бука-прѣслапъ (1088 м.), прѣзъ които водятъ пѫтищата отъ Самоковъ за Дупница и Радомиръ, лежатъ високо. И двата главни пѫтя прѣзъ Верила сѫ главно привързани о противоположно разположени долове, а особено о стръмнитѣ долове на рѣкитѣ Дервентъ и Добри долъ, притоци на Струма. Понеже долината на р. Палакария (920 м.) лежи много по-високо отъ Дупнишкото поле (600 м.), то югозападнитѣ склонове на Верила-планина сѫ по-дълги и по-стръмни и въ тази страна сѫ вкопани по-дълбоки долове.

Плана-планина. На изтокъ отъ Витоша между Искъръ и Самоковското поле се простира низката широка Плана-планина, която орографски се свързва тѣсно съ Витоша, но геологически се отдѣля отъ нея чрѣзъ наслаги отъ терциерно врѣме. Плана-планина се състои отъ сѫщитѣ архаични скали, отъ каквито се състои и насрѣщната Злокученска планина, дѣлъ отъ Ихтиманската Срѣдна-гора. Заобиколена отъ долината на Палакария и Искъръ, тази планина е силно разчленена чрѣзъ ерозивната работа на много рѣкици и образува въ четиритѣ крайща орохидрографски вѫзели, чиято височина варира между 1303 и 1338 м.; между тѣхъ най-високи сѫ сѣверниятъ, Манастирище (1338 м.), и източниятъ, Вука-тепе (1326 м). Билата на многочисленитѣ ридове въ Плана-планина сѫ широки, прѣдставятъ добри пасбища и главното съобщение между селата, които се редатъ въ политѣ, планината се извърша по тѣхъ. Плана-планина е гориста.

Digitized by Google

Лозенска-планина. На изтокъ отъ Искъръ се простира съ посока отъ западъ къмъ изтокъ Лозенската планина. Орографски и само отчасти и геологически тази планина е тѣсно свързана съ Ихтиманската Срѣдна-гора. Надъ гнайсовитѣ скали, които сж оголени въ пролома на Искъръ, се редатъ въ тази планина червенъ пѣсъчникъ и кварцитъ отъ пермски периодъ, послѣ тъмносивъ варовикъ и доломитъ отъ триасъ, а надъ тѣхъ кредни глинени, мергелни и пѣсъчни пластове. Прѣзъ послѣднитѣ се провиратъ млади еруптивни скали. Лозенската планина въ по-голѣмата си часть е плешива; къмъ сѣверъ тя се спуща стръмно, а къмъ югъ повече полегато и разчленено, стръмно се спуща и къмъ Искъръ. Най-високи върхове у Лозенската планина сж Ланина могила и Половракъ (1184 м.) надъ Долни Лозенъ, малко по на изтокъ отъ сѣдловината (1046 м.), прѣзъ която води пжтъ отъ София за Самоковъ.

Люлинъ-планина. Тѣсно свързана съ Витоша се простира на западъ отъ Владайския проходъ Люлинъ-планина. Тя се състои отъ млади еруптивни скали, главно андезитъ и мелафиръ, и въ източната си часть е доста широка и висока планина (най-високия връхъ 1231 м.), а колкото отива по къмъ западъ става по-тѣсна и по-низка, и макаръ ивицата отъ еруптивни скали да се протака далеко на западъ отъ Брѣзникъ, възвишението изгубва вече своя изгледъ на планина до селото Дивотино, въ дола на р. Мещичка. Ерозивната работа на срѣщуположни рѣки създали въ Люлинъ-планина характерния Бучински дервентъ, прѣзъ който води пжтъ отъ Софийското поле за Граховско — така се нарича страната отвждъ Люлинъ. Околното население на планината разбира подъ думата Люлинъ само планинския дѣлъ между проходитѣ Владайски и Бучински дервентъ, а на западъ отъ послѣдния я наричатъ съ името Меличъ. Люлинъ-планина въ по-голѣмата си часть е плешива, безъ характерни форми и се спуща по-стръмно къмъ сѣверъ отколкото къмъ югъ.

Голо-бърдо. На югъ отъ горното течение на Струма при прѣслопа Уши се свръзва съ Витоша планината Голо-бърдо, чието име дава много добра характеристика на планината. Голо-бърдо е плешива планина, съставена главно отъ триаски доломитни варовици. Подобно на Люлинъ-планина и Голо-бърдо се протака отъ изтокъ къмъ западъ и сжщо както нея, колкото отива по къмъ западъ, толкозъ по-тѣсно става; отличаватъ се двѣтѣ планини по това, че Голо-бърдо отива малко по на западъ и въ западния си край се издига по-високо отколкото въ източния (най-високата точка 1140 м.)

Digitized by Google

Между Люлинъ и Голо-бърдо се простира отъ изтокъ къмъ западъ Мошино-Перниишката каменовжглена котловина.

Срѣдни планини на западъ отъ Люлинъ и Голо-бърдо.

Люлинъ-планина се загражда отъ западъ съ дола на р. Мещичка, притокъ на Струма, а Голо-бърдо отъ долината на самата Струма. На сѣверозападъ отъ тѣзи двѣ рѣки се разтила широка планинска область, която се разпада на много планински ридове и могили съ посока сѣверозападъ — югоизтокъ.

Като продължение на Люлинъ-планина както по форма, тъй и по съставъ се явява планинскиятъ ридъ, що се простира съ посока отъ югоизтокъ къмъ сѣверозападъ, отъ с. Расникъ до селото Завала. Този планински ридъ, който подобно на Люлинъ се спуща стръмно къмъ сѣверъ, се огражда отъ югъ чрѣзъ Билинска рѣка (Конска). Той нѣма общо име, а носи различни имена въ различнитѣ си части: *Вискеръ-планина* (1058 м.), *Високо-бърдо* (924 м.) надъ Брѣзникъ и *Завалска-китка* (1174 м.) до с Завала. Този планински ридъ можемъ да наречемъ *Завалска планина*.

Отъ Завалска-китка къмъ сѣверозападъ се протака планината *Гребенъ*, съставена главно отъ креденъ и юрски варовикъ. Гребенъ планина се загражда отъ югозападъ и югъ отъ р. Ерма и нейния притокъ Ябланица, къмъ долинитѣ на които планината спуща стръмно, а на мѣстѣ дори отвѣсно своитѣ склонове. Тази планина има остро назжбено било, което прѣдало име на планината. Най-голѣмата височина на Гребенъ-планина (1235 м.) се намира въ сѣверозападната ѝ часть, дѣто р. Ерма я отдѣля чрѣзъ дълбокитѣ и красиви ждрела Одоренско и Влашко отъ варовитата *Влашка-планина*, прѣко която е прокарана граница между България и Сърбия. Въ красива котловинка между двѣтѣ планини и двата пролома е разположенъ Погановския манастиръ съ староврѣмска църква.

Голѣмото пространство между Софийското поле, хълмоветѣ Леща, Чепанъ и Вискеръ-планина прѣдставя хълместа страна, за която конусообразнитѣ могили и малки полета сж особено характерни. Отъ полетата заслужаватъ да се споменатъ Габерското и Алтимирското, а отъ могилитѣ — Вишая и Воеводина могила. Габерското поле послужило за центъръ на отдѣлна покрайнина, извѣстна съ името Бурелъ (24 села).

Между Чепанъ и Високо-бърдо се протака низко вододѣлно възвишение, което съединява двѣтѣ планини и отдѣля водитѣ на Искъръ и Нишава.

Digitized by Google

На югъ отъ низината на срѣщуположнотечещитѣ рѣки Ябланица и Билинска, по която води пѫть отъ Брѣзникъ за Трънъ, се протака планина успоредна съ Завалската. Тази планина съ посока югоизтокъ-сѣверозападъ може да се схване като продължение на Голо-бърдо, съ което си прилича въ много отношения. Тя нѣма общо име и носи въ различнитѣ си части различни имена. Лични височини на тази планина отъ югоизтокъ къмъ сѣверозападъ сѫ: *Китка* (Церна-гора 1133 м.), *Любаша,* най-високиятъ конусообразенъ голъ варовиковъ хълмъ въ тази планина (1404 м.), *Парамунъ* и други още височини, които се простиратъ чакъ до пролома на Ерма до Трънъ. Отдѣлнитѣ височини на тази планина се спояватъ въ много низки седловини или се раздѣлятъ чрѣзъ кѫси проломи. Отъ югозападъ тази планина се загражда отъ доловетѣ на срѣщуположнотечещитѣ рѣки Свѣтла, притокъ на Струма, и Градешкиндолска, която съ името Превня, притокъ на Ябланица, прѣсича планината на западъ отъ Парамунъ. На тази планина найприлича името на най-високата нейна височина *Любаша планина.*

Една вододѣлна височина, върху която най-високото мѣсто е Остри-връхъ (992 м.), се протака отъ Любаша къмъ Завалска-китка и дѣли водитѣ на Струма и Нишава.

На югозападъ отъ описанитѣ планини имаме още редица планински ридове въ сѫщата посока, но тука масивностьта заима сé по-голѣмъ размѣръ и цѣлата планинска область се прилѣпя тѣсно о архаичния масивъ Крайще. Силно криволисто вододѣлно било се протака прѣзъ двѣтѣ съсѣдни планински области отъ Букова-глава на сръбско-българската граница чакъ до Любаша. Пространната слабо разчленена вѫтрѣшна планинска область на югозападна България се протака отъ двѣтѣ страни на р. Струма, която пробила грандиозенъ проломъ прѣзъ нея.

Сѣверната часть на слаборазчлененатa планинска область можемъ да наречемъ *Голѣмовръшка планина* по името на най-високия връхъ въ този край Голѣми връхъ (1412 м.). Тя се огражда на сѣверъ отъ Знеполе, на изтокъ съ рѣка Свѣтла, на западъ съ Мелянска рѣка, на югъ отъ Струма между устията на споменатитѣ двѣ рѣки. Тази планинска область се състои главно отъ кредни флишни пѣсъчници и мергели. Въ западната си часть тя прѣминава чрѣзъ тѣсна ивица полукристалинни скали въ областьта на кристалиннитѣ въ Крайще. Въ сѣверния и южния край се явяватъ тукъ-тамѣ трияски образувания, на много мѣста креднитѣ пластове сѫ пробити отъ младоеруптивни скали, а въ областьта на двѣтѣ Секирици

Digitized by Google

имаме креденъ варовикъ. Формата на планината е много единообразна и прилича досущъ на масивната планинска область Крайще. Разчленение съ посока сѣверозападъ — югоизтокъ се забѣлѣжа и тука, но масивностьта прѣобладава.

На югъ отъ Голѣмовръшката планина се разтила *Бѣлокаменската*, кръстена по името на най-високия тука връхъ Бѣликаменъ (1357 м.). Тя се загражда отъ Струма, Драговищица и Кюстендилското поле. Тази планинска область се състои отъ глинести и доломитни варовици. Най-голѣмо разчленение причинила въ нея Добридолската рѣчица, която тече съ посока отъ югъ къмъ сѣверъ и се втича въ Мелянска рѣка. Характерни сѫ за тази висока долина нейнитѣ алувиални и дилувиални наноси. И Бѣлокаменската планина подобно на Голѣмовръшката се тѣсно споява съ кристалинния масивъ Крайще. На югъ отъ Треклянската алувиална долина се простира доста голѣмо пространство, заето отъ червенъ пѣсъчникъ, а въ Долно-Коритенския долъ и на югоизтокъ отъ него имаме каменити дилувиални сипеи, каквито споменахъ при Уйно.

Конявска планина. На изтокъ отъ главния Струмски проломъ се протѣга пространната Конявска планина, която дѣли полетата Радомирско и Кюстендилско, и съ тѣсна издънка на изтокъ се споява съ Верила-планина, та отдѣля водитѣ на р. Блато отъ водитѣ на р. Джерманъ, притоци на Струма. Въ западната си часть Конявската планина е масова, неразчленена и прилича много по форма и съставъ на Бѣлокаменската. Тука планината се издига високо и върховетѣ Риша и Тавалицки рѫтъ надминаватъ височината 1400 м. (1445 и 1489 м.). По срѣдата на Конявската планина се разтила Чоклевското блато, високо 880 м; покрай него върви главниятъ пѫтъ на тази планина. Конявската планина се спуща стръмно къмъ всички страни, а къмъ Струмския проломъ комай отвѣсно. Източната часть на Конявската планина, богато разчленена отъ многобройнитѣ притоци на р. Размѣшеница, притокъ на Джерменъ, прѣдставя хълместа планинска страна. Най-лична височина въ тази планинска часть е ридътъ, който се протака съ посока сз-юи., на изтокъ отъ каменовжгления Бобовъ долъ. Сѣвернатa по-висока часть на този ридъ носи името Гологлавски рѫтъ (върхътъ Гола глава е високъ 1085 метра), а южната, която достига Струма и образува Дупнишкия Струмски проломъ, — Куртудински рѫтъ.

Между р. Струма и низината на р. Размѣшаница, по которводи пѫть отъ Кюстендилъ за Дупница, се разтила югоизточния

Digitized by Google

дѣлъ на Конявска планина, ако можемъ и тука да се възползуваме съ това име. Най-характерната височина се простира съ посока отъ сѣверъ къмъ югъ; сѣверната най-висока часть се казва Погледъ (969 м.), а по низката, южната, — Бѣлово бърдо.

Източната часть на Конявската и Осоговска планина си много приличатъ по форма и съставъ и въ Струмския проломъ между Кюстендилското поле и Струмската долина при Бобошево тѣ не се отдѣлятъ геолошки.

Прѣходна планинска зона въ Южна България.

Кристалиннитѣ и палеозойскитѣ планински едра въ западна и срѣдна Стара-планина образували заедно съ Срѣдна-гора, Сакаръ и Странджа самостойна планина, която имала посока горѣ-долу отъ сѣверозападъ къмъ югоизтокъ. Още отъ прѣдеоцено врѣме тази планина се отдѣля отъ Родопския масивъ чрѣзъ хлътването на Марицината низина и образувала *прѣходна зона* между Родопската маса и младата току що захвапала да се образува сдиплена планина. При интензивното сгърчане на Стара-планина въ олигомиоценно врѣме възникнали въ нейната южна часть многочисленни изтокъ-западъ насочени процѣпи и флексури, на нѣкои мѣста хлътвания (Graben), които отдѣлили сдипленитѣ маси отъ прѣходната зона и образували подбалканскитѣ полета. Нѣкои отъ тѣзи хлътнатини били вече отбѣлѣзани прѣзъ долнокредно врѣме.

Между планинитѣ на южнобългарската прѣходна зона или по тѣхнитѣ крайща сѫ наслагани намѣста тѣсни пояси отъ мезозойски пластове, най-вече триасъ и креда; освѣнъ това въ Сакаръ и Странджа-планина се срѣщатъ палеогенни пластове, наслагани плоско върху кристалиннитѣ шисти, имаме навсѣкждѣ и млади еруптивни скали. Сдиплянето въ прѣходната южнобългарска зона спрѣло по-рано, отколкото въ Стара-планина, то продължавало само до палеогена. Забѣлѣжително е послѣ изоклиналното падане на пластоветѣ главно къмъ югъ. Диплитѣ на прѣходната зона показватъ послѣдователность въ посоката, която се кръстосва съ посоката на диплитѣ у младитѣ планини.

Срѣдна-гора. Професоръ Теобалдъ Фишеръ се опита да схване съ името Антибалканъ дългата редица успоредни съ Стара-планина планини, като почнемъ отъ Витоша и свършимъ съ Тунджанския проломъ при Ямболъ. Но нито името, нито схващането се възприе отъ науката, а сѫществуещето име Срѣдна-гора, което носѣше

Digitized by Google

планината между Тополница и Стрѣма, се прѣдаде и на Ихтиманската планина и на Караджа-дагъ, а Витоша се съвсѣмъ изостави отъ тази планинска група.

Срѣдна-гора, която съ своето име напомня старото наименоване на планина, се дѣли орографски на три дѣла: Ихтиманска Срѣдна-гора, сѫщинска Срѣдна-гора и източна Срѣдна-гора или Караджа-дагъ (Сърнена-гора). Първата се отдѣля отъ сѫщинската Срѣдна-гора чрѣзъ долината на р. Тополница, а третята чрѣзъ долината на р. Стрѣма.

Ихтиманската Срѣдна-гора, взета въ широка смисъль на думата, изпълня голѣмото пространство между Софийското поле и Марицината низина и дѣли водитѣ на Дунавъ и Бѣло-море. Въ по-голѣмата си часть тя е масова планина, която многочислени притоци на Искъръ и Марица разчленяватъ най-многостранно. Заплетеното течение на рѣкитѣ създало тука много заплетени вододѣли и областьта на Ихтиманската Срѣдна-гора бѣше до скоро една отъ най-непознатитѣ страни на европейска Турция въпрѣки главния пѫть за Цариградъ прѣзъ нея. Тепърва Лежанъ и послѣ инжинеритѣ, които изучаваха трасето на желѣзнопѫтната мрѣжа въ Отоманската империя, хвърлиха свѣтлина върху терена на Ихтиманската Срѣдна-гора и на рѣката Мѫтивиръ, която се смѣташе до тогазъ за горно течение на Витъ, се опрѣдѣли мѣстото въ рѣчната система на Марица. Ихтиманската Срѣдна-гора, като се състои отъ архаични скали, чиито ерозивенъ наклонъ е слабъ, и понеже многочисленитѣ потоци, що я разчленяватъ, сѫ малки и изтичатъ отъ сравнително низки мѣста наспроти високитѣ близки ерозивни бази, има много мека моделировка, не се забѣлѣжатъ по нея остри форми, липсуватъ стръмни скали и дълбоки проломи. Слабо заоблени форми, лакатушни малководни долове и пригодни за слаба земледѣлска култура или покрити съ дѫбова гора склонове, сѫ главната характеристика на Ихтиманската Срѣдна-гора. Само тамъ, дѣто сѫ хлътнали котловини, а такива ги има много въ областьта на Ихтиманската Срѣдна-гора се издигатъ въ оградата или крайщата имъ лични височини съ стръмни склонове, що имъ придаватъ величественъ планински изгледъ. Това виждаме въ полетата Ихтиманско, Самоковско, Долно-Пасарелско, Софийско, Камаревско и Долнобанско. Характерно е за тѣзи симетрично разположени полета, че западнитѣ сѫ много по-високи отъ източнитѣ, и съ това се обяснява обстоятелството, дѣто Ихтиманската Срѣднагора има отъ изтокъ по-величественъ изгледъ. Ихтиманската Срѣдна-

Digitized by Google

гора не е висока планина и понеже полетата, които я заграждатъ лежатъ високо, то и най-високитѣ върхове, каквито намираме въ южната часть, между полетата Самоковско и Долнобанско, едвамъ се издигатъ 250 метра надъ първото и 600 м. надъ второто. Въ сѫщитѣ отношения се намира планината и между останалитѣ полета. По-голѣмата часть отъ Ихтиманската Срѣдна-гора лежи въ пояса на височина 900—1200 м., а само полетата и отдѣлни части на вододѣлното било лежатъ по-низко отъ 900 м., между които Вакарелската седловина, прѣзъ която води главния пѫть за Цариградъ (високъ само 819 м.).

Сѫщинска Срѣдна-гора досѣжно своя геологически градежъ, прѣдставя продължение на сѣверната часть отъ Ихтиманската Срѣдна-гора. Прѣзъ Тополница — орографската граница — се продължаватъ въ двата планински дѣла кристалиннитѣ шисти, триаскитѣ и кредниттѣ дипли и младитѣ еруптивни скали.

Сѫщинската Срѣдна-гора се простира съ главна посока отъ западъ къмъ изтокъ; въпрѣки многочисленитѣ долини, които разчленяватъ Срѣдна-гора къмъ всички небесни посоки, главното вододѣлно било запазило главната посока на планината. Рѣкитѣ, които извиратъ отъ главния вододѣленъ ридъ, наричанъ въ западната си часть Раслатица-планина, сѫ разположени асиметрично, затова и билото на главния вододѣленъ ридъ прѣдставя чупена линия. Най-високитѣ върхове на сѫщинска Срѣдна-гора се издигатъ върху главния вододѣленъ ридъ и тѣхната височина се увеличава отъ западъ къмъ изтокъ: Братия (1517 м.), Буная (1566 м.) и Богданъ (1573 м.). Въ свръзка съ кристалиннитѣ скали, които съставятъ основата на планината, сѫщинска Срѣдна-гора се отличава съ своитѣ заоблени форми и богата гориста покривка. Скали се явяватъ рѣдко и по високитѣ мѣста се разстилатъ заградени съ хубави букови гори най-тлъсти паши. Сѫщинската Срѣдна-гора се спуща най-стръмно къмъ Златишката котловина, по-полегато къмъ изтокъ, а къмъ югъ планината се снишава постепенно, като прѣминава въ издънки, които незабѣлѣзано се губятъ въ долината на Марица.

Сѫщинската Срѣдна-гора заима особено положение между Стара-планина и Родопитѣ. Тя е много по-низка отъ тѣхъ: върховетѣ Веженъ и Баташки Карлъкъ, които отговарятъ на Богданъ, се издигатъ 600 м. по-високо надъ него, но тя прѣдставя приятенъ контрастъ между голитѣ южни склонове на Стара-планина и равната Марицина низина. Сѫщинската Срѣдна-гора е хубаво залѣсена, —

Digitized by Google

само край културнитѣ центрове Копривщица и Панагюрище станала плешива; изгледътъ отъ нейнитѣ върхове е широкъ и омаенъ.

Въпрѣки многочисленитѣ долове, които разѣли къмъ всички страни сѫщинската Срѣдна-гора, планината е мѫчно проходна. И причината лежи въ това, дѣто кѫситѣ и стръмни долове сѫ разположени асиметрично и не сѫ могли да издълбаятъ седловини.

Караджа-дагъ или Сърнена гора се протака на изтокъ отъ долината на Стрѣма и стига чакъ до Ямболъ, дѣто р. Тунджа напуща Сливенското поле и тече отъ сѣверъ къмъ югъ. Въ нея се изтъква много по-силно надлъжната посока отколкото въ сѫщинската Срѣдна-гора, защото срѣщу 135 кил. дължина по-голѣмата часть отъ тази планина нѣма широчина по-горѣ отъ 15 кил. Караджа-дагъ е гориста планина, но въ нея не сѫ горитѣ тъй хубави, нито ливадитѣ тъй сочни както въ сѫщинската Срѣдна-гора. Въ нея върховетѣ не стърчатъ високо надъ билата, които сѫ обикновенно широки и пригодни за коларски пѫтища.

Караджа-дагъ въ своята западна часть прилича много на сѫщинската Срѣдна-гора: тя е широка до 32 кил., състои се въ основатà си отъ кристалинни скали, кѫси долове я прѣрѣзватъ и разчленяватъ къмъ всички страни, но се пакъ господствува и тука единъ главенъ вододѣленъ ридъ съ посока отъ западъ къмъ изтокъ, върху който се издига най-високиятъ връхъ въ Караджа-дагъ — Голѣмия Братанъ или Самодивецъ (1227 м.). Западната часть на Караджа-дагъ се спуща съ стръмни спускове къмъ Казанлъшкото поле, а на югъ къмъ низината на Марица постепенно, съ издънки, които достигатъ чакъ до Чирпанъ и дѣлятъ полетата Пловдивско и Старо-Загорско.

Източната часть на Караджа-дагъ става сѐ по-низка и потѣсна, колкото отива пò къмъ изтокъ; пространството на архаичнитѣ скали намалява, и зиматъ връхъ седиментарнитѣ скали, особено кредитѣ варовици. Най-източната часть на Караджа-дагъ се разпада на изолирани хълмове, между които особено ясно личи Думанъ-тепе (258 м.). Източната часть на Караджа-дагъ се спуща непосрѣдствено къмъ сѣверъ и югъ и изтъква отъ двѣтѣ страни като проточенъ ридъ съ седлясто развито било. Съобщението прѣзъ Караджа-дагъ става лесно, защото пѫтищата прѣхвърлятъ само единъ ридъ и защото рѣкитѣ изровили дълбоки долове въ планината чакъ до билото; особено удобенъ е Дервента (469 м.), прѣзъ който води пѫть отъ Стара-Загора за Казанлъшкото поле.

Digitized by Google

Тунджански масивъ.

Прѣходнитѣ планини въ югоизточната часть на южна България Хохщетеръ нарече Тунджански масивъ. При липса на имена за по-цѣли планински комплекси у насъ, едно име, дадено отъ такъвъ бѣлѣжитъ изслѣдвачъ, заслужва да се задържи дори само отъ уважение къмъ неговата памятъ. Съ името Тунджански масивъ ще схващаме низкитѣ планини, разположени отъ двѣтѣ страни на р. Тунджа, които въпрѣки многочисленитѣ и разнообразни геологически и тектонски промѣни запазили въ своята срѣда архаичнитѣ скали на източния континентъ.

Сакаръ-планина. Въ жгъла, дѣто се събиратъ Тунджа и Марица, се издига гнайсовия масивъ Сакаръ-планина, която благодарение на своитѣ ясни граници въ низинитѣ на Тунджа, Сазлийка и Марица е много лична, има изгледъ на висока планина макаръ най-високиятъ ѝ връхъ Боюкъ-кале да достига само 823 м. Водитѣ на Марица и Тунджа оголили основната гнайсова скала, която показва, че Сакаръ-планина стои въ тѣсна свръзка на западъ съ Родопитѣ, на изтокъ съ Странджа-планина. Изолираното положение на Сакаръ-планина открива отъ нейнитѣ върхове широкъ и хубавъ изгледъ къмъ всички страни; самата планина, чието главно било образува дъга, обърната къмъ югъ, е красива, нейнитѣ склонове и самото ѝ било сж въ по́-голѣмата си часть добрѣ залѣсени. Въ Сакаръ-планина има извънредно много мегалически паметници, които ѝ придаватъ голѣмо значение за най-старата история на нашето отечество.

Светиилийскитѣ и Манастирски височини. Между рѣкитѣ Сазлийка и Тунджа се простира отъ източния край на Сърнена гора до Сакаръ-планина тѣсна вододѣлна височина, въ която най-видно мѣсто по височина и масивность заиматъ Светиилийскитѣ и Манастирски височини или върхове. Цѣлата вододѣлна издигнатина между Сазлийка и Тунджа сподѣля напълно геологическитѣ и тектонски произшествия на планинитѣ, които свръзва. Тукъ имаме прѣди всичко значителенъ остатъкъ отъ архаични скали: кристалини шисти и стари еруптивни скали. Светиилийскитѣ височини, които заиматъ сѣверната часть на вододѣлната издигнатина, сподѣлили съ Сърнена гора живата младоеруптивна дѣйность, затова тука срѣщаме млади еруптивни скали. Крайщата на Светиилийскитѣ и Манастирски височини се заиматъ на много мѣста отъ седиментни скали и сега тѣзи

Digitized by Google

височини стоятъ въ орографско отношение въ много по-тѣсна свързка съ Сакаръ-планина, отколкото съ Сърнена гора.

Както Светиилийскитѣ, тъй и Манастирскитѣ височини поради своя архаиченъ скалистъ съставъ се отличаватъ по своитѣ заоблени форми, тѣ се издигатъ постепенно отъ околното равнище като хълмове, въ по-голѣмата си часть плешиви, безъ долове, безъ да притежаватъ значителна хидрографска стойность. Въ Светиилийскитѣ височини най-високиятъ връхъ Чатала надъ село Гердеме достига едвамъ 412 м., а въ Манастирскитѣ надъ с. Голѣмъ Манастиръ имаме връхъ високъ 598 м.

Странджа-планина. На югъ отъ Бургазки заливъ между Черно море и рѣкитѣ Тунджа и долното течение на Марица се протака отъ сѣверъ къмъ югъ покрайна планина, извѣстна съ името Странджа-планина, навѣрно, по името на с. Странджа, разположено на рѣка съ сѫщото име. Странджа-планина се състои въ основата си отъ гнайсъ и други кристалинни скали, срѣща се гранитъ, има доста млади еруптивни скали, а не липсуватъ по крайщата ѝ и варовици.

Главното вододѣлно било на Странджа-планина е комай успоредно на морския брѣгъ и отстои отъ него срѣдно 15 километра. По-голѣмата и по-висока часть отъ Странджа-планина спада въ Турция, у насъ се издига само малка часть, която има повече характеръ на широка гориста хълместа планина. Въ наша територия отъ Странджа-планина особено личенъ е крайбрѣжниятъ ридъ, по който се издигатъ редица лични върхове, между които Бакърджицитѣ заиматъ по своята височина (379 м.) първо мѣсто; височината е незначителна, наистина, но бие много въ очи, гледана отъ морето. По-голѣми височини се намиратъ по напрѣчното вододѣлно било, по което е прокарана границата. Напрѣчния вододѣленъ ридъ често наричатъ Дервентска-планина; тамъ не липсуватъ височини и отъ 600—650 м., а най-голѣмата височина въ цѣлата Странджа-планина Голѣма Магиада (1031 м.) се намира въ Турция.

Бакаджицитѣ. На изтокъ отъ р. Тунджа се простира надлъжъ покрай рѣката вододѣлна височина между р. Тунджа и рѣкитѣ, които се изтичатъ направо въ Черно море. Тази вододѣлна височина, която носи името Бакаджици, е тѣсно споена на югъ съ Странджа-планина и затова мнозина съ право я смѣтатъ като часть отъ нея. Бакаджицитѣ, които образуватъ пандантъ на Светиилийскитѣ и Манастирскитѣ височини отъ другата страна на р. Тунджа, се отличаватъ значително по съставъ: тѣ се състоятъ главно отъ млади еруптивни

Digitized by Google

скали и то прѣдимно андезитъ и туфъ. Отъ сѣверъ къмъ югъ се редатъ Арнаутски, Малки и Войнишки Бакаджици. Отъ сѣверъ къмъ югъ се увеличава тѣхната височина, но тѣ подобно на своитѣ отсрѣщни събратя не достигатъ голѣма височина (500 м.), тѣ сѫ по-хубаво залѣсени, което явление се често забѣлѣжа при младитѣ еруптивни скали.

Равнини и полета.

Дунавската столова земя.

Сдипленатa Старопланинска система прѣминава на сѣверъ въ българската Дунавска столова земя. Този прѣходъ не става леко, незабѣлѣзано, а напротивъ съ остра диплова пола, която можемъ да прослѣдимъ стотина километра подъ редъ. Дунавската столова земя се храктеризира чрѣзъ плоското разположение на своитѣ кредни и неогенски пластове. Срѣщатъ се въ южнитѣ крайща на столовата земя слабо изгънато вървещи отъ западъ къмъ изтокъ дипли, гънки, но тѣ се явяватъ като послѣденъ изразъ на ослабналия вече къмъ сѣверъ хоризонталенъ натискъ, който сгърчилъ Старопланинската система. По чувствително се изтъкнали послѣдицитѣ отъ мериодиналнитѣ процѣпи въ столовата земя. Процѣпътъ между Свищовъ и Сухиндолъ отбѣлѣжатъ редица базалтови могили, които откриха първо Тоула и Златарски, а описа подробно Георги Бончовъ. Базалтнитѣ могили иматъ неправилна конусообразна форма, защото не се спущатъ еднакво стръмно къмъ всички страни. Нѣкои могили сѫ съвсѣмъ плешиви, други покрити поне отъ една страна съ гора, а нѣкои прѣдставятъ хубави ливади, прошарени съ гора. Височината на могилитѣ е различна. Могилата Връха надъ Сухиндолъ е висока 480 м. надъ морското равнище и около 240 м. надъ околната равнина; Кара-тепе при Върбовка 382 м.; Чаталъ-тепе 286 м., Кара-тепе при с. Сломеръ 217·5 м., Остра могила 188 м. и т. н. Срѣщатъ се и съвсѣмъ малки могили, които, ако не сѫ открити, не знаемъ, дали сѫ базалтови или просто тумоли.

Меридионални процѣпи прѣдиспонирали образуването на долинитѣ на рѣкитѣ Янтра, Осъмъ и Витъ. Въ процѣпитѣ станали вертикални размѣствания, при които западнитѣ крила потънали надлѫжъ по процѣпа. На това размѣстване се дължи и голѣмата противоположность въ височината на склоноветѣ у долинитѣ на споменатитѣ рѣки.

Digitized by Google

Румънскиятъ геологъ Magazec установи процѣпа на Дунава, който се простира отъ изтокъ къмъ западъ. Тукъ потънало сѣверното крило и отъ тамъ произтича противоположностьта между височината на нашия и румънския брѣгъ.

Дунавската столова земя можемъ да оградимъ на югъ чрѣзъ една линия, която върви *приблизително* по рѣка Камчия, край сѣвернитѣ поли на Дервентъ-планина, послѣ по една извивка къмъ с. Златарица, а отъ тамъ нататъкъ чрѣзъ една линия, която почти успоредно съ Дунава съединява Търново—Ловечъ—с. Дърманци—Кутловица, върви покрай сѣвернитѣ поли на Бѣлоградчишката планина, минава южно отъ Кула и свърша до рѣка Тимокъ. Въ тѣзи граници нашата Дунавска столова земя се явява най-тѣсна въ своята западна часть, около 30 к., по срѣдата е еднакво широка на дълго разстояние, около 60 к., а въ източната си страна тя става сé по-широка и заима пространството между Дунавъ и Черно море (отъ Силистра до Камчия 120 к.). Простанството на нашата столова земя е 26,620 кв. километра.

Основата на Дунавската столова земя образуватъ кредниитѣ пластове, затова тя е извѣстна съ името кредна столова земя. Въ западниятъ кжтъ и отъ двѣтѣ страни на Варненски заливъ имаме неогенски наслаги: на първото мѣсто медитеранни, а на второто сарматски. Край много рѣки се виждатъ сарматски образувания. Но по-голѣмата часть отъ нашата Дунавска столова земя е покрита дебело отъ лйосъ, който е дилувиално образувание и има еоличенъ произходъ. Лйосътъ образува на много мѣста наслаги дебели до 200 м. и покрива Дунавската столова земя 20 до 40 кил. на югъ отъ Дунава. Г-нъ Златарски ни дава слѣдното географско разпространение на лйоса, тази пръхкава плодородна земя, наричана често белуга: на западъ и югъ отъ Видинъ достига до Койлово и Св. Петъръ, въ Ломско дори до Кутлувица, въ Раховско и Врачанско до Борованъ, въ Никополско близо до Плѣвенъ, въ Русенско до Манастирлии, въ Силистренско до Хамазлъкъ-баиръ.

Дунавската столова земя макаръ и да е образувана чрѣзъ хоризонталното наслагане на пластоветѣ, макаръ да я наричаме Дунавска равнина, нейната повръхнина не е равна, тя е многостранно моделирана. Многочисленитѣ рѣки, които текатъ къмъ Дунава и Черно море и дренираръ Дунавска България ерозирали дѣ по-силно, дѣ по-слабо първоначалната повръхнина и я разчленили въ много ржтлини, плата, равнини и долини.

Digitized by Google

Многочисленитѣ Дунавски притоци, които извиратъ отъ Стара-планина и прѣсичатъ Дунавската столова земя, се вкопаватъ още въ прѣдпланинитѣ по-долу отъ двѣстѣ метра надъ морското равнище и колкото отиватъ пó-къмъ сѣверъ, толкозъ пó-низки ставатъ тѣхнитѣ долини, когато голѣма часть отъ равнищата или ратлинитѣ между тѣхъ запазуватъ височина по-голѣма отъ 200 метра дори чакъ до Дунава. Покрай повечето рѣки се образуватъ долини съ равни и широки дъна, които се лично противопоставятъ на стръмнитѣ високи склонове на долинитѣ. Дунавъ и Черно море служатъ зе ерозивна база на главнитѣ рѣки, а долинитѣ на послѣднитѣ за ерозивна база на тѣхнитѣ притоци.

Рѣка Янтра дѣли Дунавската столова земя на два дѣла: западенъ и източенъ, които се отличаватъ по много нѣща единъ отъ други. И голѣмото различие не произтича толкозъ отъ различения геолошки градежъ, колкото отъ различната ерозивна дѣйность на тѣхнитѣ рѣки.

Западниятъ дѣлъ на нашата Дунавска столова земя макаръ и да е стѣсненъ отъ многочисленитѣ сѣверни издънки на западна и срѣдна Стара-планина има по-голѣмо пространство подъ 200 м. височина отколкото източниятъ. Между р. Ломъ и Витъ пространството на земята по-низка отъ 200 м. е два пати по-голѣмо отколкото пространстовото отъ столовата земя между сжщитѣ рѣки по-високо отъ 200 метра, така щото можемъ да кажемъ, че срѣдната височина на западния дѣлъ отъ столовата земя е близо 200 м. Най-високитѣ части отъ столовата земя на западния дѣлъ се намиратъ на изтокъ отъ рѣкитѣ Витъ и Осъмъ. Особено лично се издига Плѣвненското плато, което ерозирано отъ притоцитѣ на Витъ и Осъмъ образувало една дига отъ височини около Плѣвенъ високи често по-горѣ отъ 300 м. И тъкмо този вѣнецъ отъ височини, които господствуватъ далеко наоколо равнищата и доловетѣ, послужиха за силнитѣ укрѣпления на Османъ паша въ руско-турската война. Височинитѣ, които придружаватъ дѣснитѣ брѣгове на Витъ и Осъмъ чакъ до Дунавъ показватъ ясно вертикалното размѣстване на дължъ по меридионалния процѣпъ. На редъ съ високата плато-образна часть на столовата земя между Витъ и Осъмъ се изтъква особено ясно широката низка долина на р. Росица, която тука има посока отъ западъ на изтокъ, и послужи много добрѣ за прѣкарване на централната желѣзна линия.

Digitized by Google

Покрай общия наклонъ отъ югъ къмъ сѣверъ въ западния дѣлъ на столовата земя се забѣлѣжа и наклонъ къмъ сѣверо-изтокъ, който далъ тази посока на рѣкитѣ съ изключение на долното течение на Осъмъ, което стои въ свръзка съ прѣдиспонараната чрѣзъ процѣпъ посока.

Източниятъ дѣлъ на столовата земя прѣдставя съ своя видъ на повръхнината три различни типа, които стоятъ въ тѣсна свръзка съ ерозивното дѣйствие на рѣкитѣ: 1. Въ областьта на Камчия и Провадийската рѣка имаме плата и ерозивни планини, 2. Въ Дели Орманъ имаме хълместа земя, а въ Добруджа пространни слабо разчленени равнища.

Въ областьта на Камчия и Провадийската рѣка баремскитѣ варовици пропущатъ лесно водата прѣзъ себе си и не образуватъ много порои, които да ерозиратъ странично. та доловетѣ и долинитѣ на главнитѣ рѣки и притоци се заграждатъ отъ стръмнитѣ спускове на столовата земя. Тамъ, дѣто долинитѣ заобикалятъ широко пространство отъ столова земя, имаме плата, тамъ, дѣто долинитѣ на двѣ рѣки вървятъ на близу успоредно една на друга, се образуватъ ерозивни планини. Особено характерно е въ този край Шумненското плато. което се огражда отъ западъ, югъ и изтокъ отъ долината на Камчия (Враня), а отъ сѣверъ на р. Провадийска. То се спуща стръмно къмъ всички страни и има горѣ височина до 500 м. — 300 метра по-високо надъ околната равнина. На много мѣста ерозивното дѣйствие на водата е изолирало отдѣлни върхове, които нѣкога съставяли дѣлъ въ цѣлата столова земя. Такъвъ е случая съ върха Фишекъ на западъ отъ Шумненското плато, високъ (498 м.). Характерни плата въ областьта на Камчия и Провадийската рѣка сѫ *Съртоветѣ* и Кюлевченското плато. Съртоветѣ и Кюлевченското плато се издигатъ стръмно отъ всички страни на долинитѣ на двѣтѣ рѣки, тѣ сѫ най-широки въ западната си часть, а на изтокъ колкото пó се сближаватъ долинитѣ на двѣтѣ рѣки, толкозъ тѣ ставатъ по-тѣсни. Съртоветѣ прѣдставятъ сами за себе си отдѣлна географска единица, иматъ една рѣка — Ана дере, притокъ на Провадийската, която въ западната часть на платото събира вѣтрилообразно многочислени притоци, които идатъ отъ крайщата на платото и съ своето ерозивно дѣйствие образували едно корито, което се понижава отъ западъ къмъ изтокъ. Крайщата на това плато добиватъ изгледъ на ерозивни планини.

Съвсѣмъ другъ изгледъ иматъ Делиорманскитѣ възвишения. При Шайтанджикъ, станция на желѣзнопѫтната линия Русе—Варна, се

Digitized by Google

издигать най-голѣмитѣ височини на този край, около 500 метра. Тѣ образуватъ начало на многочислени потоци, които текатъ къмъ всички небесни посоки: на югъ и югоизтокъ къмъ Провадийската рѣка, на западъ и сѣверозападъ къмъ Русенски Ломъ, на сѣверъ, изтокъ и сѣвероизтокъ къмъ многочисленитѣ суходолия, които характеризиратъ сѫщински Делиорманъ. Понеже изворната область на споменатитѣ многочислени притоци е низка и не може да достави много вода, лѣтѣ почти нищо, то ерозията имъ е вървяла постепенно и сѫ се образували долове съ слабо наклонени спускове, така щото земята има вълнистъ изгледъ. Само тамъ, дѣто рѣкитѣ се вдълбали въ тѣсни скалисти канони, което явление е типично за много части на Дунавска България, имаме и по-пространни равнища.

Добруджа се отличава съ безводието си. Нейната източна часть нѣма нито една рѣка, пространнитѣ равнища се прѣсичатъ само съ нѣколко скалисти дола, изъ чиито скали текатъ извори, — излиза на лице водата на снѣга и дъжда, която попива въ земята безъ да образува потокъ. Сѣверозападната часть на Добруджа прѣдставя прѣходъ между сѫщинската Добруджа и Дели-Орманъ. Тука имаме суходолия, които разчленили значително равнината, само голотата, липса на гора, която характеризира Дели-Ормана усилва у нея Добруджанския типъ.

Изобщо, източния дѣлъ на нашата Дунавска столова земя е по-високъ отъ западния. Височинитѣ по-горѣ отъ 200 метра прѣобладаватъ. Грамадни сѫ пространствата, които надминаватъ височината 300 метра, така щото нѣма да съборкаме, ако прѣцѣнимъ срѣдната височина на този дѣлъ съ 100 метра по-високо отъ западния. Главниятъ наклонъ е къмъ сѣверъ. Началото на този наклонъ се захваща непосрѣдствено надъ долината на Провадийската рѣка, която се огражда отъ сѣверъ съ неговитѣ стръмни спускове. Голѣма частъ отъ източния дѣлъ на нашата столова земя се отправя на изтокъ, къмъ Черно море, на западъ къмъ Янтра и на сѣверо-западъ къмъ Ломъ.

Полета.

Въ противоположность на Дунавска България, която прѣдставя широка столова земя, малко нарушавана въ тектонско отношение, южна и юго-западна България промѣнили чрѣзъ процѣпване, размѣстване и

Digitized by Google

хлътване извънредно много своя първоначаленъ образъ. Най-типично явление на тия тектонски промѣни сѫ многочисленитѣ полета. Докато въ сѣверна България се разстила въ сѣвернитѣ разклонения на Стара-планина само една значителна котловина — Орханийското поле, въ южна и югозападна България имаме цѣла редица малки и голѣми полета, които придаватъ особенъ отпечатъкъ на ландшафтната физиономия на тѣзи страни и иматъ голѣмо антропогеографско значение. Повечето полета на южна и югозападна България биле въ терциерно врѣме езера; по-послѣ, когато взели да се топятъ грамаднитѣ снѣгове и ледове, натрупани по планинитѣ въ глациалната епоха, отчасти изсушенитѣ, отчасти още покрититѣ съ вода полета, се дебело засипали съ дилувиаленъ наносъ.

Орханийско поле. Между сѣвернитѣ издънки на Голѣма и Етрополска планина хлътнало красивото Орханийско поле, едничко въ цѣла сѣверна България. Това поле не е било изпълнено отъ езеро и намѣсто хубавия плиоценски пѣсъкъ на Софийското поле тука срѣщаме рѣчни наноси. Главната ось на Орханийското поле е успоредна съ главната ось на Софийското: отъ сѣверозападъ къмъ югоизтокъ. Най-голѣмата дължина на Орханийското поле, мѣрена по главната ось, достига до 18 кил., а напрѣчната въ най-широката си часть 11 километра. Голѣмината на полето е 40 кв. кил., срѣдната широчина 2·2 кил., срѣдна височина около 350 метра. При селото Скравена се издига изолирано отъ дъното на полето височината Медвинъ, 504 метра висока, около 175 метра надъ околното равнище. По своя геолошки градежъ Медвинъ отговаря на насрѣщнитѣ височини: състои се отъ карбонски образувания.

Орханийското поле е заградено отъ всички страни съ стръмни спускове на Старопланински издънки и гледано отъ високо прѣдставя весела и приятна гледка; населението го нарича Коритѝще. Рѣката Бобрежъ, слѣдъ като събере водитѣ на многочислени потоци, що поятъ богато полето, си пробива чрѣзъ тѣсенъ проломъ пѫть къмъ рѣка Малки Искъръ. Орханийската котловина е покрита съ дилувиумъ и полето прѣдставя сочни ливади и хубави дѫбрави. Незначителниятъ варовитъ съставъ на почвата въ Орханийското поле я прави непригодна за житни храни: тѣ се бързо израждатъ и ставатъ гърчави.

Мидхатъ паша, за да създаде центъръ на хубавото Орханийско поле и главенъ пунктъ на съобщение по новопрокарания отъ него

Digitized by Google

пѫть за София прѣзъ Араба-конакъ, създалъ градеца Орхание на мѣстото на селото Самумджиево.

Полета въ югозападна България.

Самоковско поле. Между планинитѣ Рила, Верила, Витоша, Плана и Ихтиманска Срѣдна-гора се разстила най-високото въ България Самоковско поле. Градъ Самоковъ, който се намира въ него, лежи 937 метра надъ морското равнище. Самоковското поле е дълго отъ сѣверъ къмъ югъ 14 килом., а широко 7·5 килом. Къмъ това поле трѣба да прибавимъ срѣдно 6 километра широката долина на р. Палакария, чиято дължина отъ Ярлово до Раиево е 30 килом., така щото Самоковското поле заедно съ долината на Палакария има близу 160 кв. кил. равна земя. Рѣка Искъръ влиза въ Самоковското поле като голѣма рѣка съ широко изпълнено отъ едри рѣчни камъне легло, изъ което той се разлива винаги, щомъ прѣдоде. Палакария, която събира най-много вода първо изъ Витоша и Плана, а на второ мѣсто отъ Доспейски баиръ, се изтича въ Искъръ 15 кил. по-долу отъ Самоковъ. Многочислени вади, които движили по-рано самоковитѣ, отъ които получилъ името си градъ Самоковъ, течатъ съ мощь изъ цѣлото поле. Между Палакария и Искъръ на сѣверъ отъ Самоковъ се издига на единъ пѫть Продановски рѫть 100 метра надъ околното равнище; дългъ е отъ сѣверъ къмъ югъ 8 кил., а широкъ въ сѣверната часть два, въ южната единъ килом. Южната часть на Продановски рѫть се състои отъ гнайсъ, а сѣверната — отъ сиенитъ, така щото той по съставъ на скалитѣ си кореспондира съ срѣщуположнитѣ височини, съ които е съставялъ нѣкога едно цѣло.

Самоковското поле прѣдставя хлътнала котловина, явление силно типично за югозападна България. Комай цѣлата котловина е изпълнена съ дилувиумъ, който се състои отъ яко набитъ чакълъ, разположенъ съвсѣмъ плитко подъ повръхнината; алувиума съставя съвсѣмъ незначителна часть. Голѣмата височина на Самоковското поле прави климата му суровъ, а дилувиалната наносна покривка — почвата неплодородна, и затова, въпрѣки изобилната вода на всѣкждѣ изъ полето, то прѣдставя въ по-голѣмата си часть плешиво, низкотряво пасбище; земедѣлието вирѣе тука съвсѣмъ слабо и овощията зрѣятъ мжчно. Купища отъ желѣзна сгория, които стърчатъ на много мѣста изъ полето (сега постилатъ съ голѣмъ успѣхъ шосетата съ

Digitized by Google

нея) сочатъ на прѣдишната значителна желѣзна индустрия въ околностьта на Самоковъ.

Горно-Пасарелското поле и Искърскиятъ проломъ между Плана и Лозенска-планина. Отъ село Злокучене надолу Самоковското поле се сé повече стѣснява до като най-послѣ подъ устието на Палакария прѣмине въ доста тѣсенъ проломъ. Тепърва при село Калково се разтила *Горно-Пасарелското поле,* за чисто образуване помогналъ много дѣсниятъ притокъ на Искъръ, рѣка Съночница, която тече покрай сѣвероизточния край на малкото поле. Горно-Пасарелската котловина прѣдставя правожгълен трижгълникъ съ катети дълги 8 килом. Въ Горно-Пасарелската котловина биятъ силно въ очи дилувиалнитѣ тераси, покрити съ грубъ чакълъ; въ южната часть тѣ сж низки, но колкото отиватъ пó къмъ сѣверъ ставатъ по-високи и въ сѣверния край тѣ достигатъ височина 50—60 м. надъ дъното на полето. Малко пó-надолу отъ Горни Пасарелъ рѣка Искъръ образува тѣсенъ проломъ, като си проправя много витъ пжть между пермскитѣ пѣсъчници чакъ до гнайсовитѣ скали, които образуватъ основа на съсѣднитѣ планини. При Долни Пасарелъ се разширочава малко наново долината на Искъръ и тука дилувиалната тераса се забѣлѣжа на височина 100 м. Тя се състои отъ гнайсови, гранитни и сиенитни наноси и показва, че въ отдавнашно геологическо врѣме, когато Софийското поле било сладководно езеро, Искъръ текълъ тука високо и тепърва въ по късно врѣме, когато Софийското езеро взело да се изтича прѣзъ Старопланинския Искърски проломъ, базата на ерозията се сé повече понижавала, и Искъръ дълбалъ сé по-дълбоко своето легло. Подъ Долни Пасарелъ се стѣснява долината на Искъръ на дълго разстояние, чакъ до устието на Желѣзнишката рѣка до Урвичъ, и образува непроходенъ много огжнатъ проломъ. Самоковското шосе, като не може пó-нататъкъ да слѣдва тѣсния Искърски проломъ, за да достигне Софийското поле, минава прѣзъ Лозенската планина. Голѣмата извивка, която прави Искъръ въ пролома между Плана и Лозенската планина, помогна да се прокопае прѣзъ единъ отъ полуостровно заграденитѣ чрѣзъ Искъръ ридове (Урвичкиятъ) тунелъ, и съ това се образува силенъ водопадъ пригоденъ за производство на електричество. Сега се строи пжть въ пролома, на чийто хубости можахме досега да се радваме само отъ съсѣднитѣ височини.

Отъ Кокаляне на сѣверъ по лѣвия брѣгъ на Искъръ се редатъ голѣми купища изгладени рѣчни камъни, които прѣдставятъ измити

Digitized by Google

Искърски тераси. До като лѣвия склонъ е низъкъ, дѣсниятъ запазва своята височина и стръмнина чакъ до с. Германъ, дѣто Искъръ навлиза въ Софийското поле.

Софийско поле. Най-голѣмата котловина, най-широкото равнище въ югозападна България е Софийското равно поле. То прѣдставя пространна коритообразна котловина, заградена отъ сѣверъ съ слабо разчлененитѣ склонове на Стара-планина и нейнитѣ прѣдпланини, на югъ съ стръмнитѣ и еднообразни спускове на Люлинъ, Витоша и Лозенската планина, а на западъ и изтокъ съ планински ридове, които свръзватъ южнитѣ склонове на Стара-планина съ насрѣщнитѣ височини и отдѣлятъ водитѣ на Искъръ отъ тия на Морава и Марица. Планинитѣ, които заграждатъ Софийското поле, сж изобщо високи; тамъ дѣто тѣ сж по-низки, надничатъ надъ тѣхъ по-далечни високи планини. както е случай съ Рила на югоизточния край и Руй на югозападъ.

Главната ось на Софийската котловина има посока отъ зсз. къмъ июи. и при дължина отъ 75 килом. котловината има срѣдна широчина 15·8 кил., а най-голѣма 20 кил. — Голѣмината на котловината, взета въ широкъ смисълъ на думата, надминава 1000 кв. кил. (1185 кв. кил.), ограничимъ ли я обаче съ хоризонтала 650 м. надъ морското равнище, отдѣто захващатъ да се издигатъ особено стръмно склоноветѣ на околнитѣ планини, нейната голѣмина се значително намалява. При село Германъ рѣка Искъръ навлиза въ Софийското поле. Чрѣзъ въздѣйството на малкия увесъ на полето и чрѣзъ промѣната на човѣшка ржка, Искъръ се дѣли на много ржкаве. Тѣзи ржкаве ту се съединяватъ наново, ту се раздвояватъ до като най-послѣ прѣдъ пролома на Искъръ въ Стара-планина тѣ се сливатъ пакъ въ една рѣка. Отъ всичкитѣ крайща на котловината се спущатъ потоци къмъ полето и като го поятъ обилно, създаватъ удобни мѣста за многочислени селища. Главнитѣ рѣки, които текатъ по посока на главната ось на полето и събиратъ потоцитѣ на склоноветѣ, сж въ източната половина Старъ-Искъръ, а въ западната — Блато. По-голѣмата часть отъ Софийската котловина прѣдставя равно мочурливо поле, въ което на разстояние 16—20 километра разликата въ височината не надминава 30 метра. Поради малкия увесъ на равното поле и тѣсния проломъ на Искъръ въ Стара-планина, кога придоде Искъръ, водата прѣлива лесно неговитѣ брѣгове и наводнява надлъжъ и наширъ полето. Равната мучурлива часть на полето достига до София и завзима дори голѣма часть отъ града. И южната дилувиална

Digitized by Google

тераса, която поставя граница на мочурливото поле, е хубаво развита въ самия градъ София. Най-низката часть на полето има височина 512 м.; срѣдната височина на полето е приблизително равна съ височината на града София върху терасата (550 м.).

Софийската котловина, която до късно геологическо врѣме била езеро, е изпълнена съ сладководенъ плиоценски пѣсъкъ, глина и пѣсъченъ мергелъ, а припокрита съ дилувиаленъ грамадолакъ (чакълъ) и алувиална тиня. При с. Кжтина г-нъ Г. Златарски намѣрилъ и младомиоценски образувания. Дилувиалниятъ наносъ се простира въ тераси край планинскитѣ склонове и прѣобладава на западъ и на югъ; алувилниятъ наносъ се ограничава повече по низинитѣ край Искъръ и неговитѣ притоци. Материалътъ на кватернерната формация въ Софийската котловина не е на всѣко мѣсто единъ и сжщи, той зависи отъ естеството на скалитѣ, около чиито поли се простира. Така напримѣръ, на югъ и югозападъ наносътъ е съставенъ отъ кристалинни еруптивни откжлеци, а на сѣверъ и изтокъ — отъ кварцитъ, червенъ пѣсъчникъ и филитни скали; на сѣверозападъ е повече пѣсъченъ. Точна граница между еднитѣ и другитѣ нѣма, защото се измѣнятъ често и се смисатъ едни съ други.

На сѣвероизтокъ отъ Софийското поле между кристалиннитѣ скали на Ихтиманската Срѣдна-гора и червенитѣ и бѣли пѣсъчници на Голѣма-планина се разстила малко но доста плодовито поле, познато съ имената *Ташкесенско* или *Саранско* поле. Характерно е обстоятелството, дѣто вжтрѣ въ това малко поле (38 кв. к.), срѣдно 650 м. високо, нѣма нито едно селище. Селата сж разположени въ крайщата му.

Още пó-на изтокъ въ Срѣдногорския масивъ, до политѣ на Стара-планина е *Долно-Комаревско поле*. То е малко, едвамъ 6·5 кил. дълго, срѣдно 3 кил. широко, най-голѣма широчина 5 кил., пространство 20 кв. к. Тази малка котловина е изпълнена отъ алувиумъ, свлеченъ отъ Старопланинскитѣ склонове. Въ сѣверната ѝ часть до политѣ на Арабаконашката планина сж настлани дебели глинести маси, въ които дъждоветѣ издълбали бразди дълбоки до 7 метра. Долно-Комаревското поле, въ което се спущатъ непосрѣдственно южнитѣ склонове на Араба-Конакъ, възбужда у пжтника, който изкача планината отъ сѣверъ, сжщото приятно впечатление, както Златишкото отъ Тетевенската, Карловското отъ Троянската и Казанлъшкото отъ Шипченската Стара-планина. По

Digitized by Google

своето образуване и характеръ полетата Саранско и Долно-Комаревско припадатъ повече къмъ полетата на подбалканската долина, но азъ ги отнесохъ къмъ Софийското поле, съ което сж тѣсно свързани въ хидрографско и антропогеографско отношение. Тѣ сж ерозивни котловинки прѣдиспонирани отъ подбалканския процѣпъ.

Мошино-Пернишката котловина се протака между Люлинъ и Голо-бърдо съ посока отъ изтокъ къмъ западъ. Въ противоположность на котловинитѣ, за които говорихъ до сега и които сж хлътнали главно между архаични скали и изпълнени съ кватернерни образувания, Мошино-Пернишката котловина съдържа въ себе си дебели наслаги и отъ терциерната епоха (неогенски периодъ), между които особено важни сж каменовжгленнитѣ пластове, които ни прѣдлагатъ, ако не твърдѣ добри, то поне изобилно количество каменни вжглища. Когато сладководното езеро, въ чиито води се уталожили каменовжгленнитѣ пластове, се отичало, потокътъ на водитѣ не е вървѣлъ само по Струма, а и прѣзъ Владайската седловина и Бучински дервентъ за Софийско поле. Дебело натрупанитѣ горнотерциерни и дилувиални наноси въ тѣзи седловини отвждъ вододѣлната линия на Струма сж най-добро свидѣтелство за това. Западната часть на котловината се загражда отъ варовити възвишения, прѣзъ които Струма си пробила тѣсенъ проломъ.

Мошино-Пернишката котловина е 57 кв. кил. голѣма, 11 кил. дълга, $5._2$ кил. срѣдно широка и 750 метра висока.

Радомирското поле се разстила между Конявска планина и Голо-бърдо. То прѣдставя котловина, изпълнена въ горнитѣ си части съ варовити мергелни пластове, които близу до Струма се покриватъ съ плодородна алувиална тиня. Радомирската котловина съ своитѣ каменовжгленни терциерни пластове прѣдставя продължение на Мошино-Пернишката. Голѣма часть отъ повръхнината на котловината, особено край Струма, е равна, рѣката има малъкъ увесъ, затова полето е често мочурливо. Равната часть носи името Мрака. На югъ отъ селото Върба се издигатъ постепенно надлъжни могили, които състоятъ отъ слюденъ и глинестъ пѣсъчникъ; него трѣба да отнесемъ къмъ срѣдния креденъ периодъ. Тѣзи могили (Огоя и Острица) се издигатъ изъ равнището като острови и дѣлятъ терциерната котловина отъ алувиалното равнище, което се простира отъ двѣтѣ страни на р. Блато, притокъ на Струма.

Радомирското поле е високо 600 м., дълго 34 кил. (Отъ с. Ярославци до с. Дрѣнъ), срѣдно широко 7. кил., най-голѣма широчина 22 кил., голѣмина 238 кв. километра.

Digitized by Google

Кюстендилското поле е заградено отъ Осоговъ, Конявска планина и възвишенията на Крайще. Тука имаме хлътнала котловина надлъжъ по процѣпъ, който е отбѣлѣзанъ отъ минерални извори. Кюстендилското поле е покрито съ дилувиални откжслеци и алувиаленъ наносъ. Въ западната часть на полето сж натрупани много заоблени откжслеци отъ полокристалинни, гранитни и гнайсови скали, а въ източната половина срѣщаме ситенъ материалъ, нанесенъ отъ Струма. Алувиаленъ наносъ има и въ западната часть но само покрай рѣкитѣ Периволска и Сволянска, главни притоци на Струма въ полето. Покрай тѣзи двѣ рѣки се редатъ и най-добритѣ Кюстендилски овощни градини. Дилувиалнитѣ наноси сж каменисти и неплодородни. Рѣчнитѣ тераси въ полето сж покрити съ достаточно пръсть и възнаграждаватъ добрѣ труда на работника.

Кюстендилското поле е голѣмо 140 кв. кил., дълго 21 кил., срѣдно широко 6·7 кил., срѣдно високо 500 метра.

По пжтя отъ Кюстендилъ за Егри-паланка се разстила тѣсно дилувиално поле, което се загражда на западъ отъ Гърлянската височина, а задъ нея се разстила *Ранинското поле* голѣмо само 32 кв. кил. и високо 900 метра. То е покрито съ плодородна почва, подъ която се разстила навѣрно гнайсъ или гнайсовъ филитъ, който образува околнитѣ плешиви склонове.

Дупнишко поле. Между Рила, Верила и източнитѣ издънки на Конявска планина се простира въ посока отъ сѣвероизтокъ къмъ югозападъ Дупнишкото поле. Посоката на шосето отъ Дупница за Самоковъ, което върви по срѣдата на полето, показва най-добрѣ неговата посока. Прѣзъ полето протича рѣката Джерменъ, която въ името си запазила споменъ отъ римския градъ Германия, който билъ дълго врѣме главно селище въ Дупнишкото поле. Самата рѣка Джерменъ се наричала въ XIV. вѣкъ Германица. Дупнишката котловина има елепсовидна форма и е дълга 15 кил., срѣдно широка 7 кил., най-голѣма широчина 9·5 кил., пространство 105 кв. кил., срѣдна височина 600 метра. Полето на дѣсно отъ Джерменъ е заградено въ сѣверната си часть отъ рѣка Жубрена и е изпълнено отъ ситна алувиална пѣсъчна глина. Отъ лѣво, напротивъ, е състасено отъ дебели дилувиални тераси, които разчленени отъ Рилскитѣ потоци, образуватъ островобразни, горѣ като плато изравнени хълмове. Материалътъ на тераситѣ се състои отъ глинесть пѣсъкъ и чакълъ, и като съдържа пръстьта често много желѣзо, тераситѣ изглеждатъ боядисани червено или жълто.

Digitized by Google

Въ западната часть на полето, дѣто лежи градъ Дупница, се образувалъ тѣсенъ проломъ въ шарени амфиболитни скали, прѣзъ който се изтича Джерменъ, слѣдъ като прибере прѣдъ самия проломъ всички потоци, които поятъ полето. Прѣди да прокопае Джерменъ този проломъ Дупнишкото поле било сладководно езеро. Понеже Дупнишкото поле е много по-низко отъ съсѣдното Самоковско, то е по-топло и по-плодородно. Тука зрѣе добрѣ не само царевицата, но и тютюня и лозята. Голѣма щета за плодородието на Дупнишкото поле е обстоятелството, дѣто лѣглото на р. Джерменъ, като се пълни съ камънакъ, е плитко и пролѣтъ, кога завѣе топлякъ и захванатъ да се топятъ бързо снѣговетѣ по Рила, се наводнява полето далеко на длъжъ и на ширъ, и понеже увесътъ на Джерменъ отъ Едигйолскитѣ езера до селото Мацакурово, въ политѣ на Рила, е 78‰, той носи съ голѣма сила едри и дребни камъни и ги трупа по упостошителния си пжть.

Знеполе. Въ сѣверната часть на Крайще се разтила между значителни височини Знеполското поле съ главна посока отъ западъ къмъ изтокъ. То прѣдставя котловина дълга 28 кил. и докато сѣверниятъ ѝ край е ясно опрѣдѣленъ отъ стръмнитѣ склонове на Рудина, Милославска и Руй планини, на югъ тя се вдава далеко навжтрѣ по долинитѣ на рѣкитѣ, които идатъ отъ Крайще и се втичатъ въ Ерма (Трънска рѣка), що протича прѣзъ полето. Затова широчината на полето вариира между 7 и единъ километъръ. Най-тѣсно е то при с. Стреземировци, а най-широко между селата Вуканъ и Забелъ. Знеполската котловина има ерозивенъ произходъ и въ нейнитѣ крайща, както и по срѣдата на полето при с. Населевци виждаме еднородни скали, разпокжсани чрѣзъ разрушителната сила на водата. Полето е изпълнено отдолу съ дилувиаленъ наносъ, въ който се врѣзва рѣката на мѣстѣ 5—6 метра дълбоко. Дилувиалниятъ материалъ не е на всѣкждѣ еднакъвъ, а зависи отъ разнообразното качество на скалитѣ, отъ които той води своето начало, отъ пжтя, който е прѣминалъ, и отъ начина, по който се уталожилъ на извѣстно мѣсто; затова той се явява нѣкждѣ повече пѣсъчливъ, нѣкждѣ повече чакъленъ, нѣкждѣ глинестъ и пр. Това разнообразие въ дилувиалния наносъ се забѣлѣжа дори при тераситѣ, които сж образувани особено хубаво подъ Зелениградъ и Забелъ. На много мѣста Ерма покрила дилувиалния материалъ съ алувиумъ, който прѣдставя доста плодна почва въпрѣки голѣмата височина на полето. Малко надъ града Трънъ се образувалъ въ

Digitized by Google

трнаскитѣ варовици тѣсенъ проломъ, прѣзъ който протича Ерма съ името Трънска рѣка, слѣдъ като събере всички потоци, които поятъ изобилно полето (на мѣстѣ го правятъ дори мочурливо). Изворнитѣ притоци на Ерма прѣди да стигнатъ селата Клисура и Сухидолъ, началото на полето, текатъ въ кристалинния теренъ на Крайще, като се врѣзватъ дълбоко въ него. Знеполе е дълго 18 километра, срѣдно широко 3 кил., най-широко 4 кил., срѣдна височина 800 метра, пространство 54 кв. километра.

Полетата въ южна България.

Ихтиманското поле прѣставя плитко потънала котловина въ Ихтиманската Срѣдна-гора. Прѣзъ полето протича р. Мжтивирь, която въ източния му край намѣсто да отиде въ Сулудере, по което върви желѣзния пжть, навлиза въ тѣсенъ проломъ къмъ Тополница и съ посоката на своето течение е давала поводъ да се мисли дълго врѣме, че тя прѣсича Стара-планина и се втича въ Дунава съ името Витъ. Ихтиманското поле е 16 километра дълго, срѣдно 6 кил. широко, голѣмината му достига 94 кв. кил., а срѣдната височина 650 м. По срѣдата си то е равно, а крайщата му прѣминаватъ постепенно въ гориститѣ склонове на планинитѣ, които го заграждатъ.

Полето Костенецъ-Баня прѣдставя сжщо плитко потънала стара повръхнина, но покрай обикновеното флексурно спущане на старата Родопска повръхнина имаме спущане и надлъжъ по локални процѣпи, които се издаватъ чрѣзъ минералнитѣ извори на Костенецъ и Долня-Баня. Полето е покрито съ дилувиумъ, и край рѣкитѣ, които прѣсичатъ полето, особено въ горнитѣ имъ части, се редятъ изразителни тераси съ флувиоглациаленъ наносъ. Полето Костенецъ-Баня прѣдставя главна смѣса на много Марицини притоци, най-горна плодородна котловина въ долината на Марица и чрѣзъ своята красива ограда (тука на гжсто залѣсенитѣ Родопски склонове се противопоставя на срѣща питомната Василица планина), настроява приятно пжтника, който иде отъ западъ. Полето е голѣмо 95 кв. кил, дълго (отъ с. Радоилъ до изхода на желѣзната линия въ дефилето) 18 кил., срѣдно широко 5_3 кил., срѣдно високо 600 м.

Низината на рѣка Марица.

Долината на рѣка Марица е най-голѣмата низина въ цѣла България. Тя се образувала чрѣзъ потъване на старата повръхнина

Digitized by Google

и сиенитнитѣ тепета, които се подаватъ изъ наносната земя при Пловдивъ, сѫ върхове отъ потъналъ масивъ. Чирпанскитѣ възвишения, южни издънки на Сърнена гора, се протягатъ далеко на югъ и дѣлятъ Марицината долина на двѣ голѣми полета: Пловдивско и Старозагорско.

Пловдивското поле, което въ понтийската епоха било езеро, прѣдставя грамадна трижгълна низина, чиято основа образуватъ политѣ на Родопитѣ отъ края на Момина-Клисура при станцията Бѣлово чакъ до Борисовъ градъ (Хаджи-Елесъ), а за връхъ на този трижгълникъ служи проломътъ на Стрѣма въ Срѣдна гора. Рѣка Марица тече въ южния край на полето покрай склоноветѣ на Родопитѣ, което се обяснява донѣкѫдѣ съ грамадния наносъ, който свличатъ нейнитѣ многочислени притоци отъ голитѣ южни склонове на Стара-планина и Срѣдна гора. Отклонително дѣйствие на притоцитѣ върху Марица забѣлѣжаме и отъ дѣсно, но въ много по-малъкъ размѣръ. То личи най-ясно при Станимака—Катуница, дѣто Станимашката рѣка прилича най-много на лѣвитѣ притоци: тя не прави голѣми извивки въ Родопитѣ, въ нейния басейнъ прѣобладаватъ стръмни варовити, слабо покрити съ гора височини, затова тя прѣижда въ полето бързо и съ голѣма мощь и се противопоставя на Стрѣма, която при своето дълго течение съ увесъ само 3‰ намалила вече своята транспортна сила.

Като имаме прѣдъ очи голѣмата отдалеченость на Пловдивското поле отъ Дунава, Черно и Бѣло море бие силно въ очи неговата сравнително малка височина: при Татаръ-Пазарджикъ полето е високо 200 метра, при Пловдивъ 160. а при Борисовъ градъ се снишава до 100 метра. Бие силно въ очи и малкиятъ увесъ на полето: на цѣли 36—40 километра едвали има разлика въ височината отъ толкозъ метра. Затова Пловдивското поле е много равно, и Пловдивскитѣ тепета, които се издигатъ само нѣколко десятки метра надъ околното равнище (Джандемъ-тепе, най-високото, се издига само 283 метра надъ морското равнище) се виждатъ много отдалеко. Малкиятъ увесъ на Пловдивското поле създалъ и особено благоприятни за оризената култура хидрографски отношения: многочисленитѣ притоци на Марица сѫ раздѣлени естествено и искуствено на много рѫкави, които образуватъ гѫста водна мрѣжа. Пакъ въ свръзка съ малкия увесъ на полето стои особеното устройство на леглото у много лѣви притоци на Марица: чрѣзъ постояненъ наносъ леглото на рѣката се издигнало по-високо отъ околното равнище и при силно прииждане ставатъ голѣми наводнения.

Digitized by Google

Въ Пловдивското поле близо до планинитѣ имаме дилувиумъ, а въ широкото равнище се разстила тлъстъ алувиумъ; тука имаме плодороденъ лйосъ, който прѣминава въ сѣверната часть на полето въ черноземъ (каратопракъ). Мекиятъ климатъ, богатото поене и дебелата почва подпомагатъ извънредно много плодородието и разнообразието на земедѣлскитѣ култури. Пжтникъ, който се носи съ тренъ отъ София за Пловдивъ, щомъ измине Момина Клисура и навлѣзе въ полето бива очуденъ отъ разкошната природа на равното поле: до дѣто му вижда око се разтилатъ зелени лозя и добри ниви, въ които се издигатъ високо голѣми орѣхи и други овощни дървета; тука полето прилича на паркъ. И ако пловдивско равно поле се отличава много отъ равнищата въ други страни, то се длъжи на неговата богата растителность, която пъкъ стои въ тѣсна свръзка съ многото рѣчни потоци въ него. Вървежътъ на рѣкитѣ въ това поле, особено пъкъ на Марица, е ясно отбѣлѣзанъ чрѣзъ върби и трепетлики и богато зашумени туфи отъ диви лози и разни повитаци.

Пловдивското поле отъ края на Бѣловското дефиле до Чирпанскитѣ хълмове има дължина 117 километра, най-голѣмата широчина между селата Чукурово и Дерменъ-дере (Фердинандово) е 48 кил., срѣдната широчина 38.$_2$ кил., пространство 4470 кв. кил., срѣдна височина 190 метра.

Старозагорското поле е второ по голѣмина въ България послѣ Пловдивското. То се загражда отъ Сърнена гора, Родопитѣ и Тунджанския масивъ. Прѣзъ него протича рѣка Сазлийка, чийто улей прѣдставя най-низкото мѣсто въ полето: при Нова-Загора 134 и при Търново-Сейменъ само 74 метра надъ морското равнище. Старозагорското поле се отличава отъ другитѣ полета на нашето отечество, че то нѣма котлообразна форма, нито има пространни равнища. Тука теренътъ се наклонява къмъ Сазлийка, а плиткитѣ долове на нейнитѣ притоци придаватъ доста вълнистъ характеръ на земната повръхнина. Голѣмината на полето е 1583 кв. кил., срѣдна височина 160 м. Земята е наносна. Ето какъ описва поетътъ Вазовъ това много плодородно поле: „Намъ се откри хубаво чудесната панорама на полето — гледка, която не се забравя. До дѣто ми стигаше окото, всичко е живо, питомно и разработено. Българското рало и мотика сж прѣобърнали този край въ обѣтована земя: пъстри лозя, вълнисти ниви, ливади, градини, тъмни кичести горици

Digitized by Google

съ орѣшаци, до които се нижатъ богати селца, чифлици, воденици — покриватъ като весела градина полето, което се накланя на изтокъ дори до синкавитѣ върхове на кржгозора".

Подбалканска долина.

Между Стара-планина и Срѣдна-гора се простира надлъжъ подбалканската долина. Тя се образувала чрѣзъ пропукване и вертикално размѣстване на старата повръхнина, когато се нагънала най-силно Стара-планина. Не е изключена на много мѣста и флексурата. Голѣма роль играе по-натакъкъ и ерозията, особено въ западнитѣ полета, а въ източната часть имаме и потъване. Низки седловини и тѣсни проломи раздѣлятъ тази долина на много полета, които поради своя почти еднакъкъ произходъ си твърдѣ приличатъ. Тѣ прѣдставятъ хубави котловини, дебело затлачени съ плодороденъ наносъ, изъ които тукъ-тамѣ се издигатъ типични тепета. Добрата почва, богатото поене и мекиятъ климатъ подпомогнали извънредно много голѣмото плодородие на подбалканската долина; многочисленитѣ минерални извори и находища на младоеруптивни скали свидѣтелствуватъ за нейния произходъ чрѣзъ пропукване на земната повръхнина.[1])

Златишкото поле се загражда на сѣверъ отъ стръмнитѣ спускове на Стара-планина, а отъ югъ съ гориститѣ склонове на Срѣдна гора. Въ него се събиратъ водитѣ на Тополница, която се отдѣля на западъ отъ Искъръ чрѣзъ седловината Гължбецъ, а на изтокъ отъ Стрѣма чрѣзъ седловината Козница. Седловинитѣ принадлежатъ на Срѣдна гора и тамъ вертикалното размѣстване надлъжъ по подбалканския процѣпъ е най-слабо. Въ Златишкото поле прѣобладава силно надлъжната посока, при дължина около 31 километръ рѣдко се срѣща широчина до 5 кил. Пространството е 121 кв. кил., срѣдна широчина 3·9 км., срѣдна височина 750 м. Полето е силно наклонено отъ сѣверъ къмъ югъ. Рѣка Тополница, която засѣга полето при с. Душанци, навлиза въ тѣсенъ проломъ между Срѣдна гора и височината, разположена на югъ отъ гр. Пирдопъ, и се явява наново въ полето, когато го вече напуща, за да влѣзе въ новъ още по-дългъ и по-тѣсенъ проломъ. Рѣка Тополница нѣма

[1]) Подбалканската долина и Марицината низина сж прѣдставени много добрѣ въ втората книга на Цвијичовото съчинение: Основе за географију и геологију Македоније и Старе Србије с проматрањима у јужној Бугарској etc. Београд. 1906, стр. 555—630.

Digitized by Google

нищо общо съ историята на полето, тя си издълбала своето легло въ старата ерозивна повръхнина, прѣди да се образува подбалканския процѣпъ. Голѣма часть отъ полето е покрита съ дебела до два метра сивопепелява пръхкава, малко мазна пръсть, която по изгледъ прилича много на льоса отъ Дунавска България; тя е много плодородна. Близу до склоноветѣ на планинитѣ, които заграждатъ полето, имаме дилувиумъ, край рѣка Тополница алувиумъ, а тамъ, дѣто водата измила и отнела наноса, се подаватъ богатитѣ съ слюда гнайсови скали. Златишкото поле е 200 метра по-високо отъ Софийското, но благодарение на завѣта, който му правятъ сѣвернитѣ и западнитѣ прѣгради, въ него вирѣятъ всѣкакъвъ видъ овощия и особено биятъ въ очи голѣмитѣ орѣхови дървета, които се издигатъ високо и клонесто въ градинитѣ на Златица.

Карловското поле се загражда отъ сѣверъ съ стръмнитѣ голи спускове на Стара-планина, на югъ се свършатъ въ него крайщата на сѫщинска Срѣдна-гора и Сърнена-гора, които дѣли Стрѣма, главната рѣка на полето. Рѣката Стрѣма се нарича тука още Гъопса, затова и Карловската котловина се наричаше Гъопса-текне (Гъопсенско корито) и населението гъопсалии. Височината Кръстецъ на изтокъ отъ полето образува вододѣлъ между Стрѣма и Тунджа. Главната ось на Карловското поле има посока отъ сѣверозападъ къмъ югоизтокъ; въ тази посока тече и Стрѣма, която изтласквана отъ силнитѣ старопланински потоци тече покрай източнитѣ склонове на Срѣдна-гора. Голѣмината на Карловското поле е 283 кв. кил., срѣдна височина 400 м., дължината на главната ось 37 кил., срѣдна широчина 7·6 кил.. Това поле е много по-топло и тука вирѣятъ много добрѣ гюлищата и лозята. Отъ село Рахманларе надолу се скриватъ вече гнайсовитѣ скали изпърво подъ дилувиума, който при политѣ на Стара-планина, особено между Сопотъ и Карлово, образува високи каменисти тераси. Край рѣката, въ политѣ на Срѣдна-гора дилувиумътъ се покрива съ плодороденъ алувиумъ. Многочисленитѣ рѣки, които се спущатъ изъ голитѣ склонове на Стара-планина, образуватъ широки легла, сухи прѣзъ по-голѣмата часть отъ годината, изпълнени съ едри и дребни рѣчни камъни. На много мѣста туфи отъ ситна гора залѣсяватъ брѣговетѣ на суходолията и служатъ за отпоръ на силно опустошителното дѣйствие на пороитѣ. Изъ дилувиума и алувиума се издигатъ въ полето могили, съставени най-вече отъ гранитъ. Особено високо се издига седловитата могила до с. Баня.

Digitized by Google

Казанлъшко поле е най-хубавото и най-плодородно отъ всички полета на подбалканската долина. То се загражда на сѣверъ отъ стръмнитѣ спускове на най-високата часть отъ Стара-планина, на югъ отъ гориститѣ склонове на Сърнена-гора. То има посока отъ западъ къмъ изтокъ. Рѣка Тунджа, която протича прѣзъ полето се държи близу до склоноветѣ на Сърнена-гора. Въ противоположность на другитѣ полета неговитѣ води се не изтичатъ непосрѣдствено въ Марица, защото полето се стѣснява на изтокъ, и р. Тунджа навлиза при с. Бинкосъ въ тѣсенъ проломъ между Стара-планина и Сърнена-гора, който играе тука роля на раздѣлъ между Казанлъшко и Сливенско поле. Отъ друга страна Казанлъшко поле сподѣля напълно свойствата на другитѣ полета. И тука близу до склоноветѣ имаме дилувиумъ, край рѣкитѣ алувиумъ, и тука имаме могили и широки суходолия, които съ своитѣ наноси заплашватъ плодородието на това поле. Казанлъшкото поле е голѣмо 560 кв. кил., дълго 71 кил., срѣдна широчина 8 кил., най-голѣма 12, срѣдна височина 350 м.

За да дамъ една пластична картина на това поле, което като розова градина е извѣстно далеко надлъжъ и на ширъ по свѣта, ще приведа думитѣ на единъ чужденецъ, когото най-малко можемъ да упрекнемъ въ сантименталность, именно думитѣ на графъ Молтке отъ 21. май н. ст. 1837 година: „Още отдалеко забѣлѣзахме една горица съ грамадни орѣхови дървета и тепърва въ горицата — градеца Казанлъкъ. Дори минаретата не можатъ да се подадатъ надъ планината отъ листе и клоне, подъ които тѣ лежатъ покрити. Орѣхътъ е навѣрно най-хубавото дърво на свѣта; азъ намѣрихъ нѣколко, които сж разтлали своитѣ клоне върху пространство отъ сто стжпки въ диаметъръ; прѣсната зеленина на широкитѣ листе, тъмотата подъ надвѣсения покривъ и хубавата растителность около стеблото, най-послѣ шумоленето на потоци и извори, въ чието съсѣдство тѣ растатъ, това всичко е много хубаво; тия дървета сж голѣми палати, въ които живѣятъ диви гължби. За водното богатство на тази страна едвали би можалъ човѣкъ да добие прѣдставление. Азъ намѣрихъ на пжтя единъ изворъ, който бликаше деветь дюйма дебело изъ земята и послѣ течеше нататъкъ като малъкъ потокъ. Както въ Ломбардия, тука се поливатъ всички градини и полета всѣки день съ вода, която шумливо тече въ улеи и бразди. Цѣлата долина е образъ на благословено добросъстояние и най-богато плодородие, една истинска обѣтована земя; широкитѣ

Digitized by Google

полета сж покрити съ житни стъркове, човѣшки ръстъ високи, що се вълнуватъ като море, ливадитѣ сж пълни съ безчислени стада овце и биволи. При това виси небото пълно съ дебели облаци, що прѣдвѣщаватъ буря. Натрупани около снѣжнитѣ върхове на планината, тѣ поятъ отъ врѣме на врѣме полетата; между тѣхъ трепти блестещето слънце, за да ги стопли наново; въздухътъ е изпълненъ съ благоухание; и това тука не бива да се вземе картинно, както обикновено въ описанията на пжтешествията, но съвсѣмъ буквално".

Твърдишка котловина прѣдставя продължение на подбалканскитѣ полета. И тя отдѣля Срѣдна-гора отъ Стара-планина и се образувала чрѣзъ процѣпъ и флексура. Рѣка Тунджа не тече прѣзъ Твърдишка котловина, а си пробила пжть прѣзъ гранитно кристалинната планина Меджерликъ, която загражда котловината отъ югъ. Западната часть на котловината чакъ до село Оризари е изпълнена съ неогенски образувания, а източната съ дилувиумъ и алувиумъ. Въ полето се издигатъ нѣколко доломитни тепета, отъ които едно (между селата Оризари и Твърдица) служи за вододѣлъ на Твърдишката рѣка, която тече къмъ югозападъ и се втича въ началото на Меджерликския проломъ, и р. Благарница, която тече на изтокъ и се втича въ Тунджа на източния край на пролома.

Твърдишка котловина е дълга между с. Хаинито и село Терзи обазъ 26 кил., срѣдно широка 4·7 кил., голѣма 122 кв. кил., висока 350 метра.

Сливенско поле губи доста отъ характера на подбалканскитѣ полета, защото не е яко затворено отъ югъ, дѣто се свърша съвсѣмъ снишената и разпадната на тепета Сърнена-гора и дава пжть на уголѣмената вече Тунджа къмъ нейната посестрима Марица; но отъ друга страна то сподѣля съ тѣхъ еднаквия произходъ, минерални извори и др., а колкото се отнася до тепетата, които се издигатъ изъ алувиалната почва, то ги дори надминава. Кредно-варовиковото тепе Шекерджи се издига 140 метра надъ околното равнище. Поради своя малъкъ увѣсъ Сливенско поле е на много мѣста мучурливо, затова много негови потоци носятъ името азмакъ. Въ източната часть на полето се разпростира голѣмото Страл джанско блато. Срѣщатъ се въ полето наредъ съ усамотени кории отъ стари джбове и пространна орна земя и много плешиви пасбища, които при по-гжсто население биха се прѣобърнали на добри ниви и ливади. Голѣмината на Сливенско поле е 827 кв. кил, срѣдна височина 150 м. на дължината 70 кил. отговаря срѣдна широчина 11·8 кил.

Digitized by Google

Като продължение на подбалканската долина можатъ да се смѣтнатъ още и малкитѣ полета *Карнабатско, Айтошко* и *Анхиалско*. Тѣзи полета нѣматъ вече за сѣверна ограда спусковетѣ на главния вододѣленъ ридъ на Стара-планина, а на нейното южно разклонение. На югъ споменатитѣ полета се ограждатъ отъ сѣвѣрнитѣ издънки на Тунджански масивъ, които замѣстятъ Срѣдна гора. Айтошко и Карнобатско поле, чиято почва се състои отъ съврѣмененъ наносъ, се раздѣлятъ чрѣзъ вододѣлна височина отъ кредни образувания. До като първото поле се изтича чрѣзъ Азмакъ къмъ Тунджа, второто се дренира къмъ Черно море, затова е и наклонено къмъ него. Карнобатско поле е тѣсно свързано съ надлъжната Сунгуларска долина, която е много типична за източна Стара-планина. Общата голѣмина на Карнобатско поле и Сунгуларска долина е 315 кв. кил., срѣдна височина 180 метра. Айтоско поле е дълго 24 кил., срѣдно широко 4.5 кил., срѣдна височина 100 метра. Анхиалско поле, което образува низкото Черноморско крайбрѣжие между Стара-планина и сѣвернитѣ издънки на Странджа, е голѣмо 620 кв. кил. и срѣдно високо 40 м. Въ младотерциерната земя на това поле при гр. Месемврия се откриха много окаменелости, които ни даватъ ясна прѣдстава за бозайницитѣ отъ субтропическия климатъ на този край. Около Мандренско езеро се разтила мочурливото *Мандренско поле* голѣмо 181 кв. кил. и високо срѣдно само около 30 метра.

Отъ надлъжнитѣ долини на източна Стара-планина заслужава да се изтъкне хубавата долина на Хаджи дере, която се отдѣля само съ низката Уланлийска седловина отъ долината на Боазъ дере. Тѣзи двѣ Старопланински долини се образували въ ненагънатитѣ пластове на планината и прѣдставятъ стари тектонски долини.

Нѣколко котловини споменахъ въ свръзка съ планинитѣ, а долинитѣ и долинни разширочавания прѣдъ проломи, при рѣчни смѣси и надлъжъ край рѣкитѣ и блатата ще разгледамъ въ свръзка съ хидрографскитѣ отношения на нашето отечество.

Литература.

При изработката на орографията на княжество България имахъ на ржка почти всичката географска и геологическо-петро-

Digitized by Google

графска литература върху България, но се ползувахъ най-много отъ слѣднитѣ статии:

Проф. Д-ръ I. Цвијић: Структура и подела планина Балканскога полуострова. Глас. LXIII. стр. 1—71.

— *Die Tektonik der Balkanhalbinsel* mit besonderer Berücksichtigung der neuren Forschritte in der Kenntnis der Geologie von Bulgarien, Serbien und Makedonien (въ Comptes Rendus IX. Congrès geol. internat. de Vienne 1903, стр. 347—370); сравни: Тектониката на България отъ А. Иширковъ, Псп. LXVI, стр. 275—280.

— Трагови старих глечара на Рили. Глас. LIV; Das Rila Gebirge und seine ehmalige Vergletscherung въ Zeitschrift d. Gesellsch. f. Erdkunde zu Berlin. Томъ XXXIII. 1898, стр. 201—253; сравни А. Иширковъ въ Български Прегледъ год. IV, кн. II, стр. 126—127, и год. V, кн. VII, стр. 136—139.

— Основе за географију и геологију Македоније и Старе-Србије с проматрањима у јужној Бугарској etc. кн. II, стр. 554—630.

Проф. Г. Н. Златарски: Материали по геологията и минералогията на България: Псп. VI, VII XVII—XVIII, XIX—XX.

— Геолигическо-петрографическо описание на Срѣдня-гора между рѣкитѣ Стрѣма и Тополница и на съсѣднитѣ неи страни. Псп. XL—XLII.

— Приносъ къмъ геологията на Искърския проломъ отъ София до Романъ и на съсѣднитѣ му прѣдѣли. Трудове на Бълг. Природоизпитателно Дружество, кн. II, стр. 12—103.

Проф. Д-ръ Г. Бончовъ: Петрографски бѣлѣжки за Осоговска планина въ България. Псп. кн. LXVI, стр. 459—536.

— Скалитѣ на Манастирскитѣ височини. Псп. кн. LXI, стр. 19—33.

— Петрографски бѣлѣжки за югоизточния кжтъ на България Псп. LXIV, стр. 327—374, 485—532.

Д-ръ Л. Ванковъ: Геологически изучвания на пограничната мѣстность на западъ отъ Трънъ-Кюстендилъ (Сборникъ, кн. XVI—XVII, дѣлъ III, стр. 3—44).

Digitized by Google

Пети приносъ за изучване на сладководнитѣ водорасли въ България.[1])

Отъ Ст. Петковъ.

Cinquième contribution à l'etude des Algues d'eau douce de Bulgarie.

Par St. Petkoff.

Настоящиятъ приносъ съдържа нѣколко десетки първооткрити видове за българската водораслова флора и цѣлъ брой други, които се приповтарятъ за нови находища и то находища значително далечни отъ онія, за които вече сме ги отбѣлѣвали въ по-раншнитѣ приноси. За видове, които се повтарятъ, старателно сме избѣгнали излишни цитати и пространни бѣлѣжки; отбѣлѣвали сме точно и опрѣдѣлено само находищата и онія отклончиви бѣлѣзи, които се не съдържатъ въ диагнозитѣ и слѣдователно сѫ характерни за развиващитѣ се по българска земя водорасли — свѣдѣния отъ локаленъ характеръ и важни за разпространението на видоветѣ. Въ тоя приносъ край другитѣ значително сѫ застѫпени раздѣлкитѣ или синитѣ водорасли (Cyanophyceae) и нѣкои характерни бактерии (Schizomycetes), чието изучване почнахме едва прѣди двѣ години.

Значителна часть отъ материалитѣ произхождатъ отъ разнитѣ минерални извори, тѣхнитѣ изтоци или тѣхни съсѣдни мочурища и др. влажни или водни находища, находещи се при Сапарево (при политѣ на с.-западна Рила), при Кюстендилъ и околностьта му, при селата: Корова и Баня (Чепинско), въ околностьта на Хасково, въ околностьта на Голѣмо-Бѣлово и по др. мѣста на

[1]) Резюме на френски, което обхваща само първооткрититѣ за българската водораслова флора видове, вариетети и форми, е напечатано въ „La Nuova Notarisia", Seria XVII. Ottobre 1906.

Digitized by Google

България, които се цитиратъ при отбѣлѣзанитѣ по-долу видове. По всички тия мѣста материалитѣ сж събирани отъ уважаемия колега проф. д-ръ Добревъ прѣзъ разни сезони на годинитѣ 1904—1905; за това му изказвамъ особна благодарность.

Друга часть отъ материалитѣ се дължи пъкъ на студентитѣ естественици: Н. Арнаудовъ, А. Язаджиевъ и Ив. Петровъ. Тъй видоветѣ отъ рода Trentepohlia сж събирани изключително отъ първия прѣзъ 1905 г.; материалитѣ отъ Търново и околностьта му сж събирани отъ втория прѣзъ ваканцията на 1905 г. и прѣзъ великденската ваканция на настоещата година; а ония произходещи отъ Ловечъ и околноститѣ му — отъ третия прѣзъ послѣднята великденска ваканция.

Останалитѣ материали принадлежатъ на по-рано описани мѣстонаходища за Рило-Родопския масивъ и Витоша, които можахме да съберемъ при изключителни екскурзии, късно прѣзъ есеньта на 1905 г. и рано прѣзъ пролѣтьта на течещата година въ околностьта на Ели-дере, въ Кюстендилското дефиле надъ банята, по с.-западнитѣ склонове на Витоша (подъ кариерата надъ с. Владая) и около Черепишкия манастиръ (Ст.-планина).

Както ще може да се сади отъ прѣдставенитѣ по-долу специфични названия на видоветѣ, настоещиятъ приносъ съдържа първооткрити зъ българската водораслова флора 59 вида, 18 вариетета и форми, прѣдъ които, както и прѣдъ първоотрититѣ родове, сѣмейства и групи е поставенъ знакъ звѣздица (*).

Въ тоя приносъ се незасѣгатъ двѣраздѣлкитѣ (Diatomaceae) и Харацеитѣ (Characeae), съ чието изучване сжщо се занимаваме вече отдавна; при това, той обхваща материалитѣ главно отъ гледище на подробното имъ разпространение.

*Schizomycetes.

*Chlamidobacteriaceae.

*Streptothrix Cohn.

**Streptothrix hyalina* Migula, in „Die natürlich. Pfalfam.“ Lieferung 129, p. 36. fig. A.

Извънредно обилно подъ Маньова изворъ (. . . . .) и въ Котовото барище (Кюстендилско).

Digitized by Google

*Beggiatoaceae.

*Beggiatoa Trevisan.

**Beggiatoa alba.* (Vauch.); Trev. Migula l. c. p. 41.

Клѣтки съ диаметъръ 3 μ.

Въ обилие заедно съ разни двѣраздѣлки отъ изтóцитѣ на главния изворъ на с. Сапарево.

**Beggiatoa arachnoidea* (Ag.) Rabh.; Hausg. Prodromus II. p. 187.

Нашитѣ екземпляри сѫ съ цилиндрични горѣ-долу прищипнати при прѣградницитѣ цепи влакна и съ диаметъръ $5^1/_2$—$6^1/_2$ дори 7 μ. Клѣткитѣ съдържатъ обилно кюкюртови частици.

Доста разпростанени заедно съ други материали при с. Коровà въ изтока на топлата вода.

Florideae.

Bangiaceae.

Bangia.

Bangia atropurpurea (Dillw.) Ag.

Хубава типична форма съ диаметръ до 60 μ.

Обилна по влажнитѣ и потопени варовици и варовита почва срѣщу Лакатникъ (Н. Арнаудовъ).

Batrachospermaceae.

Batrachospermum (Chantransia Fries).

**Chantransia chalybea* (Lyngb.) Fries; Hansg. l. c. I. p. 25.

Диаметъръ на влакната 8—12 μ. Талусъ полукълбестъ и концентриченъ, което се схожда съ var. j.) *radians* Ktz.; Tab. Phycol. V. Tab. 41.

Прикрѣпена на гранитенъ камъкъ тая форма, която сега се разглежда като единъ отъ стадиитѣ на рода Batrachospermum се развива въ обилность въ бързотечещата студена изворна вода близу до голѣмия мостъ между с. Костенецъ и минералната баня пò-горѣ. 8/IV. 1906.

Digitized by Google

Cyanophyceae (По Hausgiry).

Scytonemaceae.

Scytonema Ag.

**Scytonema Hoffmanni* Agardh; Bornet et Flahault Tableau synoptique p. 226, № 13.

Нашитѣ екземпляри напълно се схождатъ съ ония въ Hauck et Richter: Phycotheca universalis, Fasc. VII, № 329, събирани отъ г-жа A. Weber, van Bosse въ Амстердамъ.

Развива се по долната влажна страна на талуса на чернодробнитѣ мъхове *Metzgeria furcata* и *M. conjugata* на силно влажни мѣста по архаичнитѣ скали и буковитѣ дънери въ Костенското дефиле надъ минералната баня.

**Scytonema alatum* (Berk.) Borzi, Bornet et Flahault l. c. p. 218; Wittr, Nordst, Lagerh. Algae exsiccatae, Fasc. 28, № 1315.

Заедно съ Nostoc microscopicum обилна по разрушени влажни варовици надъ Черепишкия манастиръ, намѣрихме я развита прѣзъ ноември 1905 г.

Заб. Нашитѣ екземпляри сж напълно сходни съ ония въ горѣотбѣлѣзания хербарий. Съ своята безцвѣтна силно развита напластена, накъдрена, отъ мѣсто на мѣсто прищипната и ръждаво-обагренаципа, тоя видъ е единъ отъ най-красивитѣ видове на рода Scytonema, който още се нарича Petalonema alatum Berk.

Nostoceae (Ktz.) Bor A Flah.

Nostoc Vauch.

**Nostoc microscopicum* Carm.; Bor et Flah. l. c. p. 143; *Nostoc rupestra* Ktz. Tab, phycol. II, Tab. II.

Заедно съ Scytonema alatum и Chroococcus turgidus се развива въ обилни количества по разрутени варовици надъ Черепишкия манастиръ. Сжщиятъ въ обилность се развива въ ризоидитѣ на долната страна на талуса на чернодробния мъхъ Metzgeria furcata по силно влажни скали или почва отъ архаични скали въ дефилето надъ банята, надъ с. Костенецъ.

Заб. Извънредно красивъ видъ, при който прѣзъ тоя сезонъ се забѣлѣжатъ всички възможни страни на развитието на трихомитѣ, влакната и талуса.

Digitized by Google

**Nostoc verrucosum* Vauch., Wittr. et Nordst. Algae exsiccatae, Fasc. XIV, № 682.

Нашитѣ екземпляри се различаватъ по сравнително дребнитѣ неравно кълбести, колкото грахово зърно дѣлове.

По подводнитѣ камъни въ дерето Ксилифоръ при Търново (събралъ студента А. Язаджиевъ) 11/VII. 905. Отъ сжщия се срѣщатъ екземпляри и при банята при с. Нареченъ — Родопитѣ.

Anabæna (Bory) Witt.

Anabæna ascillarioides Bary.

Спори съ диаметъръ 10 μ., дълги до 20 μ.

Въ обилностѣ въ застояла вода подъ кариерата надъ с. Владая, заедно съ Schisochlamis gelatinosa. — При едно допълнително прѣглеждане на материалитѣ отъ изворитѣ на Бѣли Искъръ намѣрихме екземпляри съ спори дълги до 40 μ.

*Cylindrospermum Ktz.

**Cylindrospermum muscicola* Kts., Bor et Flah. l. c. p. 149.

Вег. клѣтки правожгълни дълги 4·5—5 μ. широки 4 μ.

Хотероцисти дълги 6—10 μ., широки 4—5 μ.

Спори, дългнесто-елиптични, дълги 17—24 μ. (обик. 18—20 μ.) широки 10—12 μ.; които се развиватъ само по една подъ хетероциста. Талусъ разстлянъ съ хубавъ синьозеленъ цвѣтъ.

Обиленъ въ застояла вода при гр. Търново.

Тоя видъ е сравняванъ съ съсѣднитѣ му видове: C. licheniforme (Bory) Ktz. и C. Majus Ktz., прѣдставени въ Wittr, Nordst., Lagerh. Algae exsiccatae подъ №№ 1347 и 1348.

**Cylindrospermum (macrosperma?)* (Ktz.) Hausg. l. c. II. p 71.

Само откжслеци съ нѣколко спори, заедно съ Schizochlamis gelatinosa, въ застояла вода край горното течение на Владайската рѣка, подъ кариерата надъ с. Владая.

Lyngbyaceae (Oscillariceae).

*Microcoleus Desmaz.

**Microcoleus chthonoplastes* (Fl. dan.) Thr.; *M. anguiformis* Harv., Wolle Fresh-water Algae of the Un-St. I. p. 306, II. pl. CCV. fig. 1.

Digitized by Google

Ние сравнявахме нашитѣ екземпляри и съ *M. Chthonoplastes* (Hofm. Bang) Thr., Witr, Nordst., Lagerh. l. c. Fasc. 25, № 1156, но по всичко що засѣга външния хабитусъ, нашитѣ сѫ досущъ сходни съ прѣдставения въ Wolle-витѣ таблици.

Само три индивида ни паднаха на рѫка отъ разливитѣ на Кричимскитѣ извори.

*Phormidium Ktz.

**Ph. autumnale* (Ag.) Schmidt., Wille Schizophyceen (Separat-Abdruck), r. 13, les deux premières figures.

Нашитѣ екземпляри сѫ сравнявани съ нѣкои съсѣдни видове, прѣдставени въ Hauck et Richter Phycoth. Universalis и още съ Ph. autumnale (Ag.) Gom., Wittr., Nordst. l. c. № 1173, но особено по крайната завивка, формата на крайната клѣтка и размѣритѣ; напълно се схождатъ съ прѣдаденитѣ въ Wille-вата работа горѣ отбѣлѣзани фигури и особено съ срѣдната.

Въ обилность образува покривки по влажнитѣ мѣста при манастирската чешма въ „Манастирскитѣ ливади“ надъ р. Ловечъ.

Lynbya (Ag.) Thr.

**L. rigidula* (Ktz.) Hauzg. l. c. II. p. 84; *Leptothrix rigidula* Ktz. Tab. Phycol. I. Tab. 59. fig. III.

По талуса на влакнести водорасли отъ разливитѣ на изворитѣ при Кричимъ.

Oscillaria Bosc.

**Oscillaria tenerrima* Ktz. Tab. phycol. I. Tab. 38; *Lyngbya tennerrima* (Ktz.) Hansg. α) *genuina* (Ktz.) Hausg. l. c. II. p. 106.

Заедно съ *Scenedesmus quadricauda* и *Beggiatoa arachnoidea* при с. *Корова* и гр. Хасково (топлитѣ извори) и при Кадиинъ-мостъ (Кюстендилъ).

Тоя видъ се различава отъ прѣдходния по това, че послѣдниятъ бива прикрѣпенъ къмъ талуса на други водорасли, когато този се развива свободно.

*— — c) **nigricans*. Hansg. l. c. II. p. 106. Въ обилность отъ Кутела и други мѣста въ Хасково.

Oscilaria tenuis (Ag.) Hansg.

Съ диаметъръ на влакната 8 μ.

Digitized by Google

Въ малко количество въ застояла вода надъ кариерата надъ с. Владая. По постава на чешмата подъ манастира Св. Прѣображение — Търново. Отъ Кадиинъ камъкъ и отъ Св. вода въ обилность; *Сапаревската баня.*

**Oscillaria antliaria* Jürg., Cooke Fresh-w. Algae p. 250 pl. 97, fig. 2; *O. autliaria* (Jürg.) Hausg. a) *genuina* Krch., Hausg. l. c. II. p. 114.

Фигурата прѣдадена въ Cooke-витѣ таблици не е досущъ добра, но по цвѣтъ и размѣри нашата схожда напълно съ нея.

Обилна по изтóцитѣ на Сапаревската топла баня. (Проф. Добревъ) 20/V. 905?

**Oscillaria nigra* (Vauch.) Hausg. l. c. II. p. 116.

Въ обилность при воденицитѣ срѣщу станцията Лакатникъ (Искърското дефиле на Стара-планина). Сѫщо обилна и при Кричимскитѣ извори.

**Oscillaria spiralis* Carm.; Cooke l. c. p. 247 pl. 98, fig. 7.

Нашитѣ екземпляри по структура и спирално нагъване на талуса напълно отговарятъ но намѣренитѣ въ Англия; правятъ малко отклонение въ размѣритѣ на диаметра, който, вмѣсто 3·5—4 μ, варира между 3·5 μ и 5 μ, и обикновено между 4 μ и $4^1/_1$ μ.

Развива се въ обилность въ срѣдното топило на Сапаревскитѣ бани.

**Oscillaria amœna* (Ltz.) Gom., Wittr., Nordst., Lagerh. l. c. Fsc. 32, № 1532.

Нашитѣ екземпляри сѫ съ 0·5 до 1 μ пó-широки отъ Норвежкитѣ; инъкъ по всичко, и особно по крайщата си, напълно се схождатъ съ тѣхъ.

Обиленъ при кладенчето въ Кюше-дермени, подъ Ловечъ.

Spirulina (Turp.) Link.

Spirulina subtilissima Ktz. *var. β) **thermalis* (Menegh.) Kabh., Hausg. l. c. II. p. 120.

Влакна около 1·2 μ въ диаметъръ, образуващи прѣзъ два микрона единъ спиралъ съ пó-слабо сѫстени завивки отколкото у Sp. subtilssima типичната.

Срѣща се нарѣдко разпръсната заедно съ Oscillaria tenerrima Ktz., която образува цѣли маси при Хасково (топлитѣ извори).

Digitized by Google

*Chamaesiphoneae

*Xenococcus Thr.

**Xenococcus Kerneri* Hansg. l. c. II. p. 128, № 196.

Нашитѣ екземпляри, образуватъ заоблени сегменти дълги 28 μ и широки 7 μ, които се развиватъ по талуса на *Trentepohlia aurea* (L.) Martius.

Рѣдко, само самъ-тамъ, край течението на Драгалевската рѣка надъ Драгалевския манастиръ.

*Chroococcaceae

*Chroococcus Näg.

**Chroococcus turgidus* Nüg., Cooke l. c. p. 204, pl. LXXXIII. fig. 2.

Типиченъ съ размѣри до 25 μ.

Почти всждѣ изъ материалитѣ събирани по Рила и Родопитѣ, по политѣ на Витоша, но особно много се срѣща въ материалитѣ, събирани подъ изворитѣ на р. Струма (Витоша), подъ изворитѣ на р. Тунджа (Стара планина) и заедно съ Nostoc microscopicum по влажни разрушени варовици надъ Черепишкия манастиръ.

*Synechococcus Näg.

**Synechococcus major* Schröt., Hansg. l. c. II. p. 139.

Клѣтки дълги 35—36 μ, а широки 22—24 μ.

Нашитѣ екземпляри почти отъ сжщата дължина сж само съ 2—4 μ по-широки, чрѣзъ което се доближаватъ до var. *crassior* Lagerh., Hansg. l. c.

Заедно съ цѣлъ брой други водорасли въ бавенъ снѣженъ потокъ по скалиститѣ склонове въ Костенското дефиле надъ банята.

*Glaeothece Näg.

**Glaeothece granosa* Rbh., Cooke l. c. p. 218; pl. 88, fig. 2.

Доста, заедно съ Schizochlamis gelatinosa въ застояла вода надъ с. Владая.

*Polycystis Ktz.

**Polycystis marginata* (Menegh.) Richter, Hansg. l. c. p. 145.

Клѣтки съ диаметъръ 4 μ.

Digitized by Google

Отъ Кричимскитѣ извори (Ив. Буренъ) само два екземпляра наблюдавани.

**Polycystis pulverea* (Wood) Wolle; *Anacystis pulverea* (Wood) Wolle l. c. p. 329; pl. CCX. fig. 25.

Клѣтки прѣдъ дѣлението овални, слѣдъ дѣлението кръгли, пръснати или прибрани, 2—3 μ въ диаметъръ.

Цѣли маси (балгани) по влажнитѣ архаични скали въ Костенското дефиле надъ банята.

**Polycystis aeruginosa* Ktz. var. β) *minor* Wittr., Hansg. l. c. II. p. 146.

Нашитѣ екземпляри 5—6 μ въ диаметъръ.

Обиленъ въ застояла вода подъ кариерата надъ с. Владая.

Merismopedium Meyen. *Merismopedium glaucum* (Ehrb.) Näg.

По дъното на локвитѣ изъ дерето задъ Присовския баиръ (Търново)

Тоя видъ на това мѣсто се срѣща просто въ изолирано състояние и толкова много!

Chlorophyceae.

Oedogoniaceae (De-Bary) Wittr.

Bulbochaete Ag.

Bulbochaeta mirabilis Wittr.

**Forma paululo gracilior* Hirn, Monographie und Iconographie der Oedogoniacen p. 352, Tab. LVIII. fig. 366. b, c и d.

Въ обилность въ първото рибно Еди-гьолско езеро. Срѣща се въ застояла вода подъ кариерата надъ с. Владая.

Размѣритѣ на тоя хубавъ видъ сж слѣднитѣ:

Вег. клѣтки 24—32 μ, а широки 16 пó-рѣдко 18 μ.

Оогонии овални и терминални по страничнитѣ разклонения 44—58 μ дълги и 28—30 μ широки.

Спори дълги 28—30 μ, а широки 18—20 μ.

Нашитѣ екземпляри като че свързватъ първата форма *(Forma paululo gracilior)* съ var. μ *gracilis*. Вегетативнитѣ клѣтки иматъ пó-скоро величината на първата, а оогонитѣ обхващатъ величината на двѣтѣ. Антеридии по нашитѣ екземпляри отъ това мѣсто намѣрихме. На всѣки случай нашитѣ екземпляри по всичко отблизу се свързватъ съ първата форма.

Digitized by Google

Oedogonium Link.

**Oedogonium crispum* (Hass.) Wittr., Hirn l. c. p. 159, Tab. XXV. fig. 138 a.

Еднодомно растение съ вег. клѣтки 12—16 μ широки 3—4½ пжти пó-дълги.

Антеридии близу 15 μ (разлика 1 μ) и 5—12 μ. дебели.

Оогонии 47 дори 48 μ дълги и 44 μ дебели.

Ооспори червени; 36 μ въ диамстъръ.

Доста обиленъ заедно съ други водорасли въ блатата между с. Слатина и Искъра, край ж.-пътната линия. 25/III 1906 г.

**Oedogonium (subsetaceum?)* Ktz. l. c. III. Tab. 41, fig. I.

За разнитѣ мѣста диаметърътъ на влакната варира между 40 μ и 54 μ.

Оогонии и антеридии неразвити.

Обиленъ заедно съ Cladophora и Diatomaceae въ бавнотечещи води надъ с. Костенецъ; въ сжщо такава вода и край Владайската рѣка срѣщу Павлово.

Ulothrichiaceae. (Ktz. Borzi.

Hormiscia Fries.

Hormiscia zonata (Web. et Mohr) Arch.

Обилна, прикрѣпена на камънитѣ въ единъ потокъ подъ едно мостче между голѣмия мостъ и банята надъ с. Костенецъ.

Заб. Екземпляритѣ отъ това мѣсто сж отъ различна дебелина 12—31 μ; диаметърътъ на връхнитѣ клѣтки стига до 40 μ.

Hormiscia subtilis (Ktz) De-Toni var.

g. **tenerrima* (Ktz.) Krch.; *U. tenerrima* Ktz. l. b. c. II. Tab. 87, fig. I.

Влакна обикновено прости отъ единъ редъ клѣтки, рѣдко отъ по два, въ видъ на пъпкуване (особно). Диаметъръ 8 μ. или около 8 μ.

Извънредно обиленъ заедно съ Microthamnium kützingianum при Кадиинъ-моетъ (Кюстендилско).

— — var. h. **albicans* (Ktz.) Hansg. l. c. I. p. 59.

Нашитѣ екземляри сж съ обикновена дебелина 8—9 μ, но има и такива, чиято дебелина варира между 4 μ и 12 μ.

Извънредно обиленъ заедно съ мъха Fontinalis antypiretica и други водорасли по слизеститѣ бавни уцедки по архаичнитѣ скални

Digitized by Google

склонове на Костенското дефиле, на височина около 1000 метра. 8/IV. 1906 г.

Hormiscia flaccida (Ktz) Lagerh. var. **fragilis* (Hock et Harv.) Hansg. l. c. I. p. 226.

Отъ нашитѣ екземпляри едни сж съ диаметъръ 8 μ, а други съ по-малко размѣри.

Развива се по кората на влажни гниещи стебла въ Куру-багларъ.

— — var. *varia* (Ktz.) De-Wild.:

Въ обилность по влажнитѣ скалисти сипеи край пжтя надъ Костенската баня.

Тукашнитѣ екземпляри варирать твърдѣ много; ту съ тънки ту съ съ надебелени ципи; ту съ кжси, ту съ дълги клѣтки. Ризоидни израстъци не се забѣлѣжать.

Hormiscia moniliformis (Ktz.) Rabh. var. **Braunii* (Ktz.) Rabh., Hansg. l. c. I. p. 59., U. Braunii Ktz. l. c. II. Tab. 87. fig. III.

Отъ изворитѣ при Пази-мостъ (Ловчанско), когато се отива по шосето отъ Ловечъ за Севлиево. Много хубавъ.

Диаметърътъ на нашитѣ екземпляри може да слѣзе минимумъ до 8 μ (въ диагнозата 9 μ). Инъкъ по всичко сходенъ; само ципата не е тъкмо срѣщу прѣградниитѣ ципи на клѣткитѣ прищипната вълновидно, а безразлично дѣ да е.

*Aphanochaete Berth.

**Aphanochaete repens* Berth., Cooke l. c. pl. 80, fig. 3.

По талуса на други водорасли край Владайската рѣка надъ кариерата надъ с. Владая. 9/X. 905.

Stigeoclonium Ktw.

Stigeoclonium Ktz.

Отъ Кричимскитѣ извори (Бурешъ).

— — var. b) *lubricum* (Ktz.) Rabh.

Обиленъ по тенекиения чучуръ на горната чешмичка задъ лагера.

Conferva L.

Conferva bombycina (Ag. Wille.

Въ обилность по застоелитѣ води, манастирската чешма (ливадитѣ) и въ едно кладенче при Пази-мостъ (Ловчанско).

Digitized by Google

Chroolepidaceae (Babh.) Borzi.

*Trentepohlia Mart.

**Trentepohlia aurea* (L) Mart., Wittr. et Nordst. Algae exsiccatae Fasc. XIX. № 918.

Нашитѣ форми сходни особно съ екземпляритѣ отъ *а* и *б*.

Тоя видъ до сега се указа застжпенъ у насъ отъ двѣ форми, които се различаватъ малко още на пръвъ микроскопски прѣгледъ:

I. Първата прѣдставлява възглавничести сбити маси, като праханови гжби, съ тъмно-протокаленъ тукъ-тамъ зеленикавъ цвѣтъ. Разклонения обикновено подъ остъръ жгълъ; рѣдко подъ правъ. Гаметангии обикновено терминални, биватъ и латерални; въ първия случай присѣднали или съ специална дръжчица (Pedicilum). Влакна 12—20 μ и гаметангии до 28·5 μ въ диаметъръ.

Въ извънредно обилни количества по влажнитѣ архаични скали около Костенския водопадъ, на които придаватъ особенъ червено-протокаленъ колоритъ 30 X. 905.

II. Втората форма сжщо прѣдставлява нечисто златнотуруджиенъ талусъ до 8 м. м. въ диаметъръ, но само че талусътъ по повръхнината си е рошавъ и не набитъ като при първата форма. Влакна съ диаметъръ 9—20 μ. разклонени като при първата. Гаметангии странични или терминални, прѣставляващи разновидни форми, отъ които обикновената е крушовидната: дълга до 36 μ., а широка до 54 μ. Инакъ сходна съ първата.

Въ обилность по скалитѣ сжщо въ Костенското дефиле.

Trentepohlia aurea (L.) Mart. var. **lanosa* Ktz., De-Toni Syll. Alg. v. I. p. 237.

Талусътъ и на тая трета форма е влакнестъ съ цилиндрични **утънени постепенно къмъ края** влакна съ диаметъръ до 20 μ. при основата и дори до 4 μ. при свободния край. Разклоненията, които изхождатъ отъ едно главно влакно като изъ коренище, се извършатъ почти подъ правъ жгълъ и, прѣплитайки се на широко, образуватъ златноръждиви групи до 1—5 м. м. въ диаметъръ.

Гаметангиитѣ се прѣдставляватъ или отъ **обикновени разширени клѣтки на влакното** или се отъ типична крушовидна форма, но и въ двата случая **изключително странични** (латерални) съ дължина до 36 μ. и ширина до 28 μ.

Тая форма напълно се различава отъ първитѣ двѣ.

Развива се по стеблата на гниещи мъхови растения въ съсѣдство съ Aplosia lanceolata (L. Huds.) Schffn., край горното те-

Digitized by Google

чение на Драгалевската рѣка, надъ Драгалевския манастиръ. Много хубава форма.

**Tentepohlia umbrina* (Ktz.) Borini, Wittr. A Nordst. l. c. Fasc. 19, № 915 и 916.

Нашитѣ екземпляри сж много хубави: прѣдставляватъ се отъ зелени и ръждиво-червени клѣтки съ диаметъръ 15—25 μ.

Обилна по кората на дърветата въ Куру-багларъ.

Microthamnium Näg.

Microthamnium Kützingianum Näg. **forma.*

Заедно съ Cladophora и Ulothrix извънредно обилни при Кадиинъ-мостъ.

Нашитѣ екземпляри прѣдставляватъ форма съ цилиндрични клѣтки 3—5 μ., рѣдко даже 6 μ. въ диаметъръ, а дълги 3—10 пати пó-вече, отколкото широката. Терминални клѣтки цилиндрични или на края бухалковидни, и тогава дори до 7 μ. въ диаметъръ, често силно продължени и завити, та чрѣзъ това се схождатъ много съ ония на M. strictissimum Rabh., Hauck et Richter Phycoth. univers. Fasc. XII. № 580. Талусътъ дългъ до 0·5 м. м. и повече.

Cladophoraceae (Hass.) Wittr.

Chaetomorpha Ktz.

**Chaetomorpha herbipolensis* Lagerh., Wittr. Nardst. et Lagerh. l. c. Fasc. 30, № 1440.

Клѣтки дълги 100 μ.—120 μ, а широки 36 μ.—68 μ., обикновено 36—52 μ. Тъй че, сравнена въ горѣотбѣлѣзания видъ отъ околностьта на Стокхолмъ, тя е сходна съ младитѣ екземпляри.

Отъ застоелитѣ води на р. Кавакъ-дере (Пловдивско).

Cladophora Ktz.

Cladophora fracta (Dillw.) Ktz. var. *genuina* Kreh.

Отъ постава на чешмата при ханчето Варвара въ началото на Ели-дере. 26/XI. 905.

Cladophora glomerata (L.) Ktz.

За различни мѣста съ твърдѣ различенъ диаметъръ: съ диаметъръ на главния клонъ 120—130 μ., а на крайнитѣ клѣтки 36—52 μ. се срѣщатъ при Търново и при мънастирската чешма

Digitized by Google

(ливадитѣ) въ околностьта на Ловечъ, а съ диаметъръ на главния клонъ 160 μ. и второстепенния 60 μ. обилна, заедно съ Ulothrix, при с. *Наречень* (локви...).

* — — **forma* къмъ var. E) **longissima* Wittr. Hansg. l. c. p. 83.

Талусъ дълъгъ нѣколко дециметра. При Търново.

Vaucheriaceae (Gray) Dumort.

Vaucheria D. C.

Vaucheria geminata (Vauch.) D. C. — Влакна 40—96 μ. въ диаметъръ.

Отъ кладенчето при Кюше-дермене подъ гр. Ловечъ.

— — var. *verticillata* (Ktz.) Rbh.

Смѣсенъ съ типичната форма въ обилность при гр. Търново.

**Vaucheria terrestris* Lyngb., Cooke l. c. 126, pl. 49, fig. 1—2.

Между нашитѣ екземпляри не сж рѣдкость и индивиди съ оогониеви-антердиеви разклонения, сходни досущъ съ прѣдставенитѣ въ таблицитѣ на Welle l. c. pl. 129, fig. 3 и 4.

Въ обилность по залѣна врѣменно архаична почва при едно изворче до моста между с. Костенецъ и банята надъ него. По влажна варовито-пѣсъчна почва въ околностьта на Търново.

Palmellaceae (Decaisne) Näg.

Hydrodictyon Roth.

Hydrodictyon reticulatum (L.) Lagerh.

Въ застояла вода при Кавакъ-дере (Пловдивско).

Scenedesmus Meyen.

Scenedesmus quadricauda (Turp.) Bréb.

Заедно съ Beggiatoa arachnoidea самъ-тамъ въ материала отъ Корова.

**Scenedesmus obliquus* (Turp.) Ktz.. Chodat. Algues vertes de la Suisse p. 210 и 164 fig. 86.

Обиленъ въ застояла вода подъ кариерата надъ с. Владая.

Scenedesmus obtusus (Meyen) Ralfs.

Разпръснатъ по сжщото находище като прѣдходния.

Digitized by Google

Pediastrum Meyen.

Pediastrum duplex Meyen; P. pertusum Ltz., Cooke l. c. p. 43, pl. XVII. fig. 4e.

Типичната форма.

Рѣдко по блатиститѣ мѣста задъ лагеритѣ — Софийско.

Rhaphidium Ktz.

Rhaphidium fasciculatum Ktz.

Разни уединени форми въ застояла вода подъ кариерата надъ с. Владая.

Тоя видъ по крайщата си прилича още досущъ на *Sc. antennatus* Bréb. Ralps Desmid pl. XXXV. fig. 27., който вече сме споменали за Самоковскитѣ разливи на Искъра, но различава се отъ него, че се срѣща на отдѣлни клѣтки, по размѣритѣ си и изобщо по морфологическата си структура.

Понеже го нѣмаме въ живо състояние, то до пълното проучване на развитието му, го възстановяваме врѣменно като новъ видъ.

***Schizochlamis** A. Braun.

**Schizochlamis gelatinosa* A. Br., Chodat l. c. p. 185.

Клѣтки съ диаметъръ 10—12 μ.

Образува обилни гелатинозни маси колкото черепа въ застояла вода край Владайската рѣка подъ кариерата надъ с. Владая.

Tetraspora Link.

Tetraspora bullosa (Roth.) Ag.

Отъ застояла вода при Търново.

— — var. *cylindrica* (Hibse.) Rabh.

Отъ сѫщото мѣсто друго находище.

Tetraspora gelatinosa (Vauch.) Desv.

Въ застояла вода при Търново и въ кладенчева вода при Кюсе дермене подъ гр. Ловечъ.

Tetraspora lubrica (Roth.) Ag.

Въ застояла вода подъ кариерата надъ с. Владая и въ околностьта на София срѣщу Павлово. Хубави екземпляри и при гр. Търново.

***Nephrocytium** Näg.

**Nephrocytium (Naegelii?)* Grun., Cooke l. c. p. 26, pl. XI. fig. 2 c.; N. Aghardianum Naeg.

α) *status adultior* Chodat l. c. p. 196.

**forma* съ размѣри около $^1/_3$ по-голѣми.

Digitized by Google

Колония дълга 120 μ. а широка 96 μ. Въ нея 4 елипсовидни клѣтки съ едвамъ бъбрековидна форма дълга 64 μ. и широка 33—34 μ. Останалото като при типичната форма.

Размѣритѣ на нашата форма сж съ $^1/_3$ по-голѣми.

Рѣдко въ застояла вода подъ кариерата надъ с. Владая.

*Lagerheimia.

**Lagerheimia genevensis.* Chodat l. c. p. 58 fig. (1 et 4).

Отъ застояла вода при Араба-Конакъ.

Oocystis Naeg.

Oocystis Naegelii A. Br.

Отъ застояла вода подъ изворитѣ на Бѣли-Искъръ.

Oocystis solitaria Wittr. var.

β) *rupestris* (Krch.) Hansg.

Въ застояла вода подъ кариерата надъ с. Владая.

Glaeocystis Naeg.

Glaeocystis vesiculosa Naeg.

Въ застояла вода надъ кариерата надъ с. Владая.

Glaeocystis vesiculosus Naeg.

*var. **alpina* Schmidle; Beiträge z. alp. Algenfl. Osterr. bot. Zeitschft. 1895 p. 307, pl. XIV, fig. 8.

Въ застояла вода подъ Бистричкитѣ езера и подъ изворитѣ на Бѣли-Искъръ.

Urococcus Hassall.

**Urococcus insignis* Hassall, Wolle. l. c. pl. 123, fig. 11 et 12.

По талуса на Metzgeria furcata върху силна подгизнала почва надъ архаичнитѣ скали въ Костенското дефиле.

Нашитѣ екземпляри по цвѣтъ и структура напълно се схождатъ съ прѣдставения въ Wolle-витѣ таблици, само че дръжкитѣ имъ не сж тъй дълги, както ги прѣдставлява фиг. 11 на тия таблици, и чрѣзъ това по приличатъ на Protococcus macrococcus Ktz. и P. aureus Ktz. l. c. I. Tab. II.

*Palmella Lyngb.

**Palmella (Stigeoclonii?)* Cienk.

Само единъ екземпляръ забѣлѣзанъ въ застояла вода подъ кариерата надъ с. Владая.

Digitized by Google

**Palmella mucosa* Ktz., Wolle l. c. p. 192, pl. CLXII. fig. 14. Нашитѣ екземпляри прѣдставляватъ само овални клѣтки съ диаметъръ 6—15 μ.

Заедно съ други водорасли по кората на силно влажни (полупоточни) гниещи стебла отъ растения надъ Драгалевския манастиръ. XII 1905 г.

Zygnemaceae (Menegh.) Rabh.

Mougeotia Ag.

Mougeotia Sp. (stérile).

Влакна цилиндрични съ диаметъръ 22 μ. Извънредно обиленъ заедно съ други водорасли при с. Нареченъ. По блатата между с. Слатина и Искъра (Софийско).

Spirogyra Link.

Видоветѣ отъ тоя родъ се развиватъ всждѣ по застоелитѣ и бавнотечещи води обикновено въ вегетативно състояние. Купулиратъ въ различни сезони, но особно пролѣтно и есено врѣме. Трѣба човѣкъ случайно да ги намѣри въ периода на конюгацията, за да могатъ да се опрѣдѣлятъ.

Стерилни материали ни се попаднаха на ржка отъ шесть различни находища: отъ топлитѣ извори: „Свѣтата вода", „Новата вода", отъ топлия изворъ на Яненско, отъ оня при с. Нареченъ — Родопитѣ, отъ рѣката при с. Голѣмо-Бѣлово. Отъ изворна вода при с. Кюше-дермене подъ Ловечъ и отъ коритото на чешмата по пжтя за манастира Св. Петъръ и Павелъ при Търново. Само екземпляритѣ отъ послѣдното находище, макаръ стерилни, по всичко изглеждатъ да прѣдставляватъ *Spirogyra fluviatilis* Hilse, която се срѣща само въ вегетативно състояние. Нашитѣ екземпляри сж съ по *три спирални ленти* и съ диаметъръ 35 μ.

Desmidiaceae (Ktz.) De-Bary.

Gonatozygon De-Bary.

Gonatozygon asperum (Bréb.) Nordst. Доста въ застояла вода подъ кариерата надъ с. Владая.

*Mesotaenium Naeg.

**Mesotaenium violascens* De-Bary, Cooke Brit. Desm. p. 47. pl. XVIII. fig. 5. Обиленъ на сжщото мѣсто както прѣдходния.

Digitized by Google

Cylindrocystis Menegh.

Cylindrocystis Brebissonii Menegh.

— — var. β) *Jenneri* (Ralfs) Reinsch.

Cylindrocystis crassa De-Bary.

При тия материали имахме случай да наблюдаваме въ обилность и четвъртититѣ зигоспори на var. β) Jenneri.

И тритѣ форми се развиватъ въ едно по талуса на Metzgeria furcata развитъ по огизналитѣ отъ вода архаични скали въ Костенското дефиле надъ банята (около 800 м.). Първата форма е застжпена въ застояла вода и подъ кариерата надъ с. Владая; а третата се развива още край воденицата срѣщу Лакатникъ въ Искърското Ст.-планинско дефиле.

Closterium Nitzsch.

Closterium striolatum Ehrb. Въ застоялата вода подъ кариерата надъ с. Владая.

Closterium lineatum Ehrb. На сжщото мѣсто.

Closterium Dianae Ehrb. На сжщото мѣсто.

Closterium rostratum Ehrb. На сжщото мѣсто.

Penium Bréb.

**Penium rufescens* Cleve, Borge: Die Algen der ersten Regnellschen Expedition. II. Desm. Separat p. 75, pl. I. fig. 6.

Клѣтки дълги 73·5 μ, широки 31—32 μ съ *безцвѣтна ципа*. По влажна почва заедно съ Vaucheria hamata надъ с. Костенецъ близу до голѣмия мостъ.

Penium nadicula Bréb. Въ застояла вода подъ кариерата надъ с. Владая.

Penium interruptum Bréb. Въ застояла вода подъ кариерата надъ Владая.

Penium didymocarpum Lund. Въ застояла вода подъ кариерата надъ с. Владая.

— — var. **alpinum* Schmidle. Beiträge zur alp. Alg. flora. Osterr. bot. Zeitschrift 1895, p. 311. Tab. XIV, fig. 17.

Нашитѣ екземпляри по всичко се схождатъ съ вариетета, само дължината имъ е по-малка, която слиза дори до оная на типичния видъ. Главниятъ бѣлѣгъ на тоя вариететъ се състои въ това, че ципата на срѣдата на клѣтката е едвамъ по-ясно прищипната.

Digitized by Google

Обиленъ въ застоели и бавнотечещи води по склоноветѣ на Костенското дефиле, надъ банята.

Penium oblongum De-Bary. Въ застояла вода подъ кариерата надъ с. Владая.

Penium lamellosum Bréb. На сѫщото мѣсто.

Tetmemorus Ralfs.

Tetmemorus laevis (Ktz.) Ralfs. На сѫщото мѣсто.

Disphinctium Naeg.

Disphinctium curtum (Bréb.) Reinsch.

Cosmarium curtum (Bréb.) Ralfs.

**Forma* ad *formam* Borge: Süsswasseralgen von Franz Josefs-Land (Separat) p. 762, fig. 5.

Membrana apice semicellulae non incrassata et margine leniter undulata. Въ застояла вода съ единъ видъ Coesopeuia при гр. Търново.

Нашата форма по размѣри (40—45·5 μ ≈ 20—24 μ) се схожда съ Borge-вата форма, само че ципата на полюситѣ отвѫтрѣ не е надебелена и отъ странитѣ е слабо и широко вълновидна.

Disphinctium Ralfsii (Ktz.) Hansg. На сѫщото мѣсто. Тоя хубавъ видъ по́-рано открихме и по ю.-западнитѣ склонове на Витоша.

Cosmarium Corda.

Cosmarium leve Rabh. Въ застояла вода подъ кариерата надъ с. Владая, подъ изворитѣ на Бѣли Искъръ и въ изворна вода при Кюшс-дермене подъ гр. Ловечъ.

Материалитѣ отъ послѣдното находище, събрани главно за Tetraspora gelatinosa, ни доставиха цѣлъ редъ форми отъ C. leve, развити по талуса на тетраспората. Екземпляритѣ отъ това мѣсто тъй варират, че ни изглеждатъ да свързватъ типичния видъ съ неговитѣ вариетети и форми. Тъй едни се схождатъ съ C. leve Rabh. West, G. S. On Variation in the Desmidiae pl. 10, fig. 5 *a* и *a'*; други съ прѣдставения въ Nordst. Wittr. Desm. et Oedog. in Italia et Tyrolia pl. IV. fig. 4, както по форма тъй и по размѣри, само че ципата имъ е гладка; трети ни прѣдставляватъ пъкъ *forma* Borge. Süsswasseralgen Patag. Sep. p. 24, pl. I. fig. 7, съ тая само разлика, че нашитѣ екземпляри сѫ съ 10 μ по́-дълги; четвърти ни прѣдставляватъ форми къмъ var. **undulata.* Schmidle. Algen aus

Digitized by Google

dem Gebiete des Oberrheins, Berichte Deutsch. Gschft. XI. p. 548, pl. XXVIII. fig. 5. — Най-послѣ срѣщатъ се и такива, които ни прѣдставляватъ форми, приближени къмъ var. *septentrionale* Wille, West. l. c. pl. 10, fig. 8 и 9. Останалитѣ екземпляри напълно се схождатъ съ прѣдставенитѣ Унгарски екземпляри въ Wittr., Nordst., Lagerh. Algae exsiccatae, Fsc., 27, № 1274.

Cosmarium Meneghinii Bréb. f. *rotundata* Jacobs. Въ застояла вода подъ кариерата надъ с. Владая.

Cosmarium crenatum Ralfs. Типичната форма на сѫщото мѣсто и въ Костенското дефиле.

— — **forma ad formam* c) Gutwinski, Flora Glonów okolie Lwowa, p. 41, Tab. I. fig. 14.

Разпръснатъ заедно съ C. oethodes Nordst. между влакната на Vaucheria terrestris надъ с. Костенецъ.

Нашитѣ екземпляри по обща форма и размѣри се схождатъ напълно съ отбѣлѣзаната форма на Gutwinski. Отличаватъ се отъ нея обаче по това, че ципата имъ е точковата и точкитѣ, паралелни съ периферичнитѣ ржбове, сѫ разположени въ двойни радиални и концетрични редове.

Cosmarium tinctum Ralfs.

Въ застояла вода подъ кариерата надъ с. Владая.

**Cosmarium holmiense* Lund f. *constricta*. Gutw. l. c. p. 43, Tab. I. fig. 17.

Нашитѣ екземпляри, отъ които едни сѫ съ гладка други съ точковата ципа, иматъ размѣритѣ на типичната форма прѣдадени въ Nordst. et Wittr. Desm. et. Odog. p. 31, № 11 съ разлика само на 3 μ.

Обиленъ заедно съ други водорасли между влакната на Vaucheria terrestris надъ с. Костенецъ. 8/IV. 906.

Cosmarium undulatum Corda var. *obtusatum* Schmidle, Alg. Oberrheins, Berichte d. b. Gesch. p. 550, № 46. pl. XXVIII. fig. 11.

По талуса на Tetraspora gelatinosa въ кладенчето при Кюшедермене подъ гр. Ловечъ.

Cosmarium Botrytis (Bory) Menegh.

Въ застояла вода подъ кариерата надъ с. Владая.

— — ad. *forma* **Lata* Schmidle l. c. Tab. XXVIII. fig. 12.

Заедно съ C. ochthodes Nordst. между влакната на Vaucheria terrestris надъ с. Костенецъ.

Нашитѣ екземпляри по структура сѫ най-близки до Schmidle-вата форма; въ сѫщность обаче тя държи срѣдно мѣсто между току-що отбѣлѣзаната, на която най-много прилича по ржбоветѣ,

Digitized by Google

брадавкитѣ и плоскитѣ си гладки темена и forma 2) Nordst. Fresh. w. Algae in New Zeland and Australia, p. 47, Tab. V. fig. 7, съ която се схожда по положението на брадавкитѣ и размѣритѣ. Нашитѣ екземпляри сж съ 10 μ по-тѣсни отъ Schmidle-вата форма.

**Cosmarium oethodes* Nordst, Desm. arctuae p. 17, Tab. VI. fig. 3.

Типично сжщия, само брадавкитѣ по дребнозърнести.

Обиленъ съ други водорасли между влакната на Vaucheria terrestris надъ с. Костенецъ.

Cosmarium subprotumidum Nardst. *forma* Petkoff. Deuxième contribution. Sep. p. 11, Tab. I. fig. 8.

Отъ второто рибно манастирско езеро (Рила) и подъ кариерата надъ с. Владая.

Екземпляритѣ отъ това мѣсто сж много по́-малки и съ брадавки замѣстени съ почти неясно забѣлѣжими точки.

Cosmarium Turpinii Bréb.

Въ застояла вода подъ кариерата надъ с. Владая.

Cosmarium quadrifarium. Lund. **forma* ad formam *minor* Hordst. Fresh w. Algae in New Zeland and Australia, p. 49, № 7.

Клѣтки дълги 28—30 μ, широки 22—24 μ, дебели 19 μ. Истмусъ 8 μ.

Число на периферичнитѣ двойни брадавки 13 като у var. brasiliense Wille. Останалата структура като у типичната форма съ малки отклонения, които се забѣлѣжатъ, като се гледа клѣтката откъмъ темето.

Въ обилность въ застояла вода подъ изворитѣ на Бѣли Искъръ.

Cosmarium homalodermum Nordst.

Въ застояла вода подъ кариерата надъ с. Владая.

**Cosmarium Reinsehii* Arch., Cooke l. c. p. 96, pl. 37, fig. 14.

Рѣдко въ застояла вода подъ изворитѣ на Бѣли Искъръ.

Cosmarium pygmaeum Arch.

Въ застояла вода подъ кариерата надъ с. Владая.

**Cosmarium notabile* De-Bary, β *Ornatum* Nordst., Wittr. et Nortst. Algae exsiccatae. Fasc. 20, № 980. — Типично сжщия.

Извънредно обиленъ въ застояла вода между материалъ отъ Desmidiaceae при гр. Търново.

Съ ципа къмъ срѣдата едвамъ точковата или гладка, съ брадавки при основата на полуклѣткитѣ прѣвърнати почти въ точки. На всѣки пориферичeнъ ржбъ навжтрѣ и концентрично къмъ срѣдата на полуклѣткитѣ откъмъ широкъ профилъ отговарятъ два реда точковати брадавки, които навжтрѣ често прѣминаватъ въ единъ редъ.

Digitized by Google

Заедно съ други водорасли въ бавно течаща вода между разклоненията на Fotinalis antipirethica по склоноветѣ на Костенското дефиле надъ банята.

И при двѣтѣ находища нашитѣ екземпляри изобщо сж съ много деликатна склултура по ципата.

Euastrum Ehrb.

Euastrum elegans (Bréb.) Ktz. α) Ralfs. Въ застояла вода подъ канарата надъ с. Владая. По-рано я побликувахме и за ю.-западнитѣ склонове на Витоша.

Staurastrum Meyen.

Staurastrum orbiculare (Ehrb.) Ralfs. f. *typica* Nordst. На сжщото мѣсто.

**Staurastrum varians* Racib. Desm. Polon. p. 30.

Тукъ се срѣщатъ и двѣтѣ форми: b) *trigonum* Racib. и c) *tetragonum* Racib. l. c. Tab. III, fig. 1, b′ и b″; освѣнъ това, общата ѝ форма варира извънредно много, тъй че откъмъ профилъ полуклѣткитѣ биватъ обикновено не отъ една и сжща величина и форма: отъ кжсо или дълго-елипсовидни дори до кълбесто заоблени. Скулптурата на ципата е сжщо непостоянна: ципата у едни изцѣло пóедробрадавчеста, у други само около роговетѣ (жглитѣ), у трети само на нѣкои отъ жглитѣ и у четвърти най-послѣ съвсѣмъ гладка; обикновено цѣлата ципа бива точковата. *Зигоспора 32 μ. (безъ шиповетѣ) въ диаметъръ; шипове раздѣлени на върха до 14 μ. дълги.*

Извънредно обиленъ заедно съ Ulothrix subtilis и др. водорасли въ бавнотечеща вода по склоноветѣ на Костенското дефиле.

Тоя видъ съ смѣсени 3 вариетета отъ Raciborscki за пръвъ пжть въ Татритѣ.

**Staurastrum mricatum* Bréb. *forma* Nordst., Vittr., Nordst., Lagerh., l. c. № 1471.

На много подпланински мѣста по Рила, Витоша и Родопитѣ.

**Staurastrum tricorne* Bréb., Delponte Desm. Subalp, p. 145, Tab. XI. fig. 48—50.

Въ застояла вода подъ карисрата надъ с. Владая съвсѣмъ рѣдко.

Digitized by Google

Епиграфически ситнежи.

Отъ д-ръ В. Филовъ.

I. Римскитѣ пѫтни колони отъ Тракия и Мизия.

Берлинскиятъ професоръ Otto Hirschfeld е обнародвалъ напослѣдъкъ една отлична, пълна съ интересни подробности студия върху римскитѣ пѫтни колони, които той разглежда исключително отъ историческо гледище.[1]) Като исторически документи тѣзи паметници, отъ които само до сега сѫ извѣстни повече отъ 4000, иматъ голѣмо значение за изучването на римската пѫтна мрѣжа и за хронологията на римскитѣ висши магистрати.[2]) Слѣдъ нѣколко бѣлѣжки отъ общъ характеръ Hirschfeld разглежда пѫтнитѣ колони на всѣка римска провинция по отдѣлно, като посочва на главнитѣ имъ особности. Безъ да се спираме повече върху добититѣ отъ Hirschfeld резултати, ние ще изтъкнемъ тукъ само нѣкои интересни особности въ пѫтнитѣ колони отъ Тракия и Мизия, които берлинскиятъ ученъ не е отбѣлѣзалъ.

Прѣди всичко прави впечатление, че върху повечето отъ тракийскитѣ пѫтни колони липсва числото на милитѣ, и че слѣдователно тѣхното прѣдназначение не е било да означаватъ разстоянието между двѣ станции.[3]) Пѫтнитѣ колони отъ този видъ сѫ се

[1]) *Die römischen Meilensteine, Sitz.-Berichte der Berlin. Akad., philol.-hist. Klasse* 1907, стр. 165—201.

[2]) Римскитѣ пѫтни колони сѫ цилиндрически, снабдени съ надписи камъни, високи обикновено около 1—3 метра, които сѫ били поставяни по пѫтищата за означение на разстоянията въ римски мили. Поради това единъ такъвъ камъкъ се е и наричалъ на латински *miliarium*, на гръцки μιλιάριον или μείλιον и μίλιον (послѣднитѣ двѣ форми се срѣщатъ често върху надписи отъ Тракия). На български Добруски е въвелъ термина „милиарна колона“ (французитѣ казватъ borne milliaire, нѣмцитѣ Meilenstein). Ние прѣдпочетохме, за по-голѣма ясность, да замѣнимъ чуждата на българския езикъ дума „милиарна“ съ „пѫтна“, особно като имаме прѣдвидъ, че тѣзи колони, както ще видимъ по-долу, не винаги сѫ показвали разстоянието, и слѣдователно въ такива случаи не бихме могли да ги наречемъ „милиарни“.

[3]) Такива колони сѫ напр. *Ant. Denkm. in Bulg.* 43. 45. 47. 52. 53. 61. 65. 77. Dumont, *Mélanges d'archéol.* стр. 315 К и др.

Digitized by Google

появили на всѣки случай доста късно въ Тракия, едва прѣзъ третото столѣтие сл. Хр. Поне най-стариятъ извѣстенъ за сега примѣръ е отъ врѣмето на Елагабалъ (218—222 год.).[1]) Надписитѣ, които срѣщаме върху тѣзи колони, иматъ приблизително слѣдния видъ:[2])

Ἀγαθῇ τύχῃ.
Ὑπὲρ τῆς τοῦ θειοτάτου Αὐτοκράτορος Μ. Αὐρηλίου Σευήρου Ἀλεξάνδρου τύχης καὶ νείκης καὶ αἰωνίου διαμονῆς,
ἡγεμονεύοντος τῆς Θρακῶν ἐπαρχείας Λ. Πρωσίου Ῥουφείνου πρεσβευτοῦ Σεβαστοῦ ἀντιστρατήγου,
τὸ μείλιον ἀνέστησεν ἡ Σέρδων πόλις.

Какъ да си обяснимъ въ подобнитѣ на този случаи липсата на числото на милитѣ, което би трѣбало да стои слѣдъ думата μείλιον?[3]) Hirschfeld изказва допълнително въ едно писмо до мене прѣдположението, че тѣзи колони сѫ се намирали, може би, въ началото на пѫтищата. Обаче това нѣщо е неприемливо, понеже числото на този видъ колони е твърдѣ голѣмо и повечето отъ тѣхъ сѫ намѣрени на такива мѣста, които не сѫ могли да служатъ за изходенъ пунктъ на нѣкой главенъ пѫть.

Отговорътъ на поставения въпросъ ние намираме въ самитѣ надписи на тѣзи колони, единъ отъ които дадохме за примѣръ малко по-горѣ и които надписи иматъ напълно характеръ на посвещения въ честь на императора. Обичаятъ, да се поставя името на императора върху пѫтнитѣ колони, се е появилъ още въ началото на империята, обаче на първо врѣме той е билъ още твърдѣ рѣдъкъ. Hirschfeld[4]) обяснява това обстоятелство съ прѣдположението, че първитѣ императори ще да се искали да се тури името имъ (въ именителенъ падежъ) върху пѫтнитѣ колони само тогава, когато съотвѣтнитѣ пѫтища сѫ били направени или изцѣло, или отчасти съ срѣдствата на императора. Въ повечето случаи, особно въ по-късно врѣме, името на императора се срѣща въ латинскитѣ надписи не вече въ именителенъ падежъ, но било въ прѣдложенъ като дата на надписа,

---

[1]) Cagnat, *Inscr. graecae ad res roman. pertin.* I 687 (по съобщение на проф. Hirschfeld).

[2]) Споредъ *Ant. Denkm. in Bulg.* 45.

[3]) Гл. напр. *Ant. Denkm. in Bulg.* 33. 59. Dumont, *Mélanges* стр. 440 № 110ᵃ.

[4]) Цит. съч. стр. 178.

Digitized by Google

било въ дателенъ или прѣдшествувано отъ думитѣ *ex auctoritate*, за да се означи официялниятъ характеръ на надписа. Съ течение на врѣмето обаче надписитѣ добиватъ чрѣзъ вмъкването на нови подходещи думи все повече и повече характеръ на посвещения въ честь на императора, безъ да прѣстанатъ да служатъ и като дистанционни знакове.[1]) Тракийскитѣ пѫтни колони, върху които липсва числото на милитѣ, прѣдставятъ послѣдната фазѧ на този процесъ, като се обръщатъ изключително въ възпоменателни паметници за императоритѣ и съ изхвърлянето на числото на милитѣ прѣставатъ да бѫдатъ вече сѫщински *milliaria*. Само думата μείλιον (μίλιον), която все още продължава да се туря въ надписа, напомня, какво е било по-раншното имъ прѣдназначение. Обаче и тази дума е била вече собствено излишна, и затова не е никакъ чудно, че и тѧ е била понѣкога изхвърляна.[2]) По такъвъ начинъ е изчезналъ въ нѣкои отъ тракийскитѣ пѫтни колони и послѣдниятъ писменъ бѣлѣгъ, който да ги характеризира като дистанционни знакове. Ако пѫтни колони съ числото на милитѣ все пакъ се намиратъ въ Тракия и прѣзъ третото столѣтие,[3]) то на такива случаи трѣба да гледаме като на запазени остатъци отъ по-старо врѣме.

Дедикационниятъ характеръ на тракийскитѣ пѫтни колони личи най-добрѣ въ началото на надписитѣ имъ, дѣто се споменува името на императора. Тѣзи надписи започватъ било съ пожеланието ὑπὲρ τῆς τοῦ αὐτοκράτορος.... τύχης καὶ νείκης („за щастието и побѣдата на императора....“), било направо съ името на императора въ дателенъ падежъ, както е случаятъ и при посвещения въ честь на божества. По това надписитѣ отъ пѫтнитѣ колони се отличаватъ отъ друга една група възпоминателни надписи, а именно отъ тѣзи на подставкитѣ отъ статуи, въ които името на чествуваното лице е било поставяно въ винителенъ падежъ.[4])

И така, липсата на числото на милитѣ въ тракийскитѣ пѫтни колони се обяснява съ това, че тѣзи колони въ по-голѣмата си

---

[1]) Hirschfeld, цит. съч. стр. 179.

[2]) Гл. напр. *Ant. Denkm. in Bulg.* 60. 64. 67. Мнѣнието на Millingen (у Dumont, *Mélanges* стр. 346 къмъ № 61[a 1]), че първата отъ тѣзи колони е служила за подставка на статуя, е толкова несъстоятелно, че не се нуждае даже отъ опровержение. Формата, надписътъ и мѣстонахождението на колоната показватъ явно, че тѧ е служила за пѫтенъ камъкъ безъ означение на милитѣ.

[3]) Напр. *Ant. Demkm. in Bulg.* 33. 56. 59. Dumont, *Mélanges* стр. 440 № 110[a].

[4]) Винителниятъ падежъ се срѣща върху единъ камъкъ, намѣренъ при Мездра, който споредъ Шкорпилъ е служилъ за пѫтна колона (Мсб. IV, 1891, стр. 154 № 20; гл. сѫщо и Dumont, *Mélanges* стр. 564 № Q 8.). Обаче много по-вѣроятно е, че този камъкъ е подставка отъ статуя, понеже той не е оваленъ, а четвъртитъ. Прѣдложенитѣ отъ Шкорпилъ допълнения въ края на надписа, споредъ които камъкътъ изрично би билъ означенъ като μείλιον, сѫ много несигурни.

Digitized by Google

часть не сѫ били употрѣбявани като дистанционни знакове, но главно като възпоминателни паметници за императоритѣ.

Мѫчно би могло да се каже, подъ влиянието на какви причини се е извършилъ въ Тракия този обратъ въ прѣдназначението на пѫтнитѣ колони. Изглежда, че въ никоя друга провинция общата прѣзъ третото столѣтие тенденция, да се възвеличава и обоготворява по възможность повече личностьта на императора, не е взела такова направление както въ Тракия, та да прѣобърне даже прѣдмети, прѣдназначени за практическитѣ нужди на населението, въ срѣдства за възвеличаване на императоритѣ. Пѫтницитѣ, които сѫ кръстосвали Тракия прѣзъ третото и четвъртото столѣтия, сѫ срѣщали по пѫтя си много по-често сѫщитѣ онѣзи колони, които сѫ срѣщали и пѫтницитѣ прѣзъ първитѣ двѣ столѣтия. Обаче тѣ сега не сѫ имъ показвали изминатото разстояние, но само имъ сѫ напомняли, че всички блага, съ които се е ползувала страната, бързитѣ и лесни съобщения, сигурностьта на пѫтуванията, сѫ се дължали на онѣзи императори, чиито имена сѫ се прославяли въ изправенитѣ край пѫтя колони.

Дадениятъ отъ Тракия примѣръ изглежда да е намѣрилъ подражание само въ съсѣдната провинция долна Мизия, между чиито пѫтни колони съ латински надписи отъ третото и четвъртото столѣтия се срѣщатъ сѫщо такива, върху които пакъ липсва числото на милитѣ слѣдъ думитѣ *milia passuum*.[1]) И тукъ ние не можемъ да си обяснимъ това нѣщо инакъ, освѣнъ че пѫтнитѣ колони и въ тази провинция сѫ изгубили отчасти значението си като дистанционни знакове.

Втора една особность на тракийскитѣ пѫтни колони, на която посочва мимоходомъ и Hirschfeld, е тази, че надписитѣ на тѣзи колони сѫ писани на гръцки. Въ всички други римски провинции, въ които господствуещиятъ езикъ е билъ гръцкиятъ, даже въ самата Гърция, надписитѣ на пѫтнитѣ колони сѫ били писани обикновено на латински,[2]) което лесно се обяснява съ тѣхния официяленъ характеръ. Защо само въ Тракия е билъ употрѣбяванъ въ подобни случаи гръцкиятъ езикъ, поне прѣзъ третото и четвъртото столѣтия, не е никакъ трудно сега да се разбере. Ние видѣхме, че тракийскитѣ пѫтни колони отъ това врѣме сѫ прѣстанали, поне въ повечето случаи, да бѫдатъ сѫщински *milliaria* и чрѣзъ това сѫ изгубили и своя

[1]) Гл. напр. *Ant. Denkm. in Bulg.* 48. 63. 74.

[2]) Hirschfeld, цит. съч. стр. 191.

Digitized by Google

официяленъ характеръ. Гръцкиятъ езикъ слѣдователно е билъ употрѣбяванъ въ тѣхъ като въ неофициялни документи, въ които този езикъ е билъ въ Тракия общеупотрѣбителенъ.

II. Три извѣстни латински надписа отъ Ломецъ.

Въ развалинитѣ на римския кастелъ въ мѣстностьта Троянъ-Хисаръ при Ломецъ сѫ намѣрени три подставки отъ статуи на римски императори, двѣ отъ които статуи сѫ били въздигнати отъ гарнизона на кастела, състоещъ се вѣроятно само отъ една пѣхотна кохорта. Надписитѣ, които се намиратъ върху тѣзи подставки, сѫ вече издадени отъ В. Добруски, обаче тъй неудовлетворително, щото нѣма да бѫде излишно, прѣдвидъ на тѣхната важность, да дадемъ тукъ точния имъ текстъ, който можахме да провѣримъ споредъ самитѣ оригинали въ народния музей.

1. Добруски, Мсб. XVIII, 1901, стр. 760 № 56. *CIL.* III 14428.

IMP CAES	*Imp(eratori) Caes(ari)*
LSEPTIMIOSEVERO	*L(ucio) Septimio Severo*
PIOPERTINACIAVG	*Pio Pertinaci Aug(usto)*
ARABICOADIABENICO	*Arabico Adiabenico*
5 PARTHMAXPONTM X	5 *Parth(ico) max(imo), pont(ifici) m[a]x(imo),*
TRIBPVI IMPXI COSII	*trib(unicia) p(otestate) VI, imp(eratori) XI, co(n)s(uli) II,*
P P PROCONSVLI	*p(atri) p(atriae), proconsuli,*
DEDICANTE	*dedicante*
COVINIOTERTVLLO	*C(aio) Ovinio Tertullo*
10 LEG AVGG PR PR	10 *leg(ato) Aug(ustorum) pr(o) pr(aetore),*
TAVRELIVSA VILA	*T(itus) Aurelius A[q]uila*
TR COH II MATT	*tr[ib(unus)] coh(ortis) II Matt(iacorum)*
DEVOTVSNVMINI	*devotus numini [imp(eratoris)]*
DESVO SVIT	*de suo [po]suit.*

Digitized by Google

На дѣсната страна на подставката се намира още слѣдниятъ надписъ-дата:

POSITA XIIII KAL AVG
SATVRNINOETGALLOCOS

Posita XIV kal(endas) Aug(ustas)
Saturnino et Gallo co(n)s(ulibus).
(19. юли 198 год. сл. Хр.).

Ще посочимъ тукъ само по-важнитѣ отклонения отъ копието на Добруски. Въ началото на 12-ия редъ Добруски прѣдава буквитѣ PR и чете, слѣдователно, *pr[aef(ectus)]*. Обаче първата буква върху камъка е съвсѣмъ ясно T, а въ повреденото мѣсто слѣдъ R се забѣлѣжатъ още слаби слѣди отъ I и B, тъй че първата дума на този редъ е сигурно *tr[ib(unus)]*.

Въ края на слѣдния редъ (13-ия) Добруски прѣдава като добрѣ запазено EIVS. Въ сѫщность, обаче, това мѣсто отъ камъка е повредено, но все пакъ въ началото личатъ двѣ отвѣсни сближени чертички, отъ което се вижда, че първата отъ изтрититѣ букви е била I. Слѣдователно въ края на този редъ трѣба да е стояло *imp(eratoris)*. И наистина, достатъчно е да прочетемъ внимателно цѣлия надписъ, за да се убѣдимъ веднага, че трибунътъ на кохортата може да каже за себе си само *devotus numini imperatoris,* но не и *devotus numini eius*. Защото въ послѣдния случай *eius* би се отнасяло къмъ провинциялния управитель, чието име прѣдшествува непосрѣдствено, а не къмъ императора, по отношение на когото само единъ военен може да бѫде *devotus numini*.

Най-послѣ Добруски чете въ първия редъ на малкия надписъ *a(nte) d(iem) XIII kal(endas) Aug(ustas)*. Ние не знаемъ, какъ да си обяснимъ това съзнателно прѣиначаване на единъ съвсѣмъ ясенъ надписъ. Види се, Добруски да не е знаялъ, че въ надписитѣ не всѣкога се срѣща класическата форма на датиране съ *ante diem*.

2. Добруски, Мсб. XVIII стр. 761 № 57. *CIL.* III 14429.

IMPCAESARI
CAIOIVLIOVER
! ! ! ! ! ! ! ! ! AVG
ONTIFICIMAX

Imp(eratori) Caesari
Caio Iulio Ver[o]
[Maximino] Aug(usto)
[p]ontifici max(imo)

Digitized by Google

5 RIBVNICIAEPO
EST COS P P
OH I CISPA
!!!!!!!!!!!NA
DEVOTANV INI
10 IAIESTATIQEIVS
DPQVAESTVRDE
DOMITIO
GONOCV VG

5 *[t]ribuniciae po-*
[t]est(atis), co(n)s(uli), p(a-
tri) p(atriae)
[c]oh(ors) I Cispa[d(ensi-
um)]
[Maximinia]na
devota nu[m]ini
10 *[m]aiestatiq(ue) eius*
d(e) p(ecunia) quaestur(ae)
de-
[dicante] Domitio [An-]
[ti?]gono c(larissimo) v(iro)
[leg(ato) A]ug(usti)
[pr(o) pr(aetore)].
(235 год. сл. Хр.).

Споредъ Добруски въ 8-я редъ трѣба да стои съвсѣмъ ясно само DENSIVM като продължение отъ името на кохортата *(Cispadensium)*. Обаче върху камъка нѣма подобно нѣщо, нито пъкъ е допустимо, че нѣкога е имало, понеже 7-тѣ букви на окончанието *densium* не могатъ да изпълнятъ цѣлъ редъ. Тъй като този редъ отъ надписа е билъ изтритъ нарочно още въ старо врѣме, както сѫ били изтрити, поради осѫждането на императора Максимина, и първитѣ два реда, то нѣма никакво съмнѣние, че въ него е стояла думата *Maximiniana,* отъ която послѣднитѣ двѣ букви (NA) още се разпознаватъ върху камъка.

Двата послѣдни реда, които съ течение на врѣмето сѫ се доста изтрили, гласятъ споредъ Добруски така:

dicante Domitio [praef(ecto)]?
coh(ortis) [eiusdem?].

Сравнението на тѣзи два реда съ съотвѣтнитѣ редове на даденото отъ насъ копие показва, колко далечъ се намира и въ този случай прѣписътъ на Добруски отъ това, което въ сѫщность стои върху камъка.

Digitized by Google

3. Добруски, Мсб. XVIII стр. 762 № 58. *CIL.* III 14430.

IMP CAESARI
M·ANTGORDIANO
PFINVICTO·AVGPP
PONTIFICIMAXIMO
5 TRIBPOTESTAT COS
II PROC NSVLICOH
ISPGORDIANADE
A·NVMINIMAIESTA
TIQEIVSDEDICANTE
10 C ! ! ! ! ! ! ! ! ! ! ! ! ! !
LEGAVGVSTI PRO
PRAETORE

Imp(eratori) Caesari
M(arco) Ant(onio) Gordiano
P(io) F(elici) invicto Au-
g(usto) p(atri) p(atriae),
pontifici maximo
5 *trib(unicia) potestat[e],*
co(n)s(uli)
II, proc[o]nsuli coh(ors) [I]
[C]isp(adensium) Gordiana
de[vo-]
[t]a numini maiesta-
tiq(ue) eius, dedicante
10 *C . . . . . .*
leg(ato) Augusti pro
praetore.
(241/4 год. сл. Хр.).

Този надписъ е издаденъ отъ Добруски сравнително най-добрѣ отъ тритѣ, макаръ че неговото копие пакъ не е точно по отношение на отдѣлни букви и знакове. Тукъ ще отбѣлѣжимъ само слѣдния недостатъкъ. Споредъ Добруски 7-ятъ редъ започва съ буквитѣ HISP и затова името на кохортата би трѣбало да бѫде *cohors I Hispanorum*. Обаче върху камъка първата буква отъ този редъ е отчупена, а пъкъ отъ друга страна между помощнитѣ войски на долна Мизия по това врѣме не е имало нѣкоя испанска кохорта.[1]) Понеже ние знаемъ отъ прѣдидещия надписъ, че въ кастела при Ломецъ е стояла по това врѣме *cohors I Cispadensium*, то не може да има никакво съмнѣние, че буквитѣ ISP въ 7-я редъ на надписа сѫ отъ името на сѫщата тази кохорта и че, слѣдователно, отчупената буква е била C.

Посоченитѣ тукъ недостатъци въ копията на Добруски сѫ изобщо характерни за начина, по който той издава античнитѣ надписи. Наистина, че неволни грѣшки могатъ да се случатъ и съ най-опитния епиграфикъ. Обаче у Добруски, както се вижда

[1]) Гл. Извѣстия на истор. друж. II. 1906, стр. 72.

Digitized by Google

отъ настоящитѣ бѣлѣжки, не може да става дума само за неволни грѣшки, но и за една голѣма нехайность, която понѣкога достига до прямо прѣиначаване на надписитѣ и поради която тѣзи послѣднитѣ стават почти негодни за научни цѣли. Ние се считахме длъжни да посочимъ на тѣзи нѣща въ интереса на всички онѣзи, които въ научнитѣ си студии сѫ принудени да си служатъ съ даденитѣ отъ Добруски прѣписи на антични надписи, безъ да иматъ възможность да изпитатъ сами тѣхната достовѣрность. За щастие тѣзи прѣписи не винаги сѫ изхабени до такава степень, както тритѣ, които посочихме тукъ. Нека се надѣваме, че г. Добруски ще употрѣби въ бѫдеще повече внимание и старателность при издаването на античнитѣ надписи и че неговитѣ копия ще иматъ поне онази точность, която е необходима за правилното тълкуване на надписитѣ.

III. Надгробенъ камъкъ на римски войникъ отъ Абоба.

Между малкото паметници отъ римско врѣме, които произхождатъ отъ Абоба, се намира и единъ надгробенъ камъкъ на римски войникъ, който сега се пази въ софийския народенъ музей.[1]) Надписътъ отъ този камъкъ е издаванъ вече нѣколко пѫти,[2]) сравнително най-добрѣ въ *Corp. inscr. Lat.* III на стр. 2328[87]. Ние очаквахме да видимъ въ издадената напослѣдъкъ книга на руския археологически институтъ върху абобситѣ старини този надписъ въ съвършено задоволителна форма, обаче останахме излъгани въ надеждата си. Издателятъ на античнитѣ надписи отъ Абоба, Р. Х. Леперъ, не само че не е отстранилъ допуснатитѣ въ по-ранишнитѣ издания грѣшки, но даже съвсѣмъ не е знаялъ за копията на надписа въ Мсб. и въ *CIL.* III стр. 2328[87]. По тази причина Леперъ врѣдава текста на надписа много погрѣшно, макаръ че факсимилето въ албума за Абоба-Плиска (табл. XLVIII 8), което се дължи на К. Шкорпилъ, е доста ясно, но на всѣки случай не и „пунктуално точно". Ето какъ гласи споредъ Леперъ[3]) текстътъ на този надписъ:

---

[1]) Камъкътъ по-рано се е намиралъ въ Нови-Пазаръ въ къщата на Рада Жокова, дѣто споредъ събранитѣ свѣдѣния е билъ прѣнесенъ изъ Абоба. Гл. Абоба-Плиска (Извѣст. руск. археол. инст. въ Констант. X, 1905) стр. 246.

[2]) *CIL.* III 7465. Мсб. XVI, 1900, стр. 24. *CIL.* III стр. 2328[87].

[3]) Абоба-Плиска стр. 246.

Digitized by Google

Rulator
It(alicae) l(e)g(ionis) I, Varsudicintis mil(itavit) X,
5 *vixit annis XL,*
qui militavit in numero scutariorum
10 *cuius cara mater Susa ereg(x)it titulo.*
15 *Viator.*

Достатъчно е да се прѣгледатъ внимателно първитѣ четири реда, за да се види веднага, че подобни изражения не сж възможни и въ най-варварския латински езикъ. Прѣди да разгледаме по отдѣлно грѣшкитѣ на Леперъ, трѣба да кажемъ за негово оправдание, че буквитѣ E, I и L въ този надписъ на мѣста много си приличатъ, тъй че лесно могатъ да се прочетатъ криво, ако не се внимава върху съдържанието.

Първата буква на първия редъ R е прѣсечена прѣзъ срѣдата — нѣщо, което въ факсимилето на Шкорпилъ не е отбѣлѣзано и което ясно показва, че тази буква е съкращение. Третата буква на сжщия редъ може да бжде само I, но не и L. Въ втория редъ се чете ясно даже и въ факсимилето *et lege*. Слѣдователно надписътъ е започвалъ съ едно обръщане къмъ пжтника: *r(esta) viator et lege* — „спри се, пжтниче, и чети". По сжщия начинъ започва напр. и надгробниятъ надписъ *CIL*. III 14406a, тъй че върху употрѣбението на това изражение въ надгробни надписи не може да има никакво съмнѣние.

За името *Varsudicintis* не може по никой начинъ да се подържа, че е прѣкоръ, произведенъ отъ нѣкакво си селище *Varsudica*, който означавалъ, че прѣдполагаемиятъ *Rulator* билъ родомъ отъ това мѣсто. *Varsudicintis* е сигурно тракийско лично име, което спада къмъ категорията на образуванитѣ посрѣдствомъ суфикса *centus* (κένθης) тракийски имена, като *Disacentus, Eptacentes, Rabocentus* и др.[1])

Въ четвъртия редъ Леперъ поставя изражението *mil(itavit)* X, което на това мѣсто си остава безмислица, въпрѣки всички старания на Леперъ да го оправдае. Прѣдпослѣдната буква на този редъ не е сигурно I, както мисли Леперъ, но може да бжде и I, и E. Тя е доста поврѣдена, тъй че не може да се опрѣдѣли точно. На всѣки случай трѣба да се прѣдпочете E, както е дадено вече и въ *Corp. inscr. Lat.*, понеже тогава получаваме думата *milex* (варварска

[1]) Гл. Dumont, *Mélanges d'archéol.* стр. 550 и сл.

Digitized by Google

форма за *miles),* която само е допустима на това мѣсто и дава добъръ смисълъ на надписа, както ще видимъ по-долу при прѣвода му.

Останалата часть отъ надписа е по-ясна и е прѣдадена отъ Леперъ задоволително, съ изключение на двѣ формални неточности въ 12. и 13. редове. Затова нѣма да бѫде излишно да възпроизведемъ точния текстъ на цѣлия надписъ:

R(esta), viator,
et lege! Var-
sudicin-
tis mil[e]x
5 *vixit a-*
nnis XL,
qui milita-
vit in nu-
mero scu-
10 *tariorum,*
cuius cara
mat[er] Sus-
a ereg[i]t ti-
ttulo,
15 *viator.*

Ето и българскиятъ прѣводъ на този надписъ: „спри се, пѫтниче, и чети! Варзудицинтисъ, войникъ, живѣ 40 години, като (който) служи въ войската въ отдѣлението на щитоносцитѣ; неговата (чиято) драга майка Суза въздигна паметника (надписа), пѫтниче!"

IV. Римскитѣ военни тухли отъ Абоба.

Тухлитѣ съ печатъ на римски легиони, които сѫ открити при разкопкитѣ на руския археологически институтъ въ Абоба, сѫ едни отъ най-интереснитѣ и най-неочаквани находки отъ това мѣсто. Тѣ сѫ вече издадени и описани подробно отъ К. Шкорпилъ въ посветения на абобскитѣ разкопки и открититѣ тамъ материяли X. томъ отъ извѣстията на руския археологически институтъ въ Цариградъ.[1]) Ние искаме да се спремъ тукъ върху нѣкои незасегнати отъ Шкорпилъ въпроси относително врѣмето и мѣстопроизхождението на тѣзи тухли и да видимъ главно, какво е тѣхното значение за историята на абобскитѣ постройки.[2])

Върху тухленитѣ печати се срѣщатъ имената и на тритѣ легиона, които отъ началото на второто столѣтие сл. Хр. сѫ образували гарнизона на римската провинция долна Мизия, а именно: *I Italica, V Macedonica* и *XI Claudia.* Съ името на *legio I Italica*

[1]) Стр. 260—262. Албумъ табл. LII 1—19.

[2]) Шкорпилъ (Абоба-Плиска стр. 262) причислява къмъ военнитѣ тухли и тѣзи, които иматъ печатъ отъ два реда съ буквитѣ AVCC и AVX въ обратно направление, като прѣдлага четенето *Aug(ustorum) aux(ilia).* Обаче тѣзи тухли сѫ сигурно частни. Буквитѣ AVX сѫ вѣроятно началото на името *Αυξανος* или *Auxanius,* което се срѣща и върху други частни тухли отъ Абоба (стр. 263, табл. LII 33). Значението на групата AVCC не ни е извѣстно, но на всѣки случай и тя се срѣща върху една частна тухла отъ Ковачовица, дѣто пакъ прѣдшествува на собствено име (стр. 263).

Digitized by Google

сѫ намѣрени всичко 8 екземпляра, отъ които четири въ базиликата, два въ източната порта, единъ въ малкия дворецъ и единъ въ тронната палата Тѣзи екземпляри не притежаватъ никакви особни бѣлѣзи, но които да може да се опрѣдѣли врѣмето, прѣзъ което сѫ правени.

Името на *legio V Macedonica* срѣщаме само върху една тухла, (табл. LII 16), чието точно мѣстонахождение не е посочено отъ Шкорпилъ. Ако се сѫди по украшенията на буквата А въ печата на тази тухла, то може да се приеме, че тя е правена не по-рано отъ третото столѣтие.

Най-многобройни сѫ тухлитѣ на *legio XI Claudia,* а именно 10 екземпляра, седемь отъ които сѫ намѣрени въ малкия дворецъ и единъ въ източната порта. Точното мѣстонахождение на останалитѣ два екземпляра не е указано отъ Шкорпилъ. Тухлитѣ на *legio XI Claudia* се разпадатъ на двѣ групи, които се различаватъ по голѣмината и мѣстоположението на печата, а сѫщо и по цвѣта на тухлитѣ.[1]) Къмъ първата група (у Шкорпилъ, който не съблюдава хронологическия редъ, група втора) спадатъ само двѣ тухли, които сѫ сигурно още отъ второто столѣтие. Това се вижда особно ясно отъ екземпляра № 8 на таб. LII, чийто печатъ има съвършено правилни букви и съдържа прѣкора на легиона *pia fidelis*. Прѣзъ третото столѣтие този прѣкоръ не е билъ прибавянъ вече къмъ името на 11-ия клавдиевъ легионъ.[2]) Дали сѫщиятъ прѣкоръ е стоялъ въ печата и на втория екземпляръ отъ първата група (табл. LII 7), не може да се каже съ увѣреность, понеже краятъ на този печатъ липсва, поне въ факсимилето. Обаче по външнитѣ си бѣлѣзи тухлата показва голѣмъ голѣмо сходство съ първата, дѣто не може да има никакво съмнѣние, че и тя е отъ второто столѣтие. Останалитѣ 8 екземпляра принадлежатъ къмъ втората група (у Шкорпилъ група първа), чийто печатъ съдържа надписа: *leg(ionis) XI Cl(audiae) f(elicis) Tram(ariscae)*. Прѣкорътъ *felix* въ името на 11-ия клавдиевъ легионъ се срѣща, освѣнъ върху абобскитѣ тухли, още върху двѣ други тухли отъ Кадикьой[3]) и отъ Ряково (Appiaria).[4]) Изглежда, че този прѣкоръ е билъ даденъ на легиона за отличие

[1]) По-подробно гл. Абоба-Плиска стр. 261.

[2]) Гл. van de Weerd, *Etude hist. sur trois légions romaines du Bas-Danube* 1907, стр. 112 и 116. Van de Weerd грѣши, като приема (стр. 115), че върху тухлитѣ на 11-ия клавдиевъ легионъ отъ второто и третото столѣтия прѣкорътъ *pia fidelis* понѣкога е билъ поставянъ, а понѣкога не. Както другитѣ надписи ясно показватъ (гл. таблицата на van de Weerd, на стр. 111/112) този прѣкоръ прѣзъ третото столѣтие не е билъ вече употрѣбяванъ. Слѣдователно и тухлитѣ, въ които той се срѣща, трѣбва да сѫ по-стари отъ третото столѣтие. Колебание между поставянето и изхвърлянето на прѣкора може да е имало само къмъ края на второто столѣтие.

[3]) *CIL.* III 12526.

[4]) *CIL.* III 12527.

Digitized by Google

по нѣкакъвъ особенъ поводъ едва прѣзъ третото столѣтие, тъй като въ противенъ случай той не щѣше да липсва въ по-старитѣ надписи на легиона. А пъкъ че тухлитѣ съ прѣкора *felix* сж наистина не по-стари отъ третото столѣтие, се вижда още и отъ това, дѣто върху тѣхъ сж посочени квартиритѣ на онѣзи части отъ легиона, които сж фабрикували тухлитѣ, а именно военнитѣ станции *Tramarisca* или *Transmarisca* (Тутраканъ) и *Candidiana* (Кадикьой?). Обичаятъ да се посочватъ тѣзи станции въ тухленитѣ печати може да се е появилъ едва прѣзъ третото столѣтие, когато отъ легионитѣ сж били отдѣляни самостоятелни части, на които е била повѣрявана защитата на нѣкои второстепенни крѣпости край границата. По-рано, додѣто легионитѣ още сж били концентрирани въ главнитѣ лагери, а второстепеннитѣ кастели обикновено сж били заети отъ помощнитѣ войски,[1]) било е излишно да се посочва квартирата на легиона. До това заключение поне ни довежда сравнението и на други легионски тухли съ означение на военни станции.[2]) Впрочемъ този въпросъ, както и въпросътъ за римскитѣ легионски тухли въобще, се нуждае още отъ специални изучвания, за да се добиятъ по-сигурни резултати.

Особенъ интересъ прѣдставятъ тухлитѣ съ печатъ LEG V MOES, отъ които въ Абоба сж намѣрени три екземпляра. Тухли съ сжщия печатъ сж намирани по-рано и въ околностьта на Гигенъ *(Oescus)*, а именно въ Бешли (на дѣсния брѣгъ на Дунава) и въ Челеи (на лѣвия брѣгъ).[3]) Върху тѣзи тухли е писано напослѣдъкъ твърдѣ често, слѣдъ като Момзенъ и Хиршфелдъ бѣха изказали различни мнѣния относителю тѣхното датиране. До скоро отъ никого се не оспорваше, че печатътъ върху тѣзи тухли гласи *leg(ionis) V Moes(iacae)*, и това четене, което е възприето и отъ Шкорпилъ, намира силна опора въ единъ надписъ отъ Римъ, въ който изрично се споменува *legio Mesiaca*.[4]) Този „мизийски" легионъ не може да бжде другъ, освѣнъ петиятъ македонски легионъ, който дълго врѣме е квартирувалъ въ Мизия. Обаче напослѣдъкъ бѣлградскиятъ професоръ Никола Вуличъ намира, че петиятъ македонски легионъ не би могалъ да носи официално името *legio V Moesiaca*, и е на мнѣние, че печатътъ LEG V MOES трѣба да се чете *leg(ionis) V M(acedonicae) Oes(ci)*.[5])

---

[1]) Разбира се, че е имало и исключения. Така напр. гарнизонътъ на римскитѣ кастели въ Кутловица (долна Мизия) и въ Хевицъ (Дакия) се е състоялъ прѣзъ второто столѣтие отъ легионски войници. Върху първия кастелъ гл. Mommsen, *Ephem. epigr.* IV стр. 525 сл., върху втория B. Filow, *Die Legionen der Provinz Moesia* стр. 61/62 заб. 7.

[2]) Освѣнъ изброенитѣ по-горѣ тухли ср. още *CIL.* III 13814. 13815 a. 14597[4].

[3]) Гл. *CIL.* III 8068 и 12523.

[4]) *CIL.* VI 2759.

[5]) Два питања из историје римске Мезије, Глас српске акад. LXXII, 1907, стр. 94—102 на отдѣлния отпечатъкъ. Вуличъ излага подробно въ студията си всички

Digitized by Google

На пръвъ погледъ мнѣнието на Вуличъ изглежда много правдоподобно. Обаче то има и слаби страни, които не трѣба да се прѣнебрѣгватъ. Така установено е, че върху една отъ въпросните тухли (*CIL.* III 8068 b) слѣдъ съкращението L *(legio)* и цифрата V сж поставени точки. Ако буквата M би била сжщо съкращение за *Macedonica,* то би трѣбало и тя да бжде отдѣлена съ точка отъ слѣднята буква O. Сжщо и печатътъ на абобската тухла № 19 (табл. LII) съдържа само три групи отъ букви, раздѣлени помежду си съ празно пространство (LEG V MO). Слѣдователно и въ този случай буквата M не може да бжде самостоятелно съкращение. Въобще въ всички извѣстни до сега случаи буквитѣ MOES се явяватъ като една дума. Прѣдъ видъ на тѣзи съображения мнѣнието на Вуличъ, колкото и да е вѣроятно само по себе си, не може още да се счита за окончателно по този въпросъ.

Отъ друга страна и прѣименуването на петия македонски легионъ въ *legio V Moesiaca* не съдържа нищо необяснимо, както мисли Вуличъ. Този легионъ е квартирувалъ въ Мизия повече отъ единъ вѣкъ и половина (отъ 9 до 168 год. сл. Хр.) и затова не е никакъ чудно, че слѣдъ напущането на Мизия той е билъ нареченъ по името на тази провинция за споменъ на дългото си прѣбивание въ нея.[1]) Пита се само, кога е станало това прѣименуване. Додѣто легионътъ е стоялъ още въ Мизия, естествено е, че той не е могълъ да носи официално името „мизийски", понеже имената на легионитѣ никога не сж били произвеждани отъ имената на провинциитѣ, дѣто тѣ сж квартирували.[2]) Сжщо и прѣзъ врѣме на прѣстоянето си въ Дакия (отъ 168—275 година) легионътъ е продължавалъ да се казва „македонски", както се вижда отъ многобройнитѣ надписи въ тази провинция. Прѣименуването трѣба да се е извършило едва слѣдъ 275 год, когато римскитѣ войски сж били вече оттеглени отъ Дакия и прѣмѣстени на югъ отъ Дунава въ тъй наречената „нова Дакия", чиито главни военни центрове

мнѣния, които сж били изказвани по-рано по този въпросъ. Въ сжщия смисълъ като Вуличъ се изказа напослѣдъкъ въ единъ разговоръ съ мене и проф. Ritterling, макаръ че той не знаеше нищо за писаното отъ Вулича.

[1]) Вуличъ (цит. съч. стр. 98) погрѣшно ми приписва мнѣнието, че легионътъ билъ нареченъ „мизийски", понеже *Oescus,* дѣто е билъ главниятъ му лагеръ, билъ населенъ съ мизийци. Подобно мнѣние азъ никога не съмъ изказвалъ. Гл. книгата ми *Die Legionen der Provinz Moesia* стр. 82 заб. 6.

[2]) Обаче въ извѣстни случаи къмъ името на единъ легионъ се е прибавяло и прилагателно, произведено отъ името на провинцията, дѣто легионътъ е квартирувалъ, за да се посочи изрично, въ коя провинция той се е намиралъ, когато е ставало дума за него. Напр. *legio I Italica Moesiaca* въ надписа отъ Аквилея *CIL.* V 914. Други примѣри гл. у Beuchel, *De legione Romanorum I Italica* стр. 25.

Digitized by Google

сж били *Ratiaria* (Арчаръ) и *Oescus* (Гигенъ).[1]) Петиятъ македонски легионъ е билъ поставенъ въ *Oescus*, въ сжщия градъ, дѣто той е квартирувалъ и прѣди повече отъ двѣ столѣтия. Обаче *Oescus* сега вече не е принадлежалъ къмъ Мизия, а къмъ новата Дакия. Това възвръщане на легиона въ едноврѣмешния му лагеръ ще да е послужило и за поводъ, да се прѣименува той въ *legio V Moesiaca*, за да се запази по този начинъ спомена, че както лагерътъ, така и легионътъ сж принадлежали едно врѣме къмъ Мизия, въ чиито сждбини тѣ сж играяли дълго врѣме главна роля.[2]) Отъ това слѣдва, че и тухлитѣ съ печатъ *leg(ionis) V Moes(iacae)* сж били правени едва въ края на третото столѣтие, когато петиятъ македонски легионъ се е намиралъ за втори пжть въ *Oescus*.[3]) Нека забѣлѣжимъ, че до сжщия резултатъ относително врѣмето на тѣзи тухли дохожда и Вуличъ (цит. съч. стр. 102), макаръ че той чете тѣхния печатъ по другъ начинъ.

Отъ казаното до тукъ става явно, че намѣренитѣ въ Абоба легионски тухли не сж били правени въ едно и сжщо врѣме, но обхващатъ единъ доста дългъ периодъ отъ второто и третото столѣтие сл. Хр. Остава ни сега още да разгледаме най-важния въпросъ, а именно, какъ да си обяснимъ намирането на тѣзи тухли въ Абоба.

На първо мѣсто би могло да се прѣдположи, че тухлитѣ сж фабрикувани въ самата Абоба. Обаче това нѣщо не е вѣроятно, понеже печатитѣ прѣдставятъ най-голѣмо разнообразие по видъ и съдържание, а пъкъ върху нѣкои отъ тухлитѣ на 11-я клавдиевъ легионъ е посочено изрично мѣстото на фабрикуването имъ *Transmarisca* (Тутраканъ). По-правдоподобно изглежда прѣдположението, че тухлитѣ сж били прѣнесени въ Абоба изъ околнитѣ мѣста едва въ края на осмото или началото на деветото столѣтие, когато сж били извършени постройкитѣ, въ които сж намѣрени вградени тухлитѣ. Това прѣдположение е усвоено и отъ издателитѣ на абобскитѣ старини,[4]) макаръ че тѣ не настоятъ никждѣ изрично върху него. Обаче и при това обяснение пакъ се явяватъ голѣми мжчнотии. Понеже върху тухлитѣ се срѣщатъ имената на всички долно-

[1]) Гл. B. Filow, *Die Legionen der Prov. Moesia* стр. 81 сл.

[2]) Дали и слѣдъ повторното си завръщане въ *Oescus* легионътъ е билъ наричанъ пакъ повѣкога *legio V Macedonica*, не може да се каже, понеже датирани надписи отъ това врѣме за сега липсватъ. На всѣки случай запазването на старото име паредъ съ новото не би било никакъ странно.

[3]) Това е и мнѣнието на Момзенъ, което азъ подържахъ и по-рано. Гл. *Die Legionen der Prov. Moesia* стр. 82 заб. 6. Несъстоятеленъ е възгледътъ на Beuchel, *De legione Roman. I Italica* стр. 25 и van de Weerd (*Etude hist. sur trois légions romaines* стр. 19), споредъ който тухлитѣ сж били правени въ Дакия още прѣди легионътъ да напусне окончателно тази провинция.

[4]) Гл. Абоба-Плиска стр. 10, 162 и 443.

Digitized by Google

мизийски легиони, то трѣба да приемемъ, че постройкитѣ, които сж били съградени съ тѣзи тухли още въ римско врѣме, не сж се намирали всички въ околностьта на Абоба, но сж били пръснати по цѣлото долно течение на Дунава. Защото, както се вижда и отъ намѣренитѣ по-рано въ Мизия легионски тухли, постройкитѣ отъ тухлитѣ на всѣки легионъ сж се намирали прѣимущественo въ околностьта на главния лагеръ на съотвѣтния легионъ. Така напр. тухли съ печата на 1-я италийски легионъ се намиратъ прѣимущественo въ околностьта на главния му лагеръ *Novac* (Стъкленъ при Свищовъ),[1]) съ печата на 5-я македонски легионъ въ околностьта на *Oescus* (Гигенъ)[2]) и *Troesmis* (Иглица въ Добруджа),[3]) и съ печата на 11-я клавдиевъ легионъ въ околностьта на *Durostorum* (Силистра).[4]) За исключенията, за които съществуватъ задоволителни обяснения, тукъ нѣма да говоримъ. Ако сега приемемъ за вѣрно изказаното по-горѣ прѣдположение, че абобскитѣ тухли сж били прѣнесени въ Абоба при постройката на византийско-българскитѣ сгради, то трѣба и да приемемъ, че тухленият материялъ за тѣзи сгради е билъ събиранъ изъ цѣла сѣверна България и Добруджа, отъ устието на Дунава чакъ до Гигенъ. А това нѣщо, струва ми се, е мжчно допустимо, особно като се има прѣдъ видъ, че въ непосрѣдствената околность на Абоба е имало достатъчно антични развалини, които сж могли да доставятъ нужния за Абоба строителенъ материялъ. За каменния материялъ, напр., е установено вече, че произхожда въ по-голѣмата си часть отъ близкия градъ Маркианополисъ,[5]) та и за другия античенъ материялъ, който е намѣренъ вграденъ въ абобскитѣ постройки,[6]) не е нужно да отиваме много далечъ. Освѣнъ това легионски тухли сж намѣрени въ абобскитѣ постройки въ такова ограничено количество, дѣто вижда се явно, че тѣ сж били употрѣбени като случайно попаднали на ржка строителенъ материялъ. Ако за тѣхното събиране се е отивало до такива отдалечени мѣста като Гигенъ,[7]) то щѣхме да ги намѣримъ въ Абоба въ много по-голѣмо количество.

Намирането на легионски тухли въ Абоба се обяснява най-добрѣ, ако приемемъ, че на това мѣсто сж сжществували по-рано римски военни сгради, каквито въ гръцкия Маркианополисъ, напр,

---

[1]) *CIL.* III 785 = 6239. 7617. 12522. 14464[1].
[2]) *Ibid.* 8066 b c. 8068 b. 12523.
[3]) *Ibid.* 6198. 6240. 7618.
[4]) *Ibid.* 7619 a. b. 12525—7. 14597[3].
[5]) Гл. Абоба Плиска стр. 154.
[6]) Гл. Абоба-Плиска стр. 10. 115. 154. 157.
[7]) За тухлитѣ съ печатъ LEG V MOES може съ пълна положителность да се твърди, че сж фабрикувани било въ самия *Oescus* (Гигенъ), било въ непосрѣдствената му околность.

Digitized by Google

не е могло да има, и отъ чиито развалини да произхождатъ въпросните тухли. Издателитѣ на абобскитѣ старини избѣгватъ да се произнесатъ върху въпроса, какво е било положението въ Абоба прѣди дохождането на българитѣ. Този въпросъ би се наложилъ самъ по себе си, ако Успенски и неговитѣ другари бѣха ни дали единъ кратъкъ исторически очеркъ за развитието на Абоба, доколкото това развитие намира изражение въ открититѣ до сега паметници. Никой другъ не би билъ въ състояние да се произнесе върху него съ такава компетентность, както лицата, които сж ржководили разкопкитѣ и познаватъ фактитѣ и паметницитѣ отъ непосрѣдственно наблюдение. Ние тукъ ще се ограничимъ само да видимъ, до колко е вѣроятно прѣдположението, до което ни довежда находката отъ легионски тухли въ Абоба, а именно, че на това мѣсто е имало римски градъ или по-скоро римска крѣпость.

Макаръ и да се намира въ мѣстностьта, въ която се кръстосватъ главнитѣ римски пжтища въ сѣвероизточна България, Абоба като крѣпость не би могла да играе важна роля въ дефензивната система на долна Мизия, додѣто Добруджа е била още окупирана отъ римски войски. До къмъ срѣдата на второто столѣтие може да е имало тукъ най-много само единъ малъкъ вжтрѣшенъ кастелъ, каквито сж били, напр., кастелитѣ въ Кутловица и при Ломецъ, които сж служили само за вжтрѣшната охрана на страната. Абоба може да е добила по-голѣмо стратегично значение едва къмъ края на второто и главно прѣзъ третото столѣтие, когато слѣдъ прѣмѣстването на петия македонски легионъ отъ *Troesmis* въ Дакия по врѣме на маркоманската война, Добруджа е била изоставена отъ римскитѣ войски. Вслѣдствие на това отбранителната линия противъ нашествията на варваритѣ, особно противъ смелитѣ налети на готитѣ, които сж ставали повечето все прѣзъ Добруджа, е била поставена значително по-на югъ, отколкото прѣзъ първата половина на второто столѣтие, когато цѣлиятъ V македонски легионъ още е квартирувалъ въ *Troesmis* близу до устието на Дунава. Тѣзи промѣни сж прѣдизвикали, може би, обръщането на Абоба въ една по-силна военна станция, която да служи като съединителна брънка между главнитѣ долнодунавски крѣпости *Novae* и *Durostorum* отъ една страна, и важнитѣ гръцки приморски градове *Marcianopolis* (Девня)[1]) и *Odessus* (Варна) отъ

[1]) Споредъ Шкорпилъ (Абоба-Плиска стр. 443 и 469) Маркианополъ е билъ главниятъ гратъ на римската провинция долна Мизия. Други сж приписвали по-рано сжщата честь на *Nicopolis ad Istrum* (Никюпъ) и *Tomi* (Кюстенджа). Всичко това сж само прѣдположения, които не почиватъ на никакви сериозни основания. Не трѣба да се забрави, че главниятъ градъ на долна Мизия е билъ въ сжщото врѣме и резиденция на императорския намѣстникъ. Слѣдователно градътъ, за който поне сега може съ и-

Digitized by Google

друга. Ако всичко това е било тъй, то лесно е да се приеме, че необходимитѣ за Абоба военни постройки отъ това врѣме сѫ били направени, поне отчасти, съ тухли, доставени отъ тухларницитѣ на легионитѣ, които сѫ се намирали при тѣхнитѣ главни квартири, както това често е ставало въ римскитѣ провинции. Развалинитѣ на тѣзи постройки сѫ дали по-късно часть отъ строителния материялъ за Абоба. По този начинъ се обяснява най-естествено и находката отъ легионски тухли въ абобскитѣ развалини.

Нека прибавимъ още, че Абоба трѣба да е изгубила отново стратегичното си значение въ врѣмето на Диоклециана, когато Добруджа е била уредена като самостоятелна провинция подъ името Скития и при устието на Дунава сѫ били създадени двѣ първостепенни крѣпости въ *Troesmis* и *Noviodonum* (Исакча), дѣто сѫ били поставени новосформируванитѣ легиони *I Iovia* и *II Herculia*.[1])

До такива заключения ни довожда находката отъ римски легионски тухли въ Абоба. Въ полза на прѣдположението, че на това мѣсто е имало още въ римско врѣме кастелъ или по-голѣма крѣпость, говорятъ и доста многобройнитѣ камъни съ латински надписи, които сѫ били намѣрени при разкопкитѣ.[2]) Тѣзи камъни, поради латинскитѣ надписи, не могатъ да произхождатъ отъ Маркианополъ, отъ дѣто е била вземена по-голѣмата часть отъ каменния материялъ за старобългарскитѣ постройки въ Абоба. Ако е допустимо, че камънитѣ съ латински надписи сѫ могли да бѫдатъ прѣнесени изъ околнитѣ мѣста, то не по-малко допустимо е, че поне нѣкои отъ тѣзи камъни могатъ да произхождатъ и отъ самата Абоба.

До колко изказанитѣ тукъ прѣдположения относително една римска епоха въ Абоба ще се потвърдятъ, това ще покажатъ бѫдещитѣ по-подробни изучвания и разкопки на този старъ градъ. За сега ние можемъ само да се присъединимъ напълно къмъ Успенски, който, като говори за нуждата да се продължатъ започнатитѣ съ такъвъ успѣхъ разкопки въ Абоба, изказва желанието, щото основаното въ София археологическо дружество да не испуща изъ прѣдвидъ това толкова важно археологическо и въ сѫщото врѣме национално българско дѣло.[3])

вѣстна вѣроятность да се каже, че е билъ главенъ градъ на долна Мизия, е *Novae* (Стъкленъ при Свищовъ). Гл. A. von Domaszewski, *Die Religion des röm. Heeres* стр. 100 заб. 452 (въ *Westdeutsche Zeitschr. für Gesch. u. Kunst.* XIV, 1895). B. Filow, *Die Legionen der Prov. Moesia* стр. 63 заб. 11.

[1]) Гл. B. Filow, цит. съч. стр. 83.

[2]) Абоба-Плиска стр. 242 сл.

[3]) Абоба-Плиска стр. 13.

Digitized by Google

Градиво за сеизмографията на България.

Съобщава **Спасъ Вацовъ.**

I.

Нови свѣдѣния за софийското земетресение въ 1858 год.

За голѣмото софийско земетресение на 18 септември 1858 г. имаме досега на лице: 1) една кратка бѣлѣжка, помѣстена въ Периодич. списание на Бълг. книж. друж., кн. X. 1884, въ която се казва, че на тая дата имало въ София голѣмо земетресение, отъ което „на джамиитѣ паднали чанаклжцитѣ и страхъ голѣмъ билъ, и на Куручешме джамията паднала та притиснала и убила Исаия ахтаръ"; 2) пакъ една кратка бѣлѣжка, помѣстена въ *Цариградски вѣстникъ,* брой 399 отъ 4 октомври 1858; 3) една обширна дописка отъ покойния софийски учитель Сава Филаретовъ, обнародвана въ брой 403. на сѫщия вѣстникъ отъ 1 ноември 1858; 4) една втора дописка отъ сѫщия съ дата 7 декември 1858, помѣстена пакъ въ казания вѣстникъ, и 5) нѣколко кратки бѣлѣжки, които допълнятъ тия материали, събрани всички наедно и помѣстени въ книгата *Земетресения въ България въ XIX-я вѣкъ,* отъ *Спасъ Вацовъ.* София, 1902. 8°, стр. XVI+96.

Слѣднитѣ нови свѣдѣния сѫ събрани при разпитване очевидци.

1) Софиянецътъ Георги А. Трайковъ, като сравняваше въ единъ разговоръ съ мене земетресението на 18 септември 1858 год. съ голѣмото земетресение на 22 мартъ 1904, увѣрява, че първото било много по-силно; тогава земята подскачала нагорѣ и се залюлявала на талази — просто кипѣла. Той потвърждава, че кюлафътъ на башчешменската джамия (минарето) билъ дѣйствително подфърленъ нагорѣ и се забучилъ съ шилото въ чанака (викалото). Отъ сѫщия Трайковъ узнахъ, че тъстътъ на убития Исаия билъ въ врѣме на земетресението въ гр. Ловечъ при сина си даскалъ Манолъ Лазаровъ и, като се върналъ въ София, разказвалъ на своитѣ, че въ сѫщия день и часъ се усѣтило и въ Ловечъ земетресение, но не било толкова силно.

Digitized by Google

2) Софиянецътъ Яни Митрошиновъ помни, че покойниятъ софиянецъ Георги Папазолията често разказвалъ, че като билъ въ врѣме на земетресението въ механата си (сегашната овощарска механа „Бобошево“ на жгъла на улицитѣ Позитано и Владайска) видѣлъ, като гледалъ къмъ града на изтокъ, че коминитѣ и покривитѣ на отдалеченитѣ къщи се появявали и скривали прѣдъ очитѣ му като на талази.

3) Дѣдо Христо Спасовъ отъ с. *Горна-Баня* (софийска околия), човѣкъ на възрасть около 75 години, ми разказа на 8 ноември 1907 слѣднитѣ подробности. Намиралъ се съ своитѣ си на хармана. Като почнала да се търси земята, конетѣ, съ които вършели, страшно се уплашили, снопето отъ копнитѣ изпопадали, на Витоша се издигалъ голѣмъ пушекъ отъ падането на голѣми блани (скали). Той и други селяни, като се упжтили къмъ банята да видятъ дали не се е срутила, съгледали, че нѣколко каджия, които земетресението сварило вжтрѣ, избѣгали отъ страхъ вънка така, както ги майка родила и послѣ не смѣяли да се върнатъ за дрехитѣ си, та турцитѣ, съ които каджнитѣ били дошли въ селото, силомъ накарали селенитѣ да влѣзатъ и да имъ ги изнесатъ. Стѣнитѣ на банята съвсѣмъ се разпукали, а жгълътъ, който е между главния входъ и външната селска пералня, съвсѣмъ се откроилъ и билъ отпослѣ поправенъ отъ софийския първенецъ Димитъръ Трайковичъ. Водата въ банята може, каже, да е придошла изпървомъ, но той я видѣлъ прѣсекнала и чакъ слѣдъ 2—3 часа пакъ си протекла толкова голѣма и толкова топла, колкото си е била по-напрѣдъ. Близу задъ *главата* на банята изврѣла нова топла вода, която текла нѣколко години наредъ и служила на селянитѣ за наводняване градинитѣ имъ, но послѣ се изгубила. — Когато дѣдо Христо дошълъ слѣдъ нѣкой день въ София, най се звѣрилъ, като видѣлъ, че на джамията на Башъ-чешме (почти тамъ, дѣто се прѣсичатъ сегашнитѣ улици Витошка и Солунска) *гамлото* се обърнало наопаки и за голѣмо чудо на всички се заболо въ викалото.

Всички по-сетнѣшни земетресения били нищо при тогавашното, което ако пакъ се повтори, нѣма камикъ на камикъ да остане отъ софийскитѣ нови бини.

4) Една стара бабичка софиянка ми бѣ разказала, а дѣто Христо Спасовъ напълно потвърди, като го разпитахъ, че отъ двѣтѣ турчета, които въ врѣме на голѣмия трусъ били паднали отъ джамията Св. София, едното било намѣрено веднага, а другото напраздно било търсено подъ развалинитѣ нѣколко дни по редъ отъ изкаранитѣ отъ затвора затворници; чакъ слѣдъ една седмица трупътъ билъ намѣренъ далечъ прѣзъ улицата подъ една блана, дѣто никой се недосѣщалъ

Digitized by Google

да го търси, догдѣто множество мухи, привлечени отъ разлагащия се трупъ, не дали поводъ, да се надникне подъ казаната блана.

II.

Слѣди и прѣдания за топли извори въ село Рила.

На 22 мартъ 1904 (ст. ст.), въ врѣме на голѣмото земетресение, бѣха паднали въ с. Рила много комини и стѣни, а старата черква, разнебитена отъ земетресението на 13/26 ноември 1903, се срутила докрай. При това близу до новата черква се образувала въ земята една дупка съ неизвѣстна дълбочина.

Въ началото на декември 1905 началникътъ на телеграфопощенската станция въ с. Рила телеграфически съобщи на централната метеорологическа станция, че заедно съ застудяването на врѣмето почнали да излизатъ изъ тая дупка „голѣми кълбоци пàри съ малка миризма на обикновенъ димъ“ и че пàритѣ се прѣсичали на вода. Съ сѫщата депеша се явяваше, че споредъ разказитѣ на стари хора на това мѣсто нѣкога си се била появила топла вода, но селянитѣ затикнали дупката съ нѣколко товара памукъ, защото се страхували, да не би турцитѣ да се прѣселятъ тукъ отъ Джумая-бала, дѣто въ сѫщото врѣме, когато се появила топлата вода въ с. Рила, били прѣсъхнали тамошнитѣ топли бани.

Телеграмата бѣ веднага съобщена по реда си на министерството на търговията и земледѣлието, отдѣление за минитѣ, кариеритѣ и минералнитѣ води, а сѫщеврѣменно столичниятъ гимназиаленъ учитель г. А. Сърбинеки, който е родомъ отъ с. Рила и който доста отдавна прѣди получаването на депешата ми бѣ говорилъ за подобни дупки, образувани вслѣдствие на землетресения, бѣ помоленъ да изложи въ едно нарочно писмо всичко, каквото знае за тѣхъ. Въ слѣднитѣ редове се дава сѫщностьта отъ съдържанието на писмото му.

Госп. Сърбински помни още отъ ученичеството си, че насрѣдъ пѫтя, който минава край черквата Св. Никола и води за старата черква Св. Архангелъ Михаилъ, тъкмо подъ баира Св. Георги и надъ самата кѫща на Петре Милевъ гайдарджията, имало една голѣма плоча отъ синъ камъкъ. Върху тая плоча зимно врѣме снѣгътъ по-скоро се топилъ и на нея боситѣ едноврѣмешни ученици си топлили есень краката, когато отивали въ училището. За тази плоча се казвало, че покривала едно отверстие отъ *жицата* на топлата вода, която отива въ Джумая-бала. И тогава се приказвало, че въ старо врѣме, когато станало едно голѣмо земетресение, изъ дупката протекла

Digitized by Google

вода, но рилчани я запушили съ деветь товара памукъ, отъ страхъ да не се прѣселятъ въ селото имъ турци изъ Джумая.

Госп. Сърбински добрѣ си спомня още, че скоро прѣди руско-турската война и прѣзъ врѣме на окупацията, на първия день на Великдень, тъкмо на свършъка на *втора пасха*, се почувствувало въ с. Рила земетресение, което се свършило съ едно силно сгромолясване на *нѣщо*. Въ това врѣме той и нѣколко ученика стояли върху *отурака* подъ клепалата въ артиката на черквата, дѣто ставала втората пасха и видѣли въ насрѣщния баиръ „Св. Георги", че се отворила въ земята една дупка като бунаръ и дълбока около 1 метъръ. Изъ дупката излизали пàри. Мнозина любопитни отишли при самата дупка и видѣли, че тя прѣдставлява просто пропаднала почва, като задръстенъ донѣйдѣ бунаръ. Пàритѣ, които изначало се виждали отдалече, съвсѣмъ изчезнали подиръ $^1/_2$ часъ. Тази дупка се намирала близу до плочата, за която се каза по-горѣ, а именно на 6—7 метра надъ пѫтя въ баира и тъкмо надъ кѫщата на Нако Ташковъ. Едноврѣменно съ появяването на тая дупка се била отворила и друга надъ единъ долъ, нѣйдѣ въ една отъ мѣстноститѣ, наречени *добравата* или *колнико*. Тази дупка била по-широка и по-дълбока; на дъното ѝ имало много вода, въ които фърлени камъни издавали гласъ, като въ нѣкой виръ. Нѣкои по-свободни момчета отсетнѣ слизали долу и казвали, че водата била бистра и студена, като обикновена.

Все около това врѣме, малко по-рано или по-късно, вѣроятно пакъ отъ земетресение, била се отворила, споредъ увѣряването на г. Сърбински, и една третя дупка, близу при старата черква Св. Архангелъ, а именно на десетина метра прѣдъ входа на кѫщата на калугерката баба Ефимия, тъкмо кѫдѣто тече градинската вада. Дупката била по-голѣма отъ споменатитѣ двѣ дупки и прѣдставлявала *лагъмъ* съ направление сѣвероизточно или източно, въ който градинската вада дълго врѣме текла, но не могла да го напълни. Въ тази дупка нѣкой слизалъ съ фенеръ, но фенерътъ изгасналъ и вече никой не повторилъ да слиза. Дупката била заринатa отъ махленцитѣ съ торъ и камъне, за да не имъ се губи водата отъ градинската вода. Задъ кѫщата на баба Ефимия, на самия пѫть до входа на бившата кѫща въ *църковното метовско лозе*, на разстояние 15—20 метра отъ дупката почвата кънтѣла, като бъчва, отъ силно удряне върху нея и дори отъ силно викане съ гласъ. Тамъ ученицитѣ удряли коженитѣ си калпаци и изпитвали силата и кънтежа имъ.

Digitized by Google

Прѣди първото учрѣдително събрание въ Търново и прѣди избирането на първия български князъ.

Отъ Марко Д. Балабановъ.

България бѣше вече възкръснала. Споредъ Берлинския договоръ, който видоизмѣни тъй значително Санъ-Стефанския въ ущърбъ на народната ѝ цѣлокупность, тя трѣбаше да пристжпи къмъ изработване основенъ законъ за самостоятеленъ животъ, на какъвто бѣше извикана слѣдъ толковъ самоотвержени домогвания за свобода, толковъ тежки и кървави тегла, толковъ опорита и кровопролитна война, тъй справедливо наречена освободителна. Веднажъ основниятъ законъ изработенъ, България имаше да избере и своя държавенъ глава, своя князъ. И за едното и за другото трѣбаше да се погрижи руското гражданско управление въ България, наредено за постепенно освобождаванитѣ прѣзъ войната мѣста, а слѣдъ войната до замѣстването му изцѣло съ българско управление слѣдъ дохождането на избрания князъ. Но и за едното и за другото, руското гражданско управление счете за своя длъжность, да поиска прѣдварително и мнѣнието на всички българи, по-много или по-малко извѣстни, било по своето образование, било по своето положение, било по прѣдполагаемата опитность. За тая цѣль то се отнесе до тѣхъ съ едно писмо и съ единъ въпросникъ, на които тѣ трѣбаше да отговорятъ воврѣме. Намирамъ за неизлишно за историята на токо-що започналия нашъ самостоятеленъ държавенъ животъ прѣдаването тукъ за обнародване както това писмо, така и въпросника, съ каквито бѣхъ удостоенъ и азъ въ онова врѣме.

Digitized by Google

I.

Ето писмото, както и приложенитѣ къмъ него въпроси. —

Управляющій
Судебнымъ Отдѣломъ.
Октября 26 дня 1878 г.
№ 13
г. Софія.

Господину Балабанову

Рущукскому Вице-Губернатору

Милостивый Государь,

На основаніи берлинскаго трактата, Сѣверная Болгарія должна образовать самоуправляющееся Княжество, во главѣ коего будетъ поставленъ Князь, избранный народомъ. Но, предварительно избранія Князя, собранію болгарскихъ нотаблей, имѣющему быть созваннымъ въ Тырновѣ. предложено будетъ разсмотрѣть и утвердить уставъ Государственнаго устройства Болгаріи, коимъ опредѣлятся, съ одной стороны, права Князя, а, съ другой, права Болгарскаго народа, и мѣра его участія въ управленіи страною, при посредствѣ необходимыхъ для того Государственныхъ учрежденій. Составленіе сего устава возложено Императорскимъ Россійскимъ Правительствомъ на Императорскаго Коммиссара въ Болгаріи. Князя А. М. Дондукова-Корсакова, которому угодно было призвать и меня къ участію въ столь великомъ дѣлѣ. При исполненіи сей важной задачи, Его Сіятельство, считая своимъ непремѣннымъ долгомъ ознакомиться со взглядами и желаніями почетнѣйшихъ представителей Болгарскаго народа, поручилъ мнѣ обратиться къ Вашему просвѣщенному содѣйствію въ великомъ дѣлѣ будущаго политическаго устройства Болгаріи. Исполняя сіе порученіе Его Сіятельства, и препровождая къ Вамъ прилагаемую при семъ програму вопросовъ, увѣреннымъ нахожусь, что одушевленные чувствами патріотизма и важностію предстоящей задачи. Вы не откажете служить общему дѣлу возрожденія и прочнаго Государственнаго устройства Болгарскаго народа, изложивши на письмѣ, съ полною откровенностію, и по возможности, въ самомъ не продолжительномъ времени, Ваше мнѣніе о томъ, какой образъ правленія и какія формы Государственнаго устройства считаете наилучшими и наиболѣе соотвѣтствующими для Вашего освобожденнаго отечества.

Прошу принять увѣреніе въ совершенномъ почтеніи и преданности,

Съ коими имѣю честь быть Вашъ покорнѣйшій слуга

Сергѣй Лукьяновъ.

Вопросы:

1) Изъ какихъ лицъ должно быть составлено народное собраніе для избранія князя.

2) Къ какому вѣроисповѣданію должна принадлежать царствующая династія.

Digitized by Google

3) Если избранный князь не будетъ принадлежать къ восточной православной вѣрѣ, то долженъ ли онъ принять ее.

4) Обязано ли все его потомство воспитываться въ православной вѣрѣ или только мужское поколѣніе.

5) Если княжеское достоинство будетъ наслѣдственнымъ, то какой установить порядокъ престолонаслѣдія и слѣдуетъ ли исключить лицъ женскаго пола.

6) Въ случаѣ смерти князя безъ потомства, или въ случаѣ несовершеннолѣтія наслѣдника, какъ образовать регенство, а за тѣмъ, въ какой срокъ, въ первомъ случаѣ, долженъ послѣдовать выборъ новаго князя.

7) Съ какого возраста наступаетъ совершеннолѣтіе князя.

8) Какою властію долженъ быть облеченъ князь, ограниченною или неограниченною.

9) Если князь будетъ облеченъ ограниченною властію, то какъ организовать участіе народа въ дѣлѣ управленія страною.

10) Слѣдуетъ ли ограничиться одною обыкновенною Палатою представителей или для нѣкоторыхъ особенно важныхъ случаевъ, должно быть допущено, подобно тому какъ въ Сербіи, великое народное собраніе.

11) Какія лица должны засѣдать въ Палатѣ: исключительно ли избранные отъ народа или и назначаемыя по усмотрѣнію князя. Какимъ порядкомъ избирать представителей.

12) Какія права предоставить Палатамъ при обсужденіи законовъ, бюджета, податей и налоговъ.

13) Сколько должно быть министровъ, и какъ опредѣляется ихъ отвѣтственность.

14) О совѣтѣ министровъ и объ обязанностяхъ его.

15) Слѣдуетъ ли учредить Сенатъ или Государственный Совѣтъ и изъ какихъ лицъ они должны состоять: исключительно ли изъ лицъ назначаемыхъ княземъ, или частію изъ выборныхъ отъ народа, а частію изъ назначаемыхъ по усмотрѣнію князя.

16) Въ какомъ размѣрѣ слѣдуетъ предоставить содержаніе князю.

II.

Както вижда читательтъ, горното писмо и приложенитѣ къмъ него въпроси се относятъ нераздѣлно както до княза, който имаше да се избере, така и до събранието, което имаше да изработи устава за държавното устройство прѣди избора на княза. Не зная точно, какъ сѫ отговорили и дали даже сѫ и отговорили въобще на това писмо и тия въпроси всички други лица, къмъ които сѫ били изпратени. Ще забѣлѣжа само, че както уставътъ, въ който имаше да се положатъ основитѣ за управлението на новосъздаденото българско

Digitized by Google

княжеството, така и бѫдещиятъ князъ на това княжество бѣха още отъ началото на войната прѣдметъ на живи разговори и на патриотически грижи въ случайни, или и устроени частни срѣщи и събрания отъ по-много или по-малко познати помежду си български труженци. Таквизъ срѣщи и събрания не бѣха рѣдкость и въ Свищовъ, главния по онова врѣме пунктъ за съобщенията между освобождавана България и другия европейски свѣтъ чрѣзъ свръзване двата брѣга на Дунава съ единъ врѣмененъ мостъ. Ще спомена тукъ само честитѣ срѣщи, честитѣ, тъй да кажа, вечеринки въ дома на свищовския вице-губернаторъ, пишущия сега тия редове, на които вечеринки присѫтствуваха между други Н. Геровъ, М. Дриновъ, Станишевъ, Т. Бурмовъ, Хр. Стояновъ, Д. Анневъ и други нѣкои случайни гости. Въ тия братски вечеринки, въ тия дружелюбни срѣщи се подигаха и се обсѫждаха съ истинска патриотическа загриженость всички въпроси за бѫдещата уредба на възкръснала България, за формата на нейното управление, за водене нейнитѣ по-нататъшни сѫдбини, за нейния бѫдещъ държавенъ глава, какъвъ да бѫде, туземецъ ли или чужденецъ, и въ послѣдния случай отъ дѣ да се земе, съ какви качества да е надаренъ, какви права да му се дадатъ, какви длъжности да му се наложатъ, какъ да се гарантиратъ народнитѣ права спрѣмо неговитѣ, какъ да се опрѣдѣлятъ взаимнитѣ между него и народа отношения. Тѣзи срѣщи бѣха като единъ видъ частенъ съвѣтъ, въ който се разискваше съ еднаква самоотвержена къмъ народа прѣданость всичко, що засѣгаше и настоещето и бѫдещето на тозъ български народъ. Между друго въ тѣхъ се подигна не веднажъ и въпросътъ, кой градъ да бѫде столица на възроденатa българска държава, и въпрѣки нѣкои немаловажни възражения прѣодоляваше мнѣнието за София, която и стана отпослѣ такъва. Но освѣнъ тия срѣщи, за наредбата на младата българска държава сѫ се грижили и други другадѣ, извѣстни още отъ по-прѣди, български дѣйци и публицисти. Въ книжата си намирамъ случайно едно писмо отправено до мене отъ Т. Икономовъ по този дневенъ въ онова врѣме въпросъ. Имамъ отъ него и други нѣкои писма приятелски върху нѣкои въпроси, но това си писмо, въ което се подигатъ толкозъ важни въпроси за прѣдстоещата наредба на българската държава, той отправя до мене като къмъ официално лице съ титлата, която носѣхъ тогава, като служащъ въ руското гражданско управление. Любопитно е отъ всѣка страна това писмо, и азъ го прѣдавамъ тукъ изцѣло, както слѣдва: —

Digitized by Google

III.

Господину Г. М. Балабанову, Вице-Губернитору въ Свищовъ.

Почитаемый Господине!

Войната съ Турція е вече на свършванье и вопросытѣ за нея скоро ще са замѣнятъ съ въпросытѣ за вѫтрѣшно устройство на Българія. Тѣзи послѣднытѣ вопросы като сѫ толкова важны за насъ, колкото и първытѣ (ако не и повече), готовы ли сме колко годѣ за тѣхъ и приготвили ли сме за нѣкой отъ тѣхъ какво годѣ рѣшение? Станѫли ли сѫ между различнытѣ части на нашій народъ каквы годѣ споразумѣнія по тая часть, и представителитѣ на тѣзи части влѣзли ли сѫ помежду си въ преписка и приготвили ли сѫ съ общо съгласіе поне рѣшеніето на единъ отъ онѣзи вопросы, които днесь утрѣ ще са прѣдставятъ прѣдъ очитѣ ни и на рѣшеніето ни? Жално е да го кажемъ, нъ трѣба да исповѣдаме, че ный сме са приготвили и въ това отношеніе толкова, колкото и за войната. Ный оставяме всичко на случая съ право да стоваряме сетнѣ грѣховетѣ си на другитѣ. Неприготвены въ нищо и неспособны на самозащищеніе, ный ще направимъ и въ гражданско-политическо отношеніе онова, което направихме въ военно. По неприготовленіе ный ще допустимъ загубы, послѣ ще винимъ другитѣ въ тѣзи загубы. Тукашнытѣ българе полагатъ сичкытѣ си надѣжды на конференцията, на която полагатъ да пратятъ и прѣдставители. Тый мислятъ, че сичко е добрѣ свършено за Българія, ако то са свърши на конференцията, нъ не зематъ во вниманіе туй обстоятельство, че и при най-добрата си воля конференцията, като сѫдовище, ще рѣшава тъй, както ѝ са прѣдлагатъ и прѣдставятъ фактоветѣ, и че слѣдователно необходима нужда е за насъ не само приготовленіето на фактоветѣ, исканията и доказательствата, нъ и формата на сичко това.

Азъ не отричамъ, че нашата бѫдѫща независимость ще бѫде подобрѣ усигурена чрѣзъ общеевропейското удобреніе; нъ заедно съ това азъ быхъ желалъ ный самы да направимъ нѣщо за осигуреніе на тая независимость, като приготвимъ онѣзи основанія, на които тя ще са утвердява между насъ самытѣ и за насъ. Нѣма сомнѣніе, че конференцията може много да направи за насъ и много да ни устѫпи; нъ да са запази туй много и за да бѫди то плодотворно, нео ходимо е да са воплоти и вкорени въ насъ, въ нашій животъ, необходимо е да го направимъ на дѣло и да му придадемъ приличната форма. Готовы ли сме за това? Ный не само не сме готовы за това, нъ направихме сичко за да не можемъ да са приготвимъ. Ные пріехме службы и са свързахме тъй, щото да нѣмаме ни време ни възможность да помыслимъ за друго и да работимъ за по далечни цѣли.

Споредъ мене, нашитѣ по достойны мѫже трѣбаше да бѫдѫтъ сега свободны и напълно готовы да са заловятъ за предстоящата работа. Тый трѣбаше да бѫдатъ въ постоянны споразумѣнія и да не пропущатъ ни единъ случай безъ освѣтленіе, безъ истълкованіе. По многото отъ предстоящитѣ вопросы трѣбаше да бѫдѫтъ за тѣхъ не само вече опрѣдѣлены и поставены, нъ и приготвены въ тѣхнытѣ рѣшенія не само за конференцията, прѣдъ която не виждамъ голѣма необходимость да ходятъ бъл-

Digitized by Google

гаре — представители, ако това не са посовѣтва отъ самата наша благодѣтелька Руссія, нъ и за самытѣ насъ и за русското правительство, което не може да са не обърне къмъ българетѣ съ различны прѣдложенія по бѫдѫщето устройство на отечеството ни. Има вопросы чисто вѫтрѣшны, за които трѣба да имаме единъ отговоръ и тогава когато не ны питатъ. Не може да са остави сичко на рѣшеніе външно, нъ въ много случаи ный самы ще трѣба да предявимъ, що ни е нужно и подъ каква форма. Като е направила толкози жертвы за Българія, Руссія ще знае да запази нашитѣ права и на конференцията много по-добрѣ, отколкото самытѣ българе, Ще каже нужда нѣма да пращаме ный представители безъ нарочното исканіе на самата Руссія и на конференцията. Инакъ быхме показали, че искаме да извадимъ нашето общо дѣло изъ рѫцѣтѣ на Руссія и да го поставимъ подъ грижитѣ на други, които съ равнодушіе посрѣщахѫ кланията на нашытѣ братія, сестры и чада, и разореніето на нашето отечество. Нъ ако не за конференцията, споразумѣніето на разумната часть отъ българетѣ е въ най-висока степенъ необходимо за самото дѣло на бѫдѫщето ни самоуправленіе, което, по моему, трѣба да бѫде нагласено по единъ начинъ съгласенъ съ мѣстнытѣ условія, съ характера на народа ни, съ настоящитѣ и бѫдѫщи нужды на отечеството ни и съ общытѣ интересы на мѣстото, и свободно отъ таквызи мѣры и учрежденія, които иматъ за цѣль не мѣстното и общото добро, а други посторонны интересы. По тая часть приготовленіето и споразумѣніето ни са представляватъ тъй настоятелъны, щото азъ не намирамъ думы да ги рекомендувамъ. Азъ не вѣрвамъ, че помежду насъ е обясненъ еще най-основныи въпросъ на бѫдѫщето ни самоуправленіе — въпросъ за формата и образа на правленіето. Нъ неужели подобни въпросы не си струватъ труда, за да оставиме рѣшеніето имъ на случая? Неужели не е за насъ важно бѫдѫщето политическо и гражданско устройство на отечеството ни, за да не щемъ да знайме какво ще бѫде тó, и да го оставиме на чужды само рѫцѣ. Азъ зная, че русското правителство е пълно съ добры намѣренія къмъ Българія и че то е най-доброжелательно. Азъ желая нашето отечество сѣкога да бѫде свързано съ Руссія не само по едно просто приятельство и чрезъ благодарность, а съ свръзки повече сѫщественны. Нъ именно тѣзи мои увѣренія ма каратъ да не желая, щото бѫдѫщето устройство на отечеството ни да са остави само на рѫцѣтѣ на русското чиновничество, на което въспитаніето и преданията не сѫ отъ естество да вдѫхнѫтъ довѣріе и да зематъ во внимание стремленията на народа. Интереса на Руссия изисква, нашето пріятельство къмъ нея да бѫде не само дълговѣчно, нъ и доброволно. Е, добрѣ, тогава не трѣба да оставимъ да нарежда сичко русското чиновничество по своему, а да бѫдемъ готовы да покажемъ сѣки случай, дѣто мѣстото и нравытѣ на жителитѣ налагатъ другъ родъ учрежденія и постановленія. Съ това ще направимъ услуга и на Руссія и на народа си, защото ще избавимъ послѣднія отъ необходимость да мърда по сетнѣ за измѣненія, а първата отъ непріятность да гледа българетѣ неблагодарны отъ нейнитѣ устройства и студены къмъ Руссія въобще. Знаете какъ лесно си мѣнява чувствата нашій

Digitized by Google

народъ. — Вый какво мислите? Не сте ли на мнѣніе че трѣба да са потърси споразумѣнието?.[1])

Тульча, 5 февруарія 1878. Т. Икономовъ.

IV.

Таквизъ въпроси се възбуждаха въ онова врѣме за наредбата на българското княжество, таквизъ мисли обзимаха и вълнуваха лицата, които се грижаха за бѫдещъ редовенъ въ него животъ и за обезпечване неговото бѫдеще. Ако е истина, че по-лесно е да придобиешъ, отколкото да запазишъ, както се е казало, нѣма съмнѣние, че на българския патриотизъмъ, при пълно оцѣнение на грамаднитѣ чужди жертви за добитата свобода, се налагаше тогава толкозъ по-настойчиво длъжностьта, да се погрижи и самъ за закрѣпяване тая свобода съ всички очаквани отъ нея блага за честитъ животъ. Безъ да се игнорираръ ни жертвитѣ, ни теглата на българския народъ, кой би оспорилъ, че безъ руската освободителна за насъ война добиването българска свобода и българска държава щѣше да е задача отъ най-мѫчно разрѣшимитѣ? Длъжностьта на българския патриотизъмъ бѣше, като поеме тази при таквизъ жертви дарувана нему свобода, да я обгради съ всички гаранции както за запазването ѝ, така и за плодотворното ѝ упражнение. Както вижда читательтъ, тази длъжность се усѣщаше и цѣнѣше не на едно мѣсто и не отъ едни само български патриоти. Отъ своя страна

---

[1]) *Конференцията*, за която говори въ писмото си Т. Икономовъ, е прѣдчувствувания Берлински *конгресъ*. — Колкото за обръщане на руското правителство къмъ българитѣ съ различни прѣдложения по бѫдещето устройство на отечеството ни, извърши се и то, както се види отъ началото на настоещата статия. — По случай пъкъ на самото горно писмо, пропито съ такъвъ угриженъ и безпокоенъ духъ, ще си позволя да забѣлѣжа тукъ, че прѣзъ освободителната война и послѣдовавшата я врѣменна руска окупация Т. Икономовъ ми отправи въ Свищовъ, дѣто бѣхъ вице-губернаторъ, и послѣ пакъ такъвъ въ Русе, нѣколко приятелски писма, всички почти проникнати отъ еднакво безпокоителни грижи било по дѣйствуещето въ онова врѣме руско гражданско управление, било за бѫдещата наредба въ освободена и освобождавана България. Не зная точно какъ и защо именно, но тозъ, едно врѣме гамонадѣянъ, безстѣсненъ и нехайникъ-волнодумецъ по черковнитѣ работи, въ тия си писма се явява упадналъ въ унинне, въ мрачна меланхолия, въ отчаянъ песимизъмъ, въпрѣки това че България сега възкръсваше. Ето какво ми пишеше, между друго, въ едно отъ тия свои писма слѣдъ горчиви оплаквания отъ поведението на нѣкои руси отъ гражданското и военно вѣдомство въ Тулча, дѣто бѣше на работа и самъ той. „Отчаянъ, казва, за отечеството ни въ турскитѣ ржцѣ и за онѣзи убийства en bloc, азъ търся утѣшение въ войната за избавление, и посрѣщамъ не по-малко отчаяние. Щé ми са вече да не живѣя, но длъжноститѣ къмъ сиромашкитѣ ми дѣца ма въспиратъ отъ желанието да прѣкратя единъ печаленъ и тежъкъ животъ. Ако бихъ ималъ какво-годѣ състояние да имъ оставя, азъ отдавна бихъ порѣшилъ съ себе си и бихъ прѣстаналъ да гледамъ и глупоститѣ на нашитѣ, и свирѣпствата на турцитѣ, и хладнината на руситѣ, които трѣбаше другояче да погледнатъ на нашето неразумие . . . “.

Digitized by Google

не рекохъ и азъ да остава безъ кратъкъ отговоръ зададенитѣ ми отъ руското гражданско управление въпроси по наредбата на възродена България и бѫдещия български държавенъ глава. Отговорътъ ми бѣ написанъ ужъ на руски езикъ, но не бѣше нито чисто руски, нито чисто български, а бѣше единъ видъ своего рода руско-българско нарѣчие, каквото бѣше се образувало като само отъ себе по нѣйдѣ прѣзъ войната за разбиране между освободители и освобождавани. Ето този отговоръ, сега просто на обикновенъ български езикъ:

I. Изъ какихъ лицъ должно быть составено народное собраніе для избранія князя?

Отговоръ. — Въ това събрание трѣба да участвуватъ а) ipso jure и независимо отъ всѣкакъвъ изборъ всички духовни началници на епархии и всички свършивши курсъ въ нѣкой университетъ или още и пълна гимназия; б) по единъ членъ изъ градскитѣ и окрѫжни съвѣти, а тъй сѫщо и изъ окрѫжнитѣ сѫдилища, избиранъ отъ самитѣ тия съвѣти и сѫдилища изпомежду членоветѣ имъ; в) избрани прѣдставители по единъ на 8,000 жители или на всѣко число жители по-горньо отъ 4,000 съ тази разлика, че въ всичкитѣ главни окрѫжни градове изборитѣ ставать подъ прѣдседателството и рѫководството на старшия изъ членоветѣ на градския съвѣтъ, отъ всички неопорочени граждани, навършили 21 година, а жителитѣ на селата избиратъ по установенъ редъ и изпращатъ въ окрѫжнитѣ градове гласни, които да избератъ подъ прѣдседателството и рѫководството на по-стария изъ членоветѣ на окрѫжния съвѣтъ или на архиерейския намѣстникъ свои прѣдставители. Както градскитѣ избиратели, така и селскитѣ сѫ свободни да избератъ по общитѣ списъци когото обичатъ въ града, въ окрѫга, па и въ цѣлото княжество. Избираемитѣ трѣба да сѫ на възрасть най-малко тридесеть годишна.

II. Къ какому вѣроисповѣданію должна принадлежать царствующая династія?

Отговоръ. — Въсточному православному вѣроисповѣданію. Това трѣба да е conditio sine qua non за българската династия въ настоеще врѣме.

III. Если избранный князь не будетъ принадлежать къ восточной православной вѣрѣ, то долженъ ли онъ принять ее?

Отговоръ. — Било би желателно да я приеме, но не е длъженъ. Длъженъ е, обаче, да почита съ своето присѫтствие въ църквитѣ всички велики господски праздници, а тъй сѫщо и молебенитѣ по случай народнитѣ тържества. По тоя начинъ той ще се свързва по-тѣсно съ народа.

Digitized by Google

IV. Обязано ли все его потомство воспитывается въ православной вѣрѣ или только мужеское поколѣніе?

Отговоръ. — За мѫжкото поколѣние това трѣба да е задължително, а що се касае до женския полъ, възпитанието му въ православната вѣра, поне за сега, може да се остави на усмотрѣнието на родителитѣ.

V. Если княжеское достоинство будетъ наслѣдственнымъ, то какой установить порядокъ престолонаслѣдія и слѣдуетъ ли исключить лицъ женскаго пола?

Отговоръ. — Княжеското достойнство трѣба да е наслѣдствено, а прѣдъ видъ на положението и на обстоятелствата, въ които се намира за сега българското княжество, удобно е да се изключатъ отъ прѣстолонаслѣдието лица отъ женския полъ, но въ тозъ смисълъ, че лично жена въ никакъвъ случай не се призовава на прѣстола на българското княжество, но че при съвършено отсѫтствие на потомство отъ мѫжкия полъ по права или косвена (побочна) линия, законнитѣ синове на дъщерята или на сестритѣ на княза, се привикватъ на прѣстола, по реда на първородството. Редътъ на прѣстолонаслѣдието трѣба да е слѣдниятъ: а) слѣдъ смъртьта на княза княжеското достойнство прѣминава съ всички права и обязанности къмъ дѣйствителното и законното, по права линия, мѫжко потомство на княза по реда на първородството; б) при нѣмане дѣйствително и законно мѫжко потомство на княза, княжеското достойнство прѣминава съ всички права и обязанности къмъ послѣдуещия го неговъ братъ и къмъ дѣйствителното и законното, по права линия, мѫжко потомство на тоя братъ по реда на първородството; в) въ случай на смъртьта му безъ потомство, княжеското достойнство прѣминава къмъ третия братъ и къмъ дѣйствителното и законното му, по права линия, мѫжко потомство по реда на първородството; г) при нѣмане ни братя, ни мѫжко отъ тѣхъ потомство, княжеското достойнство прѣминава, по права линия, къмъ мѫжкото потомство на дъщеря или на сестритѣ на починалия князъ. Въ всѣки случай наслѣдникътъ на княжеското достойнство е дълженъ да бѫде отъ източно-православно вѣроизповѣдание.

VI. Въ случаѣ смерти князя безъ потомства или въ случаѣ несовершеннолѣтія наслѣдника какъ образовать регенство, а за тѣмъ въ какой срокъ, въ первомъ случаѣ, долженъ послѣдовать выборъ новаго князя?

Отговоръ. — Регентството при такъвъ случай трѣба да бѫде образувано по слѣдния начинъ. Народното събрание, усилено съ двойно число депутати посрѣдствомъ нови избори по установения редъ, членоветѣ на сената, духовнитѣ началници на епархии, по-старитѣ измежду членоветѣ на сѫществуещитѣ въ окрѫжнитѣ градове съвѣти, събиратъ се, не по-късно отъ 30 дни слѣдъ смъртьта на княза, въ столицата на княжеството и избиратъ, подъ прѣдседателството на екзарха или най-стария

Digitized by Google

отъ митрополититѣ и при присѫтствието на дѣйствуещитѣ министри, единъ отговоренъ регентъ съ двама другари. Регентътъ, самъ отвѣтственъ, ще има княжескитѣ права и обязанности до избиране на князъ. Лицата, съставляещи регентството, трѣба да се зематъ изъ срѣдата на дѣйствуещи или на бивши министри, на членоветѣ отъ държавния съвѣтъ, на членоветѣ отъ върховния сѫдъ и отъ апелативнитѣ сѫдилища, губернаторитѣ, служивши не по-малко отъ петь години, и агентитѣ на българското княжество, служивши тъй сѫщо не по-малко отъ петь години. Изборътъ на княза трѣба да послѣдва не по-късно отъ тримѣсеченъ срокъ, и трѣба да стане отъ великото народно събрание.

VII. Съ какого возраста наступаетъ совершеннолѣтіе князя?

Отговоръ. — Отъ 18-та година по общеприетия обичай.

VIII. Какою властію долженъ быть облеченъ князь, ограниченою ли или неограниченою?

Отговоръ. — Неограничената власть на княза, както и централизацията въ администрацията не само не отговарятъ на характера, на обичаитѣ, на наклонноститѣ и на потрѣбитѣ на страната, но ще бѫдатъ всѣкога прѣпятствие на тъй желателното развитие въ всѣко отношение на младото българско княжество. Властьта, слѣдователно, на българския князъ трѣба да бѫде ограничена, както и администрацията трѣба да бѫде ограничена съ нови учрѣждения възъ основа широки начала на децентрализация и на общинско самоуправление. Като говоря, обаче, за ограничената власть на княза, азъ никакъ не разбирамъ да направя отъ българския князъ простъ единъ призракъ на властьта. Българскиятъ князъ трѣба да се ползува съ всички права и привилегии, съ каквито се ползува всѣки конституционенъ държавенъ глава.

IX. Если князь будетъ облеченъ ограниченою властью, то какъ организовать участіе народа въ дѣлѣ управленіе страною?

Отговоръ. — Княжеската власть ще бѫде ограничена посрѣдствомъ народното прѣдставителство, избирано свободно и независимо отъ всѣкаква правителствена намѣса.

X. Слѣдуетъ ли ограничить ся одною обыкновенною Палатою представителей или для нѣкоторыхъ особенно важныхъ случаевъ должно быть допущено, подобно тому какъ въ Сербіи, великое народное собраніе?

Отговоръ. — Трѣба да се допуща за нѣкои особено важни случаи велико народно събрание, а таквозъ велико събрание трѣба да се свиква: а) кога се помине князътъ безъ потомство; б) за избиране регентство при несъвършенолѣтие на наслѣдника; в) за измѣнение устава на държавното устройство, но само когато това се поиска отъ двѣ трети на прѣдставителитѣ въ обикновеното народно събрание, и то въ двѣ послѣдуещи сесии; г) когато самъ князътъ намѣри за благословно да свика

Digitized by Google

велико народно събрание за обсѫждане нѣкои твърдѣ важни за страната въпроси; д) при обявяване война, станала необходима по една или друга причина. Великото народно събрание трѣба да се съставя по установения по-горѣ редъ за избора на регентството.

XI. Какія лица должны засѣдать въ Палатѣ, исключительно ли избранные отъ народа, или и назначаемы по усмотрѣніе князя? Какимъ порядкомъ избирать представителей?

Отговоръ. — Въ палатата, т. е. народното събрание, трѣба да заседаватъ само лица, избрани отъ народа. Само отъ себе си се разумѣва, че всѣки единъ отъ министритѣ има пълно право да участвува въ заседанията на народното събрание и при обсѫждането на прѣдставянитѣ въ него въпроси. Прѣдставителитѣ въ народното събрание трѣба да се избиратъ отъ народа съгласно съ избирателния законъ, който има да се изработи. По мое мнѣние, тозъ законъ трѣба да се изработи отъ сѫщото събрание, което ще изработи и устава на държавното устройство, и то, до колкото е възможно, възъ основа на дѣйствуещитѣ въ Белгия и Германия избирателни закони.

XII. Какія права предоставить Палатамъ при обсужденіи законовъ, бюджета, податей и налоговъ?

Отговоръ. — Народнитѣ прѣдставители се избиратъ за петь години, но на княза се прѣдоставя право да разпуща въ случай на крайна необходимость, Народното събрание и прѣди тоя срокъ, като въ сѫщото врѣме стане разпореждание да се произведатъ нови избори въ единъ срокъ не по-дългъ отъ три мѣсеци. Народнитѣ прѣдставители получаватъ 400 франка мѣсечно въ продължение на сесията. Прѣдставителитѣ, веднажъ избрани, прѣдставляватъ не мѣстностьта, дѣто сѫ избрани, а всичкия български народъ отъ княжеството; числото пъкъ на прѣдставителитѣ се опрѣдѣля, като се смѣта по единъ прѣдставитель на 25 хиляди жители отъ двата пола. Избиранитѣ трѣба да сѫ поданни на българското княжество. Изборитѣ ставатъ по общи списъци. Особата на народния прѣдставитель въ продължение на сесията е неприкосновена. Прѣдаването на сѫдъ единъ народенъ прѣдставитель прѣзъ траянето на сесията може да стане само съ прѣдварително съгласие на народното събрание чрѣзъ гласуване и добиване болшинство. Народнитѣ прѣдставители не отговарятъ за мнѣнията, изказвани отъ тѣхъ въ народното събрание по обсѫждането разискванитѣ въпроси. Народнитѣ прѣдставители, въ първо врѣме поне, не се ползуватъ съ право на непосрѣдствена инициатива за законопроекти, но на всѣки народенъ прѣдставитель се прѣдоставя правото, да изказва своитѣ желания и да прави свои прѣдложения писмено чрѣзъ прѣдседателя на събранието по прѣдставенитѣ отъ правителството законопроекти; тѣ иматъ право по реда, който

Digitized by Google

ще се установи, да внасятъ измѣнения въ прѣдставляемитѣ отъ правителството законопроекти. Ако единъ законопроектъ, прѣдставенъ отъ правителството, се отхвърли изцѣло отъ народното събрание, той не може да бѫде отново внесенъ въ сѫщата сесия безъ измѣнения. Колкото се касае за бюджета, обсѫждането му и одобрението му съставляватъ едно отъ наи-сѫществениті прѣимущества на народното събрание. Ни една копейка не трѣба да се изразходва изъ държавнитѣ приходи безъ прѣдварително одобрение отъ народното събрание, а тъй сѫщо ни една копейка не е позволено да се изисква, подъ какъвто прѣдлогъ и да е, отъ жителитѣ на княжеството безъ прѣдварително съгласие на народното събрание. За това азъ прѣдлагамъ да се запише въ самия уставъ за държавното устройство и това именно, че ни единъ изъ висшитѣ или нисшитѣ чиновници въ управлението на княжеството нѣма право, да налага произволно и съ проста административна или полицейска мѣрка каквито и да сѫ глоби на народонаселението. Само законътъ опрѣдѣля точно и ясно, кога, въ какви случаи, по кой начинъ, въ какъвъ размѣръ. и, на конецъ, до какъвъ *maximum* при извѣстни данни може да се наложи и изиска глоба.[1]) Бюджетътъ трѣба да се гласува не en bloc, но специално за разнитѣ служби въ всѣко министерство. По искане. обаче, отъ правителството народното събрание може да одобри нѣкои извънредни разходи за непрѣдвидени и извънредни потрѣби, но тозъ кредитъ не трѣба да прѣвишава сумата 500,000 франка. Относително до даждията и налозитѣ, тѣ се опрѣдѣлятъ съ законъ отъ народното събрание, което ги и разпрѣдѣля. Даждията и налозитѣ се гласуватъ ежегодно отъ народното събрание, което има право да замѣни старитѣ съ нови. Наборътъ на войската и числото на рекрутата се обсѫждатъ и рѣшаватъ тъй сѫщо отъ народното събрание. За дѣйствителенъ контролъ на всички клонове отъ финансовото управление трѣба да се учрѣди така наричаната смѣтна палата (Cour de Comptes), съвършено независима.

XIII. Сколько должно быть министровъ и какъ опредѣляется ихъ отвѣственность?

Отговоръ. — При днешнитѣ условия на българското княжество азъ мисля, че петь министри за първо врѣме ще бѫдатъ достатъчни: 1) министъръ на вѫтрѣшнитѣ работи съ отдѣли за земледѣлието, за общественитѣ сгради

[1]) Писалъ съмъ това тъй подробно подъ впечатлението, което ми бѣ оставила обноската на единъ полицмейстеръ въ Русе, дѣто бѣше се прѣмѣстила канцеларията на свищовското вицегубернаторство. По пропуснато или невъзможно изпълнение на взети отъ него нѣкои разпореждания, той самъ, като забѣлѣжаше това неизпълнение, налагаше по-много или по-малко тежки глоби по свое усмотрѣние. Ако тъй глобяваниятъ се опитваше да каже нѣщо, глобата за това само се удвояваше. Позволяваше ли си пакъ да иска да се оправдае, глобата се просто утрояваше безъ никакви обяснения отъ страна на своеправния полицмейстеръ, на когото единчкиятъ отговоръ бѣше: *мълчать*. Глобата отъ 5 рубли ставаше на 10, отъ 10 на 20 и т. д.

Digitized by Google

и съобщенията; 2) министъръ на правосѫдието, народното просвѣщение и църковнитѣ работи; 3) министъръ на иностраннитѣ работи; 4) министъръ на финанситѣ съ търговията; 5) министъръ на военнитѣ работи. Само отъ себе се разумѣва, че това разпрѣдѣление може и да се измѣни споредъ по-голѣмата или по-малка специалность на лицата, които ще съставятъ министерството. Министритѣ отговарятъ както прѣдъ княза, така и прѣдъ народното събрание за своитѣ служебни дѣла. На народното събрание се прѣдоставя право да обвинява министритѣ, а специаленъ законъ има да опрѣдѣли, въ какви случаи народното събрание има това право, кой сѫдъ трѣба да ги сѫди, а тъй сѫщо на какви наказания могатъ да бѫдатъ подвъргнати. За да бѫде прието прѣдложението за обвинение на единъ министъръ или на цѣлото министерство, необходимо е съгласието, по крайней мѣрѣ, на една третя отъ народнитѣ прѣдставители, а за да бѫдатъ прѣдадени на сѫдъ единъ или всички министри, изисква се болшинство отъ двѣ трети. Министритѣ, които не сѫ членове на народното събрание, могатъ да участвуватъ въ разисканията на това събрание, но нѣматъ право да гласуватъ. Въ разисканията на законопроектитѣ или други въпроси изисква се присѫтствието поне на единъ министъръ, но на народното събрание се прѣдоставя право, да иска присѫтствието и на други министри. Всѣки министъръ отговаря лично за дѣлата по своята администрация, а солидарна отговорность сѫществува само за дѣла, рѣшавани въ пъленъ министерски съвѣтъ.

XIV. О совѣтѣ министровъ и объ ихъ обязанностямъ?

Отговоръ. — Съвѣтътъ на министритѣ засѣдава подъ прѣдседателството на княза или подъ прѣдседателството на министра-прѣдседателя, а обязаноститѣ имъ се състоятъ въ изпълнение своитѣ длъжности по своята часть отъ общото управление. Всѣки министъръ има право да изпраща инструкции, както и обяснения по своята администрация.

XV. Слѣдуетъ ли учредить Сенатъ или Государственный совѣтъ и изъ какихъ лицъ они должни состоять: исключительно ли изъ лицъ назначаемыхъ княземъ, или частію изъ выборныхъ отъ народа, а частію изъ назначаемыхъ по усмотрѣнію князя?

Отговоръ. — Ако и въ състава на българското общество да нѣма днесъ особени класи, които да се различаватъ отъ другия народъ било по произхождение, било по извънредно състояние, прѣдъ видъ, обаче, на едно крѣпко държавно устройство и на едно по-зрѣло обсѫждане всички прѣдставляеми законопроекти и държавни въпроси, азъ съмъ на мнѣние да се учрѣди сенатъ, или втора камара, членоветѣ на която при сегашното положение на княжеството да не надминава числото 25. Тия членове трѣба да се назначаватъ изключително отъ княза изъ срѣдата: а) на митрополититѣ; Екзархътъ е по право сенаторъ, ако живѣе въ княжеството; въ противенъ

Digitized by Google

случай старшиятъ изъ митрополититѣ; б) отличили се литератори или други учени и заслужили лица; в) бивши министри или агенти на българското княжество; г) притежатели на недвижими или движими имущества, които плащатъ данъкъ най-малко до хиляда франка; д) бивши народни прѣдставители, избирани за таквизъ най-малко два пѫти послѣдователно: е) прѣдседатели на градски и окрѫжни съвѣти, служили безупречно и избирани за таквизъ най-малко три пѫти послѣдователно; ж) прѣдседатели на сѫдъ, служили безукоризнено най-малко петь години. Членоветѣ на сената трѣба да сѫ на възрасть не по-малко отъ 40 години. Тѣ се назначаватъ за до животъ и получаватъ ежегодно 10,000 лева. Сенатътъ се свиква, когато и народното събрание, и заседанията сѫ публични. — Този отговоръ за сенатъ или втора камара допълнихъ послѣ тъй: числото на членоветѣ ѝ да е до 40, отъ които 30 избирани отъ народа по собенъ законъ, а 10 назначавани отъ княза по токо-що отбѣлѣженитѣ категории граждани.

XVI. Въ какомъ размѣръ слѣдуетъ предоставить содержаніе князю?

Отговоръ. — Разрѣшението на тоя въпросъ зависи отъ бюджета на младото българско княжество. Въ всѣки случай азъ мисля, че 600,000 франка годишно сѫ достатъчни за съдържанието на българския князъ.

V.

Каква трѣба да бѫде властьта на бѫдещия български князъ, ограничена ли или неограничена, какви неговитѣ длъжности, въ какъвъ размѣръ да се опрѣдѣли неговото съдържание, всичко това бѣха, тъй да река, въпроси отвлѣчени, независимо отъ лицето, което щеше да бѫде български князъ.

Кое, обаче, и какво лице трѣбаше да се избере за такъвъ, отъ коя народность, отъ коя държава, отъ какво вѣроизповѣдание, съ какви качества и съ какви ручателства за неговия успѣхъ и за неговото закрѣпване на новосъздадения български прѣстолъ? И нѣмаше ли възможность, да се намѣри таквозъ лице въ самата срѣда на освободения народъ, безъ да се прибѣгва къмъ каквато и да е чужда народность, къмъ каквато и да е чужда държава, велика или малка?

Въ отговоръ на тия въпроси изказваха се повече или по-малко прикрито разни мнѣния, разнасяха се разни слухове, ставаха разни прѣдложения. Най-напрѣдъ мнозина мислѣха, че най-подходещето за български князъ лице бѣше генералъ Игнатиевъ, бившиятъ до освободителната война руски посланикъ въ Цариградъ, главниятъ, ако не и едничкиятъ зачинщикъ на тазъ война, име отъ най-популярнитѣ

Digitized by Google

между освободения народъ. Слѣдъ Игнатиева идѣше, но на втори редъ вече, врѣменият руски императорски комисаръ въ България, князъ Дондуковъ-Корсаковъ. За него се мислѣше, че, като запознатъ вече отъ близу съ страната въ всѣко отношение, той най-добрѣ ще отговаря и на тоя високъ постъ. Тая мисъль вѣрвамъ да не се лъжа, ако кажа, че се умихваше и на самия императорски комисаръ.

* * *

Кандидатъ, обаче, за новоиздигнатия български прѣстолъ се обади ненадѣйно отъ странство друго едно лице. То бѣше князъ Бибеско, родомъ румънецъ, синъ на извѣстенъ бивши господарь въ едно отъ двѣтѣ отвждунавски, влашко и молдавско, княжества, отъ които се образува нинѣшна Румъния. Князъ Бибеско, който прѣкарваше повечето си врѣме въ Парижъ, бѣ направилъ разни постжпки за тая цѣль, а, както ми разказваше подиръ години въ Букурещъ единъ неговъ близъкъ познатъ, той значително билъ нащърбилъ по тая работа и самото си инъкъ не незавидно материално състояние. Той дѣйствувалъ за това чрѣзъ французски нѣкои държавници и публицисти. Нѣщо повече. Той бѣ изпратилъ и въ България свои агенти за да подѣйствуватъ въ полза на неговата кандидатура. Тѣзи агенти се отзоваха единъ день и въ Търново, когато още работѣше учрѣдителното събрание. Едногото отъ тѣхъ г. Ив. Е. Гешовъ, който въ оно врѣме се нахождаше съ покойния д-ръ Янкуловъ въ Парижъ по въпроса за участьта на покойната днесъ *Източна-Румелия,* бѣше прѣпоржчалъ до мене отъ тоя градъ съ особенно писмо отъ 5/17 априлъ 1879 г. Прѣпоржчваниятъ се именуваше Jules Berge. — „Г. Jules Berge — казваше ми г. Гешовъ, — който ще Ви вржчи това писмо, имà добрината да ни приеме тукъ като истиненъ приятель на нашето дѣло и да ни улесни твърдѣ много въ изпълнението на мисията ни. Той тръгва утрѣ за България и азъ съ благодарение Ви го прѣпоржчамъ, и надѣя се, че и Вие ще го приемете тамъ както той насъ прие тука. Като приятель на една висока личность,[1]) която чрѣзъ влиянието си тукъ такожде не малко помогна на дѣлото ни, г. Berge заслужва единъ добъръ приемъ, който вѣрвамъ, че единъ патриотъ като Васъ нѣма да му отрече“.

---

[1]) Тази личность е Гамбета.

Digitized by Google

Г. Jules Berge стигна на врѣме въ Търново, обади ми, че иска да ме види, и на отговора ми, че азъ на драго сърце ще го приема на другия день, той ми изпрати това прѣпоржчително писмо съ една своя визитна картичка, въ която ми изказваше съ прѣкалена французка любезность своитѣ благодарения, за дѣто съмъ щѣлъ да го приема и щѣлъ да бжде честитъ да стисне ржката на великия патриотъ и великия ораторъ (je serai heureux de serrer la main du grand patriote et du grand orateur). На другия день той бѣше при мене. Слѣдъ запознаването ни сега отъ близу и размѣнени нѣкои любезни приказки той ми разправи, за каква именно цѣль е дошълъ въ България. И той настойчиво залегна да ме убѣждава, че изборътъ на Бибеско за князъ български щѣлъ да бжде едно щастие за възродена България, той щѣлъ да бжде вѣнецътъ, който ще украси прѣдприетото и тъй благополучно довършеното отъ велика Русия дѣло за освобождението на нашето отечество. Краснорѣчиво разказваше той за прѣвъзходнитѣ дарби и качества на Бибеско, за неговото всестранно образование, за неговия просвѣтенъ умъ, за неговия политически талантъ, за неговата прѣданность къмъ българското дѣло, за неговитѣ обширни и вѣрни познания по източнитѣ въобще работи. Той прибавяше още да каже, че Бибеско билъ въ най-добри отношения и съ всички мѣродавни политически кржгове въ Русия. та не могло да се мисли, че отъ руска страна би могло да има нѣкоя прѣчка за неговата кандидатура. Колкото за Франция, тази кандидатура била тамъ въ мѣродавнитѣ политически срѣдини твърдѣ популярна, и изборътъ на князъ Бибеско за князъ български щѣлъ да се посрѣщне тамъ съ голѣмо съчувствие. Чини ми се, като че да виждамъ още прѣдъ себе си тозъ добъръ и милъ господинъ, пратеникъ на князъ Бибеско. Между друго, той ми разправяше. че тази кандидатура се поставяла съ знанието и съ съгласието на Гамбета, влиянието на когото, ми казваше, е толкозъ голѣмо въ Франция. Той самъ, Jules Berge, тръгналъ отъ Парижъ съ знанието и съ одобрението на тазъ висока личность, която се била отнесла тъй съчувствено въ Парижъ и къмъ г. г. Гешова и Янкулова. Г. Jules Berge се стараеше, между друго, да докаже и това, че изборътъ на Бибеско за князъ български щѣлъ да се погледне съ добро око и отъ всички западни сили по много причини, а главно, защото той не излизалъ отъ династия на велика или малка държава.

Не зная точно, съ кои и съ какви други лица е можилъ да се срѣщне въ Търново тозъ господинъ, какъ е той убѣждавалъ и

Digitized by Google

тѣхъ за сгодата на тазъ кандидатура, и какъвъ отговоръ му е билъ даденъ. Отъ моя страна азъ го приехъ, както трѣбаше и както ми пишеше г. Гешовъ, но въ края на доста дългия ни разговоръ азъ му казахъ открито и безъ никакви забикалки, че за тозъ толкозъ важенъ въпросъ, за неговата толкозъ важна мисия най-добрѣ ще направи да се отнесе прѣди всичко до руситѣ, и то толкозъ повече, че, както самъ бѣше ми казалъ, князъ Бибеско билъ въ прѣвъзходно добри отношения съ всички руски мѣродавни политически кржгове. Токо-що освободени отъ руситѣ, ние българитѣ, му казахъ, нѣма по никой начинъ да пристжпимъ къмъ избиране князъ, какъвто и да е той, безъ тѣхния съвѣтъ и безъ тѣхното прѣдварително съгласие. И по този въпросъ нѣма двѣ мнѣния, казахъ, у българския народъ. Повторно азъ не се видѣхъ вече лично съ г. Jules Berge, но той ми се обади при тръгването си съ депозиране у дома ми визитна картичка за сбогомъ.

* * *

Дума стана въ Търново, и дума сериозна, за друга една кандидатура отъ съвсѣмъ другъ родъ и съвсѣмъ другъ характеръ. Въ онова врѣме подписавшитѣ Берлинския договоръ сили имаха въ България прѣдставители, изпратени специално (ad hoc) да присжтствуватъ при изработването на българската конституция и при избирането на първия български князъ. Английскиятъ прѣдставитель се именуваше Палгрейвъ (Palgrave), човѣкъ на зрѣла възрасть, съ голѣма опитность, ще прибавя и съ забѣлѣжителна проницателность. Не се лъжа, ако кажа, че той излѣзе единъ видъ пророкъ по събитията, които имаше да се развиятъ въ България прѣзъ първитѣ години отъ самоуправлението ѝ. Той прѣдсказа почти всичко, което имаше да се случи послѣ у насъ било по отношение къмъ политическитѣ наши партии, тогава още въ зародишъ, и къмъ тѣхнитѣ стремения, било по отношение къмъ положението, дори и участьта на бждещия български князъ. Съ удивление си спомнямъ азъ и до днесъ още неговитѣ зрѣли сжждения, често прикривани съ тонъ на ирония и шеговитость, и неговитѣ обмислени догадки, нѣкои отъ които бихъ желалъ да не бѣха се сбждали. Въ зрѣла, както казахъ, възрасть и съ дълга опитность, той познаваше изтокъ, източнитѣ народи, тѣхнитѣ нрави, тѣхния характеръ и тѣхнитѣ слабости. Единъ день прѣзъ мѣсецъ априлъ 1879 год. прѣди изби-

Digitized by Google

рането на князъ Палгрейвъ отвори прѣдъ мене и нѣкои други приятели дума за бѫдещия български князъ. Той призна прѣди всичко, че по тоя въпросъ ние българитѣ по длъжность ще трѣба да се съобразимъ съ желанието и съ съвѣтитѣ на руското правителство, кандидатътъ на което му билъ вече и извѣстенъ. При всичко това, той прибави да каже, че най-добро би било за възкръснала България, ако би имало възможность, да се избиреше за неинъ князъ румънския князъ Карлъ. Той ни увѣряваше по най-формаленъ начинъ, че за това той нѣмалъ никакви инструкции отъ своето правителство, а изказвалъ тукъ просто свое лично мнѣние. Като таквозъ, той го развиваше и подържаше всѣчески. Избирането на румънския князъ за князъ български не значи, казваше, сливането въ едно на двѣтѣ страни, Румъния и България. Тѣ си оставатъ отдѣлно всѣка една господарство съ свое отдѣлно правителство, отдѣленъ парламентъ, отдѣлно законодателство, отдѣлно управление, пълна въ всичко автономия, съ мѣстния български езикъ. Съединението щѣло да бѫде само лично, съединение въ лицето на единъ князъ — румънския. Палгрейвъ не настоя по въпроса за външната политика и за войската на двѣтѣ страни при единъ князъ. Той оставаше уреждането на тия важни въпроси за понататъкъ, слѣдъ избора на княза, и отъ новосъставенитѣ правителства при единъ и сѫщи князъ за двѣтѣ господарства. Но за сега той твърдѣше, че съ такъвъ единъ изборъ, какъвто той прѣдлагаше да стане, ако би имало възможность, отъ двѣтѣ господарства отвѫдъ и отсамъ Дунава, Румъния и България, щѣло да се образува изведнажъ единъ отъ десетина милиона жители, а, попослѣ, и много повече държавенъ дуализъмъ, който щѣлъ да има грамадно значение и за самитѣ тия господарства и за общоевропейската политика. Той надълго разказваше за сгодитѣ, които имало да излѣзатъ отъ съединението на България и Румъния, въ лицето на единъ князъ — румънския. Таквозъ бѣше личното, както казваше, мнѣние на английския прѣдставитель по онова врѣме въ България по въпроса за избиране български князъ. Излишно е да забѣлѣжа, че и нему въ тоя случай, безъ никакви обяснения и безъ никакви забикалки, отговорихъ тъй, както бѣхъ отговорилъ азъ и на Бибесковия пратеникъ. Впрочемъ, той самъ признаваше, че инъкъ не можеше да бѫде. Българитѣ трѣбаше въ тоя случай да слушатъ руситѣ абсолютно, но той като че да желаеше да се разубѣдятъ и самитѣ руси и да пригърнатъ неговото мнѣние.

Digitized by Google

* * *

Като сериозенъ и многообѣщаещъ кандидатъ за Българския прѣстолъ бѣше се споменало въ онова врѣме и името на принцъ *Рейсъ,* бивши германски посланикъ въ Цариградъ, но както се бѣ ненадѣйно позачуло за тазъ кандидатура, тъй се и замлъкна съвършено за нея слѣдъ малко. Принцъ *Рейсъ* билъ, ако не се лъжа, близъкъ сродникъ на принцеса Елеонора Рейсъ-Кьострицъ, сега българска княгиня. Сждбата, както се види, била още съ врѣме разпоредила, щото единъ день какъ и какъ на новоиздигнатия Български прѣстолъ да се качи лице отъ рода Рейсъ било отъ мжжкия, било отъ красния полъ.

* * *

На края ще приведа тукъ и мнѣнието на единъ добрѣ извѣстенъ българинъ по въпроса за избиране български князъ. То е мнѣнието на покойния Александъръ Екзархъ. Прѣдавамъ тукъ изцѣло това, що ми пишеше по тоя важенъ и животреперещъ по онова врѣме въпросъ за бждещъ български държавенъ глава.

Парижъ 19/31 X/врія 1878

Любезный ми пріятелю Господине М. Балабановъ

„... Не е ли срамота шесть миліона хора да нематъ единъ человѣкъ да избератъ за свой князъ, ами да чекатъ да имъ ся натури единъ чужденецъ, който, като не му ареса нещо, да ни казва, че не сме кадърни, че сме варвари, кара турлаци и пр.? Защо нѣкой отъ Васъ: Вый, Цанковъ, Г-нъ Кръстовичъ и други и други да ся не явите, да турите кандидатурата си? Оный, който ще ся опредѣли, ще ли е по-достоенъ? Ами ако ны ся даде единъ влахъ, единъ румунинъ какъ ще го носиме? а! народътъ треба да ся сабуди и да не стои така безъ воля, безъ живость. Нека избере едного отъ своите си, ний щемъ ся погоди злѣ-добрѣ съ него. Съ Игнатіева ся разговорихъ на дълго; казва че не ще и че не можело да бжди. Научавамъ ся че и Дондуковъ не бивалъ; истина ли е, не зная. Остава убо на народътъ да ся произнесе и да покаже че е народъ, че е достоенъ за свобода. Отъ моя страна да ви кажа право като на чистъ мой пріятелъ, като гледамъ все това, много ми жално става, та, ако да ми бѣ възможно и ако да бихъ угоденъ на пріятели и на народътъ, бихъ ся явилъ и бихъ му служилъ безъ нищо да му искамъ да ми плаща. Онъ е оскуденъ и който ще е лицето му

Digitized by Google

треба да е человѣкъ скроменъ, дѣятеленъ, економъ, богобоязливъ, съ една рѣчъ да е примѣръ и огледало на народътъ.

Като ся намѣрвамъ тукъ въ политический офиціяленъ свѣтъ и ся често разговарямъ и мя питатъ защо да не изберемъ единъ нашъ, рѣшихъ ся, и вчера отправихъ дълго писмо върху тойзи вапросъ на князъ Дондукова, щехъ да ся отправя право и къмъ народътъ, но като помислихъ че сичко ся осредоточава въ рацете на князъ Дондукова, писахъ само до него; испратихъ му между тѣмъ единъ образъ на старъ единъ печатъ за да послужи pour Armoiries на българский народъ. Това ви явя, и имайте го подъ вниманіе. Явете ся убо и Вий.

Всички вашъ:

Алек. с. б. Екзархъ.

Ако не се лъжа, покойниятъ бѣ направилъ по-послѣ и нѣкои други постжпки за постигане тази цѣль. Но, слѣдъ като се свърши всичко по основната наредба на княжеството, той си дойде отъ Парижъ въ България и тукъ се задоволи най-напоконъ съ назначението му пловдивски префектъ въ Източна-Румелия. Слѣдъ съединението на тази послѣднята съ княжеството (1885 г.), той се прѣсели въ София, живѣ тукъ частенъ и скроменъ животъ съ спомени само за минала дѣятелность и минали мечти, и не слѣдъ дълго врѣме той се помина, съкрушенъ душевно между друго отъ безутѣшна жалость за прѣждеврѣменната загуба на едно мило чадо.

* * *

„Ако цѣните що-годѣ направенитѣ отъ Русия жертви за „освобождението на България, ако имате и най-малка признателность къмъ руския императоръ, ако при това разбирате и добрѣ „разумѣванитѣ ваши народни интереси, вие нѣма да изберете князъ „безъ нейното съгласие, вие ще послушате въ тоя случай нейния „съвѣтъ, и вие ще гледате да се избере за български князъ Алек„сандъръ Батембергъ, племяникъ на императрицата“, бѣше ни казалъ тъй накратко отъ страна на руския императоръ не веднажъ и дважъ въ частни събрания рускиятъ тогава прѣдставитель, покойниятъ Давидовъ.

И българскиятъ народъ чрѣзъ своитѣ прѣдставители послуша руския съвѣтъ и избра въ Търново, на 17 априлъ 1879 год. за пръвъ свой князъ Александъръ Батембергъ.

Digitized by Google

Миоценската серия въ България.

Отъ Георги Н. Златарски.

Миоценската серия въ Княжеството начева съ морски образувания, сталожени въ нѣкогашното пространно Срѣдиземно море, което въ терциерната ера е покривало голѣма часть отъ южна Европа. Това море чрѣзъ единъ доста значителенъ заливъ, който е заобикалялъ Алпитѣ, навлизало е въ виенския и панонския басейнъ, отъ дѣто единъ ржкавъ се е отдѣлялъ и достигалъ прѣзъ Сърбия до плѣвенскитѣ околности. Слѣдитѣ на това море се виждатъ днесъ на нѣколко мѣста въ сѣверна България.

Прѣзъ сжщата епоха другъ морски ржкавъ се е спущалъ отъ Виена прѣзъ Галиция и Подолия, поплавилъ е Кримъ и една значителна часть отъ Черно море и оставилъ положителни остатъци въ варненско и около Камчията край Черно море.

По-късно се отдѣля отъ сжщото Срѣдиземно море едно доста голѣмо, но по-слабо солено море съ своеобразна фауна, твърдѣ подобна на черноморската, чиито наслаги заематъ тоже голѣми пространства въ нашето отечество, главно около Дунава, както и между тая рѣка и Черно море. Това брахично море сж нарекли Сарматско, понеже е покривало земитѣ на старитѣ сармати.

Но и Сарматското море не остава за дълго врѣме цѣло; то се разпокжсва и къмъ края на миоценския периодъ се разпада на нѣколко по-малки котловини съ още по-опрѣснѣла вода, въ които оставатъ послѣднитѣ остатъци отъ Сарматското море. Всички тѣзи басейни не сж имали вече никаква свръзка съ Медитеранското море.

При такива условия настжпва Плиоценскиятъ периодъ, въ който още отъ начало се отеглятъ окончателно морскитѣ води отъ прѣдѣлитѣ на Княжеството.

Миоценската серия въ България може да се раздѣли на:

I) **Втори Медитерански** или **Виидобонски катъ** и

II) **Сарматски катъ.**

Digitized by Google

Слѣдитѣ на първия Медитерански катъ напълно отсжтствуватъ въ прѣдѣлитѣ на Княжеството, както и въ западната часть на Мала Азия.

I. Втори Медитерански или Виндобонски катъ.

Срѣдниятъ Миоценъ нареченъ отъ *E. Suess*-а втори Медитерански катъ (zweite Mediteranstufe), а отъ *Ch. Depéret* Виндобонски катъ (Vindobonien), развитъ е у насъ въ два съвсѣмъ различни типа: А. *Виенско-Панонски* типъ и Б. *Кримо-Кавказски* типъ. Първиятъ типъ, особено развитъ въ Виенската и Унгарската котловина, дѣто е най-първо изученъ и разчлененъ, както и въ Галиция и Подолия, разпростира се въ Австрия, въ Унгария, въ Сърбия и въ нѣкои части на сѣверо-западна и централна България, сѣверно отъ Балкана. Кримо-Кавказскиятъ типъ, доказанъ най-първо въ Кримъ, оставилъ е въ Европа ясни слѣди само въ най-източната часть на Княжеството, въ прѣдѣлитѣ на Черно море около Варна.

А. Виенско-Панонски типъ.

Къмъ срѣдата на Миоценския периодъ Медитеранското море, което е покривало голѣма часть отъ Испания, Италия, сѣверозападна Африка и Гърция, покрай сѣвернитѣ поли на Алпитѣ нахлуло е прѣзъ единъ голѣмъ заливъ най-първо въ Виенския басейнъ и отъ тамъ прѣминало е въ Панонския басейнъ, отъ дѣто прѣзъ Сърбия, съ пó-малъкъ заливъ достигнали сж водитѣ му до дѣсния брѣгъ на р. Витъ и малко пó-на изтокъ въ околноститѣ на Плѣвенъ. Положителни остатъци отъ това море намиратъ се днесъ въ сѣверозападна България при с. Старопатица (Видинско), около с. Припъльжене (Фердинандовско), около с. Уровене и пó-на изтокъ (Врачанско), а въ централна България отъ двѣтѣ страни на р. Искъръ, източно отъ р. Витъ около селата Биволари, Опанецъ, Ясенъ (ст. Плазигжсъ), Дисевица, Търнене (Плѣвенско).

Ние ще начене́мъ описанието на втория Медитерански катъ отъ Виенско-Панонския типъ съ образуванията, които се откриватъ особено добрѣ по рътлинитѣ, източно отъ р. Витъ.

1. **Около Плѣвенъ.** — Виндобонскиятъ катъ въ околноститѣ на Плѣвенъ, както се каза вече, открива се върху дѣсния брѣгъ на р. Витъ, измежду с. с. Търнене и Биволари и съставлява почти всички възвишения, които се издигатъ източно отъ рѣката, като

Digitized by Google

достига на изтокъ близу до Плѣвенъ. Този Миоценски катъ лежи почти на всѣкждѣ върху синкави мергели, които се откриватъ на нѣколко метра изнадъ водното равнище на Витъ; но при всичко че въ тѣхъ още не сж намѣрени фосили, нѣма съмнѣние че тѣ сж отъ горньо-кредна или Сенонска (Aturien), а не отъ терциерна възрасть.

Около Плѣвенъ основата на Виндобонскитѣ пластове съставлява единъ бѣлъ, ситенъ, кварцовъ пѣсъкъ, размѣсенъ съ люспици отъ бѣла слюда. Въ него често се забѣлѣзватъ зеленикави, тънки глинени слойеве, които на въздуха се разпукватъ и разпадатъ; а въ по-горнитѣ му части има и окрозни, жълти и червеникави пѣсъчни прослойки. Пѣсъцитѣ нѣматъ на всѣкждѣ еднаква дебелина: на южната страна на Русково или Опанско бърдо тѣ иматъ 10 до 12 м. дебелина, къмъ изкопа на желѣзницата около 5 до 6 м., южно отъ желѣзния мостъ на Витъ пѣсъчнитѣ слойеве едва достигатъ до 1 м. дебелина, а по-на югъ тѣ сж още по-тънки, па даже и съвършено отсжтствуватъ, както това е въ Ясеновото бърдо при моста на Витъ и въ нѣкои части на Опанско бърдо.

Надъ пѣсъчнитѣ пластове слѣдватъ пластични варовити глини или мергели, които въ нищо не се различаватъ отъ Баденскитѣ около Виена, дѣто ги наричатъ „Баденски тегелъ“ *(Badener Tegel)*. Тия сивопепеливи мергели, размѣсени съ малко пѣсъкъ, явяватъ се на всѣкждѣ, дѣто излиза вторинтъ Медитерански катъ, и тѣ сж едни отъ най-сжществениитѣ негови скали. Въ тѣхъ твърдѣ често се намира гипсъ; въ Ясеновото бърдо и по на югъ отъ него събиратъ гипса въ най-обикновени кристални форми и въ влакнясто състояние.

Тегелтъ се явява на всѣкждѣ въ Опанско бърдо и на сѣверъ къмъ с. Биволари съ по-малка или по-голѣма дебелина; сжщото е и въ Ясенското бърдо. Той съдържа на всѣкждѣ фосили и особено богата е фауната па Опанско или Русково бърдо. Въ досегашнитѣ наши екскурзии ние сме могли да съберемъ само отъ нѣколко локалитета около Плѣвенъ, а именно: въ Русково бърдо, около Биволари, при моста на Витъ, срѣщу Ясеново и пр. 251 вида фосили, които могатъ да се разпрѣдѣлятъ така:

12 вида фораминифери *(Foraminifera)*,
12 „ корали *(Anthozoa)*,
2 „ морски таралежи *(Echinoidea)*,

Digitized by Google

1 видъ червеи (*Vermes*),
1 „ мъховидни животни (*Bryozoa*),
39 вида плочвохрилни (*Lamellibranchiata*),
9 „ греблоноги (*Scaphopoda*),
174 „ коремоноги (*Gastropoda*),
1 видъ зъби отъ риба (*Pisces*).

Измежду фораминиферната фауна въ най-голѣмъ брой се явяватъ Милиолинитѣ (*Miliolina secans* d'Orb. sp., *M. auberiana* d'Orb. sp.), Амфистегинитѣ (*Amphistegina Hauerina* d'Orb.) и Хетеростегинитѣ (*Heterostegina simplex* d'Orb.); покрай тия родове по-рѣдко се срѣщатъ Билокулинитѣ (*Biloculina*), Нодозарийтѣ (*Nodosaria*), Кристеларийтѣ (*Cristellaria*) и др.

Доста чести сѫ единичнитѣ корали: *Ceratotrochus, Conotrochus, Flabellum, Stylophora, Syzygophyllia;* отъ ехинидитѣ *Echinocyamus transylvanicus* Laube и отъ бриозоитѣ *Lunulites umbellatus* Defr.

Отъ бивалвитѣ заслужватъ да се споменатъ: *Pecten cristatus* Bronn., *P. spinulosus* Münst., *P. gloria maris* Du Bois., *Leda fragilis* Chemn., *Arca diluvii* Lam., *Arca pisum* Partsch, *Limopsis anomala* Eichw., *Pectunculus pilosus* Linn., *Venus multilamella* Lam., *Venus aff. cincta* Eichw., *Corbula gibba* Olivi.

Отъ скафоподитѣ: *Dentalium Badense* Partsch., *D. mutabile* Doderl., *D. entalis* Linn., *D. pseudo-entalis* Lam.

Отъ коремоногитѣ най-често идатъ: *Natica helicina* Brocc., *Turritella turris* Bast., *T. subangulata* Brocc., *Cerithium minutum* Serr., *Chenopus (Aporrhais) alatus* Eichw. sp., *Columbella subulata* Brocc., *Buccinum badense* Partsch, *B. Hoernesi* May., *B. aff. restitutianus* Font., *B. Schrökingeri* R. Hörnes et Auinger, *B. aff. Hochstetteri* R. Hör. et Auing., *Murex craticulatus* Linn., *M. Delbosianus* Grat., *M. subtorularius* R. Hör. et Auing., *Mitra scrobiculata* Brocc., *Ancillaria glandiformis* Lam., *Pleurotoma Neugeboreni* Hörn., *Pl. coronata* Münst., *Pl. Annae* R. Hör. et Auing., *Pl. Valeriae* R. Hörn. et Auing., *Pl. Allionii* Bell., *Pl. Juliae* R. Hör. et Auing., *Conus Dujardini* Desh., *Ringicula buccinea* Desh.

Споредъ численостьта на *Pleurotoma*-итѣ, опанскиятъ тегель, въ който сѫ намѣрени до сега около 40 вида, може съ право да се нарече *плеуротомски мергелъ*.

Тукъ излагаме и подробната листа на мергелната или тегелната фауна, събрана до сега въ околноститѣ на Плѣвенъ.

Digitized by Google

Foraminifera. — *Biloculina ringens* d'Orb., *Miliolina secans* d'Orb. sp., *Mil. aubériana* d'Orb. sp., *Mil. aff. Boueana* d'Orb. sp., *Nodosaria bacillum* Defr., *Nodos. affinis* d'Orb., *Cristellaria cassis* Lamk., *Crist. cultrata* Montfr. sp., *Crist. calcar* Linné sp., *Amphistegina Hauerina* d'Orb., *Heterostegina simplex* d'Orb., *Heterost. costata* d'Orb.

Hexacorallia. — *Ceratotrochus aff. duodecimcostatus* Gldf., *Ceratotrochus (Turbinolia)* n. sp., *Conotrochus typus* Seg., *Flabellum Suessi* Reuss, *Flab. Roissyanum* M. Edw., *Flabellum* sp., *Stylophora subreticulata* Reuss, *Syzygophyllia aff. brevis* Reuss, *Heliastraea Defrancei* M. Edw. et Haime, *Heliastraea Reusseana* M. Edw. et Haime, *Heliastraea aff. conoidea* Reuss, *Prionastraea Neugeboreni* Reuss.

Echinoidea. — *Cidaris* sp., *Echinocyamus transsylvanicus* Laube.

Vermes. — *Serpulorbis* sp.

Bryozoa. — *Lunulites (Discoporella) umbellatus* Defr.

Lamellibranchiata. — *Pecten cristatus* Bronn, *P. spinulosus* Münster, *P. Malvinae* Dubois, *P. (Chlamys) gloria maris* du Bois, *Pecten* sp. (*aff. P. Koheni* Fuchs), *Hinnites aff. Defrancei* Mich., *Lima* n. sp., *Ostrea* sp., *Leda fragilis* Chemn., *L. pellucida* Phil., *Leda* n. sp. (1), *Leda* n. sp. (2), *Arca diluvii* Lam., *A. pisum* Partsch, *A. lactea* Linn., *A. barbata* Linn., *A. cfr. tetragona* Poli, *A. cfr. clathrata* Defr., *Limopsis anomala* Eichw., *Chama* (sp.) (?), *Cardita Partschi* Gldf., *C. diversicostata* Reuss, *C. Transylvanica* Hörnes, *C. calyculata* Linn., *C. trapezia* Brug., *Lucina dentata* Bast., *L. exigua* Eichw., *L. spinifera* Mont., *L. irregularis* Eichw., *L. borealis* Linn., *L. aff. reticulata* Poli, *Venus multilamella* Lam., *V. scalaris* Bronn, *V. Dujardini* Hörn., *Venus* n. sp. (*aff. V. cincta* Eichw.), *Cytherea Pedemontana* Ag., *Mesodesma cornea* Poli, *Corbula gibba* Olivi, *Teredo Norwegica* Spengler.

Scaphopoda. — *Dentalium Badense* Partsch, *D. Bouéi* Desh., *D. mutabile* Doderl., *D. pseudo-entalis* Lam., *D. aff. pseudo-entalis* Lam., *D. entalis* Linn., *D. tetragonum* Brocc., *D. aff. Michelottii* Hörnes, *Dentalium* n. sp.

Gastropoda. — *Turbo tuberculatus* Serr., *T. carinatus* Brocc., *T. aff. rugosus* Lin., *Trochus* sp. (1), *Trochus* sp. (2), *Neritopsis radula* Linn., *Nerita Grateloupana* Fer., *Solarium millegranum* Lam., *Sol. aff. (Torinia) obtusa var. tauroarchiteoides* Sacco, *Monodonta mamilla* Andrz., *Monodonta* sp. n., *Litorina sulcata* Pilk., *L. aff.*

Digitized by Google

sulcata Pilk., *Litorina* n. sp., *Natica helicina* Brocc., *Rissoa Schwartzi* Hörnes, *Rissoa* sp., *Scalaria* n. sp. (*aff. S. amoena* Phil.), *Scalaria* sp., *Turritella turris* Bast., *Tur. subangulata* Brocc., *Tur. Archimedis* Brong., *Tur. bicarinata* Eichw., *Turritella* n. sp., *Vermetus aff. arenarius* Linn., *Chemnitzia* sp. (?), *Turbonilla plicatula* Brocc. *Turb. costellata* Grat., *Turbonilla* sp., *Eulima subulata* Don., *E. aff. subulata* Don., *E. polita* Linn., *Eulima* sp. (1), *Eulima* sp. (2), *Niso eburnea* Risso, *Cerithium minutum* Serr., *C. aff. minutum* Serr., *C. spina* Partsch, *C. scabrum* Olivi, *C. lignitarum* Eichw., *C. dolium* Brocc. var., *C. aff. Zeuschneri* Pusch, *Cerithium* n. sp. (1), *Cerithium* n. sp., (2), *Chenopus (Aporrhais) alatus* Eichw. sp., *Ch. pes-pelicani* Phil., *Rostellaria (Gladius) dentata* Grat., *Erato aff. laevis* Don., *Cypraea (Trivia) Europaea* Mont., *C. (Aricia) Lanciae* Brus., *Cassidaria (Galeodea) cingulifera* Hörn. et Auing., *Cassis saburon* Lam., *Ficula geometra* Borson, *Triton (Sassia) Apenninicum* Sassi, *Ranella (Aspa) marginata* Martini sp., *Columbella (Mitrella) cfr. subulata* Brocc., *C. (Mitrella) aff. fallax* R. Hörn. et Auing., *C. (Anachis) Dujardini* M. Hörnes, *Buccinum (Zeuxis) badense* Partsch, *B (Zeuxis) Hoernesi* May., *B. (Zeuxis) aff. restitutianum* Font., *B. (Nassa) Karreri* R. Hörn. et Auing., *B. (Nassa) aff. laevissimum* Brus., *B. (Cuesia) Schrökingeri* R. Hörnes et Auing., *B. (Hime) aff. Hochstetteri* R. Hörn. et Auing., *B. (Phos) Hoernesi* Semper, *B. (Tritia) aff. turbinellus* Brocc., *B. aff. gibbum* Brug. *var. subappenina* Brocc., *Buccinum* sp. (1), *Buccinum* sp. (2), *Pollia exculpta* Duj. sp., *P. aff. subpusilla* R. Hörn. et Auing., *Purpura (Sistrum) Austriaca* R. Hörn. et Auing., *Jania angulosa* Brocc., *Murex (Chicoreus) Aquitanicus* Grat., *M. (Chicoreus) aff. granuliferus* Grat., *M. (Trophon) varicosissimus* Bon., *M. (Trophon) aff. vaginatus* Jan., *M. (Trophon) goniostomus* Partsch, *M. (Trophon) aff. goniostomus* Partsch, *M. (Trophon) aff. Haidingeri* M. Hörnes, *M. (Occinebra) craticulatus* Linn., *M. (Occinebra) coelatus* Grat. *var. badensis*, *M. (Occinebra) aff. Schönni* Hörnes, *M. (Typhis) fistulosus* Bronn, *M. (Phyllonotus) cristatus* Brocc., *M. Delbosianus* Grat., *M. aff. spinicosta* Bronn, *M. (Rhynocantha) subtorularius* R. Hörn. et Auing., *Murex* n. sp., *Murex* sp. (1), *Murex* sp. (2), *Fusus Valenciennesi* Grat. sp., *F. lamellosus* Borson, *F. virgineus* Grat., *F. aff. burdigalensis* Bart., *F. aff. scalaroides* Lam., *Fusus* n. sp. (1), *Fusus* n. sp. (2), *Fusus* n. sp. (3), *Turbinella (Latirus) labellum* Bon., *T. (Latirus) aff. suberaticulata* d'Orb., *Fascicolaria fimbriata* Brocc., *Pyrula (Ficula) geometra* Borson, *P. (Spirilla)*

Digitized by Google

rusticula Bast., *Mitra fusiformis* Brocc., *M. (Nebularia) cerobiculata* Brocc., *M. (Callithea) cupressina* Brocc., *M. (Costellaria) intermitens* R. Hörnes et Auing., *Voluta rarispina* Lam., *V. ficulina* Lam., *V. pyrulaeformis* R. Hörn. et Auing., *Voluta* n. sp., *Voluta* sp., *Ancillaria glandiformis* Lam., *A. (Ancilla)* n. sp., *Cancellaria Saccoi* R. Hörn. et Auing., *C. (Merica) Laurensii* Grat., *C. (Narona) aff. Nysti* Hörnes, *C. (Narona) aff. Suessi* R. Hörnes, *C. (Trigonostoma) aff. lyrata* Brocc., *Cancellaria* n. sp., *Terebra acuminata* Borson, *T. bistriata* Grat. var., *Pleurotoma vermicularis* Grat., *Pl. Badensis* R. Hörnes, *Pl. Neugeboreni* Hörnes, *Pl. coronata* Münster, *Pl. Annae* R. Hörn. et Auing., *Pl. Annae* R. Hörn. et Auing. *var. A.*, *Pl. Annae* R. Hörn. et Auing. *var. B.*, *Pl. Annae* R. Hörn. et Auing. прѣходна форма къмъ *Pl. Mathildae*, *Pl. (Surcula) Lamarcki* Bell., *Pl. recticostata* Bell., *Pl. (Surcula) aff. Ottiliae* R. Hörn. et Auing., *Pl. (Genota) aff. ramosa* Bast., *Pl. (Genota) Valeriae* Hörn. et Auing., *Pl. (Drillia) Allionii* Bell., *Pl. (Drillia) aff. Allionii* Bell., *Pl. (Drillia) spinescens* Partsch, *Pl. (Drillia) crispata* Jan., *Pl. (Drillia) aff. Suessi* Hörnes, *Pl. (Drillia)* n. sp., *Pl. (Clavatula) Juliae* R. Hörn. et Auing., *Pl. (Clavatula) aff. Juliae* R. Hörn. et Auing., *Pl. (Clavatula) Amaliae* R. Hörn. et Auing., *Pl. (Pseudotoma) Theresiae* R. Hörn. et Auing., *Pl. (Rouaultia) aff. Magdalenae* R. Hörn. et Auing., *Pl. (Dolichotoma) cataphracta* Brocc., *Pl. (Homotoma) Leufroyi* Michaud, *Pl. (Raphitoma) Sandleri* Partsch, *Pl. (Raphitoma) aff. plicatella* Jans., *Pl. (Raphitoma) aff. harpula* Brocc., *Pl. (Aloma) aff. Poppelacki* Hörnes, *Pleurotoma* n. sp. (1), *Pleurotoma* n. sp. (2), *Pleurotoma* n. sp. (3), *Pleurotoma* n. sp. (4), *Pleurotoma* sp., *Conus (Leptoconus) Dujardini* Desh., *C. (Leptoconus) antediluvianus* Brug., *C. (Leptoconus) extensus* Partsch, *C. (Chelyconus) ventricosus* Bronn., *C. (Chelyconus) Vindobonensis* Partsch, *C. (Dendroconus) cfr. Daciae* R. Hörn. et Auing., *Conus (Dendroconus)* sp., *C. (Rhizoconus) cfr. Bittneri* R. Hörn. et Auing., *Actaeon semistriatus* Fer., *Ringicula buccinea* Desh., *Bulla Lajonkaireana* Bast., *B. convoluta* Brocc., *B. clathrata* Defr., *Vaginella depressa* Daud.

Pisces. — *Lamna* sp.[1])

---

[1]) Когато прѣзъ 1869 год. *F. Foetterle* прѣминва прѣзъ Плѣвенъ и констатира за първъ пѣтъ миоценския терциеренъ тегель около моста на р. Витъ, той събра слѣднитѣ фосили: *Conus Dujardini*, *C. Noë*, *Rostellaria pes pelicani*, *Ancillaria glandiformis*, *Pleurotoma asperulata*, *Turritella vindobonensis*, *Cypraea pyrum*, *Cassis texta*, *Arca diluvii*, *Pectunculus* sp., *Venus multilamella*. *Dentalium elephantinum*, *Flabellum cuneatum*, *Turbinolia duodecim costata*. (*Foetterle*. — Verhandl. der K. K. geolog. Reichsanstalt 1869. № 16, p. 374). По-послѣ прѣзъ 1884 год. когато изучвахме геолог.

Digitized by Google

Въ нѣкои мѣста на Опанско бърдо, между мергелитѣ излизатъ цѣли рифообразни банки, съставени отъ Нулипоренъ-Литотамниевъ твърдъ варовникъ, изпълненъ съ разновидни корали, а на други – той се вижда раздробенъ и разхвърленъ въ тегеля. Такива банки особено се виждатъ въ южната, западната и сѣверната часть на бърдото. Около моста на р. Витъ въ сиво-пепелливитѣ глини, които се откриватъ въ възвишенията край рѣката, не излизатъ никакви банки отъ този варовикъ, познатъ подъ името *Лайтански варовик*. Сѫщото е и въ възвишенията около селата Дисевица и Търнене.

На югъ отъ Биволари къмъ Опанското землище, Нулипорнитѣ варовици сѫ прѣдметъ на експлоатация въ отворени кариери. Тѣ се чупятъ неправилно и излизатъ въ безформени блокове, въ които на мѣста често се намиратъ твърдѣ много вкаменености, по най-вече въ видъ на камени ядки. Отъ тѣхъ могатъ да се споменатъ:

Разни *корали;* радиоли отъ *Cidaris (Cidaris aff. Schwabenau* Laube), *Schizaster aff. Karreri* Laube; *Pecten aff. latissimus* Brocc., *P. aff. Dubius* Brocc., *Pecten* n. f., *Lima squamosa* Lam., *Pinna aff. tetragona* Brocc., *Ostrea aff. crassicostata* Sow., *Modiola Brocchi* Mayer, *Lithodomus Avitensis* Mayer, *Pectunculus pilosus* Linn., *Cardium* sp., *Panopaea* n. sp., *Panopaea* sp., *Gastrochaena echinata* Lam.; *Haliotis volhynica* Eichw., *Cypraea* sp., *Oliva aff. clavula* Lam. *Conus* sp.; *Aturia Aturi* Bast. sp.; *Sphaerodus lens* Agass., *Sph. cinctus* Agass.

Нулипорнитѣ варовици не показватъ никакво наслагване. Тѣ биватъ често шупливи, и празднинитѣ имъ сѫ запълнени съ варовита глина. При всичко че сѫ бѣли, изложени на атмосферилитѣ, тѣ пожълтяватъ ту по-вече, ту по-малко и нѣматъ на всѣждѣ сѫщата твърдина.

Сиво-пепеливитѣ мергели въ Русково бърдо и по-насѣверъ сѫ припокрити съ нулипоренъ разпуканъ и разтрошенъ варовикъ, намѣста истински конгломератъ, боядисанъ съ ужълтъ или червенъвъ цвѣтъ. Въ масивно състояние той е доволно твърдъ и на повърхностьта сиво-пепеливъ.

Слѣдването на Виндобонскитѣ пластове около Плѣвенъ може най-добрѣ да се види въ Русково бърдо, отъ южната страна на

устройство на терена между рѣкитѣ Искъръ и Ятра, ние споменахме имената на 28 вида. (*G. N. Zlatarski.* — Beiträge zur Geologie des nördlichen Balkanvorlandes zwischen den Flüssen Isker und Jantra in Sitzb. d. kais. Akademie d. Wissensch. in Wien 1886. Bd. XCIII, p. 295); днесъ обаче това число около моста на Витъ уголѣмихме на 60, а изобщо въ околноститѣ на Плѣвенъ на 284 вида.

Digitized by Google

което сме снели слѣдния доста пъленъ профилъ. Въ него може да се чете отъ горѣ на долу:

а) Червеникава орна пръсть 0·90 до 1 м.

б) Бѣло-пепелива и зеленикава мазна пръсть, намѣста окрозна; 1·50 м. до 2 метра дебела.

в) Лайтански нулипоренъ разпуканъ варовикъ, подобенъ на конгломератъ, състоещъ отъ неправилни малки и голѣми сцементирани ядки; послѣднитѣ намѣста се ронятъ въ видъ на неправилни глави. Дебелината на този варовикъ е разна отъ 5 до 10 и пóвече метра.

г) Слѣдва доста дебелъ пластъ отъ баденски мергелъ (Tegel) съ голѣмо изобилие на фосили; дебелината му е отъ 30—70 м.

д) Кораленъ рифъ, съставенъ отъ твърдъ варовикъ, изпълненъ съ Корали, Нулипори и Литотамнии. Рифовата банка, която се открива къмъ изворчето, има 10 до 20 м. дебелина.

д) Мергелъ само 1 до 2 м. дебелина, безъ фосили.

ж) Бѣлъ пѣсъкъ, чиято повърхность е окрозна, а въ долнитѣ пластове глиненъ и нечистъ; има дебелина 10—12 м. Въ основата излизатъ.

з) Синкави бѣли вредни мергели безъ фосили, които отиватъ до нивото на шосето.

2. **Село Орѣховица, около долното течение на Искъра.** — Около рѣка Искъръ вторинтъ медитерански катъ е доказанъ при с. Орѣховица на сѣверо-западъ отъ Плѣвенъ. При копането на единъ кладенецъ въ това село подъ Сарматскитѣ образувания сж извадили варовити глини или мергели съ: *Pecten cristatus* Bronn., *Limopsis anomala* Eichw., *Venus multilamella* Lam., *Cytherea Pedemontana* Ag., *Corbula gibba* Olivi., *Dentalium entalis* Linn., *Dentalium incurvum* Ren. *Natica helicina* Brocc., *Natica redempta* Micht., *Turritella turris* Bast., *Turritella Archimedis* Brongt. *var. tertornatior* Sacco, *Murex Aquitanicus* Grat., *Ringicula buccinea* Desh.[1]) Нѣма, прочее, съмнѣние че сжщитѣ Виндобонски глини се простиратъ източно и западно отъ Искъра, но сж замаскирани отъ Сарматски или други пó-млади образувания.

3. **При с. Уровене.** — На дѣсния брѣгъ отъ Ботунята въ дола при с. Уровене (Врачанска околия) върху долнитѣ части на стръмнината излизатъ миоценски мергели (Tegel) съ характеристични фосили. Сжщитѣ нждаме да излизатъ и по възвишенията на изтокъ

[1]) Всички тѣзи форми е събралъ при копането на единъ кладенецъ въ с. Орѣховица миннинатъ инженеръ г. Хр. Андрѣйчевъ.

Digitized by Google

отъ селото. Въ по́-високитѣ мѣста се забѣлѣзватъ и Лайтански варовици изпълнени съ Виндобонски корали. Нѣма съмнѣние, че и ръпнитѣ въ източна посока ще бждатъ съставени отъ сжщата миоценска формация, но по́-вечето отъ пластоветѣ като покрити съ орница се не виждатъ. Ето фосилитѣ, които сме събрали въ землището на с. Уровене:

Biloculina ringens Lamk., *Miliolina auberiana* d'Orb. sp., *Globigerina triloba* Reuss, *Orbulina universa* d'Orb., *Pulvinulina Kalembergensis* d'Orb., *Amphistegina Hauerina* d'Orb. — *Heliastrea Defrancei* M. Edw. et Haime, *Hel. Reussana* M. Edw. et Haime. — *Leda fragilis* Chemn., *Arca diluvii* Lam., *Arca* n. sp., *Limopsis anomala* Eichw., *Pectunculus pilosus* Linn., *Venus multilamella* Lam. *V. aff. scalaris* Bronn, *Corbula gibba* Olivi. — *Dentalium mutabile* Doderl., *D. entalis* Linn., *D. Michelotii* Hörnes. — *Fissurella clypeata* Grat., *Turbo rugosus* Linn., *Neritopsis radula* Linn., *Rissoina decussata* Münst., *Turritella (Zaria) subangulata* Brocc., *Tur. (Zaria) subangulata* Brocc. *var. depressicarinata* Sacco, *Eulima aff. lactea* d'Orb., *Cerithium minutum* Serr. var., *Cer. Zeuschneri* Pusch., *Cer. Michelottii* Hörnes, *Cer. aff. Bronni* Partsch, *Chenopus (Aporrhais) pes-pelicam* Phil., *Cypraea* sp., *Columbella (Mitrella) scripta* Linné. *Buccinum (Zeuxis) restitutianum* Font., нѣколко прѣходни форми отъ *Buc. restitutianum* къмъ *Buc. Hörnesi* May., *Murex (Pleronotus) Swainsoni* Michti, *Pleurotoma coronata* Münster, *Pl. submarginata* Bow., *Pl. (Surcula) Lamarcki* Bell., *Pleurotoma* sp., *Conus Dujardini* Desh., *C. antediluvianus* Brug., *Ringicula buccinea* Desh., *Bulla Lajonkaireana* Bast.

4. **Около с. Припъжене.** — Въ срѣдното течение на Припъженската рѣка, около истоименното село въ Фердинандовска околия, често се намиратъ въ коритото на рѣката измити фосили отъ срѣдния Миоценъ, на които произхождението за мнозина е било загадочно. Но ако се прослѣди течението ѝ отъ с. Припъжене къмъ юго-източна посока, ще се види, че тѣ всички сж изнесени отъ подкопанитѣ и съборенитѣ брѣгове на сжщата рѣка. Пластоветѣ, отъ които сж тѣ изкарани, могатъ особено добрѣ да се видятъ тамъ, дѣто се съединяватъ водитѣ на Гушанската и Шугавската рѣкичка. При малка вода, пластоветѣ, що се откриватъ върху дѣсния брѣгъ, сж тѣзи:

а) Ужълто-червена орна пръстъ, дебела 0·50 м. до 1 м.

б) Глиненъ, окрозенъ, разтрошливъ пѣсъчникъ, който по́-правилно може да се нарече стврденъ пѣсъкъ; дебелината му износи единъ до два метра и не съдържа фосили.

Digitized by Google

в) Най-долу излиза тъмна, отчасти варовита глина, която затваря въ себе си твърдѣ крѣхки, малки и голѣми фосили отъ втория медитерански катъ; обаче сжщитѣ оставени въ водата, или изложени на въздуха, постепено затвърдяватъ и могатъ безопасно да се разнасятъ по течението на рѣката, безъ да се тѣ раздробяватъ. Тия Виндобонски варовити глини излизатъ на мѣста изнадъ рѣчното ниво до 1·50 м.

Въ тия именно глини ние трѣбва да търсимъ матката на нашитѣ фосили, които се откриватъ покрай рѣката около с. Припължене, отъ дѣто първитѣ ешантийони ми донесе учительтъ г. Ив. Площаковъ, бившъ нашъ студентъ. Отъ тия миоценски пластове въ нашата сбирка се намиратъ:

Syzygophyllia brevis Reuss, *Heliastraea Defrancei* M. Edw. et Haime, *Hel. Reussana* M. Edw. et Haime, *Prionastraea Neugeboreni* Rss., *Favia* sp. — *Spondylus* n. sp., *Ostrea aff. gingensis* Schloth. sp., *Ostrea* sp., *Erycina* sp., *Venus multilamella* Lam., *Mactra aff. Basteroti* Mayer. — *Turritella turris* Bast., *Tur. bicarinata* Eichw., *Vermetus arenarius* Linn., *Cerithium minutum* Serr., *Cer. doliolum* Brocc. var., *Cer. aff. Zeuschneri* Pusch, *Chenopus (Aporrhais) pes pelicani* Phil., *Strombus Bonellii* Brong., *Cypraea (Luponia) fabagina* Lamk., *Cassis saburon* Lam., *Ranella scrobiculata* Kiener, *Ran. (Lampas) papillosa* Pusch, *Murex (Chicoreus) Aquitanicus* Grat., *M. (Occenebra) craticulatus* Linn., *M. (Muricidea) aff. Cžjžeki* M. Hörnes, *Fusus virgineus* Grat., *F. (Euthria) fuscocingulatus* M. Hörnes, *Turbinella (Latirus) subcraticulata* d'Orb., *Ancillaria glandiformis* Lam., *Pleurotoma coronata* Münster, *Pl. (Surcula) Lamarcki* Bell., *Pl. (Drillia) Allionii* Bell., *Pl. (Clavatula) Juliae* R. Hörnes et Auing., *Conus (Leptoconus) Dujardini* Desh., *Conus (Chelyconus) ventricosus* Bronn, *C. (Dendroconus) Voeslauensis* R. Hörn. et Auing., *Actaeon semistriatus* Fer., *Planorbis pseudoammonius* Schloth.

5. **Около Старопатица.** — Най-западниятъ афльорментъ на Виндобонския катъ въ сѣверозападна България се намира при с. Старопатица (Видинско). И тукъ, както и въ двата прѣдидущи локалитета, той лежи непосрѣдно върху долно-кредни, баремски пѣсъчници и се отличава съ твърдѣ разнообразна, богата фауна, която слѣдъ Плѣвенската иде на второ мѣсто у насъ.

Въ дола на източната страна на Старопатица, както и въ всички напрѣчни долове, които се спущатъ отъ югъ къмъ сѣверъ, ето съ какви слойове се открива подъ недебела почва вторинятъ Медитерански катъ:

Digitized by Google

Най-горѣ излиза чакълъ и пѣсъкъ, на които дебелината достига отъ 0·80 м. до 1 метъръ, а подъ тѣхъ веднага слѣдва — сиво-пепеливъ тегелъ, не по-дебелъ отъ два метра, който е доста богатъ на фосили. Пластоветѣ на този мергелъ не показватъ хомогеность и въ тѣхъ излизатъ пѣсъчливо-варовити тънки банки, както и мергелни конкреции. Първитѣ могатъ да се нарекатъ конгломерати отъ фосили, между които особено често се забѣлѣзватъ доста ясно фораминиферитѣ: *Heterostegina costata* d'Orb., *Amphistegina Haueri* d'Orb., а мергелнитѣ конкреции не съдържатъ почти никакви остатъци.

Подъ сиво-пепеливия тегелъ, въ основата се показватъ едни синкави мергели, безъ да съдържатъ каквито и да било фосили.

Старопатишката фауна, събрана въ главния долъ и въ напрѣчнитѣ второстепенни долове, е твърдѣ разнообразна. Тя се отличава съ особено б гатство на Фораминифери и главно на *Nodosaria, Cristellaria, Polystomella, Amphistegina* и *Heterostegina*. Отъ коралитѣ имаме *Stylophora, Syzygophyllia, Heliastraea, Stephanophyllia* и др. Ламелибранхиалната фауна е прѣдставена съ 32 вида, а Гастропадната съ 94 вида.

Отъ прѣдпослѣдната група най-изобилни сж: *Pecten cristatus* Bronn, *P. Besseri* Andrz., *Ostrea cochlear* Poli, *Arca pisum* Partsch. *Pectunculus pilosus* Linn., *Cardita Partschi* Gldf., *C. Rudista* Lam., *Lucina columbella* Lam., *Venus multilamella* Lam., *Cytherea Pedemontana* Ag., *Corbula gibba* Olivi.

Отъ гастроподитѣ прѣдставени сж съ многобройни видове родоветѣ: *Turritella, Cerithium, Buccinum, Fusus* и *Conus*, а въ най-голѣмо изобилие се явяватъ: *Neritopsis radula* Linn., *Natica helicina* Brocc., *Turritella subangulata* Brocc., *Tur. Archimedis* Brong., *Tur. marginalis* Brocc., *Cerithium minutum* Serr., *Cer. Michelottii* Hörnes., *Strombus coronatus* Defr., *Fusus Hössii* Partsch var., *Ancillaria glandiformis* Lamk., *Conus Dujardini* Desh., *Conus mercati* Brocc.

Лайтанскиятъ фациесъ, който видѣхме развитъ въ Опанско бърдо, напълно отсжтствува около Старопатица, а тегелниятъ фациесъ е много по-слабо развитъ отколкото въ околноститѣ на Плѣвенъ и главно въ Русково бърдо. Сжщото може да се каже и за останалитѣ два локалитета въ сѣверо-западна България. Виндобонскитѣ образувания въ тая часть на Княжеството повечето сж плитко-морски произведения, а ония около Плѣвенъ повечето дълбокоморски. Първитѣ се приближаватъ къмъ Тимошкия типъ, а вторитѣ отговарятъ на Баденския. И въ отношение количеството на *Pleuro-*

Digitized by Google

toma-итѣ се различаватъ еднитѣ отъ другитѣ сѫществено; тъй напримѣръ въ тегеля около Плѣвенъ намираме голѣмо количество видове отъ тоя родъ, повече отъ 30 вида, въ Старопатишкия 6 вида, а въ Припълженския и Уровенския само по 4 вида *Pleurotoma*.

Ето и събраната до сега фауна около Старопатица:

Miliola secans d'Orb. sp., *Nodosaria filiformis* d'Orb., *Nodos. pauperta* d'Orb. sp., *Dentalina acuta* d'Orb., *Cristellaria cassis* Lamk., *Crist. cultrata* Montf. sp., *Crist. calcar* Linné sp., *Crist. clypeiformis* d'Orb. sp., *Crist. orbicularis* d'Orb. sp., *Pulvinulina Schreibersii* d'Orb. sp., *Pulv. Kalembergensis* d'Orb. sp., *Polystomella crispa* Lamk., *Amphistegina Hauerina* d'Orb., *Heterostegina simplex* d'Orb., *Heterost. costata* d'Orb. — *Ceratotrochus duodecimcostatus* Gldf. sp., *Stylophora subreticulata* Reuss, *Astraea* sp., *Syzygophyllia brevis* Reuss, *Heliastraea Defrancei* M. Edw. et Haime, *Heliastr. Reussana* M. Edw. et Haime, *Prionestraea Neugeboreni* Reuss, *Favia* sp., *Stylina aff. inopinata* Reuss, *Stephanophyllia imperialis* Mich. — *Cidaris* sp. — *Pecten cristatus* Bronn, *P. Besseri* Andrz., *P. latissimus* Brocc., *Hinnites aff. Defrancei* Micht., *Spondylus crassicosta* Lam., *Ostrea cochlear* Poli, *Leda fragilis* Chemn., *Arca diluvii* Lam., *Arca pisum* Partsch, *Arca clathrata* Defr., *Arca* n. sp., *Limopsis anomala* Eichw., *Pectunculus pilosus* Linn., *Cardita Partschi* Gldf., *Card. diversicosta* Reuss, *Card. rudista* Lam., *Card. crassicosta* Lam., *Cardita* n. sp., *Astarte* sp., *Erycina* sp., *Lucina borealis* Linn., *Lucina columbella* Lam., *Jagonia reticulata* Poli, *Venus multilamella* Lam., *V. scalaris* Bronn., *V. fasciculata* Reuss, *V. praecursor* Mayer, *Cytherea Pedemontana* Ag., *Tellina planata* Linn., *Corbula gibba* Olivi, *Corb. carinata* Duj., *Corbula* sp. — *Dentalium Badense* Partsch, *Dentalium Bouéi* Desh., *Dent. mutabile* Doderl., *Dent. entalis* Linn., *Dent. tetragonum* Brocc., *Dent. Michelottii* Hörnes. — *Fissurella Graeca* Linn., *Turbo rugosns* Linn. *Trochus patulus* Brocc., *Tr. biangulatus* Eichw., *Trochus* n. sp., *Monodonta mamilla* Andrz., *Monod. Araonis* Bast., *Adeorbis Woodi* Hörnes, *Neritopsis radula* Linn., *Natica helicina* Brocc., *Natica aff. Josephinia* Risso, *Sigaretus* n. sp., *Rissoina pusilla* Brocc., *Riss. Bruguierei* Payr., *Rissoa Mariae* d'Orb., *Rissoa aff. Mariae* d'Orb., *Rissoa scalaris* Dub., *Rissoa Moulinsi* d'Orb., *Turritella turris* Bast. *var. Staropatensis* n. f., *Turr. (Zaria) subangulata* Brocc. *var. pseudorotundata* Sacco, *Turr. (Zaria) subangulata var. spirata* Brocc., *Turr. (Archimediella) Archimedis* Brong., *Turr. (Haustator) marginalis* Brocc., *Turr. (Haustator) vermicularis* Brocc., *Turr. (Hau-*

Digitized by Google

stator) aff. tornatus Brocc., *Turr. tricincta* Bors., *Vermetus (Tylacodes arenarius* Linn., *Siliquaria anguina* Linn., *Pyramidella culimoides* Sacc., *Cerithium minutum* Serr., *Cer. minutum* Serr. n. var., *Cer. scabrum* Olivi, *Cer. lignitarum* Eichw., *Cer. doliolum* Brocc. var., *Cer. Zeuschneri* Pusch, *Cer. Michelottii* Hörnes, *Cer. perversum* Linn., *Chenopus (Aporrhais) pes pelicani* Phil., *Strombus coronatus* Defr., *Erato laevis* Don., *Cypraea pyrum* Gmelin, *Cypraea (Pustularia) Duclosiana* Bast., *Cypraea* sp. indet., *Cassis saburon* Lam., *Cassis mamillaris* Grat., *Triton varians* Mich., *Columbella (Mitrella) seripta* Linné, *Col. (Mitrella) subulata* Brocc., *Col. (Tetrastomella) astensis* Bell., *Buccinum (Zeuxis) restitutianum* Font., прѣходни форми отъ *Bucc. restitutianum* къмъ *Bucc. Hörnesi* May., *Bucc. (Tritia) Pölsense* Auing., *Bucc. (Tritia) aff. Neugeboreni* R. Hörn. et Auing., *Bucc. (Uzita) miocenicum* Michti, *Purpura (Sistrum) austriaca* R. Hörn. et Auing., *Pur. (Stramonita) exilis* Partsch., *Murex (Chicoreus) Aquitanicus* Grat., *M. (Trophon) goniostomus* Partsch, *Fusus lamellosus* Bors., *F. Valenciennesi* Grat. sp., *F. virgineus* Grat., *F. (Euthria) Puschi* Andrz., *F. (Euthria) aff. Puschi* Andrz., *F. crispoides* R. Hörn. et Auing., *F. Vindobonensis* R. Hörn. et Auinger, *F. aff. Vindobonensis* R. Hörn. et Auing., *F. Hössii* Partsch var., *Turbinella (Latirus) subcraticulata* d'Orb., *Fasciolaria bilineata* Partsch, *Mitra fusiformis* Brocc., *M. Bouéi* R. Hörnes et Auing., *M. aff. incognita* Bast., *M. (Nebularia) serobiculata* Brocc., *M. (Volutomitra) ebenus* Lamk., *Voluta rarispina* Lam., *Ancillaria glandiformis* Lamk., *Terebra acuminata* Boss., *T. Basteroti* Nyst., *T. pertusa* Bast., *Pleurotoma (Surcula) consobrina* Bell. var., *Pl. (Genota) Elisae* R. Hörn. et Auing., *Pl. (Drillia) aff. Allionii* Bell., *Pl. (Clavatula) Juliae* R. Hörn. et Auing., *Pl. (Clavatula) Sophiae* R. Hörn. et Auin., *Pl. (Dolichotoma) cataphracta* Brocc., *Conus (Leptoconus) Dujardini* Desh., *C. (Leptoconus) antediluvianus* Brug., *C. (Chelyconus) ventricosus* Bronn, *C. Chelyconus Vindobonensis* Partsch, *C. (Chelyconus) Suessi* R. Hörn. et Auing., *C. (Lithoconus) Mercati* Brocc., *Conus* n. sp., *Ringicula buccinea* Desh., *Bulla truncata* Adams. — *Lamna* sp., *Carcharodon* sp., *Sphaerodus aff. cincta* Agass.

За по́-голѣма прѣгледность и пълнота на богатата фауна отъ втория Медитерански катъ въ княжество България, ние ще изложимъ въ слѣдната обща таблица всичкитѣ отъ насъ събрани до сега фосилни видове, като обозначимъ същеврѣмено мѣстонахожденията имъ.

Digitized by Google

№ по редъ	Наименуване	Гиранско или Русково бъдо	Биволари	При моста на р. Вить	Срѣщу Исенъ или Пазарджикъ	с. Орѣховица недал. Искъра	Уровене	Приплъжене	Старопатица
	Foraminifera.								
1	*Biloculina ringens* d'Orb.	+	—	—	—	—	+	—	—
2	*Miliolina secans* d'Orb. sp. . . .	+	—	—	—	—	—	—	+
3	*Miliolina auberiana* d'Orb. sp. . .	+	—	—	—	—	+	—	—
4	*Miliolina aff. Bouéana* d'Orb. sp. .	+	—	—	—	—	—	—	—
5	*Nodosaria bacillum* Defr.	+	—	—	—	—	—	—	—
6	*Nodosaria affinis* d'Orb.	+	—	—	—	—	—	—	—
7	*Nodosaria filiformis* d'Orb. . . .	—	—	—	—	—	—	—	+
8	*Nodosaria aff. pauperata* d'Orb. sp.	—	—	—	—	—	—	—	+
9	*Dentalina acuta* d'Orb.	—	—	—	—	—	—	—	+
10	*Cristellaria cassis* Ficht. et Moll. sp.	+	—	—	—	—	—	—	+
11	*Cristellaria cultrata* Monff. sp. . .	+	—	—	—	—	—	—	+
12	*Cristellaria calcar* Linné sp. . .	+	—	—	—	—	—	—	+
13	*Cristellaria clypeiformis* d'Orb. sp.	—	—	—	—	—	—	—	+
14	*Cristellaria orbicularis* d'Orb. sp. .	—	—	—	—	—	—	—	+
15	*Globigerina triloba* Reuss. . . .	—	—	—	—	—	+	—	—
16	*Orbulina universa* d'Orb.	—	—	—	—	—	+	—	—
17	*Pulvinulina Schreibersi* d'Orb. sp. .	—	—	—	—	—	—	—	+
18	*Pulvinulina Kalembergensis* d'Orb.	—	—	—	—	—	+	—	+
19	*Polystomella crispa* Linné sp. . .	—	—	—	—	—	—	—	+
20	*Amphistegina Hauerina* d'Orb. . .	+	—	—	—	—	+	—	+
21	*Heterostegina simplex* d'Orb. . . .	+	—	—	—	—	—	—	+
22	*Heterostegina costata* d'Orb. . . .	+	—	—	—	—	—	—	+
	Hexacorallia.								
23	*Ceratotrochus duodecimcostatus* Goldf. sp.	+	—	—	—	—	—	—	+
24	*Ceratotrochus (Turbinolia)* n. sp. .	+	—	—	+	—	—	—	—
25	*Conotrochus typus* Seg.	+	—	—	+	—	—	—	—
26	*Flabellum Suessi* Reuss.	+	—	—	—	—	—	—	—
27	*Flabellum Roissyanum* M. Edw. .	+	—	—	+	—	—	—	—
28	*Flabellum* sp.	+	—	—	—	—	—	—	—
29	*Styllophora subreticulata* Reuss . .	+	—	+	—	—	—	—	+
30	*Astarte* sp.	—	—	—	—	—	—	—	+

Digitized by Google

№ по редъ	Наименуване	Опанско или Руково бърдо	Биволари	При моста на р. Вит	С ъгъ Ясенъ или Плавигъ	с. Орѣховица подъ Искъра	Уровене	Цриплъжене	Скеропетица
31	*Syzygophyllia brevis* Reuss . . .	+	—	—	—	—	—	+	+
32	*Heliastraea Defrancei* M. Edw. et Haime.	+	+	—	+	—	+	+	+
33	*Heliastraea Reussana* M. Edw. et. Haime.	+	+	—	—	—	+	+	+
34	*Heliastraea aff. conoidea* Reuss. .	+	—	—	—	—	—	—	—
35	*Prionastraea Neugeboreni* Reuss. .	—	—	+	—	—	—	+	+
36	*Favia* sp.	—	—	—	—	—	—	+	+
37	*Stylina aff. inopinata* Reuss . . .	—	—	—	—	—	—	—	+
38	*Stephanophyllia imperialis* Mich. .	—	—	—	—	—	—	—	+
	Echinoidea.								
39	*Cidaris aff. Schawabenaui* Laube .	+	—	—	—	—	—	—	—
40	*Cidaris* sp.	+	+	—	—	—	—	—	+
41	*Echinocyamus transsylvanicus* Laube.	+	+	—	—	—	—	—	—
42	*Schizaster aff. Karreri* Laube . .	+	—	—	—	—	—	—	—
	Vermes.								
43	*Serpulorbis* sp.	+	—	—	—	—	—	—	—
	Bryozoa.								
44	*Lunulites (Discoporella) umbellatus* Defr.	+	—	—	—	—	—	—	—
	Lamellibranchiata.								
45	*Pecten cristatus* Bronn.	+	—	+	—	+	—	—	+
46	*Pecten spinulosus* Münst.	—	—	+	—	—	—	—	—
47	*Pecten Besseri* Andrz.	—	—	—	—	—	—	—	+
48	*Pecten latissimus* Brocc.	+	—	—	—	—	—	—	+
49	*Pecten Malvinae* Du Bois	+	—	—	—	—	—	—	—
50	*Pecten (Chlamys) gloria maris* Du Bois.	+	—	—	—	—	—	—	—
51	*Pecten aff. dubius* Brocchi . . .	+	—	—	—	—	—	—	—
52	*Pecten* sp. вѣроятно n. forma . .	+	—	—	—	—	—	—	—

Digitized by Google

№ по редъ	Наименуване	Опанско или Руково бърдо	Биволари	При мость на р. Вить	Срѣщу Исеръ или Плавнжеъ	с. Орѣховица недал. Исеръ	Уровене	Припъляне	Старопатица
53	*Pecten aff. Koheni* Fuchs	—	—	+	—	—	—	—	—
54	*Pecten* sp.	—	—	+	—	—	—	—	—
55	*Hinnites aff. Defrancei* Mich. . .	+	—	—	—	—	—	+	+
56	*Lima squamosa* Lam.	+	—	—	—	—	—	—	—
57	*Lima* n. sp.	+	—	—	—	—	—	—	—
58	*Pinna* sp. (*aff. P. tetragona* Brocchi).	+	—	—	—	—	—	—	—
59	*Spondylus crassicosta* Lam. . . .	—	—	—	—	—	—	—	+
60	*Spondylus* n. sp.	—	—	—	—	—	—	+	—
61	*Ostrea cochlear* Poli.	—	—	—	—	—	—	—	+
62	*Ostrea aff. crassicostata* Sow. . .	+	—	—	—	—	—	—	—
63	*Ostrea aff. gingensis* Schloth. sp. .	—	—	—	—	—	—	+	. .
64	*Ostrea* sp.	+	—	+	—	—	—	+	+
65	*Modiola Brocchi* Mayer.	+	—	—	—	—	—	—	—
66	*Lithodomus Avitensis* Mayer. . .	+	—	—	+	—	—	—	—
67	*Leda fragilis* Chemn.	+	+	+	+	—	+	—	+
68	*Leda pellucida* Phil.	+	—	—	—	—	—	—	—
69	*Leda* n. sp. (1)	+	—	—	—	—	—	—	—
70	*Leda* n. sp. (2)	+	—	—	—	—	—	—	—
71	*Arca diluvii* Lam.	+	—	+	—	—	+	—	+
72	*Arca pisum* Partsch.	+	—	+	—	—	—	—	+
73	*Arca lactea* Linn.	+	—	—	—	—	—	—	—
74	*Arca barbata* Linn.	+	—	—	—	—	—	—	—
75	*Arca aff. tetragona* Poli.	+	—	—	—	—	—	—	—
76	*Arca clathrata* Defr.	+	—	—	—	—	—	—	+
77	*Arca* n. sp. (1)	—	—	—	—	—	—	—	+
78	*Arca* n. sp. (2)	—	—	—	—	—	+	—	—
79	*Limopsis anomala* Eichw.	+	+	+	+	+	+	—	+
80	*Pectunculus pilosus* Linn.	+	—	—	—	—	+	—	+
81	*Chama* sp. (?)	+	—	—	—	—	—	—	—
82	*Cardita Partschi* Gldf.	+	—	+	—	—	—	—	+
83	*Cardita diversicosta* Reuss . . .	+	+	—	—	—	—	—	+
84	*Cardita Transylvanica* Hörnes. . .	+	—	—	—	—	—	—	—
85	*Cardita calyculata* Linn.	+	—	-	—	—	—	—	—

Digitized by Google

№ по ред	Наименуване	Синско или Руково бърдо	Биволари	При моста на р. Вит	Срѣщу Исоеть или Пазарджѣ	с. Орѣховица водл. Искъра	Уровене	Пригъжене	Старопатица
86	*Cardita trapezia* Brug.	—	—	—	+	—	—	—	—
87	*Cardita rudista* Lam.	—	—	—	—	—	—	—	+
88	*Cardita crassicosta* Lam.	—	—	—	—	—	—	—	+
89	*Cardita* n. sp.	—	—	—	—	—	—	—	+
90	*Astarte* sp.	—	—	—	—	—	—	—	+
91	*Erycina* sp.	—	—	—	—	—	—	+	+
92	*Lucina dentata* Bash.	+	—	—	—	—	—	—	—
93	*Lucina exigna* Eichw.	+	—	—	—	—	—	—	—
94	*Lucina spinifera* Mont.	+	—	—	—	—	—	—	—
95	*Lucina irregularis* Eichw.	+	—	—	—	—	—	—	—
96	*Lucina borealis* Linn.	+	—	—	—	—	—	—	+
97	*Lucina reticulata* Poli.	+	—	—	—	—	—	—	+
98	*Lucina columbella* Lam.	—	—	—	—	—	—	—	+
99	*Cardium* sp.	+	—	—	—	—	—	—	—
100	*Venus multilamella* Lam.	+	+	+	+	+	+	+	+
101	*Venus scalaris* Bronn.	+	—	+	—	—	+	—	+
102	*Venus Dujardini* Hörnes.	+	—	—	—	—	—	—	—
103	*Venus* n. sp. (*aff. cincta* Eichw.)	+	—	—	—	—	—	—	—
104	*Venus plicata* Gmel.	—	—	+	—	—	—	—	—
105	*Venus fasciculata* Reuss.	—	—	—	—	—	—	—	+
106	*Venus praecursor* Mayer.	—	—	—	—	—	—	—	+
107	*Cytherea Pedemontana* Ag.	+	—	+	—	+	—	—	+
108	*Tellina planata* Linn.	—	—	—	—	—	—	—	+
109	*Mesodesma cornea* Poli.	+	—	—	—	—	—	—	—
110	*Mactra aff. Basteroti* Mayer.	—	—	—	—	—	—	+	—
111	*Panopaea* n. sp.	+	—	—	—	—	—	—	—
112	*Panopaea* sp.	+	—	—	—	—	—	—	—
113	*Corbula Gibba* Olivi	+	—	+	+	+	+	—	+
114	*Corbula carinata* Duj.	—	—	—	—	—	—	—	+
115	*Corbula* sp.	—	—	—	—	—	—	—	+
116	*Gastrochaena (Fistulana) echinata* Lam.	+	—	—	—	—	—	—	—
117	*Teredo Norvegica* Spengler.	+	—	—	—	—	—	—	—

Digitized by Google

№ по редъ	Наименуване	Опанско или Руеново бърдо	Биволарци	При моста на р. Витъ	Срѣщу Ясенъ или Плавнгжесъ	с. Орѣховица подъ. Искъра	Уровене	Приплъжене	Старопатица
	Scaphopoda.								
118	*Dentalium Badense* Partsch. . . .	+	—	+	+	—	—	—	+
119	*Dentalium Bouéi* Desh.	+	—	—	—	—	—	—	+
120	*Dentalium mutabile* Doderl. . . .	+	+	+	—	—	+	—	+
121	*Dentalium pseudo-entalis* Lam. . .	+	—	—	—	—	—	—	—
122	*Dentalium aff. pseudo-entalis* Lam.	+	—	+	—	—	—	—	—
123	*Dentalium entalis* Lam.	+	—	+	—	+	+	—	+
124	*Dentalium tetragonum* Brocc. . .	+	—	—	—	—	—	—	+
125	*Dentalium Michelottii* Hörnes. . .	+	+	+	—	—	+	—	+
126	*Dentalium incurvum* Ren.	—	—	—	—	+	—	—	—
127	*Dentalium* n. sp.	+	—	+	—	—	—	—	—
	Gestropoda.								
128	*Fissurella Graeca* Linn.	—	—	—	—	—	—	—	+
129	*Fissurella clypeata* Grat.	—	—	—	—	—	+	—	—
130	*Haliotis Volhynica* Eichw. . . .	+	—	—	—	—	—	—	—
131	*Turbo tuberculatus* Serr.	+	—	—	—	—	—	—	—
132	*Turbo carinatus* Brocc.	+	—	+	—	—	—	—	—
133	*Turbo rugosus* Linn.	+	—	—	—	—	+	—	+
134	*Trochus patutus* Brocc.	—	—	—	—	—	—	—	+
135	*Trochus biangulata* Eichw. . . .	—	—	—	—	—	—	—	+
136	*Trochus* n. sp.	—	—	—	—	—	—	—	+
137	*Trochus* sp.	+	—	+	—	—	—	—	—
138	*Monodonta mamilla* Andrz. . . .	—	—	+	—	—	—	—	+
139	*Monodonta Araonis* Bast.	—	—	—	—	—	—	—	+
140	*Monodonta* n. sp. (1)	+	—	—	—	—	—	—	—
141	*Monodonta* n. sp. (2)	+	—	—	—	—	—	—	—
142	*Adeorbis Woodi* Hörnes.	—	—	—	—	—	—	—	+
143	*Neritopsis radula* Linn.	+	+	—	—	—	+	—	+
144	*Nerita aff. Grateloupana* Fer. . .	+	—	—	—	—	—	—	—
145	*Solarium millegranum* Lam. . . .	+	—	—	—	—	—	—	—
146	*Solarium (Tornia) aff. obtusa* var. *tauroarchiteoïdes* Sacco.	+	—	—	—	—	—	—	—

Digitized by Google

№ по ред.	Наименуване	Оньисско или Руково бърдо	Биволари	При моста на р. Вит.	Срѣщу Лесѣ или Плавнѣсѣ	с. Орѣховица недал. Исѣра	Уровене	Припъляне	Старопатица
147	*Litorina sulcata* Pilk.	+	—	—	—	—	—	—	—
148	*Litorina aff. sulcata* Pilk. . . .	+	—	—	—	—	—	—	—
149	*Litorina* n. sp.	+	—	—	—	—	—	—	—
150	*Natica helicina* Brocc.	+	+	+	+	+	—	—	+
151	*Natica aff. Josephinia* Riss. . . .	—	—	—	—	—	—	—	+
152	*Natica redempta* Micht.	—	—	—	—	+	—	—	—
153	*Sigaretus* n. sp.	—	—	—	—	—	—	—	+
154	*Rissoina pusilla* Brocc.	—	—	—	—	—	—	—	+
155	*Rissoina Bruguierei* Payr. . . .	—	—	—	—	—	—	—	+
156	*Rissoina decussata* Mont.	—	—	—	—	—	+	—	—
157	*Rissoa Schwartzi* Hörnes. . . .	+	—	—	—	—	—	—	—
158	*Rissoa Mariae* d'Orb.	—	—	—	—	—	—	—	+
159	*Rissoa aff. Mariae* d'Orb. . . .	—	—	—	—	—	—	—	+
160	*Rissoa scalaris* Dub.	—	—	—	—	—	—	—	+
161	*Rissoa Moulinsi* d'Orb.	—	—	—	—	—	—	—	+
162	*Rissoa* sp.	+	—	—	—	—	—	—	—
163	*Scalaria* n. sp. (*aff. amoena* Phil.).	+	—	—	—	—	—	—	—
164	*Scalaria* sp.	+	—	—	—	—	—	—	—
165	*Turritella turris* Bast.	+	—	—	—	+	—	+	+
166	*Turritella turris* Bast. var. *Staropatensis* n. sp.	—	—	—	—	—	—	—	+
167	*Turritella (Zaria) subangulata* Brocc.	+	+	+	—	—	+	—	+
168	*Turritella (Zaria) subangulata* Brocc. var. *pseudorotundula* Sacco. . .	—	—	—	—	—	—	—	+
169	*Turritella (Zaria) subangulata* var. *spirata* Brocc.	—	—	—	—	—	—	—	+
170	*Turritella (Zaria) subangulata* Brocc. var. *depressicarinata* Sacco. . .	—	—	—	—	—	+	—	—
171	*Turritella (Archimediella) Archimedis* Brong. var. *dertornatior* Sacco.	+	—	—	—	+	—	—	+
172	*Turritella bicarinata* Eichw. . . .	+	—	—	—	—	—	+	—
173	*Turritella (Haustator) marginalis* Brocc.	—	—	—	—	—	—	—	+

Digitized by Google

№ по ред.	Наименование	Опанско или Русково бърдо	Биволяри	При моста на р. Вит	Срѣщу Исоѣ или Пазарджѣ	с. О, ѣковица недал. Искъра	Уровене	Приплъзване	Старопатица
174	*Turritella (Haustator) vermicularis* Brocc.	—	—	—	—	—	—	—	+
175	*Turritella (Haustator) aff. tornatus* Brocc.	—	—	—	—	—	—	—	+
176	*Turritella (Haustator) tricincta* Bors.	—	—	—	—	—	—	—	+
177	*Turritella* n. sp.	+	—	+	—	—	—	—	—
178	*Vermetus (Tylacodes) arenarius* Linn.	+	—	—	—	—	—	+	+
179	*Siliquaria anguina* Linn.	—	—	—	+	—	—	—	—
180	*Chemnitzia Reussi* Partch.	—	—	—	+	—	—	—	—
181	*Chemnitzia* sp. или *Scalaria* sp.	+	—	—	—	—	—	—	—
182	*Turbonilla plicatula* Brocc.	—	—	+	—	—	—	—	—
183	*Turbonilla costelleta* Grat.	+	—	—	—	—	—	—	—
184	*Turbonilla* sp.	+	—	—	—	—	—	—	—
185	*Pyramidella eulimoides* Sacco.	—	—	—	—	—	—	—	+
186	*Eulima subulata* Don.	+	—	—	—	—	—	—	—
187	*Eulima aff. subulata* Don.	+	—	—	—	—	—	—	—
188	*Eulima polita* Linn.	+	—	—	—	—	—	—	—
189	*Eulima aff. lactea* d'Orb.	—	—	—	—	—	+	—	—
190	*Eulima* sp. (1)	+	—	—	—	—	—	—	—
191	*Eulima* sp. (2)	+	—	—	—	—	—	—	—
192	*Niso eburnea* Risso.	+	—	—	—	—	—	—	—
193	*Cerithium minutum* Serr.	+	+	—	—	—	+	+	+
194	*Cerithium minutum* Serr. var.	—	—	—	—	—	—	—	+
195	*Cerithium aff. minutum* Serr.	+	—	—	—	—	—	—	—
196	*Cerithium spina* Partsch.	—	—	+	—	—	—	—	—
197	*Cerithium scabrum* Olivi.	+	—	—	—	—	—	—	+
198	*Cerithium lignitarum* Eichw.	+	—	—	—	—	—	—	+
199	*Cerithium dolium* Brocc. var.	+	—	—	—	—	—	+	+
200	*Cerithium Zeuschneri* Pusch.	—	—	—	—	—	+	—	+
201	*Cerithium aff. Zeuschneri* Pusch.	+	—	—	—	—	—	+	—
202	*Cerithium Michelottii* Hörnes.	—	—	—	—	—	+	—	+
203	*Cerithium perversum* Linn.	—	—	—	—	—	—	—	+
204	*Cerithium aff. Bronni* Partsch.	—	—	—	—	—	+	—	—

Digitized by Google

№ по редъ	Наименуване	Оганско или Руково бърдо	Биволари	При моста на р. Вигъ	Срѣщу Лесиъ или Плазигел.	с. Орѣховица нехал. Поклра	Уровене	Припъдкене	Старопатица
205	*Cerithium* n. sp. (1)	+	—	—	—	—	—	—	—
206	*Cerithium* n. sp. (2)	—	—	+	—	—	—	—	—
207	*Chenopus (Aporrhais) alatus* Eichw. sp.	+	+	+	+	—	—	—	—
208	*Chenopus (Aporrhais) pes pelicani* Phil.	+	+	+	+	—	+	+	+
209	*Strombus coronatus* Defr.	—	—	—	—	—	—	—	+
210	*Strombus Bonellii* Brong.	—	—	—	—	—	—	+	—
211	*Rostellaria (Gladius) dentata* Grat.	+	—	—	—	—	—	—	—
212	*Erato laevis* Don.	+	—	—	—	—	—	—	+
213	*Cypraea (Trivia) Europaea* Mont.	—	—	+	—	—	—	—	—
214	*Cypraea (Aricia) Lanciae* Brus. .	+	—	—	—	—	—	—	—
215	*Cypraea (Pustularia) Duclosiana* Bast.	—	—	—	—	—	—	—	+
216	*Cypraea (Luponia) fabagina* Lamk.	—	—	—	—	—	—	+	—
217	*Cypraea pyrum* Gmelin.	—	—	—	—	—	—	—	+
218	*Cypraea* sp.	—	—	—	+	—	+	—	+
229	*Cassidaria (Galeodea) cingulifera* R. Hörnes et Auing.	+	—	—	—	—	—	—	—
220	*Cassis saburon* Lam.	+	—	—	+	—	—	+	+
221	*Cassis mammilaris* Grat.	—	—	—	—	—	—	—	+
222	*Ficula geometra* Borson.	+	—	—	—	—	—	—	—
223	*Triton varians* Mich.	—	—	—	—	—	—	—	+
224	*Triton (Sassia) Apenninicum* Sassi.	+	—	—	—	—	—	—	—
225	*Ranella (Aspa) marginata* Martini sp.	+	—	—	—	—	—	—	—
226	*Ranella scrobiculata* Kiener. . . .	—	—	—	—	—	—	+	—
227	*Ranella (Lampas) papillosa* Pusch.	—	—	—	—	—	—	+	—
228	*Columbella (Mitrella) seripta* Linné	+	—	—	—	—	+	—	+
239	*Columbella (Mitrella) subulata* Brocc.	+	+	—	+	—	—	—	+
230	*Columbella (Mitrella) aff. fallax* R. Hörn. et Auing.	+	—	—	—	—	—	—	—

Digitized by Google

№ по редъ	Наименуване	Опанско или Руково бърдо	Биволари	При моста на р. Вить	Срѣщу Ясенъ или Плавигжъ	с. Орѣховица подал. Искъра	Уровене	Припъляне	Старопатица
231	*Columbella (Anachis) Dujardini* M. Hörnes.	+	—	—	—	—	—	—	—
232	*Columbella (Tetrastomella) astensis* Bell.	—	—	—	—	—	—	—	+
233	*Buccinum (Zeuxis) badense* Partsch.	—	—	+	—	—	—	—	—
234	*Buccinum (Zeuxis) Hörnesi* May.	+	+	+	—	—	—	—	—
235	*Buccinum (Zeuxis) restitutianum* Font.	+	—	—	—	—	+	—	+
236	*Buccinum* прѣходни форми отъ *B. restitutianum* къмъ *B. Hörnesi* May.	—	—	—	—	—	+	—	+
237	*Buccinum (Nassa) Karreri* R. Hörn. et Auing.	—	—	+	—	—	—	—	—
238	*Buccinum (Nassa) aff. laevissimum* Brus.	+	—	—	—	—	—	—	—
239	*Buccinum (Caesia) Schrökingeri* R. Hörn. et Auing.	+	—	—	—	—	—	—	—
240	*Buccinum (Hima) Hochstetteri* R. Hörn. et Auing.	+	—	—	—	—	—	—	—
241	*Buccinum (Phos) Hörnesi* Semper.	+	—	—	—	—	—	—	—
242	*Buccinum (Tritia) aff. turbinellus* Brocc.	—	—	+	—	—	—	—	—
243	*Buccinum (Tritia) Pölsense* Auing.	—	—	—	—	—	—	—	+
244	*Buccinum (Tritia) aff. Neugeboreni* R. Hörn. et Auing.	—	—	—	—	—	—	—	+
245	*Buccinum (Uzita) mioccenicum* Michti.	—	—	—	—	—	—	—	+
246	*Buccinum aff. gibbum* Brug. var. .	+	—	—	—	—	—	—	—
247	*Buccinum semistriatnm* Brocc. . .	—	—	—	+	—	—	—	—
248	*Buccinum costulatum* Brocc. . . .	—	—	+	—	—	—	-	—
249	*Buccinum* sp.	+	—	+	—	—	—	—	—
250	*Pollia exculpta* Duj.	+	—	—	—	—	—	—	—
251	*Pollia aff. subpusilla* R. Hörn. et Auing.	+	—	—	—	—	—	—	—

Digitized by Google

№ по ред	Наименуване	Опанско или Руково бърдо	Биволари	При моста на р. Вит	Срѣщу Исенъ или Плазнжесъ	с. Орѣховица подал. Исеръ	Уровене	Приплъжене	Старопатица
252	*Purpura (Sistrum) Austriaca* R. Hörn. et Auing.	+	—	—	—	—	—	—	+
253	*Purpura (Stramonita) exilis* Partsch.	—	—	—	—	—	—	—	+
254	*Jania angulosa* Brocc.	+	—	—	—	—	—	—	—
255	*Murex (Chicoreus) Aquitanicus* Grat.	+	—	—	—	+	—	+	+
256	*Murex (Chicoreus) aff. granuliferus* Grat.	+	—	—	—	—	—	—	—
257	*Murex (Trophon) goniostomus* Partsch.	—	—	+	—	—	—	—	+
258	*Murex (Trophon) varicosissimus* Bon.	+	—	—	—	—	—	—	—
259	*Murex (Trophon) aff. vaginatus* Jan.	+	—	—	—	—	—	—	—
260	*Murex (Trophon) aff. Haidingeri* Hörn.	+	—	+	—	—	—	—	—
261	*Murex (Occenebra) craticulatus* Linn.	+	—	—	—	—	—	+	—
262	*Murex (Occenebra) coelatus* Grat. var. *badensis*	+	—	—	—	—	—	—	—
263	*Murex (Occenebra) aff. Schönni* Hörnes.	+	—	—	—	—	—	—	—
264	*Murex (Occenebra)* sp.	+	—	—	—	—	—	—	—
265	*Murex (Typhis) fistulosus* Bronn.	—	—	+	—	—	—	—	—
266	*Murex (Phyllonotus) cristatus* Brocc.	+	—	—	—	—	—	—	—
267	*Murex (Muricidea) aff. Cějžeki* M. Hörnes.	—	—	—	—	—	—	+	—
268	*Murex (Pteronotus) Swainsoni* Michti.	—	—	—	—	—	+	—	—
269	*Murex Delbosianus* Grat.	+	—	—	—	—	—	—	—
270	*Murex aff. sinicosta* Bronn. . . .	+	—	—	—	—	—	—	—
271	*Murex (Rhynocantha) subtorularius* R. Hörn. et Auing.	+	—	—	—	—	—	—	—
272	*Murex* n. sp. (1)	+	—	—	—	—	—	—	—
273	*Murex* n. sp. (2)	+	—	—	—	—	—	—	—
274	*Murex* n. sp. (3)	+	—	—	—	—	—	—	—

Digitized by Google

№ по редъ	Наименуване	Опанско или Русково бърдо	Биводари	При моста на р. Вътъ	Срѣщу Ясенъ или Плазнгаєъ	с. Орѣховица подъ. Искъра	Уровене	Приплъжене	Старопатица
275	*Murex* sp. *(aff. M. alternatus* Bell.	+	—	—	—	—	—	—	—
276	*Murex* sp.	+	—	—	—	—	—	—	—
277	*Fusus lamellosus* Borson.	+	—	—	—	—	—	—	+
278	*Fusus Valenciennesi* Grat. sp. . .	+	—	—	—	—	—	—	+
279	*Fusus virgineus* Grat.	+	—	—	—	—	—	+	+
280	*Fusus aff. burdigalensis* Bast. . .	+	—	—	—	—	—	—	—
281	*Fusus aff. scalaroides* Lam. . . .	+	—	—	—	—	—	—	—
282	*Fusus (Euthria) Puschi* Andrz. .	—	—	—	—	—	—	—	+
283	*Fusus (Euthria) aff. Puschi* Andrz.	—	—	—	—	—	—	—	+
284	*Fusus crispoides* Hörnes et Auing.	—	—	—	—	—	—	—	+
285	*Fusus Vindobonensis* Hörn. et Auing.	—	—	—	—	—	—	—	+
286	*Fusus aff. Vindobonensis* Hörn. et Auing.	—	—	—	—	—	—	—	+
287	*Fusus Hössii* Partsch. var. . . .	—	—	—	—	—	—	—	+
288	*Fusus fuscocingolatus* M. Hörnes. .	—	—	—	—	—	—	+	—
289	*Fusus* n. sp. (1)	+	—	—	—	—	—	—	—
290	*Fusus* n. sp. (2)	+	—	—	—	—	—	—	—
291	*Fusus* n. sp. (3) *(aff. F. Schwartzi* Hörnes)	+	—	—	—	—	—	—	—
292	*Turbinella (Latirus) labellum* Bon.	+	—	—	—	—	—	—	—
293	*Turbinella (Latirus) subcraticulata* d'Orb.	+	—	—	—	—	—	+	+
294	*Fasciolaria fimbriata* Brocc. . . .	+	—	—	—	—	—	—	—
295	*Fasciolaria bilineata* Partsch. . .	—	—	—	—	—	—	—	+
296	*Fasciolaria (Tudicla) aff. Burdigalensis* Bast.	+	—	—	—	—	—	—	—
297	*Fasciolaria* sp.	+	—	—	—	—	—	—	—
298	*Pyrula (Ficula) geometra* Borson. .	+	—	—	—	—	—	—	—
299	*Pyrula (Spirilla) rusticula* Bast. .	+	—	—	—	—	—	—	—
300	*Mitra fusiformis* Brocc.	+	—	—	—	—	—	—	+
301	*Mitra Bouéi* R. Hörn. et Auing. .	—	—	—	—	—	—	—	+
302	*Mitra aff. incognita* Bast.	—	—	—	—	—	—	—	+
303	*Mitra (Nebularia) scrobiculata* Brocc.	+	+	+	+	—	—	—	+
304	*Mitra (Callithea) cupressina* Brocc.	+	—	+	—	—	—	—	—

Digitized by Google

№ по ред	Наименуване	Чанаско или Руското бърдо	Биволари	При моста на р. Витъ	Срѣщу Ясенъ или Плавнжетъ	с. Орѣховица водн. Искъра	Уровене	Приплъжене	Старопатица
305	*Mitra (Costellaria) intermittens* R. Hörn. et Auing.	+	—	—	—	—	—	—	—
306	*Mitra (Volutomitra) ebenus* Lamk.	—	—	—	—	—	—	—	+
307	*Voluta rarispina* Lam.	+	—	—	—	—	—	—	+
308	*Voluta ficulina* Lam.	+	—	—	—	—	—	—	—
309	*Voluta pyrulaeformis* Hörnes et Auinger	+	—	—	—	—	—	—	—
310	*Voluta* n. sp.	+	—	—	—	—	—	—	—
311	*Voluta* sp.	+	—	—	—	—	—	—	—
312	*Oliva aff. clavula* Lam.	—	—	—	+	—	—	—	—
313	*Ancillaria glandiformis* Lam.	+	—	—	—	—	—	+	+
314	*Ancillaria aff. obsoleta* Desh.	—	—	+	—	—	—	—	—
315	*Ancillaria (Ancilla)* n. sp.	+	—	—	—	—	—	—	—
316	*Cancellaria Saccoi* R. Hörn. et Auing.	+	—	—	—	—	—	—	—
317	*Cancellaria (Merica) Laurensii* Grat.	+	—	—	—	—	—	—	—
318	*Cancellaria (Narona) Nysti* R. Hörnes.	+	—	—	—	—	—	—	—
319	*Cancellaria (Narona) aff. Suessi* R. Hörnes	+	—	—	—	—	—	—	—
320	*Cancellaria (Trigonostoma) aff. lyrata* Brocc.	+	—	—	—	—	—	—	—
321	*Cancellaria* n. sp.	+	—	—	—	—	—	—	—
322	*Terebra acuminata* Borson.	+	—	—	—	—	—	—	+
323	*Terebra bistriata* Grat. var.	+	—	+	—	—	—	—	—
324	*Terebra Basteroti* Nyst.	—	—	—	—	—	—	—	+
325	*Terebra pertusa* Bast.	—	—	—	—	—	—	—	+
326	*Pleurotoma vermicularis* Grat.	+	—	—	—	—	—	—	—
327	*Pleurotoma Badensis* R. Hörnes	+	—	—	—	—	—	—	—
328	*Pleurotoma Neugeboreni* Hörnes	+	—	—	—	—	—	—	—
329	*Pleurotoma coronata* Münster	+	—	+	—	—	+	+	—
330	*Pleurotoma submarginata* Bon.	—	—	—	—	—	+	—	—
331	*Pleurotoma Annae* R. Hörn. et Auing.	+	—	+	—	—	—	—	—

Digitized by Google

№ по редъ	Наименуване	Опанско или Русково бърдо	Биволари	При моста на р. Бѣлъ	Срѣщу Ясенъ или Плазигаетъ	с. Орѣховица недал. Искъра	Уровене	Прапъжене	Старопатица
332	*Pleurotoma Annae* R. Hörn. et Auing. *var. A.*	+	—	—	—	—	—	—	—
333	*Pleurotoma Annae* R. Hörn. et Auing. *var. B.*	+	—	—	—	—	—	—	—
334	*Pleurotoma Annae* R. Hörn. et Auin. прѣходна фома къмъ *Pl. mathildae.*	—	—	+	—	—	—	—	—
335	*Pleurotoma (Surcula) Lamarcki* Bell.	+	—	—	—	—	+	+	—
336	*Pleurotoma (Surcula) recticosta* Bell.	+	—	—	—	—	—	—	—
337	*Pleurotoma (Surcula) aff. Ottiliae* R. Hörn. et Auing.	+	—	—	—	—	—	—	—
338	*Pleurotoma (Surcula) aff. consobrina* Bell. var.	—	—	—	—	—	—	—	+
339	*Pleurotoma (Genota) Valeriae* R. Hörn. et. Auing.	+	—	—	—	—	—	—	—
340	*Pleurotoma (Genota) Elisae* R. Hörn. et. Auing.	—	—	—	—	—	—	—	+
341	*Pleurotoma (Genota) aff. ramosa* Bast.	+	—	—	—	—	—	—	—
342	*Pleurotoma (Drillia) aff. Allionii* Bell.	+	—	—	—	—	—	+	—
343	*Pleurotoma (Drillia) aff. Allionii* Bell.	+	—	—	—	—	—	—	+
344	*Pleurotoma (Drillia) spinescens* Partsch	—	—	+	—	—	—	—	—
345	*Pleurotoma (Drillia) crispata Jan.*	+	—	—	—	—	—	—	—
346	*Pleurotoma (Drillia) aff. Suessi* Hörnes	—	—	+	—	—	—	—	—
347	*Pleurotoma (Drillia)* n. sp. . . .	+	—	—	—	—	—	—	—
348	*Pleurotoma (Clavatula) Juliae* R. Hörnes et Auing.	+	—	—	+	—	—	+	+
349	*Pleurotoma (Clavatula) aff. Juliae* R. Hörn. et Auing.	+	—	—	—	—	—	—	—
350	*Pleurotoma (Clavatula) Amaliae* R. Hörn. et. Auing.	+	—	—	—	—	—	—	—

Digitized by Google

№ по редъ	Наименуване	Оняково или Руково бърдо	Биволяръ	При моста на р. Вита	Срѣщу Ясенъ или Кавгаджъ	с. Орѣховица подн. Искъръ	Уровене	Притъжено	Старопатица
351	*Pleurotoma (Clavatula) Sophiae* R. Hörn. et Auing.	—	—	—	—	—	—	—	+
352	*Pleurotoma (Pseudotoma) Theresiae* R. Hörn. et Auing.	+	—	—	—	—	—	—	—
353	*Pleurotoma (Rouaultia) aff. Magdalenae* R. Hörn. et Auing. . .	—	—	—	+	—	—	—	—
354	*Pleurotoma (Dolichotoma) cataphracta* Brocc.	+	—	—	—	—	—	—	+
355	*Pleurotoma (Homotoma) Leyfroyi* Michaud.	+	—	—	—	—	—	—	—
356	*Pleurotoma (Homotoma)* sp. . . .	+	—	—	—	—	—	—	—
357	*Pleurotoma (Raphitoma) Sandleri* Partsch	+	—	+	—	—	—	—	—
358	*Pleurotoma (Raphitoma) aff. plicabtella* Jam.	—	—	+	—	—	—	—	—
359	*Pleurotoma (Raphitoma) aff. harpula* Brocc.	+	—	—	—	—	—	—	—
360	*Pleurotoma (Aloma) aff. Poppelacki* Hörnes.	+	—	—	—	—	—	—	—
361	*Pleurotoma* n. sp. (1).	+	—	—	—	—	—	—	—
362	*Pleurotoma* n. sp. (2).	+	+	+	—	—	—	—	—
263	*Pleurotoma* n. sp. (3).	+	—	—	—	—	—	—	—
364	*Pleurotoma* n. sp. (4).	+	—	—	—	—	—	—	—
365	*Pleurotoma* sp.	—	—	+	—	—	+	—	—
366	*Conus (Leptoconus) Dujardini* Desh.	+	—	+	+	—	+	+	+
367	*Conus (Leptoconus) antediluvianus* Brug.	+	—	—	—	—	+	—	+
368	*Conus (Leptoconus) extensus* Partsch.	+	—	—	—	—	—	—	—
369	*Conus (Chelyconus) ventricosus* Bron.	+	—	—	—	—	—	+	+
370	*Conus (Chelyconus) Vindobonensis* Partsch.	+	—	—	—	—	—	—	+
371	*Conus (Chelyconus) Suessi* R. Hörn. Auing.	—	—	—	—	—	—	—	+

Digitized by Google

№ по редъ	Наименуване	Онанско или Русково бърдо	Биволяръ	При моста на р. Витъ	Срѣщу Ясенъ или Плазигжсъ	с. Орѣховица долу. Неъра	Уровене	Принъжене	Старопатица
372	*Conus (Dendroconus) Voeslaensis* R. Hörn. et Auing.	—	—	—	—	—	—	+	—
373	*Conus (Dendroconus) cfr. Daciae* R. Hörn. et Auing.	+	—	—	—	—	—	—	—
374	*Conus (Dendroconus)* sp.	+	—	—	—	—	—	—	—
375	*Conus (Lithoconus) Mercati* Brocc.	—	—	—	—	—	—	—	+
376	*Conus (Rhizoconus) cfr. Bittneri* R. Hörn. et Auing.	+	—	—	—	—	—	—	—
377	*Conus* n. sp.	—	—	—	—	—	—	—	+
378	*Conus* sp.	+	—	—	+	—	—	—	—
379	*Actaeon semistriatus* Fer.	+	—	—	—	—	—	+	—
380	*Ringicula buccinea* Desh.	+	—	+	+	+	+	—	+
381	*Bulla Lajonkaireana* Bast.	—	—	+	—	—	+	—	—
382	*Bulla convoluta* Brocc.	+	—	—	—	—	—	—	—
383	*Bulla clathrata* Defr.	+	—	—	—	—	—	—	—
384	*Bulla truncata* Adams	—	—	—	—	—	—	—	+
385	*Vaginella depressa* Daud.	+	—	—	—	—	—	—	—
386	*Planarbis pseudo-ammonius* Schloth.	—	—	—	—	—	—	+	—
	Cephalopoda.								
387	*Aturia Aturi* Bast. sp.	+	—	—	—	—	—	—	—
	Pisces.								
388	*Lamna* sp.	+	—	—	—	—	—	—	+
389	*Carcharodon* sp.	—	—	—	—	—	—	—	+
390	*Sphaerodus lens* Agass.	+	—	—	—	—	—	—	—
391	*Sphaerodus cinctus* Agass.	+	—	—	—	—	—	—	—
392	*Sphaerodus aff. cinctus* Agass.	—	—	—	—	—	—	—	+
		254	20	60	27	13	44	40	168

И тъй въ Онанското или Русково бърдо при Плѣвенъ сж намѣрени до сега 254 вида миоценски фосили, около с. Биволяръ 20 вида, при моста на р. Витъ 60 вида, срѣщу с. Ясенъ или около старыя Плазигжсъ 27 вида, въ с. Орѣховица изъ глинитѣ

Digitized by Google

на единъ кладенецъ сж събрани 13 вида, въ с. Уровене 44 вида, около с. Припължене 40 вида и въ с. Старопатица недалеко Кула 163 вида, а всичко на всичко отъ втория Медитерански катъ притежаваме 392 вида фосили, измежду които се намиратъ 35 нови видове. Отъ тѣхъ *22 вида сж Foraminifera, 16 Anthozoa, 4 Echinoidea, 1 Vermes, 1 Bryozoa, 73 Lamellibranchiata, 10 Scaphopoda, 259 Gastropoda* и 5 вида *Pisces*.

В. Кримо-кавказки типъ.

Прѣзъ срѣдата на миоценския периодъ, една часть отъ водитѣ на Виндобонското море се отправятъ отъ Виена къмъ Галиция и прѣзъ Подолия завзиматъ Кримъ, прѣдѣлитѣ на Азовско море, една голѣма часть отъ Ставрополска губерния, както и сѣверно отъ Кавказъ къмъ Каспийско море. Но това море, къмъ югъ, поплава сжщеврѣмено голѣми пространства отъ днешното Черно море и запълва къмъ западъ цѣлия Дѣвненски заливъ (лиманъ) въ околноститѣ на Варна, както и земитѣ, които се намиратъ сѣверно и южно отъ него. Това сжщо море облива и нѣкои части отъ земитѣ, които окржжаватъ най-долното течение на Камчията. Оставенитѣ наслаги отъ това море по брѣговетѣ на Черно море, както въ Кримъ, така и у насъ, сжществено се отличаватъ не само стратиграфски, но и фаунистически отъ ония на Виенско-Панонския басейнъ и прѣдставляватъ съвсѣмъ другъ фациесъ, който Проф. Н. Андрусовъ е нарекълъ Кримо-Кавказки типъ.

Този типъ е прѣдставенъ въ България съ:

1) пѣсъчни Медитерански мергели,
2) Чокракски наслаги и
3) Спаниодонски образувания.

1. Пѣсъчни медитерански мергели.

На сѣверъ отъ Арнаутларъ, недалеко отъ Черно море, както и на югъ отъ това село, подъ тънката орна пръсть излизатъ пѣсъчни и чакълни образувания отъ плиоценска възрастъ, а подъ тия въ дълбокитѣ ровини се откриватъ сивопепеливи и ужълти, ситнопѣсъчни мергели, които могатъ да се отнесатъ къмъ долнитѣ части на втория Медитерански катъ, или въобще къмъ горнитѣ части на долния Миоценъ. Тѣ отговарятъ на мергелнитѣ глини съ *Pecten denudatus* Reuss въ Керчъ. Тия мергели съдържатъ гипсови кри-

Digitized by Google

стали, показвать на мѣста окрозни нитки, и пластоветѣ имъ изглеждать да иматъ хоризонтално положение.

Въ дола, който се открива прѣдъ селото, на сѣверъ, мергелитѣ съдържать *Bivalvae* и *Gastropoda,* измежду които съ голѣмо прѣдпазване е можилъ да извади Проф. *Fr. Toula* слѣднитѣ фосили:

Pecten aff. Testae Bivone,
Nucula aff. placentina Lamk.,
Lucina Dujardini Desh.,
Tellina aff. planata Lin.,
Psamosolen sp.,
Dentalium aff. Badense Partsch,
Chenopus aff. pes pelicani Phil..[1])

Чурупкитѣ на молускитѣ като твърдѣ нѣжни, мжчно могатъ да се изпрепарирать отъ пѣсъчнитѣ мергелни скали, и за това азъ не бѣхъ щастливъ като него да извадя цѣли екземпляри, а само остатъци отъ *Lucina*, *Tellina* и други неясни форми.

Тия миоценски образувания лежать на югъ отъ Камчията върху синкави, едрозърнести, Еоценски пѣсъчници съ *Orthophragmina* и *Nummulites,* каквито се откриватъ пó-на сѣверъ около Камчията и сѣверно отъ тая рѣка. Тия пѣсъчници сж намѣрени при изучването богатството на мангановата руда въ Арнаутларско.

2. Чокракски наслаги.

Чокракскитѣ наслаги е открилъ и описалъ най-първо проф. Н. Андрусовъ въ Керченския полуостровъ върху брѣговетѣ на соленото Чокракско езеро. Пó-послѣ подобни пластове се констатираха и на други мѣста въ Кримъ, както и на сѣверъ отъ Кавказъ въ Ставрополската губерния. Прѣзъ 1888 год. проф. *Fr. Toula* ги откри и въ Варненския терциеренъ заливъ, но той ги причисли къмъ Спаниодонскитѣ надъ тѣхъ.[2])

Тия образувания, съставени отъ разнообразни материали, завзиматъ доста голѣми пространства и отъ двѣтѣ страни на Дѣвненския лиманъ и лежать непосрѣдно подъ Спаниодонскитѣ. Тѣ съставляватъ единъ комплексъ отъ пластове, чиято разнообразна фауна ги отдѣля отъ горнитѣ съ *Spaniodon;* иначе пластоветѣ слѣдватъ безъ прѣкжсване и като да прѣдставляватъ нѣщо цѣло.

---

[1]) *Fr. Toula.* — Geologische Untersuchungen im östlichen Balkan und in den Angrenzenden Gebieten. Wien 1890, p. 50.

[2]) *Fr. Toula.* — *l. c. p. 48.*

Digitized by Google

Главниятъ редъ на Чокрашкитѣ пластове, западно и южно отъ Варна, може по слѣдния начинъ да се представи:

а) Най-долу излизатъ синкави мергели съ разтрошени непълни фосили, между които лесно се разпознаватъ *Helix*-итѣ. Надъ тѣхъ лежатъ

б) Пѣсъчливи мергели съ множество *Helix*-и и *Bivalvae;* тия мергели лесно се дробятъ, но между тѣхъ излизатъ и по-твърди банки.

в) По-нагорѣ слѣдва цѣлъ седиментаренъ комплексъ отъ твърди бѣли варовити мергели и слабо глинени твърди пѣсъчници, които алтернирятъ по между си. Този комплексъ се завърша най-горѣ съ раздробливи пѣсъчливи мергели, както и съ прости, твърди и меки мергели. Въ тия пластове фосилитѣ не сж рѣдки и между тѣхъ най-често се вижда: *Lucina, Tellina, Ervilia, Helix* и др.

г) Надъ тия се забѣлѣзватъ оолитни варовици съ *Serpula, Eschara, Pecten, Cardium, Dentalium, Trochus, Cerithium, Buccinum*. Тѣ съдържатъ на мѣста и бѣли кварцови зърна, за което биватъ ту по-вече, ту по-малко пѣсъчни. Сжщитѣ варовици прѣминаватъ и въ оолитни пѣсъчници. Въ кариерата на югъ отъ Теке по-горнитѣ пластове сж по-меки отъ долнитѣ и съдържатъ даже по-малко *Pecten*-и. Долнитѣ сж тоже оолотни, но по-твърди.

д) При митницата въ Варна край морето надъ оолитния *Pecten*-ски варовикъ забѣлѣзва се порозенъ *Bryozoa*-ски варовикъ съ *Eschara tetragona* Reuss, а надъ тоя мергелка кредо-подобна банка съ ядки отъ *Perna* и *Helix*.

е) Най-горѣ лежатъ пѣсъчливи и варовити пластове съ *Chama;* пѣсъчницитѣ сж глинени и лесно се дробятъ, но при всичко туй тѣ съдържатъ на мѣста доволно фосили. Отъ тѣхъ обаче най-добрѣ сж спазени: *Chama minima* Toula, *Pecten Varnensis* Toula, *Pecten aff. Eichwaldi* Reuss и други *Bivalvae*, а отъ гастроподитѣ *Cerithium scabrum* Olivi, *Helix Varnensis* Toula и пр. Послѣднитѣ пластове на нѣкои мѣста биватъ варовито-порозни и изпълнени съ *Serpula, Bryozoa, Chama, Lithodomus, Cerithium* и др., но *Pecten*-итѣ въ тѣхъ сж редки.

Изложениятъ до тукъ редъ на пластоветѣ може да се наблюдава къмъ шанцоветѣ и старата желѣзнопжтна станция на западъ отъ Варна, а отъ части само въ града край морето и по сѣвернитѣ склонове на южнитѣ височини, както и къмъ Галата. По на югъ Чокрашки пластове се отварятъ между Паша-дере и Нетрово на пжтя къмъ Камчията.

Digitized by Google

Но пѣсъчни оолити съ *Pecten, Cerithium* и др. наблюдавани сж и около Карагьоленския мостъ, на пжтя къмъ Дикилиташъ, дѣто подъ тѣхъ излизать еоценски пѣсъчници. Сжщо и на изтокъ отъ с. Бѣлево къмъ Дереньойското землище нашитѣ оолитни пластове съ *Pecten* лежать върху еоценски пластове, а къмъ лимана се виждать надъ тѣхъ още и пластове съ *Chama, Cardium* и др. Покрай лимана източно отъ устието на дола Пенерджи, който се спуща отъ с. Звѣздица (бивше с. Кьовлюджа) къмъ Буба бурунъ, има отворени кариери въ оолитнитѣ варовити пѣсъчници и въ глиненитѣ варовици съ *Chama*. Пластоветѣ на тия Чокракски скали се виждать слабо наклонени къмъ сѣверо-изтокъ.

Чокракската фауна събрана до сега около Варна е слѣднята:

1. *Serpula* sp. — При Теке на западъ отъ Варна.

2. *Eschara tetragona* Reuss. — Варна при митницата край морето.

3. *Perna Varnensis* Toula. — Варна при митницата край морето. Галата. Старата желѣзнопжтна станция.

4. *Lima cfr. inflata* Chemn. — Варна при митницата край морето.

5. *Pecten gloria maris* Dub. — Южно отъ Варна. Около Теке на западъ отъ Варна.

6. *Pecten aff. Malvinae* Dub. — Южно отъ Варна.

7. *Pecten aff. Koheni* Fuchs. — Южно отъ Варна.

8. *Pecten Varnensis* Toula. — Южно отъ Варна. Теке западно отъ Варна.

9. *Pecten cfr. Eichwaldi* Reuss. — При Варна. Между Паша дере и Петрово.

10. *Pecten* sp (n. f. ?) — Теке западно отъ Варна.

11. *Septifer cfr. Taurinensis* Micht. — Варна.

12. *Modiola cfr. Hörnesi* Reuss. — Варна.

13. *Lithodomus* sp. — Между Паша дере и Петрово.

14. *Leda* sp. — На югъ отъ Варна.

15. *Chama minima* Toula. — Варна. Къмъ старата желѣзнопжтна станция. На югъ отъ Варна къмъ Галата и пр.

16. *Diplodonta cfr. rotundata* Mont. — Варна при старата гара.

17. *Lucina* Desh. — Около старата варненска гара.

18. *Lucina* sp. (*Luc. aff. dentata* Bast.) — При старата варненска гара.

19. *Cardium aff. protractum* Eihw. — Къмъ старата варненска гара.

Digitized by Google

20. *Cardium Turonicum* Mayer. — Къмъ старата варненска гара.

21. *Cardium* sp. — При старата варненска гара.

22. *Venus* sp. — При старата варненска гара.

23. *Tapes* sp. — При старата варненска гара.

24. *Venerupis* sp. — Западно отъ Варна.

25. *Tellina Fuchsi* Toula. — При старата варненска гара.

26. *Gastrana (Diodonta)* n. sp. *(aff. G. [Fragilia] fragilis* Linn.) — Варна при старата гара.

27. *Ervilia aff. pusila* Pill. — Варна при старата гара.

28. *Ervilia aff. Podolica* Eichw. — Варна при старата гара.

29. *Mactra aff. Podolica* Eichw. — Варна при митницата край морето.

30. *Mactra* sp. *(aff. M. triangula* Reuss.) — При старата варненска гара.

31. *Thracia* sp. — При старата варненска гара.

32. *Corbula gibba* Olivi. — Варна при митницата край морето.

33. *Dentalium aff. entalis* Linn. — Южно отъ Варна.

34. *Trochus aff. Beaumontii* d'Orb. — Между Теке и старата варненска гара.

35. *Trochus aff. quadristriatus* Dub. — Около Теке.

36. *Trochus aff. patulus* Brocc. — На западъ отъ Варна.

37. *Hydrobia (Paludina) cfr. acuta* Drap. — Надъ старата гара при Варна.

38. *Rissoa* sp. — На сѣверъ отъ Камчията.

39. *Vermetus cfr. contortus.* — При старата варненска гара.

40. *Chemnitzia purpusilla* Grat. — На сѣверъ отъ Камчията.

41. *Cerithium scabrum* Olivi. — Къмъ старата варненска гара. Буба бурунъ.

42. *Cerithium cfr. minutum* Serr. — Буба бурунъ.

43. *Cerithium aff. rubiginosum* Eihw. — На западъ отъ Варна къмъ Теке.

44. *Cerithium* sp. — Южно отъ Варна.

45. *Buccinum (Tritia)* n. sp. *(aff. B. Neugeboreni* R. Hörnes et Auing.) — Буба бурунъ.

46. *Bulla cfr. convoluta* Bratt. — При старата варненска гара.

47. *Bulla cfr. Lajonkaireana* Bast. — На сѣверъ отъ Камчията.

48. *Helix (Eurystoma) Varnensis* Toula. — Около Теке. При старата варненска гара.

49. *Balanus* sp. — Галата на югъ отъ Варна.

Digitized by Google

3. Спаниодонски образувания.

Върху Чокракскитѣ пластове въ Варненския миоценски заливъ се показватъ на всѣкждѣ Спаниодонски образувания, така наречени по рода *Spaniodon* Reuss, който характеризира съ постоянното си присжтствие този катъ. Спаниодонскитѣ пластове се виждатъ по височинитѣ на югъ отъ Варна, на сѣверъ отъ Камчията по пжтя къмъ Бургазъ и на западъ отъ него, на сѣверъ къмъ с. Франга и на сѣверо-изтокъ къмъ Евксиноградъ, на сѣверо-западъ по пжтя къмъ Добричъ, между селата Русларъ и Гевреклярь по възвишенията къмъ Козлуджа и по́-далеко. Най-сѣверно спаниодонскитѣ образувания сж констатирани при с. Ботево (бивше Юшеклий) въ Добричска околия.

Главнитѣ скалисти елементи, които взиматъ участие въ състава на Спаниодонскитѣ пластове сж пѣсъчницитѣ. Изпримѣсени по нѣщо съ бѣла слюда, тѣ сж най-вече ситнозърнести; но между тѣхъ има и едрозърнести, съставени отъ бѣли кварцови и черни флинтови зърна. Пѣсъчницитѣ се явяватъ освѣнъ въ твърди банки още и въ меки лесноразроблиби слойове; на такива мѣста твърдитѣ скали сж подкопани и подлежатъ на лесно събаряне. Въ извѣстни хоризонти ясно се вижда и лъжливо наслагване, а въ нѣкои твърди банки се забѣлѣзватъ и празднини, издълбани отъ ерозивното дѣйствие на атмосфернитѣ агенти. Прѣсно разчупенитѣ твърди пѣсъчници се отличаватъ съ жълто-бѣлъ цвѣтъ, но изложената имъ повръхность на въздуха почти винаги бива сиво-пепелива.

Въ горнитѣ части на Спаниодонскитѣ наслаги се забѣлѣзватъ между пѣсъчницитѣ тънки наслагани мергелно-пѣсъчни или варовито-пѣсъчни пластове съ *Pholas bulgarica* Toula, а така сжщо тънки и дебели банки отъ оолитенъ пѣсъчникъ, въ който на мѣста особено изобиленъ е видътъ *Spaniodon Andrussowi* Toula. Но между тѣхъ така сжщо се забѣлѣзватъ прослойки отъ глинени и мергелни шистозни слойове, изпримѣсени малко или много съ пѣсъкъ. Въ тия скали понѣкога фосилитѣ биватъ до толкова събрани наедно, щото съставляватъ конгломератни банки отъ *Spaniodon Barbotii* Stuckenb. Въ по́-низкитѣ хоризонти на Спаниодонския катъ не сж изключени и твърдитѣ мергели, които по нѣкоги биватъ тоже богати на *Spaniodon*, но има и мергели безъ тѣзи вкамененности.

Пѣсъчницитѣ, прочее, въ този катъ твърдѣ много варирятъ, както по съставъ, така и по структура, а при това тѣ биватъ

Digitized by Google

варовити, мергелни, оолитни, а на мѣста даже се измѣняватъ и съ мергелни слойове.

Между Спаниодонскитѣ кварцови пѣсъчници, както на сѣверъ, така сѫщо и на югъ отъ Дѣвненския лиманъ се намиратъ пластове и отъ сладководни образувания, отбѣлѣзани съ типични форми като:

Planorbis aff. laevis v. Klein.

Planorbis aff. pseudo-ammonius Schl.

Lymnaeus Zlatarskii Toula.

Lymnaeus sp. и др.

Редътъ на Спаниодонскитѣ пластове не е на всѣкждѣ еднакъвъ. На югъ отъ Варна между Галата и шосето, което води къмъ Камчията, върху варовититѣ оолитни пъсъчници съ *Pecten, Helix* и др. отъ Чокракска възрасть слѣдватъ безъ прѣкѫсване едрозърнести кварцови пѣсъчници съ варовитъ цементъ и варовити мергелни прослойки; надъ тѣхъ лежи около 0·40 м. оолитенъ варовикъ, а надъ него цѣлъ комплексъ отъ твърди и меки, дребно и едрозърнести кварцови пѣсъчници, разположени въ тънки и дебели банки. Между тия ясни сѫ пѣсъчнитѣ слойеве съ лъжливо наслагване, а въ прослойки се показватъ и варовити пѣсъчници съ добрѣ цементирани зърна. Къмъ срѣдата на пѣсъчната серия фосилитѣ ставатъ по-изобилни, и то по най-вече *Spaniodon Barbotii* Stuckenb.; но тия не сѫ правилно разпрѣдѣлени въ пѣсъчницитѣ: на мѣста сѫ изобилни, на други по́-рѣдки или никакви. Варовититѣ пѣсъчници къмъ платото съставляватъ дебели банки единъ цѣлъ, твърдѣ скалистъ поясъ, който се забѣлѣзва отъ далеко. Най-горѣ излизатъ пакъ пѣсъци и пѣсъчници, между които ясни сѫ тънкитѣ прослойки отъ пѣсъчливи мергели.

На сѣверъ отъ Варна къмъ с. Франга, по́-простъ се вижда профилътъ на Спаниодонскитѣ пластове. Надъ *Pecten*-оолитнитѣ Чокрански пластове слѣдватъ пѣсъчници, пѣсъци и твърди бѣли варовици съ *Spaniodon Barbotii* Stuckenb., *Sp. Andrussowi* Toula; надъ тѣхъ излизатъ раздробливи пѣсъчници и пѣсъци, както и мергели съ *Diatomea* и бѣли мергели съ *Cardium;* най-горѣ тѣ сѫ припокрити съ Сарматски образувания.

Нѣщо по́ на изтокъ въ Варненскитѣ лоза излизатъ варовити пѣсъчници, пѣсъци, зеленикави, отчасти окрозни глини и варовити мергели. Но между тия въ по́-горно ниво се показватъ оолитни варовици съ фосили, подобни на Спаниодонскитѣ. Още по́-горѣ се забѣлѣзватъ глинени пѣсъци, пѣсъчни глини и глини, върху които почиватъ Сарматски варовици съ *Cardium, Trochus, Turbo* и др.

Digitized by Google

Като Спаниодонски могатъ да се взиматъ и пластоветѣ на западъ отъ Евксиноградъ. Тамъ излизатъ варовити мергели, които се цѣпятъ въ тънки листове, па и твърди варовити банки, послѣ пѣсъчно глинени пластове и глинени твърди, плочести пѣсъчници, въ които се забѣлѣзватъ растителни отпечатъци, опрѣдѣлени отъ проф. *Const. v. Ettingshausen* като: *Ulmus, Sapotacites, Quercus, Podocarpus.*[1])

Спаниодонскитѣ пластове сѫ ясни и на сѣверо-западъ отъ Варна въ посоката на пѫтя, който води къмъ Добричъ. На западъ отъ Пашакьой тѣ се явяватъ съ пѣсъчници, на които цементътъ е глинено-варовитъ. Пѣсъчницитѣ съ *Spaniodon Barbotii Stuckenb.* биватъ отъ начало едрозърнести, а по-горѣ прѣминаватъ въ ситнозърнести съ варовитъ цементъ. Надъ тѣхъ слѣдватъ глинени пластове съ *Spaniodon,* а надъ тия пѣсъчно-варовити или варовито пѣсъчни пластове съ *Pholas bulgarica* Toula, които въ по-горенъ хоризонтъ прѣминаватъ въ ужълти и дребно-зърнести пѣсъчници.

Сѫщитѣ пѣсъчници въ тънки банки, но безъ вкаменености излизатъ и срѣщу с. Аджемлеръ. Тукъ тѣ сѫ сиво-пепеливи, ситнозърнести и съдържатъ по нѣщо слюда. По-горѣ се виждатъ пакъ варовититѣ пѣсъчници съ *Spaniodon,* а надъ тѣхъ при голѣмата чешма въ кариеритѣ излизатъ варовити оолитни скали съ *Pholas.* Най-горѣ се завръщатъ съ пѣсъчни, ситно и едрозърнести пластове съ *Spaniodon Andrussowi* Toula, върху които въ конкорданция, лежатъ Сарматски образувания.

Както се каза вече, Спаниодонскитѣ образувания се простиратъ и на югъ отъ Дѣвненското езеро, като достигатъ дори до долината на Камчията. Около с. Кечекъ недалеко отъ послѣдната рѣка изподъ плиоценскитѣ пѣсъчници и чакъли излизатъ Спаниодонски прости и оолитни пѣсъчници, конгломератни пѣсъчници, както и варовици въ банки, наклонени къмъ юго-западъ. Най-обикновенитѣ въ тѣхъ фосили сѫ: *Spaniodon, Cardium, Cerithium.*

На юго-изтокъ отъ с. Бѣлево (ст. Гебедже) къмъ с. Здравецъ (ст. Аканджии), х. Синанлари, с. Звѣздица (ст. Кьоклюджа) Спаниодонскитѣ пластове сѫ съставени отъ оолитни пѣсъчници, пѣсъчници и пѣсъци, които затварятъ въ себе си еднообразна гастроподна фауна, главно *Helix*-ова. Тия пластове сѫ раздѣлени отъ Еоценскитѣ, подъ тѣхъ, съ пепеливо-зеленикави мергели, украсени съ окрозни прослойки.

---

[1]) *Fr. Toula.* — Geolog. Untersuchungen in östl. Balkan etc. II. Abtheilung. Wien 1892, p. 13.

Digitized by Google

Оолитнитѣ пѣсъчници съ гастроподи най-добрѣ могатъ да се разгледатъ въ дола на изтокъ отъ с. Здравецъ. Въ дълбокия 80 до 100 м. долъ най-горѣ се показватъ оолитни пѣсъчници, на които дебелитѣ банки сѫ раздѣлени съ тънки, глинено-варовити прослойки. Подъ тѣхъ излизатъ едрозърнести, кварцови, на мѣста конгломератни пѣсъчници, между които се показватъ хубави кварцови пѣсъци, или пъкъ меки, лесно раздробливи пѣсъчници. Понеже въ тѣхъ сѫ изобилни *Helix*-витѣ ядки, твърдѣ подобни на *Helix Tauricus* Baily, ние можемъ да ги наречемъ *Helix*-ови пластове, каквито сѫ намѣрени и въ юго-западния Кримъ. Съ тия идатъ заедно и други неясни гастроподи, между които може да се разпознае само родътъ *Turritella*.

Сѫщиятъ почти редъ на пластоветѣ може да се види и въ дола на югъ отъ с. Здравецъ: най-долу ситнозърнести пѣсъчници, по-горѣ едрозърнести и конгломератни пѣсъчници, а най-горѣ оолитни пѣсъчници.

Оолитнитѣ пѣсъчници излизатъ и къмъ с. х. Синанлари, а къмъ сѣверо-изтокъ отъ послѣдното къмъ с. Звѣздица; сѫщитѣ пѣсъчници сѫ по-варовити, за което съ право могатъ да се нарекатъ пѣсъчно-оолитни варовици; между тѣхъ се откриватъ даже и гѫсти варовици.

Когато се слиза отъ с. Звѣздица покрай дола Пенерджи къмъ Дѣвненското езеро, най-горѣ се забѣлѣзватъ: оолитни, твърди и раздробливи пѣсъчни варовици, въ дебели банки, между които излизатъ варовито-мергелни пѣсъчливи прослойки. Подъ тѣхъ излиза дебелъ пластъ отъ варовитъ пѣсъчливъ мергель, съ бѣло-зеленикавъ цвѣтъ, ту по-вече, ту по-малко твърди. Обаче тамъ дѣто пѣсъкътъ отсѫтствува, мергелътъ прѣминава въ мазна зеленикава глина. Фосилитѣ въ мергела сѫ рѣдки, въ горнитѣ части се разпознава *Leda*, а въ долнитѣ *Helix*. Дебелината му е доста голѣма.

При всичко че склоноветѣ на Пенерджийския долъ сѫ обрастнали съ гѫста гора, ако се сѫди по довлѣчения въ низкитѣ мѣста чистъ пѣсъкъ, може да се прѣдположи, че между варовито-глиненитѣ пѣсъчни пластове, въ по-низъкъ хоризонтъ, могатъ да се намѣрятъ и пѣсъчни пластове. Къмъ Лимана подъ *Helix*-овитѣ пластове излизатъ Чокракски наслаги съ *Chama*, които вече разгледахме на друго мѣсто.

На изтокъ отъ с. Козлуджа и на сѣверъ отъ сѫщото село подъ Сарматскитѣ варовици на високото плато излизатъ почти на всѣкждѣ пѣсъчнитѣ Спаниодонски варовици, или варовититѣ кварцови пѣсъчници. При с. Ботево (ст. Юшенлии) афльорираръ и пѣ-

Digitized by Google

съчни оолитни варовици съ *Spaniodon* и неясни гастроподи. Варовицитѣ съдържатъ ситни и дребни кварцови зърна и сж ужълтоокрозно боядисани или пъкъ сж бѣли. По-долу въ срѣщния брѣгъ на селото се откриватъ тънки, бѣли пластове съ варовити пѣсъчници, оолитни пѣсъчни варовици, а между тѣхъ по-низко излизатъ и зеленикави глини или хума. Около с. Хадърджа се показватъ изново пѣсъчни варовици, но безъ фосили; въ тѣхъ само на мѣста се забѣлѣзватъ *Cardium (C. aff. obsoletum* Eichw.).

Най-забѣлѣжителнитѣ фосили, които характеризиратъ Спаниодонския катъ сж:

Leda sp. — Пенерджийски долъ.

Spaniodon Barbotii Stuckenb. — Южно отъ Варна. Къмъ с. Франга.

Spaniodon Andrussowi Toula. — Южно отъ Варна. Къмъ с. Франга.

Cardium obsoletum Eichw. — Подъ с. Франга.

Cardium sp. (*aff. C. obsoletum* Eichw.). — Около с. Хадърджа.

Tapes gregaria Partsch. — Подъ с. Франга.

Pholus bulgarica Toula. — На западъ отъ Варна.

Bithinia Frauenfeldi Hörnes sp. — Южно отъ Варна.

Rissoa Lachesis Bast. — Южно отъ Варна.

Cerithium sp. — Около с. Кечекъ.

Lymnaeus Zlatarskii Toula. — Западно отъ Варна.

Lymnaeus n. sp. — Западно отъ Варна.

Planorbis aff. pseudo ammonius Schl. — Южно отъ Варна.

Planorbis aff. laevis v. Klein. — На западъ отъ Варна.

Planorbis sp. (n. sp.?). — Западно отъ Варна.

Helix cfr. Duboisii Baily. — Южно отъ Варна.

Helix aff. Tauricus Baily. — Югозападно отъ Варна.

Helix sp. — Юго-западно отъ Варна.

Ulmus sp. — На западъ отъ Евксиноградъ.

Sapotacites sp. — На западъ отъ Евксиноградъ.

Quercus sp. — На западъ отъ Евксиноградъ.

Podocarpus sp. — На западъ отъ Евксиноградъ.

II. Сарматски катъ.

Надъ втория Медитерански или Виндобонски катъ въ крайдунавското равнище и върху Спаниодонскитѣ и Приабонскитѣ образувания около Черно море се виждатъ брахични (полусолени) обра-

Digitized by Google

зувания съ своеобразна фауна, подходна на черноморската и съ значителенъ брой оригинални форми като: *Tapes gregaria* Partsch, *Donax lucida* Eichw., *Ervilia podolica* Eichw., *Mactra podolica* Eichw., които се намиратъ въ това ниво. Тѣзи видове, които отсѣтствуватъ въ цѣлия Миоценъ на западна Европа, имать голѣмо разпространение въ Австро-Унгария, въ Сърбия, въ Ромъния, около долното течение на Дунава, въ южна Русия, по брѣговетѣ на Черно море, въ Кримъ, въ Кавказъ и пó на изтокъ. Разпространението на тази фауна означава мѣстото на едно изолирано, доста голѣмо опрѣснено море, разположено цѣло извънъ басейна на сегашното Срѣдиземно море, наслагитѣ на което Барботъ де Марни съвмѣстно съ проф. *Ed. Suess-a* сж нарекли *Сарматски наслаги.*

Сарматскитѣ образувания завзиматъ голѣми повръхнини въ сѣверна България и само малка незначителна часть на югъ отъ Балкана. Тѣ афльорирать въ равнищата и въ плоскитѣ възвишености на Видинска, Бѣлоградчишка, Фердинандовска, Врачанска, Раховска, Бѣлослатинска и Плѣвенска околия, а въ Никополска тѣ се виждатъ на твърдѣ ограничени мѣста. Въ цѣлото почти пространство отъ Тимокъ до Витъ, Сарматскитѣ пластове лежатъ върху разни геологически системи, отъ най-старитѣ до най-новитѣ. Въ Кулско тѣ припокриватъ долно-кредни пѣсъчници и срѣдно миоценски морски пластове, а въ Бѣлоградчишко тѣ почиватъ върху палеозойски аргилошисти, върху червени долно-триасови пѣсъчници и младоюрски образувания. Въ Фердинандовска околия освѣнъ върху червени пѣсъчници се виждатъ още върху малмски варовици, върху неокомски мергели, баремски пѣсъчници и горно-кредни варовици. Въ Врачанско подъ тѣхъ излизатъ долно и горно-кредни, както и миоценски образувания, а въ Бѣлослатинска и Плѣвенска околия тѣ покриватъ прѣимуществено горно-кредни и Виндобонски пластове. Напротивъ Сарматскитѣ образувания сж припокрити къмъ Дунава отчасти съ младо-терциерни, контерийски или понтийски пластове, както и отъ съврѣменни, но пó-голѣмата имъ часть остава скрита подъ дилувиални, или льосови образувания.

Източно отъ рѣката Осъмъ, Сарматскиятъ катъ нийдѣ не е констатиранъ въ крайдунавското равнище, дори до границата при Силистра. Обаче на югъ и особено на юго-изтокъ отъ послѣдния градъ той се открива въ Силистренска, Куртбунарска, Добричка, Балчишка и Варненска околия, дѣто лежи върху долно-кредни и срѣдно-миоценски образувания.

Digitized by Google

На югъ отъ Балканската верига Сарматскитѣ наслаги се откриватъ край Черно море, само въ околноститѣ на Месемврия и на Анхиало.

Цѣлокупната дебелина на Сарматскитѣ пластове не е навсѣкждѣ еднаква; незначителна въ нѣкои южни части къмъ Балканситѣ прѣдгория, дебелината на този теренъ става къмъ сѣверъ доста чувствителна, като нпр. на западъ отъ Видинъ, въ Кулско и особено къмъ българска Добруджа и Черно море къмъ Балчикъ, дѣто тя надминава стотина метра.

Прѣобладаещитѣ скали въ Сарматскитѣ пластове, въ Видинско и Кулско сѫ варовици, които по съставъ и външенъ изгледъ биватъ твърдѣ разнообразни. На първо мѣсто идатъ оолитни варовици, кредоподобни мергелни, гѫсти и шупли варовици, които на мѣста сѫ пѣсъчливи, или пъкъ прѣминаватъ въ синкави мергели. Между тѣхъ не сѫ рѣдки още пѣсъчливитѣ мергели и глини, раздробливитѣ пѣсъчници и кварцовитѣ пѣсъци. Въ зеленикавия пѣсъчливъ мергелъ изподъ оолитнитѣ варовици се намиратъ къмъ Тимокъ въ голѣмо количество фораминифери, главно *Polystomella*-и, почти сѫщитѣ, каквито се срѣщатъ въ Сарматскитѣ пластове оттатъкъ Тимокъ въ Сърбия и въ Панонския и Виенския басейнъ. Обаче въ Видинско има и цѣли варовити банки, съставени изключително отъ фораминифери (*Rotolia* и други).

Въ изброенитѣ пó-горѣ скалисти пластове най-обикновенитѣ и най-разпространенитѣ въ тѣхъ фосилни форми сѫ: *Modiola Volhynica* Eichw., *Cardium protractum* Eichw., *Card. obsoletum* Eichw., *Card. plicatum* Eichw., *Tapes gregaria* Partsch, *Mactra podolica* Eichw., *Turbo Hörnesi* Barbot., а пó-рѣдко между тѣхъ се намиратъ по нѣкои *Cerithium*-и.

Въ дола, който минава край селата Толовица и Мажрешъ и въ долината на Акчарската рѣка около Александрово (Бѣлоградчишка околия) прѣобладаватъ мергелнитѣ скали; тѣ биватъ зеленикави, синкави, а на мѣста се отличаватъ и съ пó-тъменъ цвѣтъ, като затварятъ и по-малко лигнитни вѫглища; но освѣнъ чисти има и пѣсъчливи мергели. Въ тая часть на Видинския окрѫгъ не сѫ рѣдки и варовито-оолитнитѣ пѣсъчни скали, а още по-малко пѣсъчницитѣ и пѣсъчнитѣ наслаги. Въ тѣхъ най-често могатъ да се забѣлѣжатъ: *Cardium obsoletum* Eichw., *Tapes gregaria* Partsch, *Mactra padolica* Eichw., *Trochus pictus* Bast., и особено *Cerithium pictum* Bast. *Cerit. rubiginosum* Eichw.

Digitized by Google

На изтокъ отъ Огоста и около Искъра скалитѣ отъ този катъ сж: шупливи варовици, оолитни варовици и пѣсъчници, пѣсъчни оолитни варовици, глинени мергели, меки пѣсъчници и пѣсъкъ; въ тѣхъ главно се намиратъ *Cerithium* и *Cardium*, а второстепенно *Mactra* и *Trochus*.

Напоконъ въ източна България, сѣверно и южно отъ Балканскитѣ височини, въ Сарматскитѣ пластове взиматъ най-вече участие: оолитни варовици, пѣсъчни варовици, оолитни варовити пѣсъчници, прости варовици, бѣли и синкъви мергели, кварцови пѣсъчници съ малко или много варовитъ циментъ, зеленикъви глини, пѣсъчно-глинени слойеве и пр. Отъ пó-забѣлѣжителнитѣ въ тѣхъ родове ще споменемъ: *Nubecularia, Polystomella, Cardium, Tapes, Ervilia, Mactra, Turbo, Trochus, Paludina, Buccinum, Bulla.*

Пó-голѣмата часть отъ Сарматскитѣ пластове изглеждатъ като да сж хоризонтално намѣстени; обаче внимателно разгледани, тѣ сж измѣстени отъ първоначалното си положение и сж наклонени макаръ и слабо къмъ извѣстна посока. Въ сѣверо-западна България най-чувствително сж измѣстени отъ водоравното си положение Сарматскитѣ пластове около с. Люта на Огоста, недалеко отъ Фердинандово, дѣто тѣ сж наклонени къмъ южна посока, подъ жгълъ 15° до 20°; пó-на изтокъ при с. Кобилякъ тѣ сж ясно наклонени къмъ сѣверозападъ. Тукъ, прочее, твърдѣ ясно е надиплянето на Сарматскитѣ образувания, които лежатъ конкордантно надъ Сенонскитѣ наслаги.

Въ сѣверо-източна България, макаръ и слабо да е отмѣстването на пластоветѣ, то сé може да се забѣлѣжи на нѣколко мѣста. Сѣвероизточно слабо падение е наблюдавано около село Куртъ-Бунаръ при с. Дели-Юсуфъ-Куюсу недалеко отъ Ромънската граница въ Добруджа, около Балчикъ и пр. Къмъ с. Кестеричъ забѣлѣзано е противоположно падение, т. е. къмъ юго-западъ.

При Месемврия, край Черно море, Сарматскитѣ пластове сж наклонени съ малъкъ жгълъ къмъ юго-изтокъ. Сжщиятъ наклонъ иматъ и оолитнитѣ варовити банки съ *Nubecularia* при св. Власъ на сѣверо-изтокъ отъ послѣдния градъ.

Въ фауната на Сарматския катъ се забѣлѣзва на всѣкждѣ познатото еднообразие, свойствено на Сарматскитѣ наслаги както въ Австро-Унгария, така сжщо и въ Южна Росия. Отъ Форамини-ферите сж намѣрени само нѣколко рода: *Nubecularia. Nodosaria, Rotalia, Polystomela, Nonionina;* отъ Червеитѣ: *Serpula* и *Spirorbis*, а отъ бриозоитѣ родоветѣ *Lepralia* и *Retepora*. Коралитѣ, Ехинидитѣ, Брахиоподитѣ, Птероподитѣ и Цефалоподитѣ нѣматъ никакви

Digitized by Google

прѣдставители. Обаче най-добрѣ сѫ застѫпени Ламелибранхитѣ и Гастроподитѣ.

На всѣкждѣ у насъ, дѣто се откриватъ Сарматски пластове, може да се наблюдава прѣобладаването на родоветѣ *Tapes* и *Mactra*. Mactra *podolica* Eichw. и *Tapes gragaria* Parsch взимать най-живо участие измежду пластоветѣ на Сарматскитѣ образувания, и то не само въ сѣверо-западната часть на княжеството и около долното течение на Искъра, но особено изобилно се намиратъ около Черно море. Напротивъ *Ervilia podolica* Eichw. по-рѣдко се срѣща въ западната половина на нашето отечество. *Cardium*-итѣ се виждатъ доста разпространени; видоветѣ *Cardium protractum* Eichw., *Card. obsoletum* Eichw., *Card. plicatum* Eichw. сѫ общи и за двѣтѣ половини (западна и източна) на Княжеството. *Donax lucida* Eichw. е намѣрена само около долньото течение на Искъра, но за това родоветѣ *Turbo* и *Trochus* сѫ изобилни. *Turbo Barbotii* Toula идва въ голѣми количества, както въ Видинско така и въ Балчишко. *Trochus pictus* Eichw., *Tr. podolicus* Dubois, *Tr. anceps* Eichw., *Tr. Voronzowii* d'Orb., *Tr. biangulatus* Eichw., *Tr. Celinae* Andrz., *Tr. quadristriatus* Dub., *Tr. Poppelackii* Partsch сѫ намѣрени на западъ отъ Плѣвенъ къмъ р. Тимокъ, а *Trochus Bouéi* Toula, *Tr. cfr. Adelae* d'Orb., *Tr. quadristriatus* Dub., *Trochus* n. sp., констатирани сѫ около Балчикъ. Отъ рода *Nerita* имаме три вида: *Nerita Grateloupana* Fer., *Ner. picta* Fer., *Ner. subglobosa* Eichw. Отъ *Monodonta* два вида: *Mon. angulata* Eichw., *Mon. mamilla* Andrz. и само една *Rissoa*, а именно *Rissoa inflata* Andrz.

Въ западната часть на Сарматския басейнъ родътъ *Cerithium* е изобилно прѣдставенъ, а въ Добруджа и около Черно море той се явява съвършено рѣдко. Отъ него могатъ да се споменатъ: *Cerithium pictum* Bast., *Cer. rubiginosum* Eichw., *Cer. nodoso-plicatum* M. Hörnes, *Cer. Diboisii* M. Hörnes, *Cer. disjunctum* Sow., *Cer. plicatum* Brug., *Cer. Zeuschneri* Pusch, *Cer. bijugum* Eichw., *Cerithium* n. sp.

Родътъ *Buccinum* е богатъ на видове и въ двѣтѣ половини на нашето Отечество; въ западната половина сѫ познати: *Biccinum dupplicatum* Sow., *Buc. baccatum* Bast. *Buc. Verneuilii* d'Orb., *Buc. Verneuilii var. bulgarica* n. f., *Buc. (Usita) miocenicum* Michti, *Buccinum* n. sp. (*aff. Buc. dissitum* Eichw.), а въ източната: *Buccinum angustatum* Baily, *Buc. aff. Verneuilii* d'Orb., *Buc. cfr. Jacquemardii* d'Orb., *Buccinum* n. f. (?) (*aff. Buc. dupplicatum* R. Hörnes [Sow.]), *Buccinum* n. sp.

Digitized by Google

Columbella (Mitrella) scripta Bell., ***Columb. (Mitrella) aff. fallax*** R. Hörn. et Auing., ***Murex (Occenebra) sublavatus*** Bast., ***M. (Occenebra) Dertonensis*** May. сж намѣрени въ с. Линенъ (Врачанско) и около долното течение на Искъра, а ***Bulla Lajonkaireana*** Bast. е разпространена на всѣждѣ въ Сарматскитѣ пластове.

* * *

За да бжде по́-пълна картината на Сарматскитѣ образувания въ България, за необходимо намираме да изтъкнемъ тука по́-важнитѣ стратиграфски и палеонтолошки бѣлѣзи на по́-типичнитѣ пропжтувани отъ насъ мѣстности въ Сарматскитѣ терени, като наченемъ изложението на краткитѣ си описания отъ западъ къмъ изтокъ.

а) Въ сѣверо-западна и централна България.

На западъ отъ Видинъ едва между с. с. Мусулманъ и Св. Петъръ излизатъ изподъ льоса Сарматскитѣ образувания, прѣдставени съ доста дебели банки отъ кредо-подобенъ варовикъ, който постепенно прѣминава по́-нагорѣ отъ полужжстъ въ порозенъ. Надъ него слѣдватъ пѣсъчно мергелни пластове, а надъ тѣзи ужълто бѣли, оолитни варовици съ *Modiola Volhynica* Eichw., *Cardium* и др.

Къмъ Царъ-Петрово се явява първиятъ кредо-подобенъ варовикъ, съставенъ почти изключително отъ *Tapes gregaria* Partsch и *Mactra podolica* Eichw.; обаче той мѣнява малко по́-малко структурата и състава си и прѣдъ с. Бойница прѣминава въ ужълто-бѣлизнявъ, не до тамъ твърдъ, мергеленъ варовикъ, богатъ на мѣста съ сжщитѣ бивалви.

Съставътъ на Бойнишкото плато може най-добрѣ да се види въ дола Поповица, дѣто подъ почвата се открива мергелниятъ варовикъ съ *Tapes* и *Mactra*; той се измѣнява надолу съ бѣли варовити мергели, а по́-низко прѣминава въ ужълтъ, мергеленъ, пѣсъчливъ варовикъ, па и въ пѣсъчливъ варовикъ. Мергелнитѣ пѣсъчливи пластове разнообагрени, продължаватъ и къмъ дъното на дола, съдържатъ и тъмно кафяви незначителни лигнитни прослойки и най-послѣ се завършатъ съ синкави и зеленикави мергели.

Около с. Бойница най-повече се срѣщатъ Ламелибранхии, а никакви Церитии и въобще Гастроподи. Отъ първитѣ имаме най-добрѣ спазени: *Cardium protractum* Eichw., *Card. sub-protractum*

Digitized by Google

Hilber, *Card. plicatum* Eichw., *Tapes gregaria* Partsch, *Ervilia podolica* Eichw., *Mactra podolica* Eichw.[1])

Сжщитѣ пластове се разпростиратъ отъ Бойница къмъ Кула и почти хоризонтално сж разположени, както и първитѣ. Обаче въ дола прѣдъ Кула излизатъ и Церитски пластове, съставени отъ твърди варовити пѣсъчници и оолитни пѣсъчници съ неясни *Cardium*-и, *Tepes*-и, съ *Ceritihium rubiginosam* Eichw., *Buccinum dupplicatum* Sow. и други. Въ Кулското плато се откриватъ най-вече пѣсъчливи варовици, а къмъ с. Голѣманово варовити ужълти пѣсъчници, разположени въ банки, между които се виждатъ глинени и пѣсъчни прослойки. Въ нѣкои отъ тия пластове въ изобилие се намиратъ *Mactra podolica* Eichw. и *Tapes gregaria* Partsch. Варовититѣ пѣсъчници, които афльориратъ въ дола на с. Голѣманово, сж твърдѣ раздробливи; тѣ се простиратъ не пó-вече отъ километъръ къмъ западъ.

Къмъ р. Тимокъ Сарматскитѣ пластове излизатъ на изтокъ и югъ отъ с. Черномашница и лежатъ върху долньо-кредни пѣсъчници. Тѣ се прѣдставляватъ тука главно отъ варовици, а второстепенно отъ пѣсъци и глини, върху които лежи доста дебелъ чакълъ. Въ варовицитѣ намѣрени сж:

Modiola Volhynica Eichw.,
Cardium plicatum Eichw.,
Cardium obsoletum Eichw.,
Cardium Timokii Toula,
Tapes gregaria Partsch.,
Trochus cfr. pictus Eichw.,
Paludina acuta Drap. var.,
Cerithium Duboisii M. Hörnes.[2])

При с. Раброво освѣнъ гжсти и порозни явяватъ се и оолитни варовици, въ които най-често се забѣлѣзва *Mactra podolica* Eichw. Тази форма е ясна и въ глиненитѣ пластове подъ тѣхъ, дѣто тя особено изобилствува; но освѣнъ *Mactra* въ споменатитѣ пластове на Раброво се намиратъ още *Cardium, Tapes* и *Cerithium*.

На сѣверъ отъ Видинъ само около Флорентинъ, или пó-точно между Ново село и Ясенъ край Дунава излизатъ изподъ льоса

---

[1]) *Г. Н. Златарски.* — Геолог. профилъ отъ Видинъ прѣзъ Бойница, Вършка-Чука, Макрешъ, Бѣлоградчикъ и пр. (препечатано отъ VI кн. на Период. Списание. Срѣдецъ. 1883 год. стр. 6).

[2]) *Fr. Toula.* — Die sarmatischen Ablagerungen zwischen Donau und Timok. Wien 1877, p. 14, 15.

Digitized by Google

Сарматски скали. Тѣ сѫ масивни или порозни доста твърди варовици, извънредно богати на конкилии и главно на *Cardium*-и. Тѣ стръмно се издигатъ 30 до 40 и по-вече метра надъ Дунавското ниво и доставятъ добъръ строителенъ материалъ за близкия Видинъ. Най-обикновенитѣ фосили, които изпълватъ тозѝ варовикъ, сѫ:

Serpula scalata Eichw.,
Spirorbis scalata Eichw.,
Spirorbis spiralis Eichw.,
Spirorbis serpuliformis Eichw.,
Spirorbis heliciformis Eichw.,
Modiola Volhynica Eichw.,
Cardium protractum Eichw.,
Cardium sub-protractum Hilber,
Cardium obsoletum Eichw.,
Tapes gregaria Partsch.[1])

Освѣнъ тия подобни образувания не се откриватъ нийдѣ изподъ льоса сѣверно отъ Видинъ между с. Кошава и Тимокъ.

На югъ отъ Видинъ покрай Дунава къмъ 14-и килом. Сарматскитѣ образувания се откриватъ край нѝтя като меки, раздробливи, гнили пѣсъчници, изпълнени само отъ чурупкови кѫсове, между които се забѣлѣзватъ и цѣли чурупки отъ *Mactra* и *Tapes*. Малко по на югъ срѣщу островитѣ подъ тѣхъ се показватъ твърдѣ дислокирани мергелни, бѣлизняви пластове, тънкитѣ пластове на които продължаватъ да се виждатъ и по на югъ. Тѣ сѫ наклонени малко къмъ юго-изтокъ, и въ тѣхъ освѣнъ нѣкои разстителни остатъци, други фосили не се забѣлѣзватъ. Сѫщитѣ се явяватъ и къмъ Акчаръ, но съ малко по другъ цвѣтъ; тѣ сѫ къмъ 22-и килом. сиво-пепеливи, синкави или зеленикави, до като сѫ прѣсни, а изложени на атмосфернитѣ агенти, тѣ получаватъ ужълтъ колоритъ.

Къмъ с. с. Сипаговци и Фусовица, на юго-западъ отъ Видболъ се виждатъ и по-високи хоризонти отъ Сарматския катъ, а именно едни оолитни, фораминиферни варовици, които съдържатъ и доволно много други фосили. Тукъ прочее най-долу лежатъ мергелни пластове, надъ тѣхъ идатъ чурупкови меки пѣсъчници, а по-горѣ слѣдватъ оолитни варовици, които могатъ да се наблюдаватъ осѣвнъ около послѣднитѣ споменати села, но и при много други.

---

[1]) *Г. Златарски.* — Геолог. профилъ отъ Видинъ прѣзъ Бойвица и пр. стр. 13.

Digitized by Google

Въртопскиятъ бѣлъ, оолитенъ варовикъ е изпълненъ съ *Rotalia Beccarii* Linn. и други фораминифери, а отъ фусовскитѣ разтрошени варовици имаме събрани:

Congeria aff. subcarinata Desh. sp.,
Cardium aff. protractum Eichw.,
Cardium obsoletum Eichw.,
Cardium plicatum Eichw.,
Cardium Timokii Toula,
Cardium sp.,
Tapes gregaria Parsch,
Tellina sp.,
Solen subfragilis Eichw.,
Mactra podolica Eichw.,
Mactra podolica var. Fabreana d'Orb.,
Turbo Hörnesi Barbot,
Turbo var. grossocostatus Radov.,
Turbo Hörnesi var. nodosus Radov.,
Trochus pictus Eichw.,
Trochus Varonzowii d'Orb.,
Trochus biangulatus Eichw.,
Trochus Celinae Andrz.,
Nerita Grateloupana Fer.,
Paludina (Hydrobia) acuta Drap.,
Cerithium pictum Bast.,
Cerithium rubiginosum Eichw.,
Cerithium Duboisii M. Hörnes,
Cerithium disjunctum Sow.,
Cerithium bijugum Eichw.,
Buccinum baccatum Bast.,
Buccinum n. sp. *(aff. Buc. dissutum* Eichw.),
Bulla Lajonkaireana Bast.

Въ кариерата при с. Синаговци сж намѣрени още и прѣшлени отъ голѣми млѣкопитаещи, вѣроятно отъ *Mastodon,* които видѣхме спазени въ естествения кабинетъ на Видинската мжжка гимназия.

Ако се прослѣдятъ Сарматскитѣ образувания отъ Кулското плато прѣзъ селата Полетковци, Бранковци къмъ с. Толовица, подъ ужълтитѣ и пѣсъчливитѣ варовици, които разгледахме около Кула, виждатъ се да излизатъ дребно и едрозърнести пѣсъчници, разставени съ пѣсъчни и глинени прослойки. На по́-низъкъ, обаче, уро-

Digitized by Google

ченъ подъ тѣхъ се показватъ мергели, а на мѣста и пѣсъци. Мергелитѣ особено хубаво се разкриватъ въ долнитѣ части на дола около с. Бранковци и особено около тоя на с. Толовица. Въ последния долъ се виждатъ и отъ двѣтѣ му страни бѣлизняви, слабозеленикави мергели и подъ тѣхъ тъмни, синкави или сиво-пепеливи пистозни мергели, изпълнени съ голѣмъ брой Церитни, почти изключително съ *Cerithium rubiginosum* Eichw. Подъ тия слѣдватъ пакъ зеленикъви мергели безъ фосили, а най-долу се виждатъ тъмнитѣ церитски пластове, въ които се забѣлѣзватъ и полукарбонизирани дървета.

Въ дола между с. Толовица и царь Шишманово, па и около послѣдньото село афльориратъ сжщитѣ мергели и подъ тѣхъ пѣсъци.

Отъ царь Шишманово низъ рѣкичката къмъ Макрешъ най-първо се разкриватъ зеленикъво-синкавитѣ мергели, богати на *Fucoideae* и други водни растения. Обаче къмъ срѣдата между поименуванитѣ села излизатъ и отъ двѣтѣ страни почти хоризонтални варовити оолитни банки, богати на *Cardium obsoletum* Eichw., *Mactra podilica* Eichw., *Cerithium ribiginosum* Eichw. и др.

Къмъ изтокъ оолитнитѣ скали ставатъ дребнозърнести, даже прѣминаватъ въ набитъ варовитъ оолитъ примѣсенъ съ дребни пѣсъчни зърна, а на мѣста и съ люспици отъ бѣла слюда. Банкитѣ на варовититѣ скали сж тънки и между тѣхъ се забѣлѣзватъ синкъви или зеленикъви мергели, а отъ фосилитѣ най-често се забѣлѣзватъ *Cardium* и *Cerithium*.

Въ стръмнината прѣдъ с. Александрово се откриватъ почти изключително чисти или пѣсъчливи, даже и пѣсъчливо-слюдни мергели и мергелни варовици, богати на мѣста съ фосили като:

Modiola Volhynica Eichw.,
Cardium obsoletum Eichw.,
Tapes gregaria Partsch,
Mactra podolica Eichw.,
Trochus pictus Eichw.,
Paludina (Hydrobia) sp.,
Cerithium pictum Bast,
Cerithium rubiginosum Eichw.,
Cerithium nodoso-plicatum Hörnes,
Buccinum dupplicatum Sow.,
Bulla Lajonkaireana Bast.,

Digitized by Google

По́-разнообразна се вижда, обаче, фауната при с. Александрово (бив. Османие), отъ дѣто D-r Franz Toula[1]) още въ 1875 год. е събралъ въ мергелнитѣ варовици и въ оолитния варовикъ освѣнъ горнитѣ още и:

Leplaria orthostichia Toula,
Lepralia dichotomia Toula,
Solen subfragilis Eichw.,
Trochus podolicus Dub. *var. enodis,*
Paludina (Hydrobia) acuta Drap.,
Cerithium disjunctum Sow.

Въ Ломско Сарматски образувания се разкриватъ само покрай рѣка Ломъ и нѣщо на сѣверъ отъ нея; въ останалата часть на тая околия тѣ оставатъ скрити подъ дебелия льосъ. Тукъ тѣ излизатъ най-първо около срѣдньото течение на споменатата рѣка и оставатъ по́-открити отъ къмъ дѣсния брѣгъ на Ломъ, отколкото отъ къмъ лѣвия, който е прикритъ съ млади образувания.

Покрай Воднешката бара Сарматскитѣ образувания се явяватъ като пѣсъчници, конгломератни пѣсъчници, па и като варовици изпълнени съ молускови чурупчици. При с. Чорлово варовицитѣ сѫ изпълнили съ малки *Congeria* (?), а при с. Дрѣновецъ изпѫкватъ пѣсъчници и конгломератни пѣсъчници.

Въ Орѣховско Сарматскиятъ катъ тоже слабо афльорира изподъ дилувиалния льосъ. Той излиза на западъ отъ градъ Орѣхово и е прѣдставенъ покрай Дунава съ пѣсъчни и глинени пластове, съ варовици изпълени съ *Cardium, Mactra* и *Cerithium,* съ дебелъ пластъ чистъ, бѣлъ пѣсъкъ, а най-долу се показватъ гѫсти, оолитни, пѣсъчни варовици безъ фосили. Сѫщитѣ излизатъ и покрай дѣсния брѣгъ на р. Скѫта къмъ с. с. Сараево, Букьовци, както и по́ на югъ къмъ с. Крушовица, с. Липница и пр. Тѣ афльориратъ и покрай Огоста; виждаме ги послѣ въ гладно поле, на сѣверъ отъ селото и къмъ Сърбеница, дѣто въ варовицитѣ най-често се забѣлѣзва *Mactra podolica* Eichw. Сѫщитѣ изпѫкватъ и по́ на югъ къмъ с. Хайрединъ и като варовици се явяватъ и отъ двѣтѣ страни на рѣката. Послѣднитѣ сѫ жълти, шупли, доволно твърди и съдържатъ въ дебелитѣ си банки само *Mactra* и нищо друго.

Въ с. Долня Гнойница варовикътъ подъ льоса е изпълненъ съ *Mactra podolica* Eichw.; но има банки, въ които не се забѣлѣзватъ никъкви фосили. Срѣщу с. Лехчеве, върху лѣвия брѣгъ на

[1]) *D-r Fr. Toula.* — Die sarmatischen Ablager. etc. p. 23 et suiv.

Digitized by Google

Огоста, афлориратъ оолитни пѣсъчници и варовици, съставени отъ чурупкови кѫсове. Най-послѣ Сарматскитѣ образувания изчезватъ отъ дѣсната страна на рѣката срѣщу с. Громошинъ на юго-западъ отъ с. Кошанъ.

Върху лѣвия брѣгъ на сѫщата рѣка въ отворенитѣ каменоломни на западъ отъ с. Громошинъ се разкриватъ изново оолитнитѣ пѣсъчници въ тънки слойове, както и при с. Кобилякъ, дѣто пластоветѣ сѫ наклонени къмъ сѣверо-западна посока.

Около с. Люта на Огоста Сарматскитѣ варовици почиватъ върху горньо-креднитѣ; тѣ сѫ шуплести и изпълнени съ *Cardium, Cerithium* и други, а пластоветѣ имъ въ пълна конкорданция съ креднитѣ подъ тѣхъ наклонени сѫ 15—20° къмъ южна посока.

При с. Мърчово Сарматскитѣ образувания завладѣватъ и двѣтѣ страни на Огоста, а отъ устието на Ботунята тѣ се виждатъ само отъ лѣвата страна на първата рѣка и отъ дѣсната на втората освѣнъ къмъ с. Липенъ. Въ с. Криводолъ Сарматскиятъ катъ състои отъ жълти оолитни варовици съ *Cardium, Cerithium* и глинени, зеленикъви пѣсъци съ конкреции. Споредъ мене само първитѣ могатъ да се отнесатъ къмъ Сарматския катъ, а глиненитѣ пѣсъци подъ тѣхъ ще бѫдатъ отъ втория Медитерански катъ. Това се потвърди отпослѣ, слѣдъ като г. д-ръ Ст. Бончевъ ми донесе отъ с. Криводолъ една хубава *Ostrea,* която отговаря напълно на *Ostrea crassicostata* Sow.

Въ с. Липенъ Сарматскиятъ катъ е прѣдставенъ съ глинени варовици, надъ и подъ които излизатъ зеленикъви глини и мергели, изпълнени съ голѣмо богатство фосили. Сарматскитѣ пластове особено добрѣ се откриватъ тамъ край рѣка Бѣкевица, която тече прѣзъ самото село.

Най-южната точка, прочее, до която сѫ достигали водитѣ както на Виндобонското, така и на Сарматското полусолено море край Ботунята може да се каже, че лежи около два километра южно отъ с. Криводолъ.

По-забѣлѣжителнитѣ Сарматски фосили събрани въ с. Липенъ сѫ слѣднитѣ:

Cardium protractum Eichw.,
Cardium Timokii Toula,
Cardium sp.,
Tapes gregaria Partsch.,
Ervilia padolica Eichw.,
Trochus anceps Eichw.,

Digitized by Google

Monodonta angulata Eichw.,
Nerita subglobosa Eichw.,
Cerithium pictum Bast.,
Cerithium rubiginosum Eichw.,
Cerithium plicatum Brug.,
Cerithium n. sp.,
Buccinum Verneuilii d'Orb.,
Buccinum Verneuilii var. bulgarica n. f.,
Buccinum (Uzita) miocenicum Michti,
Columbella (Mitrella) scripta Bell.,
Columbella (Mitrella) aff. fallax R. Hörnes et Auing.,
Murex (Occinebra) sublavatus Bast.,
Murex (Occinebra) Dertonensis May.,
Fasciolaria sp.
Bulla Lajonkaireana Bast.

Къмъ горньото течение на р. Скжта, между с. с. Тлачене и Вранякъ (Бѣлослатинско) и главно край дола „Малкия Вранякъ" излизатъ въ дѣсния по-високъ брѣгъ твърди, шупливи варовици, окрозно боядисани на повръхностьта, съдържащи *Cerithium* и други сарматски фосили. Дебелината на варовититѣ банки има 2 до 5 м., и тѣ сж почти хоризонтално положени. Подъ тѣхъ излиза пѣсъвъ.

Сарматскитѣ скали въ тая частъ на Бѣло-Слатинска околия не излизатъ на всѣкждѣ; тѣ се намиратъ на нѣколко метра дълбово подъ пръстьта, и само когато се копаятъ кладенци, тѣ могатъ да се достигнатъ, но пакъ не на всѣкждѣ.

Къмъ с. Бървачево и с. Попица се показватъ само пѣсъци, но да ли тѣ сж Сарматски или Левантински, остава да се провѣри. Сжщо въ източния брѣгъ на Скжта около Бѣла-Слатина подъ бѣлизнявата червенкава пръстъ излиза чакълъ, съставенъ отъ черъ, восъчено-жълтъ и бѣлъ кремъкъ, а подъ него се показватъ ужълти или окрозни меки пѣсъчници. Послѣднитѣ отговарятъ по-вече на Левантински отколкото на Сарматски образувания.

Въ платото между Бѣла-Слатина и Кнежа нийдѣ не се откриватъ Сарматски скали, но тѣ не вѣрвамъ да лежатъ много дълбоко.

Покрай р. Гостилица, малко сѣверно отъ Кнежа, въ дѣсния възвишенъ брѣгъ изново се показватъ варовици, каквито има и въ малкия Вранякъ, а при Кнежа излиза пакъ желтиятъ, окрозенъ пѣсъкъ, както и въ брѣга на Скжта при Бѣла-Слатина.

Digitized by Google

Отъ Кнежа къмъ Дунава Сарматскитѣ пластове оставатъ дълбоко скрити подъ льоса и едва при с. Островъ и на изтокъ отъ това село тѣ се откриватъ. Ето редътъ на Сарматската серия върху Дунавския брѣгъ при с. Островъ:

1. Льосъ.
2. Шупливъ варовикъ съ *Mactra, Trochus, Cerithium* и др. около 0·60 м. дебелъ.
3. Окрозна глина 0·10—0·15 м. дебела.
4. Варовикъ въ банки до 1·30 м.
5. Зеленикъва окрозна мазна глина, 0·40—0·50 м.
6. Варовикъ 0·50—0·60 м. дебелъ.
7. Глина 0·20—0·30 м.
8. Варовитъ пластъ дебелъ до 1 м.
9. Глинени тънки прослойки.
10. Варовита банка дебела около 1 м.

Между варовититѣ банки, които лежатъ подъ шупливия варовикъ, намиратъ се и оолитни, но въ тѣхъ рѣдко се срѣщатъ вкамененности.

Варовититѣ пластове съ тѣхнитѣ прослойки излизатъ покрай брѣга и на изтокъ отъ с. Островъ подъ лозята, къмъ новия и стария Видинъ, къмъ Бешлий, дѣто има и разтворени кариери.

Особено хубаво сж разкрити Сарматскитѣ пластове върху дѣсния брѣгъ на Искъра, между Дѣвенци и Гигенъ.[1]) Тѣ се откриватъ на сѣверо-изтокъ отъ Дѣвенци съ дебели пѣсъчни, оолитни банки, слѣпени ту по́-вече, ту по́-малко съ варовитъ цементъ и богати, на *Modiola, Cardium, Mactra, Cerithium, Buccinum* и други; върху тѣхъ се откриватъ синкави мергели, тоже богати на вкаменелости, а надъ тия ужълти глини съ *Cerithium*. Тия пластове съ малки измѣнения могатъ да се наблюдаватъ почти непрѣкжснато до Песеревската махала и се отличаватъ съ слѣднята фауна:

Retepora pusilla Eichw.,
Modiola Volhynica Eichw.,
Cardium obsolatum Eichw.,
Mactra podolica Eichw.,
Trochus sp.,
Monodonta angulata Eichw.,
Monodonta mamilla Andrz.,
Nerita picta Fer.,

[1]) *Г. Н. Златарски.* — Геолог. изслѣдвания на сѣверъ отъ Балкана между рѣкитѣ Искъръ и Янтра. София, 1888, стр. 32—47.

Digitized by Google

Natica helicina Brocc.,
Rissoa inflata Andrz.,
Cerithium pictum Bast.,
Buccinum sp.,
Murex (Occinebra) sublavatus Bast.,
Bulla Lajonkaireana Bast.,
Helix sp.

Сѣверно отъ Песеревската махала се появяватъ и церитски варовити скали богати на *Cerithium* и *Cardium*, обаче мергелитѣ, глиненитѣ и пѣсъчливитѣ мергели, както и варовититѣ мергели, наклонени къмъ сѣверна посока, взиматъ връхъ надъ другитѣ и се отличаватъ тоже съ богата фауна, подходна на първата. Най-често се срѣщатъ:

Modiola Volhynica Eichw.,
Cardium obsoletum Eichw.,
Cardium cfr. plicatum Eichw.,
Topes gregaria Partsch,
Donax lucida Eichw.,
Phasianella cfr. Bayerni R. Hörnn,
Trochus quadristriatus Dub.,
Monodonta angulata Eichw.,
Cerithium pictum Bast.,
Cerithium rubiginosum Eichw.,
Cerithium nodoso-plicatum M. Hörnes,
Cerithium disjunctum Sow.,
Buccinum dupplicatum Sow.,
Buccinum Verneuilii d'Orb..
Murex (Occinebra) sublavatus Bast.,
Bulla Lajonkaireana Bast.,
Helix sp.,

Къмъ Брѣстъ-чешма надъ мергелнитѣ пластове излизатъ и варовити ужълти скали, на които банкитѣ сж тоже наклонени подъ слабъ жгълъ (5—8°) къмъ сѣверна посока. Отгорѣ варовицитѣ сж шупли и не до тамъ твърди; подъ тѣхъ слѣдватъ тънки, а пó-долу дебели банки; между горнитѣ често се виждатъ пѣсъчливи мергели.

Но Сарматскитѣ набити и гжсти варовици съ *Cerithium rubiginosum* Eichw. и др. се откриватъ и къмъ с. Староселци. Пó-на сѣверъ сжщитѣ пластове се измѣняватъ съ единъ шупливъ, порозенъ, отчасти оолитенъ варовикъ съ *Modiola*, *Cardium*, *Trochus*, въ който и фораминиферитѣ не сж рѣдки. При развалинитѣ на

Digitized by Google

с. Свирча се вижда тоже оолитниятъ варовикъ съ микроорганизми, както и по-на сѣверъ къмъ с. Орѣховица.

Доста хубавъ е профилътъ на Сарматскитѣ пластове и прѣдъ с. Славовица. Върху синкавитѣ мергели, които се откриватъ край Искъра, лежи оолитенъ варовикъ, дебелъ 1—2 м., съставенъ отъ ситни и по-едри зърна, зарастнали съ множество вкаменелости, между които особено личатъ *Cardium obsoletum* Eichw. Надъ този варовикъ се виждатъ глинени и глинено-мергелни пластове съ гипсъ, въ долнитѣ части на които се забѣлѣзва доста богата фауна; глинено-мергелниятъ комплексъ има 4—5 м. дебелина. Надъ него слѣдва около 0·40 м. пѣсъчливъ слой, върху който почиватъ други глинено-мергелни разно боядисани пластове съ фосили, чиито дебелина е много по-голѣма (7—8 м.) отъ първитѣ мергелни пластове. Най-горѣ сѫ припокрити съ дебелъ льосъ.

Отъ цѣлия този комплексъ имаме събрани: ***Modiola Volhynica*** Eichw. твърдѣ много, ***Cardium obsoletum*** Eichw. много, ***Card. plicatum*** Eichw. само единъ екземпляръ, ***Tapes gregaria*** Partsch изобилно се намира. ***Solen subfragilis*** Eichw. два екземпляра, ***Mactra podolica*** Eichw. въ голѣмо количество, ***Trochus quadristriatus*** Dub., ***Tr. pictus*** Eichw, ***Tr. Poppelacki*** Partsch, ***Tr. podolicus*** Dub. тоже доста често, ***Cerithium disjunctum*** Sow. изобиленъ, ***Cer. plicatum*** Brug. само нѣколко екземпляра, ***Cer. Duboisi*** Hörnes въ малъкъ брой, ***Cer. nodoso-plicatum*** Hörn. по-вече отъ прѣдидущия, ***Cer. rubiginosum*** Eichw. въ единъ екземпляръ, ***Cer. pictum*** Bast. въ малъкъ брой, ***Buccinum dupplicatum*** Sow. var. доста много. Въ този прѣдѣлъ слѣдователно най-изобилно се намира ***Cerithium disjunctun*** Sow., а най малко ***Cardium plicatum*** Brug., ***Solen subfragilis*** Eichw. и ***Cerithium rubiginosum*** Eichw.

Прѣдъ Гигенската махала се вижда само оолитниятъ варовикъ съ *Modiola Volhynica* Eichw., *Cardium obsoletum* Eichw., *Tapes gregaria* Partsch, ***Trochus pictus*** Eichw., ***Trochus quadristriatus*** Dub. и надъ него зеленикъвъ пѣсъчливъ мергелъ, които къмъ сѣверъ изчезватъ подъ льоса.

Но и въ Сомовитъ край Дунава изливатъ Сарматски образувания, съставени отъ бѣлъ жълтъ и червеникъвъ кварцовъ пѣсъкъ, който се размѣнява съ синкави глини или мергели. Тия пѣсъчно-глинени пластове се откриватъ подъ льоса къмъ източната часть на селото и достигатъ отъ височината дори до нивото на Дунава; дебелината имъ има около 40 метра, и въ тѣхъ не сѫ намѣрени никакви фосили.

Digitized by Google

Къмъ Осъма срѣщу селата Джорно и Муселиево Сарматскиятъ катъ се явява съ порозни зърнести, твърди варовици, изпълнени съ *Cardium* и *Cerithium;* съ лупа въ тѣхъ се забѣлѣзватъ още луспици отъ слюда и чурупчици отъ микроскопически животни. Варовицитѣ, които се откриватъ върху малко пространство, се криятъ подъ льоса, както и пѣсъчнитѣ пластове при Сомовитъ.

Най-източнитѣ афльорменти на Сарматския катъ въ централна крайдунавска България се намиратъ недалеко отъ Никополъ. Въ изкопа на новото шосе къмъ Свищовъ източно отъ прѣдпослѣдния градъ се вижда ясно трансгресивното положение на младотерциернитѣ пластове върху Сенонскитѣ образувания. Въ Сарматския комплексъ при Никополъ влизатъ слѣднитѣ членове, наредени отъ горѣ на долу така:

1. Дебелъ льосъ съ *Helix, Pupa, Succinea.*

2. Свѣтло-пепеливи шистозни, мазни, разпукани глини съ гипсъ въ радиални конкреции; пукнатинитѣ сж изпълнени съ жълтъ окъръ. Иматъ около 2 метра дебелина.

3. Зеленикъви, клисави, мазни глини съ заоблени гипсови, пѣсъчно-окрозни конкреции; тѣ начеватъ съ тъмни глини, едва 0·15—0·20 м. дебели и се завършатъ съ пѣсъчливи зеленикъви глини. Цѣлата дебелина на тия глини достига до 20 м.

4. Пѣсъчно-глинени и пѣсъчни слойеве 1·5—2 м. дебели, обагрени отъ части жълто-червено. Въ тѣхъ се забѣлѣзватъ и ситни прослойки отъ кафяви вжглища (0·01—02 м.)

5. Слабо зеленикави и сиво-пепеливи клисави глини, около 30 м. дебели.

Чакълъ отъ Сенонски варовици и кремъчни кжсове, слѣпени съ глиненъ окрозенъ пѣсъкъ и раздѣлени съ прослойки отъ варовитъ и глиненъ пѣсъкъ; дебелина около 4 м.

7. Сенонски варовити скали.

Въ глиненитѣ и пѣсъчливо-глиненитѣ пластове (3 и 4) намиратъ се *Cardium pricatum* Eichw., *Trochus* sp., *Cerithium disjunctum* Sow., прѣшлени и кости отъ риби, размѣсени на мѣста съ рецентни фосили (*Unio* sp., *Pisidium amnicum* Muller, *Neritina danubialis* Ziegl., *Melanopsis* sp. *Helix* sp.), наплавени отъ Дунава.

Никополскитѣ Сарматски пластове отговарятъ прочее на Сомовитскитѣ; отъ тѣхъ се различаватъ, че до като въ послѣдния локалитетъ прѣобладаватъ пѣсъцитѣ, около Никополъ глиненитѣ пластове замѣняватъ пѣсъчнитѣ.

Digitized by Google

б) Въ сѣверо-източна България.

Около Варна Сарматски скали виждаме на сѣверъ, сѣверо-изтокъ, и особено на сѣверо-западъ отъ този градъ. Тѣ се откриватъ надъ Спаниодонскитѣ образувания върху високото плато, което се простира къмъ Балчикъ, Добричъ, Куртбунаръ и на сѣверъ къмъ Ромънската граница въ Добруджа.

При с. Гол. Франга недалеко отъ Варна Сарматскитѣ пластове лежатъ върху кварцови, твърди, едрозърнести пѣсъчници съ *Spaniodon Barbotii* Stuckenb. и *Sp. Andrusowi* Toula и сж прѣдставени съ варовити пластове, които могатъ така да се разчленятъ: най-долу варовици съ дебело-стѣнни *Mactra podolica* Eichw., надъ тѣхъ бѣли, гжсти варовици съ *Cerithium*, по̀-високо варовити пластове съ *Cardium obsoletum* Eichw., *Tapes gregaria* Partsch, *Mactra podolica* Eichw., *Turbo* sp. и пр., и най-горѣ дебела банка отъ оолитни варовици.

Малко по̀-на западъ отъ шанцоветѣ въ основата на Сарматскитѣ пластове и надъ Станиодонскитѣ излизатъ и бѣли мергелни шисти съ богата Диатомейска флора, отбѣлѣзана главно съ *Bacillaria*, между които важна роля играе *Surirella Baldjeokii* v. Pant., какъвто видъ *D-r L. von Pantocsek* е намѣрилъ въ Сарматскитѣ мергели при *Dolje* въ Хърватско и при *Elesd, Káraus, Nyermegy, Kavna, Bresnia, Serus, Borostelek, Inopalaja* и *Borg* въ Маджарско.[1])

Надъ тия се показватъ бѣли мергели, съ *Cardium*, а надъ тѣхъ варовици и оолитни варовици съ *Cardium, Tapes, Mactra*.

Къмъ западъ Сарматската граница се потегля по̀ на сѣверъ. Тъй н. пр. на шосето отъ Варна къмъ Добричъ тази граница лежи подъ с. Дервентъ; но и тукъ, както и на изтокъ къмъ Франга, тя се намира близу до високитѣ равнища, дѣто върху едрозърнеститѣ пѣсъчници съ *Spaniodon* се показватъ бѣло-синкъви, ситнозърнести пѣсъчници съ *Cardium* и само малко по̀-горѣ надъ послѣднитѣ излизатъ гжсти, кредоподобни, шупли и пѣсъчно-ужълти варовици, а надъ тия оолитни варовици съ *Cardium obsoletum* Eichw., *Tapes gregaria* Partsch, *Mactra podolica* Eichw., *Trochus pictus* Eichw., *Buccinum dupplicatum* Sow. и други. Но пѣсъчници има между варовититѣ банки и въ по̀-високитѣ хоризонти.

По цѣлото възвишено равнище къмъ Добричъ се простиратъ само Сарматски наслаги, които могатъ да се разгледатъ само въ отворенитѣ кариери, като н. пр. при с. Сарж-гьолъ, или пъкъ тамъ, дѣто копаятъ кладенци. Главната скала върху платото е варови-

[1]) *Fr. Toula.* — Geolog. Untersuch. im östl. Balkan et. II Abth. p. 18.

Digitized by Google

кътъ, който бива гжстъ, твърдъ, изпълненъ съ шупли, на мѣста кредоподобенъ, оолитенъ и прочее. Най-обикновенитѣ въ него фосили сж: *Cardium obsoletum* Eichw., *Tapes gregaria* Partsch, *Mactra podolica* Eichw. Но варовикътъ е придруженъ и съ бѣлъ, или сивопепеливъ варовитъ мергелъ, въ който най-често се намиратъ *Cardium protractum* Eichw., *Patudina Frauenfeldi* M. Hörnes.

Върху Сарматското плато съ степенъ характеръ на всѣкждѣ не излиза вода; тя трѣбва да се търси по-вечето дълбоко въ земнитѣ пластове, и водниятъ пластъ на всѣкждѣ се не срѣща въ една и сжща дълбочина. Въ Добричката мулда водата е намѣрена само на 16 м. па и пò-плитко, а въ с. Дованъ-Юваск, между Добричъ и Балчикъ на 70 и пò-вече метра дълбоко. Въ копания кладенецъ прѣзъ 1890 год. на осемъ километра южно отъ Добричъ водата бѣше излѣзла пò-долу отъ Сарматскитѣ пластове, а именно: въ Pholas-ова варовикъ на Спаниодонскитѣ образувания.

На сѣверо-изтокъ отъ Варна Сарматски пластове се показватъ надъ Спаниодонскитѣ при Евксиноградъ и на сѣверъ отъ него. При лѣтния дворецъ сж ясни оолитнитѣ варовици съ типични Сарматски фосили като: *Cardium* sp., *Tapes gregaria* Partsch, *Mactra podolica* Eichw., *Turbo Barbotii* Toula, *Cerithium* sp. и др. Но ако се възлѣзе прѣзъ Кестеричъ къмъ варовитото плато, показва се цѣлъ редъ пластове състоещи отъ варовити мергели, варовици, зеленикъви глини, меки варовити мергели, едрозърнести кварцови пѣсъчници въ тънки и дебели банки, отъ които послѣднитѣ сж раздѣлени съ чистъ пѣсъкъ, а най-горѣ пѣсъчницитѣ сж приповрити съ варовицитѣ на платото.

Фосилитѣ, които се срѣщатъ въ едрозърнеститѣ кварцови пѣсъчници не сж много ясни, както и въ варовицитѣ надъ тѣхъ, но между ядкитѣ имъ сé могатъ да се разпознаятъ: *Cardium, Mactra, Trochus, Turbo aff. Barbotii* Toula и пр.

Едрозърнеститѣ кварцови и флинтови пѣсъчници на мѣста съ конгломератенъ изгледъ, които се разкриватъ и въ дебели банки (1·20—1·50 м.), раздѣлени въ долинитѣ си части съ бѣлъ кварцовъ пѣсъкъ, сж експлоатирани отдавна, па и сега още разработватъ съ подземни галерии за вадене на воденични камъни. Въ кариерата на Жеко Иордановъ отъ Кестеричъ бѣха влѣзли прѣзъ 1899 год. съ галерия до 50 м. на вжтрѣ подъ земята. При каменоломната на Никола Чорбаджи, отъ дѣто вадятъ тоже доста хубави воденични камъни, подъ варовицитѣ на платото се виждатъ най-първо тънки, раздробливи, пѣсъчни банки, които пó-долу заиматъ доста голѣми

Digitized by Google

дебелини, раздѣлени съ бѣлъ чистъ кварцовъ пѣсъкъ. Тукъ пѣсъчницитѣ лежатъ върху варовити мергели, зеленикави глини, а на мѣста и върху варовити банки, пластоветѣ на които не сѫ хоризонтални, а наклонени къмъ юго-западна посока.

Както се каза пò-горѣ, Сарматскитѣ скали върху платото сѣверно отъ Варна сѫ плътни и оолитни варовици съ *Cardium*, *Mactra*, *Turbo* и пр. Сѫщитѣ се продължаватъ и къмъ с. Иеникьой, въ които около чешмата се забѣлѣзватъ и *Ervilia*, обаче пò-нагорѣ по платото тѣ не оставатъ вече разкрити, а само въ доловетѣ, като напр. въ тоя, който се спуща отъ Еникьой къмъ Джевизлии, или пъкъ оня, що се направлява отъ разваленото беклеме къмъ изтокъ. Въ послѣдния най-горѣ излизатъ тънко плочести варовици съ бивалви, а подъ тѣхъ кредоподобни, бѣли мергелни варовици съ чурупки, подобни на *Ervilia*. Въ сѫщия долъ пò-долу между тѣхъ излизатъ зеленикави мергели и мазни глини.

При спуска къмъ Капаклийския долъ, който минава недалеко отъ Чаушкьой, се откриватъ бѣлитѣ мергелни варовици бѣдни на фосили, чиито пластове сѫ слабо наклонени къмъ сѣверо-изтокъ. Пò-долу край шосето тѣ биватъ пò-вече, или пò-малко глинени, бѣли или ужълти, твърди или меки, въ дебели или тънки банки: въ тѣхъ само въ низжитѣ пластове се забѣлѣзватъ *Cardium* и *Trochus*. Къмъ гостоприемницата между мергелнитѣ варовици се показватъ край пътя и порозни пѣсъци, а пò-долу изобиленъ става въ мергелитѣ *Cardium aff. obsoletum* Eichw., както и въ долината на Теке и къмъ Балчикъ. Въ най-низкото ниво афльорираръ синкави и ужълти мергели, които се цѣпятъ въ тънки листове.

Рътлинитѣ, що се издигатъ около долината на Теке, сѫ съставени отъ мергели, между които личатъ още мергелни варовици, глинени и пѣсъчни пластове. Нѣма съмнѣние, че сѫщитѣ се намиратъ отворени и на западъ отъ Теке.

Къмъ Балчикъ отдалеко се бѣлѣятъ варовититѣ шистозни мергели, между които отблизу се разпознаватъ меки мергелни варовити банки, както и пепеливо-зеленикави глинени мергели. Теренътъ като съставенъ отъ нетвърди скали, прѣмного е разкѫсанъ, разровенъ и съборенъ, а отъ ерозивното дѣйствие на водитѣ образували сѫ се по тия мѣста отсѣчени пирамиди, каквито могатъ да се наблюдаватъ въ лозята на юго-западъ отъ Балчикъ.

Въ раздробенитѣ мергели и въ скалитѣ, които се измѣнятъ съ тѣхъ, най-често се виждатъ *Cardium*-и, отпечатъци отъ голѣми дебелостѣнни *Mactra*, а въ пѣсъчно-глиненитѣ синкави пластове до

Digitized by Google

гребищата прѣдъ града заедно съ изобилнитѣ *Cardium*-и идатъ още чурупки отъ *Phasianella* и кюсове отъ *Turbo Barbotii* Toula. Сжщитѣ пластове се наблюдаватъ въ основата и на изтокъ отъ Балчикъ.

За да бждемъ по-прѣгледни въ слѣдването на пластоветѣ, ще си позволимъ да дадемъ тукъ общия профилъ на Сарматската седиментарна серия при Балчикъ.

Най-горѣ прѣди спуска въ каменития долъ къмъ Балчикъ излизатъ твърди банки отъ бѣлъ, тъстъ, варовитъ мергелъ, изпълненъ съ ядкитѣ на *Tapes gregaria* Partsch и *Mactra podolica* Eichw. Между твърдитѣ банки, които по-долу ставатъ по-богати на камѣнелости забѣлѣзватъ се прослойки отъ по-меки варовити мергели. Пукнатинитѣ или празднинитѣ на бѣлитѣ скали запълнени сж или съ червена пръсть *(terra rossa)*, или пъкъ тѣ оставатъ празни.

Подъ тоди комплексъ слѣдватъ тъмно наслоени, пепеливо-синкави и бѣли варовити мергели, надѣпени на тънки листове, между които най-вече се виждатъ фосилнитѣ форми: *Cardium obsolatum* Eichw., *Cardium protractum* Eichw., *Tapes gregaria* Partsch и др. Обаче по-долу пластоветѣ не оставатъ хомогенни и се измѣняватъ съ по-твърди и по-дебело наслоени варовити мергелни банки. Тукъ вече освѣнъ мергели съ *Cardium* се виждатъ още мергели съ *Mactra, Turbo, Helix* и др., чиито хоризонти не могатъ точно да се прослѣдятъ.

Още по-долу слѣдва пепеливо-сивъ доста твърдъ мергелъ съ слаби растителни остатъци, но и въ него най-изобилни сж *Cardium*-итѣ.

Подъ тия излизатъ синкави мергели богати на *Cardium, Mactra* и разни гастроподи; въ тѣхъ на мѣста излизатъ синкави, твърди, пѣсъчно-мергелни и оолитни банки съ фосили като *Cardium, Tapes, Mactra, Turbo, Trochus, Buccinum* и пр. Чурупкитѣ на нѣкои отъ тия силно изразирать.

Слѣдватъ синкави пѣсъчни мергели съ *Cardium obsoletum* Eichw., които се цѣпятъ въ тънки листове, върху повръхнинитѣ на които ясно се виждатъ растителни остатъци. Между тия мергели ясно може да се залучка единъ поясъ богатъ на фораминифери като: *Polystomella crispa* Linné sp., *Polystomella aculeata* d'Orb., *Nonionina granosa* d'Orb., *Rotalia Beccarii* Linn. и други.

Най-долу афлюорирать синкаво-кафяви пѣсъчливи, шистозни мергели, съдържащи тоже растителни остатъци както и Фораминифери.

Digitized by Google

Източно отъ Балчикъ въ най-горнитѣ твърди Сарматски скали се намиратъ и кости отъ голѣми млѣкопитающи заедно съ *Helpix* и *Planorbis*.

Мергелнитѣ пластове се откриватъ край морето и на изтокъ отъ града къмъ Каварненския брѣгъ; но тъй като пó-вечето отъ тѣхъ сж подкопани, съборени и материалитѣ имъ размѣсени съ тия отъ пó-долнитѣ пластове, мжчно може да се прослѣди редътъ на пластоветѣ имъ. Нека прибавимъ още, че въ дола при с. Михалъ бей, недалеко отъ Каварна, подъ захаровиднитѣ Сарматски варовици, едва дебели 1·50 м., излизатъ зеленикъви глини (0·15—0·20 м.) съ неясни фосили, а подъ тия мергелни бѣли варовици въ плочести банки, които могатъ да се прослѣдятъ около 20 м. до дъното на дола. Пластоветѣ на послѣднитѣ при всичко че иматъ изгледъ да сж хоризонтални, тѣ сж слабо наклонени къмъ сѣверо-изтокъ.

Тѣзи сж фосилитѣ, които сж събрани около Балчикъ на изтокъ край брѣга на Черно море, около Карагъоль:

Polystomella crispa Liuné sp.,
Polystomella aculeata d'Orb.,
Nonionina granosa d'Orb.,
Rotalia Beccarii Liuné,[1])
Modiola cfr. marginata Eichw.,
Cardium obsoletum Eichw.,
Cardium plicatum Eichw.,
Cardium protractum Eichw.,
Cardium Michailowii Toula,
Cardium Dobrischensis Toula,
Cardium cfr. tubulosum Eichw.,
Cardium sp. (3),
Tapes gregaria Partsch,
Solen sp.,

---

[1]) Първитѣ форамиинфери около Балчикъ е намѣрилъ *Capt. T. Spratt*. Отъ многобройнитѣ чурупки на микроскопическитѣ животинки, които той е събралъ споменаватъ се слѣднитѣ:

Lagena.	*Textularia.*
Entosalenia.	*Amorphina* (Parker).
Rosalina Beccarii.	*Spiroloculina.*
Nonionina granosa.	*Quinqueloculina.*
Polystomella crispa представена съ много варнетети и въ голѣмо изобилие.	*Triloculina.*
	Articulina.

Capt. T. Spratt. — On the Geology of Varna, and the Neighbouring parts of Bulgaria (The Quarterly journal of the geological society of Lonbon. Vol. XIII, 1858, p. 77).

Digitized by Google

Ervilia podolica Eichw.,
Mactra podolica Eichw.,
Mactra podolica n. for. (прѣходна форма отъ *M. podolica*, къмъ *M. bulgarica*),
Mactra bulgarica Toula,
Turbo Barbotii Toula,
Turbo Baltschikensis Toula,
Phasianella n. sp.,
Trochus Bouéi Toula,
Trochus cfr. Adelae d'Orb.,
Trochus quadristriatus Dub.,
Trochus sp. (*aff. Tr. quadristriatus* Dub.),
Trochus sp. (n. sp. ?) Toula,
Trochus n. sp.,
Trochus sp. (2),
Monodonta mamilla Andrz.,
Paludina cfr. Frauenfeldi M. Hörnes,
Buccinum angustatum Baily,
Buccinum aff. Verneuilii d'Orb.,
Buccinum cfr. Jacquemardii d'Orb.,
Buccinum n. f. (*aff. B. dupplicatum* R. Hörnes),
Buccinum sp. (n. f.),
Buccinum sp. (2),
Bulla Lajonkaireana Bast.,
Lymnaeus aff. Buchii Eichw.,
Planorbis sp.,
Helix sp. (*aff. H. cincta* Müll.).

Сарматскитѣ скали излизатъ и по останалия брѣгъ на Черно море къмъ Гиларетъ (Калиакра); сѫщитѣ се откриватъ къмъ Сюртюкъ кьой и Калъчъ кьой, но къмъ Шабла тѣ изчезватъ подъ почвата.

Въ сѣверна посока къмъ Добруджа нашитѣ скали, колкото и плитко да лежатъ подъ повръхностьта на степното равнище, тѣ се откриватъ само на извѣстни мѣста подъ пръстьта, доста плитко или по́-дълбоко. Селата или селищата лежатъ почти изключително въ малки падини или вглъбнатини (мулди).

Отъ Каварна къмъ с. Караешкю Сарматскитѣ варовици се виждатъ само разхвърлени въ пасбищата и нивитѣ; тѣ се намиратъ плитко подъ повръхностьта, но като разпукани и раздробени

Digitized by Google

на чакълъ, никакъ не могатъ да се употрѣбятъ за строителенъ материалъ и за това носятъ камъни за зидане отъ Каварна и Михалъ-бей. Водата пъкъ се намира подъ Сарматскитѣ варовици на една дълбочина отъ 30 до 40 метра.

Въ с. Арнаутларъ тоже не изливатъ камъни. Такива носятъ отъ кариеритѣ на западъ, отворени подъ повръхностьта на два метра. Тукъ кладенцитѣ сж дълбоки 20 до 25 метра.

Къмъ сѣверъ Сарматски варовици се виждатъ къмъ Джеферли Ючъ-Орманъ; тѣ сж шупли, извънъ червеникъви, извътрѣ бѣли варовици, въ които най-често се срѣщатъ *Mactra*. Водниятъ пластъ въ това село излиза доста низко, и кладенцитѣ имъ сж дълбоки 60 до 70 метра.

Между послѣдното село и Куртъ-Думанъ не излизатъ никакви скали; обаче срѣщу селото въ юго-източна посока цѣлиятъ брѣгъ е скалистъ, и кладенцитѣ сж дълбоки 55 до 60 м. Малкиятъ долъ при това село се простира къмъ сѣверъ, послѣ обръща къмъ изтокъ и до с. Сехтянлъкъ скалитѣ излизатъ до повръхностьта. Сжщитѣ се разкриватъ и на западъ покрай дола, край селата Орманджикъ, Башъ Хасърлъкъ до Чорала.

Отъ Куртъ-Думанъ по цѣлия пжть къмъ дола афльорирать подъ Орманджикъ само младо-терциерни варовити скали; тѣ се потеглятъ и къмъ западъ.

Въ сѣверна посока къмъ Карагьозъ-куюсу излизатъ скали отъ двѣтѣ страни на мулдата, само когато пжтьтъ прѣвали къмъ селото. Въ чифлика на Ив. Николовъ съставътъ на Сарматскитѣ образувания е слѣдниятъ: най-горѣ около 3 метра пръсть, послѣ 32—35 м. варовици, 1·5 м. зеленикъва хума, около 3 м. варовици, 3 м. пѣсъчлива хума, а най-долу по-вечето пѣсъчлива глина. Въ този кладенецъ има винаги 4 до 6 м. вода, а дълбочината му е нѣщо по-вече отъ 50 метра.

Сарматски хубави варовици вадятъ на изтокъ отъ с.с. Хасъръ-куюсу, Сулейманлъкъ, Сахтянлъкъ, Качамацитѣ, а на западъ отъ с. с. Харманъ-куюсу, Карадурмушъ, Мамучкьой и пр.

Къмъ Чифуткьой само въ вглъбнатинитѣ се отриватъ терциерни образувания, а въ самото село 13-тѣ кладенци, които намѣрихме прѣзъ 1899 год., достигаха 60 до 75 м. дълбоко, безъ да имать достатъчно вода, за да удовлетворятъ нуждитѣ на 48 къщи.

Digitized by Google

Въ конания кладенецъ на Ромънска територия при Чифуткьойската граница ето разрѣза на Сарматскитѣ пластове:

Най горѣ 7—9 м. сиво-пепелива пръсть;

Отъ 9—22 м. червенкава пръсть;

Отъ 22—32 м. Сарматски варовици отъ начало червенкъви и раздробливи, а по долу цѣли и пълни съ *Cardium*, *Mactra* и разни неясни гастроподи; между тия забѣлѣзватъ се и оолитни варовици;

Отъ 32—57 м. излизатъ бѣли мергелни варовици;

Отъ 52—62 м. бѣли оолитни варовици;

Отъ 62—66 м. твърдъ захаровиденъ варовникъ съ *Cardium* и др.

Отъ 66—85 м. бѣли мергелни кредоподобни варовици.

До тая дълбочина бѣха достигнали на 24 августъ 1899 год., и вода още нѣмаха. Истина на 62 м. се е била показала малко вода, но отпослѣ се изгубила. Тукъ прочее водната жилка лежи много дълбоко.

Въ Хасърлъка недалеко отъ Чифутъ-кьой водата излиза на пó-малко отъ 27 м., даже въ пó-високитѣ части на селото и много пó-плитко. Въ това село Сарматскитѣ варовици се виждатъ и отъ двѣтѣ страни на падината.

На западъ отъ Чифутъ-кьой теренътъ като да се измѣнява; вмѣсто степното равнище забѣлѣзватъ се възвишения и падения, и цѣлиятъ прѣдѣлъ получава вълнообразенъ характеръ, особено пъкъ къмъ с. с. Енидже и Дуросии. И въ двѣтѣ тѣзи села излизатъ бѣли, пѣсъчно-оолитни варовици съ *Mactra, Turbo, Trochus, Cerithium* и др. Въ с. Дуросии има даже една малка рѣкичка, която се губи подъ варовицитѣ и минава въ ромънска Добруджа. Тукъ вече дълбочината на кладенцитѣ е сравнително малка, около 15 м., а скалитѣ се откриватъ край дола и по склоноветѣ му.

При възлизането отъ това село къмъ Дели-Юсуфъ-Куюсу скалитѣ оставатъ прѣкрити, но при спуска къмъ дола изпъкватъ гъсти, глинени скали съ *Cardium, Mactra* и нѣкои *Gastropoda*. Къмъ края на селото ето пластоветѣ, които се разкриватъ подъ митарствения пунктъ:

а) Най-горѣ глинести или мергелни, бѣли варовици въ тънки банки съ *Cardium*, подобни на повръхностьта на мергели, а вътрѣ компактни като порцеланъ.

б) Глинени гъсти варовици съ порцелановъ изгледъ въ дебели банки, и тѣ съдържатъ *Cardium*.

Digitized by Google

в) Тънкослойни варовити мергели безъ вкаменелости, но между тѣхъ има и варовици изпълнени съ фосили.

Всички тия пластове сж наклонени къмъ сѣверо-изтокъ и дълбочинитѣ на кладенцитѣ въ това село иматъ едва 8 до 10 м.

Къмъ граничния постъ подъ Сарматскитѣ варовици и мергели излизатъ лесно разтропливи варовити пѣсъчници, наслоени въ дебели банки и наклонени подъ слабъ жгълъ къмъ сѣверо-изтокъ. Въ тия пѣсъчници се виждатъ само Бриозои, и тѣ много приличатъ на еоценскитѣ около Камчията на югъ отъ Ново-село. Тѣ могатъ да бждатъ и старо-терциерни.

Ако свърнемъ къмъ югъ прѣзъ селата Сарждка, Есетлии, Дорбанлии къмъ Добричъ ще забѣлѣжимъ, че Сарматскитѣ скали сж разкрити въ този жгълъ на Добруджа до с. Сарждка. Къмъ с. с. Чамурлии, Есетлии, Добралии и пó на югъ тѣ афльориратъ само въ доловетѣ. Отъ тѣхъ се виждатъ оолитни пѣсъчни варовици, едри пѣсъчници и оолитни пѣсъчници. Подземната вода по всички тия мѣста не е дълбока и на всѣкждѣ я изкарватъ на повръхностьта съ помощьта на кофи и чакръци; тукъ кладенцитѣ не сж пó-дълбоки отъ десетина метра.

Около Добричката доста пространа мулда Сарматскитѣ скали оставатъ пó-вечето прикрити подъ почвената пръсть. Тѣ излизатъ обикновено край долищата на малкитѣ потоци, които се откриватъ сѣверно и юго-западно отъ града. Между с. с. Суюджукъ и Чакърджа на сѣверо-западъ отъ Добричъ Сарматскитѣ варовици сж глинени, гжсти и съ восъченъ цвѣтъ; тѣхната дебелина едва износи 10—20 м., а на мѣста тѣ сж даже още пó-тънки. Тѣ сж наклонени обикновено къмъ сѣверо-изтокъ и лежатъ върху баремски образувания.

Заслужва да се отбѣлѣжи, че отъ Добричъ къмъ западъ сарматскитѣ образувания намаляватъ дебелината си и че водното подземно ниво остава пó-близу до повръхностьта; ето защо въ тия мѣста има извори (чешми) съ изобилна вода.

На югъ отъ Добричъ въ Алмалийския алчакъ се откриватъ оолитни варовици както и гжсти порцелановидни или флинтообразни сарматски варовици, разположени въ непрѣкжснати пластове, а срѣщу с. Богданово цѣлата източна височина състои: а) отъ зърнестъ пѣсъчливъ варовикъ съ *Mactra,* б) отъ едрозърнести пѣсъчници, подобни на конгломерати, изпълнени съ *Cardium* и други бивалви, както и съ едри кварцови парчета и в) отъ варовити пѣсъчници.

Digitized by Google

Къмъ с. с. Ботево, Гюлле-кьой и Хадърджа върху Спаниодонскитѣ оолитни варовици по-високитѣ части на платото излизатъ бѣли и ужълти варовици съ *Cardium, Mactra.*

На западъ отъ Добричъ Сарматскитѣ варовици сѫ тоже плитко подъ повръхностьта. Около с. Арнаутъ-куюсу върху лѣвия брѣгъ на дола тѣ сѫ бѣли, зърнести, отчасти оолитни, изпълнени съ *Cardium* и *Gastropoda;* но има ги и ужълти съ *Cardium, Mactra, Solen, Cerithium* и др.

Около с. Сардименъ освѣнъ познатитѣ сарматски варовици съ *Cardium, Mactra* излизатъ още и захаровидни, изпълнени съ Бивалви и главно *Cardium.* Въ тия се забѣлѣзватъ голѣми кварцови парчета и кѫсове отъ по-стари варовици изъ долньо-кредна възрасть, така че и тия могатъ да се нарекатъ конгломератни варовици както и ония на югъ отъ Добричъ; послѣднитѣ се придружаватъ и отъ пѣсъчни варовици.

Въ сѣверо-западна посока къмъ с. Тропчуларъ варовикътъ е бѣлъ, едрозърнестъ и примѣсенъ съ бѣли кремени зърна. При с. Байрамъ-бунаръ сарматскиятъ варовикъ се явява въ три вида: а) гѫстъ, набитъ, съ порцелановъ изгледъ, съ ужълтъ цвѣтъ, изпрѣмрѣженъ е съ неправилни фини пукнатинки и изпълненъ съ вкаменалости, б) ситнозърнестъ, бѣлъ, безъ фосили варовикъ и в) червеникъвъ, порозенъ, богатъ на *Cardium* варовикъ. Въ тия варовици най-често сѫ: *Cardium plicatum* Eichw., *Cardium obsoletum* Eichw., и *Bulla Lajonkaireana* Bast. Напоконъ между селата Соякли и Сърнебекьой бѣлитѣ и червеникъвитѣ варовици сѫ оолитни и особено богати на *Cardium.*

На сѣверо-западъ отъ Куртбунаръ, близу до околийския центъръ се откриватъ цѣли канари отъ Сарматски пластове наредени така: отгорѣ гѫсти, глинени варовици, а подъ тѣхъ оолитни, ужълти и бѣли съ *Cardium, Trochus* и др.; най-долу лежатъ варовити ужълти пѣсъчници съдържащи пакъ *Caridium.* Тѣхната дебелина е около 20 м., а падението на пластоветѣ имъ нормално къмъ сѣверо-изтокъ. Части отъ послѣднитѣ се откриватъ и при Казалджи-дере, изподъ с. Джерахъ-махале.

Сарматскитѣ образования се завършатъ на петъ килом. западно отъ Куртбунаръ прѣдъ Топалъ и Джерахъ-махале; тѣ се простиратъ къмъ югъ и особено къмъ сѣверъ и сѣверо-изтокъ.

Отъ Куртбунаръ къмъ сѣверъ терциернитѣ пластове се прѣкѫсватъ само въ дълбокитѣ долове, въ които афльориратъ барем-

Digitized by Google

скитѣ варовици; иначе на всѣкждѣ се виждатъ оолитни, бѣли и ужълти варовици.

При с. Бейбунаръ близу до селото, което води отъ Добричъ къмъ Силистра, надъ Баремскитѣ варовици лежатъ кварцови пѣсъци отъ нѣколко метра дебелина; надъ тия слѣдватъ сиво-пепеливи глини и най-горѣ варовици. Нѣма съмнѣние, че и тритѣ тѣзи пласта принадлежатъ на Сарматския катъ.

Къмъ Дунава всичкитѣ възвишения сж съставени отъ Сарматски скали; обаче къмъ с. Кара-Орманъ тѣ потъватъ подъ кватернерния льосъ, който е единчката скала къмъ Силистра.

в) На югъ отъ Балканската верига.

На югъ отъ Балкана първитѣ слѣди отъ Сарматски образувания се намиратъ западно отъ Емине въ Месемврийския заливъ покрай морето на изтокъ отъ Св. Власъ. Тѣ се явяватъ като оолитни, жълти, сиво-пепеливи варовици и лежатъ конкордатно надъ горньокреднитѣ пѣсъчно-глинени пластове и пѣсъчници. Горнитѣ части на варовика сж изпълнени съ *Nubecularia* и други фораминифери, а къмъ основата имъ излизатъ полузатвърдѣли песъчни прослойки, лесно разѣдени отъ морскитѣ води.

Тия варовици подобни на Нубекуларийскитѣ въ Кримъ при Св. Георги, откриватъ се въ доста дебели банки, отвѣстно отсѣчени къмъ морето. Тѣ начеватъ тъкмо при дола на изтокъ отъ Св. Власъ и се простиратъ на пó-вече отъ 1200 м. къмъ изтокъ; къмъ сѣверъ ширината имъ износи едвамъ 500 м., а дебелината имъ край морето има приблизително 15—20 м. Нубекуларийскитѣ варовици прочее съставятъ само тѣсна ивица край морето и завзиматъ твърдѣ незначително пространство.

Сарматскитѣ оолитни варовици при Св. Власъ, богати на *Nubecularia*, а бѣдни на други фосили, тъй като въ тѣхъ се забѣлѣзватъ само ядки отъ неясни Бивалви и Гастроподи, наклонени сж отъ начало къмъ юго-изтокъ, обаче къмъ изтокъ тѣхниятъ жгълъ на падение намалява чувствително, и пластовитѣ имъ ставатъ почти хоризонтални.

Пò-другъ е типътъ на Сарматскитѣ образувания около Месемврия и на юго-западъ къмъ Равда. Около Месемврия най-пълниятъ комплексъ на пластоветѣ може да се разгледа върху сѣверния брѣгъ на издадения езикъ подъ лозята, около единъ километъръ на западъ отъ града. Ето пластоветѣ, които слѣдватъ отъ горѣ на долу:

Digitized by Google

1. Оолитенъ компактенъ варовикъ, доволно твърдъ и неправилно разпукванъ, а пукнатинитѣ и празднинитѣ му извнтрѣ прапокрити или запълнени съ карбонатъ-калциеви корички; но има праздниини, изпълнени отторѣ съ зелена мазна глина (хума). Въ оолитния варовикъ се забѣлѣзватъ зарастнали *Cardium*, *Mactra* и други Бивалви както и Гастроноди. Въ по-низъкъ хоризонтъ на тия варовици се забѣлѣзватъ и легла отъ бѣлъ кварцовъ пѣсъкъ, които на мѣста като затвърдѣли прѣминаватъ въ пѣсъчници, между които нѣкои се отличаватъ съ оолитна структура. Дебелината на оолитния варовикъ има 1·80—2·50 метра.

2. Оолитенъ варовитъ пѣсъчникъ, неправилно нимитъ, за което образува по стръмния скатъ изпжкнали плочи въ разновидни форми. Той е ситно-и едрозърнестъ съ варовитъ цементъ и съдържа почти сжщитѣ вкаменелости както и прѣдидущиятъ пластъ; неговата дебелина е само 1·50 метра.

3. Тънки прослойки отъ зеленикъви глини, отчасти окрозни, едва 0·12—0·20 м. дебели.

4. Доста правиленъ редъ отъ плочести варовици и пѣсъчно варовити тънки банки, които алтернирать съ пѣсъчни прослойки отъ дребенъ и едъръ, бѣлъ кварцовъ пѣсъкъ; около 2·25 метра.

5. Измѣнения отъ варовити и варовито-пѣсъчни тънки банки съ зелени глини на мѣста малко или много пѣсъчни и съ окрозни пѣсъчни прослойки отъ разни дебелини. Цѣлата тази серия има около 5 м. дебелина.

6. Варовити пѣсъчници въ дебели пластове, между които нерѣдко се виждатъ и варовити прослойки съ кварцови пѣсъчни зърна. Къмъ морското ниво пѣсъчницитѣ ставатъ едрозърнести и както въ тѣхъ, така сжщо и въ прослойкитѣ имъ често се намиратъ: *Cardium, Tapes, Mactra, Turbo, Trochus, Natica, Cerithium, Bulla* и др. Тѣхната дебелина износи отъ 2—2·80 метра.

Всички пластове въ тая серия, на които общата дебелина достига 16—17 м. сж наклонени съ малъкъ жгълъ къмъ юго-изтокъ.

Послѣднитѣ твърди варовити пѣсъчници се виждатъ и въ тѣсния езикъ, едва 15—25 м. широкъ, който съединява сушата съ Месемврия; върху тѣхъ се издига и самиятъ градъ, и тѣ сж изложени на немилостивитѣ черноморски вълни, които постепенно ги разрушаватъ. Въ това всѣки може да се увѣри, ако само погледне източната часть на града; на 20 м. отъ брѣга въ морето се забѣлѣзватъ днесъ зидоветѣ на старата черква Св. Стефанъ, а слѣдитѣ

Digitized by Google

на много още други стари сгради сж изчезнали вечъ отдавна въ самото море. На този начинъ, малко по малко вълнитѣ ще подкопаватъ и разнасятъ основнитѣ варовити пѣсъчници, а съ тѣхъ заедно ще отвличатъ и останалитѣ постройки на този старъ градъ, осжденъ на загинване. Такава е сждбата на градъ Месемврия.

Но силата на морскитѣ вълни е още пó-очибиеща на западъ отъ града къмъ лозята, дѣто водитѣ на морето сж събаряли и събарятъ постоянно южнитѣ стръмнини на малкия полуостровъ. Отъ деня на цвѣтущето положение и Месемврия, па и до днесъ е съборена голѣма часть отъ този брѣгъ, около 200 м. на дължъ и 80—100 м. на ширъ. Стариятъ водопроводъ, който е снабдявалъ нѣкоги града съ хубава балканска вода, най-добрѣ доказва това. Около 200 м. дължина отъ неговитѣ пръстенни тржби отдавна сж вече отнесени въ морето, заедно съ материалитѣ на брѣга, а слѣдитѣ отъ останалитѣ могатъ да се видятъ както въ лозята, така сжщо и при турскитѣ гробища прѣдъ града.

На западъ отъ Месемврия на всѣкждѣ не излизатъ Сарматскитѣ скали. Една малка часть отъ тѣхъ е покрита съ Понтийски образувания, а друга пó-голѣма остава скрита подъ кватернернитѣ и съврѣменнитѣ дюнски пѣсъци; но край морето тѣ се виждатъ открити на много мѣста.

Къмъ Клотирийския носъ, брѣгътъ е пó-вечето скалистъ и съставенъ отъ варовити пѣсъчници съ типиченъ изгледъ, изпълнени на много мѣста съ *Mactra prodolica* Eichw. Около единъ километъръ на западъ отъ споменатия носъ излизатъ подъ тѣхъ зеленикави глини и глинени пѣсъчни пластове; първитѣ отъ тѣхъ сж били причина за разкжсването и размѣстването на земнитѣ пластове покрай морето. Още пó на западъ се забѣлѣзватъ пѣсъчни слойове, а слѣдъ тѣхъ и варовити пѣсъчници, които въ низкия брѣгъ оставатъ вече невидими.

Къмъ с. Равда брѣгътъ начева да се издига и при носа, нареченъ „Куфа плака“, изново излизатъ варовититѣ пѣсъчници съ неправилни измити повръхнини на банкитѣ имъ, върху които се виждатъ изпжкнали фигури и особено едни куфини, които сж дали и името на тая мѣсность.

На западната страна отъ послѣдния носъ пѣсъчницитѣ ставатъ едрозърнести, даже прѣминаватъ и въ конгломератни; въ тѣхъ дебелостенитѣ *Mactra* и други толкова твърдо сж прирасналн, че

Digitized by Google

не могатъ да се извадятъ отъ скалитѣ. Конгломератътъ е съставенъ отъ кжсове на младоеруптивни, главно андезитни скали отъ юмручна голѣмина, па и пó голѣми. Съ това се удостовѣрява, че ерупцийтѣ въ Айтошко сж се извършили, прѣди още опрѣснѣлото Сарматско море да е покривало тия прѣдѣли; а понеже андезититѣ проникватъ горно-креднитѣ пластове, съ които даже се измѣняватъ и туфоветѣ имъ, огненитѣ излияния въ тия страни сж станали прѣзъ Сенонската епоха.

Къмъ Чимусъ подъ Сарматскитѣ пластове излизатъ горньо Еоценски, или долньо-Олигоценски Приабонски наслаги.

По на югъ и градътъ Анхиало е построенъ тоже върху Сарматски образувания, ограничени на малко пространство, и то само върху малкия анхиалски езикъ, издаденъ въ морето. Около този градъ, па и въ самия него въ основата се забѣлѣзватъ пѣсъчници, които на мѣста прѣминаватъ въ конгломерати; въ тѣхъ се виждатъ само камени ядки отъ фосили, добрѣ зарастнали въ тия пѣсъчници. Надъ тѣхъ ясно лежатъ варовици, изпълнени тоже съ ядки отъ неясни Бивалви отъ сжщата възрастъ.

Най-послѣ пѣсъчливитѣ глинени образувания, които припокриватъ послѣднитѣ не ще бждатъ Сарматски, за каквито ги взима колегътъ ми д-ръ Г. Бончевъ, а на вѣрно сж съврѣменни съ Левантинскитѣ при Бургазъ.

Сарматска фауна.

Въ слѣднята лиета ще изложимъ всичката Сарматска фауна, събрана до сега въ прѣдѣлитѣ на Княжеството, като означимъ и мѣстонахождението на всѣки родъ или видъ.

Foraminifera:

1. *Nodosaria* sp. — Между Махалата и с. Староселци.
2. *Rotalia Beccarii* Liuné. — с. Въртопъ; Балчикъ.
3. *Rotalia* sp. — Между Махалата и Староселци.
4. *Polystomella crispa* d'Orb. — Койлово; Балчикъ.
5. *Polystomella crispa var. flexuosa* d'Orb. — Койлово.
6. *Polystomella subumbilicata* Cžjž. — Койлово.
7. *Polystomella aculeata* d'Orb. — Койлово; Балчикъ.
8. *Polystomella Midhati* Karr. — Койлово.
9. *Polystomella* sp. — Между Махалата и Староселци.

Digitized by Google

10. *Nonionina granosa* d'Orb. — Койлово; Балчикъ.
11. *Nonionina punctata* d'Orb. — Койлово.

Vermes:

12. *Serpula scalata* Eichw. — Между Флорентинъ и Ясенъ.
13. *Spirorbis scalata* Eichw. — Между Флорентинъ и Ясенъ.
14. *Spirorbis spiralis* Eichw. — Между Флорентинъ и Ясенъ.
15. *Spirorbis serpuliformis* Eichw. — Между Флорентинъ и Ясенъ.
16. *Spirorbis heliciformis* Eichw. — Между Флорентинъ и Ясенъ.

Bryozoa:

17. *Lepralia orthostichia* Toula. — Александово.
18. *Lepralia dichotoma* Toula. — Александрово.
19. *Retepora pusilla* Eichw. — На сѣверо-изтокъ отъ Дѣвенци.

Lamellibranchiata:

20. *Modiola Volhynica* Eichw. — Между Флорентинъ и Ясенъ; Мусулманъ; Св. Петъръ; Макрешъ; Алексантрово; на с.-и. отъ Дѣвенци; Между Махалата и Староселци; Славовица.
21. *Modiola Volhhnica var. incrassata* d'Orb. — Койлово; Черномашница; Александрово.
22. *Modiola marginata* Eichw. — Балчикъ.
23. *Congeria cfr. subcarinata* Desh. sp. — Фусовица.
24. *Cardium protractum* Eichw. — Между Флорентинъ и Ясенъ; Бойница; Александрово; Липенъ; на югъ отъ Добричъ; Карагьолъ при Балчикъ.
25. *Cardium aff. protractum* Eichw. — Около Добричъ; Чаиръ-гьолъ.
26. *Cardium obsoletum* Eichw. — Между Флорентинъ и Ясенъ; Койлово; Черномашница; Фусовица; Макрешъ; Александрово; на с.-и. отъ Дѣвенци; между Махалата и Староселци; Орѣховица; Славовица; гол. Франга; на югъ отъ Добричъ; около Добричъ; Байрамъ-бунаръ; Балчикъ.
27. *Cardium plicatum* Eichw. — Койлово; Бойница; Фусовица; между Махалата и Староселци; Славовица; на истокъ отъ Никополъ; на югъ отъ Добричъ; Байрамъ-бунаръ; Балчикъ.

Digitized by Google

28. *Cardium sub-protractum* Hilber. — Между Флорентинъ и Ясенъ; Бойница.

29. *Cardium Timoki* Toula — Койлово; Фусовица; Липенъ.

30. *Cardium Dobritschensis* Toula — Чаиръ-гьолъ; Балчикъ.

31. *Cardium Michailowii* Toula — Балчикъ.

32. *Cardium tubulosum* Eichw. — Кара-гьолъ при Балчикъ.

33. *Cardium* sp. — Фусовица; Липенъ.

34. *Cardium* sp. (1). — Кара-гьолъ при Балчикъ.

35. *Cardium* sp. (2). — Балчикъ.

36. *Cardium* sp. (3). — Балчикъ.

37. *Tapes gregaria* Partsch. — Между Флорентинъ и Ясенъ; Койлово; Черномашница; Бойница; Фусовица; Макрешъ; Александрово; Липенъ; между Махалата и Староселци; Славовица; Голѣма Франга; около Добричъ; Чаиръ-гьолъ; Балчикъ.

38. *Donax lucida* Eichw. — Между Махалата и Староселци.

39. *Tellina* sp. — Фусовица.

40. *Solen subfragilis* Eichw. — Койлово; Фусовица; Липенъ; Славовица.

41. *Solen* sp. — Карагьолъ при Балчикъ.

42. *Ervilia podolica* Eichw. — Бойница; Липенъ; Балчикъ.

43. *Mactra podolica* Eichw. — Койлово; Черномашница; Бойница; Кула; Фусовица; Макрешъ; Александрово; Сърбеница; Гнойница; на с.-и. отъ Дѣвенци; Славовица; гол. Франга; на югъ отъ Добричъ; около Добричъ; Карагьолъ на изтокъ отъ Балчикъ; Месемврия.

44. *Mactra podolica var. Fabreana* d'Orb. — Фусовица.

45. *Mactra aff. podolica* n. forma (прѣходна отъ *M. podolica* къмъ *M. bulgarica*). — Кара-гьолъ на и. отъ Балчикъ.

46. *Mactra bulgarica* Toula. — Кара-гьолъ на и. отъ Балчикъ.

Gastropoda:

47. *Turbo Barbotii* Toula. — Койлово; Кара-гьолъ на и. отъ Балчикъ; Евксиноградъ.

48. *Turbo Hörnesi* Barbot var. — Фусовица.

49. *Turbo Hörnesi var. grossocostatus* Radow. — Фусовица.

50. *Turbo Hörnesi var nodosus* Radow. — Фусовица.

51. *Turbo Baltzchikensis* Toula. — Балчикъ.

52. *Phasianella Bayerni* R. Hörnes. — Балчикъ.

Digitized by Google

53. *Phasianella* n. sp. *(aff. Ph. elongatissima* d'Orb.). — Карагьолъ на и. отъ Балчикъ.

54. *Trochus pictus* Eichw. — Фусовица; Макрешъ; Александрово; Орѣховица; Славовица.

55. *Trochus aff. pictus* Eichw. — Черномашница.

56. *Trochus podolicus* Dubois. — Орѣховица; Славовица.

57. *Trochus podolicus var. enodis.* — Александрово.

58. *Trochus auceps* Eichw. — Липенъ.

59. *Trochus Voronzowii* d'Orb. — Фусовица.

60. *Trochus biangulatus* Eichw. — Фусовица.

61. *Trochus Celinae* Andrz. — Фусовица.

62. *Trochus quadristriatus* Dub. — Между Махалата и Староселци на Искъра; Славовица; Балчикъ.

63. *Trochus* sp. *(aff. Tr. quadristriatus* Dub.). — Балчикъ.

64. *Trochus Poppelacki* Partsch. — Славовица.

65. *Trochus Bouéi* Toula. — Балчикъ.

66. *Trochus cfr. Adelae* d'Orb. — Кара-гьолъ на изтокъ отъ Балчикъ.

67. *Trochus* sp. — На и. отъ Никополъ; около Добричъ; Чаиръ-гьолъ.

68. *Trochus* sp. (n. sp. ?) Toula — Балчикъ.

69. *Trochns* n. sp. — Кара-гьолъ на и. отъ Балчикъ.

70. *Trochus* sp. (1) — Карагьолъ на и. отъ Балчикъ.

71. *Trochus* sp. (2). — Балчикъ.

72. *Monodonta angulata* Eichw. — Липенъ; на с.-и. отъ Дѣвенци; между Махалата и Староселци.

73. *Monodonta mamilla* Andrz. — На с.-и. отъ Дѣвенци; Карагьолъ на и. отъ Балчикъ.

74. *Nerita Grateloupana* Fer. — Фусовица.

75. *Nerita picta* Fér. — На с.-и. отъ Дѣвенци.

76. *Nerita subglobosa* Eichw. — Липенъ.

77. *Natica helicina* Brocc. — На с.-и. отъ Дѣвенци.

78. *Paludina acuta* Drap. — Черномашница; Кула; Фусовица; Александрово.

79. *Paludina Frauenfeldi* M. Hörnes. — На югъ отъ Добричъ.

80. *Paludina cfr. Frauenfeldi* M. Hörnes. — Балчикъ.

81. *Paludina* sp. — Макрешъ; Александрово.

82. *Rissoa inflata* Andrz. — Кула; на с.-и. отъ Дѣвенци.

Digitized by Google

83. *Cerithium pictum* Bast. — Фусовица; Макрешъ; Александрово; Липенъ; на с.-и. отъ Дѣвенци; Славовица.

84. *Cerithium rubiginosum* Eichw. — Койлово; Кула; Фусофица; Головица; Макрешъ; Александрово; Липенъ; между Махалата и Староселци; Славовица.

85. *Cerithium nodoso-plicatum* M. Hörnes. — Раброво; Кула; Макрешъ; Александрово; на с.-и. отъ Дѣвенци; между Махалата и Староселци; Славовица.

86. *Cerithium Duboisii* M. Hörnes. — Койлово; Черномашница; Фусовица; Славовица.

87. *Cerithium disjunctum* Sow. — Койлово; Раброво; Фусовица; Александрово; между Махалата и Староселци; Орѣховица; Славовица; на и. отъ Никополъ.

88. *Cerithium plicatum* Brug. — Липенъ; между Махалата и Староселци; Славовица.

89. *Cerithium Zeuschneri* Pusch. — Орѣховица.

90. *Cerithium bijugum* Eichw. — Фусовица.

91. *Cerithium* n. sp. — Липенъ.

92. *Cerithium* sp. — Кула; Люта; на з. отъ Орѣхово; срѣщу Муселиево; Горня-Франга; Месемврия.

93. *Buccinum dupplicatum* Sow. — Кула; Александрово; между Махалата и Староселци; Орѣховица; на югъ отъ Добричъ.

94. *Buccinum baccatum* Bast. — Фусовица; Макрешъ; Александрово; Липенъ.

95. *Buccinum Verneuilii* d'Orb. — Липенъ; между Махалата и Староселци.

96. *Buccinum aff. Verneuilii* d'Orb. — Балчикъ;

97. *Buccinum Verneuilii var. bulgarica* n. f. — Липенъ.

98. *Buccinum angustatum* Baily. — Балчикъ.

99. *Buccinum cfr. Jacquemardii* d'Orb. — Балчикъ.

100. *Buccinum (Uzita) miocenicum* Michti.— Липенъ.

101. *Buccinum* n. sp. *(aff. Buc. dissitum* Eichw). — Фусовица.

102. *Buccinum* n. f. (?) *(aff. Buc. dupplicatum* Sow. — Балчикъ.

103. *Buccinum* sp. (n. f.) — Балчикъ.

104. *Buccinum* sp. (1) — Балчикъ.

105. *Buccinum* sp. (2) *(aff. Buc. Comperei* d'Orb.). — Карагьолъ на изтокъ отъ Балчикъ.

106. *Collumbella (Mitrella) scripta* Bell. — Липенъ.

107. *Columbella (Mitrella) aff. fallax* Hörn. et. Auing. — Липенъ.

Digitized by Google

108. *Murex (Occinebra) sublaevatus* Bast. — Липенъ; на с.-и. отъ Дѣвенци; между Махалата и Староселци.

109. *Murex (Occinebra) Dertonensis* May. — Липенъ.

110. *Fasciolaria* sp. — Липенъ.

111. *Bulla Lajonkaireana* Bast. — Фусовица; Александрово; Липенъ; на с.-и. отъ Дѣвенци; между Махалата и Староселци; Байрамъ-бунаръ; Кара-гьолъ на и. отъ Балчикъ.

112. *Lymnaeus aff. Buchii* Eichw. — Кара-гьолъ на изтокъ отъ Балчикъ.

113. *Planorbis* sp. — Кара-гьолъ на изтокъ отъ Балчикъ.

114. *Helix cfr. cincta* Müll. — Кара-гьолъ на изтокъ отъ Балчикъ.

115. *Helix* sp. — На изтокъ отъ Дѣвенци; между Махалата и Староселци; около Добричъ.

Vertebrata:

116. *Cetotherium* sp. — Балчикъ.

117. *Phoca* sp. — Балчикъ.

Bacillariacea:

118. *Surirella Baldjeakii* Pantoczek. — Около Варна.

Разпространението на Сарматския катъ и въобще на цѣлата миоценска серия въ нашето отечество, може най-добрѣ да се разгледа въ излѣзлитѣ до сега отъ печатъ листове отъ геологическата ни карта на България, въ мѣрка 1:300.000, а именно въ листоветѣ: Видинъ (Р. I. Л. 1.), Орѣхово (Р. I. Л. 2.), Кеманларъ—Силистра (Р. I, Л. 4.), Кокарджа—Дуранкулакъ (Р. I, Л. 5.), Бѣлоградчикъ—Царибродъ (Р. II, Л. 1.), Берковица—Плѣвенъ (Р. II, Л. 2.), Свищовъ—Търново (Р. II, Л. 3.), Разградъ—Шуменъ (Р. II, Л. 4.), Добричъ—Варна (Р. II, Л. 5.), Месемврия—Созополъ (Р. III, Л. 5.).

Digitized by Google

La série miocène en Bulgarie.

Par Georges N. Zlataraki.

En Bulgarie la série miocène est assez bien développée. Elle comprend: I. *le Vindobonien* ou *le deuxième étage méditerranéen* et II. *le Sarmatien;* il n'y a aucune trace de l'étage Burdigarien.

I. Le Vindobonien ou le deuxieme étage méditerranéen.

Dans le Vindobonien l' auteur de ce mémoire destingue deux types bien différents: A. le type *Vienno-Pannonien* et B. le type *Crimo-Caucasien*.

A. Type Vienno-Panonien.

Ce type apparaît au centre et à l'Ouest de Bulgarie. Les couches Vindoboniennes affleurent près du village Staropatitza (district de Vidin), aux environs de Pripaljené (arrondissement de Ferdinand), près du village Ourovéné et plus à l'est dans le district de Vratza, des deux côtés de la rivière d'Isker et aux environs de Pleven.

Le deuxième étage méditerrannéen aux alentours de la dernière ville, se découvre à grande distance sur la rive droite de la rivière Vit surtout autour des villages Bivolari, Opanetz, l'ancien Jassen (Plazigas), Dissevitza, Trnéné. Partout il repose sur des marnes supracrétacées et débute par des sables blancs, quartzeux à mica, qui parfois sont ocreux. Au milieu de ceux-ci on remarque aussi des assises argileuses. Les sables n'ont pas partout la même épaisseur, c'est ainsi qu'à Opansko brdo (la colline d'Opanetz) ils ont 10—12 mètres d'épaisseur, dans la tranchée du chemin de fer 5—6 m. et au Sud du nouveau pont en fer ils amincissent peu à peu et finissent par disparaître.

Aux sables succèdent des marnes assez plastiques, qui ressemblent tout à fait aux marnes de Baden en Autriche (badener Tegel).

Digitized by Google

Les marnes mélangées à un peu de sable contiennent très souvent de gypse et sont remplies par une faune assez riche. Dans le tegel seule, l'auteur a collectionné depuis plusieurs années 251 espèces de fossiles dont: 12 esp. de Foraminifères, 12 esp. de Polypiers, 2 esp. d'Echinides, 3 esp. de Vers, 1 esp. de Bryozoaires, 39 esp. de Bivalves, 9 esp. de Scaphopodes, 174 esp. de Gastéropodes et 1 esp. de Poisson.

Parmi les Foraminifères apparaissent en grand nombre les Miliolines (*Miliolina secans* d'Orb. sp., *M. auberiana* d'Orb. sp.), les Amphistegines (*Amphistegina Hauerina* d'Orb.) et les Heterostegines (*Heterostegina simplex* d'Orb.); plus rares sont: les Biloculines, les Nodosaria, les Cristellaria et autres. En fait de Polypiers on rencontre assez souvent les genres: *Ceratotrochus, Conotrochus; Flabellum, Stylophora, Syzygophyllia* et des Echinides: *Echinocyamus transylvanicus* Laube, enfin des Bryozoaires: *Lunnulites umbellatus* Defr. Méritent d'être cités des Bivalves: *Pecten cristatus* Bronn., *P. spinulosus* Münst., *P. gloria maris* Du Bois, *Leda fragilis* Chemn., *Arca diluvii* Lam., *A. pisum* Partsh, *Limopsis anomala* Eichw., *Pectunculus pilosus* Linn., *Venus multilamella* Lam., *Venus aff. cincta* Eichw., *Corbula gibba* Olivi. Des Scaphopodes: *Dentalium Badense* Partsch, *D. mutabile* Doderl., *D. entalis* Linn., *D. pseudoentalis* Lam.

Des Gasteropodes M. Zlatarski signale: *Natica helicina* Brocc., *Turritella turris* Bast., *T. subangulata* Brocc., *Cerithium minutum* Serr., *Chenopus (Aporrhais) alatus* Eichw. sp., *Columbella subulata* Brocc., *Buccinum badense* Partch, *B. Hörnesi* May., *B. aff. restitutianum* Font. *B. Schrökingeri* R. Hörnes et Auing., *B. aff. Hochstetteri* R. Hörn. et Auing. *Murex craticulatus* Linn., *M. Delbosianus* Grat., *M. subtorularius* R. Hörn. et Auing. *Mitra scrobiculata* Brocc., *Ancillaria glandiformis* Lam., *Pleurotoma Neugeboreni* Hörn., *Pl. coronata* Münst., *Pl. Annae* R. Hörn. et Auing., *Pl. Valeriae* R. Hörn. et Auing., *Pl. Allionii* Bell., *Pl. Juliae* R. Hörn. et Auing., *Conus Dujardini* Desh., *Ringicula buccinea* Desh.

D'après la quantité des Pleurotomes (environs 40 espèces) qu'on trouve à Opanetz, ces marnes peuvent être nommées „*marnes à Pleurotomes*".

La liste détaillée de la fauna des marnes des environs de Pleven se trouve à la p. 671 et les suiv. du texte bulgare.

Entre les marnes de la coline d'Opanetz s'intercalent en quelques endroits des bancs de calcaires construits par des accumula-

Digitized by Google

tions d'individus de Nullipores et de Lihothamnium. Ce calcaire, appelé „calcaire de Leitha," qu'on exploite au Sud de Bivolari sur le terrain du village d'Opanetz est assez poreux et rempli de fossiles à l'état de moule, dont les principaux sont: différents *Polypes;* des radioles de *Cidaris (C. aff. Sehwabenaui* Laube), *Schizaster aff. Karreri* Laube; *Pecten aff. latissimus* Brocc., *P. aff. Dubius* Brocc., *Pecten* n. f., *Lima squamosa* Lam., *Pinna aff. tetragona* Brocc., *Ostrea aff. crassicostata* Sow., *Modiola Brocchi* Mayer., *Lithodomus Avitensis* Mayer., *Pectunculus pilosus* Linn., *Cardium* sp., *Panopaea* n. sp., *Panopaea* sp., *Gastrochaena echinata* Lam., *Haliotis volhynica* Eichw., *Cypraea* sp., *Oliva aff. clavula* Lam., *Conus* sp., *Aturia Aturi* Bast. sp.; *Sphaerodus lens* Agass., *Sph. cinctus* Agass.

On peut voir la continuation regulière des assises Vindoboniennes aux environs de Pleven, surtout dans l'Opansko brdo, nommé aussi Rouskovo brdo.

Le Vindobonien a été constaté sous le sarmatien, plus à l'Ouest près de l'Isker à Orehovitza, au moyen d'un puit qu'on en a fourré.

Les marnes de Baden contenant des calcaires à Leitha ont été découvertes aussi sur la rive droite de la rivière Botounya, près du village Ourovéné, d'ou l'auteur a pu ramassé 44 espèces de fossiles (voir la liste à la page 676 du texte bulgare. Les mêmes marnes aussi riches en fossiles affleurent encore plus à l'Ouest aux bords de la petite rivière, pas loin du village Pripaljené (voir la liste à la page 677).

Mais la faune de cette étage est riche surtout aux environs du village Staropatitza. Ici comme à Pripaljené le deuxième étage méditerraneen débute par des assises sabloneuses sous lesquelles apparaissent les marnes d'une épaisseur de deux mètres. Des petits bancs sableux, calcareux et des concretions marneuses s'interposent dans ces marnes dont les premiers sont remplis par des *Heterostegina costata* d'Orb. et *Amphistegina Haueri* d'Orb.

La faune de Staropatitza est très variée. Elle se distingue par sa richesse en Foraminifères et principalement en *Nodosaria, Cristellaria, Polystomella, Amphistegina et Heterostegina.* Des Polypiers on possède les genres *Stylophora, Syzygophyllia, Heliastraea, Stephanopyllia* et autres. Les Lamellibranches sont représentés par 32 espèces et les Gastéropodes par 94 espèces (Voir la faune de Staropatitza à la page 679 et la suivante).

La liste complète de la faune Vindobonienne dans les limites de la Principauté se trouve aux pages 681 à 696 du texte bulgare.

Digitized by Google

D'après cette liste M. G. Zlatarski a trouvé à Opansko brdo 254 espèces, aux environs de Bivolari 20 espèces, près de l'ancien pont de la rivière Vit 60 espèces, aux environs de l'ancien Plazigas 27 espèces, dans le village Oréhovitza 13 espèces, près d'Ourovéné 44 espèces, aux environs de Pripaljéne 40 espèces et à Staropatitza 163 espèces de fossiles miocène; en tout 392 espèces de fossiles, dont 35 sont de nouveles espèces.

B. Type Crimo-Caucasien.

Dans la Principauté de Bulgarie le type Crimo-Caucasien est représenté: 1) par des marnes sabloneuses méditerranéennes, 2) par des assises de Tchokrak et 3) par des couches à Spaniodon.

1. Les premières ou les marnes sabloneuses ont été constatées premièrement par M. D-r Franz Toula aux environs du village Arnautlar pas loin de la mer Noire. Elles répondent aux marnes argileuses à *Pecten denudatus* Reuss, qu'on rencontre à Kertch et reposent sur des grès nummulitiques à *Orthophragmina*. Ses principaux fossiles sont: *Pecten aff. Testae* Bivona, *Nucula aff. placentina* Lamk., *Lucina Dujardini* Desh., *Tellina aff. planulata* Lin., *Psamosolen* sp., *Dentalium aff. Badense* Partsch, *Chenopus aff. pes pelicani* Phil.[1])

2. Les couches de Tchokrak, decrites premièrement par M. Nik. Andrusov dans la presqu'île de Kertch se trouvent bien dévelopées des deux côtés du liman de Devna, vers la mer Noire. Elles comprennent un complex d'assises dont la faune variée les séparent des couches superposées à Sponiodon.

M. G. Zlatarski expose en détail la succession principale des couches de Thokrak à l'Ouest et au Sud de Varna, en énumérant en même temps les genres caractéristiques qu'on trouve dedans. Il commence par les marnes à *Helix* qui sont à la base et finit par les calcaires sableux à *Chama*. La faune des couches de Tchokrak, trouvée aux alentours de Varna, est la suivante:

Serpula sp., *Eschara tetragona* Reuss, *Perna Varnensis* Toula, *Lima cfr. inflata* Chemn., *Pecten gloria maris* Dub., *Pecten aff. Malvinae* Dub., *Pecten aff. Koheni* Fuchs, *Pecten Varnensis* Toula, *Pecten cfr. Eichwaldi* Reuss, *Pecten* sp. (n. f. ?), *Septifer cfr. Tau-*

---

[1]) *Fr. Toula.* — Geolog. Unters. im östl. Balkan und in den angrenzenden Gebieten. Wien 1890, p. 50.

Digitized by Google

rinensis Mich., *Modiola cfr. Hörnesi* Reuss, *Lithodomus* sp., *Leda* sp., *Chama minima* Toula, *Diplodonta cfr. rotundata* Mont., *Lucina Dujardini* Desh., *Lucina* sp. *(aff. L. dentata* Bast.), *Cardium aff. protractum* Eichw., *Cardium Turonicum* Mayer, *Cardium* sp., *Venus* sp., *Tapes* sp., *Venerupis* sp., *Tellina Fuchsi* Toula, *Gastrana (Diodonta)* n. sp. *(aff. G. [Fragilia] fragilis* Linn.), *Ervilia aff. pusila* Pill., *Ervilia aff. podolica* Eichw., *Mactra aff. podolica* Eichw., *Mactra* sp., *(aff. M. triangula* Reuss), *Tracia* sp., *Corbula gibba* Olivi, *Dentalium aff. entalis* Linn., *Trochus aff. Beaumontii* d'Orb., *Trochus aff. quadristriàtus* Dub., *Trochus aff. patulus* Brost., *Hydrobia (Paludina) cfr. acuta* Drap.,) *Rissoa* sp., *Vermetus cfr. contortus, Chemnitzia purpusilla* Grat., *Cerithium scabrum* Olivi, *Cerithium cfr. minutum* Serr., *Cerithium aff. rubiginosum* Eichw., *Cerithium* sp., *Buccinum (Tritia)* n. sp., *(aff. B. Neugeboreni* R. Hörn. et Auing.) *Bulla cfr. convoluta* Bast., *Helix (Eurystoma) Varnensis* Toula, *Balanus* sp.

3. Sur les couches de Tchokrak apparaissent celles de Spaniodon, qu'on voit sur les hauteurs au Sud de Varna vers la rivière de Kamtchia, au Nord-Est vers l'Euxinograd, au Nord et Nord-Ouest vers les villages Franga, Rouslar, Gevrecler et plus loin.

Les principaux éléments rocheux qui forment les couches à Spaniodon, sont des grès à bancs durs et désagrégés. Dans les parties supérieures des couches affleurent aussi des marnes sableuses ou des calcaires sableux à *Pholas bulgarica* Toula, ainsi que des bancs de grés oolithiques contenant des *Spaniodon Androussowi* Toula et *Sp. Barbotii* Stuckenb. Dans les horizons les plus inférieurs ne sont pas exclus aussi les marnes dures, qui souvent sont riches à Spaniodon, mais il en a aussi sans fossiles.

Les plus remarquables fossiles qui caractérisent les couches à Spaniodon sont: *Leda* sp., *Spaniodon Barbotii* Stuckenb., *Sp. Androussowi* Toula, *Cardium obsoletum* Eichw., *Cardium* sp. *(aff. C. obsoletum* Eichw.), *Tapes gregaria* Partsch, *Pholas bulgarica* Toula, *Bithinia Frauenfeldi* Hörnes sp., *Rissoa Lachesis* Bast., *Cerithium* sp., *Helix cfr. Duboisii* Baily, *Helix aff. Tauricus* Baily, *Helix* sp.

Entre les grès siliceux à *Spaniodon* on trouve aussi des couches contenant des fossiles d'eau douce comme: *Planorbis aff. laevis* v. Klein, *Planorbis aff. pseudo-ammonius* Schl., *Lymnaeus Zlatarskii* Toula, *Lymnaeus* sp.

Digitized by Google

II. Etage Sarmatique.

Les dépôts sarmatiens sont superposés dans la plaine danubienne sur le deuxième étage méditerranéen et, près de la mer Noire, audessus des couches à Spaniodon et sur le Priabonien.

Le Sarmatien occupe une assez grande superficie dans le Nord bulgare et une partie insignifiante an Sud des Balkans. Il débute en plusieurs endroits entre les rivières Timok et Vit, en recouvrant différents systèmes géologiques. A l'Est de la rivière d'Osam dans la plaine danubienne, jusqu' à la frontière roumaine, près de Silistra l'étage Sarmatien n'est constaté nul part, mais il affleure en plusieurs endroits dans les départements de Silistra et de Varna.

Au Sud de la chaîne balkanique le Sarmatien se découvre au bord de la mer Noire seulement aux environs de Mesemvria et d'Anchialo.

L'épaisseur des dépôts sarmatiens n'est pas partout la même; insignifiante dans quelques endroits vers les hauteurs de Stara-Planina, l'épaisseur de ce terrain devient assez sensible vers le Nord, comme par ex. à l'Ouest de Vidin, vers Koula et surtout vers le Dobroudja dans la Bulgarie orientale et les bords de la mer Noire, vers Baltchik où elle surpasse une centaine de mètres.

A l'Ouest les roches prédominantes dans les dépôts sarmatiens sont les calcaires et notamment: les calcaires oolithiques, les marnes, les calcaires compacts et poreux qui par place sont sableux ou passent dans des marnes. Ils ne sont pas rares aussi les marnes et les argiles sableuses, les grès tendres et les sables quartzeux.

Sous les calcaires oolithiques dans les marnes verdâtres sabloneuses on trouve vers le Timok aussi des Forominifères, principalement des Polystomelles; mais plus à l'Est, aussi dans le district de Vidin, on a des bancs calcaires exclusivement composés de Foraminifères (*Rotalia Beccarii* Linné et autres). Dans les assises énumérées plus haut les formes les plus répendues sont: *Modiola Volhynica* Eichw., *Cardium protractum* Eichw., *Cardium obsoletum* Eichw., *Card. plicatum* Eichw., *Tapes gregaria* Partsch, *Mactra podolica* Eichw., *Turbo Hörnesi* Barbot., les *Cérithes* sont rares.

Dans la vallée qui passe près de Tolovitza et Makreche, ainsi que dans celle de la rivière d'Actchar, pas loin d'Alexandrovo, prédominent les roches marneuses, qui contiennent en quelques endroits aussi des lignites. Dans cette partie du district de Vidin viennent souvent aussi des calcaires oolithiques sabloneux et des grès qui

Digitized by Google

renferment: *Cardium obsoletum* Eichw., *Tapes gregaria* Partsch. *Mactra podolica* Eichw., *Trochus pictus* Bast., et surtout *Cerithium pictum* Bast. et *Cerithium rubiginosum* Eichw.

A l'Est de la rivière de l'Ogost et aux environs du cours inférieur de l'Isker les roches sarmatiennes sont: des calcaires poreux, des calcaires oolithiques et des grès; en suite des calcaires oolithiques gréseux, des marnes argileuses, des grès tendres et des sables: les assises contiennent principalement des Cérithes et des Cardiums.

Enfin à l'Est des deux côtés des Balkans, dans les dépôts sarmatiques figurent surtout des calcaires oolithiques, des calcaires gréseux, des grès oolithiques calcareux, des calcaires grossiers, des marnes, des grès siliceux avec plus ou moins de ciment calcaire, des argiles verdâtres, des argiles gréseuses etc. Les genres les plus remarquebles qu'on y trouvent sont: *Nubecularia, Nodosaria, Polystomella, Cardium, Tapes, Ervilia, Mactra, Turbo, Trochus, Paludina, Buccinum, Bulla.*

La plupart des dépôts sarmatiques sont plus ou moins penchés dans une ou autre direction. Ils sont le plus dérangés de leur niveau horizontal à l'Ouest du pays: pas loin du village Liouta sur l'Ogost ils sont inclinés vers la direction du Sud sous un angle de 15 à 20°, plus à l'Est près du village Kobiliak ils sont inclinés vers le Nord-Ouest. Dans l'Est les dépôts sarmatiens sont beaucoup moins déplacés de leur position première. On voit une inclinaison faible vers le Nord-Est, aux environs de Kourtbounar, près du village Déli-Yousoufkouyoussou, pas loin da la frontière roumaine à Dobroudja, aux environs de Baltchik etc. Vers le village Kesteritch l'inclinaison est en sens opposé, c'est à dire vers le Sud-Ouest. Les dépôts sarmatiques prés de Messemvria et Sv. Vlas sont faiblement inclinés vers le Sud-Est.

Concernant la faune on remarque partout une uniformité propre aux dépôts sarmatiques. On n'a trouvé des Foraminifères que quelques genres: *Nubecularia, Nodosaria, Rotalia, Polystomella, Nonionina;* des vers: *Serpula* et *Spirorbis* et des Bryozoaires: *Lepralia* et *Retepora.* Les Coraux, les Echinides les Brachiopodes, les Pteropodes et les Céphalopodes n'ont pas des représentants. C'est surtout les Lamellibranches et les Gastéropodes qui y prennent part.

Dans les dépôts sarmatiques de Bulgarie prédominnent partout *Mactra podolica* Eichw. et *Tapes gregaria* Partsch.; au contraire *Ervilia podolica* Eichw. se rencontre plus rarement dans la partie occidentale de la Principauté. Les *Cardiums* apparaissent sur une assez grande étendue: *Cardium protractum* Eichw., *Cardium obso-*

Digitized by Google

letum Eichw., *Cardium plicatum* Eichw. se trouvent dans les parties orientale et occidentale du pays. *Donax lucida* Eichw. a été constaté seulement autour du cours inférieur de l'Isker, mais les *Turbos* et les *Trochus* sont partout abondants. *Turbo Barbotii* Toula se rencontre en grandes quantités non seulement dans le district de Vidin, mais aussi aux environs de Baltchik. *Trochus pictus* Eichw. *Tr. podolicus* Dubois, *Tr. anceps* Eich., *Tr. Voronzowii* d'Orb., *Tr. biangulatus* Eichw., *Tr. Celinae* Andrz., *Tr. quadristriatus* Dub., *Tr. Poppelackii* Partsch ont été trouvés à l'Ouest de Pleven vers la frontière serbe et *Trochus Bouéi* Toula, *Tr. cfr. Adelae* d'Orb., *Tr. quadristriatus* Dub., *Trochus* n. sp. ont été constatés dans les alentours de Baltchik. On possède du genre *Nerita* trois espèces: *Nerita Grateloupana* Fer., *Ner. picta* Fer., *Ner. subglobosa* Eichw.; du genre *Monodonta* deux espèces: *Monodonta angulata* Eichw., *Mon. mamilla* Andrz. et seulement une espèce de *Rissoa* et notamment *Rissoa inflata* Andrz.

Dans la partie occidentale du Sarmatien le genre *Cerithium* est richement représenté, mais dans le Dobroudja et aux environs de la mer Noire ce genre semble être rare. On en peut citer *Cerithium pictum* Bast., *Cer. rubiginosum* Eichw., *Cer. nodosoplicatum* M. Hörnes, *Cer. Duboisii* M. Hörnes, *Cer. dijunctum* Sow., *Cer. plicatum* Brug., *Cer. Zeuschneri* Pusch, *Cer. bijugum* Eichw., *Cerithium* n. sp.

Le genre *Buccinum* est riche en espèces dans les deux moitiés du bassin sarmatique; dans la partie occidentale on trouve: *Buccinum dupplicatum* Sow., *Buc. baccatum* Bast., *Buc. Verneuilii* d' Orb., *Buc. Verneuilii var. bulgarica* n. f., *Buc. (Uzita) mioccenicum* Michti, *Buccinum* n. sp. (*aff. Buc. dissitum* Eichw.) et dans la partie orientale: *Buccinum angustatum* Baily, *Buc. aff. Verneuilii* d'Orb., *Buc. cfr. Jacquemardii* d'Orb., *Buccinum* n. sp.

Columbella (Mitrella) scripta Bell., *Columb. (Mitrella) aff. fallax* R. Hörn. et Auinger, *Murex (Occinebra) sublavatus* Bast., *M. (Occinebra) Dertonensis* May. ont été trouvés dans le village de Lipen (district de Vratza) et dans le cours inférieur de l'Isker; enfin *Bulla Lajonkaireana* Bast. a laissé des traces partout dans les dépôts sarmatiques.

Toute la faune sarmatienne est énumérée dans une liste à la fin du mémoire et contient en tout 118 espèces (voir les pages 735 à 740).

Digitized by Google

ВѢСТИ и ОЦѢНКИ.

Материяли за Пазвантъ-Оглу, извлѣчени изъ рускитѣ архиви.

Събралъ Димитъръ Йоцовъ — София.

Миналото лѣто заминахъ за Бѣлградъ, съ цѣль да се запозная по отблизу съ сръбската историческа литература и да потърся извѣстни исторически документи за отношенията на българитѣ и сърбитѣ прѣди освободителната война, документи, които могатъ да бждатъ вече достояние на историка. Моята задача се улесни отъ нѣколцина сръбски учени — историци, на които дължа не само упжтвания, но и услуги. Така напримѣръ директорътъ на „Държавната архива" г-нъ д-ръ Мих. Гавриловичъ тури на разположението ми цѣлата сръбска архива до 1848 год., г-нъ Томичъ (Йованъ), директорътъ на народната библиотека — единъ младъ отличенъ историкъ — ми услужи много въ библиотеката. При изучването на документитѣ прѣзъ периода на първитѣ сръбски възстания и на онова, което сърбитѣ притежаватъ върху източната (балканската) политика на Европа, попаднахъ на находки за Пазвантъ-Оглу — единъ отъ бунтовницитѣ противъ султана, на когото единовластието въ Видинския пашалъкъ свързва историята на българитѣ по онова врѣме. Това даде поводъ, да се запозная съ трудолюбивия сръбски историкъ, г-нъ Миленко Вукичевичъ, който притежава прѣписи изъ руската архива за Пазвантъ-Оглу, които е снималъ по поржка на сръбската академия и които още не сж издадени. Възползувахъ се отъ тоя случай и снехъ копие отъ два рапорти на руския консулъ Фацарди, който е билъ изпратенъ отъ Александъръ I, да застжпя рускитѣ интереси прѣдъ Пазвантъ-Оглу. Обаче Фацарди не се рѣшилъ да отиде въ Видинъ, поради това, че независимиятъ паша е всѣвалъ ужасъ съ своето управление дори у чужденцитѣ; той се страхувалъ да не го постигне участьта на владиката Калинико и отказалъ да влѣзе въ града, а отъ Букурещъ пращалъ своитѣ свѣдѣния на руското правителство.

Тукъ прѣдаваме, както сме ги копирали, два рапорта на Фацарди.

Къ донесенію консула Фацарди подъ № 2 отъ 28 Іюля 1804.[1])

I.

Изпратено на 28 юли 1804 подъ № 2 и получено въ Петербургъ на 14 августъ 1804.

Валахія находится окруженною тремя бунтовщиками. Пазванъ-Оглу Виддинскимъ, Терсаникли-Оглу Урущукимъ, Игеликъ-Оглу Силистріи-

[1]) За точностьта въ прѣписването оставаме всецѣло отговорностьта върху г. Йоцова, който е правилъ и сравнението между своя прѣписъ и печатния текстъ на коректура. — Б. Р.

Digitized by Google

скимъ; сіи бунтовщики, хотя съ наружныя показиваютъ быть вѣрными, и послужными своему господарю, изъ подъ руки одноко-жъ продолжаютъ какъ и прежде собиратъ и имѣтъ при себѣ войска, коими угнѣтаютъ своихъ сосѣдей и жителеи; раззоряютъ и во всѣ окончиваютъ опустошитъ Болгарію, до такои крайности, что по неимѣніи въ оной почти никакихъ жительствъ кромѣ войска ихъ разсѣяннаго и сверхъ сихъ множественное число киражаліевъ (родъ разбойниковъ), купцьи и караваны не смѣютъ уже переѣхатъ сухимъ путемъ изъ Константинополя въ Влахію; курьери нашего двора и другихъ господарствъ нынѣ принуждеными находится, тамо сѣсть на судно, и можетъ до Варна слѣдовать.

Первыи, Пазванъ-Оглу, продолжаетъ безпрестанно дѣлать въ Валлахіи разныя притесненія и угнѣтенія и часто не престаетъ требоватъ настоятельнымъ образомъ отъ тамошняго Господаря не малое количество денегъ; и всѣ съѣстныя для него и воиска его припасы и фуражъ; какъ нынѣ въ бытность мою требуетъ пятьдесять тысячь левковъ

Хотя Господарь, видя его безпрестанные таковые настояваніи, подъ разными прѣдлогами, дабы выиграть время медлитъ исполненіемъ, и даетъ почти всегда половину имѣнія, противъ того что требуетъ, а отказать вовсе несмѣетъ.

Вторіи и третіи требуетъ и берутъ ежегодно, и въ самое распутное время, фуражъ для всей ихъ арміи и иногда и съѣстные припасы, всего составляетъ не малое количество денегъ; а наконецъ всѣ три позволяютъ и нарочито изъ подъ руки между тѣмъ посылаютъ своихъ соучастниковъ, кои переправясь въ Валахію, нападая на поселянъ бьютъ, грабятъ ихъ дѣлаютъ имъ разные тиранства и смертоубіиство и затѣмъ уходятъ обратно. Означенные нападенія болѣе произходятъ изъ числа сихъ трехъ, со стороны Пазванъ-Оглу.

Сверьхъ сего господарь Валаскіи платитъ ежегодно и браильскому назиру, тоесть коменданту крѣпости и начальнику окружности оной; двенадцать тысячь левковъ, и другіе съѣстные припасы, съ тѣмъ только дабы онъ непозволялъ своимъ подчиненнымъ, угнѣтатъ жителей въ Власкихъ деревняхъ ему сосѣдственныхъ; и затѣмъ, что не стоитъ волоскому господарству, безпрестанными проѣздами турокъ въ города сосѣдственные, кои нарочито и часто пріѣзжаютъ и получаютъ вспомоществованіе и подарки.

Всѣ сіи денежныя и въ натурѣ съѣстные припасы даются для спокойствія Валахія, но однако-жъ бѣдные жители суть всегда угнѣтаемые, отъ своихъ сосѣдовъ.

Хотя Господарь сей старается чтобы однимы съ ними перепиской прекратить или умиритъ таково угнѣтеніе, но видя что предпріятія не могутъ служить защитою и дабы отъ дальнѣйшей опасности и нападенія себя и Господарсгва изберечь, принужденнымъ нашелся собрать и имѣть всегда въ готовности пять тысячь вооруженнаго войска, кое по большей части изъ иноземцевъ, яко-то: Албанцовъ, Сербовъ, Булгаровъ состовляющее ему не малую сумму.

И противъ послѣдняго постановленія сосѣди сіи, не токмо не возвращаютъ земли имъ завладѣнныя, но и опять мало по малу начинаютъ какъ и прежде приближатся слѣдующимъ образомъ: Терсаникли-Оглу и

Digitized by Google

Ибраильской Назиръ, съ нихъ первыи, близъ Жоржова и Турня, а послѣдніи противъ Ибраила, какъ и первоначально, требовали отъ предмѣстниковъ сего Господарства позволенія, чтобы скотъ имѣлъ безъ препятственной ходъ для пастьбы на земляхъ ихъ; потомъ для спокойствія смотрящихъ сего скота, построеніе домовъ, а затѣмъ хутора, а напослѣдокъ деревню и нынѣ уже близъ Жоржова Терсаникъли-Оглу собравъ не малое число Болгаровъ и другихъ поселяетъ ихъ и другіе подобные поступки не прекращаются.

Пазванъ-Оглу нынѣшныя обстоятельства Сербіи нѣсколько умѣрили свирѣпство сего бунтовщика, каторыи опасаясь, чтобы и ему неслучилось такова жребія каковъ получили Бѣлоградскіе даги, здѣлался зрителемъ и обходится гораздо мягче съ жительствующими въ его пашаликѣ христіянами. Находится въ совершенной необходимости въ деньгахъ и не въ состояніи содержатъ при себѣ толикаго числа войска, сколько неограниченная его амбиція требуетъ.

Онъ сдѣлалъ себѣ планъ быть независимымъ; сія то амбиція ослѣпила его до такой крайности, что онъ надѣется быть когда либо владѣтелемъ, такъ какъ изъ ничего здѣлался трехъ бунчужнымъ пашею, о каковыхъ его мечтаніяхъ обнаруживалъ онъ приближеннымъ своимъ.

Въ недавномъ времени послалъ въ Бѣлоградъ своего вѣрнаго помощника Кушанъ-Шали съ двутысячымъ войскамъ, которое хотя за разными со стороны Сербіи оспариваніями и дракого, хитростію и особливымъ пронирствомъ, Кушан-Шали успѣлъ онъ съ своимъ войскомъ пробратся въ Бѣлоградскую крѣпость; нейзвѣстно сего съ какимъ умысломъ послалъ онъ показаннаго Шали, для вспомоществованіями тамошнему паши, или дагіямъ или же съ намѣреніямъ чтобы обнадеживая какимъ либо обманомъ Сербовъ, завладѣть Бѣлоградомъ?

При себѣ въ крѣпости Видинѣ на жалованьи болѣе онъ не содерживаетъ войска, какъ полторы тысячи человѣкъ, но всѣ жители онои крѣпости всегда состоятъ въ его полномъ повиновленіи.

И сверхъ сихъ имѣетъ онъ по окружнымъ деревнямъ субашіевъ, на жалованьи же, кои за первымъ приказаніемъ его, когда онъ намѣреваетъ дѣлатъ какое либо нападеніе, или бы защищатся нужно собираются съ довольно многочисленнымъ количествомъ людей родъ войска, изъ числа коихъ, некоторымъ производятъ жалованье, некоторыхъ обманываютъ и некоторыхъ насильно берутъ въ послушанье и являются къ нему.

Сношенія съ Французами и по нынѣ имѣетъ, и сію кореспонденцію производитъ онъ чрезъ посредство купцовъ, которые при немъ находятся, подобныхъ качествъ, какъ и санъ.

И сверхъ сего имѣетъ шпіоновъ какъ въ Цариградѣ, такъ и должно полагать что и здѣсь, каторыхъ хотя Господарь прилагаетъ стараніе поймать, но не можетъ открыть, одноко-жъ въ недавномъ времени находящіися въ Букарестъ французскіи коммисаръ Сентклюсь, хотѣлъ будто подъ видомъ проѣзжаться съѣздить въ Видинъ, но сей расторопныи Господарь, удержалъ подъ разными предлогами сію поѣздку, а между тѣмъ по секретному его донесенію, оттоманская Порта, формально требовала отъ пребивающаго тамъ францускаго министра, запретить такову ему поѣздку, что и запрещено отъ сего коммисаръ имѣетъ неудовольствіе къ сему Господарю.

Digitized by Google

Предъ симъ Пазванъ-Оглу, послалъ своего доктора изъ Грековъ, съ какими то секретными бумагами къ Али Пашѣ-Янинскому. Долгомъ почитаю включить и сіе, что здѣшніи Господарь принужденнымъ находится, держать въ Видинѣ при выше помянутомъ пашѣ, одного изъ бояръ, капи-кагасю, для извѣщенія сего Господаря о его требованіи.

Терсаникъли-Оглу, сверхъ того что онъ есть почти владѣтель города Урущука, окружности онаго и другихъ городовъ, имѣетъ при себѣ всегда въ готовности пять тысячь человѣкъ войска; и въ состояніи по имѣющему у него большому достатку, имѣть и десять тысячь изъ жительствующаго въ окружности его народа; и сверхъ сихъ имѣетъ большее вліяніе съ вышеписанными киржаліями, онъ хотя былъ по сіе время непріятелемъ съ Пазванъ-Оглу, но нынѣ полагать можно, не здѣлается ли между ими согласія, ибо оттоманская Порта предпринимаетъ мѣры, утушить таковы смятенія, думая о семъ болѣе подаетъ причину то, что уже между ими произходитъ переписка, и посылка нарочитихъ людей.

Јълликъ (ѭлъкъ) оглу, комендантъ Силистра, хотя болѣе первыхъ двухъ къ Портѣ приверженъ, но имѣя таковыхъ сосѣдовъ, и необузданныхъ жителей оной крѣпости, подражаетъ часто такивымъ же качествомъ, какъ и первые, войска же не имѣетъ при себѣ болѣе тысячи человѣкъ.

Урумелія, Токатьчикли, и Карафизли: сутъ главные начальники надъ всѣми разбойниками, имѣютъ сотоварищей, первыи болѣе десять, а послѣдніи до четырехъ тысячь, коими раззоряютъ Урумелію.

Прибылъ недавно въ городъ Андрианополь Ибрагимъ паша, братъ извѣстнаго Магмутъ паши Скутаріискаго, съ десятью тысячью войскомъ, для усмиренія изясненнаго смятенія въ Урумеліи. Сіе войско составлено изъ латинъ изъ христіянъ.

Сербы имѣли хатти шерифъ, или некоторіи привилегія четыре даги, бѣлградскіе старшіе начальники изъ турокъ, требуя гораздо болѣе отъ нихъ нежели въ онихъ привилегіяхъ означено, дѣлая разные тиранства, угнѣтенія и часто смертоубіиство, побудило сихъ Сербовъ поднятся какъ извѣстно подъ началствомъ князя Черно-Гори или Кара-Горги, кой нынѣ оставя земледѣліе, собралось до шести десяти тысячь человѣкъ войска.

Булгарія, какъ и выше сказано совсѣмъ разорена, остались одни только города, а деревенскіе жители всѣ разошлись по разнымъ мѣстамъ.

Здѣшніи Господарь далъ мнѣ знать, о полученномъ имъ на сихъ дняхъ донесеніи отъ коменданта Орсова, что выше сего изясненые четыри даги, принуждени были уитить изъ Бѣлограда; и на четырехъ галерахъ по 30 человѣкъ на каждой, прибыли Дунаемъ чрезъ катера ты или порочи, въ Орсова; комендантъ сей, не хотѣлъ ихъ принять, опасаясь какихъ либо худыхъ послѣдствій, но наконецъ согласился однихъ только дагіевъ взятъ въ крѣпость, а прибывшихъ съ ними людей отпустить, давъ слово имъ, по убѣдительнѣйшей прозьбѣ, изпросить у султана дарованіе имъ жизни и прощеніе, чего для князь сей получилъ отъ него таковое донесеніе, съ таковымъ же донесеніемъ, послалъ курьера въ Оттоманскую Порту.

Консулъ, надворныи совѣтникъ: Фацардіи.

Digitized by Google

II.

Писано на 29 октомври 1804 подъ № 5 въ Букурещъ; получено на 16 поември 1804 г.

Сіятелнѣйшіи князь, Милостивыи Государь.

Настоящаго мѣсяца 14 число имѣлъ я и паки свиданье съ извѣстнымъ Хафизомъ, которыи началъ разговоръ тѣмъ, что прибылъ ожидаемый изъ Виддина нарочныи, и что точно его паша предалъ смерти вновъ прибывшаго архіерея, а причина сему есть слѣдующая: „Пазванъ оглу есть такой что обмана терпѣть не можетъ и непозволяетъ никому собою управлятъ извѣстно чаю вамъ, что бывшіи митрополитъ Калиннико здѣланъ былъ архіереемъ посредствомъ и старанію моего паши. Сіе всѣмъ было противно, и всячески старались какъ бы или Паша или другими случаями его Калиннико опровергнутъ, но видя неудачи, сыскали въ Константинополѣ послѣдное срѣдство получитъ согласіе пашинское, объ опредѣленіи другаго на мѣсто его; писали о семъ многія къ моему пашѣ, даже и самъ Визирь; но все паша не соглашался, наконецъ безъ всякаго со стороны паши требованія, дабы непремѣнно склонить его къ своему намѣренію вздумали обѣщать пашѣ 200 пунтовъ денегъ, буди согласится принятъ новаго архіерея, во увѣреніи чего дали и обязательство, находящемуся въ Константинополѣ капи-кегаи его; паша дабы успокоить ихъ и согласился; когда же сей новый архіиерей приехалъ въ Видинъ, былъ прѣдставленъ къ пашѣ, и на него какъ почтеннаго человѣка надѣвали шубу; за сію честь должно по установленію нашему дать пашинскому штату 1500 левковъ; не имея коихъ тотъ архіерей, за многими его стараніями объ отысканіи у кого визычитъ, но не могъ; принужденымъ нашолся заложить свою митру; узнавъ о семъ паша послалъ меня требовать у него обѣщанныхъ въ обязательствѣ 200 пунтовъ денегъ; архіерей отвечалъ, что наличныхъ нѣтъ, а со временемъ соберетъ до у жителейи отдастъ. Паша услышавъ сіе, и видя явной обманъ приказалъ посадить его подъ караулъ; тутъ архіерей чувствуя опасность, далъ обязательство отъ себя другое, что въ 31 день заполученіемъ изъ Константинополя, заплатить деньги; напослѣдокъ паша при истеченіи срока, примѣтивъ и сей оборотъ совершеннымъ обманомъ, и что въ Константинополѣ смѣются се него, почитая его же не силнимъ пусталимъ; велѣлъ архіерею отрубитъ голову“.

Въ семъ случай говорилъ я, неизявитъ ли Порта къ вашему пашѣ неудовольствія? по тому болѣе, что сказанной архіереи вѣрно имѣлъ ферманъ?

„Не только я за одного попа небуду сердится, но еже ли бы паша мой вздумалъ предать смерти и одного валахскога бея, то бы ничего не говорилъ, да и какъ говорить, развѣ не видите обстоятельства ея; и какой огонь горитъ по всей турецкой имперіи? вездѣ дѣйствуютъ непослушанія; но чтожъ султанъ въ состояніи дѣлать? ничего; только онъ и знаетъ, бытъ окруженымъ во своемъ саралѣ; великимъ елится и задерживатъ знатною сумму денегъ, нѣсколько миліоновъ болѣе, нежели его предки, удовлетворять прихотѣ его татари Валдѣ Кегаи, сестрѣ его и другихъ окружающихъ рижаловъ“.

Я дабы падать ему случай болѣе ему говорить, сказалъ однаго-жъ долгъ присяги вѣрноподаннаго мусульманина, кажется мнѣ обязываетъ

Digitized by Google

бытъ . . . тутъ прервавъ онъ рѣчь, сказалъ; „точно правда, что долгъ всякаго мусулманина есть почитать султана, но до тѣхъ поръ онъ имѣетъ у себя подъ покровительствомъ мекку и медину, а хоть скоро онъ то потеряетъ и въ прежныи порядокъ обратить не въ состояніи, то въ тѣ первы отъ сего долгу освобождаются, кольми же паче видя слабость султана какъ и выше я вамъ сказалъ отъ которой рождаются совершенныя злоупотребленія". Я на сіе сказалъ, а мнѣ кажется, что ежели бы каждои паша съ своей стороны отказывалъ султану своему вѣрность и повиновеніе былъ-бы доволенъ тѣмъ, что ему положено, тогда, и тишина могла бы быть, и народъ не смѣлъ бы бунтувать".

Нельзя сему статься, отвѣчалъ онъ, какъ би кто ни былъ вѣренъ всего султану до свѣденія не дойдетъ, а будетъ скрыто по интересамъ обманщиковъ и окружающихъ его выше-прописанныхъ, да и сверхъ сихъ, визира кегая Ибрахимъ Ефендія, ункяръ сиръ Катинъ Ахмедъ Ефендія, Низамъ жедитъ тефтердаръ аджи Ибрагимъ Ефендія, и ихъ фаворитовъ, прибавя при томъ о тщетномъ стараніи Порты дабы привесть въ послушаніе всей Уремеліи; и о Уремеліи валеси, которыи для благоустройства присланъ туда, полагать можно неуспѣеть ни мало къ сему желанію порты". Послѣ сего началъ хвалить крѣпость Видина и силу паши его Пазванъ-Оглу, сказавъ: „Что я вамъ откровенно говорю, что онъ имѣетъ десять тысячь войска всегда въ готовности находящагося на каторое надѣясь нестрашиться никаго; упомянувъ и то, что въ случаѣ бы уремсли валеси (чего ожидать не должно) вздумалъ напасть на него, то и сверхъ того, только бы къ карафіизу пребывающему около Нисса съ своимъ войскомъ, которое часъ отъ часу умножается прибѣгающими отъ бывшихъ аяновъ народами, послалъ то въ тоже время карафіизъ приехалъ бы съ своимъ войскомъ. А 16 числа Хафизъ приехалъ ко мнѣ прощатся, ибо сей день отьѣзждаетъ совсѣмъ въ Виддинъ, при прощаніи изьявилъ крайное желаніе его и паши, о скорѣйшемъ прибытіи моемъ въ Виддинъ сказывая и о высокопочитаніи которое паша его имѣтъ ко Всероссіискому Высочайшему Двору". Тутъ нашелъ я случай сказатъ ему, что хотя я и нахожусь здѣсь, но всю мнѣ, какъ и прѣдъ симъ уже я вамъ говорилъ, неизвѣстно о моей участи, а какъ россіископоданныи выполняя волю начальничью, прибылъ въ Букарестъ не знавши зачѣмъ, а откровенность ваша ко мнѣ, подаетъ поводъ и мнѣ бытъ таковымъ, я думаю что Россія по единовѣрію, очень неприятно будетъ. Ежели услышитъ здѣланныи пашею поступокъ, въ разсужденіи преданія смерти архіерея; а паче того какъ вы сказали о Волоскомъ бей. Ибо вѣрно и вамъ извѣстно о участи которую преемлетъ Всероссіискій Дворъ къ симъ двумъ княжествамъ, дружба моя къ вамъ побуждаетъ сказатъ напротивъ того; лучше бы вашему пашѣ бытъ спокойнымъ, не притѣснятъ Валахіи и бытъ послушнымъ своему султану, поелику извѣстно каждому неразривную дружбу Россіи съ Портою, а тѣмъ развѣ заслужитъ можетъ вашъ паша вниманіе Высочайшаго Всероссіискаго Двора.

Отвѣчалъ онъ: „что я съ своей стороны на предложеніе ваше согласенъ, и ежели бы я былъ въ то время въ Виддинѣ, можетъ бытъ и осмѣлился бы сказатъ пашѣ не мститъ смертію архіерею". За симъ обѣщалъ продолжатъ со мною дружбу буди я буду въ Видинъ, — и уѣхалъ.

Digitized by Google

Подъ сей случай прибылъ 14 числа изъ Виддина докторъ Сильвестръ племянникъ здѣшнаго митрополита, который былъ истребованъ отъ Господаря Ипсилантия Пазваномъ-Оглу, для излеченія его шурина, распрашивалъ я и сего о смѣрти архіерея, но онъ все вышесказанное потвердилъ, съ прибавленіемъ только того, что тѣло его съ приказанія паши брошено въ Дунай. И что Пазванъ-Оглу доктора своего всегдашняго и брата его посадилъ подъ караулъ и товарищей ихъ участвующихъ въ купеческомъ промыслѣ двухъ грековъ тоже посадилъ, потому что докторъ будучи въ Константинополѣ былъ согласенъ на опредѣленіе новаго архіерея.

Прежняго же митрополита Калиннико и паки принялъ въ милость.

20 числа князь Ипсилантіи получивши извѣстіе, меня увѣдомилъ, что докторъ и братъ его повѣшены уже.

И чемъ Вашему Сіятелству вовсепокорности моей доношу, а равно и его превосходительству константинопольскому чрезъвычайному Посланнику отъ меня представленно.

Имѣю честь пребыть съ Глубочайшимъ высокопочитаніемъ и безпредѣльною преданностію.

Милостивыи Государь Вашего сіятельства всепокорнѣйши слуга

Надворны совѣтникъ: Фацардія.

Его Сіятельству Товарищу Министра Иностранныхъ дѣлъ, А. А. Чарторіискому.

Едно писмо на Епископъ Браницки Климентъ, отпослѣ Митрополитъ Търновски.

Съобщава М. Д. Балабановъ.

Слѣдъ подписването Санъ-Стефанския договоръ, съ който се туряше край на освободителната война и се създаваше българска държава, естествено бѣше да се породи у многома, и не на едно мѣсто отъ освободеното отечество мисльта за изпълнение една свещена длъжность къмъ виновника на това освобождение — Царя-Освободителя. Тази мисъль бѣше съставянето и поднасянето на главнокомандуещия побѣдоносната руска армия единъ благодарителенъ къмъ милостивия руски монархъ адресъ отъ освободения български народъ чрѣзъ нарочно за тая цѣль избрани народни делегати. Бѣхъ по онова врѣме вице-губернаторъ въ Свищовъ и като такъвъ бѣхъ не само пригърналъ отъ все сърце тази мисъль, но залѣгахъ ревностно и за осѫществението ѝ. Между друго, азъ бѣхъ писалъ за нея и на приснопаметния митрополитъ Климентъ, управляещъ по онова врѣме Доростоло-Червенската епархия, като епископъ Браницки съ мѣстожителство въ гр. Русе. Мисля да изпълнявамъ една длъжность къмъ паметьта на този родолюбивъ и просвѣтенъ иерархъ като прѣдавамъ за обнародване тукъ неговиятъ отговоръ съ слѣдното запазено въ оригиналъ отъ мене писмо.[1])

---

[1]) Титлитѣ употрѣбени въ това писмо сѫ даваните на извѣстни държавни служители отъ руското въ онова врѣме гражданско и военно управление.

Digitized by Google

За Н. Превъсходителство Господина Вице-Губернатора
М. Д. Балабанова

въ Свищовъ.

Ваше Прѣвъсходительство!

Достоуважаемото Ваше писмо отъ 15-сего мѣсеца, което сте благоволиле да ми изпратите по г-на Георгя Б. Неновичь, прочетохъ съ надлежното внимание, и душевно Ви благодаржа за довѣрието.

И тукъ, както и на всѣкждѣ, дѣлото на адресътъ се посрѣщна съ голѣмо благодарение и въсхищение, и вече се взеха надлежни мѣрки за пò-скорошното събирание на подписи. Само малко затруднение ще се срѣщне при избиранието на депутати, тъй като има недостатъкъ именно въ такива лица, каквито е желателно да се изпратятъ въ Сан-Стефан). Г-нъ Неновичь ми съобщи мнѣнието, което преобладава въ Свищовъ по този въпросъ. Това мнѣние и тукъ напълно се удобрява и ако то може да се осжществи ще бжде много добрѣ

Въ началото, по съображения, които ще си дозволж да Ви съобщж пò-доло, мене ме затрудняваше краткоста на времето и азъ бѣхъ на мнѣние да се отложи поднасанието на адресътъ до 11 Май. Предполага се, а и желателно е, цѣлъ съвъкупенъ българский народъ да поднесе благодарственъ адресъ на своятъ Великодушенъ Освободитель. Но има окржжия (както Шуменъ, Енипазаръ, Провадия, Варна), които не сж още очистени отъ турскитѣ войски и едвамъ ли до краятъ на настоящия мѣсецъ и даже до половината на Априлия ще могжтъ да бждатъ очистени. Като се бърза, тѣзи окружия не ще да могжтъ да взематъ участие въ едно толкова важно общенародно дѣло. При това, желателно е — споредъ мене — *всички* Българе (и тѣ, които се намиратъ въ Румуния, въ Русия и другадѣ) да взематъ участие въ адресътъ. Има още едно обстоятелство, което ми се показва немаловожно. *Православна* България дава благодарителенъ адресъ на *православна* Русия (въ лицето на Императорътъ) и трѣбвало би, мислж, въ този адресъ православна България да се прѣдставлява и отъ висшата своя духовна Иерархия, която сжществува и се признава за сега въ форма на Екзархия. Но положението на духовното ни началство не се е разяснило още и сега нѣма почти никаква възможность Н. Блаженство и находящитѣ се въ Цариградъ митрополити да взематъ участие въ адресътъ. Истина, че адресътъ ще бжде подписанъ отъ всичкото друго българско духовенство, но пò-добрѣ щѣше да бжде — смѣтахъ азъ — ако се почакаше до-като послѣ що-годѣ се разяснеше положението на Екзархътъ и другитѣ митрополити. Струва ми се, че ще бжде нѣкакъ оскжрбително да се пренебрегне екзархията въ дѣлото на адресътъ, което дѣло е и ще си остане историческо.

Простете, молж, дѣто си позволихъ да Ви отекчавамъ съ тѣзи си съображения. Тѣ може да сж маловажни предъ други пò-важни събития, но, както казахъ, въ началото, тѣзи съображения ме смущаваха и ме правяхж да желаж щото поднасянието на адресътъ да стане пò-късно. Смѣтахъ азъ, че въ такъвъ случай щѣше да има възможность и пò-добрѣ да се обмисли дѣлото и да има пò-вече общенароденъ характеръ.

Но като вече дѣлото е влѣзло — тъй да рекж — въ официални кржгове, разбира се, че за отлаганието му не може да бжде и дума.

Digitized by Google

Тукъ още не се е приближило къмъ избирание на депутати. Азъ ще Ви молѭ да благоволите и да се распоредите да ми се телеграфиса рѣшението, което ще се вземе въ Свищовъ. Това тамъ сега по-лесно ще можятъ да го направятъ, защото Н. В. Превосходителство Г-нъ Золотаревъ[1]) доходжа въ Свищовъ.

Като още еднажъ Ви молѭ да ме простите за главоболието, принасямъ Ви искреннитѣ си поздравления и оставамъ.

17. Мартъ. 1878 г. Русчукъ.

Дълбокоуважающий Васъ

† Епископъ Браницкий Климентъ.

H. N. Brailsford, Macedonia, its races and their future. With photographs and two maps. London 1906. Стр. XX+336.

Напослѣдъкъ излѣзоха на английски нѣколко забѣлѣжителни съчинения върху Македония, измежду които първо мѣсто по дълбокото познаване на положението на работитѣ въ Македония, по безпристрастието и обйективностьта на изложението, по голѣмата обичь на автора къмъ нещастното християнско население въ тая многострадална земя и по убѣдителностьта, съ която се настоява върху единственото цѣлесъобразно разрѣшение на тъй заплетения или по-добрѣ — заплитания македонски въпросъ, безспорно завзима съчинението на бившия секретарь на лондонския Балкански комитетъ и, ако се не лъжемъ, сегашенъ главенъ редакторъ на правителствения органъ на либералната партия въ Англия The Tribune[2]) — Брелсфордъ.

Това съчинение, което излѣзе въ началото на 1906. год. подъ название „Македония, нейнитѣ племена и тѣхното бѫдеще; съ фотографии и двѣ картини“, не се посрѣщна въ нашето общество съ онова внимание, което то напълно заслужва, докато то се оцѣни по своето достойнство дори и въ странство, дѣто между друго най-сериозниятъ нѣмски литературенъ и общественъ журналъ, какъвто безспорно е „Deutsche Rundschau“, който много рѣдко донася рецензии върху съчинения, особено върху съчинения на чуждъ езикъ, му посвети единъ особено симпатиченъ отзивъ, въ който между друго нарече тая книга „пакъ единъ образецъ отъ оная отлична по своя широкъ размахъ английска пѫтешествена литература, която вече толкова пѫти ни е давала тъй цѣнни освѣтления върху Балканския полуостровъ“.[3])

---

[1]) Той бѣше генералъ Золотаревъ, Свищовски губернаторъ, който обаче рѣдко се спираше като такъвъ въ Свищовъ.

[2]) Недавно спрѣ да излиза.

[3]) Ето още нѣколко цитата отъ тая тъй благоприятна за книгата на Брелсфорда рецензия на тоя нѣмски журналъ: „Че Брелсфордъ е изучилъ македонскитѣ условия съ сигуренъ взоръ и бистъръ разсждъкъ, показва всѣка отъ деветтѣхъ глави на интересната книга; тѣ ни описватъ наглядно стопанското и политическото положение, сложнитѣ и етнографическитѣ условия на немирната страна. Отъ врѣмето на Бераровата книга „La Turquie et l'hellénisme contemporain“ (Paris 1893) никоя друга не поучава по-добрѣ и по-вещно върху националнитѣ проблеми, които образуватъ основнитѣ мотиви на „македонския въпросъ“. Съ отлична обйективность Брелсфордъ

Digitized by Google

Брелсфордъ е горещъ приятель на християнскитѣ народности на Балканския полуостровъ, съ който той се е запозналъ въ петь пѫтешествия, двѣ отъ които сѫ били посветени на Македония, дѣто особено се е запозналъ той добрѣ съ страната и населението въ врѣме на своето петмѣсечно прѣбиване заедно съ младата си жена и съ извѣстната на българското общество и на македонското население Lady Thompson прѣзъ зимата 1903/904, когато той бѣ проводенъ отъ Британския спомагателенъ фондъ (British Relief Fund) да облекчи по възможность ужасното положение, въ което бѣ изпаднало населението особено въ Битолския вилаетъ подиръ възстанието отъ 1903. година.

Горещата любовь и симпатия, която чувствува Брелсфордъ къмъ балканскитѣ християнски народи, има своята основа не толкова въ особено привлѣкателни национални черти на тия племена. Брелсфордъ, който и откъмъ тая страна добрѣ е изучилъ балканскитѣ национални-лности, познава, па и откровено рисува често пѫти несимпатичнитѣ характерни бѣлѣзи на християнскитѣ племена, срещу които пъкъ намира и твърдѣ привлѣкателни свойства у господаритѣ на страната — мюсюлманитѣ, и особено турцитѣ. Но онова, заради което той чувствува горещa наклонность къмъ християнскитѣ племена, то е тѣхниятъ пламененъ стремежъ къмъ свободата и къмъ свободно културно развитие, каквото именно липсува на господарското племе, което се отличава по своята слѣпа послушность, резигнация, каквото означава и самата негова вѣра, „ислямътъ". „Моитѣ симпатии и моитѣ приятелства съвсѣмъ не сѫ само откъмъ една страна, казва авторътъ въ прѣдговора къмъ своето съчинение. Турчинътъ . . . простъ, сърцатъ, пъленъ съ достойнство и бѣденъ, е често по-привлѣкателенъ и по-живописенъ обйектъ отколкото малкиятъ лавочникъ въ европейски дрехи, който е нарекълъ своето кафене по името на Байрона.[1]) Ала азъ имамъ именно слабость, че не мога да чуя думата „Свобода", безъ да бѫда трогнатъ, па макаръ и да иде тая дума отъ пискливото гърло на една гръцка майка. Всички естетични осѣщания на човѣка говорятъ въ полза на мохамеданеца съ неговата спокойна, тромава натура, неговото равнодушие спрѣмо отвлѣчено мислене, неговата отдалеченость отъ трѣскавата грозота на модерния свѣтъ. Ала наставатъ кризи въ развитието на източнитѣ работи, когато

разграничава територималнитѣ и другитѣ претенции на заинтересуванитѣ племена, и макаръ историческата етнография и нѣкои подробици да търпятъ възражение, пакъ описанието на сегашнитѣ отношения на политическата сила на племената е досущъ съгласно съ оная картина, която може да се състави отъ често противурѣчивата литература върху Македония. Авторовата симпатия за македоно-българското движение и неговата критика на велерѣчивата, ала погрѣшна и дребна политика на гърцитѣ изглежда да се оправдава отъ фактоветѣ . . . Какъ той си мисли изобщо рѣшението на македонския въпросъ, излага въ послѣдната глава. Подъ турско владичество не е възможенъ никакъвъ редъ; турската зла оправия е господство на ужаса, на безкултурность и на произволъ. Понеже окупирането отъ чужда сила — дума може да бѫде само за Австрия — съдържа въ себе си голѣми политически мѫчнотии, авторътъ прави практични и достойни за слѣдване прѣдложения, какъ би могло да се уреди едно самостойно управление наистина подъ турско върховенство, но при дѣйствителенъ европейски контролъ и съучастие . . . Че работитѣ не могатъ да стоятъ както сѫ днесъ, и че великитѣ сили сѫ длъжни да турятъ колкото се може по-скоро край на ужасното положение, това съставя най-внушителното поучение на тая сериозна, богата съ фактове и съ мисли книга." (Deutsche Rundschau, Oktober 1906. Стр. 157—158.)

[1]) Въ Лариса.

Digitized by Google

човѣкъ не може вече да се спира на подобни романтични прѣдпочитания. Македонското въстание въ 1903. год. не сполучи въ своята непосрѣдна цѣль, обаче то създаде една натегнатость, която може да се отстрани само чрѣзъ освобождението на тѣзи нещастни области. Въ такъвъ моментъ нѣма смисълъ да се спомня, че турцитѣ иматъ свои лични качества и свои частни добродѣтели. Ние имаме работа съ тѣхъ като съ управляващо племе — съ единъ първобитенъ азиатски народъ съ блѣзни въ своя умъ и празнини въ своя словарь. Вѣрата на управницитѣ е „ислямъ" (сир. послушность, резигнация). Тѣхнитѣ подданици пъкъ кръщаватъ дѣцата си „Свобода".[1]) И съ всичкото търпѣние въ свѣта ние можемъ каза само, че такива условия сѫ безнадежни. Ако подчиненото племе вѣрваше въ резигнация, а побѣдителитѣ въ свободата, тогава би могълъ човѣкъ още да очаква нѣкакво благополучие. Обаче обърнете положението, и резултатътъ може да бѫде само тиня, анархия и бѣдствия. Моята главна задача е да изложа съ необходимитѣ подробности сѫщината на турското управление, както то засѣга селското население въ Македония, . . . неговитѣ катадневни страдания, които то понася въ търпѣливо унижение." И авторътъ, като пристѫпя къмъ тая своя задача, отнася се къмъ своята работа съ рѣдко безпристрастие, като гледа да прѣдстави положението и условията, въ които се намиратъ и дѣйствуватъ управници и угнетени, съ пълна откровеность, безъ да иска да очернява еднитѣ и да защищава незаслужено другитѣ, като е напълно убѣденъ, че въ своята оцѣнка на работитѣ не може и не бива да прилага моралната мѣрка на западния културенъ човѣкъ въ една страна, дѣто азиятското управление е тежало съ вѣкове върху едно потиснато население.

Книгата съдържа деветь глави, които по редъ разглеждатъ слѣднитѣ въпроси: характеристика на турското управление; селски животъ въ Македония; православната църква; племената въ Македония; българското движение; властитѣ; гърцитѣ; албанцитѣ; въпросътъ за реформитѣ.

Въ първата глава авторътъ дава на читателя прѣкрасна картина на онова състояние, въ което се намира въ днешно врѣме турското управление особено въ Македония. Въ това изложение се вижда вече проницателниятъ умъ на автора, който тъй хубаво е могълъ да схване основнитѣ черти на това ужасно управление и да посочи неговитѣ причини, отъ които и читательтъ веднага се убѣждава, какъ то само отъ себе си не може да се поправи. Въ началото на XIX. вѣкъ Турция прѣдставяше повече една военна конфедерация съ могѫщи управители въ разнитѣ области на империята, които управители бѣха доста самостоятелни и независими въ проявление на своята власть отъ централната управа. Обаче постепенно, особено подъ влиянието на телеграфа, който докара въ по-близки сношения централната власть съ управителитѣ въ областитѣ, първата, която се прѣдставяваше отъ Високата порта, се засили неимовѣрно въ ущърбъ на едноврѣмешнитѣ всесилни управители. Тия мѣстни управители единъ по единъ бидоха смѣнени и замѣстени

[1]) Загатка за името на едно гръцко момиче въ Лариса, кръстено „Свобода" (Елевтерия).

Digitized by Google

съ лица назначени отъ самата Порта, които тя избираше измежду своитѣ чиновници въ Цариградъ. Така на мѣстото на нѣкогашнитѣ управители, които като мѣстни влиятелни лица, мѣстни паши, познаваха областитѣ, що управляваха, сега тия области се подчиняваха на хора, които нѣмаха никакви връзки съ мѣстностьта, която имъ се повѣряваше, нѣмаха тамъ никакво собствено влияние и поради това бѣха прости служители на централната власть, която ги проваждаше тамъ. Притова тѣ често и се мѣстѣха отъ една область въ друга. Така тѣ нѣмаха никакво познание на областьта, въ която се пращаха, за да бѫдатъ отъ тамъ подиръ малко прѣмѣстени въ другъ далеченъ край, не се интересуваха никакъ за тая область и нейното население, единствено заняти — понеже често и не получаваха опрѣдѣлена плата, а много пѫти трѣбваше и да откупятъ своето назначение, — щото прѣзъ неопрѣдѣленото врѣме на своето стоене въ тѣхната область да се награбятъ и тѣ, едно за да си надомѣстятъ подкупа за своето назначение, друго за да спастрятъ и нѣщо за подирни дни. Така настана въ империята, особено въ Европейска Турция, една ера на ужасна развала. Тая бюрократическа система, рѫководена отъ Високата порта, се намираше на върха на своето могѫщество въ врѣмето, когато въ Цариградъ се разпореждаше Мидхатъ паша, който се опита да засили властьта на Портата въ ущърбъ на султана. Ала съ дохождането на Абдулъ-Хамида опитътъ на Мидхатъ паша намѣри своя край, въ който и самиятъ паша изчезна въ единъ затворъ въ Арабия. Администрацията, която до тогава бѣ централизувана въ Портата, прѣмина въ султановия дворецъ, въ Илдъза, който обсеби сега всичката власть. Работата, която по-прѣди бѣ съсрѣдоточена въ министерствата и въ Портата, сега се рѫководи отъ двореца, отъ султана и отъ неговитѣ любимци, докато министритѣ сѫ само безсилни кукли. Телеграфнитѣ жици, които идатъ отъ областитѣ на империята, сега водятъ направо въ Илдъза, не въ Портата. Тъй сѫдбинитѣ на империята се рѫководятъ не отъ компетентни хора, каквито все пакъ бѣха едноврѣмешнитѣ велики везири, а отъ фанатици, куртизани и шпиони, които сѫ успѣли да спечелятъ довѣрието на тирана. Администрацията е натъпкана съ шпиони, чиито доноси сѣятъ навсѣкѫдѣ страхъ и омаломощаватъ всичката енергия и инициатива на провинциалнитѣ чиновници. При всѣки по-високъ чиновникъ се намира и единъ шпионинъ, обикновено нѣкой отъ неговитѣ подвѣдомствени, който се съобщава направо съ двореца и така държи двореца въ течение на всички движения на своя началникъ, който е безсиленъ спрѣмо такъвъ свой подчиненъ. Разбира се, че тоя шпионажъ се отнася само до политиката, инакъ провинциалнитѣ чиновници иматъ пълна свобода на дѣйствие въ своята область. Икономическо положение, сѫдебна администрация, полицейски наредби — всичко това не интересува двореца, та е прѣдоставено на разпоредбитѣ на провинциалния управитель, билъ той валия, мютесарифъ или каймакаминъ. Той е длъженъ само точно да изпълня ония заповѣди, които му идатъ отъ двореца. Така, ако е заповѣдано едно общо клане на християнитѣ въ неговия кръгъ на дѣйствие, той, колкото и да му е противна подобна разпоредба, не може да ѝ се противи, както не може да върши и нищо положително добро

Digitized by Google

въ полза на своята область. Той, и да иска, не може да поправя пжтища, да измѣни методитѣ на фискалното ограбване на населението, или да подобри, да цивилизува полицията и администрацията. Въ всѣко излизане изъ обикновенитѣ рамки той трѣбва да слѣдва подробни заповѣди, а въ най-спѣшни случаи трѣбва да чака, докато проговори телеграфътъ. Човѣкъ трѣбва само да се смѣе, когато чуе да се говори за назначаването на честни чиновници като срѣдство, за да се поправи турското лошо управление. По мнѣнието на автора едничкиятъ радикаленъ цѣръ въ това отношение би било само скжсването на телеграфнитѣ жици отъ Цариградъ.

Турската система на управление съ помощьта на безбройни шпиони особено се проявява въ градоветѣ, пълни съ такива субйекти, които е сжщо тъй мжчно да не срѣщнешъ тамъ, както и да не се спънешъ о нѣкое куче. Въ Цариградъ тая шпионска система е достигнала до своя връхъ. Тамъ цѣлото население изглежда да живѣе отъ взаимно шпионство. Дори и посолствата не сж свободни отъ тия вездѣсжщи паразити. Авторътъ разказва единъ интересенъ случай, който показва, до каква дързость отиватъ тия шпиони. Единъ день имало вечеря у канцлера на едно чуждо посолство, което се ползувало съ благоволението на самия Илдъзъ, когато внезапно на вечерята се явили двама турски офицери, които седнали на трапезата и зели да се вслушватъ въ разговоритѣ на гоститѣ! Черниятъ кабинетъ прѣглежда всичката кореспонденция, и то не само въ столицата. И запечатанитѣ съ печатъ писма на английската мисия за подпомагане на пострадалитѣ македонци били отваряни на пощата, а едно писмо на автора било дори видѣно и въ ржцѣтѣ на гръцкия владика въ Битоля! Когато Lady Thompson пристигнала да земе участие въ подпомагането на населението въ Костурско, тя веднага била заобиколена отъ шпиони въ униформа, които се настанили въ коридоритѣ на нейната кжща и настоявали да я придружаватъ, дори и когато отивала на брѣга на езерото, за да подиша малко чистъ въздухъ.

Положението на християнското население се влоши, особено слѣдъ като европейскитѣ сили съ своята намѣса въ вжтрѣшнитѣ работи на държавата създадоха едно изключително положение за своитѣ подданици, па вънъ отъ това захванаха да зиматъ подъ своя защита и християнскитѣ подданици на султана. Положението на чуждитѣ подданици се регулира отъ капитулациитѣ и се брани съ военни параходи и топове. Силитѣ гледатъ притова да извлѣкатъ колкото се може повече изгоди за себе си и за своитѣ граждани, които иматъ връзки, особено икономически, съ турската империя. Особито отъ врѣмето на руско-турската война чуждата намѣса се ползува отъ унижението на турската държава и отъ могжществото на своята дипломация, задъ която стоятъ броненосцитѣ като плашило, за да извлѣче въ сгодни случаи значителна материална полза отъ едно положение на анархия и банкрутство. Цивилизацията, прѣди да съсипе едно царство въ упадъкъ, първенъ го изсмуква. Това, разбира се, не може да не възбуди силно чувство на унижение и на неправда у масата, която не може да вникне въ всички причини, отъ които произлиза това положение на работитѣ. Като виждатъ тур-

Digitized by Google

цитѣ, съ какви срѣдства си служи дипломацията, за да защити много нѫти съмнителни права на своитѣ граждани, тѣ не могатъ да не се усъмнятъ и въ заинтересуваностьта на нейната намѣса, когато тя се проявява въ полза на християнскитѣ подданици на султана, когато тя въстава противъ кланета и разорения. Тѣ се смѣятъ надъ увѣренията на чужденцитѣ, какво тия отъ човѣколюбие се грижатъ за участьта на християнитѣ, и заключаватъ, че ако тѣ се интересуватъ за сѫдбата на тѣхнитѣ християнски подданици, то е само защото ги смѣтатъ за орѫдия и служители на своята политика. Задъ арменцитѣ тѣ виждатъ Англия, задъ славянитѣ Русия. Не толкова отъ фанатизъмъ тѣ вършатъ ужаси надъ християнитѣ, колкото защото искатъ да излѣятъ надъ беззащитнитѣ съюзници и напуснати протежета на Европа страха и възмущението, които имъ вдъхватъ великитѣ сили. Бездѣйственото, неефикасното, но демонстративно покровителствуване на християнитѣ отстрана на чуждитѣ консулства е много нѫти причина за прѣдизвикване на кланета. Като вижда турското население, какъ се пълнятъ двороветѣ на консулствата съ просители и тѫжители, които на неприкосновена почва излагатъ прѣдъ симпатично спрѣмо тѣхъ настроени лица оплаквания и обвинения противъ собственитѣ власти, тѣ не могатъ да не почувствуватъ онова унизително положение, въ което такива случки поставятъ господаритѣ на страната, и това чувство нерѣдко намира изблицъ въ жестокости спрѣмо виновницитѣ на това унижение. Какво ли би извършила при подобни случаи тълпата въ Парижъ или въ Лондонъ? Веднага би избухнали пламнали клади или би настѫпила една нова Вартоломеева нощь. Отслабването на царството, особено въ втората половина на миналия вѣкъ, придружено отъ постоянната намѣса на Европа, която обаче не можеше да даде нужната защита на угнетенитѣ населения, причини повече страдания на тия населения, отколкото да ги намали. Християнитѣ никакъ не сѫ въ по-добро положение отъ това, дѣто угнетителятъ имъ стана по-слабъ и постоянно бива принуждаванъ да чувствува своята слабость. Европа съзнава, че турчинътъ не може да управлява, обаче му позволява да управлява, и съ това прави работата още по-невъзможна.

Въпрѣки всички промѣни, прѣзъ които турската държава е минала въ течение на вѣкове, основната идея на тая държава си е останала, каквато е била винаги. Турцитѣ не сѫ изгубили никога своята традиция на завоеватели. Тѣ все сѫ си едно грабителско и чергарско племе, и ако сѫ уредили едно заседнало управление, то е само дотолкова, доколкото това управление е нужно, за да закрѣпи и обезпечи тѣхното владичество. Тѣ смѣтатъ страната не като тѣхна родина, а като владѣние, отъ което гледатъ да извлѣкатъ дань. Жителитѣ на тази страна не сѫ граждани, ами тѣхни подданици. Безъ всѣко чувство за общежитие, тѣ не успѣха да свържатъ въ едно цѣло съ общи интереси разнитѣ племена на странитѣ, които завладѣха. Държавата имъ прѣдставява една теократическа сила съ военна основа. Всѣка църква има въ тая държава свои закони, които регулиратъ отношенията между нейнитѣ привърженици. И образованието е дѣло на черквата, не общо дѣло на държавата. Дори и полиция, жандармерия и военна сила нѣматъ за цѣль поддържането на общия поредъкъ колкото поддържането на властьта

Digitized by Google

на господарското племе; тѣ сж се намисали само тамъ, дѣто е имало опасность за това владичество, инакъ тѣ не сж се грижели за неполитически простжпъци и не сж се намисали въ чисто граждански стълкновения. И пжтища и желѣзници интересуватъ държавната власть само дотолкова, доколкото тѣ иматъ стратегическо значение. Туй сж били границитѣ на старата турска държава, и тия граници сж си останали и до днесъ, въпрѣки всѣкакви книжни реформи. Данъцитѣ сж собствено дань, полицията е гарнизонъ, администрацията има за цѣль само да поддържа авторитета на управнишкото племе. Изобщо цѣлата система е само срѣдство за поддържане и продължение на завоеванието на турското племе.

Но това владичество почива собствено не върху племененъ, ами върху религиозния принципъ. Въ сжщность само малко членове отъ управнишката каста сж непосрѣдни потомци на османскитѣ турци. Повечето сж въ Европа мохамеданизувани славяни или албанци, които възприеха традициитѣ на завоевателитѣ, дадоха имъ своитѣ мишци и си присвоиха тѣхнитѣ успѣхи и прѣимущества. Религиозниятъ духъ на това владичество се проявява най-ясно въ неписания законъ, споредъ който никой християнинъ не може да упражнява направо изпълнителна власть надъ мохамедани, било въ гражданската, било въ военната область. Въ македонската „реформирана“ жандармерия има домородни християни, но нѣма домородни християнски офицери. Въ турската дипломация има посланици съ чинъ на паша, но нѣма християни валии или каймаками. Слѣдъ арменскитѣ кланета султанътъ назначи нѣколко християни за помощници на валиитѣ, които ужъ да имъ помагатъ и да ги замѣстватъ при случай. Обаче тѣ бѣха само „еветчии“, — както ги нарекоха турцитѣ, — които имаха за работа само да одобряватъ, каквото рѣшаваха тѣхнитѣ началници. Сжщото е и съ европейцитѣ, които сж на турска служба. Дори и способниятъ Von der Goltz паша, организаторътъ на модерната турска войска, никога не е притежавалъ ни сѣнка отъ изпълнителна власть. Когато е напущалъ турската служба, отрупанъ съ почести и благодарность отъ султана, той самъ билъ казалъ: „Прѣзъ цѣлото врѣме на своята служба азъ никога не разполагахъ дори съ толкова власть, колкото има единъ фелдфебелъ, нито имахъ право да накажа единъ редникъ съ единъ часъ затворъ; а пъкъ азъ бѣхъ маршалъ на Турската империя.“ Именно противъ тая опорита традиция сж се оказвали безплодни всички усилия на реформираща Европа. Но туй не е поради нѣкакво религиозно чувство, защото нито въ корана има нѣщо подобно, нито пъкъ вънъ отъ Турската империя мохамеданецътъ се противи противъ християнски началникъ, ами това е резултатъ отъ традицията на завоевателитѣ, които въ християнитѣ виждатъ не толкова по-долни сжщества, колкото хора, за които тѣ подозиратъ, че вжтрѣшно сж противни на тѣхното владичество.

Това владичество е почивало отначало върху политиката и вѣрата, ала сега то има икономически характеръ. Мисъльта, че никой християнинъ не бива да заима изпълнителна или административна служба, е прѣплетена сега съ редъ важни интереси. Турцитѣ сж станали едно паразитно племе, една безплодна, непроизводителна класа, която е прѣд-

Digitized by Google

оставила всичкия производителенъ трудъ въ страната на другитѣ племена, а сама живѣе отъ тѣхния трудъ като земевладѣлци, събирачи на данъци, като разбойници, като чиновници и офицери. Гражданската и военна служба сѫ едничкитѣ звания, които гледа да си избере единъ турчинъ отъ горната или срѣдната класа. Тия служби сѫ изключително запазени за мохамеданитѣ, които и не могатъ намѣри друго занятие вънъ отъ тия служби; ето защо и всѣка реформа, която най-накрая е насочена къмъ това, да отнеме тая привилегия на мохамеданската класа, ще посрѣщне най-сериозното нейно съпротивление, понеже тая класа, поставена наравно въ тая область съ по-събуденитѣ, по-пъргавитѣ, по-културноспособнитѣ християнски племена, скоро би отстѫпила на заденъ планъ въ тая конкуренция и така скоро би изгубила властьта изъ рѫцѣтѣ.

Именно тоя икономически характеръ на турското лошо управление прави невъзможно всѣкакво реформиране на управлението. Този духъ на една каста, за която други трѣбва да се трудятъ и на която трѣбва да служи животътъ на другитѣ, се подкрѣпя и отъ това обстоятелство, дѣто турцитѣ като чисто военно племе не донесоха съ себе си въ завоеванитѣ страни никакъвъ усѣтъ за публиченъ редъ и спокойствие, за обществена безопасность. И тѣ като военна каста не почувствуваха никакъ потрѣба отъ такава обществена безопасность, защото тѣ бѣха винаги въорѫжени и значи за себе си обезпечаваха съ своето орѫжие своята безопасность. Заради това и по тѣхното схващане нѣма нужда отъ всички ония органи на властьта, които въ една уредена държава служатъ на публичния редъ. Понеже само господаритѣ иматъ право да носятъ орѫжие, тѣ сами сѫ гарантирани и нѣматъ нужда нито отъ полиция, нито отъ жандармерия, нито отъ сѫдебна наказателна власть. За илустрация на онова състояние, което създава такъвъ начинъ на схващане, авторътъ привежда една случка съ единъ неговъ гавазинъ, който по характеръ билъ тихъ, трѣзвенъ и почтенъ. Една вечерь тоя човѣкъ се върналъ съ обикновено спокойствие и се хвърлилъ на постелята си до огъня. Въ такова пълно спокойствие той разправилъ, какъ тъкмо убилъ единъ войникъ, който билъ влѣзълъ въ неговата кѫща, за да я ограби, като я зелъ за християнска кѫща. И при все това, че тука е загиналъ единъ защитникъ на държавата, гавазинътъ нито е билъ наказанъ, нито дори арестуванъ, защото билъ популаренъ и ималъ многобройни приятели. А войникътъ билъ нѣкѫдѣ отъ Мала Азия, та не си струвало заради него да се прѣдизвиква мѣстното мохамеданско население. Съ право разсѫждава авторътъ, като разказва тая случка, че ако убийството на единъ турски войникъ въ униформа всрѣдъ единъ градъ може да се смѣта за случка, за която нѣма защо да се безпокои властьта и законътъ, тогава какво трѣбва да се очаква при едно нападение, извършено надъ нѣкой християнинъ въ нѣкое отдалечено село. И за подобна една случка разправя авторътъ. Именно въ едно село близу до Охридъ единъ албанецъ стрѣлялъ въ кѫщата на единъ българинъ, когото смѣталъ за свой неприятель. Но той ранилъ жената, дъщерята и едно малко момиче, които всички били докарани на лѣчение въ болницата, уредена отъ английската мисия. Каймакаминътъ поради това билъ принуденъ да се намѣси и да заповѣда да бѫде арестуванъ убийцата. Обаче селото зело послѣдния подъ

Digitized by Google

своя защита, и жандармитѣ трѣбвало да се върнатъ съ празни ржцѣ. Тогава каймакаминътъ, способенъ и просвѣтенъ човѣкъ, чувствителенъ спрѣмо критиката на европейцитѣ, които сж били въ течение на случката, рѣшилъ да отиде въ непокорното село на чело на триста души редовна войска. Разбира се, че такава военна сила подѣйствувала, и селото спрѣло своето съпротивление, но отказало да посочи убийцата. Каймакаминътъ арестувалъ тогава 40—50 души и ги хвърлилъ въ затвора, за да ги изслѣдва, но като не помогнало и това, слѣдъ нѣколко деня ги пусналъ, безъ да може да постигне своето намѣрение. Вижда се, какъ мжчно може да се обезпечи публичната безопасность въ Турция, когато такъвъ единъ добъръ чиновникъ, какъвто е билъ тоя каймакаминъ, — г. Брелсфордъ казва за него, че билъ най-добриятъ турски чиновникъ, когото той билъ срѣщналъ, — който дѣйствувалъ подъ очитѣ на европейци и притова още въ „реформирана“ Македония, не е могълъ да накаже едно просто избухване на индивидуална страсть, макаръ и да турилъ на кракъ цѣлата военна сила, съ която разполагалъ! „Въ една страна, дѣто нищо друго освѣнъ едно истинско административно земетресение може да тури въ движение правосждната машина, не е чудно, ако тя обикновено е оставена да ръждяса.“

Особено селата сж съвсѣмъ прѣдоставени на произвола на сждбата. Населени въ Македония главно съ българи, властьта нѣма защо да се грижи за тѣхната безопасность и спокойствие. А пъкъ толкова лесно би било да се управлява Македония, като се поставятъ въ всѣко по-голѣмо село по единъ или двама добри стражари. Но именно това турцитѣ не вършатъ, а когато има изгледъ да избухнатъ смутове, тогава трупатъ войски въ селата, но не за да покровителствуватъ жителитѣ, а да ги мжчатъ. Особено си изпащатъ села, които сж до пжтища, кждѣто лесно могатъ да стигнатъ било башибузуци, било войски, — въ Турция опаснинятъ поясъ се намира около посѣщаванитѣ друмища, не въ уединенитѣ краища. Това се видѣло и слѣдъ послѣдното македонско въстание, когато избѣгалитѣ въ това врѣме български селяни се върнали въ отдалеченитѣ села, докато ония на разположенитѣ покрай пжтищата села не сж могли да бждатъ накарани да се върнатъ въ селата си нито съ убѣждаване нито съ заплашване. Едничко селото Мокрени направило изключение, но затова селянитѣ пострадали хубаво. Именно тѣ се осмѣлили да се върнатъ въ селото и захванали да си строятъ, доколкото могатъ, разрушенитѣ жилища. Насѣкли дървета и ги обработили, като работѣли денѣ въ селото, а нощували въ Клисура. Но щомъ билъ готовъ материалътъ, башибузуци отъ едно близко мохамеданско село дошли прѣзъ нощьта и задигнали натрупания прѣзъ недѣли съ мжка материалъ. Мокренци останали тогава вече въ Клисура, удивявайки се надъ мждростьта на ония, които не се били рѣшили да се върнатъ въ селото. „Подиръ всичко това не може да има по-съсипително осждане на едно управление отъ това, че безопасность може да има само тамъ, кждѣто не достига ржката на властьта.“

Такова управление естествено има като послѣдствие едно постоянно чувство на страхъ у християнитѣ. Страхътъ въ Македония не е дори просто чувство, ами физическа болесть, то е мѣстна болесть, която като

Digitized by Google

постоянна епидемия върлува по цѣлата страна. Човѣкъ често слуша фразата: „той е боленъ отъ страхъ“. Страхътъ е прѣобладаващиятъ, вездѣсѫщъ мотивъ въ живота на населението. Той строи села, той диктува прѣселявания, той обяснява измамничество, той изобщо е създалъ морала въ страната. Българитѣ, отъ всички племена, сѫ най-корави и най-износлиби; тѣ изглеждатъ безчувствени спрѣмо мѫки, тѣхъ не лесно може да обхване паника. Трѣбва необикновена случка, за да изтръгне викъ отъ гръдитѣ имъ или да разклати нервитѣ имъ, защото физическото имъ устройство се е приспособило къмъ политическитѣ условия, и при все това страхътъ е главниятъ фактъ въ тѣхния катадневенъ животъ. Авторътъ е виждалъ старъ свещеникъ легналъ до една пламнала кѫща, нѣмъ отъ ужасъ и умиращъ полека; една жена, която съхнѣла като псе отъ деня, когато изгорили селото ѝ; една мома изгубила ума си, защото майка ѝ я затрупала въ една дупка на двора, за да я спаси отъ войници; единъ момъкъ, легналъ боленъ отъ „страхъ“, когато единъ войникъ го мушналъ съ ножъ въ шията; дѣца, които въ ужасъ бѣгали при вида на единъ чужденецъ, като викали: „турци! турци!“ Всички тия хора сѫ били човѣшки развалини отъ оня ураганъ, който си присвоява функциитѣ на власть. Навсѣкждѣ въ Македония хората сѫ въ постояненъ страхъ, че може да ги постигне внезапна напасть, да настане клане. Не минава една недѣля, дори въ такъвъ градъ като Битоля, безъ да настане внезапно прѣзъ деня пълна тишина въ улицитѣ и ненадѣйно да се затворятъ дукяните, като слѣдствие отъ внезапна паника. Появява се слухъ въ чаршията за нѣкакъвъ смутъ и веднага се заключватъ всички порти. Такава паника настава обикновено въ особени празници, като на рамазанъ или байрамъ, на великдень или св. Кирилъ и Методий или на св. Георги. Случаятъ е маловаженъ — винаги има добра причина за такъвъ страхъ. Наистина кланета ставатъ рѣдко, но никога не може населението да забрави, че въ всѣки моментъ може да избухне клане, и именно тая постоянна боязнь, че може да настане клане при най-малъкъ поводъ, съставя ужасната несигурность въ Турция. Едно просто убийство на пазара стига, за да се затвори цѣлиятъ пазаръ и да се посѣе страхъ въ всѣка кѫща. А това парализува цѣлия обществен и икономически животъ въ страната. Въ едно общество, което е тъй обладано отъ страхъ, не може да има никаква прѣдприимчивость, никаква търговия, никакъвъ постояненъ промишленъ животъ. Въ градеца Рѣсенъ имало мнозина сравнително състоятелни хора, които нѣмали въ какво да употрѣбятъ капиталитѣ си: и при все това тѣ не се рѣшавали да даватъ пари на заемъ, макаръ и съ голѣма лихва (дори до 60 на сто), на селянитѣ, които на драго сърдце биха правили заемъ, за да си купятъ сѣчива или материалъ, защото рискътъ би билъ голѣмъ — разбойничество, убийство, въстание. Само на такъвъ, който напуща страната, напр. за да иде по работа въ Америка, лихварьтъ би далъ пари подъ лихва, макаръ длъжникътъ да се изгубва отъ очитѣ на кредитора, защото тоя прѣдпочита да се довѣри на простата честна дума на длъжника, нежели да приеме единъ залогъ въ самата мѣстность, изложенъ на всѣкакви рискове на насилия и шикани. „Не може да има доказъ по-краснорѣчивъ отъ

Digitized by Google

тоя суровъ икономически фактъ за туй царство на страхъ и несигурность, което е нормална послѣдица отъ турската система на владичество."

Заради това съ право заключава авторътъ, че „турцитѣ не сж собствено едно управление, ами по-скоро една каприциозна и безсъзнателна природна сила. Македония прѣзъ зимата между 1903. и 1904. година не бѣше толкова една завоевана область, колкото една пустиня, пометена отъ единъ човѣшки ураганъ. Въ тия условия израстна българското революционно движение, една съзидателна организация, противупоставена на една отрицателна и разрушителна сила — една власть всрѣдъ една анархия."

На това революционно движение авторътъ е посветилъ най-дългата глава въ своето съчинение, именно петата глава, въ която той съ симпатия и съ възхищение говори за македонската революционна организация и за възстанишкитѣ движения, особено за послѣдното въстание въ 1903. година, което му изтръгва възторжени думи. Въ началото на тая глава авторътъ съ нѣколко много сполучливи бѣлѣжки посочва несимпатичнитѣ черти, неблагоприятното впечатление, което българитѣ въ Македония правятъ при повръхностно запознатство съ това племе върху чужденеца, но когато тоя по-близу се запознае съ този работливъ, издръжливъ народъ, той въпрѣки всички негови несимпатични черти не може да му откаже своето удивление. И авторътъ не скжпи съ думи, за да изкаже това свое удивление на едно племе, всрѣдъ което той е живѣлъ, когато то е работѣло за своята свобода.

Тоя народъ води споредъ автора двоякъ животъ, като малко се грижи за грозната, неважна сегашность, въ която той страда, се мжчи, интригува и изглажда, като оставя своитѣ по-велики качества за бждещото, което той е рѣшилъ да си извоюва. Македония, безъ всѣка историческа основа, както и безъ всѣка естествена причина, просто по капризната воля на дипломацията, биде въ Берлинъ прѣдоставена на другъ режимъ отколкото България. Населението не можа да се помири съ това положение и отъ тоя моментъ захвана при всѣки сгоденъ случай да проявява своето незадоволство отъ положението, въ което дипломацията бѣ го повърнала. Особено младото поколѣние се да промишлява за способитѣ, чрѣзъ които би могла да се прѣдизвика намѣса на Европа за облекчение на положението на християнското население. Въ 1893. година една група влиятелни македонски българи, изпълнени отъ подобни идеи, се срѣщнали въ извѣстна кжща въ Рѣсенъ и основали „Вжтрѣшната организация"; между тия хора били двама водители на движението отпослѣ, Дамянъ Груевъ, сжщинскиятъ „мозъкъ" на въстанието, и Христо Татарчевъ, чиито изтънчени манери и свѣтско познанство го направили сетнѣ дипломата на комитета. Тия ржководители на движението успѣли да споятъ отдѣлнитѣ македонски села, които гледали на окржзитѣ отвъдъ тѣхната долина като на чужда земя, въ една съзнателна нация, на която тѣ проповѣдвали правото на бунтъ и дълга, да прѣсѣкатъ извора на своитѣ страдания, като иматъ винаги прѣдъ очи, че е „по-добрѣ единъ край пъленъ съ ужаси нежели ужаси безъ нѣкакъвъ край", както билъ изразилъ Груевъ ядката на своитѣ проповѣди, Организацията, която се уреди, бѣ по своята форма демократична, а по своитѣ срѣдства револу-

Digitized by Google

ционна. Комитетътъ, който ръководѣше организацията, знаеше какъ да вдъхне ентусиазъмъ на масата и особено какъ да въодушеви младежьта за героични подвизи и за самопожертвуване. Постепенно тя обгърна прѣдпазливия селянинъ, състоятелния градски търговецъ и образования мжжъ както и младитѣ буйни глави. Дисциплина и организуване бѣха главнитѣ задачи на организацията прѣзъ дългитѣ години, прѣзъ които трѣбваше да се чака узрѣването на плана, и търпѣнието всрѣдъ измамливи надежди и обезпокоителни прѣслѣдвания съставяше нейната типична добродѣтель. Тя бѣ обладана отъ ентусиазъмъ, както всѣко революционно движение, обаче още по-забѣлѣжителна бѣ страстьта къмъ методично прокарване на плана съ всички подробности. Тука бѣ се проявила пакъ природната наклонность на българското племе къмъ работене.

Докато гръцкото и сръбското движение въ Македония е продуктъ на гръцкото и сръбското правителство и се ръководи, много слабо прикрито, отъ сръбскитѣ и гръцкитѣ консулства, характеристична черта на българския комитетъ е неговата демократична организация, чиято политика и планъ се диктуватъ отъ македонското обществено мнѣние. Авторътъ е убѣденъ, че македонскиятъ комитетъ не се ръководи отъ племенни прѣдразсждъци, че макаръ неговитѣ ръководители да сж българи по езикъ и племе, обаче тѣхната програма не е присъединението на Македония къмъ България, а създаването на една неутрална държавица подъ върховенството на султана, дѣто всички племена да иматъ еднакви права и да водятъ своитѣ работи въ задружность и съгласие. Въ искреностьта на тия увѣрения на българския комитетъ никой, по мнѣнието на автора, нѣма основание да се съмнява. Ако и другитѣ племена биха излѣзли съ подобно идеално схващане, тогава би станало възможно едно общо задружно дѣйствуване, и като резултатъ би се образувала естествено една самобитна македонска държавица, която нѣма да бжде по-пъстра отъ Швейцария; ала другитѣ македонски племена не сж мѣстенъ народъ, срастналъ съ самата страна и съ почвата. Особено гърцитѣ сж противни на задружно дѣйствуване. Ако македонскитѣ гърци биха били прѣдоставени сами на себе си, тѣ най-напрѣдъ биха се спогодили съ българитѣ, но защото тѣ сж по-слабиятъ елементъ, тѣ не искатъ да бждатъ оставени сами, а и сами нѣматъ доста благоразумие, а пъкъ българитѣ нѣматъ доста търпѣние и тактъ, за да доведатъ работитѣ до взаимно споразумѣние. За гърцитѣ, които притежаватъ въ извънреденъ размѣръ народно съзнание, и за които езикътъ и културата имъ сж много по-скжпи отколкото дори и свободата, идеалътъ на една неутрална македонска държавица не прѣдставява никаква привлѣкателность. Като неизбѣжна послѣдица отъ това враждебно държане на гърцитѣ, македонското движение стана все повече национално, докато най-сетнѣ то е днесъ антигръцко, също тъй както и антитурско. Комитетътъ все още се старае наистина да държи езикъ, който показва, че основата на неговата пропаганда не е тѣсно-племенна, и че той не се стреми да уреди българска власть, обаче македонската атмосфера е вече тъй заразена съ националенъ духъ, че не могатъ му противустоя и най-просвѣтенитѣ умове, И при все това вѣрно е, че комитетътъ не желае присъединението на Македония къмъ България, че неговиятъ идеалъ, поне по

Digitized by Google

форма, е една интернационална държава, каквото се подкрѣпя отъ обстоятелството, че комитетътъ иска назначаването на европейски главенъ управитель, който винаги ще бѫде сериозна прѣчка за присвояването на Македония. Изобщо авторътъ е напълно увѣренъ, че блѣнътъ на македонскитѣ българи е можеби една славянска Македония, но не непрѣмѣнно българска, и тая Македония да образува евентуално ядката на една балканска федерация, която да обгърне всички юго-славянски народи.

Въ начало Вѫтрѣшната организация бѣ едно миролюбиво общество, главно заето съ морална пропаганда — съ проповѣдване на революционното учение, съ разпространяване на идеята за едно македонско отечество. Тя заедно съ това въоржаваше и обучаваше военно младото поколѣние въ селата. Но тая дѣятелность не можеше дълго да остане скрита за властьта, особено когато гърцитѣ биваха винаги готови да служатъ като шпиони. Това принуди агитаторитѣ да станатъ отъ скрити — явни революционери, които образуваха малки чети, що продължаваха революционната дѣятелность, вдъхваха на младежьта любовь къмъ свободата и къмъ храбри подвизи, наказваха шпионитѣ, държаха въ страхъ гърцитѣ, събираха данъци и налози, за да купуватъ оржжие, отмъщаваха на отдѣлни турци и възбуждаха въ поколѣнието вѣра въ собствената му сила. Съ течение на врѣмето тѣ успѣха да уредятъ и една добрѣ устроена военна организация. Касаеше се притова да се създаде една сила, която, колкото и да ѝ липсуватъ качествата на професионалната войска, да има доста спойка и доста самоувѣреность, за да се противупостави на турцитѣ. Проблемата имаше повече мораленъ отколкото воененъ характеръ. И наистина, когато дойде есеньта на 1903. г., военнитѣ успѣхи на въстанието бѣха незначителни, обаче при все това въстанието имá несъмнѣно своя ефектъ като демонстрация. Едно племе отъ дотогавашни роби, което нѣмаше никакво военно възпитание и никакви военни традиции, прѣзъ цѣли петь вѣка навикнало само да противупоставя едно вироглавно търпѣние противъ натиска и звѣрствата на своитѣ угнетители, най-накрая се бѣ рѣшило да се изпрѣчи срещу дисциплинираните войски на едно завоевателно племе и се противупостави тѣмъ, макаръ и да бѣ числено въ десеть пѫти по-малки маси, които проявиха твърдо, ако и безуспѣшно съпротивление. Тоя резултатъ бѣ най-блѣскавото оправдание на трудоветѣ на комитета и на неговото сѫществуване. Той наистина не спечели свобода за Македония въ опрѣдѣлена форма, ала прѣобърна дѣцата на роби въ мѫже, които вѫтрѣшно сѫ зрѣли за свобода.

Организацията мина прѣзъ разни фази, които често застрашаваха отъ дъно дѣлото. Въ първо врѣме, когато разни случки докарваха въ сериозна опасность едва захванатото дѣло, организацията трѣбваше да зима сурови мѣрки за запазване на това дѣло. Тя често прибѣгваше дори и до терористични срѣдства, като ставаше безмилостна и жестока. Особено прѣдъ явната враждебность на гърцитѣ тя пое хвърлената ѝ ржкавица и отговори на шпионството и интригитѣ, които заплашваха нейното сѫществуване, съ насилия и убийства. Често пѫти ужасътъ, който тя възбуждаше съ своята жестокость, бѣ едничкото нейно оржжие. Тя дѣйствуваше съ сурова дисциплина, като зимаше рѣшения слѣдъ сво-

Digitized by Google

бодно обсѫждане и гласуване, ала наказваше непокорство спрѣмо зети веднажъ рѣшения съ смърть. Наистина, тая система на сурова дисциплина можеше да причини и голѣми злини, но не може да се откаже, че който допусне правото на бунтъ, той не може да изключи насилието. Една революционна организация има сѫщо тъй право както и една призната власть, да наказва прѣдатели и да налага данъци съ сила. И въ двата случая санкцията е една — интересите на народното дѣло. Може би законно да има голѣма разлика, дали народното дѣло е признато отъ околнитѣ държави, и дали рѫководителитѣ, които сѫ негови прѣдставители, сѫ си извоювали правото да фигуриратъ въ *Готинския алманахъ*. ала въ морално отношение разликата е недѣйствителна. Да отричашъ правото на едно въстанало племе, да употрѣбя сила, когато признавашъ това право на единъ организуванъ народъ, е да пустословишъ. Само единъ анархистъ е послѣдователенъ, като осѫжда и въ двата случая. Наистина, и гърцитѣ си служатъ съ подобни срѣдства противъ българитѣ, само че тѣ повечето пѫти не вършеха това направо, ами ставаха само орѫдия на други, па и сетнѣ българитѣ пове се борѣха за свобода, когато гърцитѣ бѣха се съюзили съ угнетителя. Въ всѣки случай, колкото жестоко и да постѫпваха македонскитѣ революционери въ своята революционна дѣйность, тѣхната дѣйность е далечъ по-добра отъ турската система на управление, която Европа търпи.

Противницитѣ на българското движение наистина хвърлятъ жестоки обвинения противъ поведението на македонскитѣ дѣйци. Така гърцитѣ ги наричатъ тайфа отъ убийци, които систематично убиватъ гръцки учители, свещеници и първенци, за да изкоренятъ елинизъма. Сърбитѣ твърдятъ сѫщото, като и двата народа посочватъ цѣлъ редъ мѫченици. Българитѣ отговарятъ на това, че комитетътъ никога не е убивалъ нѣкого само заради неговитѣ гръцки или сръбски симпатии или заради нѣкаква оправдана негова ревность въ полза на гръцкото или сръбското дѣло; всички убийства, заповѣдани отъ комитета, сѫ били винаги за дѣйствия насочени противъ българскитѣ дѣйци. Авторътъ самъ е на мнѣние, че изобщо правдата лежи по-скоро откъмъ българска страна, макаръ да не може да се тегли точна граница между наказание и просто убийство. „Възмущението на гърцитѣ и сърбитѣ е съвсѣмъ естествено, и пакъ азъ не виждамъ, какви други срѣдства на защита българитѣ биха могли да усвоятъ противъ шпионството на своитѣ съперници. Вѣроятно е, че границитѣ на простата защита често сѫ били прѣкрачвани, обаче извѣстенъ дѣлъ отъ отговорность за такива злочинства трѣбва да лежи върху ония племена, които сѫ ги прѣдизвикали. Единъ фактъ, който не е билъ достатъчно прѣцѣненъ, говори въ полза на българитѣ. Прѣзъ първитѣ три недѣли отъ въстанието въ 1903. год. тѣ бѣха неограничени господари на по-голѣмата часть отъ битолската область. Турцитѣ бѣха изненадани, а гърцитѣ бѣха съвсѣмъ беззащитни. И при все това, доколкото азъ добрѣ зная никакъвъ случай отъ убийство не се извърши, макаръ българитѣ въ дѣйствителность да бѣха завзели три града населени главно съ власи отъ гръцката партия. Ако политиката на българитѣ бѣше насочена къмъ изкореняване на гръцкитѣ учители и свещеници, тѣ прѣзъ тия

Digitized by Google

три недѣли щѣха да извършатъ съ пълна безнаказаность цѣло клане. Тѣхното коректно поведение въ едно врѣме, когато тѣ имаха власть да изпълнятъ своята воля спрѣмо своитѣ врагове, ми се струва доста рѣшителенъ доказъ, че ако тѣ прибѣгватъ къмъ насилия, мотивътъ не е племенна омраза, ами чувство на самозащита."

За оправдание на дѣйствията на въстаницитѣ авторътъ разказва и една случка съ единъ мжжъ, който му разправилъ, какъ еднажъ той подмамилъ десеть турски войника въ една кръчма и сетнѣ ги изгорилъ живи. Когато авторътъ изразилъ своя ужасъ отъ такова едно дѣйствие, човѣкътъ му изложилъ всички звѣрства, които недавно прѣтърпѣло неговото село отъ разбойници и отъ войници. Но когато авторътъ отвърналъ, че въпрѣки всичко това подобно отплащане отъ страна на християнитѣ може само да отчужди симпатиитѣ на Европа, човѣкътъ му отговорилъ, че войницитѣ били заслужили своята участь, па покрай това той спечелилъ и десеть пушки въ полза на свободата. Г-нъ Брелсфордъ постоянствувалъ обаче на своето схващане и възразилъ: „Нима доброто мнѣние на цивилизувания свѣтъ не струва повече отъ десеть пушки?" Тогава неговиятъ събесѣдникъ горчиво се усмихналъ, поразмислилъ малко и, подражавайки тона на автора, попиталъ лаконически: „Какво струваше доброто мнѣние на вашия цивилизуванъ свѣтъ за арменцитѣ?" Авторътъ млъкналъ, и той прибавя: „Не осждай другитѣ, за да не те сждятъ и тѣ", е едно златно правило въ Македония. И насъ ни теглятъ на ‚теглилкитѣ на прѣстжпностьта'." [1])

Въ послѣдното македонско въстание революционеритѣ си послужиха съ срѣдства и съ дѣиствия, които намираха на западъ строга осжда. Но тѣ се оправдаваха отъ дѣйцитѣ съ обстоятелството, че поведението на Европа само бѣ направило необходими такива дѣйствия, които само можеха да я накаратъ, щото тя да се загрижи най-сетнѣ за несносното положение на македонското население. Македонцитѣ на свой гърбъ бѣха се убѣдили, че е безполезно само да се приказва за обикновеното лошо управление, подъ което тѣ изнемогватъ. Прошения, депутации, възвания, дори и протести на приятелски настроеното българско правителство не обръщатъ никакво внимание. Частни бунтове и брутално потушаване води само къмъ безплодни натяквания и слаби увѣщания за въвеждане на реформи. Европа дѣйствува съ енергия само, когато животътъ и собственостьта на нейнитѣ собствени поданици се намиратъ въ опасность. Тогава наистина се раздвижватъ, и видътъ на приготвенитѣ топове накарва султана да отстжпи прѣдъ силата. Особено младитѣ македонски революционери бѣха дошли до такова съзнание. „Ако насъ никакъ не ни е грижа за всѣкидневнитѣ страдания на македонцитѣ, ако нито петиции, нито сини книги, нито свидѣтелството на пжтешественици не дѣйствуватъ на нашето въображение, ако ние сме забравили своитѣ собствени задължения и срѣдствата, които прѣдложихме въ Берлинъ, кой трѣбва да се укорява, ако прѣдоставенитѣ на себе си жертви на турската тирания зиматъ чудовищни срѣдства, за да събудятъ нашата паметь? Ако не искаме да слушаме нито убѣждения, нито викове, тия

[1]) Едно загатване за извѣстната фраза на Балфура.

Digitized by Google

млади македонци бѣха рѣшени да ни накарать да чуемъ тѣхния динамитъ. Нашата собствена глухота е сѫщо тъй крива както и тѣхното насилие."

Удивително бѣ при това въстание, че населението, въпрѣки това, че не можеше да не знае, какво то се излага на ужасни послѣдици, ако въстанието не сполучи, което и бѣше почти сигурно, че населението въпрѣки това се рѣши да въстане и да послѣдва позива на своитѣ водачи, които и слѣдъ нещастното въстание не изгубиха довѣрието на това население. „Първата изненада, казва авторътъ въ свършъка на своята хубава глава за македонското движение, бѣ, че това население изобщо въстана, и че то въстана en masse. Втората изненада, по мое схващане по-удивителна отъ първата, бѣ, че всички страдания прѣзъ есеньта не прѣдизвикаха никаква реакция противъ комитета или противъ водителитѣ. Селянитѣ си останаха прѣдани на организацията, която ги бѣ тласнала въ всичкитѣ тия бѣдствия. Всрѣдъ пепельта на състоятелнитѣ по-прѣди села или въ стаитѣ на болницитѣ, въ които спомагателната мисия бѣ прибрала раненитѣ жени и дѣца, имаше моменти, когато човѣкъ се осѣщаше въ изкушение да прокълне цѣлата идея на въстанието, да сѝ помисли, че никакво прѣдизвикателство не би могло да оправдае едно население, което се хвърля въ такива рискове, да се усъмни, дали нѣкаква придобивка на свобода би могла да надомѣсти физическитѣ болки и мѫки, които сѫ неизбѣжно свързани съ печеленето ѝ. Ала това сѫ размишления на едно външно лице. Тѣ рѣдко се появяваха въ главитѣ на самитѣ македонци. Човѣкъ не чуеше никакви обвинения, никакъвъ укоръ противъ комитета, никакви съжаления за очевидно безполезния опитъ. Въ костурската болница болнитѣ въ мѫжкия отдѣлъ, когато полека се съвзимаха отъ своитѣ болести, придобити отъ страдания и бѣдствия, съвсѣмъ весело говорѣха за своитѣ бѫдещи планове и за борбата, която мислѣха да подновятъ, щомъ здравето и пролѣтьта имъ дадатъ удобенъ случай. Въ Охридъ, дѣто бѣдность и тиранията на албанцитѣ бѣ направила българскитѣ селяни особено безжизнени, невѣжи и изпаднали, азъ познавахъ дори и стари хора, които обявиха, че ако комитетътъ даде заповѣдь да въстанатъ изново прѣзъ лѣтото, тѣ ще послѣдватъ заповѣдьта безъ колебание. Това настроение не бѣ и мѫчно да се обясни. Вѣковно угнетение е научило българитѣ да страдатъ. Тѣ едвали разсѫждаватъ върху побужденията на тѣхнитѣ угнетители. Идеята, че турчинътъ по природа е дивъ, и че тѣхната собстена участь е да страдатъ, дълбоко е врѣзана въ тѣхния умъ. . . . Тѣ сѫ прѣстанали да разсѫждаватъ или да размислятъ. Тѣ могатъ само да страдатъ и да отмъщаватъ. . . .

Колкото повече човѣкъ познава българитѣ въ Македония, толкова повече уважава тѣхния патриотизъмъ и куражъ. Туй не сѫ пламенни или живописни добродѣтели; тѣ сѫ изникнали на почва на робството всрѣдъ едно затворено племе лишено отъ въображение. . . . Тия хора, когато се прѣдставяше случай да жертвуватъ своя животъ за нѣкакъвъ опрѣдѣленъ планъ, бѣха способни за извънредно херойство. Никога комитетътъ не срѣщаше мѫчнотии, когато имаше нужда отъ доброволци за работи като миниране, разваляне на мостове, хвърляне бомби, които работи почти винаги бѣха свързани съ смърть. Възпитанието между българитѣ, далечъ отъ да ослаби първобитния племененъ инстинктъ на

Digitized by Google

самопожертвуване, напротивъ изглежда да го усилва, намѣсто да го смекчи съ човѣколюбиви колебания. За да оцѣни човѣкъ тѣхния куражъ, не е достатъчно да земе въ смѣтка тѣхнитѣ военни подвизи. Истинското доказателство на тѣхния куражъ е, че тѣ изобщо въстанаха — тѣзи селяни, които сѫ навикнали да пълзятъ прѣдъ най-посрѣдствения турчинъ, научени да търпятъ всѣкакви опозоряванія и униженія, безъ да се опитватъ да си отмъстятъ, безъ традиціи, които да имъ вдъхватъ стремежъ къмъ възбунтуване, безъ военни познанія, безъ военно минало, което да имъ вдъхва недовѣрие. Мѣрката на тѣхния куражъ е рискътъ, на който тѣ се изложиха. . . .

Безъ тая корава и рѣшителна способность за страданія, безъ тоя работливъ, макаръ и скритъ патриотизъмъ, безъ тоя нѣкакси пасивенъ куражъ, българитѣ не биха могли никога да създадатъ своя комитетъ. Но и друго едно качество бѣ потрѣбно — вѣрность, лоялность, която тѣ тоже притежаватъ. Тѣ нѣматъ високо развито чувство на лична честь, както го иматъ албанцитѣ — за това едно племе трѣбва да е носило оружие и да не е знаяло другъ господарь. Тѣ сѫщо не обичатъ и истината за самата нея, нито прѣзиратъ низостьта отъ самоуважение. Ала извѣстно съчувствие, извѣстно чувство на братство ги прави честни и ги крѣпи въ честностьта. Малко тайни има въ тѣсния задруженъ животъ на тѣхното село. Всѣки знае, кой е прѣдставитель на комитета, кой укрива четницитѣ, кой има складъ съ динамитъ или пушки, заровени въ градината. Особено най-удивително отъ всичко е, съ каква леснина водачитѣ на революцията могатъ да пѫтуватъ неувредени отъ единия край до другия на Македония . . . Прѣзъ цѣлата зима, която слѣдваше подиръ въстанието, Дамянъ Груевъ, прѣдседательтъ на върховния македонски комитетъ, сѫщинскиятъ началникъ на движението и организаторъ на въстанието, прѣзимува въ едно село на нѣколко километра отъ Битоля. Тая тайна трѣбва да е била общо достояние на хиляди хора, и нито единъ отъ тѣхъ не изглежда да е дори и помислялъ да продаде тази тайна. Прѣзъ пролѣтьта Груевъ влѣзе дори и въ самия Битоля, живѣеше въ една българска кѫща и свободно се движеше по улицитѣ, които гъмжаха отъ войници, полицисти и шпиони. Неговото присѫтствие бѣ общо извѣстно на българитѣ въ тоя градъ; обаче въпрѣки факта, че бѣ обявена награда за неговата глава, нито единъ не се намѣри между тѣхъ, който да прѣдпочете богатството прѣдъ вѣрностьта. Но това не бѣ и единъ отдѣленъ случай. Водителитѣ на движението се осмѣляваха да отиватъ не само въ Битоля, ами дори и въ Солунъ, ала нито единъ случай отъ издайничество не стана извѣстенъ. Ако човѣкъ сравни тая обща безопасность отъ прѣдателство съ историята на ирландскитѣ съзаклетия, принуденъ е да признае, че нѣгдѣ подъ тромавата сдържаность на българския характеръ лежи една основа отъ лоялность и твърда вѣрность, върху която човѣкъ може повече да се осланя нежели върху всѣко живописно или феудално кавалерство.

Азъ признавамъ, че понѣкога се колебаехъ въ своето сѫждение върху македонския комитетъ. Тъкмо пристигналъ отъ Европа и внезапно тласнатъ въ единъ миръ, дѣто хората се борятъ дивашки за идеали, що за насъ, които сме ги постигнали, ни се струватъ свещени и достойни

Digitized by Google

за уважение, мжчно ми бѣ да повѣрвамъ, че свободата може да бжде спечелена съ методи, които съдържатъ въ себе си толкова тероризъмъ и убийства. Посрѣдъ всички тия ужаси на едно въстание, което бѣ излѣзло несполучливо, човѣкъ се пита, дали тия отвлѣчени политически възгледи за самоуправление и националность струватъ сълзитѣ на една вдовица или позора на една мома. Но колкото повече текатъ мѣсецитѣ, човѣкъ разбира, че тия прости нѣща отъ всѣкидневния животъ, правото да орешъ спокойно и да жънешъ безопасно, да се женишъ безъ позоръ и да възпитаваш дѣца, които да не се прѣгъватъ, могатъ се постигна само съ една коренна политически промѣна. Възвърналъ се въ Европа, струва ми се не по-малко ясно всрѣдъ удобствата и невѣжеството на една нация, заета съ работитѣ на половината отъ земята, че нещастниятъ жгълъ на Европа, който лежи, забравенъ, въ агония отвъдъ Балканитѣ, може да се надѣва, да ни пробуди къмъ съзнание на нашитѣ длъжности само чрѣзъ насилническитѣ срѣдства на откритъ бунтъ, които срѣдства той въ сжщность и възприе. Ако човѣкъ се ужасява отъ деспотизъма, който упражнява комитетътъ, сжщо тъй е вѣрно, че самитѣ хора контролиратъ комитета и че тѣ сами се подлагатъ на жертви, които сж неизбѣжни, ако искатъ да постигнатъ своята цѣль чрѣзъ съзаклетие и бунтъ. Като жертвуватъ врѣменно своята свобода, тѣ се отказватъ отъ нѣщо, което не притежаватъ — и се отказватъ отъ него съ надежда да го спечелятъ. Най-сетнѣ, ако безгрижностьта, съ която комитетътъ съсипва живота и го излага на опасность, изглежда ужасна, нека си наумимъ, че животътъ нѣма никаква стойность или цѣна въ Македония. Ние въ Европа говоримъ за живота, като да има той абсолутна стойность. Въ сжщность неговата стоиность е релативна — съобразна съ степеньта на сигурность, която дадено общество доставя. Интересно би било да се узнае, каква премия би поискало едно английско дружесство за застрахуване на живота на срѣдния македонски селянинъ.

Българитѣ въ Македония трѣбва да се сждятъ не съ мѣрилото на оная нравственость и култура, която на дѣло сж постигнали, ами споредъ тѣхния куражъ и тѣхната рѣшителность, като се борятъ за по-добри нѣща. Историята на тѣхната десетгодишна борба е онова, каквото имъ дава право на нашата симпатия.“

И другитѣ глави, върху живота въ селата, върху разнитѣ племена и народности въ Македония, сж пълни съ вѣрни наблюдения и бѣлѣжки, които показватъ, съ каква тънка наблюдателность разполага авторътъ, отъ каква необикновена любовь къмъ истината е обладанъ той, и какъ е проникнатъ отъ желание да прѣдстави самата дѣйствителность на нѣщата, както тя се прѣдставя прѣдъ единъ непрѣдвзетъ отъ никакви прѣдразсждъци сериозенъ наблюдатель. Между друго той се натъква и на въпроса за народностьта и националното съзнание на македонското християнско население и тука показва, съ рѣдки изключения, сжщото вѣрно схващане на работитѣ. Ето само единъ интересенъ пасажъ, който се отнася до тоя въпросъ: „Азъ бѣхъ чулъ единъ остроуменъ френски консулъ да обявява, какво съ единъ фондъ отъ единъ милиона лева той би се наелъ да направи цѣла Македония френска. Той би захваналъ да проповѣдва, че македонцитѣ сж потомци отъ френскитѣ кръстоносци,

Digitized by Google

които сѫ завоевали Солунъ прѣзъ дванайсетия вѣкъ, а останалото щѣли да свършатъ левоветѣ. Обаче покрай всичко, гърцитѣ разполагатъ съ широки фондове, и въпрѣки това тѣ изгубиха Македония. . . . Македонцитѣ сѫ днесъ българи, защото една свободна и напрѣдничава България знаеше, какъ да ги привлѣче. Сърбия не упражни такова едно наложително влияние, и поради това сръбското дѣло въ Македония собствено е изкуствено движение, което не заслужва внимание. То сѫществува само, доколкото се поддържа съ пари (pays its way), и доколкото турцитѣ го насърдчаватъ като противувѣсъ противъ заплашителното българско движение. Фактътъ, че турцитѣ се смѣятъ надъ него, е доказъ, че то е безврѣдно и осѫдено на безплодность. Както стоятъ днесъ работитѣ, сръбскитѣ консули тъй сѫщо ще успѣятъ да спечелятъ македонцитѣ за Сърбия, както американскитѣ мисионери да ги прѣобърнатъ въ протестанти."

Повече заслужва да се спремъ още върху послѣдната глава на това забѣлѣжително съчинение, която разглежда въпроса за реформитѣ въ Македония. Македонското въстание заедно съ послѣдвалитѣ го опустошения сами по себе си едвали щѣха да заинтересуватъ дипломацията. Онова, което бѣ особено обезпокоително за нея, бѣ обстоятелството, че това движение доказа, какво македонскиятъ българинъ най-сетнѣ бѣ се развилъ и организувалъ дотолкова, че се почувствува способенъ да се бори за своята свобода. Само тъй поробени народи захващатъ да интересуватъ дипломацията. Докато тѣ само могатъ да прѣвиватъ вратъ прѣдъ камшика, тѣ не безпокоятъ никого и не прѣдизвикватъ никакво участие. Особено опасна стана работата, когато изглеждаше, че найнакрая може да избухне война съ България, която може да закачи и самитѣ велики сили. Тогава вече дипломацията зе работата въ свои рѫцѣ. Но докато Русия и Австро-Унгария излизаха съ претенция, че тѣ като най-близко заинтересувани сѫ повикани да въведатъ редъ въ развълнуваната область, либералнитѣ кръгове въ Англия, Франция и Италия настояваха, че сѫдбата на Македония е общо дѣло на Европа, и че една обща намѣса е неинъ дългъ. Подъ натиска особено на общественото мнѣние въ Англия, английското правителство настояваше за по-широки реформи, за автономно управление на Македония. Ала тоя проектъ не се възприе отъ силитѣ, които се задоволиха съ полу-реформи, на чело на които се постави генералниятъ инспекторъ Хилми паша, „първиятъ комедиантъ въ Европа", както го нарича авторътъ. Въ главата на тоя турски чиновникъ резултатътъ отъ реформитѣ трѣбваше да се вижда на хартия, за да може да се показва той винаги на постояннитѣ посѣтители на главния инспекторъ и на консулитѣ, па и за да може да фигурира въ нѣкой официаленъ рапортъ, който да очуди Европа съ удивителния прогресъ на Македония подъ неговата бащинска управа. Първиятъ нищоженъ проектъ за реформи послужи само да насърдчи въстаницитѣ въ тѣхното убѣждение, че свобода може да се спечели само съ силата на оръжието, тъй че това бѣ и една отъ причинитѣ на илинденското въстание. Но и мюрцщегскитѣ реформи не бѣха въ състояние да подобрятъ положението. И споредъ тѣхъ главниятъ инспекторъ оставаше пакъ просто една сѣнка на палата, а цивил-

Digitized by Google

нитѣ агенти бѣха само очи за посолствата, но не тѣхни органи. И съ тѣхъ не се внесе никаква децентрализация, и въ тѣхъ палатътъ си запази властьта въ Македония. Отъ цивилнитѣ агенти силитѣ можеха само да получаватъ по-подробни и по-властни рапорти върху старата анархия, върху обикновената развала и неизцѣримия застой на турското управление. Въ тия реформи само жандармерията, която по проекта трѣбваше да състави ядката на една международна публична сила, образуваше нѣщо цѣнно, ако не по своето изпълнение, то поне по своята идея. Инакъ и тя оставяше незасегнатъ идеала на турската власть. Докогато мълчаливо се възприима, както е въ основата на жандармерийската реформа, аксиомата, какво християнинъ не бива да командува никакъвъ мюсюлманинъ, дотогава не е направена никаква сѫществена стѫпка къмъ реформи. Щомъ силитѣ напуснаха първоначалната идея, да се повѣри на европейци изпълнителната команда надъ новата жандармерия, тѣ понесоха едно сериозно дипломатическо поражение прѣдъ султана и осѫдиха цѣлата своя реформена система на безполезность. Европейскитѣ офицери сѫ само организатори и инструктори на реформираната власть, но тѣ нѣматъ право нито да заповѣдатъ да се арестува нѣкой прѣстѫпникъ, нито да зематъ мѣрки, за да се залови нѣкоя разбойническа чета. Тѣмъ дори не е позволено да изслѣдватъ оплакванията на населението въ тѣхнитѣ сектори, нито да приематъ отъ него жалби или петиции. Каквото може да се каже сега за тая жандармерия, то е, че тя не прави много зло, но не върши и нѣщо добро.

Реформениятъ планъ би работилъ добрѣ, ако Хилми паша бѣше достатъчно самостоятеленъ и мѫдъръ да го поддържа и подкрѣпя. Ала той е само лице назначено отъ султана, който несъмнѣно очаква отъ своя послушникъ, щото на дѣло да осуети едно омразно нововъведение, което господарьтъ му бѣ принуденъ да приеме по принципъ. Тоя планъ не туря никаква спънка на злинитѣ, които Хилми паша може да върши, като раздухва племенната вражда. Той нѣма да направи пѫтищата безопасни или пазаритѣ достѫпни, а за хора, чиято първа потрѣба е безопасность, единъ наученъ бюджетъ ще бѫде безполезенъ луксъ. Въпрѣки това обаче уреждането на финансовата комисия напослѣдъкъ допълня единъ видъ международното право надъ Македония. Тя ограничава турската власть въ теория и противупоставя (пакъ на теория) една истинска европейска институция като прѣграда противъ амбициитѣ на заинтересувани сили. Тъй че, макаръ положението въ вѫтрѣшностьта да не е станало по-добро отколкото си бѣше, поне готова е сега машината, която би могла да послужи за уреждането на страната, когато Европа намѣри, че е дошло вече врѣме за това.

Мюрцщегската програма имаше за главна цѣль, да докара извѣстно успокоение, да възстанови редъ, да внесе изново довѣрие, да поправи разорението и да прѣмахне мотивитѣ за бунтъ. Но въ това отношение тя излѣзе несполучлива, и нейната несполука е тъй явна, щото тя сега усили обикновената анархия. Македонцитѣ получиха надежди, но като останаха пакъ излъгани въ тия свои надежди, тѣхното отчаяние само порастна. Положението стана още по-ужасно поради взаимнитѣ ежби и прѣслѣдвания на разнитѣ християнски племена. Особено гърцитѣ проя-

Digitized by Google

виха ярко своята враждебность срещу българския си съперникъ. Въстанието въ 1903. год. бѣ произвело впечатление въ Европа, какво българитѣ сѫ прѣобладаващиятъ елементъ въ Македония. Това накара гърцитѣ, да покажатъ и тѣ своята сила, и съ голѣма ревность тѣ пуснаха своитѣ партизански чети всѣкждѣ, дѣто гърцитѣ имаха нѣкаква опора. Европа можеби нѣмаше да одобри тѣхната метода, но тя поне щѣше да се види принудена да признае жизнеспособностьта на „елинизъма". Отъ своя страна българитѣ не можеха да сложатъ оржжие, защото едно че тѣ не могатъ вѣрва нито на Европа, нито на турцитѣ, нито на другитѣ християнски племена, и друго защото революционната организация е едничкото оржжие, което тѣ притежаватъ. Ако да мируваха тѣ, това би се схванало, като че тѣ сѫ доволни отъ новото положение, а тия привидни реформи не можеха тѣхъ да задоволятъ. Борбата бѣ само наполовина спечелена, и докато тѣ не видятъ, че Европа сериозно е зела въ свои ржцѣ тѣхната сѫдба, било би отъ тѣхна страна лудость, да разтурятъ своята организация. Само една анархия, която заплашва да доведе до война, може да накара европейския концертъ да дѣйствува рѣшително; само съ това, ако подчиненитѣ племена въ Турция бѫдатъ въ състояние да създадатъ подобна анархия, тѣ могатъ да наумятъ на Европа нейнитѣ задължения и нейната отговорность за положението въ турскитѣ области. Ето защо и българскитѣ комитети нѣма да сложатъ оржжие, докато не се наложи едно рѣшение на македонския въпросъ, което да има изгледъ да бѫде трайно, а докато тия комитети не сложатъ оржжието, не се разтурятъ, нѣма надежда за миръ въ Македония. Безполезно е да се говори за унищожението на тия комитети. Турцитѣ сѫ неспособни за такава задача, защото задъ организацията стои едно жилаво и мѫжествено племе, което е готово да понася жертви, за да спечели своята свобода. Турцитѣ, въпрѣки своитѣ обширни военни мѣрки, още веднажъ доказаха своята пълна неспособность, да поддържатъ дори привидно поредъкъ въ страната, защото тѣ нито могатъ да спратъ кървавитѣ разпри между враждебнитѣ племена, нито да унищожатъ българската организация.[1]) Ала когато еднажъ се наложи сериозенъ европейски контролъ въ Македония, нѣма да има нужда де се унищожава тая организация, защото тя сама по свой починъ ще се разтури.

Авторътъ мисли, че е възможно, щото Австрия и Русия да иматъ на умъ да си подѣлятъ (?) Македония. Западнитѣ сили обаче не би трѣбвало да допуснатъ подобно нѣщо, защото съ това би се унищожила и самостоятелностьта на Сърбия и България. Сърбия би била погълната отъ Австрия, а България би изгубила своята независимость. Наистина, споредъ автора политическото изчезване на Сърбия, която май не прави честь на цивилизацията (is not exactly a credit to civilisation), макаръ нейнитѣ селяни да сѫ честити и доволни, не би било сериозна загуба за Европа. Но България е една силна и напрѣдничава държава, чийто

[1]) Турцитѣ посрѣщатъ дори съ особено задоволство племенната вражда въ Македония, защото докато самата рая враждува помежду си, господарьтъ може да стои настрана като зритель. Ала дѣйствително отговорна за това положение е пакъ властьта, която гледа не да отстрани, а да използува тая борба.

Digitized by Google

общественъ и политически животъ е много развитъ, та заради това нейното поглъщане би било една загуба за Европа и уврѣда за свободата.

При едно свободолюбиво разрѣшение на македонския въпросъ малкитѣ балкански държавици за пръвъ пѫть въ своята история биха получили възможность за собственъ свободенъ животъ, защото нищо не забавя сега толкова тѣхното развитие, колкото тоя нещастенъ въпросъ. Отрупани отъ въоржжения, заети съ вънкашни въпроси, плашени отъ възможни кланета и отъ война, безпокоявани отъ бѣжанци както и отъ насилята на комитетитѣ, които намиратъ прибѣжище и база за дѣйствия у тѣхъ, България, и въ по-малъкъ размѣръ Сърбия и Гърция, нѣматъ свобода да прѣслѣдватъ своето собствено развитие. Често пѫти въ странство ставатъ нетърпѣливи, като виждатъ сравнително слабия прогресъ на балканскитѣ държавици къмъ стабилность и просвѣта. Но докогато самитѣ европейци ги осѫждатъ да живѣятъ неспокойния животъ на граничари, тѣ нѣматъ право да бѫдатъ разочарувани или изненадани.

За да може да се получи едно постепенно задоволително разрѣшение на македонския въпросъ, та съ туй да се усмири както населението въ Македония, тъй сѫщо да се успокоятъ и пограничнитѣ балкански държавици, авторътъ посочва слѣдното разрѣшение:

На първо мѣсто трѣбва да се избѣгва всѣкаква война като срѣдство при рѣшаването на въпроса; заради това рѣшението не бива да дава явна и неумѣстна изгода на никоя отъ съперничещитѣ балкански държавици. Въ сѫщо врѣме не бива да се третува султапътъ така, щото да се принуди да се възпротиви на рѣшението. Ако стане нужда отъ употрѣбение на сила спрѣмо султана, достатъчна ще бѫде една морска демонстрация прѣдъ Солунъ или Смирна. Рѣшението трѣбва да бѫде тъй задоволително и доста окончателно, щото да пакара революционната организация да се разтури или да се прѣвърне въ невинна политическа организация. Въ сѫщо врѣме то трѣбва да бѫде въ състояние да задоволи и меншествата, като имъ гарантира равенство и свобода на развитие. Това рѣшение не може да се състои въ една национална автономия отъ рода на критската, защото нито султанътъ ще бѫде съгласенъ съ това, нито пъкъ тя ще даде надлежната сигурность на меншествата: гърцитѣ ще се противятъ на една българска хегемония, а на българитѣ ще бѫде мѫчно да бѫдатъ толерантни спрѣмо тѣхъ; мюсюлманитѣ пъкъ биха захванали да се изселватъ.

Понеже главната задача на едно прѣобразуване на администрацията въ Македония се състои въ отдалечаването на македонското управление отъ Цариградъ, по мнѣнието на автора властьта трѣбва да бѫде съсрѣдоточена въ една комисия съставена отъ делегатитѣ на петтѣ покровителски сили, които да разполагатъ съ широка независимость и да се сношаватъ направо съ своитѣ правителства, безъ да искатъ наставления отъ посолствата. Тая комисия трѣбва да притежава прерогативитѣ на едно министерство въ конституционна държава. На чело на областьта би могълъ да стои и единъ турчинъ като главенъ управитель, само че той би трѣбвало да се назначава отъ международната комисия съ одобрението на султана или да се избира отъ нея изъ една листа, прѣдставена отъ султана. Комисията трѣбва да има право и да уволнява управителя, който

Digitized by Google

трѣбва да се назначава за опрѣдѣленъ срокъ, но съ право на прѣназначаване. Султанътъ не бива да има право да уволнява управителя. При такива условия управительтъ ще има всички основания да служи добрѣ на Македония, ще бѫде прѣдставитель на суверенитета на султана и ще придобри мюсюлманитѣ съ новото положение. Но неговата власть не трѣбва да бѫде голѣма, защото сѫщинското управление трѣбва да се намира въ рѫцѣтѣ на комисията. Обаче тоя планъ, управительтъ да бѫде турчинъ, не ще бѫде окончателенъ, ами трѣбва да служи като прѣходъ къмъ по-естествена и по-трайна наредба. Сѫщо ще трѣбва да има и нѣкои каймаками мюсюлмани; а въ мѣста, дѣто населението е въ болшинство гръцко или българско, каймакаминътъ ще бѫде отъ съотвѣтната народность. Но тия каймаками нѣма да иматъ оная власть, съ която разполагатъ сега, а ще бѫдатъ само мѣстни прѣдставители на идеята за помирението на народноститѣ. Отъ валии не ще има нужда. Палатътъ би могълъ да има само право да назначи свой прѣдставитель безъ изпълнителна власть, а съ право да говори отъ името на султана прѣдъ международата комисия — значи да бѫде единъ видъ дипломатически прѣдставитель на султана.

Днешната система, споредъ която на всѣка отъ силитѣ е опрѣдѣленъ особенъ районъ, е неумѣстна, защото раздѣля нѣкакси страната на сфери на влияние и кара силитѣ да мислятъ не за общото дѣло, ами за своето собствено положение въ района. По-добрѣ ще бѫде да се опрѣдѣли на всѣки членъ отъ комисията специална область отъ общото упраление, на чело на която делегатътъ ще дѣйствува като началникъ, като единъ видъ министъръ. Така австрийскиятъ делегатъ може да рѫководи общественитѣ градежи и земедѣлието, на руския да се прѣдостави образованието и църковното дѣло, на френския финанситѣ, на италиянския общественият редъ и спокойствие, на английския сѫдебното дѣло и мѣстната администрация. Всѣки делегатъ ще има пълна свобода и власть въ своята область и ще бѫде подчиненъ на общата комисия и на своето правителство, като зима служещитѣ било отъ европейскитѣ и балканскитѣ държави, било отъ туземния елементъ.

Въ начало не е умѣстно да се урежда нѣщо като парламентъ, който може само да служи като арена за национални борби. Намѣсто това може да се уредятъ мѣстни административни съвѣти съ опрѣдѣленъ крѫгъ на дѣйствия въ селата и въ окрѫзитѣ; а прѣдседателитѣ на окрѫжнитѣ съвѣти биха могли да се събиратъ годишно два или три пѫти на общо съвѣщателно събрание.

Жандармерията за поддържане на обществения редъ би трѣбвало да бѫде съставена отъ мѣстни християни и мюсюлмани подъ началството на европейци. Освѣнъ това всѣко село би могло да избира петь до десеть души, въорѫжени съ пушки, които да се повикватъ при случай за защита отъ разбойници и башибузуци или за помощь на жандармитѣ. Вънъ отъ тѣхъ не бива нито християнинъ нито мюсюлманинъ да притежава пушка.

Турската войска трѣбва да бѫде редуцирана до скромни размѣри, да се състои само отъ мѣстенъ елементъ и да се поддържа отъ македонския бюджедъ. Нейниятъ началникъ трѣбва да бѫде подчиненъ на главния управитель.

Digitized by Google

Международната комисия трѣбва сетнѣ да се залови да намѣри на първо мѣсто едно задоволително рѣшение на важния поземеленъ въпросъ, както и да уреди едно висше учебно заведение за подготвяне на мѣстенъ елементъ за разнитѣ мѣстни потрѣби, та младежьта да не бѫде принудена да ходи по чужди страни и да дохожда надъхана съ чужди духъ.

И въ остатъка отъ Европейска Турция трѣбва да станатъ извѣстни промѣни. Именно българскитѣ окрѫзи отъ Одринския вилаетъ би трѣбвало султанътъ да се накара да отстѫпи срещу парично възнаграждение на Българското княжество, часть отъ Стара Сърбия между сръбската граница и желѣзницата Митровица—Скопье да се продаде на Сърбия, а на Гърция да се отсѫпи Селфидженскиятъ санджакъ, крайбрѣжниятъ катерински окрѫгъ, полуостровътъ Халкидика и островъ Тасосъ. Ако ли султанътъ се възпротиви на подобно рѣшение, тогава тия три области врѣменно биха могли да се присъединятъ къмъ Македония, но съ отдѣлна собствена администрация и съ управители: българинъ, сърбинъ и гъркъ подъ общия главенъ управитель на Македония.

Така Европейска Турция ще се раздѣли на три главни области, които биха били доста еднородни по население: Македония — главно съ българско население, съ малко албанци на западъ, малко гърци въ градоветѣ на югъ и малко разпръснати власи; Албания, за която трѣбва да се уреди по-сетнѣ нѣщо по-специално, и Тракия — съ южнитѣ и западнитѣ части на Одринския вилаетъ, Галиполския полуостровъ и Цариградската околность; тая часть е главно турско-мохамеданска; нейната сѫдба ще се рѣшава по-късно. Подиръ изтичането на извѣстно число години ще се види, каква трѣбва да бѫде сѫдбата на всѣка отъ тия три области. Но каквото и да стане, има се основание да се очаква, че еволуцията на Балканския полуостровъ би вървѣла така стѫпка по стѫпка безъ насилия и война, стига да се съгласятъ силитѣ да изолиратъ македонския проблемъ и да го разрѣшатъ на международна почва.

Въ завършъкъ не можемъ да не цитуваме нѣкои пасажи отъ заключителнитѣ думи на автора, които показватъ, макаръ да не сѫ винаги и напълно съобразни съ дѣйствителностьта, неговата рѣдка обйективность и голѣмата любовь, съ която той е писалъ своето съчинение въ полза на едно човѣколюбиво дѣло.

Човѣкъ би мислилъ, че рѣшението на македонския въпросъ, което авторътъ прѣдлага, не е нито мѫчно за прокарване, нито нежелателно. И при все това то има противъ себе си доста могѫщи сили, а слаби въ своя полза. По мнѣнието на автора въ сегашно врѣме владѣе единогласие въ общественото мнѣние въ Англия, Франция и Италия, какво едно човѣколюбиво рѣшение безъ проливане на кръвь би могло да се постигне чрѣзъ съвмѣстна намѣса на тия три либерални западни сили, които нѣма да срѣщнатъ сериозно съпротивление отстрана на Австро-Унгария и Русия, защото тия сѫ сега заети съ своето вѫтрѣшно положение. Ала въпрѣки това не е тъй лесно да се прѣодолѣе голѣмата прѣдпазливость и бездѣйность на тия три сили, рѫцѣтѣ на които сѫ свободни. „Малко има да се печели тукъ отъ една акция, та дори и Франция подъ едно радикално правителство е доволна да стои съ сгърнати рѫцѣ прѣдъ македонската анархия, тогава когато нейниятъ посланикъ заплашва Абдулъ

Digitized by Google

Хамида съ ужасния гнѣвъ на една човѣколюбива република, ако той не се съгласи да купи отъ завода въ Creusot топоветѣ прѣдназначени да смажатъ надеждитѣ на българското племе. Официална Франция въстава противъ турски звѣрства, само когато тѣ се вършатъ съ Крупови топове. Що се отнася до самитѣ насъ, докато се смѣта за благоприлично да проявяваме една повръхностна симпатия спрѣмо жертвитѣ на турската злоуправа, винаги имаме готовъ нѣкакъвъ изговоръ. Казва се, че турскитѣ дѣла най-насетнѣ не ни влизатъ толкова въ работа, и това невѣжествено отблъсване съ една студена фраза помита цѣлата история на нашитѣ дѣйствия прѣзъ едно столѣтие, като поддържахме непокѫтнатостьта на Турция и давахме своитѣ флоти и своитѣ войски, за да продължаваме вѣчно отоманската тирания. Ние не мислѣхме, че турскитѣ работи не ни засѣгатъ насъ въ 1878. год., когато скѫсахме санъ-стефанския договоръ и бѣхме готови да употрѣбимъ „кораби, хора", па „и пари още", за да попрѣчимъ на освобождението на Македония чрѣзъ включването ѝ въ свободна България. Днешното положение е наша работа, и македонцитѣ понесоха цѣло поколѣние гнетъ, защото ние си помислихме, че тѣхното освобождение е несъвмѣстимо съ нашитѣ собствени имперски интереси. Има и други хлабави извинения. Казва се, че източнитѣ християни сѫ недостойни за нашия интересъ, защото се каратъ помежду си. Но нима въоружениятъ лагеръ, който се зове западно християнство, е тъй досущъ свободенъ отъ племенни вражди? Или още се изтъква, че тия крѣсливи малки народи трѣбва да стоятъ мирни и да чакатъ нашето бавно рѣшение: величието на Европа не може да позволи да ѝ се изнасилятъ ржцѣтѣ. Ала ние знаемъ въ своята вѫтрѣшность, че ние нѣма да сторимъ нищо, докато не ни се изнасилятъ ржцѣтѣ. И наистина, колкото повече осѫждаме усилията на турскитѣ християни да си помогнатъ сами, толкова повече наблѣгаме върху нашата собствена отговорность.

Има обаче единъ аргументъ противъ една наша акция, който заслужва да бѫде прѣтегленъ. Казва се, че намѣса може да ускори една европейска война. Тоя неопрѣдѣленъ страхъ звучи обезпокоително, ала отъ коя страна иде тая опасность? Когато лордъ Salisbury рѣши, че палачътъ на арменцитѣ трѣбва да се остави на отмъщението на небето, ние се страхувахме отъ руска опозиция Ние винаги се страхуваме отъ Русия, когато се прѣдлага да извършимъ едно незаинтересувано и великодушно дѣйствие. Ние не се боимъ отъ нея само, когато сме заети съ нѣкакво движение напрѣдъ за наше собствено увеличение, както при послѣдния нашъ подвигъ въ Тибетъ." Но сега подиръ ослабването на Русия не остава и тоя изговоръ за единъ английски държавенъ мѫжъ. Авторътъ е обаче съгласенъ, че има сериозни основания, да се постѫпва спрямо Турция съ тактъ и дори съ уважение, за да не прѣдизвика тя нѣкакво клане въ Македония; заради това не бива отъ нея да се иска нищо, което съдържа въ себе си унижение. Но инякъ война може да се прѣдизвика по-скоро чрѣзъ бездѣйствуване, дѣто трѣбва да се дѣйствува, отколкото чрѣзъ сериозни и бързи постѫпки. „Ако Англия искрено бѣше подкрѣпила умѣренитѣ искания за автономно управление на славянскитѣ области, които искания Русия прѣдяви на цариградската конференция въ 1876. год., малко съмнѣние има, че Абдулъ Хамидъ не щѣше да отстѫпи, и тогава не щѣше да има ни-

Digitized by Google

каква руско-турска война.“ Сѫщото стана и прѣди гръцко-турската война. И авторътъ завръшва съ слѣднитѣ думи отправени особено къмъ английскитѣ държавни мѫже:

„Въ наша власть е да направимъ едно добро дѣло съ малки разноски за насъ. Да се освободятъ два милиона нещастни селяни отъ тѣхното ежедневно чистилище, не изисква по-голѣмо усилие, отколкото се употрѣбя, за да се изтръгне единъ дребенъ дългъ отъ венецуелскитѣ каси. За своя трудъ ние бихме имали съзнанието, че се е прѣмахналъ страхътъ отъ насилия изъ живота на едно племе, което прѣзъ петь дълги столѣтия не се е наслаждавало нито отъ честь нито отъ миръ. Въ нашитѣ собствени дѣла туй би било криза отъ единъ сезонъ и възбуждение отъ единъ часъ. За македонскитѣ села то би означавало края на единъ вѣковенъ ужасъ и началото на едно ново поприще. То би донесло надежда на най-скромната хижа и би проваждало свободни хора съ ново побуждение къмъ тѣхния дневенъ трудъ. На такова велико дѣло единъ държавникъ може да гледа съ възвишена гордость — гордостьта, която Goethe смѣташе най-доброто нѣщо въ своя животъ:

Solch ein Gewimmel möcht' ich sehn,
Auf freiem Grund mit freiem Volke stehn.
Zum Augenblicke dürft' ich sagen:
Verweile doch, du bist so schön!“

Книгата съдържа многобройни изящно изработени картини, които прѣдставятъ било хубави мѣстности, било сцени изъ въстанишкия животъ, било — и това сѫ най-многобройнитѣ картини — грозни зрѣлища на опустошението, което постигна македонскитѣ селища въ врѣме на послѣдното въстание. Освѣнъ това прибавени сѫ и двѣ карти, отъ които една малка посочва въ общи черти етнографическото състояние на днешна Македония; българското племе прѣобладава и споредъ тая карта въ Македония и достига на сѣверъ отвъдъ Скопье и рѣка Морава; втората карта дава земитѣ на Европейска Турция заедно съ прилежещитѣ части отъ съсѣднитѣ балкански държавици.

Въ заключение ние мислимъ, че ако новооснованата въ София „Лига за Македония“ сериозно пристѫпи къмъ своитѣ задачи, между които стои и тая, да освѣтлява и чуждестранното общество върху положението въ Македония и изобщо върху македонския въпросъ, тя въ това отношение не би направила нищо по-добро отъ това, да намѣри способъ, за да се издаде това изредно съчинение на единъ чужденецъ за днешна Македония въ прѣводъ на френски и нѣмски. Разпространението на това съчинение на западъ, — макаръ човѣкъ и да не е съгласенъ съ всички възгледи на автора, който понѣкѫдѣ е и малко субйективенъ, — ще спомогне много повече отъ всѣкаква друга агитация, щото на западъ да се получи една правилна оцѣнка на сегашното състояние на Македония и на ония мѣрки, които се прѣпорѫчватъ и отстрана на македонскитѣ патриоти като еднички въ състояние да докаратъ трайно успокоение въ тая злочеста страна.

Мюнхенъ, декември 1907 **И. Г.**

Digitized by Google

Antike Denkmäler in Bulgarien (Schriften der Balkankomission, antiquarische Abteilung 4. Heft). Unter Mitwirkung von E. Bormann, V. Dobrusky, H. Egger, H. Hartl, V. Hoffiller, J. Oehler, K. Skorpil, A. Stein, J. Zingerle bearbeitet von **Ernst Kalinka.** Mit einer Karte und 162 Abbild. Wien 1906. 220 (440) стр. 4°.

Hubert van de Weerd, Etude historique sur trois légions romaines du Bas-Danube (V° Macedonica, XI° Claudia, I° Italica), suivie d'un aperçu général sur l'armée romaine de la province de Mésie inférieure sous le Haut-Empire. Louvain — Paris 1907. 410 стр. 8°.

Интересътъ къмъ археологическото изучване на България, което за сега се намира още въ своя зачатъкъ, добива отъ нѣколко врѣме насамъ все по-широки и по-широки размѣри. Не само у насъ, но сѫщо и между чуждитѣ учени намѣренитѣ въ България антични паметници ставатъ вече прѣдметъ на специални научни издирвания, които внасятъ нова свѣтлина прѣимуществено върху римското владичество въ България и върху политиката на римската империя въ източнитѣ провинции въобще. Прѣдъ видъ на голѣмото значение, което иматъ античнитѣ паметници изъ България за римската история и за античното изкуство[1]) не е никакъ чудно, че тѣзи паметници възбуждатъ у чуждитѣ учени твърдѣ голѣмъ интересъ, даже по-голѣмъ, отколкото у самитѣ насъ. Двѣтѣ книги, които ще разгледаме тукъ, ни даватъ ново доказателство за това нѣщо. Тѣхното появяване не би трѣбало да мине безслѣдно въ нашата научна литература не само за това, че тѣ се занимаватъ съ въпроси, които засѣгатъ непосрѣдствено българската наука, но още и поради тѣхния образцовъ характеръ.

Antike Denkmäler in Bulgarien е сбирка отъ суровъ материялъ — намѣрени въ България антични паметници, повечето отъ които сѫ били издавани и по-рано въ наши и чужди списания. Балканската комисия при виенската академия на наукитѣ ни поднася въ поменатата книга тѣзи паметници въ ново издание, направено подъ редакцията на инсбургския професоръ Ernst Kalinka съ участие на миозина отлични австрийски учени и на нашитѣ археолози В. Добруски и К. Шкорпилъ. За събирането на материяла сѫ били прѣдприети двѣ пѫтувания изъ България прѣзъ лѣтата на 1897 и 98 години, тъй че всички паметници сѫ могли да бѫдатъ снети непосрѣдствено отново. Сбирката съдържа всичко 471 нумера, които сѫ разпрѣдѣлени въ три групи: архитектурни паметници (18 нумера), надписи и сродни съ тѣхъ фигуративни паметници (440 нумера) и чисто фигуративни паметници (13 нумера). Сбирката съдържа, слѣдователно, главно антични надписи изъ България, повечето отъ които сѫ гръцки и сѫ раздѣлени споредъ съдържанието си

[1]) Наистина, че намѣренитѣ въ България фигуративни паметници отъ римско врѣме прѣдставятъ повече културенъ, отколкото художественъ интересъ. Обаче постаритѣ съ нѣколко столѣтия паметници отъ гръцкитѣ колонии край Черно море иматъ голѣмо историко-художествено значение и съ врѣме, макаръ сега още малко цѣнени, ще заематъ безъ съмнѣние подобаещето тѣмъ почетно мѣсто въ историята на старогръцкото изкусство.

Digitized by Google

на императорски надписи, почетни декрети и други обществени актове, посвещения на богове и, най-послѣ, надгробни надписи. Въ края на книгата сѫ прибавени описание на паметницитѣ отъ Абтатъ-Калеси (споредъ К. Шкорпилъ античниятъ градъ Abritum) и нѣколко бѣлѣжки върху снетия отъ проф. Хартлъ планъ на Маркианополисъ (Девня).

Цѣльта, която се е гонѣла съ издаването на *Antike Denkmäler in Bulgarien*, е ясно опрѣдѣлена отъ редактора Калинка въ прѣдговора. Тя се е състояла не толкозъ въ събирането на неиздадени още материяли, колкото въ „по-точното прѣдаване и по-правилното тълкуване на извѣстни вече паметници". И наистина, който се е занимавалъ сериозно съ античнитѣ надписи изъ България, той знае, колко неудовлетворителни и пълни съ грѣшки сѫ обнародванитѣ до сега прѣписи отъ тѣзи надписи, много отъ които прѣписи се дължатъ на малко подготвени за такава работа хора. Даже въ прѣписитѣ, които досега е давалъ директорътъ на народния музей В. Добруски въ Сборника за народни умотворения, се срѣщатъ често неизвинителни грѣшки, които ги правятъ твърдѣ неудобни за научно използуване. Чрѣзъ *Ant. Denkm.* тѣзи грѣшки сѫ отстранени поне въ голѣма часть отъ надписитѣ, които тукъ въобще за пръвъ пѫть се явяватъ въ едно строго научно издание. По тази причина, макаръ и да не ни дава много новъ материялъ, книгата ще има голѣмо значение за археологическото изучване на България, тъй като тя ще послужи за сигурна научна основа на специални студии. Въ самитѣ *Ant. Denkm.* не сѫ дадени подобни студии, нито пъкъ коментари върху обнародванитѣ тамъ паметници, и по този начинъ е спазенъ напълно характерътъ на книгата като сбирка отъ суровъ материялъ. За да дадемъ, слѣдователно, една по-детайлна прѣцѣнка на тази книга, ние ще трѣба да се спремъ главно върху три точки: избора на материяла, нареждането му и начина на прѣдаването му.

При избора на материяла издателитѣ не сѫ се водѣли отъ нѣкои опрѣдѣленъ принципъ и даже не сѫ се ограничили само съ гръко-римскитѣ паметници. Така напр., между архитектурнитѣ прѣдмети (капители, архитрави и др.) намираме и плана на джамията, въ която сега се помѣщава софийскиятъ народенъ музей, както и нѣкои дѣлани камъни изъ околностьта на Абоба и Мадара (№ 16—18), чието прѣдназначение не е ясно и които едвали биха могли да се считатъ за антични. Сѫщо и между надписитѣ се намиратъ нѣкои отъ византийско врѣме и два отъ извѣстнитѣ надписи на Омуртага (№ 87 и 88). Въобще издателитѣ ни даватъ онѣзи паметници, които тѣ сѫ могли въ врѣме на двѣтѣ си пѫтувания изъ България лично да видятъ и да снематъ, безъ да се стремятъ къмъ една пълна сбирка на всички извѣстни досега антични паметници у насъ. Ние не можемъ да не съжаляваме, че Балканската комисия не е си поставила за цѣль издаването на една такава сбирка. Защото *Ant. Denkm.* въ сегашния си видъ сѫ само цѣненъ фрагментъ, въ който липсватъ не само открититѣ едва прѣзъ послѣднитѣ години паметници, но и много отъ извѣстнитѣ по-рано, които сѫщо се нуждаятъ отъ едно поправено научно издание.

Отдѣлнитѣ прѣдмети въ *Ant. Denkm.* сѫ наредени, както вече споменахме по-горѣ, не споредъ мѣстонахождението и вида имъ, но главно

Digitized by Google

споредъ съдържанието на тѣхнитѣ надписи. Наистина, че това нареждане има своитѣ прѣимущества. Обаче въ една сбирка, като настоящата, която съдържа толкозъ разновиденъ материялъ, то прѣдставя и голѣми неудобства, които се състоятъ въ това, че извѣстни самостоятелни групи отъ паметници, като гръцки и латински надписи, релиефи, саркофази, статуи и пр., не сѫ прѣдставени по отдѣлно, а сѫ пръснати изъ разнитѣ отдѣли на книгата. Така напр., хубавиятъ мряморенъ релиефъ изъ Созополъ отъ началото на V столѣтие пр. Христа (№ 333), който принадлежи къмъ най-значителнитѣ произведения на старогръцката скулптура, намѣрени досега въ България, е поставенъ въ отдѣла на надгробнитѣ надписи. Сѫщо тъй непрактично и непослѣдователно е, дѣто нѣкои релиефи и безъ надписи, даже и една мряморна глава на Херкулеса (№ 199), сѫ поставени въ отдѣла на надписитѣ, а пъкъ долната часть отъ една статуя съ надписъ Ἐρατὼ е помѣстена между чисто фигуративнитѣ паметници. Изобщо отъ всичко се види, че у издателитѣ на *Ant. Denkm.* е прѣобладавалъ епиграфическиятъ интересъ въ ущърбъ на археологическо-художествения. Затова и нареждането на материялитѣ е ставало главно отъ епиграфическо гледище, поради което прѣдметитѣ отъ художествена стойность оставатъ неволно на втори планъ и не могатъ да ни дадатъ ясенъ образъ за античното изкуство въ България.

Остава ни още да видимъ, до колко точно сѫ прѣдадени и описани въ *Ant. Denkm.* надписитѣ и другитѣ паметници. Нека споменемъ още тукъ, че въ това отношение издателитѣ не сѫ пестили трудъ и срѣдства. Почти всички паметници, даже и незначителни фрагменти, сѫ възпроизведени въ факсимилета, нѣкои отъ които сѫ изработени по фотографии, а останалитѣ (именно по-голѣмата часть отъ надписитѣ) по непосрѣдственъ книженъ отпечатъкъ отъ оригиналитѣ (Abklatsch). Когато по-късно при обработването на материяла се е указало, че нѣкои отъ копията все пакъ не сѫ били достатъчно ясни и сигурни, билъ е изпратенъ въ края на 1903 год. секретарьтъ на австрийския археологически институтъ, д-ръ Иосифъ Цингерле, да сравни отново часть отъ направенитѣ копия съ тѣхнитѣ оригинали въ България. Резултатитѣ отъ тази ревизия сѫ съобщени въ допълненията въ края на книгата (стр. 363—376). Естествено е, че при такива обстоятелства трѣбва да се очаква най-голѣма точность въ прѣдаването и описването на паметницитѣ. И наистина, при сравнението на нѣкои нумера отъ *Ant. Denkm.* съ тѣхнитѣ оригинали, които се намиратъ въ софийския народенъ музей, се указа, че въ повечето случаи тѣ сѫ прѣдадени и описани по начинъ напълно задоволителенъ. При все това срѣщатъ се и невѣрности, които, колкото и да сѫ незначителни, не би трѣбвало да се допуснатъ. Така напр., на нѣколко мѣста погрѣшно е означенъ видътъ на камънитѣ (напр. при № 13, 21, 105, 334, 342, 373 и др.), а въ надписитѣ твърдѣ често сѫ прѣдадени криво отдѣлни букви и думи. Ето нѣколко примѣра. Числото слѣдъ δημαρχικῆς ἐξουσίας въ 4-я редъ на надписа № 26 е Ε̅, а не Γ̅. Слѣдователно надписътъ е отъ 142, а не отъ 140 год. Въ началото на 5-я редъ на надписа № 111 стои върху камъка *competens*, а не *competens*. Върху една пѫтна колона отъ Сикия при Ихтиманъ (№ 73) се намира, освѣнъ прѣдадения въ *Ant. Denkm.* голѣмъ надписъ, още единъ по-малъкъ;

Digitized by Google

на лѣво отъ първия, който е останалъ незабѣлѣзанъ и който гласи: d(omino) n(ostro) | Val[erio] | Licini[ano] | Licin[io] | Aug(usto). Въ самия голѣмъ надписъ е пропуснатъ въ *Ant. Denkm.* четири пжти съюзътъ *et*, който се намира въ началото на 7—10 редове. Прѣкорътъ на Аполона върху единъ олтаръ, посветенъ на този богъ (№ 158 отъ Зелениградъ), е прѣдаденъ въ *Ant. Denkm.* като Καδρηνῶ. Азъ обаче прочетохъ въ твърдѣ поврѣдения надписъ на този олтаръ Γαδηνῶ[ι] или, по-невѣроятно, Γαδρηνῶ[ι][1]). На всѣки случай първата буква сигурно не е К. По поводъ на моето четене проф. Hiller von Gaertringen има любезностьта да ми съобщи, че Аполонъ носи подобния прѣкоръ Ταδηνὸς и въ единъ още неиздаденъ надписъ отъ *Gonnos* въ Тесалия, което дава право да се мисли, че и въ прѣкора отъ Зелениградъ първата буква е Т. Повторното прѣглеждане на надписа ме убѣди въ вѣроятностьта на това прѣдположение, тъй че сега вече ще трѣбва въ този надписъ да се чете Ταδηνῶ[ι], или поне Γαδηνῶ[ι], но не и Καδρηνῶ. Прѣкорътъ на Аполона Ταδηνὸς или Γαδηνὸς е безъ съмнѣние локаленъ тракийски, и затова обстоятелството, че този сжщиятъ прѣкоръ се срѣща и въ Тесалия, може да се покаже на пръвъ погледъ доста странно. Въ сжщность, обаче, това обстоятелство е лесно обяснимо, като се има прѣдъ видъ, че и двата надписа, за които става дума, сж не по-стари отъ края на първото столѣтие сл. Хр. и че тѣ, слѣдователно, сж вече отъ врѣмето на религиозния синкретизъмъ, когато почитанието на иностранни божества е било на мода въ цѣлата римска империя. Ние притежаваме впрочемъ още единъ аналогиченъ примѣръ отъ това врѣме за посвещение, вѣроятно олтаръ на павталийскитѣ Асклепий, Хигия и Телесфоръ, което е било направено въ пелопонезкия Епидавръ.[2])

Най-послѣ остава да отбѣлѣжимъ, че и описанията на фигуративнитѣ паметници въ *Ant. Denkm.* сж не винаги задоволителни. Върху надписа на надгробния камъкъ № 369 нѣма никакъвъ кржгълъ щитъ, но само простъ фронтонъ (гибелъ), украсенъ на двата края съ твърдѣ поврѣдени сега акротерии. Задъ бюстоветѣ на надгробния паметникъ № 398 се намира не само едно дърво съ птичка, но двѣ разни дървета, едното отъ които изглежда да е смокиня, и една лоза, чието грозде се кълве отъ кацналата върху дървото птичка. Тѣзи подробности не сж описани въ *Ant. Denkm.*, нито пъкъ личатъ върху дадената тамъ несполучена фотография.

Подобни грѣшки и неточности въ прѣдаването и описанието на паметницитѣ, като посоченитѣ тукъ, се срѣщатъ доста често въ *Ant. Denkm.* Нѣкои отъ тѣхъ азъ съмъ отбѣлѣзалъ въ Klio VI, стр. 533 сл., тъй че ще бжде излишно да ги повтарямъ. Други, между които сж и даденитѣ по-горѣ за примѣръ, съмъ намиралъ отпослѣ, но и тѣхъ ще бжде неумѣстно да изброявамъ тукъ.

Като отбѣлѣзваме тѣзи недостатъци на *Ant. Denkm.* ние не мислимъ, че тѣ сж отъ такова естество, щото да намалятъ чувствително

---

[1]) Гл. *Klio (Beitr. zur alten Gesch.)* VI, 1906, стр. 534.

[2]) Ἐφημ. ἀρχαιολ. 1884 стр. 24=Dumont, Mélanges d'archéol. стр. 482: Ἀσκληπιῷ Ὑγείᾳ Τελεσφόρ[ῳ] Παυταλιώταις Ἡρακλιανὸς ἱερεύς.

Digitized by Google

научната стойность на книгата. На всѣки случай много по-добрѣ би било, ако тѣ бѣха се избѣгнали. Особно при възпроизвеждането на надписитѣ, които сѫ толкозъ цѣнни исторически документи, трѣбва да се съблюдава най-голѣмата възможна точность на текста, защото често пѫти нѣща, които на пръвъ погледъ изглеждатъ съвсѣмъ незначителни, могатъ да измѣнятъ сѫществено тълкуването на надписа. Въ това отношение и най-голѣмата взискателность не може да се нарече прѣкалена. Ние мислимъ, че тъкмо въ *Ant. Denkm.* е било възможно да се постигне по-голѣма точность, понеже въ издаването на книгата, която е била приготовлявана въ продължение почти на 8 години, е вземалъ дѣятелно участие и г. В. Добруски, който, като директоръ на народния музей, е ималъ повече отъ всѣкиго другиго възможностьта и всички удобства, да подложи издаванитѣ паметници на една старателна ревизия поне при коректурата, която той е правилъ.

Въпрѣки посоченитѣ недостатъци, *Ant. Denkm.* си оставатъ въ своята цѣлость образцово издание на антични паметници, и ние трѣбва да бѫдемъ благодарни на виенската балканска комисия за тази цѣнна книга, която и по своята външность заема почетно мѣсто въ редицата разкошни археологически издания на австрийскитѣ учени. Въ сѫщото врѣме тя ни показва още единъ пѫть, съ какви голѣми мѫчнотии е свързано задоволителното издание на античнитѣ паметници. Особно въ надписитѣ, дѣто фотографията не винаги е приложима, нужната точность на текста може да се добие само чрѣзъ многократното сравнение на копието съ оригинала. А това може да се постигне само съ живото участие на страната, дѣто се намиратъ издаванитѣ паметници. Нека се надѣваме, че балканската комисия, ако тя продължи издаването на античнитѣ паметници отъ България, което би било много желателно, ще намѣри у нашитѣ научни институти по-голѣмо съдѣйствие и интересъ, и че по този начинъ по-лесно ще могатъ да се надвиятъ сѫществуещитѣ мѫчнотии. За извършването на подобни монументални прѣдприятия силитѣ на отдѣлната личность не сѫ достатъчни.

Книгата на белгийския ученъ *van de Weerd* има съвсѣмъ другъ характеръ. Авторътъ разглежда въ нея историята на онѣзи три легиона, които отъ началото на второто столѣтие сл. Хр. сѫ образували гарнизона на римската провинция долна Мизия (приблизително днешна сѣверна България), а именно легионитѣ *I Italica, V Macedonica* и *XI Claudia.* Втората часть на книгата (стр. 271—383) съдържа общъ прѣгледъ върху цѣлата долномизийска армия до врѣмето на Диоклециана. Най-послѣ слѣдватъ като приложение (стр. 384—396) нѣколко бѣлѣжки върху сѫщата тази армия прѣзъ врѣмето слѣдъ Диоклециана.

Историята на римскитѣ легиони е почнала да привлича вниманието на ученитѣ едва отъ началото на 19-то столѣтие, като се е развивала паралелно съ изучването на римскитѣ военни надписи, които сѫ главнитѣ нейни източници. Още въ 1881 година нѣмскиятъ ученъ *Pfitsner* се е опиталъ да напише общата история на тѣзи легиони, обаче неговата книга е излѣзла съвсѣмъ несполучлива, главно поради липсата на достатъчно подготовителни студии. Отъ това врѣме постепенно се е образу-

Digitized by Google

вало между ученитѣ убѣждението, че, за да се напише общата история на римскитѣ легиони, необходими сѫ най-напрѣдъ монографии за всѣки легионъ по отдѣлно. Такива монографии, написани по единъ и сѫщи планъ, сѫ се появили вече доста много, особно въ нѣмската литература. *Van de Weerd* сѫщо се придържа напълно къмъ установения вече при подобни работи планъ. Първата часть на книгата му обема три съвършено самостоятелни етюда върху тритѣ поменати легиона, като въ всѣки единъ отъ тѣзи етюди се разглеждатъ послѣдователно имената и прѣкоритѣ на легиона, знаковетѣ му, начина на рекрутирането, лагеритѣ и историята му. Въ края на всѣки етюдъ е прибавенъ списъкъ на всички извѣстни досега офицери и солдати отъ съотвѣтния легионъ. Тѣзи етюди съдържатъ, разбира се, историята на легионитѣ не само прѣзъ врѣме на прѣстояването имъ въ долна Мизия, но сѫщо и сѫдбинитѣ имъ въ други римски провинции, дѣто тѣ сѫ се намирали на гарнизонъ. Втората часть на книгата е посветена, както казахме, изключително на долномизийската армия въ нейната цѣлость, която армия, авторътъ разглежда въ 10 глави съ слѣднитѣ названия: 1) съставъ, 2) главнокомандуещъ, 3) офицери и солдати, 4) рекрутиране, 5) занятия въ мирно врѣме, 6) ветерани, 7) религия, 8) главни квартири, 9) територияла окупация и 10) голѣмитѣ движения на войскитѣ и ролята, която е играла долномизийската армия въ общата дефензивна система на долния Дунавъ.

Както се вижда отъ този прѣгледъ на съдържанието, книгата на *van de Weerd* съдържа доста обширенъ материялъ. Особно голѣмъ интересъ прѣдставя вторинтъ отдѣлъ, понеже тукъ за пръвъ пѫть се разглежда цѣлокупната долномизийска армия (легиони, помощни войски и флота) съ всички нейни особности въ състава и вѫтрѣшната ѝ организация.

Van de Weerd е изпълнилъ задачата си съ голѣмо умѣние и прилежность. Той се е постаралъ да събере всички литературни, епиграфични и нумизматични източници, които се отнасятъ до разглежданитѣ отъ него въпроси, и въ това отношение ние не намираме празнини въ книгата му. Сѫщо и при използването на новата литература *van de Weerd* показва най-голѣма добросъвѣстность, като не пропуща да цитира даже и студии, които не сѫ му били достѫпни. Между тѣзи послѣднитѣ сѫ и нѣкои работи, писани на унгарски, ромънски и български. По този начинъ монографията на *van de Weerd* е станала отлична справочна книга, въ която сѫ разгледани много подробно всички въпроси, които се отнасятъ до тритѣ легиона и долномизийската армия. Въ това отношение авторътъ отива даже до крайность, като излага на дълго и на широко и въпроси, които често сѫ били разглеждани и вече окончателно изчерпани. Такава излишна разпространеность се забѣлѣзва, напр., при разглеждането на участието, което е взелъ петиятъ македонски легионъ въ войната на Нерона съ партитѣ и въ потушаването на възстанието на евреитѣ (стр. 55—71). Излишна е била сѫщо слѣдъ дисертацията на *Beuchel*[1]) и обширната критика на Птолемеевото извѣстие (III 10, 5), че лагерътъ на първия италийски легионъ се е намиралъ въ *Durostorum* (стр. 250—256). Отъ друга страна *van de Weerd* не е можалъ да вникне

[1]) *De legione Romanorum I Italica, Lipsiae* 1903.

Digitized by Google

достатъчно дълбоко въ материята, която е разглеждалъ, и затова неговата книга, въ сравнение съ обема ѝ, дава твърдѣ малко ново за науката. Въобще по всичко личи, че *van de Weerd* е повече похватенъ компилаторъ, отколкото критиченъ умъ, който да върви по свои собствени пѫтища.

Не е възможно да прѣдадемъ даже на кратко въ настоящата рецензия, съдържанието на книгата на *van de Weerd*, нито пъкъ да се впущаме въ критика на добититѣ отъ него резултати. Ще се ограничимъ само да посочимъ на нѣкои точки, по които не можемъ да се съгласимъ съ автора.

На стр. 17—19 *van de Weerd* разглежда намѣренитѣ около Гигенъ *(Oescus)* и на двата брѣга на Дунава (Челеи и Бешли) тухли съ печатъ L. V. MOES[1]) *Van de Weerd* чете тѣзи съкращения, както всички досега сѫ ги чели, т. е. *l(egio) V Moes(iaca)*. Върху врѣмето, прѣзъ което сѫ били правени тѣзи тухли, сѫ изказвани вече разни хипотези, които напослѣдъкъ сѫ изложени подробно отъ бѣлградския проф. Н. Вуличъ.[2]) *Van de Weerd* приема възгледа на *Beuchel*, че тухлитѣ сѫ били правени отъ *legio V Macedonica* въ Дакия, прѣди още легионътъ да напусне тази провинция, т. е. прѣди царуването на Аврелиана (270—275). Този възгледъ, обаче, е най-невѣроятниятъ отъ всички сѫществуещи по въпроса, понеже тухли съ сѫщия печатъ сѫ били намѣрени напослѣдъкъ и въ Абоба,[3]) дѣто тѣ по никой начинъ не сѫ могли да бѫдатъ прѣнесени отъ лѣвия брѣгъ на Дунава.

Сѫщо и при интерпретацията на надписа *CIL.* III 14433 *van de Weerd* (стр. 24) усвоява пакъ възгледа на *Beuchel*, безъ да обърне внимание върху неговата пълна несъстоятелность, която вече е доказана отъ Вуличъ.[4])

Единъ важенъ моментъ изъ историята на *legio V Macedonica* е прѣмѣстването на този легионъ отъ *Oescus* (Гигенъ) въ *Troesmis* (Иглица), чрѣзъ което сѫ били прѣдизвикани цѣлъ редъ нововъведения въ пограничната защита на долния Дунавъ. Споредъ *van de Weerd*, който и тукъ пакъ усвоява единъ чужди възгледъ, на френския ученъ *Gsell*, тази промѣна е станала въ врѣмето на Домициана (81—96 год.). Това свое мнѣние той поддържа[5]) и слѣдъ като се е запозналъ съ аргументитѣ, които азъ бѣхъ вече изтъкналъ въ полза на Траяновото врѣме.[6]) Наистина, че този въпросъ, поради липса на достатъчни свѣдѣния, мѫчно може да се рѣши съ положителность. Обаче извѣстнитѣ за сега факти не говорятъ въ полза на *van de Weerd*, както той се старае да докаже. Главниятъ неговъ аргументъ сѫ думитѣ на *Statius (Silvae* V 2, 136), дѣто пишу-

---

[1]) *Corp. inscr. Latin.* III 8068 b (ср. 8068 a) и 12523.

[2]) Глас српске акад. LXXII, 1907, стр. 94—102 на отдѣлния отпечатъкъ. Изказаното отъ Вуличъ мнѣние върху тѣзи тухли ще имаме случай да разгледаме наскоро на друго мѣсто.

[3]) Абоба-Плиска (Извѣстія русск. археол. инстит. въ Константинополѣ X, 1905), албумъ, табл. LII № 17—19.

[4]) Глас српске акад. LXXII, 1907, стр. 99 сл. Гл. сѫщо моитѣ *Legionen der Provinz Moesia* стр. 70 заб. 4.

[5]) Въ *Bull. bibliogr. du Musée Belge* 1906 стр. 347.

[6]) *Die Legionen der Prov. Moesia* стр. 64.

Digitized by Google

щиятъ въ врѣмето на Домициана поетъ, като изброява разнитѣ страни, въ които Vettius Crispinus е можалъ да отиде като легионски трибунъ, казва:

An te septenus habebit
Ister et undoso circumflua conjuge Peuce?

Van de Weerd мисли, че никога единъ легионски трибунъ не е билъ изпращанъ да командува нѣкой военен постъ въ вжтрѣшностьта на страната и че присжтствието на такъвъ трибунъ около устието на Дунава може да се обясни само съ това, че тамъ е имало главенъ лагеръ на легионъ. Този лагеръ е можалъ да бжде само лагерътъ на петия македонски легионъ въ *Troesmis.*[1]) Всичко това, обаче, не може да се поддържа, понеже ние знаемъ, че е имало случаи, дѣто командуването на самостоятеленъ военен постъ да е било повѣрявано на легионски трибунъ. Такъвъ е билъ случаятъ съ римския гарнизонъ въ Кримъ, който се е състоялъ отъ деташирани легионски части и помощни войски[2]) и който прѣзъ второто столѣтие е билъ командуванъ отъ легионски трибунъ.[3]) Слѣдователно нищо не ни прѣчи да приемемъ, че и въ Добруджа е имало въ врѣмето на Домициана само подобенъ военен постъ, но не и цѣлъ легионъ. По тѣзи съображения ние не можемъ да считаме за доказано твърдението на *van de Weerd*, че петиятъ македонски легионъ е билъ прѣмѣстенъ отъ *Oescus* въ *Troesmis* още въ врѣмето на Домициана, особно пъкъ като имаме и сериозни основания да мислимъ, че това прѣмѣстване е станало чакъ въ началото на Траяновото царуване.[4])

Относително датата на дохождането на XI-ия клавдиевъ легионъ въ Мизия сжщо не можемъ да бждемъ на еднакво мнѣние съ *van de Weerd.* Споредъ него това нѣщо е станало едва въ царуването на Хадриана (стр. 184—188). Обаче въ Хадрианово врѣме, доколкото можемъ да сждимъ, не сж се случвали на долния Дунавъ събития, които да прѣдизвикатъ уголѣмяване на долномизийската армия. Отъ друга страна ние имаме достатъчно указания за това, че XI-ятъ клавдиевъ легионъ е дошълъ въ Мизия още въ Траяново врѣме и че неговото дохождане се е намирало въ свръзка съ коренните реформи въ пограничната дефензивна система на долния Дунавъ, които реформи сж били прокарани отъ императоръ Траяна още въ врѣме на дакийскитѣ войни.[5])

Съ това прѣкратяваме бѣлѣжкитѣ си върху историята на тритѣ легиона и се обръщаме къмъ втората часть отъ книгата на *van de Weerd.* Една отъ най-интереснитѣ глави въ тази часть е главата върху рекрутирането на долномизийската армия. Авторътъ дохожда тукъ до нѣкои важни заключения, които заслужватъ да бждатъ отбѣлѣзани. Така напр., той намира съ помощьта на надписитѣ, че голѣма часть отъ войницитѣ

---

[1]) *Bull. bibliogr.* стр. 347.

[2]) Гл. *Rostowzew* въ *Beitr. zur alten Gesch.* (сега *Klio*) II, 1902, стр. 80 сл., *Van de Weerd, Etude Hist.* стр. 50 сл., 196 сл., 262 и 375 сл.

[3]) Гл. *B. Filow, Die Legionen der Prov. Moesia* стр. 14 заб. 5.

[4]) Повече подробности по този въпросъ въ *Klio* VII, 1907, стр. 455—457.

[5]) Гл. *B. Filov* цит. съч. стр. 65—71.

Digitized by Google

на долномизийскитѣ легиони до врѣмето на Хадриана сѫ били отъ гръцко и малоазиятско произхождение, и че въ никоя отъ съсѣднитѣ провинции, въ това число и горня Мизия, процентътъ на този гръцко-ориенталски елементъ не достига такъвъ голѣмъ размѣръ. Отъ врѣмето на Хадриана мѣстниятъ (римски) елементъ въ легионитѣ започва да прѣобладава, а прѣзъ четвъртото столѣтие той се замѣства отъ засѣленитѣ на югъ отъ Дунава варвари (стр. 305—312). При рекрутирането на помощнитѣ войски сѫ били съблюдавани, поне до врѣмето на Хадриана, други принципи. Въ тѣзи войски намираме главно рекрути отъ западнитѣ провинции, а мѣстниятъ елементъ почти съвсѣмъ липсва. Авторътъ обяснява това нѣщо съ голѣмата наклонность на галитѣ, испанцитѣ и германцитѣ къмъ военната служба и съ тѣхната по-висока култура (стр. 314). Въ сѫщность обаче тукъ на първо мѣсто сѫ играли роля политически съображения — мѣстната милиция би била опасна за спокойствието на страната — а пъкъ че и тракийцитѣ сѫ били отлични войници, се вижда най-добрѣ отъ многобройнитѣ кохорти и али, образувани отъ тракийци, които сѫ били пръснати изъ разнитѣ провинции на римската империя, за да се намиратъ далечъ отъ съплеменицитѣ си.

Главата върху религията на долномизийската армия (стр. 327—343), въпрѣки интересната тема, не е излѣзла сполучлива. Тя е доста повръхностна и прѣпълнена съ мисли отъ общъ характеръ, а специфично мизийското не е изтъкнато ясно.

Доста слаба е сѫщо и главата върху помощнитѣ войски (стр. 277—295). Авторътъ прави капитална грѣшка, като идентифицира всички помощни войскови отдѣления, които сѫ имали еднакви имена, но сѫ стояли въ разни провинции. Така напр. онази *ala I Asturum*, която въ 98 и въ 124 год. се е намирала въ Британия, не може да бѫде идентична съ друга една *ala I Asturum*, която въ 98 год. се е намирала въ долна Мизия, а послѣ е минала въ Дакия.[1]) Сѫщо тъй трѣбва да се прави разлика между мизийската и мавританската *cohors I Ubiorum*, между мавританската и мизийската *cohors II Gallorum*, между сирийската и мизийската *cohors VII Gallorum* и много други. Поради това смѣсване на имената *van de Weerd* се вижда принуденъ да прѣписва на нѣкои войскови отдѣления съвършено невѣроятни разкарвания. Споредъ него *cohors II Gallorum*, която въ 105 год. се е намирала въ долня Мизия, е била изпратена още прѣди 107 год. въ Мавритания, отъ дѣто веднага пакъ се върнала въ долна Мизия, а прѣди 146 год. заминала отново пъкъ за Британия! (стр. 286).

Като говори въ деветата глава за територияльната окупация, авторътъ се ограничава само да изброи разнитѣ мѣста, които сѫ били заети отъ римски войски, безъ да ни даде ясенъ образъ за историческото развитие на пограничната защита въ долна Мизия. Въ устройството на дефензивната система на тази провинция трѣба да се различаватъ разни епохи, всѣка една отъ които има своитѣ особни бѣлѣзи и носи отпечатъка на общата външна политика на римската империя прѣзъ съотвѣтното врѣме.

[1]) Гл. *Cichorius* у *Pauly-Wissowa, Realencycl.* I стр. 1230 и моята студия върху Помощнитѣ войски на римската провинция Мизия въ Извѣстия на истор. друж. II, 1906, стр. 61.

Digitized by Google

При голѣмия обемъ на книгата не е чудно, че въ нея сѫ се вмъкнали и нѣкои фактически грѣшки, които на всѣки случай не би трѣбало да се допуснатъ отъ единъ тъй сериозенъ и съвѣстенъ ученъ, като *van de Weerd. Tomi* (Кюстенджа), напр., се нарича *метропола* на Мизия (стр. 46), *Antonius Primus* — *управитель* (gouverneur) на Мизия (стр. 73), Хадрианъ — *легатъ* на петия македонски легионъ (стр. 77), а *Traianopolis* се поставя въ Мизия, вмѣсто въ Тракия (стр. 309).

Най-послѣ нека още забѣлѣжимъ, че единъ добрѣ уреденъ указатель и една географическа карта на Мизия биха принесли добра услуга на книгата. Липсата на карта ще се чувствува особно отъ чуждитѣ учени, които малко познаватъ нашата страна.

Д-ръ Б. Филовъ.

Археологически извѣстия на народния музей въ София, редактира *В. Добруски,* кн. I. София, 1907. гол. 8⁰, стр. 180.

Токо-що излѣзлитѣ Извѣстия на народния музей съдържатъ материали по археологията на България изключително отъ г. Добруски, който отъ дълги години насамъ не бѣ издавалъ нищо отъ богатитѣ находки на старини въ България. Види се, г. Добруски е билъ прѣтрупанъ съ работа, та не е успѣлъ наврѣме да издаде материалитѣ си; безъ всѣко съмнѣние той знае, че въ други страни твърдѣ много се държи за принципа, новитѣ археологически материали да се издаватъ колкото се може по-бързо. Г. Добруски не е могълъ да запази тоя принципъ, защото, не знаемъ, по какви причини, той не е успѣлъ да привлѣче и да образува млади сили, които да му помагатъ при обработката и издаването на материалитѣ.

Голѣма часть отъ тая I книга (стр. 1—86) пълни описанието на находката на Асклепиевия храмъ при Глава Панега, произходещъ отъ римска епоха. Издателтъ описва подробно намѣренитѣ релиефи, но не дава никаква художествено-историческа прѣцѣнка на типоветѣ; това важи и за описанията на останалитѣ паметници, които се издаватъ въ тая книга; важниятъ въпросъ за отношенията на провинциалното тракийско изкуство къмъ гръцко-римското никждѣ не се засѣга. Сѫщо издателтъ не е избѣгналъ единъ недостатъкъ, който се намѣрва и въ други негови издания, да повтаря и потретва това, що е писалъ веднажъ и да прѣиздава паметници, които вече сѫ издавани; така напр. ние не можемъ да разберемъ, защо той прѣиздава паметницитѣ, които вече сѫ издадени *у Kalinka,* Antike Denkmäler in Bulgarien. Такова прѣиздаване има смисълъ, само когато се прѣдлагатъ повече нови четения или се прави *corpus* на всички паметници; въ дадения случай прѣиздаването не може да се оправдае.

На г. Добруски, види се, не е извѣстно, че отдавна вече е изказано и доказано мнѣнието, че култътъ на Асклепия въ Тракия е замѣстилъ култа на нѣкой домашенъ богъ-лѣкарь. Въ Mémoires de la société nationale des antiquaires de France за 1899 г. (Paris, 1901) стр. 339 сл. *L. Poinssot* публикува надписи отъ България, изпратени нему отъ г-на Дяковича, между които и единъ вотивенъ надписъ отъ Арчаръ на

Digitized by Google

Hercules Invictus. Poinssot забѣлѣзва, че подобни посвещения на Hercules Invictus не се срѣщатъ често извънъ Италия; напротивъ по-често се срѣщатъ въ дунавскитѣ провинции, особно въ Дакия и Мизия; градоветѣ въ Дакия (Potaissa, Apulum, Ampelum, Micia, Germisara, ad Mediam), въ които сѫ намѣрени тия надписи, сѫ били военни станции, въ които стационирали отдѣли отъ Legio V Macedonica и XIII gemina; а Ratiaria и Oescus въ Мизия сѫ станции на дунавската флота. Военниятъ характеръ на надписитѣ личи и отъ имената на дедикантитѣ; врѣмето на произхода имъ е около първитѣ години на III в. сл. Хр. По-нататъкъ Poinssot изтъква обстоятелството, че култътъ на Херкулеса е цъвтѣлъ въ Dacia Apulensis прѣзъ цѣлата римска епоха. Този Херкулесъ се явява обикновено като богъ-лѣкарь (salutifer) и често се свързва съ Ескулапия, Хигия, нимфитѣ; отъ надписитѣ, въ които се споменува Херкулесъ, е явно, че той се почиталъ като божество на лѣковититѣ води. Като взима това прѣдъ видъ, Poinssot съ право прѣдполага, че подъ това римско име се крие национално дакийско божество.

По-нататъкъ Poinssot твърди, че Ескулапъ и нимфитѣ, които сѫ свързани съ дакийския Херкулесъ, не сѫ сѫщитѣ божества, като въ италийската митология; той прѣдполага, че тия нимфи сѫ идентични съ британскитѣ и галскитѣ *Sulevii,* феи, които се отождествяватъ съ *Iunones* и *Matronae.*[1]) Тѣ били сѫщитѣ както и нимфитѣ, които се изобразяватъ въ барелиефитѣ, намѣрени въ България, и които тоже по-нѣкога се идентифицирали съ Ionones.[2])

Съ послѣдното мнѣние на Poinssot ние не можемъ да се съгласимъ. Почитанието на нимфитѣ въ Тракия е било много живо, както ни учи находката на Нимфеума при Саладиново (Добруски, Bull. de Corr. Hellen. XXI, 119 и сл.) и други много паметници на нимфитѣ, намѣрени въ България (Мсб. 16—17, стр. 68 сл.). Трѣба да приемемъ, че и култътъ на нимфитѣ е замѣстилъ нѣкой домашенъ тракийски култъ. И тракитѣ сѫ почитали своитѣ нимфи или музи; споредъ Страбона[3]) култътъ на Лейбетрийскитѣ музи и нимфи произхожда отъ старитѣ траки, които едно врѣме обитавали Беотия. Затова не може да се приеме, че подъ нимфитѣ въ тракийскитѣ паметници се криятъ келтскитѣ *Matronae.*

Но нека се повърнемъ къмъ дакийския Херкулесъ. Poinssot забѣлѣзва, че Херкулесъ често се свързва съ Liber, който тоже много се почиталъ въ дунавскитѣ провинции, защото Liber замѣстилъ домашния Дионисъ. И това обстоятелство потвърждава мнѣнието, че подъ Херкулесъ се крие домашенъ дакийски богъ, чийто култъ се смѣсилъ съ тоя на римския Херкулесъ. Poinssot обяснява и епитета му Invictus (непо-

---

[1]) За тѣхъ вж. *G. Bloch* у *Lavisse,* Histoire de France I, 2 ч. стр. 49.

[2]) Poinssot цитира надписа Мсб. XIII, 410, п. 10: Κυρίαις Νύνφαις Ἥραις, като схваща Ἥραις като dat. plur. отъ Ἥρα; но Ἥραις е собствено име на жена.

[3]) X 471: Πιερία καὶ Ὄλυμπος καὶ Πίμπλα καὶ Λείβηθρον τὸ παλαιὸν ἦν Θρᾴκια χωρία καὶ ὄρη, οὓς δὲ ἔχουσι Μακεδόνες, τόν τε Ἑλικῶνα καθιέρωσαν ταῖς Μούσαις Θρᾷκες οἱ τὴν Βοιωτίαν ἀποικήσαντες, οἵπερ καὶ τὸ τῶν Λειβηθριάδων Νυμφῶν ἄντρον καθιέρωσαν. Ср. *Bloch* у Roscher, Lexikon der Mythol. III, 1, стр. 518; *Tomaschek,* d. alt. Thraker, II, 1, 51. — Въ извѣстието на Страбона нѣма защо да се съмнѣваме: и вѣрата въ Хиперборейцитѣ произхожда отъ Хеликонски Траки: в. *Schröder,* Arch. für Religionswiss. VIII, 76; моя рефератъ *Пер. спис. LXVI,* 130.

Digitized by Google

бѣдимъ): той се дължи на източното влияние на култа на Митра и освѣнъ това на императорския култъ (imperator invictus отъ врѣме на Септимия Севера); върху тоя въпросъ нѣма да се спираме тука.

Ние подкрѣпихме[1]) мнѣнието на Poinssot, като указахме на македонския богъ-лѣкарь Δαρρων, който се свързва съ тракийското племе Δάρρωνες или Δερσαῖοι. Новата находка при Глава Панега иде да потвърди това мнѣние за съществуването на тракийски богъ-лѣкарь, който може би е носилъ разни имена у разнитѣ племена.

Ние се спрѣхме по-дълго върху издирването на Poinssot, защото прѣдставя голѣмъ интересъ за нашата археология. Добруски не го споменува; той се впуща да говори за храмоветѣ на Асклепия (стр. 9 сл.) въ Гърция и за начина, по който се лѣкували болнитѣ; това е съвсѣмъ излишно въ „Материалитѣ за археологията на България"; то би било на мѣсто само въ едно систематично изучване на култа на Асклепия.

Въ надписитѣ отъ Глава Панега Асклепи носи прѣкоритѣ: Σαλδηνός, Σαλδο-βυσσηνός и Σαλδο-κεληνός. Окончанието ηνός е географическо и се срѣща често въ тракийскитѣ имена. Коренътъ Sald — е обясняванъ още отъ Томашека(Thraker, II, 2, 77. 79.); може би трѣба да се свърже съ гръцкото ἅλς (ср. *Prellwitz*, Etym. Wörterb. griech. Sprache, 2⁰ изд. стр. 28, s. v.). Втората съставна часть βυσσα или βυσσος Добруски сближава съ лат. *puteus* и пр.; това обаче не му бърка да го сравнява по окончание съ географскитѣ имена на — σσος отъ Тракия и М.-Азия; ако βυσσα е отъ индогермански коренъ, то не можемъ да го сравняваме съ окончанието — σσος, което принадлежи на *неарийското* прѣдгръцко население на М. Азия, островитѣ на Егейско море и самата Гърция; тоя въпросъ, както се вижда, не е ясенъ на г. Добруски.[2])

Имената на дарителитѣ въ надписитѣ сж повечето тракийски; споредъ Добруски (стр. 24) „това е още едно доказателство, че тракийцитѣ не прѣставали да пазятъ своя народенъ характеръ и да се противятъ на влиянието на гръцко-римската култура въ оная епоха, отъ която произхожда находката". Това заключение едва ли е право; обилностьта на тракийски имена доказва само, че въ тия мѣста е прѣобладавалъ тракийскиятъ елементъ; за стъпенья на хеленизацията или романизацията не може да се сжди отъ тия имена. Кария напр. въ IV в. пр. Хр. е била вече хеленизирана, но старитѣ домашни имена още не сж изчезнали въ тая епоха.[3])

Нѣколко отъ намѣренитѣ при Глава Панега барелиефи сж посветени на Асклепия, Хигия и Телесфора заедно. Послѣдниятъ е прѣдставенъ облѣченъ съ клашникъ и съ качулка на главата.[4])

---

[1]) Въ статийката Zur Religion der alten Thraker, въ Klio, Beiträge zur alten Gesch. IV, 116. — Добруски, стр. 12. заб. 7. говори за Δαρρων безъ да цитира тая статия; той и на други мѣста прѣпебрегва нашитѣ издирвания.

[2]) Вж. моята статийка въ Arch. für Religionswiss IX (1906), стр. 287 сл.: ср. Пер. спис. LXVII, стр. 255 сл.

[3]) Вж. *Beloch*, Griech. Gesch. III, 1, стр. 6 и сл.

[4]) Ср. облѣклото на тракийската Бендида, *Foucart*, Mélanges Perrot, стр. 96; Моята статия „Бендида", въ Извѣстия на Історр. друж. кн. II, стр. 33.

Digitized by Google

За Телесфора има една важна студия отъ *S. Reinach*, която Добруски познава само по една бѣлѣжка въ Revue Archéologique, 1901 г., стр. 426; а тя е печатана вече въ Revue des Etudes Grecques 1901 г., стр. 343 сл. и прѣпечатана въ сборника на *Reinach*, Cultes, Mythes et Religions т. II 255 сл. Не считаме за излишно да изложимъ мнѣнието на френския археологъ, понеже прѣдставя за насъ особенъ интересъ.

Телесфоръ (Τελεσφορος) се явява въ гръцката литература и изкуство тепърва въ края на хеленистичната епоха и добива извѣстно значение въ врѣме на римското владичество. Той се изображава като изправено момче, увито въ клашникъ безъ ржкави и съ качулка на главата (ср. тракийската ξεῖρα: *Tomaschek*, Thraker, II, 1, стр. 11). Това облѣкло е на сѣверна страна, а не гръцко; като се вземе прѣдъ видъ и датата на късната му поява въ Гърция, може да се приеме, че той е сѣверенъ пришелецъ.

Reinach отхвърля всички досегашни опити, да се обясни името и съществото на тоя богъ. Подобенъ богъ е познатъ и въ Галия: и тамъ носи мантия съ *cucullus* (качулка); а това облѣкло е заето отъ Илирия, която не е далечь отъ Тракия[1]). Като взима тоже прѣдъ видъ, че тоя богъ много често се срѣща въ тракийскитѣ монети, Reinach заключава, че Телесфоръ е тракийски богъ; слѣдователно и обяснението на името му трѣбва да се търси въ тракийския езикъ. Втората съставна часть на името Reinach сближава съ —πορις, който много често се срѣща въ собствени тракийски имена (Daleporis, Ketriporis и пр.); значението на —πορις не е извѣстно; peut-être, казва той, faut-il y voir un suffixe indiquant la filiation.[2]) Колкото за първия елементъ Τελεσ—, той липсува още въ познатитѣ тракийски имена.

При обясненията на нѣкои отъ надписитѣ г. Добруски не винаги цитира досежната литература; така напр. за Legio III Gallica и Legio I Italia не се цитиратъ най-новитѣ работи отъ *B. Filow*, die Legionen der Provinz Moesia (1906) и *F. Beuchel*, de legione Romanorum I Italica, 1903 г.; за собственото име Γερμανός (стр. 93) в. *G. Kazarow*, Zur Religion der alten Thraker II, въ Klio, т. VI, стр. 169. — За границитѣ между Тракия и Мизия (стр. 24) в. сега *Seure*, въ Revue Archéol. Sept. Oct. 1907, стр. 266 сл.

На стр. 9—150 Добруски описва новонамѣрени тракийски конници, безъ да прави опитъ за класификация, при всичко че разполагаме вече съ богатъ материалъ за тоя тракийски богъ. Стр. 151—180 слѣдватъ паметници по култа на Зевса, Хера, Атина и пр. Въ тѣхъ срѣщаме нѣкои нови тракийски имена; изобщо тѣ обогатяватъ познанията ни по религията на стара Тракия. За свастиката (стр. 141) в. *S. Reinach*, Cultes, Mythes et Religions, II, 234 сл.

---

[1]) *C. Patsch*, Iahreshefte des Österr. arch. Inst. X 1907, стр. 169 сл. доказва, че и западната часть на Балкански полуостровъ едно врѣме била заселена отъ траки; по-късно нахлули тамъ илирийцитѣ.

[2]) Както се вижда, той не приема тълкуването на *Томашекъ*, Thraker, II, 2, 21.

Digitized by Google

За външната страна на изданието трѣбва да забѣлѣжимъ, че е много разтегнато; съ по-тѣсно нареждане на образитѣ, съ избѣгване на излишнитѣ повторения, обемътъ на книгата би се намалилъ значително. Нѣкои отъ образитѣ сѫ несполучливи и неясни.

9. II. 1908. **Г. И. Кацаровъ.**

Nicopolis ad Istrum.

Въ *Revue Archéologique*, 1907, Sept. — Oct. стр. 257 сл. *G. Seure*, който прѣзъ 1900 год. прави разкопки въ Никюпъ[1]) съ срѣдства на Н. Ц. В. Княза, печата историко-епиграфска студия върху гр. Никополисъ, която прѣдставя интересъ за античната ни археология.

Въ § I. Seure говори за името и положението на основания отъ Траяна градъ; той е наклоненъ да допустне, че днешната Росица, която е по-широка и по-дълбока отъ Янтра въ горното ѝ течение, старитѣ считали може би за главната рѣка и я наричали *Iatrus:* ако се приеме това, думитѣ на Иорданесъ (Getica 18: Nicopolim accedit, quae *juxta Iatrum fluvium* est constituta notissima) ще бѫдатъ буквално вѣрни.

Името на града Νικόπολις πρὸς Ἴστρον не отговаря точно на мѣстоположението му: това име било избрано, защото Траянъ основалъ въ Тракия два града Nicopolis; единътъ е билъ при р. Νέστος, прочута поради Орфеовата легенда; естествено било другиятъ градъ да се обозначи съ р. Истеръ, която не по-малко била извѣстна.

Въ § II. авторътъ говори за датата на основанието и за траянето на града. Споредъ него основанието на града спада ок. 115 г. сл. Хр., когато била учрѣдена автономна провинция Тракия. Хадрианъ дава на града муниципално право: той цъвти въ врѣме на Септимия Севера и почва да отпада отъ врѣме на Гордиана III. поради честитѣ нападения на готитѣ: въ 251 г. тѣ го прѣвзематъ; въ 270 г. повторно го обсаждатъ. Въ 458 г. градътъ е епископско седалище. Въ 569 г. Юстинианъ го възобновява. По-сетнѣшнитѣ споменувания на града Никополисъ се отнасятъ къмъ дунавския Никополъ, основанъ отъ Хераклия.

Въ § III. авторътъ говори за стратегическата и административна роля на града. Прѣзъ втория вѣкъ слѣдъ Хр. градътъ принадлежи административно къмъ провинция Тракия. Той е основанъ навѣрно като стратегически центъръ противъ тракийскитѣ племена на Хемусъ, които никога не били усмирени окончателно; той влизалъ вѣроятно въ стратегията Usdicensis (Οὐσδικηνική). Въ епохата на северитѣ градътъ билъ присъединенъ къмъ Moesia Inferior. Това стои въ свързка съ промѣнитѣ на тракомизийската граница, за които авторътъ говори въ § IV.

---

[1]) Вж. и описанието на Добруски (Мсб. 18, стр. 704).

Digitized by Google

Не е вѣрно, че създадената въ 46 г. провинция Тракия имала за сѣверна граница Хемусъ; старитѣ автори ѝ даватъ за граница Истеръ (Дунавъ); това не е фактическа, а само *географическа* граница. Значи Мизия и Тракия (т. е. старата тракийска страна) не били раздѣлени съ административна граница, което е обяснимо, защото Тракия не била още автономна провинция. Западната граница на Тракия била опрѣдѣлена въ 85 г., когато била отдѣлена отъ Moesia Superior; вѣроятно и сѣверната ѝ граница била опрѣдѣлена въ 115 г., когато била раздѣлена Тракия отъ Moesia Inferior. Тази трако-мизийска граница не върви по Хемусъ, както се приема обикновено. Птоломей опрѣдѣля тая граница; тя е на сѣв. отъ Хемусъ и върви паралелно съ тая планина. Това се подтвърждава и отъ надписитѣ, които Seure групира и интерпретира (стр. 267 сл.); може да се приеме, че трако-мизийската граница е била близу до паралела 43° 20'. Когато между 184 и 198 г. Никополисъ билъ присъединенъ къмъ Мизия, границата, поне въ околноститѣ на града, била прокарана на Ю. отъ града (в картата на стр. 259).

Въ § V се разглеждатъ руинитѣ и паметницитѣ. Пространството на града е повече отъ 2 квадратни километра (вж. плана на стр. 259). Градътъ е ималъ навѣрно 4 порти. Старитѣ остатъци не сж много. Архитектурнитѣ фрагменти не сж значителни. Театъръ навѣрно нѣмало; храмове имало повече, ако сждимъ по монетитѣ. Seure открилъ остатъцитѣ на една променада (θερμοπερίπατος); той говори и за статуята на Ероса, намѣрена въ Никюпъ, която се пази въ нашия народенъ музей (възпроизведена и на таблица XV). Гробищата (тракийски и римски) се намѣрватъ на С-И. отъ града.

Въ послѣдния § VI говори за населението и култоветѣ. Градътъ ималъ малко поселенци отъ тракийски произходъ, напротивъ тамъ сжществувала една многобройна витинска колония, главно отъ Никея. Градътъ е организиранъ както гръцкитѣ градове на М. Азия; има βουλή, съвѣтъ, който се споменува обикновено съ δῆμος-а; има колегия отъ архонти, агораноми, аргиротамии, епимелети, иренархи. Има и една колегия отъ ὑμνῳδοί.

Нѣкои отъ култоветѣ сж азиатски (Зевсъ, Хера, Атина); споменуватъ се Савазий, великата фригийска Богиня, Митра. Имало и официаленъ култъ на *Римъ*. Римлянитѣ, които обитавали града, влизали въ трибитѣ Papiria и Sergia. Филитѣ Capitolina и Ἀθηναῖς сж локални. Въ Никополисъ срѣщаме и ветерани отъ cohors Mattiacorum и отъ мизийскитѣ легиони I-а Italica и V Macedonica.

Въ слѣдната книга на сжщото списание (стр. 413 сл.) Seure печати сбирка на всички надписи, намѣрени въ Никополисъ.

Г. И. Кацаровъ.

Digitized by Google

Трудове *на Държавната земледѣлческа опитна станция въ Садово.* № 2. *Изслѣдвания върху разни болести на растенията.* Отъ **Константинъ Малковъ** (Управитель на станцията). Пловдивъ, Търговска печатница 1907.

Arbeiten *aus der Staatlichen Landw. Versuchsstation in Sadovo: Bulgarien.* № 2. *Unter suchungen über Verschiedene Pflanzecnkrankheiten* vor **Konstantin Malkoff** (Director des Versuchsstation).

Една рѣдка енергия блика въ опитната земледѣлческа станция при садовското земледѣлческо училище. Ежегоднитѣ рапорти, които директорътъ ѝ г. Малковъ дава до министерството на търговията и земледѣлието, както и специалнитѣ „трудове" най-добрѣ говорятъ за това. Особно отбѣлѣзаната по-горѣ книга заслужва внимание. Чрѣзъ нея г. Малковъ дава гласность на изслѣдванията си върху една отъ най-разпространенитѣ болести по житнитѣ растения у насъ, извѣстна подъ название *мазната главня.* Споредъ изслѣдванията на самия г. Малковъ само въ южна България мазната главня е уничтожила срѣдно до 20% отъ житната реколта, или 6—7 милиона лева. Ако е така, заслужва да се обърне сериозно внимание на този малъкъ на видъ бичъ, който поглъща отъ реколтата на страната повече отъ данъцитѣ, що земледѣлцитѣ плащатъ на държавата за своята земя. Г-нъ Малковъ е насочилъ опититѣ си къмъ откриване на най-ефтиното срѣдство за борба съ тая болесть и, както съобщава, достигналъ е доста удовлетворителни резултати. Той изслѣдва причинитѣ на болестьта, които намира не въ почвата, а въ самото зърно и показва на срѣдствата, които трѣба да се употрѣбяватъ като борба. Тия срѣдства сж: промиване на сѣмето, оставянето му да прѣзрѣе подъ влиянието на голѣмата лѣтна жега (40—50°) и т. н., като се спира най-вече на промиването на сѣмето съ синь камъкъ (0·5%) и варь (6%). При многобройнитѣ опити, които г. Малковъ е правилъ 5 години въ Садово и които сж провѣрявани отъ други станции (d-r Otto Appel въ Dahlem bei Berlin), може да се вѣрва, че той е постигналъ благоприятни резултати; необходимо е обаче да се дадатъ и материални, и морални подръжки на г. Малковъ, за да може да повтори своитѣ опити *въ по-голѣми размѣри*, и което е още пó-важно — да може да заинтересува самитѣ земледѣлци въ своитѣ опити, и така дѣйностьта на станцията да се доближи до живота, да спечели довѣрието на самитѣ земледѣлци, защото само по такъвъ начинъ ще може да отговори на своето назначение.

Освѣнъ заглавията, г. Малковъ печата своитѣ изслѣдвания и върху нѣкои други болести, като черното гниене на сусама, новата болесть върху анасона, новата болесть по листата на памука и пр. Което е особно цѣнно въ случая, г. Малковъ описва нѣкои съвсѣмъ *нови болести, открити за пръвъ пжть* отъ него. Задача на специалиститѣ е да се произнесатъ по тѣзи открития. Госп. Малковъ вече дава и мнѣнието на проф. Bübak, който не е закъснѣлъ да се произнесе. За насъ е особно цѣнно практическото послѣдствие отъ тѣзи открития: — отъ една страна авторитетътъ на нашата опитна станция въ странство ще порасте, а слѣдователно и на българската наука, а отъ друга страна — изслѣдванията

Digitized by Google

на болеститѣ по растенията въ нашата страна, които болести, както е извѣстно, сж многобройни, ще избавятъ отъ не малко загуби земледѣлцитѣ. При надеждата за още по-благоприятни резултати отъ тия трудове на г. Малкова, заслужва да се пожелае едно разширение на работитѣ на тая опитна станция, като се даде възможность, да се приготвятъ по-вече сили за подобни изслѣдвания въ страната, а главно тия опити да не останатъ само кабинетни, а да се прѣнесатъ въ селото къмъ земледѣлцитѣ.

Г. Т. Д.

Върху границатѣ на България и Македония (свѣдѣния изъ картитѣ и атласитѣ на Societa geografica italiana у Римъ и на Palazzo Vecchio въ Флоренция).

Настоящето изложение би трѣбвало да има насловъ „границитѣ на Македония съ огледъ къмъ политическото положение на Скопие и скопската область“, но отъ картитѣ и атласитѣ, които азъ намѣрихъ въ посоченото дружество и Palazzo Vecchio, останахъ съ впечатление, че двѣтѣ области, България и Македония, не могатъ да се раздѣлятъ, ако се разглеждатъ отъ политическо и етнографическо гледище.

I.

Стѣнни карти и атласи въ Societa geografica italiana у Римъ.

Отъ 18 в.

1. Novo atlante geografio universale, Roma, MDCCXCII. Границитѣ на България и Македония сж опрѣдѣлени така. Задъ Видинъ границата върви къмъ Нишъ, Враня и стига до върха Argenaro. Отъ тукъ захваща границата на Македония, по р. Дринъ (Скопие и Тетово оставатъ въ Македония), малко задъ нея къмъ Албания, Охридско езеро (Охридъ остава въ Македония) до м. Тометра. Южната граница върви по Олимпъ до Бѣло море, Солунски заливъ, Светогорски и др. полуострови и Тахино езеро. Източната граница почва отъ послѣдното, Тахино езеро, по р. Мѣста до българската граница.

2. Novo atlante и пр., II ч. на горния атласъ. Македония заима тукъ сжщитѣ граници както и въ I ч.

3. Atlas universel dressé sur les meilleures cartes modernes, 1784 г. Въ тоя атласъ България има слѣднитѣ граници. Западната граница захваща отъ Дунава срѣщу гр. Оршова, и обхваща Нишъ, Плефлина (Pleflina), *Скопие*, Руме, възвива къмъ Стара-планина и по послѣднята отива на изтокъ до Емине Борунъ. Граници на Македония. Западната граница начева отъ гр. Призренъ, обхваща Охридъ, стига до южната граница, която се образува отъ пл. Олимпъ, Солунски заливъ съ гр. Солунъ, полуостровитѣ светогорски до Кавала, отъ тамъ до Капаоникъ.

Digitized by Google

Отъ 19 в.

Картитѣ и атласитѣ отъ миналия вѣкъ се отнасятъ къмъ втората половина на сѫщия, та като по-нови и намиращи се въ по-голѣмо количество, само ги изброявамъ, а сетнѣ слѣдъ изброяването ще посоча границитѣ изобщо.

1. Carte de l'empire ottomane comprenant de la mer Baltique, publié par I. Andrivau—Goujon, Paris 1854.

2. Special Karte von Ostrumelien nach den englischen und russischen Künstaufnahmen von H. Kiepert, Berlin, 1877.

3. Makedonien, Ostrumelien und Albanien von D-r Karl Pluker nach Tomascheck, Vambery und Ivan Cvijić, Wien, 1903.

4. General Karte der Balkanhalbinsel. Неозначено отъ кого и кога е изработена. Отъ страна е написано съ мастило „1886."

5. Bucharech, Salonik, Corint, Athène. Dressé, héliographé et publié par la service géographique de l'armée, 1878.

6. Etnografische Übersicht des europäischen Orient, zusammengestellt von H. Kiepert, Berlin, 1876.

7. General Karte Balkan von I. Ritter Scheda, gäntzlich umgearbeitet von A. Steinhauser, 1880.

8. Die Balkanhalbinsel in 4. Blättern von I. Vogel, Gotha 1890.

9. Carte de l'Epire et de la Thesalie, dressé par H. Kiepert, 1871; nouvelle édition corígé en 1880.

10. Cartes des nouvelles frontieres envers la Serbie, la Roumanie, la Bulgarie, la Roumélie Orientale et les populations impériales de la Turquie, rédigé par H. Kiepert, 1879.

11. Cartes commerciales indiquants les populations industrieles et agricoles etc. Province de Macédoine, par J. Bianconi, 1885.

12. Karte von Süd Europa. Die Staaten von Balkan Halbinsel von A. Steinhauser, Wien, 1887.

13. General Karte der Süd Europäischen Halbinsel von H. Kiepert, 1881.

14. The royal atlas of modern geography by Alxander Kleidt Johnston, Edinburgh MPCCCLXXXIV.

15. Karte der Europäischen Türkei von W. Liebenow, 1878.

16. Karte ethnographique de la Turquie d'Europe et des états vassaux autonomes par. G. Lejan, Gotha, 1861.

17. Empire otoman, publié par E. Adrian Coujon. Paris, прѣди освобождението.

18. Ethnografische Karte der Europäischen Türkei von K. Ungar. Konsulat in Adrianopol, Wien, 1879.

19. Μινα Τηε μεϛημβ Ρινηε και τλε Θεσαλιαε, Μιχαηα Θχρυεοχσου, Αθηναις, 1881.

Като изключимъ английския атласъ № 14, въ който Косово и Скопие сѫ отдѣлени отъ Македония въ отдѣлна область и №№ 4, 5, 7, 12, 13, 15 и 19, въ които Македония не е отбѣлѣзана съ граници, а мѣстото между Охридското езеро и р. Мѣста е означено съ „Македония," въ

Digitized by Google

останалитѣ атласи и карти №№ 1, 2, 3, 6, 8, 9, 10, 11, 16, 17 и 18 Скопската область спада въ Македония, а юго-западната македонска граница обхваща западнитѣ брѣгове на Охридското езеро.

II.

Карта въ Palazzo Vecchio у Флоренция.

Картитѣ въ тоя палатъ се намиратъ въ една отъ залитѣ и сѫ отъ 1585 г. Има карти за всички материци и за отдѣлнитѣ европейски държави. Безъ означени граници „България" е поставена надъ и подъ Дунава, а Македония заима пространсвото между Солунски заливъ и Адриатическо море. Въ картата Gricia сѫ отбѣлѣзани България, Румания и Гърция, а за Сърбия нѣма никакъвъ бѣлѣгъ, дори и името Сърбия.[1])

Григоръ Пенчовъ.

„Провлака" въ атонския полуостровъ.

Въ Neue Iahrbücher für das klassische Altertum XIV und XV bandes 2. Heft ausgegeben am 5 februar 1907, Leipzig A. Struck обнародва една много сериозна студия за Ксерксовия каналъ въ провлака на атонския полуостровъ. A. Struck въ своята студия разглежда наблюденията и мнѣнията на всички, които досега сѫ писали по този въпросъ, слѣдъ като посѣтили и самото мѣсто. Отъ тѣхъ нѣкои приимать за вѣрно изложеното отъ Херодота въ VII книга за изкопаването на този каналъ; тѣ дори и сега намиратъ слѣди отъ Ксерксовия каналъ; други пъкъ оспорватъ това, не виждатъ никакви слѣди и считатъ всичко туй баснословно. Отъ всичко туй насъ ни интересува повече това, което е писано относително названието на мѣстностьта, дѣто се прѣдполага, че е билъ изкопанъ каналътъ.

Единъ отъ онѣзи, които посѣтили мѣстностьта и писали по този въпросъ, е и W. M. Leace, който на 3 ноемврия 1806 г. посѣтилъ тази мѣстность и обърналъ внимание върху названието на мѣстностьта, а именно, че тази мѣстность, дѣто наоколо населението е гръцко, се нарича „Провлака". Leake етимологизира думата „Провлака" отъ гръцката дума προαύλαξ и мисли, че така тукъ е запазено названието съ значение на каналъ, защото думата αὔλαξ означава „вада", а πρό е прѣдлогъ съ значение на „прѣдъ". Какъ се е заблудилъ Leake въ това обяснение на думата не може да се разбере другояче, освѣнъ ако прие-

---

[1]) Въ дружеството азъ намѣрихъ английски, нѣмски, французки, италиански карти, картитѣ на Цвнича, на румънското географско дружество, имаше и гръцки карти, не намѣрихъ, обаче, български и руски. Желателно е, съставителитѣ или издателитѣ на географски карти у насъ да изпращатъ изданията си на това дружество. Адресъ: Societa geografica Italiana-Roma.

Digitized by Google

мемъ, че той е станалъ жертва на народна етимология на думата „Провлака“ отъ προαῦλαξ; по всѣка вѣроятность авторъ на тази етимология трѣбва да е нѣкой атонски монахъ, запознатъ и съ литературния гръцки езикъ, който е съчинилъ думата προαῦλαξ, тъй като подобна дума сложна не се срѣща никакъ нито въ старогръцки езикъ, нито въ новогръцки езикъ, а простата дума αὖλαξ отъ старогръцки езикъ е минала въ новогръцки езикъ измѣнена на αὐλάκι (авлаки).

Извѣстниятъ Fallmerayer, който съ помощьта на славянскитѣ езици етимологизиралъ много названия на мѣста, населени сега отъ гръцко население, въ 1842 год. посѣтилъ атонската гора и самата мѣстность „Провлака“. Fallmerayer се сѣща, че думата не е гръцка, а славянска, обаче и той криво я етимологизира отъ глагола „probiati“, който въ славянския диалектъ на „Illyricum“, значи „*durchstechen*“ (пробивамъ). Fallmerayer, за да даде това значение на думата „Провлака“, я измѣнилъ на „Problaca“, за да се доближи повече до корена на глагола „probiati.“ Слѣдъ това Fallmerayer прибавя, че вѣроятно въ врѣме на колонизирането на Македония съ славянски народи въ съединителната часть на полуострова съ материка имало повече дири отъ Персийския каналъ, изкопанъ по заповѣдь на Ксеркса, отколкото сега.

A. Struck, види се, не е запознатъ съ славянскитѣ езици и затова не се впуска въ лексикалната страна на въпроса, а обяснява истиностьта на канала по технически начинъ. Очевидно е, че названието „Провлака“ произлиза отъ славянската дума „провлакъ,“ а окончанието α е гръцко, прибавено при славянския коренъ, за да стане на гръцки езикъ отъ женски родъ. Херодотъ въ VII книга, като описва начина, по който копаяли канала и говори за мѣстностьта, споменува думата ἰσθμός (лат. isthmus), която въ старо-гръцки езикъ означава „провлакъ,“ тъй щото най-приемливо ни се вижда да считаме думата „Провлака“ дадена отъ прѣселенитѣ славяни въ Македония, като прѣводъ на думата ἰσθμός.

Като се позаинтересувахме да обяснимъ по-точно думата „Провлакъ“ на български езикъ, намѣрихме, че споредъ Н. Геровия рѣчникъ има единствено значение на ἰσθμός, а споредъ Дювернуа има двѣ значения, 1) проходъ (въ кратката история на Юшевъ, издадена въ Бѣлградъ, въ 1861 г.) 2) каналъ (въ Лѣтоструй). Обаче изглежда, че значенията, дадени на думата „Провлакъ“ въ двата примѣра, споменувани отъ Дювернуа, не сѫ правилно употрѣбени отъ самитѣ автори. Провлакъ значи само „ἰσθμός.“ Въ запазенитѣ писмени паметници отъ старобългарски езикъ думата „Провлакъ“ не се срѣща, но това обстоятелство никакъ не изключва възможностьта, да е била думата въ употрѣбление въ старо-български езикъ; и така това название е било дадено отъ старитѣ врѣмена на тази мѣстность, около която населението сега говори гръцки езикъ. Подобни примѣри имаме въ названията на гръцки селища въ южна Македония, както напр. Кожани, Сятища, Анаселица и пр.

П. Чилевъ.

Digitized by Google

Къмъ статията за П. Р. Славейковата „Хорана“.

Въ тази статия (Псп. кн. LXVIII стр. 333) е казано, че *нѣма нито една българска народна пѣсень съ рима* и че римата е поетично срѣдство, неизвѣстно на нашата народна поезия. Авторътъ е искалъ да каже, че нѣма нито една цѣла българска народна пѣсень съ рими отъ начало до край и че римата като постоянно поетично срѣдство не е извѣстна на българскитѣ народни пѣсни. Всеизвѣстни сж покрай римизуванитѣ поговорки, пословици, гатанки и баяния отдѣлни римувани стихове въ нѣкои наши пѣсни („Настало поле *широко* — Срѣдъ поле дърво *високо;*“ „Салъ на Каля *погледнува* — И съсъ ржка *помахнува* — И съсъ око *намигнува;*“ „На тънко кръстче *коланче* — На бѣло гърло *герданче*“ и под.) Ала такива случаи не могатъ да отбиятъ твърдението, че римата въ нашитѣ народни пѣсни не изпжква на пръвъ планъ: числото на римуванитѣ стихове въ сравнение съ общото число на стиховетѣ е твърдѣ малко. Отношението пъкъ на римуванитѣ стихове къмъ неримуванитѣ въ „народната“ „Хорана“ на г. Н. Василиева говори противъ нейния народенъ произходъ: отъ 24 стиха въ нея 12 сж римувани, и то тъкмо тъй, както римува и П. Р. Славейковъ въ своята „Хорана“.

Ст. Младеновъ.

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

3 2044 079 351 920

Digitized by Google